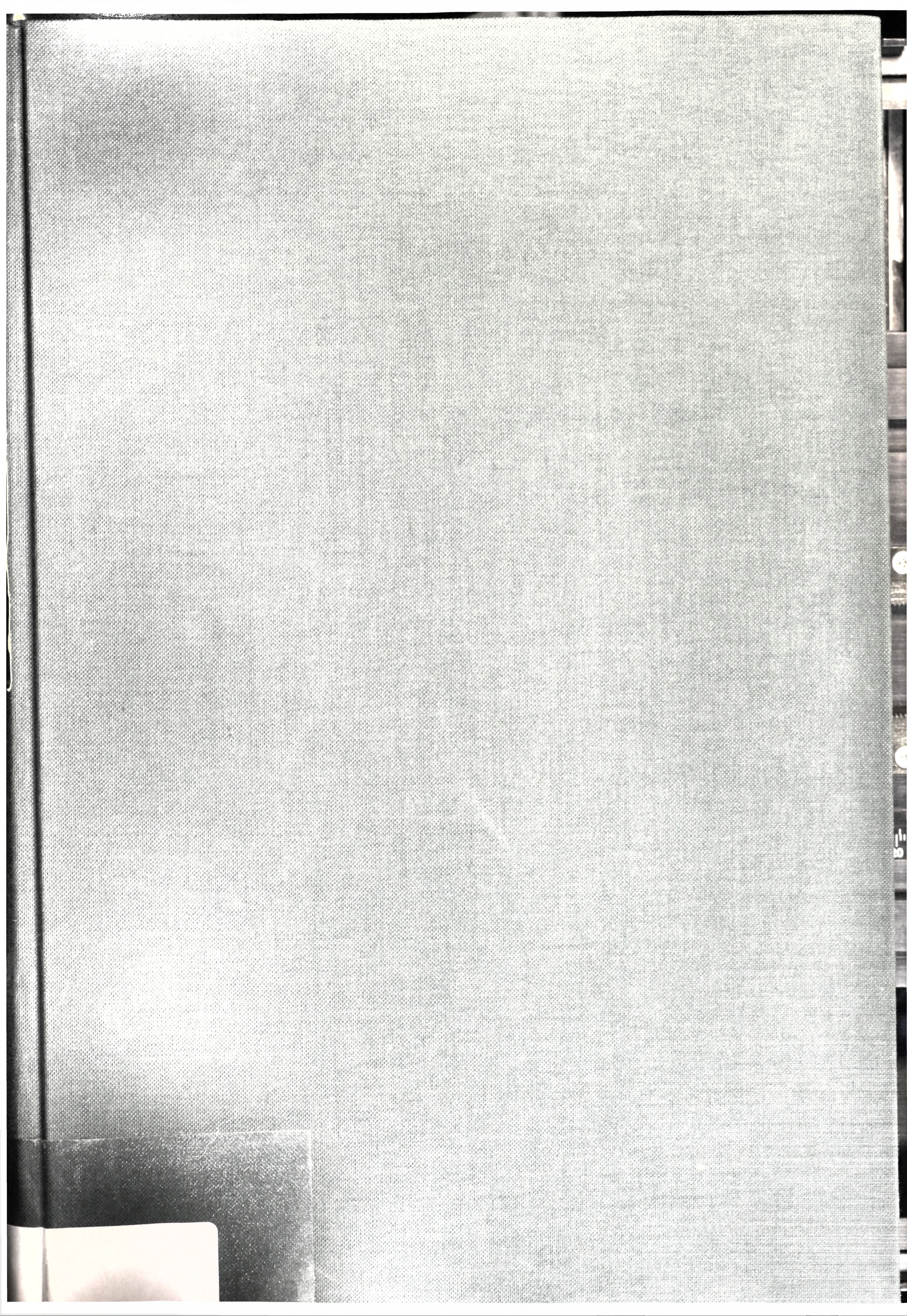

Μιχάλης Π. Λυμπεράτος

**Οι Εκλογές του 1946. Η Ελλάδα σε μια κρίσιμη καμπή
της Σύγχρονης Πολιτικής της Ιστορίας**

2

2003

Μέρος Τρίτο

Οι Πολιτικές Δυνάμεις και οι Εκλογές

Κεφάλαιο 11

Η δεύτερη φάση προετοιμασίας των εκλογών

Η επιστροφή του Δαμασκηνού από τη Μεγάλη Βρετανία στις 22 Σεπτεμβρίου 1945 έκλεισε τον πρώτο κύκλο των διεργασιών για τη διεξαγωγή των εκλογών και του δημοψηφίσματος, μια φάση που χαρακτηρίστηκε από τις βρετανικές παλινωδίες γύρω από το ζήτημα του προσδιορισμού της σειράς με την οποία θα διενεργούνταν οι δύο εκλογικές διαδικασίες. Το ανακοινωθέν των Μεγάλων Δυνάμεων της 19ης Σεπτεμβρίου 1945 καθόριζε τελεσίδικα ότι οι εκλογές θα προηγούνταν ενώ το δημοψήφισμα θα αναβαλλόταν για κάποιο απροσδιόριστο χρονικό διάστημα²⁸¹⁷.

Η επάνοδος του R. Leeper στην Αθήνα και η ανάληψη εκ νέου των καθηκόντων του ως πρεσβευτού της Μ. Βρετανίας κατεδείκνυε ότι οι Βρετανοί ήταν αποφασισμένοι να ακολουθήσουν κατά γράμμα τα συμφωνηθέντα στο Λονδίνο μέσω ενός πρέσβη που από την αρχή είχε ταχθεί αποφασιστικά υπέρ της πρόταξης των εκλογών. Σε αυτή τη βάση, αμέσως μόλις ο Λήπερ ανέλαβε υπηρεσία στην Αθήνα συναντήθηκε με τον πρωθυπουργό Π. Βούλγαρη και τους ιθύνοντες του ελληνικού υπουργείου των Εξωτερικών για το θέμα αυτό.

Μετά από συζήτηση μαζί τους πληροφόρησε το Φόρεϊν Όφισ ότι η ελληνική Κυβέρνηση ήταν αποφασισμένη να συνυπογράψει το ανακοινωθέν του Λονδίνου και εντός 10 ημερών να ανακοινώσει ότι όλα ήταν έτοιμα για τη διεξαγωγή των εκλογών. Στις προτάσεις του Λήπερ ο Βούλγαρης αντέταξε μόνο ότι χρειαζόταν ένα μικρό διάστημα ώστε να υπάρξουν κάποιες συνεννοήσεις με τους πολιτικούς αρχηγούς²⁸¹⁸ μέχρι τη στιγμή που το Υπουργείο των Εσωτερικών θα προσδιόριζε την ακριβή μέρα διεξαγωγής των εκλογών, που, όπως ζητούσε ο Λήπερ, θα οριζόταν εντός του 1945²⁸¹⁹.

²⁸¹⁷ FRUS, Diplomatic Papers 1945, vol. VIII, The Near East and Africa. Washington to D.C. 1969, σ. 152-154.

²⁸¹⁸ Το κλίμα ήταν ευοίωνο για τέτοιες συνεννοήσεις γιατί οι φιλοβασιλικές εφημερίδες αντιμετώπισαν με μετριοπάθεια το ανακοινωθέν των Μεγάλων Δυνάμεων. Ελληνικό Αίμα και Εμπρός 21 Σεπτεμβρίου 1945. Η ίδια ευνοϊκή στάση υπήρξε και στην περίπτωση των αριστερών κομμάτων που με τον όρο ότι θα σχηματιζόταν αντιπροσωπευτική κυβέρνηση αποδέχονταν την αλλαγή. Ριζοσπάστης 20 Σεπτεμβρίου 1945 και Ελεύθερη Ελλάδα 21 Σεπτεμβρίου 1945.

²⁸¹⁹ FO 371/48280 R 16204/4/19. Λήπερ προς FO. 22 Σεπτεμβρίου 1945.

Αντίθετα με τις εκλογές, ο προσδιορισμός της ημέρας διεξαγωγής του δημοψηφίσματος θα καθυστερούσε γιατί, όπως πρότειναν οι Αμερικανοί αλλά και ο ίδιος ο Μπέβιν²⁸²⁰, ήταν προσηγορικό να αποφευχθεί μια πρώιμη αναφορά στην ημέρα διεξαγωγής του ώστε να αποτραπεί νέος κύκλος αντιπαράθεσεων μεταξύ Λαϊκών και Φιλελευθέρων γύρω από το ζήτημα αυτό²⁸²¹. Και αυτό γιατί όλα έδειχναν ότι η παράκαμψη του καθεστωτικού ζητήματος θα έφερνε σε επαφή δημοκρατικούς και βασιλόφρονες με κοινό στόχο την αντίθεση απέναντι στο ΕΑΜ²⁸²².

Ένα άλλο θέμα που έμελλε να λυθεί ήταν αν οι εκλογές έπρεπε να διεξαχθούν για το σχηματισμό μιας Αναθεωρητικής ή Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης. Με δεδομένο το καθεστωτικό κενό, αφού το ζήτημα του πολιτεύματος θα καθοριζόταν μετεκλογικά από τον ίδιο το λαό, η μελλοντική βουλή θα έπρεπε να ήταν Συνταγματική, δηλαδή να είναι σε θέση να αποφασίσει για όλα τα συνταγματικά θέματα εκτός από τη μορφή του πολιτεύματος. Αυτή ήταν και η άποψη που επικρατούσε σε Ελλάδα και εξωτερικό για το είδος της πρώτης μετακατοχικής Βουλής.

Όμως, ο Αντιβασιλέας Δαμασκηνός υποστήριζε την άποψη ότι οι εκλογές έπρεπε να γίνουν για μια Αναθεωρητική Βουλή²⁸²³, δηλαδή για μια Εθνική Συνέλευση που θα αναθεωρούσε τις μη θεμελιώδεις συνταγματικές διατάξεις, αφήνοντας ανέγγιχτες τις βασικές διατάξεις του Συντάγματος του 1864/1911. Σύμφωνα με το Δαμασκηνό μια Συντακτική Εθνοσυνέλευση που θα έθιγε ζητήματα συνταγματικής και πολιτειακής τάξης θα περιέπλεκε τα πράγματα σε σχέση με το μέλλον του καθεστώτος στην Ελλάδα, ενώ οι εκλογές για μια τέτοια Βουλή θα ισοδυναμούσαν με πραγματικό δημοψήφισμα²⁸²⁴.

Στην ουσία μια αναθεωρητική Βουλή, σαν και αυτή που πρότεινε ο Δαμασκηνός, δε θα μπορούσε να προβεί σε καμία αναθεώρηση του προηγούμενου Συντάγματος, γιατί το άρθρο 108 του Συνταγματικού Κειμένου του 1864/1911 προέβλεπε ότι οποιαδήποτε αναθεώρησή του προϋπέθετε τη θετική απόφαση των 2/3 του συνολικού αριθμού των βουλευτών της προηγούμενης βουλής, πράγμα αδύνατο επειδή η Βουλή του 1936 δε μπορούσε να ξανασυγκληθεί²⁸²⁵.

²⁸²⁰FO 371/48280 R 16292/4/19, Mr Dixon to O.Sargent, 16 Σεπτεμβρίου 1945.

²⁸²¹Οι Φιλελεύθεροι έδειχναν ιδιαίτερος ικανοποιημένοι που στο ανακοινωθέν των Μ. Δυνάμεων δεν υπήρχε καμία συγκεκριμένη αναφορά στην ημέρα και το χρόνο διεξαγωγής του δημοψηφίσματος. Βήμα 22 Σεπτεμβρίου 1945.

²⁸²²Αυτή ακριβώς ήταν και η εκτίμηση του ΚΚΕ αναφορικά με την επιλογή των Βρετανών να προταχθούν οι εκλογές του δημοψηφίσματος. Βλ. Κομμουνιστική Επιθεώρηση, αρ. φυλ. 42, Οκτώβριος 1945, σ. 988-989.

²⁸²³FO 371/40279 R 15066/4/19, Αθήνα προς FO, 5 Σεπτεμβρίου 1945.

²⁸²⁴Ο.Π.

²⁸²⁵Ν. Αλιβιζάτος, Οι Πολιτικοί Θεσμοί σε Κρίση 1922-1974, οπ., σ. 166.

Οι Βρετανοί από την πλευρά τους, προτιμούσαν εκλογές για απλή Βουλή, γιατί εκτιμούσαν ότι κάθε άλλο κοινοβουλευτικό σώμα θα επηρέαζε το δημοψήφισμα²⁸²⁶. Αν η Βουλή που σχηματιζόταν ήταν Αναθεωρητική, τότε θα δινόταν η δυνατότητα στις φιλοβασιλικές δυνάμεις να ισχυριστούν μετεκλογικά, αν υπερίσχυαν, ότι το πολίτευμα της χώρας εξακολουθούσε να είναι βασιλευόμενη Δημοκρατία -βάση του Συντάγματος του 1864/1911 - και επομένως ο βασιλιάς θα μπορούσε να επιστρέψει και χωρίς το δημοψήφισμα. Να σημειωθεί ότι αυτή ακριβώς τη δυνατότητα αξιοποίησαν οι Λαϊκοί όταν κέρδισαν τις εκλογές του 1946 διεξάγοντας το δημοψήφισμα με βάση το ερώτημα όχι γύρω από το πολίτευμα αλλά με βάση το ερώτημα για την επιστροφή ή όχι του βασιλιά που τελούσε «υπό αποδημίαν», ενώ ο θεσμός της βασιλείας βρισκόταν εν ισχύ²⁸²⁷.

Επιπλέον, σύμφωνα με τη βρετανική άποψη, μια Συντακτική Εθνοσυνέλευση θα προκαλούσε μια γενική αναταραχή και θα εξελισσόταν σε πεδίο προστριβών μεταξύ δημοκρατικών και βασιλικών γύρω από συνταγματικά ζητήματα που θα σχετίζονταν και με το μέλλον του καθεστώτος. Ωστόσο, και η λύση μιας απλής Βουλής ήταν προβληματική στο βαθμό που, όπως υποστήριζε ο Δαμασκηνός, δε θα ήταν σε θέση να πάρει αποφάσεις αντίθετες με το γράμμα ή το πνεύμα του παλαιότερου Συντάγματος και επομένως θα ήταν άχρηστη²⁸²⁸.

Η τελική απόφαση των Βρετανών υπέρ μιας απλής βουλής ώστε να μην επιληφθεί αυτή του καθεστωτικού ήταν εξίσου προβληματική αφού κανείς δεν εμπόδιζε την προσφυγή αυτή μέσω των εκλογών ή την πλειοψηφία της μελλοντικής βουλής να την μετατρέψει αυτόματα σε Συντακτική. Αν γινόταν κάτι τέτοιο υπήρχε ο κίνδυνος νέων εμπλοκών αφού κανονικά θα αποτελούσε συνταγματική παραβίαση, γεγονός που θα έδινε την ευχέρεια στη μελλοντική κυβέρνηση να απαιτήσει βίαιη διάλυση της μελλοντικής βουλής με το αιτιολογικό ότι σφετεριζόταν συνταγματικά δικαιώματα.²⁸²⁹

²⁸²⁶FO 371/48279 R 15076/4/19, Mr Caccia 6 Σεπτεμβρίου 1945.

²⁸²⁷Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, Α/3Ο Ιουνίου 1946, Δ Ψήφισμα της Βουλής 'Περί Προκηρύξεως Δημοψηφίσματος προς Επάνοδον της Α.Μ. του βασιλέως Γεωργίου Β'. Όπως υπέθεταν από το 1945 οι Βρετανοί, οι Λαϊκοί, αν πλειοψηφούσαν στην Αναθεωρητική Βουλή του 1946, θα παρέκαμπταν, όπως και έγινε, το ζήτημα του πολιτεύματος. Βλ. και Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Δ Αναθεωρητικής Βουλής, Θμιλία Κ. Τσαλδάρη.

²⁸²⁸FO 371/48279 R 15066/4/19 Αθήνα προς FO, 5 Σεπτεμβρίου 1945.

²⁸²⁹Αυτά ήταν και τα επιχειρήματα του Ι. Σοφιανόπουλου, υπουργού των Εξωτερικών, όταν ζήτησε από τους Έλληνες πρέσβεις να εξασφαλίσουν την συγκατάθεση των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων ώστε να αναβληθούν οι εκλογές για τον Απρίλιο του 1946. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.3, Πολιτική, 1946, Υπουργείο Εξωτερικών τηλεγράφημα προς την ελληνική πρεσβεία στη Μόσχα αρ. πρωτ. 26601, 6 Δεκεμβρίου 1945.

Εκτός όμως από το ζήτημα της φύσης της μελλοντικής βουλής που παρέμενε ανοικτό μέχρι να συμφωνήσουν, όπως ήθελαν οι Βρετανοί, οι εν Ελλάδι πολιτικοί ηγέτες, μεγαλύτερο πρόβλημα αποτελούσε το αν τελικά οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα θα αποδέχονταν το Ανακοινωθέν των Μεγάλων Δυνάμεων σε σχέση με την αλλαγή στη σειρά διεξαγωγής του δημοψηφίσματος και των εκλογών και την αναβολή επ' αόριστον του πρώτου.

Τα πράγματα ήταν απλά σε σχέση με τους Φιλελεύθερους και τους άλλους δημοκρατικούς ηγέτες, στο μέτρο που το ανακοινωθέν της 19ης Σεπτεμβρίου 1945 ανταποκρινόταν στις βασικές θέσεις που με υπόμνημά τους προς το Δαμασκηνό είχαν κοινοποιήσει οι Πλαστήρας, Σοφούλης, Καφαντάρης και Τσουδερός πριν ο Αντιβασιλέας επισκεφθεί το Λονδίνο. Το υπόμνημα αυτό ζητούσε την αναβολή του δημοψηφίσματος για 2-3 χρόνια, εκλογές το Μάρτιο του 1946 περιορισμό της τρομοκρατίας, ανασυγκρότηση του εκλογικού μηχανισμού και σωστή ανασύνταξη των εκλογικών καταλόγων. Σύμφωνα, μάλιστα, με το υπόμνημα «προκαλεί φρίκην και το να σκέπτεται κανείς ότι ημπορεί να επιβληθή και πάλιν βιαίως και δια παρωδίας των δημοκρατικών θεσμών επί του τραχήλου του ελληνικού λαού ο χθεσινός αυτού τύραννος», εννοώντας το βασιλιά²⁸³⁰.

Εξίσου θετική ανταπόκριση²⁸³¹ είχε και το ανακοινωθέν των Μεγάλων Δυνάμεων στο ΕΑΜ που σε ανάλογο υπόμνημα προς το Δαμασκηνό είχε απορρίψει την ιδέα να προηγηθεί το δημοψήφισμα των εκλογών, σημειώνοντας ότι ένα κανονικό δημοψήφισμα έπρεπε να διεξαχθεί υπό συνθήκες απόλυτης ομαλότητας και όχι υπό το κράτος της τρομοκρατίας και μιας ελλιπούς και βεβιασμένης ανασύνταξης των εκλογικών καταλόγων²⁸³².

Αντιθέτως η στάση των Λαϊκών ήταν ιδιαζόντως αρνητική και οι φιλοβασιλικές εφημερίδες κατηγορούσαν το Δαμασκηνό ότι είχε σφετεριστεί ξένη εξουσία για να επιτύχει την έκπτωση του βασιλιά και τη δική του παραμονή ως ισόβιου αντιβασιλέα.²⁸³³ Ο Λήπερ είχε προειδοποιήσει από τις 6 Σεπτεμβρίου το Φόρεϊν Όφισ ότι ο Έλληνας βασιλιάς δεν αποκλειόταν να διατάξει τους υποστηρικτές του να

²⁸³⁰ Βήμα 29 Αυγούστου 1945.

²⁸³¹ Οι Βρετανοί διαπίστωναν ότι οι αντιδράσεις ήταν εξαιρετικά ήπιες. FO 371/48282 R 16632/4/19, Summary of Principal Events 25 Σεπτεμβρίου 1945.

²⁸³² Σύμφωνα με το ΕΑΜ αν δε δινόταν αμνηστία στους χιλιάδες φυλακισμένους του και δεν αντιμετωπιζόταν δραστικά η τρομοκρατία, τότε θα θεωρούσε καθήκον του να απέχει και από τις εκλογές. Ελεύθερη Ελλάδα 31 Αυγούστου 1945.

²⁸³³ Εμπρός 21 Σεπτεμβρίου 1945 και C.Woodhouse. The Struggle of Greece 1941-1949, σπ. σ. 154.

μπούκοτάρουν τις εκλογές και να επιδιώξουν να επιβάλουν πραξικοπηματικά το δημοψήφισμα, αν αυτό αναβαλλόταν.²⁸³⁴

Οι Λαϊκοί είχαν ζητήσει από το Δαμασκηνό από τις 29 Αυγούστου να επιμείνει στην άμεση διεξαγωγή του δημοψηφίσματος, υπογραμμίζοντας ότι, αν οι εκλογές προηγούνταν, τότε η κυβέρνηση που θα προέκυπτε από αυτές θα διενεργούσε με τρόπο μεροληπτικό το δημοψήφισμα. Αν μάλιστα δεν εισακούγονταν, απείλησαν ότι θα έφερναν το ζήτημα ενώπιον του ελληνικού λαού ώστε να καταλογιστούν ευθύνες²⁸³⁵. Αυτές ήταν περίπου και οι θέσεις του Γεωργίου Β' που προέβαλε τον εαυτό του ως εγγυητή της πολιτικής ομαλότητας και απειλούσε ότι, αν δε διεξαγόταν άμεσα το δημοψήφισμα, τότε οι φιλικά προσκείμενες σε αυτόν δυνάμεις θα απαντούσαν δυναμικά.²⁸³⁶

Οι Λαϊκοί έβρισκαν υποστηρικτές και στα πρόσωπα του Γ. Παπανδρέου και του Στ. Γονατά, χωρίς όμως να διατυπώνουν οι ίδιοι απειλές ανάλογες με αυτές των Λαϊκών. Ο Παπανδρέου, ιδίως διαβεβαίωσε το Δαμασκηνό ότι θα αποδεχόταν κάθε εξέλιξη γύρω από το θέμα αυτό, αν τασσόταν υπέρ της άμεσης διενέργειας του δημοψηφίσματος, αφού κάθε Βουλή που θα προέκυπτε χωρίς να έχει διεξαχθεί δημοψήφισμα θα διαλυόταν στερούμενη εξουσιών αλλά και συνταγματικής πλαισίωσης.²⁸³⁷

Ωστόσο, οι αντιδράσεις των βασιλικών δεν υπερέβησαν ποτέ το πλαίσιο των απλών πολιτικών διαμαρτυριών κυρίως επειδή ο Γεώργιος, αν και εξέφρασε τις αντιρρήσεις του για τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος, υποσχέθηκε τελικά στους Βρετανούς ότι δε θα έκανε τίποτα που να προξενούσε προβλήματα στην πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων.²⁸³⁸ Η διαβεβαίωση αυτή που ελήφθη μετά από ισχυρές πιέσεις, εξασφάλιζε ότι θα αποτρεπόταν οποιαδήποτε έκρυθμη κατάσταση^{nov} θα προσπαθούσαν να επιβάλουν οι ακραίοι μοναρχικοί τους οποίους ήλεγχε κατάλληλα ο Γεώργιος.²⁸³⁹

Ενώ όμως όλα έδειχναν ότι παρά τις αντιδράσεις η κατάσταση έβαινε θετικά για τα βρετανικά σχέδια, η κυβερνητική κρίση που προκλήθηκε από την παραίτηση του υπουργού Οικονομικών Κ. Βαρβαρέσου - λόγω της αποτυχίας του οικονομικού του προγράμματος²⁸⁴⁰ αλλά και από την παραίτηση του υπουργού Αμύνης Α. Μερεντίτη στις 30 Σεπτεμβρίου 1945, περιέπλεξε τα πράγματα. Ιδίως η περίπτωση Μερεντίτη, την παραίτηση του

²⁸³⁴FO 371/48279, R 15279/4/19 FO Minute, 6 Σεπτεμβρίου 1945.

²⁸³⁵Ελληνικό Αίμα 30 Αυγούστου 1945.

²⁸³⁶FO 371/48280, R 16439/4/19, FO Minute, 20 Σεπτεμβρίου 1945.

²⁸³⁷FO 371/48280, R 15996/4/19, 11 Σεπτεμβρίου 1945.

²⁸³⁸FO 371/48281, R 16509/4/19, King George of Greece, 22 Σεπτεμβρίου 1945.

²⁸³⁹Π. Πιπινέλης, Γεώργιος Β, σπ. σ. 184.

²⁸⁴⁰Βλ. προηγούμενο κεφάλαιο.

οποίου ο Πρωθυπουργός Βούλγαρης απέδωσε στην επιδίωξη των Φιλελευθέρων να διαλύσουν την κυβέρνησή του²⁸⁴¹, κατέδειξε ότι η παρούσα κυβέρνηση, έρμαιο των αντιπαλοτήτων μεταξύ Φιλελευθέρων και Λαϊκών, δε μπορούσε να διατηρηθεί άλλο στην εξουσία²⁸⁴².

Ο Λήπερ συναντήθηκε στις 3 Οκτωβρίου 1945 με τους αρχηγούς των ελληνικών πολιτικών κομμάτων -πλην του ΕΑΜ- και τους ζήτησε να συνεργαστούν ώστε να ομαλοποιηθεί η πολιτική ζωή και να διαφυλαχθεί η συνοχή της κυβέρνησης. Ιδιαίτερα υπογράμμισε στο Σοφούλη και στην Εκτελεστική Επιτροπή των Λαϊκών, ότι οι μικροκομματικές διαμάχες και η έχθρα μεταξύ των πολιτικών ηγετών μόνο πρόξενος μιας γενικής αστάθειας ήταν και μάλιστα όταν οι πραγματικές προγραμματικές διαφορές των κομμάτων ήταν μικρές. Τόσο ο Σοφούλης όσο και οι Λαϊκοί υποσχέθηκαν ότι θα εκπονήσουν πολιτικά προγράμματα και θα αναζητούσαν κοινά σημεία συνεργασίας ώστε να συγκροτηθεί ένα αρραγές μέτωπο εναντίον των κομμουνιστών²⁸⁴³. Ο Λήπερ ζήτησε από το Σοφούλη να μην επιμένει στην άποψή του να διεξαχθούν οι εκλογές την επόμενη χρονιά, γιατί οποιαδήποτε αναβολή θα δυσχερανούσε ιδιαίτερα τόσο τη Βρετανία όσο και τις ΗΠΑ²⁸⁴⁴.

Μολονότι η κατάσταση ήταν ρευστή και η κυβέρνηση Βούλγαρη κλυδωνιζόταν επικίνδυνα, στις 6 Οκτωβρίου 1945, το Υπουργικό Συμβούλιο ανακοίνωσε, μετά από προτροπή των Βρετανών σε εφαρμογή της απόφασης της 19ης Σεπτεμβρίου 1945, ότι οι εκλογές θα διεξάγονταν στις 20 Ιανουαρίου 1945. Η Κυβέρνηση παρουσίασε και στοιχεία για να αποδείξει ότι όλες οι απαραίτητες προετοιμασίες είχαν γίνει²⁸⁴⁵. Εντούτοις όλα τα ελληνικά κόμματα αντέδρασαν αρνητικά και απείλησαν με αποχή, εξαιτίας του αιφνιδιασμού. Ο Σοφούλης ανακοίνωσε την ίδια μέρα ότι το Φιλελεύθερο κόμμα δε μπορούσε να επωμιστεί την ευθύνη μιας εκλογικής κωμωδίας²⁸⁴⁶, ενώ σε ανάλογες δηλώσεις προέβησαν και οι Εμ. Τσουδερός, Γ. Καφαντάρης και Α. Μυλωνάς του Αγροτικού Κόμματος²⁸⁴⁷.

²⁸⁴¹ FO 371/48282, R 16649/4/19, Λήπερ προς FO, 30 Σεπτεμβρίου 1945 και Εστία 1 Οκτωβρίου 1945.

²⁸⁴² FO 371/48282, R 16720/4/19, Λήπερ προς FO, 1 Οκτωβρίου 1945.

²⁸⁴³ Είχε προηγηθεί μια εκτεταμένη αρθρογραφία μεταξύ Κεντρικών και βασιλικών εφημερίδων γύρω από το θέμα της συνεργασίας των παραδοσιακών κομμάτων στις μελλοντικές εκλογές. Εστία 26 Σεπτεμβρίου 1945, Έθνος 25 Σεπτεμβρίου 1945, Νέα 27 Σεπτεμβρίου 1945 και Ελευθερία 28 Σεπτεμβρίου 1945.

²⁸⁴⁴ Αποτιμώντας τα αποτελέσματα των συζητήσεων αυτών ο Λήπερ τηλεγράφησε στο Φόρεϊν Όφισ ότι, αν και οι Έλληνες πολιτικοί φαίνονταν διατεθειμένοι να υιοθετήσουν τις βρετανικές θέσεις, εντούτοις υπήρχαν μεγάλες αμφιβολίες αν θα το έπρατταν τελικά. FO 371/48282, R 16948/4/19, Λήπερ προς FO, 3 Οκτωβρίου 1945.

²⁸⁴⁵ Νέα 7 Οκτωβρίου 1945.

²⁸⁴⁶ Βήμα 7 Οκτωβρίου 1945.

²⁸⁴⁷ Νέα 8 Οκτωβρίου 1945,

Επιπλέον και το ΕΑΜ σε ανακοίνωσή του κατήγγειλε την απόφαση της κυβέρνησης ως πραξικοπηματική, αφού δεν υπήρχαν ούτε οι στοιχειώδεις προϋποθέσεις για να διεξαχθούν σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα οι εκλογές.²⁸⁴⁸ Τοιουτοτρόπως και οι Λαϊκοί αντέδρασαν στην ανακοίνωση του Βούλγαρη, επειδή ήταν απροετοίμαστοι να εμπλακούν σε μια διαδικασία εκλογών όταν θεωρούσαν ότι στην Ελλάδα θα προηγούνταν το δημοψήφισμα. Και οι Λαϊκοί απείλησαν με αποχή με τη σειρά τους με το αιτιολογικό ότι η απόφαση της κυβέρνησης έκλεινε οριστικά το ζήτημα της διεξαγωγής του δημοψηφίσματος που -κατά τους Λαϊκούς- παρέμενε ανοικτό.²⁸⁴⁹

Οι αντιδράσεις αυτές όξυναν την κρίση στην κυβέρνηση Βούλγαρη. Οι Βρετανοί ήταν πια πεπεισμένοι ότι έπρεπε να αλλαχθεί, δεδομένου ότι δεν μπορούσε να δημιουργήσει όρους για τη διεξαγωγή των εκλογικών διαδικασιών. Ο Λήπερ πρότεινε ως αντικαταστάτη τον Εμμαν. Τσουδερό, τον οποίο, παρ' όλο που εμφανιζόταν ως δημοκρατικός, απέρριψε το Φόρειν Οφίς κυρίως επειδή κατά τη διάρκεια της πρωθυπουργίας του στην εξόριστη κυβέρνηση της Μέσης Ανατολής είχε συνδέσει το όνομά του με το βασιλιά και την αδυναμία του να επιβληθεί στην επίτευξη συμφωνίας μεταξύ του ΕΑΜ και των Βρετανών.²⁸⁵⁰

Στη φάση αυτή οι Βρετανοί δυσκολεύονταν να βρουν το κατάλληλο πρόσωπο για να αντικαταστήσει το Βούλγαρη. Για το λόγο αυτό ζήτησαν από το Βρετανό πρέσβη να επιμείνει στη διατήρηση του ναυάρχου στο πρωθυπουργικό αξίωμα. Όμως ο Λήπερ ανέτεινε ότι κάτι τέτοιο ήταν εκ των πραγμάτων αδύνατο και ότι ο Βούλγαρης έπρεπε να αλλαχθεί γιατί αποτελούσε αιτία προστριβών μεταξύ των ελληνικών κομμάτων.²⁸⁵¹

Η αδιαλλαξία των Λαϊκών που επέμεναν στην άμεση επάνοδο του Γεωργίου Β' καθιστούσε απίθανη τη διατήρηση του Βούλγαρη. Την αδιαλλαξία αυτή ενίσχυε και η γενικότερη φημολογία ότι η βρετανική κυβέρνηση ήθελε το βασιλιά, στην έλευση του οποίου εμπόδιο αποτελούσε ο Βούλγαρης και οι Φιλελεύθεροι.²⁸⁵² Ο Λήπερ για να αντιμετωπιστεί η κρίση ζήτησε από το Φόρειν Οφίς να διαψεύσει ότι οι Βρετανοί είχαν ταχθεί υπέρ του βασιλιά²⁸⁵³ και να εξεταστεί το ενδεχόμενο να αναβληθούν οι

²⁸⁴⁸Ελεύθερη Ελλάδα 7 Οκτωβρίου 1945.

²⁸⁴⁹R. Leeper, *When Greek meets Greek*, σπ. σ. 184.

²⁸⁵⁰FO 371/48282, R 17083/4/19, FO προς Leeper, 7 Οκτωβρίου 1945. Για τη δράση του Τσουδερού στη Μ. Ανατολή βλέπε Η. Βενέζη, Εμμανουήλ Τσουδερός, Αθήνα 1966.

²⁸⁵¹FO 371/48202, R 17130/4/19 και R 17131/4/19, Leeper προς FO, 8 Οκτωβρίου 1945.

²⁸⁵²Οι φιλοβασιλικές εφημερίδες τόνιζαν ότι η αναβολή των εκλογών ήταν αντίθετη με τα συμφέροντα των Βρετανών. Εστία 3 Οκτωβρίου 1946.

²⁸⁵³Το Βήμα χαρακτήρισε την όλη αδιαλλαξία των Λαϊκών ως υβριστική και μάλιστα σε μια εποχή που είχε διαμορφωθεί η εντύπωση ότι επίκειτο συνεργασία Λαϊκών και Φιλελευθέρων. Βήμα 27 Σεπτεμβρίου 1945.

εκλογές για το Μάρτιο του 1946, ώστε να καμφθούν οι αντιδράσεις των Φιλελευθέρων.²⁸⁵⁴

Το Φόρεϊν Όφισ απαντώντας στο Λήπερ σημείωσε ότι η βρετανική πλευρά δεν ήταν γενικά αντίθετη με την αναβολή των εκλογών για την επόμενη άνοιξη. Ζήτησε από το Λήπερ να καταστεί σαφές στους Έλληνες πολιτικούς ότι το Λονδίνο δε θα ανεχόταν ένα πραξικόπημα από τη Δεξιά. Παράλληλα, να αλλαχθεί ο Βούλγαρης χωρίς όμως να φανεί ότι επεμβαίνουν οι Βρετανοί αλλά να αφηθεί ο διορισμός της νέας κυβέρνησης στο Δαμασκηνό²⁸⁵⁵. Να σημειωθεί ότι και το Παρίσι εκτιμούσε ότι δεν ήταν εφικτή η διεξαγωγή των εκλογών πριν το Μάρτιο του 1946.²⁸⁵⁶

Η αλλαγή του Βούλγαρη κρίθηκε στο Λονδίνο ως η ενδεδειγμένη λύση που θα εξυπηρετούσε με τον πιο ιδανικό τρόπο τη βρετανική πολιτική. Γιατί αυτή η πολιτική κινούταν απαρέγκλιτα γύρω από τρεις άξονες: Πρώτον, τη συντομότερη δυνατή διεξαγωγή των εκλογών, δεύτερον, τη συσπείρωση των ελληνικών πολιτικών δυνάμεων εναντίον του ΕΑΜ και τρίτον, την εξασφάλιση των αναγκαίων πολιτικών συνθηκών ώστε να διασφαλιστούν τα βρετανικά συμφέροντα στην περιοχή²⁸⁵⁷.

Οι κυβερνητικές κρίσεις για τους Βρετανούς δεν είχαν ενδογενή αίτια -το έργο της κυβέρνησης Βούλγαρη κρινόταν ως ικανοποιητικό- αλλά οφείλονταν στην έλλειψη εξουσίας και κύρους, πρόβλημα που κάθε μετακατοχική κυβέρνηση αντιμετώπιζε στο βαθμό που δεν έχαιρε της ευρύτερης πολιτικής αποδοχής και δεν είχε επικυρωθεί μέσω εκλογικών διαδικασιών. Επομένως οι κυβερνητικές αλλαγές ήταν επιβεβλημένες, ιδίως στην περίπτωση εκείνη που θα ανανεώναν τη δυνατότητα να συνεργαστούν οι ελληνικές πολιτικές δυνάμεις²⁸⁵⁸.

Τελικά η κυβέρνηση Βούλγαρη υποχρεώθηκε σε παραίτηση στις 9 Οκτωβρίου 1945 και ο Λήπερ άρχισε μαζί με το Δαμασκηνό να αναζητά νέο πρωθυπουργό. Το εγχείρημα αυτό ήταν ιδιαίτερα δύσκολο στο βαθμό που η αδυναμία συνεννόησης μεταξύ Λαϊκών και Φιλελευθέρων δεν επέτρεπε μια γενική συμφωνία ως προς το πρόσωπο του νέου αρχηγού της κυβέρνησης. Παράλληλα, εξαιτίας της κατάστασης αυτής, το μέλλον των εκλογών σε σχέση με τη διεξαγωγή τους στις προκαθορισμένες ημερομηνίες, φαινόταν αβέβαιο, ενώ το ΕΑΜ στιγματίζε την επιμονή των Βρετανών να προκηρυχθούν πρώιμες εκλογές σε συνθήκες κυβερνητικού κενού.²⁸⁵⁹

²⁸⁵⁴ FO 371/48282, R 17131/4/19, Leeper προς FO, 8 Οκτωβρίου 1945.

²⁸⁵⁵ FO 371/48282, FO προς Leeper, ο.π.

²⁸⁵⁶ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6, Α' πολιτική, 1946, Ελληνική πρεσβεία στο Παρίσι προς Υπουργείον Εσωτερικών, Γραφείον Υπουργού (Α. Μελάς) αρ. πρωτ. 642, 22 Νοεμβρίου 1945.

²⁸⁵⁷ FO 371/48282, R 17134/4/19, Λήπερ προς FO, 9 Οκτωβρίου 1945.

²⁸⁵⁸ Ο.π.

²⁸⁵⁹ Ριζοσπάστης 10 Οκτωβρίου 1945.

Οι διερευνητικές εντολές που δόθηκαν από το Δαμασκηνό στον Εμ. Τσουδερό και το Σ. Βενιζέλο κατέπεσαν στο κενό εξαιτίας της αδιαλλαξίας των Λαϊκών²⁸⁶⁰. Ο Λήπερ εξομολογήθηκε στον Αμερικανό πρέσβη ΜάκΒή ότι η κατάσταση είχε φτάσει σε αδιέξοδο, απειλώντας το μέλλον διεξαγωγής των εκλογών.²⁸⁶¹ Τελικά την 1η Νοεμβρίου ο Δαμασκηνός πέτυχε να διορίσει νέα κυβέρνηση υπό τον Π. Κανελλόπουλο, η οποία όμως κατά τους Βρετανούς δεν είχε περιθώρια να διατηρηθεί ούτε 15 μέρες.²⁸⁶² Και αυτό γιατί ο νέος πρωθυπουργός, ένας μετριοπαθής κεντροδεξιός πολιτικός, είχε ελάχιστα ερείσματα στην πολιτική ζωή της χώρας και επιπλέον δεν έχαιρε της εμπιστοσύνης των ηγεσιών των Φιλελευθέρων και των Λαϊκών²⁸⁶³.

Ο διορισμός του Κανελλόπουλου μια καθαρά προσωπική επιλογή του Δαμασκηνού, προκάλεσε μεγάλη εντύπωση στο πανελλήνιο επιβεβαιώνοντας τις υποθέσεις του Λήπερ ότι ο Έλληνας αντιβασιλέας βρισκόταν υπό την επιρροή του Κ. Τσάτσου, ο οποίος ευνοούσε τις κεντροδεξιές λύσεις²⁸⁶⁴. Την ίδια περίοδο ο Ν. Ζαχαριάδης, γραμματέας του ΚΚΕ, εξαπέλυε συνεχείς επιθέσεις από τις στήλες του Ριζοσπάστη για τους δεξιούς προσανατολισμούς του Δαμασκηνού.²⁸⁶⁵

Οι Βρετανοί διαβλέποντας ότι η κυβέρνηση του Κανελλόπουλου -που σημειωτέον απαρτιζόταν κυρίως από επιστήμονες και φίλους του πρωθυπουργού και όχι πολιτικά πρόσωπα- ήταν ανίκανη να αντιμετωπίσει τα συσσωρευμένα πολιτικά και οικονομικά προβλήματα, ξεκίνησαν νέες διαδικασίες για να βρεθεί πρόσωπο πιο κατάλληλο από τον Κανελλόπουλο.²⁸⁶⁶ Τις διεργασίες αυτές κατηύθυνε ο Βρετανός Υφυπουργός των Εξωτερικών Ε. Μακ Νήλ, τον οποίο η βρετανική κυβέρνηση είχε στείλει ειδικά στην Ελλάδα για να διευκολύνει τις προσπάθειες για το σχηματισμό σταθερής κυβέρνησης.²⁸⁶⁷

Ο Μακ Νήλ, η παρουσία του οποίου στην Ελλάδα ήταν αποφασιστικής σημασίας για τους Βρετανούς²⁸⁶⁸ και προκάλεσε ιδιαίτερη

²⁸⁶⁰ Γ. Σεφέρη, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 13-16 Οκτωβρίου 1945, Αθήνα 1985, σ. 52-53.

²⁸⁶¹ FRUS, Diplomatic Papers, 1945, τομ. VII, ο.π. σ. 173.

²⁸⁶² Γ. Σεφέρη, Πολιτικό Ημερολόγιο, 1-2 Νοεμβρίου 1945, σ. 63.

²⁸⁶³ Η επιλογή του Κανελλόπουλου ήταν μια βεβιασμένη κίνηση του Δαμασκηνού για να λυθεί η πολιτική κρίση, εξαιτίας της οποίας είχε υποχρεωθεί ο ίδιος ο Αντιβασιλέας να ασκεί καθήκοντα πρωθυπουργού από τις 16 Οκτωβρίου. Γ. Σεφέρης, ο.π., σ. 53-54.

²⁸⁶⁴ FRUS, Diplomatic Papers 1945, τομ. VIII, ο.π. σ. 176-177.

²⁸⁶⁵ Ριζοσπάστης 2 Νοεμβρίου 1945,

²⁸⁶⁶ Γ. Σεφέρης, ο.π., σ. 138.

²⁸⁶⁷ FO 371/48284, R 18504/4/19, 31 Οκτωβρίου 1945 και R. Leeper, When Greek Meets Greek, ο.π., σ. 185.

²⁸⁶⁸ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946. Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο προς Υπουργείο Εξωτερικών, από Διευθυντή Πολιτικού γραφείου του Μπέβιν, αρ. πρωτ. 8855, 13 Νοεμβρίου 1945.

εντύπωση στους Έλληνες²⁸⁶⁹, είχε θέσει ως βασικό του στόχο να βοηθήσει στην οικονομική και πολιτική ανασυγκρότηση της χώρας αλλά και την οργάνωση της διαδικασίας διεξαγωγής των ελληνικών εκλογών όσο το δυνατόν πιο σύντομα.²⁸⁷⁰ Στα πλαίσια αυτά μεθόδευσε και την αποπομπή του Κανελλόπουλου, ο οποίος αναγκάστηκε να παραιτηθεί στις 20 Νοεμβρίου εν τω μέσω κατηγοριών-ιδίως από την πλευρά των Λαϊκών που είχαν δυσανεχθεί ιδιαίτερα επειδή ο νέος πρωθυπουργός απέφυγε στις προγραμματικές του δηλώσεις να προβεί σε οποιαδήποτε αναφορά στο μέλλον του δημοψηφίσματος²⁸⁷¹.

Ο Κανελλόπουλος αντικαταστάθηκε τελικά από τον Θ. Σοφούλη μετά από υπόδειξη του Μακ Νήλ που πρότεινε το Σοφούλη ως τη μοναδική λύση. Προηγήθηκε πολιτική σύσκεψη του Μακ Νήλ στις 20 Νοεμβρίου με τους αρχηγούς των ελληνικών κομμάτων πλην του ΚΚΕ υπό την προεδρία του Δαμασκηνού. Ο Μακ Νήλ κατέστησε σαφές στους Έλληνες πολιτικούς ότι η βρετανική κυβέρνηση θα βοηθούσε οικονομικά τη χώρα μόνο αν σταθεροποιούταν η πολιτική κατάσταση και προϋπόθεση αυτού ήταν η αναβολή του δημοψηφίσματος για το Μάρτιο του 1948²⁸⁷². Η σύσκεψη αυτή κατέληξε με την απόφαση να σχηματίσει κυβέρνηση ο Σοφούλης, αν και οι Λαϊκοί αρνήθηκαν κάθε συζήτηση για την πρωθυπουργοποίηση του Σοφούλη²⁸⁷³.

Τα συμπεράσματα των συζητήσεων των Βρετανών με τις ελληνικές πολιτικές δυνάμεις βοήθησαν τους Βρετανούς να καταλήξουν με ακόμα μεγαλύτερη σαφήνεια στο ζήτημα της σειράς διεξαγωγής των εκλογών και του δημοψηφίσματος και στη διευθέτηση της αποστολής των παρατηρητών.²⁸⁷⁴ Οι Βρετανοί σε αυτές τις συναντήσεις πέτυχαν και τους δύο στόχους τους: αφενός τη κατάληψη του αξιώματος από το Σοφούλη και αφετέρου να πείσουν το Δαμασκηνό να συμφωνήσει με την τρίχρονη αναβολή του δημοψηφίσματος και τη διεξαγωγή των εκλογών στις 31 Μαρτίου 1946²⁸⁷⁵. Ενώ όμως τα πράγματα φαίνονταν να ομαλοποιούνται, ο Δαμασκηνός ενοχλημένος από τη στάση του Σοφούλη να μη συμπεριλάβει

²⁸⁶⁹ Φ. Γρηγοριάδης, Εμφύλιος Πόλεμος 1944-1949, τομ. 9, σπ. σ.356-357,

²⁸⁷⁰ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946. Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στο Παρίσι προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 8752, 9 Νοεμβρίου 1945.

²⁸⁷¹ Ελληνικό Αίμα 4 Νοεμβρίου 1945.

²⁸⁷² Βήμα 21 Νοεμβρίου 1945. Ο Γ. Παπανδρέου σημειώνει ότι οι Βρετανοί αιφνιδίασαν τους Έλληνες πολιτικούς με τους όρους που έθεσαν. Γ. Παπανδρέου, Πολιτικά Θέματα, τομ.2, σπ. σ. 93-94.

²⁸⁷³ Καθημερινά Νέα 21 Νοεμβρίου 1945.

²⁸⁷⁴ Παρά τις επιφυλάξεις ο ελληνικός πολιτικός κόσμος συμφώνησε στην αντιστροφή μεταξύ δημοψηφίσματος και εκλογών και πανηγύρισε σε σχέση με το παγκόσμιο ενδιαφέρον για την Ελλάδα. Foreign Relation of US, 1945, ο.π. σ. 152-154. Το ΚΚΕ επικρότησε επίσης την αντιστροφή αυτή., Κομμουνιστική Επιθεώρηση, αρ. 42, Οκτώβριος 1945, σ. 987-988.

²⁸⁷⁵ FO 371/48285, R 19780/4/19, Λήπερ προς FO, 22 Νοεμβρίου 1945,

στην κυβέρνησή του τους Παπανδρέου και Κανελλόπουλο²⁸⁷⁶ απείλησε να υποβάλλει την παραίτησή του²⁸⁷⁷. Η παραίτηση του Δαμασκηνού θα ισοδυναμούσε με καταστροφή των σχεδίων των Βρετανών, επειδή τότε θα έπρεπε να διοριστεί από το βασιλιά Γεώργιο αντικαταστάτης, πράγμα αδύνατο. Στην περίπτωση αυτή η χώρα θα έπρεπε να βαδίζει σε άμεσες εκλογές²⁸⁷⁸.

Ο Μπέβιν, προκειμένου να αποφύγει μια πιθανή παραίτηση του Δαμασκηνού έστειλε νέο μήνυμα στον Έλληνα αντιβασιλέα που το ζητούσε να μην διακυβεύσει το έργο που γινόταν στην Ελλάδα με μια παραίτηση του, να μην επιτρέψει να μεταβληθεί η συμπάθεια της βρετανικής κοινής γνώμης προς την Ελλάδα και το πρόσωπο του ίδιου του Δαμασκηνού και κυρίως να μην θεωρηθεί ότι λιποτάκτησε την κρίσιμη στιγμή και άφησε την Ελλάδα ανοχύρωτη στα χέρια των ακραίων πολιτικών δυνάμεων.²⁸⁷⁹

Ο Δαμασκηνός θα μεταπειστεί τελικά μετά από κοπιώδεις προσπάθειες των Βρετανών τόσο στην Αθήνα όσο και στο Λονδίνο. Ο Βρετανός υπουργός των Εξωτερικών υποχρεώθηκε ακόμα και σε ειδική αναφορά στήριξης στο πρόσωπο του έλληνα Αντιβασιλέα στο Βρετανικό Κοινοβούλιο²⁸⁸⁰. Ο Λήπερ στην Αθήνα, που πίστευε ότι ο Δαμασκηνός συμπεριφερόταν ως ένας καχύποπτος και πεισματάρης χωριάτης, επιστράτευσε ακόμα και τον Αμερικανό πρέσβη Μακ Βή για να πειστεί ο Δαμασκηνός²⁸⁸¹. Μάλιστα ο ΜακΒή ήταν εκείνος που υπαγόρευσε το ανακοινωθέν της ανάκλησης της παραίτησης του Δαμασκηνού²⁸⁸² και αφού μεσολάβησε και ο ίδιος ο Κανελλόπουλος, η μη συμμετοχή του οποίου στην κυβέρνηση Σοφούλη είχε προκαλέσει την οργή του Αρχιεπισκόπου²⁸⁸³. Η εδραίωση του Σοφούλη στο πρωθυπουργικό αξίωμα ήταν οπωσδήποτε μια βρετανική επιτυχία στο βαθμό που ο Σοφούλης προσέφερε όλα τα εχέγγυα για να επιταχυνθούν οι διαδικασίες προς τις εκλογές πράγμα που επιβεβαιώθηκε και με την παροχή ανοχής από την πλευρά του ΚΚΕ προς το γηραιό πρωθυπουργό²⁸⁸⁴.

²⁸⁷⁶ Τον Παπανδρέου τον απέρριψαν οι άλλοι ηγέτες του κόμματος των Φιλελευθέρων. Βήμα 22 Νοεμβρίου 1945.

²⁸⁷⁷ Ο Δαμασκηνός είχε σημαντικές αντιρρήσεις και για την υπουργοποίηση του Ι. Σοφιανόπουλου που τον κατηγορούσε ότι υποστήριζε τους Σοβιετικούς. Γ. Σεφέρης, ο.π., σ. 167 και 171.

²⁸⁷⁸ FO 371/48285, R 19794/4/19, F0 προς Αθήνα, 22 Νοεμβρίου 1945.

²⁸⁷⁹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 9170, 24 Νοεμβρίου 1945.

²⁸⁸⁰ FO 371/48285 R 19046 και R 19893/4/19, 23-24 Νοεμβρίου 1945.

²⁸⁸¹ R. Leeper, When Greek Meets Greek, ο.π., σ. 180-181.

²⁸⁸² FRUS, Diplomatic Papers, τομ. VIII, ο.π., σ. 190-191.

²⁸⁸³ Γ Σεφέρης, ο.π., σ. 216-217.

²⁸⁸⁴ Ριζοσπάστης 27 Νοεμβρίου 1945.

Με το Σοφούλη οι Βρετανοί περιόριζαν τις αντιπολιτευτικές εξάρσεις του ΕΑΜ, αφού η ηγεσία του είχε από τις 12 Νοεμβρίου διαβεβαιώσει το Μακ Νήλ ότι θα στήριζε μια δημοκρατική κυβέρνηση²⁸⁸⁵ ενώ αποποιούνταν και τις κατηγορίες ότι σχεδίαζαν την επάνοδο του βασιλιά προσφέροντας τα πολιτικά ηνία της χώρας στους βασιλόφρονες²⁸⁸⁶. Βεβαίως, η νέα κυβέρνηση δεν ήταν τόσο αντιπροσωπευτική όσο επεδίωξαν οι Βρετανοί με την προσθήκη του Κανελλόπουλου, εν τούτοις σύμφωνα με την εκτίμηση του Φόρεϊν Όφισ ήταν ικανή να εξυπηρετήσει τις βρετανικές προτεραιότητες²⁸⁸⁷.

Το μόνο πρόβλημα με την αναρρίχηση του Σοφούλη στην εξουσία ήταν ότι το κόμμα των Φιλελευθέρων, του οποίου ηγείτο, δε φαινόταν να έχει μεγάλη απήχηση στο ελληνικό εκλογικό σώμα, γεγονός που ήταν πιθανό να υποχρεώσει το Σοφούλη να καθυστερήσει τη διεξαγωγή των εκλογών με σκοπό να πετύχει μια σημαντική αλλαγή στις πολιτικές διαθέσεις στην Ελλάδα και να βελτιώσει έτσι τη θέση του στην πολιτική κονίστρα²⁸⁸⁸. Για το λόγο αυτό οι Βρετανοί ανησυχούσαν σε σχέση με το ζήτημα του τελικού προσδιορισμού της ημέρας των εκλογών, δεδομένου ότι ο Σοφούλης τηρούσε σιγή σε σχέση με το θέμα αυτό.²⁸⁸⁹

Εν τω μεταξύ στο Λονδίνο συνεχίζονταν οι διαβουλεύσεις σε σχέση με τα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν ώστε να διασφαλιστεί ένα κλίμα πολιτικής σταθερότητας στην Ελλάδα και να αποφευχθεί μια νέα πολιτική κρίση στο βαθμό που οι βασιλόφρονες όξυναν τα πράγματα, καταγγέλλοντας το Σοφούλη ως αντισυνταγματικό πρωθυπουργό²⁸⁹⁰. Ο πρώην Βρετανός πρωθυπουργός W. Churchill ρώτησε με επιστολή του το Μπέβιν πως σκεφτόταν να χειριστεί τις αντιδράσεις των Λαϊκών και ιδίως να αντιμετωπίσει το ενδεχόμενο, μετά από μια πιθανή εκλογική νίκη των Λαϊκών, να θέσουν οι νικητές άμεσο θέμα δημοψηφίσματος.²⁸⁹¹

Ο Μπέβιν απάντησε ότι, αν η βρετανική πλευρά επέτρεπε ένα πρώιμο δημοψήφισμα, τότε ο βασιλιάς μπορεί να γύριζε στην Ελλάδα με μια ισχυρή πλειοψηφία αλλά θα ασκούσε μοιραία τα καθήκοντα του αρχηγού των

²⁸⁸⁵ Ελεύθερη Ελλάδα 13 Νοεμβρίου 1945.

²⁸⁸⁶ Ο Μπέβιν για να ξεκαθαρίσει η κατάσταση δήλωσε στη Βουλή των Κοινοτήτων ότι δεν είχε αντιρρήσεις για τη βασιλεία όχι όμως για τη βασιλεία ενός κόμματος αλλά τη Συνταγματική Μοναρχία. FO 48286 R 19906, FO Minute 23 Νοεμβρίου 1945.

²⁸⁸⁷ Ο.π.

²⁸⁸⁸ FO 371/48286 R 19942/4/19, Λήπερ προς FO, 26 Νοεμβρίου 1945.

²⁸⁸⁹ Ο.π.

²⁸⁹⁰ Εστία 22 Νοεμβρίου 1945. Ο Γ. Παπανδρέου, πολέμιος της λύσης Σοφούλη, γράφει ότι οι Φιλελεύθεροι έγιναν κυβέρνηση κατηγορώντας την πατρίδα ότι τελούσε υπό το κράτος τρομοκρατίας και επιδιόδοι στον εκβιασμό της αποχής τους από τις εκλογές. Γ. Παπανδρέου, Πολιτικά Θέματα, τομ. Β. ο.π., σ. 96-97.

²⁸⁹¹ FO 371/48287 Churchill to Bevin, 27 Νοεμβρίου 1945.

αντικομμουνιστικών δυνάμεων της χώρας, εξωθώντας τα πράγματα σε μια εμφύλια σύγκρουση. Υπογράμμισε δε, ότι η βρετανική πολιτική διαμορφωνόταν με βάση τα γεγονότα και όχι τα συμφέροντα του βασιλιά που συμπεριφερόταν ως ηλίθιος. Κατά το Μπέβιν, αν και η αναβολή του δημοψηφίσματος μπορούσε να προκαθορίσει δυσμενώς τις πιθανότητες επανόδου στην Ελλάδα του Έλληνα μονάρχη, εν τούτοις μακροπρόθεσμα θα απέβαινε υπέρ του και η Ελλάδα θα απέφευγε μια στρατιωτική δικτατορία των εξτρεμιστών της Δεξιάς που θα επεδίωκαν να επιβάλουν με τη βία το Γεώργιο, δημιουργώντας τους όρους για εμφύλιο πόλεμο.²⁸⁹²

Στη βάση αυτή, η κυβέρνηση Σοφούλη από πολύ νωρίς άρχισε να αντιμετωπίζει προβλήματα πολιτικής συνοχής στο βαθμό που, ερήμην του νέου πρωθυπουργού, οι υπουργοί Καφαντάρης και Σοφιανόπουλος ζητούσαν από Έλληνες και ξένους να αναβληθούν οι εκλογές²⁸⁹³. Από την άλλη πλευρά, Λαϊκοί και Γεώργιος κατηγορούσαν το Σοφούλη ότι είχε συγκροτήσει μια κυβέρνηση των πιο εξτρεμιστικών στοιχείων του Κέντρου. Τα πράγματα έγιναν ακόμα πιο δυσχερή για τη νέα κυβέρνηση όταν και το ΕΑΜ στις 11 Δεκεμβρίου εξέδωσε υπόμνημα στο οποίο κατηγορούσε το Σοφούλη για την ανικανότητά του να αντιμετωπίσει άμεσα τα φαινόμενα τρομοκρατίας στην ελληνική ύπαιθρο²⁸⁹⁴.

Ως εκ τούτου ο Σοφούλης αναγνωρίζοντας το βάσιμο των αιτιάσεων του ΕΑΜ και διαπιστώνοντας τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε η κυβέρνησή του, ζήτησε μέσω της ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο από το Φόρειν Όφισ να αναβληθούν οι εκλογές μέχρι τις 15 Απριλίου 1946. Κατά τους Βρετανούς, προσωπικές φιλοδοξίες αλλά και αδυναμίες προκαλούσαν σε σχέση με τις εκλογές σωρεία περιπλοκών που η κυβέρνηση έπρεπε με κάθε τρόπο να λύσει.²⁸⁹⁵

Εκτός όμως από το πρόβλημα της τρομοκρατίας, η κυβέρνηση αντιμετώπιζε σοβαρές δυσχέρειες και με τους εκλογικούς καταλόγους. Παρότι η διαδικασία είχε ξεκινήσει οργανωμένα από τα μέσα της χρονιάς και οι ιθύνοντες της κυβέρνησης Βούλγαρη επίχαιραν ότι προχωρούσε ακωλύτως²⁸⁹⁶, στην πραγματικότητα το όλο εγχείρημα είχε από την αρχή συναντήσει σημαντικά εμπόδια. Ακόμη και στην ίδια τη Βρετανία μέσα στο αγγλικό κοινοβούλιο ο Α. Bevan, υπουργός υγιεινής, είχε σημειώσει ότι

²⁸⁹² F 0 371/48287 Churchill to Bevin & Bevin to Churchill, 27 Νοεμβρίου 1945.

²⁸⁹³ Βήμα 4 Δεκεμβρίου 1945.

²⁸⁹⁴ Ελεύθερη Ελλάδα 11 Δεκεμβρίου 1945.

²⁸⁹⁵ FO 371/48288, R 20923/4/19 14 Δεκεμβρίου 1945.

²⁸⁹⁶ Εμπρός 2 Οκτωβρίου 1946.

ήταν κοινή αίσθηση μεγάλης ομάδας βουλευτών ότι η ανασύνταξη των εκλογικών καταλόγων στην Ελλάδα ήταν προβληματική.²⁸⁹⁷

Ο υπουργός του Βούλγαρη Π. Γουναράκης είχε υποχρεωθεί, στις 7 Οκτωβρίου 1945, να στείλει εγκύκλιο στις κατά τόπους νομαρχίες, για να επιστήσει την προσοχή στους κατώτερους υπαλλήλους στις ελλείψεις των υπάρχοντων καταλόγων που παρουσίαζαν δυσανάλογους αριθμούς μεταξύ των εγγεγραμμένων αλλά και αυτών που φέρονταν να ψήφισαν στις εκλογές του 1936. Στους καταλόγους αυτούς φαίνονταν ότι στις εκλογές αυτές είχαν ψηφίσει κατά 50% λιγότεροι από εκείνου που ήταν εγγεγραμμένοι στις αρχικές καταστάσεις. Σε άλλες περιπτώσεις οι νέοι κατάλογοι που συντάσσονταν φαίνονταν να αυξάνουν τους ψηφοφόρους σε επίπεδα του 50% σε σχέση με τους παλιούς, πράγμα εξίσου αδικαιολόγητο.²⁸⁹⁸

Επιπλέον, τα ίδια τα κεντρώα κόμματα, επί εποχής πρωθυπουργίας Βούλγαρη, διαμαρτύρονταν ότι η διαδικασία ήταν ολωσδιόλου άκυρη,²⁸⁹⁹ δεδομένου ότι υπήρχαν εκατοντάδες περιπτώσεις διπλών εκλογικών βιβλιαρίων.²⁹⁰⁰ Ως εκ τούτου μία από τις πιο σημαντικές δεσμεύσεις που είχε αναλάβει στις διακηρύξεις της η κυβέρνηση Σοφούλη ήταν η εκκαθάριση των καταλόγων αυτών και πιθανόν η διαδικασία νέα απογραφής ώστε να εξασφαλιστεί η εγκυρότητα της διαδικασίας.²⁹⁰¹

Σε σύσκεψη των αρμοδίων υπουργών Κ. Ρέντη και Σ. Μερκούρη διαπιστώθηκε ότι, εκτός των άλλων, υπήρχαν σε πολλές περιπτώσεις διπλά εκλογικά βιβλιάρια που βρίσκονταν στα χέρια ανθρώπων που δεν είχαν καν το νόμιμο δικαίωμα να ψηφίσουν²⁹⁰² καθώς και διοικητικές αδυναμίες που απέτρεψαν πολλούς από το να γραφούν στους καταλόγους. Επίσης ήταν γνωστό ότι το Πρωτοβάθμιο Δικαστήριο των Αθηνών είχε ακυρώσει όλους τους καταλόγους της περιοχής πρωτεύουσας ως μη νομίμους ενώ ξένοι ανταποκριτές παρουσίαζαν εκλογικά βιβλιάρια που είχαν κατορθώσει να προμηθευτούν.²⁹⁰³

²⁸⁹⁷ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6, Α' πολιτική, 1946, Ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο προς Υπουργείον Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 5621, 24 Σεπτεμβρίου 1945.

²⁸⁹⁸ Εγκύκλιος του υπουργείου Εσωτερικών, αρ. πρωτ. 77/119 της 7 Οκτωβρίου 1945, Πολιτικός Συνασπισμός των Κομμάτων του ΕΑΜ, Μαύρη Βίβλος, Το Εκλογικό Πραξικόπημα της 31 Μαρτίου 1946, σπ. σ.10.

²⁸⁹⁹ Ο μετέπειτα υπουργός Γ. Καφαντάρης μίλησε για νόθους εκλογικούς καταλόγους, Ελευθερία 9 Οκτωβρίου 1945.

²⁹⁰⁰ Βήμα 12 Σεπτεμβρίου 1945.

²⁹⁰¹ Ελευθερία 22 Νοεμβρίου 1945.

²⁹⁰² Να σημειωθεί ότι οι εαμικές εφημερίδες παρουσίαζαν περιπτώσεις διπλοεγγραφών με λεπτομερή στοιχεία των περιπτώσεων αυτών. Πολιτικός Συνασπισμός των Κομμάτων του ΕΑΜ, Μαύρη Βίβλος, Το εκλογικό πραξικόπημα της 31 Μαρτίου 1946, σπ. σ.13.

²⁹⁰³ Βήμα 13 Νοεμβρίου 1945.

Όπως είχε κατατάξει τα προβλήματα σε σχέση με τους εκλογικούς καταλόγους η επιτροπή των ξένων παρατηρητών που είχε έρθει στην Ελλάδα για να επιβλέψει τις ελληνικές εκλογές,²⁹⁰⁴ το κύριο ήταν πόσοι από τους δικαιούμενους να ψηφίσουν εκλογείς είχαν πράγματι καταγραφεί στους καταλόγους ή είχαν αρνηθεί να το κάνουν, πόσα ονόματα είχαν καταγραφεί χωρίς να δικαιούνται να ψηφίσουν και η ετοιμότητα του εκλογικού μηχανισμού να ανταποκριθεί με βάση τις εκτιμήσεις των υπευθύνων για την καταγραφή αλλά και των τοπικών αντιπροσώπων των πολιτικών κομμάτων.²⁹⁰⁵

Στην υπουργική αυτή σύσκεψη διαπιστώθηκε ότι η σύνταξη των εκλογικών καταλόγων δεν ήταν ικανοποιητική και κανονικά θα έπρεπε να επαναληφθεί. Επειδή όμως ξένοι και Έλληνες ήθελαν γρήγορα εκλογές και η αναθεώρηση θα διαρκούσε αρκετά, αποφασίστηκε να εξεταστούν λεπτομερειακά οι κατάλογοι και τα ίδια τα δικαστήρια με την παρουσία αντιπροσώπων των κομμάτων να συμπληρώσουν τις ελλείψεις. Τέλος, προτάθηκε να διεξαχθούν με ταχύτητα οι ενέργειες ελέγχου των καταλόγων ώστε να δοθεί ο απαραίτητος χρόνος για ενστάσεις ακυρότητας αλλά και η δυνατότητα εγγραφής όσων δεν το είχαν μέχρι τότε κάνει. Επίσης, να ελεγχθούν οι κατάλογοι με περίσσεια προσοχή σε Αθήνα και Πειραιά, να αφαιρεθούν τα διπλά βιβλιάρια και να τιμωρηθούν όσοι τα κατείχαν.²⁹⁰⁶

Στο μεταξύ ο Μπέβιν επέστησε την προσοχή της ελληνικής κυβέρνησης ότι δεν θα δεχόταν αίτημα νέας αναβολής των εκλογών, λόγω των αδυναμιών της ελληνικής κυβέρνησης να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της.²⁹⁰⁷ Κατά το Βρετανό υπουργό, όπως υπογράμμισε στον Έλληνα πρέσβη στο Λονδίνο Αγνίδη, η βρετανική κυβέρνηση όφειλε να αρνηθεί κάθε ιδέα για αναβολή, γιατί όπως τον είχε συμβουλέψει και ο Ο. Sargent, επικεφαλής των συμβούλων του υπουργείου, το θέμα θα πήγαινε πλέον από αναβολή σε αναβολή.²⁹⁰⁸

Τότε η κυβέρνηση Σοφούλη, μετά από πρωτοβουλία του Ι. Σοφιανόπουλου ως υπουργού των Εξωτερικών, στράφηκε και στη Μόσχα ζητώντας υποστήριξη στο αίτημα της αναβολής των ελληνικών εκλογών. Ο Έλληνας πρέσβης στο Παρίσι Ν. Πολίτης ζήτησε συνάντηση με το Μολότοφ για να του εκθέσει τις ελληνικές θέσεις. Αν και ο σοβιετικός

²⁹⁰⁴ Για το θέμα βλέπε αντίστοιχο κεφάλαιο.

²⁹⁰⁵ Allien Mission to Obserde Greek Election, Report of the Allied mission to Observe the Greek Election, Department of State, USA, 11 Ιουνίου 1946, Appendix I.

²⁹⁰⁶ FO 371/40280, R 21278/4/19, Αθήνα προς FO, 10 Δεκεμβρίου 1945.

²⁹⁰⁷ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 9465, 7 Δεκεμβρίου 1945.

²⁹⁰⁸ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 9507, 7 Δεκεμβρίου 1945.

υπουργός αρνήθηκε να δει τον Έλληνα πρέσβη, ο Πολίτης παραπέμφθηκε στο διευθυντή Βαλκανικών Υποθέσεων του υπουργείου Εξωτερικών της Σοβιετικής Ένωσης, όπου ο σοβιετικός κρατικός υπάλληλος επανέλαβε ότι η χώρα του δεν ήθελε με κανένα τρόπο να αναμιχθεί στα ελληνικά πολιτικά πράγματα και το θέμα της αναβολής ήταν αποκλειστική υπόθεση της ελληνικής κυβέρνησης.²⁹⁰⁹

Να σημειωθεί ότι ο Πολίτης διαφωνούσε με το επιχείρημα ότι έπρεπε να αξιοποιηθεί η Σοβιετική Ένωση για να επιτύχει η ελληνική κυβέρνηση την απαραίτητη πλαισίωση ώστε να αναβληθούν οι εκλογές. Και αυτό γιατί η Ελλάδα ερχόταν στην ουσία να ζητήσει βοήθεια για εκλογές που εκ προοιμίου η ελληνική κυβέρνηση δεχόταν ότι στερούνταν γνησιότητας και ότι ήταν στην πραγματικότητα αδύνατο να επιτευχθούν όροι γνησιότητας ακόμη και υπό την προϋπόθεση ότι θα αναβάλλονταν οι εκλογές για μεγαλύτερο από το προτεινόμενο χρονικό διάστημα.

Κατά τον Πολίτη ήταν αρκετά πιθανό οι Σοβιετικοί να προσέφεραν πλαισίωση, ακριβώς για να επιβεβαιώσουν ότι η ξένη παρουσία στην Ελλάδα αντί να βοηθήσει στέρησε από τη χώρα τις δημοκρατικές ελευθερίες. Αν η Ελλάδα ζητούσε αυτό που πρότεινε ο Σοφιανόπουλος, τότε ολόκληρη η υπόθεση διεξαγωγής των ελληνικών εκλογών θα βλάπτονταν. Άλλωστε σε περίπτωση που ο Μολότοφ ρωτούσε γιατί η κυβέρνηση δέχτηκε την ανακοίνωση του Μπέβιν στις 23 Νοεμβρίου 1945 περί διεξαγωγής των ελληνικών εκλογών στις 31 Μαρτίου 1946 αφού γνώριζε ότι δεν υπήρχαν οι προϋποθέσεις να διεξαχθούν, η ελληνική πλευρά δεν θα είχε τρόπο να απαντήσει.²⁹¹⁰

Επιπλέον, οι Σοβιετικοί θα μπορούσαν, κατά τον Έλληνα πρέσβη στη Μόσχα, να θέσουν το απλό ερώτημα γιατί το βασικό επιχείρημα των Ελλήνων ήταν ότι στην αναβολή συνηγορούσαν και οι παρατηρητές αφού υποτίθεται ότι απλώς επόπτευαν τη διαδικασία των ελληνικών εκλογών και δεν είχαν διευθυντικό ρόλο. Επίσης γιατί η ελληνική κυβέρνηση δεν προχωρούσε στην απόδοση ευθυνών σε σχέση με εκείνους που είχαν ευθύνες για τα τεκταινόμενα και πιθανόν την εμπόδιζαν να κάνει χρήση των δικαιωμάτων της και τέλος γιατί δεν έβγαινε η Ελλάδα να μιλήσει ευθέως για εκλογές που δεν ήταν γνήσιες.²⁹¹¹

Είναι χαρακτηριστικό ότι η πρωτοβουλία αυτή του Σοφιανόπουλου αποτέλεσε αίτιο της απολάκτισής του από το υπουργείο Εξωτερικών, τον

²⁹⁰⁹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στη Μόσχα προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 1236, 17 Δεκεμβρίου 1945.

²⁹¹⁰ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, σπ. Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στη Μόσχα προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 1206, 9 Δεκεμβρίου 1945.

²⁹¹¹ Ο.π.

Ιανουάριο του 1946 αλλά και πρόξενο υποκίνησης ποινικής δίωξης κατά του πρώην υπουργού στα 1948. Το Πρωτοδικείο Αθηνών διεξήγαγε ανάκριση για να διαπιστωθούν οι πιθανές ευθύνες του Σοφιανόπουλου στα 1945 επειδή επέβαλε στον Έλληνα πρέσβη στη Μόσχα μια τέτοια κίνηση.

Σύμφωνα με το ανακριτικό υλικό, ο Σοφιανόπουλος με την υπ' αριθμ. 26554/5.12/45 οδηγία του έστειλε εντολή στις πρεσβείες της χώρας να γνωστοποιήσουν στις κυβερνήσεις στις οποίες ήταν επιτετραμμένες ότι οι παρατηρητές επέβαλαν την ημερομηνία των εκλογών, το Δεκέμβριο του 1945, χωρίς να διασφαλίζονται συνθήκες γνησιότητας. Ο Σοφιανόπουλος κατηγορούνταν ότι ζήτησε να βολιδοσκοπήσουν οι ξένες κυβερνήσεις σε σχέση με μια πιθανή αναβολή για τον Απρίλιο του 1946. Επειδή όμως αντέδρασαν οι Βρετανοί, ο Σοφιανόπουλος τροποποίησε την αρχική διατύπωση ότι οι παρατηρητές δεν απαίτησαν αλλά απλά πρότειναν.²⁹¹²

Στις 8 Δεκεμβρίου ο Σοφούλης ανακοίνωσε, μετά από βρετανικές πιέσεις, ότι οι εκλογές θα γίνονταν στις 31 Μαρτίου και δημοσιοποίησε ότι στους εκλογικούς καταλόγους είχαν εγγραφεί 2.085.594 ψηφοφόροι εν αντιθέσει με τους 1.315.008 που είχαν ψηφίσει στις προηγούμενες εκλογές²⁹¹³. Αν και ο Έλληνας πρωθυπουργός διαβεβαίωσε τους Βρετανούς ότι δε θα παραιτηθεί, δέχθηκε σημαντικές διαμαρτυρίες τόσο από την αριστερά όσο και από τα φιλοβασιλικά κόμματα (Λαϊκοί, Εθνικοί Φιλελεύθεροι, Μεταρρυθμιστικό Κόμμα, Εθνικό Κόμμα Ελλάδος) σε σχέση με την επάρκεια της όλης διαδικασίας.²⁹¹⁴

Αλλά και η διεθνής κοινή γνώμη έδειχνε εν απορία σε σχέση με τις κινήσεις του Σοφούλη, ο οποίος συνέχισε να επιμένει για την αναβολή, με υπομνήματα Ελλήνων διπλωματικών υπαλλήλων προς το Φόρειν Όφισ και επιχειρήματα του τύπου ότι εκλογές δεν μπορούσαν να διεξαχθούν σε μια ορεινή χώρα χωρίς τις κατάλληλες προϋποθέσεις και χωρίς να εξασφαλιστεί η άσκηση του εκλογικού καθήκοντος από τους κατοίκους της ορεινής υπαίθρου.²⁹¹⁵ Η γαλλική εφημερίδα Monde είχε δημοσιεύσει τηλεγράφημα του Associated Press ότι ο Σοφούλης διέψευδε μέλη της κυβέρνησης του που διαμαρτύρονταν για εκλογές στις 31 Μαρτίου 1946, την ίδια στιγμή που ο Σοφιανόπουλος μιλούσε για αναβολή και ζητούσε την άδεια από τις ξένες

²⁹¹² Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.3, Πολιτική, 1946, Πρωτοδικείο Αθηνών, Ανακριτής Α' Τμήματος, 28 Ιουλίου 1948.

²⁹¹³ FO 371/51667, R 29/1/19, Λήπερ προς FO, 14 Δεκεμβρίου 1945. Η αύξηση του αριθμού των εγγεγραμμένων κατά 500,000 θεωρήθηκε ως ένδειξη της νοθείας από τις εαμικές εφημερίδες και αυτό γιατί ένας μεγάλος αριθμός Εαμικών δεν είχε εγγραφεί. Ελεύθερη Ελλάδα 15 Δεκεμβρίου 1945.

²⁹¹⁴ FO 371/51667, R 134/1/19, Λήπερ προς FO, 10 Δεκεμβρίου 1945, Μόνο ο Κανελλόπουλος και ο Παπανδρέου από τον παραδοσιακό κόσμο δεν υπέγραψαν τη διαμαρτυρία αυτή.

²⁹¹⁵ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.3, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο προς Υπουργείο Εξωτερικών, Υπόμνημα Ι. Ρωμανού, αρ. πρωτ. 9568, 11 Δεκεμβρίου 1945

κυβερνήσεις. Μάλιστα ο Σοφούλης αναγκάστηκε να μιλήσει για παρερμηνείες των τηλεγραφημάτων του ελληνικού υπουργείου των Εξωτερικών και να ορκιστεί στο λόγο της τιμής του ότι οι επιλεγμένες ημερομηνίες θα τηρούνταν.²⁹¹⁶

Να σημειωθεί ότι σημαντικό ρόλο στην αποδοχή από την πλευρά του Σοφούλη των επιταγών της βρετανικής πολιτικής έπαιξε και το γεγονός ότι οι Βρετανοί έντεχνα ανακίνησαν το ζήτημα της οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα. Όπως ενημέρωσε την ελληνική κυβέρνηση ο πρεσβευτής στο Λονδίνο Αγνίδης είχε δεχτεί τις διαβεβαιώσεις του Βρετανού υπουργού των Εξωτερικών ότι θα έκανε ό,τι ήταν δυνατόν για να ανταποκριθεί στις ανάγκες της Ελλάδας για την παροχή οικονομικών ενισχύσεων.²⁹¹⁷

Στις 12 Δεκεμβρίου ιδρύθηκε ειδική επιτροπή ελέγχου των εκλογικών καταλόγων. Το ΕΑΜ και ΕΛΔ-ΣΚΕ ζήτησαν συνολική αναθεώρηση και διακοίνωσαν ότι θα απείχαν από τις επιτροπές αυτές.²⁹¹⁸ Παρ' όλες τις διαβεβαιώσεις του Σοφούλη ότι οι εκλογές θα γίνονταν τελικά στις 31 Μαρτίου, στους διεθνείς διπλωματικούς κύκλους υπήρχε διάχυτη δυσπιστία σε σχέση με τις πραγματικές προθέσεις του Έλληνα πρωθυπουργού. Εξαιτίας αυτού, μετά από ολιγοήμερες συνεννοήσεις μεταξύ Γάλλων, Βρετανών και Αμερικανών αποφασίστηκε να πιεστεί με κάθε πρόσφορο μέσο η ελληνική κυβέρνηση ώστε να διενεργήσει τις εκλογές στην καθορισμένη ημερομηνία.²⁹¹⁹

Η αδυναμία του Σοφούλη να επιβάλει άμεσες λύσεις σε όλα τα προβλήματα που αφορούσαν στην εκλογική διαδικασία ήταν εμφανής. Στο υπουργικό συμβούλιο εκκρεμούσαν προς ψήφιση νομοσχέδια για την καθιέρωση του σταυρού προτίμησης αλλά και διατάγματα για την επαλήθευση της νομιμότητας των εγγεγραμμένων στους εκλογικούς καταλόγους, τουλάχιστον στις μεγάλες πόλεις, τα οποία είχαν γίνει αντικείμενο υποσχέσεων από την πλευρά της κυβέρνησης. Οι δεξιές εφημερίδες δεν έκρυβαν ότι εκλάμβαναν την κωλυσιεργία αυτή ως συνομωσία της κυβέρνησης προκειμένου να αναβληθούν οι εκλογές.²⁹²⁰

Όπως σημείωνε ο Έλληνας υπουργός των Εξωτερικών Ι. Σοφιανόπουλος χωρίς την αναβολή δεν ήταν δυνατόν να συμπληρωθούν

²⁹¹⁶ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στο Παρίσι προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 4810, 7 Δεκεμβρίου 1945.

²⁹¹⁷ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, σπ. Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 9464, 6 Δεκεμβρίου 1945.

²⁹¹⁸ Ριζοσπάστης 12 Δεκεμβρίου 1945.

²⁹¹⁹ FO 371/50669, R B47/1/19, Paris to FO, 16 Ιανουαρίου 1946, Οι Αμερικανοί επείγονταν σε σχέση με τις εκλογές γιατί θεωρούσαν ότι όσο ο χρόνος περνούσε οι κομμουνιστές ενισχύονταν και αύξανε στην Ελλάδα η Σοβιετική επιρροή. FRUS Diplomatic Papers, τομ. VIII, 1945, ο.π. σ. 297.

²⁹²⁰ Καθημερινή 3 Ιανουαρίου 1946.

σωστά οι εκλογικοί κατάλογοι, να επιτευχθεί η εκούσια προσέλευση των πολιτών να εγγραφούν στους εκλογικούς καταλόγους, να γίνει δημόσια έκθεση των εκλογικών καταλόγων ώστε να υποβληθούν οι απαραίτητες ενστάσεις, να γίνει η επικύρωση από τα δικαστικά όργανα με ορθό τρόπο. Εξαιτίας, μάλιστα, του εν γένει τρόπου που γινόταν η σύνταξη των εκλογικών καταλόγων εν κρυπτώ, δεν είχε δοθεί η δυνατότητα να υποβληθούν ούτε καν οι αναμενόμενες ενστάσεις και η διακομματική επιτροπή δεν είχε ουσιαστικό ρόλο.²⁹²¹

Η ανακοίνωση της εκλογικής συμφωνίας του πρώην αντιπροέδρου των Φιλελευθέρων Σοφοκλή Βενιζέλου με τους Λαϊκούς, στις 11 Ιανουαρίου 1946, ήταν ένα ισχυρό πλήγμα στο κύρος της κυβέρνησης Σοφούλη²⁹²². Οι Βρετανοί προς στιγμήν φοβήθηκαν ότι ο Σοφούλης θα υποχωρούσε στις πιέσεις των εθνικοφρόνων αλλά και του Βενιζέλου και θα υπέβαλε παραίτηση, δημιουργώντας αναταραχή με κύριους φορείς τους κομμουνιστές που αντιμετώπισαν τη συμφωνία του Βενιζέλου και των Λαϊκών ως το προανάκρουσμα ενός φιλομοναρχικού πραξικοπήματος²⁹²³. Ο Σοφούλης όμως με τη βοήθεια και των Βρετανών αντιμετώπισε ψύχραιμα την αποσχιστική κίνηση του Βενιζέλου, καταγγέλλοντας τον πρώην αντιπρόεδρό του ως διασπαστή της Φιλελεύθερης παράταξης και επιμένοντας ότι σε τίποτε η διεξαγωγή των εκλογών δεν βρισκόταν υπό απειλή.²⁹²⁴

Να σημειωθεί ότι τη συμφωνία αυτή επικρότησε και ο Τουρκικός τύπος που είχε στο σύνολο του ταχθεί υπέρ της βρετανικής πολιτικής στην Ελλάδα και δεν φειδόταν σε σχόλια κατά του ελληνικού κομμουνιστικού κόμματος. Ειδικά η εφημερίδα «Τζουμχουριέτ» αφού επικροτούσε την ένωση Βενιζέλου και Λαϊκών προς όφελος της δημοκρατίας και εις βάρος του κομμουνισμού, σημείωνε ότι με το συνασπισμό αυτό ήταν βέβαιο ότι η ελληνική δεξιά θα εξασφάλιζε την εξουσία.²⁹²⁵

Ωστόσο η κατάσταση εξακολουθούσε να παραμένει ρευστή, αν και στις 19 Ιανουαρίου οριστικοποιήθηκε και επίσημα ότι οι εκλογές θα διεξάγονταν στις 31 Μαρτίου και θα ήταν για μια Αναθεωρητική Βουλή,

²⁹²¹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.3, Πολιτική, 1946, Υπουργείο Εξωτερικών τηλεγράφημα προς την ελληνική πρεσβεία στη Μόσχα προς, αρ. πρωτ. 26601, 6 Δεκεμβρίου 1945

²⁹²² Η Συμφωνία αυτή δημοσιεύτηκε στα Καθημερινά Νέα στις 10 Ιανουαρίου. Περιείχε και μυστικό Πρωτόκολλο σύμφωνα με το οποίο Λαϊκοί και Φιλελεύθεροι θα μοίραζαν τις έδρες και ο Βενιζέλος θα έμπαινε στη Βουλή με 35 βουλευτές. Γ. Δάφνης, Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος, σπ. σ. 618.

²⁹²³ Ριζοσπάστης 13 Ιανουαρίου 1946.

²⁹²⁴ Γ. Δάφνης, Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος, ο.π., σ. 371.

²⁹²⁵ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στη Άγκυρα προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 13880, Τζουμχουριέτ 2 Μαρτίου 1946, 7 Μαρτίου 1946.

όπως άλλωστε από την αρχή είχε προτείνει ο Δαμασκηνός²⁹²⁶. Η ρευστότητα αυτή σχετιζόταν με το γεγονός ότι οι τρομοκρατικές ενέργειες εναντίον του ΕΑΜ από παρακρατικές συμμορίες είχαν λάβει τα όρια πραγματικού εμφυλίου. Το αποκορύφωμα ήταν η δολοφονία τεσσάρων εαμικών από τη συμμορία Μαγγανά στην Καλαμάτα²⁹²⁷. Το συμβάν αυτό έδειξε ότι οι νόμοι και η κρατική εξουσία είχαν παραμεριστεί προς όφελος του παρακράτους, γεγονός που απειλούσε το σύνολο της εκλογικής διαδικασίας.²⁹²⁸

Να σημειωθεί ότι όταν ο Έλληνας υπουργός των Εξωτερικών Ι. Σοφιανόπουλος έθεσε στο Μακνήλ ζήτημα συμπαράστασης της βρετανικής κυβέρνησης σε σχέση με το πρόβλημα της τρομοκρατίας στην Ελλάδα, γεγονός που θα καθιστούσε αδύνατο να διεξαχθούν οι εκλογές, ο Βρετανός υπουργός παρέκαμψε το ζήτημα ζητώντας από την ελληνική κυβέρνηση, αν είχε παράπονα, να απευθυνθεί στο Βρετανό αρχηγό της στρατιωτικής αποστολής στην Ελλάδα Wickham.²⁹²⁹

Και αυτό την ίδια στιγμή που είχαν σημειωθεί έντονες διεθνείς αντιδράσεις σε σχέση με το τι πραγματικά επικρατούσε στην Ελλάδα. Το πρακτορείο ΤΑΣ Αθηνών μιλούσε για συστηματική προσπάθεια να εξωθήσουν μέσω της τρομοκρατίας το ΕΑΜ να εξέλθει των ορίων της πολιτικής νομιμότητας²⁹³⁰ ενώ ακόμη και ο Γενικός Διευθυντής του υπουργείου Εξωτερικών της Σουηδίας ζήτησε εξηγήσεις από την ελληνική διπλωματική αποστολή και το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών για την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί μετά τα γεγονότα Μαγγανά στη Μεσσηνία.²⁹³¹

Η κυβέρνηση αναγκάστηκε να κηρύξει στρατιωτικό νόμο και ο Σοφούλης να απευθύνει προκήρυξη προς τον ελληνικό λαό στις 20 Ιανουαρίου αναφορικά με την τιμωρία των ενόχων, γιατί η ομάδα Μαγγανά κατέλαβε την πόλη, συνέλαβε το νομάρχη και κήρυξε έκπτωτες τις κρατικές αρχές²⁹³². Το επεισόδιο αυτό έδειξε ότι η κυβέρνηση Σοφούλη ήταν ανίκανη

²⁹²⁶ Εφημερίδα Κυβερνήσεως Βασιλικό Διάταγμα της 19ης Ιανουαρίου 1946, τεύχος Α, 29 Ιανουαρίου 1946.

²⁹²⁷ Νέα 19 Ιανουαρίου 1946.

²⁹²⁸ Δύο μέρες αργότερα τραυματίστηκε στην Κόρινθο από ροπαλοφόρους ο Γ. Ζεύγος, μέλος της ΚΕ του ΚΚΕ. Φ. Γρηγοριάδης, Εμφύλιος πόλεμος 1944-1949, τομ. 9, σπ. σ. 381.

²⁹²⁹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 821, 28 Ιανουαρίου 1946.

²⁹³⁰ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 5.7, Πολιτική, 1946, Ελληνική πρεσβεία στη Μόσχα, αρ. πρωτ. 201, 23 Ιανουαρίου 1946.

²⁹³¹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 5.4, Πολιτική, 1946, Ελληνική πρεσβεία στη Στοκχόλμη αρ. πρωτ. 10984, 23 Ιανουαρίου 1946.

²⁹³² Μάχη 21 Ιανουαρίου 1946.

να εγγυηθεί έναν από τους βασικούς όρους βάση των οποίων εκλέχθηκε, δηλαδή την πάταξη της τρομοκρατίας.²⁹³³

Τα προβλήματα όμως γενικεύτηκαν για την κυβέρνηση στο βαθμό που η οικονομική κρίση επεκτεινόταν και οι απεργίες πολλαπλασιάζονταν, πράγμα που δυσχέραινε την απαιτούμενη ομαλοποίηση ώστε να διεξαχθούν οι εκλογές. Εκτός όμως από αυτά, ένα νέο πρόβλημα ήρθε να προστεθεί στα ήδη υπάρχοντα εξαιτίας της στάσης του υπουργού Εξωτερικών Ι. Σοφιανόπουλου στη διάσκεψη του ΟΗΕ στο Λονδίνο στα τέλη Ιανουαρίου. Στη διάσκεψη αυτή οι Σοβιετικοί έθεσαν ζήτημα αποχώρησης των βρετανικών στρατευμάτων από την Ελλάδα και κατήγγειλαν την οργανωμένη τρομοκρατία στη χώρα.²⁹³⁴ Ήταν σε όλους γνωστό ότι ο Σοφιανόπουλος ήταν ανέκαθεν θετικά διακείμενος στην προσέγγιση της Ελλάδας με τη Σοβιετική Ένωση, γεγονός που απέδειξε και κατά τη διάρκεια των εργασιών αντίστοιχης διάσκεψης στο Σαν Φραντσίσκο των ΗΠΑ την προηγούμενη χρονιά.²⁹³⁵

Ο Σοφούλης γνωρίζοντας την πάγια θέση του υπουργού του, είχε προβεί σε αυστηρή προειδοποίηση προς το Σοφιανόπουλο να υποστηρίξει πάση θυσία τις βρετανικές θέσεις. Είχε άλλωστε δεσμευτεί απέναντι στο Λήπερ ότι δε θα επέτρεπε στο Σοφιανόπουλο να διατηρήσει ουδέτερη στάση σε τόσο ζωτικά για τη Βρετανία θέματα.²⁹³⁶ Ο Σοφιανόπουλος, μη θέλοντας να υποχωρήσει, πρότιμήσε να αποχωρήσει από τις συζητήσεις στο Λονδίνο. Ο μόνιμος υφυπουργός Εξωτερικών Ο. Sargent τον έπεισε να παραμείνει στο Λονδίνο και μαζί με τους δύο άλλους αντιπροσώπους, το Γ. Εξηντάρη και τον Κ. Βαρβαρέσο, επεξεργάστηκαν μια ειδική φόρμουλα, σύμφωνα με την οποία για την ελληνική πλευρά η παρουσία των Βρετανών εθεωρείτο απαραίτητη στην Ελλάδα μέχρι και τη διεξαγωγή των εκλογών.²⁹³⁷

Ο Σοφούλης, εμφανώς ενοχλημένος από την απείθεια του υπουργού του, έστειλε οδηγίες ώστε στην ελληνική ανακοίνωση να μην τεθεί κανένας χρονικός προσδιορισμός για τη βρετανική παρουσία.²⁹³⁸ Ο Σοφιανόπουλος τότε αναγκάστηκε να δηλώσει στους Βρετανούς ιθύνοντες ότι δεν προτίθετο να λάβει μέρος στη διάσκεψη.²⁹³⁹ Ο Σοφούλης αντέδρασε απολύοντας τον

²⁹³³ Ριζοσπάστης 25 Ιανουαρίου 1946.

²⁹³⁴ United Nations, Journal of Security Council 2, New York 1946, σ. 14.

²⁹³⁵ Στις 30 Απριλίου 1945 στη διάσκεψη αυτή ο Σοφιανόπουλος τάχθηκε με τη σοβιετική θέση να μη γίνει δεκτή η ένταξη της Αργεντινής στον ΟΗΕ. Αυτό του στοίχισε την παραίτηση από την κυβέρνηση Βούλγαρη στις 23 Ιουλίου 1945. Σ. Πατατζής, Ι. Σοφιανόπουλος, ο.π., σ. 224-230.

²⁹³⁶ FO 371/58670, R 1191/1/19, Λήπερ προς FO, 23 Ιανουαρίου 1946.

²⁹³⁷ FO 371/58672, R 1626 30 Ιανουαρίου 1946.

²⁹³⁸ Ο Σοφιανόπουλος έστειλε επιστολή στο Θ. Σοφούλη και Γ. Καφαντάρη με διατυπωμένη την πρόθεσή του να υποβάλει υπόμνημα που να ζητά τη συνεργασία των Μεγάλων Δυνάμεων στο Ελληνικό ζήτημα. Σ. Πατατζής, Ι. Σοφιανόπουλος, ο.π. σ. 246.

²⁹³⁹ Ο Σοφιανόπουλος πήρε αεροπλάνο και γύρισε στην Αθήνα. ο.π., σ. 247.

Έλληνα υπουργό και τον αντικατέστησε με τον Έλληνα πρέσβη στο Λονδίνο Αγνίδη. Τη θέση του Σοφιανόπουλου στο υπουργικό Συμβούλιο κατέλαβε τελικά ο Κ. Ρέντης²⁹⁴⁰.

Εκτός από αυτό η κυβέρνηση επιβεβαίωνε ότι αδυνατούσε να εκπληρώσει τις υπεσχημένες υποχρεώσεις σε σχέση με τη δημιουργία των όρων για να διεξαχθούν οι εκλογές. Στις 10 Ιανουαρίου 1946, ο ίδιος ο υπουργός εσωτερικών Ι. Ρέντης ανακοίνωσε σε συνέντευξη τύπου ότι ακόμη και τα πλέον στοιχειώδη, όπως η εκτύπωση των εκλογικών καταλόγων είχε σταματήσει, δεδομένου ότι δεν υπήρχαν έτοιμοι κατάλογοι, ενώ συνεχόμενες απεργίες τυπογράφων παρακώλυαν την διαδικασία.²⁹⁴¹

Από την άλλη πλευρά στις εφημερίδες κυκλοφορούσαν ειδήσεις από «κυβερνητικές πηγές» ότι βάσει πρόχειρων εκλογικών στατιστικών, έναντι ενός κανονικού αριθμού 1.600.000 ψηφοφόρων είχαν εγγραφεί επιπλέον 495.000, οι περιπτώσεις των οποίων δύσκολα μπορούσαν να ελεγχθούν. Τόσο στα νησιά του Αιγαίου όσο και σε ευρύτερες περιοχές της παλιάς Ελλάδας με βάση την Πελοπόννησο δεν είχε γίνει καμία ανασύνταξη των εκλογικών καταλόγων ούτε φυσικά αναθεώρηση με αποτέλεσμα να μην έχουν διαγραφεί οι νεκροί. Μάλιστα, για τις δεξιές εφημερίδες που επείγονταν να διεξαχθούν οι εκλογικές διαδικασίες, αυτό δεν αποτελούσε πρόβλημα, δεδομένου ότι οι νεκροί ήταν γνωστοί στις τοπικές κοινωνίες και δεν υπήρχε πραγματικό πρόβλημα νοθείας.²⁹⁴²

Αντίστοιχα ήταν και τα προβλήματα σε σχέση με τον έλεγχο των μεταδημοτεύσεων, σε μια περίοδο που υπήρχε έντονο ρεύμα εσωτερικής μετανάστευσης προς Αθήνα και Πειραιά, ενώ ήταν εξαιρετικά δύσκολο να μετακινηθούν ετεροδημότες στις εκλογικές τους εστίες ακόμη και για να εγγραφούν στους εκλογικούς καταλόγους. Δεν ήταν λίγες οι καταγγελίες περί διπλών εκλογικών βιβλιαρίων, δεδομένου ότι δεν είχαν λάβει χώρα οι αναγκαίες διαγραφές εκείνων που είχαν μεταδημοτεύσει.²⁹⁴³

Να σημειωθεί επίσης ότι ενώ στις μεγάλες πόλεις ήταν απαραίτητη η παροχή εκλογικού βιβλιαρίου, υπογεγραμμένο και σφραγισμένο από τις αρμόδιες αρχές, με βάση τους εκλογικούς νόμους δεν ήταν απολύτως απαραίτητο να φέρει τέτοιο βιβλιάριο και ο ψηφοφόρος της υπαίθρου, καθόσον η αναγνώριση της ταυτότητας ήταν εύκολη στις μικρές κοινότητες. Εκτός των άλλων, οι υπάρχουσες εκλογικές λίστες ήταν κατά βάση αυτές του 1928 και είχαν ανανεωθεί ελάχιστα. Κάθε χρόνο μέχρι τα 1935 συμπληρωματικές λίστες προστίθονταν με εκείνους που είχαν εξασφαλίσει

²⁹⁴⁰ Βήμα 29 Ιανουαρίου 1946.

²⁹⁴¹ Βήμα 10 Ιανουαρίου 1946.

²⁹⁴² Καθημερινή 6 Ιανουαρίου 1946.

²⁹⁴³ Ελευθερία 10 Ιανουαρίου 1946.

λόγω ηλικίας το εκλογικό δικαίωμα αλλά και εκείνους που είχαν πεθάνει. Όπως οι ίδιοι οι ξένοι παρατηρητές των ελληνικών εκλογών παρατηρούσαν, σε πολλές περιπτώσεις οι αναθεωρήσεις αυτές δεν είχαν ενσωματωθεί στους αρχικούς καταλόγους.

Επίσης, οι προσθέσεις και οι αφαιρέσεις ψηφοφόρων περιλαμβάνονταν άτακτα στους ίδιους καταλόγους προκαλώντας αμφιβολίες σε σχέση με την πιστότητά τους, ενώ λίστες μετά τα 1935 δεν υπήρχαν. Επιπλέον το γεγονός ότι εξαιτίας του καθεστώτος Μεταξά δεν είχαν προηγηθεί σε ευσύνοπτο χρονικό διάστημα άλλες εκλογές δεν προσέφερε τη δυνατότητα συγκρίσεων ενώ για παρατεταμένο χρονικό διάστημα είχε αποδιαρθρωθεί ο εκλογικός μηχανισμός. Εξαιτίας του πολέμου αρκετοί κατάλογοι και καταγραφές είχαν καταστραφεί και χαθεί ενώ υπήρχαν θάνατοι και μεταδημοτεύσεις που δεν είχαν καταγραφεί. Όπως οι ίδιοι οι παρατηρητές παραδεχόταν υπήρχαν πολλές περιπτώσεις παρανομίας και σύγχυσης.²⁹⁴⁴

Ο κλυδωνισμός που προκάλεσε η αποπομπή του Ι. Σοφιανόπουλου ήταν οπωσδήποτε ισχυρός για την κυβέρνηση, η κατάρρευση της οποίας αποσοβήθηκε χάρη στην αποδοχή της απομάκρυνσης του Σοφιανόπουλου από όλα τα παραδοσιακά κόμματα, που όπως σημείωνε ο Λήπερ είχαν βρει ένα σημείο επαφής εναντίον των σοβιετικών παρεμβάσεων στην Ελλάδα.²⁹⁴⁵ Η κοινή δήλωση των ηγετών των κομμάτων αυτών, σύμφωνα με την οποία οι Βρετανοί παρέμεναν νόμιμα στην Ελλάδα μετά από σχετική αίτηση της ελληνικής κυβέρνησης, επισφράγισε την κοινή πρόθεσή τους να διατηρηθεί η βρετανική πρωτοκαθεδρία στη χώρα. Για το Σοφιανόπουλο, ο Λήπερ σχολίασε ότι, αν και κάποτε ήταν χρήσιμος για να κρατά τους κομμουνιστές ήσυχους, δεν είχε πλέον κανένα λόγο να παραμένει στην κυβέρνηση.²⁹⁴⁶ Ωστόσο, για τους Βρετανούς το θέμα διεξαγωγής των εκλογών στην Ελλάδα, και μάλιστα στις συμφωνημένες ημερομηνίες καθίστατο κυρίαρχο, γιατί μόνο έτσι θα αποκρούονταν οι σοβιετικές αιτιάσεις, ότι συστηματικά μεθοδευόταν η μετατροπή της χώρας σε βρετανικό προτεκτοράτο.

Εν τω μεταξύ η κυβέρνηση αντιμετώπιζε σημαντικές δυσχέρειες και ως προς το θέμα της καθεαυτό προετοιμασίας των εκλογών. Όπως σημείωναν ξένοι και Έλληνες δημοσιογράφοι δεν υπήρχε καμιά ασφαλιστική δικλείδα ώστε, λόγω της ελλιπούς ανασύνταξης των εκλογικών

²⁹⁴⁴ Allien Mission to Observe Greek Election, Report of the Allied mission to Observe the Greek Election, Department of State, USA, 11 Ιουνίου 1946, σ.4.

²⁹⁴⁵ FO 371/58671, R 1370/1/19, Λήπερ προς F0, 27 Ιανουαρίου 1946.

²⁹⁴⁶ FO 371/58671, R 1374/1/19, 27 Ιανουαρίου 1946. Στις 12 Ιανουαρίου παρατήθηκε από την κυβέρνηση και ο Ν. Καζαντζάκης που πρόσκειτο στο ΣΚΕ-ΕΛΔ. Όπως σημειώνει ο Φ. Γρηγοριάδης έτσι κόπηκε μια γέφυρα της Αριστεράς με τη νομιμότητα. Φ. Γρηγοριάδης, Εμφύλιος πόλεμος 1944-1949, τομ. 9, σπ. σ. 385.

καταλόγων, να αποφευχθεί ο κίνδυνος εκτεταμένων διπλοψηφιών.²⁹⁴⁷ Στο ελληνικό υπουργικό συμβούλιο συζητήθηκε η περίπτωση να σημειωθεί το χέρι των ψηφοφόρων με κάποιο ειδικό χημικό υγρό ώστε να μπορεί η Εφορευτική Επιτροπή του κάθε εκλογικού τμήματος να διαπιστώνει τις απόπειρες διπλοψηφίας²⁹⁴⁸. Στάλθηκαν μάλιστα οδηγίες να εισαχθεί το υγρό αυτό από τη Μεγάλη Βρετανία, αφού δεν υπήρχε άλλος τρόπος να αποφευχθούν οι διπλοψηφίες αυτές. Όμως το Φόρεϊν Οφίς απάντησε ότι λόγω δυσκολιών το σχέδιο αυτό έπρεπε να εγκαταλειφθεί²⁹⁴⁹.

Στις 13 Ιανουαρίου 1946, ο υπουργός Εσωτερικών Κ. Ρέντης υπογράμμισε ότι παρόλη την προσπάθεια της κυβέρνησης, οι εκλογικοί κατάλογοι ήταν πιθανόν να μην ήταν έτοιμοι ακόμη και την ημέρα διεξαγωγής των εκλογών και το κυριότερο να μην πληρούν όρους γνησιότητας στο μεγαλύτερο μέρος τους. Επειδή η κυβέρνηση είχε αναλάβει την υποχρέωση να διεξάγει τις εκλογές στις 31 Μαρτίου 1946, ο υπουργός ανακοίνωσε ότι η κυβέρνηση είχε συντάξει νόμο για περιορισμένη εκκαθάριση και συνοπτικό έλεγχο. Βάσει των προθέσεων αυτών, οι εκλογικές περιφέρειες, επειδή δεν υπήρχε χρόνος να αναδιαταχθούν, θα παρέμεναν όπως στις εκλογές του 1936 ενώ το εκλογικό μέτρο οριζόταν στους 25.000 δημότες για μια έδρα από τις 246 διαθέσιμες. Στα μεγάλα υπόλοιπα προστιθόταν ανά μία έδρα ώστε να συμπληρωθεί ο αριθμός των 300.²⁹⁵⁰

Στις 16 Ιανουαρίου η κυβέρνηση έδωσε στη δημοσιότητα ένα νόμο που αφορούσε στην επαλήθευση των εκλογικών καταλόγων. Ο νόμος που περιείχε 47 άρθρα ήταν ιδιαιτέρως λεπτομερής ως προς τις διαδικασίες ελέγχου και όριζε την συγκρότηση κρατικών επιτροπών με την συμμετοχή και παρατηρητών από όλα τα κόμματα, μεταξύ των οποίων και κομμουνιστών, με δικαίωμα στην υποβολή παρατηρήσεων που θα καταγράφονταν σε πρακτικό, το οποίο θα αποτελούσε αντικείμενο τελικής σύσκεψης των εμπειρογνομόνων των υπεύθυνων υπουργείων.

Είναι χαρακτηριστικό της πρόθεσης του νομοθέτη για εκκαθάριση με την κάθε δυνατή αξιοπιστία, ότι προέβλεπε ακόμη και τη συγκρότηση υποεπιτροπών και συνεργείων ελέγχου από αστυνομικούς που θα μετέβαιναν ακόμη και στις οικίες των εγγεγραμμένων εκλογέων για να επαληθευτεί η ύπαρξή τους. Επιπλέον, ο νόμος προέβλεπε τη συγκρότηση

²⁹⁴⁷ Όπως ανέφεραν οι Times στο Λονδίνο πως θα μπορούσαν να γίνουν εκλογές στην Ελλάδα αφού ακόμη και οι διανομές των τροφίμων γινόταν βάσει των πεποιθήσεων των μελλοντικών ψηφοφόρων. Times 7 Ιανουαρίου 1946.

²⁹⁴⁸ FO 371/58672, R 1625/1/19, Λήπερ προς FO, 30 Ιανουαρίου 1946.

²⁹⁴⁹ FO 371/58675, R 2401/1/19, FO προς Αθήνα, 15 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁵⁰ Καθημερινά Νέα, 13 Ιανουαρίου 1946.

και επιτροπών ανά ενορία, υπό τη διεύθυνση δικηγόρου ή συμβολαιογράφου για δεύτερο στάδιο επαλήθευσης. Ωστόσο, όλα αυτά προϋπέθεταν αρκετό χρόνο που αναιρούσε την εφαρμογή τους στο μέτρο που οι εκλογές θα γίνονταν στις 31 Μαρτίου 1946. Ο ίδιος ο νόμος προέβλεπε διάρκεια εργασιών των επιτροπών αυτών τις 20 μέρες, γεγονός που προκαλούσε σκωπτικά σχόλια σε δεξιές και αριστερές εφημερίδες.²⁹⁵¹

Να σημειωθεί ότι στο ίδιο περιορισμένο διάστημα ο νόμος προέβλεπε να εμφανίζονται οι εκλογές στην περιφέρεια κάθε επιτροπής με τα βιβλιάρια ανά χείρας καθώς και τα δελτία ταυτότητας και τροφίμων για να γίνεται διασταύρωση στοιχείων. Επίσης, οι άνδρες των σωμάτων Ασφαλείας και οι στρατιωτικοί ήταν υποχρεωμένοι να παρουσιαστούν στις έδρες των κατά τόπους επιτροπών και να παραδίδουν τα εκλογικά τους βιβλιάρια και να εφοδιάζονται με νέα αποδεικτικά για να ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα. Επιπλέον στο ίδιο περιορισμένο διάστημα έπρεπε τα προβλήματα να παραπέμπονται για επίλυση σε προέδρους Πρωτοδικείων στις έδρες των νομών και να εκδικάζονται οι ενστάσεις.

Δεδομένου ότι ένας μεγάλος αριθμός εκλογέων, ιδίως του ΕΑΜ, δεν είχε καταγραφεί, μετά από αίτημα του Μ. Πορφυρογένη ως εκπροσώπου του ΕΑΜ, ο νόμος πρόβλεπε να παραταθεί η προθεσμία εγγραφής στους εκλογικούς καταλόγους μέχρι τις 30 Ιανουαρίου 1946, και στο διάστημα που θα απέμενε μέχρι την ολοκλήρωση των 20 ημερών, δηλαδή λιγότερο από μία εβδομάδα, θα γινόταν νέα εκκαθάριση. Σύμφωνα επίσης με το διάταγμα της προκήρυξης των εκλογών η εκλογική περιφέρεια της Αθήνας θα ανεδείκνυε 25 -26 βουλευτές, ο Πειραιάς 16 και η Θεσσαλονίκη 22. Με βάση το νόμο του 1932 θα ίσχυε ένας σταυρός προτίμησης.²⁹⁵²

Στις 16 Ιανουαρίου 1946 οι εαμικές εφημερίδες διακοίνωναν την εντολή του ΕΑΜ προς τους οπαδούς του να εγγράφονται μαζί με τους εκλογικούς καταλόγους.²⁹⁵³ Εκτός από τις λεπτομερείς εντολές για την εγγραφή αυτή, το ΕΑΜ διακοίνωνε ότι κάθε δημοκρατικός πολίτης όφειλε να αποκτήσει εκλογικό βιβλιάριο και μάλιστα προέτρεπε τους αριστερούς ψηφοφόρους να σπεύσουν δεδομένου ότι δεν υπήρχε επαρκής χρόνος.²⁹⁵⁴

Ο Δαμασκηνός από την πλευρά του δε φαινόταν να έχει συμβιβαστεί με την ιδέα ότι έπρεπε να συνεργαστεί με το Σοφούλη, πίστευε ότι ο Σοφούλης κωλυσιεργούσε εσκεμμένα σε σχέση με τις εκλογές, για αυτό αρνήθηκε να υπογράψει σχέδιο νόμου που του υπέβαλε ο πρωθυπουργός

²⁹⁵¹ Στην Καθημερινή αναφερόταν ότι η κυβέρνηση Σοφούλη είχε βρει τρόπο για να αναβάλει τις εκλογές. Καθημερινή 16 Ιανουαρίου 1946.

²⁹⁵² Καθημερινή 17 Ιανουαρίου 1946.

²⁹⁵³ Ριζοσπάστης 16 και 17 Ιανουαρίου 1946.

²⁹⁵⁴ Ελεύθερη Ελλάδα 27 Ιανουαρίου 1946.

ώστε να επιτευχθεί μια μερική αναθεώρηση των καταλόγων στις περιοχές που υπήρχαν προβλήματα. Ως εκ τούτου ο Σοφούλης αναγκάστηκε να ζητήσει τη συμπαράσταση των Βρετανών υποστηρίζοντας ότι η κρίση στις σχέσεις του με το Δαμασκηνό οφειλόταν στην πρόθεση του τελευταίου να προσεταιριστεί τους Λαϊκούς για να διατηρήσει τον αρχιεπισκοπικό θρόνο στην περίπτωση που αυτοί κέρδιζαν τις εκλογές. Γιατί υπήρχαν φήμες ότι οι Δεξιοί προετοίμαζαν το Μητροπολίτη Χρύσανθο για τη θέση αυτή²⁹⁵⁵.

Όταν η κυβέρνηση, κατανοώντας ότι οι προθεσμίες που είχε η ίδια θέσει ήταν ασφυκτικές πρότεινε δεκαήμερη παράταση στην προθεσμία εγγραφής στους εκλογικούς καταλόγους, που θα έληγε στις 10 Φεβρουαρίου 1946, ο Δαμασκηνός αρνήθηκε να υπογράψει το διάταγμα, υπογραμμίζοντας, ότι ο ίδιος ο εκλογικός νόμος περιείχε μέτρα, φτιαγμένα έτσι ώστε να αναβληθούν τελικά οι εκλογές. Ζήτησε από το Σοφούλη να επανεξετάσει όλα τα διατάγματα, γεγονός που ο τελευταίος αρνήθηκε.²⁹⁵⁶

Στις 30 Ιανουαρίου 1946 ο Δαμασκηνός ανακοίνωσε ότι δεν υπογράφει τον εκλογικό νόμο. Και αυτό γιατί δεν είχε την έγκριση της διακομματικής επιτροπής, ο χρόνος ελέγχου των εκλογικών καταλόγων που προέβλεπε το διάταγμα δεν επαρκούσε, δεδομένου ότι όπως υπολόγιζαν κύκλοι της αντιβασιλείας θα απαιτούνταν για την ολοκλήρωση του ελέγχου τουλάχιστον ένα διάστημα μέχρι της 15 Μαΐου 1946, οπότε η κυβέρνηση θα προφασιζόταν αναβολή των εκλογών ενώ κατά το Δαμασκηνό ο τρόπος σύστασης των εννοριακών επιτροπών για την επαλήθευση δεν περιείχε εγγυήσεις περί αμεροληψίας των επιτροπών, καθόσον αυτές καθορίζονταν από το υπουργείο Εσωτερικών και όχι από τους προέδρους των Πρωτοδικείων.²⁹⁵⁷

Να σημειωθεί ότι την ίδια στιγμή εντείνονταν οι διεθνείς διαμαρτυρίες σε σχέση με την προετοιμασία των ελληνικών εκλογών. Τόσο το Ρώτερ όσο και το πρακτορείο Τας μετέδιδαν ειδήσεις ότι αναφορικά με τους εκλογικούς καταλόγους υποβάλλονταν χιλιάδες ενστάσεις. Όπως μάλιστα το Ρώτερ μετέδωσε πάνω από 20.000 έγγραφες διαμαρτυρίες είχαν υποβληθεί για ανωμαλίες σε καταλόγους, το σύνολο των εγγεγραμμένων στους οποίους δεν υπερέβαινε τις 100.000.²⁹⁵⁸

Σε ανακοίνωση από το γραφείο του πρωθυπουργού η κυβέρνηση απαντούσε ότι η διακομματική επιτροπή δεν μπορούσε να πάρει καμία απόφαση, δεδομένης της αδιαλλαξίας των Λαϊκών που είχαν εκ προοιμίου

²⁹⁵⁵ FO 371/58672, R 1330/1/19, Λήπερ προς FO, 4 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁵⁶ Βήμα 29 Ιανουαρίου 1946.

²⁹⁵⁷ Καθημερινή 30 Ιανουαρίου 1946.

²⁹⁵⁸ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στη Μόσχα προς Υπουργείο Τύπου και Πληροφοριών, αρ. πρωτ. 12681, 23 Φεβρουαρίου 1946.

απορρίψει τη διενέργεια ελέγχου και είχαν ταχθεί υπέρ της γνησιότητας των εκλογικών καταλόγων. Επιπλέον, ο χρόνος ελέγχου δεν θα οδηγούσε στην αναβολή των εκλογών, αφού ο έλεγχος θα μπορούσε να διακοπεί, αν δεν επαρκούσε ο χρόνος και οι εκλογές να διεξαχθούν κανονικά έστω και με ελλείψεις.²⁹⁵⁹ Ως κίνηση καλής θέλησης ο Σοφούλης, στις 31 Ιανουαρίου, δήλωσε ότι θα τροποποιούσε το νομοσχέδιο και όσον αφορά στις ενστάσεις για το διορισμό των μελών των επιτροπών ελέγχου θα τοποθετούνταν με κλήρωση. Επίσης με νομοθετική ρύθμιση θα διασφαλιζόταν ότι οι εκλογές θα διεξαγόταν στην καθορισμένη ημερομηνία.²⁹⁶⁰

Οι Βρετανοί προσπαθούσαν να αποφύγουν την επικείμενη σύγκρουση των δύο αντρών, Σοφούλη και Δαμασκηνού, και μάλιστα γύρω από το ζήτημα των εκλογών. Αρχικά φάνηκε ότι ο Σοφούλης θα υποχωρούσε αφού την 1 Φεβρουαρίου 1946 ο νέος υπουργός Εσωτερικών Θ. Χαβίνης ανακοίνωσε στο Δαμασκηνό ότι η σύσταση των ενοριακών επιτροπών ελέγχου θα γινόταν από επιτροπή αποτελούμενη από το Γενικό Γραμματέα του υπουργείου Εσωτερικών, τον πρόεδρο του Συμβουλίου Πρωτοδικών και τον πρόεδρο του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών. Σύμφωνα με το χρονοδιάγραμμα του υπουργείου στις 22 Φεβρουαρίου 1946 θα έληγε η πρώτη φάση ελέγχου από αστυνομικούς και δικαστικούς, ο έλεγχος κατ' οίκον.

Στις 14 Μαρτίου 1946, σύμφωνα με το κρατικό χρονοδιάγραμμα, θα τελείωνε και η επαλήθευση των καταλόγων και η σφράγιση των εκλογικών βιβλιαρίων ενώ στις 24 Μαρτίου 1946 θα ολοκληρωνόταν κάθε διαδικασία και η εκδίκαση των ενστάσεων. Ο Δαμασκηνός με βάση την εκτίμηση και δεξιών εφημερίδων φαινόταν ότι θα συγκατένευε. Ωστόσο, υπήρχε σφοδρή αντίδραση από τα δεξιά κόμματα, των οποίων οι εκπρόσωποι Δ. Λόντος και Διον. Λεονάρδος επισκέφτηκαν το Δαμασκηνό και του ζήτησαν να απορρίψει και τις νέες τροποποιήσεις, αφού η εφαρμογή του νόμου θα απαιτούσε τουλάχιστον 6 μήνες. Οι αντιπρόσωποι αυτοί είπαν στο Δαμασκηνό ότι θα δέχονταν κάθε έλεγχο, όπως με την εμβάπτιση του δαχτύλου, όχι όμως οτιδήποτε που θα οδηγούσε στην αναβολή των εκλογών.²⁹⁶¹

Την ίδια στιγμή πλήθαιναν οι καταγγελίες από όλους τους πολιτικούς χώρους ότι οι διαδικασίες για την εργασία εκτύπωσης των εκλογικών καταλόγων είχαν σταματήσει,²⁹⁶² ενώ από την άλλη ότι είχε παραβιαστεί ο

²⁹⁵⁹ Βήμα 30 Ιανουαρίου 1946.

²⁹⁶⁰ Καθημερινή 31 Ιανουαρίου 1946.

²⁹⁶¹ Καθημερινή 1 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁶² Αυτή ήταν η καταγγελία του μέλους της διακομματικής επιτροπής Κ. Βερριόπουλου από την πλευρά των Λαϊκών, Βραδυνή 2 Φεβρουαρίου 1946.

όρος να εγγράφονται στους καταλόγους βάσει του δελτίου άρτου και να αρκεί ένα απολυτήριο του στρατού, με το οποίο δεν μπορούσε να επιβεβαιωθεί η ταυτοπροσωπία.²⁹⁶³ Συνδικαλιστικά όργανα των δικαστικών αρνούνταν να υλοποιήσουν αποφάσεις που αφορούσαν στις εκκαθαρίσεις των σωμάτων αυτών λόγω ορίου ηλικίας, με πρόσχημα ότι η κυβέρνηση επιχειρούσε να αλλοιώσει τη σύνθεση των εκλογοδικείων.²⁹⁶⁴

Από την άλλη το ΕΑΜ έσπευσε να αναιρέσει την απόφασή του να εγγραφεί στους καταλόγους και πιθανόν να συμμετάσχει στις εκλογές, δεδομένου ότι είχε σταματήσει η διαδικασία επαλήθευσης των εκλογικών καταλόγων. Υπήρχαν και καταγγελίες ότι οι αρχές αρνούνταν να εφοδιάζουν με βεβαιώσεις για εκλογικά βιβλιάρια στους οπαδούς του ΕΑΜ²⁹⁶⁵. Απέδιδε την εξέλιξη αυτή στους εκβιασμούς του Δαμασκηνού που εξανάγκασαν την κυβέρνηση να σταματήσει την όλη διαδικασία.²⁹⁶⁶ Στις 8 Φεβρουαρίου το ΕΑΜ ανακοίνωσε και επίσημα ότι δεν θα συμμετείχε στις εκλογές υπό αυτούς τους όρους.²⁹⁶⁷ Πάντως στις 11 Φεβρουαρίου δινόταν από το ΕΑΜ οδηγία στους εκλογείς να διεκδικούν να εφοδιαστούν με εκλογικό βιβλιário και να υποβάλουν ενστάσεις, αν δεν το πετύχαιναν.²⁹⁶⁸

Με το βασιλικό Διάταγμα της 19ης Ιανουαρίου 1946 η κυβέρνηση παρά τις αιτιάσεις θα προκηρύξει τις εκλογές. Ο Δαμασκηνός αρνήθηκε εκ νέου να υπογράψει τον εκλογικό νόμο. Ο Σοφούλης όμως φαινόταν και από την πλευρά του να ρίχνει λάδι στη φωτιά ζητώντας και επίσημα από τους Βρετανούς να αναβληθούν οι εκλογές. Αιτιολόγησε τη θέση του, εξηγώντας ότι σε πολλές περιοχές της χώρας δρούσαν κομμουνιστικές και βουλγαρικές συμμορίες που παρεμπόδιζαν την εγκατάσταση των διοικητικών αρχών²⁹⁶⁹. Πρόσθετε επίσης ότι, αν οι εκλογές αναβάλλονταν, θα δινόταν η δυνατότητα διαμόρφωσης ενός συνασπισμού Λαϊκών και Φιλελευθέρων με κυρίαρχη δύναμη τις κεντρώες δυνάμεις²⁹⁷⁰.

Οι Βρετανοί στο σημείο αυτό κράτησαν σθεναρή στάση, αν και στην Ελλάδα είχε διαμορφωθεί η αίσθηση ότι τελικά θα δινόταν η αναβολή²⁹⁷¹. Υπογράμμισαν στο Σοφούλη ότι μια τέτοια αναβολή θα μπορούσε να

²⁹⁶³ Καθημερινά Νέα 2 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁶⁴ Καθημερινή 1 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁶⁵ Ελεύθερη Ελλάδα 7 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁶⁶ Ανακοίνωση του ΕΑΜ, Ριζοσπάστης 5 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁶⁷ Ριζοσπάστης 8 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁶⁸ Ελεύθερη Ελλάδα 11 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁶⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Σοφούλης εξισώνει την τρομοκρατική δράση των Δεξιών με τη δράση των οργανώσεων του ΕΑΜ, ενώ ήταν ηλίου φαεινότερο ότι στην Ελλάδα είχε κηρυχθεί μονομερής εμφύλιος των μοναρχικών εναντίον της Αριστεράς. Βλ. ΕΑΜ, Μαύρη Βίβλος, Το Εκλογικό Πραξικόπημα της 31ης Μαρτίου 1946, σπ. 1946, *passim*.

²⁹⁷⁰ F0 371/58672, R 1330/1/19, 4 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁷¹ Φ. Ν. Γρηγοριάδης, Εμφύλιος Πόλεμος, 1944-1949, ο.π σ. 391.

θεωρηθεί ως έντεχνη προσπάθεια των Βρετανών να παρατείνουν την παραμονή των στρατευμάτων τους στην Ελλάδα, Επιπλέον, υπήρχε ο κίνδυνος να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι στη χώρα δεν υπήρχαν οι προϋποθέσεις για τη διεξαγωγή των εκλογών, γεγονός που θα ενίσχυε τη σοβιετική προπαγάνδα²⁹⁷². Το Φόρεϊν Όφισ πληροφορήσε τη βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα ότι και ο Κ. Ρέντης, ο Έλληνας υπουργός των Εξωτερικών που βρισκόταν στο Λονδίνο είχε διαβεβαιώσει το Μπέβιν ότι θα μπορούσαν να διεξαχθούν εκλογές το Μάρτιο του 1946.²⁹⁷³ Επομένως ο στόχος ήταν να πειστεί ο Σοφούλης ώστε να διεξαγάγει τις εκλογές στις προβλεπόμενες ημερομηνίες.²⁹⁷⁴

Για να προληφθούν μάλιστα κάποιες κινήσεις από την πλευρά του Σοφούλη, ο Μπέβιν σε ομιλία του στις 6 Φεβρουαρίου 1946, διαβεβαίωσε το βρετανικό Κοινοβούλιο ότι στην Ελλάδα υπήρχαν όλες οι προϋποθέσεις για να διεξαχθούν ελεύθερες και τίμιες εκλογές²⁹⁷⁵. Διαμετρικά αντίθετη άποψη είχαν την ίδια περίοδο οι Σοβιετικοί που προπαγάνδιζαν από τα ραδιοφωνικά τους μέσα ότι στην Ελλάδα η κατάσταση ήταν τόσο άσχημη που δεν αποκλειόταν και ένα εκλογικό πραξικόπημα²⁹⁷⁶.

Ιδιαίτερη συμπάρασταση βρήκαν οι Βρετανοί από τον τουρκικό Τύπο. Η εφημερίδα «Χαμπέρ» της Άγκυρας μιλούσε για εκλογές που πιθανόν να γίνονταν πρόωρα και χωρίς να έχουν τηρηθεί όλες οι δημοκρατικές προϋποθέσεις αλλά το γεγονός ότι η Ελλάδα είχε την αμέριστη συμπάρασταση της Βρετανίας εγγυούταν μια ολοκληρωμένη διαδικασία. Κατά τους Τούρκους δημοσιογράφους η παρουσία των διεθνών επιτροπών των παρατηρητών ήταν μια επιπλέον ασφαλιστική δικλείδα για τη διεξαγωγή τίμιων εκλογών, στις οποίες ήταν αναπόφευκτη και ευκαταία η ήττα των κομμουνιστών.²⁹⁷⁷

Πρέπει να σημειωθεί ότι τις απόψεις του Σοφούλη υπέρ μιας ενδεχόμενης δίμηνης αναβολής των εκλογών υιοθετούσε και ο Λήπερ. Όταν μάλιστα ο Σοφούλης συνόδευσε την πρόταση του για αναβολή με το ενδεχόμενο διεύρυνσης του υπουργικού συμβουλίου με την προσθήκη των Κανελλόπουλου –Παπανδρέου αλλά και την απολάκτιση από την

²⁹⁷² FO 371/58673, R 1906/1/19, 5 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁷³ Αντίθετα στην Ελλάδα υπήρχε η πεποίθηση ότι ο Ρέντης θα διεκδικούσε με κάθε τρόπο την αναβολή. Ελεύθερη Ελλάδα 18 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁷⁴ Να σημειωθεί ότι ο Σοφούλης δεν είχε προχωρήσει στη δημόσια ανακοίνωση μιας τελεσίδικης απόφασης. Δήλωνε μάλιστα ότι συμφωνούσε να παραμεριστεί ο προτεινόμενος εκλογικός νόμος, δεδομένου ότι τα χρονικά περιθώρια που έθετε απειλούσαν την έγκαιρη διεξαγωγή των εκλογών. Καθημερινή 6 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁷⁵ FO 371/58673, R 2019/1/19, Parliamentary Question 6 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁷⁶ FO 371/58674, R 2981/1/19, Soviet Monitoring 4 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁷⁷ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946. Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στη Άγκυρα προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 13869, 15 Φεβρουαρίου 1946.

κυβέρνηση ορισμένων διαλλακτικών έναντι του ΕΑΜ, όπως ο Γ. Καφαντάρης, ο Λήπερ πρότεινε στο Λονδίνο την υιοθέτηση των προτάσεων αυτών.²⁹⁷⁸ Ωστόσο, ο Μπέβιν απάντησε ότι αποκλειόταν η αναβολή των εκλογών, αφού υπήρχε κίνδυνος να θεωρηθεί ότι οι Βρετανοί ήθελαν απλά να παρατείνουν την παρουσία τους στην Ελλάδα.²⁹⁷⁹

Επιπροσθέτως, καλλιεργούνταν και κλίμα ότι η διενέργεια των εκλογών στα καθορισμένα πλαίσια θα επέτρεπαν στη χώρα να αποφύγει περιπλοκές που είχαν σχέση με την εθνική της ακεραιότητα. Η ελληνική πρεσβεία στην Ουάσιγκτον για παράδειγμα μετέφερε πληροφορίες εμπειρογνομόνων του στρατιωτικού αμερικανικού βαλκανικού κλάδου πληροφοριών ότι βρίσκονταν σε εξέλιξη ένοπλες διεισδύσεις στην ελληνική μεθόριο για να προκληθούν ταραχές και να αναβληθούν έτσι οι εκλογές, προκειμένου να προωθηθούν τα σχέδια εθνικιστικών κύκλων των γειτονικών κρατών.²⁹⁸⁰

Στα πλαίσια της διεθνούς αυτής αντιπαράθεσης γύρω από τις ελληνικές εκλογές, ο Σοφούλης συνέχιζε να ασκεί πιέσεις στους Βρετανούς για να επιτύχει την αναβολή, κυρίως επειδή η κατάσταση στην ύπαιθρο ήταν ιδιαίζόντως αρνητική για εκλογές αφού η τρομοκρατία δεν έλεγε να κοπάσει.²⁹⁸¹ Στο Υπουργείο των Στρατιωτικών προετοιμάζονταν εκκαθαρίσεις στο στρατό και τα σώματα Ασφαλείας, ώστε να ανακτηθεί ο έλεγχος από την κυβέρνηση και να απομονωθούν τα ακροδεξιά στοιχεία.²⁹⁸² Ο Ρέντης διαμαρτυρήθηκε στο Μπέβιν ότι η ίδια η βρετανική αστυνομική και στρατιωτική αποστολή που είχε υπό τον έλεγχό της τις κατασταλτικές δυνάμεις παρεμπόδιζε τις αναγκαίες αυτές εκκαθαρίσεις. Ωστόσο οι Βρετανοί ήταν ανένδοτοι για το ζήτημα της αναβολής. Όπως εκμυστηρεύτηκε ο Ρέντης στον Έλληνα πρέσβη στο Λονδίνο Αγνίδη, οι Βρετανοί του ζήτησαν να εγκαταλείψει κάθε ιδέα ότι οι εκλογές θα αναβάλλονταν.²⁹⁸³

Οι Βρετανοί δεν ήθελαν με κανένα τρόπο αυτές τις αλλαγές. Ο Ρ. Σκόμπυ, διοικητής των βρετανικών δυνάμεων στην Ελλάδα, είπε στο ΜακΒή, πρέσβη των ΗΠΑ στην Αθήνα και τον Η. Grady, αρχηγό της

²⁹⁷⁸ FO 371/58673 R 1906, Leeper to FO, 7 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁷⁹ FO 371/58675 R 2192, Leeper to FO, 10 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁸⁰ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στη Ουάσιγκτον, γραφείο Στρατιωτικού Ακολουθού προς Υπουργείο Στρατιωτικών, δημοσίας τάξεως, αρ. πρωτ. 11428, 12 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁸¹ Επίσημα βέβαια ο Σοφούλης διαβεβαίωνε από τις εφημερίδες τον ελληνικό λαό ότι οι εκλογές θα γίνονταν οπωσδήποτε στις 31 Μαρτίου. Ελευθερία 13 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁸² Το πρακτορείο "Τας" μιλούσε για πιθανό πραξικόπημα των ακροδεξιών. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 5.4, Πολιτική, 1946, Ελληνική πρεσβεία στη Μόσχα, 7 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁸³ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 1195, 10 Φεβρουαρίου 1946.

αποστολής των Αμερικανών παρατηρητών για την επίβλεψη των ελληνικών εκλογών, ότι μόνο αν η κυβέρνηση Σοφούλη άφηνε ήσυχες τις ένοπλες δυνάμεις θα εξελισσόταν ικανοποιητικά η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα²⁹⁸⁴. Ο Λήπερ υπογράμμισε στο Σοφούλη ότι η κατάσταση αταξίας στις ένοπλες δυνάμεις δεν οφειλόταν στους Βρετανούς αλλά στην ίδια την κυβέρνηση και ιδίως τον υπουργό Δημόσιας Τάξεως Σ. Μερκούρη που δεν υιοθετούσε τις συμβουλές των Βρετανών αξιωματούχων. Ζήτησε μάλιστα την παραίτηση του Μερκούρη και του Καφαντάρη, γιατί σύμφωνα με το Βρετανό πρέσβη παρακώλυαν το έργο της κυβέρνησης²⁹⁸⁵.

Το ζήτημα των εκκαθαρίσεων στο στρατό προκάλεσε νέα κρίση στην πολύπαθη ελληνική κυβέρνηση²⁹⁸⁶. Υπήρχε πιθανότητα μέχρι και παραίτησης του Σοφούλη. Επιπλέον, προβλήματα υπήρχαν και σε σχέση με την εκτύπωση των εκλογικών καταλόγων που προχωρούσε πολύ αργά και δημιουργούσε την αίσθηση ότι με τους υπάρχοντες ρυθμούς η διαδικασία δε θα ολοκληρωνόταν πριν τη 15η Μαρτίου και αυτό με την προϋπόθεση ότι δε θα ξεσπούσαν απεργίες στους τυπογράφους με ευθύνη του ΕΑΜ ώστε να παρεμποδιστεί η εκτύπωση των καταλόγων.²⁹⁸⁷ Οι Βρετανοί ιθύνοντες εξέταζαν μέχρι και την περίπτωση να μεταφερθεί το ήμισυ των καταλόγων στη Μ. Βρετανία και να εκτυπωθεί εκεί. Ο ίδιος ο Σοφούλης είπε στους Βρετανούς αξιωματούχους ότι το ελληνικό εκλογικό έθιμο απαιτούσε να γίνουν εκλογές με τυπωμένους καταλόγους, γιατί αν γινόταν με τη διαθέσιμη χειρόγραφη καταγραφή, δε θα μπορούσαν ούτε αντίγραφα να προμηθευτούν τα κόμματα²⁹⁸⁸.

Το Φόρειν Οφίς απέρριψε ως ανεφάρμοστη αυτή την πρόταση γιατί ήταν αδύνατο να αναλάβει κανείς την ευθύνη της εκτύπωσης και της μεταφοράς των κακογραμμένων καταλόγων και μάλιστα στο βαθμό που σύμφωνα με υπολογισμούς μισό εκατομμύριο ονόματα δεν είχαν ακόμα επικυρωθεί από τα δικαστήρια. Αναγκαστικά έπρεπε οι εκλογές να διεξαχθούν και με χειρόγραφες καταστάσεις, ακόμη και αν αυτό σήμαινε ότι θα πλήθαιναν οι διαμαρτυρίες περί ακυρότητας των εκλογών.²⁹⁸⁹ Να

²⁹⁸⁴ Έκθεση AMFOGE, Report of Allien Mission to Observe the Greek Election, Washington D.C 1946, σ.13 και R. Leeper, When Greek Meets Greek, οπ. σ. 204.

²⁹⁸⁵ FO 371/50675 R 2520/1/19 17 Φεβρουαρίου 1946. Και αυτό ενώ ήταν γνωστό ότι στο στρατό δρούσε ο ΙΔΕΑ που προσπαθούσε να ξεκαθαρίσει το στράτευμα από τους δημοκρατικούς αξιωματούχους. Κ. Καραγιάννης, Το Δράμα της Ελλάδας 1940-1952, οπ σ. 218 κε.

²⁹⁸⁶ Στις 29 Μαρτίου 1946 ο Σοφούλης υποστήριξε ότι δεν είχε τον αναγκαίο χρόνο για να εκκαθαρίσει τα Σώματα Ασφαλείας. Θ. Σοφούλης, Ανακοινώσεις και Ομιλίες Μετεκλογικά, Ομιλία της 29ης Μαρτίου 1946 οπ.

²⁹⁸⁷ Η κυβέρνηση θεωρούσε ότι τελικά θα συμμετείχαν 2.000.000 περίπου ψηφοφόροι για να εκλέξουν 322 βουλευτές. Καθημερινή 15 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁸⁸ FO 371/58675 R 2552/1/19 17 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁸⁹ Ο.π.

σημειωθεί ότι η κατάσταση ήταν τόσο ρευστή όσον αφορά στο θέμα του ποιος είχε δικαίωμα να ψηφίσει ώστε ακόμη και οι δεξιές εφημερίδες διαμαρτύρονταν ότι ακόμη και αστυνομικοί εφοδίαζαν με πλαστά πιστοποιητικά δημοκρατικούς για να ψηφίσουν ενώ δεν είχαν δικαίωμα.²⁹⁹⁰

Αναφορικά, μάλιστα, με το θέμα της χρήσης ενός ανεξίτηλου χρώματος προς εμφάνιση των δακτύλων των ψηφοφόρων για να αποφευχθούν οι διπλοψηφίες, θέμα που είχαν συζητήσει οι παρατηρητές με τον υπουργό Χαβίνη στις 12 Φεβρουαρίου 1945, η κυβέρνηση, με το αιτιολογικό ότι πολλά πολιτικά κόμματα είχαν ανακοινώσει ότι θα απέχουν από τις εκλογές, απέρριψε τη χρήση της διαδικασίας αυτής, προκειμένου να ελαχιστοποιηθούν τα αντίποινα έναντι αυτών που δεν είχαν ψηφίσει.²⁹⁹¹

Ο Σοφούλης επανήλθε στο αίτημά του για αναβολή των εκλογών αφού και ο κεντρώος τύπος ζητούσε μια τρίμηνη αναβολή²⁹⁹². Σε υπόμνημα που έστειλε στον Μπέβιν στις 15 Φεβρουαρίου 1946, ο Σοφούλης υπογράμμιζε ότι στην Ελλάδα υπήρχε αναρχία και τρομοκρατία, ο κρατικός μηχανισμός ήταν στα χέρια της δεξιάς, οι δυνάμεις ασφαλείας, ο στρατός και το γραφείο του γενικού εισαγγελέα έπαιρναν διαταγές από ακραίους μοναρχικούς κύκλους. Σε αυτό το κλίμα και υπό το βάρος πολιτικών αντεκδικήσεων το Κέντρο και οι μετριοπαθείς δυνάμεις θα συνθλιβόταν και η λαϊκή θέληση θα νοθευόταν.²⁹⁹³ Αν αντίθετα δινόταν η αναβολή θα συγκροτούσε νέες μονάδες χωροφυλακής με επικεφαλής αξιωματικούς που μέχρι τότε είχαν τεθεί σε εφεδρεία και ήταν ακέραιοι ως προς το φρόνημα και σε λίγο θα επιβαλλόταν απόλυτα η τάξη.²⁹⁹⁴

Ο Μπέβιν του απάντησε ότι μια παράταση θα παρέτεινε την υπάρχουσα αστάθεια έως το επόμενο Φθινόπωρο αφού το καλοκαίρι θα διεξαγόταν η Σύσκεψη των Μεγάλων Δυνάμεων στο Παρίσι και θα υπήρχε μια διεθνής κινητικότητα με σκοπό τον εφοδιασμό της Ευρώπης με τρόφιμα μέχρι την επόμενη σοδειά. Αν δεν διεξάγονταν εγκαίρως εκλογές δεν θα υπήρχε νόμιμη πολιτική αντιπροσωπεία στο Συνέδριο και η Ελλάδα δεν θα λαμβανόταν υπόψη στην παροχή των επανορθώσεων και των οικονομικών ενισχύσεων.²⁹⁹⁵ Εκτός των άλλων, είχε φτάσει στο Φόρειν Όφισ μια αναφορά του Βρετανού επικεφαλής των παρατηρητών ότι οι εκλογικοί

²⁹⁹⁰ Καθημερινή 3 Μαρτίου 1946.

²⁹⁹¹ Έκθεση AMFOGE, Report of the Allied mission to Observe the Greek Election, Department of State, USA, 11 Ιουνίου 1946, σ.13.

²⁹⁹² Η Ελευθερία' ζητούσε μάλιστα αναβολή μέχρι τον επόμενο Δεκέμβριο. Ελευθερία 15 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁹³ Ο Σοφούλης απειλούσε και με παραίτηση που δεν την πραγματοποιούσε λόγω ασθήματος ευθύνης. FO 371/58675 R 2633, 15 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁹⁴ Ο.π.

²⁹⁹⁵ FO 371/58675 R 2633/1/19 15 Φεβρουαρίου 1946.

κατάλογοι ήταν σε ικανοποιητική κατάσταση και επομένως δεν υπήρχε λόγος αναβολής.²⁹⁹⁶

Για τους Βρετανούς, τα επιχειρήματα του Σοφούλη υπέρ της αναβολής δεν ευσταθούσαν γιατί δεν ήταν πρακτικά δυνατό να διαλυθούν οι τρομοκρατικές ομάδες μέσα σε ένα δίμηνο. Έτσι και αλλιώς το να περιμένει κανείς να επιβληθούν συνθήκες απόλυτα σωστές ήταν ματαιοπονία για την Ελλάδα. Παρόλα αυτά οι εκλογές, όπως υπογράμμιζε ο Βρετανός πρέσβης στην Αθήνα θα αντικατόπτριζαν τις πραγματικές αντιλήψεις της ελληνικής κοινής γνώμης. Όποια κυβέρνηση και αν εκλεγόταν θα υπέκυπτε κατά τους Βρετανούς στις βρετανικές επιθυμίες.²⁹⁹⁷

Πέρα από τον προφανή αυτό βρετανικό εκβιασμό, τη θέση ότι οι εκλογές έπρεπε να γίνουν στις καθορισμένες ημερομηνίες επικροτούσαν και οι Αμερικανοί. Ο ίδιος ο αρχηγός της αμερικανικής αποστολής παρατηρητών στην Ελλάδα Η. Grady με έκθεσή του στο Στέιτ Ντιπάρτμεντ τόνισε ότι η Ελλάδα βρισκόταν μπροστά σε μια εκστρατεία κωλυσιεργίας από την πλευρά της Αριστεράς ώστε να επωφεληθεί και να καταλάβει την εξουσία. Για το Σοφούλη υποστήριξε ότι ζητούσε αναβολή για να διασώσει πολιτικά τον εαυτό του, πράγμα που τον οδηγούσε σε πολιτικούς συμβιβασμούς με το ΕΑΜ.²⁹⁹⁸

Την ίδια στιγμή οι εφημερίδες της δεξιάς κατηγορούσαν την κυβέρνηση ότι προέβαινε σε αυθαίρετες μεταβολές στις εκλογικές περιφέρειες προκειμένου να ευνοηθεί το κυβερνών κόμμα. Για τον ίδιο λόγο μεταβάλλονταν οι διοικήσεις στους δήμους και τις κοινότητες και μάλιστα με συντακτικές πράξεις που διέλυναν το συμβούλια τοπικής αυτοδιοίκησης. Εκτός των άλλων στην Ελλάδα είχε ξεσπάσει και αντιπαράθεση σε σχέση με το θέμα άσκησης του εκλογικού δικαιώματος των αξιωματικών και των μελών του στρατού και των σωμάτων Ασφαλείας, που με βάση δημοσιογραφικούς υπολογισμούς ανέρχονταν σε 100.000 ανθρώπους.

Οι Παπανδρέου και Γονατάς της ενωμένης αντιπολίτευσης, μιλούσαν για οργανωμένο σχέδιο της κυβέρνησης προκειμένου να εμποδιστούν να ψηφίσουν ενώ η κυβέρνηση, δια στόματος του υπουργού Εσωτερικών απαιτούσε να ψηφίσουν στους τόπους καταγωγής τους αλλά όχι στα μέρη που υπηρετούσαν για να μην ενισχύσουν τοπικούς υποψηφίους και αλλοιώσουν το εκλογικό αποτέλεσμα.²⁹⁹⁹ Επιπλέον Τσαλδάρης και Βενιζέλος αρχηγοί της ενωμένης αντιπολίτευσης πίεζαν τον Δαμασκηνό να επιβάλει τις απόψεις του ακόμη και αν έπεφτε η κυβέρνηση. Ο Δαμασκηνός

²⁹⁹⁶ FO 371/58675 R 2663, Σχόλια Hayter, 15 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁹⁷ FO 371/58675 R 2628, Leeper to FO, 15 Φεβρουαρίου 1946.

²⁹⁹⁸ FRUS, Diplomatic Papers tom. VII, 1946, σ. 121.

²⁹⁹⁹ Καθημερινή 15 Φεβρουαρίου 1946.

έστειλε και μήνυμα στον Μπέβιν στο οποίο έθετε ως κύρια προϋπόθεση για να παραμείνει στην κυβέρνηση το αμετάθετο των εκλογών, ενώ επέμενε στο αναλογικό για να αποφευχθεί η πόλωση.³⁰⁰⁰

Ο Σοφούλης μετά από πιέσεις αναγκάστηκε να υποχωρήσει από το αίτημα του να αναβληθούν οι εκλογές, διαβεβαιώνοντας παράλληλα τη βρετανική πρεσβεία ότι θα απάλλασσε το Μερκούρη από τα καθήκοντα του και θα αναλάμβανε ο ίδιος το υπουργείο δημόσιας τάξεως.³⁰⁰¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι η πρώτη υποχώρηση έγινε από το Δαμασκηνό που για να διαφυλάξει το κύρος του αποδέχθηκε μεν να υπογράψει τον εκλογικό νόμο αλλά αρνήθηκε να υπογράψει πάνω από 20 διατάγματα αυτού του είδους ώστε να επιτρέψει στο Σοφούλη να κωλυσιεργήσει.³⁰⁰²

Ο Λήπερ σχολίασε την υποχώρηση του Σοφούλη ως κίνηση διάσωσης του πρωθυπουργικού του αξιώματος που αν και για άλλους ήταν κατάρρα, για έναν 85χρονο πολιτικό ήταν η μεγαλύτερη φιλοδοξία³⁰⁰³. Η νέα ανακοίνωση του Έλληνα πρωθυπουργού ότι οι εκλογές θα γίνονταν οπωσδήποτε στις 31 Μαρτίου 1946 αποτέλεσε και το τελειωτικό πλήγμα στο κύρος της κυβέρνησης. Κατηγορίες εναντίον του Σοφούλη δεν εξαπέλυε μόνο το ΕΑΜ αλλά και οι συνεργάτες του με ηγέτη τον Καφαντάρη³⁰⁰⁴, Οι Βρετανοί διαπίστωναν ότι ο Σοφούλης έστεκε μόνο χάρη στη δική τους υποστήριξη αλλά ότι φαινόταν αποφασισμένος να φέρει εις πέρας τις βρετανικές εντολές³⁰⁰⁵.

Να σημειωθεί ότι στο βρετανικό υπουργείο των Εξωτερικών είχε αρχίσει να επικρατεί απογοήτευση για τα τεκταινόμενα στην Ελλάδα. Ο Βρετανός πρέσβης Λήπερ, στην τελική του αναφορά προς το υπουργείο των Εξωτερικών της χώρας του σημείωνε ότι στην Ελλάδα αποτελούσε ματαιοπονία να περιμένει κανείς μια μακροπρόθεσμη πολιτική ομαλότητα³⁰⁰⁶ και ότι για να μην απολέσει την επιρροή της η γηραιά

³⁰⁰⁰ Βραδυνή 18 Φεβρουαρίου 1946.

³⁰⁰¹ Να σημειωθεί ότι εφημερίδες της Δεξιάς μιλούσαν για οργανωμένο σχέδιο να αναβληθούν οι εκλογές τον Νοέμβριο του 1946. Καθημερινή 16 Φεβρουαρίου 1946.

³⁰⁰² Βήμα 20 Φεβρουαρίου 1946.

³⁰⁰³ FO 371/58676, R 2666/1/19, Λήπερ προς FO 19 Φεβρουαρίου 1946.

³⁰⁰⁴ Ελευθερία 25 Φεβρουαρίου και Καθημερινά Νέα 26 Φεβρουαρίου 1946.

³⁰⁰⁵ FO 371/58676, R 2771/1/19, 21 Φεβρουαρίου 1946. Σε ομιλία του στο Κοινοβούλιο στις 18 Μαΐου 1946 ο Σοφούλης υποστήριξε ότι διενέργησε εκλογές αν και οι συνθήκες δεν ήταν πρόσφορες επειδή θεωρούσε ζήτημα τιμής για την κυβέρνηση του να εκπληρώσει τις υποσχέσεις της. Θ. Σοφούλης, Ομιλίες Μετεκλογικά, ο.π., Λόγος της 18ης Μαΐου 1946.

³⁰⁰⁶ Οι Βρετανοί πίστευαν ότι ακόμη και αν η νίκη των Λαϊκών ήταν απόλυτη δεν υπήρχε κίνδυνος για μοναρχικό πραξικόπημα. Ωστόσο, αμέσως μετά τις εκλογές, ο Μπέβιν σε γεύμα στην ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο προειδοποίησε τον νέο Έλληνα υπουργό Εξωτερικών Φ. Δραγούμη ότι η Βρετανία θα απομόνωνε την ελληνική κυβέρνηση αν επιχειρούσε οποιαδήποτε πραξικοπηματική κίνηση. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946. Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 4168, 24 Μαΐου 1946.

Αλβιόνα στην Ελλάδα θα έπρεπε να εξετάσει και την περίπτωση να μεταχειριστεί την Ελλάδα ως αποικία. Μάλιστα, δεδομένου ότι αυτό δεν ήταν εφικτό στις διεθνείς μεταπολεμικές συνθήκες πρότεινε να δρομολογηθεί σχέδιο να ωθηθεί η ελληνική κυβέρνηση μετά το δημοψήφισμα να υποβάλει αίτηση να ενταχθεί η Ελλάδα στην βρετανική κοινοπολιτεία.³⁰⁰⁷

Τα πράγματα επιδεινώθηκαν ακόμα περισσότερο, όταν ομάδα κοινοβουλευτικών από τη Γαλλία ζήτησε να έλθει στην Ελλάδα για να αποκτήσει ιδία εντύπωση για τα γεγονότα. Ιδίως στη Βρετανία προκλήθηκε αναστάτωση και ζητήθηκε άμεσα από την γαλλική κυβέρνηση να ματαιώσει την έλευση τους. Το γαλλικό υπουργείο των Εξωτερικών τους απαγόρευσε να εμπλακούν στο έργο των παρατηρητών που ήταν «τεχνικής φύσης» και απαίτησε να παίρνουν πληροφορίες μόνο από την γαλλική πρεσβεία στην Αθήνα. Το γεγονός αυτό ματαίωσε την αποστολή, για την οποία πρέπει να υπογραμμιστεί, όπως είχε επισημάνει ο έλληνας πρεσβευτής στο Παρίσι Αργυρόπουλος, αποτελούνταν από μετριοπαθείς κατά βάση βουλευτές, από τους οποίους η ελληνική κυβέρνηση δεν κινδύνευε από δηλώσεις αμφισβήτησης. Το μόνο πρόβλημα ήταν ένας εκ των βουλευτών που ήταν μέλος του κομμουνιστικού κόμματος Γαλλίας.³⁰⁰⁸

Εν τω μεταξύ Βρετανοί και Αμερικανοί συνέχιζαν να πιέζουν το Σοφούλη σε σχέση με τη διεξαγωγή των εκλογών με βασικό επιχείρημα ότι οποιαδήποτε αναβολή θα υποχρέωνε τους Βρετανούς και Αμερικανούς παρατηρητές να αποχωρήσουν επειδή το συμφωνηθέν χρονοδιάγραμμα μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων προσδιόριζε ότι το αργότερο που θα μπορούσαν να παραμείνουν οι παρατηρητές στην Ελλάδα ήταν η 1η Ιουνίου 1946³⁰⁰⁹. Για να διαλυθούν οι επιφυλάξεις του Σοφούλη ακόμη και ο ίδιος ο αμερικανός πρόεδρος Χ. Τρούμαν έστειλε μήνυμα ότι η χώρα του θα βοηθούσε ανεπιφύλακτα την Ελλάδα.³⁰¹⁰

Τα πράγματα περιεπλόκησαν ακόμη περισσότερο όταν στις 2 Μαρτίου μια αντιπροσωπεία του ΕΑΜ, του ΣΚΕ-ΕΛΔ και των Αριστερών Φιλελευθέρων επισκέφθηκε το Σοφούλη και του πρότεινε δίμηνη αναβολή των εκλογών, προκειμένου να προετοιμαστούν τα κόμματα τους να συμμετάσχουν στις εκλογές.³⁰¹¹ Ο Σοφούλης άδραξε την ευκαιρία να

³⁰⁰⁷ Οι Έλληνες θα προτιμούσαν ως βασιλιά τους το Γεώργιο ΣΤ της Βρετανίας παρά το Γεώργιο Β΄. FO 371/58678 R 3496, Leeper to O. Sargent, 27 Φεβρουαρίου 1946. Οι Warner, McNeill, Hayter από το Φόρειν Όφισ απέρριψαν την πρόταση ως ανεδαφική. FO 371/58678 R 34962, 29 Μαρτίου 1946

³⁰⁰⁸ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6, Α΄ πολιτική, 1946, Ελληνική πρεσβεία στο Παρίσι προς Υπουργείον Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 732, 26 Φεβρουαρίου 1946.

³⁰⁰⁹ FRUS, 1946, τομ. VII, σ. 127.

³⁰¹⁰ Καθημερινή 9 Μαρτίου 1946.

³⁰¹¹ Ριζοσπάστης 3 Μαρτίου 1946.

επανέλθει στο παλιό του αίτημα της αναβολής ώστε να συμμετάσχει η αριστερά, να αποτελέσει αντίβαρο στη Δεξιά και να εξασφαλιστεί μετεκλογική ισορροπία δυνάμεων.³⁰¹²

Ωστόσο, για μια ακόμη φορά οι Βρετανοί απέρριψαν το αίτημα και το απέδωσαν σε ελιγμούς του Σοφούλη.³⁰¹³ Αρκετοί βρετανοί ιθύνοντες του υπουργείου Εξωτερικών (Sargent, Hayter, McNeill) είχαν την γνώμη ότι μετά την αδυναμία του Κέντρου να συγκροτήσει μια ισχυρή πολιτική συμμαχία ήταν προτιμότερη η νίκη της δεξιάς, γιατί η τριχοτομημένη ισορροπία που πρότεινε ο Σοφούλης θα προκαλούσε μεγάλη αστάθεια.³⁰¹⁴

Η εξέλιξη των πραγμάτων και οι εσωτερικές αντιθέσεις των Φιλελευθέρων όσο και οι πιεστικές απαιτήσεις του διεθνούς παράγοντα,³⁰¹⁵ προκάλεσαν μια ηττοπάθεια στην κυβέρνηση που εκφράστηκε με μια δήλωση του Σοφούλη ότι ο ίδιος δε θα είχε καμιά ευθύνη για την αποτυχία των εκλογών, το κύριο βάρος διεξαγωγής των οποίων έπρεπε να πέσει στους Αμερικανούς και Βρετανούς παρατηρητές³⁰¹⁶. Σταδιακά οι υπουργοί του Σοφούλη ο ένας μετά τον άλλον άρχισαν να παραιτούνται, ακριβώς εξαιτίας της επιμονής να διεξαχθούν στην συμφωνημένη ημερομηνία οι εκλογές.³⁰¹⁷

Ο Γ. Καρτάλης, ο Ηρ. Πετιμεζάς, ο Ι. Γεωργάκης και ο Γ. Παπάς προηγήθηκαν στις 5 Μαρτίου 1946, δηλώνοντας ότι δε μπορούσαν υπό τις παρούσες συνθήκες να συμμετάσχουν στην κυβέρνηση και να νομιμοποιήσουν την εκλογική παρωδία.³⁰¹⁸ Ακολούθησαν ο Αλ. Μυλωνάς του Αγροτικού Κόμματος³⁰¹⁹ και ο Γ. Καφαντάρης, αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, που χαρακτήρισε τις μελλοντικές εκλογές ως παρωδία των θεσμών³⁰²⁰. Ο επίσης παραιτηθείς υπουργός Στ. Μερκούρης, με ανοικτή του επιστολή στις 24 Αυγούστου 1946, υποστήριξε ότι οι εκλογές διενεργήθηκαν ενώ ένα μήνα πριν από αυτές όλοι ήξεραν ότι έλειπαν και οι στοιχειώδεις προϋποθέσεις³⁰²¹. Ο ίδιος, με άρθρο του στο Βήμα στις 20 Μαρτίου 1946, υπογράμμισε ότι οι εκλογικοί κατάλογοι ήταν νόθοι, η

³⁰¹² FO 371/58678 R 3462, 2 Μαρτίου 1946.

³⁰¹³ FO 371/58678 R 3462, Σχόλιο Hayter 2 Μαρτίου 1946

³⁰¹⁴ Βλ. Η. Richter, Η Επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα, ο.π. σ. 501-505.

³⁰¹⁵ Στην Ελλάδα καλλιεργήθηκε και η εντύπωση ότι υπήρχε αγγλορωσική συμφωνία για να πιεστεί το ΕΑΜ να συμμετάσχει στις εκλογές που διαψεύστηκε από την κυβέρνηση. Καθημερινά Νέα 21 Φεβρουαρίου 1946.

³⁰¹⁶ Ελεύθερη Ελλάδα 22 Φεβρουαρίου 1946.

³⁰¹⁷ Την ίδια στιγμή κυκλοφορούσαν φήμες ότι η κυβέρνηση είχε αποφασίσει αναβολή των εκλογών μέχρι 28 Απριλίου 1946. Καθημερινή 28 Φεβρουαρίου 1946.

³⁰¹⁸ Ελευθερία 5 Μαρτίου 1946. Ο Λήπερ εκμυστηρεύθηκε στους Αμερικανούς αξιωματούχους ότι η προσπάθειά του να ενισχύσει το "Κέντρο" είχε αποτύχει τελείως. FRUS, 1946, VII, ο.π., σ. 116.

³⁰¹⁹ Βήμα 10 Μαρτίου 1946

³⁰²⁰ Ο.π. Αντίθετα ο Γ. Παπανδρέου σε προεκλογική του ομιλία στις 17 Μαρτίου 1946 υποστήριξε ότι υπήρχαν όλες οι προϋποθέσεις για δίκαιες εκλογές. Γ. Παπανδρέου, ο.π., σ. 103-106.

³⁰²¹ Αρχείο ΕΔΑ, Μικρός Φάκελος Εθνική Αντίσταση, 2, ΑΣΚΙ.

δράση των Σωμάτων Ασφαλείας ανεξέλεγκτη και ότι η κυριαρχία της υπαίθρου από τις παρακρατικές συμμορίες καθιστούσαν τη διεξαγωγή των εκλογών ως κωμωδία³⁰²².

Αλλά και οι εναπομείναντες υπουργοί διαφοροποιήθηκαν, ο καθένας με τον τρόπο του, από την πολιτική Σοφούλη.³⁰²³ Ο Εμ. Τσουδερός δήλωσε ότι θα παρέμενε στην κυβέρνηση αλλά θα απείχε από τις εκλογές³⁰²⁴, ενώ ακόμη και ο Κ. Ρέντης αν και δεν τοποθετήθηκε ανοικτά έδειχνε να έχει απόλυτη συναίσθηση ότι οι εκλογές θα διεξάγονταν ακριβώς με γνώμονα την απολάκτιση της αριστεράς από την πολιτική ζωή.³⁰²⁵ Μάλιστα, κατέθεσε πολύ αργότερα, στη Βουλή του 1952, έγγραφα βάσει των οποίων στην Ελλάδα βρισκόταν στα 1946 εν εξελίξει ένα τρομοκρατικό όργιο με σκοπό την υφαρπαγή ψήφων από την Αριστερά³⁰²⁶.

Οι δεξιές εφημερίδες καλλιεργούσαν την εντύπωση ότι υπήρχε ένα σχέδιο συνομωσίας των δημοκρατικών σε συνεργασία με το ΕΑΜ που έδινε εντολή στις επαρχιακές οργανώσεις του να δημιουργήσουν προσκόμματα, να δείχνουν στους παρατηρητές ότι οι εκλογές είναι νόθες και να απειλούν με εμφύλιο σε περίπτωση που διεξάγονταν οι εκλογές στις καθορισμένες ημερομηνίες.³⁰²⁷ Στο διεθνές αριστερό τύπο δινόταν ιδιαίτερη έμφαση στην κατάσταση στην Ελλάδα, στις παραιτήσεις των υπουργών και απαιτούνταν αναθεώρηση της στρατηγικής των μεγάλων δυνάμεων σε σχέση με τις εκλογές.³⁰²⁸

Στο ίδιο το βρετανικό κοινοβούλιο οι βουλευτές Wilkes και Warbey έθεσαν ζήτημα αναφορικά με τις παραιτήσεις των ελλήνων υπουργών και το αίτημα της αναβολής. Ο Μακνήλ απάντησε ότι οι παρατηρητές διαβεβαίωναν ότι τα πράγματα ήταν θετικά για την διεξαγωγή εκλογών ενώ τα ελληνικά κόμματα συμφωνούσαν με τη διεξαγωγή τους στις καθορισμένες ημερομηνίες. Τότε, εκτός από πυρά του βρετανικού Τύπου ότι η βρετανική πολιτική εξωθούσε το Σοφούλη σε παραίτηση, ζητήθηκε από το Μακνήλ να ονομάσει το κόμμα εκείνο που, εκτός των Λαϊκών, ήθελε να μην

³⁰²² Βήμα 20 Μαρτίου 1946, οι βασιλόφρονες αντίθετα θεωρούσαν τις κατηγορίες αυτές ως σατανική συμπαιγνία των Φιλελευθέρων. Βλ. Σ. Γονατάς, *Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων*, Αθήνα 1948, σ. 56.

³⁰²³ Οι Βρετανοί αρνήθηκαν κάθε ιδέα δομικού ανασχηματισμού της κυβέρνησης. Καθημερινή 21 Φεβρουαρίου 1946.

³⁰²⁴ Βήμα 7 Μαρτίου 1946 και Σ. Πατατζής, Ιωάννης Σοφιανόπουλος, ο.π., σ.251.

³⁰²⁵ Μερικά έγγραφα ιδίως από την περιοχή Μακεδονίας που αφορούν στις διαμαρτυρίες πολιτών χωριών παρουσιάζει ο Γ. Μαργαρίτης στο Γ. Μαργαρίτη, *Στις Παραμονές του Εμφυλίου Πολέμου*, Αντί, τευχ. 694-695, 17 Σεπτεμβρίου 1999, σ. 44-45.

³⁰²⁶ Αρχείο ΕΔΑ, Πρακτικά της Βουλής, αρ. πρωτ. 41/2/10, 19 Αυγούστου 1952, ΑΣΚΙ.

³⁰²⁷ Ελληνικό Αίμα 7 Μαρτίου 1946.

³⁰²⁸ Το ΤΑΣΣ Αθηνών είχε μεταδώσει σε όλα τα διεθνή πρακτορεία αναλυτικά τις δηλώσεις του Καφαντάρη, Μυλωνά, Καρτάλη, Παππά, Γεωργάκη σε σχέση με την αποχή. Υπουργείο Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στη Μόσχα προς Υπουργείο τύπου και Πληροφοριών, αρ. πρωτ. 13990, 16 Μαρτίου 1946.

αναβληθούν οι εκλογές. Ο τελευταίος απάντησε ότι πρώτα από όλα ο ίδιος ο Έλληνας πρωθυπουργός.³⁰²⁹

Την ίδια στιγμή τέθηκε και το ζήτημα της μετάβασης στην Ελλάδα Γαλλικής κοινοβουλευτικής επιτροπής για να σχηματίσει ιδίαν εντύπωση για τα τεκταινόμενα στη χώρα. Οι αριστερές εφημερίδες απέδιδαν τη ματαιώση της αποστολής αυτής στην εντολή του Λήπερ προς το Σοφούλη να μην δεχθεί τη διακομματική αυτή αποστολή με την επίσημη ιδιότητά της αλλά μόνο ως ιδιώτες που δεν θα είχαν κανένα αποφασιστικό ρόλο.³⁰³⁰

Μεσούσης της κυβερνητικής κρίσης, ο Μπέβιν στις 7 Μαρτίου έστειλε μήνυμα προς το Σοφούλη για να αποτρέψει και τη δική του παραίτηση.³⁰³¹ Σύμφωνα με το Μπέβιν, με βάση τις πληροφορίες που είχε για τη δράση των τρομοκρατικών οργανώσεων της Δεξιάς, δε ήταν δικαιολογημένη καμία αναβολή γιατί η τρομοκρατία αυτή δε μπορούσε να επηρεάσει το αποτέλεσμα στο βαθμό που η ψηφοφορία θα ήταν μυστική.³⁰³² Την προσπάθεια του Μπέβιν ενίσχυσαν και οι Αμερικανοί που ενώ πίστευαν ότι υπήρχε κίνδυνος και από την πλευρά της Δεξιάς, που προσέγγιζε το φασισμό, όμως η βασικότερη απειλή προερχόταν από την Αριστερά³⁰³³ για αυτό και οι εκλογές έπρεπε να γίνουν αμέσως.³⁰³⁴ Η ελληνική κυβέρνηση είχε από την ελληνική πρεσβεία στην Ουάσιγκτον πληροφορηθεί ότι κατά της αναβολής ήταν και η κυβέρνηση των ΗΠΑ.³⁰³⁵

Στις 9 Μαρτίου μετά την αποχώρηση του Λήπερ από την Ελλάδα, ο αναπληρωτής του D. Lascelles επισκέφθηκε το Σοφούλη και του ανακοίνωσε τις θέσεις του Μπέβιν. Ο Σοφούλης δήλωσε ότι δεν εξεπλάγην, ότι θα παρέμενε πιστός στις καθορισμένες ημερομηνίες διεξαγωγής των εκλογών, αν και του φαινόταν ασταθές το επιχείρημα ότι η μυστικότητα της ψηφοφορίας θα διασφάλιζε τη γνησιότητα του αποτελέσματος.³⁰³⁶ Να σημειωθεί ότι ο αριστερός τύπος έμεινε με την εντύπωση ότι ο Μπέβιν υποδείκνυε πιθανή αναβολή των εκλογών και ήταν ο Σοφούλης εκείνος που επέμενε στη θέση να τηρηθούν τα χρονοδιαγράμματα.³⁰³⁷

³⁰²⁹ Parliamentary Debates, House of Commons. Official Report, 11 Μαρτίου 1946, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 5.4, Πολιτική, 1946, Ελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών Λονδίνου, 15 Μαρτίου 1946.

³⁰³⁰ Ριζοσπάστης 6 Μαρτίου 1946.

³⁰³¹ Είχε προηγηθεί δήλωση στη Βουλή των Κοινοτήτων του υπουργού άνευ χαρτοφυλακίου Ν. Μπαϊήκερ ότι η αναβολή των εκλογών δεν συνέφερε την Ελλάδα αφού έτσι και αλλιώς η μεγάλη πλειοψηφία του λαού ήταν υπέρ της έγκαιρης διεξαγωγής. Καθημερινή 5 Μαρτίου 1946.

³⁰³² FRUS, 1946, VII ο.π., σ. 118.

³⁰³³ FRUS 1946, VII ο.π. σ. 117, 121-122, 126.

³⁰³⁴ Οπ.σ. 187.

³⁰³⁵ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 5.5, Πολιτική, 1946, Ελληνική πρεσβεία στην Ουάσιγκτον, αρ. πρωτ. 1039, 5 Μαρτίου 1946.

³⁰³⁶ FO 371/58679 R 3742, Lascelles to FO 9 Μαρτίου 1946.

³⁰³⁷ Ριζοσπάστης 9 Μαρτίου 1946.

Ωστόσο, ο αναπληρών το Μπέβιν Noel-Baker είχε δηλώσει ρητά στο βρετανικό κοινοβούλιο ότι δεν υπήρχε ζήτημα αναβολής των εκλογών αφού κατά τις πληροφορίες της βρετανικής κυβέρνησης οι χιλιάδες φυλακισμένοι είχαν σταδιακά απελευθερωθεί και άρα μπορούσαν να ψηφίσουν ενώ το υπουργείο Εξωτερικών της χώρας ήταν πεπεισμένο ότι οι Έλληνες στη συντριπτική τους πλειοψηφία ήθελαν τις εκλογές στις καθορισμένες ημερομηνίες.³⁰³⁸

Την ίδια στιγμή πλήθαινε και η διεθνής συμπαράσταση στο αίτημα να αναβληθούν οι εκλογές. Ο Σύνδεσμος για τη δημοκρατία στην Ελλάδα συγκέντρωσε μια σειρά υπογραφών (77) από μέλη του Βρετανικού κοινοβουλίου με αίτημα τη δημιουργία αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης με μέλη εκλεγμένα από τις αντιστασιακές οργανώσεις, εκκαθαρίσεις στο κράτος και τα σώματα ασφαλείας, γενική πολιτική αμνηστία και αναθεώρηση των εκλογικών καταλόγων και μετά να διεξαχθούν οι εκλογές.³⁰³⁹ Μάλιστα η δήλωση αυτή περιείχε ευθείες βολές κατά του Σοφούλη και του Ρέντη με την υποσημείωση ότι το αίτημα για αντιπροσωπευτική κυβέρνηση δεν θα ενίσχυε το ΕΑΜ όπως πίστευαν οι δύο προηγούμενοι αλλά θα ήταν αναγνώριση των υπαρχόντων συσχετισμών από την οποία δεν είχε να φοβηθεί τίποτα η ελληνική κυβέρνηση.³⁰⁴⁰

Νέα ένταση προκλήθηκε όταν στις 13 Μαρτίου 1946 δημοσιεύθηκε διάταγμα που απαγόρευε τις δημόσιες συγκεντρώσεις στην Ελλάδα. Ακόμη και στο βρετανικό κοινοβούλιο το Φόρεϊν Όφισ δέχθηκε αιτιάσεις ότι άφηνε να μεθοδεύονται στην Ελλάδα αντιδημοκρατικές πρακτικές εις βάρος της μόνης δύναμης που είχε την ευχέρεια να κινητοποιεί μάζες, δηλαδή του ΕΑΜ. Ο ΜακΝήλ υπεραμύνθηκε της απόφασης, σημειώνοντας ότι στηριζόταν σε παλιότερη υπουργική απόφαση, της 13 Δεκεμβρίου που απαγόρευε τις συγκεντρώσεις μόνο σε ανοικτούς χώρους και τις επέτρεπε σε κλειστούς.³⁰⁴¹

Στις 14 Μαρτίου ηγέτες του ΕΑΜ και ο Σοφιανόπουλος έστειλαν μήνυμα στο Μπέβιν και του ζητούσαν να συμεριστεί τους λόγους της αποχής τους από τις εκλογές και να προχωρήσει σε αναβολή για δύο μήνες των εκλογών. Στις ελληνικές εφημερίδες είχε διαρρεύσει και η πληροφορία

³⁰³⁸ Parliamentary Debates, House of Commons, Official Report, 4 Μαρτίου 1946, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 6.1, Πολιτική, 1946, Ελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών Λονδίνου, αρ. πρωτ. 1762, 8 Μαρτίου 1946.

³⁰³⁹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 5.5, Πολιτική, 1946, Ελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών Λονδίνου, Δήλωση 74 Βρετανών Βουλευτών, αρ. πρωτ. 1781, 11 Μαρτίου 1946.

³⁰⁴⁰ Οπ.

³⁰⁴¹ Parliamentary Debates, House of Commons, Official Report, 18 Μαρτίου 1946, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 5.2, Πολιτική, 1946, Ελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών Λονδίνου, 23 Μαρτίου 1946.

ότι η διασυμμαχική γαλλική κοινοβουλευτική επιτροπή για την Ελλάδα θα πρότεινε στις κυβερνήσεις της Βρετανίας και των ΗΠΑ την αναβολή των εκλογών για να δοθεί χρόνος ώστε να ελεγχθούν αξιόπιστα οι εκλογικοί κατάλογοι³⁰⁴². Στις 19 Μαρτίου ο πρωθυπουργός της Νέας Ζηλανδίας Τ. Φραίζερ έθεσε θέμα επανεξέτασης της βρετανικής πολιτικής σε σχέση με τις εκλογές. Ο Μπέβιν παρέμεινε ωστόσο ακλόνητος, δηλώνοντας ότι οι εκλογές ήταν τίμιες.³⁰⁴³

Η πολιτική αυτή των Βρετανών προκάλεσε έντονες διεθνείς αντιδράσεις. Το πρακτορείο ΤΑΣ του Λονδίνου σε τηλεγράφημα του παρουσίαζε αναλυτικά τις δηλώσεις Μπέβιν σε σχέση με το ότι οποιαδήποτε αποχή, όσο εκτεταμένη και αν ήταν, δεν μπορούσε να ματαιώσει τις εκλογές και με ιδιαιτέρως σκωπτικό τρόπο το επιχείρημα του Βρετανού υπουργού ότι οι όποιες δηλώσεις του Σοφούλη περί τρομοκρατίας ήταν άστοχες και στερούνταν επιβεβαίωσης από τα στοιχεία των παρατηρητών.³⁰⁴⁴

Στις 17 Μαρτίου ο ίδιος, ο Σοφούλης με δήλωση του στη Θεσσαλονίκη περιέπλεξε τα πράγματα αφού υπογράμμισε ότι μόνο οι μοναρχικοί είχαν την ευχέρεια να κινούνται ελεύθερα και να συνεργάζονται με τις αστυνομικές αρχές.³⁰⁴⁵ Ο Βρετανός βουλευτής Zilliacus ρώτησε τον Μακνήλ στο κοινοβούλιο πως θα αντιμετώπιζε η Βρετανία το ενδεχόμενο να προκληθεί εμφύλιος, αν επιβάλλονταν οι μοναρχικοί στις εκλογές, διαπίστωση, κατά τον βουλευτή, του ίδιου του Σοφούλη. Ο βρετανός υπουργός απάντησε ότι το θέμα το χειριζόταν οι παρατηρητές και θα απέτρεπαν τις εκτροπές. Δεδομένου ότι η απάντηση δεν φαινόταν πειστική αρκετοί εργατικοί βουλευτές ζήτησαν από τον Μακνήλ να επισκεφθεί ο ίδιος της Ελλάδα για να σχηματίσει ίδια γνώμη.³⁰⁴⁶

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι την αδιαλλαξία του βρετανικού υπουργείου των Εξωτερικών ενίσχυσε και η στάση των αμερικανών έναντι των τεκταινομένων. Αν και ο αναπληρών τον Μακβή πρεσβευτής Κ. Ράνκιν είχε, μετά από εντολές των ανωτέρων του, συμφωνήσει με τον αμερικανό επικεφαλής των παρατηρητών Grady να αποφύγουν κάθε κίνηση που θα έδινε λαβές να θεωρηθεί ότι η ΗΠΑ εξωθούσαν την ελληνική κυβέρνηση να διενεργήσει εκλογές, είχαν επίσης εντέχνως αφήσει να δημιουργηθεί η

³⁰⁴² Ριζοσπάστης 17 Μαρτίου 1946.

³⁰⁴³ FO 371/58681 R 4527, FO to Norton 20 Μαρτίου 1946

³⁰⁴⁴ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2. Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στη Μόσχα προς Υπουργείο τύπου και Πληροφοριών, αρ. πρωτ. 13990, 16 Μαρτίου 1946.

³⁰⁴⁵ Times 18 Μαρτίου 1946.

³⁰⁴⁶ Parliamentary Debates, House of Commons, Official Report, 18 Μαρτίου 1946, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 5.2. Πολιτική, 1946. Ελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών Λονδίνου, 23 Μαρτίου 1946.

εντύπωση ότι η δική τους επιτροπή των παρατηρητών δεν θα μπορούσε να παραμείνει επί μακρόν στην Ελλάδα.³⁰⁴⁷

Την πολιτική αυτή ακολούθησαν οι Αμερικανοί ήδη από την προηγούμενη χρονιά σε όλες τις περιπτώσεις όπου τους τέθηκε αίτημα από την Ελλάδα για αναβολή των εκλογών. Όταν για παράδειγμα το Δεκέμβριο του 1945 η ελληνική κυβέρνηση απευθύνθηκε στην Ουάσιγκτον με αίτημα αναβολής, ο Byrnes υπογράμμισε στον Έλληνα πρεσβευτή Διαμαντόπουλο ότι ήταν άστοχη η έκκληση αφού ο προσδιορισμός της ημερομηνίας ήταν αποκλειστικά ελληνική υπόθεση ενώ η χώρα του παρείχε απλώς φιλική αρωγή. Κατέκρινε μάλιστα τους Έλληνες που χρησιμοποιούσαν ως πρόσχημα τους παρατηρητές για να πετύχουν την αναβολή. Ωστόσο, υπέδειξε και την πραγματική θέση του αμερικανικού υπουργείου σημειώνοντας εύσχημα ότι μια αναβολή θα υποχρέωνε τους Αμερικανούς σε αναθεώρηση, δεδομένου ότι είχαν πάρει τις αποφάσεις τους, ιδίως για τους παρατηρητές, με βάση τη συμφωνία της Βάρκιζας, η οποία προέβλεπε εκλογές σε ευσύνοπτο χρονικό διάστημα.³⁰⁴⁸

Για το λόγο αυτό ο αμερικανός υπουργός Εξωτερικών Byrnes δήλωσε ότι, αναφορικά με το θέμα αναβολής των εκλογών, η κυβέρνηση του άφηνε την πρωτοβουλία στην ελληνική, την μόνη αρμόδια να πάρει τέτοιου είδους αποφάσεις, αν και για τεχνικούς λόγους το αμερικανικό υπουργείο επιθυμούσε να διενεργηθούν οι εκλογές το συντομότερο δυνατόν.³⁰⁴⁹ Ωστόσο, παρά την προφανή απόπειρα ελιγμού, οι Βρετανοί διαμαρτυρήθηκαν ότι δημιουργούσε την εντύπωση ότι οι Αμερικανοί δεν ήταν αντίθετοι με μια ενδεχόμενη αναβολή.³⁰⁵⁰ Μάλιστα, ο αμερικανός υπουργός απευθύνθηκε απευθείας στο Λονδίνο, δεδομένου ότι ο ίδιος ο Βρετανός υπουργός των Εξωτερικών είχε ζητήσει εξηγήσεις από το Στέιτ Ντηπάρτμεντ.³⁰⁵¹ Γιατί για τους Βρετανούς ήταν επιτακτική ανάγκη, οι όποιες αποφάσεις, να εκλαμβάνονται ως συμπέρασμα και των τριών δυνάμεων που είχαν αναλάβει την παρατήρηση των εκλογών.³⁰⁵²

Ο Byrnes ωστόσο δεν προχώρησε πολύ από την αρχική του απόφαση να φαίνεται ότι απέχει από την πρακτική να εξαναγκάσει την ελληνική

³⁰⁴⁷ FRUS, Diplomatic Papers, 1946, VII, Rankin to Byrnes 11 Μαρτίου 1946.

³⁰⁴⁸ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στην Ουάσιγκτον προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 4940, 20 Δεκεμβρίου 1945.

³⁰⁴⁹ FRUS, Diplomatic Papers, 1946, VII, Byrnes to Rankin 19 Μαρτίου 1946.

³⁰⁵⁰ Οπ. Rankin to Byrnes 20 Μαρτίου 1946.

³⁰⁵¹ FO 371/58680 R 4396, Bevin to Halifax, 20 Ιανουαρίου 1946.

³⁰⁵² Στο Βελιγράδι επικρατούσε η εκτίμηση ότι οι Βρετανοί θεωρούσαν ότι ο Καφαντάρης είχε με τη δήλωση παραίτησής του είχε στραφεί αποκλειστικά κατά της Βρετανίας θεωρώντας την υπεύθυνη για τα τεκταινόμενα. Έπρεπε επομένως να αποσείσει τις ευθύνες εμπλέκοντας Αμερικανούς και Γάλλους. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 5.5, Πολιτική, 1946. Ελληνική πρεσβεία στο Βελιγράδι, αρ. πρωτ. 307, 11 Μαρτίου 1946.

κυβέρνηση να δεχθεί τη διεξαγωγή των εκλογών στις καθορισμένες ημερομηνίες, ζητώντας μόνο από το Ράνκιν να συναντηθεί με το Σοφούλη και να του ανακοινώσει μόνο προφορικά ότι οι Αμερικανοί προτιμούσαν να αποφευχθεί η αναβολή.³⁰⁵³ Οι Βρετανοί απέδιδαν τη στάση αυτή στην επιδίωξη των Αμερικανών να μην έρθουν σε προστριβή με τους Σοβιετικούς αφού άλλωστε το έργο της πίεσης της ελληνικής κυβέρνησης το είχαν αναλάβει οι Βρετανοί.³⁰⁵⁴

Βεβαίως, μέσω της ελληνικής πρεσβείας στη Ουάσιγκτον, οι Αμερικανοί άφηναν να διοχετεύεται στην Αθήνα, ως ανεπίσημη εκτίμηση κύκλων του υπουργείου των Εξωτερικών των ΗΠΑ ότι η βούλησή τους ήταν με σταθερότητα προσανατολισμένη στην απόφαση να γίνουν οι εκλογές στις προκαθορισμένες ημερομηνίες. Έτσι, το ελληνικό υπουργείο των εξωτερικών είχε βάσει των τηλεγραφημάτων του Έλληνα πρέσβη σαφή εικόνα των διαθέσεων των Αμερικανών.³⁰⁵⁵ Άλλωστε η αμερικανική πρεσβεία στην Αθήνα είχε προχωρήσει σε ανακοίνωση από τις 19 Μαρτίου 1946 ότι οι Αμερικανοί, ενήμεροι των εκθέσεων των παρατηρητών, θεωρούσαν ότι οι εκλογές θα διεξάγονταν κανονικά στις 31 Μαρτίου και τα όποια προβλήματα θα επιλύονταν από τις επιτροπές.³⁰⁵⁶

Άλλωστε το διεθνές κλίμα δεν ήταν κατάλληλο για την άσκηση εμφανών πιέσεων στην ελληνική κυβέρνηση. Διεθνείς εφημερίδες και περιοδικά όπως η Herald Tribune, η Manchester Guardian, το New Statement and Nations, οι Times, η Daily Telegraph, το πρακτορείο Ρώυτερ φιλοξενούσαν επιστολές και άρθρα με διαμαρτυρίες για την κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα και τις πραγματικές προθέσεις των μεγάλων δυνάμεων. Οι δημοκρατικές εφημερίδες στην Ελλάδα αναμετέδιδαν το κλίμα αυτό, αναδημοσιεύοντας και ομιλίες εργατικών βουλευτών στο αγγλικό κοινοβούλιο κατά των διεθνών μεθοδεύσεων.³⁰⁵⁷

Αντιθέτως, ο τουρκικός Ήυπος ήταν σύσσωμος υπέρ της βρετανικής πολιτικής και της ελληνικής κυβέρνησης, αφού παρότι η ελληνική δεξιά καταμαρτυρούσε στο ΚΚΕ εθνική μειοδοσία, οι Τούρκοι θεωρούσαν τους Έλληνες αστούς πολιτικούς πολύ πιο σώφρονες, απέδιδαν μεγάλη σημασία στις δηλώσεις Ζαχαριάδη για την επίλυση του ζητήματος της Ανατολικής Θράκης υπέρ των ελληνικών συμφερόντων ακόμη και με τη βία και

³⁰⁵³ FRUS, Diplomatic Papers, 1946, VII, Byrnes to Rankin 21 Μαρτίου 1946.

³⁰⁵⁴ FO 371/58680 R 4396, Halifax to Bevin, 21 Ιανουαρίου 1946

³⁰⁵⁵ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στη Ουάσιγκτον προς Υπουργείο Εσωτερικών, αρ. πρωτ. 1283, 14 Μαρτίου 1946.

³⁰⁵⁶ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 6.1, Πολιτική, 1946, USA Embassy, Note Verbale, Statement of 19 Μαρτίου 1946, 30 Μαρτίου 1946.

³⁰⁵⁷ Ελευθερία 20 Μαρτίου 1946, Ελεύθερη Ελλάδα 12 Μαρτίου 1946 Βήμα 19 Μαρτίου 1946, Καθημερινά Νέα 19 Μαρτίου 1946.

θεωρούσαν ότι το ΚΚΕ εξέφραζε πολιτική που προωθούσε την επιθετικότητα της Ρωσίας έναντι της Τουρκίας στο ζήτημα των Στενών.

Για το λόγο αυτό οι Τούρκοι αντιμετώπιζαν θετικά την προσπάθεια των Βρετανών να απομονώσουν το ΕΑΜ και να επιλύσουν το ελληνικό πρόβλημα προς όφελος της πολιτικής τους. Τουρκικές εφημερίδες μιλούσαν για δύο διεθνείς εξετάσεις το Μάρτιο του 1946, αυτή του τερματισμού της κατοχής στην Περσία και της απομόνωσης των Σοβιετικών και αυτή της διεξαγωγής των ελληνικών εκλογών που θα αποτελούσαν «βάλαμο στις πληγές» του ελληνικού λαού. Κατά τον τουρκικό Τύπο αν οι εκλογές δεν γίνονταν στις καθορισμένες ημερομηνίες θα προκαλούσαν ένα τεράστιο αδιέξοδο.³⁰⁵⁸

Αλλά και οι Αμερικανοί είχαν ανησυχήσει για το ενδεχόμενο της αναβολής. Ο Byrnes είχε υπογραμμίσει στο Ράνκιν ότι αν οι εκλογές αναβάλλονταν δεν ήταν σίγουρο ότι ο πρόεδρος Τρούμαν θα έδινε τη συγκατάθεσή του ώστε η δική τους αποστολή να παρέμενε στην Ελλάδα πέραν της 1ης Ιουνίου.³⁰⁵⁹ Οπότε μεθοδεύτηκε να αναλάβουν την ευθύνη οι ίδιοι οι παρατηρητές και να δηλώσουν ότι οι εκλογές είχαν όλες τις προϋποθέσεις να διεξαχθούν κανονικά στις 31 Μαρτίου 1946.³⁰⁶⁰

Είναι χαρακτηριστικό ότι παρότι οι Αμερικανοί διαβεβαίωναν ότι τηρούνταν όλες οι προϋποθέσεις, ειδικά για τους εκλογικούς καταλόγους, είκοσι μέρες μετά τις εκλογές ο υφυπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ, D. Acheson υπογράμμισε στον Έλληνα πρέσβη στην Ουάσιγκτον ότι οποιαδήποτε ιδέα να επαναληφθούν εκλογικές διαδικασίες με τους υπάρχοντες καταλόγους θα αποτελούσε σφάλμα, οι κατάλογοι έπρεπε να αναθεωρηθούν και το επιδιωκόμενο δημοψήφισμα να μην επισπευτεί με κανένα τρόπο.³⁰⁶¹

Τα πράγματα πήραν μια ιδιαίτερα δυσάρεστη τροπή όταν οι ελληνικές εφημερίδες δημοσίευσαν δήλωση του Μπέβιν υπέρ της διενέργειας των εκλογών στις καθορισμένες ημερομηνίες με το σχόλιο ότι ο Μπέβιν επικαλούνταν συμφωνία όλων των πολιτικών δυνάμεων που ήταν παντελώς ανύπαρκτη, δεδομένου ότι οι Λαϊκοί είχαν απορρίψει το ενδεχόμενο διεξαγωγής του δημοψηφίσματος στα 1948 ενώ και αρκετές δυνάμεις του Κέντρου είχαν ταχθεί υπέρ της αναβολής των εκλογών.³⁰⁶² Ωστόσο, ο

³⁰⁵⁸ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στη Άγκυρα προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 13881, εφημερίδα Ικνταμ Γκετζε Ποστάσι, 7 Μαρτίου 1946.

³⁰⁵⁹ FRUS, Diplomatic Papers, 1946, VII, Byrnes to Rankin 21 Μαρτίου 1946.

³⁰⁶⁰ Οπ. σ. 127.

³⁰⁶¹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στη Ουάσιγκτον προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 1933, 19 Απριλίου 1946.

³⁰⁶² Ελευθερία 21 Μαρτίου 1946.

Σοφούλης έσπευσε να διακοινώσει ότι η ελληνική κυβέρνηση ήταν απόλυτα σύμφωνη με τη διεξαγωγή των εκλογών στις καθορισμένες ημερομηνίες και σε αυτό αναφερόταν ο Μπέβιν.³⁰⁶³

Έτσι η υποχωρητικότητα του Σοφούλη και η επιμονή των Βρετανών και των Αμερικανών³⁰⁶⁴ οδήγησαν τη χώρα σε εκλογές που ως μοναδικό τους στόχο είχαν τον εξοβελισμό της Αριστεράς από το πολιτικό προσκήνιο³⁰⁶⁵ και την ανασυγκρότηση του προπολεμικού πολιτικού καθεστώτος με μια υπερενισχυμένη Δεξιά και ένα καθημαγμένο «κέντρο». Όπως έγραφε στις 23 Μαρτίου 1946 η εφημερίδα Βήμα, ο Μπέβιν αρνούμενος να συμφωνήσει με την αναβολή των εκλογών, αναλάμβανε προσωπικά την ευθύνη διεξαγωγής εκλογών αμφιβόλου γνησιότητας που θα μπορούσαν να τις «μπούκοτάρουν» και να φέρουν στην εξουσία την αδιάλλακτη δεξιά, κάτι το οποίο θα οδηγούσε σε νέο εμφύλιο πόλεμο³⁰⁶⁶.

Ανάμεσα στα άλλα υπήρχε και το πρόβλημα της ψήφου στις γυναίκες που διεκδικούσαν οι γυναικείες οργανώσεις. Μια δήλωση του Σοφιανόπουλου στο συνέδριο του ΟΗΕ, σε δημοσιογράφο, τον Ιανουάριο του 1946, ότι οι ίδιες οι γυναίκες στην Ελλάδα δεν διεκδικούσαν δικαίωμα ψήφου και επομένως δεν ετίθετο τέτοιο θέμα, προκάλεσε αγανάκτηση στις γυναικείες οργανώσεις της χώρας που διαμαρτύρονταν και αποκαλούσαν ψεύτη τον υπουργό.³⁰⁶⁷

Σε σχέση με τις διευθετήσεις που πραγματοποιήθηκαν στο διάστημα από την ανακοίνωση της απόφασης του Σοφούλη μέχρι τις εκλογές, υπήρχαν δημοσιογραφικές πληροφορίες ότι εξαιτίας της παράτασης στην Αθήνα είχαν εγγραφεί επιπλέον πάνω από το 35% του εκλογικού σώματος ενώ στον Πειραιά το 50%. Ορίστηκε επίσης ότι οι ενστάσεις προς τα εκλογοδικεία θα περαιώνονταν 3 μέρες μετά τις εκλογές. Οι δεξιές εφημερίδες μιλούσαν για οργανωμένο σχέδιο των κομμουνιστών να παρεμποδίσουν την πραγματοποίηση των εκλογών μέσω της υποβολής

³⁰⁶³ Βήμα 24 Μαρτίου 1946.

³⁰⁶⁴ Όπως υποστηρίζει ο Γ. Μαυρογορδάτος, η βρετανική και Αμερικανική Κυβέρνηση κατέληξαν να θεωρούν τις εκλογές ως αυτοσκοπό χωρίς σχεδόν να τις απασχολεί ο πραγματικός χαρακτήρας τους, η έκβαση και οι συνέπειες τους. Γ. Μαυρογορδάτος, Εκλογές και Δημοψήφισμα του 1946, στο συλλογικό τόμο: Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950, Ένα Έθνος σε Κρίση, Αθήνα 1984, σ. 321.

³⁰⁶⁵ Εξαιτίας της βρετανο-αμερικανικής πίεσης να διεξαχθούν οι εκλογές στις 31 Μαρτίου 1946, η απόπειρα του ΕΑΜ και των Αριστερών Φιλελευθέρων να συμμετάσχουν στις εκλογές με ειδική συμμετοχή δεν τελεσφόρησε στο βαθμό που είχε λήξει η προθεσμία υποβολής υποψηφιοτήτων. Φ.Ν. Γρηγοριάδη, Εμφύλιος πόλεμος 1944-1949, τομ. 9, σπ. σ. 416-417.

³⁰⁶⁶ Βήμα 23 Μαρτίου 1946.

³⁰⁶⁷ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 5. Πολιτική, 1946. Σύλλογος Γυναικών νομού Ηρακλείου 2 Μαρτίου 1946.

χιλιάδων ενστάσεων πριν και μετά τις εκλογές, πρακτική που η κυβέρνηση έπρεπε να αντιμετωπίσει.³⁰⁶⁸

Οι εκλογές αυτές, όπως δήλωσε σε συνέντευξη Τύπου ο υπουργός Χαβίνης θα διεξάγονταν με τον εκλογικό νόμο του Ιανουαρίου του 1936 με δύο ουσιαστικές διαφορές: ο αριθμός των εδρών από 300 θα ανερχόταν στις 354 λόγω αύξησης του πληθυσμού κατά 1.077.000 και για πρώτη φορά θα ψήφιζαν και οι στρατιωτικοί. Με βάση τα διατάγματα το εκλογικό μέτρο θα ήταν οι 20.000 δημότες για μια έδρα, και μια έδρα θα εξασφαλιζόταν επίσης όταν το υπόλοιπο υπερέβαινε τις 16.000. Δεδομένου ότι οι προθεσμίες δεν επαρκούσαν η κυβέρνηση υποχρεώθηκε σε παράταση δήλωσης υποψηφιοτήτων μέχρι και τις 19 Μαρτίου 1946 και ανακήρυξη τους την επόμενη μέρα. Η προθεσμία για δήλωση συνδυασμών θα ήταν στις 21 Μαρτίου 1946, οι όποιες μεταβολές θα επιτρέπονταν για δύο μέρες ακόμη και η ανακήρυξη των συνδυασμών θα γινόταν στις 24 του ίδιου μήνα.³⁰⁶⁹

Είναι αξιοσημείωτο ότι τις διαμαρτυρίες σε σχέση με τον τρόπο σύνταξης των εκλογικών καταλόγων τις διέκοψαν οι ίδιοι οι Βρετανοί επικαλούμενοι και αντίστοιχες εκθέσεις των παρατηρητών των εκλογών. Στο βρετανικό κοινοβούλιο ο Μπέβιν απάντησε στην ερώτηση του βρετανού βουλευτή Cocks ότι ο νόμος για την αναθεώρηση είχε υπογραφεί από τον Ιανουάριο του 1946-μαλιστα ο Δαμασκηνός αρνήθηκε να τον υπογράψει για να μην αναβληθούν οι εκλογές-η αναθεώρηση έγινε μέχρι της 10 Φεβρουαρίου και μετά υπήρχε χρόνος να διατυπωθούν οι ενστάσεις, πράγμα που έγινε επαρκώς.

Στην ερώτηση αν το διάστημα ανάμεσα στα μέσα Ιανουαρίου και 10 Φεβρουαρίου ήταν επαρκές για τόσο δύσκολο έργο, ο Μπέβιν απάντησε ότι δεν χρειάστηκε εξ αρχής εκτεταμένη αναθεώρηση αφού κατά βάση οι παλιοί κατάλογοι πληρούσαν τους όρους επάρκειας.³⁰⁷⁰ Άλλωστε, και οι παρατηρητές είχαν ελέγξει τους καταλόγους και είχαν διαπιστώσει την αρτιότητά τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Μπέβιν σημείωσε ότι οι Βρετανοί δεν ανακατεύθηκαν καθόλου στις όλες διαδικασίες.³⁰⁷¹ Έτσι, στις 27 Μαρτίου 1946 όλες οι ελληνικές εφημερίδες φιλοξενούσαν τη δήλωση

³⁰⁶⁸ Η Καθημερινή μιλούσε για την υποβολή 45.000 ενστάσεων, Καθημερινή 23 Φεβρουαρίου 1946.

³⁰⁶⁹ Βήμα 28 Ιανουαρίου 1946.

³⁰⁷⁰ Να σημειωθεί ότι στην ίδια την έκθεση των παρατηρητών, σε πείσμα των απόψεων του Μπέβιν, αναφερόταν ότι τα δέκα χρόνια που προηγήθηκαν είχαν καταστρέψει την όλη υποδομή και είχαν καταστήσει δύσκολη την αναθεώρηση. Έκθεση AMFOGE, Report of the Allied mission to Observe the Greek Election, Department of State, USA, 11 Ιουνίου 1946, σ.6.

³⁰⁷¹ Parliamentary Debates, vol. 421, House of Commons, Official Report, Tuesday, 26 Μαρτίου 1946, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 6.1, Πολιτική, 1946, Ελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών Λονδίνου, αρ. πρωτ. 1843, 26 Μαρτίου 1946.

Μπέβιν ότι η αναθεώρηση των καταλόγων έγινε άψογα και ο χρόνος της διαδικασίας ήταν απολύτως επαρκής.³⁰⁷²

Στις 13 Μαρτίου νέο πρόβλημα παρουσιάστηκε με την εκτύπωση των εκλογικών καταλόγων αφού η κυβέρνηση δήλωσε αδυναμία να βρει τυπογραφικό χαρτί. Μάλιστα, πρότεινε να γίνει δια χειρός δαχτυλογράφηση σε χρησιμοποιημένο χαρτί. Την ίδια μέρα ανακοινώθηκε ότι απαγορεύονταν οι δημόσιες συγκεντρώσεις μέχρι το σχηματισμό της νέας βουλής. Επιτρέπονταν μόνο εκδηλώσεις σε κλειστούς χώρους. Όπως σημείωσαν αρκετές εφημερίδες η απαγόρευση είχε ως στόχο την αριστερά και ήταν μια έμμεση τιμωρία της κυβέρνησης για το γεγονός ότι απείχε από τις εκλογές.

Την ίδια στιγμή οι δημοκρατικές εφημερίδες ανέφεραν αλλεπάλληλα επεισόδια όπου μοναρχικές συμμορίες και πολιτευτές σε δημόσιες εκδηλώσεις στα χωριά υποχρέωναν τους πολίτες, με την απειλή ή την πραγματοποίηση ξυλοδαρμών, να αποτελούν το κοινό πύρινων λόγων κατά του κομμουνισμού και υπέρ του μονάρχη³⁰⁷³ και να ορκίζονται ότι θα στηρίζουν τα ψηφοδέλτια των δεξιών κομμάτων.³⁰⁷⁴ Οι ίδιες οι επιτροπές των παρατηρητών διαπίστωναν ότι είχαν παρατηρηθεί έντονα προβλήματα στην ελληνική ύπαιθρο, αν και η γενική εικόνα ήταν καλή.³⁰⁷⁵

Εν τω μεταξύ και στο εξωτερικό εντείνονταν οι αντιδράσεις για το πρόωρο διεξαγωγής των ελληνικών εκλογών. Αρκετοί εργατικοί βουλευτές ζητούσαν στο βρετανικό κοινοβούλιο να κατέλθει ο ίδιος ο Μπέβιν στην Ελλάδα για να διαπιστώσει ιδίους όμμασι την κατάσταση που επικρατούσε. Ο ίδιος αρνούνταν ότι θα άλλαζε αυτό σε κάτι την γενική εντύπωση που επικρατούσε στο υπουργείο του ότι οι εκλογές ήταν καθόλα άψογες. Όταν ειπώθηκε από Βρετανό βουλευτή ότι με βάση δήλωση του ίδιου του Σοφούλη ότι στην Ελλάδα οι μόνοι που δεν υφίσταντο αστυνομοκρατία ήταν οι μοναρχικοί, ο Μακνήλ μίλησε για ανακριβείς πληροφορίες. Επιστράτευσε μάλιστα το επιχείρημα ότι διέθετε εκθέσεις των παρατηρητών που δεν συνηγορούσαν στα επιχειρήματα των αντιπάλων των εκλογών. Σε σχέση με το γιατί απαγορεύτηκαν οι δημόσιες συγκεντρώσεις, ο Μακνήλ αναφέρθηκε σε λογικές προφυλάξεις.³⁰⁷⁶

Στις 19 Μαρτίου μια νέα δήλωση του Σοφούλη ότι οι εκλογές θα γίνονταν κανονικά εκτός και αν υπήρχε τεχνικό κώλυμα πυροδότησαν νέα αναστάτωση. Το διεθνές πρακτορείο Ρόυτερ αναρωτιόταν τι σημαίνει

³⁰⁷² Βήμα 27 Μαρτίου 1946.

³⁰⁷³ Ελευθερία 16 Μαρτίου 1946.

³⁰⁷⁴ Βήμα 16 Μαρτίου 1946.

³⁰⁷⁵ Έκθεση AMFOGE, Report of the Allied mission to Observe the Greek Election, Department of State, USA, 11 Ιουνίου 1946.

³⁰⁷⁶ Καθημερινή 19 Μαρτίου 1946.

τεχνικό κώλυμα. Στη Βρετανία επικρατούσε η άποψη ότι μόνο μια δυσμενής έκθεση των παρατηρητών θα μπορούσε να οδηγήσει σε αναβολή των εκλογών. Όμως εκτός των άλλων ακούγονταν και αιτιάσεις ως προς τη βρετανική πολιτική σε σχέση με το τι θα γινόταν αν κέρδιζαν τις εκλογές οι Λαϊκοί αναφορικά με τη δέσμευση ότι το δημοψήφισμα για την επάνοδο του μονάρχη θα διεξαγόταν στα 1948. Η βρετανική κυβέρνηση σχεδίαζε να διαβεβαιώσει ότι το δημοψήφισμα θα γινόταν υποχρεωτικά στα 1948.³⁰⁷⁷

Είναι ενδεικτικό των ελλείψεων που πραγματικά υπήρχαν σε σχέση με την εκλογική διαδικασία, το γεγονός ότι οι ίδιοι οι παρατηρητές-και το κατέγραψαν στην έκθεση τους-είχαν διαπιστώσει ότι στις 12 Μαρτίου στην περιοχή ευθύνης του τομέα με έδρα την Πάτρα σε πολλά σημεία δεν είχαν αποσταλεί ούτε καν οι κατάλογοι με τους εκλογείς. Ο υπουργός των Εσωτερικών Λαϊνόπουλος απάντησε στους διαμαρτυρόμενους παρατηρητές ότι οι κατάλογοι ήταν απαραίτητο να επικυρωθούν από το δικαστήριο και μετά να εκτυπωθούν. Δεν θα ήταν δυνατόν να διατεθούν στον έλεγχο των παρατηρητών πριν της 22 Μαρτίου 1946, μία εβδομάδα σχεδόν πριν τις εκλογές.³⁰⁷⁸

Να σημειωθεί ότι στις δηλώσεις του αυτές ο Σοφούλης παραδέχτηκε ότι δεν υπήρχαν οι προϋποθέσεις για την ελεύθερη διεξαγωγή του εκλογικού δικαιώματος ούτε και για το δικό του κόμμα. Όπως υπογράμμισε υπήρχαν πληροφορίες από όλη την επικράτεια ότι οι υποψήφιοι του κόμματός του δεν μπορούσαν να κυκλοφορήσουν ελεύθερα στις εκλογικές τους περιφέρειες ενώ πολύ περισσότερο ήταν δύσκολη η εκδήλωση του πολιτικού φρονήματος των οπαδών του κόμματος και μάλιστα σε ολόκληρη την επικράτεια.³⁰⁷⁹

Άλλωστε, η κυβέρνηση είχε δώσει στην επιτροπή των παρατηρητών μια σειρά εκθέσεων που είχαν στείλει νομάρχες στο ελληνικό υπουργείο των εσωτερικών και αφορούσαν την μη ικανοποιητική κατάσταση που επικρατούσε σε 29 από τις 40 νομαρχίες που είχαν στείλει εκθέσεις.³⁰⁸⁰ Ωστόσο, οι επιτροπές αρνήθηκαν να λάβουν υπόψη τους τις εκθέσεις αυτές και αναφέρθηκαν σε γενικά άψογες συνθήκες. Και αυτό παρότι οι εκθέσεις της επιτροπής των παρατηρητών για το δημοψήφισμα που διεξήχθη 7 μήνες

³⁰⁷⁷ Να σημειωθεί ότι αρκετές βρετανικές εφημερίδες φιλοξενούσαν άρθρα βουλευτών ή παραγόντων του βρετανικού πολιτικού βίου που μιλούσαν για καταστροφική βρετανική πολιτική. Τα άρθρα αυτά αναδημοσιεύονταν στις ελληνικές εφημερίδες. Καθημερινά Νέα 19 Μαρτίου 1946 και Βήμα 20 Μαρτίου 1946.

³⁰⁷⁸ Έκθεση AMFOGE, Report of the Allied mission to Observe the Greek Election, Department of State, USA, 11 Ιουνίου 1946. σ. 5

³⁰⁷⁹ Ελευθερία 19 Μαρτίου 1946.

³⁰⁸⁰ Γ. Μαυρογορδάτος, οπ. σ. 331.

μετά διαπίστωναν ότι σε μεγάλο βαθμό η διαδικασία δεν διεξήχθη νόμιμα.³⁰⁸¹

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ίδιοι οι Βρετανοί απέδιδαν την επιμονή τους να διεξαχθούν οι εκλογές στη διαφύλαξη των συμφωνηθέντων με την κυβέρνηση Σοφούλη.³⁰⁸² Όπως σημείωνε το βρετανικό υπουργείο των Εξωτερικών, η συμβουλή της κυβέρνησης της χώρας αυτής εδόθη στην Ελλάδα βάσει των συμφωνιών που συνήψε με την ελληνική κυβέρνηση. Οι πάντες όφειλαν να τηρήσουν τις δεσμεύσεις αυτές ώστε να δοθεί στη χώρα η δυνατότητα να εκφράσει ο ελληνικός λαός την πολιτική του βούληση.³⁰⁸³

Στις 20 Μαρτίου οι Βρετανοί απευθύνθηκαν και στους αμερικανούς για να επιβεβαιώσουν την προσήλωση στην πολιτική απαγόρευσης της αναβολής. Ο Μπέβιν υποστήριξε ότι οποιαδήποτε υπαναχώρηση στο θέμα αυτό, παρότι όλοι θα ήθελαν και τη συμμετοχή της αριστεράς, θα οδηγούσε σε νέα ένταση, πιθανό δεξιό πραξικόπημα και επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης.³⁰⁸⁴

Για τις τουρκικές εφημερίδες ο Σοφούλης, ένας σώφρων πολιτικός, είχε απόλυτο δίκιο να μην αναβάλει τις εκλογές αφού σε άλλη περίπτωση ολόκληρα τα Βαλκάνια θα έμπαιναν σε περιπέτειες.³⁰⁸⁵ Όπως επίσης σημείωναν οι τουρκικές εφημερίδες «Μπατάν» και «Τζουμχουριέτ» υπήρχε άμεσος κίνδυνος κομμουνιστικού πραξικοπήματος με επιθετικές διαθέσεις κατά της γείτονος χώρας, οι κομμουνιστές στην Ελλάδα σκευωρούσαν κατά της δημοκρατίας και τους ακολουθούσαν και αρκετού δημοκρατικοί, την ίδια στιγμή που όλα στην Ελλάδα σε σχέση με τις εκλογές εξελίσσονταν άψογα ενώ οι εκλογικοί κατάλογοι ήταν απόλυτα γνήσιοι.³⁰⁸⁶

Στις 21 Μαρτίου το βρετανικό υπουργείο των Εξωτερικών με νυχτερινή ανακοίνωσή του διέλυσε όλες τις επιφυλάξεις επιμένοντας ότι οι εκλογές έπρεπε να γίνουν στις καθορισμένες ημερομηνίες. Η αποχή δεν ήταν για κανένα λόγο αιτία αναβολής. Μάλιστα για να ασκηθεί πίεση στα φιλοβρετανικά κόμματα, ο Μπέβιν σε ερώτηση που υπεβλήθη στο βρετανικό κοινοβούλιο ανέφερε ότι υπήρχε πρόθεση να αποσυρθούν τα

³⁰⁸¹ FRUS 1946, VII, Report on the Observation of the Greek Plebiscite, 7 Σεπτεμβρίου 1946.

³⁰⁸² Στο εξωτερικό οι δηλώσεις του Σοφούλη από την Θεσσαλονίκη στις 19 Μαρτίου 1946 περί απουσίας προϋποθέσεων για τη διεξαγωγή εκλογών είχαν προκαλέσει εντύπωση ακόμη και σε χώρες όπως η Ολλανδία. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.4, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στη Χάγη προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 291/Κ, 29 Μαρτίου 1946.

³⁰⁸³ Βήμα 23 Μαρτίου 1946.

³⁰⁸⁴ FRUS VII 1946, Υπόμνημα 20 Μαρτίου 1946. σπ. σ. 125.

³⁰⁸⁵ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.4, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στην Άγκυρα προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 1032, «Τασβίρ-Σον Πόστα», 28 Μαρτίου 1946.

³⁰⁸⁶ Οπ. Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στην Άγκυρα προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 1039, «Μπατάν» και «Τζουμχουριέτ», 23 Μαρτίου 1946.

βρετανικά στρατεύματα από την Ελλάδα στην 1 Μαΐου 1946.³⁰⁸⁷ Η δήλωση αυτή αντανakλούσε το πνεύμα των επιτελικών του Φόρειν Όφισ ότι η Βρετανία έπρεπε να συνηθίσει στην ιδέα ότι θα έπρεπε να στηρίξει αποφασιστικά την ελληνική δεξιά.³⁰⁸⁸

Να σημειωθεί ότι υπήρχε και το άλλοθι των αντίστοιχων εκλογών στη Βουλγαρία, όπου εκεί απείχε η αντιπολίτευση προς το φιλοκομμουνιστικό καθεστώς της χώρας. Μάλιστα η αντιπολιτευόμενη εφημερίδα της Σόφιας «Ναρόδνο Ζεμεδελέσκο Ζνάμε» παραλλήλιζε τη στάση της βουλγαρικής δεξιάς που απείχε από τις εκλογές και υφίστατο διώξεις με αυτή του ΚΚΕ στην Ελλάδα.³⁰⁸⁹

Ωστόσο, στο βρετανικό υπουργείο υπήρχε έντονος προβληματισμός σε σχέση με το τι θα γινόταν αν τα ποσοστά αποχής ήταν πολύ υψηλά. Στις 30 Μαρτίου ο ίδιος ο Βρετανός υφυπουργός Χ. Μακνήλ κάλεσε με μήνυμά του τους νομοταγείς Έλληνες να ψηφίσουν, προκειμένου να προσφέρουν στην Ελλάδα, το δρόμο της δημοκρατίας και της οικονομικής ανάπτυξης. Δήλωσε μάλιστα ότι αισθανόταν υπεύθυνος για ότι θα συνέβαινε την ημέρα διεξαγωγής των εκλογών.³⁰⁹⁰ Ήταν καθήκον όλων των Ελλήνων να ψηφίσουν, διότι έτσι θα εξασφάλιζαν οικονομικές ενισχύσεις, θα επιβαλλόταν η τάξη και οι Έλληνες θα ξεπερνούσαν το φάσμα της φτώχειας.³⁰⁹¹

Όπως συνόψιζε τη βρετανική πολιτική ο Η. Nicolson, γνωστός για το γεγονός ότι απηχούσε τις απόψεις εκείνων που σχεδίαζαν την εξωτερική πολιτική της Βρετανίας,³⁰⁹² υπογράμμιζε στο περιοδικό “Spectator” της 29ης Μαρτίου 1946, ότι υπήρχε ισχυρή πιθανότητα να νικήσουν οι Λαϊκοί. Οι Βρετανοί ήθελαν να ενισχύσουν στοιχεία από το Κέντρο και την κεντροαριστερά που θα δημιουργούσαν μια ουδέτερη φιλελεύθερη διοίκηση. Ωστόσο, είχε αποδειχθεί ότι οι δημοκρατικοί ενδιαφέρονταν μόνο για τη δημοτικότητα τους, την προσωπικής τους πολιτική ανέλιξη και όχι να επιλύσουν το ουσιαστικό πολιτικό πρόβλημα της χώρας. Με αυτή την

³⁰⁸⁷ Η ανακοίνωση αυτή δημοσιοποιήθηκε στις ελληνικές εφημερίδες στις 28 Μαρτίου 1946 για να διαψευστεί 2 μέρες αργότερα. Βήμα 30 Μαρτίου 1946.

³⁰⁸⁸ FO 371/58676 R 2713 σχόλιο Warner, 21 Μαρτίου 1946.

³⁰⁸⁹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.4, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στην Άγκυρα προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 935, 23 Μαρτίου 1946.

³⁰⁹⁰ Να σημειωθεί ότι την ίδια στιγμή πλήθαιναν οι διεθνείς διαμαρτυρίες ότι στην Ελλάδα εξελισσόταν ένα όργιο άνευ προηγουμένου διαμαρτυρίας. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 25.3, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στην Οτάβα προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 1809, Terror in Greece, Bloody Aftermath of Fake Election, Greek American Council, New York, 15 Ιουνίου 1946.

³⁰⁹¹ Επιπλέον οι ελληνικές εφημερίδες φιλοξενούσαν και δηλώσεις του Μπέβιν που ζητούσαν από τους Έλληνες να σταθούν στο ύψος των δημοκρατικών περιστάσεων. Καθημερινή και Βήμα 30 Μαρτίου 1946.

³⁰⁹² Ως νεαρός υπάλληλος του Foreign Office υποστήριξε τις διεκδικήσεις του Ε. Βενιζέλου στο Παρίσι στα 1919.

έννοια όσοι είχαν επιλέξει την αποχή, το έκαναν γιατί δεν θα νικούσαν στις εκλογές. Σε κάθε περίπτωση η ύπαρξη 14 κομμάτων στην εκλογική κονίστρα διασφάλιζε το κύρος της όλης διαδικασίας.³⁰⁹³

Σε αυτή τη βάση, οι Έλληνες κατά το συντάκτη του περιοδικού σε άρθρο του στις 9 Νοεμβρίου 1945 θα ψήφιζαν τη Δεξιά, επειδή φοβούνταν επανάληψη των δεκεμβριανών. Επιπλέον, το «Μακεδονικό» και οι απεργίες φόβιζαν για τις πραγματικές διαθέσεις της αριστεράς. Η μεγάλη πλειοψηφία του ελληνικού λαού περίμενε από τους Βρετανούς να σώσουν τη χώρα και υπό την έννοια αυτή επηρεαζόταν από αυτό που νόμιζαν ότι οι Βρετανοί ήθελαν, έναντι Ελλήνων πολιτικών που στερούνταν κύρους και κοινής αποδοχής.³⁰⁹⁴

Αντιθέτως η εφημερίδα «Ισβέστια» της Μόσχας, αντίθετα, μιλούσε για ανωμαλίες στην οργάνωση των εκλογικών διαδικασιών, στρεβλή σύνταξη των εκλογικών καταλόγων και επικαλούνταν τις δηλώσεις των παραιτηθέντων υπουργών της κυβέρνησης Σοφούλη. Οι Σοβιετικοί μάλιστα εκτιμούσαν ότι οι Φιλελεύθεροι θα έχαναν τις εκλογές, περιοριζόμενοι σε ένα εξαιρετικά, για τα δεδομένα της ελληνικής πολιτικής ιστορίας, εκλογικό ποσοστό.³⁰⁹⁵

Δύο μέρες πριν τις εκλογές εννεαμελής επιτροπή του ΕΑΜ επισκέφθηκε τους επικεφαλείς της επιτροπής παρατηρητών και τους ζήτησε να φροντίσουν να αποφευχθούν οι εκτεταμένες διπλοψηφίες με την χρήση ανεξίτηλου υγρού στο οποίο να εμβαπτίζεται το δάκτυλο του εκλογέα. Οι επικεφαλείς, που εντυπωσιάστηκαν από το ενδιαφέρον του ΕΑΜ να διασφαλίσει εκλογές στις οποίες απείχε, ρώτησαν αν θα ήταν ικανοποιημένο το ΕΑΜ από την χρήση ενός τέτοιου υγρού και να κάτι τέτοιο θα διασφάλιζε την εγκυρότητα του αποτελέσματος.³⁰⁹⁶

Να σημειωθεί ότι οι εκλογές γινόταν χωρίς να έχει ανακοινωθεί με ακρίβεια ο αριθμός των εγγεγραμμένων στους εκλογικούς καταλόγους, αφού για λόγους εντυπώσεων μια αποχή που θα υπερέβαινε το 50% των εγγεγραμμένων θα μπορούσε να αξιοποιηθεί από το ΕΑΜ για να αμφισβητήσει τη νομιμότητα του αποτελέσματος. Από την άλλη ο σαφής αριθμός θα μπορούσε να επιτρέψει έναν κατά προσέγγιση υπολογισμό των διπλοψηφιών και οι παρατηρητές γνώριζαν ότι το ΕΑΜ είχε συγκροτήσει μηχανισμό για να ελέγξει το θέμα. Για αυτό όταν το ΕΑΜ ζήτησε να

³⁰⁹³ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 6.1, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 2768, 5 Απριλίου 1946.

³⁰⁹⁴ Spectator 9 Νοεμβρίου 1945, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 6.1, Πολιτική, 1946.,

³⁰⁹⁵ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.4, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στην Μόσχα προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 9015, «Ισβέστια», 26 Μαρτίου 1946

³⁰⁹⁶ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.4, Πολιτική, 1946, Αρχείο AMFOFE, αρ. πρωτ. 6, 29 Μαρτίου 1946.

δημοσιοποιηθεί ο συνολικός αριθμός των εγγεγραμμένων στους εκλογικούς καταλόγους, η επιτροπή αρνήθηκε.³⁰⁹⁷

³⁰⁹⁷ Οπ.

Κεφάλαιο 12

Ο Δεξιός Συνασπισμός και οι Εκλογές

Καθοριστικός ήταν ο ρόλος των πολιτικών κομμάτων στη διαδικασία ανασύνθεσης των αστικών πολιτικών σχέσεων. Καθοριστικός από την άποψη της διαμόρφωσης των απαραίτητων κοινωνικών συναινέσεων όσο και της διευθέτησης των σχέσεων των κυρίαρχων στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας. Ήταν όμως μια διαδικασία εξαιρετικά σύνθετη αφού προϋπέθετε τη διαμόρφωση μιας πολιτικής στρατηγικής που θα εξασφάλιζε τις αναγκαίες κοινωνικές παραχωρήσεις που θα καθιστούσαν εφικτή την επάνοδο, ιδίως των κατώτερων στρωμάτων της κοινωνίας, στις παραδοσιακές πολιτικές εκπροσωπήσεις.

Το πρόβλημα ήταν μεγάλο καθώς ο κοινωνικός αντίπαλος είχε ανατρέψει όλες τις δομές των παραδοσιακών σχέσεων εκπροσώπησης, είχε κατορθώσει να συγκροτήσει μια ευρύτατη κοινωνική συμμαχία, να εμπνεύσει ένα όραμα κοινωνικής αποκατάστασης και επίλυσης των χρόνιων κοινωνικών προβλημάτων και αντιθέσεων και κυρίως να εξασφαλίσει σημαντικές προσβάσεις στη νεολαία που εμφορούνταν από το όραμα της εθνικής και κοινωνικής απελευθέρωσης.

Σε αυτή τη βάση τα αστικά πολιτικά κόμματα χρειάζονταν συγκροτημένα προγράμματα και στρατηγικές για να αναδημιουργήσουν τις αστικές πολιτικές συμμαχίες, να εξασφαλίσουν κοινωνικά στηρίγματα και να καλλιεργήσουν ιδεολογικά τις συναινέσεις. Αυτό προϋπέθετε αναγκαστικά την ενσωμάτωση κοινωνικών παραχωρήσεων, την αναπαραγωγή πειστικών ιδεολογικών εγκλίσεων, τη δημιουργία εθνικών οραμάτων. Ιδίως στο μέτρο που ο αντίπαλος, δηλαδή το ΕΑΜ, είχε εξασφαλίσει το όραμα του δικαιότερου κόσμου, όπως αυτό παρήχθη μέσα από την εθνική αντίσταση και την ήττα του φασισμού.

Το πρόβλημα ήταν ότι τα παραδοσιακά κόμματα ήταν υποκείμενα σε μια παρατεταμένη κρίση, προϊόν των συνθηκών της μεσοπολεμικής περιόδου αλλά και της απουσίας πολιτικών εκπροσωπήσεων, κατά τη διάρκεια της κατοχής από το πολιτικό μέτωπο. Και αυτό ειδικά σε μια περίοδο που ο λαός μαστιζόταν από μια άνευ προηγουμένου εξαθλίωση αλλά και καταπίεση από τις κατοχικές δυνάμεις, οι εγχώριοι εκπρόσωποι των οποίων, μάλιστα, είτε αναφέρονταν σε παραδοσιακούς σχηματισμούς (το καθεστώς της 4ης Αυγούστου και τα φασιστικά ιδεολογήματα) ή

πρέσβευαν ότι προασπίζουν τη δημοκρατία και έχουν τον ίδιο εχθρό, δηλαδή τον κομμουνισμό.³⁰⁹⁸

Στις επιτακτικές συνθήκες της μεταπολεμικής περιόδου τα αστικά πολιτικά κόμματα έδειχναν ανίκανα να ανταποκριθούν σε επίπεδο προγράμματος στην εξυπηρέτηση των αναγκών των μαζών.³⁰⁹⁹ Η αξιοπιστία τους είχε τρωθεί ήδη από την προπολεμική περίοδο όταν, και παρά τους εντατικούς ρυθμούς αναδιάρθρωσης στην τελευταία δεκαετία πριν τον πόλεμο,³¹⁰⁰ στο διάστημα από τα 1922 έως τα 1935 ενώ η παραγωγικότητα της εργασίας αυξήθηκε κατά 43%, ο μέσος μισθός μόνο κατά 24% και οι τιμές κατά 207%. Οι άνεργοι από 27.000 στα 1928 έφτασαν τις 237.000 στα 1932 για να μειωθούν στις 150.000 το 1935.³¹⁰¹

Επιπλέον, το σύνολο των πολιτικών κομμάτων και σχηματισμών που κατέρχονταν στην εκλογική κονίστρα στα 1946 ήταν εμβαπτισμένα στο κλίμα της πολιτικής κρίσης που προηγήθηκε του πολέμου. Στην ουσία ήταν προϊόντα της παρατεταμένης πολιτικής κρίσης της περιόδου 1922-1940, μιας κρίσης του κοινοβουλευτικού αντιπροσωπευτικού συστήματος που κατέληξε στη δικτατορία Μεταξά στα 1936. Τα πολιτικά στελέχη των κομμάτων αυτών είχαν εθιστεί στο κλίμα του «εθνικού διχασμού» αλλά και σε συνθήκες έντονης πολιτικοποίησης του στρατού και διαρκούς ανάμειξης του στις πολιτικές και κομματικές αντιπαραθέσεις.³¹⁰²

Χωρίς σταθερά και συγκροτημένα προγράμματα, όντας αδύναμα να εκπροσωπήσουν με σταθερότητα τα λαϊκά στρώματα, τα παραδοσιακά κόμματα, υποκείμενα σε συνεχείς κρίσεις λόγω της έλλειψης συγκροτημένης οργάνωσης, λειτουργούσαν στα πλαίσια της ενισχυμένης παρουσίας των άλλων πόλων της πολιτικής εξουσίας (βασιλιάς, πρόεδρος της Δημοκρατίας, στρατός και αστυνομία, διοίκηση) και ορίζονταν μέσα

³⁰⁹⁸ Να σημειωθεί ότι το πρωτόκολλο της 30ης Μαρτίου 1942 εναντίον του βασιλιά που υπέγραψαν οι Έλληνες πολιτικοί αρχηγοί, μεταδόθηκε πανηγυρικά από τον κατοχικό ραδιοσταθμό της Αθήνας ως νίκη της δημοκρατικής Ελλάδας. Π. Κανελλόπουλος, Ένας Απολογισμός, Αθήνα 1945, σ. 39.

³⁰⁹⁹ Όπως σχολίαζε αργότερα ο Κ. Καραμανλής αναφερόμενος στην περίοδο εκείνη η δεξιά ως ένα βαθμό μπορούσε να χρησιμοποιήσει εναντίον του ΕΑΜ την ανταρσία του Δεκέμβρη και την αντεθνική του πολιτική αλλά ιδίως μετεκλογικά και όταν θα έχουν ξεθωριάσει οι εντυπώσεις, αναρωτιόταν τι ήταν εκείνο « που θα μας συνδέσει με τη λαϊκή ψυχή;». Επιστολή Καραμανλή από το Λονδίνο, καλοκαίρι 1945, Αρχείο Κ. Καραμανλή, Γεγονότα και Κείμενα, ο.π. τομ. 1, σ.40-41

³¹⁰⁰ Από τα 1920 έως τα 1940, και παρά τη διεθνή κρίση, οι Ελληνικές επιχειρήσεις είχαν αυξηθεί κατά 107% ενώ η εγκατεστημένη βιομηχανική ισχύς αυξήθηκε από 110 χιλιάδες HP το 1920 σε 277 το 1938. Βλ. Στ. Μπαμπανάσης, Ιδιομορφίες της Ανάπτυξης στη Νότια Ευρώπη, οπ. σ. 48 και Κ. Βεργόπουλος, Εθνισμός και Οικονομική Ανάπτυξη, Η Ελλάδα στον Μεσοπόλεμο, Αθήνα 1978, σ. 82 κ.ε.

³¹⁰¹ Βλ. και Γ. Μηλιός, Ο Ελληνικός Κοινωνικός Σχηματισμός, οπ. σ. 292.

³¹⁰² Αναφερόμενος στο πολιτικό κλίμα μέχρι και τις εκλογές του 1946 ο Καραμανλής θα σχολιάσει μεταγενέστερα ότι ο πολιτικός κόσμος της χώρας θα διατηρήσει τη νοοτροπία και τα σχήματα του 1936 και δεν μπόρεσε να αποτρέψει την τραγωδία που ακολουθούσε. Μάλιστα, αξιοποιώντας τις μειωτικές παρεμβάσεις των Βρετανών, προσπαθούσε να επιτύχει τους στόχους του. Κ. Καραμανλής, Καταγραφή στο Παρίσι 1968, Αρχείο Κ. Καραμανλή, Γεγονότα και Κείμενα, οπ. σ.44.

από τις αντιθέσεις τους με άξονα έναν «πολιτικοποιημένο» θρόνο που λειτουργούσε ως ο εκπρόσωπος της συντηρητικής παράταξης.³¹⁰³

Άλλωστε, η πολιτική αστάθεια της περιόδου του μεσοπολέμου, οι συνεχείς εκλογικές αναμετρήσεις και τα στρατιωτικά πραξικοπήματα, οι μεταβαλλόμενες ισορροπίες μεταξύ των κομμάτων, η αδυναμία συγκρότησης σταθερού πολιτικού συσχετισμού, αποδείκνυε ότι τα αστικά κόμματα αδυνατούσαν να σταθεροποιήσουν τις σχέσεις εκπροσώπησης και να στηρίζουν τις κοινωνικές συναινέσεις. Εξαιτίας της αδυναμίας αυτής τόσο τα φιλελεύθερα όσο και τα συντηρητικά κόμματα είχαν διασπαστεί σε ένα σημαντικό αριθμό μικρότερων κομμάτων, προσωποπαγών και χωρίς συγκεκριμένη φυσιολογία, με την κυβερνητική πλειοψηφία να μετατοπίζεται συνεχώς μέσα από συνεχείς εκλογικές αναμετρήσεις και τα κόμματα αυτά να αποτελούν κατ' ουσία τα ευκαιριακά προϊόντα αυτών των αναμετρήσεων.³¹⁰⁴

Εκτός των άλλων, η υπερβολική ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας, συνεπεία της κρίσης αλλά και η συνεχής ταλάντευση, ιδίως στο εσωτερικό της δημοκρατικής και της φιλελεύθερης παράταξης, αναφορικά με την υιοθέτηση μέτρων κράτους έκτακτης ανάγκης έναντι των εργατικών αγώνων, αποτελούσε ένα από τα προσδιοριστικά στοιχεία της πολιτικής υπόστασης των κομμάτων του Μεσοπολέμου. Χαρακτηριστικό είναι ότι παρότι σε επίπεδο συνταγματικού χάρτη δε νομιμοποιούνταν η προσφυγή σε έκτακτα μέτρα κατασταλτικού καταναγκασμού, οι παραδοσιακοί πολιτικοί ηγέτες αποδέχονταν ενίοτε την αναστολή των πολιτικών ελευθεριών με τη μορφή των παρεμβάσεων του στρατού είτε της εκτελεστικής εξουσίας, χωρίς να εμφανίζονται και ως οι άμεσα υπεύθυνοι για τις πρακτικές αυτές.

Με αυτή την έννοια, στα 1929 η βενιζελική πλειοψηφία θα ψηφίσει το νόμο περί «μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», το περίφημο Ιδιώνυμο, εξαιτίας του οποίου διώκονταν για την πολιτική τους δράση εκατοντάδες κομμουνιστές. Ο νόμος αυτός θα ενεργοποιηθεί, σε σαφώς πιο περιορισμένο βαθμό σε σχέση με τη δικτατορία Μεταξά, από τις κοινοβουλευτικές κυβερνήσεις που προέκυψαν μεταπολεμικά και δύναμει αυτού θα διεξαχθεί και η συζήτηση στη μεταπολεμική βουλή περί «εκτάκτων μέτρων».³¹⁰⁵

³¹⁰³ Να σημειωθεί ότι τα αστικά κόμματα του μεσοπολέμου δεν διέθεταν καμία συμμαχία οργάνωση, πολιτική ομοιογένεια, κομματική πειθαρχία, συγκροτημένο πολιτικό πρόγραμμα. Α. Ρήγος, Η Β' Ελληνική Δημοκρατία, οπ. σ. 294-296.

³¹⁰⁴ Γ. Μηλιός, ο.π. σ 295-296.

³¹⁰⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι στη συζήτηση των μέτρων, ο υπουργός Δημοσίας Τάξεως Ι. Θεοτόκης, αναφερόμενος στις επιφυλάξεις του Κέντρου αναφορικά με την αντισυνταγματικότητα του νόμου, υπενθύμισε ανάλογο νόμο περί κατάστασης πολιορκίας που οι Φιλελεύθεροι είχε εισηγηθεί τον Απρίλιο του 1924 επί κυβερνήσεως Α. Παπαναστασίου. Μάλιστα, διατύπωσε την άποψη ότι ο νόμος εκείνος ήταν

Με τέτοια προΐστορία και δύναμει της αλλαγής των συσχετισμών που επέφερε ο πόλεμος με άξονα τη συγκρότηση του ΕΑΜ ήταν φανερό ότι τα παραδοσιακά πολιτικά κόμματα θα αντιμετώπιζαν μεταπολεμικά ακόμη πιο ανυπέρβλητες δυσκολίες απεύθυνσης στις μάζες και θα εμπλέκονταν αναγκαστικά στη διευρυμένη αναπαραγωγή των προπολεμικών φαινομένων πολιτικής κρίσης. Να σημειωθεί ότι ως ιστορικό φορτίο σε ανάλογες περιόδους ανάπτυξης των πολιτικών αγώνων των εργατικών στρωμάτων είχαν να επιδείξουν τον πανικό και τη συσπείρωσή τους γύρω από διαδικασίες που κατέληξαν να νομιμοποιήσουν τη δικτατορία Μεταξά και εξέθρεψαν τις διαδικασίες πολιτικού εκφασισμού της κοινωνίας της εποχής.

Ειδικότερα αναφορικά με την κατάσταση στην Ελλάδα επί Κατοχής πολλοί αστοί πολιτικοί είχαν ήδη από τη Μέση Ανατολή εντοπίσει και το πρόβλημα της ανυπαρξίας αστικού πολιτικού κόσμου στην Ελλάδα, γεγονός που επέτρεπε στο ΕΑΜ να πυκνώνει τις τάξεις του χωρίς κανένα ιδεολογικό αντίλογο.³¹⁰⁶ Πιο συγκεκριμένα το πρόβλημα εντοπιζόταν στην απουσία επιχειρηματολογίας ιδίως σε σχέση με εθνικά ζητήματα και διεκδικήσεις, πεδίο ιδιαίτερα πρόσφορο ιστορικά για τη διατύπωση θέσεων που θα εξασφάλιζαν την επανενσωμάτωση των μαζών στο αστικό πολιτικό στρατόπεδο.

Η γενική εντύπωση ήταν ότι μόνο, αν ταυτιζόταν το περιεχόμενο του αντιστασιακού αγώνα με τις εθνικές διεκδικήσεις-σημείο στο οποίο το ΕΑΜ δεν ήταν και τόσο πειστικό λόγω της προΐστορίας με την πολιτική περί αυτονομίας της Μακεδονίας,-θα μπορούσε ο αστικός πολιτικός λόγος να εξασφαλίσει αξιοπιστία και να πετύχει την αποδέσμευση κοινωνικών δυνάμεων, που αποτελούσαν στο παρελθόν την πολιτική πελατεία των κυρίαρχων κομμάτων, από το ΕΑΜ που είχε κατορθώσει πλέον να τα προσεταιριστεί.³¹⁰⁷

σκληρότερος αναφορικά με το θέμα της αναστολής των συνταγματικών ελευθεριών. Επιπλέον, ο Ν. Αβραάμ, υπουργός εμπορικής ναυτιλίας, ισχυρίστηκε ότι ως υπουργός του Βενιζέλου στα 1929 εισηγήθηκε τον νόμο 5060, ο οποίος αφορούσε σε αδικήματα του Τύπου. Ο ίδιος ο Ε. Βενιζέλος υποστήριξε τότε ότι δεν υπήρχε συνταγματικό ασύμπτωτο με την κατάσταση πολιορκίας, δεδομένου ότι ο νόμος δεν αφορούσε μόνο τον εξωτερικό αλλά και τον εσωτερικόν πόλεμο. Επιπλέον, συνέστησε τη δημιουργία επιτροπής για να τεκμηριωθεί ότι ο νόμος αφορούσε και τις περιπτώσεις διατάραξης της τάξης. Και η κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος μετά το κίνημα του 1935 επέκτεινε το καθεστώς πολιορκίας και για περιπτώσεις εκτραχηλισμού του Τύπου αλλά και των δημοσιονομικών σωμάτων. Ο Φιλελεύθερος Ι. Ρέντης σημείωνε ότι γενικά δεν υπήρχε διαφορά αντιλήψεων. Όπως δήλωσε «η παράταξη μας υπέστη πολλά από τον κομμουνισμό και εμείς είμαστε εκείνοι που καταστείλαμε στο αίμα του το κίνημα στην Αίγυπτο αλλά και ο Πλαστήρας τα Δεκεμβριανά». Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, 13 Ιουνίου 1946.

³¹⁰⁶ Οι Έλληνες αστοί πολιτικοί αδυνατούσαν να προσαρμοστούν στις συνθήκες της κατοχής. Βλ. και Π. Παπαστράτη, Τα Αστικά Κόμματα και η Εξόριστη Ελληνική Κυβέρνηση, στο Η Ελλάδα 1936-1944, Αθήνα 1989 σ. 529-538

³¹⁰⁷ Επιστολή συνταγματάρχη Κ. Βεντήρη προς Σοφοκλή Βενιζέλο, Δεκέμβριος 1943 στο Γρ. Δαφνής, Σοφοκλής Ε Βενιζέλος, ο.π. σ. 270-272.

Να σημειωθεί ότι στη βάση της επιχειρηματολογίας ότι το ΕΑΜ σκευωρούσε κατά του έθνους,³¹⁰⁸ ακόμη και ενέργειες των Γερμανών εναντίον του ΕΑΜ ήταν απολύτως αποδεκτές από τους αστικούς πολιτικούς κύκλους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν το γεγονός ότι πολιτικός φίλος του κεντρικού πολιτικού Σ. Βενιζέλου επέχαιρε για τη διάλυση των κέντρων αναπήρων πολέμου που είχε συστήσει το ΕΑΜ από τα Τάγματα Ασφαλείας μετά από διαταγή των αρχών Κατοχής.³¹⁰⁹

Ωστόσο, η απραξία των Ελλήνων πολιτικών στην Ελλάδα επί Κατοχής, οι μικροπολιτικές αντιθέσεις των αστών πολιτικών στη Μέση Ανατολή και η διάσπαση του πολιτικού κόσμου με την έννοια των εν Αθήναις και εν Καίρω πολιτικών επέτειναν τα προβλήματα. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε επιστολή του Τσουδερού στο Γεώργιο Β΄ στις 8 Μαρτίου 1944 υπογραμμιζόταν ότι, όταν αναφερόταν κανείς στα πολιτικά κόμματα, έπρεπε ακριβέστερα να αναφέρεται στους αρχηγούς τους,³¹¹⁰ που είχαν πλέον ελάχιστη απήχηση στην κοινή γνώμη, η οποία ελεγχόταν από τα αριστερά στοιχεία και την κυβέρνηση των Βουνών.³¹¹¹

Αλλά ακόμη και αν υποτεθεί ότι ο έλεγχος των διαθέσεων των μαζών δεν είχε εξασφαλιστεί από τους ενόπλους των Βουνών, κατά τον Τσουδερό, ούτε καν η κυβέρνηση του Καίρου ήταν σε θέση να επηρεάσει την κοινή γνώμη στην Ελλάδα, ενώ η ελληνική νεολαία είχε σε μεγάλο βαθμό προσχωρήσει στην αριστερή λογική.³¹¹² Για το λόγο αυτό και επειδή η δυσαρέσκεια κατά των ηγετών αυτών αλλά και του ίδιου του βασιλιά διογκωνόταν αντί να μειώνεται, του συνιστούσε το διορισμό αντιβασιλέα, προκειμένου να δημιουργηθούν και οι προϋποθέσεις να αντιστραφεί το δυσμενές κλίμα.³¹¹³

Μεγάλο ρόλο στη δυσπιστία του πολιτικού σώματος έπαιξε και το γεγονός ότι μεγάλο τμήμα των εν Ελλάδι πολιτικών ηγετών αναγνώρισε τη

³¹⁰⁸ Όπως δήλωναν στην μεταπολεμική Βουλή βουλευτές της Δεξιάς, όπως ο Π. Λυκουρέζος και ο Γ. Μπακάλμπασης, όταν το ΚΚΕ επί Γ' Διεθνούς ζητούσε να αυτονομηθεί η Μακεδονία, στην ουσία επιζητούσε την αυτονομία εντός των ορίων του ελληνικού κράτους ενώ από την κατοχή και ύστερα επιδίωκε την απόσπασή της. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, 13 Ιουνίου 1946.

³¹⁰⁹ Γ. Δαφνής, Σοφοκλής Ε Βενιζέλος, σπ σ.272.

³¹¹⁰ Λειτουργώντας ως κοινοβουλευτικές ομάδες αρχηγικού τύπου, οργανωμένα κατά τέτοιο τρόπο ώστε να στηρίζουν την απήχυσή τους στην άσκηση της κρατικής εξουσίας και μέσω αυτής στη διαμόρφωση ενός περίπλοκου συστήματος πελατειακών σχέσεων, τα κόμματα αυτά ήταν κατά το πλείστον ανίκανα διαμορφώσουν τις προϋποθέσεις λαϊκής συναίνεσης στις σχέσεις εξουσίας. Σύμφωνα με το Μεϊνιώ τα προσωποπαγή κόμματα της περιόδου χαρακτηρίζονταν από τη χρησιμοποίηση του κομματικού πλαισίου για την προαγωγή της πολιτικής σταδιοδρομίας ενός ατόμου και την άνοδο του στα κυβερνητικά εδώλια. Ζ. Μεϊνιώ Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα, Αθήνα 1974, σ. 189, том Β'.

³¹¹¹ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Τσουδερός προς Γεώργιο, 8 Μαρτίου 1944, (ΓΑ/Ε-6 (72)).

³¹¹² ΓΑΚ, Αναφορά Κρέοντα (Α. Πηλαβάκη) προς Τσουδερό 20-25 Νοεμβρίου 1943, Αρχείο Τσουδερού, υποαρχείο Αρ. Πηλαβάκη.

³¹¹³ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, (ΓΑ/Ε-6 (72)), σπ.

γερμανόφωνη Κυβέρνηση Εθνικής Ανάγκης του Γ. Τσολάκογλου και διακήρυξε μετά από συνάντηση με τον Έλληνα στρατηγό στις αρχές Μαΐου 1941 ότι ήταν σφάλμα η κήρυξη πολέμου εναντίον της Γερμανίας.³¹¹⁴

Κατά τον ίδιο τρόπο, στη Μέση Ανατολή εκείνο που χαρακτήριζε τους αστούς πολιτικούς ήταν φιλοδοξίες, καυγάδες, ραδιουργίες και συκοφαντίες.³¹¹⁵ Όπως σημείωναν παρατηρητές των τεκταινομένων στη Μέση Ανατολή, οι Έλληνες πολιτικοί «δεν ήρθαν των περιστάσεων, δεν είχαν το ψυχικό θάρρος. Αυτός ο πολιτικός κόσμος δεν είχε να επιδείξει την παραμικρή συλλογική διαμαρτυρία για τα αξονικά κακουργήματα ούτε κατά των ψευδοκυβερνήσεων των Αθηνών. Αντί για αυτό εξέθρεψαν τον αντιμοναρχισμό και επιβοήθησαν στην άνδρωση του ΕΑΜ.»³¹¹⁶

Είναι χαρακτηριστικό ότι για τη μετακίνηση της ελληνικής κυβέρνησης στην Ιταλία στις 7 Σεπτεμβρίου 1944, ο Χ. Μακμίλλαν, υπουργός στο συμμαχικό στρατηγείο Μεσογείου, σχολίασε ότι η μετακίνηση ήταν επιβεβλημένη διότι στα «μπάρ» του Καίρου διαλύονταν όλες οι εξόριστες κυβερνήσεις.³¹¹⁷ Ο Λήπερ εξίσου σκωπτικά σημείωσε ότι η μετακίνηση είχε ως στόχο τη μύηση των μελών της κυβέρνησης στην αρχαιολογία.³¹¹⁸ Όπως σημείωνε στο ημερολόγιο του ο Γ. Σεφέρης αυτό που χαρακτήριζε τους αστούς πολιτικούς της χώρας στα 1946 ήταν η «βλακεία, η εγωπάθεια, η μωρία και η γενική αναπηρία της ηγετικής τάξης στην Ελλάδα».³¹¹⁹

Ωστόσο, οι συγκρούσεις ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ, τον Οκτώβριο του 1943, έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στη μεταβολή των διαθέσεων και στην ανασύνταξη των δυνάμεων του αστικού πολιτικού κόσμου. Για μια σειρά πολιτικών που βρίσκονταν στην κατεχόμενη Ελλάδα, οι οποίοι μέχρι την εξέλιξη αυτή κινούνταν απλά στα πλαίσια των αντιμοναρχικών μαζικών διαθέσεων, οι ένοπλες συγκρούσεις προκάλεσαν πραγματικό πανικό και έτσι ο πάγιος αντικομμουνιστικός προσανατολισμός τους επιβλήθηκε κάθε άλλης πολιτική επιλογής.³¹²⁰

³¹¹⁴ Καθημερινή 8 Μαΐου 1941.

³¹¹⁵ Σ. Βενιζέλος προς Βεντήρη: στην Μέση Ανατολή εκείνο που χαρακτηρίζει τον πολιτικό κόσμο είναι έλλειψη σοβαρότητας. Γ. Δαφνής, Σοφοκλής Ε. Βενιζέλος, ο.π. σ. 274.

³¹¹⁶ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/Ε, Έκθεση Αχ. Κύρου

³¹¹⁷ H. Macmillan, *The Blast of War*, οπ. σ. 563.

³¹¹⁸ R. Leeper, *When Greek Meets Greek*, οπ. σ. 68.

³¹¹⁹ Κατά το Σεφέρη, οι αστοί πολιτικοί που τους χαρακτήριζε «ελεεινούς» δεν αντιπροσώπευαν τη ζωντανή Ελλάδα. Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, οπ. σ. 49.

³¹²⁰ Μόνο ο φόβος του κομμουνισμού διατηρούσε μια μερίδα του πληθυσμού συσπειρωμένη, γύρω από τους εκφραστές του παλαιοκομματισμού. Στον αντικομμουνισμό αυτό αποδίδει και ο Γ. Θεοτοκάς συγκεντρώσεις όπως αυτή στις 15 Οκτωβρίου 1944 που διοργάνωσε ο ΕΔΕΣ στην Αθήνα. Γ. Θεοτοκάς, Τετράδια Ημερολογίου 1939-1953, τετράδιο 8, 1944-1945, Αθήνα χχ. σ. 512-513.

Σε αυτή τη βάση άλλαξαν και οι μηχανισμοί πλεύσης στο επίπεδο επιρροής που ασκούσαν οι ηγέτες αυτοί σε μια μερίδα της προπολεμικής πολιτικής τους πελατείας. Η κατηγορία εκείνων που είχαν επιδείξει την πιο αδιάλλακτη αντιμοναρχική στάση απέφευγε πλέον να αναδεικνύει το καθεστωτικό ζήτημα ως τον βασικό άξονα των μεταπολεμικών της προσανατολισμών. Με επίκεντρο την αναμόχλευση του παραδοσιακού αντικομμουνισμού άρχισαν να ανακινούν αιτήματα περί συνένωσης του εθνικόφρονος πολιτικού κόσμου ενάντια στον κοινωνικό εχθρό. Έτσι, οι πρώην ιταμοί βασιλόφρονες μετατρέπονταν για τους αντιμοναρχικούς στους μελλοντικούς, με προϋποθέσεις, πολιτικούς συνομολογητές. Από την πλευρά τους οι τελευταίοι είχαν κάθε λόγο να επιχαίρουν για την πίστη τους προς την «κορωνίδα» του έθνους και να επιδεικνύουν ακόμη πιο αδιάλλακτη στάση.³¹²¹

Σε συνδυασμό με το διάχυτο φόβο ορισμένων κοινωνικών ομάδων ότι η Ελλάδα βρισκόταν στα πρόθυρα κομμουνιστικής επιβολής, γεγονός που θα αφαιρούσε μεταπολεμικά τη βάση συσσώρευσης πλούτου από τις ομάδες αυτές (βιομήχανοι, εφοπλιστές, μεσαίο και μεγάλο εμπορικό κεφάλαιο), τα υπολείμματα των παραδοσιακών κομμάτων στην Ελλάδα έβλεπαν να επαναπροσδιορίζεται ο ρόλος τους σε σχέση με την ανασυγκρότηση μιας αστικής πολιτικής συμμαχίας εναντίον του ΕΑΜ, πράγμα που από τους περισσότερους αναγορεύθηκε σε πρώτιστης σημασίας στόχο.

Υπό την έννοια μάλιστα αυτή, η αδυναμία του παραδοσιακού κόσμου να προτάξει μια αντιστασιακή δράση δεν αποτελούσε ανυπέρβλητη αντίφαση, στο μέτρο που καλλιεργήθηκε η φιλολογία της «διαθεσιμότητας» αυτών που συντηρούσαν τις δυνάμεις τους για έναν εφάμιλλο εθνικό στόχο, τη «διάσωση» της χώρας από τον κίνδυνο του κομμουνιστικού εξανδραποδισμού.³¹²² Να σημειωθεί ότι και στην περίπτωση αυτή επικράτησαν οι μικροπολιτικές αντιθέσεις αλλά και η απουσία σθένους των αστών πολιτικών.³¹²³ Οι περισσότεροι παρέμειναν πολιτικά ανενεργοί, ενώ

³¹²¹ Οι μοναρχικές συμμορίες διακοίνωναν στις επισκέψεις τους στα χωριά της Θεσσαλίας ότι όποιος ήταν κατά του βασιλιά ήταν εχθρός της χώρας. Λ. Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση*, τομ. Β, σπ. σ. 225 κ.ε.

³¹²² Η Ελλάδα έπρεπε μεταπολεμικά, κατά τους κύκλους αυτούς, να στηριχθεί στο εθνικό στρατό της Αλβανίας και στις δυνάμεις της Μέσης Ανατολής ώστε να καταστείλει την κομμουνιστική ανταρσία. Οι πολιτευτές του Λαϊκού Κόμματος έκαναν ότι μπορούσαν επί κατοχής ώστε να διαφυλαχθεί η ιδεολογική ενότητα του αστικού στρατού ώστε να χρησιμοποιηθεί την κατάλληλη στιγμή. Υπουργείον Εξωτερικών, ιστορικό Αρχείο, κατάταξη 9.6, Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 4537, Κάρο 27 Απριλίου 1944, Απόσπασμα Επιστολής πολιτευτού Γ. Στράτου, Φεβρουάριος 1944.

³¹²³ Είναι ενδεικτικό του είδους των σχέσεων μεταξύ των παραδοσιακών ηγετών το γεγονός ότι όταν η κυβέρνηση του Καίρου και οι Βρετανοί έδωσαν εντολή στους Παπανδρέου και Ράλλη να κατέλθουν στην Αίγυπτο, οι εναπομείναντες στην Αθήνα τους αποδοκίμασαν ως διασπαστές της ενότητας και φυγόμαχους. ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, υποαρχείο Πιλαβάκη, Έκθεσις Ιουλίου 1944.

η συσπείρωση των αντιεαμικών οργανώσεων απέτυχε παρά τις προσπάθειες που έγιναν με κορυφαία αυτή στα τέλη Νοεμβρίου 1943, όταν οι αντιεαμικές οργανώσεις αποφάσισαν να διερευνήσουν τα περιθώρια συσπείρωσής τους σε ένα αντιεαμικό μέτωπο. Η απόπειρα αυτή που περιελάμβανε τον ΕΔΕΣ, τη ΡΑΝ, τη «Χ», την Εθνική Δράση, την ΠΕΑΝ αλλά και μια σειρά αξιωματικών που συγκρότησαν την οργάνωση «Ιεραρχία» με αποκλειστικό στόχο την επάνοδο του βασιλιά, κατέρρευσε εν τω μέσω διαφωνιών.³¹²⁴ Ο βασικός λόγος αποτυχίας ήταν, σύμφωνα με την έκθεση του απεσταλμένου στην Ελλάδα από την κυβέρνηση Τσουδερού Α. Πηλαβάκη, ότι οι περισσότεροι από αυτούς ήταν δοσίλογοι, ανακληθέντες από τον Τσολάκογλου στην ενεργό υπηρεσία, χωρίς ηθικό έρεισμα.³¹²⁵

Εξαιτίας αυτών των αδυναμιών, τα αστικά κόμματα κατέβαλαν σημαντικές προσπάθειες να αποφύγουν να μετατοπιστεί το κέντρο βάρους των επίσημων πολιτικών διαδικασιών σε ελληνικό έδαφος. Είναι χαρακτηριστικό ότι, όταν το ΕΑΜ, ζήτησε τροποποιήσεις, στις 28 Ιουνίου 1944 στη συμφωνία του Λιβάνου και αρνήθηκε να στείλει αντιπροσώπους, στις ανακοινώσεις της ελληνικής κυβέρνησης ήταν εμφανής η αναστάτωση που προκάλεσε η απόφαση αυτή σε σχέση ιδίως με το ενδεχόμενο να επιβάλει το ΕΑΜ την απαίτησή του να εγκαθιδρυθεί τμήμα της εθνικής κυβέρνησης στο Βουνό.³¹²⁶

Στη βάση της απουσίας κέντρων εξουσίας, όπως ο μονάρχης και ο στρατός αλλά και πελατειακών μηχανισμών, με τη μορφή που είχαν στην προπολεμική Ελλάδα, οι Έλληνες πολιτικοί δεν είχαν άλλη δυνατότητα από το να συνωστίζονται έξω από τους προθαλάμους των προξενικών αρχών των Βρετανών και να επιδιώκουν τη βρετανική εύνοια για να ικανοποιήσουν τις φιλοδοξίες τους.³¹²⁷

Είναι χαρακτηριστικό ότι επί κατοχής αρκούσε και η απλή φήμη ότι οι Βρετανοί προέβαιναν σε κάποια ενέργεια ώστε να ανταποκριθούν απόλυτα τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, ιδίως αυτά εν Ελλάδι. Για παράδειγμα, όταν το καλοκαίρι του 1943 διαδόθηκε, πιθανόν από το ίδιο το

³¹²⁴ Χ. Χρηστίδης, Χρόνια Κατοχής 1941-1944, Αθήνα 1971, σ. 503-507.

³¹²⁵ ΓΑΚ, Αναφορά Κρέοντα (Α. Πηλαβάκη) προς Τσουδερό 20-25 Νοεμβρίου 1943, Αρχείο Τσουδερού, υποαρχείο Αρ. Πηλαβάκη.

³¹²⁶ Υπουργείον Εξωτερικών, ιστορικό Αρχείο, κατάταξη 9.6, Βασίλειον της Ελλάδος, Greek Bulletin, no 191/v, Negotiations between the Greek Government and EAM, 8 Ιουλίου 1944 και Greek Premier's Broadcast και Greek Bulletin, no 188/v, 29 Ιουνίου 1944.

³¹²⁷ Ιδίως μετά τα Δεκεμβριανά και την συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι τα πάντα στηρίζονταν στους Βρετανούς, οι Έλληνες πολιτικοί διαγκωνίζονταν να επιδείξουν την νομιμοφροσύνη τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν ο Άτλυ είπε στο Δαμασκηνό στο Λονδίνο το Σεπτέμβριο του 1945 ότι οι Βρετανοί στρατιώτες κουράστηκαν στην Ελλάδα και ήθελαν να αποχωρήσουν, ο Σεφέρης σχολίασε χαρακτηριστικά ότι αν συνέβαινε αυτό όλα θα χάνονταν. Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο π. σ. 30.

ΕΑΜ, ότι οι Βρετανοί θα αναγνώριζαν τον ΕΛΑΣ ως κατεξοχήν εκπρόσωπο της εθνικής αντίστασης, πολλοί έσπευσαν να εξετάσουν δυνατότητα συνεργασίας με το ΕΑΜ. Άλλοι πολιτικοί, όπως ο Γονατάς αλλά και στελέχη των δημοκρατικών, αναστατώθηκαν και απαίτησαν εξηγήσεις από το Κάιρο για τη βρετανική στάση.³¹²⁸

Η φιλοβρετανική στάση του αστικού πολιτικού κόσμου έδινε στους Βρετανούς το αίσθημα ότι μπορούσαν να μεσολαβούν κατά το δοκούν στις σχέσεις μεταξύ των ελληνικών πολιτικών δυνάμεων. Όταν για παράδειγμα, μετά την πτώση της κυβέρνησης Βούλγαρη εκδηλώθηκε αδυναμία στη διαμόρφωση διάδοχης κατάστασης ο Βρετανός υπουργός MacNeill ήρθε στην Ελλάδα, το Νοέμβριο του 1945, με τη λογική να συνετίσει τους Έλληνες πολιτικούς, στην οποία οι Βρετανοί απέδιδαν ιδιαίτερη σημασία στη διαμόρφωση ενός ικανοποιητικού πολιτικού κλίματος.³¹²⁹

Ωστόσο, στην πραγματικότητα η σχέση Βρετανών και Ελλήνων αστών πολιτικών αναπροσαρμόστηκε, ιδίως από τη στιγμή που ο ελληνικός πολιτικός κόσμος επέστρεψε στην Ελλάδα. Όταν, μάλιστα, αφορούσε στην προσπάθεια να ρυθμιστούν οι σχέσεις μεταξύ των αστικών κομμάτων είτε στη βάση επιβολής της πολιτικής στρατηγικής που εξυπηρετούσε καλύτερα τις κοινωνικές δυνάμεις που εκπροσωπούσαν, οι παραδοσιακοί πολιτικοί επεδείκνυν τάσεις αποστασιοποίησης από την βρετανική πολιτική. Μόνο υπό την έννοια ότι ήταν αντιμέτωποι με το ΕΑΜ ευθυγραμμίζονταν απόλυτα. Για αυτό, και οι Βρετανοί, αδυνατώντας να λύσουν το γόρδιο δεσμό των σχέσεων των αστικών πολιτικών δυνάμεων, κατέφευγαν στην απειλή αποστασιοποίησης τους από την Ελλάδα, προκειμένου να επιβάλουν τις διαθέσεις τους έναντι μικροπολιτικών πρακτικών των Ελλήνων.³¹³⁰

Ιδιαίτερα, όσον αφορά στο Δαμασκηνό, υπήρχαν και περιπτώσεις όπου και οι ίδιοι οι Βρετανοί ζητούσαν τη συμπαράσταση του, όταν ιδίως ο Μπέβιν αντιμετώπιζε αντιδράσεις στη χώρα του αναφορικά με την πολιτική του. Δεδομένου ότι ο Λήπερ είχε ζητήσει ευθέως στήριξη από το Δαμασκηνό,³¹³¹ ο τελευταίος, γνωρίζοντας ότι η βρετανική πολιτική ήταν, σε ένα βαθμό, εξαρτημένη και από τον ίδιο, αξιοποιούσε συχνά την απειλή

³¹²⁸ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1944, κατάταξη 6, Κυβέρνηση Καίρου, ραδιοτηλ. Αθήνα προς Κάιρο, 28 Ιουλίου 1943.

³¹²⁹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2, Πολιτική, Πρεσβεία Λονδίνου προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 4940, 13 Νοεμβρίου 1945.

³¹³⁰ Οι Βρετανοί προσπάθησαν να μεσολαβήσουν ώστε να ομαλοποιηθούν οι σχέσεις των ελλήνων πολιτικών και να ενδυναμωθεί το κύρος της κυβέρνησης Τσουδερού. Με έγγραφο που συντάχθηκε στο Foreign Office, τον Φεβρουάριο του 1942 οι βρετανοί γνωστοποιούσαν στους Έλληνες πολιτικούς ότι θεωρούσαν τον βασιλιά ως την καλύτερη εγγύηση για τη μεταπολεμική Ελλάδα και ζητούσε από τους Έλληνες να πλαισιώσουν την κυβέρνηση και να αποφύγουν πολιτικές έριδες για να μην αποδυναμωθεί η πολεμική προσπάθεια. Γ. Δαφνής, Σοφοκλής Ε. Βενιζέλος, ο.π. σ. 191.

³¹³¹ Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 23-24.

της παραίτησης, όταν διαφωνούσε με τους Βρετανούς. Σε μια τέτοια περίπτωση, στις 24 Νοεμβρίου 1945, ο Μπέβιν ασθμαίνων έστελνε επιστολές στήριξης προς το Δαμασκηνό και τον καλούσε να μην διακυβεύσει το έργο που γινόταν στην Ελλάδα και να μην φανεί λιποτάκτης με μια παραίτηση του.³¹³²

Εκτός από προσωπικές ευθύνες και ελλείψεις, τα αστικά κόμματα στην Ελλάδα είχαν χάσει την πλαισίωση σημαντικών δυνάμεων που τους στήριζαν παραδοσιακά και είχαν περιέλθει στη σφαίρα επιρροής του ΕΑΜ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι δημόσιοι υπάλληλοι που αν και παραδοσιακά εχθρικοί προς το ΕΑΜ, σύμφωνα με εκτιμήσεις παρατηρητών της κυβέρνησης του Καίρου συντάσσονταν μαζικά στις εαμικές γραμμές.³¹³³

Οι αστικοί πολιτικοί κύκλοι στη Μέση Ανατολή δεν έκρυβαν την απογοήτευση τους για το γεγονός ότι είχαν απολέσει την πλαισίωση αυτών των κατηγοριών και μάλιστα ότι, συνεπεία της εξάρθρωσής τους λόγω των συνθηκών της κατοχής, αρκετοί εκπρόσωποι των δυνάμεων αυτών είχαν μετατραπεί σε φανατικούς υποστηρικτές του ΚΚΕ.³¹³⁴ Σε αυτή τη βάση κινούνταν και αρκετοί εκπρόσωποι του μεσαίου και του μικρού κεφαλαίου, στο μέτρο που έτσι θεωρούσαν ότι εξασφαλίζουν τα περιουσιακά τους στοιχεία. Και ήταν πραγματικά ιδιαίτερα ανησυχητικό για τον αστικό πολιτικό κόσμο, το γεγονός ότι το ΕΑΜ κατόρθωσε να παρακάμψει την ιστορική δυσπιστία δυνάμεων που στο παρελθόν τάχθηκαν με σφοδρότητα εναντίον του.³¹³⁵

Βάσει αυτών των πολιτικών παρακαταθηκών, τα ελληνικά αστικά κόμματα στη μεταπολεμική περίοδο, στερούνταν οργανωτικής συγκρότησης, διαμορφωμένων πολιτικών προγραμμάτων και αδυνατούσαν να εμφανίσουν πειστικές προτάσεις για την υπέρβαση των οικονομικών δεινών της χώρας.³¹³⁶ Διατύπωναν έναν λόγο που στοιχειοθετούνταν από την προσπάθεια μεταφοράς των παραδοσιακών πολιτικών αντιθέσεων στη μετακατοχική Ελλάδα. Έλειπε το πνεύμα του ιδεαλισμού και οι

³¹³² Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2, Πολιτική, Πρεσβεία Λονδίνου προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 9170, 24 Νοεμβρίου 1945.

³¹³³ ΓΑΚ, Αναφορά Κρέοντα (Α. Πηλαβάκη) προς Τσουδερό 20-25 Νοεμβρίου 1943, Αρχείο Τσουδερού, υποαρχείο Αρ. Πηλαβάκη

³¹³⁴ Κατά τη διάρκεια της Κατοχής μόνο ο ΕΔΕΣ αποτέλεσε πόλο για τη διατήρηση ενός τμήματος του πληθυσμού στους κόλπους των παλαιών πολιτικών κομμάτων. Και αυτό επειδή η οργάνωση του Ν. Ζέρβα, έχοντας την αμέριστη οικονομική ενίσχυση των Βρετανών, αποτέλεσε σανίδα σωτηρίας για πολλούς πεινασμένους αλλά και παράγοντα αναδιανομής πλούτου για άλλους. Γ. Μαργαρίτης, Εμφύλιες Διαμάχες στην Κατοχή: Αναλογίες και Διαφορές στο Η Ελλάδα 1936-1944, οπ, σ. 511.

³¹³⁵ Επιστολή συνταγματάρχη Κ. Βεντήρη προς Σοφοκλή Βενιζέλο, Δεκέμβριος 1943 στο Γρ. Δαφνής, ο.π. σ. 270-272.

³¹³⁶ Είναι χαρακτηριστικό ότι στις 3 Οκτωβρίου, όταν ο Βρετανός πρέσβης συναντήθηκε με τους πολιτικούς ηγέτες, Σοφούλη και Τσαλδάρη, το πρώτο πράγμα που ζήτησε ήταν να διαμορφώσουν ένα πρόγραμμα για την Ελλάδα. FO 371/48282, R 16948/4/19, Leeper to FO, 3 Οκτωβρίου 1945.

μακροπρόθεσμες λύσεις ώστε τα κόμματα αυτά να γίνουν αποδεκτά από τη νέα γενιά που ήταν ελάχιστα συνδεδεμένη με το προπολεμικό πολιτικό κλίμα.³¹³⁷

Τα προβλήματα αυτά επιδεινώνονταν από το γεγονός ότι οι προπολεμικοί χαρισματικοί ηγέτες δεν υπήρχαν πλέον, αφού οι ηγέτες όπως ο Π. Τσαλδάρης για τους Λαϊκούς είχαν πεθάνει ή ήταν υπέργηροι όπως ο Θ. Σοφούλης των Φιλελευθέρων. Το αποτέλεσμα αυτής της κρίσης ήταν είτε η έλλειψη πολιτικής ηγεσίας - οι Λαϊκοί δεν είχαν εκλέξει πρόεδρο- είτε πολυδιασπάσεις και συχνές αμφισβητήσεις της ικανότητας πολιτικών, όπως του Σοφούλη να προεδρεύσει στο κόμμα του.³¹³⁸

Χωρίς λοιπόν εσωτερικό καθεστώς και πολιτικά προγράμματα, πελαγοδρομούσαν γύρω από τις παλιές πολιτικές αντιπαραθέσεις και αναπαρήγαγαν με κέντρο την πολιτειακή αντιδικία, το παραδοσιακό σχίσμα βενιζελισμού και αντιβενιζελισμού με τον πλέον παραμορφωτικό τρόπο.³¹³⁹ Σε καμία περίπτωση δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των Βρετανών για τη διαμόρφωση ενός συμπαγούς πολιτικού οργανισμού εναντίον του ΕΑΜ που με την αίγλη της αντίστασης και τον καλά οργανωμένο πολιτικό του μηχανισμό είχε μια εκτεταμένη απήχηση στις μάζες.³¹⁴⁰

Οι Βρετανοί θεωρούσαν ότι τα κόμματα αυτά δεν είχαν απολέσει την λογική του φαύλου μικροκομματισμού που διαιωνιζόταν στην υποβαθμισμένη πολιτικά μεταπολεμική ζωή της χώρας. Για το λόγο αυτό επέλεξαν να διατηρήσουν ίσες αποστάσεις από όλα και φρόντιζαν να περιορίζουν τη συμμετοχή των κομμάτων αυτών στη διαμόρφωση της κυβερνητικής πολιτικής.³¹⁴¹ Οι Βρετανοί γενικά πίστευαν ότι η αναβίωση του προπολεμικού κλίματος ήταν ολωσδιόλου λανθασμένη στο βαθμό που παρέκαμπτε το κύριο πρόβλημα της ελληνικής πολιτικής ζωής που ήταν αυτό της διατήρησης ή όχι των υπάρχουσών κοινωνικών σχέσεων. Το πολιτειακό ζήτημα δεν ήταν το κυρίαρχο πρόβλημα και μπορούσε να

³¹³⁷ Κ. Τσουκαλάς, Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στη Μεταπολεμική Ελλάδα, σπ. σ. 33.

³¹³⁸ Τόσο ο Κ. Τσαλδάρης, ανιψιός του ιστορικού αρχηγού των Λαϊκών Π. Ξαλδάρη, όσο και ο Σ. Βενιζέλος, υπαρχηγός των Φιλελευθέρων, αντλούσαν την πολιτική τους επιφάνεια από το γεγονός ότι ήταν γιοι των πρώην ηγετών των κομμάτων τους. Η οικογενειοκρατία ήταν ανέκαθεν χαρακτηριστικό της ελληνικής πολιτικής ζωής. Βλ. Κ. Διγκαβέ, Βουλή και Βουλευτές, Αθήνα 1977, σ. 6.

³¹³⁹ Όταν στο διάστημα 9-13 Οκτωβρίου οι Βρετανοί αναζητούσαν τρόπους να φέρουν σε συνεννόηση Λαϊκούς και Φιλελευθέρους ώστε να σχηματίσουν κοινή κυβέρνηση, διαπίστωσαν ότι οι παλιοί πολιτικοί ηγέτες δεν είχαν τίποτα να προσφέρουν στη χώρα εκτός από τις προσωπικές φιλονικίες τους. FO 371/48283, R 17396/4/19, 13 Οκτωβρίου 1945.

³¹⁴⁰ Βλέπε Γ. Κατηφόρης, Η Νομοθεσία των Βαρβάρων, σπ. σ. 13 και Π. Βάης, Η Στάση και ο ρόλος της Αστικής Τάξης και των Κομμάτων στην Κατοχή, Αθήνα 1985, σ. 11.

³¹⁴¹ Όπως άλλωστε και κατά τη διάρκεια της Κατοχής, όπου οι Βρετανοί θεωρούσαν την Κυβέρνηση Τσουδερού ως χωρίς μεγάλη σημασία. FO 371/37198, R 6583, Sargent to Leeper, 3 Αυγούστου 1943.

αναχθεί σε μείζον θέμα μόνο ως προς τη διαπλοκή του με τη φύση του κοινωνικού συστήματος στην Ελλάδα.

Αντίθετα οι επίσημες ηγεσίες τόσο των Λαϊκών όσο και των Φιλελευθέρων έδειχναν να παρακάμπτουν το ζήτημα αυτό, ευελπιστώντας να επανακτήσουν την πολιτική τους δύναμη με το να εγκλωβίσουν τον ελληνικό λαό στα διχαστικά προβλήματα του παρελθόντος.³¹⁴² Με αυτά τα δεδομένα, οι Βρετανοί παρατηρούσαν τις ενδοκομματικές έριδες του παραδοσιακού πολιτικού κόσμου με δυσπιστία. Για αυτό προτίμησαν τη λύση των υπηρεσιακών κυβερνήσεων,³¹⁴³ προσβλέποντας μόνο στη συμμετοχή κάποιων στελεχών του παραδοσιακού κόσμου στις εκάστοτε κυβερνήσεις και την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αποστασιοποίηση των επισήμων κομμάτων από την άσκηση της κυβερνητικής εξουσίας.³¹⁴⁴

Το πρόβλημα για τα αστικά κόμματα επιτείνονταν και από το γεγονός ότι το κύριο μέλημα των Βρετανών ήταν να επιλέξουν με την ανάλογη επιμέλεια ως επί το πλείστον στελέχη αποδεδειγμένα από τις παραδοσιακές πολιτικές αντιθέσεις.³¹⁴⁵ Με αυτό τον τρόπο θα μπορούσε να αποφευχθεί η αναπαραγωγή του παραδοσιακού πολιτικού κλίματος και έτσι θα μπορούσαν οι ίδιοι να ασκούν σχεδόν άμεσα το κυβερνητικό έργο.³¹⁴⁶

Για παράδειγμα, η επιλογή του Ι. Σοφιανόπουλου, ενός μετριοπαθούς αριστερού, ως Υπουργού των Εξωτερικών και κυρίου συνομιλητή με το ΕΑΜ στη Βάρκιζα, ήταν ενδεικτική των βρετανικών προθέσεων να καθορίζουν τις επιλογές των εκάστοτε κυβερνήσεων μέσω ανθρώπων που δεν επηρεάζονταν από τα παλιά κόμματα και ήταν εν γένει αποδεκτοί από το ΕΑΜ.³¹⁴⁷

³¹⁴² Βλέπε και Θ. Χατζής, *Η Νικηφόρα Επανάσταση που χάθηκε*, τομ. Γ.οπ. σ.172

³¹⁴³ FO 371/48259, R 4562/4/19, Athens to FO, 7-8 Μαΐου 1945.

³¹⁴⁴ Το μόνο σημείο σύμπτωσης των παραδοσιακών ηγετών ήταν το Πρακτικό της 30ης Μαρτίου 1942, σύμφωνα με το οποίο οι, Π. Ράλλης, Στ. Στεφανόπουλος και Σπ. Τσακόπουλος από τους Λαϊκούς, Γ. Παπανδρέου για ΔΣΚ, ο Ι. Σοφιανόπουλος και Γ. Καφαντάρης δεσμεύονταν να ψηφίσουν υπέρ αβασιλεύτου δημοκρατίας μεταπολεμικά ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Ε 24532, Πρωτόκολλο Πολιτικών Αρχηγών, 30 Μαρτίου 1942.

³¹⁴⁵ Οι Βρετανοί θεωρούσαν ότι οι αντιθέσεις των αστικών πολιτικών κομμάτων μπορούσαν να βοηθήσουν το ΕΑΜ. Οι ίδιες αντιθέσεις μεταξύ Φιλελευθέρων και Λαϊκών, μετά τις εκλογές της 26ης Ιανουαρίου 1936, είχαν οδηγήσει στη σύναψη Συμφωνίας μεταξύ της 15μελούς ομάδας των κομμουνιστών βουλευτών και του Σοφούλη, ώστε να εκλεγεί ο Σοφούλης Πρόεδρος της Βουλής, στο βαθμό που μόνο με τις ψήφους των κομμουνιστών μπορούσε να επιτευχθεί μια τέτοια εκλογή. Για Κείμενο της Συμφωνίας Σοφούλη-Σκλάβαινα (19 Φεβρουαρίου 1936), Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1909-1940*, Αθήνα 1977, σ. 396-398

³¹⁴⁶ Η έλλειψη ανανέωσης στο επίπεδο της ηγεσίας των παραδοσιακών πολιτικών κομμάτων είναι χαρακτηριστική ιδίως στην περίπτωση της Βουλής που σχηματίστηκε μετά τις εκλογές του 1946, όπου 183 από τους 354 βουλευτές ήταν προπολεμικοί πολιτευτές. Η. Νικολακόπουλος, *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, οπ. σ. 145-146.

³¹⁴⁷ Ο Σοφιανόπουλος πίστευε ότι η πιο σωστή ελληνική εξωτερική πολιτική ήταν εκείνη που θα κρατούσε ίσες αποστάσεις τόσο απέναντι στους Βρετανούς όσο και απέναντι στην ΕΣΣΔ. Σ. Παπατζή, Ι. Σοφιανόπουλος, *Ένας Επαναστάτης χωρίς Επανάσταση*, οπ. σ. 220-221.

Χαρακτηριστική της άποψης των Βρετανών για τα ελληνικά πολιτικά κόμματα και τους ηγέτες τους είναι η στάση που κράτησαν αναφορικά με το ενδεχόμενο δημιουργίας ενός Εθνικού Συμβουλίου, αποτελούμενου από όλα τα κόμματα, ως συμβουλευτικού θεσμού στη Κυβέρνηση Πλαστήρα τον Μάρτιο του 1945. Ο Βρετανός Υπουργός Εξωτερικών A. Eden απάντησε σε ανάλογη πρόταση του Λήπερ ότι ένα τέτοιο όργανο θα ήταν επικίνδυνο για τη βρετανική προσπάθεια να συγκροτηθούν ισχυρές κυβερνήσεις από εχέφρονες πολιτικούς, γιατί οι Έλληνες πολιτικοί ηγέτες δεν είχαν αίσθηση των υποχρεώσεών τους απέναντι στην πατρίδα, και κινούνταν με κομματικά ελατήρια ενώ υποσκάπτονταν αμοιβαία χωρίς όρους.³¹⁴⁸

Ο αποκλεισμός όμως των παραδοσιακών ηγετών από την κυβερνητική εξουσία επέτεινε την κρίση των κομμάτων τους. Το μόνο πρόσφορο έδαφος για την ανασυγκρότηση των παραδοσιακών πολιτικών δομών ήταν, για τα παλιά πολιτικά κόμματα, τομείς της κρατικής μηχανής που λόγω της έλλειψης τεχνικής και διοικητικής υποδομής εξέφευγαν του κυβερνητικού ελέγχου. Για αυτό τα κόμματα αυτά αποδύθηκαν στην προσπάθεια να αλώσουν τα κρατικά κλιμάκια, όπως αυτό του Στρατού και των Σωμάτων Ασφαλείας που εξελίσσονταν έτσι σε αυτόνομες οντότητες, σε «υποκυβερνήσεις» μέσα στην κυβέρνηση. Όποιο κόμμα κατόρθωνε να αποκτήσει ισχυρότερο έρεισμα στους τομείς αυτούς θα μπορούσε να τους στρέψει εναντίον των αντιπάλων του, όπως άλλωστε γινόταν κατά την προπολεμική περίοδο.

Η απουσία εμπιστοσύνης από την πλευρά των Βρετανών οφειλόταν επίσης στο γεγονός ότι αδυνατούσαν να κατανοήσουν τις πραγματικές διαφορές των ελληνικών πολιτικών κομμάτων έναντι της κρίσιμης φάσης στην οποία είχε περιέλθει το ελληνικό πολιτικό πρόβλημα, αφού όλοι οι εκτός ΕΑΜ πολιτικοί χώροι είχαν σύμπτωση απόψεων στα βασικά πολιτικά ζητήματα, πέραν του θεσμού της μοναρχίας. Το γεγονός ότι επί της ουσίας δεν υπήρχαν ανυπέρβλητες διαφορές αποδέχονταν σε ιδιωτικές συνομιλίες και οι ίδιοι οι αστοί πολιτικοί.³¹⁴⁹ Η αντίθεσή τους γύρω από το πολιτειακό οριοθετούσε απλά δύο διαφορετικές στρατηγικές άσκησης εξουσίας στο πλαίσιο των κοινωνικών-πολιτικών σχέσεων που ήθελαν να διαμορφώσουν οι Βρετανοί.³¹⁵⁰

³¹⁴⁸ FO 371/48259, R 4562/4/19, Athens to FO, 7-8 Μαΐου 1945.

³¹⁴⁹ Όταν στις 3 Οκτωβρίου, μεσούσης της κρίσης στην κυβέρνηση Βούλγαρη, ο Λήπερ συναντήθηκε με το Σοφούλη, ο γηραιός πολιτικός δεν αρνήθηκε ότι οι διαφορές μεταξύ Λαϊκών και Φιλελευθέρων ήταν λιγότερες από όσες φαίνονταν και ότι οι διαμάχες μεταξύ των κομμάτων ήταν διαμάχες προσωπικοτήτων που δεν οδηγούσαν πουθενά. FO 371/48282 R 16948. Leeper to FO, 3 Οκτωβρίου 1945.

³¹⁵⁰ FO 371/48282 R 16948, Leeper to FO, 3 Οκτωβρίου 1945

Όμως η αντίθεση αυτή γινόταν κορυφαίο ζήτημα επειδή και τα δύο βασικά κόμματα, οι Λαϊκοί και οι Φιλελεύθεροι, θεωρούσαν το βασιλιά κομματάρχη που για τους μεν πρώτους θα αποτελούσε το εφελτήριο της πολιτικής τους κυριαρχίας, ενώ για τους δεύτερους την απαγορευτική δικλείδα για την αναρρίχηση τους στην εξουσία. Για αυτό οι Βρετανοί που ζητούσαν υπέρβαση των όποιων κομματικών διαφορών με σκοπό την αντιμετώπιση του ΕΑΜ και τη διαμόρφωση των προϋποθέσεων για τη διεξαγωγή των εκλογών, απέφευγαν με κάθε τρόπο να πριμοδοτήσουν είτε το ένα είτε το άλλο κόμμα. Μπροστά στο αδιέξοδο αυτό, είχε συζητηθεί στο Φόρεϊν Οφίς μέχρι και το αν θα ήταν δόκιμο να δημιουργήσουν οι ίδιοι οι Βρετανοί ένα νέο κόμμα, συγκεντρώνοντας νέους πολιτικούς και στελέχη εκτός του κλίματος της αντιπαράθεσης μεταξύ Λαϊκών και Φιλελευθέρων. Παρόλο που υπήρχε τέτοια πρόθεση κανένα ουσιαστικό μέτρο δεν πάρθηκε αλλά αναμενόταν πρωτοβουλία από την Ελλάδα, ώστε να αποφύγουν οι Βρετανοί την κατηγορία ότι αναμειγνύονταν στο εσωτερικό της ελληνικής πολιτικής ζωής.³¹⁵¹

Στην μεταπολεμική Ελλάδα ο κύριος κομματικός μηχανισμός που υποστήριζε τον Γεώργιο Β και την άμεση επάνοδό του στην Ελλάδα ήταν το Λαϊκό κόμμα. Το μεταπολεμικό Λαϊκό Κόμμα είχε, όμως, δύο ουσιαστικές αδυναμίες: αφενός στερούνταν της δυνατότητας να αξιοποιήσει τη δυνατότητα που του παρείχε η διαπλοκή με τους κρατικούς μηχανισμούς ώστε να εξασφαλίζει απήχηση στις λαϊκές μάζες μέσω των πελατειακών σχέσεων και των διασυνδέσεων με τις κορυφές του κράτους. Το γεγονός ότι οι Βρετανοί δεν του επέτρεπαν να ασκήσει κυβερνητικό έργο, και μάλιστα, μετά την πρωθυπουργοποίηση του Σοφούλη, ορκισμένο εχθρό του Λαϊκού Κόμματος, στα τέλη του Νοεμβρίου 1945, περιόρισε ακόμη περισσότερο την πρόσβασή του στους μηχανισμούς κοινωνικής χειραγώγησης.

Το μόνο στην ουσία που έμενε στους Λαϊκούς ήταν να εξασφαλίσουν τις υπάρχουσες προσβάσεις στο κράτος, εκείνες δηλαδή που είχαν διαμορφωθεί από την προπολεμική περίοδο αλλά και την περίοδο της Κατοχής. Έργο που διευκολυνόταν προφανώς από το ότι σε μια περίοδο γενικευμένης κρίσης μεγάλες μερίδες της κρατικής γραφειοκρατίας είτε προσκολλούνταν στους Λαϊκούς για να εξασφαλίσουν την κοινωνική τους επιβίωση είτε θεωρούσαν ότι μόνο οι Λαϊκοί διασφάλιζαν τη δυνατότητα να περιθωριοποιηθεί η ελληνική αριστερά και άρα να συρρικνωθούν τα

³¹⁵¹ Οπ. Είναι αξιοσημείωτο το πως σχολιάζει ο Γ. Σεφέρης τις αντιθέσεις και τη μικροπολιτική φαυλότητα των παραδοσιακών κομμάτων. Γράφει στο Ημερολόγιό του ότι «αυτοί οι ελεεινοί. δεν μπορεί να αντιπροσωπεύουν τη ζωντανή Ελλάδα». Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο, 1 Οκτωβρίου 1945, οπ. σ. 49

περιθώρια απόδοσης ευθυνών για το καθεστώς Μεταξά αλλά και για την περίοδο της Κατοχής και να αποφύγουν έτσι πιθανές μεταπολεμικές εκκαθαρίσεις.

Από την άλλη πλευρά, το κόμμα αντιμετώπιζε μια ενδογενή πολιτική κρίση που παρατεινόταν ήδη από την περίοδο του Μεσοπολέμου και τη στάση του κόμματος έναντι στο βασιλιά και το καθεστώς Μεταξά. Κρίση που αντανακλούσε την υποβόσκουσα διάρρηξη των δεσμών πολιτικών εκπροσώπησης με μερίδες του πληθυσμού που δεν συναινούσαν στις πολιτικές αναδιαρθρώσεις που επέβαλε το καθεστώς (ιδίως μεσοαστικά στρώματα που αρνούνταν την ανατροπή της πολιτικής κουλτούρας που είχε διαμορφωθεί στη βάση των κοινοβουλευτικών θεσμών).

Στην πραγματικότητα, το κόμμα που ίδρυσε ο Δ. Γούναρης στα 1920 πέρασε την πρώτη ισχυρή κρίση του τον Ιούνιο του 1935, όταν διασπάστηκε στην πλειοψηφούσα ως προς τα στελέχη της ενιαίας παράταξης μερίδα που είχε ως αρχηγό τον Π. Τσαλδάρη και εκπροσωπούσε τη μετριοπαθή αντιβενιζελική ομάδα και σε εκείνους που συγκρότησαν το Εθνικό Ριζοσπαστικό Κόμμα με αρχηγό τον Γ. Κονδύλη και το Εθνικό Λαϊκό Κόμμα με αρχηγό τον Ι. Θεοτόκη.³¹⁵² Διάσπαση του Λαϊκού Κόμματος ήταν και η Ομάς Ανεξαρτήτων με επικεφαλής τον μετέπειτα κατοχικό πρωθυπουργό. Ι. Ράλλη.³¹⁵³

Έτσι, όταν ο ιστορικός ηγέτης του κόμματος Π. Τσαλδάρης πέθανε δύο μήνες πριν την επιβολή του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου,³¹⁵⁴ το Λαϊκό κόμμα ήδη αντιμετώπιζε μια παρατεταμένη κρίση. Επρόκειτο για μια διάσπαση καθοριστική για το πολιτικό μέλλον του κόμματος, αφού επήλθε κυρίως δυνάμει του διλήμματος μετριοπαθής μοναρχία ή βασιλική δικτατορία. Αντίθεση που ώθησε μέχρι του σημείου η μειοψηφούσα αδιάλλακτη αντιβενιζελική μερίδα να επικροτήσει την ανατροπή της κυβέρνησης του Π. Τσαλδάρη, τον Οκτώβριο του 1935, υποστηρίζοντας το διορισμό του Κονδύλη ως αντιβασιλέα.³¹⁵⁵ Τη διάσπαση αυτή συμπλήρωνε και η συγκρότηση δημοκρατικής πτέρυγας υπό το Μεσσήνιο πολιτευτή Π. Ράλλη, ο οποίος επικεφαλής 22 πολιτευτών, είχε ταχθεί, τον Αύγουστο του

³¹⁵² Π.Ν Ευστρατίου, Λαϊκόν Κόμμα, Από της Πρώτης μέχρι της τρίτης Αρχηγίας, Αθήνα 1948, σ. 99.

³¹⁵³ Στις εκλογές της 26ης Ιανουαρίου 1936 μάλιστα εμφανίστηκαν δύο παρατάξεις του κόμματος των Λαϊκών. Το Λαϊκό Κόμμα με αρχηγό τον Π. Τσαλδάρη, που συγκέντρωνε την πλειοψηφία των στελεχών του ενιαίου (έως τον Ιούνιο του 1935) Λαϊκού Κόμματος και η Γενική Λαϊκή Ριζοσπαστική Ένωση η οποία αποτελούσε συνασπισμό του Εθνικού Ριζοσπαστικού Κόμματος, με αρχηγό τον Γ. Κονδύλη, του Εθνικού Λαϊκού Κόμματος, με αρχηγό τον Ι. Θεοτόκη.

³¹⁵⁴ Μόνο μετά τις εκλογές ανακηρύχθηκε ως αρχηγός ο Κ. Τσαλδάρης, Επιστολή Γ. Λαμού, Αρχείο Τσαλδάρη, φακ. 17, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³¹⁵⁵ Λαϊκό Κόμμα, Ιστορική Αναδρομή, Οργάνωση, Διάρθρωση, Λειτουργία, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, Φακ. 17, υποφακ. 1β, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

1935 υπέρ της αναβολής του δημοψηφίσματος.³¹⁵⁶ Την εικόνα συμπλήρωνε και ο Φ. Δραγούμης, επικεφαλής συνδυασμού στη Φλώρινα, που είχε συνεργαστεί με τον Κανελλόπουλο στις εκλογές του 1936 στην Αθήνα, πλειοδοτώντας σε λύση δημιουργίας δημοκρατικής δεξιάς.³¹⁵⁷

Σε αυτή τη βάση τη μεταπολεμική περίοδο το κόμμα αναπαρήγαγε σε ενισχυμένο βαθμό την προπολεμική κρίση, αφού η Κατοχή είχε επηρεάσει τα στελέχη της σε βαθμό που, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, είχαν θέσει υπό διερώτηση την ίδια τη φυσιογνωμία του κόμματος αναφορικά με το ζήτημα της μοναρχίας. Δεν είναι τυχαίο ότι το κλίμα της γενικής αγανάκτησης εναντίον του μονάρχη είχε ωθήσει αρκετά ιστορικά στελέχη να υπερβούν τις παραδοσιακές πολιτικές διαιρέσεις και να αποκηρύξουν ακόμη και το βασιλικό θεσμό.

Έτσι, στις 30 Μαρτίου 1942, παραδοσιακοί ηγέτες του κόμματος των Λαϊκών, όπως ο Π. Ράλλης, ο Στ. Στεφανόπουλος, ο Σπ. Τσακόπουλος θα υπογράψουν το πρωτόκολλο υπέρ της αβασίλευτης Δημοκρατίας και μάλιστα μαζί με τους παραδοσιακούς πολιτικούς τους αντιπάλους, τον Θεμ. Σοφούλη των Φιλελευθέρων, τον Γ. Καφαντάρη του κόμματος των Προοδευτικών, τον Γ. Παπανδρέου του Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, τον Αλεξ. Μυλωνά του Αγροτικού Δημοκρατικό Κόμματος, τον Ι. Σοφιανόπουλο της Ένωσης Δημοκρατικών Αριστερών. Μάλιστα, το Εθνικό Λαϊκό Κόμμα με τον Ι. Χλώρο υπέγραψε το ίδιο κείμενο ως ξεχωριστή πολιτική δύναμη, βαθαίνοντας ακόμη περισσότερο την κρίση.³¹⁵⁸

Είναι αξιοσημείωτο ότι υπέρ του βασιλιά και της παραδοσιακής πολιτικής του Λαϊκού κόμματος είχε ταχθεί μόνο μια μικρή ομάδα ανεξάρτητων με επικεφαλής τον Κ. Τσαλδάρη και τον Π. Μαυρομιχάλη. Μάλιστα, επειδή θεωρήθηκε ότι δεν αντιπροσώπευαν καμία ισχυρή πολιτική τάση στην Ελλάδα δεν κλήθηκαν ούτε καν στο Συνέδριο του Λιβάνου.³¹⁵⁹ Άλλωστε, ο Τσαλδάρης αλλά και ο Π. Μαυρομιχάλης είχαν αρνηθεί κάθε επαφή με το ΚΚΕ και είχαν απορρίψει προτάσεις του Παπανδρέου για ανάληψη ενεργού ρόλου στη Μέση Ανατολή.³¹⁶⁰

Εκτός όμως του γεγονότος ότι στο κόμμα των Λαϊκών υπήρχαν έντονες διαφωνίες αναφορικά με την ακολουθητέα πολιτική, η ανασυγκρότησή του παρεμποδιζόταν από αντιδικίες με άξονα την ύπαρξη

³¹⁵⁶ Π.Ν Ευστρατίου, Λαϊκόν Κόμμα, Από της Πρώτης μέχρι της τρίτης Αρχηγίας, ο.π. σ. 95

³¹⁵⁷ Π. Κανελλόπουλος, 1935 1945, Ένας Απολογισμός, ο.π. σ. 15. Επίσης Π. Πετρίδη, Πολιτικές δυνάμεις και Συνταγματικοί θεσμοί στη Νεώτερη Ελλάδα 1844 1936, Θεσσαλονίκη, 1984, σ. 196.

³¹⁵⁸ Εμμ. Τσουδερού, Ελληνικές Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή, ο.π. σ. 47-48 και Ι. Πετρόπουλου, Τα «Ελληνικά Παραδοσιακά Κόμματα κατά την περίοδο της Κατοχής», ο.π. σ. 60.

³¹⁵⁹ Π.Ν Ευστρατίου, Λαϊκόν Κόμμα, Από της Πρώτης μέχρι της τρίτης Αρχηγίας, ο.π. σ. 113 κ.ε.

³¹⁶⁰ Λαϊκό Κόμμα, Ιστορική Αναδρομή, Οργάνωση, Διάρθρωση, Λειτουργία, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, Φακ. 17, υποφак. 1β, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

στελεχών υποστηρικτών της 4ης Αυγούστου ή στελεχών που εγκαλούνταν για σχέσεις με τις κατοχικές κυβερνήσεις. Ιδίως ο πόλος των στελεχών περιμετρικά του Περικλή Ράλλη θεωρούσε ότι το κόμμα είχε πληγεί ανεπανόρθωτα από το γεγονός ότι τα 9/10 των συνεργατών των Γερμανών είχαν προέλθει από τους κόλπους των Λαϊκών και απαιτούσε το κόμμα να ανασυγκροτηθεί σε τελείως νέες βάσεις, διασπώντας τον ασφυκτικό κλοιό των κομματικών ορίων του βενιζελισμού και του αντιβενιζελισμού.³¹⁶¹

Ωστόσο, η απειλή του ΕΑΜ έδωσε τη δυνατότητα να καταρριφθούν οι αντιθέσεις και να επανασυσπειρωθεί το Λαϊκό Κόμμα μεταπολεμικά³¹⁶² στη βάση της μετάθεσης του κέντρου βάρους από τον αντιβενιζελισμό και το μοναρχισμό, στον αντικομμουνισμό και τη φερόμενη ως μοναδική εγγύηση κατά του ενδεχόμενου επιβολής του ΕΑΜ, την επάνοδο του βασιλιά. Μεταστροφή η οποία είχε τη βάση της στις ίδιες τις απαιτήσεις των κυρίαρχων αστικών στρωμάτων της μεταπολεμικής ελληνικής κοινωνίας, που ζητούσαν επάνοδο στο προπολεμικό καθεστώς συσσώρευσης, χωρίς τα προσκόμματα μιας ισχυρής, με κοινοβουλευτική έκφραση και εδραιωμένες θέσεις στο συνδικαλιστικό πεδίο, ελληνικής αριστεράς.

Σε αυτή ακριβώς τη βάση συγκροτήθηκε και το μεταπολεμικό πρόγραμμα και η πολιτική πρακτική του κόμματος. Ο βασιλιάς και η επάνοδός του δεν ήταν ο μοναδικός στόχος αλλά το μέσο για την εδραίωση των αστικών σχέσεων σε μια Ελλάδα που την απειλούσε ο κομμουνισμός. Με τον τρόπο αυτό ήταν δυνατόν να συνυπάρχουν οι πιστοί μοναρχικοί με εκείνους που είχαν αποκηρύξει το θεσμό, στο μέτρο που σε τελευταία ανάλυση ο μονάρχης, θα μπορούσε να ελεγχθεί πολιτικά εκ των υστέρων, όταν θα είχε απομακρυνθεί η κομμουνιστική απειλή.

Δεδομένης της μεταβολής αυτής στις πολιτικές αναγκαιότητες, κατέστη τελικά δυνατή η ανασύνθεση του κομματικού μηχανισμού και δημιουργήθηκαν οι όροι να αρθεί ο κατακερματισμός των δυνάμεων του κόμματος. Μια πρώτη απόπειρα συνεννόησης των ηγετών των τάσεων και των κομματιδίων που είχαν προκύψει ήδη από το μεσοπόλεμο έγινε στις 8 Νοεμβρίου 1944, με πρωτοβουλία των πολιτευτών Π. Χατζηπάνου, Α. Παπαδήμου και Γ. Παραβάντη. Στόχος ήταν η συνένωση των τριών μερίδων, του Λαϊκού Δημοκρατικού, του Εθνικού Λαϊκού και του κόμματος του Τσαλδάρη, στη βάση των αρχών προάσπισης του αστικού καθεστώτος

³¹⁶¹ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/ Στ-2(17), Έκθεση Αχ. Κύρου

³¹⁶² Η συσπείρωση αυτή ποτέ δεν διακρινόταν από ευστάθεια. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και μετά τις νικηφόρες εκλογές του 1946 τα στοιχεία κρίσης δεν έπαυσαν να υφίστανται, όπως φαίνονταν και από την επικοινωνία τοπικών οργανώσεων με τους επικεφαλής του κόμματος. Επιστολές Ι. Μαλλώση, Φ. Κτενίδη, Ι. Ζολώτα, 25 Ιουλίου 1946, 17 Νοεμβρίου 1946 και 25 Νοεμβρίου 1946. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, Φακ. 17. υποφακ. 1α, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

αλλά και του «εθνικού κινδύνου», λόγω της ηγεμονικής παρουσίας της εαμικής αριστεράς στην πολιτική σκηνή.

Τελικά επήλθε συμφωνία επανένωσης, στη βάση διασφάλισης της παρουσίας όλων των τάσεων. Το ζήτημα της επίλυσης του πολιτικού προβλήματος του ίδιου του κόμματος επελέγη να λυθεί προϊόντος του χρόνου.³¹⁶³ Η μορφή που προσέλαβε αυτός ο συμβιβασμός ήταν το κόμμα να διοικείται από τετραμελή διοικούσα επιτροπή. Στον Τσαλδάρη δόθηκε η δυνατότητα να ασκεί διευθυντικό ρόλο στις εργασίες του κόμματος, για λόγους πρακτικής αποτελεσματικότητας.³¹⁶⁴ Η ενοποίηση των τριών κομμάτων ανακοινώθηκε στις 21 Φεβρουαρίου 1945, πάλι χωρίς να έχει λυθεί το ηγετικό πρόβλημα.³¹⁶⁵

Έτσι, επήλθε η επανένωση, η επανίδρυση του κόμματος των Λαϊκών, στη βάση της εξισορρόπησης των τάσεων και της διατήρησης των διαφορετικών αποχρώσεων σε σχέση με το θέμα του μονάρχη. Στις αρχές του 1945, συμφωνήθηκε η τετραμελής Διοικούσα Επιτροπή³¹⁶⁶ να αποτελείται από τους Κ. Τσαλδάρη, Ι. Θεοτόκη, Π. Μαυρομιχάλη³¹⁶⁷ και Στ. Στεφανόπουλο.³¹⁶⁸ Μία επιτροπή που συγκάλυπτε τις αντιθέσεις, και ενδεχομένως τις προσωπικές αντιπάθειες, χωρίς όμως να υπάρχει και η πρόθεση της υποχώρησης ώστε να επιλυθεί η υποβόσκουσα κρίση.³¹⁶⁹ Σύμφωνα με τη συμφωνία που είχε γίνει, το ηγετικό πρόβλημα θα επιλυόταν στο προθάλαμο του κυβερνητικού μεγάρου.³¹⁷⁰ Πράγματι ο Τσαλδάρης έγινε αρχηγός του Κόμματος μετά τις εκλογές του Μαρτίου του 1946.³¹⁷¹

Ωστόσο, εξ αρχής, και στο μέτρο που ο Γεώργιος γινόταν αναγκαστικά ο άξονας συσπείρωσης των δυνάμεων του κόμματος, ο Κ. Τσαλδάρης είχε ένα προβάδισμα ως ο συνεπέστερος μοναρχικός. Το πρόβλημα ήταν ότι είχε μια ασήμαντη πολιτική εμπειρία από την άποψη

³¹⁶³ Π.Ν Ευστρατίου, Λαϊκόν Κόμμα, Από της Πρώτης μέχρι της τρίτης αρχηγείας, σπ. σ. 112.

³¹⁶⁴ Αρχείο Τσαλδάρη, (Παν. Κασσίμη), Πρακτικό της 8ης Νοεμβρίου 1944, ΕΛΙΑ.

³¹⁶⁵ Αρχείο Τσαλδάρη, (Παν. Κασσίμη), Ανακοίνωση 21 Φεβρουαρίου 1945, ΕΛΙΑ.

³¹⁶⁶ Π.Ν Ευστρατίου, Λαϊκόν Κόμμα, Από της Πρώτης μέχρι της τρίτης αρχηγείας, σπ. σ. 109-118.

³¹⁶⁷ Ο Π. Μαυρομιχάλης ίδρυσε αργότερα δικό του κόμμα, το Εθνικόν Λαϊκό Κόμμα και συμμετείχε στις εκλογές του 1950 με το συνασπισμό της Εθνικής Παρατάξεως Εργαζομένου Λαού. Στα 1952 εξέθεσε ανεξάρτητη υποψηφιότητα και στα 1958 επανήλθε στο Κόμμα των Λαϊκών.

³¹⁶⁸ Διαφοροποιήθηκε σταδιακά από τον κύριο κορμό των Λαϊκών και στα 1950 ίδρυσε μαζί με τον Κανελλόπουλο το Λαϊκό Ενωτικό Κόμμα.

³¹⁶⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και την ημέρα που πιστοποιήθηκε η νίκη των λαϊκών στις εκλογές του 1946 δεν υπήρχε στο κόμμα πραγματικός και κοινά αποδεκτός αρχηγός. Ο εκδότης της Καθημερινής Γ. Βλάχος δεν έκρυβε την αγανάκτηση του για ένα κόμμα που ακόμη και λίγο πριν την ανάληψη του πρωθυπουργικού θώκου δεν είχε αρχηγό. Καθημερινή 4 Απριλίου 1946.

³¹⁷⁰ Το Λαϊκό Κόμμα δεν είχε καν Εσωτερικό Κανονισμό, Εισήγηση περί Εσωτερικού Κανονισμού του Τρ. Τριανταφυλλόπουλου, 27 Ιανουαρίου 1946, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, Φακ. 17, υποφακ. 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³¹⁷¹ Συγχαρητήρια Τηλεγραφήματα για ανάληψη ηγεσίας στον Κ. Τσαλδάρη 16 Απριλίου 1946, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, Φακ. 17, υποφακ. 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

διοικητικών θέσεων. Είχε απλά διοριστεί νομάρχης Αχαΐας στα 1915 και αργότερα Κέρκυρας και το 1920 είχε διατελέσει γενικός διοικητής Κρήτης.³¹⁷² Ήταν και υφυπουργός Συγκοινωνιών και υφυπουργός παρά τω Πρωθυπουργό στα 1935. Είχε όμως το πλεονέκτημα ότι ήταν εξαδερφός του ιστορικού ηγέτη Π. Τσαλδάρη.³¹⁷³

Έτσι σε μια εποχή όπου το κόμμα αντιμετώπιζε συνολική κρίση είχε ένα συμβολικό πλεονέκτημα έναντι των άλλων που αναγκαστικά είχαν συγκροτήσει τη διοικούσα επιτροπή για να διατηρήσουν το κόμμα σε συνοχή, εν τω μέσω κατηγοριών που επανέκαμπταν συνεχώς, αναφορικά και με την ψήφο εμπιστοσύνης στο καθεστώς Μεταξά στα 1936. Επιπλέον είχε εκλεγεί από τους πολυτευτές της Αθήνας, όταν στα 1942 κατήργησαν την προπολεμική διοικούσα επιτροπή³¹⁷⁴ ως ο κύριος πολιτικός εκπρόσωπος του κόμματος.³¹⁷⁵

Το δεύτερο, όμως, πλεονέκτημα του Τσαλδάρη έναντι των άλλων υποψηφίων αρχηγών του κόμματος των Λαϊκών ήταν ότι, όταν τη διάρκεια της κατοχής οι πάντες έπνεαν μένεα κατά του Γεωργίου, ο Τσαλδάρης έμεινε πιστός σε αυτόν, παρότι είχε παντελώς απομονωθεί για αυτές του τις θέσεις. Σε επιστολή του προς τα μέλη του Λαϊκού κόμματος, στις 23 Απριλίου 1942 είχε, μάλιστα, υποστηρίξει ότι ήταν προδοσία ένα τέτοιο πρωτόκολλο υπέρ της δημοκρατίας.³¹⁷⁶ Σε αυτή τη βάση ο Τσαλδάρης είχε και το πλεονέκτημα της υποστήριξης του Γεωργίου³¹⁷⁷ με τον οποίο είχε διατηρήσει επικοινωνία καθόλη τη διάρκεια της κατοχής.³¹⁷⁸

Ωστόσο, δεν έχαιρε ιδιαίτερου κύρους για τις πολιτικές του ικανότητες. Οι Βρετανοί τον θεωρούσαν βλακώδη και ανέντιμο.³¹⁷⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και ο τουρκικός τύπος, που στην πλειονότητα του δεν έκρυβε την προτίμηση στους Λαϊκούς, αποκαλούσε τον Τσαλδάρη «μικρό» εν σύγκριση με το συγγενή του Π. Τσαλδάρη και δεν τον θεωρούσαν ισχυρή προσωπικότητα. Βεβαίως, σε μεγάλο βαθμό η εκτίμηση

³¹⁷² Εκλέχτηκε βουλευτής στα 1926, 1932, 1933, 1935 και 1936. Φ. Γρηγοριάδης, Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας, τομ. 3, Αθήνα χ.χ. σ. 793.

³¹⁷³ Λαϊκό Κόμμα, Ιστορική Αναδρομή, Οργάνωση, Διάρθρωση, Λειτουργία, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, Φακ. 17, υποφακ. 1β, Τδρυμα Κ. Καραμανλή

³¹⁷⁴ Οπ

³¹⁷⁵ Αρχείο Τσαλδάρη, (Π. Κασσίμη), Λαϊκό Κόμμα, Πρακτικό 28 Ιανουαρίου 1942., ΕΛΙΑ.

³¹⁷⁶ Αρχείο Τσαλδάρη, (Παν. Κασσίμη), Επιστολή Τσαλδάρη προς τα μέλη του Λαϊκού κόμματος., 23 Απριλίου 1942, ΕΛΙΑ.

³¹⁷⁷ Λαϊκό Κόμμα, Ιστορική Αναδρομή, Οργάνωση, Διάρθρωση, Λειτουργία, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, Φακ. 17, υποφακ. 1β, Τδρυμα Κ. Καραμανλή.

³¹⁷⁸ Αρχείο Τσαλδάρη, (Παν. Κασσίμη), Επιστολή Τσαλδάρη προς τα μέλη του Λαϊκού κόμματος., 23 Απριλίου 1942, ΕΛΙΑ.

³¹⁷⁹ Χ. Φλάσερ, Στέμμα και Σβάστικα, τομ Α, ο.π. σ.160.

αυτή οφειλόταν και σε αυτό που οι Τούρκοι θεωρούσαν ότι ο Τσαλδάρης ήταν επιρρεπής σε εθνικιστικές εξάρσεις κατά της γειτονικής χώρας.³¹⁸⁰

Ειδικότερα για την πολιτική αξία του Τσαλδάρη, ακόμη και μέσα στους κόλπους του κόμματος του ελάχιστοι ήταν εκείνοι που του απέδιδαν ένα ηγετικό πολιτικό βάρος.³¹⁸¹ Χαρακτηριζόταν ως η περίπτωση ενός «άκακου» και «πρόσχαρου» πολιτικού που έχαιρε κοινωνικών συμπαθειών στην αστική αθηναϊκή κοινωνία, χωρίς όμως να χαίρει και της ανάλογης πολιτικής εκτίμησης και με ιδιαίτερα περιορισμένο και ανεπαρκή κύκλο πολιτικών συμβούλων, με επιφανέστερο το Γ. Στράτο.³¹⁸² Συν τοις άλλοις του έλειπε και η έξωθεν καλή μαρτυρία σε σχέση με την περίοδο της Κατοχής, στο βαθμό που ήταν γνωστό ότι ακόμα και στα 1943 θεωρούσε κάθε αντιστασιακή ενέργεια ως ανατρεπτική και μεμφόταν ακόμα και την κυβέρνηση Καίρου για την ενίσχυση που προσέφερε στις ανταρτικές οργανώσεις.³¹⁸³

Ο Ι. Θεοτόκης, ο δεύτερος της τετραμερούς διοικούσας επιτροπής, είχε και αυτός το πλεονέκτημα ότι ιστορικά είχε στενές σχέσεις με τους βασιλείς αφού ήταν αυλάρχης της βασίλισσας Σοφίας και την ακολούθησε στο εξωτερικό κατά την εκθρόνιση του Κωσταντίνου στα 1920. Είχε και σημαντική πολιτική εμπειρία, αφού εκλέχθηκε βουλευτής διαδοχικά από το 1926 έως 1936 (με εξαίρεση το 1928). Διετέλεσε επίσης και τρεις φορές υπουργός Γεωργίας.

Ωστόσο, είχε το μειονέκτημα ότι στα 1935 διαφώνησε με τον Π. Τσαλδάρη και μετείχε στην κυβέρνηση Κονδύλη, ο οποίος πραγματοποίησε το πραξικόπημα και ανέτρεψε τον Τσαλδάρη, στις 10 Οκτωβρίου 1935.³¹⁸⁴ Υπό την έννοια αυτή θεωρήθηκε υπεύθυνος των πολλαπλών διασπάσεων του κόμματος των Λαϊκών και παρότι, όταν πέθανε ο Τσαλδάρης, φερόταν ως ο αδιαφιλονίκητος ηγέτης του Λαϊκού κόμματος, δεν κατόρθωσε να επιβληθεί στα ηγετικά του κλιμάκια.

Πρωτοστάτησε όμως στη συνεννόηση Λαϊκών και Φιλελευθέρων που ακυρώθηκε από το πραξικόπημα Μεταξά, κατηγόρησε το Γεώργιο για τα τεκταινόμενα και εκτοπίστηκε, γεγονός που τον απάλλαξε από τις κατηγορίες ότι ήταν υπεύθυνος για την ανοχή έναντι της δικτατορίας. Επίσης, κατά την περίοδο της κατοχής ανέπτυξε δραστηριότητα για ένα αντιστασιακό μέτωπο των παραδοσιακών δυνάμεων, γεγονός που τον

³¹⁸⁰ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 25.3, Πολιτική, εφημερίδα «Μπατάν», 26 Απριλίου 1946.

³¹⁸¹ Ε. Αβέρωφ-Τοσίτσα, Φωτιά και Τσεκούρι, Ελλάς 1946-1949 και τα Προηγμένα, οπ. σ. 217.

³¹⁸² ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/ Στ-2(17), Έκθεση Αχ. Κύρου

³¹⁸³ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού Ε 17/10 Σημείωμα Κ. Τσαλδάρη, Μάρτιος 1943.

³¹⁸⁴ Γίνεται αντιπρόεδρος της κυβέρνησης αυτής, Φ. Γρηγοριάδης, Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας, τομ. 3, οπ. σ. 831.

απάλλαξε και από την κατηγορία της συνεργασίας με τον εχθρό.³¹⁸⁵ Έτσι, φερόταν ως ο κατεξοχήν εκπρόσωπος του Λαϊκού κόμματος κατά την απελευθέρωση. Και όχι μόνο είχε συνυπογράψει τη συμφωνία κατά της επανόδου του μονάρχη στα 1942 αλλά ήταν ο εκπρόσωπος των Λαϊκών στις συζητήσεις για την αντιβασιλεία το Δεκέμβριο του 1944 και είχε σαφέστατα ταχθεί υπέρ της λύσης αυτής.³¹⁸⁶

Εκτός από τον Ι. Θεοτόκη, ηγέτης με κύρος στο κόμμα των Λαϊκών ήταν ο Στέφανος Στεφανόπουλος. Είχε και αυτός εκλεγεί βουλευτής από τα 1932 μέχρι τα 1936. Έγινε υφυπουργός Εθνικής Οικονομίας στα 1932 και ύστερα γίνεται υπουργός μέχρι τα 1935.³¹⁸⁷ Επί δικτατορίας έκανε προσπάθεια να συσπειρώσει τους αξιωματικούς κατά του Μεταξά ενώ επί κατοχής μαζί με τον Πέτρο και τον Περικλή Ράλλη εμφανίζονται ως Λαϊκό δημοκρατικό Κόμμα και μαζί με το Εθνικό Λαϊκό του Θεοτόκη αποτελούν τη δημοκρατική πτέρυγα των Λαϊκών.³¹⁸⁸ Είναι η μερίδα που είναι αποδεκτή από τον υπόλοιπο πολιτικό κόσμο. Ο Πέτρος Ράλλης μετέχει σε κυβερνήσεις της Μέσης Ανατολής, ενώ ο Στεφανόπουλος γίνεται υπουργός μεταφορών στην κυβέρνηση εθνικής ενότητας του Γ. Παπανδρέου.³¹⁸⁹ Εκτός από αυτούς, ο τέταρτος της ιεραρχίας ο Π. Μαυρομιχάλης θεωρούνταν ως ο επιθετικότερος αντικομμουνιστής. Δεν είναι τυχαίο ότι 4 μέρες, μόλις μέρες μετά τις εκλογές του Μαρτίου του 1946 ζήτησε από τον Τσαλδάρη να ληφθούν μέτρα κατά των κομμουνιστών.³¹⁹⁰

Καθοριστικό ρόλο στο κόμμα είχε και ο Π. Ράλλης. Η πρωτοβουλία του να συνυπογράψει με τους άλλους δημοκρατικούς Λαϊκούς ηγέτες, τους Στ. Στεφανόπουλο, Ι. Μαρκόπουλο, Ν. Κολυβά, Περικλή Ράλλη και Κ. Βεροιόπουλο, ένα κείμενο κατά της επιστροφής του βασιλιά αποτέλεσε ένα ισχυρό πλήγμα στη συνοχή των Λαϊκών και αντανάκλouse την επιδίωξη να αποβληθούν από το κόμμα οι υποστηρικτές του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου. Ο ίδιος ο Ράλλης σταθμίζοντας τους κινδύνους διάσπασης του κόμματος ανέκρουσε πρύμναν και αποδύθηκε σε μια προσπάθεια ανασυγκρότησης του φιλοβασιλικού στρατοπέδου με την ενεργοποίηση και

³¹⁸⁵ Ανοικτή Επιστολή Ι. Θεοτόκη για το συκοφαντικό δημοσίευμα της εφημερίδας Κερκυραϊκά Νέα. Κέρκυρα 2 Μαΐου 1946, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, Φακ. 7, υποφak. 1β, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή. Το ΕΑΜ αντίθετα τον κατηγορούσε ότι κατά τη διάρκεια της κατοχής συνεργαζόταν ανοικτά με τις δυνάμεις κατοχής στην Κέρκυρα, την ιδιαίτερη πατρίδα του. Ελεύθερη Ελλάδα, 13 Μαΐου 1946.

³¹⁸⁶ Αρχείο Λαγάκου Ηλία, Συνδιάσκεψη 29ης Δεκεμβρίου 1944, Πρακτικά, Ομιλία Θεοτόκη. ΕΛΙΑ

³¹⁸⁷ Λαϊκό Κόμμα, Ιστορική Αναδρομή, Οργάνωση, Διάρθρωση, Λειτουργία, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, Φακ. 17, υποφak. 1β, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³¹⁸⁸ Οπ.

³¹⁸⁹ Φ. Γρηγοριάδης, Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας, τομ. 3, σπ. σ. 1031.

³¹⁹⁰ Αρχείο Τσαλδάρη, (Π. Κασσίμη), τηλεγράφημα Μαυρομιχάλη προς Τσαλδάρη, 4 Απριλίου 1946. ΕΛΙΑ.

φίλα προσκείμενων βιομηχανικών και εμπορικών κύκλων.³¹⁹¹ Ο Ράλλης ήταν ένα από τα πρόσωπα που έχαιραν ιδιαίτερης εκτίμησης και στους κόλπους των Φιλελευθέρων και φιλοβασιλικοί κύκλοι τον θεωρούσαν τον μόνο ικανό να ηγηθεί μιας σύμπλευσης των δύο κομμάτων, αφού ασκούσε ιδιαίτερη επιρροή και στον Σοφούλη. Εντούτοις, η παρασπονδία του με τη συγκρότηση του δημοκρατικού μετώπου στους κόλπους των Λαϊκών του στερούσε της επαρκούς αποδοχής ώστε να ηγηθεί του κόμματος.³¹⁹²

Ωστόσο, παρά τη λύση της τετραμελούς διοικούσας επιτροπής, ο ένας ηγέτης δεν φειδόταν να αναιρεί τον άλλο ακόμη και δημοσίως.³¹⁹³ Όταν, για παράδειγμα, γίνονταν συνεννοήσεις με το Κέντρο για το σχηματισμό κυβέρνησης μετά την παραίτηση Βούλγαρη, ο μεν Τσαλδάρης απέρριπτε κάθε συζήτηση για τον Τσουδερό, ενώ ο Στεφανόπουλος αρνούνταν επίσημα ότι το κόμμα είχε πάρει τέτοια απόφαση.³¹⁹⁴ Κατά τον ίδιο τρόπο, για το θέμα της αντιβασιλείας, ενώ ο Στεφανόπουλος επιχείρησε ελιγμό του τύπου ότι, αν και τασσόταν υπέρ της αντιβασιλείας, θεωρούσε ότι δεν ήταν της στιγμής, πριν τουλάχιστον σταματήσει η δεκεμβριανή σύγκρουση, την ίδια στιγμή ο Τσαλδάρης απέρριπτε εκ προοιμίου τη λύση αυτή κατηγορώντας εκείνους που δεν ήταν σαφείς ως προς τις πολιτικές τους θέσεις.³¹⁹⁵

Ακόμη και μετά τη νίκη του κόμματος στις εκλογές ήταν έντονες οι φημολογίες ότι το κόμμα βάδιζε σε διάσπαση. Ο ίδιος ο Γεώργιος, ανήσυχος, ζήτησε πληροφορίες από τη βρετανική κυβέρνηση και τον Έλληνα πρέσβη στο Λονδίνο για τις έντονες αυτές φημολογίες που διακύβευαν το μέλλον του δημοψηφίσματος.³¹⁹⁶

Ιστορικά το Λαϊκό κόμμα εκπροσωπούσε πολιτικά μερίδες της άρχουσας τάξης που επιζητούσαν την κρατική πλαισίωση με τη μορφή των ευνοιοκρατικών πιστώσεων και οικονομικών ενισχύσεων.³¹⁹⁷ Στη

³¹⁹¹ Λαϊκό Κόμμα, Ιστορική Αναδρομή, Οργάνωση, Διάρθρωση, Λειτουργία, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, Φακ. 17, υποφак. 1β, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³¹⁹² ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/ Στ-2(17), Έκθεση Αχ. Κύρου

³¹⁹³ Όταν λίγο πριν τις εκλογές οι Βρετανοί στράφηκαν σαφώς υπέρ των Λαϊκών, ο Λήπερ ζήτησε μεν να υποστηριχθεί χωρίς περιστροφές η ελληνική δεξιά αλλά, δεδομένου ότι θεωρούσε τους ηγέτες του κόμματος δεύτερης κατηγορίας ζήτησε άμεσο έλεγχο αφού, κατά τη γνώμη του, το κόμμα στην ουσία ήταν στα χέρια των παρακρατικών. FO 371/58679 R 3741, Leeper to FO, 8 Μαρτίου 1946.

³¹⁹⁴ Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο π. σ. 53.

³¹⁹⁵ Αρχείο Λαγάκου Ηλία, Συνδιάσκεψη 26ης Δεκεμβρίου 1944, Πρακτικά Ομιλία Στεφανόπουλου. ΕΛΙΑ

³¹⁹⁶ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 9.6, Πολιτική, Πρεσβεία Λονδίνου προς ΥΠΕΞ, 29 Απριλίου 1946.

³¹⁹⁷ Υπήρχε και η παραδοσιακή σχέση των Λαϊκών με το εφοπλιστικό κεφάλαιο. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι αδελφοί Τυπαλδου (Ακτοπλοία Αιγαίου) είχαν στείλει επιστολή στον Τσαλδάρη για να τον διαβεβαιώσουν ότι θα ενίσχυναν με όλα τα μέσα τους μοναρχικούς ιδίως στην Κεφαλλονιά, τον γενέθλιο τόπο τους. Επιστολή 15 Νοεμβρίου 1945. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 7, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

μεταπολεμική Ελλάδα ήταν φυσικό να συσπειρώσει κυρίως εκείνους που προσέβλεπαν στις ξένες πιστώσεις αλλά κυρίως εκείνους που επιδίωκαν τη δημιουργία ενός κράτους που θα τους απάλλασσε από κάθε οικονομικό έλεγχο, την ίδια στιγμή που θα ανελάμβανε κυρίαρχο ρόλο στην εξαγωγή υπεραξίας με εξωοικονομικά κριτήρια. Ιδίως σε μια περίοδο που η ελληνική εργατική τάξη φαινόταν ιδιαιζόντως ισχυρή, απαιτούνταν για τις δυνάμεις αυτές ενίσχυση των κατασταλτικών μηχανισμών και κυρίως απολάκτιση των πολιτικών εκφράσεων της αριστεράς από το κράτος και τους μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου.

Με αυτή την έννοια, όπως εκτιμούσαν και παρατηρητές του εξωτερικού, ο κατεξοχήν παράγοντας στήριξης των Λαϊκών στην μεταπολεμική Ελλάδα αλλά και άμεσος χρηματοδότης της ήταν οι μεγαλοβιομήχανοι της χώρας που φοβούνταν ότι η ελληνική αριστερά θα μετέβαλε συνολικά τις μορφές κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης στην Ελλάδα. Μερίδες του ελληνικού κεφαλαίου που επιδίωκαν ένα κράτος που θα τους επέτρεπε μια ιδιότυπη πρωταρχική συσσώρευση στη βάση ωμής καταλήστευσης οικονομικών ενισχύσεων από το εξωτερικό αλλά και ελεύθερης κερδοσκοπίας.³¹⁹⁸ Επιπλέον, κυρίαρχο πεδίο άντλησης πολιτικής δύναμης για τους Λαϊκούς ήταν οι τραπεζίτες και οι βιομήχανοι εκείνοι που είχαν ευνοηθεί επί κατοχής³¹⁹⁹ και ήθελαν πάση θυσία να αποφύγουν κάθε έλεγχο πεπραγμένων την περίοδο αυτή.³²⁰⁰

Από την άλλη πλευρά, το κόμμα αυτό με ισχυρή απήχηση στους μεσαίους και μικρούς γαιοκτήμονες της υπαίθρου με εξαγωγικό προσανατολισμό, εκπροσωπούσε, κατά κύριο λόγο εισοδηματίες και μεσαία στρώματα σχετιζόμενα με το χρηματοπιστωτικό σύστημα και την Εθνική τράπεζα. Επιπλέον παραδοσιακά μικροαστικά στρώματα, μικροκτηματίες γεωργοί, που προσέφεραν πολιτικές υπηρεσίες στήριξης του αστικού καθεστώτος, ώστε να εξασφαλίζουν τα αναγκαία οικονομικά μέσα.

Έτσι, το κόμμα στηριζόταν κυρίως σε εκείνους τόσο από τα κυρίαρχα αλλά και από τα κυριαρχούμενα στρώματα της κοινωνίας που είχαν επικεντρώσει όλη την επιδίωξή τους στις πολιτικές εξωτερικού δανεισμού, χωρίς συγκεκριμένο σχέδιο παραγωγικής ανάπτυξης. Οι Λαϊκοί, υποσχόμενοι ότι ο βασιλιάς με το υποτιθέμενο κύρος του θα εξασφάλιζε

³¹⁹⁸ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 5.5, Πολιτική, Πρεσβεία Σουηδίας, Στοκχόλμη προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 392, εφημερίδα Politiken Κοπεγχάγη, 19 Φεβρουαρίου 1946.

³¹⁹⁹ Αρχείο Ι. Χιντζογλου, Δίκτυο Αντικατασκοπίας Ο.Μ.Κ.Ο. Υπόμνημα 23/12/49 προς Διευθυντή της ΔΥΠ, Γενικό Επιτελείο Στρατού, ΕΛΙΑ

³²⁰⁰ Υπήρχε έντονος προβληματισμός στους κόλπους του μεγαλοαστικού κόσμου ότι υπήρχε κίνδυνος να ενταχθούν πάρα πολλοί στην κατηγορία των οικονομικών δοσίλογων. Κ. Αγγελόπουλος, Φως εις το Ζήτημα των Οικονομικών Δοσίλογων, Σεπτέμβριος 1945, Αρχείο Τσαλδάρη, 1946, κατάταξη 7, υποφάκελος 1, Τδρυμα Κ. Καραμανλή.

πιστώσεις για τη χώρα, επεδίωκαν να προσεγγίσουν και τα μεσαία στρώματα που υποστήριζαν τέτοιες πολιτικές για να αποφύγουν την εσωτερική φορολόγηση και να εξασφαλίσουν αποδόσεις με το μικρότερο δυνατό κόστος. Αντίθετα, οι μετριοπαθείς αστοί οικονομολόγοι χαρακτήριζαν τις πολιτικές αυτές καταστροφικές λόγω των επαχθών όρων του δανεισμού.³²⁰¹

Στην ουσία το κόμμα των Λαϊκών ήταν εκπρόσωπος μιας ιδιότυπης κοινωνικής συμμαχίας που παρήγαγαν οι μεταπολεμικές συνθήκες. Ενώ, για παράδειγμα, οι ασχολούμενοι με το λιανικό εμπόριο κατηγορούσαν τους βιομήχανους ότι εσκεμμένα εξέτρεφαν τη μαύρη αγορά για να τους πλήξουν,³²⁰² όταν ο Κ. Βαρβαρέσος, οπαδός της συγκροτημένης, βάσει επενδυτικών προοπτικών, οικονομικής ανάπτυξης επέβαλε νέους φόρους και προσπάθησε να θέσει περιορισμούς στον οικονομικό εξαναγκασμό που ασκούσαν οι βιομήχανοι, ήταν κυρίως οι μικροί καταστηματάρχες, παράλληλα με τους βιομήχανους, που αντέδρασαν με συνεχείς διαδηλώσεις.³²⁰³

Ήταν ακριβώς αυτά τα στρώματα που στήριζαν τους Λαϊκούς στις ενέργειές τους για την επίτευξη συμφωνίας του παραδοσιακού πολιτικού κόσμου ώστε να περιθωριοποιηθεί η αριστερά. Σωματεία, όπως το Επαγγελματικό Επιμελητήριο, η Ένωση Χημικών Ελλάδος, ο Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, ο Ιατρικός Σύλλογος, το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο κλπ. με καθαρά πολιτικές προκηρύξεις πριμοδοτούσαν τις πρακτικές αυτές.³²⁰⁴ Μόνο οι βιομήχανοι του Πειραιά (Ν. Καρέλας, Δ. Βελισσαρόπουλος, Γ. Κεράνης, Αδελφοί Μπαρμπαρέσου) κατέβαλαν στα ταμεία του κόμματος των Λαϊκών πάνω από 20000000 δραχμές το χειμώνα του 1946.³²⁰⁵

Αντίστοιχη ήταν και η στήριξη από προέδρους και πρυτάνεις της Ακαδημίας όπως και του Πανεπιστημίου Αθηνών.³²⁰⁶ Κατά τον ίδιο τρόπο μια σειρά εμπορικές και συνεταιριστικές ενώσεις των αστικών κέντρων έστελναν υποκινούμενα μηνύματα που ζητούσαν από τον «εθνικό πολιτικό

³²⁰¹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 5.5, Πολιτική, Πρεσβεία Σουηδίας, Στοκχόλμη προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 392, εφημερίδα Politiken Κοπεγχάγη, 19 Φεβρουαρίου 1946.

³²⁰² Βήμα 25 Μαΐου 1945.

³²⁰³ Όπως σημειώνει ο Χ. Χατζηιωσήφ, ήταν η απαρχή μιας νέας συμμαχίας των βιομηχάνων και των εμπόρων, Ch. Hadziiosif, Economic Stabilization and Political Unrest: Greece 1944-1947, ο.π. σ. 33.

³²⁰⁴ Μάλιστα, όταν επήλθε συμφωνία, στις 1ο Ιανουαρίου μεταξύ Βενιζέλου και Λαϊκών για κοινή κάθοδο στις εκλογές, οι σύλλογοι αυτοί καλούσαν με προκηρύξεις και καταχωρήσεις σε εφημερίδες στη συγκέντρωση που θα πραγματοποιούνταν για να γιορταστεί το γεγονός. Καθημερινή 12 Ιανουαρίου 1946.

³²⁰⁵ Εισφοραί Πλουσίων Πειραιέων δια τον εκλογικόν Αγώνα του Λαϊκού Κόμματος, 28 Μαρτίου 1946.. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 16, υποφάκελος 1. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³²⁰⁶ Καθημερινή 20 Ιανουαρίου 1946.

κόσμο» σθεναρή αντίδραση έναντι του εαμικού απεργιακού κινήματος αλλά και ενότητα του αστικού πολιτικού κόσμου.³²⁰⁷

Επιπλέον, οι Λαϊκοί εξασφάλιζαν ότι για την περίοδο της κατοχής δεν θα αποδίδονταν ευθύνες, όχι μόνο σε εκείνους που πλούτισαν αλλά και για εκείνους που είχαν έστω καθοιονδήποτε τρόπο ευνοηθεί.³²⁰⁸ Για παράδειγμα, οι εφημερίδες των Λαϊκών είχαν αποδυθεί σε μια προσπάθεια να προωθούν τα συμφέροντα των δημοσίων υπαλλήλων που κινδύνευαν με βάση τις συντακτικές πράξεις για την ομαδική απόλυση των δημοσίων υπαλλήλων που είχαν διοριστεί επί κατοχής (31 Συντακτική Πράξη).³²⁰⁹

Εκτός, όμως, από εκείνους που προσέβλεπαν ότι πολλαπλώς θα ευνοηθούν υλικά από μια κυβέρνηση Λαϊκών, τα κύρια κοινωνικά στηρίγματα του κόμματος ήταν οι δυνάμεις εκείνες, που υπό το κράτος μιας ιστορικής ιδεολογικής διαμόρφωσης, αισθάνονταν ότι στη μεταπολεμική Ελλάδα διεξαγόταν μια ταξική σύγκρουση και διακυβευόταν το μέλλον του κοινωνικού συστήματος.³²¹⁰ Όπως ανέφερε σε υπόμνημα του ο Γ. Θεοτοκάς προς τον πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου, περιγράφοντας διαδήλωση των φιλομοναρχικών δυνάμεων στις 15 Οκτωβρίου 1944, ένας παρατηρητής μπορούσε να νιώσει έντονα ένα κλίμα ταξικού διχασμού, μια ατμόσφαιρα πολέμου. Μπροστά στην απειλή του ΕΑΜ, οι αστικές δυνάμεις της χώρας υιοθετούσαν τις μεθόδους του φασισμού του μεσοπολέμου, επιστρατεύοντας συνθήματα του τύπου «Σόφια-Μόσχα- Βαρσοβία, Ανατολική Ρωμυλία, Μεγάλη Ελλάδα κλπ.».³²¹¹

Σε αυτούς πρέπει να προστεθούν και εκείνοι που ιστορικά διαμόρφωναν την πολιτική πελατεία της αντιβενιζελικής παράταξης. Επρόκειτο για τους πληθυσμούς της «Παλιάς Ελλάδας», κυρίως τα μικρά παραδοσιακά αγροτικά στρώματα.³²¹² Ήταν ο κόσμος της «οικογενειοκρατίας», του παραδοσιακού νοικοκυριού, ένας κόσμος

³²⁰⁷ Καθημερινή 8 Ιανουαρίου 1946.

³²⁰⁸ Οι Λαϊκοί είχαν θέσει ως κύριο στόχο της πολιτικής τους να ανακληθεί ο νόμος 128 περί φορολογίας πλουσιάντων αφού κατά τους Λαϊκούς έθετε πάνω από 100.000 επιχειρηματίες υπό κατηγορία του δολοφονισμού, Υπόμνημα Κ. Αγγελόπουλου, Αρχείο Τσαλδάρη, 1946, κατάταξη 7, υποφάκελος 1, Τόρυμα Κ. Καραμανλή.

³²⁰⁹ Καθημερινή 7 και 8 Ιουνίου 1945. Για το θέμα αυτό βλ. και Π. Παπαστράτη, Η Εκκαθάριση των Δημοσίων Υπηρεσιών στην Ελλάδα τις παραμονές του Εμφυλίου Πολέμου, στο Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949, σπ. σ. 47-66.

³²¹⁰ Για το κλίμα πολέμου βλ. και Γ. Θεοτοκάς, Τετράδια Ημερολογίου 1939-1953, σπ. Αθήνα χ.χ. σ. 67.

³²¹¹ Αρχείο Λαγάκου Ηλία, Γ. Θεοτοκάς, Υπόμνημα προς το Γεώργιο Παπανδρέου, 19 Οκτωβρίου 1944, ΕΛΙΑ.

³²¹² Στις εκλογές του 1936 οι αντιβενιζελικές δυνάμεις στην «Παλιά Ελλάδα» κέρδισαν την απόλυτη πλειοψηφία, ενώ η δύναμη των δύο παρατάξεων ήταν πανελλαδικά ισοδύναμη. Ειδικά στην Πελοπόννησο και τη Στερεά τα ποσοστά υπερέβαιναν το 60% των ψήφων. Εξάιρεση αποτελούσαν η πρωτεύουσα και η περιοχή της Μαγνησίας. Η. Νικολακόπουλος, Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964, σπ. σ. 108.

διαστρωματωμένος σε μικρές και μεγαλύτερες αγροτικές ιδιοκτησίες, με προϊστορία στις κρίσεις που προκλήθηκαν δυνάμει των αναπροσαρμογών του εξωτερικού εμπορίου και των παραγωγικών ανακατατάξεων. Εμποτισμένος από τη νοοτροπία των τοπικών εξουσιών και των κομματαρχών, περιελάμβανε μια ιεραρχία από αγροτικές ιδιοκτησίες που εξασφάλιζαν ανώτερο από το μέσο αγροτικό εισόδημα, καλύτερες προοπτικές εκπαίδευσης και κοινωνικής ανέλιξης αλλά και από φτωχά αγροτικά στρώματα, εξαρτημένα πολλαπλά από τις μεγαλύτερες ιδιοκτησίες.³²¹³

Το πολιτικό πρόγραμμα του κόμματος ήταν εξαιρετικά περιορισμένο, ως προς τα μέτρα για την οικονομική ανασυγκρότηση και περιοριζόταν σε γενικεύσεις³²¹⁴ και στη λογική ότι οι Λαϊκοί θα ήταν επαρκέστεροι να διαπραγματευθούν ένα ικανοποιητικό δάνειο.³²¹⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και ο ίδιος ο Βρετανός πρέσβης ζήτησε από τον Τσαλδάρη να διαμορφώσει ένα συμπαγές πρόγραμμα που να μην αρκείται να αναπαράγει τις αντιθέσεις του παρελθόντος.³²¹⁶

Σε σχέση με το ανυπέρβλητο οικονομικό πρόβλημα οι Λαϊκοί αρκούνταν να σημειώνουν ότι η βασική προϋπόθεση ήταν όχι η αναδιανομή του εισοδήματος αλλά η αύξηση του εθνικού προϊόντος που θα παρήγαγε αυτόματα τη κοινωνική δικαιοσύνη.³²¹⁷ Η άνοδος αυτή θα ήταν κατά κύριο λόγο προϊόν εξασφάλισης των οικονομικών ενισχύσεων από τη δύση, ως απόρροια της ένταξης της χώρας στο στρατόπεδο αυτό.³²¹⁸

Εκτός αυτού, το Λαϊκό Κόμμα έθετε ως βασικό προγραμματικό του στόχο να ενισχυθεί η εκτελεστική εξουσία ώστε να επιλύει τα οικονομικά προβλήματα με την αμεσότητα που απαιτούσαν οι περιστάσεις και χωρίς τα προσκόμματα του «φαύλου κομματισμού».³²¹⁹ Αξιοσημείωτο είναι ότι πέρα από γενικές αναφορές δεν αναφέρονταν συγκεκριμένα μέτρα υπέρβασης της κρίσης, εκτός από την απαίτηση να εξασφαλιστούν τα εξωτερικά δάνεια, με

³²¹³ G. Mavrogordatos, *Stillborn Republic, Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1922-1936*, Berkeley 1983, σ. 214 κε.

³²¹⁴ Όπως ανέφερε ο Σοφούλης στην μεταπολεμική βουλή το πρόγραμμα των Λαϊκών δεν αποτελούν κανένα συγκεκριμένο πολιτικά πρόγραμμα ούτε είναι επαρκώς συγκροτημένο. Δεν αποτελούσε καν ενιαίο σύνολο. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδρίασις Ε', Ομιλία Θ. Σοφούλη, 18 Μαΐου 1946.

³²¹⁵ Καθημερινή 1 Οκτωβρίου 1945.

³²¹⁶ FO 371/48282, R 16948/4/19, Leeper to FO, 3 Οκτωβρίου 1945

³²¹⁷ Όπως σημείωνε ο Βενιζέλος σε ομιλία του στη μεταπολεμική βουλή, η οικονομική πολιτική της κυβέρνησης στερούνταν κάποιας συγκεκριμένης βάσης. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδρίασις Ε', Ομιλία Σ. Βενιζέλου, 18 Μαΐου 1946.

³²¹⁸ Ομιλία Κ. Τσαλδάρη, Καθημερινή 17 Ιανουαρίου 1946.

³²¹⁹ Οι δεξιές εφημερίδες επικαλούνταν αόριστα διεθνείς κύκλους που υπόσχονταν υποτιθέμενες αθρόες οικονομικές ενισχύσεις, αν καταστέλλοταν η κομμουνιστική ανταρσία. Βραδυνή 6 Ιανουαρίου 1946.

εγγύηση την πρόσδεση της χώρας στο δυτικό στρατόπεδο και τη δραστική αντιμετώπιση του κομμουνισμού.³²²⁰

Χαρακτηριστική απόδειξη της απουσίας οργανωμένου πολιτικού προγράμματος³²²¹ ήταν οι θέσεις του κόμματος για τη γεωργία, σε μια χώρα μάλιστα με υψηλό ποσοστό αγροτικού πληθυσμού και εξαιρετικά οξυμένα προβλήματα. Το Λαϊκό κόμμα αρκούσαν σε διατυπώσεις του τύπου ότι για τη γεωργία θα αξιοποιούσε όλες τις τεχνικές προϋποθέσεις, θα επιδίωκε την τόνωση της καλλιέργειας γεωργικών προϊόντων απαραίτητων για τις άμεσες ανάγκες του λαού.³²²² Μάλιστα, θα προχωρούσε σε επέκταση των καλλιεργειών χωρίς να δίνεται καμιά εξήγηση τι σήμαινε αυτό ή τι μέτρα θα λαμβάνονταν για να επιτευχθεί. Σε καμία περίπτωση δεν γινόταν αναφορά σε ενδεχόμενους αναδασμούς και ορθολογικότερη κατανομή των γεωργικών ιδιοκτησιών.³²²³ Για τους Λαϊκούς το αίτημα αυτό ήταν κομμουνιστικής έμπνευσης, απειλούσε την ατομική ιδιοκτησία και εγγραφόταν στην προσπάθεια των κομμουνιστών με απεργίες και κινητοποιήσεις να οδηγήσουν σε οικονομικό χάος τη χώρα.³²²⁴

Αντιθέτως το πρόγραμμα ήταν πιο σαφές όσον αφορά στις αστικές δυνάμεις και την εξασφάλιση του επιπέδου των προπολεμικών κερδών³²²⁵. Ωστόσο πέρα από ειδικές αναφορές στην εμπορική ναυτιλία για να αναπληρωθούν οι απώλειες που επιβεβαίωναν την ιστορική σχέση των Λαϊκών με το εφοπλιστικό κεφάλαιο,³²²⁶ το πρόγραμμα περιοριζόταν στην διατύπωση της βούλησης ότι οι Λαϊκοί θα στηρίζονταν αποφασιστικά στην επιχειρηματική πρωτοβουλία και την επίτευξη ενός κλίματος κοινωνικής ειρήνης. Η χώρα απλά θα χρειαζόταν τα διεθνή και τα ελληνικά κεφάλαια.³²²⁷ Μέσω ενός ισοσκελισμένου προϋπολογισμού και τη βελτίωση

³²²⁰ Αρχείο Τσαλδάρη, (Παν. Κασσίμη), Λαϊκό Κόμμα, Προγραμματικά Αρχαί, Νοέμβριος 1945 υπό Διοίκησης Επιτροπής, σ. 7.

³²²¹ Για πρώτη φορά οι Λαϊκοί απέκτησαν Σχέδιο Προγράμματος στα μέσα του 1945. Είναι ενδεικτικό ότι για το Σχέδιο αυτό ο ίδιος ο Τσαλδάρης το χαρακτήριζε «λακωνικό» που όμως περιελάμβανε «ολόκληρον πρόγραμμα πολιτικής και κοινωνικής δράσεως», Σχόλιο Τσαλδάρη 19 Μαΐου 1945, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 9, υποφάκελος 2, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³²²² Ο Τσαλδάρης μιλούσε για «στοργή» προς τον Έλληνα αγρότη, Λόγος Θεσσαλονίκης, 8 Μαρτίου 1946, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 16, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³²²³ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, Συνεδριάσεις 13 Μαΐου -Ιούλιος 1946, Συνεδρίαση Δ', 17 Μαΐου 1946.

³²²⁴ Καθημερινή 5 Ιανουαρίου 1946.

³²²⁵ Όπως σημείωνε ο Σ. Βενιζέλος ενώ δεν υπήρχε καμιά δέσμευση για αγροτικές χρηματοδοτήσεις, υπήρχαν σαφείς δεσμεύσεις για αντίστοιχες χρηματοδοτήσεις της βιομηχανίας. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, Συνεδριάσεις Ε', Ομιλία Σ. Βενιζέλου, 18 Μαΐου 1946.

³²²⁶ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, Συνεδριάσεις 13 Μαΐου -Ιούλιος 1946, Συνεδρίαση Δ', 17 Μαΐου 1946.

³²²⁷ Αρχείο Τσαλδάρη, (Παν. Κασσίμη), Λαϊκό Κόμμα, Προγραμματικά Αρχαί, Νοέμβριος 1945 υπό Διοίκησης Επιτροπής, σ. 7.

της κρατικής πίστης αλλά και την ταχύτερη διοχέτευση προς το κοινό των εφοδίων της Ουνρα, με τη συνδρομή της Αγροτικής Τράπεζας και τη διαχείριση των χρημάτων από τις μεγάλες τράπεζες θα αντιμετώπιζονταν τα στεγαστικά και βιοποριστικά προβλήματα του πληθυσμού.³²²⁸

Αναφορικά με την περίοδο της Κατοχής και την αποκατάσταση των αδικιών που παρήγαγε, το πρόγραμμα των Λαϊκών αρκούσαν σε γενικεύσεις του τύπου ότι η αντίσταση ήταν ανώνυμη,³²²⁹ ότι κάποιοι προσπάθησαν να την οικειοποιηθούν και ότι η Ελλάδα δυνάμει της προσπάθειας της να αντιταχθεί στον Άξονα έπρεπε να ανταμειφθεί οικονομικά από τις προστάτιδες δυνάμεις.³²³⁰ Τόσο για το ΕΑΜ όσο και για τους συνεργάτες των Γερμανών δεν υπήρχε καμία αναφορά.³²³¹ Υπήρχε απλώς η επίκληση της εθνικής προσπάθειας, στη βάση των αναγκών της «φυλής» που αντιμετώπιζε ένα διπλό κίνδυνο, εξωτερικό όσο και εσωτερικό.³²³²

Αντιθέτως, με τις ελλείψεις στα πολιτικά προγράμματα υπήρχε πλούσια φιλολογία για τα εθνικά θέματα-να σημειωθεί ότι ακόμη και τους δημοκρατικούς οι Λαϊκοί τους κατηγορούσαν για έλλειψη εθνικής προσήλωσης και αμφιλεγόμενη στάση έναντι των κατακτητών³²³³, με θέσεις που ήταν αρκούντως επιθετικές για το θέμα των σχέσεων με Αλβανία και Βουλγαρία.³²³⁴ Για θέματα όμως όπως το ζήτημα της Κύπρου, το Λαϊκό Κόμμα αρκούσαν σε διατυπώσεις της μορφής «δεν μιλάμε για διεκδίκηση αλλά για θέμα που αφορά στη μεγάλη μας φίλη και την Ελλάδα».³²³⁵ Βάρος δινόταν ιδιαιτέρως στην καλλιέργεια καλών σχέσεων με την Τουρκία αλλά

³²²⁸ Αντιθέτως και πέρα από προτάσεις του τύπου να δημιουργηθούν εργατικά επιμελητήρια και να επεκταθεί η κοινωνική ασφάλιση, δεν υπήρχαν καθόλου μέτρα για την άμεση αντιμετώπιση των αναγκών του πληθυσμού, Ομιλία Τσαλδάρη, Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, Συνεδριάσεις 13 Μαΐου -Ιούλιος 1946, Συνεδρίαση Δ', 17 Μαΐου 1946

³²²⁹ Ελληνικόν Αίμα 22 Οκτωβρίου 1945.

³²³⁰ Προκήρυξη των Λαϊκών στο FO 371/48282, R 16948/4/19, Leeper to FO, 3 Οκτωβρίου 1945

³²³¹ Σύμφωνα με μια αποστροφή ομιλίας του στη μεταπολεμική βουλή ο Τσαλδάρης έγινε προσπάθεια οικειοποίησης του εθνικού αγώνα, μια αντιπατριωτική απόπειρα έναντι της οποίας «βροντοφωνάζουμε ότι η εθνική αντίσταση ήταν ανώνυμη». Ήταν μεγάλη νίκη ότι δεν δώσαμε κανένα στρατιώτη στον εχθρό και ότι απέτυχε οικτρά η πολιτική και η εργατική επιστράτευση. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, Συνεδριάσεις 13 Μαΐου -Ιούλιος 1946, Συνεδρίαση Δ', 17 Μαΐου 1946.

³²³² Όπως το διατύπωσε στην πρώτη συνεδρίαση της νέας βουλής ο Τσαλδάρης, «τώρα που ο μέγας εχθρός караδοκεί εκτός της αιθούσης εμείς είμαστε διαιρεμένοι λόγω δημοψηφίσματος». Ο.π.

³²³³ Λόγος Τσαλδάρη στη Θεσσαλονίκη, 8 Μαρτίου 1946, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 16, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³²³⁴ Σύμφωνα με δηλώσεις του Τσαλδάρη η Αλβανία έπρεπε να καταληφθεί άμεσα από ελληνικά και συμμαχικά στρατεύματα. Καθημερινή 4 Ιουλίου 1945.

³²³⁵ Λόγος Τσαλδάρη στην Αθήνα, 16 Μαρτίου 1946, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 16, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

και τη Γιουγκοσλαβία.³²³⁶ Μάλιστα, οι Λαϊκοί κατηγορούσαν το ΚΚΕ ότι θέτοντας ζήτημα Ανατολικής Θράκης ωθούσαν τη χώρα σε προστριβές με τη φίλη Τουρκία.³²³⁷

Στην πραγματικότητα το κόμμα των Λαϊκών προσπαθούσε με τα εθνικά θέματα να αξιοποιήσει συμφέροντα και κοινωνικές φοβίες, για να αντισταθμίσει το μειονέκτημα από την απουσία του στον αντιστασιακό αγώνα και ιδίως στο επίπεδο υλικής πλαισίωσης των καθημαγμένων λαϊκών στρωμάτων. Πολιτικά, και έναντι ενός ΕΑΜ που είχε κατορθώσει να αποκτήσει προσβάσεις σε πληθυσμούς που αποτελούσαν την παραδοσιακή πελατεία των Λαϊκών, είχε αντιληφθεί ότι ως μοναδική λύση φάνταζε η ιδιότυπη συσπείρωση πίσω από τον αντικομμουνισμό του Μεσοπολέμου και της ανακίνησης των συνδρόμων του κοινωνικού συντηρητισμού έναντι της απειλής που συνιστούσε η αριστερά.³²³⁸

Η πολιτική αυτή, διατυπωνόταν την ίδια στιγμή που υπήρχε διάχυτη η εντύπωση ότι χωρίς σημαντικές οικονομικές παρεμβάσεις και αναδιανομές εισοδήματος δεν υπήρχε η δυνατότητα να ανακάμψουν στις αστικές δυνάμεις εκείνες οι κοινωνικές κατηγορίες,³²³⁹ που σύμφωνα με την εκτίμηση του συνόλου του πολιτικού κόσμου ήδη από την Κατοχή είχαν μετακινηθεί πολιτικά προς την αριστερά.³²⁴⁰ Σε αντιδιαστολή το κόμμα των Λαϊκών υποσχόταν ότι το αντικομμουνιστικό κράτος θα έδινε αυτομάτως τις λύσεις,³²⁴¹ καλλιεργώντας στον πληθυσμό τη λογική ότι η μόνη διέξοδος ήταν η δραστική αντιμετώπιση του κομμουνισμού που θα επέφερε την κοινωνική ευημερία.³²⁴²

³²³⁶ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις 13 Μαΐου -Ιούλιος 1946, Συνεδρίαση Δ', 17 Μαΐου 1946.

³²³⁷ Συνέντευξη Τσαλδάρη στη σουηδική εφημερίδα «Dagens Nyheter», 15 Μαΐου 1946, Λόγος Τσαλδάρη στην Πάτρα, 24 Μαρτίου 1946, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 16, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³²³⁸ Όπως σημείωνε στην εναρκτήρια ομιλία του στην μετεκλογική Βουλή ο Θ. Σοφούλης, ο φόβος των εύπορων πολιτών απέναντι στο κομμουνιστικό κίνδυνο καθώς και το μίσος των θυμάτων των κακοποιών στοιχείων της άκρας αριστεράς δέσποσε και έδωσε τη νίκη στους Λαϊκούς. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις Ε', 18 Μαΐου 1946.

³²³⁹ Ο Κ. Καραμανλής νέος πολιτικός τότε σχολίαζε ότι στην πράξη η ηγεσία της χώρας έχασε κάθε αίσθημα καθήκοντος ενώ ούτε η Αριστερά αλλά ούτε και η δεξιά θα ήθελαν να «είναι εκεί που βρίσκονται, αν μπορούσαν να καθορίσουν λογικά τη θέση τους. Επιστολή Καραμανλή από το Λονδίνο, καλοκαίρι 1945, Αρχείο Κ. Καραμανλή, Γεγονότα και Κείμενα, σπ. σ.40-41

³²⁴⁰ ΓΑΚ, Αναφορά Κρέοντα (Α. Πηλαβάκη) προς Τσουδερό 20-25 Νοεμβρίου 1943. αρχείο Τσουδερού, υποαρχείο Αρ. Πηλαβάκη.

³²⁴¹ Ήταν ενδεικτική η αμηχανία των Λαϊκών έναντι της αδυναμίας να απαντήσουν στα κοινωνικά προβλήματα της χώρας και να αποκτήσουν προσβάσεις στα λαϊκά στρώματα. Για αυτό επιχειρηματολογούσαν με αοριστίες του τύπου ότι το κόμμα αρνούσαν τον ταξικό (:) χαρακτήρα της κοινωνικής ασφάλισης και θα δημιουργούσαν ένα σύστημα «εθνικής ασφάλισης», Λόγος Τσαλδάρη στη Θεσσαλονίκη, 8 Μαρτίου 1946, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 16, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³²⁴² Είναι χαρακτηριστικό του κλίματος που καλλιεργήθηκε ότι δεν υπήρχε καμία περίπτωση να αποφευχθεί μεταπολεμικά η συγκρότηση του αντικομμουνιστικού κράτους που οδηγούσε στον εμφύλιο

Ήταν στην ουσία μια ιδεολογική πρακτική, ακριβώς όπως τη σηματοδοτούσε μια δήλωση του ιστορικού ηγέτη του Λαϊκού κόμματος στο Μεσοπόλεμο, του Π. Τσαλδάρη, ότι απέναντι σε μια δύναμη με σκοπό την κοινωνική ανατροπή δεν υπήρχαν πλέον δημοκρατικοί και βασιλικοί, ούτε βενιζελικοί και αντιβενιζελικοί. Υπήρχε από τη μια πλευρά η μεγάλη πλειοψηφία του λαού, «η εμμένουσα εις τας εθνικάς παραδόσεις και πιστεύουσα εις τα σύμβολά της πατρίδος, της Θρησκείας, της οικογένειας και της ηθικής» και από την άλλη η κοινωνική μειοψηφία που είχε ως σκοπό το «ποδοπάτημα» των εθνικών αξιών.³²⁴³ Έτσι, σύμφωνα με το κείμενο προγραμματικών αρχών που εξέδωσε το Λαϊκό Κόμμα το Νοέμβριο του 1945, δεν ήταν η επάνοδος στη μοναρχία που καθόριζε την πολιτική των Λαϊκών αλλά η αντίθεση τους προς τους κομμουνιστές, που σε αντιδιαστολή με τους πάσης φύσεως συνοδοιπόρους ήταν απόλυτη.³²⁴⁴

Η χώρα έπρεπε να προστατευθεί από τον κίνδυνο του κομμουνισμού, που περιελάμβανε και τον κίνδυνο της εθνικής συρρίκνωσης και οι Λαϊκοί έπρεπε να αναλάβουν την πρωτοβουλία να καταστήσουν δυνατή τη διακομματική συνεννόηση του αστικού πολιτικού κόσμου στη βάση του στόχου αυτού και της οριστικής απολάκτισης της κομμουνιστικής αριστεράς από την πολιτική σκηνή.³²⁴⁵ Σε άλλη περίπτωση, όπως έγραφε η Καθημερινή, η Ελλάδα θα παραδινόταν σε σφαγείς τύπου Βελουχιώτη.³²⁴⁶

Με την έννοια αυτή, το κόμμα επέλεγε να σταθεί στο πεδίο υπεράσπισης του καθεστώτος της βασιλευόμενης δημοκρατίας, όχι γιατί αυτή καθεαυτή η λύση της μοναρχίας ήταν η καλύτερη δυνατή αλλά γιατί, με ορισμένες τροποποιήσεις που θα αποδεχόταν ο «εθνικά σκεπτόμενος» βασιλιάς, μόνο έτσι θα καθίστατο επαρκής η διακυβέρνηση της χώρας και θα αποφεύγονταν προβλήματα του παρελθόντος που άνδρωσαν την

πόλεμο. Ήταν χαρακτηριστική η αγόρευση του Π. Χατζηπάνου υπουργού δικαιοσύνης στην μεταπολεμική Βουλή αναφορικά με την αναγκαιότητα λήψης των έκτακτων μέτρων κατά της αριστεράς (το Γ΄ Ψήφισμα): αν και το υπάρχον καθεστώς ήταν επαρκές, ο νέος νόμος καθιστούσε ταχύτερη την αντιμετώπιση των κομμουνιστών. Ο Ζαχαριάδης όταν έλεγε ότι οι αυτονομιστές στη Δυτική Μακεδονία είναι φασίστες απλά προσπαθούσε να συγκαλύψει τους πραγματικούς κομμουνιστές αυτονομιστές. Η Ελλάδα είχε απέναντι της μια συνομοσία. Άρα οι όποιες επιφυλάξεις αναφορικά με το αντιδημοκρατικό χαρακτήρα των μέτρων δεν είχαν σημασία για τις αναρχικές ομάδες. Αν αφήνονταν ελεύθερες οι συγκεντρώσεις και οι απεργίες, κατά τον υπουργό, αυτά ήταν τα έμβρυα του αναρχισμού. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ΄ Αναθεωρητική), τομ Α, 13 Ιουνίου 1946.

³²⁴³ Είναι χαρακτηριστικές λεκτικές αποστροφές του τύπου «οι εχθροί είναι εκείνοι που κυβέρνησαν την Ελλάδα... από την στιγμή της εχθρικής εισβολής και την κυβερνούν μέχρι της σήμερα» Λόγος Τσαλδάρη στη Θεσσαλονίκη, 8 Μαρτίου 1946, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 16, υποφάκελος 1, Τόρνο Κ. Καραμανλή.

³²⁴⁴ Εφημερίδες του μετριοπαθούς δεξιού χώρου δεν φείδονταν να κατηγορούν τα δημοκρατικά κόμματα για συγκαλυμμένη συνεργασία με τους εχθρούς της χώρας. Καθημερινή 22 Απριλίου 1945.

³²⁴⁵ Αρχείο Τσαλδάρη, (Παν. Κασσίμη), Λαϊκό Κόμμα, Προγραμματικά Αρχαί, Νοέμβριος 1945 υπό Διοικούσης Επιτροπής, σ. 5.

³²⁴⁶ Καθημερινή 9 Ιουνίου 1945.

αριστερά.³²⁴⁷ Σε αυτή τη βάση οι Λαϊκοί πρότειναν στα υπόλοιπα πολιτικά κόμματα το πλειοψηφικό ως μελλοντικό εκλογικό σύστημα ώστε να εξασφαλιστεί η οριστική περιθωριοποίηση του ΕΑΜ.³²⁴⁸

Στην πραγματικότητα, οι Λαϊκοί με τα επιχειρήματα αυτά προσπαθούσαν να αξιοποιήσουν το πλεονέκτημα τους έναντι όλων των άλλων αστικών δυνάμεων που ανέπτυσαν ανάλογα επιχειρήματα, καθώς ήταν το πιο στενά συνδεδεμένο κόμμα με το μονάρχη, ο οποίος και φάνταζε ως ο άξονας συσπείρωσης του αστικού κόσμου κατά του κομμουνισμού. Να σημειωθεί ότι την πολιτική ακριβώς αυτή χαρακτήρισε ο βρετανός υπουργός MacNeill ως άφρονα που στην πραγματικότητα οδηγούσε στον επιδιωκόμενο από τους Λαϊκούς εμφύλιο πόλεμο.³²⁴⁹

Άλλωστε, και παρά τη φαινομενική αντίδρασή τους, οι περισσότεροι πολιτικοί ηγέτες που βρισκόταν στα 1943 στην Ελλάδα τάσσονταν, κατά το μάλλον ή ήττον, υπέρ της επανόδου του Γεωργίου για να αντιμετωπιστεί δραστικά ο κομμουνιστικός κίνδυνος.³²⁵⁰ Ακόμη και ηγέτες καταγεγραμμένοι προπολεμικά ως συνεπείς έως και ακραίοι αντιβασιλικοί, όπως ο Γ. Παπανδρέου και ο Θεμ. Σοφούλης φαίνονταν να συμμερίζονται ως ένα βαθμό τις απόψεις αυτές, με την έννοια ότι έπρεπε να αναζητηθεί ο άξονας γύρω από τον οποίο θα συνασπίζονταν οι αντικομμουνιστικές δυνάμεις.³²⁵¹ Μόνο στο βαθμό που φοβούνταν ότι θα προκληθεί σύγχυση για τις διαθέσεις τους και ενδεχόμενη διάσπαση των κομματικών τους γραμμών απέφευγαν να εκφραστούν ανοικτά.³²⁵²

Δεδομένου, μάλιστα, του καλού ιδεολογικού χειρισμού του ζητήματος των Δεκεμβριανών, υπήρχε η αίσθηση ότι αρκετοί δημοκρατικοί είχαν στραφεί προς τους Λαϊκούς επειδή τους θεωρούσαν ως

³²⁴⁷ Ακόμη και τον ίδιο τον Κανελλόπουλο κατηγόρησαν βουλευτές του Λαϊκού Κόμματος για «συνοδοιπορία» επειδή στην μεταπολεμική βουλή μίλησε για ευθύνες της κυβέρνησης των Λαϊκών για την έκρυθμη κατάσταση που επικρατούσε. Τον κατηγόρησαν για υπόλογο κατά της πατρίδας επειδή δήθεν προκάλεσε το στασιαστικό κίνημα της Αιγύπτου και δεν το αντιμετώπισε δραστικά. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις Ε', 18 Μαΐου 1946

³²⁴⁸ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2, Πολιτική, Πρεσβεία Λονδίνου προς ΥΠΕΞ, αρ, πρωτ. 1294, 7 Μαρτίου 1946.

³²⁴⁹ Όπως σημείωνε ο εκδότης της Καθημερινής το ΚΚΕ δεν μπορούσε να συνυπολογιστεί στις εθνικές δυνάμεις. Καθημερινή 3 Ιανουαρίου 1946.

³²⁵⁰ Σημείωμα Τσαλδάρη επί Ακροάσεως της Επιτροπής του Λαϊκού Κόμματος παρά τον Αντιβασιλέα τη 30 Αυγούστου 1945. Αρχείο Τσαλδάρη, 1946, κατάταξη 7, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³²⁵¹ Ο Παπανδρέου είχε ήδη από την κατοχή με υπομνήματα του προσφέρει στους Βρετανούς τις υπηρεσίες του για να ανασχεθεί ο κομμουνισμός. P. Papastratis, British Foreign Policy Towards Greece During the Second World War 1941-1944, σπ. σ.172-175.

³²⁵² Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αναφορά Κρέοντα (Α. Πηλαβάκη) προς Προϊστάμενο (Ε. Τσουδερό) 20 Νοεμβρίου -25 Νοεμβρίου 1943 από Αθήνα, Αρχείο Τσουδερού, υποαρχείο Αρ. Πηλαβάκη.

ακραιφνέστερους αντικομμουνιστές από τους Φιλελεύθερους.³²⁵³ Χαρακτηριστικός του φόβου τον οποίον αξιοποιούσαν οι Λαϊκοί ήταν ο εναρκτήριο λόγος του Δαμασκηνού στην πρώτη μεταπολεμική ελληνική Βουλή ότι η χώρα σώθηκε κατά την έναρξη της εμφύλιας δεκεμβριανής σύγκρουσης, εξαιτίας της αποφασιστικότητας κάποιων, όταν μόνο η πλατεία Συντάγματος, «τα ολίγα τετράγωνα των Αθηνών» ήταν ελληνική επικράτεια.³²⁵⁴

Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία αυτή, η χώρα κινδύνευε εκτός των άλλων από την εξωτερική απειλή, όπως μορφοποιούνταν σε μυστικές συμφωνίες του ΚΚΕ με τη Βουλγαρία, προκειμένου να σχηματιστεί διεθνής Μακεδονία και να καταργηθούν τα σύνορα.³²⁵⁵ Ο ελληνικός λαός, αν δεν ήθελε να απολέσει την επικράτεια του, απαιτούσε να παραμεριστούν οι πολιτικές αντιθέσεις του αστικού κόσμου ώστε να προασπιστεί η εθνική ακεραιότητα έναντι και της εσωτερικής συνομοσίας.³²⁵⁶

Επιπλέον, το κόμμα των Λαϊκών υποσχόταν ότι θα έδινε ιδιαίτερο βάρος στο ζήτημα αποκατάστασης της τάξης και της προστασίας των περιουσιών των πολιτών. Ο κομμουνισμός ήταν ελεύθερος να δράσει και να προπαγανδίζει εντός των πλαισίων της νομιμότητας και κατά συνέπεια του σεβασμού του κράτους. Οι μέθοδοι της κομμουνιστικής τρομοκρατίας, αυτό που κατά τους Λαϊκούς το ΚΚΕ ονόμαζε αυτοάμυνα, θα αντιμετωπιζόταν ως επανάσταση.³²⁵⁷ Το άριστο έμπυχο δυναμικό των οργάνων της τάξεως εγγυόταν κατά τον Τσαλδάρη τη διασφάλιση της τάξης την εφαρμογή του νόμου.³²⁵⁸

³²⁵³ Αυτή ήταν και η εκτίμηση του Δαμασκηνού. Συνομιλία μεταξύ του Μακαριώτατου και του ΜακΝήλ υφυπουργού Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας, 19 Νοεμβρίου 1945, Αρχείο Γ. Σεφέρη, Επίμετρο, Γ. Σεφέρη, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 143.

³²⁵⁴ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις 13 Μαΐου -Ιούλιος 1946, Εναρκτήριο Λόγος Δαμασκηνού.

³²⁵⁵ Οι δεξιές εφημερίδες μιλούσαν για σχέδια στα Βαλκάνια που αφορούσαν μια εκτεταμένη κομμουνιστική σκευωρία, στην οποία σημαντικό ρόλο είχε το ΕΑΜ. Καθημερινή 17 Φεβρουαρίου 1946.

³²⁵⁶ Εκτός από τις πλέον γνωστές συμφωνίες που φέρονταν ότι είχε υπογράψει το ΕΑΜ, όπως αυτή στα 1943 μεταξύ του Α. Τζήμα, του αλβανού Τζότζα και του Τέμπο κατά τη διάρκεια των εργασιών της Α' Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης Ανταρτών, στις 7 Ιουλίου 1943 και αυτή στις 21 Ιανουαρίου 1944 στο χωριό Καρυδιές Εδέσσης μεταξύ ΕΑΜ και ΣΝΟΦ αλλά και το Σύμφωνο Ιωαννίδη -Δασκάλωφ, το ΚΚΕ φερόταν να έχει υπογράψει συμφωνία με τον Βουλγαρικό στρατό στο Μελισσοχώρι Μακεδονίας μεταξύ Φιλίποβιτς (γραμματέα της βουλγαρικής λέσχης Μακεδονίας, Γίονωφ, υπολοχαγού του βουλγαρικού στρατού και Αυγερινού και Στασινόπουλου από τον ΕΛΑΣ και την ΠΕΕΑ αντίστοιχα ώστε να παραδοθεί η Μακεδονία στους Βουλγάρους. Να σημειωθεί ότι η φιλολογία αυτή διατηρήθηκε για δεκαετίες και ο Τσαλδάρης κράτησε στο αρχείο του της εφημερίδες που ανακινούσαν τα θέματα αυτά ακόμη και στα τέλη της δεκαετίας του 1960. Πχ Ελεύθερος Κόσμος, 22, 23 και 24 Ιανουαρίου 1968. Αρχείο Τσαλδάρη Κωνσταντίνου Αθανασίου, ΕΛΙΑ.

³²⁵⁷ Οι δεξιές εφημερίδες είχαν μόνιμες στήλες που απαριθμούσαν τα εγκλήματα των κομμουνιστών. Ελληνικό Αίμα 21, 23 Δεκεμβρίου, Καθημερινή 3 Ιανουαρίου 1946.

³²⁵⁸ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις 13 Μαΐου -Ιούλιος 1946, Συνεδρίαση Δ', 17 Μαΐου 1946

Εξαιτίας των εσωτερικών αντιθέσεων αναφορικά με το μονάρχη, αλλά και της ανάγκης να καταστεί πειστική η υπερκομματική προσπάθεια αντιμετώπισης του κομμουνισμού οι Λαϊκοί διακοίνωναν ότι θα σεβαστούν τις λαϊκές επιθυμίες σε σχέση με το θέμα επανόδου του μονάρχη.³²⁵⁹ Συν τοις άλλοις, η μετριοπάθεια αυτή στις διακηρύξεις επιβεβαίωνε και την επιδίωξη τους να εμφανιστούν ως δύναμη που συγκέντρωνε τους αντικομμουνιστές, ανεξαρτήτως άλλης τοποθέτησης.³²⁶⁰ Για το λόγο αυτό οι ηγέτες των Λαϊκών έφτασαν να αρνούνται ότι το κόμμα είναι ακραιφνώς φιλομοναρχικό και μάλιστα αρκετοί από τους πολιτευτές του κόμματος δήλωναν ως πιστοί στη δημοκρατία.³²⁶¹

Δεν είναι τυχαίο ότι η πολιτική κατά του ΕΑΜ ήταν σύμπτωμα της επιβολής των ακραίων αντικομμουνιστών στις τάξεις του στελεχιακού δυναμικού του κόμματος των Λαϊκών.³²⁶² Στο κόμμα είχε ήδη από την περίοδο της κατοχής διαμορφωθεί μια ισχυρή μερίδα φανατικών αντικομμουνιστών, οι οποίοι πλέον ασκούσαν τον πολιτικό έλεγχο στις αποφάσεις του κόμματος.³²⁶³ Υπήρχε, επίσης, στην Ελλάδα κύκλος πολιτευτών των Λαϊκών που επιδίωκε ήδη από την κατοχή να εξασφαλίσει ένα φιλοβασιλικό συσχετισμό στο κόμμα,³²⁶⁴ πείθοντας και πολιτικούς όπως ο Π. Ράλλης που είχε συνυπογράψει το κείμενο κατά της επανόδου

³²⁵⁹ Μάλιστα οι συχνές δηλώσεις ηγετών των λαϊκών ότι ήταν δημοκρατικοί και ο βασιλιάς ήταν απαραίτητος μόνο για να αντιμετωπιστεί δραστικά ο κομμουνισμός είχε προκαλέσει έκπληξη στο διεθνή τύπο. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 5.5, Πολιτική, 1946, Ελληνική Πρεσβεία στη Στοκχόλμη, αρ. πρωτ. 392, 19 Φεβρουαρίου 1946.

³²⁶⁰ Είναι χαρακτηριστικό επίσης ότι το κόμμα ζητούσε να ψηφίζουν και τα δύο φύλα στις εκλογές. Πιθανόν αυτό να αποτελούσε προϊόν δυναμική επιρροή της γυναίκας του Τσαλδάρη. Την ίδια περίοδο αρκετοί γυναικείοι σύλλογοι είχαν θέσει ως στόχο τους το δικαίωμα ψήφου. Ι. Κουτσοχέρας, Η Γυναικεία Ψήφος, Αθήνα 1945, σ. 4 κε.

³²⁶¹ Το γεγονός αυτό είχε προκαλέσει έκπληξη σε παρατηρητές του εξωτερικού. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 5.5, Πολιτική, Πρεσβεία Σουηδίας, Στοκχόλμη προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 392, εφημερίδα Politiken Κοπενγάγη, 19 Φεβρουαρίου 1946.

³²⁶² Χαρακτηριστικές της εμπάθειας ενός μεγάλου τμήματος των δεξιών πολιτικών έναντι του ΕΑΜ, οι απόψεις του νέου τότε πολιτικού Κ. Καραμανλή. Γιαυτόν οι έλληνες που «επαγιδεύθηκαν» στο ΕΑΜ, «καταλλήλως φανατισθέντες» συμπεριφέρονταν όπως οι Μουσουλμάνοι που πίστευαν ότι η θέση στον παράδεισο είναι ανάλογη με τον αριθμό των απίστων που θα σκοτώσουν. Ήταν πιο επικίνδυνοι και από τους εγκληματίες γιατί ενώ οι τελευταίοι εγκληματούν έχοντας συνείδηση των πράξεων τους, οι κομμουνιστές εγκληματούν έχοντας συνείδηση ότι εξυπηρετούν πολιτικούς σκοπούς. Τα κινήματα στη Μέση Ανατολή μετέβαλε σε οίκτο τον θαυμασμό της παγκόσμιας κοινωνίας για την Ελλάδα ενώ τα Δεκεμβριανά, με τις θηριωδίες του ΕΑΜ, κατέβασαν τη χώρα εις το χαμηλότερο επίπεδο βαρβαρότητας. Υπαγορευμένες Σημειώσεις, Αρχείο Κ. Καραμανλή, Γεγονότα και Κείμενα, σπ. σ. 39-40

³²⁶³ Είναι χαρακτηριστικό ότι στην μεταπολεμική βουλή υπήρχαν πολιτευτές όπως ο Ε. Κουλουμβάκης, που δήλωναν ότι στις τουαλέτες της πλατείας Συντάγματος προδότες συγκεντρώνουν όπλα. Η χώρα έπρεπε να ψηφίσει αμέσως νόμο για να εκτοπιστούν όλοι οι κομμουνιστές, Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, 13 Ιουνίου 1946.

³²⁶⁴ Υπουργείον Εξωτερικών, ιστορικό Αρχείο, κατάταξη 9.6, Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 4537, Κάιρο 27 Απριλίου 1944, Απόσπασμα Επιστολής πολιτευτού Γ. Στράτου, Φεβρουάριος 1944.

του βασιλιά. Επικεφαλείς της κίνησης ήταν τα αδέρφια Κύρου (Αχιλλέας και Αλέξης).³²⁶⁵ Ο πρώην αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος, που ήταν ακραίος φιλοβασιλικός και υποστηρικτής της Χ, ήταν στην πραγματικότητα ο άξονας συσπείρωσης των ακραίων μοναρχικών των Λαϊκών.³²⁶⁶

Το πραγματικό κέντρο των ακραίων μοναρχικών ήταν η εφημερίδα Ελληνικό Αίμα των Λ. Πινιάτογλου και Κ. Βοβολίνη, που εκπροσωπούσε τον αδιάλλακτο φιλοβασιλικό κόσμο και αποτελούσε τον σύνδεσμο των Λαϊκών με τις οργανώσεις τύπου ΠΑΟ.³²⁶⁷ Το πρόσωπο όμως που κατά κύριο λόγο φερόταν ως ο φανατικός αντικομμουνιστής ήταν ο Π. Μαυρομιχάλης ένας από τους επικεφαλής της τριμελούς Διοικούσας επιτροπής των Λαϊκών, τον οποίο το ΕΑΜ κατηγορούσε ως έναν από τους Γερμανούς πράκτορες στη Μέση Ανατολή, τον οποίο μάλιστα οι Βρετανοί, για το λόγο αυτό, σύμφωνα με εαμικές εφημερίδες, τον είχαν περιορίσει στο Σουδάν.³²⁶⁸ Βρετανοί και Αμερικανοί είχαν την πληροφορία ότι ήταν ο βασικός χρηματοδότης όλων των παρακρατικών οργανώσεων και μάλιστα ο ταμίας της «Χ».³²⁶⁹

Χαρακτηριστικά ήταν τα επιχειρήματα του Γ. Στράτου στελέχους των Λαϊκών και μετέπειτα βουλευτή που μιλούσε για Ελλάδα που επί κατοχής βρισκόταν σε απόγνωση λόγω των εγκλημάτων του ΕΑΜ.³²⁷⁰ Για τους κύκλους των ακραιφνών αντικομμουνιστών, ακόμη και σε περιπτώσεις όπου έγιναν κοινές αντιστασιακές ενέργειες, το ΕΑΜ επιτέθηκε στα νώτα των εθνικιστικών οργανώσεων. Ο αστικός κόσμος όφειλε να αφουγκραστεί τις «γοερές κραυγές πόνου και απελπισίας» και να ζητήσει ακόμη και από τις αρχές κατοχής να απαλλάξουν τη χώρα από το ΕΑΜ.³²⁷¹ Στην ίδια βάση, τα Τάγματα Ασφαλείας, αν και στην αρχή συγκέντρωναν το λαϊκό μίσος, ήταν επιβεβλημένα ώστε να «σωθεί η πατρίδα από τον κομμουνισμό».³²⁷²

³²⁶⁵ ΓΑΚ, Αναφορά Κρέοντα (Α. Πηλαβάκη) προς Τσουδερό 20-25 Νοεμβρίου 1943, αρχείο Τσουδερού, υποαρχείο Αρ. Πηλαβάκη.

³²⁶⁶ Οπ.

³²⁶⁷ Την δράση των οποίων προέβαλε η εν λόγω εφημερίδα. Ελληνικό Αίμα, 17 Αυγούστου 1945.

³²⁶⁸ Ελεύθερη Ελλάδα 13 Μαΐου 1946.

³²⁶⁹ Βλ. και Θ. Σφήκας, Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος στην Ελλάδα, ο.π. σ. 90.

³²⁷⁰ Υπουργείον Εξωτερικών, ιστορικό Αρχείο, κατάταξη 9.6, Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 4537, Κάιρο 27 Απριλίου 1944, Απόσπασμα Επιστολής πολιτευτού Γ. Στράτου, Φεβρουάριος 1944.

³²⁷¹ Η αντίθεση των Λαϊκών έναντι του κομμουνισμού ήταν απόλυτος κατά τον Τσαλδάρη, Λόγος Θεσσαλονίκης, 8 Μαρτίου 1946, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 16, υποφάκελος 1, Τδρυμα Κ. Καραμανλή.

³²⁷² Επρόκειτο για άποψη στην οποία συνηγορούσαν, αν όχι ευθαρσώς, οι περισσότεροι αστοί πολιτικοί. Ακόμη και ο Σοφούλης, που εμφανιζόταν ως αδιάλλακτος αντιμοναρχικός, σε επιστολή του στον Τσουδερό σημείωνε ότι αν και οι δηλώσεις για τα Τάγματα Ασφαλείας του Τσουδερού στα 1944 περί καταδίκης τους απηχούσαν και τα δικά του αισθήματα, οι πάντες έπρεπε να αναρωτηθούν μήπως συμφέρει περισσότερο να μην παραδοθεί ο ελληνικός λαός βορά εις «πάσαν κακοποιόν επίθεση» αφού

Μάλιστα, από τη στιγμή που η κυβέρνηση της Μέσης Ανατολής ζήτησε μέχρι τον Ιανουάριο του 1944 να διαλυθούν τα Τάγματα,³²⁷³ το ΕΑΜ επωφελήθηκε και ενέτεινε την τρομοκρατική του δράση.³²⁷⁴

Βεβαίως στο κόμμα υπήρχαν και πολιτευτές που ήταν υπέρ των πολιτικών της συμφιλίωσης αλλά αυτοί ήταν μειοψηφία.³²⁷⁵ Ακόμη και μέσα στο ΚΚΕ πίστευαν ότι αρκετοί μετέπειτα βουλευτές, όπως ο Αθ. Μπουκουβάλας, ο Κ. Τζιτζικώστας και Β. Βασιλικός θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην εκτόνωση της πολιτικής κρίσης.³²⁷⁶ Ωστόσο, για την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος μόνο ο λαός μπορούσε να δώσει αμνηστία στους κομμουνιστές μέσω των εκλογών, πράγμα αδύνατο, αφού αυτές θα αποδείκνυαν ότι οι κομμουνιστές όφειλαν να δώσουν λόγο για τις εγκληματικές τους πράξεις.³²⁷⁷

Εκείνο που οι Λαϊκοί καθιστούσαν απολύτως σαφές ήταν ότι το κόμμα τους θα πλαισίωνε κάθε προσπάθεια πολιτικής απομόνωσης αλλά και εξόντωσης της αριστεράς.³²⁷⁸ Είναι χαρακτηριστικό ότι, όταν δημοσιοποιήθηκαν τα γεγονότα στην Καλαμάτα με το Μαγγανά, και ενώ στην Ελλάδα και στο εξωτερικό προκλήθηκε αγανάκτηση, ο Τσαλδάρης ήταν από τους λίγους πολιτικούς που αρκέστηκε στη δήλωση ότι οι πληροφορίες για το γεγονός ήταν ανεπαρκείς και δεν του επέτρεπαν τη συγκρότηση πολιτικής γνώμης. Δεν είναι τυχαίο ότι η δήλωση αυτή έγινε, όταν ακόμα και το κόμμα των Χιτών, που προκάλεσε τα γεγονότα, απέρριψε τον ισχυρισμό ότι ευθυνόταν για αυτά και αρκέστηκε στη διατύπωση «δεν εγκρίνουμε-δεν αποδοκιμάζουμε».³²⁷⁹

απέναντι του αντιμετωπίζει την τρομοκρατία, τις πολλαπλές δολοφονίες και τους οικονομικούς εκβιασμούς. Αρχείο Τσουδερού, (ΓΑ/Ε-6 (72).

³²⁷³ Για τα Τάγματα και την αποκήρυξή τους από την κυβέρνηση της Μέσης Ανατολής, P. Papastratis, *British Foreign Policy Towards Greece During the Second World War, 1941-1944*, σπ. σ.183, 189, 209, 211.

³²⁷⁴ Υπουργείον Εξωτερικών, ιστορικό Αρχείο, κατάταξη 9.6, Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 4537, Κάιρο 27 Απριλίου 1944, Απόσπασμα Επιστολής πολιτευτού Γ. Στράτου, Φεβρουάριος 1944.

³²⁷⁵ Ο Κ. Καραμανλής σημείωνε μεταγενέστερα ότι ελάχιστοι δεξιοί πολιτικοί είχαν καταλάβει τι είχε συμβεί στην Ελλάδα την τελευταία πενταετία ώστε να αξιοποιήσουν το γεγονός αυτό και να αποτρέψουν την τραγωδία που ακολουθούσε. Κ. Καραμανλής Καταγραφή στο Παρίσι 1968, Αρχείο Κ. Καραμανλή, Γεγονότα και Κείμενα, Αθήνα 1992, σ.44

³²⁷⁶ Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 409, φ. 62/162 Γραφείο Περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ, 21 Οκτωβρίου 1946. ΑΣΚΙ.

³²⁷⁷ Λόγος του Τσαλδάρη στην Κόρινθο, 13 Μαρτίου 1946. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 15 Β, υποφάκελος 2, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³²⁷⁸ Ακόμη και πολιτευτές των Φιλελευθέρων όπως τους Μανέτα, Μερκούρη, Πετιμεζά, Ζάκκα και Μελά οι Λαϊκοί τους θεωρούσαν κρυπτοκομμουνιστές. Κατάλογος υποψηφίων των Φιλελευθέρων στην Αθήνα, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 15Β, υποφάκελος 2, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³²⁷⁹ Καθημερινή 22 Ιανουαρίου 1946.

Πέρα από τις όποιες διακηρύξεις, το κόμμα συμπύκνωνε την πολιτική του σχεδόν αποκλειστικά στο θέμα επανόδου του μονάρχη ως παράγοντα που θα απέτρεπε την επιβολή των κομμουνιστών στην εξουσία αλλά και θα σηματοδοτούσε την ένταξη της χώρας στο δυτικό στρατόπεδο, γεγονός που θα προάσπιζε τα εθνικά συμφέροντα της χώρας, και δυνάμει του διεθνούς κύρους του, θα εξασφάλιζε τη διεθνή οικονομική βοήθεια που θα επέτρεπε τη γενική οικονομική ευμάρεια.³²⁸⁰ Το πρόβλημα ήταν πως θα επέσπευδε την επάνοδο του μονάρχη και πώς θα περιθωριοποιούνταν οι αρνητές του σε Κέντρο και αριστερά.³²⁸¹

Αναφορικά με το θέμα του βασιλιά αυτό που επιχειρούσαν να κάνουν οι Λαϊκοί εκτός από το να επισπεύσουν το δημοψήφισμα ήταν να διαμορφώσουν το ερώτημα όχι με βάση τον ίδιο το θεσμό αλλά ως προς την επάνοδο του συγκεκριμένου βασιλιά.³²⁸² Θεωρούσαν ότι έτσι θα ευνοούνταν ο μονάρχης, δεδομένου ότι η προσωποποίηση θα λειτουργούσε με τη συμβολική σημασία που ήθελαν να της προσδώσουν: αυτή του ανθρώπου που θα έσωζε τη χώρα από τον κομμουνισμό.³²⁸³ Όπως σημείωνε στη μεταπολεμική βουλή ο Σ. Βενιζέλος, η προσπάθεια να συνδεθεί το δημοψήφισμα με το πρόσωπο του βασιλιά αφορούσε και στην επιδίωξη να μην λυθεί τελεσίδικα το πολιτειακό σε περίπτωση ενός δυσμενούς αποτελέσματος, αφού αυτό θα αφορούσε μόνο το συγκεκριμένο βασιλιά και άρα οι Λαϊκοί θα είχαν κάθε δυνατότητα να το ξαναθέσουν στην περίπτωση παραδείγματος χάριν του Παύλου.³²⁸⁴

Επιπλέον, για το θέμα του είδους της Βουλής που θα προέκυπτε από τις εκλογές οι Λαϊκοί δεν ήθελαν να διευκρινιστεί η φυσιογνωμία της (Συντακτική ή Αναθεωρητική) ακριβώς για να δώσουν το περιθώριο στον ίδιο το βασιλιά μετά το δημοψήφισμα να αποφασίσει.³²⁸⁵ Ακόμη και μετεκλογικά, αρκετοί αρχηγοί της αντιπολίτευσης κατηγορούσαν την κυβέρνηση των Λαϊκών ότι εσκεμμένα άφηνε σε ασάφεια το ερώτημα για το

³²⁸⁰ Ελληνικό Αίμα, Το πολιτικό πρόγραμμα των Λαϊκών 15 Νοεμβρίου 1945, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 7, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³²⁸¹ Μόνο έτσι θα εδραιώνονταν τα χριστιανικά ιδεώδη και οι αρετές της φυλής. Λόγος Τσαλδάρη σε Θήβα-Χαλκίδα 19 Μαρτίου 1946, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 15 Β, υποφάκελος 2, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³²⁸² Σημείωμα Τσαλδάρη επί Ακροάσεως της Επιτροπής του Λαϊκού Κόμματος παρά τον Αντιβασιλέα τη 30 Αυγούστου 1945. Αρχείο Τσαλδάρη, 1946, κατάταξη 7, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³²⁸³ Ο οποίος κατά τον Τσαλδάρη είχε εκπονήσει πενταετές σχέδιο για τη διάλυση της χώρας. Ανεξαρτησία 4 Μαρτίου 1946. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 16, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³²⁸⁴ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής. (Δ' Αναθεωρητική). том Α. Συνεδρίασις Ε'. 18 Μαΐου 1946.

³²⁸⁵ Καθημερινή 22 Δεκεμβρίου 1945.

αναθεωρητικό έργο της Βουλής και προσέφευγε σε έναν σκόπιμο περιορισμό των δικαωμάτων της.³²⁸⁶

Ειδικά το θέμα του δημοψηφίσματος οι Λαϊκοί το είχαν αναγάγει σε κατεξοχήν άξονα της πολιτικής τους. Μάλιστα, από μια στιγμή και ύστερα, απειλούσαν ανοικτά ότι, αν η επιδίωξη τους δεν πραγματοποιούνταν, θα επιδίωκαν ένα ενδοκαθεστωτικό πραξικόπημα.³²⁸⁷ Έτσι, στις 29 Αυγούστου 1945, με μνημόνιο τους στο Δαμασκηνό οι Λαϊκοί υπογράμμισαν ότι θεωρούσαν έκνομη κάθε προσπάθεια αναβολής του δημοψηφίσματος, γιατί η διενέργεια εκλογών χωρίς επίλυση του πολιτειακού προβλήματος θα αποτελούσε πηγή ανωμαλίας και παράγοντα διαίρεσης του «εθνικόφρονα» κόσμου.³²⁸⁸ Απειλήσαν μάλιστα ότι, αν το δημοψήφισμα αναβαλλόταν, τότε το Λαϊκό κόμμα θα έφερνε το θέμα ενώπιον του ελληνικού λαού καταλογίζοντας ευθύνες στους υπαιτίους.³²⁸⁹

Η αδιάλλακτη στάση των Λαϊκών και οι έμμεσες απειλές τους για πολιτική εκτροπή³²⁹⁰ θορύβησαν τους Βρετανούς, οι οποίοι προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν κάποια συνεννόηση με την ηγεσία του κόμματος για να αποφευχθούν εκτροπές.³²⁹¹ Ωστόσο, τα πράγματα επιδεινώθηκαν, όταν ο Δαμασκηνός γύρισε στις 22 Σεπτεμβρίου από το Λονδίνο με την ανακοίνωση των Μεγάλων Δυνάμεων ότι οι εκλογές θα προηγούνταν του δημοψηφίσματος. Οι Λαϊκοί τον κατηγόρησαν για σφετερισμό της εξουσίας και απείλησαν με αποχή.³²⁹²

Πρέπει να σημειωθεί ότι γνώμονας της πολιτικής των Λαϊκών ήταν να αξιοποιήσουν την υποφώσκουσα εντύπωση ότι οι Βρετανοί ευνοούσαν την λύση επανόδου του μονάρχη και μάλιστα ως προϋπόθεση για την εξασφάλιση γενναίων οικονομικών ενισχύσεων.³²⁹³ Έτσι, μέχρι και την

³²⁸⁶ Ομιλία Π. Κανελλόπουλου, Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, Συνεδριάσεις Ε', 18 Μαΐου 1946.

³²⁸⁷ Ο Τσαλδάρης είχε καταστήσει σαφές ότι μετά τις εκλογές θα ακύρωνε όλες τις πράξεις νόμους και διατάγματα της προηγούμενης κυβέρνησης, Λόγος Τσαλδάρη στην Πάτρα, 24 Μαρτίου 1946, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 16, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³²⁸⁸ Σημείωμα Τσαλδάρη επί Ακροάσεως της Επιτροπής του Λαϊκού Κόμματος παρά τον Αντιβασιλέα τη 30 Αυγούστου 1945. Αρχείο Τσαλδάρη, 1946, κατάταξη 7, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³²⁸⁹ FO 371/4B2B1, R 16464/4/19, Athens to FO, 27 Σεπτεμβρίου 1945.

³²⁹⁰ Υπήρχαν και μια σειρά μικρά μοναρχικά κομματίδια που απειλούσαν με άσκηση βίας αν το δημοψήφισμα δεν διεξαγόταν άμεσα. Ν.Α. Δαρβέρης, πρώην υπουργός εκπρόσωπος Εθνικού Ριζοσπαστικού Κόμματος, Θεσσαλονίκη 7 Σεπτεμβρίου 1945, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 16, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³²⁹¹ FO 371/48281, R 16595/4/19, Leeper to FO, 29 Σεπτεμβρίου 1945.

³²⁹² FO 371/48282, R 16632/4/19, Leeper to FO, 25 Σεπτεμβρίου 1945 και Εμπρός 24 Σεπτεμβρίου 1945.

³²⁹³ Ο Δαμασκηνός δεν έκρυβε την αγωνία του να έχει πάντα τη σαφή πλαισίωση των Βρετανών στις πολιτικές του αποφάσεις προκειμένου να μην υπάρξει σύγχυση από τον κόσμο εκείνο που πίστευε ότι η πολιτική των λαϊκών υποστηριζόταν από τους Βρετανούς. Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 52.

περίοδο της διακυβέρνησης Βούλγαρη οι Λαϊκοί δήλωναν την απόλυτη νομιμοφροσύνη τους στους Βρετανούς.³²⁹⁴

Το πρόβλημα στις σχέσεις τους με τους Βρετανούς προέκυψε από τη στιγμή που διεφάνη ότι οι Βρετανοί θα αποδέχονταν τη λύση της αναβολής του δημοψηφίσματος. Αρχικά, αντιμετώπισαν με μετριοπάθεια την αλλαγή των βρετανικών επιδιώξεων, αφού είχαν την πεποίθηση ότι η βρετανική κυβέρνηση ήταν σαφώς υπέρ του μονάρχη. Γενικά, απέφευγαν οποιαδήποτε τριβή με τη βρετανική πλευρά, ώστε να φανεί ότι δεν υπήρχε κοινότητα συμφερόντων.³²⁹⁵ Όταν, για παράδειγμα, ο ΜακΝήλ κατά την επίσκεψη του στην Αθήνα, στις 20 Νοεμβρίου έθεσε εν γνώσει των πολιτικών αρχηγών το σχέδιο για την αναβολή του δημοψηφίσματος κανείς από τους Λαϊκούς δεν είπε ευθαρσώς τη γνώμη του³²⁹⁶ αλλά οχυρώθηκαν πίσω από τις υποτιθέμενες διαθέσεις της ελληνικής γνώμης, την οποία έπρεπε να πληροφορήσουν για το θέμα, παρά τη βρετανική πρόταση για εχεμύθεια πάνω στο ζήτημα.³²⁹⁷

Όπως εκτιμούσαν οι ίδιοι οι Βρετανοί, οι Λαϊκοί με κανένα τρόπο δεν θα επέλεγαν τη διάρρηξη των σχέσεων με την πολιτική τους τουλάχιστον ανοικτά. Άλλωστε, ακόμη και ο πιο ακραίος βασιλόφρονas, ο Π. Μαυρομιχάλης,³²⁹⁸ διαβεβαίωνε ότι οι Λαϊκοί θα έκαναν τελικά εκείνο ακριβώς που ήθελε η Βρετανία, αφού το μακροπρόθεσμο συμφέρον τους συνδεόταν με τις βρετανικές επιλογές.³²⁹⁹ Να σημειωθεί ότι ο Τσαλδάρης σε προεκλογική του ομιλία στις 24 Μαρτίου 1946 στην Πάτρα αναφερόμενος στη σχέση του κόμματος του με τους Βρετανούς μιλούσε για έλλειψη διαχωρισμού μεταξύ της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής της χώρας, όχι για ανάμειξη των Βρετανών αλλά για συνεργασία.³³⁰⁰

Εξαιτίας, όμως, της αλλαγής της σειράς εκλογών και δημοψηφίσματος αλλά και της πρόθεσης να αναβληθεί το τελευταίο, και

³²⁹⁴ Και αυτό εν αντιθέσει με την βρετανική επιδίωξη να μην εμπλακούν σε κυβερνητικό έργο, δεδομένης της αδυναμίας τους να ανταποκριθούν με λογική στις ανάγκες της χώρας. FO 371/48259, R 4562/4/19, Athens to FO, 7-8 Μαΐου 1945.

³²⁹⁵ Όπως σχολίαζε μεταγενέστερα ο Κ. Καραμανλής η ελληνική Δεξιά αποδεχόταν ως μόνη λύση τις μειωτικές παρεμβάσεις των Βρετανών. Κ. Καραμανλής Καταγραφή στο Παρίσι 1968, Αρχείο Κ. Καραμανλή, Γεγονότα και Κείμενα, σπ. σ.44

³²⁹⁶ Υπόμνημα Λαϊκών προς ΜακΝήλ, 17 Νοεμβρίου 1945, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 7, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³²⁹⁷ Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, σπ. σ. 67.

³²⁹⁸ Ο Μαυρομιχάλης είχε επισκεφθεί στις 13 Οκτωβρίου 1945 τον Leeper και τον είχε κατηγορήσει ότι μεθόδευε την απομάκρυνση του Γεωργίου από την Ελλάδα, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 7, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³²⁹⁹ Συνομιλία μεταξύ του Μακαριώτατου και του πρεσβευτού της Μεγάλης Βρετανίας, Παρασκευή 16 Νοεμβρίου 1945, Αρχείο Γ. Σεφέρη, Επίμετρο, Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, σπ. σ. 139.

³³⁰⁰ Λόγος Τσαλδάρη στην Πάτρα, 24 Μαρτίου 1946, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 16, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

κυρίως μετά την πρωθυπουργοποίηση του Σοφούλη, οι Λαϊκοί τελικά θα επιλέξουν μια πολιτική σχετικής αποστασιοποίησης από τις βρετανικές επιλογές, αφού μάλιστα, επικρατούσε πλέον η αντίληψη ότι η βρετανική εξωτερική πολιτική προσδιοριζόταν από τη λογική της πολιτικής συγγένειας των Εργατικών με τα ελληνικά δημοκρατικά κόμματα, που καλλιεργούσαν κύκλοι των ακραίων εργατικών στο Λονδίνο. Μάλιστα ο δεξιός τύπος είχε αρχίσει να εξαπολύει ανοικτές επιθέσεις στους ίδιους τους Βρετανούς.³³⁰¹ Ο Λήπερ κατέβαλε σημαντικές προσπάθειες να πείσει την ηγεσία του κόμματος ότι πριν τις εκάστοτε δηλώσεις τους έπρεπε να συμβουλευούνται τους Βρετανούς.³³⁰²

Οι Βρετανοί θεωρούσαν ότι η στάση των Λαϊκών οφειλόταν στην αδυναμία τους να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις της πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων καθώς και στη πολιτική σύγχυση που επικρατούσε στο εσωτερικό του κόμματος. Αξιοσημείωτο της σύγχυσης αυτής ήταν ότι οι Λαϊκοί ήταν πεπεισμένοι ότι με την πολιτική τους υπέρ του βασιλιά, εξυπηρετούσαν στο ακέραιο τα πραγματικά βρετανικά συμφέροντα. Γνώριζαν επίσης ότι ο Τσώρτσιλ εξακολουθούσε να ασκεί πιέσεις στην κυβέρνηση υπέρ του βασιλιά.³³⁰³

Για αυτό ακριβώς τον λόγο το Φόρειν Όφισ σκεφτόταν να ξεκαθαρίσει το θέμα, δημοσιοποιώντας τη βρετανική άποψη, ότι το δημοψήφισμα έπρεπε να αναβληθεί για να αποφευχθεί η αποχή των δημοκρατικών, ώστε να ακυρωθεί *de facto* το δημοψήφισμα.³³⁰⁴ Από την άλλη διερευνούσαν και το θέμα να ανταποκριθούν στο αίτημα των Λαϊκών να ανασχηματιστεί η κυβέρνηση επί το αντιπροσωπευτικότερο, ώστε να διασκεδαστεί η εντύπωση ότι οι Βρετανοί λόγω ιδεολογικής εγγύτητας του Εργατικού κόμματος ευνοούσαν σκανδαλωδώς το Κέντρο. Ωστόσο, ο Βρετανός πρέσβης, γνωρίζοντας ότι ο Σοφούλης δεν ήταν διατεθειμένος να δεχθεί οποιονδήποτε Λαϊκό στην κυβέρνηση του, δεν είχε άλλη λύση παρά να απορρίψει το αίτημα αυτό.³³⁰⁵

Όταν ανακοινώθηκε η πρωθυπουργοποίηση του Σοφούλη, οι Λαϊκοί αντέδρασαν με σφοδρότητα κατά των ίδιων των Βρετανών, ο βασιλιάς σε συνεννόηση με τους Λαϊκούς έστειλε μηνύματα από το Λονδίνο ότι διαμαρτυρόταν σφόδρα για το πολιτικό πραξικόπημα ενώ κυκλοφορούσαν πληροφορίες ότι οι Λαϊκοί είχαν δώσει εντολή στην ΣΑΝ και τη «Χ» να

³³⁰¹ Καθημερινή 11 Δεκεμβρίου 1945.

³³⁰² Οι Βρετανοί ζητούσαν από τους Λαϊκούς: να πολιτεύονται βάση της λογικής. FO 371/48281, R 16595/4/19, Leeper to FO, 29 Σεπτεμβρίου 1945.

³³⁰³ FO 371/48287, R 2054B/4/19, Bevin to Churchill 27 Νοεμβρίου 1945.

³³⁰⁴ FO 371/48282, R 17131/4/19, Leeper to FO, 8 Οκτωβρίου 1945

³³⁰⁵ FO 371/58668 R 330, Leeper to Orme Sargent, 27 Δεκεμβρίου 1945.

προετοιμαστούν για πραξικόπημα.³³⁰⁶ Μάλιστα, σταδιακά προχώρησαν σε απεργίες φίλα προσκείμενων εφημερίδων, υποκίνησαν αναταραχές στο στράτευμα, προσέφυγαν σε βοήθεια στους μηχανισμούς κερδοσκοπίας για να προκαλέσουν αστάθεια.³³⁰⁷

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Βρετανοί είχαν την ανησυχία ότι δεν έπρεπε να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να προβούν σε πραξικόπημα οι Λαϊκοί.³³⁰⁸ Ο Μπέβιν σε γεύμα στην ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο είχε δηλώσει στους Αγνίδη και Δραγούμη ότι σε περίπτωση που γινόταν οποιαδήποτε απόπειρα από τους Λαϊκούς για πραξικόπημα τότε θα απομονώνονταν και οι Βρετανοί θα τους καταδίκάζαν ανοικτά, αν δεν επέλεγαν και το δρόμο της καταστολής των πραξικοπηματικών αυτών ενεργειών.³³⁰⁹

Σε σχέση με τη γενικότερη στάση των Λαϊκών απέναντι στα τεκταινόμενα, σημαντικό ρόλο έπαιξε και ο ίδιος ο Γεώργιος Β΄ που διατηρούσε συχνή επικοινωνία μαζί τους. Για το βασιλιά ήταν αυτονόητο ότι το δημοψήφισμα έπρεπε οπωσδήποτε να προηγηθεί γιατί οι εκλογές δε θα εξασφάλιζαν σταθερότητα.³³¹⁰ Η στάση των Λαϊκών υπέρ του πλειοψηφικού ήταν η άποψη του ίδιου του Γεωργίου για τη συγκέντρωση όλου του πολιτικού κόσμου που στήριζε την επάνοδό του σε ένα ενιαίο εκλογικό σχηματισμό.³³¹¹

Στην πραγματικότητα, ο Γεώργιος ήταν ο καθοριστικός συντελεστής της πολιτικής πορείας των Λαϊκών τόσο επειδή διαμόρφωνε την πολιτική τους όσο και επειδή αποτελούσε παράγοντα αναπαραγωγής της κρίσης τους. Το πρόβλημα με το Γεώργιο ήταν ότι εξαιτίας της δικτατορίας Μεταξά αλλά και του πανικόβλητου τρόπου που διέφυγε από την Ελλάδα κατά τη γερμανική επίθεση είχε τρωθεί καθοριστικά το κύρος του στην λαϊκή συνείδηση. Είναι χαρακτηριστικό, για παράδειγμα, ότι μόλις αυτός και η κυβέρνηση του εγκατέλειψε την Κρήτη για τη Μέση Ανατολή, ο λαός στο Ρέθυμνο, αφού έκλεισε τα μαγαζιά του κατέβηκε στους δρόμους, εισέβαλε στο κτίριο της τοπικής νομαρχίας και σε αυτό της αστυνομίας και ξυλοκόπησαν τους υπαλλήλους. Αντίστοιχη τύχη είχαν και τα τοπικά γραφεία της ΕΟΝ του Μεταξά.³³¹²

³³⁰⁶ FO 371/48287 R 20612. Leeper to FO, 22 Νοεμβρίου 1945.

³³⁰⁷ FO 371/48288 R 21125. Leeper to FO, 7 Δεκεμβρίου 1945.

³³⁰⁸ Διασκεδάζοντας τις εντυπώσεις οι Λαϊκοί είχαν ανακοινώσει στις 22 Νοεμβρίου 1945 με διάγγελμα στον ελληνικό λαό ότι δεν θα προέβαιναν σε καμία βίαιη ενέργεια. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 7, υποφάκελος Ι. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³³⁰⁹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2. Πολιτική, Πρεσβεία Λονδίνου (Αγνίδης-Δραγούμης) προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 4168, 24 Μαΐου 1946.

³³¹⁰ FO 371/48281, R 16438/4/19. Foreign Office Minute, 20 Σεπτεμβρίου 1945.

³³¹¹ FO 371/48281, R 16589/4/19. King George of Greece, 22 Σεπτεμβρίου 1945.

³³¹² Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 427. Μαρτυρίες Αγωνιστών, φ 26/2/16 μαρτυρία από Ρέθυμνο, ΑΣΚΙ.

Ήταν τόσο έντονη η απέχθεια του λαού έναντι του Γεώργιου ώστε οι Βρετανοί είχαν αρχίσει να συζητούν για το ενδεχόμενο της αντιβασιλείας ήδη από τον Οκτώβριο του 1943.³³¹³ Μάλιστα, επειδή παρά τις πιέσεις να συγκατατεθεί, ο Γεώργιος αρνήθηκε, αποφασίστηκε να συγκροτηθεί μυστική επιτροπή υπό τον αρχιεπίσκοπο για να αντιπροσωπεύσει τα συμφέροντα του,³³¹⁴ γεγονός το οποίο τελικά απερρίφθη.³³¹⁵

Αλλά και η ίδια η προσωπικότητα του βασιλιά προκαλούσε προβλήματα ακόμη και σε εκείνους που κατά καιρούς τον υποστήριζαν. Όπως σημείωνε ο Ε. Τσουδερός, είχε το «γυναικείο ελάττωμα της υστερίας και απροσεξίας που όταν επικρατεί τότε το ένστικτο της ορθής απόφασης εξαφανίζεται και δρούσε παράλογα. Δεν ήταν καθόλου εύκολο να εξηγήσει κανείς γιατί κάποιες στιγμές είναι κακός απότομος και ατυχής στις επιλογές του». Η οικογένεια του ήταν μάλιστα, κατά τον Τσουδερό, πολύ χειρότερη. Ο Παύλος ήταν ακραίος γερμανόφιλος ενώ ο Πέτρος χωρίς ηθικούς φραγμούς. Κατά τον Τσουδερό, οι τελευταίες μέρες του βασιλικού θεσμού θα ήταν γεμάτες από φανερές και αφανείς δικτατορίες που η άμυνα της χώρας έναντι της κομμουνιστικής αδιαλλαξίας δυστυχώς θα επέτρεπε να πραγματοποιηθούν.³³¹⁶

Ωστόσο, οι συγκρούσεις ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ, τον Οκτώβριο του 1943, έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στην μεταβολή των διαθέσεων μιας μερίδας του πληθυσμού και κυρίως των παραδοσιακών πολιτικών ηγετών, παρότι η μεγάλη πλειοψηφία συνέχιζε να διατηρεί εχθρική εικόνα για το μονάρχη.³³¹⁷ Όσον αφορά σε αυτήν την εχθρότητα, για την οποία ακόμη και οι μετριοπαθείς δημοκρατικοί ανακάλυπταν παραπληροφόρηση και αδικαιολόγητη μαζική δυσπιστία, σημαντικό ρόλο έπαιξε και το γεγονός ότι στο αντιβασιλικό στρατόπεδο συνωστίζονταν και πρόσωπα που εγκαλούνταν για ανοικτή συνεργασία με τον κατακτητή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η ομιλία από το κατοχικό ραδιόφωνο του Πάγκαλου που κατηγόρησε το Γεώργιο ως τύραννο.³³¹⁸

Εκτός των άλλων, ο Γεώργιος δυσκολευόταν μεταπολεμικά να ανακτήσει το ρόλο του στην ελληνική πολιτική ζωή, αφού η υποχρεωτική του «Αποδημία» εξαιτίας των βρετανικών επιλογών καθιστούσε δύσκολη

³³¹³ Επιστολή Εμ. Τσουδερού προς Α. Λήπερ, 1 Νοεμβρίου 1943, στο Η. Βενέζη, Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός, ο.π., σ. 282-283.

³³¹⁴ Οπ. Σημείωμα Τσουδερού, 13 Δεκεμβρίου 1943.

³³¹⁵ Οπ. σ. 292-293.

³³¹⁶ Αρχείο Τσουδερού, Ημερολόγιο και Σημειώσεις, τομ. Γ2, Αθήνα 1997, σ. 234..

³³¹⁷ Αντιθέτων οι Βρετανοί κατέβαλαν άοκνες προσπάθειες να στηρίξουν τον Γεώργιο, καθόλη την κατοχική περίοδο. Βλ. P. Papastratis, British Foreign Policy Towards Greece During the Second World War, 1941-1944, οπ. σ. 19-29, 61-62, 87-91, 134-138.

³³¹⁸ Γενικά Αρχεία του Κράτους. Αναφορά Κρέοντα (Α. Πηλαβάκη) προς Προϊστάμενο (Ε. Τσουδερό 20 Νοεμβρίου -25 Νοεμβρίου 1943 από Αθήνα, Αρχείο Τσουδερού, υποαρχείο Αρ. Πηλαβάκη.

την προσπάθεια ελέγχου των πολιτικών πραγμάτων. Ο ίδιος ο Γεώργιος όχι μόνο επί της ουσίας δεν αναγνώριζε το καθεστώς αυτό αλλά αναζητούσε συνεχώς τρόπους για να διατηρεί τον έλεγχο τουλάχιστον στις αποφάσεις των Λαϊκών.³³¹⁹ Για αυτό διατηρούσε συνεχή επικοινωνία μέσω του αυλάρχη του Π. Πιπινέλη με τον Τσαλδάρη.

Σε αυτή τη βάση δεν δίσταζε να παίζει και το ρόλο του επιδιαιτητή στις πολιτικές αντιθέσεις των ίδιων των μελών του Λαϊκού κόμματος. Ο Τσαλδάρης, που διαφωνούσε με την «απόφαση» του μονάρχη να αποποιηθεί του δικαιώματός του να επιστρέψει άμεσα στην Ελλάδα, συγκατάνευσε μετά από βασιλική παρέμβαση, αλλά και μετά από βασιλική υπόδειξη ότι ιδίως τα Δεκεμβριανά ενείχαν κίνδυνο επέμβασης από τρίτες χώρες, αν επισπευδόταν η επάνοδος του Γεωργίου. Επιπλέον, σε σχέση με αρκετές προσωπικότητες του κόμματος που δυσπιστούσαν στην αναγκαιότητα της άμεσης επανόδου του μονάρχη στην Ελλάδα, ο Γεώργιος είχε μεσολαβήσει στον Τσαλδάρη, υποδεικνύοντας τις κατάλληλες υποχωρήσεις ώστε να προσεταιριστεί τους διαφωνούντες. Ο Τσαλδάρης υποσχέθηκε ότι θα έπειθε τελικά τους Γονατά, Ράλλη και Στεφανόπουλο.³³²⁰

Αλλά εκτός από τον Τσαλδάρη, ο Γεώργιος διεκδικούσε να επηρεάζει και το Δαμασκηνό, τόσο για το θέμα της επανόδου του στην Ελλάδα όσο και σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, αφού με τους Λαϊκούς καλλιεργούσε την εντύπωση ότι ήταν ο βασικός εγγυητής των εθνικών συμφερόντων. Όταν, για παράδειγμα, πληροφορήθηκε ότι ο Ι. Σοφιανόπουλος στο Σαν Φραντσίσκο, το καλοκαίρι του 1945, είχε συνομιλίες με το σοβιετικό υπουργό Μολότοφ, ο Γεώργιος προσπάθησε να επικοινωνήσει με το Δαμασκηνό και να του ζητήσει να αποφεύγει η Ελλάδα ειδικές επαφές με τη Ρωσία, στο μέτρο που ήταν προσανατολισμένη στη Δύση και να επιδιώξει, κατά το πρότυπο της Τουρκίας, την ευγενική αποστασιοποίηση της έναντι των Σοβιετικών. Ο Γεώργιος προφασίστηκε ότι δεν ήθελε με κανένα τρόπο η Ελλάδα να προκαλέσει τη δυσθυμία των Βρετανών.³³²¹

Ωστόσο, λόγω της αμοιβαίας αντιπάθειας Γεωργίου και Δαμασκηνού αλλά και της βρετανικής πρόθεσης να μην αφεθεί ο βασιλιάς να διαμορφώνει τις επιλογές του Δαμασκηνού, η επικοινωνία αυτή δεν απέδωσε. Είναι χαρακτηριστικό ότι, όταν οι Βρετανοί προσκάλεσαν τον αρχιεπίσκοπο στο Λονδίνο, το Σεπτέμβριο του 1945, σκέφτονταν να

³³¹⁹ Όπως δήλωσε ο υπουργός των Εξωτερικών Φ. Δραγούμης προς το υπουργικό συμβούλιο, τον Ιανουάριο του 1944, ο Γεώργιος προέβη στην ονομασία αντιβασιλέα δια απλής δήλωσης του και όχι δια βασιλικού διατάγματος. Αρχείο Αιγιαλείδη Γεωργίου, Γ.Γ υπουργικού συμβουλίου από Οκτώβριο 1944 έως Ιανουάριο 1945, ΕΛΙΑ.

³³²⁰ Αρχείο Τσαλδάρη. (Παν. Κασσίμη), Απάντηση Τσαλδάρη προς Γεώργιο. 11 Δεκεμβρίου 1944. ΕΛΙΑ.

³³²¹ Υπουργείο Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο. 1946, κατάταξη 26.2. Πολιτική. Πρεσβεία Λονδίνου προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 4110, 3 Ιουνίου 1945.

στείλουν το Γεώργιο να επιθεωρήσει τα πεδία των μαχών στη Γερμανία, για να μην συναντηθούν οι δύο άντρες.³³²²

Ωστόσο, τελικά έγινε συνάντηση στις 13 Σεπτεμβρίου 1945 όπου ο Γεώργιος ζήτησε από το Δαμασκηνό να μην δεχθεί με κανένα τρόπο αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, καθώς στην περίπτωση αυτή υπήρχε κίνδυνος εμφυλίου πολέμου λόγω άρνησης των δεξιών κομμάτων, την οποία υποκινούσε ο ίδιος.³³²³ Σύμφωνα με το Γεώργιο, το επιβεβλημένο θα ήταν προσφυγή σε εκλογές μέχρι το Δεκέμβριο του 1945 με πρόταξη του δημοψηφίσματος για να μπορούν να συνεννοηθούν καλύτερα τα πολιτικά κόμματα στη νέα βουλή.³³²⁴

Μάλιστα, για να δείξει στο Δαμασκηνό ότι είχε τον έλεγχο αρκετών δυνάμεων στην Ελλάδα διαβεβαίωσε τον αντιβασιλέα ότι θα έκανε κάθε τι δυνατό για να ασκήσει επιρροή σε εκείνους που στην Ελλάδα τον υποστήριζαν, ώστε να διεξαχθεί δημοψήφισμα χωρίς τριβές.³³²⁵ Αν και αρνούνταν το ρόλο του απλού κομματάρχη της δεξιάς, απειλούσε ότι μπορούσε να προκαλέσει μέσω των υποστηρικτών του γενική αναταραχή, που θα την απέτρεπε μόνο η υπόσχεση του ίδιου να μην κατεβεί εγκαίρως στην Ελλάδα.³³²⁶

Ωστόσο, τα σχέδια του ανατράπηκαν, όταν ανακοινώθηκε στις 19 Σεπτεμβρίου 1945 από τους Συμμάχους ότι οι εκλογές θα προηγούνταν του δημοψηφίσματος. Ο Γεώργιος διαμαρτυρήθηκε στους Βρετανούς και πληροφόρησε το Μπέβιν ότι, αν και δεν ήταν διατεθειμένος να προκαλέσει προβλήματα στους Συμμάχους, εντούτοις ήταν δυσαρεστημένος για τις βρετανικές ενέργειες για τις οποίες ο ίδιος δεν είχε λάβει γνώση. Άφηνε μάλιστα να διαφανεί ότι θα επέλεγε άλλης μορφής πολιτική πίεση για να επιτύχει τους σκοπούς του.³³²⁷

Έτσι, και ενώ ήταν εξαιρετικά δύσκολο να ενδώσει ο Δαμασκηνός, ο Γεώργιος έστρεψε το σύνολο της προσπάθειάς του να ελέγξει το Λαϊκό Κόμμα. Ο βασικότερος τρόπος ήταν ο φερόμενος ως τοποτηρητής του στο κόμμα των Λαϊκών Σ. Μαρκεζίνης,³³²⁸ ο πρώην πολιτικός σύμβουλος του

³³²² Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 20.

³³²³ Οι Λαϊκοί είχαν απειλήσει τον Δαμασκηνό με αναταραχές σε μια τέτοια περίπτωση. Επιτροπή του Λαϊκού Κόμματος προς τον Αντιβασιλέα 27 Αυγούστου 1945. Αρχείο Τσαλδάρη, 1946, κατάταξη 7, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³³²⁴ Π. Πιπινέλης, Γεώργιος Β', οπ. σ. 144.

³³²⁵ Την δέσμευση αυτή είχαν αναλάβει και οι Λαϊκοί. Σημείωμα Τσαλδάρη επί Ακροάσεως της Επιτροπής του Λαϊκού Κόμματος παρά τον Αντιβασιλέα τη 30 Αυγούστου 1945. Αρχείο Τσαλδάρη, 1946, κατάταξη 7, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³³²⁶ Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 35.

³³²⁷ FO 371/48287, R 20769/4/19, King George, 11 Σεπτεμβρίου 1945.

³³²⁸ Οι Βρετανοί απέδιδαν στο Μαρκεζίνη όλες τις παρεμβάσεις του Γεωργίου στα ελληνικά πολιτικά πράγματα, FO 371/48263 R 5757, Leeper to FO, 29 Μαρτίου 1945.

αρχιεπισκόπου Χρύσανθου, ο οποίος αναλαμβάνει σταδιακά καθοριστικές θέσεις μέσα στο Λαϊκό Κόμμα.³³²⁹ Μέσω αυτού, ειδικά από τη στιγμή που διορίστηκε η κυβέρνηση Σοφούλη και πληροφορήθηκε ότι επίκειται αναβολή του δημοψηφίσματος, στις 21 Νοεμβρίου, ο Γεώργιος ανέλαβε πρωτοβουλία και έστειλε στις εφημερίδες ανακοίνωση με την οποία πέρα από τη διαφωνία του για την αλλαγή στη σειρά εκλογών και δημοψηφίσματος, σχεδόν απείλησε ότι η οικονομική βοήθεια θα διακοπτόταν προς την Ελλάδα, με προφανή στόχο να πλήξει το κύρος της κυβέρνησης και να υπονομεύσει ακόμη περισσότερο την οικονομία.³³³⁰

Σε αυτόν οφειλόταν και η σκληρή στάση των Λαϊκών έναντι του Σοφούλη επειδή, στο μέτρο που η κυβέρνηση δεν συναινούσε στην επίσπευση του δημοψηφίσματος, ο Γεώργιος είχε επιλέξει τη σύγκρουση μεταξύ Κέντρου και Δεξιάς. Σε υπόμνημά του προς τους Βρετανούς υπό μορφή διαμαρτυρίας για την απόφαση τους να πρωθυπουργοποιήσουν το Σοφούλη, παρουσίασε την κυβέρνηση ως συνοδοιπόρο του ΕΑΜ.³³³¹ Κατήγγειλε τον Τσουδερό ως υπεύθυνο των ταραχών στη Μέση Ανατολή, επειδή είχε επιδείξει αδικαιολόγητη ανοχή προς το ΕΑΜ, τον στρατηγό Θ. Μανέττα ως εμπαθή που επιδίωκε να επιβάλει στο στράτευμα τους πολιτικούς του φίλους, τον Ι. Σοφιανόπουλο ως ακραίο αριστερό, το Γ. Καφαντάρη ως τυφλωμένο αντιμοναρχικό, τον Κ. Ρέντη και το Στ. Μερκούρη ως κρυπτοκομμουνιστές, το Χρ. Ευελπίδη ενεργούμενο του Ζεύγου, το στρατηγό Θ. Χαβίνη ως προδότη, τον Ι. Πελτέκη ως κλέφτη κλπ.³³³²

Με τη στάση του επίσης, πέρα από την αποστροφή του Δαμασκηνού, είχε προκαλέσει και την αγανάκτηση του Λήπερ, ο οποίος θεωρούσε το Γεώργιο, ως υπαίτιο της όξυνσης στις σχέσεις μεταξύ των αστικών κομμάτων και προπομπό επιβολής πρακτικών εμφυλίου πολέμου.³³³³ Ο ίδιος ο Mac Neill υπογράμμισε ότι η γενικότερη λογική του Γεωργίου οδηγούσε, αν τελικά υπερίσχυε στις εκλογές, σε εμφύλιο πόλεμο. Η καταπίεση που θα ακολουθούσε της επιβολής των μοναρχικών θα οδηγούσε αργά ή γρήγορα σε σύγκρουση, την οποία μπορούσε να αποτρέψει μόνο μια μετριοπαθής κυβέρνηση Κέντρου.³³³⁴

Όσον αφορά στο θέμα των εκλογών, ο Γεώργιος συμπεριφερόταν ως ο επιδιαιτητής των αντιθέσεων του παραδοσιακού πολιτικού κόσμου και

³³²⁹ Φ. Γρηγοριάδης, *Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας*, τομ. 3, ο.π. σ. 1080.

³³³⁰ Βήμα 22 Δεκεμβρίου 1945.

³³³¹ Στην ουσία μετέφερε τις θέσεις των Λαϊκών, ιδίως του Τσαλδάρη και του Μαυρομιχάλη για τους αντιπάλους τους. Σ. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Ελλάδας*, τομ. Β' 1944-1951, Αθήνα 1994, σ. 68.

³³³² FO 371/48288, R 20769, 5 Δεκεμβρίου 1945.

³³³³ FO 371/48288, R 20745, 3 Δεκεμβρίου 1945.

³³³⁴ FO 371/48288, R 20769, H. MacNeill Memorandum, 10 Δεκεμβρίου 1945.

ειδοποιούσε το Δαμασκηνό ότι αν επέστρεφε στην Ελλάδα περιενδεδυμένος των αρμοδιοτήτων του, θα απέφευγε η χώρα προστριβές σε σχέση με τις εκλογές που είχαν διχάσει τον «εθνικόφρονα» κόσμο. Μάλιστα πρότεινε και το εκλογικό εκείνο σύστημα που κατά τη γνώμη του θα διασφάλιζε σταθερές κυβερνήσεις και ήταν φυσικά το πλειοψηφικό.³³³⁵

Εκτός όμως από αυτό, η σχέση του Γεωργίου με τα μοναρχικά κόμματα λειτουργούσε ως πόλος έλξης, για όλους εκείνους που κατά καιρούς είχαν συνδεθεί με το μονάρχη, πολλοί από τους οποίους εμπλέκονταν σε ανοικτή συνεργασία με τον εχθρό. Ο ίδιος και η αποδοχή του αποτελούσε πιστοποιητικό επανόδου στην πολιτική ζωή για μια σειρά πολιτευτές που είχαν συνδεθεί με τις κατοχικές δυνάμεις και αντιμετώπιζαν πρόβλημα με τις δικαστικές διώξεις για δοσιλογισμό. Για παράδειγμα, ο υπουργός Επισιτισμού της κυβέρνησης Τσολάκογλου Εκτ. Τσιρονίκος, με επιστολή του στο Γεώργιο, προσπαθούσε να εξασφαλίσει τη μοναρχική εύνοια, ξέροντας ότι, σε μια μετεκλογική Ελλάδα που θα καθοριζόταν από την παρουσία του Έλληνα μονάρχη ήταν βέβαιη, η πολιτική αποκατάσταση για τους ευνοούμενους του.³³³⁶

Ο Γεώργιος, ιδίως από τη στιγμή που θεωρούσε ότι παραγνωριζόταν, επενέβαινε πλέον άμεσα τόσο στην πολιτική σκηνή όσο και στις ενδοκομματικές αντιθέσεις των Λαϊκών. Ειδικά μετά από το διάγγελμά του στις 28 Οκτωβρίου 1945,³³³⁷ όπου ανοικτά μίλησε για εχθρούς της πατρίδας που δεν περιορίζονταν στο κομμουνιστικό στρατόπεδο, όπως σχολίασε ο ιδιαίτερος του Δαμασκηνού Σεφέρης, η κατάσταση που είχε διαμορφωθεί ήταν ο βασιλιάς να λειτουργεί ως απλός κομματάρχης και ο Δαμασκηνός να προσπαθεί να σταθεί υπεράνω των κομμάτων.³³³⁸

Το γεγονός αυτό ανέτρεπε κάθε σχέδιο επίτευξης πολιτικής συνεργασίας των κομμάτων και βάθαινε τις αντιπάθειες μεταξύ των ηγετών του αστικού κόσμου. Ειδικά από τη στιγμή που δεν φαινόταν να τελεσφορεί η σύγκλιση Λαϊκών και Κέντρου, ο Γεώργιος με το διάγγελμά του ανακοίνωσε ότι θα εμπλακεί ενεργά στην πολιτική.³³³⁹ Ο ίδιος ο Μπέβιν, στη βουλή των Κοινοτήτων στις 23 Νοεμβρίου 1945 ανέφερε ότι κάθε φορά που επιδίωκε μια οικουμενική κυβέρνηση στην Ελλάδα, οι βασιλικοί κύκλοι του Λονδίνου σκευωρούσαν εναντίον της εξέλιξης αυτής, επηρεάζοντας την

³³³⁵ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2, Πολιτική, Πρεσβεία Λονδίνου προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 8062, 13 Νοεμβρίου 1945.

³³³⁶ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 5, Πολιτική, Πρεσβεία Ουάσιγκτον προς Λονδίνο, αρ. πρωτ. 769/1 επιστολή Εκτ. Τσιρονίκου προς Γεώργιο, 21 Φεβρουαρίου 1946.

³³³⁷ Ελληνικό Αίμα 28 Οκτωβρίου 1945.

³³³⁸ Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, σπ. σ. 59.

³³³⁹ Ο Σεφέρης σχολιάζει πως τρελάθηκε. Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ.69.

κρίση των ελληνικών πολιτικών δυνάμεων.³³⁴⁰ Ο Μπέβιν μίλησε για εμικρέδες που δεν άφηναν τους Λαϊκούς να συμμετάσχουν σε καμία κυβέρνηση.³³⁴¹ Ο ίδιος ο Λήπερ μίλησε για ανεπαρκείς ηγέτες της δεξιάς που δεν μπορούσαν να ακολουθήσουν μια συνεπή πολιτική και επηρεάζονταν από τις διαθέσεις εξωπολιτικών κύκλων.³³⁴²

Οι Βρετανοί γνώριζαν ότι ο βασιλιάς ήταν εκείνος που διαμόρφωνε την πολιτική των Λαϊκών. Ο ίδιος όμως ο Γεώργιος αντέτεινε στις όποιες επικρίσεις ότι κατέβαλε σοβαρές προσπάθειες να ενώσει τα ελληνικά κόμματα με επιστολές του προς τον Τσαλδάρη και Σοφούλη. Όμως, ο Μπέβιν στη Βουλή των Κοινοτήτων στις 28 Νοεμβρίου είχε υπογραμμίσει ότι ο Γεώργιος ήταν τροχοπέδη στην ενότητα των ελληνικών κομμάτων. Στο βρετανικό Υπουργείο των Εξωτερικών αναζητούσαν τρόπο ώστε να υποχρεωθεί ο Γεώργιος να εξαναγκάσει τους Λαϊκούς σε υποχώρηση και σε συνεργασία με τους Φιλελεύθερους, καθώς ο Σοφούλης διαμαρτυρόταν ότι ο Γεώργιος ήταν στην πραγματικότητα εκείνος που φαλκίδευε όλες τις συνεννοήσεις Λαϊκών και Φιλελευθέρων.³³⁴³

Σε όλες τις διαμαρτυρίες που απηύθυνε ο Γεώργιος στους Βρετανούς φρόντιζε να τονίζει ότι η κυβέρνηση υπαγόταν σε αυτόν και αποκαλούσε την Ελλάδα «η χώρα μου» για να τονίζει ότι ασκούσε σημαντικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα. Οι Βρετανοί από την πλευρά τους, προσπαθούσαν να πείσουν το Γεώργιο να μην αναμειγνύεται και υποχρεώνει τους Λαϊκούς σε επικίνδυνες πολιτικές, ακόμη και με απειλές ότι κινδύνευε η μεταπολεμική του θέση στη χώρα.³³⁴⁴

Στις 27 Νοεμβρίου 1945, ο Μπέβιν απάντησε στον Τσώρτσιλ σχετικά με ερώτημά του τι θα γίνει αν οι Λαϊκοί, αφού κερδίσουν τις εκλογές, θέσουν ζήτημα άμεσης διενέργειας δημοψηφίσματος, ότι, αν ο βασιλιάς γύριζε γρήγορα στην Ελλάδα, όπως επιθυμούσε, θα έβρισκε μια μεγάλη μερίδα του πληθυσμού εναντίον του και εκ των πραγμάτων οι Λαϊκοί θα ήταν πλέον υποχρεωμένοι να προβούν σε πραξικόπημα για να τον επιβάλουν. Ήταν μια εξέλιξη καταστροφική για τα ίδια τα συμφέροντα του μονάρχη και επομένως έπρεπε να αποφευχθεί.³³⁴⁵

Αντιθέτως, ο Γεώργιος, πεπεισμένος ότι οι Βρετανοί ήθελαν από το Δεκέμβριο του 1944 να τον κρατήσουν μακριά από την Ελλάδα για να ικανοποιήσουν αριστερόφρονες κύκλους των ΗΠΑ, πλειοδοτούσε στην

³³⁴⁰ Parliamentary Debates, House of Commons, Official Report November 1945.

³³⁴¹ Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 212 υποσημείωση.88.

³³⁴² FO 371/58679 R 3741, Leeper to FO, 8 Μαρτίου 1946.

³³⁴³ FO 371/48283, R 17329/4/19, FO to Athens, 11 Οκτωβρίου 1945

³³⁴⁴ FO 371/48285, R 19B38/4/19, FO to King, 22 Νοεμβρίου 1945.

³³⁴⁵ FO 371/48287, R 2054B/4/19, Bevin to Churchill 27 Νοεμβρίου 1945.

υποκίνηση με μοχλό τους Λαϊκούς σε εμφυλιοπολεμικές λογικές, ως μορφή πίεσης για να αναγνωριστεί ο πολιτικός του ρόλος από τους Βρετανούς. Είναι χαρακτηριστικό ότι όχι μόνο αρνήθηκε στις 15 Δεκεμβρίου 1944 να διορίσει αντιβασιλέα, όπως του είχε ζητήσει ο Τσώρτσιλ αλλά και δε θα υποχωρούσε ποτέ στο αίτημα των Βρετανών, αν ο Τσώρτσιλ δεν τον απειλούσε, μετά το ταξίδι του στην Αθήνα τα Χριστούγεννα του 1944, ότι θα αναγνώριζε μονομερώς το Δαμασκηνό ως αντιβασιλέα και το Γεώργιο όχι ως βασιλέα αλλά ως διακεκριμένο πρόσωπο.³³⁴⁶

Ειδικά σε σχέση με το Δαμασκηνό είχε επιδιώξει να υποβάλει στους Λαϊκούς μια διπλή πολιτική, αυτή της αναγνώρισης του ρόλου του αντιβασιλέα αλλά και της απόρριψης, όταν δεν ευνοούσε τα βασιλικά σχέδια. Σκοπός του ήταν να αισθάνεται ο αρχιεπίσκοπος ως αντιβασιλέας υπό προθεσμία.³³⁴⁷ Ο Γεώργιος καλλιεργούσε γενικά την εντύπωση ότι είχε κατά βάση πέσει θύμα της σκευωρίας του Δαμασκηνού να παρατείνει την ημερομηνία διεξαγωγής του δημοψηφίσματος για να σφετεριστεί τη βασιλική εξουσία. Ενοχλήθηκε δε ιδιαίτερα όταν ο Δαμασκηνός απέφυγε να συναντηθεί μαζί του κατά την επίσκεψή του στο Λονδίνο στις 12 Σεπτεμβρίου 1945.³³⁴⁸

Το σχέδιο για τη σύγκλιση του αστικού πολιτικού κόσμου είχε υποβληθεί από τον ίδιο και μάλιστα όριζε και τις δυνάμεις εκείνες που θεωρούσε ως προσιτές σε μια ευρύτερη πολιτική συνεννόηση αφού κατά τον ίδιο το βασιλέα κάποιοι βενιζελικοί ήταν αδιάλλακτοι και άρα αποκλείονταν από το φάσμα των συνεργασιών αυτών. Μάλιστα, ο μονάρχης υποσχόταν ότι θα ανέβαλε την έλευσή του στην Ελλάδα αλλά και θα ανέλαμβανε να προσυπογράψει τις κοινές δεσμεύσεις ώστε να καταστεί εφικτός ο στόχος αυτός.³³⁴⁹

Ειδικά για το θέμα αυτό ο Γεώργιος είχε συνεχείς μυστικές συνεννοήσεις με τον Τσαλδάρη ήδη από την περίοδο των Δεκεμβριανών. Μετά την εντολή του που σχηματοποιούσε και τους όρους της διακομματικής συνεργασίας, ο Τσαλδάρης, αφού, κατ' αρχήν προσπάθησε να πείσει τους ίδιους τους συναρχηγούς του, Ράλλη και Στεφανόπουλο, και μάλιστα με δέλεαρ την μη εσπευσμένη επάνοδο του Γεωργίου, επιχείρησε απευθείας συνεννόηση με το Σοφούλη και τον Παπανδρέου ώστε να

³³⁴⁶ Ο βιογράφος του Γεωργίου, Π. Πιπινέλης, γράφει ότι οι συζητήσεις με τον Τσώρτσιλ στην Downing Street ήταν ιδιαίτερα έντονες, Π. Πιπινέλης, Γεώργιος Β, σπ. σ. 172-173.

³³⁴⁷ Η στάση των Λαϊκών έναντι του Δαμασκηνού στις επαφές τους εμπεριείχαν και έμμεσες απειλές περί αλλαγών στα ανώτερα κλιμάκια του κράτους στην περίπτωση που δεν ανταποκρινόταν στα αιτήματά τους. Σημείωμα Τσαλδάρη επί Ακροάσεως της Επιτροπής του Λαϊκού Κόμματος παρά τον Αντιβασιλέα τη 30 Αυγούστου 1945. Αρχείο Τσαλδάρη, 1946, κατάταξη 7, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³³⁴⁸ Π. Πιπινέλης, ο.π. σ.176.

³³⁴⁹ Αρχείο Τσαλδάρη. (Παν. Κασσίμης). Πιπινέλης προς Τσαλδάρη, Λονδίνο 27 Νοεμβρίου 1945. ΕΛΙΑ.

σχηματιστεί κυβέρνηση Λαϊκών και Φιλελευθέρων. Μετά την απόρριψη του Σοφούλη στράφηκε στον Παπανδρέου, από όπου έλαβαν τη διαβεβαίωση ότι θα αναλάμβαναν τα δυναμικά υπουργεία.(Εσωτερικών, Ασφάλειας, Εθνικής Άμυνας). Ωστόσο, ο Παπανδρέου δεν προχώρησε σε συγκεκριμένες κινήσεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι για τα σχέδια αυτά ο Τσαλδάρης κρατούσε ενήμερο και το Λήπερ.³³⁵⁰

Είναι ενδεικτικό της προσήλωσης του Τσαλδάρη στις επιλογές του Γεωργίου,³³⁵¹ ότι στις διαβουλεύσεις με το Σοφούλη, στις 4-5 Δεκεμβρίου του 1944, μεσούντων των Δεκεμβριανών, πρότεινε την αρχηγεία της συμμαχικής κυβέρνησης στον ίδιο το Σοφούλη. Η μόνη προϋπόθεση ήταν να αποδεχθεί τη σύντομη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος αλλά και στην περίπτωση αυτή ο Σοφούλης θα είχε τον τελικό λόγο για το καθορισμό του χρόνου. Ο Σοφούλης, όμως, για να αποστεί της πρόσκλησης έθεσε στις διαπραγματεύσεις το θέμα της πιθανής υπουργοποίησης ενός ή δύο εαμικών, το οποίο απέρριψε ως εθνική συνθηκολόγηση ο Τσαλδάρης.³³⁵²

Ενδεικτικό της τακτικής του Γεωργίου ήταν ότι μετά την απόρριψη του σχεδίου σύγκλισης, το Λαϊκό Κόμμα μέσω του ίδιου του Τσαλδάρη ανακοίνωσε, στις 15 Δεκεμβρίου 1944, ότι αρνούνταν τη λύση της αντιβασιλείας,³³⁵³ αφού ο αστικός πολιτικός κόσμος δεν ανταποκρινόταν στο εθνικό του καθήκον.³³⁵⁴ Μάλιστα, πρότεινε ο ίδιος σε επιστολή του προς το βασιλιά να κρατηθεί σκληρή στάση, αφού το σχέδιο σύγκλισης του πολιτικού κόσμου στη βάση της αρχικής εντολής του μονάρχη δεν τελεσφόρησε.³³⁵⁵

Σε νέα προσπάθεια των Βρετανών να έρθουν σε επαφή Λαϊκοί και Φιλελεύθεροι στα μέσα Οκτωβρίου 1945, το εγχείρημα απέτυχε τελείως δεδομένης της όξυνσης στις σχέσεις των αρχηγών των κομμάτων. Όπως σημείωναν οι ίδιοι οι Βρετανοί ήταν πιθανόν ματαιοπονία το εγχείρημα αυτό, όταν τα δύο κόμματα δεν είχαν σαφείς πολιτικές θέσεις και πέρα από τις προσωπικές φιλονικίες τους δεν είχαν τίποτε να προσφέρουν στη χώρα.³³⁵⁶

³³⁵⁰ Αρχείο Τσαλδάρη, (Παν. Κασσίμη), Τσαλδάρης προς Γεώργιο 11 Δεκεμβρίου 1944., ΕΛΙΑ.

³³⁵¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Τσαλδάρης επιχειρηματολογούσε υπέρ της πρόταξης του δημοψηφίσματος παρότι ο ίδιος πίστευε ότι θα συνέφερε κομματικά τους Λαϊκούς η πρόταξη των εκλογών αφού έτσι θα καθίσταντο εκφραστές του συνόλου του βασιλόφρονος κόσμου. ΔΕ των Λαϊκών. Τσαλδάρης προς Δαμασκηνό 27 Αυγούστου 1945. Αρχείο Τσαλδάρη, 1946, κατάταξη 7, υποφάκελος 1, Τόρμα Κ. Καραμανλή

³³⁵² Αρχείο Τσαλδάρη, (Παν. Κασσίμη), Τσαλδάρης προς Γεώργιο 11 Δεκεμβρίου 1944., ΕΛΙΑ.

³³⁵³ Καθημερινή 22 Δεκεμβρίου 1944.

³³⁵⁴ Αρχείο Τσαλδάρη, (Παν. Κασσίμη), Τσαλδάρης προς ΜακΜίλλαν, 15 Δεκεμβρίου 1944., ΕΛΙΑ.

³³⁵⁵ Αρχείο Τσαλδάρη, (Παν. Κασσίμη), Επιστολή Τσαλδάρη προς Γεώργιο. Λονδίνο 16 Δεκεμβρίου 1944. ΕΛΙΑ

³³⁵⁶ . FO 371/48283, R 17396/4/19, 13 Οκτωβρίου 1945.

Ο Τσαλδάρης στο μεταξύ, υλοποιώντας τη στρατηγική απομόνωσης των ακραιφνών δημοκρατικών, κατηγορούσε ανοικτά το Σοφούλη ότι είχε υπογράψει μυστική συμφωνία με τους κομμουνιστές και καλούσε τον εθνικό κόσμο να ανατρέψει την κυβέρνηση. Μάλιστα ενέτεινε τις προσπάθειές του να εξασφαλίσει συνεννόηση με δυνάμεις προερχόμενες από το Κέντρο ώστε να προσδώσει ακόμη μεγαλύτερη βαρύτητα στην πολιτική του αστικού μετώπου.³³⁵⁷ Στις 16 Δεκεμβρίου 1945, οι Λαϊκοί μαζί με το Γονατά, τον Α. Αλεξανδρή (Κόμμα Μεταρρυθμιστικό), το Ν. Ζέρβα, τον Α. Σακελλαρίου (Πανελλήνιο Κόμμα), τον Α. Χατζηκυριάκο (Πατριωτικό Κόμμα), τον Π. Αργυρόπουλο (Κόμμα Εθνικής Ανασυγκροτήσεως) υπέγραψαν υπόμνημα κατά του Σοφούλη και της κυβέρνησης του που, μάλιστα, περιελάμβανε στην κυβέρνηση του και τον «αναρχοκομμουνιστή» Ι. Σοφιανόπουλο.³³⁵⁸

Όμως η μεγαλύτερη επιτυχία των Λαϊκών ήταν ότι κατόρθωσαν να προσεγγίσουν μέσα στο ίδιο το Φιλελεύθερο Κόμμα δυνάμεις και μάλιστα τον ίδιο τον θεωρούμενο ως συναρχηγό του το Σοφοκλή Βενιζέλο. Οι συνεννοήσεις είχαν την αφετηρία τους στη διερευνητική εντολή που παρέδωσε ο αντιβασιλέας στο Βενιζέλο να σχηματίσει μεικτή κυβέρνηση Βενιζελικών και Λαϊκών, λίγο πριν τη λύση της κυβέρνησης Κανελλόπουλου στις αρχές Νοεμβρίου 1945.³³⁵⁹

Η πενθήμερη προσπάθεια ναυάγησε εξαιτίας της άρνησης των Λαϊκών να αποδεχτούν τη συνεργασία με ανοικτό το θέμα επίσπευσης στη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος και των Φιλελευθέρων να ενδώσουν στην απαίτηση των Λαϊκών να υιοθετηθεί τελικά το πλειοψηφικό ως εκλογικό σύστημα. Ωστόσο, δημιούργησε τις προϋποθέσεις ώστε να καταστεί εφικτή η προσέγγιση Λαϊκών και Βενιζέλου. Η de facto μάλιστα άρνηση του επίσημου κόμματος των Φιλελευθέρων εξανάγκασε το Σ. Βενιζέλο -που σημειωτέον ήταν υπέρ του πλειοψηφικού- να υποβάλλει την παραίτησή του στις 2 Νοεμβρίου από υπαρχηγός του κόμματος.³³⁶⁰

³³⁵⁷ Για τους Βρετανούς η πολιτική αυτή οφειλόταν στα μετριοπαθή στελέχη που συμφωνούσαν ότι η αντίθεση Λαϊκών- Φιλελευθέρων δεν ήταν ανυπέρβλητη. FO 371/48287, R 20548/4/19, Μπέβιν προς Τσώρτσιλ, 27 Νοεμβρίου 1945.

³³⁵⁸ Έθνος 17 Δεκεμβρίου 1945.

³³⁵⁹ Η πολιτική συνεργασίας Λαϊκών και Φιλελευθέρων προτάθηκε από τους δυτικούς και αργότερα όταν ο Σοφούλης με το ΕΑΜ επιχείρησαν συνεννόηση, το καλοκαίρι του 1947, ώστε να σταματήσει ο εν εξελίξει εμφύλιος. Όταν ο Σοφούλης απάντησε καταρχήν θετικά, οι αμερικανοί απείλησαν με διακοπή της οικονομικής βοήθειας και υποχρέωσαν το Σοφούλη να σχηματίσει κυβέρνηση με τους Λαϊκούς. Θ. Σφήκας, Η Ειρήνη που δεν έγινε ποτέ, Ιούλιος-Αύγουστος 1947, Αντί, 17 Σεπτεμβρίου 1999, σ. 68-70

³³⁶⁰ Σύμφωνα με το βιογράφο του Βενιζέλου, Γ. Δάφνη, η άρνηση των Φιλελευθέρων οφειλόταν στο φόβο του Σοφούλη, ότι ο Βενιζέλος ως πρωθυπουργός θα τον υποσκέλιζε. Γ. Δαφνής, Σοφοκλής Ε. Βενιζέλος, ο.π., σ. 361. Ο Σοφούλης αντίθετα πρότεινε να σχηματίσει ο ίδιος μια αμιγώς «κεντρώα» κυβέρνηση. FO 371/48283, R 17309/4/19, Leeper to FO, 11 Οκτωβρίου 1945.

Προκειμένου να καταστεί εφικτή η συνεργασία αυτή, τέθηκε επί τάπητος και η πιθανότητα να σχηματιστεί, το Φθινόπωρο του 1945, συμμαχική κυβέρνηση, που για λόγους προσέλκυσης όσο το δυνατόν ευρύτερων δυνάμεων προερχόμενων από τους Φιλελευθέρους, πρόσφερε την πρωθυπουργική θέση στο Βενιζέλο. Το σχέδιο δεν τελεσφόρησε γιατί στους κόλπους των Λαϊκών πρυτάνευσε η ιδέα ότι μια τέτοια λύση θα υπέσκαπτε την εσωτερική ευστάθεια των ίδιων των Λαϊκών. Η Δ.Ε. των Λαϊκών -το κόμμα δεν είχε εκλέξει ακόμα αρχηγό- φοβόταν ότι τα μέλη του που θα συμμετείχαν στην κυβέρνηση θα επωφελούνταν, θα ακολουθούσαν προσωπική πολιτική και θα είχαν το προβάδισμα στον αγώνα για την εξουσία του κόμματος. Για αυτό άλλωστε, σύμφωνα με εκτίμηση του Βενιζέλου, δεν επέτρεψε η Δ.Ε των Λαϊκών, στις 31 Οκτωβρίου 1945, στα μέλη του κόμματος να μετάσχουν στην κυβέρνηση, παρά μόνο με τον όρο ότι δε θα κατέρχονταν στις προσεχείς εκλογές. Κατά τους Βρετανούς, οι Λαϊκοί αρνούνταν να συνεργαστούν γιατί εξακολουθούσαν να πιστεύουν ότι η βρετανική κυβέρνηση ήθελε την επιστροφή του βασιλιά και επομένως ο Βενιζέλος μπορεί να καθυστερούσε τη διεξαγωγή των εκλογών.³³⁶¹

Ωστόσο η δυνατότητα προσέγγισης είχε εδραιωθεί, καθώς και τα δύο μέρη είχαν αποδεχθεί τη λύση της κυβέρνησης Π. Κανελλόπουλου, ως κοινό πεδίο στήριξης ενιαίων πολιτικών επιλογών παρότι η κυβέρνηση αυτή συγκροτήθηκε από φίλους του Πρωθυπουργού με μικρή πολιτική πείρα και ήταν στην πράξη μια κυβέρνηση με ελάχιστα περιθώρια επιβίωσης.³³⁶²

Από την άλλη πλευρά, και ενώ είχαν βελτιωθεί οι όροι πολιτικής συνεννόησης των Λαϊκών με το Βενιζέλο, είχε ταυτόχρονα καταστεί ανέφικτη μια συνεργασία των επίσημων πολιτικών χώρων. Όταν μετά τη σύντομη κυβερνητική κρίση ο Mac Neill που στο μεταξύ είχε έρθει στην Αθήνα για να βοηθήσει στο σχηματισμό της νέας κυβέρνησης, ανακοίνωσε την αναβολή του δημοψηφίσματος, οι Λαϊκοί αντέδρασαν οξύτατα και κατηγόρησαν το Δαμασκηνό ως υπεύθυνο της αναβολής αυτής. Όταν όμως ο Δαμασκηνός πρότεινε για να εκτονώσει την κατάσταση κυβέρνηση με όλους τους πολιτικούς αρχηγούς, αρνήθηκαν για μια ακόμη φορά να συνυπάρξουν με το Σοφούλη, τον οποίο θεωρούσαν ως εχθρό της «εθνικής» υπόθεσης.³³⁶³

³³⁶¹ FO 371/48283, R 17309/4/19, Σχόλιο Laskey, 11 Οκτωβρίου 1945.

³³⁶² Οι Βρετανοί αναζητούσαν αγωνιωδώς έναν πολιτικό για να αναλάβει χαρτοφυλάκιο και τελικά κατέληξαν στον Κανελλόπουλο. FO 371/48283, R 18327/4/19, 22 Οκτωβρίου 1945

³³⁶³ Η άρνησή τους αυτή οφειλόταν και στην πεποίθηση ότι είχαν πλέον την πλειοψηφία γιατί το φρόνημα του λαού ήταν φιλοβασιλικό. Γ. Βλάχος, Πολιτικά Άρθρα, Αύγουστος 1961, άρθρο με τίτλο «Κρημνός», 22 Νοεμβρίου 1945.

Εντούτοις ο Βενιζέλος επέμεινε στην πολιτική της σύγκλισης. Όταν στις 20 Νοεμβρίου σχηματίστηκε κυβέρνηση η κυβέρνηση Σοφούλη, ο κρητικός πολιτικός, αξιοποιώντας την υπόσχεση Σοφούλη ότι αμέσως μετά την πρωθυπουργοποίησή του θα παρέδιδε την ηγεσία του κόμματος, απεύθυνε επίσημη πρόσκληση στους Λαϊκούς για συνεργασία.³³⁶⁴ Οι Λαϊκοί, που για πρώτη φορά αποδέχθηκαν να αρθούν επισήμως οι παραδοσιακές αντιθέσεις μεταξύ των δύο κομμάτων,³³⁶⁵ συγκατένευσαν στην πρόταση, γιατί, αν και πίστευαν ότι έτσι ή αλλιώς θα κέρδιζαν τις εκλογές, θεώρησαν ότι έτσι θα εξασφάλιζαν την έξωθεν καλή μαρτυρία, αφού στην παγκόσμια κοινή γνώμη εμφανίζονταν ως εκπρόσωποι αντιδραστικών τάσεων.³³⁶⁶

Είχε, άλλωστε, προηγηθεί δήλωση του Μπέβιν στη Βουλή των Κοινοτήτων ότι η βρετανική κυβέρνηση δεν είχε αντιρρήσεις για τη βασιλεία αλλά αρνούταν τη μοναρχία ενός κόμματος. Αυτό υποχρέωσε τους Λαϊκούς να αναθεωρήσουν την αντίληψη ότι πρέσβευαν τα συμφέροντα των Βρετανών, επιμένοντας στο βασιλιά, και να φανούν υποχωρητικοί, ως κόμμα που επιθυμούσε τις πολιτικές συγκλίσεις και δεν θα παρεμπόδιζε την πολιτική ομαλοποίηση.³³⁶⁷

Οι διαβουλεύσεις αυτές οδήγησαν στη σχηματοποίηση της πρότασης προς τους Φιλελευθέρους με τη μορφή της σύμπραξης και κοινής καθόδου στις εκλογές με προϋπόθεση ότι αυτές θα διεξάγονταν μέχρι τις 20 Ιανουαρίου 1946 και με πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα.³³⁶⁸ Ο μόνος όρος που ουσιαστικά έθεσαν ήταν να μην αντιδράσουν οι Φιλελεύθεροι σε μια επίσπευση του δημοψηφίσματος μετά τις εκλογές.³³⁶⁹ Προσέφεραν μάλιστα 135 θέσεις και την προεδρία της κυβέρνησης στους Φιλελεύθερους στη μελλοντική Βουλή, κρατώντας την αντιπροεδρία και τη θέση του προέδρου της Βουλής.³³⁷⁰ Να σημειωθεί ότι η συμφωνία περιείχε και ποσοστά, όπου το 45% των εδρών δινόταν στους Λαϊκούς, 35% στους Φιλελευθέρους και 20% στα υπόλοιπα κόμματα.

Επιπλέον, για να διασκεδαστούν οι ενδεχόμενοι φόβοι του Βενιζέλου ότι θα γινόταν το μέσο για την πολιτική επικράτηση των μοναρχικών

³³⁶⁴ FO 371/48286, R 20111/4/19, 27 Νοεμβρίου 1945.

³³⁶⁵ Ο Τσαλδάρης απέδωσε αργότερα την αποτυχία του εγχειρήματος πρωθυπουργοποίησης του Βενιζέλου στη ματαιοδοξία του Σοφούλη, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 9, υποφάκελος 2, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³³⁶⁶ Γ. Δάφνης, Σοφοκλής Ε. Βενιζέλος, ο.π. σελ. 368.

³³⁶⁷ FO 371/48286, R 19908/4/19, FO Minute 23 Νοεμβρίου 1945.

³³⁶⁸ Οι εφημερίδες που αναφέρονταν στη Δεξιά ενέτασσαν στη συμμαχία και τον Παπανδρέου και τον Κανελλόπουλο, Βραδυνή, 4 Ιανουαρίου 1946.

³³⁶⁹ Ένας από τους βασικούς πολιτικούς όρους της σύγκλισης ήταν ο συνδυασμός των δυνάμεων του εθνικού κόσμου να αντιμετωπιστούν δραστικά οι απεργίες. Καθημερινή 8 Ιανουαρίου 1946.

³³⁷⁰ Καθημερινή 10 Ιανουαρίου 1946.

δυνάμεων,³³⁷¹ οι Λαϊκοί πρότειναν η μετεκλογική κυβέρνηση να είναι εξωκομματικών προσωπικοτήτων και τα κόμματα να έχουν την υποχρέωση να την στηρίζουν. Σε αυτά συμφώνησαν οι Γονατάς, Παπανδρέου και Α. Αλεξανδρής.³³⁷²

Η συμφωνία αυτή συνοδευόταν και από μυστικό πρωτόκολλο, σύμφωνα με το οποίο τα δύο κόμματα θα κατέβαιναν στις εκλογές με ξεχωριστούς συνδυασμούς στην ευρύτερη περιοχή της Αττικής και της Βοιωτίας καθώς και στις Φθιώτιδας, Φωκίδας, Εύβοιας, Κορίνθου, Αργολίδας, Αρκαδίας, Λακωνίας, Μεσσηνίας, Ηλείας, Αιτωλίας, Ακαρνανίας, Κεφαλλονιάς, Κέρκυρας και Κυκλάδων.³³⁷³

Με κοινό συνδυασμό θα κατέβαιναν σε Αθήνα, Πειραιά και Θεσσαλονίκη όπου το ποσοστό συμμετοχής θα ήταν 50% για κάθε κόμμα, ενώ στην Κρήτη θα υπήρχε ένας Λαϊκός κατά νομό. Όλα τα μέλη της κυβέρνησης Σοφούλη και προφανώς και ο ίδιος ο πρωθυπουργός αποκλειόταν από τη μετεκλογική κυβέρνηση,³³⁷⁴ ενώ ο Δαμασκηνός θα υποχρεωνόταν σε παραίτηση και η αντιβασιλεία θα ασκείτο από Υπουργικό Συμβούλιο.³³⁷⁵

Το σχέδιο προέβλεπε να πειστεί ο Δαμασκηνός να ανατρέψει την κυβέρνηση Σοφούλη.³³⁷⁶ Όμως ο Σοφούλης δεν είχε πει την τελευταία του λέξη.³³⁷⁷ Την επαύριο της ανακοίνωσης της συμφωνίας κατήγγειλε, όπως και ο Πλαστήρας,³³⁷⁸ τη συνεργασία αυτή ως υποταγή των Φιλελευθέρων στους μοναρχικούς και ζήτησε από το Βενιζέλο να εγκαταλείψει το κόμμα.³³⁷⁹ Ο Βενιζέλος ανταπάντησε ότι η συνεργασία συνήφθη με απόλυτη ισοτιμία και ότι ήταν αποφασισμένος να συνεχίσει κάτι που θεωρούσε συμφέρον για τη χώρα.³³⁸⁰

³³⁷¹ Οι Λαϊκοί είχαν θέσει ως όρο την επίσπευση του δημοψηφίσματος αν πλειοψηφούσε οι συνασπισμός, Ελευθερία, 17 Ιανουαρίου 1946.

³³⁷² Αρχείο Τσαλδάρη, (Π. Κασσίμη), Σημείωμα Λαϊκού Κόμματος προς Σ. Βενιζέλο, 25 Οκτωβρίου 1945.

³³⁷³ Και σε αυτές τις περιφέρειες οι Φιλελεύθεροι θα είχαν την ευχέρεια, αν δεν κατέβαιναν ξεχωριστά, να συμπεριλάβουν έναν υποψήφιο τους σε κάθε συνδυασμό με τη συμφωνία να ψηφιστεί. Γ. Δάφνης, Σοφοκλής Ε. Βενιζέλος, οπ. σ. 618

³³⁷⁴ Στις 12 Δεκεμβρίου οι Λαϊκοί με το Ζέρβα είχαν κατηγορήσει το Σοφούλη στο Δαμασκηνό ότι οδηγούσε τη χώρα προς τον κομμουνισμό, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 7, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³³⁷⁵ Γ. Δάφνης, Σοφοκλής Ε. Βενιζέλος, οπ. σ. 618.

³³⁷⁶ Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 15Α, υποφάκελος 1, Σημείωμα Τσαλδάρη-Βενιζέλου προς Αντιβασιλέα, 17 Ιανουαρίου 1946, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³³⁷⁷ Να σημειωθεί ότι αρχικά οι δεξιές εφημερίδες προπαγάνδιζαν ότι ούτε ο ίδιος ο Σοφούλης ήταν αντίθετος με την εθνική Ένωση. Καθημερινή 8 Ιανουαρίου 1946.

³³⁷⁸ Ειδικά τον Πλαστήρα οι εφημερίδες των Λαϊκών τον εμφάνιζαν αρχικά ως συμπλέοντα με την εθνική ένωση, Καθημερινή 11 Ιανουαρίου 1946.

³³⁷⁹ Την δήλωση του κόμματος των Φιλελευθέρων κατά του Βενιζέλου δεν υπέγραψαν μόνο οι Κ. Ζαρίφης, Στ. Κωστόπουλος, Β. Καραπαναγιώτης και όλοι οι Κρήτες βουλευτές, Καθημερινή 17 Φεβρουαρίου 1946.

³³⁸⁰ Βήμα 11 Ιανουαρίου 1946.

Προς επίρρωση της άποψης ότι το εγχείρημα συνεργασίας Βενιζέλου-Λαϊκών έχαιρε μιας εκτεταμένης λαϊκής επιδοκιμασίας³³⁸¹ αλλά και αντιπροσωπευτικότητας διοργανώθηκε συγκέντρωση στις 13 Ιανουαρίου 1946, υπό την ευθύνη σωματείων της πρωτεύουσας που αυτοκλήτως αναλάμβαναν να εκφράσουν τον εθνικό παλμό για τον οποίο μιλούσε ο Βενιζέλος.³³⁸² Η επιλογή του χώρου, της ημερομηνίας και των ομιλητών έγινε υπ' ευθύνη της Διοικούσας επιτροπής των Λαϊκών που συνεδρίασε την προηγούμενη μέρα.³³⁸³

Στη συνεδρίαση αυτή, παρά τις επιφυλάξεις σε σχέση με το γεγονός ότι η ευθύνη της διοργάνωσης από τους Λαϊκούς θα εξυπηρετούσε τον Σοφούλη που θα μιλούσε για υποταγή των Φιλελευθέρων στα βασιλόφρονα σχέδια, εκτιμήθηκε ότι δεν ήταν δυνατόν να οργανωθεί μια μεγάλη συγκέντρωση, που να πληροί τη σκοπιμότητά της, με τις ελάχιστες δυνάμεις που διέθετε ο Βενιζέλος, αλλά απαιτούσε τη συνδρομή ενός καλά οργανωμένου μηχανισμού. Εκτός όμως αυτού μόνο η κομματική βάση των Λαϊκών ήταν σίγουρο ότι θα μετείχε στη συγκέντρωση και αυτό υπό την προϋπόθεση επίκλησής της από την ηγεσία του κόμματος.³³⁸⁴

Προκειμένου να επιτευχθεί η χρυσή τομή, οι Λαϊκοί σε συμφωνία και με το Βενιζέλο αποφάσισαν να αναγορεύσουν σε επίσημο οργανωτή της συγκέντρωσης τα μικροαστικά σωματεία στα οποία ασκούσαν έλεγχο και να διευρύνουν τη σύνθεση των ομιλητών σε επτά: Βενιζέλο, Τσαλδάρη, Μαυρομιχάλη, Γονατά, Παπανδρέου, Κανελλόπουλο και Αλεξανδρή, ώστε να προσδώσουν στη συγκέντρωση μια υπερκομματική σημασία.³³⁸⁵

Ωστόσο, ο αριθμός των συγκεντρωθέντων δεν ικανοποίησε ιδιαίτερα καμία πλευρά και η γενική εκτίμηση ήταν ότι μόνο αν η συγκέντρωση διεξαγόταν από το Βενιζέλο και ήταν σε αυτήν ο μόνος ομιλητής θα μπορούσε να μείνει κανείς ικανοποιημένος από την συμμετοχή.³³⁸⁶

³³⁸¹ Αντιθέτως Ζέρβας, Πατριωτικό Κόμμα Εφέδρων (Α. Χατζηκυριάκος), Κόμμα Εθνικής Ανασυγκοτήσεως (Π. Αργυρίοπουλος), Ομάδα Εθνικοφρόνων Πολιτευτών (Δ. Χατζίσκος) διαμαρτύρονταν ότι είχαν αποκλειστεί από τη συμμαχία ενώ την ίδια στιγμή σε αυτή υπήρχε ο Παπανδρέου ένας αντιμοναρχικός. Επιστολή προς ΔΕ των Λαϊκών 10 Νοεμβρίου 1945, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 7, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³³⁸² Αυτοί που στην πραγματικότητα χειροκρότησαν την συνεργασία των δύο χώρων ήταν οι ακραιφνείς μοναρχικοί όπως η ομάδα «Εμπρός» και ο Δ. Σφαέλλος καθώς και ο παρακρατικός Γ. Σούρλας, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 15Α, υποφάκελος 1, Πολιτική Ομάδα «Εμπρός» προς Κ. Τσαλδάρη, 14 και 23 Ιανουαρίου 1946, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³³⁸³ Αρχείο Κ. Τσαλδάρη (Π. Κασσίμης), καταγραφή, Ιανουάριος 1946.

³³⁸⁴ Ο.π.

³³⁸⁵ Μεταξύ αυτών με βάση την Καθημερινή απεύθυναν έκκληση και οι δικηγόροι των Φιλελευθέρων. Καθημερινή 8 Ιανουαρίου 1946.

³³⁸⁶ Να σημειωθεί ότι με προφανή επιδίωξη να εντείνουν το αίσθημα της αντικομμουνιστικής συσπείρωσης οι δεξιές εφημερίδες ανακάλυπταν σχέδια των κομμουνιστών να προκαλέσουν ταραχές στο συλλαλητήριο ή να παρεμποδίσουν την προσέλευση του κόσμου. Καθημερινή 13 Ιανουαρίου 1946.

Δεδομένου ότι με τις καλύτερες εκτιμήσεις δεν ήταν περισσότεροι από 50.000 οι ακροατές για το σύνολο των κομματικών δυνάμεων που εκπροσωπήθηκαν από ομιλητές στη συγκέντρωση,³³⁸⁷ σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε κανείς να αποτιμήσει το αποτέλεσμα της συγκέντρωσης ως έμπρακτη αποδοχή από τη βάση των Φιλελευθέρων της διαφοροποίησης Βενιζέλου.³³⁸⁸

Να σημειωθεί ότι τη συμφωνία Βενιζέλου- Λαϊκών επικρότησε με διθυραμβικό τρόπο και ο τουρκικός Τύπος που στην πλειονότητα του είχε ταχθεί υπέρ της βρετανικής πολιτικής και κατά του ΚΚΕ, επειδή θεωρούσε ότι προωθούσε τα σοβιετικά συμφέροντα στην περιοχή που έθιγαν τις επιδιώξεις των Τούρκων σε σχέση με το καθεστώς των Στενών. Από την άλλη οι Τούρκοι προτιμούσαν τον εθνικισμό των δεξιών κομμάτων που έστρεφε το ενδιαφέρον του προς τα βόρεια σύνορα της χώρας και όχι προς την Κύπρο και την Ανατολική Θράκη όπως έκανε το ΚΚΕ.

Για το λόγο αυτό η εφημερίδα «Τζουμχουρίετ» έσπευσε σχεδόν διθυραμβικά να παρουσιάσει τη συμφωνία Βενιζέλου και Λαϊκών, να μιλήσει για κομμουνιστικό κίνδυνο που ώθησε το δημοκρατικό κόσμο της χώρας υπέρ της ελληνικής δεξιάς, να προβλέψει άνετη νίκη των δεξιών κομμάτων αφού ακόμη και οι δημοκρατικοί θα ψήφιζαν τους Λαϊκούς εξαιτίας του φόβου του κομμουνισμού. Η εφημερίδα σημείωνε μάλιστα, μετά από συνέντευξη του ίδιου του Βενιζέλου που εξηγούσε τον τρόπο που έγινε η συμφωνία, ότι και ο Δαμασκηνός ευνοούσε τη συμφωνία αυτή.³³⁸⁹

Πράγματι, η πολιτική για την επίτευξη διακομματικής συμφωνίας του αστικού πολιτικού κόσμου είχε την αμέριστη υποστήριξη του Δαμασκηνού, που ήδη επί κατοχής κινούνταν απарέγκλιτα στη γραμμή συνεργασίας των παραδοσιακών πολιτικών κομμάτων. Γενικότερα ο Δαμασκηνός πίστευε ότι σε ένα ενδεχόμενο δημοψήφισμα θα νικούσε βασιλιάς με 60-65%.³³⁹⁰ Ωστόσο υπήρχε κίνδυνος να διασπαστεί το μέτωπο δημοκρατικών-μοναρχικών για το οποίο εργαζόταν ο Δαμασκηνός. Για το λόγο αυτό έφτασε να προτείνει μέχρι και παραίτηση του βασιλιά, αν εκείνος δε δεχόταν να συγκατατεθεί εγγράφως για την αναβολή του

³³⁸⁷ Ο Τσαλδάρης αναφέρθηκε στην ομιλία του στην συνεργασία με τους Κανελλόπουλο, Παπανδρέου με την χαρακτηριστική φράση «δόξα σοι ο θεός». Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 9, υποφάκελος 2, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³³⁸⁸ Γ. Δαφνής, Σοφοκλής Ε. Βενιζέλος, ο.π. σ. 372.

³³⁸⁹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2. Πολιτική, 1946. Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στη Άγκυρα προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 13880, Τζουμχουρίετ 2 Μαρτίου 1946, 7 Μαρτίου 1946.

³³⁹⁰ ΓΑΚ. Αρχείο Τσουδερού. Δελτίο αρ. 9 Έκθεσις για την κατάσταση στην Ελλάδα Αθήναι 12 Δεκεμβρίου 1943.

δημοψηφίσματος.³³⁹¹ Για το λόγο ακριβώς αυτό ο βασιλιάς τον θεωρούσε
εξαρχής εχθρό του.³³⁹²

Ο ρόλος του Δαμασκηνού ήταν σημαντικός δεδομένου ότι τον είχαν
αναγνωρίσει ήδη από την Κατοχή όλες οι αστικές πολιτικές δυνάμεις.
Μάλιστα, εκτελώντας βρετανικό σχέδιο να βολιδοσκοπηθούν όλοι οι
πολιτικοί αρχηγοί για το ενδεχόμενο να καταστεί ο Δαμασκηνός
αντιβασιλέας και να ηγηθεί κλιμακίου της κυβέρνησης του Καΐρου στην
Ελλάδα, απεδείχθη ότι όλα τα κόμματα συμφώνησαν, αν όχι να συγκροτηθεί
τέτοιο κυβερνητικό τμήμα, να αποδεχθούν το Δαμασκηνό ως αντιβασιλέα
στη μεταπολεμική Ελλάδα και οι πάντες συμφώνησαν να πειθαρχούν στις
εντολές του.³³⁹³ Ο ίδιος ο Δαμασκηνός που είχε την απεριόριστη στήριξη
των Βρετανών είχε εκπονήσει και σχέδιο για την διατήρηση της Αθήνας υπό
τον έλεγχο του αμέσως μετά την απελευθέρωση.³³⁹⁴

Επιπλέον είχε λάβει χώρα μια συστηματική προσπάθεια να προβληθεί
στις μάζες ο Δαμασκηνός ως επικεφαλής της αντιστασιακής προσπάθειας
του αστικού κόσμου επί Κατοχής.³³⁹⁵ και βάσει αυτού είχε αποκτήσει ειδικό
πολιτικό βάρος. Δυνάμει αυτών των ιδεολογικών εγκλήσεων οι
συνεργαζόμενοι αστοί πολιτικοί αξιοποιούσαν όσο το δυνατόν περισσότερο
την αίσθηση ότι η συμμαχία είχε την πλαισίωση του Δαμασκηνού. Μάλιστα,
οι δεξιές εφημερίδες διέδιδαν ότι τη συμφωνία και τις διεργασίες
παρακολούθησε και ο ίδιος ο Δαμασκηνός.³³⁹⁶

Στην κατεύθυνση αυτή οι θιασώτες της «Εθνικής Ένωσης»
θεωρούσαν το Δαμασκηνό ως τον άτυπο πολιτικό εκπρόσωπο τους και του
απευθύνονταν με αυτή τη λογική. Όταν, για παράδειγμα, ο Δαμασκηνός δεν
κατόρθωσε να επιβάλει στους Βρετανούς την επιλογή του πλειοψηφικού, οι
ηγέτες της Εθνικής Ένωσης τον θεώρησαν απόλυτα υπεύθυνο και σχεδόν
τον χαρακτήρισαν εξωμότη του εθνικού στρατοπέδου.³³⁹⁷

³³⁹¹ Συνάντησις Δαμασκηνού-Μπέβιν, Φόρειν Οφίς, 7 Σεπτεμβρίου 1945. Γ. Σεφέρης, Πολιτικό
Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π., σ. 28.

³³⁹² Είχε καλλιεργηθεί η εντύπωση από τον ίδιο το Γεώργιο ότι ο Δαμασκηνός τον υπέσκαπτε. Ο Λήπερ
καθώς και κάποιοι σύμβουλοι του (Γεωργάκης) του ζήτησαν να εξηγήσει τις θέσεις του με τη μορφή
γράμματος στο Γεώργιο. Γ. Σεφέρης, πολιτικό ημερολόγιο, ο.π. σ. 30.

³³⁹³ Επιστολή Ε. Τσουδερού, προς Γεώργιο Β', 8 Μαρτίου 1944. Η. Βενέζης, Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός,
οπ. σ. 294.

³³⁹⁴ P. Papastratis, British Foreign Policy Towards Greece During the Second World War, 1941-1944, οπ.
σ. 144 και 161-163.

³³⁹⁵ Βεβαίως ο αντιστασιακός ρόλος του Δαμασκηνού περιοριζόταν σε επιστολές εκκλήσεις προς τις αρχές
Κατοχής. Για τις επιστολές του Δαμασκηνού προς τις κατοχικές κυβερνήσεις και τις δυνάμεις κατοχής. Η.
Βενέζης, Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός, οπ. σ. 24 κ.ε.

³³⁹⁶ Καθημερινή 10 Ιανουαρίου 1945.

³³⁹⁷ Σημείωμα των συνεργαζομένων στην Εθνική Ένωση προς τον Δαμασκηνό, 16 Φεβρουαρίου 1946,
Αρχειό Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 15Α, υποφάκελος 1. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

Την ίδια στιγμή, η αντίδραση των κομματικών στελεχών των Φιλελευθέρων για τις επιλογές του Βενιζέλου ήταν εξαιρετικά έντονη, ενώ το σύνολο του προσκείμενου στους Φιλελευθέρους Τύπου αντιμετώπισε τη συμφωνία ως συνομωσία.³³⁹⁸ Ήταν περισσότερο από προφανές ότι η πρωτοβουλία Βενιζέλου τύγχανε καθολικής απόρριψης στους κόλπους του κόμματος του.³³⁹⁹ Την εκτίμηση αυτή δεχόταν και ο ίδιος ο Βενιζέλος, ο οποίος για να καλύψει τα νώτα του δήλωσε ότι σε περίπτωση επιβολής της αναλογικής ως συστήματος διεξαγωγής των εκλογών δεν ήταν δυνατόν να ισχύσει η συμφωνία με τους Λαϊκούς. Προκειμένου να διασκεδάσει τις εντυπώσεις αναγκάστηκε να μιλήσει για συμφωνία που ελήφθη με απόλυτη ισοτιμία και να διαβεβαιώσει ότι ο Τσαλδάρης είχε δώσει την υπόσχεσή του ότι δεν θα επιδίωκε μονομερή ρύθμιση για το πολιτειακό.³⁴⁰⁰

Μάλιστα, η συγκέντρωση των «εθνικών» δυνάμεων στο γήπεδο του Παναθηναϊκού για να γιορταστεί η συμφωνία με ομιλητές τον Τσαλδάρη, Γονατά, Παπανδρέου, Κανελλόπουλο και Αλεξανδρή ενέτεινε τις αντιδράσεις. Ταυτόχρονα, οι Λαϊκοί έριξαν λάδι στη φωτιά, επιλέγοντας εξ ονόματος του Βενιζέλου να καταγγείλουν εκείνους που αρνούνταν την «εθνική» σύγκλιση και να καταμαρτυρούν στους Φιλελεύθερους συμφωνία ώστε να ευνοηθούν οι κομμουνιστές.³⁴⁰¹ Για αυτό λόγο, και εν απουσία του ίδιου του Βενιζέλου που μετέβη στην Αλεξάνδρεια, για το γάμο της κόρης του,³⁴⁰² οι Φιλελεύθεροι επίσημα αποκήρυξαν την κίνηση Βενιζέλου.³⁴⁰³

Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι αιτία της αντισυσπείρωσης των Φιλελευθέρων έναντι των επιλογών των Λαϊκών και του Βενιζέλου, ήταν η προσπάθεια των Λαϊκών να διευρύνουν τις κοινωνικές αναφορές της κίνησης και μάλιστα στη βάση της ανακίνησης και αντιθέσεων που αφορούσαν το κλίμα του εθνικού διχασμού αναφορικά με το στράτευμα. Ιδίως να προσεταιριστούν τους αξιωματικούς εκείνους που φοβούνταν ότι ο Σοφούλης σκόπευε να τους περιθωριοποιήσει, προς όφελος εκείνων που

³³⁹⁸ Να σημειωθεί ότι οι δεξιές εφημερίδες επίτηδες καλλιεργούσαν ένα κλίμα ασάφειας ως προς τις πραγματικές επιδιώξεις του Σοφούλη, φιλοξενώντας πληροφορίες για συνεννοήσεις του Σοφούλη με τους πολιτικούς αρχηγούς ώστε να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι η εθνική ένωση θα διευρυνόταν συνέχεια. Καθημερινή 24 Ιανουαρίου 1946.

³³⁹⁹ Ο Πλαστήρας μίλησε για αποδεκτή συμφωνία μόνο στα όρια του δημοκρατικού κόσμου. Βήμα 12 Ιανουαρίου 1946.

³⁴⁰⁰ Καθημερινή 11 Ιανουαρίου 1946.

³⁴⁰¹ Την ίδια στιγμή οι εφημερίδες των Λαϊκών μιλούσαν για μυστικές συμφωνίες υπουργών της κυβέρνησης (Σοφιανόπουλο, Καρτάλη, Πελτέκη) για να ανατραπεί ο Σοφούλης και να ενταχθεί στην κυβέρνηση το ΕΑΜ. Καθημερινή 6 Ιανουαρίου 1946.

³⁴⁰² Είναι χαρακτηριστικό ότι στο γάμο αυτό παρίστατο και ο διάδοχος Παύλος, η Φρειδερίκη και ο εξάετής Κωνσταντίνος.

³⁴⁰³ Βήμα 19 Ιανουαρίου 1946.

ήταν προσκείμενοι στο κόμμα των Φιλελευθέρων.³⁴⁰⁴ Οι Λαϊκοί στόχευαν έτσι να αποκτήσουν τα ερείσματα στον κρατικό μηχανισμό που θα τους επέτρεπαν να περιορίσουν τις επιπτώσεις από την απουσία πρόσβασης στο κράτος.³⁴⁰⁵

Οι Λαϊκές εφημερίδες μιλούσαν για τους αξιωματικούς που ήταν θύματα της ηγεσίας του στρατεύματος που είχε επιλεγεί από τους Φιλελεύθερους,³⁴⁰⁶ οι οποίοι και σκόπευαν να επαναφέρουν τους ανθρώπους που ήταν εκτός στρατιωτικών σωμάτων πάνω από 20 χρόνια αλλά και εκείνους που είχαν στασιάσει στη Μέση Ανατολή.³⁴⁰⁷ Μάλιστα, το Λαϊκό Κόμμα θεωρούσε το σύνολο των εν ενεργεία αξιωματικών ως ταγμένους αντικομμουνιστές και για αυτό διατύπωσαν έντονες διαμαρτυρίες (Παπανδρέου-Γονατάς) όταν ο υπουργός Εσωτερικών Θ. Χαβίνης προσπάθησε να προωθήσει διάταγμα ώστε να μην ψηφίσουν στους τόπους που υπηρετούσαν αλλά μόνο στους τόπους καταγωγής του.³⁴⁰⁸

Η ανακίνηση του ζητήματος του στρατεύματος επέτεινε την πόλωση μεταξύ των δύο πολιτικών χώρων. Ωστόσο, πέρα από την απομόνωση του Βενιζέλου από το κόμμα του, το σχέδιο συνεργασίας ναυάγησε αφού, αν και ο Τσαλδάρης με το Βενιζέλο πίεζαν ασφυκτικά το Δαμασκηνό να υιοθετηθεί το θέμα του πλειοψηφικού,³⁴⁰⁹ τελικά επελέγη το αναλογικό εκλογικό σύστημα. Να σημειωθεί, ότι επειδή απαραίτητος όρος της συνεργασίας ήταν η επιβολή του πλειοψηφικού, οι δύο άνδρες είχαν στείλει μέχρι και υπόμνημα με βάση το οποίο απειλούσαν ότι αν δεν επιλεγόταν το πλειοψηφικό έπρεπε ο αρχιεπίσκοπος και η κυβέρνηση να παραιτηθούν. Αν και ο Δαμασκηνός έκανε τα πάντα για να υλοποιηθεί η πρόταση τους³⁴¹⁰ και σταδιακά υιοθέτησε το επιχείρημα ότι το δημοψήφισμα δεν έπρεπε να

³⁴⁰⁴ Η κυβέρνηση Τσαλδάρη μετά τις εκλογές ρύθμισε το ζήτημα με ειδικά νομοθετικά διατάγματα την παραμονή σύγκλησης της Βουλής. Αντί στην Βουλή, όλες οι αρμοδιότητες περνούσαν στο Συμβούλιο Εθνικής Άμυνας (από τον πρωθυπουργό, τον υπουργό εθνικής άμυνας και τους επιτελάρχες). Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδρίασις ΙΔ, 4 Ιουνίου 1946

³⁴⁰⁵ FO 371/48282, R 16948/4/19, Leeper to FO, 3 Οκτωβρίου 1945.

³⁴⁰⁶ Πολιτευτές των Λαϊκών, όπως ο Ι. Στράτος κατηγορούσαν τους δημοκρατικούς στην κυβέρνηση της Μέσης Ανατολής ότι έφτασαν να συνεργαστούν ακόμη και με την κατοχική κυβέρνηση των Αθηνών ώστε να επιτευχθεί η δημοσίευση του νόμου 560/1943 για να επαναφέρουν στο στράτευμα τους αξιωματικούς που είχαν εκδιωχθεί από το 1935 μέχρι τα 1943. Μάλιστα για τους πολιτευτές αυτούς «ευτυχώς» υπήρχαν τα Τάγματα Ασφαλείας όπου επανέρχονταν οι αξιωματικοί που παραμερίστηκαν και έτσι ο στρατός της Αλβανίας παρέμεινε ενεργός για να εκτελέσει τη στιγμή που έπρεπε το εθνικό του καθήκον κατά του κομμουνισμού, Υπουργείον Εξωτερικών, ιστορικό Αρχείο, κατάταξη 9.6, Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 4537, Κάρο 27 Απριλίου 1944, Απόσπασμα Επιστολής πολιτευτού Γ. Στράτου, Φεβρουάριος 1944.

³⁴⁰⁷ Καθημερινή 16 Ιανουαρίου 1946.

³⁴⁰⁸ Βήμα 15 Φεβρουαρίου 1946.

³⁴⁰⁹ Σημείωμα προς τον Αντιβασιλέα των συνεργαζομένων στην Εθνική Ένωση, 16 Φεβρουαρίου 1946. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 15Α, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³⁴¹⁰ FO 371/58674, R 2246 Leeper to FO 11 Φεβρουαρίου 1946

αφορά το θεσμό αλλά το πρόσωπο του Γεώργιου, δεν κατόρθωσε να επιβάλει τις απαιτήσεις τους.³⁴¹¹

Μετά την εξέλιξη αυτή, οι Λαϊκοί μπορούσαν πλέον να προσβλέπουν μόνο στις δυνάμεις εκείνες που είχαν ανοικτά ταχθεί υπέρ του βασιλιά. Ο Λήπερ υπολόγιζε τη δύναμη τους σε 35-40%.³⁴¹² Από αυτούς ο πλέον ισχυρότερος συνοδοιπόρος ήταν ο Στ. Γονατάς που αποφάσισε να διαρρήξει κάθε σχέση με το παρελθόν του, αυτό του ακραιφνούς αντιμοναρχικού.

Ο Γονατάς, ένα από τα ηγετικά στελέχη των Φιλελευθέρων³⁴¹³ είχε θέσει εξ αρχής ζήτημα αλλαγής της πολιτικής του κόμματος αναφορικά με τη στάση έναντι στο μονάρχη και ταυτόχρονα θέμα ηγεσίας, την οποία διεκδικούσε ο ίδιος.³⁴¹⁴ Στις 10 Μαρτίου 1945 δήλωσε ότι όλα τα κόμματα έπρεπε να κρατήσουν στάση ουδετερότητας κατά το διενεργούμενο δημοψήφισμα και παρέδωσε στον Τύπο επιστολή του Θ. Σοφούλη προς τον ίδιο με ημερομηνία 31 Αυγούστου 1941,³⁴¹⁵ με βάση την οποία ο πρώτος υποσχόταν να υποδείξει το Γονατά ως διάδοχό του μετά από τις επόμενες πολιτικές εκλογές.³⁴¹⁶

Ο Σοφούλης αντέδρασε άμεσα χαρακτηρίζοντας τη δημοσίευση της επιστολής ως πράξη αήθη και ζήτησε τη διαγραφή αυτών που δε συμφωνούσαν με τη γραμμή στο πολιτειακό που ο ίδιος είχε χαράξει. Ο Γονατάς σε απάντηση της αντίδρασης Σοφούλη, στις 18 Μαρτίου δήλωσε ότι ιδρύει νέο κόμμα με τίτλο «Εθνικοί Φιλελεύθεροι».³⁴¹⁷ Στις 21 Μαρτίου ο Σοφούλης για να πιστοποιήσει ότι αυτός εξέφραζε πολιτικά το κόμμα συγκάλεσε στο σπίτι του συγκέντρωση 55 βουλευτών του 1936 οι οποίοι εκτός από κάποιες εξαιρέσεις επικύρωσαν τη διαγραφή των διαφωνούντων.³⁴¹⁸

³⁴¹¹ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις 13 Μαΐου -Ιούλιος 1946. Εναρκτήριο Λόγος Δαμασκηνού.

³⁴¹² FO 371/58677, R 3288 Leeper to FO, 23 Φεβρουαρίου 1946.

³⁴¹³ Ο Γονατάς διετέλεσε πρωθυπουργός στο διάστημα 14 Νοεμβρίου 1922-11 Ιανουαρίου 1924, αντιπρόεδρος της κυβέρνησης του Ελευθ. Βενιζέλου από τις 13 Ιουνίου 1932-17 Αυγούστου 1932, πρόεδρος της Γερουσίας από 4 Νοεμβρίου 1932- Απρίλιο 1935, υπουργός Στρατιωτικών και Εξωτερικών σε βραχύβια διαστήματα. Στ. Γονατάς, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων, εκδ. Πολιτικού Γραφείου ΚΕΦ, Αθήνα. Ιανουάριος 1948 σ. 3 κ.ε. και Στ. Γονατάς, Απομνημονεύματα 1897-1947, Αθήνα 1958, σ. 227 κ.ε.

³⁴¹⁴ Ο Γονατάς έδωσε στη δημοσιότητα επιστολή του Σοφούλη προς τον ίδιο, σύμφωνα με την οποία του προσέφερε στα 1941 την αρχηγεία του κόμματος αλλά και παραδεχόταν την αδυναμία του να ηγηθεί πολιτικών διαδικασιών λόγω ηλικίας. Σ. Γονατάς, Απομνημονεύματα, ο.π σ. 400-401.

³⁴¹⁵ Καθημερινά Νέα 10 Μαρτίου 1945.

³⁴¹⁶ Βλ. και Γ. Δαφνής, Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος ο.π. σ. 351

³⁴¹⁷ Δεν ήταν τυχαίο, όπως άλλωστε τόνισε και ο Γονατάς, το γεγονός ότι το κόμμα του ιδρύθηκε στις 18 Μαρτίου, δηλαδή την 9η επέτειο από το θάνατο του Ελευθ. Βενιζέλου. Στ. Γονατάς, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων, εκδ. Πολιτικό Γραφείο, Αθήνα 1948, σ.14

³⁴¹⁸ Γ. Δάφνης, Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος ο.π. σ. 352. Ο Αβραάμ και οι Γερουσιαστές, Ν. Χατζόπουλος και Δ. Παπαδημητρίου τάχθηκαν με το Γονατά.

Η κρίση αυτή προκάλεσε μεγάλη εντύπωση δεδομένου ότι ο Γονατάς είχε πολιτογραφηθεί ως φανατικός αντιμοναρχικός.³⁴¹⁹ Παρά το γεγονός ότι φάνηκε ότι ο Γονατάς απομονώθηκε, στην ουσία η κίνηση προκάλεσε ισχυρό κλονισμό στο κόμμα των Φιλελευθέρων, κυρίως επειδή ανέδειξε τη διαφορά εκτιμήσεων αρκετών στελεχών του κόμματος αναφορικά με το πολιτειακό.³⁴²⁰ Το ζήτημα ηγεσίας που έθεσε μόνο φαινομενικά λύθηκε, αφού τρεις πρώην υπουργοί οι Γ. Σιδέρης, Γ. Μελάς και Π. Λεβαντής, ζήτησαν συλλογική ή 5μελή διοίκηση στο κόμμα και ο Σοφούλης αρνήθηκε. Ένα άλλο στέλεχος του κόμματος, ο Γ. Βασιλειάδης, στράφηκε στο Σοφοκλή Βενιζέλο και του ζήτησε να αναλάβει την προεδρία του κόμματος, υποστηρίζοντας ότι ο Σοφούλης προκάλεσε τη διάσπαση εξαιτίας του πείσματός του και της «ελαφράς» αντιπάθειας προς τους Βρετανούς που δεν του έδιναν τη δέουσα προσοχή.³⁴²¹

Οι επιλογές αυτές θα μπορούσαν να δημιουργήσουν πολύ περισσότερα προβλήματα στους Φιλελευθέρους, αν ο Γονατάς εξασφάλιζε την πλαισίωση των ηγετικών μορφών του κόμματος. Όμως ο Σ. Βενιζέλος, κυρίως επειδή θεωρούσε ότι οι πρωτοβουλίες Γονατά του προσέδιδαν το βασικό πρόκριμα για τη διαδοχή στην ηγεσία του κόμματος, στήριξε με επιστολή του από την Αίγυπτο που βρισκόταν το Σοφούλη, όταν αυτός του ζήτησε να βοηθήσει ώστε να ξεπεραστεί η κρίση και να απομονωθεί ο Γονατάς. Να σημειωθεί ότι η διάσπαση αυτή των Φιλελευθέρων παρότι ο Γονατάς έμεινε χωρίς ισχυρούς υποστηρικτές, ήταν σημαντικό γεγονός, γιατί ως αρχηγός της εξέγερσης στα 1922 είχε ευρεία απήχηση στους Μικρασιάτες ψηφοφόρους αλλά και στο συντηρητικό κόσμο, λόγω του έντονου αντικομμουνισμού του.³⁴²²

Τα αίτια της τοποθέτησης αυτής του Γονατά, πέρα από τη ματαιίωση της προσωπικής του φιλοδοξίας να ηγηθεί των Φιλελευθέρων στη θέση του Σοφούλη,³⁴²³ οφειλόταν σε μια πολιτική μεταστροφή του που συντελέστηκε

³⁴¹⁹ Ο Γονατάς είχε προσωπικές αντιπάθειες και ήταν κόκκινο πανί για τους αντιπάλους λόγω ευθυνών για τη «δίκη των έξι» Γ. Δαφνής, Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος, ο.π. σ. 157.

³⁴²⁰ Να σημειωθεί ότι επί κατοχής ο Γονατάς είχε στείλει επιστολή βάσει της οποίας, αυτός ως επικεφαλής του παραδοσιακού πολιτικού κόσμου απέρριπτε κάθε πιθανότητα να επιστρέψει ο βασιλιάς στην Ελλάδα. Βλ. και Π. Παπαστράτης, Τα Αστικά Κόμματα και η Εξόριστη Κυβέρνηση στο Η Ελλάδα 1936-1944, οπ. σ. 534.

³⁴²¹ Γ. Δαφνής, Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος ο.π. σ. 353-354, Κατά το Σ. Βενιζέλο η στάση του Σοφούλη βασιζόταν στην πεκρία του ότι δε θα γινόταν πρωθυπουργός.

³⁴²² Βλ. και Γ. Δαφνής, Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος, οπ. σ. 40.

³⁴²³ Όπως σημείωνε στην έκθεσή του ο Α. Κύρου προς την κυβέρνηση Τσουδερού, ο Γονατάς, εμφανιζόταν ως αδιάλλακτος λόγω προσωπικών φιλοδοξιών και της προσπάθειας να πείσει ότι ήταν η ισχυρότερη πολιτική προσωπικότητα με την οποία πρέπει οι Άγγλοι να διαπραγματευτούν. Προσπαθούσε να εμφανιστεί ως ο δεύτερος Παπαναστασίου και να συγκεντρώσει στο πρόσωπο του τις ιδιότητες του πρωθυπουργού και του Προέδρου της δημοκρατίας. Εμφανιζόταν αδιάλλακτος στους αδιάλλακτους και διαλλακτικότερος στους διαλλακτικούς για να εξασφαλίσει την ηγεσία των Φιλελευθέρων. Ήταν τόσο

κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Αρχικά και μετά την ανακήρυξή του από το Σοφούλη σε συναρχηγό και διάδοχο του στο κόμμα των Φιλελευθέρων, στις 31 Αυγούστου 1941³⁴²⁴, επιδίωξε να κάνει αισθητή την παρουσία του ως ακραιφνής αντιμοναρχικός και καταδίκασε την εξόριστη κυβέρνηση και κήρυξε έκπτωτη την μοναρχία.³⁴²⁵ Ωστόσο, το γεγονός ότι ο αντιμοναρχισμός στην Ελλάδα επί κατοχής υποστηριζόταν από τις κατοχικές κυβερνήσεις, ο συναγελασμός με τις δυνάμεις αυτές³⁴²⁶ αλλά κυρίως η ανάπτυξη του ΕΑΜ, οι εμφύλιες συγκρούσεις και η απομόνωσή του από τις πολιτικές διαδικασίες έστρεψαν το Γονατά στον αντικομμουνισμό.

Έτσι, στα μέσα του 1943, εξαιτίας διαδόσεων του ίδιου του ΕΑΜ ότι ο ΕΛΑΣ θα αναγνωριζόταν ως επίσημος αντιπρόσωπος των αντιστασιακών οργανώσεων της Ελλάδας από τους Βρετανούς, ο Γονατάς έστειλε μήνυμα στη Μέση Ανατολή ότι επρόκειτο για σφαγείς του ελληνικού λαού και χαρακτήρισε προδοσία την επιβεβαίωση των διαδόσεων αυτών.³⁴²⁷ Αμέσως μετά, σε επιστολή του προς την κυβέρνηση του Καίρου με κοιμιστή το συνταγματάρχη Εμμ. Φραδέλλο συνηγορούσε προς τα Τάγματα Ασφαλείας και ζητούσε πολιτική πλαισίωση για να αντιμετωπιστεί δραστικά το ΕΑΜ.³⁴²⁸

Επιπλέον, όταν ιδρύθηκε η ΠΕΕΑ, ο Γονατάς ζήτησε να μην επέλθει καμία συνεννόηση αλλά αντίθετα να διαλυθεί και μάλιστα με βίαιο τρόπο. Οι Βρετανοί θεωρώντας τον ακραίο αντικομμουνιστή και προκειμένου να μην τον αφήσουν να ασκήσει κάποια επιρροή, δεν του επέτρεψαν να μεταβεί στο Κάιρο όπως ζητούσε.³⁴²⁹ Γιατί για το Γονατά, εν απουσία μιας οργανωμένης εθνικιστικής στρατιωτικής δύναμης, τα μέτρα που έλαβε η κατοχική κυβέρνηση Ράλλη «ευτυχώς» εμπόδιζαν την επικράτηση του ΕΑΜ και ήταν για αυτό απολύτως αποδεκτά.³⁴³⁰

φιλόδοξος που δεν θα δίσταζε να συγκροτήσει παράταξη και με τους κομμουνιστές παρότι ήταν ο φανατικότερος πολέμιος τους. ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/ Στ-2(17), Έκθεση Αχ. Κύρου

³⁴²⁴ Σ. Γονατάς, Απομνημονεύματα οπ. σ. 401.

³⁴²⁵ Ε. Τσουδερός Ελληνικά Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή, οπ. σ. 46-47.

³⁴²⁶ Ο Γονατάς εξαιτίας της ανακήρυξης της αβασιλεύτου δημοκρατίας ως το μελλοντικό πολίτευμα της χώρας ήρθε σε σύγκρουση και με τους Βρετανούς που την περίοδο της κατοχής πρόβαλαν τον Γεώργιο ως εκφραστή του ανταξονικού αγώνα. Ο ίδιος ο Τσουδερός δεν έκρυβε την αγανάκτηση του έναντι των πολιτευτών εκείνων που αρνούνταν το βασιλιά και έκαναν κακό στον ανταξονικό αγώνα. Εμ. Τσουδερός, ο.π. σ. 47.

³⁴²⁷ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1944, κατάταξη 6.1, Κυβέρνηση Καίρου, ραδιοτηλ. Αθήνα προς Κάιρο, 28 Ιουλίου 1943.

³⁴²⁸ Τσουδερός, Ανωμαλίες, οπ. σ. 112-114.

³⁴²⁹ Στ Γονατάς, Απομνημονεύματα οπ. σ. 413.

³⁴³⁰ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1944, κατάταξη 6.1, Κυβέρνηση Καίρου, Απόσπασμα επιστολής Γονατά από Φεβρουάριο 1944 προς κυβέρνηση του Καίρου.

Σταδιακά ο Γονατάς επέδειξε τέτοια εμπάθεια που έφτασε μέχρι του σημείου να κατηγορεί τους Βρετανούς ως δημιουργούς του ΕΛΑΣ που δολοφονούσε Έλληνες αξιωματικούς ή μικρά γερμανικά τμήματα ώστε οι Γερμανοί να καίνε ολόκληρα χωριά.³⁴³¹ Μόνο τα Τάγματα Ασφαλείας ήταν κατά το Γονατά, ο πραγματικός αντίπαλος του ΕΑΜ, τα οποία και «αναγκάστηκαν» να πάρουν τα όπλα από τους Γερμανούς. Σύμφωνα με τον Έλληνα πολιτικό, ολόκληρες πόλεις επιζητούσαν να τους αποσταλούν τέτοια τμήματα για να απαλλαγούν από τον εαμικό ζυγό. Το γεγονός ότι το Κάιρο καταδίκασε τα Τάγματα και δεν δέχθηκε να τα πλαισιώσει υλικά ήταν συνώνυμο εθνικής προδοσίας.³⁴³²

Είναι χαρακτηριστικό ότι ως αυτόκλητος πολιτικός εκπρόσωπος των Ταγμάτων³⁴³³, διαβεβαίωνε την κυβέρνηση του Καίρου ότι δεν επρόκειτο ποτέ να στρέψουν τα όπλα κατά των συμμάχων.³⁴³⁴ Αναφορικά με τις συνεννοήσεις στο Λίβανο ζητούσε επίσης να μην αναχωρήσει κανένα κυβερνητικό κλιμάκιο για την Ελλάδα, όπως ζητούσε το ΕΑΜ, και απέρριπτε κάθε εκπροσώπηση ακόμη και κάποιων μετριοπαθών αριστερών στην οικουμενική κυβέρνηση, αφού ήταν συνοδοιπόροι των σφαγέων του ελληνικού λαού. Επισύναπτε μάλιστα και έκθεση που αφορούσε σε συνεργασία ΕΑΜ και κομμουνιστών των άλλων χωρών της Βαλκανικής εις βάρος της Ελλάδας.³⁴³⁵ Είναι ενδεικτικό ότι έφτασε μέχρι του σημείου να ζητήσει να μην προβαίνουν οι Βρετανοί σε υποκίνηση αντιστασιακών ενεργειών στην Ελλάδα και να μη βομβαρδίζουν στόχους σε ελληνικό έδαφος, όπως έκαναν με τη Σόφια, δεδομένου ότι οι Βούλγαροι ήταν εχθροί ενώ οι Έλληνες φίλοι.³⁴³⁶

Με βάση την προϊστορία αυτή, το μεταπολεμικό κόμμα του Γονατά, ενισχυόταν κατά κύριο λόγο από τραπεζίτες και άλλους οικονομικούς παράγοντες που είχαν, κατά κύριο λόγο, όπως αναφέρει έκθεση ελληνικών

³⁴³¹ Αρχείο ΕΔΑ, Εθνική Αντίσταση, φακ. 1, ΑΣΚΙ και Αρχείο Τσουδερού, Ε 6, Επιστολή Γονατά προς Ελληνική κυβέρνηση και Ε 5/10, Επιστολή προς Τσουδερό, 2 Απριλίου 1944ς

³⁴³² Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1944, κατάταξη 6.1, Κυβέρνηση Καίρου, Απόσπασμα επιστολής Γονατά από Φεβρουαρίου 1944 προς κυβέρνηση του Καίρου. Να σημειωθεί ότι παρότι μιλούσε για σφαγείς, τον ίδιο δεν τον πείραζε κανείς.

³⁴³³ Υπήρχαν και διεθνώς καταγγελίες ότι ήταν ο συντάκτης επιστολής, προς τον Χίτλερ με συγχαρητήρια για τη διάσωση του από την δολοφονική απόπειρα εναντίον του, στις 20 Ιουλίου 1944, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 25.5, Πολιτική, British League for Democracy in Greece, N. Dodds, S. Tiffany, L. Solley.

³⁴³⁴ Στην κυβέρνηση της Μέσης Ανατολής έφταναν πληροφορίες από την κατεχόμενη Ελλάδα ότι εκτός από την στενή συνεργασία του Γονατά με τον πρωθυπουργό Ι. Ράλλη, ο πρώτος έπαιζε αποφασιστικό ρόλο στην διάσπαση το ΕΔΕΣ Αθηνών και την προσέγγιση ενός κομματιού του αυτού με επικεφαλής το Συνταγματάρχη Παπαγεωργίου, με τους Γερμανούς και την κυβέρνηση Ράλλη, ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού Έκθεσις επί της εν Ελλάδι καταστάσεως, Κάιρο 15 Ιανουαρίου 1944 ΓΑ/ε-15(59).

³⁴³⁵ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1944, κατάταξη 6.1, Κυβέρνηση Καίρου, Απόσπασμα επιστολής Γονατά από Φεβρουαρίου 1944 προς κυβέρνηση του Καίρου.

³⁴³⁶ Ο.π.

μυστικών υπηρεσιών, επωφεληθεί επί Κατοχής εξαιτίας της παροχής υπηρεσιών στις δυνάμεις του Άξονα.³⁴³⁷

Προηγουμένως, επιχείρησε να προσανατολίσει ανάλογα και το κόμμα των Φιλελευθέρων και όταν απέτυχε και ίδρυσε το δικό του, το εμφάνισε ως συνεχιστή των Φιλελευθέρων του Ελευθερίου Βενιζέλου, με έμφαση στον, κατά το Γονατά, επιβεβαιωμένο αντικομμουνισμό του τελευταίου.³⁴³⁸ Για αυτό και η ομιλία του, με την ανακοίνωση ίδρυσης του κόμματος του, αποτέλεσε κατ' ουσίαν, στο μεγαλύτερο μέρος της, ένα πολιτικό μνημόσυνο στον ιστορικό ηγέτη του κόμματος.³⁴³⁹

Κατηγόρησε το Σοφούλη ότι αντί να προτάξει τη σημαία του εθνικού προγράμματος θεώρησε καλό να διακηρύξει τη γνώμη του υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας, ενώ το συμφέρον του ελληνικού λαού ήταν να μείνει ανεπηρέαστος να επιλέξει το πολίτευμα της αρεσκείας του, ώστε να διασφαλιστεί η ενότητα στην παράταξη των εθνικοφρόνων εις βάρος του κομμουνισμού.³⁴⁴⁰ Ο ίδιος, όπως είχε υποστηρίξει και στη σύσκεψη των πολιτικών αρχηγών στις 27 Δεκεμβρίου 1944, αποδέχτηκε το Δαμασκηνό ως αντιβασιλέα μόνο και μόνο επειδή έτσι θα μπορούσε να κοπάσει η «στάση» των Δεκεμβριανών.³⁴⁴¹

Να σημειωθεί ότι στην βραχύβια πορεία του ως Διοικητής Μακεδονίας, θέση στην οποία τον είχε τοποθετήσει ο πρωθυπουργός Πλαστήρας, έσπευσε να προωθήσει συνεργάτες των Γερμανών σε κλιμάκια του κράτους ή να τους αποκαταστήσει πολιτικά, όπως ο υποψήφιος του κόμματος του Κ. Παπαδόπουλος (Κισσά Μπατζάκ) στην Κοζάνη, ο οποίος είχε 13 εις βάρος του εντάλματα από το δικαστήριο δοσιλόγων για τη δράση του στο Κιλκίς ως επικεφαλής των ταγμάτων Ασφαλείας.³⁴⁴²

Έτσι, ο Γονατάς τάχθηκε από την αρχή υπέρ της επίσπευσης του δημοψηφίσματος, για λόγους εθνικού συμφέροντος.³⁴⁴³ Με την επίκληση αυτή απάντησε και στο ερώτημα που του έθεταν οι κεντρώες εφημερίδες για τη μεταστροφή του από αντιβασιλικός στην Κατοχή σε φιλομοναρχικός

³⁴³⁷ Αρχείο Ι. Χίντζογλου, Δίκτυο Αντικατασκοπίας Ο.Μ.ΚΟ, Υπόμνημα 23/12/49 προς Διευθυντή της ΔΥΠ. Γενικό Επιτελείο Στρατού. ΕΛΙΑ.

³⁴³⁸ Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων. Κανονισμός Λειτουργίας, 10 Φεβρουαρίου 1946. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 15Α, υποφάκελος Ι. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³⁴³⁹ Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων, εκδ. Πολιτικό Γραφείο, Αθήνα 1948. Ομιλία Γονατά στις 18 Μαρτίου 1945.

³⁴⁴⁰ Ο.π.

³⁴⁴¹ Αρχείο Λαγάκου Ηλία. Συνδιάσκεψη 29ης Δεκεμβρίου 1944. Πρακτικά. Ομιλία Σ. Γονατά.. ΕΛΙΑ.

³⁴⁴² Υπουργείο Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 25.5. Πολιτική, British League for Democracy in Greece. N. Dodds. S. Tiffany. L. Solley.

³⁴⁴³ Οπ.

στην απελευθέρωση.³⁴⁴⁴ Βεβαίως απέφυγε, τουλάχιστον στην αρχή, να εκδηλωθεί άμεσα υπέρ του βασιλιά, επειδή ήξερε ότι ο κόσμος των Φιλελευθέρων είχε αντιμοναρχικά πολιτικά αντανάκλαστικά αλλά και επειδή οι Αμερικανοί έβλεπαν με ιδιαίτερη συμπάθεια τα δημοκρατικά κόμματα.³⁴⁴⁵

Ωστόσο, μετά από διαβουλεύσεις και συνεννοήσεις με το Σπ. Μαρκεζίνη³⁴⁴⁶ αλλά και με τους Λαϊκούς με τους οποίους συμφώνησε να συνεργαστεί, διακήρυξε και επίσημα ότι ήταν υπέρ της βασιλείας,³⁴⁴⁷ το φθινόπωρο του 1945, προτείνοντας να προηγηθεί το δημοψήφισμα των εκλογών και να υιοθετηθεί ως εκλογικό σύστημα το πλειοψηφικό³⁴⁴⁸. Μάλιστα από ο καλοκαίρι του 1945 και ύστερα ο Γονατάς συνοδευόταν στις εκδηλώσεις του κόμματος του και από εκπροσώπους των Λαϊκών.³⁴⁴⁹ Η πρώτη επίσημη κοινή εμφάνιση του με τους Λαϊκούς είχε γίνει στις 8 Μαΐου 1945 σε επιστολή που απευθύνθηκε στην κυβέρνηση Βούλγαρη για την αναθεώρηση των εκλογικών καταλόγων.³⁴⁵⁰

Αντιθέτως, οι σχέσεις του με τους Φιλελευθέρους προσέλαβαν τον χαρακτήρα ανοικτής σύγκρουσης με τη διατύπωση εκατέρωθεν προσωπικών καταγγελιών. Το Νοέμβριο του 1945, ο εκδότης των Καθημερινών Νέων Γ. Λαμπράκης και ένα από τα σημαίνοντα στελέχη των Φιλελευθέρων δημοσίευσε γράμμα του Γονατά που έδειχνε ότι στα 1941 ήταν εντελώς αντίθετος με την επιστροφή του βασιλιά. Ο Γονατάς αρκέστηκε να απαντήσει ότι τότε οι συνθήκες ήταν τελείως διαφορετικές.³⁴⁵¹

Ο Γονατάς με τη σειρά του κατήγγειλε τις υπόλοιπες ομάδες του Κέντρου ως ασυνεπείς και υπεύθυνες για την παρεμπόδιση στη διεξαγωγή των εκλογών είτε με αιτήματα για αναβολή είτε με ψευδείς καταγγελίες για νοθεία στους εκλογικούς καταλόγους, για τρομοκρατία των Δεξιών και συκοφαντίες εναντίον του στρατού και των σωμάτων ασφαλείας.³⁴⁵² Οι

³⁴⁴⁴ Για τον αντιμοναρχισμό του Γονατά, Αρχείο Τσουδερού Ε12, Αναφορά Π. Κ. Σταθάτου προς την Α.Μ. τον βασιλέα της Ελλάδος 6 Φεβρουαρίου 1942 και Ε. Τσουδερός, Ελληνικές Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή, σπ. σ. 46-47 και Θ. Τσάτσος, Αι Παραμοναί της Απελευθερώσεως, Αθήνα 1973, σ. 228.

³⁴⁴⁵ Όπως υποστήριζε ο ίδιος ταλαντευόταν γύρω από το θέμα αυτό. Σ. Γονατάς, Απομνημονεύματα, σπ. σ. 425.

³⁴⁴⁶ Ο.π. σ. 425-426.

³⁴⁴⁷ Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων, Κανονισμός Λειτουργίας, 10 Φεβρουαρίου 1946, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 15Α, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³⁴⁴⁸ FO 371/48281, R 16464/4/19, Athens to FO, 27 Σεπτεμβρίου 1945.

³⁴⁴⁹ Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων, Ομιλίες Γονατά σε Θεσσαλονίκη (16 Σεπτεμβρίου 1945) και Κόρινθο (21 Οκτωβρίου 1945) ο.π.

³⁴⁵⁰ Επιστολή Γονατά και Λαϊκών, 8 Μαΐου 1945, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, Φακ. 7, υποφακ. 1β, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³⁴⁵¹ FO 371/48285, R 19662/4/19 Leeper to FO, 16 Νοεμβρίου 1945.

³⁴⁵² Το Βήμα τον κατήγγειλε ως εξωμότη της δημοκρατικής παράταξης. Βήμα 11 Δεκεμβρίου 1945.

καταγγελίες αυτές σηματοδότησαν και την οριστική διακοπή των σχέσεων του με τους Φιλελευθέρους.³⁴⁵³

Ο Γονατάς αρνήθηκε κάθε σχέση με τον το Κέντρο και δεν ακολούθησε ούτε τους Βενιζέλο και Παπανδρέου στην επιλογή τους στα μέσα Φεβρουαρίου 1946 να συγκροτήσουν την Εθνική Πολιτική Ένωση, μια συμμαχία των κεντρογενών που προέκυψε από την κατάρρευση του σχεδίου για σύγκλιση της συμμαχίας Λαϊκών και αντικομμουνιστών Κεντρώων. Αφού κατηγόρησε τους άλλους για ασάφεια ως προς το θέμα άμεσης επανόδου του βασιλιά στην Ελλάδα, στις 27 Φεβρουαρίου υπέγραψε συμφωνία συνεργασίας με τους Λαϊκούς³⁴⁵⁴, βάση της οποίας θα έπαιρνε 67 έδρες στη μελλοντική Βουλή.³⁴⁵⁵ Στις προεκλογικές του ομιλίες δήλωνε πλέον ρητά ότι η θέληση του ελληνικού λαού ήταν να επιστρέψει ο βασιλιάς στο θρόνο του.³⁴⁵⁶

Εκτός από το κόμμα του Γονατά στη συμμαχία των Λαϊκών συμμετείχαν και μια σειρά μικρότερα δεξιά και ακροδεξιά κόμματα. Καταρχήν, το Μεταρρυθμιστικό Κόμμα με 11 υποψηφιότητες και αρχηγό τον Απ. Αλεξανδρή, πρώην σημαντικό στέλεχος των Φιλελευθέρων που ίδρυσε κόμμα στα 1942. Κατά τη διάρκεια της κατοχής ηγήθηκε προσπάθειας να επιτευχθεί μια σύγκλιση του παραδοσιακού πολιτικού κόσμου με άξονα την προώθηση των εθνικών θεμάτων και την υποστήριξη της ιδέας περί ευρύτερων κυβερνητικών συνθέσεων μεταπολεμικά. Στην κίνηση αυτή συμμετείχαν οι Φιλελεύθεροι Δ. Ζαμάνος, Σ. Φωκάς, Σπ. Κοσμετάτος, Λ. Μακκάς και Αγ. Βαρβαγιάννης, οι Λαϊκοί Κ. Τσαλδάρης και Γ. Στράτος και οι ανεξάρτητοι Φ. Δραγούμης, Β. Βαλαωρίτης και Ν. Δεκάζος. Ωστόσο, έντονες διαφωνίες στους κόλπους του «Εθνικού Συνασπισμού» κατέληξαν στη διαμόρφωση ενός αμιγούς βενιζελικού κομματιδίου με τον Αλεξανδρή να παίζει καθοριστικό ρόλο, χωρίς όμως επαρκές στελεχιακό δυναμικό.³⁴⁵⁷ Ήταν ένας από τους φανατικούς υποστηρικτές της επανόδου του βασιλιά.³⁴⁵⁸

³⁴⁵³ Στις 19 Ιανουαρίου 1950 επέστρεψε μετά από αίτηση του στο κόμμα των Φιλελευθέρων. Απεσύρθη στα 1951, όταν εξαιτίας της επιμονής του Γ. Μελά αποκλείστηκε από το συνδυασμό των Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1951.

³⁴⁵⁴ Στ. Γονατάς, Απομνημονεύματα, ο.π., σ. 435.

³⁴⁵⁵ Θα έπαιρνε 29 έδρες στην Παλιά Ελλάδα και 33 στις νέες χώρες. Η συμφωνία προέβλεπε ότι αν οι έδρες στο κοινοβούλιο έφταναν τις 357, ο Γονατάς θα εξασφάλιζε ακόμη 5. Συμφωνία Λαϊκών και Γονατά, 27 Φεβρουαρίου 1946, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 15Α, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³⁴⁵⁶ Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων. Ομιλίες Στ. Γονατά, Ομιλία 24 Μαρτίου 1946. ο.π. σ. 63

³⁴⁵⁷ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/ Στ-2(17), Έκθεση Αχ. Κύρου

³⁴⁵⁸ Όπως ισχυρίστηκε στη μεταπολεμική βουλή, δεν έδωσε ο ελληνικός λαός καμία εντολή για αλλαγή του πολιτεύματος. Η επιχειρηματολογία ότι κατά την διάρκεια της κατοχής ο πολιτικός κόσμος είχε ταχθεί υπέρ της αλλαγής του πολιτεύματος δεν σήμαινε τίποτα, δεδομένου ότι οι συνθήκες ήταν τελείως διαφορετικές. Επί της ουσίας ο μόνος κατά τον Αλεξανδρή, που είχε αποβούλως θέσει ζήτημα πολιτεύματος ήταν ο ίδιος ο βασιλιάς ανακοινώνοντας ότι συνέδεε την επάνοδο του με την έγκριση του

Στο ευρύτερο μοναρχικό στρατόπεδο συντάχθηκαν και το κόμμα της Πατριωτικής Ενώσεως με αρχηγό τον Ηρ. Μπάτζιο και 6 υποψηφιότητες στις επικείμενες εκλογές. Οι τέσσερις στην εκλογική περιφέρεια των Ιωαννίνων με αρχηγό τον Δ. Μπότσαρη. Να σημειωθεί ότι ο Μπότσαρης προπολεμικά με τον συνδυασμό των Νέων Φιλελευθέρων είχε πολιτογραφηθεί ως βενιζελικός. Επίσης το Κόμμα των Βασιλοφρόνων, ένας συνασπισμός 3 πολιτευτών της Φθιωτικοφωκίδας. Το Πανελλήνιο Εθνικό Κόμμα με αρχηγό και μοναδικό υποψήφιος ο Αλ. Σακελλαρίου.³⁴⁵⁹ Το κόμμα του Σακελλαρίου το μόνο που είχε να εκφράσει ήταν ο «ασυμβίβαστος» εθνικισμός,³⁴⁶⁰ και η πίστη στα ιδανικά της μοναρχίας,³⁴⁶¹ η Πολιτική Ομάς «Εμπρός» με αρχηγό και μοναδικό υποψήφιος τον Δημ. Σφαέλο. Το Κόμμα Ανασυγκροτήσεως με 1 υποψήφιο, όπως και η Κοινωνική Ριζοσπαστική Ένωση. Τέλος υπήρχαν ως συνεργαζόμενοι τέσσερα στελέχη του Εθνικού Κόμματος Ελλάδος στην περιφέρεια των Τρικάλων (Αλ. Βαμβέτσος, Δημ. Θανόπουλος, κα)³⁴⁶² καθώς και οι ανεξάρτητοι Σπ. Μαρκεζίνης, Θ. Καψάλης και Φ. Μακρής..³⁴⁶³

Εκτός από την ΕΕΕ, στις εκλογές κατήλθε, στα πλαίσια του δεξιού στρατοπέδου και το Εθνικό Κόμμα Ελλάδος. Αρχηγός του ήταν ο Ν. Ζέρβας, ο αρχηγός του ΕΔΕΣ επί Κατοχής. Το κόμμα ιδρύθηκε από τον ηγέτη του με το τέλος του πολέμου ως τρόπον τινά πολιτική εξέλιξη της αντιστασιακής οργάνωσης. Βεβαίως, αρχικά ο ΕΔΕΣ ήταν ένας πολιτικός σχηματισμός που, με βάση το πολιτικό του καταστατικό είχε ως στόχο να κινηθεί στο χώρο του δημοκρατικού σοσιαλισμού, μεταξύ των κομμουνιστών και του αστικού κόσμου.³⁴⁶⁴ Στις αρχές του 1943 έγινε

ελληνικού λαού. Η Συμφωνία του Λιβάνου δεν αποτελούσε καμιά πραγματική λαϊκή εκδήλωση όπως ισχυριζόταν ο Παπανδρέου που να έθετε πολιτειακό ζήτημα. Και το ίδιο το κείμενο μιλούσε κατά τον Αλεξανδρή, αόριστα. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις Ε', Ομιλία Απ. Αλεξανδρή, 18 Μαΐου 1946.

³⁴⁵⁹ Είναι ο ναύαρχος Α. Σακελλαρίου, πρώην αρχηγός του Π. ναυτικού.

³⁴⁶⁰ Όπως ανέφερε στην μεταπολεμική βουλή «μας εμπνέει η Μεγάλη Ιδέα» και «οι διεκδικήσεις μας εκτείνονται πέρα από κάθε συμβιβασμό» Ομιλία Α. Σακελλαρίου Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις 13 Μαΐου -Ιούλιος 1946. Συνεδρίαση 16 Μαΐου 1946. Ο Σακελλαρίου είχε επισκεφθεί τον ΜακΝήλ το φθινόπωρο του 1945 και του δήλωσε ότι οποιαδήποτε σκέψη των Βρετανών για αμνηστία θα αντιμετωπιζόταν από τους εθνικόφρονες ως εχθρική ενέργεια. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 7, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³⁴⁶¹ Πανελλήνιο Κόμμα. Επιστολή προς Δαμασκηνό 13 Φεβρουαρίου 1946. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 15Α, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³⁴⁶² Και ο Βαμβέτσος συναγωνιζόταν σε αντικομμουνιστικές αναφορές τους άλλους δεξιούς πολιτικούς. Α. Βαμβέτσος, Ανακοίνωσης, Δημοκρατική Ελπίς, Τρίκαλα 24 Σεπτεμβρίου και 1η Οκτωβρίου 1945 Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 7, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³⁴⁶³ Ο Μακρής ίδρυσε μετά τις εκλογές το Εργατικό Κόμμα Ελλάδος με τη συμμετοχή του Α. Δημητράτου. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις 13 Μαΐου - Ιούλιος 1946. Συνεδρίαση 14 Μαΐου 1946.

³⁴⁶⁴ Κ. Πυρομάγλου, Η Εθνική Αντίσταση, σπ. σ. 158.

προσπάθεια να συγκροτηθεί η ΛΑΕ (Λαϊκή Απελευθερωτική Ένωση) μεταξύ του ΕΔΕΣ, του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδος, του Αγροτικού Σοσιαλιστικού Κόμματος για να υλοποιήσει την επιλογή συγκρότησης του «τρίτου πόλου». Αργότερα η ΛΑΕ συνεργάστηκε με το Ενωτικό Εθνικό Μέτωπο, την «Αγωνιζόμενη Νεότητα» την Ιερή ταξιαρχία και την ΠΕΑΝ, οργανώσεις οι οποίες φέρονταν να σχετίζονται με τον Κανελλόπουλο.³⁴⁶⁵

Ο ίδιος ο Ζέρβας, με ιδιότυπες προσωπικές πολιτικές θέσεις και αμφιλεγόμενη ιστορία, χαρακτήριζε την περίοδο αυτή τον ΕΔΕΣ ως αδιάλλακτο εχθρό της μοναρχίας και ανακήρυξε ως ηγέτη του τον Ν. Πλαστήρα. Να σημειωθεί ότι ο στρατηγός, λόγω της κακής φήμης του Ζέρβα³⁴⁶⁶ προειδοποίησε τον εκπρόσωπό του στην Ελλάδα Κ. Πυρομάγλου να μην έρθει σε καμιά επαφή με το Ζέρβα.³⁴⁶⁷ Ο Πυρομάγλου, όμως, πείστηκε από τον τελευταίο να αναλάβει γενικός γραμματέας του ΕΔΕΣ και έτσι η οργάνωση αρχικά πολιτογραφήθηκε ως δημοκρατική.³⁴⁶⁸

Ωστόσο, παρά τη διακηρυγμένη αρχικά ιδεολογική προσήλωση του στις αρχές του δημοκρατικού σοσιαλισμού, ο ΕΔΕΣ και ο ίδιος ο Ζέρβας γρήγορα εξελίχθηκαν σε αδιάλλακτη αντικομμουνιστική δύναμη.³⁴⁶⁹ Συνεπεία και του τυχοδιωκτικού, για πολλούς, χαρακτήρα της οργάνωσης του,³⁴⁷⁰ ήρθε σύντομα σε σύγκρουση με το ΕΑΜ, τόσο κατά τη διάρκεια της κατοχής όσο και κατά τα Δεκεμβριανά.³⁴⁷¹ Σύμφωνα με το βιβλίο απωλειών του ΕΔΕΣ, η οργάνωση είχε σχεδόν τους διπλάσιους νεκρούς στις συγκρούσεις της με τον ΕΛΑΣ από ότι με τους Γερμανούς.³⁴⁷²

Ειδικά το πολιτικό σκέλος της οργάνωσης που βρισκόταν στην Αθήνα είχε αναδιαταχθεί αρκετές φορές ως προς το στελεχιακό του δυναμικό

³⁴⁶⁵ Αρχείο Ζέρβα, βιβλίο 12, Περί Αναγνώρισεως του ΕΔΕΣ, 1944. ΑΣΚΙ

³⁴⁶⁶ Όπως υπογράμμιζαν οι σύνδεσμοι της κυβέρνησης του Καίρου από την Αθήνα, παρά το γεγονός ότι ο Ζέρβας προέβαινε σε επανειλημμένες εκδηλώσεις πίστης προς το Κάιρο, στην πραγματικότητα είχε συγκροτήσει ένα ιδιωτικό στρατό που και σε επίπεδο συμβόλων λειτουργούσε ως προσωπικό κομματίδιο. Αρχείο Τσουδερού, Αναφορά Κρέοντα, ιδιωτικό Αρχείο Πιλαβάκη, Ιούλιος του 1944.

³⁴⁶⁷ C. Woodhouse, ο.π. σ. 155. Για τις σχέσεις Πλαστήρα και ΕΔΕΣ, Ν. Ζέρβα, Το Απόρρητο Έγγραφο μου. Ακρόπολις, 26 Ιανουαρίου 1960.

³⁴⁶⁸ Κ. Πυρομάγλου, Η Οργάνωση του ΕΔΕΣ Αθηνών, στο Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Αντιστάσεως, τευχ. 5-6, σ. 32.

³⁴⁶⁹ Σε αυτή την κατεύθυνση σημαντική ήταν η συμβολή των Βρετανών που τον ενίσχυαν με μεγάλα ποσά. Σύμφωνα με πηγή δεξιάς αναφοράς, ο Ζέρβας πήρε συνολικά το ποσό των 282000 λιρών. Μ. Μυριδάκης, Αγώνες της Φυλής, Η Εθνική αντίσταση ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ, 1941-1944, οπ. τομ. Β, σ. 319-321.

³⁴⁷⁰ Ακόμη και οι Βρετανοί, παρότι ενίσχυαν αφειδώς το Ζέρβα συχνά τον εγκαλούσαν για την απροθυμία της οργάνωσης του να εμπλακεί σε συγκρούσεις με τους Γερμανούς. Μάλιστα, το Γενικό στρατηγείο Μέσης Ανατολής είχε ζητήσει από το Ζέρβα να κάνει συστάσεις περί πατριωτισμού στους άνδρες του. Αρχείο Ζέρβα, φακ. 2, Επικοινωνία με Μέση Ανατολή, 17 Δεκεμβρίου 1943. Κάιρο προς Ζέρβα ΑΣΚΙ.

³⁴⁷¹ Ειδικά κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών η οργάνωση γλύτωσε αφού ένα μεγάλο τμήμα της καταδιωκόμενο από τον ΕΛΑΣ εκκένωσε την Ήπειρο και αποβιβάστηκε στην Κέρκυρα. Αρχείο Ζέρβα, Έγγραφο 1. Ημεροδείκτης 1944, ΑΣΚΙ.

³⁴⁷² Αρχείο Ζέρβα, φάκελος 8. Βιβλίο Απωλειών, από αρχές 1943 έως τέλη 1944. ΑΣΚΙ

επειδή αρκετοί προσχωρούσαν στις δυνάμεις Κατοχής.³⁴⁷³ Όπως ο ίδιος ο Ζέρβας παραδεχόταν η πολιτική του οργάνωση συχνά-πυκνά αντιμετώπιζε το φάσμα της διάλυσης,³⁴⁷⁴ δεδομένου ότι σε αυτή προσχωρούσαν συνεργάτες των Γερμανών και προσεταιριζόνταν τους ηγέτες της οργάνωσης, όπως ο συνταγματάρχης Χαρ. Παπαθανασόπουλος, ο Απ. Παπαγεωργίου και ο δικηγόρος Η. Σταματόπουλος.³⁴⁷⁵

Την αρνητική εικόνα συμπλήρωνε το γεγονός ότι ο ΕΔΕΣ της Αθήνας αφού έφυγε από τον έλεγχο του Ζέρβα, μετετράπη σε επίσημη οργάνωση του κατοχικού υπουργείου των Εσωτερικών και τροφοδοτούσε τα Τάγματα Ασφαλείας σε στελεχιακό δυναμικό. Οι ίδιοι οι Γερμανοί κατά τις πληροφορίες που έφταναν από την Ελλάδα στο Κάιρο έγραφαν τα συνθήματα της οργάνωσης στους αθηναϊκούς τοίχους, πράγμα που προκαλούσε αλγεινή εντύπωση στον πληθυσμό της πρωτεύουσας και έθιγε τη γενική εικόνα του Ζέρβα, στον οποίο εξακολουθούσαν να αναφέρονται οι επικεφαλής της οργάνωσης.³⁴⁷⁶

Για το λόγο αυτό, μετά από εντολές και της Μέσης Ανατολής υποχρεωνόταν συχνά να αποκηρύσσει τους πρώην συνεργάτες του για να μην προκαλούν πολιτική σύγχυση.³⁴⁷⁷ Επιπλέον, υποχρεώθηκε στα 1943 να αλλάξει τον τίτλο της οργάνωσης από ΕΔΕΣ σε «Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών» για να αντιμετωπίσει την προπαγάνδα ότι η οργάνωση του συνεργαζόταν ανοικτά με τον εχθρό.³⁴⁷⁸ Είναι επίσης ενδεικτικό του πολιτικού κλίματος στο εσωτερικό της οργάνωσης το γεγονός ότι μεταξύ των μελών της Διοικούσας Επιτροπής της συνέβησαν μέχρι και δολοφονίες, όπως αυτή του Δ. Γιανακόπουλου ή η σύλληψη μετά από κατάδοση του Ι. Ματσούκη, σε μια απόπειρα να επιβληθούν στην οργάνωση πράκτορες των Γερμανών. Το γεγονός αυτό υποχρέωσε το Ζέρβα να διορίσει 6 νέες Διοικούσες Επιτροπές, με τελευταία αυτή με επικεφαλής τον αδερφό του Λ. Ζέρβα και να επιστρατεύσει τον Δ. Παπαμιχαήλ από το αρχηγείο Ηπείρου.³⁴⁷⁹

³⁴⁷³ Αλλά και ο ΕΔΕΣ των Βουνών επιδίωξε ανακωχή με τους Γερμανούς για να κτυπήσει απερίσπαστος τον ΕΛΑΣ στις συγκρούσεις των δύο οργανώσεων, Ρ. Papastratis, *British Foreign Policy Towards Greece During the Second World War, 1941-1944*, οπ., σ. 152-156.

³⁴⁷⁴ Οπ., σ. 152.

³⁴⁷⁵ Στη Μέση Ανατολή έφταναν πληροφορίες ότι ήταν ο Γονατάς εκείνος που παρέδωσε την οργάνωση του ΕΔΕΣ Αθήνας στους πράκτορες των Γερμανών. ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού Έκθεσις επί της εν Ελλάδι καταστάσεως, Κάιρο 15 Ιανουαρίου 1944 ΓΑ/ε-15(59).

³⁴⁷⁶ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Αναφορά Κρέοντα, ιδιωτικό Αρχείο Πιλαβάκη, Ιούλιος του 1944.

³⁴⁷⁷ Αρχείο Ζέρβα, Επικοινωνία με τη Μέση Ανατολή, ραδιοτηλεγράφημα προς ΣΜΑ 22 Δεκεμβρίου 1943. ΑΣΚΙ

³⁴⁷⁸ Αρχείο Ζέρβα, Επικοινωνία με τη Μέση Ανατολή, ραδιοτηλεγράφημα προς ΣΜΑ 14 Νοεμβρίου 1943. ΑΣΚΙ

³⁴⁷⁹ Αρχείο Ζέρβα, βιβλίο 12, Περί Αναγνώρισεως του ΕΔΕΣ, 1944. ΑΣΚΙ

Αλλά και στις περιπτώσεις που ο Ζέρβας συγκρούστηκε με το ΕΑΜ δεν δίστασε να συνεργαστεί ακόμη και με τους Γερμανούς για να συντρίψει τον αντίπαλο του.³⁴⁸⁰ Στις όποιες αιτιάσεις περί προδοτικής συμπεριφοράς, ακόμη και όταν προέρχονταν από το Κάιρο, ο Ζέρβας μιλούσε για κατηγορίες των πολιτικών του αντιπάλων που ως στόχο είχαν να στερήσουν από την οργάνωση του τη δυνατότητα να ηγηθεί μεταπολεμικά της χώρας.³⁴⁸¹

Στη βάση αυτή, ο Ζέρβας μεταπολεμικά είχε εξελιχθεί σε ακραίο βασιλόφρονα,³⁴⁸² διότι κατά το Ζέρβα, μόνο ο βασιλιάς θα μπορούσε να υλοποιήσει αυτό που αποτελούσε από την περίοδο της κατοχής βασική επιδίωξη του ηπειρώτη αξιωματικού: τη διάλυση του ΕΑΜ.³⁴⁸³ Τουρκικές εφημερίδες θεωρούσαν το Ζέρβα ως τον πλέον αδιάλλακτο βασιλόφρονα.³⁴⁸⁴ Μάλιστα, ήταν ο μοναδικός πολιτικός που έφτασε μέχρι του σημείου να καταγγείλει τη Συμφωνία της Βάρκιζας ως «μειοδοτική» για τις εθνικές δυνάμεις.³⁴⁸⁵

Στην πραγματικότητα το κόμμα του Ζέρβα, όπως και ο ΕΔΕΣ στην κατοχή, είχε κυρίως τοπική αναφορά στην Ήπειρο,³⁴⁸⁶ αν και ο ίδιος ισχυριζόταν ότι η οργάνωση του κατά τη διάρκεια της κατοχής είχε 200.000 μέλη.³⁴⁸⁷ Όμως, εκτός από το γεγονός ότι δεν είχε πολιτικές ικανότητες-στο Κάιρο διαπίστωναν ότι παρότι θεωρείται αναγκαίος ως αντίπαλο δέος του ΕΛΑΣ, δεν συγκινούσε τα πλήθη- αρκετοί πολιτευτές και αξιωματικοί που τέθηκαν υπό τις διαταγές του Ζέρβα ή που προσχώρησαν στο πολιτικό σκέλος της οργάνωσης του ανά περιόδους τον εγκατέλειπαν, υπογραμμίζοντας ότι δεν είχε τα προσόντα να ηγηθεί του αγώνα και πολύ περισσότερο της χώρας.³⁴⁸⁸

³⁴⁸⁰ Β. Μαθιόπουλος, *Η ελληνική Αντίσταση και οι Σύμμαχοι*, Αθήνα 1980, σ. 229-240 και Χ. Φλάσιερ, *Επαφές μεταξύ των Γερμανικών Αρχών κατοχής και των Κυριοτέρων οργανώσεων της Εθνικής Αντίστασης, στο Η Ελλάδα, στη δεκαετία 1940-1950, Ένα έθνος σε Κρίση*, ο. π. σ. 98-102.

³⁴⁸¹ Αρχείο Ζέρβα, έγγραφο 2, Επικοινωνία με Κάιρο, 12 Δεκεμβρίου 1943, ΑΣΚΙ.

³⁴⁸² Είναι χαρακτηριστικό ότι τοπικές οργανώσεις των Λαϊκών όταν έστελναν επιστολές στη Διοικούσα Επιτροπή των κόμματος απευθύνονταν και στο Ζέρβα αφού τον ενέτασσαν στο ακραιφνώς φιλομοναρχικό στρατόπεδο, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 15Α, υποφάκελος 1, Κοινότητα Ελληνοεκκλησιάς Μεσσηνίας προς ΔΕ των Λαϊκών, 16 Ιανουαρίου 1946, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³⁴⁸³ Αρχείο Ζέρβα, βιβλίο 12, Περί Αναγνώρισεως του ΕΔΕΣ, 1944, ΑΣΚΙ.

³⁴⁸⁴ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 25.3, Πολιτική, Άγκυρα προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 1292, εφημερίδα «Τασβίρ», 25 Απριλίου 1946.

³⁴⁸⁵ Αρχείο Τσαλδάρη, (Παν. Κασσίμη), Προκήρυξη Εθνικού Κόμματος Ελλάδος, 21 Απριλίου 1945, ΕΛΙΑ.

³⁴⁸⁶ Στα 1951 ο Ζέρβας εντάχθηκε στα ψηφοδέλτια των Φιλελευθέρων και στα 1952 έθεσε υποψηφιότητα ως ανεξάρτητος στη Άρτα.

³⁴⁸⁷ Αρχείο Ζέρβα, βιβλίο 12, Περί Αναγνώρισεως του ΕΔΕΣ, 1944, ΑΣΚΙ.

³⁴⁸⁸ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Αναφορά Κρέοντα, ιδιωτικό Αρχείο Πιλαβάκη, Ιούλιος του 1944.

Στην πραγματικότητα, το κόμμα δεν είχε σταθερό στελεχιακό δυναμικό ούτε και πολιτικό πρόγραμμα.³⁴⁸⁹ Όπως αναφερόταν στις πολιτικές παρεμβάσεις της οργάνωσης, αυτή ήταν χρήσιμη πολιτικά επειδή στο παρελθόν, όπως απέδειξε στην περίπτωση της Ηπείρου, είχε προστατεύσει τον πληθυσμό και είχε αγωνιστεί ως η μοναδικά πραγματικά αντιστασιακή οργάνωση.³⁴⁹⁰ Όπως ο ίδιος ο Ζέρβας περιέγραψε την πολιτική φυσιογνωμία της οργάνωσης του, ήταν εκπρόσωπος της γνήσιας εθνικής αντίστασης, ένα κόμμα της αγροτιάς και της μικρής ιδιοκτησίας. Ήταν όμως πρωτίστως εκφραστής του συνόλου του έθνους που αυθόρμητα και χωρίς καθοδήγηση «ανέστη και κατά του αναρχο-κομμουνισμού». Στην οργάνωση η χώρα όφειλε πολλά γιατί αυτή την απελευθέρωσε ενώ οι κομμουνιστές, κατά τα Δεκεμβριανά, την εμπόδισαν να προελάσει εναντίον των υποχωρούντων Γερμανών και να απελευθερώσει την Βόρειο Ήπειρο.³⁴⁹¹

Για το Ζέρβα, ο λαός ήταν υπέρ της επανόδου του βασιλέως και η πραγματική εθνική αντίσταση τον ευγνωμονούσε γιατί θα έσωζε τη χώρα από τους επιβουλείς της.³⁴⁹² Οι κομμουνιστές ήταν δολοφόνοι, όχι ένα κόμμα αλλά μια αλλά αντεθνική συμμορία που είχε εισχωρήσει παντού διαφθείροντας συνειδήσεις. Σε αυτή τη βάση έπρεπε να αντιμετωπιστούν με τη μεγαλύτερη δυνατή σκληρότητα.³⁴⁹³ Όπως επί λέξη ανέφερε στη βουλή του 1946, οι κομμουνιστές ήταν «βούλγαροι», «καθάρματα της κολάσεως», «εκδορείς και τεμαχιστές».³⁴⁹⁴

Να σημειωθεί ότι ο Ζέρβας διέθετε άυθονα χρηματικά μέσα στην προεκλογική του εκστρατεία, γεγονός που γεννούσε την απορία ακόμη και σε πολιτευτές των Λαϊκών στην περιοχή.³⁴⁹⁵ Τα χρήματα αυτά ήταν σε μεγάλο βαθμό απόρροια των ενισχύσεων που εξασφάλισε ο Ζέρβας από τους Βρετανούς κατά τη διάρκεια της κατοχής. Αρκετοί μάλιστα από τους

³⁴⁸⁹ Κατά τον Ζέρβα δεν απαιτούνταν συγκεκριμένη εργατική ή οικονομική πολιτική. Η ανασυγκρότηση τη βιομηχανίας και η εξεύρεση επενδύσεων θα έλυνε αυτόματα το θέμα της ανεργίας, όπως και όλα τα οικονομικά προβλήματα της χώρας. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις Ε', 18 Μαΐου 1946.

³⁴⁹⁰ Ομιλία του Α. Βαμβέτσου, Εθνικό Κόμμα Ελλάδος, Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις 13 Μαΐου -Ιούλιος 1946. Συνεδρίαση 16 Μαΐου 1946.

³⁴⁹¹ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις Ε', 18 Μαΐου 1946.

³⁴⁹² Καθημερινή 14 Ιανουαρίου 1946.

³⁴⁹³ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις Ε', 18 Μαΐου 1946.

³⁴⁹⁴ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, 13 Ιουνίου 1946.

³⁴⁹⁵ Κ. Ζαούσης, πολιτευτής Ιωαννίνων προς ΔΕ των Λαϊκών, Μέτσοβο 15 Σεπτεμβρίου 1945, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 7, υποφάκελος Ι, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

αντάρτες του στη διάρκεια του τέλους της κατοχής εξασφάλιζαν και μισθό.³⁴⁹⁶

Εκτός από το Ζέρβα στις εκλογές μετείχε η Ένωση Εθνικοφρόνων που περιελάμβανε καταρχήν το Κόμμα Εθνικοφρόνων με αρχηγό το Θ. Τουρκοβασίλη, ένα κόμμα με τοπική μόνο απήχηση, ιδίως στην Αρκαδία που εξέθεσε υποψηφίους σε 5 περιφέρειες της Πελοποννήσου.³⁴⁹⁷ Ο Τουρκοβασίλης, που ήταν βασικός συνεργάτης του Μεταξά στο κόμμα των Ελευθεροφρόνων της προπολεμικής περιόδου, θεωρούνταν ως ο εκπρόσωπος των παρακρατικών συμμοριών μαζί με το Γρίβα.³⁴⁹⁸ Επιπλέον το Λαϊκό Αγροτικό Κόμμα ένας τοπικός συνδυασμός της Κορινθίας, με αρχηγό το Γ. Παμπούκα, οποίος ήταν και υπουργός επί κατοχής και ο Ανεξάρτητος Συνδυασμός Βασιλοφρόνων- Εθνικοφρόνων με αρχηγός τον Π. Δημητράτο με τοπική απήχηση στην Κεφαλλονιά. Τέλος, το κόμμα των Χιτών Εθνικής Αντιστάσεως με αρχηγό το Γ. Γρίβα, το οποίο εκτός από την παρακρατική του δράση έφτανε να κατηγορεί ακόμη και τους Λαϊκούς ότι δεν προάσπιζαν σωστά τα συμφέροντα του βασιλιά.³⁴⁹⁹ Στις εκλογές του 1946 είχε τυπικό αρχηγό τον Κ. Ευσταθόπουλο.

³⁴⁹⁶ Για τις ενισχύσεις επί κατοχής, P. Papastratis, *British Foreign Policy Towards Greece During the Second World War, 1941-1944*, σπ.152, 155.

³⁴⁹⁷ Αργότερα προσχώρησε στο Λαϊκό Κόμμα, προτάθηκε ως ανεξάρτητος υποψήφιος, στα 1952 και το 1956. Αξιοσημείωτο είναι ότι στα 1961 προσχώρησε στην Ένωση Κέντρου.

³⁴⁹⁸ Χαρακτηριστικά, όταν η μεταπολεμική βουλή συζητούσε για τη λήψη μέτρων κατά των κομμουνιστών, ο Τουρκοβασίλης αρκέστηκε να σημειώσει ότι δεν έπρεπε η βουλή να μακρηγορεί όταν οι κομμουνιστές έσφαζαν αλλά να δώσει εντολή ώστε να συλληφθούν όλοι. Όταν ρωτήθηκε από βουλευτή, αν επικροτούσε την δράση του Μαγγανά ανέφερε ότι ο εθνικόφρων είναι προτιμότερος από τον άπτρι. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, 13 Ιουνίου 1946.

³⁴⁹⁹ Το Εθνικό Κόμμα Χιτών αρνήθηκε για το λόγο αυτό να συνεργαστεί με τους Λαϊκούς στις εκλογές αφού οι τελευταίοι δεν δεσμεύονταν ευκρινώς στο αίτημα να ακολουθήσει το δημοψήφισμα τις εκλογές μόλις 2 μήνες μετά την διεξαγωγή τους. Εθνικό Κόμμα Χιτών προς Λαϊκό Κόμμα 7 Μαρτίου 1946. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, κατάταξη 15Α, υποφάκελος Ι. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

Κεφάλαιο 13

Η Κεντρογενής Δεξιά και οι Εκλογές

Ο φόβος σε σχέση με την υπερίσχυση του ΕΑΜ και μάλιστα μέσω μαζικών πολιτικών διαδικασιών αλλά και οι μετασχηματισμοί στα πλαίσια της ελληνικής αστικής τάξης προκάλεσαν την ενσωμάτωση, έστω και χαλαρή, στο πολιτικό στρατόπεδο του μοναρχισμού δυνάμεων που ιστορικά είχαν απορρίψει την αναγκαιότητα του θεσμού ή είχαν συγκρουστεί με αυτόν. Ανάμεσα στις δυνάμεις αυτές ήταν και το Εθνικό Ενωτικό Κόμμα του Παναγιώτη Κανελλόπουλου.

Το κόμμα αυτό, που ιδρύθηκε το Δεκέμβριο του 1935 είχε εξ αρχής, την ιδιοτυπία ότι ήταν κόμμα με αντιμοναρχικό προσανατολισμό όσον αφορά στον αρχηγό του, αντίθετα με τα στελέχη του που, ως επί το πλείστον, προέρχονταν από την αντιβενιζελική παράταξη και κατά καιρούς είχαν πολιτογραφηθεί ως υπέρμαχοι του βασιλικού θεσμού. Στην ουσία ήταν ένα κόμμα που στο πολιτικό του περιεχόμενο αντανακλούσε τον ίδιο τον αρχηγό του, ένα διαπρεπή πανεπιστημιακό καθηγητή, ένα κόμμα της πεφωτισμένης κεντροδεξιάς.³⁵⁰⁰

Ο Κανελλόπουλος είχε ιδιαίτερη παιδεία και μετά από σπουδές στη Γερμανία έγινε καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Δεδομένων των επιστημονικών του γνώσεων, πρωτόγνωρες για Έλληνα πολιτικό, ο ιστορικός αρχηγός της μοναρχικής παράταξης, ο Π. Τσαλδάρης, τον προόριζε για διάδοχό του στο Λαϊκό κόμμα αφού ήταν και ανιψιός του πρώτου αρχηγού του Λαϊκού Κόμματος, του Δ. Γούναρη. Ωστόσο, ο Κανελλόπουλος τάχθηκε κατά του διχασμού αλλά και του Γεωργίου και επικέντρωσε τις προσπάθειά του στην ενδυνάμωση των δημοκρατικών θεσμών.³⁵⁰¹ Στις εκλογές του 1936 το Ενωτικό Κόμμα του Κανελλόπουλου, προσπαθώντας να απεμπλακεί από τις υπάρχουσες αντιθέσεις, απέτυχε και ο Κανελλόπουλος δεν εξελέγη ούτε καν βουλευτής. Πιστός, όμως στις αρχές της δημοκρατίας, ανέπτυξε δράση κατά του καθεστώτος Μεταξά συνελήφθη στα 1937 και εξορίστηκε στην Κάρυστο.³⁵⁰²

Στην κατοχή συμμετείχε στις προσπάθειες συγκρότησης μιας αστικής αντίστασης (ΠΕΑΝ)³⁵⁰³ ενώ ήρθε σε επαφή με το ΕΑΜ, την πρόταση του

³⁵⁰⁰ Στα 1950 ο Κανελλόπουλος ίδρυσε κόμμα με το στέλεχος του Λαϊκού Κόμματος Σ. Στεφανόπουλο με τον τίτλο Λαϊκό Ενωτικό Κόμμα. Αργότερα, στα 1958 έγινε συναρχηγός του Λαϊκού Κόμματος μαζί με τον Τσαλδάρη.

³⁵⁰¹ Φ. Γρηγοριάδης, Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας, τομ. 3, ο.π. σ. 1045.

³⁵⁰² Π. Κανελλόπουλος, 1935-1945, Ένας Απολογισμός, Αθήνα 1945, σ. 11.

³⁵⁰³ Βλ. και Χ. Φλάισερ, Στέμμα και Σβάστικα, ο.π. τομ. 1, σ. 161.

οποίου να προσχωρήσει σε αυτό αρνήθηκε.³⁵⁰⁴ Έφτασε στην Αίγυπτο στις 5 Απριλίου 1942 από την Ελλάδα μέσω Τουρκίας προσκεκλημένος από Τσουδερό.³⁵⁰⁵ Στις 28 αποδέχτηκε μόνος από τους εν ενεργεία πολιτικούς να μπει στην κυβέρνηση, η οποία κατηγορήθηκε ως βασιλικό εξάμβλωμα, της οποίας ορίστηκε και αντιπρόεδρος, στις 2 Μαΐου 1942.³⁵⁰⁶ Προηγήθηκε επεισοδιακή συνεδρίαση στην οποία ο Τσουδερός κατηγόρησε τον πρώην αντιπρόεδρο Σακελλαρίου για μυστικές συνεννοήσεις με τον Πάγκαλο και τους Γερμανούς και τον υποχρέωσε σε παραίτηση.³⁵⁰⁷ Την 1η Ιουνίου 1942, ο Κανελλόπουλος θα αναλάβει το υπουργείο Εθνικής Άμυνας.³⁵⁰⁸

Ως υπουργός κατά τη διάρκεια του κινήματος του Μαρτίου του 1943 ενεπλάκη στο πρώτο κίνημα του στρατού³⁵⁰⁹ και δέχτηκε επίθεση εξαγριωμένων στρατιωτών στο νοσοκομείο της Παλαιστινιακής Χεντέρα, διαρρηγνύοντας τις όποιες σχέσεις του με την αριστερά. Απομακρύνθηκε από την κυβέρνηση Τσουδερού και τον Αύγουστο του 1943,³⁵¹⁰ μαζί με τον αντιπρόσωπο των εν Ελλάδι κομμάτων Γ. Εξηντάρη, υπέγραψε το πρωτόκολλο που απαιτούσε από το βασιλιά να επιστρέψει στην Ελλάδα μόνο μετά τη διενέργεια δημοψηφίσματος.³⁵¹¹

Ωστόσο, οι σχέσεις του με την αριστερά βελτιώνονται ταχύτατα σε σημείο μάλιστα, που εμπλέκεται και σε συνεννοήσεις με την ΕΛΔ για

³⁵⁰⁴ Π. Κανελλόπουλος, Απολογισμός, ο.π. 36 κ.ε.

³⁵⁰⁵ Ο Τσουδερός ήταν εκείνος που είχε ζητήσει από τους Βρετανούς να οργανώσουν τη διαφυγή του Κανελλόπουλου από την Ελλάδα για να τον συμπεριλάβει στην κυβέρνηση της Μέσης Ανατολής. P. Papastratis, *British Foreign Policy Towards Greece During the Second World War, 1941-1944* οπ. σ. 51.

³⁵⁰⁶ Η ενσωμάτωση Κανελλόπουλου και ο ανασχηματισμός της κυβέρνησης οφειλόταν στο γεγονός ότι οι πολιτικοί που ήταν διατεθειμένοι να πλαισιώσουν την κυβέρνηση Τσουδερού ήταν ελάχιστοι και μάλιστα από την ομάδα Σοφ. Βενιζέλου, Νέλλου Κανελλόπουλου και Στέλιου Πιστολάκη είχε σταλεί υπόμνημα στις 28 Μαρτίου 1942 ότι θεωρούσαν την κυβέρνηση αντιδημοκρατική.

³⁵⁰⁷ Αλ. Σακελλαρίου, Η Θέσις της Ελλάδας εις τον Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον, Νέα Υόρκη 1944, 300-303. Οι συνεννοήσεις για τις οποίες κατηγορήθηκε ο Σακελλαρίου ήταν επιστολή που έστειλε στον Πάγκαλο που τον προέτρεπε να ενισχύσει το βασιλιά, επιστολή η οποία με ευθύνη του Πάγκαλου περιήλθε στα χέρια των ιταλικών αρχών κατοχής και στη συνέχεια με τη μορφή απάντησης στάλθηκε στη Μέση Ανατολή για να εκτεθεί ο Σακελλαρίου. Βλ. και Ε. Καββαδία, Ο Ναυτικός Πόλεμος του 1940, Όπως τον Έζησα Αθήνα 1950, σ. 473.

³⁵⁰⁸ Για το πλούσιο παρα σκήνιο της υπουργοποίησης του Κανελλόπουλου αλλά και της γενικότερης εύνοιας των Βρετανών στο πρόσωπό του βλ. και P. Papastratis, οπ. σ. 56-61, 77-84.

³⁵⁰⁹ Σε μεγάλο βαθμό ο Κανελλόπουλος επέσπευσε τη σύγκρουση επιμένοντας να αντιμετωπίσει δραστικά εκείνους που ενέπλεκαν το στράτευμα στις πολιτικές αντιθέσεις. Ιδίως η απομάκρυνση του Γ. Χατζησταυρή, διοικητή του 5ου Τάγματος ήταν η θρυαλλίδα που προκάλεσε τη σύγκρουση. Βλ. και Χ. Φλάσερ, ο.π. том В, σ. 284.

³⁵¹⁰ Χαρακτηριστικός είναι και ο τρόπος που παραιτήθηκε ο Κανελλόπουλος. Όταν με υπόδειξη των Βρετανών αποφασίστηκε να ενταχθούν στην κυβέρνηση οι φιλελεύθεροι πολιτευτές Γ. Ρούσος, Β. Καραπαναγιώτης, Εμμ. Σοφούλης (ανηψιός του Θεμ. Σοφούλη) και Γ. Μπουρδάρα (πολιτικός φίλος του Καφαντάρη), ώστε να ικανοποιηθούν και οι αξιωματικοί του στρατού, του Ναυτικού και της Αεροπορίας που είχαν στασιάσει απαιτώντας κυβερνητικό ανασχηματισμό, ο Κανελλόπουλος εξέλαβε την επιλογή αυτή ως εξέλιξη προσωπικής του μείωσης και παραιτήθηκε.

³⁵¹¹ Βλ. και P. Papastratis, *British Foreign Policy Towards Greece During the Second World War, 1941-1944* οπ. σ. 51-52 και σ. 107.

συνεργασία που δεν καρποφορούν, (στους πολιτικούς του οπαδούς δίνει εντολή για άτυπη συνεργασία), αν και μερικοί από αυτούς, όπως ο Δ. Παπαμήτρου και ο Κ. Δημητρόπουλος προσχωρούν τελικά στο κόμμα του Τσιριμώκου.³⁵¹²

Ακριβώς για το λόγο αυτό, δεν είναι τυχαίο ότι αποβιβάστηκε πρώτος στην απελευθερωμένη Πελοπόννησο, το Σεπτέμβριο του 1944, ως αντιπρόσωπος της κυβέρνησης.³⁵¹³ Μάλιστα, οι Ταγματασφαλίτες τον κατηγόρησαν για συνεργασία με τον ΕΛΑΣ, εξαιτίας της φιλίας του με τον αξιωματικό του ΕΛΑΣ Π. Πετροπουλάκη και την εντολή του να διαλυθούν τα Τάγματα της Τρίπολης. Αν και προσπαθесе να τους σώσει από τη μήνι του λαού, το ΕΑΜ του στέλνει τιμητική συνοδεία για να μπει πανηγυρικά στην Πάτρα.³⁵¹⁴ Μάλιστα, λόγω των καλών αυτών σχέσεων στάλθηκε από τον Παπανδρέου και ως αντιπρόσωπος της κυβέρνησης στην κηδεία του στρατηγού Β. Τζιότζιου, διοικητή της 9ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ.³⁵¹⁵

Το κόμμα του Κανελλόπουλου είχε παραδοσιακά αποκλειστικά αστική αναφορά με άξονα τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα με υψηλό μορφωτικό επίπεδο.³⁵¹⁶ Στις εκλογές του 1936 από το μέσο ποσοστό 3.2% στην περιοχή πρωτεύουσας, σε περιοχές με μεγαλοαστικά και μάλιστα μορφωμένα στρώματα, όπως για παράδειγμα στο Κολωνάκι και το Ψυχικό, το κόμμα του έλαβε το 8.6 και 19.1% των ψήφων αντίστοιχα.³⁵¹⁷

Ο Κανελλόπουλος είχε αποκηρύξει το μοναρχικό καθεστώς ως αναχρονιστικό και αναντίστοιχο στις απαιτήσεις συγκρότησης μιας καλά συγκροτημένης πολιτικής κοινωνίας. Δεν ήταν ο εχθρός του μονάρχη, όπως οι Φιλελεύθεροι, αλλά προτιμούσε θεωρητικά τη δημοκρατία.³⁵¹⁸ Σύμφωνα με τη διακήρυξή του η χώρα χρειαζόταν μια παράταξη που επιδίωκε να υπερβεί το διχασμό της πολιτικής ζωής και να λειτουργήσει ως ένα πολιτικό κόμμα που θα ανταποκρινόταν στις σύγχρονες ανάγκες της κοινωνίας.³⁵¹⁹

³⁵¹² Φ. Γρηγοριάδης, Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας, τομ. 3, ο.π. σ. 1046.

³⁵¹³ Αργότερα, τον κατηγόρησαν για «συνοδοιοπορία». Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις Ε', 18 Μαΐου 1946.

³⁵¹⁴ Ως επίτροπος Πελοποννήσου ο Κανελλόπουλος έπαιξε ρόλο ώστε να αποφευχθούν οι συγκρούσεις και να παραδοθούν ομαλά τα Τάγματα Ασφαλείας, Ρ. Papastratis, οπ. σ. 215.

³⁵¹⁵ Φ. Γρηγοριάδης, Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας, τομ. 3, οπ. σ. 1046.

³⁵¹⁶ Όπως σημείωναν οι Σοβιετικοί, το κόμμα του Κανελλόπουλου ήταν ένα κόμμα υψηλόβαθμων δημοσίων υπαλλήλων. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 25.5, Πολιτική, Πρεσβεία Μόσχας προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ.259/Σ, Περιοδικό «Μπολσεβίκος», Διάλεξη Σ. Μπελνίκωφ 28 Μαρτίου 1946, 7-8 Απριλίου 1946

³⁵¹⁷ Η. Νικολακόπουλος, Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964, σ. 113, ο.π.

³⁵¹⁸ Οι φιλοβασιλικοί κύκλοι κατηγορούσαν τον Κανελλόπουλο ότι επεδείκνυε αλλοπρόσαλλη στάση σε σχέση με το ΕΑΜ. Σε αυτή τη βάση οι οργανώσεις τις οποίες εκπροσωπούσε, όπως η ΠΕΑΝ και η ιερή Ταξιαρχία φυλλορροούσαν προς τους Λαϊκούς και τους αδιάλλακτους δεξιούς, ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/ Στ-2(17), Έκθεση Αχ. Κύρου.

³⁵¹⁹ Π. Κανελλόπουλος, 1935-1945, Ένας Απολογισμός, οπ. σ. 7.

Ο Κανελλόπουλος εξέφραζε για την Ελλάδα τη θεωρία της «ακριτικής επάλξεως της Ευρώπης». Η δύση με την οικονομική βοήθεια θα βοηθούσε τη χώρα να εκπληρώσει το ρόλο αυτό, που θα ήταν εκπολιτιστικός και οικονομικός. Η Ελλάδα ήταν υποχρεωμένη να στραφεί προς το στρατόπεδο αυτό επειδή η θέση του ανταποκρινόταν στους ελληνικούς εθνικούς πόθους.³⁵²⁰ Ωστόσο αυτό καθεαυτό το οικονομικό πρόγραμμα του Κανελλόπουλου ήταν πολύ περιορισμένο,³⁵²¹ και αφορούσε γενικότητες, όπως μεταρρυθμίσεις του αστικού κώδικα και της Αγροτικής Τράπεζας, την ανασυγκρότηση εκδοτικής Τράπεζας και την υπόσχεση για τόνωση των συνεταιρισμών.³⁵²²

Με βάση τη θεωρία αυτή, η προσχώρηση στο δυτικό στρατόπεδο ήταν εκ των ουκ άνευ. Ήταν, επομένως, πολιτικά λογικό να στραφεί υπέρ του μονάρχη, στο μέτρο που θα μπορούσε να αποτελέσει παράγοντα ανάσχεσης αυτού που κατά τον Κανελλόπουλο αποτελούσε την πρωτεύουσα απειλή κατά της δημοκρατίας και του πολιτισμού, τον κομμουνισμό. Έτσι, χωρίς να είναι βασιλόφρων, ήταν υπέρ του Γεωργίου στην παρούσα στιγμή. Ο ίδιος στο ερώτημα για τη μοναρχία αρνούνταν να απαντήσει ευθέως και καλυπτόταν πίσω από το επιχείρημα του σεβασμού της λαϊκής θέλησης, της μόνης αρμόδιας να απαντήσει. Μόνο ακροθιγώς ο ίδιος έθετε ζήτημα δημοκρατίας.³⁵²³

Χαρακτηριστικό αυτής της επαμφοτερίζουσας στάσης ήταν ότι όταν, κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών, συζητούνταν η λύση της αντιβασιλείας, ο Κανελλόπουλος δεν πήρε συγκεκριμένη θέση και έκανε απόπειρα να παρακαμφθεί το θέμα, υπαινισσόμενος ότι τα καθήκοντα αυτά θα μπορούσε να ασκήσει και το εκάστοτε υπουργικό συμβούλιο. Στην ουσία αυτό που πρότεινε ήταν και ο βασιλιάς να διατηρήσει το αξίωμα και να του αφαιρεθούν οι εξουσίες.³⁵²⁴

Για την ασαφή αυτή πολιτική του στάση³⁵²⁵ ο Κανελλόπουλος είχε τη φήμη του αφελούς.³⁵²⁶ Όταν έγινε πρωθυπουργός για ένα βραχύβιο

³⁵²⁰ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, Συνεδρίασις Ε', 18 Μαΐου 1946.

³⁵²¹ Για το λόγο αυτό οι Βρετανοί, την περίοδο πρωθυπουργοποίησης του Κανελλόπουλου (1-22 Νοεμβρίου 1945) αποφάσισαν να στείλουν οικονομικές επιτροπές για να βοηθήσουν την κυβέρνηση να ανταποκριθεί στις ανάγκες οικονομικού σχεδιασμού. FO 371/48285, R 19826, 14 Νοεμβρίου 1945.

³⁵²² Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, Συνεδρίασις Ε', 18 Μαΐου 1946.

³⁵²³ Έτσι, όπως αρκετοί εκτιμούσαν, ο Κανελλόπουλος ήταν απροσδιορίστων αρχών, ούτε ακραιφνής μοναρχικός ούτε ακραιφνής δημοκρατικός McNeill, *The Greek Dilemma*, ο.π. σ. 219.

³⁵²⁴ Αρχείο Λαγάκου Ηλία. Συνδιάσκεψη 26ης Δεκεμβρίου 1944. Πρακτικά Ομιλία Κανελλόπουλου.. ΕΛΙΑ

³⁵²⁵ Σημαντική ήταν εξαιτίας αυτού και η κρίση του πολιτικού μηχανισμού του Κανελλόπουλου στην Κατεχόμενη Ελλάδα. Οι δύο οργανώσεις που αναφερόταν σε αυτόν η ΠΕΑΝ και η Ιερή Ταξιαρχία τον είχαν αποκηρύξει ενώ αρκετά από τα μέλη των οργανώσεων αυτών εγκαλούνταν για συνεργασία με τον

διάστημα, το φθινόπωρο του 1945, 'αν και στις προγραμματικές του δηλώσεις μίλησε για άμεση επίλυση των οικονομικών προβλημάτων και ζήτησε εφαρμογή της Βάρκιζας και διακομματική συνεννόηση για το θέμα των εκλογών³⁵²⁷, και ενώ επαιρόταν ότι είχε την πλαισίωση τεχνοκρατών, στα κρίσιμα υπουργεία Άμυνας και Οικονομικών είχε δεχθεί τους Π. Κατσώτα και Σπ. Γεωργούλη, που φημίζονταν για την αντικομμουνιστική νοοτροπία τους ήδη από την περίοδο της Μέσης Ανατολής.³⁵²⁸

Είναι γεγονός ότι οι Βρετανοί θεωρούσαν τον Κανελλόπουλο ως ένα πολιτικό χωρίς πυγμή και τον αντιμετώπισαν κατά τη διάρκεια της πρωθυπουργίας του ως πολιτικό υπάλληλο της πρεσβείας τους. Ο Μακνήλ που επισκέφθηκε την Ελλάδα το Νοέμβριο του 1945 υπέβαλε σχεδόν με τη μορφή εντολών την πολιτική που έπρεπε να ακολουθήσει η κυβέρνηση του με άξονα τη στενή συνεργασία τραπεζιτών και βιομηχάνων και μάλιστα ο Κανελλόπουλος ζήτησε γραπτώς τις οδηγίες.³⁵²⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Αμερικανοί θεώρησαν ως ιταμή για την κυβέρνηση τη βρετανική αξίωση να επιβάλει με τέτοιο τρόπο την ελληνική πολιτική.³⁵³⁰

Το πρόβλημα με τον Κανελλόπουλο ήταν ότι παρά την υποχωρητικότητά του, η βρετανική απροθυμία να διατεθούν πιστώσεις αλλά και η απουσία πρόθεσης για σύγκρουση με τα κατεστημένα συμφέροντα οδήγησε την οικονομική πολιτική σε απόλυτη αποτυχία.³⁵³¹ Μέσα σε δύο ημέρες η τιμή της χρυσής λίρας ανέβηκε κατά 40%. Όταν πλέον αντέδρασε, και μάλιστα απευθύνθηκε στο Μακ Βή για υποστήριξη,³⁵³² καθώς οι Βρετανοί ζητούσαν απόλυτο έλεγχο στα οικονομικά υπουργεία χωρίς να προσφέρουν τα δάνεια ή να αναλαμβάνουν οποιαδήποτε ευθύνη, οι

εχθρό. Ιδίως για τα μέλη της Ταξιαρχίας, αρκετοί κυκλοφορούσαν με γερμανικές άδειες οπλοφορίας και συνέπρατταν με την ειδική ασφάλεια στις διώξεις κομμουνιστών. Εξαιτίας της δράσης αυτή αρκετοί όταν σκεφτόταν να ιδρύσουν αντιστασιακές ομάδες είτε να προωθήσουν τα προγράμματα των ηγετών του Καίρου, απέφευγαν τον όρο «οργάνωσης» που αποτελούσε πλέον συνώνυμο της προδοσίας και χρησιμοποιούσαν τον όρο σύνδεσμος. ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Αρχείο Πιλαβάκη, Έκθεσις Ιουλίου 1944.

³⁵²⁶ Ο Λήπερ θεωρούσε ότι ήταν δύσκολη η πολιτική του επιβίωση.

³⁵²⁷ Δεν είναι τυχαίο ότι οι βρετανοί τον έκαναν πρωθυπουργό για την μετριοπάθεια του επειδή θεωρήθηκε απαραίτητη τη στιγμή εκείνη. Η. Richter, *οπ. σ.* 348-353.

³⁵²⁸ Ο Κατσώτας ήταν διοικητής της 1ης ταξιαρχίας της Μέσης Ανατολής και πρωτοστάτησε στην αντιμετώπιση του κινήματος. Κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών ο ίδιος ήταν υπεύθυνος των Ταγμάτων Εθνοφυλακής στην Αθήνα. Το υπουργείο Εξωτερικών είχε ο αδερφός του δολοφονημένου Δ. Ψαρρού, Χαράλαμπος, που όπως ήταν φυσικό είχε στραφεί κατά της αριστεράς χωρίς να θεωρείται βασιλόφρων ενώ υπουργός Οικονομικών ήταν ο Κασσιμάτης, με προϊστορία ως ΓΓ του Υπουργείου Οικονομικών επί Μεταξά αλλά και υπουργός στις κυβερνήσεις του Βούλγαρη. Δεδομένης της ύπαρξης στην κυβέρνηση του Θ. Τσάτσου, οπαδού του Γ. Παπανδρέου, και του Κ. Τσάτσου, στενού φίλου του Δαμασκηνού, υπήρχαν οι δυνατότητες να ασκείται πολλαπλός έλεγχος στην κυβέρνηση από διάφορους πολιτικούς παράγοντες, χωρίς ο ίδιος ο Κανελλόπουλος να μπορεί να την ελέγχει.

³⁵²⁹ FO 371/48285 R 19823, 14 Νοεμβρίου 1945.

³⁵³⁰ FRUS 1945, VIII, McVeagh προς State Department, 16 11 1945.

³⁵³¹ FO 371/48287, R 20613, Leeper to FO, 29 Νοεμβρίου 1945.

³⁵³² FRUS 1945, VIII, McVeagh προς State Department, 17 11 1945.

τελευταίοι με τη συνεργασία του Δαμασκηνού προχώρησαν στην αλλαγή της κυβέρνησης.³⁵³³

Μάλιστα, και ενώ ήταν προφανές ότι ήταν θύμα απροκάλυπτα υποτιμητικών χειρισμών από την πλευρά των Βρετανών, ο Κανελλόπουλος προσέφερε κάθε δυνατή διευκόλυνση στους χειρισμούς αυτούς.³⁵³⁴ Προσφέρθηκε δε να αυτοκαταργηθεί, διευκολύνοντας τους Βρετανούς να προχωρήσουν σε κυβερνητική μεταβολή, συγκαλώντας συμβούλιο πολιτικών αρχηγών για να συντονίσουν την κατάσταση και να ζητήσουν το σχηματισμό κυβέρνησης συνασπισμού.³⁵³⁵

Είναι πολύ χαρακτηριστικό ότι όταν ο Δαμασκηνός ζήτησε από τους Βρετανούς να ενημερώσουν τουλάχιστον τον Κανελλόπουλο για τις αποφάσεις τους για λόγους ευπρέπειας, ο Λήπερ παρουσίασε τον Κανελλόπουλο ως μια αδύνατη προσωπικότητα που μιλούσε πολύ και έπρεπε να αγνοηθεί.³⁵³⁶ Όταν ο Κανελλόπουλος πληροφορήθηκε τις τελικές αποφάσεις αρκέστηκε απλά να παραιτηθεί.³⁵³⁷ Λίγο αργότερα, έσπευσε να συνεργαστεί με το Λήπερ για να βρεθεί τρόπος να γίνει αποδεκτή η πρωθυπουργοποίηση Σοφούλη από τους Παπανδρέου και Βενιζέλο.³⁵³⁸

Ωστόσο, ήταν απόλυτα συνεπής στην άποψή του ότι η δημοκρατία είχε ως εχθρό όχι μόνο τους κομμουνιστές αλλά και τις εθνικιστικές οργανώσεις. Για το λόγο αυτό ήταν ο μοναδικός πολιτικός, που στις εργασίες της πρώτης μεταπολεμικής Βουλής αναφορικά με το θέμα των «εκτάκτων μέτρων» κατά του ΕΑΜ αναφέρθηκε στις ευθύνες της κυβέρνησης που εσκεμμένα άφηνε τη χώρα έρμαιο της πολιτικής ανωμαλίας.³⁵³⁹

Βεβαίως, όταν πιάστηκε και κατηγορήθηκε για συνοδοιπόρος έσπευσε, όπως χαρακτήριζε τη γενικότερη πολιτική του συμπεριφορά, να ανακρούσει πρύμναν και να διευκρινίσει ότι κυρίαρχος υπαίτιος ήταν ο «ερυθρός φασισμός» και οι τελικές του προτάσεις εξάντλησαν τη μετριοπάθεια τους στη διευκρίνιση ότι τα μέτρα κατά του ΚΚΕ στόχευαν

³⁵³³ FO 371/48285 R 20281, Leeper to FO, 19 Νοεμβρίου 1945.

³⁵³⁴ Στη μεταπολεμική βουλή είχε χαρακτηρίσει τη βρετανία «μεγάλη και υπέροχον ευεργέτιδα της Ελλάδας». Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδρίασις Ε', 18 Μαΐου 1946.

³⁵³⁵ FO 371/48285 R 20281, Leeper to FO, 19 Νοεμβρίου 1945.

³⁵³⁶ Οπ

³⁵³⁷ Απαιτήθηκε απλά μια μακρά νυχτερινή συνομιλία με το Δαμασκηνό. FO 371/48286, R 20281, 19 Νοεμβρίου 1945.

³⁵³⁸ Μάλιστα για να διευκολύνει τις διαδικασίες δέχτηκε να αναβάλει την παραίτησή του. FO 371/48286 R 19793, Leeper to FO, 22 Νοεμβρίου 1945.

³⁵³⁹ Εξαιτίας αυτού κατηγορήθηκε στη βουλή ακόμη και ως εγκληματίας και δοσίλογος. Ο Παπανδρέου μίλησε, μάλιστα, για χρεοκοπία του κοινοβουλευτισμού τη μέρα εκείνη. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδρίασις Ε', 18 Μαΐου 1946.

μόνο σε ένοπλες ομάδες. Όταν μάλιστα, βουλευτές υποστήριξαν ότι εσκεμμένα δεν αναφερόταν η απόφαση της κοινοβουλευτικής επιτροπής σε ένοπλες ομάδες ώστε να συμπεριλάβει και εκείνους που κρατούσαν λωστούς και τσεκούρια, ο Κανελλόπουλος υποχώρησε και από το αίτημα αυτό.³⁵⁴⁰

Το δεύτερο κόμμα που υπαγόταν στην κατηγορία των δυνάμεων που έστεργαν τα μοναρχικά σχέδια χωρίς να αποτελούν ιστορικά δυνάμεις του ευρύτερου μοναρχικού χώρου ήταν το Κόμμα των Βενιζελικών Φιλελευθέρων. Επρόκειτο μάλιστα ως δύναμη που προερχόταν από τον καθαρό βενιζελικό χώρο. Αρχηγός του ήταν ο δευτερότοκος γιος του Ε. Βενιζέλου Σοφοκλής.

Αμέσως μετά το θάνατο του πατέρα του, στις 18 Μαρτίου 1936, ο Σοφοκλής κλήθηκε από το Σοφούλη να εισέλθει στην διοικούσα επιτροπή των Φιλελευθέρων. Είχε δεχθεί και αυτός τη μήνιν του αντιβενιζελισμού και μάλιστα στα 1915 είχε δεχθεί επίθεση από μοναρχικό αξιωματικό δημοσίως.³⁵⁴¹ Είχε και σημαντική παρουσία ως αξιωματικός στο στρατό της Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη όπως και κατά τη διάρκεια της μικρασιατικής εκστρατείας. Ωστόσο, δεν μετέχει στο κλίμα όξυνσης των συγκρούσεων των δύο παρατάξεων αφού μετά τη Συνθήκη των Σεβρών παραιτείται από το καθεαυτό στράτευμα και εγκαταλείπει την πολιτική κονίστρα προκειμένου να γίνει στρατιωτικός ακόλουθος στο Παρίσι. Μετά το θάνατο του πατέρα του επανέρχεται στην πολιτική ως εκφραστής της ιδέας συνεννόησης Λαϊκών και Φιλελευθέρων.

Σε κομματική συνεστίαση τον είχε κρίσει ο ίδιος ο Βενιζέλος το 1933 διάδοχο του. Βεβαίως είχε συμφωνηθεί τη διοίκηση του κόμματος να ασκεί επιτροπή από τους Σοφούλη και Γονατά, στο μέτρο που ο Βενιζέλος βρισκόταν εξόριστος.³⁵⁴² Ωστόσο, ως μέλος της τριμελούς διοικούσας επιτροπής των Φιλελευθέρων (Σοφούλης, Γονατάς, Βενιζέλος) δημιουργεί μέσα στο κόμμα τις πρώτες αντιπάθειες.

Επί δικτατορίας Μεταξά εμπλέκεται από τον υπουργό Εσωτερικών του Μεταξά Θ. Σκυλακάκη σε ένα σχέδιο συνεργασίας με το δικτάτορα.³⁵⁴³ Στα μέσα Ιουνίου 1936 ο Βενιζέλος δέχθηκε κρούση να συμμετάσχει σε κυβέρνηση του Μεταξά και συγκατένευσε υπό την προϋπόθεση να επανέλθουν οι αποταχθέντες και να ανασταλούν οι ελευθερίες για περιορισμένο διάστημα. Είχε μάλιστα τακτικές επαφές με ιθύνοντες της

³⁵⁴⁰ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, 13 Ιουνίου 1946.

³⁵⁴¹ Φ. Γρηγοριάδης, Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας, том 3, ο.π. σ. 854.

³⁵⁴² Γ. Δαφνής, Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος, 1894-1964, σπ. σ. 37.

³⁵⁴³ Γρ. Δαφνής, Η Ελλάς μεταξύ δύο Πολέμων 1923-1940, том β, Αθήνα 1955.σ. 437.

κυβέρνησης. Οι επαφές αυτές διέρρευσαν στον Τύπο κλονίζοντας ανεπανόρθωτα το πολιτικό του κύρος.³⁵⁴⁴

Αποτυγχάνει τελικά να διοριστεί αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Μεταξά αλλά ούτε και αποκαθίστανται οι Βενιζελικοί αξιωματικοί όπως είχε ζητήσει.³⁵⁴⁵ Εξαιτίας της γενικότερης του στάσης εισπράττει την κατηγορία του συνεργάτη της δικτατορίας. Πολύ χαρακτηριστικά, σε μια ανταλλαγή κατηγοριών με τον Τσουδερό, ο τελευταίος τον κατηγορήσε για συνεργασία με το καθεστώς και ο Βενιζέλος αρκέστηκε να δηλώσει ότι αναλαμβάνει τις ευθύνες του.³⁵⁴⁶

Στην Κατοχή φεύγει στην Αμερική όπου και διορίζεται στρατιωτικός ακόλουθος από τον Τσουδερό στην Ουάσιγκτον. Ακριβώς για το λόγο αυτό θα δημιουργήσει ισχυρές σχέσεις με το αμερικανικό κεφάλαιο αλλά και θα αποκτήσει προσβάσεις στο State Department. Εκείνο που χαρακτηρίζει τη στάση του την περίοδο αυτή είναι η αγωνία του να μην υποσκελιστεί από κάποιον άλλο στην αρχηγία των Φιλελευθέρων. Συμπεριφέρεται, μάλιστα, ως αρχηγός του κόμματος και επιδεικνύει σφοδρό αντιμοναρχισμό στην επικοινωνία του με διεθνείς παράγοντες.

Το Μάρτιο του 1943 επιστρέφει στη Μέση Ανατολή και αναλαμβάνει υπουργός Ναυτικών, στις 7 Μαΐου 1943. Πρωτοστατώντας στην καταστολή του κινήματος στη Μέση Ανατολή πετυχαίνει να εκλεγεί πρωθυπουργός και να εκτοπίσει αυτόν που θεωρεί ανταγωνιστή του, τον Ε. Τσουδερό.³⁵⁴⁷ Ωστόσο, μένει μόνο 12 μέρες στη θέση αυτή.³⁵⁴⁸

Ενώ εντάσσεται στην κυβέρνηση Παπανδρέου και καλεί τον πρωθυπουργό να παραιτηθεί για να διευκολύνει την εθνική ενότητα, όταν το ΕΑΜ αποφασίζει τελικά να μπει στην κυβέρνηση, ο Βενιζέλος με τους Ρέντη και Μυλωνά παραιτούνται, στις 20 Αυγούστου 1944, αδυνατώντας να συμβιώσουν με τους κομμουνιστές. Αποστασιοποιείται για μια ακόμη φορά από τα τεκταινόμενα μέχρι της 20 Οκτωβρίου 1945 όπου και γυρίζει στην απελευθερωμένη Ελλάδα για να ανακαλύψει ότι ο Σοφούλης ελέγχει απόλυτα το κόμμα και ο ίδιος δεν είναι ιδιαίτερα επιθυμητός από ηγετικά στελέχη των Φιλελευθέρων.³⁵⁴⁹

³⁵⁴⁴ Ελεύθερον Βήμα 27 Ιουλίου 1936.

³⁵⁴⁵ Φ. Γρηγοριάδης, Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας, τομ. 3, ο.π. σ 859.

³⁵⁴⁶ Η. Βενέζης, Εμμανουήλ Τσουδερός, ο Πρωθυπουργός της Μάχης της Κρήτης, οπ. σ. 160-162.

³⁵⁴⁷ Στην ουσία οι Βρετανοί επέλεξαν το Βενιζέλο για να χρεωθεί την αιματηρή σύγκρουση. Για το θέμα της πρωθυπουργοποίησης του αλλά και της απομάκρυνσης του από το θώκο βλ. P. Papastratis, οπ. σ. 95, 89, 108, 166-169, 172-176.

³⁵⁴⁸ Τέτοια ήταν η σύγχυση που επικρατούσε αναφορικά με τις πραγματικές προθέσεις του Βενιζέλου ώστε όταν έγινε πρωθυπουργός, στην Αθήνα αρκετοί εξέλαβαν τις δηλώσεις του ως έμμεση ενίσχυση της ΠΕΕΑ, δεδομένου ότι ο ίδιος έκανε αναφορά στην φιλική του σχέση με τον συνταγματάρχη Μπακαρτζή. ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Αρχείο Πιλαβάκη, Εκθεσις Ιουλίου 1944.

³⁵⁴⁹ Γ. Δαφνής, Σοφοκλής Ε. Βενιζέλος, ο.π. σ. 147-149.

Από τη στιγμή που επανήλθε στην πολιτική ως μέλος της Διοικούσας Επιτροπής των Φιλελευθέρων, ο Βενιζέλος αποδύθηκε σε μια προσπάθεια να υποσκελίσει από τη ηγεσία του κόμματος το Σοφούλη.³⁵⁵⁰ Θεωρούσε τον εαυτό του αρχηγό του κόμματος αν και τυπικά αναγνώριζε το προβάδισμα του Σοφούλη, στο μέτρο που ο τελευταίος ήταν γηραιός. Πίστευε, ωστόσο, ακράδαντα ότι οι περισσότεροι των βουλευτών αλλά και των ψηφοφόρων των Φιλελευθέρων τον θεωρούσαν ως φυσικό διάδοχο του Βενιζέλου.³⁵⁵¹

Ωστόσο, πέρα από την προσωπική φιλοδοξία, ο Βενιζέλος είχε σημαντικές πολιτικές διαφωνίες με το Σοφούλη. Στην προπολεμική περίοδο, επίκεντρο τους ήταν η συμφωνία Σοφούλη-Σκλάβαινα. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε στις 20 Απριλίου 1936 για τη συμφωνία, κανείς δεν θα μπορούσε να διανοηθεί ότι τι κόμμα των Φιλελευθέρων που αποτελούνταν από τόσο συντηρητικά στοιχεία θα εγκατέλειπε τα «αστικάς του αρχάς». Η συμφωνία, κατά το Βενιζέλο, ήταν αποκλειστικά για την εκλογή προέδρου της Βουλής.³⁵⁵²

Δεν συζητούσε καμιά περίπτωση σχηματισμού κυβέρνησης με την υποστήριξη των κομμουνιστών. Απλά θεωρούσε ότι η εκλογή προέδρου θα επιβοηθούσε τους Φιλελεύθερους να εξασφαλίσουν τη συνδρομή και άλλων αστών πολιτικών, όπως του Μεταξά, και να σχηματίσουν κυβέρνηση. Ο Βενιζέλος θεωρούσε ότι οποιαδήποτε στροφή στα αριστερά θα ήταν καταστροφική και τα Φιλελεύθερα κόμματα, αν επιθυμούσαν να επιβιώσουν, έπρεπε να εγκαταλείψουν το Κέντρο και τον φανατικό αντιμοναρχισμό και να επιδιώξουν να υποκαταστήσουν τους συντηρητικούς.³⁵⁵³

Ο Βενιζέλος έναντι των Βρετανών πληρούσε όλα τα χαρακτηριστικά των Ελλήνων πολιτευτών επί κατοχής, ήταν δηλαδή απόλυτα προσηλωμένος στην εξυπηρέτηση των βρετανικών επιδιώξεων.³⁵⁵⁴ Ενδεικτικό της στάσης του έναντι των Βρετανών ήταν η βραχύβια πρωθυπουργοποίηση του στη

³⁵⁵⁰ Αλλά και ο Σοφούλης θεωρούσε τον Βενιζέλο ως ανταγωνιστή του για την ηγεσία του κόμματος. Όταν στα 1944 προετοιμαζόταν η διάσκεψη του Λιβάνου, ο Σοφούλης δεν έκρυβε τον εκνευρισμό του σε σχέση με το ενδεχόμενο να συμπεριληφθούν στην αποστολή στελέχη των αντίπαλων πολιτικών μερίδων με πραξικοπηματική επιβολή τους από τους αντιπάλους του στο κόμμα. Ειδικότερα σε σχέση με την απομάκρυνση της κυβέρνησης Τσουδερού δεν έκρυβε το φόβο του ότι στο Κάιρο εκτυλισσόταν μια συννομοσία στελεχών και αξιωματικών του 1935 που σε συνεργασία με το ΕΑΜ στόχευαν στην ανασύνθεση του κόμματος. Ιδιαίτερα, η πρωθυπουργοποίηση του Βενιζέλου θεωρούνταν από τον Σοφούλη ως άμεσος κίνδυνος για να αποκτήσει το εσωκομματικό πρόκριμα μεταπολεμικά ο υπαρχηγός του, ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Αρχείο Πιλαβάκη, Εκθεσις Ιουλίου 1944.

³⁵⁵¹ Γ. Δαφνής, Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος, ο.π. 150-151.

³⁵⁵² Ειδικά για τη συμφωνία αυτή υπήρχε και επιστολή του Ελ. Βενιζέλου προς τον Β. Δεληγιάννη στις 24 Φεβρουαρίου 1936, ότι θα ήταν μωρία να μην δεχθούν τις κομμουνιστικές ψήφους για την εκλογή προέδρου της Βουλής.

³⁵⁵³ Γ. Δαφνής, Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος, ο.π. 149.

³⁵⁵⁴ Οι Βρετανοί δεν έκρυβαν την ειρωνεία τους όταν αναφέρονταν στον Βενιζέλο. Τον χαρακτήριζαν καλοπροαίρετο που όταν αισθανόταν ότι είχε εκπληρώσει το καθήκον του μπορούσε άνετα να επιστρέψει στην αγαπημένη του ενασχόληση το «μπριτζ». FO 371/48283, R 18452, Leeper to FO, 31 Οκτωβρίου 1945

Μέση Ανατολή. Όταν ρώτησε το Λήπερ γιατί έγινε πρωθυπουργός για λίγες μέρες αφού η θέση είχε αποφασιστεί να δοθεί στον Παπανδρέου και εκείνος του απάντησε ότι για την καταστολή του κινήματος ήταν πιο χρήσιμος, ο Βενιζέλος αρκέστηκε να υποβάλει την παραίτηση του χωρίς καμία αντίδραση, παρά μόνο την άρνηση του να ενσωματωθεί ως υπουργός στη νέα κυβέρνηση.³⁵⁵⁵

Όταν ο Λήπερ τον κάλεσε αργότερα σε φιλική επίσκεψη και του ζήτησε να υποστηρίξει τον Παπανδρέου, ο Βενιζέλος έσπευσε αμέσως να ανταποκριθεί. Αργότερα ο Βενιζέλος απέδωσε τη βρετανική υποτιμητική στάση στη λυσσώδη αντίδραση του ΕΑΜ. Οι Βρετανοί ωστόσο τον αξιοποιούσαν μόνο και μόνο επειδή τον θεωρούσαν ως εχθρό κάθε ιδέας εθνικής συνεννόησης με την Αριστερά. Άλλωστε και αρκετοί ακροδεξιοί αξιωματικοί θεωρούσαν το Βενιζέλο φίλα προσκείμενο σε αυτούς και του προσέφεραν και την ηγεσία της ΣΑΝ.³⁵⁵⁶

Για το θέμα της Βασιλείας, καθόλη τη διάρκεια της Κατοχής ο Βενιζέλος υποστήριζε ότι παρά το γεγονός ότι στην Ελλάδα κανείς δεν συγχώρεσε το βασιλιά αλλά, παρά τις ανομίες του θεσμού, δεν έπρεπε να τεθεί με κανένα τρόπο καθεστωτικό πρόβλημα, αφού αυτό θα μπορούσε να ενισχύσει τους κομμουνιστές.³⁵⁵⁷ Βεβαίως, σε ανταλλαγές επιστολών με τον Τσουδερό, ο Βενιζέλος είχε επισημάνει ότι ο Γεώργιος επιμένοντας να διατηρεί σχέσεις με τα υπολείμματα της 4ης Αυγούστου, προκαλούσε συνθήκες εθνικής διχόνοιας.³⁵⁵⁸

Όταν στις 8 Νοεμβρίου 1943 ο Γεώργιος μετά από πιέσεις δήλωσε ότι για το ενδεχόμενο της επανόδου του στην Ελλάδα θα συνεννοηθεί με την ελληνική κυβέρνηση πριν το πράξει, ο Βενιζέλος, περιχαρής, με ειδικό απεσταλμένο του διαμήνυσε στο Σοφούλη στην Ελλάδα ότι ο επιδιωκόμενος συμβιβασμός είχε επιτευχθεί και το πολιτειακό είχε τερματιστεί, παρά την προφανή επιφύλαξη ότι τίποτα δεν δέσμευε τον Γεώργιο να καταργήσει την ελληνική κυβέρνηση και να διορίσει φίλα προσκείμενη σε αυτόν λίγο πριν την απελευθέρωση.³⁵⁵⁹

Συμφωνούσε γενικά ότι το δημοψήφισμα έπρεπε να αναβληθεί για το 1948 ώστε να εξασφαλιστούν οι κατάλληλοι όροι. Ωστόσο, το γεγονός ότι η χώρα κινδύνευε από τους «αναρχικούς» δικαιολογούσε την επίσπευση, η οποία όμως έπρεπε να μην συνδεθεί με το πρόσωπο του βασιλιά, γιατί το

³⁵⁵⁵ Γ. Δαφνής, Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος, *οπ.* 602 και P. Papastratis, *οπ.* σ. 172-176.

³⁵⁵⁶ Δαφνής, *οπ.* σ. 135.

³⁵⁵⁷ *Οπ.* σ. 181.

³⁵⁵⁸ *Οπ.* σ. 195.

³⁵⁵⁹ Πρόκειται για την αποστολή του Συνταγματάρχη Φραδέλλου στην Αθήνα στις 4 Ιανουαρίου 1944. Ε. Τσουδερός, *Ελληνικές Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή*, *οπ.* σ. 81 κ.ε.

δημοψήφισμα δεν θα έλυνε τελεσίδικα το πολιτειακό αλλά ακόμη και ύστερα από ένα δυσμενές αποτέλεσμα, οι μοναρχικοί θα μπορούσαν να επανέλθουν σε ένα καινούργιο με το πρόσχημα ότι το προηγούμενο θα αφορούσε μόνο το συγκεκριμένο βασιλιά.³⁵⁶⁰

Αντιθέτως, στη μεταπολεμική Βουλή ο Βενιζέλος διακήρυξε ότι το κόμμα ήταν υπέρ της δημοκρατίας³⁵⁶¹ και στόχευε στη μακροπρόθεσμη εγκαθίδρυση ενός δημοκρατικού καθεστώτος. Όταν κάποιος από τους βουλευτές του παρατήρησε ότι δεν είχε δηλώσει κάτι τέτοιο προεκλογικά, επικαλέστηκε κείμενο του υπέρ της Δημοκρατίας στην εφημερίδα Έθνος στις 28 Απριλίου 1945, γεγονός που προκάλεσε γενική θυμηδία.³⁵⁶²

Ο Βενιζέλος, όπως άλλωστε και ο Σοφούλης επιδίωκαν να προσδώσουν ηγεμονικό ρόλο μεταπολεμικά στο κόμμα των Φιλελευθέρων και να αποκαταστήσουν τις προπολεμικές ισορροπίες. Όπως είχε σημειώσει και σε επιστολή του στις 18 Σεπτεμβρίου 1942, με την απελευθέρωση στην Ελλάδα, το μόνο πολιτικό όργανο που θα μπορούσε να έχει κύρος και να εξασφαλίσει ηρεμία ήταν η Βουλή του 1936 που είχε διαλυθεί αντισυνταγματικά και η οποία από συνταγματική σκοπιά δεν έπαψε ποτέ να υπάρχει.

Στο μέτρο μάλιστα που ο μονάρχης αντιδρούσε στην επαναφορά του ήπιου κλίματος, η πολιτική ηγεσία της χώρας όφειλε να περιστείλει την εξουσία του βασιλιά και χαρακτήρισε τη συντακτική πράξη της 22 Οκτωβρίου 1941 που εκδόθηκε στο Λονδίνο³⁵⁶³ προσπάθεια συνέχισης του δικτατορικού καθεστώτος με άλλη μορφή στο βαθμό που έδινε στο βασιλιά δικαιοδοσίες ανάμιξης στο συντακτικό έργο.³⁵⁶⁴

Κατηγόρησε μάλιστα την κυβέρνηση Τσουδερού ότι συνέχιζε τη δικτατορική άσκηση της εξουσίας, ευνοώντας τις αντιδημοκρατικές νοοτροπίες του Γεωργίου, και επομένως δεν ήταν δυνατόν να συμβάλει στην ενότητα του ελληνικού λαού.³⁵⁶⁵ Στους Βρετανούς ο Βενιζέλος γνωστοποίησε ότι ως εκπρόσωπος του μεγαλύτερου εν Ελλάδι κόμματος

³⁵⁶⁰ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις Ε', 18 Μαΐου 1946.

³⁵⁶¹ Καθημερινή 14 Μαΐου 1946.

³⁵⁶² Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις Ε', 18 Μαΐου 1946.

³⁵⁶³ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, Συντακτική Πράξις της 22 Οκτωβρίου 1941, υπ. αριθ. 172 φύλλον, 28 Οκτωβρίου 1941.

³⁵⁶⁴ Για το θέμα αυτό και το παρασκήνιο που προηγήθηκε Ρ. Papastratis, οπ. σ. 15-22.

³⁵⁶⁵ Όταν ο Τσουδερός ενημερώθηκε για τις κατηγορίες Βενιζέλου ότι ασκούσε δικτατορική διακυβέρνηση πέρασε στην αντεπίθεση. Στις 4ης Νοεμβρίου με επιστολή του απάντησε ότι ήταν αδιανόητο να κατηγορείται ότι επί της δικτατορίας Μεταξά κατείχε την εμπιστευτική θέση του Διοικητού της Τράπεζας της Ελλάδος, αφού πολιτεύτηκε ανεξάρτητα και γιαυτό απομακρύνθηκε και μάλιστα να τον κατηγορεί ο άνθρωπος που σε άρθρο του στο Παρίσι ομολογούσε ότι συμφωνούσε με τη δικτατορία. Δαφνής, ο.π. σ. 201.

ζητούσε ανασύνθεση της κυβέρνησης μέσο της συμμετοχής εγκρίτων πολιτικών και ανακοίνωση ότι θα παραιτούνταν την ημέρα της νίκης.³⁵⁶⁶

Όλες αυτές οι πολιτικές εκτιμήσεις υπόκειντο στην προσωπική φιλοδοξία. Ενδεικτικό φαινόμενο της αναπαραγωγής του κλίματος των προσωπικών ανταγωνισμών μεταξύ των πολιτικών της Μέσης Ανατολής,³⁵⁶⁷ ήταν το γεγονός ότι, όταν ο Τσουδερός με επιστολή του προσκάλεσε το Βενιζέλο να ενταχθεί στην κυβέρνησή του, ο τελευταίος αρνήθηκε κυρίως επειδή είχε προηγηθεί η υπουργοποίηση Κανελλόπουλου και θεώρησε ότι ο Τσουδερός παραβίαζε την άτυπη επετηρίδα και υποβάθμιζε τον ίδιο, αν και ήταν ο πραγματικός ηγέτης των Φιλελευθέρων.³⁵⁶⁸

Αξιοσημείωτο είναι ότι απέδιδε και ευθύνες στους Βρετανούς για την μη ανάδειξη του στην πολιτική ζωή της Μέσης Ανατολής, με το αιτιολογικό ότι οι Βρετανοί τον παραγκώνιζαν γιατί δεν ήθελαν πολιτικό με λαϊκό έρεισμα επικεφαλής της κυβέρνησης. Μάλιστα, κατά το Βενιζέλο το ίδιο έκαναν και με το βασιλιά, επιδιώκοντας τη μείωση του κύρους του.³⁵⁶⁹

Εξίσου χαρακτηριστική της πολιτικής νοοτροπίας των πολιτικών ηγετών που βρισκόταν στη Μέση Ανατολή ήταν και η υπουργοποίηση Βενιζέλου στα 1943. Όταν παραιτήθηκε ο Κανελλόπουλος και η κυβέρνηση ανασυντέθηκε με την ενσωμάτωση κεντρώων πολιτευτών, ο Βενιζέλος ενσωματώθηκε σε αυτήν παρά το γεγονός ότι πρωθυπουργός ήταν ο Τσουδερός με τον οποίο είχε προηγηθεί η ανταλλαγή σχεδόν υβριστικών επιστολών.³⁵⁷⁰

Μάλιστα, ο Βενιζέλος παρέκαμψε με ιδιαίτερη ευκολία και τη δέσμευσή του ότι δεν επρόκειτο να συμμετάσχει σε μια μονόπλευρη κυβέρνηση,³⁵⁷¹ αφού η νέα κυβέρνηση αποτελούνταν από πέντε μέλη των Φιλελευθέρων επί συνόλου εννέα, εκ των οποίων και οι τέσσερις, μη καθεαυτό Φιλελεύθεροι προέρχονταν από τον Κεντρώο χώρο. Ο Βενιζέλος δικαιολόγησε την αναντιστοιχία αυτή με την αόριστη δέσμευση ότι μετείχε στην κυβέρνηση για να εξασφαλίσει τη διεύρυνση της.³⁵⁷²

³⁵⁶⁶ Γ. Δαφνής, ο.π. σ. 199.

³⁵⁶⁷ Οι Βρετανοί θεωρούσαν ότι ο Βενιζέλος ήταν καιροσκόπος που ανταποκρινόταν στις απαιτήσεις της στιγμής και εύκολα κουράζονταν, FO 371/48283, R 18452, Leeper to FO, 31 Οκτωβρίου 1945.

³⁵⁶⁸ Γ. Δαφνής, ο.π. σ. 195.

³⁵⁶⁹ Βεβαίως επισήμως η άρνηση συμμετοχής στην κυβέρνηση οφειλόταν στο γεγονός ότι ως εκπρόσωπος του μεγαλύτερου ελληνικού κόμματος ήθελε να συμβάλει στην διασφάλιση των ελευθεριών του λαού μεταπολεμικά και όχι να αναλάβει κάποιο κυβερνητικό θώκο. Βλ. Δαφνής, ο.π. σ. 195-196.

³⁵⁷⁰ Ειδικά με τον Τσουδερό, ο Βενιζέλος είχε μια ανοικτή αντιπαράθεση με εκατέρωθεν κατηγορίες για συνεργασία με τον Μεταξά και αποκάλυπτο φιλομοναρχισμό. Έφτασε μέχρι του σημείου να κατηγορεί τον κατοχικό πρωθυπουργό ότι ανέχθηκε τον επονεϊδιστο τρόπο παράνομης εξαγωγής συναλλάγματος κατά τη διάρκεια της εγκατάλειψης της κυβέρνησης της Κρήτης με την εισβολή των Γερμανών. Ο.π.

³⁵⁷¹ Την ίδια δέσμευση είχε αναλάβει και στα 1946. Σ. Βενιζέλος, Προγραμματικές αρχές, Βήμα 21 Φεβρουαρίου 1946.

³⁵⁷² Δαφνής, ο.π. σ. 217.

Αναφορικά προς το ΕΑΜ ο Βενιζέλος θεωρούσε τον εαυτό του ως τον πολιτικό που θα εγγυόταν την πολιτική απομόνωση του ΕΑΜ. Κύκλοι προσκείμενοι στο Βενιζέλο πρωτοστατούσαν, ήδη από την κατοχή, στην καλλιέργεια απόψεων ότι το ΕΑΜ θα προχωρούσε στην εκτέλεση προγραφών εναντίον των πολιτικών του αντιπάλων, ότι θα έθετε σε κίνδυνο τη νικηφόρα κατάληξη του εθνικού αγώνα. Θεωρούσαν μάλιστα ότι μεγάλες ευθύνες είχε και η βρετανική κυβέρνηση γιατί έσπευσε να αναγνωρίσει το ΕΑΜ και να το καλέσει στο Κάιρο ως αντιπρόσωπο του ελληνικού λαού.³⁵⁷³

Κατά το Βενιζέλο, το κόμμα των Φιλελευθέρων ήταν ουσιαστικά διαλυμένο εξαιτίας της ασάφειας στις πολιτικές του θέσεις έναντι των κομμουνιστών.³⁵⁷⁴ Η αναγκαιότητα δεν ήταν βασιλιάς ή η δημοκρατία αλλά κομμουνισμός έναντι δημοκρατίας. Θεωρούσε τον εαυτό του θύμα κομμουνιστικών ωμοτήτων και εκεί απέδιδε την προσπάθεια να κατηγορηθούν κάποιοι ως δοσίλογοι από το ΕΑΜ. Κατά το Βενιζέλο, το παράδειγμα του Γονατά ήταν χαρακτηριστικό, αφού όταν ο Πλαστήρας ως πρωθυπουργός επιχείρησε να διορίσει το Γονατά ως γενικό διοικητή Βορείου Ελλάδος, οι κομμουνιστές τον κατηγορήσαν ως εμπνευστή των ταγμάτων Ασφαλείας.

Ακριβώς στη βάση της λογικής ότι οι κομμουνιστές έπρεπε να αντιμετωπιστούν με τη δέουσα σκληρότητα, κατηγορούσε το Σοφούλη για αδικαιολόγητη υποχωρητικότητα.³⁵⁷⁵ Κατά το Βενιζέλο, λόγω ηλικίας και προκαταλήψεων, αν και ήταν φανατικός αντικομμουνιστής, ο Σοφούλης επέμενε στο πάθος του κατά του Γεωργίου. Και αυτό ενώ ήταν περισσότερο από προφανές ότι ο αγώνας κατά του κομμουνισμού προϋπέθετε ενότητα της εθνικής παράταξης.³⁵⁷⁶ Μάλιστα, θεωρούσε το Σοφούλη και υπόλογο της αδυναμίας πολιτικής σύγκλισης με του Λαϊκούς. Μάλιστα, κατά το Βενιζέλο, τελείως αδικαιολόγητα ο γηραιός πολιτικός είχε δηλώσει, στις 25 Φεβρουαρίου 1945, ότι οι Φιλελεύθεροι ήταν υπέρ αβασίλευτης δημοκρατίας, τη στιγμή που το Λαϊκό κόμμα -που τον θεωρούσε τον ενδεδειγμένο πρωθυπουργό μιας οικουμενικής κυβέρνησης- αγωνιζόταν να τον πείσει για το λάθος του να κάνει μια τόσο πρόωρη δήλωση. Ο Βενιζέλος εξαιτίας αυτού επικαλούνταν διάσπαση του κόμματος.³⁵⁷⁷

³⁵⁷³ Επιστολή Βεντήρη προς Βενιζέλο, Δεκέμβριος του 1943, Δαφνής, ο.π. σ. 271.

³⁵⁷⁴ Σ. Βενιζέλος, Προγραμματικές αρχές, Βήμα 21 Φεβρουαρίου 1946.

³⁵⁷⁵ Ήταν τέτοια η αντιπάθεια του Βενιζέλου για τον Σοφούλη ώστε και στη μεταπολεμική Βουλή ο Βενιζέλος, προκειμένου να αποκτήσει ισχυρότερη κοινοβουλευτική ομάδα από τον Σοφούλη, στο μέτρο που δεν τελεσφόρησε η συνεργασία με τους Παπανδρέου-Κανελλόπουλο, υπέγραψε συμφωνία με τον Ναπ. Ζέρβα, αρχηγό του Εθνικού Κόμματος που διέθετε 20 βουλευτές, ώστε να εξασφαλιστεί κοινοβουλευτική ομάδα άνω των 48 βουλευτών που διέθετε ο Σοφούλης.

³⁵⁷⁶ Σ. Βενιζέλος, Προγραμματικές αρχές, Βήμα 21 Φεβρουαρίου 1946.

³⁵⁷⁷ Σε επιστολή του προς το Σοφούλη, Βενιζέλος, στις 22 Μαρτίου 1945, σημείωνε ότι η απόφαση ελήφθη σε μια στενή σύσκεψη που δεν έλαβε υπόψη της ότι μια σημαντική μερίδα του κόμματος στρεφόταν προς

Γενικότερα ο Βενιζέλος συμμεριζόταν απόλυτα τις πολιτικές ανάληψης ειδικών μέτρων κατά του κομμουνισμού όπως διατυπώνονταν στις προτάσεις των Λαϊκών, παρά τις ενδεχόμενες επιφυλάξεις του. Όπως δήλωσε στη μεταπολεμική Βουλή, το κράτος έπρεπε να διασφαλίζει την ασφάλεια των πολιτών και για αυτό θα υποστήριζε την κυβέρνηση σε κάθε μέτρο για το σκοπό αυτό. Ωστόσο, θα αρκούσε η αποφασιστικότερη εφαρμογή των υπαρκτών νόμων και ιδίως με εκείνα που καταστρατηγούσαν συγκεκριμένες ατομικές ελευθερίες όπως το άσυλο της κατοικίας.³⁵⁷⁸

Εκτός από τον αντικομμουνισμό του, ο Βενιζέλος διατυμπάνιζε την προσήλωση του στα εθνικά αιτήματα και μάλιστα προσπαθούσε να εμφανιστεί ως ακραίος στις θέσεις του. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο εκπρόσωπος του στη μεταπολεμική βουλή μιλούσε για το «πρωτάκουστο έγκλημα» κατά του ελληνισμού που συντελούνταν στη Βόρειο Ήπειρο και ζητούσε ανάληψη άμεσων μέτρων.³⁵⁷⁹ Αντιθέτως, σε σχέση με την Τουρκία ζητούσε γόνιμο διάλογο³⁵⁸⁰ με πρακτικά μέτρα ώστε να εδραιωθεί η φιλία των δύο λαών και μάλιστα να επιτευχθεί και εναρμόνιση των οικονομικών συμφερόντων των δύο λαών.³⁵⁸¹

Πέρα από αυτό, το πολιτικό του πρόγραμμα περιοριζόταν στην υπόσχεση ότι θα αναλάβει λόγω της σχέσης του με τους Αμερικανούς τη διευθέτηση των όρων ενός επαρκούς δανείου.³⁵⁸² Μάλιστα είχε αναλάβει και πρόεδρος της Επιτροπής διεκδικήσεων για την ανασυγκρότηση της χώρας που προωθούσε ιδίως στην Αμερική το θέμα των οικονομικών ενισχύσεων υπέρ της Ελλάδας.³⁵⁸³

Σε σχέση με τις οικονομικές αποζημιώσεις «συμμεριζόταν» το γεγονός ότι οι σύμμαχοι δεν ήθελαν να επιβαρύνουν τις εχθρικές χώρες,³⁵⁸⁴ ωστόσο προσέφερε τις προσωπικές του εγγυήσεις ότι θα έθετε με σύστημα και πειστικά το θέμα. Για να παρακαμφθούν οι διεθνείς αντιρρήσεις

το βασιλιά ως σανίδα σωτηρίας κατά του κομμουνισμού. Ζητούσε μάλιστα από το Σοφούλη να διευκολύνει τον αδελοφκτόνο πόλεμο των εθνικών παρατάξεων. Το ορθότερο κατά τον κρητικό πολιτικό ήταν το κόμμα να ταχθεί μεν στη συνέλευσή του με μεγάλη πλειοψηφία υπέρ του «αβασιλεύτου» αλλά να δώσει ελευθερία στους οπαδούς του να ψηφίσουν κατά συνείδηση. Δαφνής, ο.π. σ. 350-351.

³⁵⁷⁸ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, 13 Ιουνίου 1946.

³⁵⁷⁹ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, Συνεδριάσεις 13 Μαΐου -Ιούλιος 1946. Συνεδρίαση 16 Μαΐου 1946. Ομιλία Ι. Πολίτη.

³⁵⁸⁰ Καθημερινή 16 Φεβρουαρίου 1946.

³⁵⁸¹ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, Συνεδριάσεις Ε', 18 Μαΐου 1946.

³⁵⁸² Είναι χαρακτηριστικό ότι στην πρωτολογία του με την ευκαιρία έναρξης των εργασιών της πρώτης μεταπολεμικής βουλής αρκέστηκε σε μια ταχύτατη αναφορά στα οικονομικά θέματα χωρίς καμία πρόταση. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, Συνεδριάσεις Ε', 18 Μαΐου 1946.

³⁵⁸³ Αρχείον Αιγιαλίδη Γεωργίου. Επιτροπή διεκδικήσεων δια την Ανασυγκρότηση της Ελλάδος. Αθήνα Μάρτιος 1946, τρίγλωσση ανακοίνωση, Πρόεδρος Σ. Βενιζέλος. ΕΛΙΑ.

³⁵⁸⁴ Σ. Βενιζέλος. Προγραμματικές αρχές. Βήμα 21 Φεβρουαρίου 1946.

πρότεινε ένα σχέδιο συμπληρωματικών επανορθώσεων.³⁵⁸⁵ Αναφορικά με τα δάνεια που διεκδικούσε η κυβέρνηση, ο Βενιζέλος υποσχόταν ότι θα διευθετήσει το θέμα του δυσθεώρητου δανεισμού όπως αυτός προέκυψε από τις συμφωνίες του Λονδίνου.³⁵⁸⁶

Οι καθεαυτό οικονομικές προτάσεις του προγράμματος του περιορίζονταν σε γενικεύσεις για το ζήτημα της προαγωγής της ιδιωτικής πρωτοβουλίας ή της στήριξης στον κρατικό παρεμβατισμό, σε αναφορές στην ανάγκη ανάπτυξης της γεωργίας, χωρίς καμία δέσμευση στο θέμα των ακτημόνων ή για συγκεκριμένες αγροτικές χρηματοδοτήσεις παρά την εκτεταμένη αναφορά της στις αντίστοιχες χρηματοδοτήσεις της βιομηχανίας.³⁵⁸⁷ Ζητούσε μεν εξασφάλιση ικανοποιητικών τιμών στα προϊόντα και αναμόρφωση του ασφαλιστικού συστήματος³⁵⁸⁸ αλλά κυρίως με άξονα προβλήματα της γεωργίας στην Κρήτη.³⁵⁸⁹

Να σημειωθεί ότι λόγω της σχέσης του Βενιζέλου με την αμερικανική κυβέρνηση και τη μεσολάβηση του ώστε να εξασφαλιστούν κεφάλαια προς την Ελλάδα από τις ΗΠΑ, θεωρούνταν ως ο κατεξοχήν εκπρόσωπος των μερίδων εκείνων της άρχουσας τάξης (βιομήχανοι και μεγάλοι έμποροι) που είτε είχαν διεθνή προσανατολισμό είτε λειτουργούσαν ως μεταπράτες του ξένου κεφαλαίου στην Ελλάδα.³⁵⁹⁰

Το κοινωνικό πρόγραμμα, όπως το ανέπτυξε και στη μεταπολεμική βουλή περιοριζόταν σε επικλήσεις για την ανάγκη ενός ειδικού πλαίσιο ρυθμίσεων των σχέσεων εργοδοτών και εργαζομένων³⁵⁹¹ ενώ για τους χιλιάδες άνεργους και άστεγους υπήρχε μόνο η ξένη βοήθεια και αοριστίες για εξασφάλιση εθνικών πόρων, παρότι παραδεχόταν ότι αν δεν

³⁵⁸⁵ Αρχείον Αιγιαλίδη Γεωργίου, Επιτροπή διεκδικήσεων δια την Ανασυγκρότηση της Ελλάδος, Αθήνα Μάρτιος 1946, τρίγλωσση ανακοίνωση, Πρόεδρος Σ. Βενιζέλος. ΕΛΙΑ.

³⁵⁸⁶ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδρίασις Ε', 18 Μαΐου 1946.

³⁵⁸⁷ Και στην περίπτωση αυτή ζητούσε οικονομικές ενισχύσεις από το εξωτερικό αφού οι σύμμαχοι δεν έπρεπε να ξεχνούν ότι προϊόντα όπως ο καπνός, τα απορροφούσε προπολεμικά η Γερμανία, η απουσία της οποίας από την αγορά ήταν καταστροφική για τις ελληνικές εξαγωγές. Αρχείον Αιγιαλίδη Γεωργίου, Επιτροπή διεκδικήσεων δια την Ανασυγκρότηση της Ελλάδος, Αθήνα Μάρτιος 1946, τρίγλωσση ανακοίνωση, Πρόεδρος Σ. Βενιζέλος. ΕΛΙΑ.

³⁵⁸⁸ Σ. Βενιζέλος, Προγραμματικές αρχές, Βήμα 21 Φεβρουαρίου 1946.

³⁵⁸⁹ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδρίασις Ε', 18 Μαΐου 1946.

³⁵⁹⁰ Κατά τον τρόπο αυτό παρουσίασαν και οι Σοβιετικοί θεωρητικοί το Σοφούλη. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 25.5, Πολιτική, Πρεσβεία Μόσχας προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ.259/Σ, Περιοδικό «Μπολσεβίκος», Διάλεξη Σ. Μπελνίκωφ 28 Μαρτίου 1946, 7-8 Απριλίου 1946

³⁵⁹¹ Για τους εργάτες μιλά για σχολές, εξειδικεύσεις, επαγγελματικό προσανατολισμό, αντιμετώπιση της ανεργίας, σώματα επιθεωρητών και διασφάλιση συνθηκών ασφαλείας. Για εργατική στέγαση και ολοκλήρωση μηχανισμών κοινωνικής ασφάλειας, χωρίς όμως από που θα προέρχονταν κεφάλαια, υπαινισσόμενος την πρωτοβουλία των βιομηχάνων, για θέματα εργατικής στέγης. Αναλόγως γενικές ήταν και οι επικλήσεις για την αντιμετώπιση του προβλήματος του υποσιτισμού των ασθενειών, την έλλειψη ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Αποκέντρωση και ενίσχυση των δικαστικών αρχών.

λαμβάνονταν άμεσα μέτρα εκατοντάδες χιλιάδες θα περάσουν τον χειμώνα άστεγοι.³⁵⁹²

Με βάση αυτές τις πολιτικές θέσεις, ο Βενιζέλος πίστευε ότι δεν τον χώριζαν πολλά από τη δεξιά. Έτσι, όταν στις 5 Οκτωβρίου 1945 οι Φιλελεύθεροι μίλησαν για το ενδεχόμενο αποχής από τις εκλογές, στις 8 του ίδιου μήνα ο Βενιζέλος μίλησε για τύφλωση, και σε επιστολή του στο Κ. Ρέντη μίλησε για εθνική ανασύνταξη των Φιλελευθέρων. Ζήτησε να ενωθεί ο πολιτικός κόσμος γιατί στα Βόρεια σύνορα είχαν συγκεντρωθεί μεγάλες κομμουνιστικές δυνάμεις.³⁵⁹³

Στις 21 Οκτωβρίου 1945, ο Βενιζέλος εισηγήθηκε στο Δαμασκηνό εθνική κυβέρνηση ενότητας. Πήρε διερευνητική εντολή αλλά απέτυχε³⁵⁹⁴ εξαιτίας αδιαλλαξίας των Λαϊκών που φοβούνταν μια τέτοια συμμαχία και των Φιλελευθέρων που δεν ήθελαν πλειοψηφικό.³⁵⁹⁵ Πέντε ημέρες αργότερα ο Βενιζέλος δέχθηκε ξεχωριστή πρόταση συνεργασίας από τους Λαϊκούς, με δελεαστικές προτάσεις και ιδίως την πρωτοβουλία των Λαϊκών να μην στελεχώσουν τη μετεκλογική κυβέρνηση που θα προέκυπτε από τη συμφωνία των δύο κομμάτων³⁵⁹⁶ για να μην εκτεθεί ο Βενιζέλος.³⁵⁹⁷ Ήδη από τα μέσα του Δεκεμβρίου του 1945, που ξεκίνησαν και οι καθεαυτό συνεννοήσεις με τον Τσαλδάρη,³⁵⁹⁸ ο Βενιζέλος οργάνωνε τον τρόπο ανατροπής της κυβέρνησης Σοφούλη.³⁵⁹⁹ Εξέδωσε και δήλωση, στις 29 Δεκεμβρίου 1945, που άφηνε να διαφανεί ότι ήταν υπέρ της συνεργασίας Λαϊκών και Φιλελευθέρων. Όπως και οι Λαϊκοί, δήλωνε ότι οι

³⁵⁹² Στην μεταπολεμική βουλή και επειδή είχε παιδιά που σπούδαζαν στο εξωτερικό έκανε εκτεταμένη αναφορά για τους νέους και την εκπαίδευσή τους, για πνευματική εξύψωση, σωματική αγωγή, ίδρυση υφυπουργείου Φυσικής Αγωγής, ενδεικτικές προσωποπαγούς τρόπου συγκρότησης των προγραμμάτων των κομμάτων. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδρίασις Ε', 18 Μαΐου 1946.

³⁵⁹³ Ο Βενιζέλος επικαλούνταν έκθεση που στις 19 Ιουλίου 1945 συνέταξε ο αμερικανό πρέσβης Μακ Βή υπολόγιζε ότι στα Βόρεια σύνορα βρισκόταν 30.000 Αλβανοί, 30.000 Γιουγκοσλάβοι, 24.000 Βούλγαροι και 25.000 Ρώσοι Xydis S., Greece and the Great Powers, 1944-1949, Prelude to Truman Doctrine, σπ. σ. 111-113.

³⁵⁹⁴ FO 371/48283, R 18452, Leeper to FO, 31 Οκτωβρίου 1945.

³⁵⁹⁵ Σύμφωνα με τον ίδιο το Βενιζέλο, τα αίτια της αποτυχίας του στις 31 Οκτωβρίου ήταν ότι ενώ η Διοικούσα Επιτροπή των Λαϊκών τον πλαισίωσε, δεν επέτρεψε στα στελέχη της να συμμετάσχουν στην κυβέρνηση του, αφού τους έθεσε όρο να μην κατέλθουν στις προσεχείς εκλογές. Δαφνής, ο.π. σ. 22.

³⁵⁹⁶ Η συμφωνία με τους Λαϊκούς προέβλεπε ότι η κυβέρνηση θα είχε από τρεις αντιπροσώπους των δύο μεγάλων κομμάτων αλλά η πλειοψηφία θα αποτελούνταν από υπουργούς υπηρεσιακού χαρακτήρα. Το θέμα της επανόδου του μονάρχη θα λυνόταν με δημοψήφισμα. Προσπάθησαν, μάλιστα, να πείσουν και τον Ζέρβα, ο οποίος όμως ζήτησε να παραμείνει ως πρωθυπουργός ο Σοφούλης. Ο Λήπερ αρνήθηκε κάθε προεκλογική μεταβολή στην κυβέρνηση FO 371/58667, R 553, Leeper to FO, 10 Ιανουαρίου 1946.

³⁵⁹⁷ Αρχείο Τσαλδάρη. (Π. Κασσίμη). Σημείωμα Λαϊκού Κόμματος προς Σ. Βενιζέλο, 25 Οκτωβρίου 1945.

³⁵⁹⁸ Τον Τσαλδάρη πίεζαν προς την κατεύθυνση συμφωνίας με τον Βενιζέλο αρκετές από τις οργάνωμένες τάσεις στο εσωτερικό των Λαϊκών όπως η ομάδα Εμπρός, Αρχείο Τσαλδάρη, Πολιτική Ομάδα Εμπρός 14 Ιανουαρίου 1946, 15 Α. υποφάκελος Ι. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³⁵⁹⁹ FO 371/58667, R 465, Leeper to FO, 29 Δεκεμβρίου 1945.

Σοφιανόπουλος και Καρτάλης θα οδηγούσαν το κόμμα στις αγκάλες του ΕΑΜ.³⁶⁰⁰

Στη διαδικασία συγκρότησης της συμμαχίας είχε παίξει ρόλο και ο Δαμασκηνός που ευνοούσε μια τέτοια εξέλιξη ήδη από την περίοδο που τον Οκτώβριο του 1945 γινόταν απόπειρα να επιτευχθεί συμφωνία ώστε ο Βενιζέλος να αντικαταστήσει το Βούλγαρη.³⁶⁰¹ Κατά τον τουρκικό Τύπο υπεύθυνος για τη συνένωση ήταν ο Δαμασκηνός. Η εφημερίδα Τζουμχουριέτ έγραφε μάλιστα ότι ο Δαμασκηνός ευλόγησε την όλη ένωση και έπεισε το Βενιζέλο.³⁶⁰²

Από τη στιγμή εκείνη και ύστερα ξεκίνησε η προϊούσα διάρρηξη των σχέσεων Βενιζέλου και Σοφούλη. Στις 30 Οκτωβρίου η πλειοψηφία των Φιλελευθέρων ανακοίνωσε στο Βενιζέλο ότι οποιαδήποτε συνεργασία με τους Λαϊκούς, ιδίως στο θέμα του πλειοψηφικού, θα οδηγούσε στη δημόσια αποκήρυξή του από το κόμμα.³⁶⁰³ Αντιθέτως ο Βενιζέλος διατυμπάνιζε το επωφελές της συμφωνίας και ιδίως ότι οι Λαϊκοί θα έδιναν το 45% των θέσεων στη μελλοντική βουλή στους Φιλελευθέρους.³⁶⁰⁴

Όταν ο Σοφούλης πρωθυπουργοποιήθηκε, στις 21 Νοεμβρίου 1945, ο Βενιζέλος δήλωσε ότι παρότι του προτάθηκε δεν αναλάμβανε τη διοίκηση Φιλελευθέρων και ότι διαφωνούσε με τη σύνθεση της κυβέρνησης και με ορισμένα πρόσωπα. Θεώρησε την κυβέρνηση υπέρ το δέον αριστερή και ότι κάποια πρόσωπα που είχαν υποδειχθεί από τους Βρετανούς θα σχημάτιζαν αργότερα κόμμα της μετριοπαθούς αριστεράς με αρχηγό τον Γ. Καρτάλη. Ωστόσο στις 18 Δεκεμβρίου αποδέχθηκε τη θέση, νομίζοντας ότι έτσι θα ωθούσε ευκολότερα τα πράγματα προς τη συνεργασία με τους Λαϊκούς.³⁶⁰⁵

Σύμφωνα με τη συμφωνία την οποία, εκτός από τον Σοφοκλή Βενιζέλο συνυπέγραψαν οι Τσαλδάρης, Μαυρομιχάλης και Στεφανόπουλος από το Λαϊκό κόμμα, προβλεπόταν η επιλογή του πλειοψηφικού στις εκλογές, ο σχηματισμός κοινής κυβέρνησης προεκλογικά και μετεκλογικά, η συγκρότηση προεδρείου της Βουλής με πρόσωπα κοινής εμπιστοσύνης και

³⁶⁰⁰ Καθημερινή 29 Δεκεμβρίου 1945.

³⁶⁰¹ Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 53.

³⁶⁰² Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2, Πολιτική, Πρεσβεία Άγκυρας προς ΥΠΕΞ, αρ, πρωτ. 13880, 7 Μαρτίου 1946.

³⁶⁰³ Εξαιτίας της σθεναρής στάσης του Σοφούλη, ο Βενιζέλος θα υποβάλει στις παραίτηση από υπαρχηγία κόμματος στις 2 Νοεμβρίου 1945.

³⁶⁰⁴ Όπως σημειώνει ο Σεφέρης, ο Βενιζέλος συχνά μπερδευόταν και χανόταν σε σαχλαμάρες. Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 60.

³⁶⁰⁵ Συν τοις άλλοις η όποια συμφωνία Λαϊκών και Φιλελευθέρων προϋπέθετε την επιδίωξη ανατροπής της κυβέρνησης Σοφούλη. Στις 17 Ιανουαρίου 1946 με Σημείωμα του Βενιζέλου και του Τσαλδάρη προς τον Αντιβασιλέα αναλήφθηκε από το Σ. Βενιζέλο και επίσημα η ευθύνη ανατροπής της κυβέρνησης, Αρχείο Τσαλδάρη, Σημείωμα Τσαλδάρη και Σ. Βενιζέλο προς Αντιβασιλέα, 15 Α, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

η διατήρηση για την κάθε ομάδα των απόψεών της για το καθεστωτικό, που θα λυνόταν με το μετεκλογικό δημοψήφισμα.³⁶⁰⁶

Το μυστικό πρωτόκολλο της συμφωνίας ανέφερε ότι στη μελλοντική κυβέρνηση θα ήταν αρχηγός ο Βενιζέλος και αντιπρόεδρος κάποιος από τους Λαϊκούς. Η προεδρία της Βουλής θα ανατίθετο σε εκπρόσωπο των Λαϊκών. Η χώρα θα χωριζόταν σε δύο τμήματα: αυτό όπου τα κόμματα θα κατέρχονταν από κοινού και αυτό όπου θα κατέβαιναν χωριστά.³⁶⁰⁷ Το ανώτατο όριο επιπλέον εξασφαλιζόμενων βουλευτών στους Λαϊκούς δεν θα υπερέβαινε για ολόκληρη τη χώρα τους 30, στις 300 έδρες. Αν μεταβαλλόταν, θα παρέμενε το ίδιο ποσοστό περισσότερων βουλευτών, ενώ θα μετατρεπόταν αντίστοιχα ο αριθμός των παραχωρούμενων εδρών. Αν δεν υιοθετούνταν το πλειοψηφικό, θα αναπροσαρμοζόταν ολόκληρη η συμφωνία επί των ποσοστών.³⁶⁰⁸

Το Λαϊκό κόμμα στην πραγματικότητα το μόνο που ζητούσε ήταν να μην αντιδράσουν οι Φιλελεύθεροι στην επίσπευση του δημοψηφίσματος.³⁶⁰⁹ Πρόσφεραν 135 θέσεις επί συνόλου 300 και προεδρία κυβέρνησης. Οι Λαϊκοί θα διατηρούσαν 165 θέσεις, την αντιπροεδρία της κυβέρνησης και την προεδρία της Βουλής.³⁶¹⁰ Το επιχείρημα του Σοφούλη ότι τον πραγματικό έλεγχο θα είχαν οι Λαϊκοί, το αντιπαρερχόταν ο Βενιζέλος με την άποψη ότι οι Λαϊκοί δεν είχαν σταθερό αρχηγό και οι μνηστήρες θα μπορούσαν να διατηρήσουν ικανό αριθμό βουλευτών για να επιδιώξουν μονομερή συνεργασία με τους Φιλελευθέρους σε περιπτώσεις όπου μια μερίδα επέλεγε ακραίες θέσεις.³⁶¹¹

Να σημειωθεί ότι βάσει της συμφωνίας όλα τα μέλη της κυβέρνησης του Σοφούλη θα αποκλείονταν από την μελλοντική κυβέρνηση.³⁶¹² Με την έννοια αυτή ο Βενιζέλος όχι μόνο θα εξασφάλιζε την πρωθυπουργία αλλά και θα περιθωριοποιούσε τελεσίδικα τον βασικό εσωκομματικό του αντίπαλο. Από την άλλη θα αποτελούσε μια αφετηρία εκκαθάρισης των Φιλελευθέρων από τους ακραίους δημοκρατικούς. Δεν είναι τυχαίο ότι με

³⁶⁰⁶ Αρχείο Τσαλδάρη, (Π. Κασσίμη), Πρακτικόν, 9 Ιανουαρίου 1946, ΕΛΙΑ.

³⁶⁰⁷ Αρχείο Τσαλδάρη, Σημείωμα προς Αντιβασιλέα κατά τη 17η Ιανουαρίου λεχθέντων παρά Βενιζέλου και Τσαλδάρη, φάκελος 11, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³⁶⁰⁸ Όπως το επίσημο κόμμα των Φιλελευθέρων το διατύπωσε η συμφωνία με τους Λαϊκούς είναι συμφωνία υποταγής των Φιλελευθέρων. Ο Βενιζέλος στην κατηγορία ότι ήταν απλός παρατηρητής στις προτάσεις των Λαϊκών απάντησε ότι συμφώνησε να μην επιδιώξουν οι Λαϊκοί επίλυση του πολιτειακού παρά μόνο κατόπιν συνεννοήσεων ή έγκρισης των συμμάχων. Βήμα 11 Ιανουαρίου 1946.

³⁶⁰⁹ Στους κόλπους των Λαϊκών επικρατούσε ενθουσιασμός για τη συμφωνία με το Βενιζέλο, Αρχείο Τσαλδάρη, Σημείωμα Δ. Σφαέλλου προς Τσαλδάρη και Σ. Βενιζέλο, 15 Α, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³⁶¹⁰ Αρχείο Τσαλδάρη, Σημείωμα προς Αντιβασιλέα κατά τη 17η Ιανουαρίου λεχθέντων παρά Βενιζέλου και Τσαλδάρη, φάκελος 11, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³⁶¹¹ Η Συμφωνία, Καθημερινή 10 Ιανουαρίου 1946.

³⁶¹² Φ. Γρηγοριάδης, Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας, τομ. 3, ο.π. σ. 866.

αυτή την έννοια αντιμετωπίστηκε η συμφωνία ακόμη και από τους βασιλόφρονες,³⁶¹³ γεγονός που επισφραγίστηκε με την παρουσία του διαδόχου Παύλου και της Φρειδερίκης στο γάμο της κόρης του Βενιζέλου που έγινε στην Αίγυπτο 6 Φεβρουαρίου 1946.³⁶¹⁴

Στις αιτιάσεις που δεχόταν από τον διεθνή τύπο, ο Βενιζέλος επικαλέστηκε τις αδιάλειπτες συμβουλές και συστάσεις της επίσημης πολιτικής των συμμάχων ενώ για το “ανίερο” της συμφωνίας προσπάθησε να την αποδώσει στη σημασία του στόχου που εξυπηρετούσε. Κατά το Βενιζέλο το “χρηστόν” του πολιτικού στόχου ήταν ισχυρότερο από τις πολιτικές αγκυλώσεις, στις οποίες στηρίζονταν οι διαφωνούντες στην πολιτική του, γεγονός που αποδείχθηκε πολύ πρόσφατα όταν Φιλελεύθεροι και Λαϊκοί συνεργάστηκαν άτυπα για να επιτύχουν την ανατροπή της κυβέρνησης Βούλγαρη.³⁶¹⁵

Ειδικότερα για το θέμα αυτό, ο ίδιος ο Σοφούλης, κατά τον υπαρχηγό του, επικαλέστηκε την ανάγκη συνεργασίας Λαϊκών και Φιλελευθέρων και μάλιστα η αρχική αδυναμία να επιτευχθεί μια συνεργασία παρέτεινε την παραμονή της κυβέρνησης στην εξουσία. Τοιουτοτρόπως, αν ήταν δυνατόν να επιτευχθεί νωρίτερα η επιδιωκόμενη συμμαχία τότε δεν θα μεσολαβούσε η πρωθυπουργοποίηση και η κρίση της κυβέρνησης του Κανελλόπουλου. Άλλωστε, η στάση του Βρετανού υπουργού Μακνήλ κατά τη διάρκεια της κρίσης αυτής δικαιολογούσε την άποψη του Βενιζέλου ότι οι Βρετανοί επιδίωκαν μια συνεργασία μεταξύ των ελληνικών αστικών κομμάτων.³⁶¹⁶

Κατά το Βενιζέλο, οι δυνάμεις της νομιμοφροσύνης έπρεπε να συγκροτήσουν μέτωπο που θα επέτρεπε την επίτευξη της πολιτικής ομαλότητας, της οποίας προϋπόθεση ήταν η σύμπλευση ευρύτερων κοινωνικών δυνάμεων που θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μέσω της εκδήλωσης της πρόθεσης για πολιτική συνεννόηση των αστικών κομμάτων.³⁶¹⁷ Η συμφωνία κατά τον εμπνευστή της είχε ηθική βάση και αποτελούσε σταθμό στην πολιτική ζωή του τόπου, την οποία μόνο προσωπικά ελατήρια θα μπορούσαν να ακυρώσουν.³⁶¹⁸

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Τουρκικές εφημερίδες παρουσίασαν με ιδιαίτερη έμφαση τη συμφωνία μεταξύ Βενιζέλου-Λαϊκών υπό τον τίτλο ότι Φιλελεύθεροι και βασιλικοί ενώθηκαν για πρώτη φορά στην Ελλάδα εξαιτίας του κομμουνιστικού κινδύνου. Μάλιστα το σχόλιο ήταν ότι ο

³⁶¹³ Καθημερινή 11 Ιανουαρίου 1946.

³⁶¹⁴ Φ. Γρηγοριάδης, Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας, τομ. 3, ο.π. σ. 867.

³⁶¹⁵ Σ. Βενιζέλος, Προγραμματικές αρχές, Βήμα 21 Φεβρουαρίου 1946.

³⁶¹⁶ FO 371/58688, R 554, Leeper to FO. 10 Ιανουαρίου 1946.

³⁶¹⁷ Αρχείο Τσαλδάρη, Σημείωμα προς Αντιβασιλέα κατά τη 17η Ιανουαρίου λεχθέντων παρά Βενιζέλου και Τσαλδάρη, φάκελος 11, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

³⁶¹⁸ Βήμα 11 Ιανουαρίου 1946.

πραγματικός κερδισμένος ήταν η ελληνική δεξιά ενώ η διάσπαση των Φιλελευθέρων θα προκαλούσε εκλογική αποτυχία και στους δύο. Κατά την εφημερίδα Τζουμχουριέτ της 2ης Μαρτίου 1946, η συμφωνία αντανάκλούσε την εκτίμηση ότι οι δημοκρατικοί θα ψήφιζαν λόγω αντικομμουνισμού τους Λαϊκούς.³⁶¹⁹ Είναι εξίσου χαρακτηριστικό ότι ο τουρκικός Τύπος φιλοξενούσε συνέντευξη του Σοφούλη, στην οποία απαντούσε στη γενική κατηγορία ότι μεθόδευσε μυστικά την όλη υπόθεση,³⁶²⁰ γιατί ήταν αναγκαίο ώστε να αποφευχθούν άστοχες αντιδράσεις.³⁶²¹

Οι Βρετανοί και ιδιαίτερα ο Λήπερ φάνηκαν εξαιρετικά ανήσυχοι για τη συμφωνία με την έννοια ότι ο Βενιζέλος απομονώθηκε εξασφαλίζοντας ως υποστηρικτές μόνο τους Καραπαναγιώτη και Σαράντη.³⁶²² Το γεγονός αυτό καθιστούσε ισχυρότερη μέσα στους Φιλελεύθερους την αδιάλλακτη δημοκρατική μερίδα.³⁶²³ Το πρόβλημα φάνηκε όταν στις 17 Ιανουαρίου 1946 ο Τσαλδάρης και Βενιζέλος παρουσιάστηκαν στον αντιβασιλέα με αίτημα το πλειοψηφικό,³⁶²⁴ ο Δαμασκηνός σημείωνε ότι αμφέβαλε ότι η συμμαχία αντανάκλούσε μια ευρύτερη πολιτική συμφωνία³⁶²⁵ και απέπεμψε τους δύο άντρες με την υπενθύμιση ότι θα υπέγραφε εκλογικό νόμο μόνο υπό την προϋπόθεση ότι θα έχαιρε ευρύτερης πολιτικής συμφωνίας.³⁶²⁶

Το πρόβλημα ήταν ότι όλο το σχέδιο εξαρτιόταν από την επιβολή του πλειοψηφικού. Βενιζέλος και Τσαλδάρης είχαν επιδοθεί σε μια προσπάθεια, με συνεχή διαβήματα, να πείσουν το Δαμασκηνό να εφαρμοστεί το πλειοψηφικό.³⁶²⁷ Οι δεξιές εφημερίδες απέδιδαν στο Δαμασκηνό την πρόθεση να επιβληθεί το πλειοψηφικό για να επιτευχθεί η σύγκλιση του εθνικού δημοκρατικού κόσμου αλλά διαπίστωναν σκευωρίες των δημοκρατικών. Ο ίδιος ο Βενιζέλος διαβεβαίωνε ότι ακόμη και σε περίπτωση επιβολής του αναλογικού θα παρέμενε πιστός στην εθνική συμμαχία.³⁶²⁸

³⁶¹⁹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2, Πολιτική, Πρεσβεία Άγκυρας προς ΥΠΕΞ, αρ, πρωτ. 13880, 7 Μαρτίου 1946.

³⁶²⁰ Επρόκειτο για δηλώσεις του Σοφούλη που είχαν γίνει και στις ελληνικές εφημερίδες, Βήμα 16 Ιανουαρίου 1946.

³⁶²¹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2, Πολιτική, Πρεσβεία Άγκυρας προς ΥΠΕΞ, αρ, πρωτ. 13880, 7 Μαρτίου 1946.

³⁶²² Τη δήλωση του κόμματος των Φιλελευθέρων κατά του Βενιζέλου δεν υπέγραψαν και οι Κ. Ζαρίφης, Στ. Κωστόπουλος και όλοι οι Κρήτες βουλευτές, Καθημερινή 17 Φεβρουαρίου 1946.

³⁶²³ Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ.81.

³⁶²⁴ Καθημερινή 19 Ιανουαρίου 1946.

³⁶²⁵ Αρχείο Τσαλδάρη, Σημείωμα προς Αντιβασιλέα κατά τη 17η Ιανουαρίου λεχθέντων παρά Βενιζέλου και Τσαλδάρη, φάκελος 11, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³⁶²⁶ Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ.82.

³⁶²⁷ Καθημερινή 16 Φεβρουαρίου 1946.

³⁶²⁸ Καθημερινή 18 Φεβρουαρίου 1946.

Όταν η συμφωνία δε τελεσφόρησε με την έννοια ότι ο Δαμασκηνός και οι Βρετανοί επέβαλαν το αναλογικό σύστημα, ο Βενιζέλος, αφού είχε διαρρήξει πλέον κάθε σχέση με το προηγούμενο κόμμα του, ίδρυσε στις 20 Φεβρουαρίου 1946 το δικό του πολιτικό κόμμα. Επειδή με το αναλογικό σύστημα υπήρχε ο κίνδυνος να περιθωριοποιηθεί τελείως και οι Λαϊκοί να μην τηρήσουν τις αναλογίες, ανακοίνωσε τη συνεργασία με τον Παπανδρέου και τον Κανελλόπουλο. Οι Λαϊκοί που ανέμεναν ότι ο Βενιζέλος θα παρέμενε πιστός στη συμφωνία τήρησαν σκληρή γραμμή, κατηγορώντας τον ως υπό προϋποθέσεις μοναρχικό.³⁶²⁹

Προκειμένου να φανεί ότι η ίδρυση του κόμματος αυτού δεν αποτελούσε κατά κανένα τρόπο μια απείθεια στις αρχές της συλλογικότητας και μια διασπαστική συμπεριφορά στο εσωτερικό ενός κόμματος που υπό την ηγεσία του Ελευθερίου Βενιζέλου ή υπό την υψηλή εποπτεία του, κατά τα διαστήματα της εξορίας του, δεν διασπάστηκε, ο Βενιζέλος ονόμασε το κόμμα του κόμμα των Βενιζελικών Φιλελευθέρων. Ο τίτλος αυτός παρέπεμπε σε ένα σχηματισμό προσωρινά μόνο αποσυνδεδεμένο από το μητρικό κόμμα, στην ομαδοποίηση μιας μερίδας των Φιλελευθέρων που επιζητούσαν την επάνοδο του κόμματος στις αρχικές του πολιτικές αξίες, προκειμένου να αναδημιουργηθεί σε νέες βάσεις.³⁶³⁰

Το επίθετο βενιζελικός τοποθετήθηκε για να δείξει τη σχέση συνέχειας με την ιστορία των Φιλελευθέρων την οποία επικαλούνταν ο αρχηγός του νέου κόμματος, αλλά επιδίωκε να αξιοποιήσει και το συμβολικό βάρος του ονόματος που έφερε ο Σοφοκλής, δεδομένου ότι η κομματική ένταξη στο κόμμα των Φιλελευθέρων είχε ανέκαθεν το χαρακτήρα μιας προσωποπαγούς επιλογής.

Ιδίως στην Κρήτη το όνομα Βενιζέλος ωθούσε σε μια εθνοτοπική στράτευση, ανεξαρτήτως των μηχανισμών και των προσώπων που κάθε φορά επικαλούνταν το όνομα αυτό. Για το λόγο ακριβώς αυτό ο Βενιζέλος έστρεψε καταρχήν την προσοχή του στην Κρήτη, επανεκδίδοντας την εφημερίδα Κήρυκα των Χανίων, εφημερίδα συναισθηματικά συνδεδεμένη με την ιστορία του πατέρα του και των Φιλελευθέρων. Η κίνηση αυτή είχε συν τοις άλλοις τη συμβολική σημασία επίκλησης του στοιχείου της βιολογικής κληρονομικότητας, που για το κατεξοχήν προσωποπαγές κόμμα, τους Φιλελευθέρους, είχε τη σημασία διεκδίκησης και την πολιτικής κληρονομιάς και μάλιστα με τρόπο απόλυτο. Στη βάση των συμβολισμών

³⁶²⁹ Εντούτοις ο Βενιζέλος έμεινε πιστός στην ιδέα της συνεργασίας με τους Λαϊκού και ήταν ο μόνος από τους κεντρώους που ψήφισε τον Ι. Θεοτόκη ως πρόεδρο της μεταπολεμικής βουλής Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις 13 Μαΐου -Ιούλιος 1946. Συνεδρίαση 14 Μαΐου 1946.

³⁶³⁰ Σ. Βενιζέλος, Προγραμματικές αρχές, Βήμα 21 Φεβρουαρίου 1946.

αυτών, οι Φιλελεύθεροι του Σοφούλη αποτελούσαν, μια παραδρομή, μια παραφθορά στην ιστορική συνέχεια του κόμματος.

Το στοιχείο αυτό ο Βενιζέλος το τόνισε σε τέτοιο βαθμό ώστε να προβληθεί ως ο υπ' αριθμ. ένας σκοπός του νέου κόμματος. Η σειρά κατάταξης των προγραμματικών στόχων του νέου κόμματος έθετε σε πρώτη θέση τον εκσυγχρονισμό του κόμματος των Φιλελευθέρων που είχε εισέλθει σε ολισθηρό δρόμο και μετά τους άλλους στόχους που ήταν η καταπολέμηση του κομμουνισμού, η οικονομική ανασυγκρότηση και η δικαιότερη αναδιανομή του κοινωνικού προϊόντος.

Στην ίσια βάση δινόταν ιδιαίτερη έμφαση στην καταπολέμηση της «λαοκρατίας» που ήταν ο φασισμός της αριστεράς αλλά και στην ανάγκη της εθνικής ενότητας. Και στην μία και στην άλλη περίπτωση οι στόχοι αυτοί είχαν και ως αποδέκτες τους ενδοπαραταξιακούς αντιπάλους και υπαινίσσονταν ότι ο Σοφούλης διολίσθαινε προς την αριστερά και ότι αρνούνταν έναν από τους βασικούς ιστορικούς στόχους των Φιλελευθέρων, την επίτευξη εθνικής ενότητας υπό τον όρο της διεύρυνσης των δημοκρατικών βάσεων της ελληνικής αστικής πολιτικής σκηνής.³⁶³¹

Ο μη διακηρυγμένος στόχος του νέου κόμματος ήταν να υπερκεράσει σε ψήφους το Σοφούλη ώστε να επέλθει η δικαίωση του Βενιζέλου μέσω των ψήφων της βάσης του κόμματος, με δημοψηφισματική έννοια. Ωστόσο, έλειπε ο κομματικός μηχανισμός που θα βοηθούσε στην επίτευξη των στόχων αυτών. Όταν ο Σοφούλης δεν εξασφάλισε τις αθρόες προσχωρήσεις που ανέμενε, αποφάσισε τελικά να επιδιώξει κάθοδο με ευρύτερους πολιτικούς συνασπισμούς και τελικά συνέπραξε με το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα του Γ. Παπανδρέου και το Εθνικό Ενωτικό του Π. Κανελλόπουλου. Στις 21 Φεβρουαρίου ανακοινώθηκε η σύσταση εκλογικού συνασπισμού με την επωνυμία Εθνική Πολιτική Ένωση. Η μεταστροφή από τη συμμαχία με τους Λαϊκούς στη συμμαχία μεταξύ των κεντρογενών μοναρχικών δικαιολογήθηκε ως αποτέλεσμα της στάσης της κυβέρνησης που την παρεμπόδισε εκλογικά, αλλά επιβεβαιωνόταν ότι θα πραγματοποιούνταν μετεκλογικά στη μελλοντική κυβέρνηση.³⁶³²

Ο συνασπισμός αυτός ήταν απόλυτα ταυτισμένος με τους ηγέτες των κομμάτων που τον αποτελούσαν. Χωρίς κομματικό μηχανισμό, συλλογική διάρθρωση και διαδικασίες, χωρίς ιδιαίτερες ιστορικές βάσεις με εξαίρεση την προσωπική ιστορία των τριών ηγετών, ήταν ένας συνασπισμός με βάρος επιλεκτικά σε συγκεκριμένες εκλογικές περιφέρειες όπου στο παρελθόν δραστηριοποιούνταν αυτοί οι ηγέτες. Είναι ενδεικτικό των ευκαιριακών

³⁶³¹ Σ. Βενιζέλος, Προγραμματικές αρχές, Βήμα 21 Φεβρουαρίου 1946.

³⁶³² Καθημερινή 22 Φεβρουαρίου 1946.

συμμαχιών ότι ο Βενιζέλος συνεργάστηκε με έναν πολιτικό, τον Γ. Παπανδρέου, που θεωρούσε στην Κατοχή ως ακατάλληλο για την επίλυση των πολιτικών προβλημάτων που θα προέκυπταν στη μεταπολεμική Ελλάδα.³⁶³³

Χαρακτηριστικό παράδειγμα, πέρα από τα προβλήματα συντονισμού σε ένα σχηματισμό με τρεις ηγέτες, ήταν ότι ο Βενιζέλος δραστηριοποιήθηκε προεκλογικά σε εξαιρετικά λίγες περιφέρειες ενώ είχε σχεδόν το αποκλειστικό προνόμιο δραστηριοποίησης στην Κρήτη, στην οποία κατέφυγε από 17 Μαρτίου 1946. Στο νησί επιστράτευσε όλο το συμβολικό βάρος της πολιτικής του συγγένειας με τον Ελευθέριο Βενιζέλο, διοργάνωσε μνημόσυνα, μετείχε σε ιστορικές εκδηλώσεις ενώ περιηγήθηκε την ευρύτερη περιοχή όχι ως αρχηγός κόμματος αλλά ως γιος του Βενιζέλου.³⁶³⁴ Σε όλες τις περιπτώσεις απέφευγε να τονίζει τη θέση του ίδιου και του συνασπισμού που συμμετείχε για το θέμα της επανόδου του βασιλιά. Να σημειωθεί ότι στο δημοψήφισμα του 1946 ο Βενιζέλος δήλωσε δημοκρατικός επειδή φοβόταν την αντίδραση των κρητικών.³⁶³⁵ Στις εκλογικές εκστρατείες του Βενιζέλου στην Κρήτη εμφανίστηκε και ο Πλαστήρας, λόγω αντιπάθειας στο Σοφούλη.³⁶³⁶

Στην συμμαχία της ΕΠΕ κεντρικό ρόλο είχε το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα του Γ. Παπανδρέου. Το κόμμα ιδρύθηκε στα 1935 πολιτογραφήθηκε ως τμήμα της κεντρογενούς αριστεράς και συνεργάστηκε προπολεμικά με το Προοδευτικό Κόμμα του Καφαντάρη, το Αγροτικό-Εργατικό του Αλ. Παπαναστασίου και του Αγροτικού Δημοκρατικού υπό τον Αλ. Μυλωνά και δημιούργησαν το Δημοκρατικό Συνασπισμό.³⁶³⁷

Ο Παπανδρέου είχε πολιτογραφηθεί ως αντιμοναρχικός πολίτευτής. Ήδη από την αρχή της πολιτικής του σταδιοδρομίας είχε καταδείξει ότι θα αποτελούσε έναν σταθερό αντίπαλο της μοναρχίας. Στις 8 Απριλίου 1921

³⁶³³ Όταν ο Λήπερ είπε στο Βενιζέλο στις 23 Απριλίου 1944 ότι κάλεσαν στη Μέση Ανατολή τον Παπανδρέου για να δώσει λύσεις και να διαπραγματευθεί την εθνική ένωση. Ο Βενιζέλος απάντησε ότι για την επιτυχία του στόχου αυτού έπρεπε να απορριφθεί πολιτικός του παλαιού πολιτικού κόσμου με προκαταλήψεις λόγω της παραμονής του στην κατεχόμενη Ελλάδα. Γ. Δαφνής, ο.π. σ. 313

³⁶³⁴ Ο ίδιος χαρακτήρισε την περιοδεία του ως θριαμβευτική, Γ. Δαφνής, Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος, ο.π. σ. 373.

³⁶³⁵ Ο Βενιζέλος ξαναγύρισε στο κόμμα των Φιλελευθέρων τον Οκτώβριο του 1947 και με δήλωση του στη Βουλή, στις 29 Νοεμβρίου 1947 προσχώρησε με τους οπαδούς του στην κοινοβουλευτική ομάδα των Φιλελευθέρων. Να σημειωθεί ότι ο Βενιζέλος στα 1948 πρωτοστάτησε την προσπάθεια να αποσύρουν την εμπιστοσύνη τους 54 βουλευτές των Φιλελευθέρων από τη συνεργασία με τους Λαϊκούς, προκάλεσε κυβερνητική κρίση γεγονός που οδήγησε στον ανασχηματισμό της κυβέρνησης Σοφούλη στις 18 Νοεμβρίου 1948. Η αποστασιοποίηση 20 βουλευτών του Σοφούλη επιδείνωσε την υγεία του γηραιού πολιτικού και λίγο αργότερα θα πεθάνει. Ο Βενιζέλος έγινε αρχηγός του κόμματος μετά το θάνατο του Σοφούλη στα 1949. Φ. Γρηγοριάδης, Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας, τομ. 3, ο.π. σ. 868.

³⁶³⁶ Φ. Γρηγοριάδης, Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας, τομ. 3, ο.π. σ. 867.

³⁶³⁷ Το Δημοκρατικόν Κόμμα Προγραμματικές Δηλώσεις, Γ. Παπανδρέου, Πολιτικά Κείμενα, τομ. Α, οπ. σ. 269-270.

στην εφημερίδα «Πατρίς» είχε ζητήσει επίσημα από το βασιλιά να παραιτηθεί και να εγκαταλείψει την Ελλάδα και είχε υποστεί 18μηνη φυλάκιση.³⁶³⁸ Στις 22 Φεβρουαρίου 1922 ήταν συνήγορος στη δίκη των Η. Πετιμεζά, Α. Παπαναστασίου και Κ. Μελά για εξύβριση του βασιλέως. Στις 17 Σεπτεμβρίου 1922 ήταν σύμβουλος του Πλαστήρα και υπουργός Εσωτερικών στην επαναστατική κυβέρνηση Γονατά και εισηγητής μάλιστα του πλειοψηφικού εκλογικού νόμου.³⁶³⁹ Να σημειωθεί ότι είχε υποστεί, σύμφωνα με φυλλάδιο του κόμματος του, στις 6 Ιουλίου 1922, ακόμη και απόπειρα δολοφονίας από μοναρχικούς στη Μυτιλήνη.³⁶⁴⁰

Βεβαίως, εν συγκρίσει με άλλους δημοκρατικούς, ο Παπανδρέου υποστήριζε ότι ο βασιλιάς έπρεπε να στερηθεί των αρμοδιοτήτων του αλλά με συνταγματικό τρόπο μέσω ενός δημοψηφίσματος.³⁶⁴¹ Κατά τον Παπανδρέου, το δημοκρατικό πολίτευμα ήταν εκείνο που προσαρμοζόταν καλύτερα στο χαρακτήρα της ελληνικής φυλής και επομένως έπρεπε να επιβληθεί για να εξασφαλιστεί η πρόοδος.³⁶⁴²

Επιπλέον, παρά τη σχέση του με τις κυβερνήσεις Γονατά και τον Πλαστήρα μετά τη μικρασιατική καταστροφή αλλά και τις δημοκρατικές του απόψεις, οι σχέσεις του με το κόμμα των Φιλελευθέρων δεν ήταν σταθερές. Για παράδειγμα στις εκλογές της 7 Νοεμβρίου 1926 δεν κατήλθε με το Κόμμα των Φιλελευθέρων υπό την ηγεσία του Καφαντάρη και του Μιχαλακόπουλου αφού ο Καφαντάρης αποφάσισε να αποκλείσει όσους είχαν συνεργαστεί με την επανάσταση του 1922.³⁶⁴³

Πάντως στα 1933 ήταν κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος των Φιλελευθέρων. Στα 1935, μετά την καταστολή του κινήματος του Μαρτίου και την απόφαση του Βενιζέλου για οριστική αποχή από τον πολιτικό βίο, ο Παπανδρέου ίδρυσε το δικό του κόμμα, το Δημοκρατικό Κόμμα με σκοπούς την πραγματοποίηση του περιεχομένου της «λαϊκής δημοκρατίας»³⁶⁴⁴. Κατά τις προγραμματικές κατευθύνσεις του κόμματος αυτού, κινούνταν ανάμεσα στον καπιταλισμό που δημιουργούσε την κοινωνική ανισότητα και του κομμουνισμού που κατέπνιγε την ατομική ελευθερία.³⁶⁴⁵

³⁶³⁸ Αρχείο Γ. Παπανδρέου, Εγκλητήριο, Βασιλικός Επίτροπος του Στρατοδικείου Α' Σώματος Στρατού, Αθήνα 13 Απριλίου 1921, κλήσις αρ. 2910. Αθήνα 13 Απριλίου 1921, ΕΛΙΑ.

³⁶³⁹ Κ. Κορέση, Γ. Παπανδρέου, Η ζωή του, Αθήνα 1984, σ. 87-90, 93-102 και 113.

³⁶⁴⁰ Φ. Γρηγοριάδης, Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας, τομ. 3, ο.π. σ. 983.

³⁶⁴¹ Κ. Κορέση, Γ. Παπανδρέου, ο.π. σ. 119.

³⁶⁴² Συνερδίασις Συντακτικής Συνέλευσης, 14 Νοεμβρίου 1924, Γ. Παπανδρέου, Πολιτικά Κείμενα, τομ. Α, σπ. σ. 162-177.

³⁶⁴³ Κ. Κορέση, Γ. Παπανδρέου, ο.π. σ. 129.

³⁶⁴⁴ Ο.π. σ. 176.

³⁶⁴⁵ Κοινωνικόν Πρόγραμμα, Γ. Παπανδρέου, Πολιτικά Κείμενα, τομ. Α, ο.π. σ. 271.

Ο Παπανδρέου ήταν από τους λίγους κεντρώους πολιτευτές που εξ αρχής καταψήφισε την κυβέρνηση Ι. Μεταξά.³⁶⁴⁶ Εξορίστηκε μάλιστα, τον Οκτώβριο του 1938, στα Κύθηρα και την Άνδρο, λόγω προκήρυξης το Φεβρουάριο του 1938 κατά της δικτατορίας, που καλούσε σε συστράτευση τον πολιτικό κόσμο να αποτινάξει την τυραννία.³⁶⁴⁷

Δεδομένων των θέσεων του κόμματός του περί σοσιαλισμού αλλά και την αντιμοναρχική του τοποθέτηση, ο Παπανδρέου θεωρούνταν από το ΕΑΜ ως ένας από τους πιθανότερους πολιτικούς του συνεργάτες. Μάλιστα, στα 1942 του προτάθηκε ακόμη και η ηγεσία του ΕΑΜ. Στο διάστημα της παραμονής του Παπανδρέου στην Ελλάδα επί Κατοχής υπήρχε πολιτική επικοινωνία μεταξύ του ΕΑΜ και του Παπανδρέου, στο μέτρο που συχνά η ΚΕ του ΕΑΜ απευθυνόταν στον τελευταίο ως συνομιλητή για την ευόδωση των σχεδίων με σκοπό την επίτευξη εθνικής ενότητας. Ο ίδιος ο Παπανδρέου συντηρούσε την επαφή με την έννοια ότι απέφευγε να διατυπώνει τις γνωστές κατηγορίες που σύμπας ο παραδοσιακός πολιτικός κόσμος εκτόξευε εναντίον της ελληνικής αριστεράς.³⁶⁴⁸

Στις 15 Δεκεμβρίου 1943 το ΕΑΜ απευθύνθηκε επίσημα στον Παπανδρέου ζητώντας του να πλαισιώσει μια εν Ελλάδι κυβέρνηση του πολιτικού κόσμου. Αρνήθηκε με το επιχείρημα της πολυδιάσπασης των κυβερνητικών κέντρων σε Κάιρο και Ελλάδα, αλλά και εξαιτίας της αδυναμίας να εξασφαλιστεί στην ελληνική ύπαιθρο ο χώρος που θα ανέπτυσσε τους μηχανισμούς της η κυβέρνηση αυτή κατά τρόπο ώστε να εξασφαλιστεί η απρόσκοπτη επικοινωνία με τους συμμάχους και η ελεύθερη δράση χωρίς να δοθούν προφάσεις για σκληρά αντίποινα από τον κατακτητή.³⁶⁴⁹

Στις επικοινωνίες βέβαια αυτές ο Παπανδρέου απέκλειε δυνάμεις που επιδίωκαν ένοπλους επαναστατικούς αιφνιδιασμούς, ωστόσο επικαλούνταν συνθήματα περί λαϊκής κυριαρχίας αλλά και παροχής των αναγκαίων όρων για την απρόσκοπτη επιλογή από την πλευρά του λαού ακόμη και του κοινωνικού καθεστώτος που θα επικρατούσε στο μέλλον. Στο ίδιο το ΚΚΕ με επιστολή του ο Παπανδρέου μιλούσε και για κοινωνική δικαιοσύνη, αν και κατηγορούσε την ηγεσία του για τις συγκρούσεις με το Ζέρβα. Υπογράμμιζε μάλιστα ότι η εθνική ενότητα ήταν εφικτή υπό την

³⁶⁴⁶ Γ. Παπανδρέου, Πολιτικά Κείμενα, τομ. Α, ο π. σ. 300-316.

³⁶⁴⁷ Κομματική προκήρυξη στο Φ. Γρηγοριάδης, Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας, τομ. 3, ο.π. σ. 983.

³⁶⁴⁸ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού Επιστολή Γ. Παπανδρέου προς τη γραμματεία της ΚΕ του ΕΑΜ, 22 Δεκεμβρίου 1943, ΓΑ/Στ-2(64).

³⁶⁴⁹ Ο.π.

προϋπόθεση της εγκατάλειψης από τους πάντες -και από το ΚΚΕ-της πρόθεσης να επιβληθούν με τη βία.³⁶⁵⁰

Μάλιστα, αναφορικά με τις συνεννοήσεις Παπανδρέου και ΕΑΜ, πριν ο πρώτος καταφύγει στη Μέση Ανατολή, σε μια σφοδρή αντιπαράθεση του με τον Καφαντάρη, κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών, ο πρόεδρος των Προοδευτικών υπαινίχθηκε ότι ο αντικομμουνισμός του Παπανδρέου ήταν όψιμος δεδομένου ότι κάποτε «εισερχόταν και εξερχόταν» στο ΕΑΜ. Ο Παπανδρέου, αφού το διέψευσε, δήλωσε ότι είχε κατηγορηματικά απορρίψει την πρόταση του Σιάντου να ηγηθεί του ΕΑΜ.³⁶⁵¹

Στην πραγματικότητα, ο Παπανδρέου ειδικά με το ΕΑΜ ακολούθησε σε όλη την περίοδο της παραμονής του στην κατοχική Ελλάδα μια παρελκυστική πολιτική που συντηρούσε τα φιλικά αισθήματα του ΕΑΜ.³⁶⁵² Τις πραγματικές του όμως θέσεις αποτύπωναν οι διατυπώσεις του τύπου ότι «όσοι σωθούν από την αιμοβόρα μανία του κατακτητού κινδυνεύουν από την αδελφοκτόνον μανία των κομμουνιστικών οργανώσεων», όπως ακριβώς τις διατύπωνε στην επικοινωνία του με τη Μέση Ανατολή. Για τον Έλληνα πολιτικό, το ΚΚΕ ασκούσε τρομοκρατία, προετοιμάζοντας τη μετακατοχική βίαιη κατάληψη της εξουσίας. «Ήταν μια λαομίσητος δύναμη που καταδυναστεύει το λαό».³⁶⁵³ Εξαιτίας μάλιστα του ΕΑΜ, κατά το Γ. Παπανδρέου, άρχισε να βρίσκει απήχηση στο λαό η προπαγάνδα των Γερμανών και της ελληνικής κυβέρνησης των Αθηνών ότι προστάτευαν το λαό από την κομμουνιστική απειλή, όπως συνέβη με τα Τάγματα Ασφαλείας, που ενώ αρχικά είχαν αποδοκιμαστεί, εξαιτίας του ΚΚΕ είχαν αρχίσει να γίνονται αποδεκτά.³⁶⁵⁴

Παρά το γεγονός ότι υπογράμμιζε ότι ήταν ασφαλώς πρόσχημα να δικαιολογείται η συνεργασία με τον κατακτητή ως εκδήλωση αντικομμουνιστικής δράσης, ο Παπανδρέου σε έκθεση που έστειλε στο Κάιρο συνιστούσε τη συγκρότηση εθνικού μετώπου για να αντιμετωπιστεί ο κομμουνισμός από κοινού με τους συμμάχους.³⁶⁵⁵ Πρότεινε μάλιστα να

³⁶⁵⁰ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού Επιστολή Γ. Παπανδρέου προς τη γραμματεία της ΚΕ του ΕΑΜ, 22 Δεκεμβρίου 1943, ΓΑ/Στ-2(64).

³⁶⁵¹ Αρχείο Λαγάκου Ηλία, Συνδιάσκεψη 29ης Δεκεμβρίου 1944, Πρακτικά, Ομιλία Παπανδρέου, ΕΛΙΑ.

³⁶⁵² Το ΕΑΜ προσπαθούσε να υλοποιήσει την απόφαση της Β' Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης του το Δεκέμβριο του 1942, βάσει της οποίας έπρεπε να συγκροτήσει την πλέον πλατιά πολιτική συμμαχία για να εκδιωχθούν οι κατακτητές και έτσι ήταν ιδιαίτερα συγκαταβατικό σε εκείνους που θεωρούσε από τους εστούς πολιτικούς ως πιθανούς εταίρους στην εαμική συμμαχία, Κομμουνιστικής Επιθεώρηση, Μάιος 1942, επανέκδοση Μάρτιος 1943, σ. 30 κε

³⁶⁵³ Γ. Παπανδρέου, Πολιτικά Θέματα, ο.π. τομ. Β, σ. 71.

³⁶⁵⁴ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/Στ-2(60).

³⁶⁵⁵ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Έκθεσις Γ. Παπανδρέου, 8 Ιανουαρίου 1944, ΓΑ/Στ-2(60).

καταδικαστεί το ΕΑΜ από το συμμαχικό στρατηγείο ως υπεύθυνο για βλάβες κατά του εθνικού αγώνα ώστε να διαλυθεί η οργάνωση.³⁶⁵⁶

Μάλιστα, για να δικαιολογήσει την απουσία του αστικού πολιτικού κόσμου από το αντιστασιακό μέτωπο ο Παπανδρέου ζήτησε να αλλάξουν οι προσανατολισμοί του εθνικού αγώνα που προκαλούσαν πολλά δεινά στον λαό, να εξασφαλιστεί ο «λελογισμένος και υπεύθυνος εθνικός αγώνας» και να αποφεύγονται οι απερίσκεπτες ενέργειες, στις οποίες επιδιδόταν το ΕΑΜ. Κατά τον Παπανδρέου, ήδη από την περίοδο της Κατοχής, το ΚΚΕ έπρεπε να «εννοήσει» να καταστεί εθνικό πολιτικό κόμμα αλλιώς έπρεπε να αποβληθεί ενώ οι σύμμαχοι έπρεπε να καταλύσουν κάθε βία η οποία εκκολάφθηκε υπό το σκότος της δουλείας.³⁶⁵⁷

Αντιθέτως με τις επιστολές του στο Κάιρο και την ορολογία που χρησιμοποιούσε σε αυτές, στην επικοινωνία του με το ΚΚΕ ο Παπανδρέου εμφανιζόταν ως ο μετριοπαθής πολιτικός με τον οποίο οι διάυλοι επικοινωνίας ήταν ως επί το πλείστον ανοικτοί. Έτσι η «αδελφοκτόνος» μανία των κομμουνιστικών οργανώσεων μετατρέποταν στην «άξια ευγνωμοσύνης εθνική δράση των αντιστασιακών οργανώσεων».³⁶⁵⁸ Ο εμφύλιος πόλεμος καταδικαζόταν απερίφραστα και στηλιτεύονταν οι όποιες ευθύνες, το ΚΚΕ αποτελούσε πρωτίστως οργάνωση «με εθνικούς τίτλους».³⁶⁵⁹

Είναι εξίσου χαρακτηριστικές διατυπώσεις του τύπου «αν οι εθνικές οργανώσεις ήταν απερίσπαστες και πολύ περισσότερο ενωμένες οι Γερμανοί θα είχαν ηττηθεί. Εξαιτίας των συγκρούσεων αυτών ο ελληνικός λαός που παρακολουθούσε τον αγώνα των Βουνών με θαυμασμό και λατρεία δοκίμασε απογοήτευση. Το ΚΚΕ είχε, βεβαίως, ευθύνες για τη δίωξη πολιτικών του αντιπάλων αλλά τα περιθώρια συγκρότησης ενιαίου μετώπου κατά του κατακτητή ήταν υπαρκτά. Για αυτό μάλιστα απηύθυνε έκκληση στο ΚΚΕ να συνεργαστεί με τις άλλες εθνικές δυνάμεις».³⁶⁶⁰

Σε συνάρτηση με την εντύπωση που είχε προκαλέσει στο ίδιο το ΕΑΜ ο αχαιός πολιτικός, είναι χαρακτηριστικό ότι ο Σβώλος στις 22 Ιανουαρίου 1944 έστειλε σημείωμα στον Τσουδερό προτείνοντας να επισπευστεί η υλοποίηση της πρότασης της κυβέρνησης για ενοποίηση των ανταρτικών οργανώσεων και τη συγκρότηση εθνικής κυβέρνησης με την ευρύτερη δυνατή συμμετοχή των πολιτικών δυνάμεων της χώρας, ώστε να διασφαλιστεί η εθνική ενότητα και να δημιουργηθούν οι κατάλληλες

³⁶⁵⁶ Οπ.

³⁶⁵⁷ Γ. Παπανδρέου, Πολιτικά Θέματα, ο.π., τομ. Β, σ. 75

³⁶⁵⁸ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Έκθεσις Γ. Παπανδρέου, 8 Ιανουαρίου 1944, ΓΑ/Στ-2(60).

³⁶⁵⁹ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Γ. Παπανδρέου, Επιστολή προς το ΚΚΕ, 15 Δεκεμβρίου 1943, ΓΑ/Στ-2(63).

³⁶⁶⁰ Ο.π.

προϋποθέσεις για να αποκλειστεί κάθε πιθανότητα επιβολής δικτατορικών λύσεων.³⁶⁶¹

Ο Παπανδρέου ήταν παντελώς αντίθετος με κάθε επιχείρημα που θεωρούσε ως πιθανό έναν συμβιβασμό με το ΕΑΜ. Ήδη από την περίοδο της κατοχής θεωρούσε ως ανύπαρκτη την πιθανότητα να εξασφαλιστεί ένα κλίμα πολιτικής συμφιλίωσης.³⁶⁶² Ο βασικότερος λόγος που συνηγορούσε κατά τον Παπανδρέου στις ελάχιστες πιθανότητες μιας τέτοιας πολιτικής ειρήνευσης ήταν το γεγονός ότι το ΕΑΜ διεξήγαγε έναν ταξικό πόλεμο και δεν θα εγκατέλειπε ποτέ τη δυνατότητα πολιτικής επικράτησης με τη βία.³⁶⁶³ Η μόνη λύση, που θα αποτελούσε και διέξοδο στην αδυναμία του ΕΛΑΣ να προσφέρει επαρκές αντιστασιακό έργο, θα ήταν κατά τον Παπανδρέου η συγκρότηση εθνικού στρατού υπό την προϋπόθεση της διάλυσης του ΕΛΑΣ.³⁶⁶⁴

Ένας τέτοιος στρατός θα έπρεπε να ελεγχόταν απόλυτα από το συμμαχικό στρατηγείο και την εθνική κυβέρνηση και να προκύψει από μυστική εκτεταμένη στρατολογία και με ατομικές προσκλήσεις στους κρινόμενους ως επαρκείς για αξιωματικούς. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Παπανδρέου θεωρούσε πραγματοποιήσιμο το σχέδιο ακριβώς επειδή η ύπαιθρος ήταν ελεύθερη-χωρίς να αναφέρει ποιος την απελευθέρωσε-και επομένως ήταν δυνατή η μαζική στρατολόγηση και η μετακίνηση δυνάμεων του τακτικού στρατού. Όσον αφορά στο πρόβλημα της απροθυμίας αρκετών αξιωματικών του παλιού τακτικού στρατού να εμπλακούν με τον απελευθερωτικό αγώνα, ο Παπανδρέου πρότεινε την χρησιμοποίηση των 2.500 αξιωματικών του Καίρου και τη μεταφορά τους στην Ελλάδα.³⁶⁶⁵

Ωστόσο, οι σχέσεις μεταξύ του ΕΑΜ και του Παπανδρέου επιδεινώθηκαν σε σχέση με τα τεκταινόμενα στο Λίβανο. Το ΚΚΕ θεωρούσε ότι ο Παπανδρέου ενέπαιξε το ΕΑΜ κατά τη διάρκεια των

³⁶⁶¹ Τόσο ο Παπανδρέου όσο και ο Π. Ράλλης και ο Α. Κύρου ειδοποίησαν το Κάιρο ότι θεωρούσαν τις κινήσεις αυτές κομμουνιστικό ελιγμό. Μάλιστα, στο πλαίσιο της προσπάθειας να απομονωθεί το ΚΚΕ από τους συμμάχους του ζήτησαν οι όποιες διαπραγματεύσεις να γίνουν με το ΚΚΕ και μόνο και οποιαδήποτε συζήτηση θα έπρεπε να προϋποθέτει ως έδρα οποιασδήποτε μελλοντικής κυβέρνησης την Μέση Ανατολή ώστε να εξασφαλιστεί ο έλεγχος της από τους Βρετανούς. ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Επιστολή ΕΑΜ, (ΓΑ/Στ-2(71)).

³⁶⁶² Ο Παπανδρέου έστελνε και επιστολές προς τους Βρετανούς που κατήγγειλε το ΚΚΕ προκειμένου να επισημάνει τη σημασία του ως παράγοντα που εξαιτίας των καλών σχέσεων με το ΕΑΜ θα μπορούσε να προωθήσει κρυφά τα βρετανικά σχέδια εις βάρος του. Ρ. Papastratis, οπ. σ. 173-174.

³⁶⁶³ Για να πρωθυπουργοποιηθεί στο Κάιρο τον Απρίλιο του 1944 ο Παπανδρέου διαβεβαίωσε τον Λήπερ ότι ήταν ανά πάσα στιγμή έτοιμος να δικαιολογήσει οποιαδήποτε βίαιη βρετανική ενέργεια εναντίον του ΕΑΜ, την ίδια στιγμή που ήταν ο ικανότερος για να υποχρεώσει το ΕΑΜ σε αποδοχή των βρετανικών σχεδίων. Ρ. Papastratis, οπ. σ. 173.

³⁶⁶⁴ Αρχείο Τσουδερού, Επιστολή Γ. Παπανδρέου προς Τσουδερό, Κάιρο 20 Μαρτίου 1944, Γ/10 (39).

³⁶⁶⁵ Ο.π.

συνεννοήσεων.³⁶⁶⁶ Εξαιτίας αυτού αρνήθηκε αρχικά τη συμμετοχή στην κυβέρνηση και κατήγγειλε τον Παπανδρέου.³⁶⁶⁷ Ο ίδιος ο Παπανδρέου τηλεγραφούσε στον Ε. Τσουδερό, στις 25 Ιουλίου 1944 ότι παρά το γεγονός ότι οι κομμουνιστές είχαν προβεί σε φρικαλεότητες, ο ίδιος υποχώρησε και τους δέχτηκε στην κυβέρνησή του για να σώσει τη χώρα.³⁶⁶⁸

Μάλιστα, όταν το ΕΑΜ ζήτησε από τον Παπανδρέου στο Λίβανο, με τηλεγράφημα του Σιάντου, Μπακιρτζή και Χατζή, να τροποποιηθούν δηλώσεις του ότι η κυβέρνηση είχε ως σκοπό την κατάργηση του ΕΛΑΣ, ότι το ΕΑΜ ασκούσε τρομοκρατία κατά του πληθυσμού και ότι η στάση των Ταγμάτων Ασφαλείας θα μπορούσε εξ αυτού να είναι κατανοητή, και κυρίως να δοθεί αμνηστία στους μετέχοντες στο κίνημα του Ναυτικού του Απριλίου του 1944, αλλά και να διασφαλιστεί η αντιπροσωπευτικότητα στη συγκρότηση του υπουργικού συμβουλίου, ο Παπανδρέου απάντησε με τη φράση «αρνούμεθα να παραδώσουμε την Ελλάδα» και «ο λαός δεν κάμνει επιλογήν τυράννων, αρνείται την τυραννίαν».³⁶⁶⁹

Να σημειωθεί ότι αν ο Ήντεν δεν παρενέβαινε λέγοντας στον Παπανδρέου ότι έπρεπε να προχωρήσει η συμφιλίωση και να μην γίνουν εκτελέσεις των ενόχων των κινημάτων του Απριλίου 1944 στον ελληνικό στρατό της Μέσης Ανατολής για χάρη της συμφιλίωσης, ο Παπανδρέου θα προχωρούσε σε εκτεταμένη αποψίλωση του στρατεύματος. Μάλιστα, όταν στις 7 Αυγούστου 1944 δημοσιεύθηκε στις εφημερίδες της Αιγύπτου η αλληλογραφία Παπανδρέου και ΕΑΜ,³⁶⁷⁰ ο Τσουδερός σχολίαζε ότι ο Παπανδρέου υποκείμενος σε κακοπιστία, προκλητικότητα και η φιλαυτία δεν θα απείχε πολύ από την επιβολή μιας πραγματικής δικτατορίας.³⁶⁷¹

³⁶⁶⁶ Αρχείο ΚΚΕ, Αλληλογραφία ΚΕ του ΚΚΕ, κουτί 145, φ. 32/45, ραδιοτηλεγράφημα 17 και 27 του ΠΓ του ΚΚΕ, προς Σβώλο, Πορφυρογένη, Ρούσο, Κάιρο, 29 Μάου 1944.

³⁶⁶⁷ Εκδόθηκε και προσούρα με τίτλο ο Παπανδρέου και ο Γλύξμπουργκ Σκευωρούν κατά του Έθνους, Θεσσαλονίκη 1944.

³⁶⁶⁸ Αρχείο Γ. Παπανδρέου, Επιστολή προς Εμ. Τσουδερό, 25 Ιουλίου 1944, ΕΛΙΑ.

³⁶⁶⁹ Αρχείο Αιγιαλ ίδη Γεωργίου, ΓΓ υπουργικού συμβουλίου από Οκτώβριος 1944 έως Ιανουάριος 1945, Ανακοίνωσις Πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου, Λίβανος, 7 Ιουλίου 1944, ΕΛΙΑ.

³⁶⁷⁰ Ο Παπανδρέου στο θέμα των συλληφθέντων σε σχέση με την εξέγερση στη Μέση Ανατολή τον Απρίλιο του 1944 πριμοδοτούσε στη σκληρή στάση που θα οδηγούσε σε εκτεταμένες εκτελέσεις. Οι Βρετανοί θεώρησαν ότι κάτι τέτοιο θα ήταν προβληματικό για τη δημόσια εικόνα της κυβέρνησης και απέτρεψαν τον Παπανδρέου, ζητώντας του να μετατρέψει τις αποφάσεις για θανατικές καταδίκες σε ισόβια δεσμά. Ο Παπανδρέου τελικά άλλαξε τακτική και συντάχθηκε με τη μετριοπαθή στάση. Για το θέμα αυτό και τη στάση Ήντεν και Τσώρτσιλ P. Parastratis, οπ. σ. 190-193.

³⁶⁷¹ Σύμφωνα με τον Τσουδερό ο Παπανδρέου θα κάνει ότι μπορεί να μείνει στην εξουσία. Ήταν όλο παλινωδίες, χάριν της εξουσίας. Ήταν ικανός να αιχμαλωτιστεί και από τους εαμικούς υπουργούς, λίγο πριν επιχειρήσει να τορπιλίσει τον Λίβανο. Έτσι, κατήγγειλε το ΕΑΜ, ενώ σε λίγο μεταστρεφόταν υπέρ ενότητας και συνεργασίας με το ΕΑΜ. Ίδιες ήταν οι παλινωδίες και στο θέμα του βασιλιά. Στους βασιλικούς υποστήριζε την επιστροφή του βασιλιά «για να μην επιβληθεί το πολιτικό πεζοδρόμιο» ενώ στους δημοκρατικούς υπογράμιζε ότι ο βασιλιάς δεν μπορούσε να επιστρέψει λόγω δικτατορίας της 4ης Αυγούστου. Η ασυναρτησία αυτή ήταν κατά το Τσουδερό υπαίτια να στραφούν τελικά εναντίον και οι Βενιζελικοί αλλά και οι Λαϊκοί. Ημερολόγιο Τσουδερού, καταγραφή 20 Σεπτεμβρίου 1944.

Κατά τον ίδιο τρόπο ο Παπανδρέου ακολούθησε επιθετική τακτική σε σχέση με τη Δεκεμβριανή εμπλοκή. Μάλιστα, στο Διάγγελμα του προς τον ελληνικό λαό, στις 3 Δεκεμβρίου 1944, υποστήριξε ότι αν και έκανε ότι μπορούσε για να αποφύγει τη σύγκρουση, προέβη στην απόφαση να διατάξει τις κρατικές δυνάμεις να συγκρουστούν με το ΕΑΜ, επειδή κάποιοι επιδίωξαν να του αφαιρέσουν τη εξουσία με ένοπλα συλλαλητήρια και γενικές απεργίες.³⁶⁷² Στις 3 Ιανουαρίου 1945, όταν του ζητήθηκε να παραιτηθεί, ο Παπανδρέου έστειλε τηλεγράφημα στον Τσώρτσιλ, που τον ευχαριστούσε επειδή συμφώνησε να αντιμετωπιστεί αποφασιστικά η άκρα αριστερά.³⁶⁷³

Με βάση αυτά, για το ΚΚΕ και το ΕΑΜ ο Παπανδρέου ήταν ένας από τους κύριους πολιτικούς αντιπάλους που είχαν ως σκοπό την πολιτική περιθωριοποίηση της αριστεράς. Όπως πολύ χαρακτηριστικά είχε πει ο Σιάντος στη Συνδιάσκεψη των πολιτικών κομμάτων, στις 26 Δεκεμβρίου, προκειμένου να βρεθεί λύση για τα Δεκεμβριανά, η απομάκρυνση του Παπανδρέου ήταν κύρια προϋπόθεση για το ΕΑΜ ώστε να προχωρήσει σε ανακωχή. Το ΕΑΜ δεν τον δεχόταν ούτε καν ως υπουργό σε μια μελλοντική κυβέρνηση.³⁶⁷⁴

Να σημειωθεί ότι ο Γ. Σιάντος σε άρθρο του στο Ριζοσπάστη είχε ευθέως κατηγορήσει τον Παπανδρέου ότι με τη στάση του ως πρωθυπουργός της εξόριστης Κυβέρνησης αλλά και κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών είχε αποδείξει ότι στόχος ήταν η εξόντωση του ΚΚΕ. Ο Παπανδρέου σε οργισμένο άρθρο είχε ανταπαντήσει ότι ο μόνος σκοπός του ήταν να εξοντώσει το κράτος τρομοκρατίας και βίας που το κόμμα του Σιάντου είχε επιβάλλει και όχι το ίδιο το ΚΚΕ.³⁶⁷⁵

Ειδικά στις σχέσεις Παπανδρέου και ΚΚΕ φαινόταν να επικρατεί ένα κλίμα πολιτικού ρεβανσισμού. Από την πλευρά του το ΚΚΕ αντιμετώπιζε τον πρώτο ως πρότυπο πολιτικού τυχοδιωκτισμού και δεν φειδόταν να εξαπολύει κατηγορίες επί προσωπικής βάσης για μανιώδη αντικομμουνισμό, πατριδοκαπηλία και φιλομοναρχισμό. Τον αναγόρευε μάλιστα σε υπ' αριθμόν ένα θιασώτη εμφυλιο-πολεμικών λογικών με μοναδικό στόχο να επιβάλει τη μοναρχία καταπνίγοντας στο αίμα τον ελληνικό λαό.³⁶⁷⁶

Κατά τον Παπανδρέου, εκτός των άλλων, το ΚΚΕ προσπαθούσε να δημιουργήσει ζητήματα εναντίον της Ελλάδας αναφορικά με τα εθνικά

³⁶⁷² Αρχείο Γ. Παπανδρέου, Διάγγελμα 3 Δεκεμβρίου 1944. ΕΛΙΑ.

³⁶⁷³ Αρχείο Αιγιαλ. ίδη Γεωργίου, ΓΓ υπουργικού συμβουλίου από Οκτώβριος 1944 έως Ιανουάριος 1945, Μήνυμα Παπανδρέου προς Τσώρτσιλ, τηλεγράφημα προς Αγνίδη, Λονδίνο, 3 Ιανουαρίου 1945, ΕΛΙΑ.

³⁶⁷⁴ Αρχείο Λαγάκου Ηλία, Συνδιάσκεψη 26ης Δεκεμβρίου 1944, Πρακτικά, Ομιλία Σιάντου. ΕΛΙΑ.

³⁶⁷⁵ Καθημερινά Νέα, 25 Μαρτίου 1945.

³⁶⁷⁶ Ελεύθερη Ελλάδα 25 Ιανουαρίου 1946.

θέματα και να εκποιήσει εθνικά εδάφη. Όπως ο ίδιος υπογράμμιζε προσπαθούσε να εμφανίσει την Ελλάδα ως τόπο όπου χαλκεύονται μηχανορραφίες εναντίον της ειρήνης στα Βαλκάνια. Υπό την έννοια αυτή το ΕΑΜ ήταν εχθρός της χώρας.³⁶⁷⁷ Κατά τον ίδιο τρόπο, υιοθετώντας τα επιχειρήματα των Λαϊκών, κατηγόρησε το ΕΑΜ ότι κατά τη διάρκεια της κατοχής στράφηκε εναντίον Ελλήνων και Συμμάχων³⁶⁷⁸, και αναφερόμενος στο 7ο Συνέδριο του ΚΚΕ υποστήριξε ότι η μαζική αυτοάμυνα που αποφάσισε το ΚΚΕ ήταν η νέα επαναστατική εμφυλιοπολεμική γραμμή του Ζαχαριάδη. Μάλιστα, αντίθετα με τις διαμαρτυρίες του ΚΚΕ για τρομοκρατία, έπρεπε, κατά τον Παπανδρέου να εκδοθεί μια Λευκή Βίβλος που να ιστορεί τις θυσίες της Μ. Βρετανίας εναντίον του ΕΑΜ και μια Μαύρη για τα εγκλήματα του ΕΛΑΣ³⁶⁷⁹.

Ο Παπανδρέου επιδίωκε σε μεγάλο βαθμό να τεθεί επικεφαλής του αστικού κόσμου και μάλιστα στη βάση απόκρουσης του κομμουνιστικού κινδύνου.³⁶⁸⁰ Για αυτό θεωρούσε ως τη μεγαλύτερη επιτυχία της πολιτικής του σταδιοδρομίας το Σύμφωνο του Λιβάνου, αφού υλοποιούσε τις αποφάσεις που είχε λάβει ο πολιτικός κόσμος κατά τις συνεννοήσεις που έγιναν στην Αθήνα και επέτρεπε μια ευρύτατη πολιτική συνεργασία των εθνικών δυνάμεων υπό τη διεύθυνση του ίδιου.³⁶⁸¹

Ο ίδιος προσπαθούσε πολιτικά να αποφύγει κάθε κατηγορία ότι το κοινωνικό του πρόγραμμα τον εξωθούσε εκτός των ορίων της αστικής συμμαχίας και προσπαθούσε να συμβιβάσει το μεγαλοϊδεατισμό με την πολιτική μέτρων υπέρ της κοινωνικής εξισορρόπησης. Έτσι, εξασφάλιζε να συμπεριλαμβάνεται στις δυνάμεις εκείνες που είχαν συνδέσει τον αντικομμουνισμό με τον εθνικισμό.³⁶⁸² Για παράδειγμα, όταν, στις 12 Νοεμβρίου 1944, εκφώνησε λόγο στο Εθνικό θέατρο στην Αθήνα και ενώ ο κόσμος φώναζε το σύνθημα «Λαοκρατία», ο Παπανδρέου υποστήριξε ότι δεν υπήρχε πραγματική αντίθεση περί Μεγάλης Ελλάδας και Λαοκρατίας,

³⁶⁷⁷ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδρίασις Ε', 18 Μαΐου 1946.

³⁶⁷⁸ Γ. Παπανδρέου, Πολιτικά Θέματα, ο.π, τομ. Β, σ. 73.

³⁶⁷⁹ Σύμφωνα με επιστολή που απηύθυνε στις 22 Οκτωβρίου στους πρέσβεις των Μεγάλων Δυνάμεων, στην Ελλάδα δεν υπήρχε μοναρχοφασισμός αλλά η εθνική παράταξη αντιμέτωπη με τους «εαμοκομμουνιστές», οπ. σ. 81.

³⁶⁸⁰ Συχνά αρθρογραφούσε σε εφημερίδες με περιεχόμενο την ανασύνθεση των σχέσεων των αστικών κομμάτων, προκειμένου να αντιμετωπιστεί ομόθυμα ο κομμουνισμός. Αρχείο Τσαλδάρη, Η Ελλάς, 26 Νοεμβρίου 1945, φάκελος 7, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³⁶⁸¹ Αρχείο Γ. Παπανδρέου, τηλεγράφημα προς Γεώργιο από Λίβανο 21 Μαΐου 1944 και Θ. Σοφούλη και Ν. Σμπαρούνη, 29 Μαΐου 1944. ΕΛΙΑ.

³⁶⁸² Ριζοσπάστης 20 Μαρτίου 1945.

υπαινισσόμενος ότι το ΚΚΕ ήταν εκτός της πραγματικής σοσιαλιστικής ιδέας.³⁶⁸³

Ο Παπανδρέου, μάλιστα, παρουσίαζε θέσεις για τα θέματα εξωτερικής πολιτικής που προσπαθούσαν να επιτύχουν το συμβιβασμό αυτό και στο διεθνές περιβάλλον και μάλιστα έμοιαζαν με παραλλαγή της θεωρίας των δύο πόλων του Ζαχαριάδη, με τη διαφορά ότι με σαφήνεια η πρωτοκαθεδρία δινόταν στη Βρετανία. Σύμφωνα με αυτές, μετά τον πόλεμο διαμορφώνονταν δύο πολιτικοί συνασπισμοί: ο κομμουνιστικός πανσλαβισμός και ο φιλελεύθερος αγγλοσαξονισμός. Η χώρα έπρεπε να επιλέξει μια πολιτική ίσης φιλίας έναντι των δύο συνασπισμών.³⁶⁸⁴ Αντίθετα με αυτά, κατά τον Παπανδρέου, ολόκληρος ο πολιτικός προσανατολισμός του ΚΚΕ ήταν υποκείμενος στην εξωτερική πολιτική της ΕΣΣΔ και για αυτό υιοθετούσε τα εθνικά αιτήματα περί Κύπρου και Δωδεκανήσου, στο βαθμό που θα ευνοούσαν τη ρωσική πολιτική.³⁶⁸⁵

Προκειμένου μάλιστα να αιτιολογήσει πως στη συλλογιστική αυτή εντασσόταν και το αίτημα του ΚΚΕ για προσάρτηση της Βορείου Ηπείρου,³⁶⁸⁶ ο Παπανδρέου διατύπωνε τη θέση ότι ήταν προϊόν διάστασης απόψεων μεταξύ Ζαχαριάδη και Σιάντου, αφού ο πρώτος, αν και φανατικά κατά των ελληνικών συμφερόντων, για λόγους εσωκομματικών ισορροπιών, εξέφραζε τέτοια επιχειρήματα. Στη βάση της πολιτικής των ίσων αποστάσεων ο Παπανδρέου ζητούσε πολιτική συμμαχίας προς Σερβία και επιθετική έναντι Βουλγαρίας.³⁶⁸⁷

Τον Ιούνιο του 1945, ο Παπανδρέου δημοσίευσε το Καταστατικό του κόμματός του με τίτλο Δημοκρατικό-Σοσιαλιστικό κόμμα. Βασικές αρχές ήταν η διαφύλαξη της εθνικής ανεξαρτησίας, η διασφάλιση των ατομικών δικαιωμάτων, η κοινωνική δικαιοσύνη και η επιβολή της τάξης.³⁶⁸⁸ Με βάση και το καταστατικό που είχε δημοσιευθεί προπολεμικά, τον Ιούνιο του 1935,

³⁶⁸³ Αρχείο Γ. Παπανδρέου, Λόγος Γ. Παπανδρέου, 12 Νοεμβρίου 1944, Αθήνα, ΕΛΙΑ.

³⁶⁸⁴ Ο κομμουνισμός καθίστατο κατά τον Παπανδρέου αντεθνικός, επειδή υπερασπιζόταν αυτό που ο ίδιος ονόμαζε συνασπισμό του κομμουνιστικού πανσλαβισμού, που έθετε τα συμφέροντα της χώρας υπό την αίρεση των αναγκών του διεθνούς κομμουνισμού. Λόγος του Γ. Παπανδρέου στο πλαίσιο της Συνεδρίασης των πρώην πρωθυπουργών και αρχηγών των κομμάτων για τις εξωτερικές υποθέσεις στις 6 Ιουλίου 1945, Γ. Παπανδρέου, Πολιτικά Θέματα, τομ. 2, σπ. σ. 17-37.

³⁶⁸⁵ Αρχείο Αιγιαλ. ίδη Γεωργίου, ΓΓ υπουργικού συμβουλίου από Οκτώβριο 1944 έως Ιανουάριο 1945, Επιτροπή Εξωτερικών, Συνεδρίασης της 6ης Ιουλίου 1945 Ομιλία Γ. Παπανδρέου. ΕΛΙΑ.

³⁶⁸⁶ Όπως ο ίδιος ανέφερε στη μεταπολεμική βουλή, πραγματική εθνική πολιτική ήταν να «θέλουμε την ειρήνη αλλά πρώτα θα εξοφληθούν οι λογαριασμοί του πολέμου». Προϋπόθεση ήταν να επιστραφεί η Βόρειος Ήπειρος και αφού εξασφαλιστούμε από τους «βαρβάρους» των βορείων συνόρων. Οι «αναίσχυντοι» ηγέτες της Βουλγαρίας απαιτούν και τη Δυτ. Θράκη Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδρίασις Ε', 18 Μαΐου 1946

³⁶⁸⁷ Αρχείο Αιγιαλ. ίδη Γεωργίου, ΓΓ υπουργικού συμβουλίου από Οκτώβριο 1944 έως Ιανουάριο 1945, Επιτροπή Εξωτερικών, Συνεδρίασης της 6ης Ιουλίου 1945 Ομιλία Γ. Παπανδρέου. ΕΛΙΑ.

³⁶⁸⁸ Πολιτικά Θέματα, ο.π. τομ. 2, σ. 61-62.

το κόμμα ήταν προσηλωμένο σε δύο βασικές αρχές, την ελευθερία και τη δικαιοσύνη.³⁶⁸⁹

Η κοινωνική δικαιοσύνη, μια διάσταση της γενικότερης έννοιας σύμφωνα με το πρόγραμμα, πραγματοποιούνταν με το σοσιαλισμό. Η εθνική δικαιοσύνη, η άλλη διάσταση, με τη συνταύτιση κράτους και φυλής. Τελικός σκοπός ήταν η εξύψωση της ευημερίας του ανθρώπου και η δημιουργία εθνικού πολιτισμού³⁶⁹⁰. Σύμφωνα με ελληνικές και διεθνείς εκτιμήσεις το κόμμα του Παπανδρέου στηριζόταν μεταπολεμικά από κύκλους βιομηχάνων και τραπεζιτών της χώρας.³⁶⁹¹

Στα εσωτερικά απέρριπτε κάθε ιδέα αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης και κάθε σκέψη για ενδεχόμενη συμμετοχή κομμουνιστών σε μεταπολεμική κυβέρνηση, αφού οι κομμουνιστές τη διέλυσαν όταν υπήρχε επί πρωθυπουργία του.³⁶⁹² Ωστόσο, ούτε και στις αντιπροσωπευτικές κυβερνήσεις εκτός ΕΑΜ πίστευε, αφού θεωρούσε ότι ήταν εξαιρετικά δύσκολη η πολιτική συνεννόηση του αστικού κόσμου ενώ παράλληλα δεν υπήρχε χρόνος μέχρι τις εκλογές για να αποδώσει το πολιτικό της έργο ενώ θα υποχρεωνόταν να εισπράξει και τη φθορά από την αντιπολίτευση του ΚΚΕ. Δυνάμει αυτού ο Παπανδρέου είχε προτείνει τροποποίηση του Συντάγματος ώστε αμέσως μετά την επάνοδο του βασιλιά να εκλέγεται πρωθυπουργός για τρία χρόνια και προκειμένου να σταθεροποιηθεί η κυβέρνηση του να ανατρέπεται μόνο μετά από συμφωνία των δύο τρίτων της Βουλής και μόνο υπό την έγκριση του μονάρχη.³⁶⁹³

Αποδεχόταν μόνο υπηρεσιακή κυβέρνηση μέχρι τις εκλογές, την υποστήριξη της οποίας θα προωθούσε ανιδιοτελώς ο πολιτικός κόσμος. Κατά τη γνώμη του, στα πλαίσια αυτά η τάξη έπρεπε να εφαρμοστεί με αμείλικτο τρόπο.³⁶⁹⁴ Ωστόσο, για να μην παρανοηθεί, απέρριπτε την πολιτική των κεντρώων κομμάτων περί ίσων αποστάσεων έναντι της τρομοκρατίας και θεωρούσε ότι βασικός υπεύθυνος ήταν το ΕΑΜ. Για το λόγο αυτό διαφωνούσε και με τις αιτιάσεις περί πολιτικού ρόλου των σωμάτων ασφαλείας αφού στηριζόταν στην εθελούσια κατάταξη και την ανιδιοτελή προσφορά, γεγονός που καθιστούσε αξιόπιστη την σύνθεση των

³⁶⁸⁹ Το Δημοκρατικόν Κόμμα Προγραμματικές Δηλώσεις, Γ. Παπανδρέου, Πολιτικά Κείμενα, τομ. Α, σπ. σ. 270.

³⁶⁹⁰ Κ. Κορέσης, σπ. σ. 372.

³⁶⁹¹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 25.5, Πολιτική, Πρεσβεία Μόσχας προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 259/Σ, Περιοδικό «Μπολσεβίκος», Διάλεξη Σ. Μπελνίκωφ 28 Μαρτίου 1946, 7-8 Απριλίου 1946.

³⁶⁹² Αρχείο Τσαλδάρη, Η Ελλάς, 26 Νοεμβρίου 1945, φάκελος 7, υποφάκελος 1, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

³⁶⁹³ FO 371/48263, P 5192, Leeper to FO, 17 Μαρτίου 1945.

³⁶⁹⁴ Δεν είναι τυχαίο ότι στη μεταπολεμική βουλή το κόμμα του Παπανδρέου ήταν το μοναδικό από τα προερχόμενα από το Κέντρο, που κατά τη συζήτηση για τα έκτακτα μέτρα κατά της αριστεράς ήταν υπέρ της άρσης ακόμη και του οικογενειακού ασύλου. Φ. Μανουηλίδης Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ. Α, 13 Ιουνίου 1946.

σωμάτων αυτών. Και ο στρατός ήταν κατά τον Παπανδρέου κατά βάση αντικειμενικός, αν και ευάλωτος στον κομμουνισμό, αφού η υποχρεωτική στρατολογία ευνοούσε το ΕΑΜ. Την δύναμη του ΕΑΜ στην ελληνική κοινωνία την υπολόγιζε σε 20% και στους νέους σε 30%.³⁶⁹⁵

Ειδικά για το θέμα της στάσης του έναντι του βασιλιά, όπως σημείωναν και παρατηρητές της κυβέρνησης της Μέσης Ανατολής για τους πολιτικούς που βρίσκονταν στην κατεχόμενη Ελλάδα, ο Παπανδρέου προσαρμοζόταν εύκολα στην πραγματικότητα και οι πολιτικές του δοξασίες δεν επηρέαζαν με κανένα τρόπο τον τακτικισμό του. Από την εποχή που σε ομιλία του στα 1935 αναφορικά με το τότε προσχεδιαζόμενο αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος ώστε να επανέλθει ο μονάρχης υποστήριξε ότι ήταν αδύνατο να αποδεχθεί κανείς ότι ο βασιλιάς Γεώργιος Β, που «εξώσθη ως ο κατεξοχήν πρόξενος της πολιτικής φαυλότητας στην Ελλάδα»,³⁶⁹⁶ είχε διανυθεί μεγάλη απόσταση.

Όπως ο ίδιος υποστήριξε μεταπολεμικά αντελήφθη επαρκώς και την ανάγκη επανόδου του βασιλιά αλλά και τον κίνδυνο του κομμουνισμού. Ωστόσο, επίσημα όταν απευθυνόταν σε νέους μιλούσε για την αβασίλευτη δημοκρατία με ενισχυμένη την εκτελεστική εξουσία ενώ κατ' ιδίαν δήλωνε ότι θα συμμετείχε σε εθνική κυβέρνηση υπό το βασιλιά, αν του το ζητήσει.³⁶⁹⁷

Μάλιστα, όταν δεχόταν πιέσεις να διακηρύξει ανοικτά τις θέσεις του, τις απόκρουε με το αιτιολογικό ότι η αριστερή υφή του κόμματός του δεν το επέτρεπε.³⁶⁹⁸ Στις προσκλήσεις για συνεργασία ήδη από την περίοδο της κατοχής με τους Λαϊκούς απαντούσε ότι μια δεξιά στροφή του θα έβλαπτε έναν από τους βασικούς του στόχους, την επίτευξη της πολιτικής ομαλότητας. Κατά τους Λαϊκούς δεν προσχωρούσε ευθαρσώς στο βασιλικό στρατόπεδο για να μην απωλέσει στοιχεία με κεντρώο προσανατολισμό, πολλοί από τους οποίους υπήρχε κίνδυνος να διαρρεύσουν προς το ΚΚΕ.³⁶⁹⁹

Εξίσου αμφιλεγόμενη ήταν και η στάση του στην επιδίωξη Σοφούλη να εξασφαλίσει μέσω πρωτοκόλλου τη δέσμευση ότι κανείς ηγέτης του

³⁶⁹⁵ Αρχείο Αιγιαλ. ίδη Γεωργίου, ΓΓ υπουργικού συμβουλίου από Οκτώβριο 1944 έως Ιανουάριο 1945, Επιτροπή Εξωτερικών, Συνεδρίασης της 6ης Ιουλίου 1945 Ομιλία Γ. Παπανδρέου. ΕΛΙΑ.

³⁶⁹⁶ Γ. Παπανδρέου, Πολιτικά θέματα, τομ. 1, σπ. σ. 285

³⁶⁹⁷ Την αναντιστοιχία αυτή σημείωναν και τρίτοι παρατηρητές που απορούσαν επί κατοχής με τη στάση του Παπανδρέου, J. Iatrides, Ambassador Mac Veagh Reports, Prinseton 1980, σ. 370-373.

³⁶⁹⁸ Είναι χαρακτηριστικό ότι ένας βουλευτής των Λαϊκών ο Ν. Δαρβέρης στη μεταπολεμική Βουλή, τη στιγμή που ο Παπανδρέου ανέπτυξε θέσεις που ευνοούσαν σαφώς το βασιλιά, διάβασε κείμενο του Παπανδρέου επί κατοχής από το οποίο συναγόταν ότι ήταν ακραφνής δημοκρατικός. Δημιουργήθηκε αναστάτωση και οι βουλευτές του Παπανδρέου διαμαρτύρονταν για προβοκάτσια και λαθροχειρία, Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσις Στ', 20 Μαΐου 1946.

³⁶⁹⁹ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/ Στ-2 (17), Έκθεση Αχ. Κύρου

Κέντρου δεν θα πλαισίωνε βασιλική κυβέρνηση, αν ο βασιλιάς επέστρεφε χωρίς τη μεσολάβηση δημοψηφίσματος. Με την επίκληση του αόριστου επιχειρήματος ότι η ανάληψη επίσημων δεσμεύσεων ισοδυναμούσε με άρνηση παροχής υπηρεσιών προς το δοκιμαζόμενο έθνος, ο Παπανδρέου αρνήθηκε να ενταχθεί στη χορεία των εκπεφρασμένων αντιβασιλικών.³⁷⁰⁰

Για τον ίδιο, η αντιπαλότητα με το βασιλιά αποτελούσε σκιαμαχία, οι σύμμαχοι είχαν εκφραστεί υπέρ του ενώ πάντα εμφιλοχωρούσε ο κίνδυνος να επωφεληθούν των αντιθέσεων οι κομμουνιστές.³⁷⁰¹ Για τον Παπανδρέου το ΕΑΜ έχοντας απολέσει κάθε λαϊκό έρεισμα προσπαθούσε να διασωθεί πίσω από λύσεις δήθεν συμφιλίωσης, και παρά τη διαφορετική στάση του στις συνομιλίες με το ΕΑΜ, συνιστούσε στους άλλους αστούς πολιτικούς να επιδιώξουν την ηθική του απομόνωση των κομμουνιστών και να ασκήσουν κάθε πίεση στους συμμάχους να αποφύγουν κάθε υποχώρηση προς αυτό.³⁷⁰²

Στη βάση αυτή, οι μεταπολεμικές θέσεις του Παπανδρέου για το καθεστωτικό αφορούσαν στην αναγκαιότητα να τερματιστεί η διαίρεση. Αυτό στο μέτρο που έπρεπε να αντιμετωπιστούν με ενωμένο τον πολιτικό κόσμο εσωτερικοί και εξωτερικοί εχθροί. Με την έννοια αυτή διαδήλωνε την επιμονή του στην άμεση διεξαγωγή δημοψηφίσματος, ως ιδέα «εθνικής ενώσεως». Γιατί ο πραγματικός εχθρός της πατρίδας ο κομμουνισμός επωφελήθηκε και μετετράπη σε τύραννο της χώρας. Αντιθέτως η κυβέρνηση του που ήρθε στην Αθήνα, κατέλυσε τον κομμουνισμό και απελευθέρωσε την χώρα.³⁷⁰³

Ο διακηρυγμένος στόχος του Παπανδρέου ήταν να επιτευχθεί η ευρύτερη δυνατή συσπείρωση του δημοκρατικού κόσμου, χωρίς συγκεκριμένες θέσεις έναντι του θεσμού αλλά αναμένοντας τη λαϊκή απόφαση, όπως θα προέκυπτε από το δημοψήφισμα. Το Σεπτέμβριο του 1945 προχώρησε ακόμη περισσότερο και πρότεινε τη συσπείρωση δημοκρατικών και βασιλικών εναντίον του ΚΚΕ και τη διενέργεια πρώτα του δημοψηφίσματος και μετά των εκλογών.³⁷⁰⁴ Ακολούθησε ανάλογο σημείωμα στο Δαμασκηνό, στις 30 Σεπτεμβρίου 1945, σύμφωνα με το οποίο οι εκλογές έπρεπε να διενεργηθούν μέσα στο 1945, το δημοψήφισμα να προηγηθεί και οι εκλογές να γίνουν για Αναθεωρητική Βουλή με συντακτικές αρμοδιότητες, με εξαίρεση το θέμα του πολιτεύματος. Σύμφωνα με τον Παπανδρέου το δημοψήφισμα έπρεπε να προηγηθεί για

³⁷⁰⁰ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/Στ-2(60).

³⁷⁰¹ Αρχείο Τσαλδάρη, Η Ελλάδα, 26 Νοεμβρίου 1945, φάκελος 7, υποφάκελος 1, Τόρυμα Κ. Καραμανλή.

³⁷⁰² ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/Στ-2(60).

³⁷⁰³ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις Ε', 18 Μαΐου 1946.

³⁷⁰⁴ Πολιτικά Θέματα, ο.π., σ. 71-72 και FO 371/48280, R 15996/4/19. Mr Lascales to FO. 11 Σεπτεμβρίου 1945.

λόγους ηθικούς, λογικούς - δε μπορούσε να υπάρχει Βουλή χωρίς επίλυση του πολιτειακού - αλλά και για λόγους εθνικούς. Έτσι ή αλλιώς οι εκλογές θα γίνονταν με συνθήματα γύρω από το πολιτειακό και με συνδυασμούς βασιλοφρόνων και δημοκρατικών.³⁷⁰⁵

Ο Παπανδρέου γενικά επέλεγε τις πολιτικές του κινήσεις ανάλογα και με τις βρετανικές θέσεις, παρά την απολάκτισή του από τον κυβερνητικό θώκο στις 3 Ιανουαρίου 1945. Έτσι, για παράδειγμα, στις συνεννοήσεις για το σχηματισμό κυβέρνησης Λαϊκών-Φιλελευθέρων ο Παπανδρέου, αν και αρχικά δέχτηκε να συνεργαστεί, διαφοροποιήθηκε όταν διαπίστωσε ότι οι Βρετανοί δεν επιθυμούσαν μεταβολή της κυβέρνησης Σοφούλη.³⁷⁰⁶

Ωστόσο δεν εγκατέλειψε την πρόθεση του να ηγηθεί του αστικού κόσμου.³⁷⁰⁷ Όταν σχηματίστηκε το Εθνικό Μέτωπο και διοργανώθηκε η συγκέντρωση της 13 Ιανουαρίου 1946, ενώπιον μια συγκέντρωσης που δεν πληρούσε τους όρους μαζικότητας των διοργανωτών, ο Παπανδρέου επιδίωξε στην ομιλία του να εμφανιστεί ως ο κατεξοχήν εκφραστής του μετώπου, γεγονός που κατά την εκτίμηση του Λήπερ δυσαρέστησε τους Λαϊκούς.³⁷⁰⁸

Όταν όμως κατάλαβε ότι δεν υπήρχαν περιθώρια για αναδιάταξη της κυβέρνησης, κατέστησε σαφές ότι μια συμφωνία με τους Λαϊκούς δεν θα είχε νόημα, αν ο Σοφούλης δεν την υποστήριζε.³⁷⁰⁹ Στις 18 Ιανουαρίου μια επιτροπή του μετώπου από τους Θεοτόκη, Παπανδρέου, Αλεξανδρή επισκέφθηκε τον πρωθυπουργό Σοφούλη. Ο τελευταίος απάντησε στις θέσεις που του προτάθηκαν ότι συμφωνούσε με την ημερομηνία διεξαγωγής των εκλογών, θα συζητούσε το θέμα του εκλογικού νόμου αλλά ότι δεν ήταν διατεθειμένος να συμπράξει με την δεξιά.³⁷¹⁰

Όταν πλέον ματαιώθηκε τελεσίδικα η πιθανότητα συγκρότησης του μετώπου Φιλελευθέρων- Λαϊκών, ο Παπανδρέου στράφηκε προς το Βενιζέλο, παρότι οι σχέσεις των δύο επί κατοχής δεν ήταν και οι καλύτερες

³⁷⁰⁵ FO 371/48281, R 16464/4/19, Αθήνα προς FO, 27 Σεπτεμβρίου 1945.

³⁷⁰⁶ FO 371/58667, R 579, Leeper to FO, 10 Ιανουαρίου 1946.

³⁷⁰⁷ Να σημειωθεί ότι αρκετοί που θεωρούσαν τους εαυτούς τους ακραφνείς εθνικόφρονες διαμαρτύρονταν στον Τσαλδάρη γιατί ο Παπανδρέου συμπεριλήφθηκε στην συμμαχία χωρίς να έχει σαφείς θέσεις, Αρχείο Τσαλδάρη, Σημείωμα Ν. Ζέρβα, Πατριωτικό Κόμμα Εφένδρων, Α. Χατζηκυριάκος, Κόμμα Εθνικής Ανασυγκροτήσεως (Π. Αργυρόπουλος), Ομάδα Βασιλοφρόνων Πολιτευτών (Δ. Χατζίσκος) προς Διοικούσα Επιτροπή το Λαϊκού Κόμματος, 10 Ιανουαρίου 1946, Φάκελος 7, υποφάκελος 1, Τδρυμα Κ. Καραμανλή.

³⁷⁰⁸ FO 371/58672, R 1735, Leeper to FO, 24 Ιανουαρίου 1946.

³⁷⁰⁹ Ο Τσαλδάρης είχε πει στον Γεώργιο από τα τέλη της προηγούμενης χρονιάς ότι ο Παπανδρέου δεν είχε συγκεκριμένες πολιτικές θέσεις και καλυπτόταν πίσω από την επίκληση των βρετανικών σχεδίων. Αρχείο Τσαλδάρη, (Παν. Κασσίμη), Τσαλδάρης προς Γεώργιο 11 Δεκεμβρίου 1944.. ΕΛΙΑ.

³⁷¹⁰ FO 371/58670, R 1109, Leeper to FO, 22 Ιανουαρίου 1946.

δυνατές.³⁷¹¹ Γενικότερα, οι σχέσεις του Παπανδρέου με τους πολιτευτές του Κέντρου ήταν εξαιρετικά προβληματικές για αυτό, όταν ο Παπανδρέου έγινε πρωθυπουργός στα 1944 κανείς δεν συμμετείχε στην κυβέρνηση του.³⁷¹² Είναι εξίσου ενδεικτικό του είδους των σχέσεων μεταξύ των παραδοσιακών ηγετών το γεγονός ότι όταν η κυβέρνηση του Καίρου και οι Βρετανοί έδωσαν εντολή στους Παπανδρέου και Ράλλη να κατέλθουν στην Αίγυπτο, οι εναπομείναντες στην Αθήνα τους αποδοκίμασαν ως διασπαστές της ενότητας και φυγόμαχους.³⁷¹³

Χαρακτηριστική έκφραση των σχέσεων Παπανδρέου και υπολοίπων κεντρικών πολιτικών ήταν η μορφή με την οποία αντιμετωπίστηκε το αίτημα του ΕΑΜ στις 29 Ιουλίου 1944 μετά την υπογραφή της συμφωνίας του Λιβάνου να απομακρυνθεί ο Παπανδρέου από την ηγεσία της κυβέρνησης ως προϋπόθεση για να συμπεριληφθεί το ΕΑΜ σε αυτήν. Ενώ οι εκπρόσωποι των Λαϊκών στο υπουργικό συμβούλιο απέρριψαν την πρόταση, οι προερχόμενοι από τον κεντρικό χώρο Σοφοκλής Βενιζέλος, Κ. Ρέντης και Α. Μυλωνάς, παρά το γεγονός ότι υποστήριζαν αίτημα προερχόμενο από τους ανακηρυχθέντες ως κατεξοχήν αντιπάλους τους, το ΕΑΜ, ζήτησαν να γίνει δεκτή η πρόταση, ευελπιστώντας ότι θα απομακρύνουν τον Παπανδρέου.³⁷¹⁴

Ένα επίσης ενδεικτικό στοιχείο των σχέσεων αυτών ήταν το γεγονός ότι στη μετάβαση του στην Ιταλία στις 21 Αυγούστου για να συναντηθεί με τον Τσώρτσιλ ώστε να επέλθει συμφωνία για το θέμα της Αντιβασιλείας, ο Παπανδρέου δεν ειδοποίησε κανένα από τους υπουργούς του προσποιούμενος αρρώστια. Οι Βενιζέλος, Ρέντης και Μυλωνάς εξαιτίας αυτού παραιτήθηκαν.³⁷¹⁵

Να σημειωθεί ότι όταν κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών αρκετοί κεντρικοί πολιτικοί, όπως ο Καφαντάρης, ζήτησαν να επικρατήσει μετριοπάθεια για να σταματήσει η σύγκρουση, ο Παπανδρέου μίλησε για συνηγόρους των στασιαστών που αποσύνθεταν το εθνικό μέτωπο.³⁷¹⁶ Δεν είναι επίσης τυχαίο ότι μετά τα γεγονότα στην Καλαμάτα με το Μαγγανά, ο Παπανδρέου έκανε τις πιο επιθετικές δηλώσεις κατά του ΕΑΜ από όλους τους πολιτικούς αρχηγούς, με στόχο πολιτικούς που μιλούσαν για ευθύνες

³⁷¹¹ Ο Βενιζέλος είχε πει στον Λήπερ ότι θεωρούσε τον Παπανδρέου έναν πολιτικό που δεν μπορούσε να προσφέρει στη χώρα, αρχικά αρνήθηκε την προσφορά του Παπανδρέου να συμπεριληφθεί στην κυβέρνηση του, αν και αργότερα μετά από βρετανικές πιέσεις συμμετείχε. Γ. Δαφνής, οπ. σ. 313.

³⁷¹² Ο Παπανδρέου σχημάτισε τελικά κυβέρνηση, με την υποστήριξη του Λήπερ, αναλαμβάνοντας και όλα τα υπουργικά χαρτοφυλάκια. Ρ. Papastratis, οπ. σ. 172-176.

³⁷¹³ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Αρχείο Πιλαβάκη, Έκθεσις Ιουλίου 1944.

³⁷¹⁴ Γ. Δαφνής, ο.π. σ. 331.

³⁷¹⁵ Ο Παπανδρέου επιζητούσε τη συνάντηση με τον Τσώρτσιλ, δεδομένου ότι η κυβέρνηση του στο Κάρο παρέπαιε και ήθελε τη στήριξη του Βρετανού πρωθυπουργού. Ρ. Papastratis, οπ. σ. 202-203.

³⁷¹⁶ Αρχείο Λαγάκου Ηλία, Συνδιάσκεψη 29ης Δεκεμβρίου 1944, Πρακτικά, Ομιλία Παπανδρέου, ΕΛΙΑ.

της δεξιάς (Καφαντάρης, Μυλωνάς, Μερκούρης), μιλώντας για κυβέρνηση που αποθράσυνε τους «συνοδοιπόρους» και ανάγκασε το λαό να πάρει το νόμο στα χέρια του.³⁷¹⁷

Οι φιλελεύθεροι πολιτικοί που βρίσκονταν στο Κάιρο θεωρούσαν ότι ο Παπανδρέου επιδίωκε να διασπάσει το κόμμα των Φιλελευθέρων, χρησιμοποιώντας και τον Κ. Τσάτσο, ότι συκοφαντούσε τους ηγέτες των Φιλελευθέρων και επιδιώκει την παραμονή του στην ηγεσία της κυβέρνησης και μετά την απελευθέρωση.³⁷¹⁸ Για αυτό, όταν η κυβέρνηση Παπανδρέου ανασυγκροτήθηκε στην Αθήνα, ο Σοφούλης αρνήθηκε εκτεταμένη συμμετοχή των Φιλελευθέρων στην κυβέρνηση και μάλιστα απαγόρευσε στους Θ. Τσάτσο και Εμμ. Σοφούλη, που δεν είχαν αποχωρήσει από την κυβέρνηση στο Κάιρο να συμπεριληφθούν σε αυτήν. Στο μέτρο που ο Παπανδρέου δεν προσέφερε τα υπουργεία Εσωτερικών και Εξωτερικών στους Φιλελευθέρους, ο Σοφούλης επέτρεψε μόνο στους Ν. Αβραάμ και Κ. Μαρούλη να ενταχθούν στην κυβέρνηση, κατηγορώντας έμμεσα τον Παπανδρέου για απολυταρχική νοοτροπία.³⁷¹⁹ Ο ίδιος ο Παπανδρέου καταμαρτυρούσε στο Καφαντάρη ότι ήταν πίσω από την αρνητική συμπεριφορά του κέντρου έναντι του προσώπου του.³⁷²⁰

Ο Σοφούλης κατηγορήσε μάλιστα, τον Παπανδρέου και για τη στάση του στα Δεκεμβριανά. Καταμαρτυρούσε στον αχαιό πολιτικό ότι από ματαιοδοξία δεν είχε καταθέσει την εντολή του μετά την απελευθέρωση ώστε να σχηματιστεί ευρείας μορφής συνταγματική εθνική κυβέρνηση και να αποφεύγονταν τα Δεκεμβριανά. Στις 17 Απριλίου σε άρθρο του ο Παπανδρέου απάντησε με πολύ οξείς τόνους στο Σοφούλη.³⁷²¹

Έτσι, καθόλη την πρώτη μεταπολεμική περίοδο ο Παπανδρέου ήταν απομονωμένος από τους άλλους πολιτικούς του Κέντρου και μάλιστα, όταν προτεινόταν οποιαδήποτε συνεργασία μαζί όλοι οι κεντρώοι πολιτευτές τον θεωρούσαν διαλυτικό στοιχείο. Όταν έγινε προσπάθεια να ενταχθεί στην κυβέρνηση Σοφούλη, το φθινόπωρο του 1945, οι Τσουδερός, Καφαντάρης, Ρέντης και Σοφιανόπουλος αλλά και τέσσερις άλλοι υπουργοί κατέστησαν σαφές ότι θα παραιτούνταν αν ο Παπανδρέου εντασσόταν στην κυβέρνηση.³⁷²² Σε αντίπραξη για την απομόνωσή του, όταν ο Σοφούλης πρότεινε να σχηματιστεί στη θέση της κυβέρνησης Βούλγαρη αντιπροσωπευτική

³⁷¹⁷ Καθημερινή 22 Ιανουαρίου 1946.

³⁷¹⁸ Τηλεγράφημα Βενιζέλου, Ρέντη Γ. Βαρβούτη προς Σοφούλη 18 Σεπτεμβρίου 1944, Γ. Δαφνής, οπ. σ. 341.

³⁷¹⁹ Ελευθερία 29 Οκτωβρίου 1944.

³⁷²⁰ Αρχείο Λαγάκου Ηλία, Συνδιάσκεψη 29ης Δεκεμβρίου 1944, Πρακτικά, Ομιλία Παπανδρέου. ΕΛΙΑ

³⁷²¹ Εστία 17 Απριλίου 1945.

³⁷²² Συνομιλία μεταξύ του Μακαριώτατου και του πρεσβευτού της Μεγάλης Βρετανίας, 21 Νοεμβρίου 1945, Αρχείο Γ. Σεφέρη, Επίμετρο, Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 172-173.

κυβέρνηση με υπόρρητο στόχο τη δική του πρωθυπουργοποίηση,³⁷²³ ο Παπανδρέου υποστήριξε σθεναρά το Βούλγαρη.³⁷²⁴

Κατά τον ίδιο τρόπο, όταν μετά τη σύσκεψη με το Mac Neill στις 26 Νοεμβρίου 1945 ανακοινώθηκε η αναβολή του δημοψηφίσματος και αποφασίστηκε ότι ο Σοφούλης θα αναλάμβανε πρωθυπουργός, ήταν η σειρά του Παπανδρέου να κατηγορήσει τους Βρετανούς ότι αιφνιδίασαν τον ελληνικό πολιτικό κόσμο και επέβαλαν το Σοφούλη πρωθυπουργό.³⁷²⁵ Για τους λόγους αυτής της αντιπαράθεσης Παπανδρέου και λοιπών κεντρικών πολιτευτών ήταν σχεδόν αδύνατο να επιτευχθεί εκείνο που ο Παπανδρέου είχε υποσχεθεί στο Λήπερ ότι θα έπαιζε δηλαδή ένα ρόλο μεσολαβητή ώστε να ξεπεραστούν οι αντιθέσεις μεταξύ Λαϊκών και Φιλελευθέρων και να συγκροτηθεί ενιαίο μέτωπο κατά της Αριστεράς.³⁷²⁶

Βεβαίως τι κλίμα άλλαξε ιδίως από τη στιγμή που ο Σοφούλης, λίγο πριν τις εκλογές, άρχισε να φοβάται ότι στο εσωτερικό του κόμματος του και της κυβέρνησης βρισκόταν εν εξελίξει ένα πραξικόπημα που θα ευνοούσε την αριστερά³⁷²⁷. Μάλιστα, ο Σοφούλης είχε ειδοποιήσει τους Βρετανούς ότι σκεφτόταν να ακολουθήσει το βήμα του Παπανδρέου και να απορρίψει κάθε συνεργασία με δημοκρατικούς του τύπου του Καφαντάρη και να επιδιώξει συνεργασία με τον Παπανδρέου. Επιδίωξη που δεν υλοποιήθηκε, δεδομένου ότι η συνεργασία με το Βενιζέλο του Παπανδρέου απέτρεπε ανάλογες κινήσεις του Σοφούλη.³⁷²⁸ Πάντως, ο Σοφούλης ζήτησε από το Λήπερ να μεσολαβήσει για συμφωνία με τον Παπανδρέου υπό την προϋπόθεση να διατηρηθεί το όνομα των Φιλελευθέρων στον εκλογικό σχηματισμό που θα δημιουργούνταν. Ο Λήπερ στο Φόρειν Όφισ μίλησε για ηττοπάθεια του Σοφούλη και αδυναμία συνεργασιών. Ο Παπανδρέου αργά η γρήγορα θα αποτελούσε την αναδυόμενη δύναμη.³⁷²⁹

Ο Παπανδρέου, από την πλευρά του, όταν διέβλεψε ότι στους κόλπους των Φιλελευθέρων επικρατούσε απογοήτευση για την τροπή που έπαιρναν οι εκλογές εξαιτίας και της βρετανικής απροθυμίας να δεχθούν αναβολή, πρότεινε στους Βρετανούς να μεσολαβήσουν ώστε να συμπαραταχθούν οι Λαϊκοί, οι Φιλελεύθεροι και ο ίδιος. Τα κόμματα θα

³⁷²³ FO 371/48282, R 17131 Leeper to FO, 8 Οκτωβρίου 1945.

³⁷²⁴ Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, σπ. σ. 18.

³⁷²⁵ Για την κυβέρνηση Σοφούλη ανέφερε ιδιαιτέρως βαρείς χαρακτηρισμούς ότι με όλα τα μέσα επεδίωξε την αναρρίχηση του στην εξουσία, επιδιδόμενος σε εκβιασμούς μέσω της αποχής ή κατηγορώντας την πατρίδα ότι τελεί υπό το κράτος της τρομοκρατίας. Γ. Παπανδρέου, Πολιτικά Θέματα, ο.π. τομ. Β', σ. 86 και 93-97.

³⁷²⁶ FO 371/48282, R 17041/4/19, Leeper to FO, 5 Οκτωβρίου 1945.

³⁷²⁷ Ο Σοφούλης φοβόταν ότι ο Γ. Καρτάλης, ο υπουργός Εφοδιασμού στην κυβέρνηση του, είχε συμφωνία με το ΕΑΜ. FO 371/58677, R 3288 Leeper to FO, 23 Φεβρουαρίου 1946

³⁷²⁸ Ήταν η συμφωνία συγκρότησης της Εθνικής Πολιτικής ένωσης.

³⁷²⁹ FO 371/58677, R 3288 Leeper to FO, 23 Φεβρουαρίου 1946

κατέχονταν στις εκλογές ξεχωριστά αλλά βάση συμφωνίας θα σχημάτιζαν κυβέρνηση συνασπισμού. Το δημοψήφισμα θα αναβαλλόταν για κάποιο χρονικό διάστημα και η διενέργεια του θα προϋπέθετε συμφωνία με τους Βρετανούς. Αν τελικά συμμετείχε η αριστερά και εκπροσωπούνταν στο Κοινοβούλιο, τότε με συμφωνία τα κόμματα θα ψήφιζαν το πλειοψηφικό, θα διέλυναν τη βουλή και θα διενεργούσαν νέες εκλογές. Προσέφερε μάλιστα την πρωθυπουργία στον Σοφούλη. Οι Βρετανοί αντιμετώπισαν ευμενώς το σχέδιο αυτό.³⁷³⁰

Έτσι, στη βάση των εκατέρωθεν φιλοδοξιών και αντιπαθειών συγκροτήθηκε η Εθνική Πολιτική Ένωση, διατηρώντας προγραμματικά την άποψη του Παπανδρέου ότι το δημοψήφισμα έπρεπε να γίνει γρήγορα και οι εκλογές που επρόκειτο να διεξαχθούν ήταν απόλυτα έγκυρες αφού οι κατάλογοι ήταν γνήσιοι, ο τύπος όχι μόνο ελεύθερος αλλά και ασύδοτος, ενώ οι παρατηρητές ήταν σε θέση να εγγυηθούν δίκαιες διαδικασίες.³⁷³¹

Ωστόσο, και παρά τις προσωπικές αντιθέσεις, ο Παπανδρέου ήταν από εκείνους που στα πλαίσια της ΕΠΕ ζήτησε την καλύτερη δυνατή πολιτική συνεργασία και μάλιστα ήταν αυτός που πρότεινε τα κόμματα που συγκρότησαν της εθνική Ένωση να κάνουν κοινές εκλογικές περιόδους.³⁷³² Ο Λήπερ υπολόγιζε τη δύναμη τους στο 10-15%.³⁷³³

Όσον αφορά στις πολιτικές απαιτήσεις που προέκυπταν αναφορικά με τις εκλογικές αναμετρήσεις, ο Παπανδρέου παρέμεινε πιστός στην πολιτική που είχε σχεδιάσει ήδη από την περίοδο της κατοχής. Οι θέσεις του για τη σειρά διεξαγωγής των εκλογών και του δημοψηφίσματος ήταν αυτές που είχε συμφωνήσει το διάστημα 21-25 Αυγούστου 1944 σε αιφνιδιαστική του συνάντηση με τον Τσώρτσιλ στη Ρώμη.³⁷³⁴ Εκεί, όπως ανακοίνωσε στο υπουργικό συμβούλιο κατά την επιστροφή του στο Κάιρο, είχε συμφωνηθεί να διεξαχθεί τρεις μήνες μετά την απελευθέρωση δημοψήφισμα και να επακολουθήσουν οι εκλογές μετά επίσης από τρεις μήνες.³⁷³⁵

Με βάση αυτά, ο Παπανδρέου έσπευσε από τις 18 Ιουνίου 1945 να δηλώσει ότι ήταν υπέρ της πρόταξης του δημοψηφίσματος.³⁷³⁶ Σε άρθρο του στις 11 Σεπτεμβρίου τάχθηκε αναφανδόν υπέρ της πρόταξης του δημοψηφίσματος για λόγους ηθικής και πολιτικής τάξεως. Όταν δημοσιοποιήθηκε ότι θα προτάσσονταν οι εκλογές, στις 24 Σεπτεμβρίου

³⁷³⁰ FO 371/58677 R 3347, Leeper to FO, 7 Μαρτίου 1946.

³⁷³¹ Γ. Παπανδρέου, Προγραμματικός Λόγος 17 Μαρτίου 1945, Πολιτικά Θέματα, ο.π. τομ. Β, σ. 106-109.

³⁷³² Έθνος 12 Φεβρουαρίου 1946.

³⁷³³ FO 371/58677, R 3288 Leeper to FO, 23 Φεβρουαρίου 1946

³⁷³⁴ Γ. Δαφνής, οπ. σ. 337.

³⁷³⁵ Επίσημο Ανακοινωθέν των συνομιλιών στο Γ. Παπανδρέου, Η Απελευθέρωση της Ελλάδος, οπ. σ. 117.

³⁷³⁶ Καθημερινή 19 Ιουνίου 1945.

1945, σε νέα δημόσια παρέμβαση του ο Παπανδρέου υπογράμμιζε ότι ήταν σημαντικό πολιτικό λάθος.³⁷³⁷ Ειδικά για το θέμα της ποιότητας των εκλογών που θα διεξάγονταν, στον προγραμματικό του λόγο στις 17 Μαρτίου 1946 διευκρίνισε ότι ήταν υπέρ αυτών που θεωρούσαν ότι υπήρχαν όλες οι προϋποθέσεις για τη διενέργεια ελεύθερων και αντικειμενικών εκλογών.³⁷³⁸

Σε σχέση με το εκλογικό σύστημα η άποψη του Παπανδρέου ήταν ότι αν εφαρμοζόταν το αναλογικό, αυτό θα αποτελούσε εθνική προδοσία, επειδή το αναλογικό θα προκαλούσε αναρχία και οι κομμουνιστές θα είχαν την ευχέρεια να επιβάλλουν την παρουσία τους στην πολιτική ζωή του τόπου. Ο Παπανδρέου μάλιστα ήθελε εκλογές μέσα στα 1945 γιατί πίστευε ότι η κυβέρνηση Βούλγαρη δε θα διατηρούταν μέχρι την άνοιξη του 1946 και επομένως θα επικρατούσε το χάος.³⁷³⁹

Ο Παπανδρέου είχε σε μεγάλο βαθμό της πλαισίωση και του Δαμασκηνού αφού ο πολιτικός του φίλος Κ. Τσάτσος επηρέαζε υπέρ του τις αποφάσεις του αρχιεπισκόπου. Κατά τους Βρετανούς ο Τσάτσος ήταν ένας φιλελεύθερος εξωμότης, που αφού πέρασε από όλα τα κόμματα, είχε καταλήξει να καλύπτει πολιτικά τον Παπανδρέου, ασκώντας επιρροή στον Δαμασκηνό, ο οποίος επηρεαζόταν πολύ από τον Τσάτσο.³⁷⁴⁰

Για το λόγο αυτό, ο Δαμασκηνός ήταν αναφανδόν υπέρ της πολιτικής αξιοποίησης του Παπανδρέου και μάλιστα συχνά-πυκνά απειλούσε με παραίτηση αν δεν υπουργοποιούνταν στις κυβερνήσεις που ακολούθησαν αυτή του Βούλγαρη.³⁷⁴¹ Ο Δαμασκηνός θεωρούσε γενικά ότι βρισκόταν εν εξελίξει μια συνομωσία των Φιλελευθέρων, ότι ο Παπανδρέου θα την απέτρεπε και για το λόγο αυτό απαίτησε να μην γίνει ο Σοφιανόπουλος υπουργός Εξωτερικών.³⁷⁴²

Καθώς τόσο οι Βρετανοί αλλά και Έλληνες πολιτικοί δεν ήθελαν την ενσωμάτωση του Παπανδρέου στην κυβέρνηση, η πλαισίωση αυτή από την πλευρά του Δαμασκηνού οδήγησε στο να κατατεθεί από την βρετανική πλευρά ακόμη και πρόταση να αναλάβει υπουργείο χωρίς χαρτοφυλάκιο.³⁷⁴³ Να σημειωθεί ότι ο Σοφούλης και οι υπουργοί του την ίδια στιγμή είχαν ενημερώσει το Δαμασκηνό ότι σε μια τέτοια περίπτωση θα παραιτούνταν με τη σειρά. Ο ίδιος ο Παπανδρέου, με την υποστήριξη του Δαμασκηνού, και

³⁷³⁷ Κ. Κορέση, Γ. Παπανδρέου, η Ζωή του, ο.π. σ. 376.

³⁷³⁸ Ο.π. σ. 377.

³⁷³⁹ FO 371/48281, R 16464/4/19, Αθήνα προς FO, 27 Σεπτεμβρίου 1945.

³⁷⁴⁰ Ο Δαμασκηνός έτρωγε πολύ συχνά στο σπίτι των Τσάτσων, Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 19-20.

³⁷⁴¹ FO 371/48286 R 19793, Leeper to FO, 22 Νοεμβρίου 1945.

³⁷⁴² Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 69.

³⁷⁴³ Οπ.

παρά τις δηλώσεις ότι δεν επιθυμούσε την υπουργοποίησή του, κράτησε εν γένει αδιάλλακτη στάση, επηρεάζοντας και τους Κανελλόπουλο και Βενιζέλο ώστε να μην πλαισιώσουν την κυβέρνηση Σοφούλη.³⁷⁴⁴

³⁷⁴⁴ Κατά το Σεφέρη ήταν ο πρώην δημοκρατικός που σπρώχθηκε στο φιλοβασιλικό στρατόπεδο από πανικό. Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, σπ. σ. 57.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

Το Κόμμα των Φιλελευθέρων και Εκλογές

Το κόμμα όμως που έπαιζε τον καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις, τόσο για τους Βρετανούς όσο και το ΚΚΕ ήταν το κόμμα των Φιλελευθέρων. Καθοριστικό, δεδομένου ότι η διελκυστίνδα γύρω από τις πολιτικές συμμαχίες που θα συνήπτε θα προσδιόριζε τη νομιμοποίηση ή την απόρριψη του σχεδίου ανασύνθεσης των αστικών πολιτικών σχέσεων και θα διαμόρφωνε το μεταπολεμικό πολιτικό χάρτη.

Αρχηγός του κόμματος ήταν ο Θ. Σοφούλης. Παρά τη μεγάλη του ηλικία, 84 ετών, ο Σοφούλης μόνο στη μεταπολεμική περίοδο φάνταζε ως η ηγετική μορφή του κόμματος των Φιλελευθέρων. Με εξαίρεση στα 1924 όπου άσκησε πρωθυπουργικά καθήκοντα για ένα βραχύβιο χρονικό διάστημα, δεν είχε να επιδείξει ηγετική κυβερνητική παρουσία, αν και πολιτεύτηκε για πρώτη φορά πολύ πριν όλους τους Έλληνες πολιτικούς, στα 1900 στη γενέτειρα του Σάμο, τότε όπου το νησί αποτελούσε ημιαυτόνομη ηγεμονία.³⁷⁴⁵ Στα 1914 διορίστηκε Γενικός Διοικητής Μακεδονίας και στα 1915 εκλέχθηκε για πρώτη φορά βουλευτής Σάμου. Ακολούθησε πιστά το Βενιζέλο και μετείχε στο κίνημα της Εθνικής Άμυνας όπου και διορίζεται υπουργός Εσωτερικών. Στα 1917 έγινε για πρώτη φορά πρόεδρος της Βουλής και στα 1920 μέλος της Διοικούσας επιτροπής του κόμματος μαζί με το Γ. Καφαντάρη, το στρατηγό Π. Δαγκλή και τον Α. Μιχαλακόπουλο.

Στις 2 Ιανουαρίου 1924 ήταν μέλος της κυβέρνησης Βενιζέλου ενώ μετείχε και στην επόμενη κυβέρνηση Καφαντάρη. Όταν στα 1925 το κόμμα των Φιλελευθέρων κατακερματίζεται, ανακηρύσσεται, από τους πιστούς στο Βενιζέλο, αρχηγός του κόμματος. Στις 30 Ιουλίου 1925 έγινε πρωθυπουργός με εντολή του Βενιζέλου. Την 1 Οκτωβρίου 1925 παραιτήθηκε. Στις εκλογές του 1926 ορίζεται εκπρόσωπος 25 βουλευτών ενώ ο εσωκομματικός του αντίπαλος ο Γ. Καφαντάρης είχε με το μέρος του 80. Τελικά με συμφωνία από όλα τα σκέλη της παράταξης εκλέγεται πρόεδρος της Βουλής.³⁷⁴⁶ Στην επάνοδο του Βενιζέλου ορίζεται υπαρχηγός του και από τα 1928 μέχρι τα 1930 γίνεται υπουργός Στρατιωτικών και ξανά πρόεδρος της Βουλής, όπως και στα 1932. Αν και ασκεί καθήκοντα υπαρχηγού με το Γονατά, αρνείται να υποστηρίξει το Βενιζέλο στις προεδρικές εκλογές του Οκτωβρίου του 1934, γιατί φοβάται ότι κάτι τέτοιο

³⁷⁴⁵ Μάλιστα είχε και πολεμική δράση αφού επιχείρησε να ανατρέψει την υπάρχουσα διοίκηση, εκπατρίστηκε στα 1908 και επανήλθε ως επικεφαλής σώματος εθελοντών και στα 1912, όπου μετά από επιτυχή αγώνα έγινε επικεφαλής τοπικής κυβέρνησης.

³⁷⁴⁶ Βλ. και Στ. Γονατά, Απομνημονεύματα, ο.π σ. 222 κ.ε.

θα διευκολύνει τον Καφαντάρη να προωθηθεί στη ηγεσία του κόμματος των Φιλελευθέρων.³⁷⁴⁷

Συλλαμβάνεται, μετά το κίνημα της 1ης Μαρτίου 1935 και φυλακίζεται. Στις εκλογές του 1936 εμφανίζεται ως ο αδιαφιλονίκητος αρχηγός του κόμματος. Συνεργάζεται με τους κομμουνιστές, εκλέγεται αρχηγός της Βουλής, δίνει όμως και ψήφο εμπιστοσύνης στο Μεταξά. Στην κατοχή εμπλέκεται στη συγκρότηση των ΑΑΑ (Αγών, Ανόρθωσις, Ανεξαρτησία), συζητά τη συμφωνία με το ΕΑΜ για τη δημιουργία του ΕΑΣ (Εθνικός Απελευθερωτικός Στρατός) και διαφωνεί τελικά με οργανώσεις που έχουν ως σκοπό να «εξυπηρετήσουν τον κομμουνισμό». Συλλαμβάνεται από τους Γερμανούς στις 13 Μαΐου 1944, επειδή αποκαλύπτεται ότι επικοινωνεί με το Κάιρο και κλείνεται στο Χαϊδάρι. Απελευθερώνεται στις 6 Σεπτεμβρίου 1944.³⁷⁴⁸

Γενικότερα κατά τη διάρκεια της κατοχής ο Σοφούλης όσο και ο παλιός συναρχηγός του Καφαντάρη, επέλεξαν ένα περιορισμένο ρόλο που τους αποδυνάμωσε στις συνειδήσεις των δημοκρατικών του κόμματος. Ακολούθησαν τη λογική της «σύνεσης».³⁷⁴⁹ Ο Καφαντάρης εξηγούσε την απραξία τους λόγω της δικής του αρρώστιας αλλά και τη μεγάλη ηλικία του Σοφούλη.³⁷⁵⁰

Και αυτό παρότι, όπως ο ίδιος ο Σοφούλης διαπίστωνε, περιγράφοντας την κατάσταση στην Ελλάδα τον Ιανουάριο του 1944 σε επιστολή προς το Β. Καραπαναγιώτη, υπουργό στρατιωτικών στη Μέση Ανατολή, επικρατούσε στην κατεχόμενη χώρα μια κατάσταση πλήρους εξαθλίωσης του πληθυσμού με μόνη εξαίρεση τους μαυραγορίτες και τους αντάρτες, που δεν συμμερίζονταν, κατά το γηραιό πολιτικό, αμφότεροι τις τραγικές συνθήκες που αντιμετώπιζε ο ελληνικός λαός. Ωστόσο, όλη του η ενεργοποίηση αφορούσε στην πρόταση να αυξηθεί η ποσότητα τροφίμων που διένειμε ο Ερυθρός Σταυρός, με έμφαση στο βακαλάο? που ήταν πολύ προσφιλής στην Ελλάδα.³⁷⁵¹

³⁷⁴⁷ Φ. Γρηγοριάδης, Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας, τομ. Β, ο.π. σ.766.

³⁷⁴⁸ Για την απελευθέρωσή του έγινε διάβημα από την κυβέρνηση της Μέσης Ανατολής. Υπουργείο Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο. 1944, καταγραφή 8.7.

³⁷⁴⁹ Στ. Άρματα στα Άρματα. Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης, οπ. σ. 94.

³⁷⁵⁰ Αν και εκδηλώνει ο Σοφούλης αρχικά ενδιαφέρον να ενεργοποιηθεί κατά τη διάρκεια της κατοχής αναφορικά με τα πολιτικά τεκταινόμενα στο Κάιρο, όταν προσκαλείται από τον Τσουδερό να συμβάλει στη διεύρυνση της κυβέρνησής του, ακολούθησε μια παρελκυστική πολιτική, τέτοια που συνέτεινε να μην προσκληθεί στο Κάιρο στις αρχές της άνοιξης του 1944. P. Papastratis, British policy towards Greece During the Second World War, οπ. σ. 164-165.

³⁷⁵¹ Υπουργείο Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο, κατάταξις 9.6. Απόψεις ηγετών παλαιών κομμάτων για ΕΑΜ. Απόσπασμα εξ επιστολής Θ. Σοφούλη από 18 Ιανουαρίου 1941 προς υπουργόν Στρατιωτικών Β. Καραπαναγιώτη.

Είναι ενδεικτικό της στάσης του αλλά και της έλλειψης ηθικού αναστήματος των εν Ελλάδι πολιτικών το γεγονός ότι όταν το ΕΑΜ, στα τέλη του 1943, πρότεινε το σχηματισμό αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης στην Ελλάδα, ο Σοφούλης αρνήθηκε με το αιτιολογικό ότι υπήρχε κίνδυνος να προβούν σε αντίποινα οι Γερμανοί και να θέσουν υπό απειλή τα μέλη της κυβέρνησης αυτής.³⁷⁵²

Αμέσως μετά την απελευθέρωση ο Σοφούλης επιδίδεται σε μια προσπάθεια να διατηρήσει την θέση του αρχηγού του κόμματος. Την θέση διεκδικούσε ο Βενιζέλος, ο Γονατάς με τους Εθνικούς Φιλελεύθερους³⁷⁵³ αλλά την πολιτική παράδοση του κόμματος διεκδικούν και οι Αριστεροί Φιλελεύθεροι του ΕΑΜ. Άλλα στελέχη είχαν προσχωρήσει στο Μεταρρυθμιστικό Κόμμα, στο ΣΚΕ-ΕΛΔ κλπ. Εκτός των άλλων ο Σοφούλης είχε να αντιμετωπίσει και ένα επιπλέον πρόβλημα που αφορούσε εκτεταμένες διαρροές στελεχών και πολιτευτών των Φιλελευθέρων προς το ΕΑΜ και την ΠΕΕΑ.

Στην κατεχόμενη Ελλάδα υπήρχαν οι εκτιμήσεις ότι αρκετοί μεταξύ των οποίων και ο ίδιος ο Σβώλος επιδίωκαν να ηγηθούν σε ένα κομμάτι του πατριωτικού ρεύματος που συγκροτήθηκε μέσα στο ΕΑΜ και ήταν κεντρώας προέλευσης, προκειμένου να αποτελέσει τη βάση μιας μελλοντικής ισχυρής δημοκρατικής παράταξης.³⁷⁵⁴ Δεδομένων των φιλοδοξιών του Σοφούλη ο οποίος μεταξύ των άλλων επιδίωκε να ηγηθεί μιας κυβέρνησης που θα συγκροτούνταν στην Ελλάδα από τον παραδοσιακό πολιτικό κόσμο, αλλά και της αγωνιώδους προσπάθειάς του να ανανεώσει την παραμονή του στην ηγεσία του κόμματος, είχε επιπλέον λόγους να εχθρεύεται το ΕΑΜ.³⁷⁵⁵

Αναφορικά με τα κίνητρα του Σοφούλη και τις προσωπικές του ενστάσεις, υπήρχε ήδη από την περίοδο της κατοχής η γενική αίσθηση ότι το κύριο μέλημα του γηραιού αρχηγού του κόμματος των Φιλελευθέρων δεν ήταν να παραμείνει πιστός στο δημοκρατικό στρατόπεδο όσο να εξασφαλίσει τη θέση του στην ηγεσία του κόμματος. Για το λόγο αυτό αντιμετώπιζε με ιδιαίτερη δυσπιστία του πολιτικούς που βρισκόταν στη

³⁷⁵² ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, (ΓΑ-Στ-2(73)).

³⁷⁵³ Ο Γονατάς έδωσε το Μάρτιο του 1945 στη δημοσιότητα επιστολή του Σοφούλη προς τον ίδιο, σύμφωνα με την οποία του προσέφερε στα 1941 την αρχηγία του κόμματος. Σ. Γονατάς, Απομνημονεύματα, ο.π.σ. 400-401

³⁷⁵⁴ Είχαν παρατηρηθεί από την κατοχή κινήσεις στην Ελλάδα όπως αυτή της Σοσιαλιστικής Ένωσης για να δημιουργηθεί μια ευρύτερη κεντροαριστερά. Η Σοσιαλιστική Ένωση όπως χαρακτηριζόταν από παρατηρητές της κυβέρνησης Τσουδερού ήταν ένα κόμμα ακαδημαϊκών και καθηγητών πανεπιστημίου με επικεφαλής τους Κ. Τσάτσο, Α. Αγγελλόπουλο και Ξ. Ζολώτα που είχαν εξασφαλίσει και τη συνδρομή συντηρητικών πολιτικών όπως των Γαρουφαλιά και Λάππα, ένα κράμα από καθέδρας σοσιαλισμού και προσωπικών πολιτικών φιλοδοξιών. ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/Στ-2(17), Έκθεση Αχ. Κύρου.

³⁷⁵⁵ Αρχείο Τσουδερού, Αναφορά Κρέοντα, από το ιδιωτικό Αρχείο Α. Πηλαβάκη, Φεβρουάριος 1944.

Μέση Ανατολή αλλά και φοβόταν ότι εσωκομματικοί του αντίπαλοι θα ευνοούνταν από μια υποχώρηση του στο θέμα της βασιλείας.³⁷⁵⁶

Όταν, για παράδειγμα, τον επισκέπτονταν στην Αθήνα απεσταλμένοι της εξόριστης κυβέρνησης για να βολιδοσκοπήσουν τις διαθέσεις του, έσπευδε κάθε φορά να διαμαρτυρηθεί για το γεγονός ότι τον αγνοούσαν, παρότι ήταν ηγέτης του μεγαλύτερου ελληνικού κόμματος, ότι οι Βρετανοί απεσταλμένοι απέφευγαν να συναντηθούν μαζί του και ότι οι απόψεις του δεν μεταφέρονταν σωστά στο Κάιρο. Ότι κάποιοι σκευωρούσαν ώστε να του αφαιρεθεί η ηγεσία.³⁷⁵⁷

Είναι χαρακτηριστικό ότι σε σχέση με το σχέδιο συνδιάσκεψης στο Λίβανο, ο Σοφούλης αν και δέχθηκε να συμμετάσχουν «άπασαι οι οργανώσεις ορέων», πρότεινε να κληθούν μόνο όσοι συμμετείχαν στη Βουλή του 1936. Οι υπόλοιποι, όπως ο Α. Αλεξανδρής και ο Κ. Τσαλδάρης που είχαν συγκροτήσει «ιδιωτικούς συλλόγους της στιγμής», αν καλούνταν, θα προκαλούσαν αθρόα συρροή ανεύθυνων που θα προσέδιδαν στην κυβέρνηση το χαρακτήρα εμποροπανήγυρης.³⁷⁵⁸

Ειδικά με το Βενιζέλο, τα πράγματα ήταν ιδιαζόντως σύνθετα, δεδομένου ότι ο γιος του Ε. Βενιζέλου θεωρούσε τον εαυτό του φυσικό αρχηγό του κόμματος. Για το λόγο αυτό όταν ο Βενιζέλος έγινε πρωθυπουργός στη Μέση Ανατολή για ένα βραχύβιο διάστημα, ο Σοφούλης δεν έκρυβε το φόβο του, επειδή παρέμενε παροπλισμένος στην κατερχόμενη Ελλάδα, ενώ υπήρχε άμεσος κίνδυνος να αποκτήσει το εσωκομματικό πρόκριμα μεταπολεμικά ο υπαρχηγός του.³⁷⁵⁹

Ακριβώς αντίστοιχη ήταν και η αντίδραση του όταν πληροφορήθηκε το ενδεχόμενο πρωθυπουργοποίησης του Παπανδρέου. Στο σπίτι του στην Αθήνα συγκέντρωσε εκατοντάδες πολιτικούς, προκειμένου να καταδείξουν την άρνησή τους έναντι της επιλογής αυτής. Οι πολιτευτές αυτοί, ιδίως την περίοδο των συσκέψεων για την αποστολή αντιπροσώπων στο Κάιρο υπερέβαιναν τους τριάντα ημερησίως, σε βαθμό που οι σύνδεσμοι του Καίρου στην Αθήνα απορούσαν πως δεν επιλαμβάνονταν της κινητικότητα αυτής οι Γερμανοί.³⁷⁶⁰

Στην ουσία, μόνο όταν οι Βρετανοί, στις 21 Νοεμβρίου 1945, αποφάσισαν να διορίσουν κυβέρνηση με πρωθυπουργό το Σοφούλη, ο

³⁷⁵⁶ Φοβούνταν ιδιαίτερα το Γονατά και το φιλομοναρχισμό του. ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/ Στ-2(17), Έκθεση Αχ. Κύρου.

³⁷⁵⁷ ΓΑΚ. Αναφορά Κρέοντα(Α.Πηλαβάκη) προς Τσουδερό 20-25 Νοεμβρίου 1943, Αρχείο Τσουδερού, υποαρχείο Αρ.Πηλαβάκη.

³⁷⁵⁸ Προειδοποίηση στον ελληνικό λαό του κόμματος των Φιλελευθέρων, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/ΣΤ-2(84).

³⁷⁵⁹ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Αρχείο Πηλαβάκη, Εκθεσις Ιουλίου 1944.

³⁷⁶⁰ Ο.π.

γηραιός πολιτικός εδραιώθηκε στη θέση του.³⁷⁶¹ Μάλιστα, όταν πληροφορήθηκε ότι ο Βενιζέλος, δυνάμει μια λεκτικής αποστροφής του ίδιου του Σοφούλη ότι ως πρωθυπουργός παραιτούνταν από τον έλεγχο του κόμματος, προσπαθούσε να εμφανιστεί ως ο κατεξοχήν εκπρόσωπος των Φιλελευθέρων και έτσι να νομιμοποιήσει την απόφασή του για συνεργασία με τους Λαϊκούς, επιδίωξε να απολακτίσει τον εσωκομματικό του αντίπαλο από το κόμμα και επικαλέστηκε δημόσια τη διεθνή δημοκρατική κοινή γνώμη ενώ σε συνέντευξή του αποκάλεσε τις κινήσεις του Βενιζέλου μηχανορραφία της Δεξιάς.³⁷⁶²

Το Πολιτικό Γραφείο του κόμματος των Φιλελευθέρων έδωσε στη δημοσιότητα απόφαση στελεχών που αναγόρευε ως μοναδικό εκπρόσωπο του κόμματος το Σοφούλη.³⁷⁶³ Ο ίδιος ο Βενιζέλος θεώρησε τον εαυτό του θύμα προσωπικής σκευωρίας που επιστράτευσε σειρά στελεχών χωρίς ιδιαίτερη συνεισφορά στο κόμμα ή στελέχη των οποίων η υπογραφή «υπεκλάπη» ώστε να δικαιολογηθεί η αποπομπή του. Σε δήλωσή του στις εφημερίδες ο Βενιζέλος με οργίλο ύφος έθεσε ως τελικό κριτή τις ίδιες τις εκλογές που θα οδηγούσαν σε πραγματικές πολιτικές «απομαχίες».³⁷⁶⁴

Αλλά και για τους αντιπάλους του στο κεντρώο στρατόπεδο από τα αριστερά, όπως ο Καφαντάρης, ο Σοφούλης τους είχε χαρακτηρίσει αδιάλλακτους αντιμοναρχικούς που δεν μπορούσαν να αντιληφθούν τις αναγκαιότητες της εποχής. Ιδίως σε σχέση με τον Καφαντάρη δεν έκρυβε μια ειρωνική διάθεση σε σχέση με τις πολιτικές απόψεις του Ευρυτάνα πολιτικού, τον οποίο παρουσίαζε στο Κάιρο ως ανίκανο να αντιληφθεί τις πραγματικές αντιθέσεις της εποχής.³⁷⁶⁵

Είναι πάντως χαρακτηριστικό για τη νοοτροπία του Σοφούλη, ότι κάθε φορά που θεωρούσε ότι βαλλόταν από τα στελέχη του και αμφισβητούνταν η εσωκομματική ηγεμονία του, επιστράτευε το επιχείρημα της ενδεχόμενης συμφωνίας με την αριστερά, κυρίως προκειμένου να φέρει αντιμέτωπες τη δεξιά και την αριστερή μερίδα του κόμματός του. Έτσι, όταν ανακοινώθηκε η συμφωνία Βενιζέλου και Λαϊκών, τον Ιανουάριο του 1946, ο Σοφούλης σε συνέντευξη του στο News Cronicle μίλησε για τη μελλοντική κυβέρνηση που αναγκαστικά θα ήταν συνασπισμός δύο παρατάξεων, της μοναρχικής και της δημοκρατικής. Ο ίδιος, όπως

³⁷⁶¹ Ο Βενιζέλος ήρθε σε ανοικτή ρήξη με το Σοφούλη, αφού η πρωθυπουργοποίηση του τελευταίου σήμαινε ότι αναγνωριζόταν στην πράξη ως αρχηγός του κόμματος. βλ. παρακάτω.

³⁷⁶² Βήμα 13 Ιανουαρίου 1946.

³⁷⁶³ Προς επίρρωση αυτού το Π.Γ. των Φιλελευθέρων δημοσίευσε κατάλογο στελεχών που ζήτησαν την αποπομπή του Βενιζέλου, κατάλογο τον οποίο ο τελευταίος αμφισβήτησε, Βήμα 17 Φεβρουαρίου 1946.

³⁷⁶⁴ Βήμα 17 Ιανουαρίου 1946.

³⁷⁶⁵ ΓΑΚ, Αναφορά Κρέοντα (Α. Πηλαβάκη) προς Τσουδερό 20-25 Νοεμβρίου 1943, αρχείο Τσουδερού, υποαρχείο Αρ. Πηλαβάκη.

ισχυριζόταν, ευνοούσε τη συνεργασία με την αριστερά αλλά προς το παρόν δεν την ενέτασσε στην κυβέρνησή του για να μην συσπειρώσει τη ελληνική δεξιά.³⁷⁶⁶

Μάλιστα, ο Σοφούλης έφτασε μέχρι του σημείου να δηλώσει στις 15 Ιανουαρίου ότι η μόνη αληθινή εθνική ένωση ήταν εκείνη που θα περιελάμβανε και το ΕΑΜ. Οι δεξιές εφημερίδες δεν έκρυβαν την αγανάκτησή τους για την πολιτική συμπεριφορά του Σοφούλη που οδηγούσε, τον Α. Οθωναίο, επίτιμο πρόεδρο των Δημοκρατικών Συλλόγων, αλλά και το ΕΑΜ να δηλώνουν στήριξη στο Σοφούλη και να δημοσιοποιούν την πρόθεσή τους για τη συγκρότηση ενός δημοκρατικού μετώπου.³⁷⁶⁷ Ο Σοφούλης υπαινίχθηκε μάλιστα ότι αν η αριστερά του επέτρεπε να διεξαγάγει εκλογές, τότε ήταν πιθανή μια μετεκλογική συνεργασία. Υποσχέθηκε δε εκκαθαρίσεις στα σώματα Ασφαλείας, αμνηστία, και αναθεώρηση εκλογικών καταλόγων.³⁷⁶⁸

Είναι χαρακτηριστικό ότι η στάση αυτή προκάλεσε τόσο μεγάλη σύγχυση στο ΕΑΜ που παρά τις διακηρύξεις του περί αποχής έδωσε αμέσως οδηγίες στα μέλη του, στις 16 Ιανουαρίου 1946, να εγγραφούν στους εκλογικούς καταλόγους.³⁷⁶⁹ Αντίστοιχη ήταν η σύγχυση που προκάλεσε και στους Βρετανούς που έσπευσαν να διευκρινίσουν τι ακριβώς επιδίωκε.³⁷⁷⁰ Ωστόσο, όταν ο Λήπερ ζήτησε εξηγήσεις για τις πραγματικές προθέσεις του Σοφούλη, ο τελευταίος αφού εξαπέλυσε κατηγορίες ότι ο Βενιζέλος ακολουθούνταν μόνο από τον Καραπαναγιώτη και το Σαράντη και κατηγόρησε τον Κανελλόπουλο και Παπανδρέου ότι μόνο ευκαιριακά βρισκόταν στη φιλομοναρχική συμμαχία, όταν διαπίστωσε ότι οι Βρετανοί θα τον στήριζαν, επιβεβαίωσε ότι θα υποστήριζε τις πάγιες βρετανικές θέσεις.³⁷⁷¹

Δυνάμει του φόβου να μην υποσκελιστεί πολιτικά, πέρα από τη σύγχυση που προκαλούσε, απέρριπτε εκ προοιμίου τις προτάσεις να συνεργαστεί με άλλες δυνάμεις του Κέντρου, ακόμη και στην περίπτωση που του παραχωρούνταν το δικαίωμα να αναλάβει πρωθυπουργικά καθήκοντα ως επικεφαλής τους. Όταν για παράδειγμα το Νοέμβριο του 1945 προέκυψε η κρίση που οδήγησε στην παραίτηση Κανελλόπουλου, ο Σοφούλης, που στο μεταξύ είχε πάρει διερευνητική εντολή, βολιδοσκοπήσε τον Π. Κανελλόπουλο και το Γ. Παπανδρέου με τέτοιο τρόπο, ώστε τελικά

³⁷⁶⁶ Καθημερινά Νέα 15 Νοεμβρίου 1946.

³⁷⁶⁷ Καθημερινή 16 Ιανουαρίου 1946.

³⁷⁶⁸ News Chronicle 17 Ιανουαρίου 1946.

³⁷⁶⁹ Ριζοσπάστης 16 Ιανουαρίου 1946.

³⁷⁷⁰ Ο Σοφούλης τους διαβεβαίωσε ότι δεν είχε κανένα λόγο να επιθυμεί συνεργασία με το ΕΑΜ. FO 371/58669, R 867. Leeper to FO. 17 Ιανουαρίου 1946.

³⁷⁷¹ Ο.π.

να αρνηθούν, αφού δεν ανταποκρίνονταν στο αίτημα του Σοφούλη να θεωρείται ο αδιαφιλονίκητος πρωθυπουργός. Ιδίως από τη στιγμή που ο Κανελλόπουλος υποστήριξε ότι για να συμμετάσχει στην κυβέρνηση έπρεπε να γίνει αντιπρόεδρος μαζί με τους Σ. Βενιζέλο, Ε. Τσουδερό και Γ. Καφαντάρη και ότι έπρεπε να ασκούν με το Σοφούλη συλλογική προεδρία. Ο Σοφούλης αρνήθηκε σθεναρά ένα τέτοιο ενδεχόμενο.³⁷⁷²

Ακριβώς αυτή η φιλοδοξία του Σοφούλη να αποτελέσει το μελλοντικό ηγέτη της χώρας επικαθόρισε το σύνολο των πολιτικών του ενεργειών. Όταν, για παράδειγμα, ανακοινώθηκε ότι ο Δαμασκηνός θα επισκεπτόταν το Λονδίνο, τον Σεπτέμβριο του 1945, ο Σοφούλης τον επισκέφθηκε με τον Καφαντάρη και του ζήτησε συμφωνία, ώστε στα πρόσωπα που θα συμμετείχαν στην ελληνική αντιπροσωπεία να είναι και της δικής του αποδοχής, ως αρχηγού του μεγαλύτερου στην Ελλάδα πολιτικού κόμματος.³⁷⁷³

Σε μεγάλο βαθμό οι προσωπικές φιλοδοξίες ήταν ο λόγος που καθόρισε τη στάση του έναντι και του ζητήματος της μοναρχίας στην Ελλάδα. Ο Σοφούλης πίστευε ότι, αν ο βασιλιάς επέστρεφε, θα προπαρασκεύαζε το έδαφος για βίαιη επιβολή δικτατορικού καθεστώτος, θα διόριζε δικούς του πρωθυπουργούς και πάντως θα στρεφόταν και κατά του ίδιου που είχε παρουσιαστεί ως ορκισμένος αντιμοναρχικός. Θα ευνοούσε μάλιστα και το ΕΑΜ, το οποίο θα αξιοποιούσε τη λαϊκή δυσαρέσκεια κατά του βασιλιά, εμφανιζόμενο ως υπέρμαχος των πολιτικών ελευθεριών, γεγονός που θα αποσπούσε από τους Φιλελεύθερους τελεσίδικα την αντιμοναρχική τους μερίδα.. Συν τοις άλλοις ο Σοφούλης πίστευε ότι η νέα αυτή διαίρεση όχι μόνο θα ευνοούσε τους κομμουνιστές αλλά θα αποτελούσε και αιτία εμφυλίου πολέμου.³⁷⁷⁴

Είναι χαρακτηριστικό της σχέσης της προσωπικής του φιλοδοξίας με τη στάση του έναντι του Γεωργίου ότι συχνά -πυκνά δήλωνε ότι η αντιμοναρχική στάση του κόμματος δεν ήταν δεδομένη, στο βαθμό που ο μονάρχης δεν αγνοούσε τα κρατούντα συνταγματικά έθιμα, δηλαδή να δημιουργήσει μια Βουλή στη βάση της τελευταίας προπολεμικής και άρα ο Σοφούλης να διεκδικήσει την πρωθυπουργία. Το μόνο που απέτρεπε μια ενδεχόμενη υποχώρηση ήταν ο κίνδυνος να επικρατήσουν στο κόμμα τάσεις πολιτικής συνεργασίας μεταξύ Φιλελευθέρων και Λαϊκών, οι οποίες θα ευνοούσαν το Βενιζέλο ως πάγιο εκφραστή τους. Για το λόγο αυτό, ο Σοφούλης υποχρεώθηκε τελικά σε μια αντιμοναρχική ρητορεία που

³⁷⁷² FO 371/48286, R 2009O/4/19, 28 Νοεμβρίου 1945.

³⁷⁷³ Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 21.

³⁷⁷⁴ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, Συνεδρίασις Ε', 18 Μαΐου 1946.

αποτέλεσε ουσιαστική δέσμευση για τις μεταπολεμικές εξελίξεις, δεδομένου ότι εγκλωβίστηκε στο διακηρυγμένο του αντιμοναρχισμό.

Το γεγονός ότι μόνο η προσωπική φιλοδοξία καθόριζε τη στάση του φαινόταν από το ότι και επί Κατοχής εκμυστηρευόταν ότι η αντίθεσή του για το θέμα της επανόδου του Γεωργίου οφειλόταν κυρίως στην αδυναμία του να πείσει την αδιάλλακτη μερίδα του κόμματος του και να αποφύγει μια διάσπαση.³⁷⁷⁵ Ωστόσο διαβεβαίωνε ότι αν πρυτάνευε στο Κάιρο η λογική της επανόδου του μονάρχη ως επικεφαλής των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων, δεν επρόκειτο να φέρει καμία αντίρρηση και προσκόμματα.³⁷⁷⁶ Η μόνη σθεναρή επιφύλαξη ήταν αν ο μονάρχης ήταν τελικά διατεθειμένος να σεβαστεί την κοινοβουλευτική τάξη στο μεταπολεμικό σχηματισμό κυβέρνησης και να βασιστεί στη γνώμη του ίδιου ως αρχηγού του ισχυρότερου κόμματος.³⁷⁷⁷

Να σημειωθεί ότι παρά τις έντονες φραστικές αντιδικίες με τους Λαϊκούς, αλλά και τη λογική να χρησιμοποιούνται στελέχη των δύο κομμάτων στην πολιτική σκηνή για να δημιουργούν ψευδεπίγραφες πολιτικές κρίσεις ώστε να επωφελούνται τα κόμματα τους,³⁷⁷⁸ όπως ο ίδιος ο Σοφούλης είχε παραδεχθεί ενώπιον του Λήπερ, στις 3 Οκτωβρίου 1945, μεσούσης της κρίσης στην κυβέρνηση Βούλγαρη, οι διαφορές μεταξύ Λαϊκών και Φιλελευθέρων ήταν λιγότερες από όσες φαίνονταν και ότι οι διαμάχες μεταξύ των κομμάτων ήταν διαμάχες προσωπικοτήτων που δεν οδηγούσαν πουθενά.³⁷⁷⁹

Να σημειωθεί ότι και για την πλευρά των διαλλακτικών δημοκρατικών πολιτευτών με επικεφαλής τους Μ. Αβραάμ, Κ. Ρέντη, Π. Ευριπαίο, που μάλιστα, τους πλαισίωναν και εκπρόσωποι του επιχειρηματικού κόσμου, δεν ήταν αδύνατη η μεταστροφή του Σοφούλη στο θέμα της μοναρχίας.³⁷⁸⁰ Πρόταση μάλιστα του Α. Κύρου ήδη επί κατοχής

³⁷⁷⁵ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/ Στ-2(17), Έκθεση Αχ. Κύρου

³⁷⁷⁶ Μάλιστα είχε δηλώσει ότι θα τεθεί ως απλός στρατιώτης υπό τις διαταγές του βασιλιά, αν αποβιβαστεί επικεφαλής απελευθερωτικών στρατευμάτων σε ελληνικό έδαφος. ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/ Στ-2(17), Έκθεση Αχ. Κύρου.

³⁷⁷⁷ Παρατηρητές στη Μέση Ανατολή σημείωναν ότι στην πραγματικότητα ο Σοφούλης διατήρησε καλές σχέσεις με το βασιλιά μέχρι και το 1941. Θα εργαζόταν υπέρ της επανόδου του βασιλιά, πεισμένος για την ανάλογη επιθυμία των Βρετανών. Ωστόσο, ήταν έρμαιο των αδιάλλακτων του κόμματος του και του φόβου του ότι η επάνοδος του βασιλιά θα συνδυαζόταν με την υπόδειξη άλλου αρχηγού. ΓΑΚ, Αναφορά Κρέοντα (Α. Πηλαβάκη) προς Τσουδερό 20-25 Νοεμβρίου 1943, αρχείο Τσουδερού, υποαρχείο Αρ. Πηλαβάκη.

³⁷⁷⁸ Είναι χαρακτηριστική η κρίση που προκάλεσε ο στρατηγός Μερενίτης. Υπουργός Στρατιωτικών στην Κυβέρνηση Βούλγαρη, στην Κυβέρνηση της 30ης Σεπτεμβρίου 1945, Επίσημα παραιτήθηκε επειδή οι προτάσεις του για το στρατό δεν υιοθετήθηκαν από το Υπουργικό Συμβούλιο. Στην πραγματικότητα όμως παραιτήθηκε με εντολή των Φιλελευθέρων ακριβώς για να προκληθεί πρόβλημα και με ίδια εντολή ανακάλεσε την επόμενη μέρα την παραίτησή του. FO 371/48282, R 16649/4/19, Leeper to FO, 30 Σεπτεμβρίου 1945, και R 16700/4/19 1 Οκτωβρίου, και R 16720/4/19 1 Οκτωβρίου 1945.

³⁷⁷⁹ FO 371/48282 R 16948/4/19, Leeper to FO, 3 Οκτωβρίου 1945.

³⁷⁸⁰ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/ Στ-2(17), Έκθεση Αχ. Κύρου

ήταν να του ανακοινωθεί στο Κάιρο ότι του αναγνωριζόταν η ιδιότητα του αρχηγού και ότι υπό την ιδιότητα αυτή και ως «Νέστορα» της πολιτικής θα τον συμβουλευόταν ο ίδιος ο βασιλιάς αφού επανέλθει.³⁷⁸¹

Έτσι, τελικά αυτό που φαινόταν ήταν ότι Λαϊκοί και Φιλελεύθεροι στο μόνο που ουσιαστικά συμφωνούσαν ήταν στον αντικομμουνιστικό προσανατολισμό της πολιτικής τους.³⁷⁸² Όμως και στο επίπεδο αυτό υπήρχε κίνδυνος, ο οποίος σύμφωνα με τους Βρετανούς εντοπιζόταν στο ότι η όξυνση της μεταξύ τους αντιπαράθεσης εξέτρεπε τους Φιλελεύθερους και τους ωθούσε σε συνεργασία με τους κομμουνιστές. Το προηγούμενο της Συμφωνίας Σοφούλη-Σκλάβαινα μπορούσε να επαναληφθεί ανατρέποντας την παραδοσιακή ψυχρότητα μεταξύ Φιλελευθέρων και κομμουνιστών. Άλλωστε στους κόλπους των Φιλελευθέρων ο αντικομμουνισμός αναμειγνυόταν με το διάχυτο μίσος απέναντι στους βασιλόφρονες, συνδυασμός που προκαλούσε αμφιλεγόμενα αποτελέσματα και μια ασάφεια ως προς τις πραγματικές προθέσεις του Σοφούλη απέναντι στο ΕΑΜ.³⁷⁸³

Μάλιστα, τις αντικομμουνιστικές εξάρσεις του Σοφούλη διαμόρφωναν οι ίδιοι οι δεξιοί που, αν και δεν έπαυε να διαβεβαιώνει ότι ήταν φανατικός αντίπαλος του κομμουνισμού, τον κατηγορούσαν συστηματικά, για να τον απομονώσουν από τη δεξιά πτέρυγα των Φιλελευθέρων, ότι ως πρωθυπουργός είχε παραδώσει το κράτος στους κομμουνιστές, ότι σχεδίαζε να αναβάλει τις εκλογές, ότι παραβίαζε κάθε ιδέα συνταγματικής τάξης κλπ. Μάλιστα, οξύνοντας περισσότερο τα πράγματα, στις 12 Δεκεμβρίου 1945, οι 13 αρχηγοί των δεξιών και των κεντρογενών κομμάτων που τάσσονταν υπέρ της επανόδου του μονάρχη, έστειλαν επιστολή στο Δαμασκηνό που του ζητούσαν να παρέμβει.³⁷⁸⁴

Δεδομένων των αιτιάσεων αυτών και για να μην επέλθει διάσπαση στο κόμμα αφού ακόμη και το Βήμα μιλούσε για την κομμουνιστική προδοσία,³⁷⁸⁵ ο Σοφούλης επέδειξε την πλέον επιθετική στάση. Άλλωστε και επί κατοχής συμβούλευε τους απεσταλμένους της κυβέρνησης Τσουδερού να αποφεύγουν συνεννοήσεις με το ΕΑΜ ενώ ο ίδιος αρνούνταν να εμπλακεί σε οποιαδήποτε συνεννόηση ακόμα και για την τεχνική διευθέτηση καθορισμού των αντιπροσωπειών των εν Ελλάδι δυνάμεων στο

³⁷⁸¹ Οπ.

³⁷⁸² Ο Σοφούλης έλεγε συχνά ότι ήταν προτιμότερη η επάνοδος του βασιλιά από τον κομμουνισμό. Ι. Πεπονής, Νικόλαος Πλαστήρας, Στα Γεγονότα 1909-1945, τομ.2, σπ. σ. 701.

³⁷⁸³ Ως αδιάλλακτοι θεωρούνταν οι Δ. Λαμπράκης, Θ. Τσάτσος, Γ. Μελάς, Ν. Ασκούτσης που προσπαθούσαν να πείσουν τον υπέργηρο Σοφούλη ότι το 90% του κόμματος ήταν αποφασισμένο να αντιμετωπίσει με τα όπλα την επάνοδο του βασιλιά. ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/ Στ-2(17). Έκθεση Αχ. Κύρου

³⁷⁸⁴ Καθημερινή 21 Δεκεμβρίου 1945.

³⁷⁸⁵ Βήμα 20 Σεπτεμβρίου 1945.

Λίβανο αφού ήταν παγίδα κάθε συνεννόηση προκειμένου να αμαυρωθεί το πολιτικό παρελθόν του υπέργηρου πολιτικού, δίνοντας το χέρι στους κομμουνιστές.³⁷⁸⁶

Εκτός από τον άτυπο διαγκωνισμό σε επίπεδο αντικομμουνισμού, εκείνο που χαρακτήριζε τις σχέσεις Λαϊκών και Φιλελευθέρων στη μεταπολεμική περίοδο ήταν και οι αντιπαραθέσεις τους σε επίπεδο αναβίωσης του κλίματος των προπολεμικών διαιρέσεων. Το κύριο βάρος των κατηγοριών είχε πέσει στις προσπάθειες του Σοφούλη να προβεί σε περιορισμένες εκκαθαρίσεις στον κρατικό μηχανισμό, ιδίως με άξονα τα όρια ηλικίας των δικαστικών, των πανεπιστημιακών, των διπλωματών, των αξιωματικών. Όπως σημείωνε ο ίδιος ο Λήπερ, οι Δεξιοί πίστευαν ότι αυτοί ακριβώς αποτελούσαν τα στηρίγματά τους στον κρατικό μηχανισμό και έπρεπε να προστατευθούν.³⁷⁸⁷ Να σημειωθεί ότι αρκετοί από αυτούς είχαν προσληφθεί την περίοδο από το 1933 μέχρι και τα 1944, την εποχή όπου η δεξιά, το καθεστώς Μεταξά και οι κατοχικές κυβερνήσεις ασκούσαν την εξουσία.

Η αντιπαράθεση αυτή προσδιόρισε σε μεγάλο βαθμό και την επιμονή του Σοφούλη να τηρήσει σκληρή στάση σε όλα τα ζητήματα που αφορούσαν τόσο το δημοψήφισμα όσο και το θέμα του εκλογικού συστήματος.³⁷⁸⁸ Άλλωστε στους κόλπους των Φιλελευθέρων είχε επικρατήσει η άποψη ότι όσο καθυστερούσε το προσχεδιαζόμενο δημοψήφισμα τόσο η δημοτικότητα του βασιλιά μειωνόταν με σημαντικά οφέλη για τους Φιλελεύθερους. Έτσι, στις 25 Φεβρουαρίου 1945 ο Σοφούλης με δηλώσεις του εμφάνισε το κόμμα του ως αντιβασιλικό.³⁷⁸⁹

Σε ξένους ανταποκριτές ο Σοφούλης δήλωσε ότι ήταν αντίθετος με την επίσπευση των εκλογών και του δημοψηφίσματος, υπογραμμίζοντας παράλληλα τη δημοκρατική και «κεντρώα» τοποθέτηση του κόμματός του όπως αυτή μορφοποιούνταν στην πάλη ενάντια σε οιαδήποτε δικτατορία των Αριστερών ή των Δεξιών.³⁷⁹⁰ Σε αυτή τη βάση όταν στις 27 Σεπτεμβρίου 1945 ο υφυπουργός παρά τω πρωθυπουργώ Γ. Λαμπρινόπουλος ανακοίνωσε ότι απόφαση της κυβέρνησης ήταν να γίνουν εκλογές το Δεκέμβριο με πλειοψηφικό, οι γενικοί διοικητές Δ. Γουναράκης και Α. Μερεντίτης που ελέγχονταν από τους Φιλελεύθερους υποβάλουν

³⁷⁸⁶ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Αρχείο Πιλαβάκη, Εκθεσις Ιουλίου 1944.

³⁷⁸⁷ FO 371/58667 R 155, Leeper to FO, 21 Δεκεμβρίου 1945.

³⁷⁸⁸ Ο Σοφούλης, όπως εκτιμούσαν οι Βρετανοί, δεν ήθελε να γίνουν οι εκλογές πρώιμα γιατί φοβόταν την υπερίσχυση των Λαϊκών τόσο ως αποτέλεσμα της τρομοκρατίας όσο και ως απότοκο των ισχυρών ερεισμάτων τους στο στρατό και τον κρατικό μηχανισμό. FO 371/48282, R 16948/4/19, Leeper to FO, 3 Οκτωβρίου 1945.

³⁷⁸⁹ Καθημερινά Νέα 25 Φεβρουαρίου 1945.

³⁷⁹⁰ Γ. Δάφνης, Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος, οπ. σ. 349

παραιτήσεις ενώ οι φιλελεύθεροι ανακοινώνουν αποχή.³⁷⁹¹ Σοφούλης και Λαμπράκης επεμβαίνουν και πείθουν τελικά το Μερεντίτη να ανακαλέσει³⁷⁹²

Εκτός των άλλων οι Φιλελεύθεροι δεν ήταν σε θέση να αξιοποιήσουν και τον παράγοντα Ν. Πλαστήρας. Ο Πλαστήρας και ισχυρή απήχηση είχε επί Κατοχής στις μάζες του κόμματος αλλά και θα μπορούσε να δώσει λύσεις στα εσωκομματικά προβλήματα του κόμματος. Το θέμα ήταν ο στρατηγός είχε αποδυναμωθεί τελείως και δεν μπορούσε να παίξει κανένα ρόλο, λόγω της καταρράκωσης του κύρους του εξαιτίας της δημοσίευσης επιστολής αναφορικά με την επικοινωνία Πλαστήρα και κατοχικής κυβέρνησης και τη φερόμενη ως συνέργεια του Πλαστήρα προς τις επιλογές της κυβέρνησης αυτής.³⁷⁹³ Ακόμη και ο θεωρούμενος ως αριστερός Ι. Σοφιανόπουλος έσπευσε να στείλει τα συγχαρητήριά του στον αντικαταστάτη του Πλαστήρα στον κυβερνητικό θώκο, Π. Βούλγαρη.³⁷⁹⁴

Εκτός των άλλων, το κύρος του Πλαστήρα είχε μειωθεί και στην αριστερά, δεδομένου ότι τον κατηγόρησαν για υποβολιμαία συμπεριφορά κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών.³⁷⁹⁵ Μάλιστα, οι δηλώσεις του ότι, αν το ΕΑΜ κατέθετε τα όπλα, ο ελληνικός πολιτικός κόσμος θα σεβόταν τις υποχρεώσεις που θα απέρρεαν από τη στάση αυτή,³⁷⁹⁶ θεωρήθηκαν παραπλανητικές, και η κυβέρνησή του καταγγέλλθηκε ως φασιστική.³⁷⁹⁷ Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι με τις θέσεις του είχε προκαλέσει πραγματική σύγχυση στους κόλπους όλων των κομμάτων. Για παράδειγμα, στις 20 Δεκεμβρίου 1944, ο Τσαλδάρης τηλεγραφούσε στο Γεώργιο, ότι ο βασιλιάς, σύμφωνα με τον Πλαστήρα έπρεπε να επιστρέψει στην Ελλάδα πριν από το δημοψήφισμα και να φροντίσει να διεξαχθεί με τίμιο τρόπο.³⁷⁹⁸

Να σημειωθεί ότι εκτός των άλλων οι οπαδοί του είχαν διασπαρεί και πολλοί από αυτούς είχαν καταλήξει στον ΕΔΕΣ της Αθήνας, κατηγορούμενοι για συνεργασία με τον εχθρό.³⁷⁹⁹ Το γεγονός αυτό όσο και μια δήλωση ότι εξουσιοδοτούσε το Γονατά να τον εκπροσωπεί πολιτικά και μάλιστα εν λευκώ, δήλωση η οποία είχε προκαλέσει ιδιαίτερα εντύπωση στο

³⁷⁹¹ Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 46.

³⁷⁹² Ο.π. σ. 49.

³⁷⁹³ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 35.9, Πολιτική, ΥΠΕΞ προς Λονδίνο, αρ. πρωτ. 2445, 7 Απριλίου 1945.

³⁷⁹⁴ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 35.9, Πολιτική, αρ. πρωτ. 3, 9 Απριλίου 1945.

³⁷⁹⁵ Στα κομματικά έντυπα του ΚΚΕ αποκαλούνταν «λακές». Αρχείο ΚΚΕ, Αλληλογραφία ΚΕ του ΚΚΕ, κουτί 409, φ. 62/1326 Εγκύκλιος Γραφείου Περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ, 22 Δεκεμβρίου 1944. ΑΣΚΙ.

³⁷⁹⁶ Αρχείο Λαγάκου Ηλία, Συνδιάσκεψη 26ης Δεκεμβρίου 1944. Πρακτικά Ομιλία Πλαστήρα. ΕΛΙΑ

³⁷⁹⁷ Αρχείο ΚΚΕ, Αλληλογραφία ΚΕ του ΚΚΕ, κουτί 409, φ. 62/1326 Εγκύκλιος Γραφείου Περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ, 22 Δεκεμβρίου 1944. ΑΣΚΙ.

³⁷⁹⁸ Αρχείο Τσαλδάρη, (Παν. Κασσίμη), Τσαλδάρης προς Πιπινέλη, 20 Δεκεμβρίου 1944., ΕΛΙΑ.

³⁷⁹⁹ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Αρχείο Πιλαβάκη, Εκθεσις Ιουλίου 1944.

μέτρο που ο Γονατάς εμπλεκόταν με την ίδρυση των ταγμάτων Ασφαλείας, έτρωσε ακόμη περισσότερο το κύρος του Πλαστήρα.³⁸⁰⁰

Είναι πάντως χαρακτηριστικό ότι το επίσημο κόμμα των Φιλελευθέρων, ειδικά από τη στιγμή που ο Πλαστήρας εκπαραθυρώθηκε από την κυβέρνηση, έκανε ότι μπορούσε για να τον καλύψει πολιτικά. Ιδίως η πτώση του από το πρωθυπουργικό θώκο, θεωρήθηκε από τους δημοκρατικούς ως προϊόν συμπαιγνίας βασιλικών και Βρετανών, επειδή ο Έλληνας πρώην πρωθυπουργός είχε δηλώσει ότι προτιμούσε τη δημοκρατία και ήθελε να αποκαταστήσει τους κεντρικούς πολιτικούς στο στράτευμα..³⁸⁰¹ Ευθύνες σε σχέση με την πτώση του Πλαστήρα απέδιδαν οι Φιλελεύθεροι και στο ΚΚΕ³⁸⁰².

Το κόμμα των Φιλελευθέρων αντιμετώπιζε μεταπολεμικά πρόβλημα εσωτερικής κρίσης, δεδομένου ότι εκπροσωπούσε ένα εύρος κοινωνικών κατηγοριών και μερίδων, το οποίο ήταν ιδιαίτερα επιρρεπές τόσο στον συντηρητισμό που καλλιεργούσαν οι μοναρχικοί όσο και στα κοινωνικά μηνύματα της αριστεράς αλλά και στη μεταβολή που είχαν επιφέρει οι συνθήκες της κατοχής στο πολιτικό φρόνημα ευρύτερων κοινωνικών ομάδων.

Ιστορικά, η κύρια μαζική αναφορά του κόμματος ήταν τα αγροτικά στρώματα που είχαν προκύψει ως προϊόν των μεταρρυθμίσεων και των αναδασμών του Βενιζέλου αλλά και της κοινωνικής αποκατάστασης των προσφύγων. Το χαρακτηριστικό αυτό του αγροτικού χώρου ήταν ότι δεν διακρινόταν από μεγάλες ανισότητες ως προς την ιδιοκτησία στην έκταση της γης, είχε προέλθει από τους αναδασμούς έχοντας υποστεί μεγάλες στερήσεις, και με παραγωγικό προσανατολισμό τη εγχώρια αγορά, χωρίς να έχει ενσωματωθεί στην κουλτούρα της αυτοκατανάλωσης και της οικογενειοκρατίας που χαρακτήριζε την ελληνική ύπαιθρο.³⁸⁰³ Να σημειωθεί ότι επρόκειτο κυρίως για αυτούς στους οποίους μοιράστηκαν 850.000 εκτάρια (150.000 οικογένειες προσφύγων), και 637.000 σε 130.000 οικογένειες της παλιάς Ελλάδας, την περίοδο μετά το 1922. Μάλιστα από τις εκτάσεις αυτές το 72% ήταν μέχρι 30 στρέμματα.³⁸⁰⁴

Είχε επίσης ισχυρή παρουσία στα αστικά κέντρα και ιδίως στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Ιδιαίτερα στην περιφέρεια πρωτεύουσας είχε την απόλυτη πλειοψηφία.³⁸⁰⁵ Ιδίως σε περιοχές που κοινωνικά

³⁸⁰⁰ Ο.π.

³⁸⁰¹ FO 371/4B264, R 6291/4/19, BBC Monitoring 11 Απριλίου 1945.

³⁸⁰² FO 371/48267, R 7018/4/19, Leeper to FO, 18 Απριλίου 1945.

³⁸⁰³ Βλ. και . Mavrogordatos, Stillborn Republic: Social Coalitions and party Strategies in Greece 1922-1936, οπ. σ. 156 κ.ε.

³⁸⁰⁴ Ν. Σβορώνος, Επισκόπηση Νεοελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 1976, σ. 125.

³⁸⁰⁵ Η. Νικολακόπουλος, Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964, οπ. σ. 112.

πλειοψηφούσε το προσφυγικό στοιχείο η δύναμη των Φιλελευθέρων ήταν σχεδόν απόλυτη και περιοριζόταν μόνο από τη απήχηση του ΚΚΕ.³⁸⁰⁶ Σε μεγάλο βαθμό το κόμμα των Φιλελευθέρων προπολεμικά εξέφραζε το μεγάλο εκείνο τμήμα της αστικής τάξης που ήταν διεσπαρμένο σε μικρές επιχειρηματικές μονάδες, που απασχολούνταν ευκαιριακά στη μεγάλη παραγωγή, που χαρακτηρίζονταν από μεγάλη κινητικότητα μεταξύ επαγγελμάτων και μεταπηδούσε εύκολα και συχνά σε μικροαστικές εργασίες. Μια μερίδα της εργατικής τάξης που έχει αναπτύξει συντηρητικές πρακτικές όπως ο εργατοπατερισμός, ο συνδικαλιστικός πατερναλισμός κλπ.³⁸⁰⁷ Κυρίως μη οργανωμένους εργάτες που σύμφωνα με υπολογισμούς δεν υπερβαίνουν στην πραγματικότητα το 15% του εργατικού δυναμικού της χώρας.³⁸⁰⁸

Ο φόβος έναντι του ΚΚΕ οφειλόταν στο γεγονός ότι και προπολεμικά το κόμμα των Φιλελευθέρων αντιμετώπιζε έντονες διαρροές προς την κομμουνιστική αριστερά στα αστικά κέντρα. Εκεί όπου ήταν ισχυρό το κόμμα των Φιλελευθέρων ήταν ισχυρό και το ΚΚΕ. Για παράδειγμα στις εκλογές του 1936 στη Θεσσαλονίκη ενώ το ΚΦ ξεπερνούσε κατά 7% τις αντιβενιζελικές δυνάμεις (46.01 έναντι 39.0 %) το ΚΚΕ είχε 13.8%, όταν το μέσο ποσοστό του στο σύνολο της χώρας ήταν 5.9%.³⁸⁰⁹ Στο σύνολο των αστικών κέντρων ενώ το Κόμμα των Φιλελευθέρων εξασφάλισε στα 1936 ένα ποσοστό της τάξης του 46,2% ενώ το ΚΚΕ 10,3%. Να σημειωθεί ότι μαζί με το ΑΚΕ το ΚΚΕ σε περιοχές όπως η Θεσσαλία, η Μακεδονία, η Θράκη, που αντιπροσώπευαν το 1/3 του εκλογικού σώματος είχε ποσοστά τις τάξεις του 13,4% μεγαλύτερα του καλύτερου Ευρωπαϊκού όρου.³⁸¹⁰

Ωστόσο, αυτή η μεγάλη απήχηση του κόμματος στην παραγωγική και εθνική αστική τάξη, στα νέα μικροαστικά στρώματα και στους υπαλλήλους, στους εμπλεκόμενους με το μικρό εμπόριο καθώς και σε εργατικά στρώματα.³⁸¹¹, περιείχε τον κίνδυνο διαλυτικών τάσεων δεδομένων των μεταπολεμικών κοινωνικών συνθηκών. Η απαίτηση για παράδειγμα, επιβολής φόρων πλουτισμού κατά τη διάρκεια της κατοχής αποξένωσε το Κέντρο και ιδίως το φιλελεύθερο κόμμα από τους παραδοσιακούς υποστηρικτές του σε ισχυρές κεφαλαιοκρατικές μερίδες.³⁸¹²

³⁸⁰⁶ Στους αμιγείς προσφυγικούς δήμους της περιφέρειας της Αθήνας, όπως στην Καισαριανή, τη Νέα Φιλαδέλφεια και τη Νέα Σμύρνη, τα βενιζελικά ποσοστά στις εκλογές του 1936 υπερέβησαν το 75%.

³⁸⁰⁷ Α. Ρήγος, *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία*, ο.π. σ. 143.

³⁸⁰⁸ Ο.π.

³⁸⁰⁹ Η. Νικολακόπουλος, *Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, ο.π. σ. 114.

³⁸¹⁰ Ο.π. σ. 116.

³⁸¹¹ G. Mavrogordatos, *Stillborn Republic: Social Coalitions and party Strategies in Greece 1922-1936*, οπ. σ. 180-181..

³⁸¹² Α. Σβώλος, *Η Ιστορία μιας Προσπάθειας*, οπ. σ. 17.

Αντίθετα, με τους Λαϊκούς που υπόσχονταν αθρόες μετακινήσεις κεφαλαίων από το εξωτερικό, η κυβέρνηση Σοφούλη δεν είχε κατορθώσει να εξασφαλίσει παρά ένα μικρό σχετικά δάνειο, τον Ιανουάριο του 1946, που δεν ήταν σε θέση να αλλάξει την κατάσταση του απλού λαού, δυσαρέστησε τα αστικά στρώματα που είχαν στο παρελθόν συνταχθεί με το Κέντρο και εξόπλισε με επιχειρήματα τους Λαϊκούς να προβάλουν την ανικανότητα των Φιλελευθέρων και την αξία της δικής τους πολιτικής που υποτίθεται ότι θα έφερνε τη βοήθεια αυτή.³⁸¹³

Ωστόσο πέρα από τις αντιθέσεις με τους Λαϊκούς και τις προσωπικές του φιλοδοξίες το κυρίαρχο στοιχείο στην πολιτική και τις επιλογές του Σοφούλη ήταν ο αντικομμουνισμός του και ο φόβος του ότι ήταν πολύ πιθανή μια επιβολή του ΚΚΕ μεταπολεμικά. Παρότι δεχόταν συχνά προσκλήσεις από την αριστερά για συνεργασία, επειδή δήλωνε αδιάλλακτος αντιμοναρχικός αλλά και έκρυβε επιμελημένα τις πραγματικές του θέσεις έναντι του ΕΑΜ για λόγους παρέλκυσης των Βρετανών αλλά και του ίδιου του ΕΑΜ στις μικροκομματικές του επιδιώξεις, ο Σοφούλης ήταν στην πραγματικότητα ένας αδιάλλακτος αντικομμουνιστής.³⁸¹⁴

Ο Σοφούλης εξαιτίας του συμφώνου Σοφούλη-Σκλάβαινα και της δικής του αναρρίχησης στη θέση του προέδρου της τελευταίας προκατοχικής βουλής, είχε δεχθεί έντονες επικρίσεις, ακόμη και μέσα από το κόμμα του για την αδιανόητη κίνηση του να συνεργαστεί με το ΚΚΕ. Για το λόγο αυτό είχε σπύσει από την πρώτη στιγμή με δηλώσεις του να ανασκευάσει τις εντυπώσεις και να υπογραμμίσει ότι η συμφωνία Σοφούλη-Σκλάβαινα δεν δέσμευε πλέον το κόμμα των Φιλελευθέρων.³⁸¹⁵

Ήδη από την περίοδο της κατοχής στις συνεννοήσεις του με το Κάιρο υπογράμμιζε ότι η δραστική αντιμετώπιση της εαμικής αντίστασης ήταν εθνική αναγκαιότητα αλλά δεν εξαρτιόνταν από τα αστικά κόμματα αλλά από τη βρετανική στάση έναντι του ΕΑΜ. Μόνο αν διακόπτονταν ή απειλούνταν ότι θα διακοπεί η επαφή των Βρετανών με το ΕΑΜ και επακολουθούσε η αποκήρυξή του, θα επακολουθούσε η συμφιλίωση, αν και σε αυτή την περίπτωση τίποτα δεν θα μπορούσε να εγγυηθεί τη σταθερότητα, δεδομένου ότι το ΕΑΜ είχε ως σκοπό να επιβληθεί με τη βία.

³⁸¹³ Ωστόσο οι Βρετανοί θεωρούσαν εξαιρετικά επίφοβη την πολιτική της ακραίας φιλελευθεροποίησης και η απουσία οικονομικών ενισχύσεων σχετιζόταν με τις δικές τους αδυναμίες και όχι με απόρριψη της πολιτικής Σοφούλη. Βλ. και Ch. Hadziiosif, *Economic Stabilization and Political Unrest: Greece 1944-1947*, στο *Studies in the History of the Greek Civil War, 1945-1949*, ο.π. σ. 37-38.

³⁸¹⁴ Αντίθετα το ΚΚΕ είχε αναγορεύσει, κατά το Σοφούλη, τη μισαλλοδοξία και το έγκλημα σε δόγμα, υπέσκαπτε τα εθνικά ιδεώδη και δεν κινούνταν σε εθνική βάση. Θ. Σοφούλη, Ανακοινώσεις και Ομιλίες Μετεκλογικά, οπ.εκδ. εφημ. Μακεδονία, Λόγος 2 Σεπτεμβρίου 1946.

³⁸¹⁵ Ελεύθερον Βήμα, 27 Ιουνίου 1936.

Κατά το Σοφούλη της περιόδου της κατοχής έπρεπε να δημιουργηθεί ενιαία διοίκηση της αντίστασης από ανώτερο αξιωματικό, συνδεδεμένο με τις παραδοσιακές δομές αφού και ο Σαράφης ήταν τέτοιας κατηγορίας, ενώ οι αρχηγοί του ΕΛΑΣ Κλάρας και Θέος έπρεπε πάση θυσία να αντικατασταθούν από αξιωματικούς του στρατού, όπως και έπρεπε να απομακρυνθούν οι πολιτικοί καθοδηγητές του ΕΑΜ που το οδήγησαν σε σκοπούς εξαιρετικά επικίνδυνους.³⁸¹⁶ Στην πραγματικότητα, σύμφωνα με το Σοφούλη, το ΕΑΜ για το λαό της υπαίθρου ήταν μια μεγάλη πληγή και εμφανιζόταν ως φορέας μεγαλύτερων κινδύνων για το μέλλον.³⁸¹⁷ Ανεύθυνα, αναρμόδια και επικίνδυνα πρόσωπα είχαν αναλάβει τον απελευθερωτικό αγώνα³⁸¹⁸ και τον είχαν διαμορφώσει ως κίνηση καταστροφής του ελληνικού λαού.³⁸¹⁹

Η Ελλάδα, κατά το Σοφούλη, στέναζε κάτω από την πίεση του ξένου αλλά και του «ημεδαπού» κατακτητή.³⁸²⁰ Οι κομμουνιστές ήθελαν την υποδούλωση του λαού για πυρός και σιδήρου. Πίεζαν με οικονομικούς εκβιασμούς ακόμη και με πολλαπλές δολοφονίες.³⁸²¹ Την εικόνα αυτή συμπλήρωναν τα Τάγματα Ασφαλείας που δεν διέφεραν από το ΕΑΜ.. Αν και συμφωνούσε στην αποκήρυξη τους, ωστόσο, γεννούσαν και τη σκέψη κατά ποιο τρόπο «να κατοχυρωθεί η ασφάλεια της χώρας ή συμφέρει να παραδοθή ο τόπος βορά ανυπεράσπιστος εις πάσαν κακοποιόν επίθεσιν»³⁸²². Ζητούσε να πιεστεί το ΕΑΜ με κάθε τρόπο να σταματήσει την «απάνθρωπον συμπεριφορά απέναντι μεμονωμένων αιχμαλώτων Γερμανών

³⁸¹⁶ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, κατάταξις 9.6, Απόψεις ηγετών παλαιών κομμάτων για ΕΑΜ, Απόσπασμα εξ επιστολής Θ. Σοφούλη από 18 Ιανουαρίου 1944 προς υπουργόν Στρατιωτικών Β. Καραπαναγιώτη.

³⁸¹⁷ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, κατάταξις 9.6, Απόψεις ηγετών παλαιών κομμάτων για ΕΑΜ, ο.π

³⁸¹⁸ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/ Στ-2(17), Έκθεση Αχ. Κύρου.

³⁸¹⁹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, κατάταξις 9.6, Απόψεις ηγετών παλαιών κομμάτων για ΕΑΜ, Απόσπασμα εξ επιστολής Θ. Σοφούλη από 18 Ιανουαρίου 1941 προς υπουργόν Στρατιωτικών Β. Καραπαναγιώτη.

³⁸²⁰ Αναφορικά με το θέμα του ΕΑΜ στα μέσα Ιουλίου 1943 έγινε ευρεία σύσκεψη των κεντρικών πολιτικών κομμάτων για την εξέταση της πολιτικής κατάστασης. Οι Λαμπράκης και Ασκούτσης πρότειναν συνένωση των πολιτικών κομμάτων με το ΕΑΜ για αποκήρυξη της μοναρχίας αλλά και της βασιλικής κυβέρνησης. Η πρόταση αυτή δέχτηκε σφοδρά πυρά, κυρίως από τον Σοφούλη και τελικά όλοι οι ηγέτες της σύσκεψης την απέρριψαν. Υπουργείο Εξωτερικών, ιστορικό Αρχείο, κατάταξη 9.8, κρυπτογραφικό τηλεγράφημα Άγκυρα προς Κάιρο, αρ. πρωτ. 3296, 15 Ιουλίου 1943.

³⁸²¹ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Σημείωμα από τον Σοφούλη μέσω του Μ. Φραδέλλου, 18 Ιανουαρίου 1944.

³⁸²² Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, κατάταξις 9.6, Απόψεις ηγετών παλαιών κομμάτων για ΕΑΜ, Απόσπασμα εξ επιστολής Θ. Σοφούλη από 18 Ιανουαρίου 1944, ο.π

στρατιωτών που δολοφόνησε το ΕΑΜ.³⁸²³ Επρόκειτο για θηριωδίες συνηθισμένες στους κομμουνιστές.³⁸²⁴

Σε κάθε περίπτωση, σύμφωνα με υπόμνημα του Σοφούλη προς τους Βρετανούς, δεν έπρεπε κατά κανένα τρόπο, οι όποιες αντιδικίες μεταξύ των αστών πολιτικών ηγετών να δώσουν αφορμή στο ΕΑΜ να καταλάβει την εξουσία με τα όπλα με το πρόσχημα να αποτρέψει την επάνοδό του βασιλιά.³⁸²⁵ Σε αυτή την περίπτωση έπρεπε οι πάντες να συνταχθούν ακόμη και με το μονάρχη. Για να αποτραπεί γενικότερα το ενδεχόμενο να επωφεληθούν οι κομμουνιστές από τα αντιμοναρχικά αισθήματα του ελληνικού λαού έπρεπε να προηγηθεί το δημοψήφισμα ώστε να διευθετηθεί το θέμα και εκ των υστέρων να αφεθούν απρόσκοπτα τα κόμματα να αρθρώσουν τις πολιτικές τους προτάσεις.³⁸²⁶

Ο Σοφούλης επί Κατοχής πίστευε όπως και το σύνολο του αστικού πολιτικού κόσμου, ότι το ΕΑΜ δεν προσέλκυσε τόσους οπαδούς μόνο εξαιτίας της αντιστασιακής του προσπάθειας αλλά και εξαιτίας του πολιτικού του προγράμματος (και του εθνικού). Η μόνη δύναμη που θα εξασφάλιζε τις αναγκαίες διαρροές από τις τάξεις του ήταν οι προστριβές με τους Βρετανούς και η καταγγελία της «αντισυμμαχικής» του στάσης όσο και η «αποκάλυψη» των πραγματικών του στόχων για τη συρρίκνωση της Ελλάδας. Γενικά το ΕΑΜ προσπαθούσε κατά τους αντιπάλους του με δημοκοπικά μέτρα, το σπάσιμο καταστημάτων και τη διανομή τροφίμων, να εμφανιστεί ότι μεριμνά υπέρ του λαού. Παράλληλα, η ελληνική αριστερά ευνοούνταν από το πάνδημο αίτημα που αφορά σε όλες τις κατεχόμενες χώρες να τιμωρηθούν οι συνεργάτες των Γερμανών.

Κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο αντιμετώπισε ο Σοφούλης και την πρόταση του ΕΑΜ για σχηματισμό ελληνικής κυβέρνησης σε ελληνικό έδαφος. Για τους Φιλελευθέρους μια τέτοια κυβέρνηση θα νομιμοποιούσε τα αδικήματα του ΕΛΑΣ, τα οποία χαρακτηρίζονταν ως παραπτώματα του κοινού ποινικού νόμου, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονταν και φόνοι αθώων, επιβολή ληστρικών προστίμων, πυρπολήσεις οικονομικών εφορειών. Μάλιστα, η ενσωμάτωση των παλιών πολιτικών ηγετών κατά το Σοφούλη σε μια εθνική κυβέρνηση στην Ελλάδα θα οδηγούσε σε γερμανικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις κατά των ηγετών αυτών, γεγονός

³⁸²³ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/ Στ-2(17), Έκθεση Αχ. Κύρου.

³⁸²⁴ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, κατάταξις 9.6, Απόψεις ηγετών παλαιών κομμάτων για ΕΑΜ. Απόσπασμα εξ επιστολής Θ. Σοφούλη από 18 Ιανουαρίου 1941 προς υπουργόν Στρατιωτικών Β. Καραπαναγιώτη.

³⁸²⁵ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Δελτίο αρ. 9 Έκθεσις για την κατάσταση στην Ελλάδα, Αθήναι 12 Δεκεμβρίου 1943.

³⁸²⁶ Υπόμνημα Σοφούλη προς Βρετανούς για τον βασιλιά, ΓΑΚ, Αναφορά Κρέοντα Α.Πηλαβάκη) προς Τσουδερό 20-25 Νοεμβρίου 1943, αρχείο Τσουδερού, υποαρχείο Αρ.Πηλαβάκη.

που θα ευνοούσε τη μεταπολεμική επιβολή του κομμουνισμού. Με βάση την αντίστοιχη διατύπωση ο Σοφούλης άφηνε ασαφώς να εννοηθεί ότι οι Γερμανοί σχεδίαζαν κατά την αποχώρησή τους να επιβοηθήσουν την κομμουνιστική επικράτηση.³⁸²⁷

Ωστόσο υπήρχε στους Φιλελευθέρους και μια σειρά στελεχών που, παρά το γεγονός ότι θεωρούσαν την ελληνική αριστερά ως το βασικότερο πολιτικό τους αντίπαλο, προωθούσαν την άποψη ότι το ΕΑΜ δεν σχεδίαζε τη δικτατορική κατάληψη της εξουσίας αλλά επιζητούσε την πολιτική συνεννόηση με τα άλλα κόμματα της χώρας. Ενδεικτική των απόψεων αυτών ήταν ή επιστολή που έστειλε ο μεγαλοεκδότης Δ. Λαμπράκης στο Γ. Εξηντάρη το καλοκαίρι του 1944. Στην επιστολή αυτή ο Λαμπράκης υπογράμμιζε ότι ήταν εξολοκλήρου λανθασμένη η οπτική γωνία βάσει της οποίας αντιμετωπιζόταν το ΕΑΜ.³⁸²⁸ Για το Λαμπράκη, αν υπήρχε πραγματικό ενδιαφέρον για τον εθνικό απελευθερωτικό αγώνα έπρεπε να εξασφαλιστεί συνεργασία μεταξύ των υπαρχόντων δυνάμεων, να μην αναζωπυρωθούν τα πάθη και να μην ενισχύονται ομάδες αντικομμουνιστικής κρούσης.³⁸²⁹ Το ΚΚΕ δεν επιδίωκε τη βίαιη κατάληψη της εξουσίας αλλά πλέον ήταν ένα ελληνικό πολιτικό κόμμα, βεβαίως εξαιρετικά αριστερό, χωρίς το διεθνιστικό περιεχόμενο του παρελθόντος και με πρόθεση συνεργασίας με τα υπόλοιπα πολιτικά κόμματα και μάλιστα υπό τους όρους που οι Φιλελεύθεροι έθεταν για το πολιτειακό.³⁸³⁰

Σύμφωνα με τα επιχειρήματα αυτά του εκδότη του Βήματος, το ΚΚΕ αναγνώριζε ότι δεν υπήρχαν προϋποθέσεις για τη δικτατορία του προλεταριάτου³⁸³¹ και ότι έπρεπε να αντιμετωπιστεί χωρίς επιφυλάξεις η διαβεβαίωσή του ότι αντιλαμβανόταν κατά το μέγιστο δυνατό τρόπο ότι μεταπολεμικά η Ελλάδα είχε ανάγκη από ηρεμία και ανόρθωση και λιγότερο από πολιτικές εμπλοκές.³⁸³²

³⁸²⁷ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, (ΓΑ/Στ-2 (73).

³⁸²⁸ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Αρχείο Πιλαβάκη, Εκθεσις Ιουλίου 1944.

³⁸²⁹ Οι κύκλοι αυτοί που επιδίωκαν μια διαφορετική πολιτική ήταν οι φερόμενοι ως αδιάλλακτοι αντιμοναρχικοί, κυρίως οι Δ. Λαμπράκης, Θ. Τσάτσος, Γ. Μελάς, και Ασκούτσης που σύμφωνα με πληροφορίες της κυβέρνησης της Μέσης Ανατολής, προσπαθούσαν να πείσουν τον υπέργηρο Σοφούλη ότι το 90% του κόμματος ήταν αποφασισμένο να αντιμετωπίσει με τα όπλα την επάνοδο του βασιλιά. Το ότι δεν πείθεται φαίνεται και από τις αλληπάλληλες δηλώσεις του ότι θα τεθεί ως απλός στρατιώτης υπό τις διαταγές του βασιλιά, αν αποβιβαστεί επικεφαλής απελευθερωτικών στρατευμάτων σε ελληνικό έδαφος ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/Στ-2(17), Έκθεση Αχ. Κύρου

³⁸³⁰ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/Ε-16(37).

³⁸³¹ Να σημειωθεί ότι ο Λαμπράκης πρωτοστάτησε και επί περιόδου εμφυλίου πολέμου να προχωρήσουν οι Φιλελεύθεροι σε συνεννόηση με την αριστερά ώστε να αποτραπεί ο εμφύλιος. Όταν στις αρχές Ιουλίου του 1947 το ΕΑΜ ζήτησε συνεννόηση ο Λαμπράκης έπεισε τον Σοφούλη να προχωρήσει σε συνεννοήσεις με τον τότε πρωθυπουργό Μάξιμο, προκειμένου να βρεθεί λύση. Βλ. Θ. Σφήκα, Η Ειρήνη που δεν έγινε ποτέ, Ιούλιος-Αύγουστος 1947, Αντί, 17 Σεπτεμβρίου 1999, σ. 65.

³⁸³² ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Δελτίο αρ. 9 Έκθεσις για την κατάσταση στην Ελλάδα, Αθήναι 12 Δεκεμβρίου 1943.

Κατά το Λαμπράκη κίνδυνοι δεν υπήρχαν από την πλευρά του ΚΚΕ που κατά βάση επιδίωκε μια ως επί το πλείστον ειλικρινή συνεννόηση με τους Άγγλους αλλά από εκείνους που χρησιμοποιούσαν τον αντικομμουνισμό ως προπέτασμα καπνού για να καλυφθούν πίσω από αυτόν και να προωθήσουν ανομολόγητα σχέδια. Έπρεπε να αποφευχθεί πάσει θυσία ένα άσκοπο αιματοκύλισμα που θα το προκαλέσουν μόνο όσοι θα το επιδιώξουν για δικούς τους σκοπούς.³⁸³³

Την ίδια στιγμή που εκφράζονταν τέτοιου είδους απόψεις υπήρχε και η άλλη τάση αυτή των φανατικών αντικομμουνιστών. Κύριος εκπρόσωπος τους, ήταν ο Κ. Ρέντης με επιτελικό ρόλο στην κυβέρνηση Σοφούλη, αυτό του υπευθύνου για τη δημόσια τάξη. Ο Ρέντης, εξέφραζε την άποψη ότι ο κομμουνισμός, μια διεθνής υπόθεση, υποχρέωνε να ληφθούν μέτρα περιορισμού των οπαδών του ΚΚΕ.³⁸³⁴ Όπως υποστήριξε στην μεταπολεμική βουλή η Ελλάδα όφειλε να αφήσει το ΚΚΕ να εκδηλωθεί επαναστατικά και μετά, να το χτυπήσει όπως έκαναν οι Αμερικάνοι με το Περλ Χάρμπορ. Κανείς κατά το Ρέντη δεν έπρεπε να κατηγορεί τους Φιλελευθέρους ότι φάνηκαν ελαστικοί έναντι του κομμουνισμού αφού η παράταξη υπέστη πολλά από τον κομμουνισμό και «εμείς είμαστε εκείνοι που καταστείλαμε και μάλιστα στο αίμα, τόσο το κίνημα στην Αίγυπτο αλλά και ο Πλαστήρας τα Δεκεμβριανά».³⁸³⁵

Την 1 Ιανουαρίου 1944 ο Σοφούλης πέρασε στη φάση της καταγγελίας, δημοσιοποιώντας αυτά που μέχρι τότε περιέγραφε στις επικοινωνίες του με τη Μέση Ανατολή. Σε διάγγελμά του ως εκπρόσωπος και των συνεργαζόμενων κομμάτων με τους Φιλελευθέρους καταδίκασε το ΚΚΕ για προώθηση δικτατορίας και έφτασε μέχρι το σημείο να δικαιολογεί έμμεσα και τα Τάγματα Ασφαλείας που ως ένα βαθμό λειτουργούσαν ως δύναμη ανάσχεσης των κομμουνιστικών επιδιώξεων. Αξιοσημείωτο μάλιστα ήταν ότι η δήλωση αυτή έγινε την ίδια μέρα που η κυβέρνηση του Καίρου κατήγγειλε τα Τάγματα Ασφαλείας. Για την ίδρυση της ΠΕΕΑ ο Σοφούλης μίλησε για αναρχικές επιδιώξεις μιας άνομης κυβέρνησης που βλάπτουν τον εθνικό αγώνα και αποτελούν σαφώς μια αντεθνική κίνηση.³⁸³⁶

Όταν μάλιστα τέθηκε ζήτημα μιας κάποιας συνεννόησης με την ΠΕΕΑ, ο Σοφούλης έστειλε τηλεγράφημα προς τον Τσουδερό ότι έπρεπε να αποφευχθεί οποιαδήποτε συμφωνία, και ο μοναδικός στόχος να είναι η

³⁸³³ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/Ε-16(37).

³⁸³⁴ Να σημειωθεί ότι ο Ρέντης έφτασε μέχρι του σημείου να κατηγορήσει για προδοσία το ΕΑΜ επειδή έθετε ζητήματα διεκδίκησης της Ανατολικής Θράκης και ενέπλεκε την Ελλάδα σε σύγκρουση με τη φίλη χώρα Τουρκία. Καθημερινή 16 Φεβρουαρίου 1946.

³⁸³⁵ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, 13 Ιουνίου 1946.

³⁸³⁶ Επιστολή Σοφούλη προς Βεντήρη και Καραπαναγιώτη, Δαφνής, ο.π. σ.288.

διάλυση της ΠΕΕΑ. Να σημειωθεί ότι την αδιαλλαξία αυτή την θεωρούσαν επικίνδυνη ακόμη και οι Βρετανοί. Μάλιστα οι τελευταίοι θεωρούσαν το Σοφούλη έναν ανήμπορο λόγω ηλικίας άνθρωπο που παρεμπόδιζε για προσωπικούς λόγους τις συνεννοήσεις.³⁸³⁷

Να σημειωθεί ότι κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων στα Δεκεμβριανά ο Σοφούλης, τον οποίο ο Παπανδρέου υποχρέωσε να πάρει θέση στήριξης της απόφασής του να γενικευτεί η σύγκρουση, μέσω του υπουργού Ν. Αβραάμ ανακοίνωσε στο υπουργικό συμβούλιο ότι το κόμμα των Φιλελευθέρων, όχι μόνο «ανεπιφυλάκτως» αλλά «μετ' ενθουσιασμού» τασσόταν στο πλευρό της κυβέρνησης.³⁸³⁸

Εντούτοις παρά το σφοδρό αυτόν αντικομμουνισμό, από την άλλη πλευρά, χρησιμοποιούσε όσο μπορούσε την απειλή για συνεργασία με το ΕΑΜ, αφού και δημοσίως οι κομμουνιστές του είχαν απευθύνει αλληπάλληλες προσκλήσεις για συνεργασία. Προκειμένου να πιέσει τους Βρετανούς να του προσδώσουν ρόλο ρυθμιστή των πολιτικών πραγμάτων, ενίοτε διαβεβαίωνε το ΕΑΜ ότι θα ανταποκρινόταν στα δημοκρατικά καθήκοντά του ως πρωθυπουργός³⁸³⁹ και θα διευκόλυνε την πολιτική ομαλοποίηση της χώρας, ακριβώς για να φαίνεται ορατή η απειλή της σύγκλισης.³⁸⁴⁰

Έτσι, ενώ από τη μία διατεινόταν ότι κανένας συμβιβασμός δεν ήταν δυνατός τόσο με τους μοναρχικούς όσο και με τους κομμουνιστές, από την άλλη, στις 9 Αυγούστου 1945 στη Λέσχη των Φιλελευθέρων σε ομιλία του, αφού στράφηκε κατά της κυβέρνησης Βούλγαρη ζήτησε κυβέρνηση εθνικού συνασπισμού, με τέτοια ασάφεια ως προς τον όρο εθνικός ώστε προκάλεσε γενική αναστάτωση.³⁸⁴¹

Σύμφωνα, μάλιστα, με εκτιμήσεις πολιτικών κύκλων της Αθήνας, η απόφαση του αυτή οφειλόταν αφενός, στον φερόμενο ως αριστερό υπουργό εξωτερικών Ι. Σοφιανόπουλο, ο οποίος έχοντας επιστρέψει από τον Άγιο Φραγκίσκο, τον είχε πείσει ότι οι Εργατικοί θα ζητούσαν αντιπροσωπευτική κυβέρνηση και τον συμβούλεψε να απαιτήσει πολιτική αλλαγή, θέτοντας ταυτόχρονα και υποψηφιότητα για πρωθυπουργός.³⁸⁴²

³⁸³⁷ R. Leeper, *When Greek meets Greek*, σπ. σ.38.

³⁸³⁸ Αρχείο Λαγάκου Ηλία, Συνδιάσκεψη 29ης Δεκεμβρίου 1944, Πρακτικά, Ομιλία Παπανδρέου, ΕΛΙΑ

³⁸³⁹ Στο ΚΚΕ ποτέ δεν έπαυσαν να θεωρούν ότι ο Σοφούλης θα μπορούσε να υποχωρήσει σε μια πολιτική συνεννόηση, ακόμη και όταν ο εμφύλιος βρισκόταν σε εξέλιξη. Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 151, φ 7/38/6, Μόας προς Διονύση, 7 Ιουλίου 1947 ΑΣΚΙ.

³⁸⁴⁰ Υποσχέθηκε εκκαθαρίσεις στα σώματα Ασφαλείας, αμνηστία, αναθεώρηση εκλογικών καταλόγων. Βήμα 24 Νοεμβρίου 1945.

³⁸⁴¹ Είχαν προηγηθεί δηλώσεις της 2 Αυγούστου 1945 όπου ο Σοφούλης σημείωνε ότι ήταν απαραίτητη μια εθνική κυβέρνηση από όλα τα πολιτικά κόμματα, «των γνωρίμων εις την δημόσια διοίκησιν». Βήμα 2 Αυγούστου 1945.

³⁸⁴² Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, σπ., σ. 18.

Βεβαίως πρακτικά, παρά τις υποσχέσεις του, ο Σοφούλης δεν έκανε απολύτως τίποτα για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα με τους φυλακισμένους αλλά και την ανασύνταξη των εκλογικών καταλόγων. Ενώ αρχικά η κυβέρνηση είχε ισχυριστεί ότι η ανασύνταξη προϋπέθετε εξ αρχής διαδικασία, μετά κυβερνητικοί παράγοντες υποστήριζαν ότι οι υπάρχοντες κατάλογοι έπρεπε απλά να διορθωθούν. Ο Σοφούλης απλά περιορίστηκε τελικά σε παράταση της προθεσμίας για εγγραφή στους καταλόγους και σε μια αναθεώρηση των υφισταμένων. Να σημειωθεί ότι αυτό έγινε χωρίς ιδιαίτερη βρετανική πίεση.³⁸⁴³

Ιδιαίτερος αξιοποίησε το «χαρτί» συνεργασίας με το ΕΑΜ ως αντιπερισπασμό στην ανακοίνωση της συνεργασίας Λαϊκών και Βενιζέλου. Αφού δήλωσε ότι η μόνη αληθινή «εθνική ένωση» ήταν εκείνη που θα συμπεριλάμβανε και το ΕΑΜ³⁸⁴⁴, υπογράμμιζε σε ξένους ανταποκριτές ότι δεν ήταν γενικά αντίθετος με τη συνεργασία με την αριστερά, την οποία είχε απλά αποκλείσει από την κυβέρνησή του για λόγους αποδυνάμωσης των παραγόντων που θα συσπείρωναν την ελληνική δεξιά.³⁸⁴⁵

Πρέπει να επισημανθεί ότι ο σοβιετικός τύπος καλλιεργούσε την ιδέα ότι δεν ήταν ανέφικτη μια συμφωνία του ΕΑΜ με το Σοφούλη αναφορικά με το θέμα της διασφάλισης στοιχειωδών όρων διεξαγωγής ελεύθερων εκλογών. Μάλιστα, τόνιζε ότι το ΕΑΜ προσπαθούσε από καιρό να πείσει το Σοφούλη για τη συγκρότηση ενός πανδημοκρατικού μετώπου ώστε να ομαλοποιηθεί η κατάσταση στην Ελλάδα, μια συμπαράταξη των δημοκρατικών δυνάμεων που ήταν απαραίτητη για την επιβολή της δημοκρατίας στην Ελλάδα. Για το λόγο αυτό από τις στήλες των σοβιετικών εντύπων δεν κρυβόταν η απογοήτευση για τις παλινωδίες του Σοφούλη.³⁸⁴⁶

Επιπλέον, οι Βρετανοί κατέβαλαν κάθε προσπάθεια να αποδυναμώσουν κάθε δυνατή συνεργασία με το ΕΑΜ. Όταν για παράδειγμα, λίγο πριν την προθυπουργοποίηση Σοφούλη, προωθούσαν το σχέδιο κυβέρνησης οικουμενικής συνεργασίας και δεδομένου ότι γνώριζαν ότι αρκετοί αρκετούς από το κόμμα των Φιλελευθέρων διατυπώνονταν διαφωνίες για την πολιτική πόλωση που απεργάζονταν η βρετανική πολιτική, έπεισαν το Σοφούλη να δηλώσει ότι δεν αρνούνταν εκ προοιμίου την ένταξη και του ΕΑΜ σε μια τέτοια κυβέρνηση. Ωστόσο, οι όροι που διατυπώνονταν ήταν τέτοιοι που απέκλειαν ένα τέτοιο ενδεχόμενο.

³⁸⁴³ FO 371/48288 R 21125, Leeper to FO, 7 Δεκεμβρίου 1945.

³⁸⁴⁴ Βήμα 16 Ιανουαρίου 1946.

³⁸⁴⁵ Καθημερινή 15 Ιανουαρίου 1946.

³⁸⁴⁶ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 25.5, Πολιτική, Πρεσβεία Μόσχας προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ.259/Σ, Περιοδικό «Μπολσεβίκος», Διάλεξη Σ. Μπελνίκωφ 28 Μαρτίου 1946, 7-8 Απριλίου 1946.

Και αυτό γιατί ζητούσαν από τους κομμουνιστές, αν ήθελαν να ενταχθούν στην κυβέρνηση, όχι μόνο να αποκηρύξουν τα Δεκεμβριανά αλλά και εκείνους που διώκονταν εξαιτίας τους. Όπως οι ίδιοι οι Βρετανοί διαπίστωναν, το δεύτερο σκέλος του όρου δεν ήταν δυνατόν να γίνει αποδεκτό από το ΕΑΜ, και υπό την έννοια αυτή, μπορούσαν να εμφανίζουν την άρνηση του ως επιμονή στην πολιτική προάσπισης «φρικιαστικών εγκλημάτων».³⁸⁴⁷ Είναι χαρακτηριστικό ότι εξαιτίας της γενικότερης στάσης του Σοφούλη προς το ΕΑΜ ο Ζαχαριάδης έφτασε να τον κατηγορήσει ως φανατικό αντικομμουνιστή, τυχοδιώκτη που προσπαθούσε να επιτύχει συνεργασία με τους Λαϊκούς και τον κατηγόρησε ως συνεργάτη στην ίδρυση των Ταγμάτων Ασφαλείας αλλά και υπεύθυνο για την επιβολή του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου.³⁸⁴⁸

Βάσει αυτών των απόψεων είναι ενδεικτική η στάση που κράτησαν οι Φιλελεύθεροι σε σχέση με την επιβολή εκτάκτων μέτρων κατά της αριστεράς στη μεταπολεμική βουλή. Στις επιφυλάξεις που διατυπώθηκαν ότι η αναστολή του συντάγματος οδηγούσε ολοταχώς στον εμφύλιο και πάντως αποτελούσαν αντιδημοκρατική εκτροπή,³⁸⁴⁹ ο ειδικός αγορητής Γ. Σιδέρης δήλωσε ότι οι Φιλελεύθεροι πεισματικά ήταν υπέρ της εμπέδωσης της τάξης που αποτελούσε εθνική αξίωση.³⁸⁵⁰ Μάλιστα, στο προφανές γεγονός ότι η χώρα κινδύνευε με εμφύλιο εξαιτίας των πρακτικών αυτών, οι Φιλελεύθεροι αρκέστηκαν σε επισημάνσεις του τύπου ότι αν δεν διασφαλιστεί η ευθυκρισία της κυβέρνησης υπήρχε το ενδεχόμενο σκληρότερης αντίδρασης.³⁸⁵¹ Με την πολιτική τους εξασφάλιζαν το να δοθεί η ευχέρεια

³⁸⁴⁷ Συνομιλία μεταξύ του Μακαριώτατου και του πρεσβευτού της Μεγάλης Βρετανίας, Παρασκευή 16 Νοεμβρίου 1945, Αρχείο Γ. Σεφέρη, Επίμετρο, Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 139.

³⁸⁴⁸ Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 109, Αποφάσεις ΠΓ του ΚΚΕ, φ 4/1/27, 5 Σεπτεμβρίου 1945 ΑΣΚΙ.

³⁸⁴⁹ Οι ίδιοι οι Φιλελεύθεροι είχαν υπογραμμίσει στη μεταπολεμική βουλή ότι το ψήφισμα αυτό δίνει την εντύπωση ότι περιορίζονται οι ατομικές και οι πολιτικές ελευθερίες. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, 13 Ιουνίου 1946.

³⁸⁵⁰ Η μόνη διαφοροποίηση με τους Λαϊκούς ήταν ότι ζητούσαν κυρίως διοικητικά μέτρα πριν τα ποινικά. Προτάσεις που όμως συνοδεύονταν από αιτήματα περί αριθμητικής αύξησης των υπηρεσιών δίωξης και εξοπλισμό με βαρέα όπλα. Αν όμως η κυβέρνηση απαιτούσε διεύρυνση των διατάξεων του νόμου περί καταστάσεως πολιορκίας, (άρθρο 9 1) του συντάγματος θα δημιουργούνταν, κατά τον εισηγητή των Φιλελευθέρων, άλλη κατάσταση και σύντομα θα οδηγούνταν τα πράγματα ακόμη και σε καταστρατήγηση του οικογενειακού ασύλου και σε άλλες αντιδημοκρατικές εκτροπές. Όπως δήλωσαν οι Φιλελεύθεροι για να τονίσουν την «δημοκρατική» αυτή διαφοροποίηση τους, «η συμβολή μας στην κοινοβουλευτική επιτροπή επέφερε βελτιώσεις ώστε να επιτευχθεί απαλλαγή παρεξηγήσεων. Έτσι, ή αλλιώς ωστόσο το ψήφισμα θα κριθεί από την εφαρμογή του». Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, 13 Ιουνίου 1946.

³⁸⁵¹ Αργότερα ο Σοφούλης, στα 1947, ανταποκρινόμενος σε αίτημα του ΕΑΜ εκπόνησε σχέδιο στο οποίο πρότεινε στο ΔΣΕ να παραδώσει τα όπλα του και εκείνος να συγκροτήσει κυβέρνηση που θα οδηγούσε τη χώρα σε νέες εκλογές. Το σχέδιο δεν εφαρμόστηκε μετά από παρέμβαση των αμερικανών, που θεωρώντας το Σοφούλη πιθανό συνοδοιπόρο του ΚΚΕ απείλησαν να διακόψουν τη βοήθεια προς την Ελλάδα. Θ. Σφήκας, Η Ειρήνη που δεν έγινε ποτέ, Ιούλιος-Αύγουστος 1947, Αντί, 17 Σεπτεμβρίου 1999, σ. 67-70.

στους πολίτες που δεν ανήκουν στους ταραξίες να προστατευθούν. Να τιμωρούνται οι «υπερβαίνοντες».³⁸⁵² Το μόνο αρνητικό για τους Φιλελευθέρους ήταν ότι δεν ήταν δυνατόν με το νόμο αυτό να διενεργηθεί δημοψήφισμα.³⁸⁵³

Αναφορικά με τη μεταπολεμική τους απήχηση στις μάζες οι Φιλελεύθεροι κινήθηκαν απαρέγκλιτα στον άξονα της προσπάθειας να αναχθούν σε καθοριστικό συντελεστή των πολιτικών γεγονότων, να ασκήσουν κυβερνητικό έργο, να επανενσωματώσουν τις δυνάμεις που είχε αποσπάσει το ΕΑΜ αλλά και να αποφύγουν τις επιπτώσεις από το διχαστικό κλίμα που δημιουργούσαν οι μοναρχικοί με βάση το δίπολο κομμουνισμός ή Γεώργιος Β.³⁸⁵⁴ Στα πλαίσια αυτού ακριβώς του σχίσματος το Κέντρο ήταν θύμα των διώξεων, τις οποίες το ίδιο εμμέσως επικροτούσε ώστε να αντιμετωπιστεί ο κομμουνιστικός κίνδυνος.³⁸⁵⁵

Σύμφωνα με το πολιτικό πρόγραμμα του κόμματος που χαρακτηριζόταν από τις γνωστές, για όλα τα μεταπολεμικά κόμματα, αοριστίες, το κόμμα των Φιλελευθέρων που «ίστατο» στο κέντρο μεταξύ Αριστεράς και Δεξιάς³⁸⁵⁶ ήθελε να δώσει κοινωνικό περιεχόμενο στη δημοκρατία μέσω μιας δίκαιης κατανομής του εθνικού πλούτου σε κάθε εργαζόμενο³⁸⁵⁷ και επεδίωκε τη δημοκρατία επειδή ανταποκρινόταν στις ψυχικές διαθέσεις των Ελλήνων, τοποθετούσε δε στο εξωτερικό τη χώρα στην αρμόζουσα θέση του δημοκρατικού κόσμου και εξασφάλιζε ευημερία και πρόοδο.³⁸⁵⁸

Το βασικό πλεονέκτημα του Κέντρου, ιδίως μετά την αποτυχία της κυβέρνησης Βούλγαρη, ήταν ότι οι Βρετανοί θεωρούσαν ότι για να διεξαχθούν οι εκλογές μόνο μια κυβέρνηση του Κέντρου ήταν σε θέση να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις, δεδομένου ότι μια δεξιά κυβέρνηση θα μπορούσε να επιταχύνει τον εμφύλιο και να παρεμποδίσει τη σύγκλιση του αστικού πολιτικού κόσμου. Όπως εκμυστηρεύθηκε ο Λήπερ στον ιδιαίτερο του Δαμασκηνού Γ. Σεφέρη, παρότι δεν είχε καμιά εμπιστοσύνη στους δημοκρατικούς, ήταν υποχρεωμένος να στηριχθεί σε αυτούς, ώστε και στις εκλογές να προκύψει ένα ρεύμα ανανέωσης της πολιτικής ζωής.³⁸⁵⁹

³⁸⁵² Βήμα 15 Μαΐου 1946.

³⁸⁵³ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, 13 Ιουνίου 1946.

³⁸⁵⁴ Αυτή ήταν και η εκτίμηση του Λήπερ για την πολιτική κατάσταση στη χώρα. FO 371/48268 R 7408, Leeper to FO, 25 Απριλίου 1945.

³⁸⁵⁵ Θ. Σοφούλη, Ανακοινώσεις και Ομιλίες Μετεκλογικά, σπ. Λόγος 2 Σεπτεμβρίου 1946.

³⁸⁵⁶ Βήμα 10 Αυγούστου 1945.

³⁸⁵⁷ Είχε προβεί σε ανάλογες δηλώσεις ο ίδιος ο Σοφούλης στις 5 Ιουλίου 1945. Βήμα 5 Ιουλίου 1945.

³⁸⁵⁸ Θ. Σοφούλη, Ανακοινώσεις και Ομιλίες Μετεκλογικά, σπ. Λόγος 2 Σεπτεμβρίου 1946.

³⁸⁵⁹ Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 44.

Από την άλλη πλευρά, το σχέδιο συνεννόησης όλων των κομματικών δυνάμεων που προωθούσαν οι Βρετανοί, όπως είχε πει ο ΜακΝήλ στον Δαμασκηνό, προϋπέθετε άρση του καθεστωτικού, με την έννοια της αναστολής. Αν και αυτό αδικούσε τους Λαϊκούς, που είχαν επικεντρώσει την πολιτική τους στην επάνοδο του μονάρχη, ευνοούσε τους δημοκρατικούς, αφού το είχαν θέσει ως όρο οποιασδήποτε πολιτικής συνεργασίας. Έτσι, καθίστατο εφικτή η πολιτική συνεργασία που ευελπιστούσαν οι Βρετανοί με το Σοφούλη επικεφαλής, όχι μόνο ως ηγέτη αλλά και βάσει του κριτηρίου της ηλικίας που θα γινόταν από όλους αποδεκτό.³⁸⁶⁰

Ωστόσο, το βασικό μειονέκτημα για τους Φιλελευθέρους ήταν η αντίδραση του Δαμασκηνού και ο φόβος ότι υπήρχαν αριστερά στοιχεία στο κόμμα, τα οποία μπορούσαν να επιβληθούν. Γι αυτό, όταν σχηματίστηκε η κυβέρνηση του Σοφούλη, ζήτησε αποδείξεις ότι η κυβέρνηση έπρεπε να ενισχυθεί από στοιχεία που θα διατηρούσαν το κόμμα και την κυβέρνηση αυτή στα όρια του Κέντρου³⁸⁶¹ και έθεσε ως ασφαλιστική δικλείδα την υπουργοποίηση Κανελλόπουλου και Παπανδρέου. Ιδιαίτερα για το Σοφιανόπουλο αντέδρασε σφόδρα.³⁸⁶² Όταν, μάλιστα, ο Σοφούλης πρότεινε κυβέρνηση αμιγώς «κεντρώα» μετά την κρίση της κυβέρνησης Κανελλόπουλου, το γεγονός ώθησε το Δαμασκηνό να υποβάλλει παραίτηση, θεωρώντας ότι η στάση του Σοφούλη ήταν εμπαιγμός.³⁸⁶³

Αυτές ακριβώς οι αντιθέσεις ενσωματώθηκαν και στην κυβέρνηση που σχημάτισε ο Σοφούλης στις 21 Νοεμβρίου 1945. Η βρετανική επιδίωξη να ενσωματωθούν στην κυβέρνηση αυτή οι ευρύτερες δυνατές τάσεις του Κέντρου³⁸⁶⁴ προκαλούσαν εκ προοιμίου πρόβλημα αφού το γεγονός ότι το πρόγραμμα της κυβέρνησης του Σοφούλη το είχαν προαποφασίσει οι Βρετανοί με το Δαμασκηνό δεν αποτελούσε ασφαλιστική δικλείδα για την ομαλοποίηση των σχέσεων μεταξύ των τάσεων του κόμματος.³⁸⁶⁵

³⁸⁶⁰ Συνομιλία μεταξύ του Μακαριώτατου και του πρεσβευτού της Μεγάλης Βρετανίας, Παρασκευή 16 Νοεμβρίου 1945, Αρχείο Γ. Σεφέρη, Επίμετρο, Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 139.

³⁸⁶¹ FO 371/48286 R 20281, 19 Νοεμβρίου 1945.

³⁸⁶² Συνομιλία Μακαριώτατου -Λήπερ, 21 Νοεμβρίου 1945, Αρχείο Γ. Σεφέρη, Επίμετρο, Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 167.

³⁸⁶³ FO 371/48285, R 19793/4/19, Leeper to FO, 22 Νοεμβρίου 1945

³⁸⁶⁴ Ο Σοφούλης είχε με το μέρος του την πλαισίωση και της διεθνούς κοινότητας. Στην Γαλλία δεν έκρυβαν την ικανοποίησή τους από τον διορισμό της κυβέρνησης Σοφούλη. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2, Πολιτική, Πρεσβεία Παρισιού προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 4738, 20 Δεκεμβρίου 1945.

³⁸⁶⁵ Ακόμη και ως προς το θέμα επιλογής των υπουργών του δεν είχε τον πρώτο λόγο. Μετά από παραίνεση του Δαμασκηνού ο Σοφούλης επισκέφθηκε τον Λήπερ προκειμένου να συζητήσουν από κοινού το θέμα της σύνταξης του καταλόγου των υπουργών του. FO 371/48286 R 19793, Leeper to FO, 22 Νοεμβρίου 1945.

Στην κυβέρνηση Σοφούλη μετείχαν 10 υπουργοί και 9 υφυπουργοί όλου του φιλελεύθερου πολιτικού φάσματος.³⁸⁶⁶ Επρόκειτο για τους Θ. Σοφούλη, Εμ. Τσουδερό, Κ. Ρέντη, Θ. Μανέτα, Γ. Βοραζάνη Θ. Χαβίνη, Α. Ιασωνίδη, (Κόμμα Φιλελευθέρων), Α. Μυλωνά, Χρ. Ευελπίδη, (Αγροτικό Κόμμα), Γ. Καρτάλη (αντιστασιακός Κόμμα Φιλελευθέρων), Στ. Μερκούρης. Γ. Καφαντάρης, Γ. Αθανασιάδης-Νόβας, Γ. Μπουρδάρας, Π. Ευριπαίος (Κόμμα Προοδευτικών), Η. Πετιμεζάς, (εκπρόσωπος της αντίστασης), Ν. Μανούσης (ανεξάρτητος Φιλελεύθερος), Ι. Πελτέκης, αντιστασιακός, Ευσ. Μαλαμίδας, (ανεξάρτητος Φιλελεύθερος), Ν. Καζατζάκης, (σοσιαλιστής), Γ. Μαύρος (ανεξάρτητος φιλελεύθερος). Ιδιαίτερη έμφαση αποδιδόταν στην ενσωμάτωση του Γ. Καρτάλη στην κυβέρνηση που φερόταν ως εκπρόσωπος του αντιστασιακού εκτός του ΕΑΜ χώρου.

Να σημειωθεί ότι ο Σοφούλης ζήτησε να αναλάβει πρωθυπουργός, εκτός από προσωπική φιλοδοξία, κυρίως επειδή πίστευε ότι μέσω της κυβέρνησης θα αποκτούσε ένα μέρος των οπαδών του που είχαν καρπωθεί οι βασιλόφρονες και το ΕΑΜ.³⁸⁶⁷ Ούτε όμως και ο Σ. Βενιζέλος δέχτηκε να μετάσχει στην κυβέρνηση, θεωρώντας ότι τα πρόσωπα που επέλεξαν οι Βρετανοί για μέλη της ήταν φιλικά διακείμενα προς αυτήν και εξυπηρετούσαν τους στόχους των Βρετανών για να σχηματίσουν μια μετριοπαθή αριστερά με επικεφαλής το Γ. Καρτάλη.³⁸⁶⁸

Αναφορικά με το θέμα των εκλογών, οι Φιλελεύθεροι εξ αρχής τοποθετήθηκαν υπέρ της αναβολής του δημοψηφίσματος και της παράτασης στη διεξαγωγή των εκλογών. Βάσει της θέσης τους που είχε διατυπωθεί πολύ πριν γίνει ο Σοφούλης πρωθυπουργός, το δημοψήφισμα έπρεπε να αναβληθεί για 2-3 χρόνια και οι εκλογές να διενεργηθούν το Μάρτιο του 1946 με την προϋπόθεση ότι θα σταματούσε η τρομοκρατία,³⁸⁶⁹ της οποίας θύμα ήταν και οι ίδιοι οι Φιλελεύθεροι και θα ανασυντάσσονταν οι εθνικοί κατάλογοι με δίκαιο τρόπο και χωρίς τη μεροληψία των δικαστικών αρχών υπέρ των βασιλικών κομμάτων.³⁸⁷⁰

Δεδομένου ότι δεν υπήρχαν στοιχειώδεις προϋποθέσεις για να ασκηθούν τα εκλογικά δικαιώματα, στις 27 Αυγούστου 1945, Σοφούλης δήλωσε ότι στο μέτρο που δεν διαλύονταν άμεσα οι τρομοκρατικές οργανώσεις της Δεξιάς θα απείχε. Στις 22 Σεπτεμβρίου, αντιπρόσωποι των

³⁸⁶⁶ Γρ. Δαφνής, ο.π. σ. 365.

³⁸⁶⁷ FO 371/48286, R 20111/4/19, 27 Νοεμβρίου 1945.

³⁸⁶⁸ Γ. Δαφνής, ο.π. σ. 367.

³⁸⁶⁹ Στις 13 Αυγούστου ο Σοφούλης δήλωνε ότι η τρομοκρατία έθετε την ίδια τη χώρα σε κίνδυνο. Καθημερινά Νέα 13 Αυγούστου 1945.

³⁸⁷⁰ FO 371/48281, R 16464/4/19, Athens to FO, 27 Σεπτεμβρίου 1945.

Φιλελευθέρων, των Προοδευτικών του Καφαντάρη και των άλλων κεντρώων κομμάτων διακήρυξαν ότι όλη η διαδικασία ανασύνταξης των εκλογικών καταλόγων ήταν άκυρη.³⁸⁷¹ Στις 8 Οκτωβρίου 1945 δήλωσε ότι οι Φιλελεύθεροι δεν μπορούσαν να ανεχθούν μια εκλογική κωμωδία.³⁸⁷²

Όταν, μάλιστα, στις 5 Οκτωβρίου 1945, ο Βούλγαρης δήλωσε ότι οι εκλογές θα διεξάγονταν στις 20 Ιανουαρίου, οι Φιλελεύθεροι θεώρησαν ότι οι εκλογές αυτές ήταν πρόωρες, οι όροι που είχαν θέσει δεν είχαν διασφαλιστεί και δήλωσαν ότι θα απέχουν από τις εκλογές αυτές.³⁸⁷³ Μόνο ο Βενιζέλος διαφώνησε με την αποχή. Όταν ο Ρέντης ζήτησε από το Βενιζέλο να αναθεωρήσει τη διαφωνία του, δηλώνοντας με εύσχημο τρόπο ότι ήλπιζε να αρθούν οι αφορμές που εξανάγκασαν τους Φιλελεύθερους σε αποχή, αρνήθηκε ερχόμενος σε ανοικτή ρήξη με την ηγεσία του κόμματος.³⁸⁷⁴

Γενικά οι απόψεις του Σοφούλη ήταν ότι η πολιτική σκηνή της Ελλάδας διχαζόταν από τρία συγκροτήματα, αυτό της αριστεράς, του Κέντρου και της Δεξιάς. Επειδή κανένας δεν θα εξασφάλιζε πλειοψηφία στις εκλογές, η μελλοντική κυβέρνηση θα αποτελούνταν από έναν συνασπισμό των δύο παρατάξεων, με πολύ πιθανή την εκδοχή της συνεργασίας μεταξύ μετριοπαθούς αριστεράς και Κέντρου. Βασική προϋπόθεση ήταν να αποφύγει το Κέντρο την πολιτική απομόνωση είτε μορφές εκλογικών διαδικασιών που θα του στερούσαν λόγω της πόλωσης τη δυνατότητα μιας ικανοποιητικής εκπροσώπησης στο μελλοντικό κοινοβούλιο.³⁸⁷⁵

Με βάση αυτά ως πρωθυπουργός ο Σοφούλης επιδίωξε να επιβάλει το αναλογικό εκλογικό σύστημα. Γνώριζε, όπως είχε υποβάλει και σε υπόμνημα του ο θιασώτης του πλειοψηφικού προς τους Βρετανούς Δαμασκηνός, ότι η αναλογική θα διέλυε τη συμμαχία ανάμεσα στο Βενιζέλο και τους Λαϊκούς.³⁸⁷⁶ Ωστόσο η άποψη του Σοφούλη έβρισκε αντιμέτωπο το Δαμασκηνό, δεδομένου ότι ο αντιβασιλέας πίστευε ότι περιείχε τον κίνδυνο να δημιουργηθεί ένας εκλογικός συσχετισμός που δεν θα καθιστούσε εφικτή τη νέα κυβέρνηση με την έννοια ότι η Άκρα Δεξιά και το ΕΑΜ θα εξέλεγαν

³⁸⁷¹ Βήμα 22 Σεπτεμβρίου 1945.

³⁸⁷² Βήμα 9 Οκτωβρίου 1945.

³⁸⁷³ Ο Λήπερ φοβούμενος τις ακραίες αυτές θέσεις των Φιλελευθέρων πίεζε το Σοφούλη απειλώντας τον ότι η παρελκυστική του πολιτική σε σχέση με τη διεξαγωγή των εκλογών και του δημοψηφίσματος μπορούσε να προκαλέσει άσχημη εντύπωση στη Βρετανία. FO 371/48282, R 16948/4/19, Leeper to FO, 3 Οκτωβρίου 1945.

³⁸⁷⁴ Γ. Δαφνής, ο.π. σ. 358-359.

³⁸⁷⁵ Συνέντευξη Σοφούλη στο News Chronicle, 13 Ιανουαρίου 1946 αναδημοσίευση στο Βήμα 15 Ιανουαρίου 1946.

³⁸⁷⁶ FO 371/56672 R 2918, 1 Ιανουαρίου 1946.

περίπου τους ίδιους αντιπροσώπους και το Κέντρο υπολειπόμενο αισθητά θα λειτουργούσε ως κομπάρσος.³⁸⁷⁷

Κατά τους επικριτές της επιλογής αυτής, ακόμη και στην περίπτωση που συμμαχούσε δεξιά και Κέντρο, η παρουσία 100 βουλευτών του ΚΚΕ θα δημιουργούσε πρόβλημα.³⁸⁷⁸ Γιατί η αριστερά θα οδηγούσε έτσι τη δεξιά σε δικτατορία.³⁸⁷⁹ Αντιθέτως αφού με το πλειοψηφικό δημιουργούνταν η προϋπόθεση σταθερής κυβέρνησης, οι παρασυρμένοι από την αριστερά θα είχαν κάθε λόγο να επανακάμψουν στα εθνικά πλαίσια. Αλλιώς αρκετοί βουλευτές εκπρόσωποι των αυτονομιστών θα φαλκίδευαν τα εθνικά θέματα.³⁸⁸⁰

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Σοφούλης αντεπιτέθηκε κατηγορώντας τον Δαμασκηνό για προσωπικά ελατήρια ώστε να εξασφαλίσει την πλαισίωση της Δεξιάς. Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία του Σοφούλη, ο Δαμασκηνός πίστευε ότι έτσι θα έπαιρνε με το μέρος του τον Τσαλδάρη που υποστήριζε τον προηγούμενο αρχιεπίσκοπο Χρύσανθο.³⁸⁸¹

Ο Σοφούλης υποστήριζε γενικά ότι ήταν προτιμότεροι οι κομμουνιστές εντός της Βουλής παρά έξω από αυτήν.³⁸⁸² Ούτε θα συνέφερε εξαιτίας του πλειοψηφικού να συνταχθούν Λαϊκοί και Φιλελεύθεροι από τη μια και κομμουνιστές από την άλλη. Στην περίπτωση αυτή στη συμμαχία θα επιβάλλονταν οι βασιλόφρονες, δεδομένου ότι οι πιο ακραίοι αντικομμουνιστές θα είχαν αναγκαστικά το πάνω χέρι.³⁸⁸³

Δεν ήταν κατά το Σοφούλη βέβαιη η διευρυμένη παρουσία του ΕΑΜ στη μελλοντική βουλή. Αν κάποιος αξιοποιούσε κατάλληλα την αντιβρετανική στάση του ΕΑΜ, θα μπορούσε να το κατατροπώσει στις εκλογές.³⁸⁸⁴ Προϋπόθεση η ανασύνταξη των ίδιων των δυνάμεων του Κέντρου, με την έννοια της αναβολής των εκλογών.³⁸⁸⁵ Το πρόβλημα του Σοφούλη ήταν ότι εξαιτίας της αδυναμίας να επιβληθεί η τάξη, το Κέντρο κινδύνευε το ίδιο να περιθωριοποιηθεί.³⁸⁸⁶

³⁸⁷⁷ Ο.π.

³⁸⁷⁸ Ο.π.

³⁸⁷⁹ Ελευθερία 2 Ιανουαρίου 1946.

³⁸⁸⁰ FO 371/56672 R 2918, 1 Ιανουαρίου 1946.

³⁸⁸¹ FO 371/58672, R 1830 Leeper to FO 4 Φεβρουαρίου 1946.

³⁸⁸² Στο μεταξύ οι δεξιές εφημερίδες είχαν εντείνει την προπαγάνδα τους ότι ο Σοφούλης ήταν έτοιμος για συνεργασία με τους κομμουνιστές μετά τις εκλογές. Καθημερινή 15 Ιανουαρίου 1946.

³⁸⁸³ FO 371/58673, R 1905 Leeper to FO 6 Φεβρουαρίου 1946.

³⁸⁸⁴ Σ. Πατατζής, Ιωάννης Σοφιανόπουλος, Ένας Επαναστάτης χωρίς Επανάσταση, Αθήνα 1961, σ. 221.

³⁸⁸⁵ FO 371/58673, R 1905 Leeper to FO 6 Φεβρουαρίου 1946.

³⁸⁸⁶ Όπως σημειώνει ο Σ. Πατατζής, βιογράφος του Ι. Σοφιανόπουλου, ακόμα και οι δημοκρατικοί ηγέτες παρ' όλο που διαμαρτύρονταν για την τρομοκρατία των παρακρατικών στο βάθος την επικροτούσαν ήλπιζαν να καρπωθούν έτσι μέλη του ΕΑΜ. Σ. Πατατζής, Ι. Σοφιανόπουλος, ο.π σ. 217.

Από την άλλη ο Σοφούλης, γνωρίζοντας ότι η οικονομική κατάσταση θα ήταν το κυρίαρχο ζήτημα που θα προσδιόριζε την ψήφο των πολιτών, ήξερε ότι με τη δυσμενή κατάσταση που επικρατούσε, το μέλλον του ήταν συνδεδεμένο με την παροχή οικονομικής βοήθειας και την αντιστροφή του κλίματος. Αισθανόταν επομένως εξαρτημένος από τις βρετανικές προθέσεις. Σχεδόν εκλιπαρούσε την οικονομική βοήθεια που ζητούσε και εισέπραττε απαντήσεις του τύπου ότι η βρετανική κυβέρνηση θα έκανε ότι μπορούσε.³⁸⁸⁷

Ο Σοφούλης, για τους λόγους αυτούς είχε πλέον αποδεχθεί την ιδέα ότι συνέφερε μια νέα αναβολή των εκλογών. Γιατί αν επιτυγχανόταν η αναβολή τότε θα μπορούσε να αποδώσει και η πολιτική της κυβέρνησης στον οικονομικό τομέα, πράγμα που θα ευνοούσε το Κέντρο. Μάλιστα, θα του δινόταν η ευχέρεια να εντάξει σταδιακά στην κυβέρνησή του και τους Παπανδρέου, Κανελλόπουλο γεγονός που θα ισχυροποιούσε το Κέντρο ενώ θα εξασφάλιζε και ενσωματώσεις μετριοπαθών Λαϊκών αφού το αντίπαλο κόμμα δεν φαινόταν τόσο σταθερό.³⁸⁸⁸ Παράλληλα, θα μπορούσε να αποβάλει τους αριστερίζοντες, ιδίως τον Καφαντάρη αλλά όχι και τον Καρτάλη. Έτσι θα δημιουργούνταν μια ισχυρή κεντροδεξιά.³⁸⁸⁹

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ίδιος ο Λήπερ έσπευσε να υιοθετήσει τα επιχειρήματα αυτά, στο μέτρο που οι Βρετανοί ήθελαν ένα ισχυρό Κέντρο.³⁸⁹⁰ Ωστόσο, η βρετανική κυβέρνηση απέρριψε την περίπτωση αναβολής και ο Σοφούλης, χαρακτηριστικό της νοοτροπίας του, έσπευσε αμέσως να συγκατανεύσει, διαβεβαιώνοντας μάλιστα το Βρετανό ότι η κατάσταση μέχρι τις εκλογές θα ομαλοποιούνταν υπό την προϋπόθεση ότι τα αρνητικά στοιχεία της κυβέρνησης του, όπως ο Μερκούρης θα αποπέμπονταν, με τον τρόπο ακριβώς που απεδέχθη την υποτιμητική υπόδειξη του MacNeill δύο μήνες πριν ότι, αν υπήρχε πρόβλημα με τη διεξαγωγή των εκλογών, τα όποια παράπονα του έπρεπε να τα απευθύνει στον υπεύθυνο για την ανασυγκρότηση των αστυνομικών δυνάμεων Wickham και σε κανέναν άλλο.³⁸⁹¹

Ωστόσο, αυτή η πολλαπλότητα τάσεων στην κυβέρνηση ήταν επίφοβη για την παραγωγή στοιχείων κρίσης. Στελέχη όπως ο Μερκούρης ή ο Καφαντάρης γρήγορα προκαλούσαν προβλήματα στη δεξιά τάση της

³⁸⁸⁷ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2, Πολιτική, Πρεσβεία Λονδίνου προς ΥΠΕΞ, αρ, πρωτ. 9464, 6 Δεκεμβρίου 1945.

³⁸⁸⁸ Αντιθέτως οι Λαϊκοί προσπαθούσαν να αποτρέψουν τις διαρροές αυτές με κατηγορίες ότι το ΕΑΜ είχε λάβει μυστική απόφαση να στηρίζει πάση θυσία το Σοφούλη. Καθημερινή 16 Ιανουαρίου 1946.

³⁸⁸⁹ FO 371/58673, R 1905 Leeper to FO 6 Φεβρουαρίου 1946..

³⁸⁹⁰ Ο.π.

³⁸⁹¹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2, Πολιτική, Πρεσβεία Λονδίνου προς ΥΠΕΞ, αρ, πρωτ. 821, MacNeill προς Σοφιανόπουλο, 28 Ιανουαρίου 1946.

κυβέρνησης. Ο Σοφούλης έκανε τα πάντα να αποδείξει ότι η διεθνής εντύπωση ότι μέσα στην κυβέρνηση του υπήρχαν αντιδράσεις για την πολιτική του ήταν προϊόν λανθασμένης πληροφόρησης. Όταν η Monde δημοσίευσε τηλεγράφημα του Assosiated Press ότι ο Σοφούλης αντιμετώπιζε αντιδράσεις σε σχέση με την απόφασή του να διεξαγάγει τις εκλογές στις 31 Μαρτίου 1946, ο Σοφούλης έσπευσε να διαψεύσει τέτοιο θέμα και να υποσχεθεί ότι οι αποφάσεις του θα εφαρμόζονταν απαρέγκλιτα.³⁸⁹²

Οι αντίπαλοι ης κυβέρνησης απέδιδαν το μεγαλύτερο μέρος των ενδοκυβερνητικών αντιδράσεων στο Σοφιανόπουλο που τον θεωρούσαν συνοδοιπόρο και πράκτορα των Σοβιετικών. Μάλιστα στα 1948 διενεργήθηκε και ανάκριση για την προσπάθεια του Σοφιανόπουλου να θέσει το θέμα της αναβολής στη Μόσχα, το Δεκέμβριο του 1945 και να ζητήσει από εκεί στήριξη.³⁸⁹³

Άλλωστε και για την περίπτωση της απολάκτισης του Σοφιανόπουλου υπήρχε η εντύπωση ότι ήταν μια νίκη της δεξιάς μερίδας των Φιλελευθέρων, όπως εκπροσωπούνταν στην περίπτωση αυτή από τον Ρέντη, τον αρχικό αντικαταστάτη του Σοφιανόπουλου στο υπουργείο Εξωτερικών.³⁸⁹⁴ Βεβαίως το κύριο μέτωπο της αντίδρασης επικεντρωνόταν στην επίλυση του πολιτικού προβλήματος σε σχέση με το ΕΑΜ. Προϊόντος του χρόνου η διαίρεση εντεινόταν.³⁸⁹⁵

Ιδίως όταν ο Θ. Μανέτας ως υπουργός Στρατιωτικών και ο Σπ. Μερκούρης ζήτησαν από τους Βρετανούς να επιτρέψουν να εκκαθαριστεί η αστυνομία και το στράτευμα από τους ακροδεξιούς,³⁸⁹⁶ ο Σοφούλης, μετά από βρετανική υπόδειξη ότι ο Μερκούρης αγνοούσε τον αρχηγό της βρετανικής στρατιωτικής αποστολής Wickham προχώρησε στην απολάκτισή του από το υπουργείο δημοσίας τάξεως.³⁸⁹⁷

Ειδικά ο Μανέτας αρνούνταν να υποχωρήσει στις βρετανικές επιδιώξεις. Στη συνεδρίαση της 22 Φεβρουαρίου 1946 αρνήθηκε να υποκύψει στις προτάσεις του στρατηγού Rawlins, ιδίως αναφορικά με τη

³⁸⁹² Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2, Πολιτική, Πρεσβεία Παρισιού προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 4810, 7 Δεκεμβρίου 1946.

³⁸⁹³ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.3, Πολιτική, Πρωτοδικείο Αθηνών προς Υπουργείο Εσωτερικών, 28 Ιουλίου 1948.

³⁸⁹⁴ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 5.5, Πολιτική, Ελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών, Λονδίνο προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 1781, Δήλωση 74 Άγγλων Βουλευτών, 11 Μαρτίου 1946.

³⁸⁹⁵ Αυτή ήταν και η εκτίμηση του ΚΚΕ ακόμη και μετά τις εκλογές. Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 409, φ. 62/162 Γραφείο Περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ, 21 Οκτωβρίου 1946. ΑΣΚΙ

³⁸⁹⁶ Αρχείο Τσουδερού, Ε (49), Σημείωμα για το Ελληνικό Ζήτημα, Μάρτιος 1947.

³⁸⁹⁷ Για τους Βρετανούς ήταν απόλυτα λογικό η Χωροφυλακή να κινείται εναντίον του ΕΑΜ αλλά και της ίδιας της κυβέρνησης που έδειχνε μεροληψία στις προαγωγές. FO 371/58674 R 2233, Leeper to FO, 11 Φεβρουαρίου 1946.

βρετανική πρόταση να διοριστεί ο υποστράτηγος Σ. Γεωργούλης υπαρχηγός του Γ. Επιτελείου. Ο Σοφούλης διέταξε το Μανέτα να επικυρώσει το διορισμό και μάλιστα απαίτησε και από τον αρχηγό του ΓΕΣ Γ. Δρομάζο να προχωρήσει στις ανάλογες διαδικασίες.³⁸⁹⁸ Ο Δρομάζος αναγκάστηκε να υποβάλει την παραίτηση του αφού στη συνεδρίαση της 26 Φεβρουαρίου 1946 εν απουσία του αρχηγού το στρατιωτικό συμβούλιο επικύρωσε την απόφαση.³⁸⁹⁹

Ο Σοφούλης προσφέρθηκε μάλιστα να αναλάβει ο ίδιος το υπουργείο Δημοσίας Τάξεως και ο Λήπερ συγκατένευσε. Οι Βρετανοί αισθάνονταν ότι θα μπορούσαν να επιβάλουν την πολιτική εκκαθάριση του ίδιου του Κέντρου.³⁹⁰⁰ Στο ίδιο πλαίσιο ο Μπέβιν ενημέρωσε το Ρέντη που τον επισκέφθηκε στις 7 Φεβρουαρίου ότι αν και δεν ήταν δυνατόν να εκκαθαριστεί εκτεταμένα η κυβέρνηση, κάποια πρόσωπα θα μπορούσαν να παραμεριστούν.³⁹⁰¹ Μάλιστα, είπε, στο Ρέντη να μην ανησυχεί και οι Βρετανοί θα προχωρούσαν σε οικονομική βοήθεια που θα άλλαζε την εικόνα του κόσμου για την κυβέρνηση Σοφούλη.³⁹⁰²

Ο Λήπερ συμφώνησε να επιταχυνθεί η απολάκτιση των αριστερών από την κυβέρνηση και ιδίως του Καφαντάρη.³⁹⁰³ Ωστόσο, υπήρχε το πρόβλημα ότι η κατάσταση ήταν άναρχη στην Ελλάδα και εις βάρος των Φιλελευθέρων. Ο Σοφούλης διαμαρτυρόταν ότι δεν μπορούσε να ελέγξει τα κατώτερα όργανα του κράτους³⁹⁰⁴ και ότι αν η κατάσταση δεν άλλαζε υπήρχε κίνδυνος οι εκλογές να διεξαχθούν κάτω από την ένοπλη σύγκρουση των συμμοριών της δεξιάς και της αριστεράς. Φοβόταν ότι το Κέντρο που εκπροσωπούσε το «μεσαίο χώρο» θα συνθλιβόταν κάτω από την πίεση αυτή και το αποτέλεσμα θα ήταν προϊόν μιας τυπικής αλλά και ουσιαστικής νοθείας.³⁹⁰⁵

Υπήρχε άμεσος κίνδυνος εμφυλίου και με την έννοια αυτή η κυβέρνηση έπρεπε πιθανόν να παραιτηθεί. Μάλιστα, ο Σοφούλης σημείωσε ότι μόνο έτσι το Κέντρο θα διασφάλιζε την επιρροή του στις μάζες. Αν και

³⁸⁹⁸ FO 371/58677 R 4201, Leeper to FO, 9 Μαρτίου 1946.

³⁸⁹⁹ Οι Αμερικανοί εκλάμβαναν τα τεκταινόμενα ως απόπειρα του Σοφούλη να δημιουργήσει ένα κράτος στο οποίο θα ασκούσε τον απόλυτο έλεγχο, γεγονός που θα τον βοηθούσε να επιβληθεί στις εκλογές. FRUS, 1945, VIII, MacVeagh προς Byrnes 4 Δεκεμβρίου 1945.

³⁹⁰⁰ FO 371/58673, R 1906 Leeper to FO 7 Φεβρουαρίου 1946.

³⁹⁰¹ FRUS, 1946, VII, Κείμενο μηνύματος Μπέβιν προς Έλληνα πρωθυπουργό. σ. 117-118.

³⁹⁰² FO 371/58673, R 1906 FO to Leeper, 6 Φεβρουαρίου 1946.

³⁹⁰³ FO 371/58674, R 2233 Leeper to FO 7 Φεβρουαρίου 1946

³⁹⁰⁴ Συν τοις άλλοις εγκατέλειψε και την ιδέα ενός εκλογικού νομοσχεδίου αφού δήλωσε ότι ο χρόνος για τη σύνταξη του ήταν εξαιρετικά βραχύς. Καθημερινή 6 Φεβρουαρίου 1946.

³⁹⁰⁵ Μάλιστα στις 17 Φεβρουαρίου 1946 δήλωσε στις εφημερίδες ότι εκλογές υπό το κράτος απουσίας τάξης δεν ήταν δυνατόν να διεξαχθούν και κατηγόρησε το Βενιζέλο ότι εκβίαζε την κυβέρνηση να τις διεξαγάγει δίχως όρους. Καθημερινή 17 Φεβρουαρίου 1946.

δεν θα το έκανε, ζητούσε εκ νέου αναβολή.³⁹⁰⁶ Μάλιστα θα δημιουργούσε μια ειδική μονάδα από 3.000 από τον κατάλογο Β της επετηρίδας των αξιωματικών που περιελάμβανε κυρίως στοιχεία δημοκρατικά, που θα αναλάμβαναν την επιβολή του νόμου ακριβώς για να διεξαχθούν απρόσκοπτα οι εκλογές.³⁹⁰⁷ Οι Βρετανοί που απέρριψαν την περίπτωση αυτή φοβούνταν ότι ο Σοφούλης ήταν υποκείμενος στις διαλυτικές επιρροές των Καφαντάρη και Σοφιανόπουλου.³⁹⁰⁸

Με την έννοια αυτή οι Βρετανοί ώθησαν το Σοφούλη να αποπέμψει τον Καφαντάρη και το Μερκούρη ως αποτυχόντες στο θέμα της δημόσιας τάξης.³⁹⁰⁹ Να σημειωθεί ότι ο Λήπερ σχολίασε τη στάση Σοφούλη ως απόρροια απίστευτων φιλοδοξιών ενός 85χρονου πολιτικού.³⁹¹⁰ Αντίθετα άλλοι διεθνείς παρατηρητές απέδωσαν τη στάση αυτή σε εσωκομματικούς συσχετισμούς και την προσχώρηση στο κόμμα του Σοφούλη πολιτευτών ακόμη και με προϋστορία συνεργασίας με τον εχθρό.³⁹¹¹

Να σημειωθεί ότι το ρήγμα ήταν τέτοιο στο χώρο των Φιλελευθέρων ώστε ο Καρτάλης επισκέφθηκε το Λήπερ και του είπε ότι συμφωνούσε με τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος στην καθορισμένη ημερομηνία αλλά έπρεπε να πιεστεί η κυβέρνηση ώστε να αναβληθούν οι εκλογές μέχρι το Νοέμβριο του 1946.³⁹¹²

Ο Σοφούλης φάνηκε τελικά απρόθυμος να προχωρήσει σε μεταβολές στην κυβέρνηση υπό την προϋπόθεση ότι και οι Βρετανοί δεν ενέδιδαν στην πρόταση του για αναβολή των εκλογών,³⁹¹³ δεδομένου ότι δεν θα υπήρχε χρόνος να ανακάμψει το κόμμα από την κρίση που θα δημιουργούσε η απομάκρυνση των πολιτικών αυτών.³⁹¹⁴

³⁹⁰⁶ Την ίδια στιγμή οι Δεξιές εφημερίδες απέδιδαν τις αλλαγές αυτές στη στάση του Σοφούλη σε μυστική συμφωνία με την αριστερά. Καθημερινή 12 Φεβρουαρίου 1946.

³⁹⁰⁷ FO 371/58675, R 2633 15 Φεβρουαρίου 1946.

³⁹⁰⁸ FO 371/58676, R 2634 16 Φεβρουαρίου 1946

³⁹⁰⁹ Είναι εντυπωσιακό ότι μια σειρά τουρκικές εφημερίδες επικροτούσαν τους ελιγμούς του Σοφούλη, τον οποίο θεωρούσαν σώφρονα που δεν υπέκυπτε στις πιέσεις, παρότι τον είχαν εγκαταλείψει πολλοί δημοκρατικοί. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.3, Πολιτική, Πρεσβεία Αγκυρας προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 1032, Εφημερίδες «Τσαβίρ» και «Σον Πόστα», 26-27 Μαρτίου 1946.

³⁹¹⁰ FO 371/58673, R 2520 Leeper to FO 17 Φεβρουαρίου 1946

³⁹¹¹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 25.5, Πολιτική, British League for Democracy in Greece, N. Dodds, S. Tiffany, L. Solley.

³⁹¹² FO 371/58674, R 2598 Leeper to FO 18 Φεβρουαρίου 1946

³⁹¹³ Δεν είχε και την πλαισίωση των Αμερικανών που αρνούνταν κάθε συζήτηση για αναβολή των εκλογών. FRUS, 1945, VIII, 8 Δεκεμβρίου 1945, σ.185-190.

³⁹¹⁴ Να σημειωθεί ότι η πιθανότητα αναβολής φάνταζε εξαιρετικά ισχυρή, δεδομένου ότι ο διεθνής τύπος σε μεγάλο βαθμό, και με βάση τις πληροφορίες των κατά τόπους προξενικών αρχών αντιμετώπιζε ευνοϊκά τις δηλώσεις Σοφούλη ότι μια μικρή αναβολή των εκλογών θα μπορούσε να βοηθήσει και την αριστερά να εξασφαλίσει τη συμμετοχή κάποιων εκπροσώπων της. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 6, Πολιτική, Πρεσβεία Χάγης Ολλανδίας προς Υπουργείο Τύπου και Πληροφοριών, 29 Μαρτίου 1946.

Ο Λήπερ, ωστόσο, συνέχιζε να πιέζει το Σοφούλη να προχωρήσει, στο μέτρο που οι παράγοντες αυτοί ακύρωναν τη βρετανική προσπάθεια να εμφανιστεί το κλίμα πρόσφορο για εκλογές.³⁹¹⁵ Ο Σοφούλης ειδοποίησε τελικά το Λήπερ ότι θα προχωρούσε σε δραστική λύση στο εσωτερικό της κυβέρνησής του, ανεξαρτήτως της κρίσης που θα προκαλούσε αυτό.³⁹¹⁶ Στις 20 Φεβρουαρίου τελικά μετακίνησε το Μερκούρη στο υπουργείο Δημοσίας Τάξεως. Οι κεντρώες εφημερίδες πίεζαν να αναβληθούν οι εκλογές με προεξάρχουσα την Ελευθερία.³⁹¹⁷ Αντιθέτως, ο δεξιός τύπος ζητούσε παραίτηση της κυβέρνησης, και κυρίως πίεζε το Σοφούλη με την έννοια ότι «αποκάλυπτε» συμφωνίες συνεργασίας του με το ΕΑΜ.³⁹¹⁸

Παρότι, με την περίπτωση συνεργασίας Λαϊκών και Φιλελευθέρων, εξαιτίας και της υιοθέτησης της απλής αναλογικής, ο Σοφούλης πέτυχε να απομονώσει τον πρώην υπαρχηγό του και τελικά να πετύχει την ματαίωση της συνεργασίας, στα μέσα Φεβρουαρίου ο Βενιζέλος αποτέλεσε εκ νέου πρόβλημα στο μέτρο που ανακοίνωσε την ίδρυση του κόμματος του και τη συνεργασία με τον Παπανδρέου, Κανελλόπουλο. Στο Κέντρο επικράτησε κλίμα αναταραχής³⁹¹⁹ γιατί θεωρήθηκε ότι ο νέος σχηματισμός θα συρρίκνωνε ακόμη περισσότερο την εκλογική βάση των Φιλελευθέρων.³⁹²⁰

Ο Λήπερ υπολόγιζε ότι ο νέος σχηματισμός θα μπορούσε να αποσπάσει ένα 10 έως 15% των ψήφων, μειώνοντας το ποσοστό των Φιλελευθέρων σε ανάλογα επίπεδα. Την ίδια στιγμή ο Καφαντάρης δυνάμει των εξελίξεων αυτών, προχώρησε ανοικτά σε διαφοροποίηση, ζητώντας σαφείς θέσεις σε όλα τα εκκρεμή προβλήματα. Μίλησε για σκληρή στάση στο θέμα της αναβολής και προσήλωση στο ζήτημα ελεύθερων πραγματικά εκλογών.³⁹²¹ Ο Σοφούλης έσπευσε στο Λήπερ για βοήθεια έναντι του Καφαντάρη αλλά δεν ενέδωσε στην πρόταση του τελευταίου για άμεση διαγραφή.³⁹²²

³⁹¹⁵ Να σημειωθεί ότι αν ενέδιδε στις αλλαγές θα ικανοποιούσε τους Λαϊκούς που ζητούσαν την απομάκρυνση Χαβίνη, Μερκούρη και Καφαντάρη, Καθημερινή 14 Φεβρουαρίου 1946.

³⁹¹⁶ FO 371/58676, R 2666 Leeper to FO, 18 Φεβρουαρίου 1946.

³⁹¹⁷ Ελευθερία 21 Φεβρουαρίου 1946.

³⁹¹⁸ Ο Τσαλδάρης μιλούσε για αναξιόπιστη κυβέρνηση, Καθημερινή 21 και 24 Φεβρουαρίου 1946.

³⁹¹⁹ Σε αντίπραξη ο Ρέντης δήλωσε από το Λονδίνο που βρισκόταν ότι η κυβέρνηση ήθελε τη συμμετοχή της αριστεράς στις εκλογές και ευελπιστούσαν στη μετεκλογική συγκρότηση μιας κυβέρνησης συνασπισμού με τους μετριοπαθείς δεξιούς, Καθημερινή 15 Φεβρουαρίου 1946.

³⁹²⁰ Οι Σοβιετικές εφημερίδες μιλούσαν για βέβαιη ήττα του κόμματος του Σοφούλη, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.3, Πολιτική, Πρεσβεία Μόσχας προς Υπουργείο τύπου και Πληροφοριών, 26 Μαρτίου 1946.

³⁹²¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι οι τουρκικές εφημερίδες χαρακτήριζαν τις διαφοροποιήσεις των δημοκρατικών βουλευτών ως σκευωρία σε εκλογές που διεξάγονταν τέλεια, Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.3, Πολιτική, Πρεσβεία Άγκυρας προς ΥΠΕΞ, αρ, πρωτ. 1039, Τζουμχουριέτ, 30 Μαρτίου 1946.

³⁹²² Να σημειωθεί ότι οι αιτιάσεις Καφαντάρη αναφορικά με την ποιότητα των εκλογών στην Ελλάδα είχαν κάνει τέτοια εντύπωση στο εξωτερικό, ώστε κάποιοι πρέσβεις ζητούσαν να είναι προσεκτική η ελληνική

Όπως υπογράμμισε στο Βρετανό πρέσβη, αν και διαφωνούσε με την αναβολή των εκλογών, μια γενικευμένη αποχή θα ήταν καταστροφική και θα ενίσχυε τη Δεξιά. Για το Σοφούλη ήταν επιτακτική ανάγκη να συμμετάσχει το ΕΑΜ στις εκλογές³⁹²³, ώστε, από την ισορροπία δυνάμεων που θα προέκυπτε να εξασφαλίσει ρυθμιστικό και διαιτητικό ρόλο το Κέντρο, αφού παρά τις εκτεφρασμένες θέσεις του για μια ελάχιστη μειοψηφία, στην ουσία το ΕΑΜ κινούνταν, κατά το Σοφούλη, στα επίπεδα της δύναμης των Λαϊκών.³⁹²⁴

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Λήπερ, επειδή διέβλεψε την αγωνία του Σοφούλη, του έκανε πολιτικές συστάσεις του τύπου να είναι ψύχραιμος και να επιδιώξει να αποσπάσει από τη Δεξιά τις παραδοσιακές φιλελεύθερες δυνάμεις. Υπαινίχθηκε μάλιστα να ακολουθήσει το βήμα του Παπανδρέου και να απορρίψει κάθε συνεργασία με δημοκρατικούς του τύπου του Καφαντάρη και να συνεργαστεί με τον Παπανδρέου. Ο Σοφούλης αρνήθηκε ωστόσο κάθε ιδέα συνεργασίας με το Βενιζέλο.³⁹²⁵

Ο Σοφούλης φοβόταν, μάλιστα, ότι οι ακραιφνώς δημοκρατικοί στην κυβέρνησή του όπως ο Καρτάλης είχαν κάνει συμφωνία με το ΕΑΜ.³⁹²⁶ Για να αποσοβηθεί το ενδεχόμενο της εσωτερικής κατάρρευσης του κόμματος του, ζήτησε από το Λήπερ να μεσολαβήσει τελικά για συμφωνία με τον Παπανδρέου υπό την προϋπόθεση να διατηρηθεί το όνομα των Φιλελευθέρων.³⁹²⁷ Ο Λήπερ σε υπόμνημά του στο Φόρειν Όφισ μίλησε για ηττοπάθεια του Σοφούλη και αδυναμία συνεργασιών.³⁹²⁸ Ο Παπανδρέου ήταν η αναδυόμενη δύναμη και η μόνη λύση για να φανεί ότι παραμένει η πρωτοβουλία στο Κέντρο.³⁹²⁹

Οι Βρετανοί δεν έκρυβαν την απαισιοδοξία τους σε σχέση με την πραγματική δυνατότητα των Φιλελευθέρων να αποτελέσουν μια αξιόπιστη κυβερνητική λύση. Όπως σημείωνε ο H. Nicolson, που απηχούσε τις απόψεις του Φόρειν Όφισ, στο περιοδικό "Spectator", ήταν τελικά προτιμότερη μια νίκη των Λαϊκών, αφού οι δημοκρατικοί ηγέτες, ως επί το

κυβέρνηση ώστε να φαίνεται ότι οι επιλογές της είναι προϊόν της πλειοψηφίας της κυβέρνησης. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 5.5, Πολιτική, Πρεσβεία Βελιγραδίου προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 307, 11 Μαρτίου 1946.

³⁹²³ Δυνάμει των θέσεων αυτών οι δεξιές εφημερίδες κατηγορούσαν το Σοφούλη ότι είχε προβεί σε άτυπη συνεργασία με το ΕΑΜ ώστε να αναβληθούν οι εκλογές και να συμμετάσχει το τελευταίο σε αυτήν. Καθημερινή 24 Φεβρουαρίου 1946.

³⁹²⁴ FO 371/58677, R 3315 Leeper to FO, 28 Φεβρουαρίου 1946.

³⁹²⁵ Οπ.

³⁹²⁶ FO 371/58677, R 3288 Leeper to FO, 23 Φεβρουαρίου 1946.

³⁹²⁷ Ο.π.

³⁹²⁸ Ο Βενιζέλος κατηγορούσε το Σοφούλη ότι προσπαθούσε να βοηθήσει την αριστερά να επιβιώσει πολιτικά. Καθημερινή 17 Φεβρουαρίου 1946.

³⁹²⁹ FO 371/58677, R 3288 Leeper to FO, 23 Φεβρουαρίου 1946

πλείστον, ήταν αναντίστοιχοι των περιστάσεων και ενδιαφέρονταν μόνο για την προσωπική τους προβολή. Ιδιαίτερα για εκείνους που ερωτοτροπούσαν με την ιδέα της αποχής, δεν χρειαζόταν καμία ειδική μέριμνα, δεδομένου ότι το μοναδικό κίνητρο τους ήταν να αποφύγουν μια ενδεχόμενη αποτυχία.³⁹³⁰

Για τους Βρετανούς εκείνο που πρυτάνευε ήταν να φανεί ότι οι εκλογές ήταν νόμιμες αφού σε κάθε περίπτωση τα 14 συμμετέχοντα κόμματα έδειχναν την πληρότητα της διαδικασίας.³⁹³¹ Η μόνη αντιπολίτευση που έκανε ο Σοφούλης στους Βρετανούς ήταν περιορισμένες διαμαρτυρίες σε σχέση με το γεγονός ότι σε κρίσιμες αποφάσεις, όπως για το θέμα της αντιβασιλείας, οι Βρετανοί τον αγνοούσαν.³⁹³²

Να σημειωθεί ότι και οι Αμερικανοί κατηγορούσαν την κυβέρνηση και τον ίδιο το Σοφούλη ότι δεν είχαν την τόλμη να επιβάλουν τις πολιτικές τους κατευθύνσεις έναντι των μεγάλων δυνάμεων. Ειδικά για το θέμα της αναβολής των εκλογών λόγω της τρομοκρατίας, στο Αμερικανικό Υπουργείο των Εξωτερικών επικρατούσε αγανάκτηση γιατί οι Έλληνες αδυνατούσαν να αναλάβουν της ευθύνη των πράξεων τους και απέδιδαν την αναγκαιότητα της αναβολής σε υποτιθέμενες εκτιμήσεις της ομάδας των παρατηρητών.³⁹³³

Πάντως, παρότι ο Σοφούλης μιλούσε και για αριστερή τρομοκρατία, στην πραγματικότητα όλες οι πληροφορίες των κρατικών μηχανισμών ήταν ότι δεν υπήρχε καμία οργανωμένη πρόθεση από το ΚΚΕ να αξιοποιήσει το μηχανισμό του για οργανωμένη εμπλοκή σε μορφές άσκησης φυσικής βίας. Οι κρατικές υπηρεσίες είχαν την πληροφορία για παράδειγμα ότι, όταν ο Π. Ρούσος επισκέφθηκε στη Βοϊβοντίνα της βόρειας Γιουγκοσλαβίας στρατόπεδο συγκέντρωσης 1.800 ανδρών του ΕΛΑΣ, τους ζήτησε, όσοι δε βαρύνονταν με ποινικές κατηγορίες, να επιστρέψουν στην Ελλάδα και να παραδοθούν στην αστυνομία ενώ οι υπόλοιποι να καταφύγουν στα βουνά περιμένοντας την αμνηστία. Σύμφωνα με τις ίδιες πληροφορίες, οι ίδιοι οι Ρώσοι ήταν εκείνοι που άφηναν τους ανθρώπους των στρατοπέδων αυτών κάτω από άθλιες συνθήκες και δεν έδειχναν κανένα ενδιαφέρον για την τύχη τους.³⁹³⁴

³⁹³⁰ Όπως έλεγε ο Λήπερ στον αμερικανό επιτετραμμένο στα τέλη Φεβρουαρίου 1946 ήταν ματαιοπονία να συνεχιστεί η στήριξη των δημοκρατικών. FRUS, Diplomatic Papers, vol. VII, 1946, σ. 116.

³⁹³¹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 6.1, Πολιτική, Πρεσβεία Λονδίνου, αρ. πρωτ. 2768, 5 Απριλίου 1946.

³⁹³² Αρχείο Λαγάκου Ηλία, Συνδιάσκεψη 26ης Δεκεμβρίου 1944, Πρακτικά, Ομιλία Σοφούλη, ΕΛΙΑ

³⁹³³ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2, Πολιτική, Πρεσβεία Ουάσιγκτον προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 4940, 20 Δεκεμβρίου 1946.

³⁹³⁴ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 25.3, Πολιτική, Προξενείο Ελλάδας στην Αδριανούπολη προς Πρεσβεία Άγκυρας, 16 Μαΐου 1946.

Τα δεδομένα άλλαξαν, όταν στις 2 Μαρτίου 1946 αντιπροσωπεία του ΕΑΜ, των Αριστερών Φιλελευθέρων και του Ι. Σοφιανόπουλου επισκέφθηκαν το Σοφούλη και του ανακοίνωσαν ότι αν οι εκλογές αναβάλλονταν για δύο μήνες και αν στο διάστημα αυτό προχωρούσε η αναθεώρηση των εκλογικών καταλόγων, τότε το ΕΑΜ και οι λοιπές αριστερές δυνάμεις θα συμμετείχαν στις εκλογές.³⁹³⁵ Ο Σοφούλης αντιμετώπισε το θέμα με ανάμικτα συναισθήματα.³⁹³⁶

Από τη μια αισθανόταν ότι τον συνέφερε κάτι τέτοιο δεδομένου ότι θα δημιουργούσε τις ισορροπίες που θα καθιστούσαν το κόμμα του ρυθμιστή, ενώ από την άλλη φοβόταν ότι η συμμετοχή αυτή στις εκλογές θα συρρίκνωνε το κόμμα του ακόμη περισσότερο. Επιπλέον, δεδομένης της επιλογής των Βρετανών ήταν προφανές ότι έπρεπε να σταθεί σθεναρά στην περίπτωση που πρότεινε την αναβολή ενώ γνώριζε ότι αρκετοί στο κόμμα του θα επικροτούσαν τη συμμετοχή της αριστεράς.³⁹³⁷

Για τους λόγους αυτούς έστειλε αμέσως μήνυμα στον Bevin αναπτύσσοντας επιχειρήματα σε σχέση με τη σημασία της συμμετοχής της αριστεράς. Κατά το Σοφούλη οι ισοδύναμοι παράγοντες όπως θα προέκυπταν από μια συμμετέχουσα αριστερά, θα εξουδετέρωναν ο ένας τον άλλο αφού η κάθε μια δύναμη θα διέθετε τα ίδια μέσα για την επιβολή της θέλησής της.³⁹³⁸ Αντιθέτως, αν η αριστερά απείχε, τότε ένας αμιγής δεξιός κρατικός μηχανισμός θα οδηγούσε τη «Χ» να επιβάλει στην ύπαιθρο τον απόλυτο νόμο της και να οδηγήσει με τον εκβιασμό, ιδίως τους εκλογείς της υπαίθρου, στις κάλπες. Η νικήτρια Δεξιά θα επέβαλε ένα καθεστώς κοινοβουλευτικής δικτατορίας, θα επανέφερε άμεσα το βασιλιά και θα εξωθούσε το ΕΑΜ σε μια σύγκρουση.³⁹³⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι παρά τα σαφή αυτά επιχειρήματα ο Σοφούλης άφηνε την απόλυτη εξουσία στους Βρετανούς να αποφασίσουν.³⁹⁴⁰

³⁹³⁵ Καθημερινά Νέα 3 Μαρτίου 1946.

³⁹³⁶ Επίσημα δήλωσε ότι θα έκανε τα πάντα ώστε να εξασφαλιστεί η συμμετοχή του ΕΑΜ στις εκλογές εντός των επιτρεπτών χρονικών ορίων. Καθημερινή 2 Μαρτίου 1946.

³⁹³⁷ Στις 15 Φεβρουαρίου 1946 ο υπουργός εξωτερικών Ρέντης δήλωσε στο Λονδίνο ότι η κυβέρνηση ήταν υπέρ της συμμετοχής της αριστεράς στις εκλογές. Καθημερινή 15 Φεβρουαρίου 1946.

³⁹³⁸ Όπως σημείωνε σε ομιλία του στη μεταπολεμική Βουλή ο Σοφούλης, οι εκλογές στερούνταν βάσης και περιεχομένου πολιτικού αφού τις διαμόρφωσαν ειδικές συνθήκες. Διεξήχθησαν υπό το κράτος σφοδρών παθών και κοινωνικού μίσους. Ο φόβος των εύπορων πολιτών απέναντι στο κομμουνιστικό κίνδυνο καθώς και το μίσος των θυμάτων των κακοποιών στοιχείων της άκρας αριστεράς δέσποσε. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής. (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις Ε', 18 Μαΐου 1946.

³⁹³⁹ Να σημειωθεί ότι οι δηλώσεις του Σοφούλη στις 17 Μαρτίου σε σχέση με τον κίνδυνο να προκληθεί πραξικόπημα σε ενδεχόμενη εκλογική επιβολή των Δεξιών λόγω της τρομοκρατίας αποτέλεσε και επερώτηση στο Βρετανικό Κοινοβούλιο. Μάλιστα βρετανοί βουλευτές ζήτησαν από το Μακνήλ να πάει ο ίδιος στην Ελλάδα για να διαπιστώσει τι ακριβώς συμβαίνει. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 5.2, Πολιτική, Ελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών, Λονδίνο προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 1781, Parliamentary Debate, 18 Μαρτίου 1946.

³⁹⁴⁰ FO 371/58678 R 3462 2 Μαρτίου 1946.

Οι Βρετανοί, υποκείμενοι στην ανάγκη τους να αποδεσμευτούν από την Ελλάδα,³⁹⁴¹ απέδωσαν τα επιχειρήματα του Σοφούλη περί αναβολής σε προσωπικού τύπου φιλοδοξίες.³⁹⁴² Στο Φόρβιν Όφιν επικρατούσε η άποψη ότι όποιος και αν νικούσε από τα αστικά κόμματα, θα παρέμενε πιστός στη βρετανική πολιτική.³⁹⁴³ Από κει και πέρα δεν ήταν δυνατόν να πιστεύουν ότι η ελληνική πολιτική κατάσταση θα ήταν συνεχώς υποκείμενη στον απόλυτο έλεγχο των Βρετανών. Οποιαδήποτε επιλογή των Δεξιών που θα σχημάτιζαν κυβέρνηση δεν θα ήταν απόλυτα ανεξέλεγκτη και πάντα θα υπήρχαν περιθώρια στους Βρετανούς να την τροποποιήσουν. Η αναβολή θα προκαλούσε περισσότερα προβλήματα. Έτσι, ζήτησαν από το Σοφούλη να μην επιμείνει.³⁹⁴⁴

Στο μεταξύ στην κυβέρνηση του Σοφούλη η κρίση εντεινόταν. Να σημειωθεί ότι καταλυτικό ρόλο στην κρίση είχαν και οι τρεις υπουργοί που ήταν υπεύθυνοι για το πρόγραμμα ανασυγκρότησης που είχαν υποβάλει οι Βρετανοί το Νοέμβριο του 1945 και η κυβέρνηση το είχε αποδεχθεί στο ακέραιο, δηλαδή ο Τσουδερός, ο Καρτάλης και ο Πελτέκης. Και οι τρεις, παρά τις φήμες ότι στρέφονταν προς το ΕΑΜ³⁹⁴⁵, είχαν αποδεχθεί τη βρετανική αξίωση για πολιτικό έλεγχο, την ίδια, που σαφώς πιο εκλεπτυσμένα διατυπωμένη τώρα, είχε υποχρεώσει ένα πιο δεξιό πολιτικό, τον Κανελλόπουλο, να αντιδράσει ένα μήνα πριν.³⁹⁴⁶

Ο πρώτος από τους τρεις, ο Ε. Τσουδερός, δεν μπορούσε με κανένα τρόπο να εγγραφεί στη χορεία των φίλα προσκείμενων προς το ΕΑΜ. Καταγόμενος από το Ρέθυμνο της Κρήτης αφού εκλέχτηκε βουλευτής, το 1924-έγινε υπουργός και αργότερα διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδας. Παρέμεινε μάλιστα στη θέση και επί δικτατορίας Μεταξά μέχρι ότου εξαιτίας μιας επιστολής που περιέρχεται στα χέρια της Ασφάλειας αποπέμπεται και εξορίζεται στη Σύρο το Μάρτιο του 1940.³⁹⁴⁷ Επί κατοχής έγινε ο πρωθυπουργός της κυβέρνησης της Μέσης Ανατολής, θέση που διατήρησε μέχρι στα 1944.³⁹⁴⁸

³⁹⁴¹ Κυρίαρχος στόχος για τους Βρετανούς ήταν η αποχώρηση των στρατευμάτων τους από την Ελλάδα FO 371/58677 R 3032 H. MacNeill, 1 Μαρτίου 1946.

³⁹⁴² Κατά τον Μπέβιν ήταν άνευ σημασίας η συμμετοχή της αριστεράς στις εκλογές. FRUS, 1946, VII, Bevin to Prime Minister, 7 Μαρτίου 1946, σ. 117-118

³⁹⁴³ Πάντως η ιδέα της συνεργασίας του αστικού πολιτικού κόσμου δεν εγκαταλείφθηκε. Αμέσως μετά τις εκλογές Βρετανοί και Αμερικάνοι σχεδίασαν να δημιουργήσουν μια κυβέρνηση συνασπισμού όλων των κοινοβουλευτικών δυνάμεων. FRUS, Diplomatic Papers, vol. VII, 1946, σ. 131-132.

³⁹⁴⁴ FO 371/58677 R 3032 Hayter και O. Sargent, 21 Φεβρουαρίου 1946.

³⁹⁴⁵ Καθημερινή 7 Ιανουαρίου 1946.

³⁹⁴⁶ Καθημερινά Νέα 23 Νοεμβρίου 1945.

³⁹⁴⁷ Η. Βενέζης, Εμμανουήλ Τσουδερός, ο.π. σ. 162 κ.ε.

³⁹⁴⁸ Για την πολιτεία Τσουδερού ως πρωθυπουργού στη Μέση Ανατολή βλ. P. Papastratis, British Foreign Policy, οπ. σ. 14 κε και Η. Βενέζης, Εμ. Τσουδερός, Ο Πρωθυπουργός της Μάχης της Κρήτης, οπ. σ. 34 κε. και Χ. Φάισερ, Στέμμα και Σβάστικα, τομ. Α, οπ. σ. 53 κε και τομ. Β, οπ. σ. 260-280.

Μεταπολεμικά ο Τσουδερός εξέφραζε την άποψη ότι η μεταστροφή του δημοκρατικού φρονήματος της χώρας οφείλεται στο πανικό που δημιούργησαν τα Δεκεμβριανά. Είχε δηλώσει στους Βρετανούς ότι κατά τη γνώμη του οι Έλληνες δε θα αποδέχονταν το βασιλιά, γιατί ο πόλεμος και ο αγώνας για την ελευθερία κατά τη διάρκεια της Κατοχής είχαν δημιουργήσει ένα πλειοψηφικό δημοκρατικό ρεύμα.³⁹⁴⁹ Ήταν μάλιστα από τους πρώτους που είχε ζητήσει την αναβολή του δημοψηφίσματος για πέντε τουλάχιστον χρόνια.³⁹⁵⁰

Κατά τον Τσουδερό, έπρεπε να αποφευχθεί πάση θυσία η επιβολή της βίας, ιδίως επειδή η νεολαία ήθελε μεν αλλαγές απέρριπτε όμως την πολιτική ανωμαλία. Αντιθέτως, η παγκόσμια τάση ήθελε άλλες κατευθύνσεις πολιτικές και πολιτειακές. Χώρες που δεν το καταλαβαίνουν ήταν υποκείμενες σε λαϊκές εξεγέρσεις. Με την έννοια αυτή δεν θεωρούσε βιώσιμη την επιβολή βασιλικού καθεστώτος.³⁹⁵¹ Επρόκειτο βέβαια για μια εκτίμηση σε πλήρη αντιδιαστολή με το πνεύμα δουλικότητας που είχε επιδείξει ο Τσουδερός έναντι της μοναρχίας την περίοδο της πρωθυπουργίας του στη Μέση Ανατολή, ιδίως στα 1941-1942.³⁹⁵²

Δεν έπρεπε ωστόσο οι ενδοαστικές αντιθέσεις να διατηρήσουν ένα κλίμα αντιπαράθεσης που θα ευνοούσε τους κομμουνιστές. Για το λόγο αυτό, η τριακονταετής σύγκρουση για το πολίτευμα έπρεπε να εκλείψει υπέρ της δημοκρατίας. Αν επανερχόταν η βασιλεία μόνο υπό την προϋπόθεση του σεβασμού των δημοκρατικών αρχών θα απέτρεπε την πολιτική βία. Αλλιώς θα κατέφευγε στη βία και τη δικτατορία, την οποία πολλοί, στρατιωτικές ομάδες-σύνδεσμοι απεργάζονταν. Όσον αφορά στο μελλοντικό πολίτευμα που θα επιλεγόταν κατά τον Τσουδερό ήταν πολύ πιθανό να ήταν ο κομμουνισμός. Ωστόσο, ήταν εξίσου δυνατή μια ομαλή επαναφορά της μοναρχίας, η οποία δεν θα μπορούσε να αποκλειστεί αφού ακόμη και αρκετοί υποστηρικτές της μοναρχίας έθεταν ως όρο το σεβασμό των συνταγματικών και των δημοκρατικών πολιτικών αρχών. Πάντως η πιο εφικτή και εφαρμόσιμη λύση ήταν το δημοκρατικό πολίτευμα.³⁹⁵³

³⁹⁴⁹ Στο ημερολόγιο του για το βασιλιά σημείωνε ότι ήταν κατά βάση άφιλος, ένα τέρας που καταβροχθίζει εκείνον που θα βρεθεί μπροστά του κατά τύχη τη ώρα της επιθυμίας ή του θυμού του. Αρχείο Τσουδερού, Ημερολόγιο 25 Απριλίου 1945.

³⁹⁵⁰ F0 371/48285 R 19662/4/19 16 Νοεμβρίου 1945.

³⁹⁵¹ Ε. Τσουδερός, Γνώμες και Λόγοι, σπ. σ. 24.

³⁹⁵² Ρ. Papastratis, σπ. σ. 8-11, 15-22. Σε σχέση με μνημόνιο που έστειλε στο Foreign Office, τον Οκτώβριο του 1941, ο Τσουδερός ισχυριζόταν ότι όλα τα παραδοσιακά πολιτικά κόμματα της χώρας είχαν ξεπεραστεί και μόνο ο βασιλιάς αποτελούσε εγγύηση για να μην περιέλθει σε κατάσταση αναρχίας η χώρα μεταπολεμικά. Κατά τον Τσουδερό η επιστροφή του μονάρχη στη χώρα ήταν θέμα «τιμής», σπ. σ. 20.

³⁹⁵³ Εμ Τσουδερός, Ομιλία στην επιτροπή εξωτερικών Υποθέσεων, 6 Ιουλίου 1945. Αρχείο Τσουδερού, ο.π. σ. 1261.

αντιβασιλισμός αυτός του Τσουδερού, όπως ήταν φυσικό καταγγέλθηκε ως όψιμος. Γιατί, αν και επέμενε να προτείνει να αναγκάσουν οι Βρετανοί το Γεώργιο να παραιτηθεί.³⁹⁵⁴, ως πρωθυπουργός στη Μέση Ανατολή είχε αποδειχθεί σφόδρα βασιλόφρων.³⁹⁵⁵ Αποκαλούσε, μάλιστα, το βασιλιά σώφρων και γενναίο πολιτικό³⁹⁵⁶ που συμβόλιζε το Έθνος.³⁹⁵⁷

Να σημειωθεί ότι σε σχέση με τις μεταστροφές του αλλά και τη σαφήνεια των πολιτικών του θέσεων υπήρχε τέτοια σύγχυση ώστε οι Βρετανοί, όταν προετοίμαζαν τη διαδοχή του Βούλγαρη, απέρριψαν τη λύση Τσουδερού επειδή τον θεωρούσαν αδιάλλακτο αντικομμουνιστή και βασιλόφρονα³⁹⁵⁸ που στη Μέση Ανατολή εμπόδιζε κάθε ενδεχόμενο επίτευξης συμφωνίας με το ΕΑΜ.³⁹⁵⁹

Ο βασιλόφρων Τύπος μιλούσε για απίστευτη ασυνέπεια σε σχέση με την πολιτική που ακολούθησε ο Τσουδερός κατά την τριετία της πρωθυπουργίας του. Γενικότερα ο Τσουδερός εντασσόταν στην κατηγορία των αντιμοναρχικών αυτών που δεν έχαιραν ιδιαίτερης εκτίμησης για τα κίνητρα και τη συνέπειά τους, γεγονός που αδυνάτισε εν γένει το αντιμοναρχικό μέτωπο. Ο ίδιος ο Τσουδερός υποχρεώθηκε να στείλει επιστολή στις εφημερίδες στις 16 Ιουλίου 1945 στην οποία προσπαθούσε να δώσει απάντηση στην επίκληση από τους βασιλόφρονες κατοχικών του δηλώσεων και πράξεων υπέρ του βασιλιά.³⁹⁶⁰

Τα πραγματικά κίνητρα του Τσουδερού ήταν βέβαια η πεποίθηση ότι ειδικά ο Γεώργιος δεν αποτελούσε τον παράγοντα εκείνο που απαιτούσαν οι

³⁹⁵⁴ Συνομιλία Γ. Σεφέρη και Ε. Τσουδερού, 27 Αυγούστου 1945. Στο Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 23.

³⁹⁵⁵ Για τις ακραيفνώς βασιλόφρονες θέσεις του Τσουδερού ως πρωθυπουργού στο Κάρο βλ. Αρχείο Τσουδερού Ε 11/50, Τσουδερός προς Selborne 5 Σεπτεμβρίου 1942 και Ε 10/7-38 Τσουδερός προς Λονδίνο 9 Αυγούστου 1941, Σιμόπουλος προς Τσουδερό 15 Αυγούστου 1941 και Ε 16 Τσουδερός 12 Μαΐου 1943. Μάλιστα ο Τσουδερός σε παρεμβάσεις του στο Foreign Office ζητούσε ευθέως την επιβολή του Γεωργίου με τη βία στην μεταπολεμική Ελλάδα. Ρ. Papastratis, οπ. σ. 20-22, 29-33.

³⁹⁵⁶ Προς την Α. Μεγαλειότητα, τον Βασιλέα Γεώργιον, 4 Ιουλίου 1941. Η. Βενέζη, Εμμανουήλ Τσουδερός, οπ. σ. 241-246.

³⁹⁵⁷ Ε. Τσουδερός, Λόγοι, Αλεξάνδρεια 1942, σ. 41-42, 64.

³⁹⁵⁸ Ο Τσουδερός είχε επανειλημμένα υποβάλει υπομνήματα στους Βρετανούς κατά τη διάρκεια της κατοχής υπέρ της επανόδου του βασιλιά στην Ελλάδα μεταπολεμικά, Αρχείο Τσουδερού, Τσουδερός προς πρεσβεία Λονδίνου 9 Αυγούστου 1941, Ε/10-37.

³⁹⁵⁹ FO 371/48282 R 17083/4/19 FO to Athens 7 Οκτωβρίου 1945.

³⁹⁶⁰ Όπως υποστήριζε επί τριάντα χρόνια ήταν Φιλελεύθερος-δημοκράτης διωγμένος από τη δικτατορία Μεταξά. Ανέλαβε πρωθυπουργός για το καλό της χώρας και πολιτεύθηκε με βάση την πίστη ότι επί κατοχής δεν έπρεπε να ανακινήθει το πολιτειακό. Ισχυρίστηκε μάλιστα ότι δεν δεσμεύτηκε προς κάποια μορφή πολιτεύματος τα τρία χρόνια της πρωθυπουργίας του. Ακόμη και οι ίδιοι οι Λαϊκοί κατά τον Τσουδερό ήταν στην πραγματικότητα, κατά της επανόδου του βασιλιά. Υπογράμμισε μάλιστα ότι στάθηκε φαινομενικά υπέρ του για να ενισχύσει το κύρος της χώρας στην προσπάθεια να εξασφαλιστεί διεθνής βοήθεια και συμπράσταση. Βέβαια και ο βασιλιάς έκανε το στρατιωτικό του καθήκον. Καθημερινά Νέα 16 Ιουνίου 1945.

περιστάσεις.³⁹⁶¹ Φοβόταν ότι η κρίση γύρω από το ζήτημα της επανόδου του βασιλιά θα προκαλούσε φαινόμενα ανάλογα με αυτά που εκτυλίχθηκαν το Μάρτιο του 1944 στη Μέση Ανατολή και ότι η επιβίωση του παλαιοκομματισμού θα προκαλούσε νέα δεινά.³⁹⁶² Έτσι πρότεινε να αναβληθούν οι εκλογές για ένα χρόνο ώστε να μπορέσει η κυβέρνηση Σοφούλη να ασχοληθεί απερίσπαστα με το έργο της οικονομικής ανόρθωσης και εκ των υστέρων να διεξαχθούν απρόσκοπτα οι εκλογές χωρίς να αντιμετωπίζουν οι πολίτες το φάσμα της πείνας.³⁹⁶³

Να σημειωθεί ότι ειδικά για τον Τσουδερό, ο ίδιος ο Σοφούλης, κατά τη διάρκεια της κατοχής, είχε εκφράσει τις πιο έντονες κατηγορίες. Από την κατηγορία ότι ήταν βασιλόφρων μέχρι ότι υπήρχε το ενδεχόμενο η ίδρυση της ΠΕΕΑ προκλήθηκε κατόπιν μυστικής συνεννόησης με τον Τσουδερό.³⁹⁶⁴ Οι Βρετανοί, από την άλλη, αν και εκτιμούσαν τις ικανότητες του ως οικονομολόγου, τον θεωρούσαν παντελώς ανίκανο πολιτικό.³⁹⁶⁵ Για το λόγο αυτό προσπαθούσαν να τον εντάξουν σε όλες τις κυβερνήσεις μετά το Βούλγαρη. Το μόνο πλεονέκτημα που ο Τσουδερός παρείχε ήταν οι καλές μεταπολεμικές του σχέσεις με την αριστερά και υπό την έννοια αυτή ήταν και αυτός υποψήφιος μιας πρωθυπουργοποίησης μετά την κρίση που προκάλεσε η παραίτηση της κυβέρνησης Βούλγαρη.³⁹⁶⁶

Ο Τσουδερός, πέρα από την αλλαγή της στάσης του σε σχέση με το θέμα του βασιλιά, έγινε πιο μετριοπαθής και σε σχέση με το ΕΑΜ.³⁹⁶⁷ Κατά τον ίδιο, απαραίτητος όρος για τη μελλοντική πολιτική ευστάθεια ήταν να πειστεί το ΕΑΜ ότι δεν βρισκόταν αντιμέτωπο με το ενδεχόμενο αντεκδικήσεων του αστικού κόσμου και ιδίως με τη μορφή δικτατορίας που θα επέφερε διωγμούς κατά του κομμουνιστικού κόμματος και κατάργηση των ατομικών ελευθεριών.³⁹⁶⁸ Σε αυτή τη βάση, ήδη από το Κάιρο, συμβούλευε τον τότε πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου να θεωρήσει ως υπαρκτό και λογικό το φόβο του ΕΑΜ και να καταφύγει στην παροχή των κατάλληλων εγγυήσεων επί του αντιθέτου. Κατά τον Τσουδερό έπρεπε να

³⁹⁶¹ Θεωρούσε τον βασιλιά ως ένα υστερικό που δεν μπορούσε να αντιληφθεί τον πραγματικό πολιτικό του ρόλο. Αρχείο Τσουδερού, Ημερολόγιο και Σημειώσεις, ο.π.

³⁹⁶² Άλλωστε με βάση εκθέσεις πολιτικών του φίλων ήταν πλέον αδύνατο ιδίως στη Βόρεια Ελλάδα να κινηθεί ελεύθερα ένας δημοκρατικός πολιτικός. Αρχείο Τσουδερού, Η κατάσταση στη Βόρεια Ελλάδα, Σεπτέμβριος – Νοέμβριος 1945, Ε (47).

³⁹⁶³ Η. Βενέζη, Εμμανουήλ Τσουδερός, Ο Πρωθυπουργός της Μάχης της Κρήτης, οπ. σ. 494-496.

³⁹⁶⁴ Γ. Δαφνής, οπ. σ. 289.

³⁹⁶⁵ FO 371/48247 R 7256. Leeper to FO, 22 Απριλίου 1945.

³⁹⁶⁶ Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 51.

³⁹⁶⁷ Να σημειωθεί σε πείσμα της μετέπειτα μετριοπάθειας του, στις 20 Απριλίου 1944 στο ημερολόγιο του σημείωνε ότι δεν υπήρχε άλλη λύση από την συνεννόηση Αγγλοσαξόνων και Γερμανίας κατά του Μπολσεβικισμού. Οι αγγλοσάξονες βοήθησαν στη διείσδυση του κομμουνισμού παντού. Αρχείο Τσουδερού, Ημερολόγιο, καταγραφή 20 Απριλίου 1945.

³⁹⁶⁸ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Ε (55), Άρθρο, Βήμα 23 Απριλίου 1947.

αποφευχθεί πάση θυσία ο εμφύλιος πόλεμος με κατάληξη είτε μια δικτατορία της αριστεράς είτε μια δικτατορία της Δεξιάς.³⁹⁶⁹ Έπρεπε, έτσι, να αντιμετωπιστεί δραστικά κάθε πνεύμα αδιαλλαξίας και να μην αφεθεί κανείς να παρασυρθεί από τη λογική ότι η ρήξη ήταν επιβεβλημένη.³⁹⁷⁰

Ο πρώην πρωθυπουργός υπογράμμιζε παράλληλα ότι το ΕΑΜ, πέρα από τους ακραιφνείς κομμουνιστές, περιλάμβανε και ένα μεγάλο τμήμα της νεολαίας αλλά και του επιστημονικού κόσμου της χώρας που δεν έπρεπε με κανένα τρόπο να περιθωριοποιηθεί.³⁹⁷¹ Παράλληλα, ήταν κατά τον Τσουδερό αδιανόητο να παραγραφεί το γεγονός ότι καλώς ή κακώς το ΕΑΜ συμβόλισε την εθνική αντίσταση.³⁹⁷²

Να σημειωθεί ότι ο Τσουδερός, παρά την αντιπάθειά του στο βασιλιά, κινούνταν και αυτός στο κλίμα των γενικότερων πολιτικών φιλοδοξιών των ηγετών της εποχής. Όταν, για παράδειγμα, δέχτηκε πρόταση από τους Βρετανούς να πρωθυπουργοποιηθεί, στις 14 Οκτωβρίου 1945, παρέκαμψε όλες τις επιφυλάξεις του και δεν αρνήθηκε να επιδιώξει συνεννόηση με τους Λαϊκούς, η οποία βέβαια και απέτυχε.³⁹⁷³

Ο δεύτερος πόλος της εσωκυβερνητικής αντιπολίτευσης ήταν ο Γ. Καρτάλης. Ο Καρτάλης στην κυβέρνηση ήταν προϊόν της βρετανικής πρόθεσης να προσδώσει στο χαρακτήρα της μια κεντροαριστερή κατεύθυνση και να εκπροσωπηθεί και ένα τμήμα της αντίστασης δεδομένου ότι ο Καρτάλης φερόταν ως ο πολιτικός αρχηγός της ΕΚΚΑ του Ψαρρού.³⁹⁷⁴ Μόνο έτσι, κατά το Λήπερ, θα αποφεύγονταν αντίδραση των εργατικών βουλευτών στη χώρα του που αρνούσαν να δεχθούν στο κυβερνητικό περιθώριο την ελληνική αντίσταση.³⁹⁷⁵ Να σημειωθεί ότι ο Καρτάλης, ως εκπρόσωπος της ΕΚΚΑ είχε ηγηθεί της προσπάθειας να συνεργαστούν ο ΕΔΕΣ με την ΕΚΚΑ³⁹⁷⁶, και είχε ενταχθεί στην κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου της Μέσης Ανατολής,³⁹⁷⁷ όπου και ορκίστηκε στις 27 Μαΐου 1944 υπουργός Τύπου και Πληροφοριών. Παρέμεινε στην κυβέρνηση και

³⁹⁶⁹ Στα 1947 ο Τσουδερός πρότεινε για να αποφευχθεί ο εμφύλιος να διαλυθεί η Βουλή του 1946 και να διοριστεί κυβέρνηση εθνικής ενότητας χωρίς τους μοναρχικούς. ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Ε (55), Άρθρο, Βήμα 26 Απριλίου 1947.

³⁹⁷⁰ Αρχείο Τσουδερού, Επιστολή Τσουδερού προς τον Γ. Παπανδρέου, 24 Ιουλίου 1944, ΓΑ/Στ -2(84).

³⁹⁷¹ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Ε (55), Άρθρο, Βήμα 23 Απριλίου 1947.

³⁹⁷² Ο.π.

³⁹⁷³ Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 53.

³⁹⁷⁴ Την εκτίμηση στο πρόσωπο του Καρτάλη έτρεφαν οι Βρετανοί από την περίοδο της κατοχής όταν φερόταν ως ιθύνων νους της ΕΚΚΑ. Για αυτό και προσέφεραν σημαντικές ενισχύσεις στην οργάνωση. Αρχείο Ζέρβα, Έγγραφο 1, Ημεροδείκτης 1944, 3 Μαρτίου 1944, ΑΣΚΙ.

³⁹⁷⁵ Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 51.

³⁹⁷⁶ Αρχείο Ζέρβα, Έγγραφο 1, Ημεροδείκτης 1944, 3 Μαρτίου 1944, ΑΣΚΙ.

³⁹⁷⁷ Προηγουμένως ήταν πρόεδρος στη σύσκεψη στο Μυριόφυλλο-Πλάκα όπου τον Φεβρουάριο του 1944 συμφωνήθηκε να σταματήσουν οι συγκρούσεις μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ. Ρ. Papastratis, οπ. σ. 158-159.

μετά τον ανασχηματισμό της στις 23 Οκτωβρίου 1944 ως υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου.³⁹⁷⁸

Ωστόσο, από την αρχή της υπουργοποίησής του στην κυβέρνηση Σοφούλη, κυκλοφορούσαν φήμες ότι ο όμιλος της εφημερίδας Ελευθερία που βρισκόταν μεταπολεμικά πίσω από τον Καρτάλη διαφωνούσε με την πολιτική έναντι των δικαστικών διώξεων κατά της αριστεράς και αιωρούνταν παραίτηση υπουργών που συγκροτούσαν τον κύκλο αυτό.³⁹⁷⁹ Ειδικά για τον Καρτάλη κυκλοφορούσε, όπως παραδέχθηκε οι ίδιος ο Λήπερ, ότι ήταν ο εμπνευστής του σχεδίου για τη συγκρότηση κεντροαριστεράς στην Ελλάδα³⁹⁸⁰ και ο βασικός εισηγητής της επιδίωξης αυτής στη βρετανική πρεσβεία.³⁹⁸¹ Ωστόσο, τόσο ο Καρτάλης όσο και ο Τσουδερός θεωρούνταν απαραίτητοι αφού ήταν και οι μόνοι που θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην οικονομική ανάκαμψη και να εξασφαλίσουν ενισχύσεις από τη Βρετανία.³⁹⁸² Ιδίως το ταξίδι των δύο στο Λονδίνο στις 29 Δεκεμβρίου προκάλεσε αισιοδοξία στους ελληνικούς πολιτικούς κύκλους και η απομάκρυνσή τους θα επέφερε σοβαρή πολιτική κρίση.³⁹⁸³

Να σημειωθεί ότι την υπουργοποίηση των Καρτάλη-Πελτέκη είχε εισηγηθεί και ο ιδιαίτερος του Δαμασκηνού Ι. Γεωργάκης, το Σεπτέμβριο του 1945, με τηλεγράφημα από το Λονδίνο που κρατήθηκε κρυφό από το Γεώργιο,³⁹⁸⁴ προκειμένου να ικανοποιηθεί το βρετανικό αίσθημα για τη συμμετοχή στην κυβέρνηση των δυνάμεων της αντίστασης.³⁹⁸⁵ Της εισήγησης αυτής συμφώνησε και ο Ο. Sargent.³⁹⁸⁶ Βεβαίως, ειδικά για το Καρτάλη, ο βρετανός επιτετραμμένος Ρ. Λήπερ, αν και αναγνώρισε την πολιτική δύναμη του Καρτάλη, εκμυστηρεύθηκε στο ιδιαίτερο του

³⁹⁷⁸ Για την πολιτική προϊστορία του Καρτάλη βλ. Γ. Καρτάλη, *Πεπραγμένα*, Αθήνα 1945 και Κ. Πυρομάγλου, *Ο Γ. Καρτάλης και η Εποχή του 1934- 1957*, τομ. 1, οπ. Βλ. και Ρ. Papastratis, οπ. σ. 124-125.

³⁹⁷⁹ Γ. Σεφέρης, *Πολιτικό Ημερολόγιο Β΄*, 1945-1947, ο.π. σ. 76.

³⁹⁸⁰ Παρόλα αυτά στο Συνέδριο του Λιβάνου ο Καρτάλης είχε χαρακτηρίσει το ΕΑΜ και την ΠΕΕΑ ως δικτάτορες των Βουνών. Ρ. Papastratis, οπ. σ. 184.

³⁹⁸¹ Συνομιλία μεταξύ του Μακαριώτατου και του πρεσβευτού της Μεγάλης Βρετανίας, 21 Νοεμβρίου 1945. Αρχείο Γ. Σεφέρη, Επίμετρο, Γ. Σεφέρης, *Πολιτικό Ημερολόγιο Β΄*, 1945-1947, ο.π. σ. 168

³⁹⁸² Ήταν οι εμπνευστές του σχεδίου ανάληψης των δανείων από την Τράπεζα της Αγγλίας. Αρχείο Τσουδερού, Γ (8), 20 Ιανουαρίου 1946.

³⁹⁸³ Γ. Σεφέρης, *Πολιτικό Ημερολόγιο Β΄*, 1945-1947, ο.π. σ. 77.

³⁹⁸⁴ Αρχείο Γ. Σεφέρη, τηλεγράφημα Ι. Γεωργάκη προς Βρετανική Πρεσβεία και αντιβασιλέα, στο Γ. Σεφέρη, *Πολιτικό Ημερολόγιο Β΄*, 1945-1947, ο.π. σ. 197-198.

³⁹⁸⁵ Μέσω του Καρτάλη οι Βρετανοί προσπαθούσαν να δικαιολογήσουν την παντελή απουσία της αντίστασης από τις εκάστοτε κυβερνητικές λύσεις που προωθούσαν και ιδίως της εαμικής αντίστασης που για την βρετανική κοινή γνώμη αντιπροσώπευε τον κορμό της ελληνικής εθνικής αντίστασης όπως αποτυπώνονταν σε αρθρογραφία στις βρετανικές εφημερίδες. *Times* 16 Ιουνίου 1945.

³⁹⁸⁶ Αρχείο Γ. Σεφέρη, τηλεγράφημα Ι. Γεωργάκη προς Βρετανική Πρεσβεία και αντιβασιλέα, στο Γ. Σεφέρη, *Πολιτικό Ημερολόγιο Β΄*, 1945-1947, ο.π. σ. 22.

Δαμασκηνού Γ. Σεφέρη, ότι ο Έλληνας πολιτικός έπρεπε να κρατηθεί εκτός εξελίξεων, δεδομένου ότι δεν μπορούσε κανείς να του έχει εμπιστοσύνη.³⁹⁸⁷

Είναι πάντως χαρακτηριστικό του ευμετάβλητου και της ασυνέπειας στη στάση των θεωρούμενων ως αριστερών στην κυβέρνηση ότι με βάση τους ισχυρισμούς του Παπανδρέου, κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών, κανείς από τους λεγόμενους ως αριστερούς υπουργούς δε διαφώνησε με τη γενίκευση της σύγκρουσης.³⁹⁸⁸ Όλους αυτούς ο Σοφούλης τους ενέταξε στην κυβέρνησή του μετά από οδηγία του Λήπερ ώστε να διευρυνθεί η πολιτική βάση της κυβέρνησης, χωρίς κανείς τους να φέρει αντίρρηση ή να θέσει κάποιους πολιτικούς όρους.³⁹⁸⁹

Να σημειωθεί ότι τόσο τον Πετιμεζά³⁹⁹⁰ όσο και τους Καρτάλη αλλά και τον φερόμενο ως αντιστασιακό Γ. Εξηντάρη³⁹⁹¹ είχαν προτείνει οι Βρετανοί για υπουργούς της βραχύβιας κυβέρνησης του Π. Κανελλόπουλου που προηγήθηκε αυτής του Σοφούλη, ακριβώς επειδή δεν τους θεωρούσαν συνοδοιπόρους του ΕΑΜ.³⁹⁹² Εξίσου, αντιφατική ήταν και η εικόνα του Πελτέκη, για τον οποίο υπήρχε η εκτίμηση ότι είχε στενές σχέσεις με τη βρετανική πρεσβεία και επηρέαζε άμεσα το Λήπερ.³⁹⁹³ Ωστόσο, η υπουργοποίησή τους είχε και τη σημασία ότι έπρεπε στην κυβέρνηση να μουν πολιτικοί που είχαν υπογράψει ως εκφραστές της αντίστασης το υπόμνημα της 17 Αυγούστου 1943 στο Κάιρο κατά της επανόδου του βασιλιά χωρίς τη μεσολάβηση δημοψηφίσματος.³⁹⁹⁴ Για το λόγο αυτό, οι Καρτάλης, Τσουδερός και Πελτέκης κατηγορούνταν ανοικτά από τη δεξιά ότι σκευωρούσαν συστηματικά για να ανατρέψουν το Σοφούλη και να εντάξουν το ΕΑΜ στην κυβέρνηση ώστε να αποτραπεί η επάνοδος του βασιλιά.³⁹⁹⁵ Αξιοσημείωτο είναι ότι ειδικά για τον Καρτάλη, στο βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών είχε σχηματιστεί η εντύπωση ότι ήταν θύμα των αντιθέσεων στο πολιτικό του περιβάλλον και ιδίως του Π. Κόκκα, του

³⁹⁸⁷ Ο.π. σ. 26.

³⁹⁸⁸ Αρχείο Λαγάκου Ηλία. Συνδιάσκεψη 29ης Δεκεμβρίου 1944, Πρακτικά, Ομιλία Παπανδρέου, ΕΛΙΑ

³⁹⁸⁹ FO 371/48286 R 19917, Leeper to FO, 22 Νοεμβρίου 1945.

³⁹⁹⁰ Ο Πετιμεζάς συμμετείχε στην πρώτη Διοικούσα Επιτροπή του ΕΔΕΣ Αθήνας, Αρχείο Ζέρβα, Βιβλίο 12 Περί Αναγνώρισεως του ΕΔΕΣ, ΑΣΚΙ.

³⁹⁹¹ Ο Εξηντάρης συμμετείχε στο Συνέδριο του Λιβάνου ως αντιπρόσωπος των εν Ελλάδι πολιτικών ηγετών. Τον θεωρούσαν ιδιαίτερα συνεργάσιμο. Ρ. Papastratis, οπ. σ. 164 και σ. 109.

³⁹⁹² Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 63.

³⁹⁹³ Σε μια συνομιλία με το Λήπερ, ο Δαμασκηνός χαρακτήρισε τον Πελτέκη πράκτορα της βρετανικής πρεσβείας. Συνομιλία μεταξύ του Μακαριώτατου και του πρεσβευτού της Μεγάλης Βρετανίας, 21 Νοεμβρίου 1945, Αρχείο Γ. Σεφέρη, Επίμετρο, Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, οπ. σ. 167.

³⁹⁹⁴ Ο Τσαλδάρης είχε καταγγείλει το υπόμνημα αυτό ως προδοσία. Αρχείο Τσαλδάρη, (Π. Κασσίμη), Κ. Τσαλδάρης προς Γεώργιο, Κάιρον, 27 Οκτωβρίου 1943, ΕΛΙΑ.

³⁹⁹⁵ Καθημερινή 6 Ιανουαρίου 1946.

διευθυντή και εκδότη της «Ελευθερίας», της εφημερίδας που στήριζε πολιτικά το νεαρό πολιτευτή.³⁹⁹⁶

Ένα πρόσωπο, το οποίο επίσης θεωρούσαν ως εκπρόσωπο της ικανούς μετριοπαθούς δημοκρατικής μερίδας με αντιστασιακές καταβολές ήταν και ο Γ. Εξηντάρης, τον οποίο, μάλιστα, οι Βρετανοί βολιδοσκοπούσαν για ηγετική θέση σε κεντρικά κυβέρνηση. Εξαιτίας του κύρους του ενσωματώθηκε τελικά και στην ομάδα Τσουδερού- Καρτάλη -Πελτέκη που διαπραγματεύονταν στο Λονδίνο την οικονομική συμφωνία.³⁹⁹⁷

Εκτός, όμως από την ομάδα των αντιστασιακών, δεσπόζουσα θέση στην εσωτερική αντιπολίτευση της κυβέρνησης του Σοφούλη είχε ο Γ. Καφαντάρης. Ο Ευρυτάνας πολιτικός είχε τη μεγαλύτερη πολιτική εμπειρία από όλους τους πολιτικούς που συγκροτούσαν την κυβέρνηση και το αντίστοιχο ειδικό βάρος στους Φιλελεύθερους και τη δημοκρατική τους μερίδα. Ο Καφαντάρης έγινε για πρώτη φορά υπουργός του Ε. Βενιζέλου στα 1915. Στα 1919 διορίστηκε εκ νέου υπουργός (Γεωργίας) και εξασφάλισε λαϊκές συμπάθειες επειδή προχώρησε σε πολιτική απαλλοτριώσεων. Στα 1923 έγινε για ένα μήνα περίπου πρωθυπουργός μετά την παραίτηση Βενιζέλου, όπου έπεσε θύμα πραξικοπήματος. Στα 1924, όταν το κόμμα των φιλελευθέρων κατακερματίζεται, το δικό του κόμμα γίνεται το ισχυρότερο από τα βενιζελογενή.³⁹⁹⁸

Στις εκλογές του 1926 αποσπά την πλειοψηφία των εδρών της βουλής ενώ από τους 102 της Ένωσης Φιλελευθέρων, οι 80 ήταν του κόμματος του. Εντείνονται ωστόσο οι διαφωνίες του με τον ιστορικό ηγέτη των Φιλελευθέρων, Ε. Βενιζέλο, παραιτείται από την κυβέρνηση και διαλύει το κόμμα του. Δεν μετέχει στο ενιαίο κόμμα των Φιλελευθέρων που επανιδρύει ο Βενιζέλος και αποτυγχάνει στις εκλογές του 1928. Εξασφάλισε μόνο την έδρα του και δύο ακόμη για το κόμμα των Προοδευτικών και αντιπολιτεύθηκε έντονα το Βενιζέλο.³⁹⁹⁹

Στις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 1932 ο Καφαντάρης κατήλθε σε ξεχωριστό σχηματισμό έχοντας ασκήσει οξύτατη κριτική κατά του Βενιζέλου. Απέσπασε μάλιστα 97.000 ψήφους και 15 βουλευτές. Εξορίστηκε και αυτός την εποχή του Μεταξά, όπως και ο Μυλωνάς.⁴⁰⁰⁰ Στις εκλογές της 1ης Ιουνίου 1935 απείχε, λόγω του γεγονότος ότι οι εκλογές

³⁹⁹⁶ FO 371/58676 R 2713/1/19, Athens to FO, 15 Φεβρουαρίου 1946. Η 'Ελευθερία, την περίοδο αυτή προέβαλε την ιδέα της αναβολής των εκλογών και εξαπέλυε επιθέσεις εναντίον των Βρετανών. Ελευθερία 14 Φεβρουαρίου 1946.

³⁹⁹⁷ Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, ο.π. σ. 81.

³⁹⁹⁸ Φ. Γρηγοριάδη, Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας, τομ. Β, ο.π. σ.409-411.

³⁹⁹⁹ Για το Προοδευτικό κόμμα βλέπε Δ. Αγραφιώτης, Γ. Καφαντάρης, Αθήνα 1983 και Δ. Γούλας, Γ. Καφαντάρης Αθήνα, 1982.

⁴⁰⁰⁰ Κ. Κορέση, Γ. Παπανδρέου, Η ζωή του, οπ. σ. 187.

αποτελούσαν κατά τον ίδιο άρνηση της ίδιας της λαϊκής κυριαρχίας,⁴⁰⁰¹ ενώ επί κατοχής παρέμεινε τελείως άπρακτος, επικαλούμενος ασθένεια, και αρκέστηκε σε επιστολές προς την κατοχική κυβέρνηση για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα επισιτισμού στην Ευρυτανία.⁴⁰⁰²

Ο Καφαντάρης ήταν ο κατεξοχήν οπαδός της περιστολής των δικαιωμάτων του Γεωργίου. Ήταν αυτός που επέμενε ότι η μόνη λύση για την υπέρβαση του πολιτικού προβλήματος της χώρας ήταν να περιοριστεί ο ρόλος του μονάρχη και εγκαλούσε τους Βρετανούς που δεν προχωρούσαν σε λύση αντιβασιλείας.⁴⁰⁰³ Αντιθέτως, την ίδια στιγμή ο έτερος αντιμοναρχικός, ο Θ. Σοφούλης αρκούσαν να επισημαίνει ότι τα ελληνικά πολιτικά κόμματα είχαν αγνοηθεί στις διαβουλεύσεις περί αντιβασιλείας.⁴⁰⁰⁴

Εκτός, όμως από τις αντιμοναρχικές του θέσεις, σε παρατηρητές επί κατοχής είχε προκαλέσει την εντύπωση ότι σε σχέση με τις υπάρχουσες πολιτικές δυνάμεις θεωρούσε ως χειρότερο κακό το βασιλιά, φερόταν ως ο πιθανότερος συνεργάτης του ΕΑΜ και μάλιστα υπήρχαν και εκθέσεις επί κατοχής ότι απέβλεπε στη δημιουργία μιας μετεκλογικής αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης και με τη συμμετοχή ενός περιορισμένου αριθμού κομμουνιστών.⁴⁰⁰⁵

Το ίδιο το Προοδευτικό Κόμμα του Καφαντάρη δεν αποτελούσε ισχυρό πολιτικό πόλο αφού είχε σημαντική εκλογική πελατεία σε ορισμένες μόνο περιοχές της χώρας και κυρίως στην Ευρυτανία όπου στις εκλογές του 1936 έλαβε την πλειοψηφία σε σχέση με τους Φιλελεύθερους ενώ η εκλογική παρουσία του δημοκρατικού συνασπισμού στην υπόλοιπη Ελλάδα ήταν πολύ περιορισμένη.⁴⁰⁰⁶

Ο Καφαντάρης από πολύ νωρίς είχε εκδηλώσει τις διαφωνίες του για τον τρόπο με τον οποίο προετοιμάζονταν οι εκλογές. Στις 6 Οκτωβρίου 1945 δήλωσε αποφασιστικά στο Λήπερ ότι θα συμμετείχε σε εκλογές αυτός και το Προοδευτικό κόμμα του οποίου ηγούταν, μόνο με την προϋπόθεση ότι οι εκλογές θα προετοιμάζονταν σωστά ώστε κανείς να μη μπορεί να αμφισβητήσει την εγκυρότητά τους.⁴⁰⁰⁷ Όπως είχε δηλώσει και στις εφημερίδες, ακόμη και οι εκλογικοί κατάλογοι ήταν τελείως νόθοι.⁴⁰⁰⁸

⁴⁰⁰¹ Δ. Γούλας, Γ. Καφαντάρης, ο.π. σ.39-41.

⁴⁰⁰² Ο.π. σ. 95-119.

⁴⁰⁰³ Ο Καφαντάρης ακολούθησε παρελκυστική τακτική στην πρόσκληση Τσουδερού στις αρχές του 1944 να συμβάλει στην ανασυγκρότηση της βασιλικής κυβέρνησης του Καίρου.Ρ. Papastratis, οπ. σ. 164.

⁴⁰⁰⁴ Αρχείο Λαγάκου Ηλία, Συνδιάσκεψη 26ης Δεκεμβρίου 1944, Πρακτικά, Ομιλία Καφαντάρη και Σιάντου. ΕΛΙΑ

⁴⁰⁰⁵ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/ Στ-2(17), Έκθεση Αχ. Κύρου

⁴⁰⁰⁶ Η. Νικολακόπουλος, Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964, οπ. σ. 111.

⁴⁰⁰⁷ FO 371/48282, R 17077/4/19, Leeper to FO, 6 Οκτωβρίου 1945.

⁴⁰⁰⁸ Καθημερινά Νέα 9 Οκτωβρίου 1945.

Ο Καφαντάρης ήταν για τους Βρετανούς ένας 75χρονος πολιτικός με οξεία και αιχμηρή γλώσσα αλλά και με διαλυτικές τάσεις που επεδίωκε να προξενεί συνεχώς προβλήματα.⁴⁰⁰⁹ Όλες οι προσπάθειες του γηραιού πολιτευτή να πείσει τους Βρετανούς ότι στην Ελλάδα δεν ήταν κατάλληλες οι συνθήκες για να διεξαχθούν εκλογές αντιμετωπίστηκαν υπό αυτό το πρίσμα.⁴⁰¹⁰

Στο ΚΚΕ έτρεφαν εκτίμηση στο πρόσωπο του Καφαντάρη, στο μέτρο που υπήρχαν και πληροφορίες ότι αρνήθηκε να ανταποκριθεί στην προσπάθεια που έκανε ο κατοχικός πρωθυπουργός Ι. Ράλλης να συνενώσει τα αστικά πολιτικά κόμματα ώστε να γίνει ομαλά η μετάβαση προς την απελευθέρωση.⁴⁰¹¹ Μάλιστα ο Καφαντάρης είχε έρθει σε επαφή με το ΕΑΜ κατά την περίοδο λίγο πριν από την απελευθέρωση και ζήτησε να τηλεγραφηθεί στο Κάιρο υπόμνημα αντίδρασης για τις δραστηριότητες του απεσταλμένου της εθνικής κυβέρνησης στρατηγού Σπηλιωτόπουλου που προσπαθούσε να εξασφαλίσει συμφωνία με την κατοχική κυβέρνηση ώστε να παραδοθεί σε αυτόν η εξουσία κατά την αποχώρηση των Γερμανών.⁴⁰¹²

Να σημειωθεί ότι ο Καφαντάρης, κατά τη διάρκεια των συζητήσεων για κατάπαυση του πυρός το Δεκέμβριο του 1944, ήταν από τους λίγους που τόνιζε ότι το αναγκαίο για την Ελλάδα δεν ήταν η καθ' οιονδήποτε τρόπο απόδοση ευθυνών αλλά η εξεύρεση μιας κοινά αποδεκτής λύσης.⁴⁰¹³ Μάλιστα είχε εκφράσει και την άποψη ότι και η Ορεινή Ταξιαρχία έπρεπε να διαλυθεί, γεγονός που προκάλεσε το θυμό του Παπανδρέου.⁴⁰¹⁴ Μάλιστα ο Καφαντάρης αποκάλεσε την Ορεινή ταξιαρχία ως «ταξιαρχία πραιτοριανών».⁴⁰¹⁵ Με τον Καφαντάρη οι Βρετανοί είχαν από την αρχή πρόβλημα ενώ ο Λήπερ δεν έκρυβε την απογοήτευση του με τον Έλληνα πολιτικό.⁴⁰¹⁶

Το Μάρτιο του 1946, ένα μήνα πριν από τις εκλογές, τα πράγματα έγιναν για την κυβέρνηση των Φιλελευθέρων ιδιαίτερος προβληματικά αφού είχε αρχίσει να καλλιεργείται και η φήμη ότι, εξαιτίας του πείσματος του Σοφούλη να παραμείνει στην κυβέρνηση, θα διενεργούσε τελικά τις

⁴⁰⁰⁹ FO 371/48287 R 29497/4/19, Leeper to FO, 4 Δεκεμβρίου 1945.

⁴⁰¹⁰ Ο Καφαντάρης είχε υπογραμμίσει και στο ΜακΝήλ τον Νοέμβριο του 1945 ότι χωρίς την ύπαρξη κρατικών αρχών δε μπορούσαν να διεξαχθούν οι εκλογές. Σ. Σαράφης, Μετά τη Βάρκιζα, ο.π. σ. 181

⁴⁰¹¹ Αρχείο ΚΚΕ, Αλληλογραφία ΚΕ του ΚΚΕ, κουτί 145, φ. 7/32/119, ραδιοτηλεγραφήματα 66-67-68. ΠΓ του ΚΚΕ προς Γ. Ιωαννίδη, 2 Σεπτεμβρίου 1944.

⁴⁰¹² Αρχείο ΚΚΕ, Αλληλογραφία ΚΕ του ΚΚΕ, κουτί 145, φ. 7/32/135, ραδιοτηλεγράφημα 78-79, Ν. Πλουμπίδης προς Γ. Ιωαννίδη, 6 Σεπτεμβρίου 1944. ΑΣΚΙ.

⁴⁰¹³ Αρχείο Λαγάρκου Ηλία, Συνδιάσκεψη 26ης Δεκεμβρίου 1944, Πρακτικά, Ομιλία Καφαντάρη. ΕΛΙΑ

⁴⁰¹⁴ Αρχείο Λαγάρκου Ηλία, Συνδιάσκεψη 29ης Δεκεμβρίου 1944, Πρακτικά, Ομιλία Παπανδρέου. ΕΛΙΑ

⁴⁰¹⁵ Αρχείο Τσαλδάρη, (Παν. Κασσίμη), Ελληνική ορεινή ταξιαρχία, Διοίκηση, αρ. πρωτ. 8200, 30 Δεκεμβρίου 1944, Διαταγή, ΕΛΙΑ.

⁴⁰¹⁶ Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, οπ. σ. 51.

εκλογές αλλά τα κυβερνητικά κόμματα θα απείχαν. Την ίδια στιγμή οι δεξιές εφημερίδες ανέφεραν διαφοροποιήσεις στελεχών της κυβέρνησης και από τα δεξιά που απειλούσαν ότι αν ο Σοφούλης προχωρούσε σε αναβολή θα παραιτούνταν.⁴⁰¹⁷

Στο κόμμα των Φιλελευθέρων αλλά και στην κυβέρνηση τα πράγματα είχαν πάρει, μάλιστα, τη μορφή ανοικτής ρήξης. Η τρομοκρατία των παρακρατικών οργανώσεων δεν μπορούσε να συγκρατηθεί.⁴⁰¹⁸ Την 1η Μαρτίου ο Σοφούλης, επιχειρώντας να προλάβει πρωτοβουλίες των υπουργών του, δήλωσε ότι το κόμμα του θα λάβαινε οπωσδήποτε μέρος στις εκλογές.⁴⁰¹⁹ Στις 2 Μαρτίου, οι Καφαντάρης και Μυλωνάς δήλωσαν ότι θα συμμετείχαν στις εκλογές υπό την προϋπόθεση ότι θα τηρούνταν κάποιοι στοιχειώδεις όροι αντικειμενικότητας.⁴⁰²⁰ Την επόμενη μέρα ο Σοφούλης παραδέχτηκε με δηλώσεις του ότι οι βασιλικοί θα αποκτούσαν απόλυτη πλειοψηφία, στην περίπτωση που απείχε η αριστερά. Ακόμη όμως και στην περίπτωση μιας εκλογικής νίκης των Λαϊκών, αν η αριστερά τελικά, συμμετείχε, οι δυνάμεις θα τριχοτομούνταν και ο Τσαλδάρης ακόμη και ως πρωθυπουργός θα υποχρεωνόταν σε υποχωρήσεις.⁴⁰²¹

Στις 4 Μαρτίου ο Η. Πετιμεζάς από το ραδιόφωνο ζήτησε διακομματική συνεννόηση για να διεξαχθούν τίμιες εκλογές. Από τη συνεννόηση αυτή δεν απέκλειε και την άκρα αριστερά. Σε άλλη περίπτωση οι εκλογές θα ήταν έωλες. Έτσι και αλλιώς υπήρχε, κατά τον υπουργό, μια προσέγγιση του Τσουδερού και άλλων με το ΕΑΜ.⁴⁰²² Σε αυτή τη βάση ζητούσε υποχρεωτικά αναβολή, αντιπροσωπευτική κυβέρνηση και γενίκευση της αμνηστίας. Ο Σοφούλης έσπευσε να καταδικάσει τις δηλώσεις.⁴⁰²³ Την επόμενη ακριβώς μέρα οι εφημερίδες φιλοξενούσαν δήλωση του αναπληρωτή υπουργού Εξωτερικών Νόελ-Μπαίκερ ότι ήταν προς το συμφέρον της Ελλάδας η μη αναβολή των εκλογών.⁴⁰²⁴

Δεδομένου ότι ο Πετιμεζάς αρνήθηκε να ανασκευάσει, και μάλιστα προέβη σε δηλώσεις που ζητούσε από τις περιφερειακές οργανώσεις των

⁴⁰¹⁷ Καθημερινή 28 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁰¹⁸ Το πρακτορείο ΤΑΣ Βελιγραδίου ανέφερε ότι τα αστυνομικά όργανα εδίωκαν ανθρώπους και πέρα από την μεθόριο, στο εσωτερικό του γιουγκοσλαβικού εδάφους. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 5.5, Πολιτική, Υπουργείο τύπου και Πληροφοριών προς Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως, Γενική Διεύθυνση, Διεύθυνση Ασφαλείας, αρ. πρωτ. 8/332/16, υπουργός Μερκούρης, 13 Φεβρουαρίου 1946

⁴⁰¹⁹ Καθημερινά νέα 1 Μαρτίου 1946.

⁴⁰²⁰ Βήμα 2 Μαρτίου 1946.

⁴⁰²¹ Καθημερινά Νέα, 3 Μαρτίου 1946.

⁴⁰²² Βήμα 5 Μαρτίου 1946.

⁴⁰²³ Την ίδια στιγμή που ο διεθνής τύπος βοούσε από τις δηλώσεις του Σοφούλη ότι η Ελλάδα είχε φτάσει σε τέτοιο σημείο σε σχέση με την τρομοκρατία ώστε οι ίδιοι οι Φιλελεύθεροι δεν ξεχώριζαν από τους κομμουνιστές στα μάτια των παρακρατικών. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 25.5, Πολιτική, British League for Democracy in Greece, N. Dodds, S. Tiffany, L. Solley, σ. 34.

⁴⁰²⁴ Καθημερινή 5 Μαρτίου 1946.

Φιλελευθέρων να εξηγούν στους παρατηρητές ότι οι εκλογές ήταν νόθες, ο Σοφούλης του ζήτησε να παραιτηθεί. Δήλωσε μάλιστα, ότι ήταν πεπεισμένος ότι ο έτερος της ομάδας των αντιστασιακών Γ. Καρτάλης θα συμμετείχε στις εκλογές.⁴⁰²⁵ Ακολούθησε παρέμβαση του Τσουδερού που με ηπιότερο τρόπο ζήτησε από το Σοφούλη να αναβάλει του εκλογές.⁴⁰²⁶ Αν η αριστερά απείχε κατά τον πρώην πρωθυπουργό, τότε οι εκλογές θα προκαλούσαν μια γενικευμένη ρευστότητα. Αν, επίσης, δεν προχωρούσε η κυβέρνηση σε αναβολή, τότε αυτός δεν θα συμμετείχε και έθετε την παραίτηση του στη διάθεση του Σοφούλη. Οι απόψεις αυτές προκάλεσαν γενική αναστάτωση στο διεθνή Τύπο.⁴⁰²⁷

Τα πράγματα επιδεινώθηκαν από τη στιγμή που στο Ρώυτερ και ο υπουργός Εμπορίου Ι. Πελτέκης δήλωνε ότι η αποχή της αριστεράς σήμαινε σίγουρο εμφύλιο πόλεμο. Μάλιστα, ο Πελτέκης υπογράμμισε ότι ήταν ματαιοπονία να αναμένει κανείς τη διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών από μια κυβέρνηση που δεν ήταν αντιπροσωπευτική. Ψευδεπίγραφες εκλογές θα προκαλούσαν δεξιά δικτατορία και σίγουρο εμφύλιο.⁴⁰²⁸ Ο Σοφούλης απέπεμψε αμέσως τον Πελτέκη, ενώ λόγω της ηπιότητας στις διατυπώσεις ζήτησε από τον Τσουδερό να παραμείνει στην κυβέρνηση. Ο τελευταίος συμφώνησε.⁴⁰²⁹

Ο ίδιος ο Σοφούλης εκμυστηρεύθηκε στο Βρετανό επιτετραμμένο ότι σε αρκετές περιοχές της χώρας ανώτεροι κρατικοί υπάλληλοι διαμαρτύρονταν ότι δεν υπήρχαν οι στοιχειώδεις προϋποθέσεις για διεξαγωγή εκλογών.⁴⁰³⁰ Το ίδιο το κυβερνών κόμμα υφίστατο τις επιπτώσεις και ήταν προφανές ότι αντιμετώπιζε πρόβλημα συρρίκνωσης των δυνάμεων του εξαιτίας της κατάστασης.⁴⁰³¹ Μάλιστα ο γενικός διοικητής Μακεδονίας διαμαρτυρόταν ότι ο διοικητής Χωροφυλακής Βέροιας είχε διακοσμήσει το διοικητήριο του με εμβλήματα της «Χ» ενώ ο διοικητής της Ηπείρου

⁴⁰²⁵ Καθημερινή 6 Μαρτίου 1946.

⁴⁰²⁶ Βήμα 7 Μαρτίου 1946.

⁴⁰²⁷ Times 7 Μαρτίου 1946.

⁴⁰²⁸ Καθημερινή 7 Μαρτίου 1946.

⁴⁰²⁹ FO 371/58678 R 3347, Lascelles to FO. 8 Μαρτίου 1946

⁴⁰³⁰ Αντιθέτως οι δεξιές εφημερίδες υπαινίσσονταν συνεργασία του κράτους με την αριστερά με βάσει πληροφορίες ότι ακόμη και αστυνομικοί εφοδίαζαν με πλαστά κρατικά έγγραφα αριστερούς για να προβούν σε αντικρατικές ενέργειες. Καθημερινή 3 Μαρτίου 1946.

⁴⁰³¹ Παρότι κατά την ομιλία του Σοφούλη στη μεταπολεμική βουλή, δεν είχαν οι εκλογές τον χαρακτήρα ετυμηγορίας υπέρ των Λαϊκών αλλά, υπό καθεστώς εξαλλοσύνης, εκδηλώθηκε ο αντικομμουνισμός με την αντίθετη μορφή, δηλαδή τον μοναρχισμό. ωστόσο, δημιουργήθηκε με αυτές τις εκλογές πραγματική κατάσταση πολιτείας, στο πλαίσιο της οποίας θα λειτουργήσει και το κόμμα των φιλελευθέρων ως αντιπολίτευση. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής. (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α. Συνεδριάσεις Ε'. 18 Μαΐου 1946.

απειλούσε με παραίτηση επειδή δεν μπορούσε να ελέγξει τους υφισταμένους του.⁴⁰³²

Στο κόμμα των Φιλελευθέρων υπήρχε πλέον γενικευμένη αντίδραση αναφορικά με το θέμα της αναβολής, αφού τα στελέχη του κόμματος αδυνατούσαν ακόμη και να επισκεφθούν τις εκλογικές τους περιφέρειες.⁴⁰³³

Οι Βρετανοί φοβούνταν, μάλιστα, εσωτερική ανταρσία. Στην ίδια την κυβέρνηση ήταν πλέον προφανές ότι ο Καφαντάρης και ο Μερκούρης επρόκειτο να παραιτηθούν.⁴⁰³⁴ Υπήρχαν και εκτιμήσεις ότι Καρτάλης ερωτοτροπούσε με την αριστερά ενώ ο ίδιος ο Λήπερ τον συγκρατούσε να μην παραιτηθεί. Στα πρόθυρα παραίτησης ήταν και ο Μυλωνάς. Είναι ενδεικτικό της έκτασης της κρίσης ότι οι Βρετανοί σκέφτονταν το σχηματισμό υπηρεσιακής κυβέρνησης. Ακόμη όμως και η πρόταση του Πετιμεζά για αντιπροσωπευτική ήταν ανέφικτη. Η δεξιά αποκλειόταν, ο Παπανδρέου και ο Βενιζέλος θα αντιμετώπιζε την αντίδραση του ΕΑΜ και της αριστερής τάσης των Φιλελευθέρων.⁴⁰³⁵ Την ίδια μάλιστα στιγμή ο Ζαχαριάδης προσέφερε συνεργασία στους Φιλελευθέρους αν αναβάλλονταν οι εκλογές και το 50% των μελλοντικών εδρών της συμμαχίας.⁴⁰³⁶

Επιπλέον, αν ο Σοφούλης παραιτούνταν, η κυβερνητική μεταβολή θα επέφερε αναγκαίες αλλαγές στον κρατικό μηχανισμό τη στιγμή που ήταν έτοιμα τα πράγματα για εκλογές. Σε αυτή τη βάση έπρεπε να παραμείνει ο Σοφούλης υπό το υπάρχον καθεστώς αφού ακόμη και μια αναβολή δεν θα είχε κανένα αποτέλεσμα σε μια διαλυμένη και χωρίς ηθικό κυβέρνηση.⁴⁰³⁷ Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Βρετανοί θεωρούσαν τον Σοφούλη ως ένα άβουλο γέρο που χωρίς έλεγχο ήταν έτοιμος να προκαλέσει προβλήματα.⁴⁰³⁸

Συν τοις άλλοις, ο Δαμασκηνός κατηγορούσε το Σοφούλη ως υποκριτή που προσπαθούσε να παραπλανήσει για να αναβάλει τις εκλογές.⁴⁰³⁹ Υπό την έννοια αυτή ο Δαμασκηνός απειλούσε να απολύσει την κυβέρνηση, να διορίσει μια μεταβατική ακόμη και να αναλάβει ο ίδιος το αξίωμα του πρωθυπουργού. Ο Lascalles προειδοποίησε το Δαμασκηνό να μην προχωρήσει σε τέτοια κίνηση γιατί υπήρχε ο κίνδυνος μεγάλων αναταραχών και κυρίως η διεθνής κοινή γνώμη θα απέρριπτε τις εκλογές

⁴⁰³² FO 371/58679 R 3742, Lascelles to FO, 9 Μαρτίου 1946

⁴⁰³³ Δηλώσεις του υπουργού Τύπου Η. Πετιμεζά, Καθημερινή 5 Μαρτίου 1946.

⁴⁰³⁴ Βήμα 24 Αυγούστου 1946 και Αρχείο ΕΔΑ, Εθνική Αντίσταση, Ανοικτή Επιστολή Στ. Μερκούρη ΑΣΚΙ και Βήμα 20 Μαρτίου 1946.

⁴⁰³⁵ FO 371/58678 R 3746, Lascelles to FO, 9 Μαρτίου 1946.

⁴⁰³⁶ Καθημερινή 8 Μαρτίου 1946.

⁴⁰³⁷ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, καταγραφή 5.5, Πρεσβεία στην Ουάσιγκτον, Υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ προς Υπουργείο Εσωτερικών στην Αθήνα 5 Μαρτίου 1946.

⁴⁰³⁸ FO 371/58678 R 3746, Lascelles to FO, 9 Μαρτίου 1946

⁴⁰³⁹ Την αρνητική αυτή στάση του Δαμασκηνού προέβαλαν κατά κόρον οι δεξιές εφημερίδες. Καθημερινή 11 Μαρτίου 1946.

αυτές. Ο Δαμασκηνός υποχώρησε και είπε ότι μετά τις εκλογές θα παραιτηθεί⁴⁰⁴⁰

Στις 9 Μαρτίου ο Καφαντάρης δήλωσε ότι τελεσίδικα θα απείχε από τις εκλογές αυτές.⁴⁰⁴¹ Κατηγόρησε τους Βρετανούς ότι αυτοί ευθύνονταν για την κατάσταση επιβολής της τρομοκρατίας και ότι παρεμπόδισαν κάθε εκκαθάριση.⁴⁰⁴² Ούτε το κλίμα της τρομοκρατίας των Δεξιών που απειλούσαν να χρησιμοποιήσουν το στρατό επέτρεπε να διεξαχθούν εκλογές υπό καθεστώς ισονομίας.⁴⁰⁴³

Εκτός των άλλων, κατά τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης, παρότι οι σύμμαχοι είχαν αναβάλει το δημοψήφισμα για δύο χρόνια, ακριβώς για να μην δώσουν στις εκλογές καθεστωτικό χαρακτήρα, ωστόσο το κράτος, ελεγχόμενο πλήρως από τους μοναρχικούς, διεξήγαγε εκλογές που είχαν τη μορφή δημοψηφίσματος. Σε καμία περίπτωση δεν επρόκειτο να νομιμοποιηθούν από το κόμμα του οι διαδικασίες και να συμμετάσχουν σε μια «τοιαύτην κατά του λαού συνομοσία».⁴⁰⁴⁴

Αντίστοιχες ήταν και οι δηλώσεις των Καρτάλη και Μυλωνά. Ο Καρτάλης ζήτησε σύγκλιση υπουργικού συμβουλίου ώστε να υιοθετηθεί ενιαία στάση για το θέμα των εκλογών. Ο Μυλωνάς πρόσθετε ότι χωρίς την αριστερά οι εκλογές θα ήταν παρωδία. Οι αγρότες υπέφεραν και από την τρομοκρατία. Παντού ακουγόταν ότι ο Καφαντάρης θα προκαλούσε και κυβερνητική κρίση με την παραίτηση του αλλά θα υποκινούσε και άλλους να παραιτηθούν,⁴⁰⁴⁵ ενώ θα ακολουθούσε ο Καρτάλης, μαζί με τους Παππά και Γεωργάκη. Αναμενόταν μέχρι και 12 παραιτήσεις.⁴⁰⁴⁶

Σε αντίδραση ο Σοφούλης δήλωσε στις εφημερίδες ότι, παρόλο που συμεριζόταν τις επιφυλάξεις ότι οι εκλογές δεν θα τηρούσαν βασικές δημοκρατικές προϋποθέσεις, ο ίδιος θα τις διεξήγαγε γιατί δεν ήταν φυγόμαχος.⁴⁰⁴⁷ Αν δεν πληρούσαν έστω και στοιχειώδεις όρους

⁴⁰⁴⁰ FO 371/58678 R 3748, Lascelles to FO, 9 Μαρτίου 1946

⁴⁰⁴¹ Τις δηλώσεις Καφαντάρη παρουσίασε αναλυτικά στη Μόσχα το πρακτορείο ΤΑΣ Αθηνών. Υπουργείο Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2. Πολιτική. Πρεσβεία Μόσχας προς Υπουργείο Τύπου και Πληροφοριών, αρ. πρωτ. 13990, 16 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁴² Στις 10 Μαρτίου 1946 διαπίστωσε ότι οι εκλογές θα εξελίσσονταν σε παρωδία που εγκυμονούσε μεγάλους κινδύνους για τη χώρα. Ελευθερία 5 Μαρτίου 1946 και 12 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁴³ Καθημερινά Νέα 10 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁴⁴ Βήμα 10 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁴⁵ Οι Λαϊκοί μιλούσαν για σκευωρία των δημοκρατικών. Καθημερινή, 12 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁴⁶ Όπως αναμενόταν οι παραιτήσεις αυτές προσέλαβαν τεράστια δημοσιότητα ιδίως στις αριστερές εφημερίδες σε παγκόσμιο επίπεδο. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 25.5. Πολιτική, Πρεσβεία Μόσχας προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 259/Σ, Περιοδικό «Μπολσεβίκος», Διάλεξη Σ. Μπελνίκωφ 28 Μαρτίου 1946, 7-8 Απριλίου 1946

⁴⁰⁴⁷ Μάλιστα, εξαπέλυσε και επιθέσεις κατά των κομμουνιστών ότι συνέπρατταν στα σύνορα με τους κομιτατζήδες στο πλαίσιο της εφαρμογής σχεδίου απόσπασης της Μακεδονίας. Καθημερινή 5 Μαρτίου 1946.

διαβεβαίωσε τους ψηφοφόρους του ότι θα τις κατήγγειλε.⁴⁰⁴⁸ Ο βασικότερος όμως λόγος της συμμετοχής του ήταν ότι έπρεπε η Ελλάδα να αποκτήσει λαοπρόβλητη κυβέρνηση ώστε να συμμετάσχει στις μελλοντικές διασκέψεις ειρήνης και να διεκδικήσει τα δίκαια της.⁴⁰⁴⁹

Ωστόσο, ο Σοφούλης δεν μπορούσε να ελέγξει πλέον τους πρώην συνεργάτες του. Έτσι παραιτήθηκαν από την κυβέρνηση οι πέντε υπουργοί του Προοδευτικού Κόμματος,⁴⁰⁵⁰ 4 από τους 5 υπουργούς και υφυπουργούς των μετριοπαθών της αντίστασης (δηλώσεις Γ. Καρτάλη, Ηρ. Πετιμεζά, Ι. Γεωργάκη και Γ. Παππά).⁴⁰⁵¹ Επίσης, τα δύο κυβερνητικά μέλη του Αγροτικού Κόμματος (Α. Μυλωνάς, Στ. Μερκούρης, ο Γ. Αθανασιάδης-Νόβας, ο Ευριπαίος, ο Μπουρδάρας και ο Παπασταύρου).⁴⁰⁵² Στις 29 Μαρτίου παραιτήθηκε και ο Χρυσ. Ευελπίδης⁴⁰⁵³ ενώ ο Εμ. Τσουδερός δήλωσε αποχή από τις εκλογές αν και παρέμεινε στην κυβέρνηση.⁴⁰⁵⁴ Επιπλέον ο Καφαντάρης απέδωσε ευθύνες στην κυβέρνηση ότι επανέφερε στη χώρα το κλίμα του 1935 και προοιωνιζόταν μια ολοσχερή καταστροφή με το εκλογικό αποτέλεσμα που θα αναπαρήγαγε διχασμούς του παρελθόντος.⁴⁰⁵⁵

Ο Σοφούλης δήλωσε στο Βρετανό επιτετραμμένο ότι δεν ενοχλούνταν από τις παραιτήσεις αυτές αφού έτσι και αλλιώς η ομάδα αυτή ήταν πηγή μακραίωνης αναστάτωσης για τους Φιλελευθέρους. Και ο Καρτάλης ήταν περίπτωση που η απουσία του δεν θα προκαλούσε δυσεπίλυτο πρόβλημα. Ειδικά για τον Καρτάλη ο Σοφούλης είπε ότι επρόκειτο για μια αμελητέα ποσότητα,⁴⁰⁵⁶ ότι δεν ήταν σταθερός στις επιλογές του και ότι συμπεριλήφθη στην κυβέρνηση για να δημιουργηθεί η εικόνα ότι εκπροσωπούνταν και η αντίσταση στην κυβέρνηση.⁴⁰⁵⁷

Για τον Καφαντάρη οι Βρετανοί δεν είχαν αντίρρηση⁴⁰⁵⁸ αλλά για τον Καρτάλη ζήτησαν άλλη μεταχείριση. Γιατί εκτός των άλλων είχε σημαντικό

⁴⁰⁴⁸ Οι δεξιές εφημερίδες μιλούσαν για προμελετημένο σχέδιο του Σοφούλη να ακυρώσει στην πράξη τις εκλογές. Καθημερινή 8 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁴⁹ καθημερινή 9 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁵⁰ Βήμα 10 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁵¹ Ελευθερία 5 Μαρτίου 1946 και 12 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁵² Δηλώσεις Α. Μυλωνά. Βήμα 10 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁵³ Μάλιστα, όπως δήλωσε ο Ευελπίδης ο λόγος της παραίτησης του ήταν ότι δεν μπορούσε να θέσει υποψηφιότητα λόγω της τρομοκρατίας στην εκλογική του περιφέρεια. Ριζοσπάστης 29 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁵⁴ Βήμα 13 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁵⁵ Κατά τον Τσουδερό, η μελλοντική βουλή θα ήταν μια αχαλίνωτος ομήγυρη δεξιών. Βήμα 10 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁵⁶ Στις εφημερίδες ο Σοφούλης ισχυρίστηκε ότι σε καμία περίπτωση δεν ήταν κρίση. Καθημερινή 10 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁵⁷ FO 371/58679 R 3731 Lascelles to FO. 8 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁵⁸ Να σημειωθεί ότι η πολιτική Καφαντάρη και διεθνώς θεωρούνταν αντιαγγλική. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 5.5, Πολιτική, Πρεσβεία Βελιγραδίου προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 307, 11 Μαρτίου 1946.

ρόλο στην προσπάθεια οικονομικής ανασυγκρότησης. Ο Σοφούλης, ωστόσο, αντέτεινε ότι μόνο η παραίτηση Τσουδερού ήταν το πρόβλημα. Για το Σοφούλη, ο Καρτάλης είχε υπογράψει μυστική συμφωνία με τους κομμουνιστές και έπρεπε να απολακτιστεί πάση θυσία.⁴⁰⁵⁹

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Σοφούλης και ενώ του είχαν δηλώσει ότι το θέμα της απόφασης υπέρ της αναβολής ήταν κατεξοχήν υπόθεση της κυβέρνησης⁴⁰⁶⁰, ο ίδιος ανίκανος να διαφοροποιηθεί και να αναλάβει τέτοια ευθύνη, αναζητούσε ασμένως ερείσματα σε διεθνές επίπεδο ώστε να εφαρμόσει αυτό που αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για τον ίδιο.⁴⁰⁶¹

Έφτασε μέχρι του σημείου να απευθυνθεί στους Σοβιετικούς και να ζητήσει στήριξη ώστε να αναβληθούν οι εκλογές κατά 1 μήνα από τα συμφωνηθέντα. Ο ίδιος ο πρέσβης της Ελλάδας στη Μόσχα Ι. Πολίτης απέρριψε την ολοκλήρωση του διαβήματος με το αιτιολογικό ότι κάτι τέτοιο, απευθυνόμενο σε χώρα που είχε διακοινώσει την πρόθεση της να μην αναμιχθεί κατά κανένα τρόπο στα εσωτερικά της Ελλάδος, ισοδυναμούσε με αποδοχή ότι η ξένη επέμβαση στέρησε από τη χώρα τη δυνατότητα να εξασφαλίσει τις πολιτικές ελευθερίες των Ελλήνων. Ο Πολίτης ρώτησε το ελληνικό υπουργείο των Εξωτερικών τι θα έπρεπε να απαντήσει αν ο Μολότοφ τον ρωτούσε γιατί η κυβέρνηση δέχτηκε να διεξαγάγει εκλογές σε ημερομηνία που πίστευε ότι ήταν αδύνατο να διεξαχθούν.⁴⁰⁶²

Είναι επίσης ενδεικτικό της αδυναμίας του Σοφούλη να αντιταχθεί στις βρετανικές υποδείξεις, το γεγονός ότι όταν στο κόμμα του κορυφωνόταν η προσπάθεια να αναβληθούν έστω και για μικρό χρονικό διάστημα οι εκλογές, ο ίδιος προσπαθούσε να παραπέμψει το θέμα σε απόφαση των παρατηρητών. Οι τελευταίοι με υπόδειξη των κυβερνήσεων τους διακοίνωσαν ότι ήταν θέμα της κυβέρνησης και όχι δικό τους.⁴⁰⁶³

Ο ίδιος ο Σοφούλης δήλωσε ότι η μόνη περίπτωση αναβολής θα ήταν ένα τεχνικό κώλυμα. Το Ρώυτερ, μάλιστα, σε σχέση με την αμφιλεγόμενη αυτή δήλωση, αναρωτιόταν τι σημαίνει τεχνικό κώλυμα.⁴⁰⁶⁴ Αμφιλεγόμενη, γιατί στις 9 Μαρτίου 1946, ο αναπληρών πρέσβης Lascelles είχε ενημερώσει το Σοφούλη για την απάντηση Bevin αναφορικά με την

⁴⁰⁵⁹ FO 371/58679 R 3731 Lascelles to FO, 8 Μαρτίου 1946

⁴⁰⁶⁰ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2, Πολιτική, Πρεσβεία Ουάσιγκτον προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 4940, 20 Δεκεμβρίου 1946

⁴⁰⁶¹ Να σημειωθεί ότι σε διεθνές επίπεδο το κλίμα ήταν δεκτικό σε μια πιθανή απόφαση αναβολής, δεδομένου ότι και στο ίδιο το Βρετανικό κοινοβούλιο πολλοί αμφισβητούσαν την διεξαγωγή των εκλογών στην Ελλάδα. Καθημερινή 19 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁶² Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2, Πολιτική, Πρεσβεία Μόσχας προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 1206, 9 Δεκεμβρίου 1946

⁴⁰⁶³ Καθημερινή 16 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁰⁶⁴ Καθημερινή 19 Μαρτίου 1946.

ανταλλαγή επιστολών και ήταν απορριπτική για οποιοδήποτε ενδεχόμενο αναβολής. Ως εκ τούτου ο Σοφούλης προέβη σε μια δήλωση που απηχούσε το γεγονός ότι από τη μια πλευρά θεωρούσε ως ανεδαφική τη διεξαγωγή τίμιων εκλογών αλλά από την άλλη ήταν υποχρεωμένος να τηρήσει την υπόσχεση του ότι θα παρέμενε πιστός στο σχέδιο των Βρετανών για τη διεξαγωγή εκλογών. Μάλιστα, είχε δεσμευτεί ότι θα προέβαινε σε μερικές θεαματικές ενέργειες ώστε να φανεί ότι το κράτος αντιμετώπιζε τη διασύνδεση παρακρατικών και κατώτερου κρατικού μηχανισμού και επομένως ότι ήταν εφικτή η δίκαιη διεξαγωγή της εκλογικής διαδικασίας.⁴⁰⁶⁵

Να σημειωθεί ότι την ίδια στιγμή ομάδα 74 βουλευτών του βρετανικού Κοινοβουλίου ζητούσαν αναβολή των εκλογών και καταμαρτυρούσαν στο Σοφούλη ότι ήταν υπεύθυνος για τον τρόπο που θα διεξάγονταν οι εκλογές. Για τους βουλευτές αυτούς, η απόρριψη του αιτήματος για αντιπροσωπευτική κυβέρνηση ήταν προϊόν εσφαλμένης νοοτροπίας του γηραιού αρχηγού που δεν αναγνώριζε τους υπάρχοντες πολιτικούς συσχετισμούς.⁴⁰⁶⁶

Οι Βρετανοί απάντησαν με σκλήρυνση στάσης έναντι των επιφυλάξεων του γηραιού πρωθυπουργού. Λίγο πριν την αποχώρησή του από τη θέση του πρεσβευτή στην Ελλάδα, ο Λήπερ, σε επίσημη αναφορά του στο Λονδίνο, ζήτησε να υποστηριχθεί χωρίς περιστροφές η ελληνική δεξιά, αφού το Κέντρο δεν αποτελούσαν πλέον αξιόπιστο παράγοντα στήριξης της βρετανικής πολιτικής. Αλλά και σε αυτή την περίπτωση έπρεπε να ελεγχθεί πολιτικά διότι οι ηγέτες της ήταν δεύτερης κατηγορίας και τον πραγματικό έλεγχο ασκούσαν οι παρακρατικοί. Ζήτησε μάλιστα ο διάδοχος του στην πρεσβεία να καταστήσει σαφές ότι η Βρετανία δεν θα δεχόταν μια πραξικοπηματική επαναφορά του βασιλιά αλλά θα ζητούσε πρώτα την αποκατάσταση ενός ήπιου κλίματος και κυρίως την ολοκλήρωση του προγράμματος ανασυγκρότησης.⁴⁰⁶⁷

Ωστόσο, ο Σοφούλης επέλεξε να διαψεύσει το Βρετανό πρέσβη ότι δεν μπορούσε να φέρει τα πράγματα εις πέρας. Αφού δήλωσε περιπαικτικά ότι οι παραιτήσεις ήταν ευπρόσδεκτες,⁴⁰⁶⁸ υπογράμμισε προς όλους τους αποδέκτες ότι τα πάντα ήταν υπό έλεγχο και ότι η κυβέρνηση μπορούσε να αναπληρώσει τα κενά και να βαδίζει απρόσκοπτα προς τις εκλογές.⁴⁰⁶⁹ Να

⁴⁰⁶⁵ FO 371/58679 R 3741, Leeper to FO, 9 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁶⁶ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 5.5, Πολιτική, Ελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών, Λονδίνο προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 1781, Δήλωση 74 Άγγλων Βουλευτών, 11 Μαρτίου 1946

⁴⁰⁶⁷ FO 371/58679 R 3741, Leeper to FO, 9 Μαρτίου 1946

⁴⁰⁶⁸ Ιδιαίτερη έμφαση έδωσαν οι Σοβιετικοί στις παραιτήσεις αυτές. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2, Πολιτική, Πρεσβεία Μόσχας προς Υπουργείο Τύπου και Πληροφοριών, αρ. πρωτ. 13990, 16 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁶⁹ Βήμα 12 Μαρτίου 1946.

σημειωθεί ότι ο Καφαντάρης κατηγόρησε την κυβέρνηση για φασιστική νοοτροπία.⁴⁰⁷⁰

Από τους παραιτηθέντες διέρρευσαν και οι εντολές του Μπέβιν για την μη αναβολή των εκλογών καθώς και οι επιτιμητικές φράσεις για την ελληνική αριστερά. Ο αριστερός Τύπος μιλούσε για Εργατικούς που δεν διέφεραν σε τίποτε από τους συντηρητικούς.⁴⁰⁷¹ Αντίστοιχες ήταν και οι αντιδράσεις του διεθνούς Τύπου.⁴⁰⁷² Σε αντίπραξη, το Βήμα δημοσίευσε δήλωση ευγνωμοσύνης του Μπέβιν προς το Σοφούλη.⁴⁰⁷³

Να σημειωθεί ότι στο βρετανικό κοινοβούλιο πλήθαιναν οι κατηγορίες έναντι της κυβέρνησης για την πολιτική της στην Ελλάδα. Όταν ο βουλευτής M. Wilkes ρώτησε ποιος επιτέλους ήταν στην Ελλάδα, εκτός από τους Λαϊκούς, εκείνος που ήθελε να γίνουν οι εκλογές στην ημερομηνία που είχε σχεδιάσει το ΦΟ, ο McNeill απάντησε ότι ο ίδιος ο Έλληνας πρωθυπουργός.⁴⁰⁷⁴ Μάλιστα, άλλος βουλευτής κατηγόρησε τους Βρετανούς ότι οδηγούσαν το Σοφούλη και το ελληνικό Κέντρο σε πολιτική κατάρρευση.⁴⁰⁷⁵

Στις 14 Μαρτίου όλα τα αριστερά κόμματα δημοσιοποίησαν επιστολή στο Μπέβιν ότι αν αναβάλλονταν οι εκλογές θα συμμετείχαν υπό την προϋπόθεση ότι προχωρούσαν οι εκκαθαρίσεις, δινόταν αμνηστία και σχηματιζόταν αντιπροσωπευτική κυβέρνηση. Ακόμη και από το διεθνές πεδίο υπήρχαν φωνές που συνηγορούσαν στην κατεύθυνση αναβολής. Για παράδειγμα, στις 19 Μαρτίου 1946, έφτασε στο Λονδίνο η έκκληση του πρωθυπουργού της Νέας Ζηλανδίας Φραϊήζερ που ζητούσε να επανατοποθετηθεί η βρετανική πολιτική. Ωστόσο, ο Μπέβιν διαβεβαίωνε όλους τους αποδέκτες ότι η διενέργεια των εκλογών ήταν σύμφωνη με την πλειοψηφία του ελληνικού λαού.⁴⁰⁷⁶

Τελικά ο Σοφούλης με ιδιαίτερο πείσμα⁴⁰⁷⁷ διαβεβαίωσε το Βρετανό πρέσβη Νόρτον ότι σκόπευε να διεξαγάγει τις εκλογές οπωσδήποτε.⁴⁰⁷⁸ Ωστόσο υπό τη μορφή έκκλησης σημείωσε ότι δεν είχε ιδιαίτερες αυταπάτες

⁴⁰⁷⁰ Καθημερινή 11 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁷¹ Μάχη 12 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁷² Times, Observer και News Chronicle 8 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁷³ Βήμα 12 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁷⁴ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 5.5, Πολιτική, Ελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών, Λονδίνο προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 1776, Parliamentary Debates, 11 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁷⁵ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, καταγραφή 5.5, Πολιτική, Ελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών, Λονδίνο προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 1776, Parliamentary Debates, Mr Warbey Question, 11 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁷⁶ FO 371/58680 R 4451, 19 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁷⁷ Ο Σοφούλης απαγόρευσε τις συγκεντρώσεις του ΚΚΕ λόγω της αποχής του από τις εκλογές Καθημερινή 14 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁷⁸ FO 371/58680 R4542 Norton to FO 21 Μαρτίου 1946.

για το πολιτικό μέλλον της χώρας.⁴⁰⁷⁹ Όταν ο Νόρτον του είπε ότι μετεκλογικά έπρεπε να σχηματιστεί κυβέρνηση συνασπισμού, ο Σοφούλης το απέκλεισε αφού αμέσως μετά τις εκλογές η Δεξιά θα επέσπευδε το δημοψήφισμα.⁴⁰⁸⁰ Όπως υπογράμμισε στην ομιλία του στην πρώτη μεταπολεμική βουλή είχε επίγνωση των συνθηκών αλλά διεξήγαγε τις εκλογές ως «την απαρχή εκτέλεσης ενιαίου προγράμματος» του αστικού κόσμου. Η κυβέρνηση των Λαϊκών όμως δεν εκπλήρωσε το πρόγραμμα αυτό λόγω υποχρεώσεων έναντι του βασιλιά και ο λαός παραδίδεται και πάλι απροστάτευτος στην μήνι των παρακρατικών οργανώσεων.⁴⁰⁸¹

Το επιμύθιο της πολιτικής του Σοφούλη ήταν η δήλωση του στις 19 Μαρτίου 1946 ότι αν και το κόμμα του επιδίωξε να διενεργήσει εκλογές υπό την προϋπόθεση ότι θα αποκαθίστατο πλήρως η τάξη, παραδεχόταν ότι ακόμη και για το κόμμα του δεν υπήρχαν οι κατάλληλες προϋποθέσεις να εκτεθεί στις εκλογές. Σε ολόκληρη τη χώρα μόνο οι μοναρχικοί είχαν την απόλυτη δυνατότητα να πραγματοποιούν το πολιτικό τους έργο.⁴⁰⁸² Επιπλέον στις 27 Μαρτίου 1946 ο Σοφούλης δήλωσε στους ξένους ανταποκριτές ότι οι εκλογές έπρεπε κανονικά να αναβληθούν μέχρι το φθινόπωρο του 1946 αλλά διεθνείς πιέσεις υποχρέωσαν στην επίσπευση τους.⁴⁰⁸³

Στις 21 Μαρτίου 1946 οι Βρετανοί, με νυκτερινή ανακοίνωση του υπουργείου των Εξωτερικών, επιβεβαίωσε ότι η αποχή δεν ήταν λόγος αναβολής των εκλογών και ότι αυτές έπρεπε να διεξαχθούν κανονικά. Ο Σοφούλης έσπευσε να το αποδεχθεί με κάθε τρόπο.⁴⁰⁸⁴ Στις ενδουπηρεσιακές συνεννοήσεις των Βρετανών ήταν εμφανής η αγωνία για τα ποσοστά συμμετοχής στις εκλογές, ιδίως από τη στιγμή που διαφαινόταν ότι ο Σοφούλης δεν είχε τον έλεγχο του κόμματός του. Το πρόβλημα δεν ήταν καθεαυτή η αποτυχία του Κέντρου όσο η νομιμοποίηση των εκλογών μέσω ικανοποιητικών ποσοστών συμμετοχής. Ο Μπέβιν ενημέρωσε το Νόρτον ότι έπρεπε να ασκηθεί κάθε δυνατή πίεση ώστε να επιτευχθεί η μεγαλύτερη δυνατή συμμετοχή.⁴⁰⁸⁵

⁴⁰⁷⁹ Να σημειωθεί ότι ο ίδιος παραδέχθηκε στη μεταπολεμική Βουλή ότι η διαδικασία ήταν κακή και ζήτησε για να καταστεί αδιάβλητο το δημοψήφισμα να μεσολαβήσει επαρκής χρόνος ώστε να συμπληρωθούν οι εκλογικοί κατάλογοι και να εμπεδωθεί η τάξη Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, Συνεδριάσεις Ε', 18 Μαΐου 1946.

⁴⁰⁸⁰ FO 371/58680 R 4542, Norton to FO 21 Μαρτίου 1946

⁴⁰⁸¹ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, Συνεδριάσεις Ε', 18 Μαΐου 1946.

⁴⁰⁸² Ελευθερία 19 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁸³ FO 371/58682, R 5019 Norton to FO, 29 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁸⁴ Καθημερινή 21 Μαρτίου 1946.

⁴⁰⁸⁵ FO 371/58680 R 4527, FO to Norton, 20 Μαρτίου 1946

Έτσι, ή αλλιώς από τις υποψηφιότητες είχε διαφανεί ότι δεν υπήρχε δυνατότητα επανάκαμψης του κόμματος των Φιλελευθέρων αφού μετά τον κατακερματισμό, από τους 126 βουλευτές του ΚΦ προπολεμικά, οι 47 πολιτεύτηκαν με το κόμμα του Θ. Σοφούλη, οι 13 με το κόμμα του Σ. Βενιζέλου, οι 6 με το Κόμμα του Παπανδρέου, 6 με το Κόμμα του Γονατά ενώ 15 είχαν συνταχθεί με την αριστερά. Σημαντικός αριθμός στελεχών είχε δηλώσει αποχή.⁴⁰⁸⁶ Ο Λήπερ σε καμία περίπτωση δεν υπολόγιζε το ποσοστό των Φιλελευθέρων πάνω από 15%⁴⁰⁸⁷

Στις κεντρογενείς δυνάμεις που απείχαν εκτός από τις μεμονωμένες προσωπικότητες περιλαμβάνονταν η Ένωσις Αγροτικών Κομμάτων που περιελάμβανε το Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος και Αγροτικό δημοκρατικό Κόμμα Ελλάδος, Αγροτικά Ομάδες του Αγροτικού και Εργατικού Κόμματος. Αρχηγός του σχηματισμού ήταν ο Αλ. Μυλωνάς. Πολιτικός με ιδιαίτερη επιτυχία ως υπουργός Γεωργίας αλλά σύμφωνα με τους αντιπάλους του επίσης φιλόδοξος να ηγηθεί κόμματος και μάλιστα αγροτικού. Πεισματικά αντιβασιλικός.⁴⁰⁸⁸ Να σημειωθεί ότι ο Μυλωνάς, κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης του Λιβάνου απέφυγε να επιτεθεί κατά του ΕΑΜ, εκπληρώνοντας τα σχέδια του τότε πρωθυπουργού Παπανδρέου να καταγγελθεί το ΕΑΜ ως παράγοντας εμφυλίου πολέμου.⁴⁰⁸⁹

Το κόμμα του συγκροτήθηκε στις 14 Σεπτεμβρίου 1945 και συγκέντρωνε στελέχη των διαφόρων αγροτικών κομμάτων του μεσοπολέμου (Αγροτικού, Δημοκρατικού Αγροτικού, Σοσιαλιστικού Αγροτικού). Είχε ιδιαίτερη δύναμη στα βόρεια Επτάνησα όπου στις εκλογές του 1936, με αυτοτελή κάθοδο. Εξέλεξε 4 βουλευτές. Στην κυβέρνηση Σοφούλη είχε έναν υπουργό και ένα υφυπουργό. Γραμματέας του κόμματος ήταν ο Α. Παγκούτσος.⁴⁰⁹⁰

Τα αστικά πολιτικά κόμματα που έλαβαν μέρος στις εκλογές του 1946 στην ουσία αναπαρήγαγαν τη διάταξη των πολιτικών δυνάμεων της προπολεμικής περιόδου αφού σε επίπεδο εκπροσωπήσεων και παραταξιακών συμβόλων προβάλλονταν ως απλές μετεξελίξεις των αντίστοιχων προπολεμικών κομμάτων.

Η εικόνα των κομμάτων αυτών δημιουργούσε την εντύπωση ότι δεν μεσολάβησε καμία αλλαγή στη χώρα από τις εκλογές του 1936, ακόμη και

⁴⁰⁸⁶ Γ. Δαφνής, ο.π. σ. 374 και Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β', 1945-1947, 1949, 1952, ο.π. σ. 18.

⁴⁰⁸⁷ FO 371/58677, R 3288 Leeper to FO, 23 Φεβρουαρίου 1946

⁴⁰⁸⁸ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, ΓΑ/ Στ-2(17), Έκθεση Αχ. Κύρου

⁴⁰⁸⁹ P. Papastratis, οπ. σ. 184.

⁴⁰⁹⁰ Ο Παγκούτσος ενεργούσε σαν στέλεχος του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδος του Α. Μυλωνά. Στα 1950 εμφανίστηκε ξανά στις εκλογές ως αρχηγός του Αγροτικού Κόμματος σε τρεις εκλογικές περιφέρειες (Τρικάλων Πέλλης και Έβρου). Στις εκλογές του 1951 παρουσιάζεται ως συνεργαζόμενος στο ψηφοδέλτιο του Κόμματος των Φιλελευθέρων. Αποτελέσματα Εκλογών 1946-1977. Αθήνα 1981. σ. 43.

στο επίπεδο της αδυναμίας να συγκροτηθεί ένας ευρύς συνασπισμός που θα μπορούσε σύμφωνα με τις προτροπές ορισμένων δεξιών αρθρογράφων να αντιμετωπίσει αποφασιστικά την αριστερά. Ακόμη και οι μικρότεροι ηγέτες (Κανελλόπουλος Παπανδρέου) δεν κατόρθωσαν να βρουν ένα επίπεδο συνεννόησης.

Κεφάλαιο 15

Η ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ

Δεδομένου ότι το ΚΚΕ είχε επιλέξει καθόλη την περίοδο να κινείται στα πλαίσια της δημοκρατικής νομιμότητας, η στάση του σε σχέση με τις επικείμενες εκλογές έπρεπε να διαμορφωθεί με ιδιαίτερη προσοχή, στο βαθμό που δεχόταν αιτιάσεις από τους αντιπάλους του ότι αρνούνταν εκ προοιμίου τις δημοκρατικές διαδικασίες και προσδιοριζόταν από επαναστατικές θεωρίες που αρνούνταν τις εκλογικές διαδικασίες.⁴⁰⁹¹ Σε αυτή τη βάση, και εξαιτίας της έκρυθμης κατάστασης που επικρατούσε, το ΚΚΕ έπρεπε να αποφύγει να ταυτιστούν οι διαμαρτυρίες του σε σχέση με το κλίμα που επικρατούσε λίγο πριν τις εκλογές με άρνηση της ίδιας της εκλογικής διαδικασίας ως μέσου για την επίλυση του πολιτικού προβλήματος της χώρας.⁴⁰⁹²

Ακριβώς για το λόγο αυτό, το ΚΚΕ, όλο το 1945, τόνιζε την προσήλωσή του στην αναγκαιότητα διεξαγωγής της εκλογικής διαδικασίας και έθετε ως ακρογωνιαίο λίθο της πολιτικής αυτής τη διασφάλιση των προϋποθέσεων ώστε να διεξαχθούν κατά το δυνατόν ανόθευτες εκλογές που θα πληρούσαν τους όρους μιας ικανοποιητικής αποτύπωσης των πραγματικών λαϊκών διαθέσεων.⁴⁰⁹³ Όλοι οι υπόλοιποι στόχοι, όπως ο σχηματισμός αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης, η περιστολή της τρομοκρατίας, η επίτευξη της πολιτικής ομαλότητας⁴⁰⁹⁴ ήταν ενδιάμεσοι ώστε να καταστούν δυνατές ελεύθερες και αντιπροσωπευτικές εκλογές.⁴⁰⁹⁵

Σε αυτή τη βάση, το ΕΑΜ ήταν έτοιμο και σε υποχωρήσεις σε σχέση με διακηρυγμένους στόχους του. όπως η συμμετοχή σε μια αντιπροσωπευτική κυβέρνηση που θα εγγυόταν ελεύθερες εκλογές. Θα μπορούσε να υποστηρίξει απλά κυβερνήσεις που θα είχαν ως στόχο τους να δημιουργήσουν ακριβώς τους όρους για ελεύθερες εκλογές μέσω της

⁴⁰⁹¹ Οι δεξιές εφημερίδες, ακόμη και οι πιο μετριοπαθείς είχαν μόνιμες στήλες που αφορούσαν την εαμική τρομοκρατία. Καθημερινή 7, 10. Ιανουαρίου 1946.

⁴⁰⁹² Ο ίδιος ο Ζαχαριάδης χαρακτήρισε μεταγενέστερα την πολιτική του ως πολιτική ανασύνταξης δυνάμεων με άξονα την κατάκτηση της εμπιστοσύνης των πλέον ευρέων λαϊκών μαζών. Μάλιστα, την συνέκρινε με το αντίστοιχο έργο που κατεβλήθη αργότερα σε σχέση με την ΕΔΑ και τη Δημοκρατική Ένωση (1950-1956). Χρονικό Α', καταχώρηση 11 Δεκεμβρίου 1956. Αρχείο Ν. Ζαχαριάδη, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα. ο.π. σ. 341.

⁴⁰⁹³ Μάλιστα, τα υπομνήματα του ΕΑΜ μιλούσαν για όρους που θα εξασφάλιζαν εκλογές το ταχύτερο δυνατόν. Υπόμνημα προς τον αντιβασιλέα Δαμασκηνό της ΚΕ του ΕΑΜ, 25 Μαΐου 1945. Ελεύθερη Ελλάδα, 26 Μαΐου 1945.

⁴⁰⁹⁴ Ριζοσπάστης 16 Οκτωβρίου 1945.

⁴⁰⁹⁵ Ο Ζαχαριάδης διακήρυξε στις 14 Ιανουαρίου 1946 σε ομιλία του στο Βόλο ότι το ΚΚΕ θα αναγνώριζε το αποτέλεσμα ελεύθερων εκλογών ακόμη και αν τα αποτελέσματα ήταν συντριπτικά εναντίον του ΕΑΜ. Ριζοσπάστης 15 Ιανουαρίου 1946.

πάταξης της τρομοκρατίας, της παροχής αμνηστίας, της εκκαθάρισης των εκλογικών καταλόγων, χωρίς το ίδιο να συμμετέχει υποχρεωτικά σε αυτές τις κυβερνήσεις.⁴⁰⁹⁶

Η αναγωγή αυτή των εκλογών σε κυρίαρχο άξονα της πολιτικής του ΚΚΕ ήταν απόρροια του γεγονότος ότι, κατά τις εκτιμήσεις των ιθυνόντων στο Π.Γ του ΚΚΕ η εκλογική διαδικασία, αν τηρούνταν κάποιοι στοιχειώδεις όροι, θα έβγαζε την ελληνική αριστερά από το πολιτικό περιθώριο, πιθανόν θα της εξασφάλιζε πλειοψηφική θέση στην πολιτική κονίστρα, θα καθιστούσε εφικτές τις πολιτικές της συμμαχίες⁴⁰⁹⁷ και πάντως θα αποτελούσε όρο για να αντιστραφεί το κλίμα του μονομερούς εμφυλίου πολέμου που αντιμετώπιζε εξαιτίας της τρομοκρατίας.⁴⁰⁹⁸

Βασική προϋπόθεση ήταν να μην αφηθεί να παρασυρθεί στο κλίμα αντεκδικήσεων, να μην δώσει αφορμές να κατηγορείται ότι πριμοδοτούσε εμφυλιοπολεμικές τακτικές. Η μοναδική τακτική που ήταν επιθυμητή ήταν αυτή της νόμιμης διάδοσης ιδεών ακόμη και με θυσίες για εκείνους που υφίσταντο τις επιπτώσεις της τρομοκρατίας. Ακόμη και στην περίπτωση που το κόμμα θα ήταν υποχρεωμένο να απαντήσει στο κυοφορούμενο, κατά την ηγεσία του ΚΚΕ, πραξικόπημα της δεξιάς, αυτό θα γινόταν με μαζικούς πολιτικούς αγώνες, με στόχο ακριβώς να επανέλθει το κατάλληλο κλίμα για τη διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών.⁴⁰⁹⁹

Προκειμένου να διαπαιδαγωγήσει κατάλληλα και τους οπαδούς του, το ΚΚΕ φρόντιζε να τονίζει ότι ο εκλογικός δρόμος θα ήταν ο καλύτερος δυνατός αλλά και πιο εφικτός για να επιτύχει του στόχους του. Για το λόγο αυτό ο Ριζοσπάστης διατυμπάνιζε τις περιπτώσεις άλλων ευρωπαϊκών χωρών όπου, όπως στη Γαλλία, τα κομμουνιστικά κόμματα όχι μόνο είχαν συμμετάσχει στις εκλογές αλλά και εξασφάλισι μεγάλες επιτυχίες.⁴¹⁰⁰

Επιπλέον, υπήρχε και η εκτίμηση ότι στο θέμα των εκλογών η ελληνική αριστερά είχε την αμέριστη συμπαράσταση του διεθνούς δημοκρατικού κινήματος, ακόμη και μέσα στην ίδια τη Βρετανία, όπως αποδείκνυαν ανταποκρίσεις από το διεθνή τύπο που φιλοξενούσε

⁴⁰⁹⁶ Υπόμνημα της ΚΕ του ΕΑΜ στο Βρετανό υπουργό Εξωτερικών κ. Μακ Νήλ, 16 Νοεμβρίου 1945, Ελεύθερη Ελλάδα 17 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁰⁹⁷ Δεν είναι τυχαίο ότι ο Ριζοσπάστης διατυμπάνιζε ανάλογες διαμαρτυρίες των υπολοίπων δημοκρατικών κομμάτων για παρασπονδίες στις εκλογές Δηλώσεις Σοφούλη. Ριζοσπάστης. 27 Αυγούστου 1945

⁴⁰⁹⁸ Αυτό αποτελούσε και εκτίμηση των μετριοπαθών του δημοκρατικού Κέντρου, όπως του υπουργού Ναυτιλίας Πελτέκη που τρεις εβδομάδες πριν τις εκλογές σημείωνε ότι αν ήθελε η Ελλάδα να αποφύγει τον εμφύλιο πόλεμο έπρεπε να διεξαγάγει εκλογές με τη συμμετοχή και των αριστερών δυνάμεων της χώρας. Καθημερινά Νέα 7 Μαρτίου 1946 ή του υπουργού Τύπου Η. Πετιμεζά που σημείωνε ότι η ομαλότητα προϋπέθετε ελεύθερες εκλογές. Καθημερινή 5 Μαρτίου 1946 Βλ. και κεφάλαιο 15, σ..

⁴⁰⁹⁹ Ριζοσπάστης 18 Οκτωβρίου 1945.

⁴¹⁰⁰ Ριζοσπάστης 23 Οκτωβρίου 1945.

καθημερινά για το θέμα αυτό με θρησκευτική ευλάβεια ο Ριζοσπάστης.⁴¹⁰¹ Οποιαδήποτε άλλη πολιτική γραμμή δεν θα εξασφάλιζε την πλαισίωση αυτή που ήταν απαραίτητη για το ΕΑΜ και μπορούσε να την επικαλεστεί ανά πάσα στιγμή.

Για το λόγο μάλιστα αυτό, και επειδή η επίσκεψη Μακνήλ στην Ελλάδα το Νοέμβριο του 1945 θεωρήθηκε ως απόρροια της διεθνούς πίεσης εις βάρος της βρετανικής πολιτικής, το ΚΚΕ πρότεινε, για να φανούν οι πραγματικές του προθέσεις, και άμεσα μέτρα για την επιτυχία της πορείας προς τις εκλογές, όπως ανασύνταξη των εκλογικών καταλόγων με βάση την απογραφή του πληθυσμού, εκλογές με απλή αναλογική για να επιτευχθεί η δικαιότερη δυνατή έκφραση των λαϊκών επιλογών και υποσχέθηκε ότι θα διευκόλυνε τη διαδικασία με κάθε τρόπο.⁴¹⁰² Μάλιστα, αντιπρόσωποι του ΚΚΕ και του ΕΑΜ υπέβαλαν στο Μακνήλ και υπόμνημα που εκτός των άλλων περιελάμβανε και στοιχεία για την κατάσταση των εκλογικών καταλόγων και του εκλογικού μηχανισμού.⁴¹⁰³

Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν το ΚΚΕ και το ΕΑΜ αποφάσισαν τελεσίδικα να απέχουν από την ανασύνταξη των εκλογικών καταλόγων, στις 25 Σεπτεμβρίου 1945 εξαιτίας των συνθηκών νοθείας και τρομοκρατίας που επικρατούσαν, η ανακοίνωση του ΕΑΜ απέδιδε την απόφαση αυτή στην ανάγκη προστασίας των υπέρτατων δικαιωμάτων των Ελλήνων πολιτών ώστε να μην αλλοιωθεί το λαϊκό φρόνημα.

Μάλιστα για να αποφευχθεί οποιαδήποτε υπόνοια περί του αντιθέτου, όχι μόνο δεν εμφανιζόταν το ΚΚΕ να πρωτοστατεί σε αυτές τις πολιτικές, αλλά προηγούνταν οργανώσεις ευρύτερες ακόμα και του ΕΑΜ, όπως η Ένωση Δημοκρατικών Συλλόγων Αθηνών του στρατηγού Οθωναίου που προετοίμαζαν την εκλογική βάση της αριστεράς να δεχθεί τις αποφάσεις περί αποχής. Και σε αυτήν την περίπτωση όμως, δεν γινόταν αναφορά περί αποχής από αυτές καθεαυτές τις εκλογές αλλά από την ανασύνταξη των καταλόγων ώστε μέσω των διαμαρτυριών να επιτευχθεί η διασφάλιση των δημοκρατικών εγγυήσεων.⁴¹⁰⁴ Να σημειωθεί ότι οι κινήσεις αυτές δεν γίνονταν ανεξάρτητα ανάλογων πρωτοβουλιών των Κεντρικών κομμάτων που μιλούσαν για ακυρότητα της διαδικασίας.⁴¹⁰⁵

Ωστόσο, μετά τη διάψευση των ελπίδων του ΠΓ του ΚΚΕ ότι η κυβέρνηση Σοφούλη θα υλοποιούσε ένα πρόγραμμα που θα εξασφάλιζε

⁴¹⁰¹ Ο.π.

⁴¹⁰² Απόφαση του ΠΓ του ΚΚΕ, Ριζοσπάστης 11 Νοεμβρίου 1945.

⁴¹⁰³ Ριζοσπάστης 18 Νοεμβρίου 1945.

⁴¹⁰⁴ Ανακοίνωση Ενώσεως Δημοκρατικών Συλλόγων Αθηνών, 11 Σεπτεμβρίου 1945, Ελεύθερη Ελλάδα 13 Σεπτεμβρίου 1945.

⁴¹⁰⁵ Βήμα 22 Σεπτεμβρίου 1945.

πολιτική ομαλότητα, το ΚΚΕ, με απόφαση στις 11 Δεκεμβρίου 1945 αποφάσισε, μαζί με τα υπόλοιπα εαμικά κόμματα, να αρνηθεί όχι μόνο την εγγραφή στους εκλογικούς καταλόγους αλλά και την ενδεχόμενη συμμετοχή σε εκλογές που δεν πληρούσαν καμία προϋπόθεση δικαιοσύνης.⁴¹⁰⁶ Αλλά και στην περίπτωση αυτή, το ΚΚΕ και το ΕΑΜ έθεσαν το ζήτημα της απόφασής τους με ιδιαίτερη προσοχή και μάλιστα το διακοίνωσαν και στο εξωτερικό όπου αποφασίστηκε να σταλεί αντιπροσωπεία στις αρχές Δεκεμβρίου στη Βρετανία και άλλες χώρες με επικεφαλής τους Μ. Παρτσαλίδη, Α. Λούλη και Ν. Γρηγοριάδη για να εξηγήσει τις εαμικές θέσεις.⁴¹⁰⁷

Η αριστερά, σύμφωνα με το υπόμνημα που κόμιζε η αντιπροσωπεία, επιθυμούσε το ταχύτερο δυνατό εκλογές και στο μέτρο που η κυβέρνηση είχε επιλέξει τις 31 Μαρτίου ως ημερομηνία διεξαγωγής τους, έπρεπε άμεσα να ληφθούν μέτρα. Είναι χαρακτηριστικό ότι, σύμφωνα με το υπόμνημα, το ΕΑΜ θεωρούσε ότι ήταν εφικτό να διεξαχθούν εκλογές ακόμη και στην ημερομηνία αυτή και ότι αποτελούσε αναγκαιότητα να ληφθούν άμεσα μέτρα αν η Ελλάδα ήθελε να στηρίξει στην πολιτική ομαλότητα που θα προέκυπτε από τις εκλογές την οικονομική ανάκαμψη της.⁴¹⁰⁸

Ωστόσο, τα πράγματα στην Ελλάδα έπαιρναν την απολύτως αντίθετη τροπή. Η δημοσίευση του νόμου για την εκκένωση των κορεσμένων φυλακών στις 15 Δεκεμβρίου που αφορούσε μια εξαιρετικά περιορισμένη μερίδα φυλακισμένων, προκάλεσε έντονα σχόλια στο Ριζοσπάστη, που αντιλαμβανόταν ότι εκτός των άλλων αρκετοί ψηφοφόροι του θα παρέμεναν στις φυλακές ενώ ένα πολύ μεγαλύτερος αριθμός πιθανών ψηφοφόρων του θα προσδιοριζόταν από το αίσθημα του φόβου που προκαλούσε η αδυναμία, ακόμη και κάτω από συνθήκες δημοκρατικής κυβέρνησης, να προστατευθούν οι αριστεροί οπαδοί.⁴¹⁰⁹

Ο βασικότερος λόγος για τον οποίο το ΚΚΕ ήταν υπέρ της πολιτικής πρόταξης των εκλογών ήταν ότι φαινόταν στα τέλη του χρόνου εφικτό να εξασφαλίσει μέσω των εκλογών μια ηγεμονική θέση στην ελληνική πολιτική ζωή. Τόσο το ΚΚΕ όσο και το ΕΑΜ σημείωναν άνοδο σε όλους

⁴¹⁰⁶ Ριζοσπάστης 12 Δεκεμβρίου 1945.

⁴¹⁰⁷ Στις 23 Δεκεμβρίου 1945 το ΕΑΜ διοργάνωσε συγκέντρωση μια μεγάλη συγκέντρωση στο γήπεδο του Παναθηναϊκού με αίτημα να δημιουργηθούν άμεσα οι όροι για ελεύθερες εκλογές. Ριζοσπάστης 24 Δεκεμβρίου 1945.

⁴¹⁰⁸ Υπόμνημα αντιπροσωπείας του ΕΑΜ, 17 Δεκεμβρίου 1945. FO 371/48289 R 21484.

⁴¹⁰⁹ 9.500 φυλακισμένοι και οι οικογένειες τους αντιμετώπιζαν έντονα προβλήματα. ΚΚΕ προς ΚΚΣΕ. Έκθεση. Η Κατάσταση στην Ελλάδα και τα Επείγοντα προβλήματα του Κινήματός μας. 12 Σεπτεμβρίου 1946. Αυγή 6 Δεκεμβρίου 1979.

τους τομείς,⁴¹¹⁰ με ιδιαίτερα σημαντικές επιτυχίες στις εκλογές των εργατικών συνδικάτων, στους αγροτικούς και επαγγελματο-βιοτεχνικούς συνεταιρισμούς καθώς και σε όλες τις πολιτικές συγκεντρώσεις που διοργάνωναν. Επιπλέον επιτυχία σημείωναν και οι νεοπαγείς Δημοκρατικοί Σύλλογοι, οργανώσεις εαμικού χαρακτήρα που είχαν συγκροτηθεί για να διευρύνουν την απήχηση του ΕΑΜ⁴¹¹¹, στους οποίους, μάλιστα, μετείχε και το ΣΚΕ-ΕΛΔ, αν και είχε αποχωρήσει από το ΕΑΜ⁴¹¹². Στη συγκέντρωση που οι Σύλλογοι αυτοί διοργάνωσαν στις 21 Ιανουαρίου 1946, σύμφωνα με υπολογισμούς των εαμικών εφημερίδων, μετείχαν 500.000 άνθρωποι.⁴¹¹³

Παράλληλα το ΚΚΕ πρωτοστατούσε σε μια σειρά ιδιαίτερα πετυχημένων μαζικών απεργιών που είχαν δημιουργήσει κλίμα ευφορίας στις τάξεις του.⁴¹¹⁴ Ειδικά σε σχέση με τα συνδικάτα, παρά τις απόπειρες να διαρραγούν οι σχέσεις τους με το ΕΑΜ από τις πρώτες μέρες της απελευθέρωσης,⁴¹¹⁵ με τη μεσολάβηση της ίδιας της βρετανικής πρεσβείας,⁴¹¹⁶ τη συνδρομή της επιτροπής Citrin που κλήθηκε να οργανώσει τα συνδικαλιστικά πράγματα της χώρας, αλλά και των πρώτων μεταπολεμικών κυβερνήσεων που επέβαλαν στα ανώτερα συνδικαλιστικά όργανα δεξιές ηγεσίες,⁴¹¹⁷ πολύ σύντομα οι εκλογές στα σωματεία έδειξαν ότι το ΕΑΜ έλεγχε την πλειοψηφία του συνδικαλιστικού κινήματος.⁴¹¹⁸

Μάλιστα, ενώ οι κυβερνητικές αυτές προσπάθειες εντεινόνταν, όσο αποτύγχαναν οι οικονομικές πολιτικές που θα εξασφάλιζαν ένα επίπεδο

⁴¹¹⁰ Ο Ζαχαριάδης σε υπόμνημα που απέστειλε στο Στάλιν στις 13 Μαΐου 1947, αναφερόμενο στην περίοδο αυτή, σημείωνε ότι το Λαϊκό κίνημα ανέκαμπτε από την υποχώρηση που του επιβλήθηκε ως αποτέλεσμα της ήττας του Δεκέμβρη. Αρχείο ΚΚΕ Εσωτερικού, Αυγή 13 Δεκεμβρίου 1979.

⁴¹¹¹ Για την πολιτική ταυτότητα των Δημοκρατικών Συλλόγων βλ. Α. Οθωνάιος, Τρεις Λόγοι διά την Δημοκρατίαν, εκδ. Πανελλήνια Ομοσπονδία Δημοκρατικών Συλλόγων, Αθήνα 1946, *passim*.

⁴¹¹² Βλ. και Φ. Γρηγοριάδης, Εμφύλιος Πόλεμος 1944-1949, *οπ. σ.* 378.

⁴¹¹³ Ελεύθερη Ελλάδα 22 Ιανουαρίου 1946.

⁴¹¹⁴ Αρχείο ΚΚΕ, Έκθεση προς ΚΚΣΕ, 12 Σεπτεμβρίου 1946, Αυγή 5 Δεκεμβρίου 1979.

⁴¹¹⁵ Να σημειωθεί ότι στα συνδικάτα βρίσκονταν ακόμη εν ισχύ το νομικό καθεστώς που είχε δημιουργήσει η δικτατορία Μεταξά, τον Οκτώβριο του 1938, όπου οι ανώτεροι υπάλληλοι των Συνδικάτων διορίζονταν από την κυβέρνηση και τα δικαστήρια ήταν εξουσιοδοτημένα να καθορίζουν τα καταστατικά των σωματείων. International Labour Office, Labour Problems in Greece. Report Of the Mission of ILO to Greece, Οκτώβριος-Νοέμβριος 1947, *σ.* 256κε.

⁴¹¹⁶ Η TUC (Trade Union Congress), αντιπροσωπία της οποίας ανέλαβε να διευθετήσει τα ελληνικά συνδικαλιστικά πράγματα κώφευε ακόμη και στις διαμαρτυρίες των εαμικών οργανώσεων ότι τρομοκρατικές επιθέσεις δεν τους επέτρεπαν ούτε καν να παρευρεθούν στο γραφείο της εκτελεστικής επιτροπής που η ίδια η επιτροπή TUC πρότεινε να συγκροτηθεί ώστε να εξομαλυνθούν οι συνδικαλιστικές αντιπαραθέσεις. Ριζοσπάστης 9 Μαρτίου 1945.

⁴¹¹⁷ Εκτός από την εκτελεστική Επιτροπή της ΓΣΕΕ που διόρισε ο υπουργός Σιδέρης, στις 6 Μαρτίου 1945, και προσέφερε την πλειοψηφία στην δεξιά ομάδα Μακρή - Χατζηδημητρίου, στις ηγεσίες των εργατικών κέντρων Αθήνας Πειραιά, Πάτρας, Θεσσαλονίκης, Λάρισας κλπ. καθαιρέθηκαν όλες οι νόμιμες διοικήσεις και επανήλθαν οι πρόεδροι επί κατοχής. Για τις διαμαρτυρίες του ΕΡΓΑΣ, βλ. Ριζοσπάστης 6 Μαρτίου 1945.

⁴¹¹⁸ Εξαιτίας της πανωλεθρίας των δεξιών δυνάμεων παραμερίστηκε ο Χατζηδημητρίου και ηγέτης ανέλαβε ο Φ. Μακρής.

συναίνεσης, δεν έδειχναν κανένα σημείο επιτυχίας. Ιδίως από το Σεπτέμβριο του 1945 και ύστερα όταν ο υπουργός εργασίας Α. Ζάκκας επιχείρησε να συγκροτήσει αντιπροσωπευτικές διοικήσεις στα συνδικαλιστικά όργανα των Εργατικών Ενώσεων προκάλεσε πραγματικό χάος. Ο Φ. Μακρής, εκπρόσωπος των δεξιών συνδικαλιστών, δεν εξασφάλισε ισχυρά ερείσματα παρά την κρατική πλαισίωση και το γεγονός ότι στις περισσότερες των περιπτώσεων μεσολαβούσε η αστυνομία για να εγκαθιδρύει τις δεξιές ηγεσίες που αρνούνταν να ενταχθούν στα αντιπροσωπευτικά όργανα. Ούτε και η πρακτική να κηρύσσονται άκυρα από τα δικαστήρια τα αποτελέσματα όσων εκλογικών αναμετρήσεων ευνοούσαν τις εαμικές οργανώσεις απέδωσε.⁴¹¹⁹

Όταν με τη μεσολάβηση της Παγκόσμιας Ομοσπονδίας Εργατικών Ενώσεων αποφασίστηκε να διεξαχθούν εκλογές που θα γίνονταν σεβαστές από όλες τις πλευρές, άνοιξε ο δρόμος για την αποτύπωση της συντριπτικής υπεροχής των αριστερών συνδικαλιστικών οργανώσεων. Παρότι ο νόμος προσέφερε τη δυνατότητα στον υπουργό εργασίας να διορίσει την ηγεσία που θα διεξήγαγε τις εκλογές αλλά και να αλλοιώσει το αποτέλεσμα μέσω της ευχέρειας να διορίσει και τη μετεκλογική ηγεσία⁴¹²⁰, οι εκλογές για αντιπροσώπους διεξήχθησαν στην Αθήνα και τον Πειραιά, το ΕΑΜ κάλυψε τον ανώτατο αριθμό εδρών, σε σημείο που είχε την ευχέρεια να υποστηρίξει εκπροσώπους άλλων οργανώσεων για το διοικητικό Συμβούλιο της ΓΣΕΕ.⁴¹²¹ Η νέα διοίκηση της ΓΣΕΕ αποτελούνταν από 9 αντιπροσώπους που προέρχονταν από το ΕΑΜ του 1944 και μόνο 3 της δεξιάς παράταξης. Στις εκλογές στα εργατικά κέντρα η παράταξη Μακρή απείχε, για να μην νομιμοποιηθεί η ηγεμονία του ΕΑΜ.⁴¹²²

Έτσι, ο Μακρής παρά τις υποσχέσεις προς τους διεθνείς αντιπροσώπους υποχρεώθηκε να επανέλθει στην πολιτική της αποχής από

⁴¹¹⁹ FO 371/ 48251 R 21126. Leeper to FO, 18 Δεκεμβρίου του 1945

⁴¹²⁰ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, τομ. 1, αρ. φυλ. 296, 8 Δεκεμβρίου 1945.

⁴¹²¹ Παρά τις δυσμενείς για αυτό συνθήκες, οι αντιπρόσωποι των εργατικών σωματείων Αθήνας-Πειραιά που συγκεντρώθηκαν στις 16 Δεκεμβρίου στην Αθήνα έδωσαν στον ΕΡΓΑΣ 1531 ψήφους στους 2146, η παράταξη του Μακρή εξασφάλισε μόνο 456, ενώ οι συνοδοιπόροι της αριστεράς Στρατής 105 και ο Καλομοίρης 54. Αρχικά η κατανομή ήταν 5 αντιπρόσωποι για τον ΕΡΓΑΣ, 3 για το Μακρή και έναν για τον Στρατή. Δεδομένου ότι ο ΕΡΓΑΣ είχε καταλάβει το ανώτατο όριο εδρών που όριζε ο εκλογικός νόμος για τις δύο έδρες που απέμεναν, και για τις οποίες έγινε επαναληπτική ψηφοφορία, ο ΕΡΓΑΣ έδωσε εντολή να ψηφιστούν οι αντιπρόσωποι του Καλομοίρη στην Αθήνα και του Στρατή στον Πειραιά. Η τελική κατανομή ήταν (οι εκλογές έγιναν στις 21 Ιανουαρίου 1946) για τον ΕΡΓΑΣ 5 (μαζί με τους επικεφαλής), 4 για το Μακρή, 3 για το Στρατή και 2 για τον Καλομοίρη. Επρόκειτο για μια καταφανέστατη νίκη των δυνάμεων της αντίστασης. Γιατί οι Ι. Καλομοίρης, Ι. Στρατής, Κ. Θέος, Στ. Μαστρογιαννάκος (προσκεείμενος στον εαμικό Ι. Πασαλίδη), Μαριόλης του ΚΚΕ, Χρ. Μαχαιρόπουλος ως πρόεδρος του εργατικού Κέντρου Αθήνας και Γ. Δημητρίου, πρόεδρος του Εργατικού Κέντρου Πειραιά, οι Θ. Νεφελούδης και ο Λάσκαρης του Στρατή ήταν όλοι εαμικά στελέχη. Ελεύθερη Ελλάδα 19 Ιανουαρίου 1946.

⁴¹²² Βήμα 24 Δεκεμβρίου 1945

το Συνέδριο των αντιπροσώπων των εργατικών Ενώσεων που συνήλθε στις 23 Δεκεμβρίου 1945. Και εκεί το αποτέλεσμα των αρχαιρεσιών ήταν 9 έδρες για τον ΕΡΓΑΣ, 2 για το Στρατή και 2 για τον Καλομοίρη. Αντίστοιχα ήταν και τα αποτελέσματα στην επαρχία που είχαν ξεκινήσει διαδικασίες εκλογών και μάλιστα έδιναν ακόμη μεγαλύτερα ποσοστά στον ΕΡΓΑΣ.⁴¹²³

Ο διορισμός Προσωρινών Διοικήσεων από το ελληνικό υπουργείο εργασίας με κανένα τρόπο δεν μπορούσαν να ανακόψουν το ρεύμα υπέρ του ΕΑΜ. Ειδικά στη Θεσσαλονίκη ο ηγέτης της παράταξης του Μακρή, παρότι συμμετείχε στο προσωρινό Συμβούλιο, προσπάθησε να εμποδίσει τις εκλογές, ιδρύοντας ξεχωριστή συνομοσπονδία με ελάχιστα μέλη. Στις εκλογές που διεξήχθησαν στα εργατικά σωματεία της πόλης ο ΕΡΓΑΣ κέρδισε την πλειοψηφία και στο Συνέδριο των αντιπροσώπων του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης που συνήλθε στις 20 Φεβρουαρίου, οι οπαδοί του Μακρή δεν συμμετείχαν και την Εκτελεστική Επιτροπή του Κέντρου αποτελούσαν μόνο κομμουνιστές.

Σε άλλες επαρχιακές πόλεις δεν υπήρχαν ούτε καν οπαδοί των Καλομοίρη, Στρατή και Μακρή. Για παράδειγμα στα σωματεία της Λιβαδειάς στις εκλογές που διενεργήθηκαν για 1350 μέλη, το Σεπτέμβριο του 1945 δεν υπήρχαν καθόλου αντίπαλοι του ΕΑΜ. Στην Λαμία από τους 38 αντιπροσώπους του αντίστοιχου εργατικού Κέντρου μόνο δύο ήταν του Μακρή. Έτσι, μέχρι το τέλος Φεβρουαρίου είχαν ολοκληρωθεί οι εκλογές για το 8 Πανελλήνιο Εργατικά Συνέδριο. Ο ίδιος ο Βρετανός εργατικός ακόλουθος σημείωνε ότι ο ΕΡΓΑΣ σημείωσε σαρωτικές νίκες με ελάχιστη παρουσία αντιπροσώπων του Μακρή.⁴¹²⁴

Όλες οι εκλογές στα εργατικά σωματεία που ακολούθησαν επιβεβαίωσαν τη συντριπτική υπεροχή του ΕΑΜ. Μέχρι τα τέλη Φεβρουαρίου 1946 είχαν ολοκληρωθεί και οι εκλογές για τους αντιπροσώπους για το 8ο Πανελλήνιο Εργατικό Συνέδριο. Τα ποσοστά ήταν συντριπτικά υπέρ του ΕΑΜ και ο Μακρής υποχρεώθηκε να αρνηθεί να συμμετάσχει στις διαδικασίες για να μην νομιμοποιήσει τη συντριπτική υπεροχή του ΕΑΜ.⁴¹²⁵

Δεδομένου ότι ο Μακρής επιχείρησε για ακόμη μια φορά μέσω της αποχής να μπλοκάρει τη διεξαγωγή του Συνεδρίου, οι αντιπρόσωποι της διεθνούς Οργάνωσης προειδοποίησαν ότι όποιος δεν θα συμμετείχε στο

⁴¹²³ Αξιοσημείωτο είναι ότι στους κόλπους των δεξιών συνδικαλιστών είχε ξεσπάσει αντιπαράθεση, αποδίδοντας ο ένας ηγέτης στον άλλο ευθύνες σιωπηλής συνεργασίας με τους κομμουνιστές. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. ΓΣΕΕ, Εθνική Ρεφορμιστική Παράταξις προς Τσαλδάρη, 1 Οκτωβρίου 1945. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁴¹²⁴ Βλ. και H. Richter, ο.π. σ. 419.

⁴¹²⁵ C. Jecchinis, *Trade-Unionism in Greece, A Study of political Paternalism*, οπ. σ. 94-95.

Συνέδριο δεν θα αναγνωριζόταν από τις διεθνείς ενώσεις. Μάλιστα, για να μην αποχωρήσει ο Μακρής, οι δύο αντιπρόσωποι των διεθνών συνδικάτων Μπάγκναλ και Λιούνετ πρότειναν στις άλλες παρατάξεις να δεχθούν ότι όλες οι παρατάξεις θα είχαν αντιπροσώπους και ψήφους στην Εκτελεστική Επιτροπή.

Εντούτοις ο Μακρής δεν υποχώρησε απαιτώντας το Συνέδριο να μην αναγνωριστεί ως κανονικό αλλά οργανωτικό και η Εκτελεστική Επιτροπή που θα εκλεγόταν να είχε προσωρινό χαρακτήρα. Η αξίωση αυτή απερρίφθη παρά το γεγονός ότι το συνέδριο αυτό θα ήταν προκαταρκτικό και θα προετοίμαζε την διεξαγωγή μεγαλύτερου Συνεδρίου μετά από 6 μήνες. Ο Μακρής απέρριψε κάθε συνδιαλλαγή και για να καταδείξει ότι δεν υποχωρούσε έναντι της διεθνούς απομόνωσης της παράταξής του, προχώρησε στη θεαματική αποχώρηση από τη ΓΣΕΕ και την ανακήρυξη της δημιουργίας δικής του Συνομοσπονδίας υπό τον τίτλο: «Εθνική Ρεφορμιστική Εργατική Παράταξη». Επιπλέον, προχώρησε σε προσφυγή στο Συμβούλιο Επικρατείας κατά του υπ. αρθ. 24792 κυβερνητικού διατάγματος, βάσει του οποίου είχε υποτίθεται προηγουμένως συμφωνήσει με τους διεθνείς εργατικούς παρατηρητές.

Ωστόσο, παρά τις προσπάθειες αυτές αποφασίστηκε από την πλειοψηφία της ΓΣΕΕ και τους ξένους παρατηρητές ότι το Συνέδριο θα διεξαγόταν έτσι κι αλλιώς, χωρίς τη συμμετοχή του Μακρή. Έτσι, την 1η Μαρτίου συγκεντρώθηκαν στην Αθήνα 1790 αντιπρόσωποι 1.325 σωματείων, 50 εργατικών Κέντρων και 8 Συνομοσπονδιών. Να σημειωθεί ότι το Συνέδριο νομιμοποίησε τόσο η συμμετοχή του Υπουργού Αν. Ζάκκα, όσο και του Βρετανού εργατικού ακολούθου. Η εργασίες του διεξήχθησαν σε ιδιαιτέρως καλό κλίμα με κοινή συμφωνία όλων των υφισταμένων παρατάξεων, παρότι είχε έντονο πολιτικό περιεχόμενο. Μάλιστα ακόμη και ο Βρετανός αντιπρόσωπος των διεθνών συνδικάτων έσπευσε να διαμαρτυρηθεί γιατί οι καταγγελίες ότι σε κάποιες περιπτώσεις η αστυνομία δεν είχε επιτρέψει τη μετάβαση αντιπροσώπων της επαρχίας στην Αθήνα και έτσι στερούσαν από το Συνέδριο την απαιτούμενη πληρότητα. Μάλιστα η οξεία παρέμβασή του προς τον υπουργό Ζάκκα δημοσιεύθηκε από το Ριζοσπάστη.⁴¹²⁶

Πάντως, οι Βρετανοί άσκησαν έντονες πιέσεις ακόμη και στον ίδιο τον Bagnal, τον αντιπρόσωπο που διαμαρτυρήθηκε, με αποτέλεσμα η στάση να αντιστραφεί και ο ίδιος ο Βρετανός αντιπρόσωπος από το βήμα του Συνεδρίου να καταγγείλει εκείνους που ήθελαν να προσδώσουν πολιτικά χαρακτηριστικά στο εργατικό κίνημα. Αντιθέτως, οι δύο άλλοι

⁴¹²⁶ Ριζοσπάστης 6 Μαΐου 1946.

αντιπρόσωποι ο Λιουνετ και ο Θεσνίκωφ έδωσαν ξεχωριστή συνέντευξη Τύπου όπου στην ουσία απέδωσαν τις δηλώσεις του Μπάκναλ για υπερβάσεις στη αστυνομική τρομοκρατία.⁴¹²⁷

Το Συνέδριο ψήφισε προσθήκες στο καταστατικά της ΓΣΕΕ, εκλέχτηκε νέα Εκτελεστική Επιτροπή και αρμόδια όργανα. Εκλέχτηκαν οι Δ. Παπαρήγας, Γ. Δημητρίου, Στ. Μαστρογιαννάκης, Κ. Θέος, Ν. Αραμπατζής, Δ. Στρατής και Ι. Καλομοίρης, με Γενικό Γραμματέα τον Παπαρήγα του ΕΡΓΑΣ.⁴¹²⁸ Οι αντιπρόσωποι της Παγκόσμιας Ομοσπονδίας Εργατικών Ενώσεων έδωσαν συνέντευξη Τύπου όπου σημείωσαν ότι το Συνέδριο έγινε σύμφωνα με όλους τους κανόνες και ήταν απόλυτα αποδεκτό από τη Διεθνή οργάνωση. Οι ηγεσίες που εκλέχθηκαν έπρεπε να εκλαμβάνονται ως οι μόνες νόμιμες και αντιπροσωπευτικές στα πλαίσια του ελληνικού εργατικού κινήματος. Οι δύο αντιπρόσωποι μάλιστα που διαφοροποιήθηκαν από το Βρετανό σημείωσαν ότι ο Μακρής δεν διέθετε στην πραγματικότητα καμιά επιρροή στις μάζες.⁴¹²⁹

Να σημειωθεί ότι ενώ ακόμη και την τελευταία στιγμή η κυβέρνηση με εκατοντάδες προσκόμματα προσπαθούσε να περιορίσει την απήχηση της εκλογικής υπεροχής της αριστεράς, ακόμη και Βρετανοί Εργατικοί παρατηρητές διαμαρτυρήθηκαν για τις προφανείς περιπτώσεις που η αστυνομία έφτανε μέχρι του σημείου να παρεμποδίζει τη συμμετοχή αντιπροσώπων της περιφέρειας στο συνέδριο.⁴¹³⁰ Στο συνέδριο είναι αξιοσημείωτο ότι κρατήθηκαν δύο κενές θέσεις στην Εκτελεστική Επιτροπή στην παράταξη Μακρή ενώ τα διεθνή συνδικάτα σε συνέντευξη τύπου υπογράμμισαν ότι το συνέδριο ήταν απολύτως αντιπροσωπευτικό των διαθέσεων της εργατικής τάξης.⁴¹³¹

Έτσι, οι συνδικαλιστικές παρατάξεις που αναφέρονταν στην αριστερά και ιδίως ο ΕΡΓΑΣ του ΕΑΜ θεωρούσαν εαυτούς ως τον απόλυτο κυρίαρχο. Στις 10 Μαρτίου 1946 στο γήπεδο του Παναθηναϊκού μια ογκωδέστατη συγκέντρωση εργατών διατράνωσε ότι η εργατική τάξη της χώρας σε συνεργασία με τα διεθνή συνδικάτα θα απαιτούσε βελτίωση της αγοραστικής δύναμης των εργαζομένων, αύξηση συντάξεων, ισότητα αμοιβών για τις γυναίκες και φιλεργατική παρέμβαση του κράτους.⁴¹³² Είναι

⁴¹²⁷ Για τις παρεμβάσεις και τη στάση του Βρετανού εργατικού αντιπροσώπου. FO 371/58678, R3617. Leeper to FO, 7 Μαρτίου 1946.

⁴¹²⁸ International Labour Office, Labour Problems in Greece, Report of the ILO Mission to Greece Geneva 1949, σ. 236.

⁴¹²⁹ Ριζοσπάστης 9 Μαρτίου 1945.

⁴¹³⁰ Ριζοσπάστης 6 Μαρτίου 1946.

⁴¹³¹ International Labour Office, Labour Problems in Greece, Report of the Mission to Greece, ο.π., σ. 234-238 και Βλ. και Α. Πόλλις Η επέμβαση των ΗΠΑ στα Εργατικά Σωματεία 1945-1950, στο Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950, ένα Έθνος σε Κρίση, οπ. σ. 4.

⁴¹³² Ο Ριζοσπάστης υπολόγιζε τους αριθμούς σε 400.000, Ριζοσπάστης 12 Μαρτίου 1946

ενδεικτικό του πανικού που επικρατούσε ότι σχεδόν αμέσως ο Μακρής υπέβαλε ένσταση αντισυνταγματικότητας των νόμων που οδήγησαν στο Συνέδριο, ευελπιστώντας ότι το Συμβούλιο Επικρατείας, όπως και αργότερα έγινε, θα καταργούσε το νέο καθεστώς που είχε διαμορφωθεί στη ΓΣΕΕ.⁴¹³³

Όπως υπογράμμιζε το ίδιο το Πολιτικό γραφείο του ΚΚΕ, το κόμμα είχε βελτιώσει την πολιτική του παρουσία σε όλους τους τομείς. Ο ΕΡΓΑΣ συγκέντρωσε πάνω από το 80% των ψήφων και περίπου 250.000 μέλη. Οι γυναικείες οργανώσεις αριθμούσαν 100.000 μέλη ενώ και η ΕΠΟΝ έχει 250.000.⁴¹³⁴ Στις εκλογές των αγροτικών συνεταιρισμών όπου μετείχαν τα μεσαία και πιο εύπορα τμήματα του αγροτικού κόσμου το ΚΚΕ εξασφάλισε το 70-80% των ψήφων.⁴¹³⁵ Στο Πανελλαδικό Συνέδριο των Βιοτεχνών πλειοψήφησε επίσης το ψηφοδέλτιο που υποστήριζε το ΚΚΕ.⁴¹³⁶ Ακόμη και οι Βρετανοί διαπίστωναν τον υψηλό βαθμό συσπείρωσης των οπαδών του ΕΑΜ⁴¹³⁷ ενώ οι πληροφορίες που έφθαναν στην ΔΕ των Λαϊκών ήταν ότι μόνο στην περίπτωση υποδοχής του Ζαχαριάδη στη Θεσσαλονίκη το φθινόπωρο του 1945 συμμετείχαν 350.000 άνθρωποι.⁴¹³⁸

Είναι γεγονός ότι στους κόλπους του ΚΚΕ επικρατούσε πραγματικός ενθουσιασμός σε σχέση με την πορεία ανασύνταξης του λαϊκού κινήματος, ενισχύοντας την λογική της ειρηνικής εξέλιξης και της πολιτικής δράσης του κόμματος με όρους πλειοψηφίας.⁴¹³⁹ Η ίδρυση των Δημοκρατικών Συλλόγων έφερε περισσότερες δημοκρατικές μάζες, και πέραν αυτές του ΕΑΜ, στην αριστερά.⁴¹⁴⁰ Στο ΚΚΕ ήταν έντονη η εκτίμηση ότι η δημοκρατική αριστερά είχε κατορθώσει μαζί με το ΕΑΜ να αυξηθεί σε όγκο, να εδραιώσει την τεράστια επιρροή του και το ΚΚΕ να μεγαλώνει διαρκώς την ακτίνα της πολιτικής επιρροής του, παρά τη Βάρκιζα, και το σκληρό μεταδεκεμβριανό αγώνα.⁴¹⁴¹

⁴¹³³ C. Jecchinis, *οπ.* σ 100-104.

⁴¹³⁴ Βεβαίως αρκετοί από τους νέους αυτούς θα ήταν πιθανότατα και μέλη του ΕΡΓΑΣ. Ωστόσο δεν υπήρχε αμφιβολία ότι το ΚΚΕ θεωρούσε ότι βρισκόταν σε διαδικασία ανασύνταξης των δυνάμεων του. ΚΚΕ προς ΚΚΣΕ. Έκθεση, Η Κατάσταση στην Ελλάδα και τα Επείγοντα προβλήματα του Κινήματος μας, 12 Σεπτεμβρίου 1946. Αυγή 6 Δεκεμβρίου 1979.

⁴¹³⁵ Υπόμνημα του Ζαχαριάδη στο Στάλιν για το ελληνικό πρόβλημα. 13 Μαΐου 1947. Αυγή 12 Δεκεμβρίου 1979.

⁴¹³⁶ *Οπ.*

⁴¹³⁷ FO 371/58675 R 2262, Leeper to FO, 25 Ιανουαρίου 1946.

⁴¹³⁸ Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ.7, Επιτροπή Θεσσαλονίκης προς ΔΕ των Λαϊκών. 7 Οκτωβρίου 1945, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁴¹³⁹ Συνέντευξη Μ. Παρτσαλίδη, Αυγή 24 Φεβρουαρίου 1980.

⁴¹⁴⁰ ΚΚΕ προς ΚΚΣΕ. Έκθεση, Η Κατάσταση στην Ελλάδα και τα Επείγοντα προβλήματα του Κινήματος μας, 12 Σεπτεμβρίου 1946. Αυγή 6 Δεκεμβρίου 1979

⁴¹⁴¹ Κομμουνιστικό Διεθνιστικό Κόμμα Ελλάδας. (ΚΔΚΕ), Διαλέξεις- Συζητήσεις του ΚΚΕ και του ΚΔΚΕ (4η Διεθνής), ανατ. Αθήνα 1987, σ. 15.

Εκτός των άλλων, η πολιτική που ακολουθούσε το ΕΑΜ φαινόταν να τυγχάνει της ανταπόκρισης και άλλων δυνάμεων που στο παρελθόν είχαν διαφοροποιηθεί. Τις επιλογές του συμμεριζόταν πλέον και το ΕΛΔ-ΣΚΕ αλλά και το ΕΣΣΑΚ, οι αντιπρόσωποι των οποίων μετείχαν στη συγκέντρωση της 23 Δεκεμβρίου 1945 υπέρ της γενικής αμνηστίας και της αναγνώρισης της αντίστασης.⁴¹⁴² Απτή επιβεβαίωση των επιτυχιών του ΕΑΜ ήταν η διοργάνωση στις 20 Ιανουαρίου συλλαλητηρίου, το οποίο κατά το ΚΚΕ ήταν η μεγαλύτερη εκδήλωση στην ιστορία της Αθήνας. Κύριος ομιλητής ήταν ο στρατηγός Αλέξανδρος Αλ. Οθωναίος.⁴¹⁴³

Μάλιστα ειδικά με την περίπτωση των Δημοκρατικών συλλόγων το ΕΑΜ πέτυχε στο ακέραιο το στόχο του να καταδείξει ότι διατηρούσε την απήχηση του σε ευρύτατα μικροαστικά και μεσοαστικά στρώματα, αφού τα διοικητικά συμβούλια των Δημοκρατικών Συλλόγων αποτελούνταν από προβεβλημένους βενιζελικής προέλευσης αξιωματικούς (Α. Οθωναίος, Ι. Γιαννικώστας), καθηγητές Πανεπιστημίου και Ακαδημαϊκούς, δικηγόρους, βιομηχάνους, ιατρούς και επαγγελματιοβιοτέχνες. Αυτό στο οποίο έδινε έμφαση το ΕΑΜ ήταν ότι η κοινωνική πολυσυνθετότητα των δημοκρατικών συλλόγων αποτελούσε την απτή επιβεβαίωση της δυνατότητας να συγκροτηθεί ένα κοινό δημοκρατικό μέτωπο των αντιπάλων του μονάρχη.⁴¹⁴⁴

Με αυτές τις προϋποθέσεις, στους κόλπους του ΠΓ του ΚΚΕ, προϊόντος του χρόνου, αντί να ατονεί η πεποίθηση ότι ήταν δυνατή η επίτευξη των πολιτικών του στόχων μέσα από εκλογικές διαδικασίες,⁴¹⁴⁵ αντιθέτως ενισχυόταν αφού φαινόταν ότι οι πολιτική της δημοκρατικής συμφιλίωσης έβρισκε απήχηση στις μάζες. Καμία άλλη πολιτική δεν θα εξασφάλιζε στο ΕΑΜ την ανανέωση της εμπιστοσύνης του καθημαγμένου πληθυσμού της χώρας.⁴¹⁴⁶ Αν επιχειρούσε να θέσει πολιτικούς προσανατολισμούς με περιεχόμενο τη βίαιη ανατροπή, υπήρχε ο κίνδυνος να αλλοιωθεί ολόκληρο το περιεχόμενο του πολιτικού αγώνα που διεξήχθη

⁴¹⁴² Ριζοσπάστης 24 Δεκεμβρίου 1945.

⁴¹⁴³ Ριζοσπάστης 22 Ιανουαρίου 1946.

⁴¹⁴⁴ Ελεύθερη Ελλάδα, 9 Ιανουαρίου 1946.

⁴¹⁴⁵ Είναι ενδεικτικό ότι με βάση υπολογισμούς δυτικών υπηρεσιών πληροφοριών, και παρά την αρνητική επίδραση που άσκησε στο πολιτικό φρόνημα των μετριοπαθών αριστερών η εμπλοκή στα Δεκεμβριανά πάνω από 700000 άνθρωποι, το ένα δέκατο τουλάχιστον του πληθυσμού της χώρας θεωρούσαν τους εαυτούς τους αριστερούς. Γ. Ιατρίδης, Εμφύλιος Πόλεμος, Εθνικοί και Διεθνείς Παράγοντες στο Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950, ένα Έθνος σε Κρίση, σπ. σ. 344.

⁴¹⁴⁶ Ακόμη και λίγο πριν το Εμφύλιο το ΚΚΕ διαδήλωνε την προσήλωσή του στη συγκρότηση και στην παραπέρα επέκταση της επιρροής του, ως το ισχυρότερο πολιτικό κόμμα της Ελλάδας. Υπόμνημα Ζαχαριάδη στον Ι. Στάλιν, Μάιος 1947, Αυγή 14 Δεκεμβρίου 1979

επί κατοχής, και στο οποίο οφειλόταν η συγκρότηση της πλειοψηφικής συμμαχίας του ΕΑΜ.⁴¹⁴⁷

Είχε επικρατήσει η γενική πεποίθηση ότι η τρομοκρατία δεν ήταν το κυρίαρχο εμπόδιο αφού παντού παρατηρούνταν μια γενική ανασύνταξη του κόμματος, νέα συσπείρωση των οπαδών του ΕΑΜ στις κοινωνικές τους οργανώσεις, νίκες σε συνεταιρισμούς και συνδικαλιστικά σωματεία.⁴¹⁴⁸ Το κυρίαρχο πρόβλημα ήταν οι πολιτικές που ακολουθούσε, όπως είχε αποδειχθεί με τη συρρίκνωση που επέφεραν τα Δεκεμβριανά και η Βάρκιζα, και η οποία είχε αντιστραφεί τα μέγιστα με την πολιτική της ειρηνικής συνύπαρξης.⁴¹⁴⁹ Ακόμη και στις μεταγενέστερες του εμφυλίου πολιτικές εκτιμήσεις του ΚΚΕ, η περίοδος αυτή σκιαγραφούνταν ως περίοδος ανάκτησης της εμπιστοσύνης των οπαδών του ΕΑΜ.⁴¹⁵⁰

Ήταν προσφορότερο επομένως να περιστρέφεται η πολιτική του κόμματος γύρω από τη δημιουργία ενός αισθήματος ασφάλειας ότι δεν θα εμπλεκόταν σε νέο πόλεμο και ότι η αριστερά θα προωθούσε την ειρηνική επίλυση των καθημερινών του προβλημάτων. Μάλιστα, το βάρος έπρεπε να επικεντρωθεί στο να εκτίθεται ανά πάσα στιγμή η πλευρά που ήθελε τη σύγκρουση, δηλαδή οι μοναρχικοί, και να διατυμπανίζονται οι ευθύνες τους να αρνούνται την προτεινόμενη δημοκρατική εξέλιξη.⁴¹⁵¹

Για το Ζαχαριάδη, επαναστατική κατάσταση την περίοδο εκείνη ήταν ότι οι οπαδοί του ΕΑΜ συσπειρώνονταν εκ νέου στις τάξεις της αριστεράς σε πείσμα της λευκής τρομοκρατίας.⁴¹⁵² Ακόμη και οι Βρετανοί με κάποια έκπληξη παρατηρούσαν την γενική άνοδο του ΕΑΜ,⁴¹⁵³ που είχε μάλιστα φτάσει μέχρι του σημείου να καλλιεργεί την ιδέα ότι επίκειται η είσοδός του στην κυβέρνηση.⁴¹⁵⁴ Κατά τους Βρετανούς η δυσχερής οικονομική

⁴¹⁴⁷ Αργότερα ο Ζαχαριάδης κατηγόρησε τους πρώην συντρόφους του στο ΠΓ του ΚΚΕ της εποχής ότι είχαν παρανοήσει την πραγματική σημασία της αρχής της ειρηνικής μετάβασης στο σοσιαλισμό και εμμένοντας πεισματικά σε αυτήν καταδολίευσαν τις επαναστατικές προοπτικές του κόμματος. Αντιθέτως για τον εαυτό του ο Ζαχαριάδης ισχυρίστηκε ότι διεξήγαγε έναν εσωτερικό αγώνα για να καταδείξει το ανέφικτο μιας τέτοιας προοπτικής. Ν. Ζαχαριάδης, Προβλήματα της Κρίσης του ΚΚΕ, ο.π. σ. 16-17.

⁴¹⁴⁸ Ακόμη και κεντρώες εφημερίδες θεωρούσαν ότι το ΚΚΕ αύξανε τον αριθμό των οπαδών του συνέχεια. Καθημερινά Νέα, 15 Σεπτεμβρίου 1945.

⁴¹⁴⁹ Μ. Βαφειάδης, Απομνημονεύματα, Αθήνα 1985, τομ. 3, σ. 99.

⁴¹⁵⁰ Ν. Ζαχαριάδης, Προβλήματα Κρίσης του ΚΚΕ, ο.π. σ. 19. Ομιλία του Ν. Ζαχαριάδη στην 7η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, Απρίλιος 1957 και Φ. Μπαρτζιώτας, Εξήντα Χρόνια Κομμουνιστής Αθήνα 1986, σ. 232.

⁴¹⁵¹ Ν. Ζαχαριάδης, Δέκα Χρόνια Πάλης, ο.π. σ. 17-18.

⁴¹⁵² Θ. Χατζής, ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, Αντίσταση ή Εθνικοαπελευθερωτικό Κίνημα, στο Από την Αντίσταση στον Εμφύλιο Πόλεμο, ο.π. σ. 126.

⁴¹⁵³ Οι ίδιοι οι Βρετανοί υπολόγιζαν το εκλογικό ποσοστό του ΕΑΜ σε 25-35%, FO 371/58677, R 3288 Leeper to FO, 23 Φεβρουαρίου 1946.

⁴¹⁵⁴ Ριζοσπάστης 1 Ιανουαρίου 1946.

κατάσταση δεν ήταν δυνατόν παρά να οδηγήσει στην ενίσχυση του ΕΑΜ.⁴¹⁵⁵

Η στάση του ΚΚΕ απέναντι στα τεκταινόμενα άρχισε να γίνεται σκληρότερη τον Ιανουάριο του 1946. Ήταν διάχυτη η απογοήτευση ότι η κυβέρνηση και οι Βρετανοί θα ανταποκρίνονταν στις προτάσεις για την επίτευξη των όρων διεξαγωγής ελεύθερων εκλογών. Στις 10 Ιανουαρίου η αντιπροσωπεία του ΕΑΜ που έφτασε από το Λονδίνο στο Παρίσι μια εβδομάδα πριν, θα ανακοινώσει ότι υπό τις παρούσες στην Ελλάδα συνθήκες θα ήταν αδύνατο να διεξαχθούν στην Ελλάδα ελεύθερες εκλογές.

Την ίδια περίοδο οι φήμες γύρω από ένα μοναρχοφασιστικό πραξικόπημα πολλαπλασιάζονταν. Η αδυναμία του Σοφούλη να αντιμετωπίσει το αυξανόμενο κύμα τρομοκρατίας και οι πληροφορίες ότι η σύνταξη των εκλογικών καταλόγων ήταν ανεπαρκής και εις βάρος των αριστερών ψηφοφόρων συνέτειναν ώστε το ΚΚΕ να εντείνει την προπαγάνδα του εναντίον των Βρετανών αλλά και τις προειδοποιήσεις, μέσω της γενίκευσης της αυτοάμυνας, προς την κυβέρνηση ώστε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της τρομοκρατίας.⁴¹⁵⁶

Εντούτοις παρά τις απειλές, στις 10 Ιανουαρίου το ΚΚΕ, ως δύναμη που συνυπολόγιζε τον εαυτό της στον εκλογικό συσχετισμό επενέβη άμεσα στα πολιτικά τεκταινόμενα σε σχέση με τις εκλογές, καταδικάζοντας τη συμφωνία μεταξύ του Βενιζέλου και των Λαϊκών, και ο Ζαχαριάδης διαβεβαίωσε ότι και το ΚΚΕ θα συμμετείχε στις εκλογές και θα ανέτρεπε τους συσχετισμούς αλλά και ότι ήταν εφικτή η συμμετοχή του στην κυβέρνηση. Ο Σιάντος ζήτησε τη δημιουργία Πανδημοκρατικού Μετώπου ως απάντηση στο δεξιό μέτωπο.⁴¹⁵⁷

Μάλιστα, μια μέρα πριν το ΕΑΜ είχε ζητήσει από την κυβέρνηση να αναλάβει εκείνη την ευθύνη δημιουργίας του Πανδημοκρατικού Μετώπου, ενσωματώνοντας και το ΕΑΜ στους κόλπους της.⁴¹⁵⁸ Περαιτέρω θα μπορούσε να συγκροτηθεί και ένας εκλογικός συνασπισμός κέντρου-αριστεράς.⁴¹⁵⁹ Ακόμη και τη χρήση του πλειοψηφικού, με το οποίο ιστορικά διαφωνούσε, επικαλούνταν ώστε να εκπαραθυρωθεί ο μοναρχισμός από το

⁴¹⁵⁵ FO 371/48267 R 7421 AIS Report, 19 Απριλίου 1945.

⁴¹⁵⁶ Ριζοσπάστης 10 Ιανουαρίου 1946.

⁴¹⁵⁷ Ριζοσπάστης 11 Ιανουαρίου 1946.

⁴¹⁵⁸ Το ενδεχόμενο μιας τέτοιας συνεργασίας του Σοφούλη με το ΚΚΕ αιωρούνταν ως φόβος των Λαϊκών ήδη από τα μέσα του 1945. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 7. Παράταξις Εθνικοφρόνων προς Κ. Τσαλδάρη, 4 Απριλίου 1945. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁴¹⁵⁹ Οι ίδιοι οι Λαϊκοί θεωρούσαν ότι μια τέτοια σύγκλιση ήταν πολύ πιθανή, δεδομένου ότι ένας μεγάλος αριθμός επιτελικών στελεχών των Φιλελευθέρων (Μανέτας, Μερκούρης, Πετιμεζάς, Ζάκκας, Μελάς) είχαν και το παρελθόν συνεργαστεί με το ΕΑΜ. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 15β, υποφακ. 2. Κατάλογος υποψηφίων Φιλελευθέρων Αθηνών με υπόμνηση για τη φιλοεαμική τους δράση, 1946. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

μελλοντικό κοινοβούλιο. Κατά το ΕΑΜ η πρόταση ήταν ιδιαιτέρως συμφέρουσα αφού το Κέντρο φυτοζωούσε και με τη συνεργασία θα εξυψωνόταν σε αποφασιστικό για τη διακυβέρνηση της χώρας πολιτικό παράγοντα⁴¹⁶⁰ και θα διεύρυνε την απήχυσή του στα λαϊκά στρώματα.⁴¹⁶¹

Ήταν φανερό ότι με την πρόταση αυτή το ΕΑΜ και το ΚΚΕ πρότειναν πολιτική συμμαχία στο Σοφούλη, αφήνοντας υπό καθεστώς διαπραγμάτευσης το θέμα των μετεκλογικών πολιτικών ρόλων.⁴¹⁶² Στη βάση μάλιστα μιας σαφούς ένδειξης ότι ο πρώτος ρόλος, ασχέτως ποσοστών, θα αποδιδόταν στο δημοκρατικό Κέντρο. Σύμφωνα με την ανακοίνωση του ΕΑΜ, με κανένα τρόπο η κυβέρνηση και οι υπόλοιπες δυνάμεις δεν έπρεπε να αναλάβουν την ευθύνη να νομιμοποιήσουν ένα ακήρυχτο εμφύλιο πόλεμο και να επιβοηθήσουν στη γενίκευσή του.⁴¹⁶³

Αυτό που στην ουσία επαναλάμβανε το ΚΚΕ ήταν η πολιτική της σύγκλισης των δημοκρατικών δυνάμεων που είχε θέσει ως στόχο του από τα μέσα της προηγούμενης χρονιάς.⁴¹⁶⁴ Ωστόσο, οι πιθανότητες σύγκλισης με το Κέντρο φαίνονταν αδύνατες, δεδομένου ότι οι παρακρατικοί μηχανισμοί είχαν αναλάβει να παρεμποδίσουν μια τέτοια εξέλιξη. Στις 13 Ιανουαρίου σε συγκέντρωση που μίλησε ο Ζαχαριάδης στο Βόλο μετά από συγκρούσεις με τη Χωροφυλακή σκοτώθηκαν τέσσερα άτομα και τραυματίστηκαν 20. Ο

⁴¹⁶⁰ Όπως σημείωνε ο Ζαχαριάδης το ΚΚΕ έκανε τοις προτάσεις επειδή έθετε το συμφέρον της χώρας υπεράνω. Για το ΚΚΕ «πάνω από όλα η Ελλάδα». Ριζοσπάστης 15 Ιανουαρίου 1946.

⁴¹⁶¹ Είναι αξιοσημείωτο ότι και πολύ μεταγενέστερα ο Ζαχαριάδης, δεσμώτης στο Σοργκούτ της Σιβηρίας, στα 1967, καλούσε το κόμμα να επιλέξει την πολιτική μετώπου του δημοκρατικού κόσμου –από την αριστερά μέχρι και τη δεξιά–εναντίον της Δικτατορίας των συνταγματαρχών στην Ελλάδα, δεδομένου ότι η συλλήβδην αντιμετώπιση των αστικών δυνάμεων (συνταγματάρχες, παλάτι, Κανελλόπουλος) έβλαπτε τον αντιδικτατορικό αγώνα. Επιπλέον, ζητούσε την δημιουργία ενός *minimum* πολιτικού προγράμματος με άξονα το αίτημα για την πτώση της δικτατορίας, αποκατάσταση των συνταγματικών ελευθεριών, υπηρεσιακή κυβέρνηση και, όπως και στα 1946, ελεύθερες εκλογές. Αρχείο Ζαχαριάδης, Χρονικό ΙΙ, 3 Μαΐου 1967, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο.π. σ. 237 Αντίστοιχες ήταν και οι θέσεις που διατύπωσε για τα γεγονότα του 1965 και την αποστασία, όπου κατήγγειλε το ΚΚΕ ότι δεν είχε με σαφήνεια στηρίξει τον Παπανδρέου στη σύγκρουση του με το παλάτι και δεν είχε απαιτήσει κυβέρνηση Παπανδρέου και ΕΔΑ. Γράμμα του Ν. Ζαχαριάδης προς ΚΕ του ΚΚΣΕ, Σοργκούτ 17 Ιουλίου 1965, και 14 Απριλίου 1967. Αρχείο Ζαχαριάδης, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο.π. σ. 312-313 και 321. Η υπόμνηση αυτή δεν έχει τον χαρακτήρα αποδεικτικού στοιχείου δεδομένου ότι οι συνθήκες άρθρωσης αυτών των θέσεων ήταν τελείως διαφορετικές ως προς το αντικείμενο των θέσεων (πολιτική συγκυρία) αλλά και της κατάστασης που είχε περιέλθει ο ίδιος ο Ζαχαριάδης ως δεσμώτης των Σοβιετικών αλλά και των πολιτικών του αντιπάλων. Ωστόσο, αποτελεί μια ένδειξη ότι η πολιτική της ειρηνικής συμβίωσης που επιδίωξε ο Ζαχαριάδης στα 1945 είχε το αντίστοιχο της και σε άλλες χρονικές στιγμές και πάντως δεν αποτελούσε «κεραυνό εν αιθρία». (σ. σ).

⁴¹⁶² Ο Τσαλδάρης μιλούσε για ένα διπρόσωπο κέντρο που ευνοούσε συστηματικά τους κομμουνιστές για να επιβιώσει πολιτικά. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 15Β, υποφακ.2, Λόγος της Θεσσαλονίκης, 8 Μαρτίου 1946, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁴¹⁶³ Ριζοσπάστης 9 Ιανουαρίου 1946.

⁴¹⁶⁴ Οι Λαϊκοί είχαν πληροφορίες από ότι από το καλοκαίρι του 1945 ότι το Κέντρο είχε μυστικές επαφές με το ΚΚΕ και μάλιστα ότι οι Πλαστήρας και Σοφούλης είχαν τηλεφωνική επικοινωνία με τους Ζαχαριάδη και Παρτσαλίδη. Στο Αρχείο Τσαλδάρη υπάρχει ανυπόγραφο Δελτίο της 13ης Ιουλίου 1945 πιθανότητα μυστικών υπηρεσιών με αντικείμενο της επαφής αυτές.

Ζαχαριάδης κατήγγειλε εκείνους που είχαν προκαλέσει το κύμα τρομοκρατίας και ζήτησε ως επιτακτική ανάγκη αντιπροσωπευτική κυβέρνηση.⁴¹⁶⁵

Την πιθανότητα συνεργασίας με το Κέντρο ωστόσο καλλιεργούσε και ο ίδιος ο Σοφούλης για να ασκήσει πίεση προς τους Βρετανούς να απομονώσουν αυτούς που στόχευαν στη σύγκλιση με τη Δεξιά.⁴¹⁶⁶ Στις 14 Ιανουαρίου σε συνέντευξη στο News Chronicle, ο Σοφούλης ανέφερε ότι επιθυμούσε συνεργασία με τη αριστερά, η οποία στην παρούσα φάση δεν ήταν εφικτή, δεδομένης της πιθανής αντίδρασης της δεξιάς, αν αυτή έπαιρνε τη μορφή συμμετοχής του ΕΑΜ στην κυβέρνηση του.⁴¹⁶⁷ Αν όμως το ΕΑΜ προσέφερε για λίγο ακόμη ανοχή στην κυβέρνηση του, τότε η συνεργασία θα γινόταν εφικτή μετά τις εκλογές. Προϋπόθεση ήταν να διεξαχθούν οι εκλογές αυτές και να λάβει μέρος το ΕΑΜ.⁴¹⁶⁸

Είναι χαρακτηριστικό της πολιτικής Ζαχαριάδη ότι αμέσως μόλις ανακοινώθηκε στην Ελλάδα η συνέντευξη αυτή, το ΕΑΜ πήρε απόφαση που ζητούσε από τα μέλη του να εγγραφούν στους εκλογικούς καταλόγους, αν και αυτό δεν σήμαινε υποχρεωτικά συμμετοχή και στις εκλογές.⁴¹⁶⁹ Αν η κυβέρνηση προχωρούσε σε αναθεώρηση των εκλογικών καταλόγων και εκκαθαρίσεις στα σώματα ασφαλείας τότε το ΕΑΜ θα συμμετείχε. Ο ίδιος ο Ζαχαριάδης κάλεσε στη συγκρότηση Πανδημοκρατικού Μετώπου σε αντίδραση προς το δεξιό μέτωπο και αντιπροσωπεία του ΚΚΕ επισκέφθηκε το Σοφούλη.⁴¹⁷⁰

Να σημειωθεί ότι από τις εαμικές εφημερίδες δίνονταν οδηγίες για την εγγραφή στους καταλόγους και μάλιστα εντολή στις κομματικές οργανώσεις να σχηματίσουν επιτροπές και υποεπιτροπές ώστε να οργανωθεί ο εκλογικός μηχανισμός του μετώπου.⁴¹⁷¹ Οι επιτροπές αυτές θα

⁴¹⁶⁵ Ριζοσπάστης 15 Ιανουαρίου 1946.

⁴¹⁶⁶ Οι προτάσεις του ΚΚΕ είχαν όπως ήταν φυσικό προκαλέσει αγανάκτηση σε πολιτευτές των Φιλελευθέρων που επέμεναν στην αντικομμουνιστική προσήλωση του κόμματος. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 7, Τ. Αστεριάδης, έκθεση για την αγανάκτηση πολιτευτών των Φιλελευθέρων της Θεσσαλονίκης για την πρόταση του ΚΚΕ. 5 Μαρτίου 1946. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁴¹⁶⁷ Και στα σοβιετικά αρχεία υπήρχαν εκθέσεις όπου αναφερόταν η αναγκαιότητα σύγκλισης των δημοκρατικών δυνάμεων και των ηγετών τους, γεγονός που κατεβλήθη ιδιαίτερη προσπάθεια να αποτραπεί ώστε ο πολιτικός κόσμος της δημοκρατίας να διασπαστεί. Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, φάκελος Πολιτικές Επιστολές και Εκθέσεις, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο.π. σ. 434.

⁴¹⁶⁸ News Chronicle 14 Ιανουαρίου 1946.

⁴¹⁶⁹ Η συνέντευξη προκάλεσε ενθουσιασμό στους οπαδούς του ΕΑΜ. Ο πολιτευτής των Λαϊκών στη Θεσσαλονίκη Στ. Ζαχαρίου, για παράδειγμα, ανέφερε στον Τσαλδάρη ότι είχε δει οπαδούς του ΕΑΜ να εξυμνούν το Σοφούλη περισσότερο και από τους δικούς τους ηγέτες. Μάλιστα ο φιλοκομμουνιστικός τύπος στη Θεσσαλονίκη φιλοξενούσε και εξυμνητικά άρθρα για τους Καφαντάρη και Σοφιανόπουλο. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 7, Στ. Ζαχαρίου προς Τσαλδάρη 3 Μαρτίου 1946.

⁴¹⁷⁰ Ριζοσπάστης 16 Ιανουαρίου 1946

⁴¹⁷¹ Η Καθημερινή ανήγαγε τις κινήσεις αυτές σε έμπρακτη απόδειξη της κυοφορούμενης σύγκλισης ΕΑΜ και Σοφούλη σε ένα ενιαίο δημοκρατικό μέτωπο. Καθημερινή 16 Ιανουαρίου 1946.

εκπροσωπούνταν από ένα αντιπρόσωπο του κόμματος στις εφορευτικές επιτροπές που θα συγκροτούνταν στα Πρωτοδικεία. Αντιπρόσωποι του ΕΑΜ θα ορίζονταν και στην διακομματική επιτροπή για τις εκλογές.

Επιπλέον, ο εαμικός κόσμος πληροφορούνταν ότι είχε συγκροτηθεί και Κεντρική Εκλογική Επιτροπή του ΕΑΜ, ότι θα δίνονταν εκτεταμένες οδηγίες στις επιτροπές για την επαλήθευση των εκλογικών καταλόγων και σημειωνόταν ότι αν κάποιος αντιμετώπιζε πρόβλημα έκδοσης πιστοποιητικών από τις κρατικές και τις αστυνομικές αρχές θα έπρεπε να απευθυνθεί αμέσως στους εκλογικούς μηχανισμούς του ΕΑΜ.⁴¹⁷² Είχε μάλιστα εκδοθεί και συγκεκριμένος οδηγός για να διευκολυνθεί ο οπαδός του ΕΑΜ στην εγγραφή του στους καταλόγους.⁴¹⁷³

Στα πλαίσια της εκλογικής του οργάνωσης, το ΚΚΕ για να αποδείξει ότι δεν είχε καμιά σχέση με τα έκτροπα που παρατηρούνταν σε ορισμένες περιοχές της χώρας, ανέλαβε αυτοκλήτως τη δέσμευση να παρουσιάσει στις αρχές, στις «βεβαρημένες» περιοχές, τους οπαδούς του που είχαν επικηρυχθεί ή βαρύνονταν με κατηγορίες ώστε να δικαστούν. Η μόνη προϋπόθεση που έθετε το ΚΚΕ ήταν, όταν αθωωθούν, να τύχουν της ομαλής τους ένταξης στην πολιτική ζωή και να τους αποδοθούν πλήρη πολιτικά δικαιώματα.⁴¹⁷⁴

Ειδικά η πολιτική αυτή των εκλογικών συνεργασιών είχε αναχθεί σε κυρίαρχο ζήτημα για το ΚΚΕ.⁴¹⁷⁵ Ωστόσο, το ΕΑΜ δεν είχε υπολογίσει σε δύο παράγοντες: τη διεθνή παρέμβαση και τον αντικομμουνισμό και τη φιλοδοξία του Σοφούλη. Οι Βρετανοί και Αμερικανοί πίεσαν το Σοφούλη να μην αναβάλει τις εκλογές ώστε να καταστεί εφικτή η συνεργασία,⁴¹⁷⁶ ενώ και οι πολιτευτές του Κέντρου, αν και συμφωνούσαν με τη θέση του ΕΑΜ, ότι αν δεν αναβάλλονταν οι εκλογές δε θα εκφραζόταν ανόθευτα το λαϊκό αίσθημα, αρνήθηκαν να συμμετάσχουν με εκείνους που απεργάζονταν εθνικές μειοδοσίες.⁴¹⁷⁷

⁴¹⁷² Ριζοσπάστης 16 Ιανουαρίου 1946.

⁴¹⁷³ ΕΑΜ. Οδηγίες στο Δημοκρατικό Πολίτη για τους Εκλογικούς Καταλόγους. έκδοση του Πολιτικού Συνασπισμού των Κομμάτων του ΕΑΜ., Αθήνα 1946.

⁴¹⁷⁴ Ο υπουργός Δημοσίας Τάξεως Μερκούρης χαρακτήρισε τις προσφορές αυτές ως τιμητικές και ευχαριστούσε για την εκτίμηση στο πρόσωπο του. Ριζοσπάστης 16 Ιανουαρίου 1946.

⁴¹⁷⁵ Στις συζητήσεις με τους τροτσκιστές, που το κατηγορούσαν για τις συνεργασίες αυτές, ο Κ. Καραγιώργης επικαλέστηκε το γεγονός ότι σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες η αριστερά, ως επί το πλείστον συνασπισμένη, βρίσκεται στις εθνικές κυβερνήσεις, παίζοντας έναν αποφασιστικό ρόλο στη διακυβέρνηση της κάθε χώρας εξασφαλίζοντας τις καλύτερες δυνατές συνθήκες για την ταξική πάλη στις χώρες αυτές. (Γαλλία, Ιταλία, Βέλγιο). Η κομμουνιστική αριστερά πανευρωπαϊκά είναι σε τροχιά διεκδίκησης εξουσίας, στα πλαίσια τακτικών προσαρμογών που υπαγόρευαν οι διεθνείς συσχετισμοί. ΚΔΚΕ. Διαλέξεις-Συζητήσεις του ΚΚΕ και του ΚΔΚΕ (4η Διεθνής), σπ. σ. 12.

⁴¹⁷⁶ FRUS, Diplomatic Papers, τομ. VII, 1946, σ.π., σ. 117 και 126

⁴¹⁷⁷ FO 371/72241 R 4690/1/19 4 Μαρτίου 1946.

Ο ίδιος ο Σοφούλης, που εκμυστηρεύθηκε στους Βρετανούς ότι, αν μετείχε η Αριστερά, θα αποφεύγονταν πολλές περιπλοκές και θα επιτυγχάνονταν μια ισορροπία μεταξύ δημοκρατικών και φιλοβασιλικών,⁴¹⁷⁸ αδυνατούσε να υπερβεί τη βαθιά του δυσπιστία εναντίον του ΕΑΜ⁴¹⁷⁹ και για αυτό προτίμησε να υποταχθεί στις επιθυμίες των Βρετανών, γνωρίζοντας ότι στην περίπτωση που δεν αναβάλλονταν οι εκλογές η νίκη των Λαϊκών θα ήταν βέβαιη.⁴¹⁸⁰

Ωστόσο, το ΚΚΕ δεν φαινόταν διατεθειμένο να ακολουθήσει πολιτική απομόνωσης ακόμη και παρά την ογκούμενη τρομοκρατία που ενισχύθηκε στις αρχές του 1946. Ειδικά μετά τα γεγονότα στην Καλαμάτα και την κατάληψη της πόλης από τους παρακρατικούς του Μαγγανά, ο Ζαχαριάδης υποστήριξε ότι τα γεγονότα αυτά⁴¹⁸¹ δεν έπρεπε να μεταβάλουν την απόφαση των αριστερών να εγγραφούν στους εκλογικούς καταλόγους,⁴¹⁸² αφού ακριβώς εξαιτίας της απόφασης του ΕΑΜ να εγγραφεί τους εκλογικούς καταλόγους, η δεξιά ενέτεινε την κατατρομοκράτηση των αριστερών οπαδών. Σύμφωνα με τη συλλογιστική αυτή, η δεξιά έβλεπε ότι δεν είχε καμιά ελπίδα επιτυχίας στις εκλογές και προσέφευγε στη μέθοδο των πραξικοπημάτων.⁴¹⁸³

Μάλιστα, η έκρυθμη αυτή κατάσταση και η αδυναμία της κυβέρνησης να επιβάλει όρους ώστε να επιτευχθούν δίκαιες και ελεύθερες εκλογές καθιστούσε κατά το ΚΚΕ ακόμη πιο αναγκαία την ένωση όλων των δημοκρατών για να σωθεί η Ελλάδα από μια πραξικοπηματική κατάληψη της εξουσίας. Το ΠΓ παρακαλούσε την κυβέρνηση να δεχθεί τη συμμετοχή του ΕΑΜ και να σχηματιστεί ένα εθελοντικό σώμα δημοκρατών ώστε να ξεκαθαριστεί η χώρα από τις δεξιές συμμορίες.⁴¹⁸⁴

Προϊόντος του χρόνου εδραιωνόταν η πεποίθηση του Ζαχαριάδη ότι το ΕΑΜ θα αποκτούσε πλειοψηφική εκπροσώπηση στο μελλοντικό

⁴¹⁷⁸ FO 371/5B67B R 3462/1/19 2 Μαρτίου 1946. Στις 15 Μαρτίου οι υπουργοί Καφαντάρης, Μερκούρης και Καρτάλης είχαν παραιτηθεί από την κυβέρνηση καταγγέλλοντας τις εκλογές ως παρωδία. Ελευθερία 15 Μαρτίου 1946

⁴¹⁷⁹ Θ. Σοφούλη, Ανακοινώσεις και Ομιλίες Μετεκλογικά, εκδ. εφημερίδα Μακεδονία Θεσσαλονίκης 1947, Ομιλία 2 Σεπτεμβρίου 1945

⁴¹⁸⁰ FO 371/58677 R 3315/1/19 2B Φεβρουαρίου 1946. Ο ίδιος ο Σοφούλης στις 19 Μαρτίου δήλωσε στις εφημερίδες ότι δεν υπήρχαν οι εγγυήσεις για μια, επί ίσοις όροις, μεταχείριση όλων των κομμάτων και ότι μόνο οι μοναρχικοί είχαν πραγματικά τη δυνατότητα να απευθυνθούν απρόσκοπτα στο εκλογικό σώμα. Ελεύθερη Ελλάδα 19 Μαρτίου 1946.

⁴¹⁸¹ Είχε προηγηθεί δολοφονική επίθεση των παρακρατικών εναντίον του Γ. Ζεύγου, μέλους του Πολιτικού γραφείου του ΚΚΕ αλλά και του Μ. Πρωιμάκη, μέλους της ΚΕ του ΕΑΜ, στην Κόρινθο, στις 18 Ιανουαρίου 1946.

⁴¹⁸² Να σημειωθεί ότι ο υπουργός Δημοσίας Τάξεως Ρέντης είχε για τα γεγονότα της Καλαμάτας δηλώσει ότι θα διέλυε πάραυτα τη «Χ». Βήμα 22 Ιανουαρίου 1946.

⁴¹⁸³ Ριζοσπάστης 22 Ιανουαρίου 1946.

⁴¹⁸⁴ Ο.π.

κοινοβούλιο. Στις 27 Ιανουαρίου με νέα έκκληση του ο Ριζοσπάστης καλούσε όλους τους πολίτες να εγγραφούν στους καταλόγους.⁴¹⁸⁵ Η έκκληση αυτή επαναλήφθηκε στις 3 Φεβρουαρίου 1946. Ο Ζαχαριάδης σε καμιά περίπτωση δεν είχε απωλέσει την πεποίθηση ότι το ΕΑΜ θα μπορούσε να αποσπάσει το 60% των ψήφων, σε ελεύθερες εκλογές.⁴¹⁸⁶ Να σημειωθεί ότι όταν στις 4 Μαΐου 1946 ο Ζαχαριάδης με δική του πρωτοβουλία και για πρώτη φορά επισκέφθηκε τη σοβιετική πρεσβεία για να εκθέσει τις θέσεις του σε σχέση με το αποτέλεσμα των εκλογών, υποστήριξε ότι η αποχή οφειλόταν στο γεγονός ότι η εκτίμηση του ήταν ότι η συμμετοχή δεν θα απέφερε πάνω από 100 έδρες. Έτσι, η μοναρχικοί θα αποκτούσαν μια σαφή πλειοψηφία. Αντιθέτως σε περίπτωση που γίνονταν τίμιες εκλογές το ΕΑΜ θα κέρδιζε 60%, οι μοναρχικοί 30% και τα κόμματα του κέντρου και οι εκτός ΕΑΜ αριστεροί 10%. Ο Ραντιόνωφ, όπως τηλεγράφησε στη Μόσχα, θεωρούσε ότι η εκτίμηση Ζαχαριάδη ήταν εξαιρετικά αισιόδοξη, αν και το ποσοστό που και ο ίδιος έδινε στο ΕΑΜ θα ήταν 45-50%, οι μοναρχικοί 30-35% και οι υπόλοιποι από 15-25% των ψήφων.⁴¹⁸⁷

Ένας επιπλέον όρος για την επιμονή στην πολιτική συμμετοχής στις εκλογές ήταν το γεγονός της γενικότερης στάσης των Σοβιετικών. Ήταν προφανές ότι μια οποιαδήποτε διαφορετική επιλογή από εκείνη του Ζαχαριάδη την περίοδο εκείνη θα είχε ως προϋπόθεση τη διεθνή πλαισίωση, ιδίως στην περίπτωση εκείνη που αφορούσε επιλογή για γενίκευση της ρήξης. Ωστόσο, παρά τις προσπάθειες που καταβλήθηκαν για να υπάρξει μια διευκρίνιση τις πολιτικής και των προθέσεων των Σοβιετικών, η γενική εικόνα ήταν ότι οι Σοβιετικοί ήταν απρόθυμοι για την παραμικρή συνεννόηση με το ΕΑΜ.

Άλλωστε δεν υπήρχε η παραμικρή ένδειξη ότι η ΕΣΣΔ ενδιαφερόταν να παίξει ένα πιο συγκεκριμένο ρόλο στην Ελλάδα. Καταρχήν οι Σοβιετικοί είχαν αρνηθεί να στείλουν ακόμη και πρέσβη στην Αθήνα, η αναβολή διορισμού του οποίου θα μπορούσαν βεβαίως να εκληφθεί από ένα τρίτο παρατηρητή ως έμπρακτη εκδήλωση της σιωπηρής πλαισίωσης του ΚΚΕ

⁴¹⁸⁵ Ριζοσπάστης 27 Ιανουαρίου 1946.

⁴¹⁸⁶ Αυτό ήταν και μια από τις βασικές θέσεις του Ζαχαριάδη στην συνάντησή του με τον σοβιετικό πρέσβη Ραντιόνωφ στις 4 Μαΐου 1946. Αρχεία του Ρώσικου Υπουργείου Εξωτερικών. Έκθεση επί της συνομιλίας του πρέσβη της ΕΣΣΔ Ραντιόνωφ με τον γραμματέα του ΚΚΕ Ν. Ζαχαριάδη, στο Ι. Παπαθανασίου, Ιδεολογικές Προσλήψεις των κοινωνικών συγκρούσεων και διαμόρφωση της πολιτικής στρατηγικής, Το ΚΚΕ στην περίοδο 1942-1949, αδημοσίευτο άρθρο.

⁴¹⁸⁷ Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, φάκελος Επισκόπηση Ελληνοσοβιετικών Σχέσεων. Η στάση της Σοβιετικής Ένωσης απέναντι στα εσωτερικά προβλήματα της Ελλάδας, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο.π., σ. 453.

από τη Μόσχα.⁴¹⁸⁸ Ωστόσο, το γεγονός ότι και το ίδιο το ΚΚΕ αντιμετώπιζε την «αδιαφορία» αυτή και όλες οι προσπάθειες για την επίτευξη επικοινωνίας είχαν πέσει στο κενό, υποδήλωνε ότι δεν ήθελε με κανένα τρόπο να χρεωθεί διπλωματικά τις πολιτικές επιλογές του ΚΚΕ.⁴¹⁸⁹

Αναφορικά με το θέμα αυτό του διορισμού πρεσβευτή στην Αθήνα οι Σοβιετικοί είχαν πάρει κατά βάση την απόφαση από το Ιανουάριο του 1945, αλλά οι Σοβιετικοί θεωρούσαν ότι η άμεση αποστολή μιας διπλωματικής αντιπροσωπείας θα ενίσχυε τη θέση της ελληνικής κυβέρνησης σε μια έκρυθμη στιγμή μετά τα Δεκεμβριανά, εκτός από το γεγονός ότι η δυσχερής οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα θα καθιστούσε εξαιρετικά δύσκολη τη ζωή των διπλωματικών υπαλλήλων της ρωσικής πρεσβείας στην Αθήνα.⁴¹⁹⁰ Όπως είχε τονίσει στους κόλπους της ηγεσίας της ΕΣΣΔ ο αφιχθείς από την Ελλάδα πρόεδρος της Επιτροπής Επαναπατρισμένων Ρώσων αξιωματικών συνταγματάρχης Ποπόφ, η κυβέρνηση Πλαστήρα, τη στιγμή που διεξήγαγε έναν απηνή διωγμό κατά των συμπαθούντων τη Σοβιετική Ένωση, επιδίωκε να κερδίσει ηθική υποστήριξη από την αποστολή σοβιετικού διπλωμάτη στην Αθήνα. Ο Ποπόφ έθετε ως όρο για τη δημιουργία πρεσβείας στην Αθήνα τη βελτίωση της πολιτικής κατάστασης στην Αθήνα, γιατί σε άλλη περίπτωση ο διορισμός πρέσβη στην Αθήνα θα θεωρούνταν ως σιωπηλή αποδοχή των τεκταινομένων στην πολιτική ζωή της χώρας.⁴¹⁹¹

Εντούτοις, οι Σοβιετικοί είχαν σαφή εντύπωση ότι η στάση αυτή θα είχε επίπτωση και στο ίδιο το ΚΚΕ που αναζητούσε και αυτό ερείσματα. Σε πληροφοριοδότη που στάλθηκε από τη Μόσχα στην Αθήνα για να διερευνήσει ποια ήταν η στάση του ΕΑΜ έναντι της αδιαφορίας που επέδειξαν οι Σοβιετικοί ακόμη και να προωθήσουν το αίτημα για αποστολή διεθνούς αντιπροσωπείας στην Ελλάδα,⁴¹⁹² ο γραμματέας της ΚΕ του ΕΑΜ Μ. Παρτσαλίδης διαβεβαίωσε την άλλη πλευρά ότι δεν αισθάνονταν απογοήτευση ότι η ΕΣΣΔ «εγκατέλειψε» την ελληνική αριστερά, ωστόσο

⁴¹⁸⁸ Αυτή ήταν η άποψη αρκετών στην Αθήνα μεταξύ των οποίων και του υπουργού των Εξωτερικών Ι. Σοφιανόπουλου που θεωρούσε ότι η μη έγκαιρη αποστολή πρέσβη οφειλόταν στο γεγονός ότι η Μόσχα διαμαρτυρόταν έμμεσα για τη μη συμμετοχή του ΕΑΜ στην κυβέρνηση. FO 371/48294 R 727 13 Απριλίου 1945.

⁴¹⁸⁹ Η εκτίμηση αυτή επιβεβαιώθηκε και λίγο αργότερα όταν το Σεπτέμβριο της επόμενης χρονιάς, όταν το ΚΚΕ σκεφτόταν την εμπλοκή σε εμφύλιο, οι Σοβιετικοί συμβούλευαν επί του αντιθέτου. Αρχεία ΚΚΕ. Αυγή 2, 6, 7, 9, 14 και 25 Δεκεμβρίου 1945.

⁴¹⁹⁰ Συμβούλιο Λαϊκών Επιτρόπων, απόφαση αρ. 44/168, Μόσχα 8 Ιανουαρίου 1945, και αρ. 82/46, 17 Ιανουαρίου 1945, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο.π. σ. 430-431.

⁴¹⁹¹ Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, Επιστολή Ζοριν προς Μολότοφ, 23 Ιανουαρίου 1945, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο.π. σ. 431.

⁴¹⁹² Υπήρχαν μόνο κάποια σκόρπια άρθρα στο σοβιετικό τύπο που ο έλληνας πρέσβης στη Μόσχα τα εξέλαβε ως προσημαστική επίθεση για να περισπάσουν τη διεθνή προσοχή. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 6.2 Πρεσβεία Μόσχας προς Υπουργείο Τύπου και Πληροφοριών, 90 Α.Α. 7 Ιανουαρίου 1946.

εξακολουθούσε το ΕΑΜ να αναμένει μια πιθανή πλαισίωση στο αίτημα να αποσταλεί επιτροπή παρατηρητών από τις Μεγάλες δυνάμεις.⁴¹⁹³

Ωστόσο οι Σοβιετικοί άλλαξαν γραμμή πλεύσης στο τέλος της χρονιάς. Η πρώτη ένδειξη ήταν το γεγονός ότι στις 28 Νοεμβρίου 1945 Έλληνες και Βρετανοί ενημερώθηκαν από τον Έλληνα πρεσβευτή στη Μόσχα ότι οι Σοβιετικοί είχαν ζητήσει άδεια να διορίσουν πρεσβευτή στην Αθήνα. Δεδομένου ότι οι Σοβιετικοί είχαν αποφύγει να στείλουν πρέσβη στην Αθήνα μέχρι την εποχή αυτή, η γνωστοποίηση της απόφασης αυτής προκάλεσε θετική αίσθηση στους κόλπους της Αριστεράς και ανησυχία στους βρετανικούς κύκλους. Οι τελευταίοι επέρριπταν τις ευθύνες στον υπουργό Εξωτερικών Ι. Σοφιανόπουλο, που θεωρείτο ως ο κύριος διάυλος διείσδυσης των Σοβιετικών στην Ελλάδα εξαιτίας των φιλοσοβιετικών του θέσεων.⁴¹⁹⁴ Άλλωστε ο ίδιος ο Σοφιανόπουλος είχε ζητήσει από τους Βρετανούς να δοθεί όσο το δυνατόν πλατύτερη αμνηστία στους φυλακισμένους οπαδούς του ΕΑΜ, ώστε να βελτιωθεί η εικόνα της χώρας στο εξωτερικό και να επιταχυνθεί η αποστολή του ρώσου πρέσβη.⁴¹⁹⁵

Πάντως, ούτως ή άλλως, η απόφαση των Σοβιετικών το Δεκέμβριο του 1945 να αποστείλουν τελικά πρέσβη ήταν μια σαφής ένδειξη ότι οι Σοβιετικοί ακόμη και σε σχέση με το θέμα αυτό δεν ήταν διατεθειμένοι να υποστηρίξουν το ΚΚΕ που απέδιδε μέχρι τότε το μη διορισμό σε σοβιετική αποστροφή έναντι της έκρυθμης κατάστασης που επικρατούσε στην Ελλάδα.⁴¹⁹⁶ Ειδικά επειδή το γεγονός είχε προκαλέσει απογοήτευση στους Έλληνες αριστερούς, ο ίδιος ο νέος σοβιετικός πρέσβης Ραντιόνοφ σε υπόμνημά του προς το υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ εισηγήθηκε να μην αποσταλεί μια ολοκληρωμένη αντιπροσωπεία στην Ελλάδα. Αυτό, αφού όπως σημείωναν και οι Έλληνες αριστεροί, η αποστολή μιας ολοκληρωμένης αντιπροσωπείας θα ευνοούσε την κυβέρνηση Σοφούλη που δεν πραγματοποίησε τη στροφή προς τη δημοκρατία που είχε υποσχεθεί και θα προκαλούσε απογοήτευση στην ελληνική αριστερά. Μάλιστα, ο Ροντιόνοφ πρότεινε να ανακοινωθεί στους Έλληνες ότι η ομάδα ερχόταν όχι ως κανονική διπλωματική αντιπροσωπεία αλλά ως μηχανισμός προετοιμασίας της εγκατάστασης πρεσβείας στο μέλλον.⁴¹⁹⁷

⁴¹⁹³ Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, φάκελος Επισκόπηση Ελληνοσοβιετικών Σχέσεων. Το Ζήτημα του Ανοίγματος Πρεσβείας στην Αθήνα, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο.π. σ. 449.

⁴¹⁹⁴ FO 371/48294, R 20112/1/19, Σχόλιο Λάσκου 29 Νοεμβρίου 1945.

⁴¹⁹⁵ FO 371/4B294, R 20793/1/19, Λήπερ προς FO, 11 Δεκεμβρίου 1945.

⁴¹⁹⁶ Να σημειωθεί ότι τον διορισμό αυτό οι ξένες κυβερνήσεις τον είχαν εκλάβει ως σιωπηρή αποδοχή της ΕΣΣΔ των τεκταινομένων στην Ελλάδα. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 6.2 Πρεσβεία Γαλλίας προς Ελληνικό Υποβυργείο των Εξωτερικών, 4738, 1 Δεκεμβρίου 1945.

⁴¹⁹⁷ Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, φάκελος Επισκόπηση Ελληνοσοβιετικών Σχέσεων. Το Ζήτημα του Ανοίγματος Πρεσβείας στην Αθήνα, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο.π. σ. 449.

Παρόλα αυτά, ο Ραντιόνοφ, στις 3 Ιανουαρίου 1946, επέδωσε κανονικά διαπιστευτήρια στην Αθήνα. Να σημειωθεί ότι παρά τις εντυπώσεις και τους ευσεβείς πόθους των εαμικών κομμάτων ότι η σοβιετική πλευρά είχε μια πλήρη εικόνα της κατάστασης στην Ελλάδα, στην πραγματικότητα οι Σοβιετικοί είχαν πολύ περιορισμένη εικόνα. Με βάση και τις υποδείξεις που δέχτηκε ο νέος πρέσβης από τους προϊσταμένους ένας από τους βασικούς στόχους της αποστολής ήταν να μελετήσει την κατάσταση στην Ελλάδα και κυρίως την κυβέρνηση και τα επιμέρους μέλη της, ώστε να σχηματίσει το σοβιετικό Υπουργείο σαφή εικόνα για τα τεκταινόμενα στην Ελλάδα.⁴¹⁹⁸

Ο ίδιος ο Ραντιόνοφ στις υποδείξεις του προς τη Μόσχα σημείωνε ότι τα στοιχεία που είχε διαθέσιμα δεν ήταν επαρκή και υποσχόταν μελέτη των τεκταινομένων και ιδιαίτερα της πολιτικής της κυβέρνησης. Μάλιστα, ο Ραντιόνοφ υποσχόταν να αποκτήσει μια πλήρη εικόνα σε σχέση με το αν τα αριστερά κόμματα είχαν αξιοποιήσει επαρκώς τα τυπικά δημοκρατικά βήματα της κυβέρνησης χωρίς όμως να τους γίνει καμιά υπόδειξη.⁴¹⁹⁹ Σε οποιαδήποτε όμως ερώτηση αποφασίστηκε να μην δίνεται καμία απάντηση με τη δικαιολογία ότι δεν ήταν επαρκώς ενημερωμένοι σε σχέση με το ζήτημα.⁴²⁰⁰

Αλλά ακόμα και όταν ο Ραντιόνοφ έστειλε τις εκθέσεις του, οι Σοβιετικοί βάσει και των προτάσεων του είχαν αποφασίσει να τηρήσουν μια στάση απόλυτης ουδετερότητας σε σχέση με τα τεκταινόμενα στην Ελλάδα, παρότι εκτιμούσαν ότι βρισκόταν σε εξέλιξη ένας κρυφός εμφύλιος πόλεμος που μπορούσε να εξελιχθεί σε μια ανοικτή σύγκρουση. Μάλιστα, ο Ραντιόνοφ εισηγούνταν στη Μόσχα να αποτραπούν οι όποιες απόπειρες διεξαγωγής φιλικών διαδηλώσεων μπροστά από την πρεσβεία τους και σε περίπτωση ανάγκης να τις απορρίπτουν.⁴²⁰¹

Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν ο Έλληνας πρέσβης στη Μόσχα Ι. Πολίτης επισκέφθηκε στη Μόσχα το Ραντιόνοφ για να τον ενημερώσει για την ελληνική πρόθεση να αναβληθούν οι εκλογές, αφού το ελληνικό υπουργείο των Εξωτερικών επί ματαίω περίμενε σοβιετική πρωτοβουλία ώστε να βοηθήσει προς την κατεύθυνση αυτή,⁴²⁰² ο Ραντιόνοφ αρκέστηκε

⁴¹⁹⁸ Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, φάκελος Επισκόπηση Ελληνοσοβιετικών Σχέσεων, Το Ζήτημα του Ανοίγματος Πρεσβείας στην Αθήνα, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, σπ. σ. 450

⁴¹⁹⁹ Ο.π

⁴²⁰⁰ Ο.π. σ.449.

⁴²⁰¹ Οπ. σ. 450.

⁴²⁰² Υπουργείο Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο. 1946. κατάταξη 26.2 Πρεσβεία Μόσχας προς Υπουργείο Τύπου και Πληροφοριών, 26805, 12 Δεκεμβρίου 1945.

απλά να ρωτήσει τι ήταν εκείνο που εμπόδιζε την κυβέρνηση να αναβάλει τις εκλογές.⁴²⁰³

Στις 24 Ιανουαρίου αντιπροσωπεία του ΕΑΜ, που στην ουσία επιχειρούσε να υποκινήσει μια ενεργότερη παρέμβαση των Σοβιετικών, επισκέφθηκε το Ραντιόνοφ και του εξήγησε ότι η τρομοκρατία και το καθεστώς δικτατορίας που είχε επιβληθεί στην Ελλάδα καθιστούσε την καταφυγή στις κάλπες ως νομιμοποίηση του καθεστώτος αυτού. Ο Σιάντος, μέλος της αντιπροσωπείας, ανάμεσα στα γνωστά αιτήματα για τη διεθνή παρέμβαση ώστε να ομαλοποιηθεί η κατάσταση στην Ελλάδα, είπε στο Ραντιόνοφ ότι αν δεν σταματούσε η εκτεταμένη πλαστογράφηση των εκλογικών καταλόγων, το ΕΑΜ συμμετέχοντας στις εκλογές θα επικύρωνε απλά την εκλογική πλειοψηφία των μοναρχικών.⁴²⁰⁴

Ωστόσο, για μια επιπλέον φορά οι Σοβιετικοί αρνήθηκαν την παροχή οποιασδήποτε πλαισίωσης. Ο Ραντιόνοφ, όπως επισήμανε στους συννομιλητές του ήταν ένας απλός πρεσβευτής που θα ενημέρωνε την κυβέρνηση του για τις θέσεις της εαμικής αντιπροσωπείας. Μάλιστα, επέστησε την προσοχή στην αντιπροσωπεία ότι η χώρα του παρέμενε πιστή στην αρχή της μη επέμβασης, και ότι σε σχέση με τις εαμικές απόψεις, τις αποδέχονταν ως πληροφορίες για απλή ενημέρωση.⁴²⁰⁵

Είναι χαρακτηριστικό ότι τα περί μη αναμίξεων χρησιμοποίησαν οι Σοβιετικοί και όταν στις 16 Δεκεμβρίου 1945, ο Έλληνας πρέσβης στη Μόσχα έθεσε το θέμα της αναβολής των εκλογών μετά από οδηγία της ελληνικής κυβέρνησης ώστε να εξασφαλιστεί πλαισίωση για να προχωρήσει ο Σοφούλης στην αναβολή αυτή. Ο Μολότοφ αρνήθηκε να δει τον Έλληνα πρέσβη και ο Διευθυντής των Βαλκανικών Υποθέσεων επέμεινε στα περί μη αναμίξεως- η αναβολή ήταν θέμα της ελληνικής κυβέρνησης.⁴²⁰⁶ Το ίδιο αξιοσημείωτο είναι ότι όταν ο ίδιος ο Ζαχαριάδης επισκέφθηκε τη σοβιετική πρεσβεία στην Αθήνα στις 4 Μαΐου 1946, για να εκθέσει την άποψη του για τις εκλογές και το αποτέλεσμα τους, αντιμετώπιστηκε από τους Σοβιετικούς ως απλή πηγή πληροφόρησης και οι θέσεις του μεταφέρθηκαν απλά στη Μόσχα χωρίς κανέναν σχολιασμό.⁴²⁰⁷

⁴²⁰³ Υπουργείο Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο. 1946. κατάταξη 26.2 Πρεσβεία Μόσχας προς Υπουργείο Τύπου και Πληροφοριών, 12681, 14 Δεκεμβρίου 1946.

⁴²⁰⁴ Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ. φάκελος Επισκόπηση Ελληνοσοβιετικών Σχέσεων. Η στάση της Σοβιετικής Ένωσης απέναντι στα εσωτερικά προβλήματα της Ελλάδας, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο.π. σ. 453.

⁴²⁰⁵ Ο.π.

⁴²⁰⁶ Υπουργείο Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο. 1946. κατάταξη 6.2 Πρεσβεία Μόσχας προς Υπουργείο Τύπου και Πληροφοριών, 1236, 17 Δεκεμβρίου 1945.

⁴²⁰⁷ Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ. φάκελος Επισκόπηση Ελληνοσοβιετικών Σχέσεων. Η στάση της Σοβιετικής Ένωσης απέναντι στα εσωτερικά προβλήματα της Ελλάδας, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο.π. σ. 453.

Εξίσου ενδεικτικό της γενικότερης λογικής των Σοβιετικών, παρά τις εντυπώσεις που καλλιεργούσε ο ελληνικό τύπος ότι η πολιτική του ΚΚΕ ήταν διαμορφωμένη έξωθεν,⁴²⁰⁸ είναι ότι όταν στις 29 Ιουλίου 1946 ο Ζαχαριάδης ζήτησε μέσω του ανταποκριτή του ΤΑΣΣ τη γνώμη της Μόσχας για το σύνθημα της ουδετερότητας της Ελλάδας, το οποίο θα είχε επίπτωση κατά το ΚΚΕ να σταματήσει η έκρυθμη κατάσταση, ο Σοβιετικός πρέσβης ζήτησε την άδεια από το υπουργείο του να απαντήσει στο Ζαχαριάδη ότι σύμφωνα με την αρχή της μη ανάμειξης στην Ελλάδα, δεν ήταν σε θέση να δώσει επίσημη απάντηση αλλά μόνο προσωπική γνώμη. Βάσει αυτής, οι Σοβιετικοί δεν μπορούσαν να κινηθούν ώστε να εξασφαλιστεί η εγγύηση της χώρας από τις μεγάλες δυνάμεις όπως ζητούσε ο Ζαχαριάδης, δεδομένου ότι υπήρχε πρόβλημα να ανακύψουν ζητήματα διεθνούς δικαίου ενώ από την άλλη το αίτημα περί διεθνούς εγγύησης μπορούσε να δημιουργήσει την αίσθηση ότι η χώρα κινδύνευε από τρίτες χώρες, γεγονός που δεν υφίστατο στην παρούσα φάση⁴²⁰⁹.

Η αρχή της μη ανάμειξης και της Σοβιετικής αποστασιοποίησης επιβεβαιώθηκε περίτρανα και στην περίπτωση που ο Μ. Παρτσαλίδης κατά την επίσκεψή του στη Μόσχα στις αρχές του έτους προσπάθησε να βολιδοσκοπήσει και τις διαθέσεις του σοβιετικού Κομμουνιστικού κόμματος.⁴²¹⁰ Ο Παρτσαλίδης είχε ρητές εντολές από το Γ. Ιωαννίδη να εκθέσει στους Σοβιετικούς την ελληνική κατάσταση και να ζητήσει τη συμβουλή τους.⁴²¹¹

Ο προϊστάμενος του 4ου Ευρωπαϊκού Τμήματος του Λαϊκού Επιτροπάτου Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, Α. Λαβρίσεφ, ετοίμασε στις 23 Ιανουαρίου μνημόνιο στο οποίο οριζόταν το πλαίσιο των ζητημάτων που θα μπορούσε να συζητηθούν στα πλαίσια της επίσκεψης αυτής με τον Β. Μολότοφ. Στο μνημόνιο αυτό ο σοβιετικός επιτετραμμένος διατύπωνε υποθέσεις για τα πιθανά αιτήματα των Ελλήνων και όριζε και το είδος των απαντήσεων που έπρεπε να δοθούν βάσει της γενικότερης σοβιετικής

⁴²⁰⁸ Ελληνικό Αίμα 25 Ιανουαρίου 1946.

⁴²⁰⁹ Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, φάκελος Επισκόπηση Ελληνοσοβιετικών Σχέσεων. Η στάση της Σοβιετικής Ένωσης απέναντι στα εσωτερικά προβλήματα της Ελλάδας, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, σπ. σ. 454.

⁴²¹⁰ Συνέντευξη Παρτσαλίδη, Αυγή 24 Φεβρουαρίου 1946. Στην αποστολή συμμετείχαν και ο Ν. Γρηγοριάδης και ο Αλ. Λούλης.

⁴²¹¹ Με βάση την έρευνα στα σοβιετικά αρχεία της Ι. Παπαθανασίου σε σύντομο σημείωμα που είχε υποβάλει ο Παρτσαλίδης στο ΚΚΣΕ περιέγραφε την πολιτική του κόμματος ως υπέρ της εθνικής ενότητας της εξασφάλισης της προλεταριακής ηγεμονίας στην εθνική επανάσταση. Σύντομο Σημείωμα για τη δράση του ΚΚΕ, 31 Ιανουαρίου 1946. Ρωσικό κέντρο Διατήρησης και μελέτης Ντοκουμέντων Σύγχρονης Ιστορίας, στο Ι. Παπαθανασίου, Ιδεολογικές Προσλήψεις των Κοινωνικών Συγκρούσεων και Διαμόρφωση της Πολιτικής Στρατηγικής, Το ΚΚΕ στην περίοδο 1942-1949, αδημοσίευτη εργασία. Είναι ιδιαίτερων εντυπωσιακή η ασάφεια και η αντιφατικότητα των όρων που χρησιμοποιούνται που δεν συνάδουν σε ένα κομματικό κείμενο καλά μελετημένο..

πολιτικής. Ένα από τα ζητήματα αυτά ήταν και το εαμικό αίτημα να στερήσει η ΕΣΣΔ στον εκδημοκρατισμό της Ελλάδας, επιβοηθώντας και στην ενσωμάτωση των ΗΠΑ στην προσπάθεια αυτή.

Ο Λαβρίσεφ συνιστούσε στο Μολότοφ να πληροφορήσει την ελληνική αντιπροσωπεία ότι οι Σοβιετικοί είχαν ήδη προχωρήσει –και χωρίς προηγούμενο αίτημα επ’ αυτού από την ελληνική πλευρά, -σε προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφαλείας το ζήτημα της κατάστασης στην Ελλάδα (23 Ιανουαρίου 1946), και πρότεινε να δοθούν στο ΕΑΜ οι εξής συμβουλές: να προσελκυστούν στο ΕΑΜ οι ηγέτες των αντιφασιστικών δυνάμεων και κομμάτων που δεν μετέχουν στο ΕΑΜ. Να αντιδράσει στην προσπάθεια συνασπισμού των αντιφασιστικών κομμάτων που δεν μετείχαν στο ΕΑΜ. Να μην παρασυρθεί από «προβοκάτσες» που αποσκοπούσαν στην πρόκληση ένοπλης σύγκρουσης και οι οποίες θα δικαιολογούσαν την παραμονή των αγγλικών στρατευμάτων στην Ελλάδα.⁴²¹²

Τελικά οι Σοβιετικοί αποφάσισαν να υποβαθμίσουν τη σημασία της επίσκεψης του Παρτσαλίδη.⁴²¹³ Έδωσαν άδεια στην αντιπροσωπεία να επισκεφθεί τη Μόσχα στα πλαίσια της διεθνούς ενημέρωσης στην οποία προχωρούσε τότε το ΕΑΜ και όχι στο ΚΚΕ. Μάλιστα, για να μην προσδώσουν ένα τέτοιο χαρακτήρα στη συνάντηση οι Σοβιετικοί, έστειλαν στους Έλληνες αντιπροσώπους ένα χαμηλόβαθμο υπάλληλο του τμήματος διεθνών σχέσεων του ΚΚΣΕ, τον Πετρώφ, που απλώς μεσολάβησε στο Μολότοφ και εν συνεχεία μετέφερε την αόριστη θέση του ότι το ΚΚΕ έπρεπε να συμμετάσχει στις εκλογές. Ήταν φανερό ότι οι Σοβιετικοί απέφευγαν υψηλόβαθμες συναντήσεις.⁴²¹⁴ Η συμβουλή που δόθηκε τελικά στον Παρτσαλίδη ήταν αόριστα να αξιοποιήσει όλες τις νόμιμες δυνατότητες και από εκεί κατά βούληση.⁴²¹⁵

Να σημειωθεί ότι και το αίτημα της εαμικής αντιπροσωπείας που διατυπώθηκε σε συνέντευξη τύπου που έδωσε η αντιπροσωπεία στη Μόσχα ότι η ελληνική πλευρά το μόνο που επιζητούσε ήταν να αποχωρήσουν οι βρετανικές δυνάμεις από την Ελλάδα ώστε να διεξαχθούν ελεύθερες

⁴²¹² Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ. φάκελος Επισκόπηση Ελληνοσοβιετικών Σχέσεων. Η στάση της Σοβιετικής Ένωσης απέναντι στα εσωτερικά προβλήματα της Ελλάδας. στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα. οπ. σ. 452

⁴²¹³ Όπως σημειώνει σκωπτικά ο Γρηγοριάδης, στο ταξίδι στη Μόσχα το μεγαλύτερο σοβιετικό ενδιαφέρον εκδηλώθηκε με δώρο στον κάθε αντιπρόσωπο ένα βαρύ παλτό για το ρωσικό χειμώνα. Φ. Γρηγοριάδης, Εμφύλιος Πόλεμος. Το Δεύτερο Αντάρτικο 1946-1949, том. 9. Αθήνα 1975, σ. 391.

⁴²¹⁴ Συνέντευξη Μ. Παρτσαλίδη. Αυγή 24 Φεβρουαρίου 1980.

⁴²¹⁵ Κατά τον Παρτσαλίδη η συμβουλή ήταν να πάρει μέρος το ΚΚΕ στις εκλογές και παράλληλα να αξιοποιήσει όλες τις δυνατότητες στρατιωτικής πίεσης προς την κυβέρνηση, αναπτύσσοντας τη μαζική αυτοάμυνα. Μ. Παρτσαλίδης, Ομιλία στην 7η Ολομέλεια του ΚΚΕ, 14-18 Μαΐου 1950. Νέος Κόσμος, χρ. Β. αρ. Β. Αύγουστος 1950. σ. 449 και Αυγή 24 Φεβρουαρίου 1980.

εκλογές,⁴²¹⁶ έτυχε απλά αντικείμενο διπλωματικού χειρισμού από την πλευρά του Σοβιετικού Υπουργείου των Εξωτερικών σε σχέση με τα συμφέροντα της σοβιετικής πολιτικής. Επειδή οι Σοβιετικοί στις 21 Ιανουαρίου είχαν προσφύγει στο Συμβούλιο Ασφαλείας κατά της παραμονής βρετανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως αντίβαρο σε άλλη προσφυγή για την παραμονή σοβιετικών στρατευμάτων στην Περσία,⁴²¹⁷ το σοβιετικό Υπουργείο των Εξωτερικών επιχείρησε να χρησιμοποιήσει την ελληνική αντιπροσωπεία, και να εμφανίσει, όπως σημείωσαν και βρετανικοί διπλωματικοί κύκλοι, τις θέσεις των Ελλήνων πολύ πιο επιθετικές από ότι πραγματικά ήταν. Για τους Βρετανούς ακόμη και ο σοβιετικός μεταφραστής επιστρατεύθηκε για να καταστήσει προκλητικές τις μετριοπαθείς θέσεις του ΕΑΜ.⁴²¹⁸

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Σοβιετικοί επίτηδες δεν μετέφραζαν τα σημεία των δηλώσεων της αντιπροσωπείας όταν αφορούσαν θετικά σχόλια για τους Βρετανούς, όπως παραδείγματος χάριν για την Ούνρα, ούτε άφηναν να ακουστούν συγκεκριμένα τα ελληνικά εθνικά αιτήματα, όντας γενικά εχθρικοί έναντι των ελληνικών διεκδικήσεων. Όπως σημείωνε ο Έλληνας πρέσβης στη Μόσχα η δήλωση του Ζαχαριάδη για την ελληνικότητα της Μακεδονίας δεν δημοσιεύθηκε καν, ούτε μεταφράστηκε.⁴²¹⁹

Εκτός των άλλων ενδείξεις για τη σοβιετική στάση έναντι της Ελλάδας αλλά κυρίως έναντι του ΚΚΕ ήταν η περίπτωση μη αποστολής παρατηρητών για τη διεξαγωγή των ελληνικών εκλογών. Οι Σοβιετικοί θεωρούσαν ότι στα πλαίσια ενός απηνούς διωγμού κατά της αριστεράς και εν τω μέσω μιας παρατεταμένης πολιτικής αστάθειας, οι ελληνικές εκλογές αφορούσαν την ωμή επιδίωξη της ελληνικής δεξιάς να επιβάλει με τον τρόπο αυτή την πολιτική της κυριαρχία, γεγονός που συναντούσε τη δικαιολογημένη αντίδραση του λαϊκού κινήματος στην Ελλάδα.⁴²²⁰ Στη βάση αυτή κατά το Υπουργείο των Εξωτερικών της ΕΣΣΔ η αποστολή παρατηρητών στην Ελλάδα αποτελούσε απλώς προπέτασμα νόθευσης των εκλογών.⁴²²¹

⁴²¹⁶ Το ΕΑΜ στη συνέντευξη αυτή είχε κυρίως προβάλει τις ελληνικές εθνικές αξιώσεις. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 5.4, Πολιτική, Πρεσβεία στην Άγκυρα, αρ. πρωτ. 306, 28 Ιανουαρίου 1946.

⁴²¹⁷ Year Book of the United Nations, 1946-1947, New York 1949, σ. 335-336.

⁴²¹⁸ FO 371/58735, R 1251, Kerr προς Μπέβιν, 23 Ιανουαρίου 1946.

⁴²¹⁹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 5.4, Πολιτική, Πρεσβεία στην Μόσχα, αρ. πρωτ. 34/Σ, 28 Ιανουαρίου 1946.

⁴²²⁰ Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, φάκελος Πολιτικές Επιστολές και Εκθέσεις, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο π. σ. 433-434.

⁴²²¹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 6.2 Πρεσβεία Μόσχας προς Υπουργείο Τύπου και Πληροφοριών, τηλεγραφήματα 910-936, Αύγουστος 1945.

Ωστόσο, χωρίς την ελάχιστη πλαισίωση των εαμικών αιτημάτων, οι Σοβιετικοί αρνήθηκαν κάθε εμπλοκή και προφασίστηκαν ουδετερότητα, αποστασιοποιούμενοι από τα τεκταινόμενα. Στη βάση αυτή, η μη αποστολή παρατηρητών συνιστούσε την εφαρμογή της αρχής εκείνης που αφορούσε την κρατική κυριαρχία της Ελλάδας, η οποία ήταν ασυμβίβαστη με την πολιτική επέμβαση των παρατηρητών.⁴²²² Όπως σημειωνόταν σε έκθεση των σοβιετικών αρχείων με την απόρριψη της αποστολής παρατηρητών η Σοβιετική Ένωση έδειχνε να τάσσεται και να βαίνει ως υπερασπιστής των δικαιωμάτων των μικρών λαών, ώστε οι λαοί αυτοί με τη θέλησή τους και χωρίς καμιά ξενική επίδραση να επιλέξουν το είδος του πολιτεύματος που επιθυμούν.⁴²²³

Να σημειωθεί ότι η τακτική αυτή της αποστασιοποίησης για να μην νομιμοποιηθούν οι εκλογές δεν συνοδεύτηκε από καμία διακοίνωση της σοβιετικής πλευράς να σταματήσουν οι διαδικασίες. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ι. Σοφιανόπουλος ως υπουργός Εξωτερικών είχε προσφύγει στην συμπαράσταση της Μόσχας το Δεκέμβριο του 1945 και δεν έκρυβε την απορία του γιατί οι Σοβιετικοί δεν βοηθούσαν τη χώρα να εξασφαλίσει δίκαιες εκλογές.⁴²²⁴ Είναι εξίσου χαρακτηριστικό ότι για αυτήν την πρωτοβουλία του αυτή το Πρωτοδικείο Αθηνών διεξήγαγε ανακρίσεις κατά του Σοφιανόπουλου στις 28 Ιουλίου 1948 για προδοσία.⁴²²⁵

Επιβεβαίωση των σοβιετικών προθέσεων ήταν ο τρόπος που δέχθηκαν οι Σοβιετικοί το πόρισμα των παρατηρητών μετά τις εκλογές. Στις 19 Απριλίου 1946 ο σοβιετικός πρέσβης Ραντιόννοφ έστειλε τηλεγράφημα στη Μόσχα ότι οι επικεφαλής της αγγλικής, γαλλικής και αμερικανικής αποστολής παρατηρητών υπέβαλαν στη σοβιετική πρεσβεία επί τη βάση των δηλώσεων των κυβερνήσεών τους ότι θα ενημέρωναν τη σοβιετική κυβέρνηση για τα πορίσματα της επίβλεψης τους στις εκλογές, σύνοψη της έκθεσης τους για τις ελληνικές εκλογές όπου χαρακτηρίζονταν τίμιες και ελεύθερες και ότι αν κατέρχονταν στις εκλογές η αριστερά δεν θα εξασφάλιζε πάνων από 25 έδρες στην τοπική βουλή, γεγονός που δεν θα αλλοίωνε το χαρακτήρα τους.

Και ενώ ήταν προφανές ότι η υποβολή της έκθεσης αφορούσε στη συμβολική νομιμοποίηση του αποτελέσματος, οι Σοβιετικοί αρκέστηκαν να δηλώσουν ότι έλαβαν την επιστολή και χωρίς να υπεισέρχονται σε

⁴²²² Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, φάκελος Πολιτικές Επιστολές και Εκθέσεις, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, σσ. 433-434.

⁴²²³ Ο.π.

⁴²²⁴ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 6.2 Πρεσβεία Μόσχας προς Υπουργείο Τύπου και Πληροφοριών, 1206, 9 Δεκεμβρίου 1945.

⁴²²⁵ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26, 3, Πρωτοδικείο Αθηνών, Ανακριτής Α' Τμήματος, 28 Ιουλίου 1948.

λεπτομέρειες να τονίζουν αόριστα ότι δεν συμμερίζονταν τα συμπεράσματα της αποστολής.⁴²²⁶ Σύμφωνα με άρθρο του Σ. Μπελνίκωφ στο περιοδικό Μπολσεβίκος, το θεωρητικό περιοδικό της ΚΕ του ΚΚΣΕ, το Μάρτιο του 1946, η σοβιετική αυτή στάση αποστασιοποίησης ήταν ενδεδειγμένη επειδή οι αντίπαλοι του προσπαθούσαν να εμφανίσουν το ΕΑΜ ως μια κομμουνιστική οργάνωση που αποτελούσε παράρτημα της Μόσχας, ώστε να διασπαστεί αλλά η απουσία συγκεκριμένων παρεμβάσεων από τη σοβιετική πλευρά ακύρωνε το σχέδιο αυτό.⁴²²⁷

Οι Σοβιετικοί απέφευγαν να ενημερώνουν για τις πολιτικές τους επιλογές την ελληνική αριστερά, ακόμα και στην περίπτωση που αυτές από σύμπτωση την ευνοούσαν. Χαρακτηριστική περίπτωση η απόφαση των Σοβιετικών να προσφύγουν στο Συμβούλιο Ασφαλείας, εμπλέκοντας στην προσφυγή τους και την Ελλάδα.

Η προσφυγή αυτή των Σοβιετικών έγινε για το θέμα της παραμονής ή όχι σοβιετικών στρατευμάτων στο Ιράν και η ενίσχυση των Περσών αντικαθεστωτικών Τουντέχν από τα σοβιετικά στρατεύματα. Οι Σοβιετικοί είχαν στείλει δυνάμεις στο Ιράν τον Οκτώβριο του 1945, αν και είχε συμφωνηθεί να αποσύρουν όλα τα στρατεύματά τους από την περιοχή. Για τους Αμερικανούς βρισκόταν σε εξέλιξη μια κυκλωτική κίνηση των Σοβιετικών, η οποία μαζί με την Ελλάδα, θα εγκόλπωνε τα πετρέλαια της Μέσης Ανατολής και τα βασικά λιμάνια της Μεσογείου.⁴²²⁸

Σε σχέση με το θόρυβο που δημιουργήθηκε για τις κινήσεις των Σοβιετικών,⁴²²⁹ η Πράβδα στη Μόσχα έγραφε ότι κανείς δε μπορούσε να κατηγορήσει τους Σοβιετικούς για την πολιτική τους στην Περσία, και ενέπλεκε την Ελλάδα, με την έννοια ότι, την ίδια στιγμή που τα βρετανικά στρατεύματα παρέμεναν στην Ελλάδα δεν ήταν δυνατόν να κατηγορεί κανείς την ΕΣΣΔ για την ανάλογη στάση της σε σχέση με την Περσία.⁴²³⁰ Κυρίως με αφορμή το γεγονός αυτό οι Νέοι Καιροί της Μόσχας είχαν στις

⁴²²⁶ Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, φάκελος Επισκόπηση Ελληνοσοβιετικών Σχέσεων. Η στάση της Σοβιετικής Ένωσης απέναντι στα εσωτερικά προβλήματα της Ελλάδας, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο.π., σ. 453.

⁴²²⁷ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 25.5. Πολιτική. Πρεσβεία της Μόσχας προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 259, 7-8 Απριλίου 1946.

⁴²²⁸ H. Truman, Years of Decision, New York 1955, σελ. 523. Μάλιστα οι Αμερικανοί σε ανταπάντηση των σοβιετικών κινήσεων αποφάσισαν την ίδια περίοδο να συγκροτήσουν ναυτική δύναμη στη Μεσόγειο και να στείλουν το πολεμικό 'Missouri' σε Ελλάδα και Τουρκία. Βλ. D. Alvarez, The Missouri Visit to Turkey, An Alternative Perspective on Cold War Diplomacy, Balkan Studies, Θεσσαλονίκη 1974, τομ. 2, σ. 225-236.

⁴²²⁹ Foreign Relation of US, Diplomatic Papers 1946, τομ. VII, ο.π., σ. 6.

⁴²³⁰ Μάχη 15 Δεκεμβρίου 1945.

15 Νοεμβρίου κατηγορήσει Βρετανούς και ελληνική Κυβέρνηση ότι νόθευαν το φρόνημα του ελληνικού λαού.⁴²³¹

Οι Σοβιετικοί αντιδρώντας ακόμη πιο συγκεκριμένα στις αμερικανο-βρετανικές θέσεις, αναφορικά με τα τεκταινόμενα στο Ιράν, έθεσαν με τη μορφή αντιπερισπασμού θέμα σε σχέση με την παραμονή των βρετανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα στη συνάντηση των υπουργών των Μεγάλων Δυνάμεων στη Μόσχα στις 22 Δεκεμβρίου 1945.⁴²³² Κορύφωσαν την αντίδρασή τους στις αρχές του 1946 όταν το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ συγκλήθηκε για να συζητηθεί η προσφυγή της Ιρανικής Κυβέρνησης εναντίον της παραμονής των σοβιετικών στρατευμάτων στη χώρα αυτή.

Στις 21 Ιανουαρίου 1946 ο αρχηγός της Σοβιετικής Αντιπροσωπείας στα Ηνωμένα Έθνη Α. Βισίνσκυ έθεσε στο Συμβούλιο Ασφαλείας και θέμα παραμονής των βρετανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα, σύμφωνα με το άρθρο 35 του Καταστατικού των Ηνωμένων Εθνών⁴²³³. Όπως εξήγησε στους Αμερικανούς ο Βισίνσκυ, η Σοβιετική Ένωση έθετε τέτοιο θέμα γιατί πίστευε ότι η κατάσταση στην Ελλάδα ήταν ιδιαιτέρως επικίνδυνη και ότι τα βρετανικά στρατεύματα την περιέπλεκαν ακόμα περισσότερο. Κατέστησε μάλιστα σαφές στους ομολόγους του της αμερικανικής πλευράς ότι η σοβιετική πολιτική είχε αλλάξει από την εποχή που ο Στάλιν στη Γιάλτα είχε αποδεχθεί τη βρετανική παρουσία στην Ελλάδα για λόγους που συνδέονταν τότε με τις ανάγκες του αντιγερμανικού αγώνα⁴²³⁴.

Την 1η Φεβρουαρίου 1946 ο Βισίνσκυ μίλησε για χάος στην Ελλάδα και χαρακτήρισε αντιδραστικό το ρόλο των βρετανικών στρατευμάτων.⁴²³⁵ Ο Μπέβιν απάντησε ότι τα βρετανικά στρατεύματα έμεναν στην Ελλάδα με εντολή της ελληνικής κυβέρνησης. Κατηγόρησε δε τους Σοβιετικούς για αστήρικτη προπαγάνδα και το ΚΚΕ για τις επιθέσεις του εναντίον των Βρετανών.⁴²³⁶ Το Μπέβιν επιβεβαίωσε και ο Α. Αγνίδης, αντιπρόσωπος της ελληνικής κυβέρνησης στη θέση του άρτι απολακτισθέντος από την κυβέρνηση Ι. Σοφιανόπουλου.⁴²³⁷

Η συζήτηση για το ελληνικό πρόβλημα το διάστημα 1-6 Φεβρουαρίου 1946 επιβεβαίωσε την βρετανική άποψη ότι ήταν διπλωματικό παιχνίδι των Σοβιετικών.⁴²³⁸ Ο Βισίνσκι επιστράτευσε κυρίως δημοσιεύματα για την κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα για να καταγγείλει την παρουσία

⁴²³¹ S.Xydis, *Greece and the Great Powers 1944-1947*, οπ. σ. 139-140.

⁴²³² FO 371/5B735/13 FO προς Ουάσιγκτον 5 Ιανουαρίου 1946.

⁴²³³ United Nations, *Journal of Security Council*, no. 2, New York 1946, σ. 14.

⁴²³⁴ *Foreign Relation of US, Diplomatic Papers*, τομ. VII, 1946, ο.π., σ. 106.

⁴²³⁵ United Nations, *Journal of Security Council*, no 7, New York 1946, σ. 88- 91.

⁴²³⁶ *Foreign Relation of US, Diplomatic Papers*, τομ. VII, 1946, ο.π., σ. 104-105

⁴²³⁷ Ο.π σ. 112-116.

⁴²³⁸ FO 371/58670 R 1147, FO to Leeper, 22 Ιανουαρίου 1946.

των βρετανικών στρατευμάτων στην χώρα.⁴²³⁹ Ο Μπέβιν απάντησε επιθετικά ότι η ομιλία του Βισίνσκι επιβεβαίωνε την αναγκαιότητα να παραμείνουν τα βρετανικά στρατεύματα στην Ελλάδα και απέδωσε την σοβιετική προσφυγή σε κίνηση αντιπερισπασμού και μίλησε για συμφωνία του ελληνικού πολιτικού κόσμου εκτός από το ΚΚΕ στην παραμονή των Βρετανών σε ελληνικό έδαφος.⁴²⁴⁰

Οι Αμερικανοί πίεζαν για μια κυβέρνηση συνασπισμού στην Ελλάδα των φιλελεύθερων πολιτικών ώστε να μειωθούν οι κατηγορίες των Σοβιετικών για την κατάσταση στην Ελλάδα, αφού η προσφυγή τους στο Συμβούλιο Ασφαλείας σύμφωνα με την προειδοποίηση Visinsky θα επαναλαμβανόταν αν διαγωνιζόταν η αρνητική κατάσταση.⁴²⁴¹ Οι Βρετανοί αρνήθηκαν ενώ ο Αγνίδης ως εκπρόσωπος της ελληνικής κυβέρνησης επιδοκίμασε τις βρετανικές θέσεις.⁴²⁴²

Τελικά οι Σοβιετικοί μετά από συμβιβαστική μεσολάβηση του αμερικανού αντιπροσώπου E. Stettinious⁴²⁴³ θα υποχωρήσουν δηλώνοντας τελικά ότι δεν επιθυμούσαν να επιμείνουν επί του θέματος.⁴²⁴⁴ Να σημειωθεί ότι μετά από τις διαβουλεύσεις των επικεφαλής των αντιπροσωπειών, οι Σοβιετικοί αναίρεσαν και την αρχική τους θέση ότι οι Βρετανοί ήταν άμεσα υπεύθυνοι για την κατάσταση στην Ελλάδα. Όπως διευκρίνισε ο Βισίνσκι η κατάσταση στην Ελλάδα είχε προκληθεί εξαιτίας της βρετανικής στρατιωτικής παρουσίας και όχι ευθέως από αυτήν.⁴²⁴⁵

Η σοβιετική αυτή παρέμβαση όπως ήταν φυσικό δημιούργησε στην Αθήνα σε κύκλους της κυβέρνησης την εντύπωση ότι οι Σοβιετικοί είχαν αποφασίσει να εγκαταλείψουν την πολιτική της ουδετερότητας⁴²⁴⁶ και να ενισχύσουν αποφασιστικά το ΚΚΕ την περίοδο που αυτό είχε κορυφώσει τις αντιδράσεις του εναντίον των Βρετανών.⁴²⁴⁷ Δεδομένου μάλιστα ότι την ίδια περίοδο, αντιπροσωπεία του ΕΑΜ με επικεφαλής το Μ. Παρτσαλίδη που επισκεπτόταν τη Μόσχα για να εκθέσει τις θέσεις της Αριστεράς, έδινε συνέντευξη στην εφημερίδα «Τρούντ», στην οποία δηλώθηκε ότι οι

⁴²³⁹ United Nation Security Council, Official Records, First Year, Supplement no 1, London 1946.

⁴²⁴⁰ Ο.π.

⁴²⁴¹ Byrnes προς K. Rankin, FRUS, vol. VII, 1946, 131-132, ο.π.

⁴²⁴² United Nation Security Council, Official Records, First Year, Supplement no 1, London 1946

⁴²⁴³ FRUS, vol. VII, 1946, ο.π. σ. 104-111.

⁴²⁴⁴ Η πλειοψηφία των μελών του Συμβουλίου Ασφαλείας τάχθηκε κατά της Σοβιετικής θέσης United Nation, Journal of Security Council, ο.π. σ. 176-177

⁴²⁴⁵ FRUS, VII, 1946, VII, ο.π.σ. 108-112.

⁴²⁴⁶ Ο O. Sargent διαπίστωνε από συζητήσεις με την κυβερνητική αντιπροσωπεία που βρισκόταν τον Ιανουάριο του 1946 στο Λονδίνο για να διαπραγματευτεί το δάνειο ότι επικρατούσε πανικός στην ελληνική πλευρά για τις πραγματικές προθέσεις των Σοβιετικών. FO 371/58670 R 1147 FO to Leeper, 22 Ιανουαρίου 1946.

⁴²⁴⁷ FO 371/58750, R 2022/1/19, Θεσσαλονίκη προς Αθήνα, 26 Ιανουαρίου 1946.

Βρετανοί έπρεπε πάση θυσία να αποχωρήσουν από την Ελλάδα, στους βρετανικούς διπλωματικούς κύκλους είχε διαμορφωθεί η εντύπωση ότι οι Σοβιετικοί χρησιμοποιούσαν το ΕΑΜ ενισχύοντας τις θέσεις του, προκειμένου να πιέσουν ώστε να επιτευχθεί μια θετική απόφαση για αυτούς στο Συμβούλιο Ασφαλείας.⁴²⁴⁸

Ωστόσο, για την προσφυγή αυτή των Σοβιετικών στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ τον Ιανουάριο του 1946 το ΚΚΕ δεν ήταν σωστά, επαρκώς και εγκαίρως ενημερωμένο. Στην αρχή ο Ριζοσπάστης περιορίστηκε στις 22 Ιανουαρίου σε ένα μονόστηλο στο Σοβιετικό διάβημα.⁴²⁴⁹ Δύο μέρες αργότερα υπογράμμισε ότι με τη σοβιετική προσφυγή το ελληνικό πρόβλημα διεθνοποιούνται και επιβεβαιωνόταν ότι οι Βρετανοί προκαλούσαν χάος στην Ελλάδα.⁴²⁵⁰ Στις 30 Ιανουαρίου 1946 ο Ζαχαριάδης επαινώντας τη σοβιετική στάση ζήτησε να φύγουν όλα τα βρετανικά στρατεύματα από την Ελλάδα, επανέλαβε απλά την πάγια θέση του ΚΚΕ.⁴²⁵¹ Μέχρι τις 2 Φεβρουαρίου η αρθρογραφία ήταν πολύ περιορισμένη με ανταποκρίσεις ως επί το πλείστον από το Λονδίνο για τις θέσεις κυρίως των Βρετανών έναντι της σοβιετικής προσφυγής, χωρίς διθυραμβικές προσεγγίσεις.⁴²⁵² Μόνο στις 2 Φεβρουαρίου ο Ριζοσπάστης προσέδωσε κεντρική σημασία στο θέμα της προσφυγής. Την ίδια μέρα η ΚΕ του ΕΑΜ έστειλε τηλεγράφημα στο Συμβούλιο Ασφαλείας με το οποίο ζητούσε την αποστολή μιας εξεταστικής επιτροπής στην Ελλάδα.⁴²⁵³

Αλλά και όταν στις 5 Φεβρουαρίου 1946 ο Ριζοσπάστης με κεντρικό του τίτλο αναφερόταν στις εργασίες του Συμβουλίου, κινούνταν για μια ακόμη φορά καθαρά ειδησιογραφικά και ανέφερε δηλώσεις του Βισίνσκυ για της ελληνική αριστερά που δεν αφορούσαν άμεση εκδήλωση υποστήριξης αλλά αφορούσε σε χαρακτηρισμούς όπως ότι το ΕΑΜ ήταν ένα πλατύ λαϊκό κίνημα που δεν είχε ανάγκη από διεθνείς υπερασπιστές. Στις 7 Φεβρουαρίου η εφημερίδα του ΚΚΕ αντιμετώπιζε την κατάληξη της προσφυγής με τον αόριστο χαρακτηρισμό ότι ήταν επιτυχία της Σοβιετικής

⁴²⁴⁸ FO 371/58735 R 1251/1/19, Kerr to Bevin, 23 Ιανουαρίου 1946. Οι Αμερικανοί είχαν πειστεί ότι οι Σοβιετικοί είχαν επιλέξει το δρόμο της επιθετικής πολιτικής μέσω των Κομμουνιστικών Κομμάτων της Βαλκανικής. G.Kennan, *Memoirs 1925-1950*, London 1968, σ. 547-559

⁴²⁴⁹ Ριζοσπάστης 22 Ιανουαρίου 1946.

⁴²⁵⁰ Να σημειωθεί ότι σε πείσμα της απουσίας αρθρογραφίας από την πλευρά του Ριζοσπάστη, οι δεξιές εφημερίδες απέδιδαν την Σοβιετική προσφυγή στην παρουσία του Παρτσαλίδη στη Μόσχα. Καθημερινή 23 Ιανουαρίου 1946.

⁴²⁵¹ Ριζοσπάστης 30 Ιανουαρίου 1946.

⁴²⁵² Ακόμη και οι δεξιές εφημερίδες διαπίστωναν μια αντίφαση στην εκδοχή να εμπλέκεται και το ΚΚΕ στην σοβιετική προσφυγή, δεδομένου ότι είχαν αρνηθεί πρόσφατα να στείλουν παρατηρητές στην Ελλάδα. Καθημερινή 24 Ιανουαρίου 1946.

⁴²⁵³ Ριζοσπάστης 3 Φεβρουαρίου 1946.

Ένωσης⁴²⁵⁴ και ότι η σοβιετική υποχώρηση ήταν μια τακτική κίνηση που δεν αναιρούσε το γεγονός ότι το ζήτημα παρέμενε ανοικτό.⁴²⁵⁵

Στη βάση της προκλητικής αυτής αδιαφορίας των Σοβιετικών έναντι του ΚΚΕ, ο Ζαχαριάδης δεν θα μπορούσε πρακτικά να λάβει άλλη απόφαση από αυτή της πολιτικής νομιμότητας.⁴²⁵⁶ Ίδια ήταν η σοβιετική στάση και το Σεπτέμβριο του 1946,⁴²⁵⁷ όπου στους αντιπροσώπους του ΚΚΕ δεν δόθηκε η δυνατότητα να πάνε στη Μόσχα να αναπτύξουν τις θέσεις τους. Ούτε και υπήρξε κάποια σπουδή έδειξαν να δώσουν απάντηση στα ερωτήματα που το ΚΚΕ είχε θέσει στην ρωσική πρεσβεία.⁴²⁵⁸ Ούτε όμως τον Οκτώβριο του 1946 οι Σοβιετικοί δέχθηκαν αντιπροσωπεία του ΚΚΕ στη Μόσχα.⁴²⁵⁹ Να σημειωθεί ότι παρά τις εκκλήσεις άφηναν τους Έλληνες που είχαν καταλύσει στη Γιουγκοσλαβία καταδιωκόμενοι να ζουν κάτω από άθλιες συνθήκες.⁴²⁶⁰

Αλλά ακόμη και την επόμενη χρονιά η επικοινωνία δεν βελτιώθηκε. Όταν ο Ζαχαριάδης ζήτησε οικονομικές ενισχύσεις γιατί εξαιτίας της τρομοκρατίας οι οργανώσεις του κόμματος αντιμετώπιζαν τεράστια προβλήματα,⁴²⁶¹ ο Δημητρώφ και οι Σοβιετικοί αρνήθηκαν την οικονομική αυτή ενίσχυση για να αγοραστεί ακόμη και τυπογραφικό χαρτί.⁴²⁶² Ο Ζαχαριάδης αναγκάστηκε να απευθυνθεί προσωπικά στο Στάλιν.⁴²⁶³ Να σημειωθεί ότι η οικονομική βοήθεια ήρθε σε μεγάλο βαθμό τελικά από αμερικανικά συνδικάτα, το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα και το μικρό

⁴²⁵⁴ Ριζοσπάστης 7 Φεβρουαρίου 1946.

⁴²⁵⁵ Ριζοσπάστης 8 Φεβρουαρίου 1946

⁴²⁵⁶ Να σημειωθεί ότι ο ίδιος μόνο μια φορά στις 4 Μαΐου 1946 και με δική του πιεστική αξίωση έγινε δεκτός από τη σοβιετική πρεσβεία για να εκθέσει τις θέσεις του. Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, φάκελος Επισκόπηση Ελληνοσοβιετικών Σχέσεων. Η στάση της Σοβιετικής Ένωσης απέναντι στα εσωτερικά προβλήματα της Ελλάδας, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο.π., σ. 453

⁴²⁵⁷ Το όποιο σοβιετικό ενδιαφέρον αφορούσε την αρθρογραφία της Πράβδα που καταδίκασε ως έωλες της ελληνικές εκλογές του 1946 και μιλούσε για τρομοκρατία που έφτανε ακόμη και στα όρια της πρόθεσης να τουφεκιστούν οι ηγέτες του ΚΚΕ. Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 79.6, κρυπτ. Τηλεγράφημα, αρ. 308. Ελληνική Πρεσβεία στη Μόσχα προς πρεσβεία στο Παρίσι, 11 Ιουλίου 1946.

⁴²⁵⁸ Αρχείο ΚΚΕ, Έκθεση του ΚΚΕ προς το ΚΚΣΕ (μέσω Δημητρώφ) 12 Σεπτεμβρίου 1946. Ο Γ. Ιωαννίδης αναγκάστηκε να επανέλθει στις 2 Νοεμβρίου και να ζητήσει με μήνυμα του μια απάντηση. Αυγή 7 Δεκεμβρίου 1979.

⁴²⁵⁹ Τηλεγράφημα Ιωαννίδη από Βελιγράδι προς Ζαχαριάδη, 3 Οκτωβρίου 1946, ο.π.

⁴²⁶⁰ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 25.3, Πολιτική, Προξενείο Ελλάδας στην Ανδριανούπολη προς πρεσβεία στην Άγκυρα αρ. πρωτ. 241, 16 Μαΐου 1946

⁴²⁶¹ Ζαχαριάδης προς Ντενίσωφ (Γ. Ιωαννίδης), 31 Δεκεμβρίου 1946. Αυγή 7 Δεκεμβρίου 1979.

⁴²⁶² Δημητρώφ προς Ντενίσωφ (Γ. Ιωαννίδης), 31 Δεκεμβρίου 1946 και Ιωαννίδης προς Ζαχαριάδη 31 Δεκεμβρίου 1946, ο.π.

⁴²⁶³ Ν. Ζαχαριάδης προς ΚΕ του Πανερωσιακού ΚΚΕ προς το σύντροφο Στάλιν, 12 Ιανουαρίου 1947. Αυγή 13 Δεκεμβρίου 1979.

Αγγλικό που έστειλε 100 χάρτινες λίρες.⁴²⁶⁴ Βοήθεια έστειλαν οι Βούλγαροι και οι Γιουγκοσλάβοι.⁴²⁶⁵

Ακόμη και στα 1947 ο Ζαχαριάδης ζητούσε από τους Σοβιετικούς να εκφραστούν με πιο άμεσο τρόπο με λόγια συμπάθειας και επικαλούνταν ανάλογη θέση και του κυβερνητικού αντιπροσώπου στη συζήτηση του ελληνικού ζητήματος από το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, τον χειμώνα του 1946, Ι. Σοφιανόπουλου, που εξέφραζε την απορία του για τη στάση των Σοβιετικών που αρνούνταν να εκφραστούν πιο άμεσα υπέρ της δημοκρατικής Ελλάδας.⁴²⁶⁶

Είναι χαρακτηριστικό ότι και στις 5 Φεβρουαρίου 1947 ο Ζαχαριάδης επισκέφθηκε τον Σοβιετικό πρέσβη και τον πληροφόρησε ότι το ΕΑΜ θα πρότεινε στην επιτροπή του ΟΗΕ που θα επισκέπτονταν την Ελλάδα το σύνθημα της ουδετερότητας, γεγονός που έδειχνε ότι το ΚΚΕ διαμόρφωνε τις δικές του θέσεις. Θέση η οποία έμεινε αναπάντητη, παρότι κατά τον ίδιο το Ζαχαριάδη ενδιέφερε ιδιαίτερα τα γεωπολιτικά σχέδια της ΕΣΣΔ.⁴²⁶⁷ Αργότερα το ΚΚΕ αναδιατύπωσε το αίτημα με τη μορφή της ουδετερότητας της Ελλάδας με την εγγύηση των Ηνωμένων Εθνών. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι Σοβιετικοί είτε δεν απάντησαν είτε εκδήλωσαν αρνητικές προθέσεις.⁴²⁶⁸

Στην πραγματικότητα η μόνη διαθέσιμη πληροφορία ότι ο Ζαχαριάδης πέτυχε να καταστεί ως συνομιλητής σε επίπεδο κορυφής με την ηγεσία της ΕΣΣΔ ήταν από τον Λ. Ελευθερίου, ο οποίος επικαλούμενος συζητήσεις με το Ζαχαριάδη στη Μόσχα στα 1956 ανέφερε ότι ο Ζαχαριάδης του εκμυστηρεύθηκε ότι είχε μετά την Πράγα, τον Απρίλιο του 1946, πραγματοποιήσει μυστικό ταξίδι στη Μόσχα, όπου και συνάντησε το Στάλιν και το Μολότοφ,⁴²⁶⁹ όπου ο σοβιετικός ηγέτης συμβούλεψε το Ζαχαριάδη να προχωρήσει βαθμιδόν προς την ένοπλη αντιπαράθεση.⁴²⁷⁰

⁴²⁶⁴ Αυγή 7 Δεκεμβρίου 1979.

⁴²⁶⁵ ΚΚΕ προς Τίτο και Ντιμιτρόφ. 10 Φεβρουαρίου 1947. Αυγή 7 Δεκεμβρίου 1979

⁴²⁶⁶ Γράμμα του Ν. Ζαχαριάδη προς τον Α. Ζντάνωφ από το Βελιγράδι. 1 Σεπτεμβρίου 1947. Αυγή 30 Δεκεμβρίου 1979.

⁴²⁶⁷ Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ. φάκελος Επισκόπηση Ελληνοσοβιετικών Σχέσεων, Η στάση της Σοβιετικής Ένωσης απέναντι στα εσωτερικά προβλήματα της Ελλάδας, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο.π. σ. 455.

⁴²⁶⁸ Ζαχαριάδης προς Δημητρώφ 30 Αυγούστου 1946. Ιωαννίδης προς Ζαχαριάδη, 10 Νοεμβρίου 1946. Ζαχαριάδης προς Ιωαννίδη 20 Νοεμβρίου 1946. Ιωαννίδης προς Τσερβένκωφ. 21 Νοεμβρίου 1946. Ζαχαριάδης προς Ιωαννίδη. 31 Δεκεμβρίου 1946. Αυγή. 2 Δεκεμβρίου 1979.

⁴²⁶⁹ Το ταξίδι αυτό που έγινε στις 2 Απριλίου 1946, κατά τον Ελευθερίου, όπου οι Σοβιετικοί σύμφωνα με την αφήγηση Ζαχαριάδη συμφώνησαν στην προοπτική της ένοπλης σύγκρουσης αλλά παρέπεμψαν τον αρχηγό του ΚΚΕ στον Τίτο. Σύμφωνα με το Ζαχαριάδη, ο Στάλιν διέγραψε και το σχέδιο της σύγκρουσης που ήταν βαθμιαία προώθηση του ένοπλου αγώνα από τα χωριά στις πόλεις ώστε να αποφευχθεί η επέμβαση των Βρετανών και τελικός στόχος ο συμβιβασμός Τα στοιχεί αυτά μετέφερε ο Ζαχαριάδης στον Ε. Ελευθερίου στη Μόσχα στα 1956 την εποχή της καθαίρεσης Ζαχαριάδη. Ελευθερίου. Αυγή 27 Ιανουαρίου 1980.

⁴²⁷⁰ Λ. Ελευθερίου, Συνέντευξη Αυγή. 27, 29 και 30 Σεπτεμβρίου 1980

Ωστόσο και στην περίπτωση αυτή, που εμφανίζει ένα Ζαχαριάδη να αποδίδει την τακτική που ακολούθησε μετά το δημοψήφισμα σε σοβιετικές οδηγίες, η συμβουλή ήρθε μετά τις εκλογές.⁴²⁷¹ Πέραν από την εμφανή πρόθεση του Ζαχαριάδη να αποδώσει τις εξελίξεις στον ίδιο το Στάλιν και μάλιστα την εποχή της αποσταλινοποίησης,⁴²⁷² η πληροφορία αυτή δεν αναιρεί την γενικότερη στάση απροθυμίας να τοποθετηθεί η ΕΣΣΔ ανοικτά σε σχέση με την πολιτική του ΚΚΕ.⁴²⁷³

Πρέπει να σημειωθεί ότι παρά τους ισχυρισμούς του Ζαχαριάδη ότι είχε την αμέριστη υποστήριξη του Στάλιν στην απόφαση που πήρε στα 1947 για εμπλοκή σε εμφύλιο πόλεμο,⁴²⁷⁴ οι Σοβιετικοί προσέφεραν εξαιρετικά περιορισμένες υλικές ενισχύσεις στο ΚΚΕ, δεν αναγνώρισαν την Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση που συγκρότησε ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας και δεν κάλεσαν το ΚΚΕ να παρευρεθεί ούτε στην τιμητική εκδήλωση που έγινε το φθινόπωρο του 1947 για την ίδρυση της Κομιφορμ.⁴²⁷⁵

Αλλά και η επόμενη προσπάθεια του Ζαχαριάδη να διαπιστώσει αν οι ανατολικές χώρες επρόκειτο να πλαισιώσουν το ΚΚΕ σε περίπτωση τροπής των πραγμάτων προς μια εμφύλια σύγκρουση, απέδωσε τα αναμενόμενα πενιχρά αποτελέσματα. Ο Ζαχαριάδης πήγε στην Πράγα μέσω Βελιγραδίου στις 23 Μαρτίου 1946 με την ευκαιρία συμμετοχής του στο 8ο Συνέδριο του Τσεχικού ΚΚ, που διεξαγόταν στις 28-31 Μαρτίου 1946 στη Πράγα, και επέστρεψε στο Βελιγράδι στις 2 Απριλίου 1946. Στην Θεσσαλονίκη επέστρεψε στις 9 του ίδιου μήνα.⁴²⁷⁶ Στις συναντήσεις του εισέπραξε συμπάθεια αλλά και τη απόρριψη κάθε πιθανότητας πλαισίωσης σε ενδεχόμενο ένοπλης σύγκρουσης. Ειδικά στη συνάντηση που είχε στη Σόφια με το Γ. Δημητρώφ στα τέλη Μαρτίου 1946 ο Ζαχαριάδης έθεσε και συγκεκριμένα ζητήματα ως προς την πιθανή ενίσχυση από την πλευρά των γειτονικών χωρών, όπως αν ήταν διατεθειμένες να ανταποκριθούν στον στρατιωτικό ανεφοδιασμό ενός ανταρτικού στρατού στην Ελλάδα ή να το

⁴²⁷¹ Να σημειωθεί ότι ορίστηκε επιτροπή στα 1956 να ελέγξει την πολιτική του Ζαχαριάδη και να αποδώσει ευθύνες από τους Ο. Κουσίνεν και Γ. Ντεζ, ο Ζαχαριάδης κατηγόρησε τους επικριτές του ότι επίτηδες αγνοούσαν τη συμβουλή του Στάλιν που δόθηκε στο Ζαχαριάδη στα μέσα του 1947. Καμία αναφορά δεν έκανε στην συνεννόηση του 1946, Αρχείο Ζαχαριάδη, Χρονικό 1, 1966-1967, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο.π. σ.199

⁴²⁷² Λ. Ελευθερίου, Συνομιλίες με το Ν. Ζαχαριάδη, οπ. σ. 35. Σύμφωνα με τη θέση του Ζαχαριάδη, όπως την παραθέτει ο Ελευθερίου, εξαιτίας αυτής της συμβουλής το ΚΚΕ ταλαντευόταν το 1946 και το 1947 μεταξύ του συνθήματος της συμφιλίωσης και το δυνάμωμα των πιέσεων με στρατιωτικά μέσα, ο.π.,

⁴²⁷³ Ο Ρίχτερ αν και υιοθετεί την εκδοχή Ελευθερίου σε σχέση με το ταξίδι, εντοπίζει και ορισμένες ανακολουθίες ιδίως σε θέματα χρόνου, Βλ. Η. Richter, ο.π. σ.605.

⁴²⁷⁴ Την εκδοχή αυτή υιοθετεί και ο Π. Ρούσσος, Η Μεγάλη Πενταετία, τομ. Β, οπ. σ. 418-430.

⁴²⁷⁵ Αρχείο του ΚΚΕ, τηλεγράφημα Γ. Ιωαννίδη προς Ν. Ζαχαριάδη, αρ. 57, 5 Οκτωβρίου 1947, Αυγή 9 Ιανουαρίου 1980.

⁴²⁷⁶ Ριζοσπάστης 11 Απριλίου 1945.

εξοπλίσουν ή να παραχωρήσουν στρατόπεδα για την εκπαίδευση μαχητών. Βεβαίως για να μην παρανοηθούν οι ερωτήσεις αυτές ο Ζαχαριάδης έσπευσε να τονίσει ότι η θέση του ΚΚΕ προς την εσωτερική ειρηνική ανάπτυξη του κινήματος έμενε αναλλοίωτη.⁴²⁷⁷

Στην ίδια την Πράγα ο Ζαχαριάδης δήλωσε ότι ο ελληνικός λαός δε θα δεχόταν να αποτελέσει η Ελλάδα ορμητήριο της αντίδρασης και του νεοφασισμού εναντίον των Σοβιετικών χωρών.⁴²⁷⁸ τόσο ο γραμματέας του Ιταλικού ΚΚ Παλμίρο Τολιάτι, όσο και του Γαλλικού Μ. Τορέζ επισήμαναν στο Ζαχαριάδη ότι ήταν σφάλμα η απόφαση περί αποχής.⁴²⁷⁹

Ο μόνος που υποσχέθηκε ενίσχυση στο ενδεχόμενο εμπλοκής σε εμφύλιες συγκρούσεις ήταν ο Τίτο την περίοδο που ο Ζαχαριάδης βρισκόταν στο Βελιγράδι.⁴²⁸⁰ Όπως ο ίδιος ο Ζαχαριάδης διαβεβαίωσε τα υπόλοιπα μέλη του ΠΓ του ΚΚΕ, ο Τίτο εκφράστηκε ανοικτά υπέρ του ένοπλου αγώνα.⁴²⁸¹ Η στάση του Τίτο εξηγείται από τις προθέσεις του να χρησιμοποιήσει το ΚΚΕ ώστε να διευκολυνθούν οι επιδιώξεις του να ηγεμονεύσει στην περιοχή της Βαλκανικής.⁴²⁸² Ο Τίτο είχε από την αρχή σκοπό να υλοποιήσει το σχέδιό του για τη δημιουργία μιας αυτόνομης Μακεδονίας με την προσάρτηση τμημάτων της ελληνικής και βουλγαρικής Μακεδονίας. Είχε ήδη ανακηρύξει τη Γιουγκοσλαβική Μακεδονία σε ομόσπονδη δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας στις 2 Αυγούστου του 1944. Η επιχείρηση αυτή είχε ξεκινήσει από το 1943, όταν ασκούσε πιέσεις για μια ενωμένη διοίκηση των αντιστασιακών κινήματων στα Βαλκάνια, στόχος που δεν υλοποιήθηκε.⁴²⁸³

Η υπόθεση αυτή είχε ενταθεί με το τέλος του πολέμου και ο Τίτο πίεζε και το Δημητρώφ να αποδεχθεί την ίδρυση μιας ενωμένης Μακεδονίας. Στις 7 Νοεμβρίου 1944 ο S. Vukobratovic Tempo, υπαρχηγός του Τίτο, είχε ισχυριστεί επίσημα ότι ο μακεδονικός λαός επιθυμούσε η «Μακεδονία του Αιγαίου» να ενωθεί με τη γιουγκοσλαβική και βουλγαρική Μακεδονία.⁴²⁸⁴ Οι Βούλγαροι αντιδρούσαν στα σχέδια του Τίτο γιατί

⁴²⁷⁷ Ρωσικό κέντρο Διατήρησης και μελέτης Ντοκουμέντων Σύγχρονης Ιστορίας, Έκθεση του Α. Μπαράνοφ προς το ΚΚΣΕ, 26 Απριλίου 1946 στο Ι. Παπαθανασίου, Ιδεολογικές Προσλήψεις των Κοινωνικών Συγκρούσεων και Διαμόρφωση της Πολιτικής Στρατηγικής, Το ΚΚΕ στην περίοδο 1942-1949, αδημοσίευτη εργασία.

⁴²⁷⁸ Ριζοσπάστης 20 Απριλίου 1946.

⁴²⁷⁹ Μ. Παρτσαλίδης, οπ., σ. 199.

⁴²⁸⁰ Όπως υποστήριξε ο Γ. Ιωαννίδης στα 1950, η απόφαση του ΚΚΕ να καταφύγει στη χρήση των όπλων ήταν αποτέλεσμα της ενθάρρυνσης του Τίτο. Ομιλία Γ. Ιωαννίδη, 7 Ολομέλεια 1950, σ. 125, ο π.

⁴²⁸¹ Μ. Παρτσαλίδης, Συνέντευξη, Αυγή 24 Φεβρουαρίου 1980

⁴²⁸² Ειδικά από τα μέσα του 1946 ο Τίτο είχε σκληρύνει τη στάση του αναφορικά με τα συννοριακά επεισόδια. Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 79.3 κρυπτογραφικό τηλεγράφημα Ελληνική Πρεσβεία στο Βελιγράδι προς Αθήνα Θ. Χρυσανθόπουλος, 1 Ιουνίου 1946, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.

⁴²⁸³ E. Barker British Policy in South-East. Europe in the Second World War, οπ., σ. 195-198

⁴²⁸⁴ ο.π., σ. 200.

έβλεπαν μια απόπειρα προσάρτησης της μακεδονικής Βουλγαρίας ως έβδομου τμήματος της Γιουγκοσλαβίας⁴²⁸⁵, ενώ οι ίδιοι ήθελαν μια βουλγαρο-γιουγκοσλαβική Μακεδονία σε συνθήκες ισότητας. Στις αρχές Ιανουαρίου 1945 οι Βούλγαροι μίλησαν για μια νοτιοσλαβική ομοσπονδία με κοινή κυβέρνηση και εθνική συνέλευση. Οι Γιουγκοσλάβοι αρνήθηκαν.⁴²⁸⁶

Αν και οι Αμερικανοί και οι Βρετανοί έβλεπαν αρνητικά τα σχέδια του Τίτο, ο τελευταίος έκανε σημαντικές προσπάθειες να προσεταιριστεί το ΚΚΕ στο βαθμό που οι ελληνικές κυβερνήσεις θεωρούσαν τις προτάσεις του Τίτο -να επισκευαστεί η σιδηροδρομική γραμμή της Θεσσαλονίκης προς τα γιουγκοσλαβικά σύνορα και να επανασυσταθεί η γιουγκοσλαβική ελεύθερη ζώνη στη Θεσσαλονίκη⁴²⁸⁷ -ως απόπειρα του γιουγκοσλάβου ηγέτη να θέσει υπό αμφισβήτηση την ελληνική Μακεδονία. Η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση συνέχισε να πιέζει και να χαρακτηρίζει την ελληνική Μακεδονία ως ομοεθνή περιοχή.⁴²⁸⁸ Για να αποσταθεροποιήσει ακόμα την κατάσταση, συνδύασε την κριτική του ΚΚΕ προς την κυβέρνηση με το ζήτημα της καταπίεσης της σλαβικής μειονότητας στη Μακεδονία, αξιοποιώντας και το γεγονός ότι πολλοί Έλληνες διωκόμενοι κατέφυγαν στη Γιουγκοσλαβία.⁴²⁸⁹

Εντούτοις ο Έλληνας πρωθυπουργός Βούλγαρης απέφευγε να πάρει επιθετική στάση ακόμα και όταν άρχισαν επιπλοκές στα σύνορα.⁴²⁹⁰ Τα πράγματα περιεπλόκησαν ακόμα περισσότερο, όταν στις 22 Ιουλίου γιουγκοσλαβική Αποστολή στην Αθήνα ζήτησε να σταματήσει ο διωγμός των Μακεδόνων του Αιγαίου από τις παρακρατικές οργανώσεις. Οι Έλληνες απευθύνθηκαν στους Βρετανούς, οι οποίοι δήλωσαν στον Τίτο ότι έπρεπε να θέσει το ζήτημα μέσω της διπλωματικής οδού.⁴²⁹¹ Ο τελευταίος αποδέχθηκε την άποψη, δηλώνοντας ότι το θέμα έπρεπε να λυθεί με απευθείας συνεννοήσεις των δύο κυβερνήσεων. Οι Βρετανοί συμβούλεψαν τους Έλληνες να αποδεχθούν μια ελληνογιουγκοσλαβική Αποστολή που θα διερευνούσε τα γεγονότα στη Μακεδονία, να αρνηθούν τις κατηγορίες για διώσεις Σλάβων και να παραπέμψουν το θέμα στις Μεγάλες Δυνάμεις.⁴²⁹²

⁴²⁸⁵ E. Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, οπ. σ. 137-141 και S .E. Palmer and R. King, *Jugoslav Communism and the Macedonian Qestion*, οπ. σ. 96-101

⁴²⁸⁶ Palmer, ο.π., σ. 123.

⁴²⁸⁷ Β. Κόντης, *Η Αγγλο-Αμερικανική πολιτική-και το Ελληνικό Πρόβλημα 1945-1949*, οπ. σ. 107-109

⁴²⁸⁸ C . Woodhouse, *Το Μήλον της Έριδος*, οπ. , σ. 159.

⁴²⁸⁹ Βλ. και R. Burks, *The Dynamics of Communism in Eastern Europe*, Rrinceton 1961, σ. 101

⁴²⁹⁰ FO 371/48388 R 11823, Αθήνα προς FO, 12 Ιουλίου 1945

⁴²⁹¹ FO 371/48389 R 12575 Αθήνα προς FO, 28 Ιουλίου 1945

⁴²⁹² FO 371/48389 R 12575 Αθήνα προς FO, 2B Ιουλίου 1945.

Τελικά αποφασίστηκε να συσταθεί ειδική επιτροπή των Μεγάλων Δυνάμεων με σκοπό να διερευνηθούν οι καταγγελίες για διώξεις και από τις δύο πλευρές των συνόρων.⁴²⁹³ Οι Γιουγκοσλάβοι αντέτειναν ότι έπρεπε να μελετηθεί μόνο το θέμα της καταπίεσης των Σλάβων⁴²⁹⁴ και συνέχισαν την προπαγάνδα σε σχέση με τις διώξεις Σλάβων. Ωστόσο, παρατηρητές και δημοσιογράφοι που επισκέφθηκαν τη Μακεδονία δε διαπίστωσαν διώξεις παρά μόνο τη δράση οπλισμένων σωμάτων από Σλάβους.⁴²⁹⁵ Στις 11 Οκτωβρίου 1945 ο Τίτο δήλωσε ότι η Γιουγκοσλαβία δε θα αρνιόταν το δικαίωμα των «Μακεδόνων», να απελευθερωθούν,⁴²⁹⁶ χωρίς όμως να φαίνεται ότι έθετε επίσημα ζήτημα «Ελληνικής Μακεδονίας».⁴²⁹⁷

Μετά την εξέλιξη αυτή οι Γιουγκοσλάβοι προσπάθησαν να αξιοποιήσουν το χαρτί πλαισίωσης του ΚΚΕ. Υποσχέθηκαν στο Ζαχαριάδη άμεση ενίσχυση και παροχή καταφυγίου σε 20.000 μαχητές σε γιουγκοσλαβικό έδαφος. Αν και οι Τίτο, Τζίλας, Ράγκοβιτς προχώρησαν στην εφαρμογή του σχεδίου, με ευθύνη των Βαφειάδη, Σιάντου και Γούσια, λόγω καχυποψίας του ΠΓ του ΚΚΕ, οι καταφυγόντες σε γιουγκοσλαβικό έδαφος στέλνονταν πίσω στην Ελλάδα.⁴²⁹⁸ Ωστόσο, από τα μέσα του 1945 εξαιτίας της τρομοκρατίας μέλη του ΚΚΕ άρχισαν να περνούν αθρόα τα σύνορα και να αυξάνουν με γεωμετρική πρόοδο οι πρόσφυγες που εγκαθίσταντο στο Μπούγκες (στα μέσα Ιουλίου οι ίδιοι οι Γιουγκοσλάβοι τους υπολόγιζαν σε 3000 άτομα).⁴²⁹⁹

Στο μεταξύ το ΚΚΕ πιεζόταν ιδιαίτερα και είχε ανάγκη τη διεθνή πλαισίωση. Οι Βρετανοί φοβούνταν ότι οι Γιουγκοσλάβοι προσπαθούσαν να εξαναγκάσουν το ΚΚΕ να συμφωνήσει μαζί τους στο θέμα της αυτονομίας της Μακεδονίας προσφέροντας υλική και πολιτική βοήθεια.⁴³⁰⁰ Άλλωστε υπήρχαν πληροφορίες ότι μέλη του ΚΚΕ όπως ο Ι. Τζήμας, γραμματέας της

⁴²⁹³ Για να ομαλοποιηθούν κάπως οι σχέσεις Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας ο πρωθυπουργός Τσαλδάρης το καλοκαίρι του 1946 αναγκάστηκε να απολύσει τον επίτροπο Μακεδονίας Νταλίπη που αρθρογραφούσε σε εφημερίδες όπως το Ελληνικό Αίμα για ακήρυχτο πόλεμο με τη Γιουγκοσλαβία. Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 79.3 τηλεγράφημα αρ. 20351321 Αθήνα 22 Ιουνίου 1946, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.

⁴²⁹⁴ FO 371/48389 R 14587 Βελιγράδι προς FO 28 Αυγούστου 1945.

⁴²⁹⁵ FO 371/48384 R 14639 Αθήνα προς FO 29 Αυγούστου 1945

⁴²⁹⁶ Ε. Κωφός, ο.π., σελ. 152.

⁴²⁹⁷ FO 371/48390 R 18487, Βελιγράδι προς FO, 25 Οκτωβρίου 1945.

⁴²⁹⁸ Ο Ζαχαριάδης απέδωσε σε αυτούς τη μη κατάλληλη προετοιμασία του Δημοκρατικού Στρατού. Ομιλία του Ν. Ζαχαριάδη, 7η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, Φλεβάρης 1957, στο Η Διάσπαση του ΚΚΕ (επιμ. Π. Δημητρίου), τομ. Α', οπ. σ. 95.

⁴²⁹⁹ Η ελληνική πρεσβεία στο Βελιγράδι πληροφόρησε την ελληνική κυβέρνηση ότι στο Μπούγκες βρίσκονταν 3000 με 4000 Έλληνες. Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 79.3 κρυπτογραφικό τηλεγράφημα Ελληνική Πρεσβεία στο Βελιγράδι (Διαλέτος) προς ελληνική κυβέρνηση 13 Ιουνίου 1946, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.

⁴³⁰⁰ Ιδίως στα 1946 διοργάνωνε συναντήσεις με τους Βουλγάρους για να εξετάσουν το θέμα υλοποίησης του σχεδίου για τη συγκρότηση μιας σλαβικής Μακεδονίας. Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 79.3 τηλεγράφημα αρ. 1269 Ελληνική Πρεσβεία στο Παρίσι (Μελάς) προς Αθήνα 1 Ιουλίου 1946, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.

Κ.Ο. Κοζάνης του ΚΚΕ, είχαν συχνή επαφή με Βούλγαρους και Γιουγκοσλάβους.⁴³⁰¹

Ωστόσο, το ΚΚΕ ήταν σθεναρά αντίθετο προς το γιουγκοσλαβικό σχέδιο περί αυτονομίας της Μακεδονίας, αν και ήθελε φιλικές σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία. Στο 7ο Συνέδριο το ΚΚΕ διακήρυξε, όπως και στη 12η Ολομέλεια, ότι έπρεπε μεν να γίνουν σεβαστά τα δικαιώματα των Σλαβομακεδόνων, όμως τα σύνορα ήταν αδιαπραγμάτευτα.⁴³⁰² Ο Ζαχαριάδης φρόντισε να τονίσει ότι το πρόγραμμα της Λαϊκής Δημοκρατίας είχε ως άξονα τα ελληνικά δίκαια και τη διασφάλιση της ελληνικής ανεξαρτησίας και της ακεραιότητας της χώρας.⁴³⁰³

Σε αυτή τη βάση και η ενίσχυση από την πλευρά του Τίτο δεν ήταν αξιοποιήσιμη, στο μέτρο που ο Ζαχαριάδης είχε σαφή επίγνωση των πραγματικών γιουγκοσλαβικών προθέσεων.⁴³⁰⁴ Μόνο όταν πλέον στα 1947 αποφασίστηκε η ολομέτωπη σύγκρουση στην Ελλάδα ο Ζαχαριάδης προσέφυγε στην γιουγκοσλαβική συμπαράσταση⁴³⁰⁵ και, εκών-άκων, εμπλέχτηκε⁴³⁰⁶ στην επιδίωξη του Τίτο να πραγματοποιήσει τα σχέδιά του σε σχέση με τη βαλκανική Ομοσπονδία.⁴³⁰⁷

Σε αυτές τις βάσεις και με δεδομένη την απουσία έμπρακτης πλαισίωσης από τις ανατολικές χώρες οι νόμιμες πολιτικές διαδικασίες στην Ελλάδα ήταν μονόδρομος. Με αυτή την έννοια, η εντολή εγγραφής στους εκλογικούς καταλόγους στις 16 Ιανουαρίου 1946, η υπόσχεση ότι το ΕΑΜ θα βοηθούσε με κάθε τρόπο την κυβέρνηση να αντιμετωπίσει την τρομοκρατία και ο πηχυαίος τίτλος της 27 Ιανουαρίου 1946 «κάθε δημοκρατικός πολίτης να αποκτήσει βιβλιάριο για να διεκδικήσει το εκλογικό του δικαίωμα» ήταν η πιο λογική επιλογή.⁴³⁰⁸

Παρότι όμως το ΚΚΕ είχε δώσει εντολή στα κομματικά μέλη να παραλάβουν τα εκλογικά τους βιβλιάρια, γεγονός που είχε δημιουργήσει την

⁴³⁰¹ FO 371/58750 R 2202, Θεσσαλονίκη προς Λήπερ, 26 Ιανουαρίου 1946.

⁴³⁰² ΚΚΕ, Το 7ο Συνέδριο του ΚΚΕ (1945), εκδ. Κ.Ε. του ΚΚΕ, τεύχος Ε, Αθήνα 1945.

⁴³⁰³ Από εξασέλιδα της ΚΟΜΕΠ, αρ. 44, 1 Δεκεμβρίου 1945.

⁴³⁰⁴ Οι προθέσεις αυτές ενδυναμώνονταν και από το γεγονός ότι ο Τίτο είχε εξασφαλίσει την αποδοχή της Σοβιετικής ένωσης με την οποία είχε υπογράψει κοινό Σύμφωνο αμοιβαίας συνεργασίας. Μάλιστα, το καλοκαίρι του 1946, αντίθετα με το Ζαχαριάδη, ο Τίτο έγινε δεκτός με τιμές στη Μόσχα από την οποία επιδίωκε να εξοπλιστεί στρατιωτικά. Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 79. 3 κρυπτογραφικό τηλεγράφημα Ελληνική Πρεσβεία στο Βελιγράδι προς Αθήνα, 5 Ιουνίου 1946, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.

⁴³⁰⁵ Με γράμμα του ο Ζαχαριάδης στον Τίτο 20 Σεπτεμβρίου 1947, ενημέρωνε για τις αποφάσεις της 3ης Ολομέλειας. Ζητούσε έμπρακτη αναγνώριση από τους ανατολικούς του αγώνα υπέρ της δημοκρατικής Ελλάδας, Γράμμα Ζαχαριάδη στον Τίτο 20 Σεπτεμβρίου 1947, Αυγή 11 Ιανουαρίου

⁴³⁰⁶ Βλ. και R. Burks, *The Dynamics of Communism in Eastern Europe*, ο.π. σ. 93-106.

⁴³⁰⁷ Ο Ζαχαριάδης παραδέχτηκε αργότερα ότι αποφασιστικό ρόλο στις πολιτικές επιλογές του κόμματος την περίοδο αυτή έπαιξε η ανεπιφύλακτη υποστήριξη του Τίτο. Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14/10/1950 εκδ. Κ.Ε. του ΚΚΕ, Αύγουστος 1951, ανατ Αθήνα 1988, σ. 116 και Ομιλία Γ. Ιωαννίδη, 7η Ολομέλεια του ΚΚΕ, 1950, σ. 125.

⁴³⁰⁸ Ριζοσπάστης 16, 22 και 27 Ιανουαρίου 1946.

εντύπωση ότι το κόμμα είχε αποφασίσει να λάβει μέρος στις εκλογές,⁴³⁰⁹ στις 2 Φεβρουαρίου, ο Ζαχαριάδης έγραψε στο Ριζοσπάστη ότι το ΚΚΕ θα έπαιρνε μέρος μόνο σε αδιάβλητες εκλογές, σε διαφορετική περίπτωση ο ελληνικός λαός, έχοντας την κατανόηση της διεθνούς δημοκρατικής κοινότητας, θα ανελάμβανε μόνος του να αποκαταστήσει την ελευθερία και τη δημοκρατία στη χώρα.⁴³¹⁰

Η διαφοροποίηση αυτή απηχούσε το γεγονός ότι η όξυνση της τρομοκρατίας, η επιμονή του Σοφούλη να διεξαγάγει εκλογές ενώ ακόμα και από τους ίδιους τους κόλπους της κυβέρνησης του εκφράζονταν αντιρρήσεις, προστέθηκαν ως βασικά επιχειρήματα στην άποψη που είχε αρχίσει να επικρατεί στα ηγετικά κλιμάκια του ΚΚΕ σχετικά με την πιθανή αποχή του κόμματος από τις εκλογές. Ωστόσο και στην περίπτωση αυτή ως επί το πλείστον τόσο το ΕΑΜ όσο και το ΚΚΕ κινούνταν στα όρια της διατύπωσης απειλών σε σχέση με το αίτημα να παραταθούν ή όχι οι προθεσμίες εκκαθάρισης των εκλογικών καταλόγων.⁴³¹¹

Η αλλαγή πλεύσης του ΚΚΕ σχετιζόταν με τις μεθοδεύσεις για την κατάρτιση νέου εκλογικού νόμου που είχαν αφετηρία τους την αντιδικία Δαμασκηνού και Σοφούλη αναφορικά με το περιεχόμενο του νόμου και την τροποποίηση του με απαίτηση του Δαμασκηνού στις 30 Ιανουαρίου 1946. Η υποχώρηση αυτή εκλήφθηκε από την πλευρά τόσο του ΚΚΕ όσο και της ελληνικής δεξιάς ως επιτυχία του Δαμασκηνού και υπαναχώρηση του Σοφούλη κυρίως στο θέμα ελέγχου των εκλογικών καταλόγων, όρο που είχε θέσει η αριστερά για τη συμμετοχή της στις εκλογές.⁴³¹²

Αφού ακολούθησε την επόμενη μέρα μια ανακοίνωση ότι η κυβέρνηση υποχωρούσε στον αντιβασιλέα και στους Βρετανούς, στις 7 Φεβρουαρίου 1946, η ΚΕ του ΕΑΜ πήρε την απόφαση να μην συμμετάσχει στις εκλογές που γίνονταν κάτω από τον απόλυτο έλεγχο των μοναρχικών και την αδυναμία της κυβέρνησης να υλοποιήσει τις υποσχέσεις της.⁴³¹³ Η ΚΕ του ΕΑΜ αποφάσισε να συμμετάσχει στις εκλογές μόνο υπό την προϋπόθεση ότι θα σχηματιζόταν αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, θα τερματιζόταν η τρομοκρατία, θα εκκαθαρίζονταν οι εκλογικοί κατάλογοι, θα

⁴³⁰⁹ Ριζοσπάστης 20 Ιανουαρίου 1946.

⁴³¹⁰ Ριζοσπάστης 2 Φεβρουαρίου 1946.

⁴³¹¹ Το ΕΑΜ δημοσιοποίησε ανακοίνωση ότι αν δεν παρατεινόταν η διαδικασία τότε η αποχή ήταν ο μόνος δρόμος. Ελεύθερη Ελλάδα 5 Φεβρουαρίου 1946.

⁴³¹² Καθημερινή 31 Ιανουαρίου 1946. 1 και 2 και 6 Φεβρουαρίου 1946.

⁴³¹³ Να σημειωθεί ότι την ίδια περίοδο το πρακτορείο «ΤΑΣ» μιλούσε για σταδιακή οργάνωση πραξικοπήματος. Υπουργείο των Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο. 1946. κατάταξη 5.4. Πρεσβεία στη Μόσχα. αρ. πρωτ. 619 προς Υπουργείο Εξωτερικών. 7 Φεβρουαρίου 1946.

επιβαλλόταν γενική αμνηστία και θα εκκαθαρίζονταν στρατός και σώματα ασφαλείας. Αλλιώς θα προχωρούσε σε αποχή⁴³¹⁴.

Αυτό που επικράτησε στους κόλπους της εαμικής συμμαχίας κατά τη διάρκεια της συζήτησης ήταν ότι το ΕΑΜ είχε κάθε δυνατότητα κάτω ακόμα και από αντίξοες συνθήκες να εξασφαλίσει ένα ποσοστό της τάξης πάνω από 30%. Σε αυτή τη βάση θα μπορούσε να διαμορφώσει συσχετισμούς στην μεταπολεμική βουλή που θα του έδιναν πρώτο ρόλο. Αντιθέτως, αν υποχωρούσε στους υποβολιμαίους σχεδιασμούς της κυβέρνησης θα εξασφάλιζε ένα ποσοστό που θα τις προσέδιδε περιθωριακό ρόλο.⁴³¹⁵

Να σημειωθεί ότι η απόφαση αυτή ελήφθη δύο μέρες μετά της δημοσιοποίηση του Αναγκαστικού Νόμου 890 που στο δεύτερο άρθρο του διατηρούσε σε ισχύ τις διατάξεις του Ιδιώνυμου του 1929 και ποινικοποιούσε την «εφαρμογή» ιδεών, οι οποίες είχαν ως φανερό στόχο την «απόσπαση» και «αυτονόμηση» τμημάτων της επικράτειας.⁴³¹⁶ Αν και την πρόταση έκανε ο Σιάντος, ο μόνος που διαφώνησε ήταν ο Χατζήμπεης των Αριστερών Φιλελευθέρων. Εντούτοις και παρά την πρόταση αυτή την ίδια μέρα, οι εαμικές εφημερίδες διαμαρτύρονταν επειδή οι αστυνομικές αρχές δεν έδιναν τα κατάλληλα δικαιολογητικά και βεβαιώσεις ώστε πολίτες του ΕΑΜ να εγγραφούν κανονικά στους εκλογικούς καταλόγους.⁴³¹⁷ Είναι εξίσου χαρακτηριστικό ότι σε μεγάλο βαθμό η απόφαση αυτή ήταν αποκύημα του γεγονότος ότι το υπουργείο εσωτερικών σταμάτησε την εκκαθάριση των εκλογικών καταλόγων, που είχε θέσει από τις 4 Φεβρουαρίου ως προϋπόθεση το ΕΑΜ για συμμετοχή του στις εκλογές.⁴³¹⁸

Να σημειωθεί ότι η απόφαση ήταν διαμορφωμένη έτσι ώστε να συνιστά απειλή και όχι απόφαση που δεν θα επιδεχόταν μετατροπή.⁴³¹⁹ Το ίδιο το ΚΚΕ, ενώ πρόβαλε την απόφαση, δεν διατύπωσε τις δικές του θέσεις, εγκαινιάζοντας μια τακτική να δίνεται η πρωτοβουλία στις ίδιες τις οργανώσεις του ΕΑΜ, ιδίως σε μια περίοδο που είχε σχεδιάσει πολιτική ανοίγματος προς τις άλλες πολιτικές δυνάμεις της αριστεράς. Έπρεπε να αποφύγει αιτιάσεις ότι υποκαθιστούσε το ΕΑΜ. Ωστόσο, η απειλή της αποχής λειτούργησε μάλλον αντίθετα στους αποδέκτες της αφού ο Λήπερ που φοβόταν ότι το ΕΑΜ με κάθοδο του στις εκλογές θα μπορούσε να

⁴³¹⁴ Αρχείο Ε. Τσουδερού, φάκ. 49, Συνασπισμός των κομμάτων του ΕΑΜ, Κεντρική Επιτροπή, Πολιτική Απόφαση 7 Φεβρουαρίου 1946.

⁴³¹⁵ Φ. Γρηγοριάδης, Ιστορία του Εμφυλίου Πολέμου 1945-1949, τομ. Β', σπ. σ. 263.

⁴³¹⁶ Αναγκαστικός Νόμος 890 της 5ης Φεβρουαρίου 1946, Εφημερίδα της κυβέρνησεως.

⁴³¹⁷ Ελεύθερη Ελλάδα, 7 Φεβρουαρίου 1946.

⁴³¹⁸ Μάχη 5 Φεβρουαρίου \ 1946.

⁴³¹⁹ Ριζοσπάστης 8 Φεβρουαρίου 1946.

εξασφαλίσει το 1/3 των βουλευτικών εδρών, αισθάνθηκε ανακουφισμένος.⁴³²⁰

Στις 12 Φεβρουαρίου το ΕΑΜ, το ΣΚΕ-ΕΛΔ και ο Ι. Σοφιανόπουλος ζήτησαν με διάβημά τους στο Σοφούλη να αναβληθούν οι εκλογές. Ο Σοφούλης απάντησε αρνητικά.⁴³²¹ Την ίδια μέρα συνεκλήθη η 2η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ. Η Ολομέλεια αυτή κλήθηκε για να συζητήσει ως κεντρικό θέμα την κατάσταση στην Ελλάδα και το ζήτημα της στάσης του κόμματος απέναντι στα πολιτικά τεκταινόμενα και συν τοις άλλοις τις μελλοντικές εκλογές.⁴³²²

Την εισήγηση στη 2η ολομέλεια την έκανε ο Ζαχαριάδης, ξεκινώντας από την επιβεβαίωση της πολιτικής του κόμματος ήδη από την εποχή υπογραφής της συμφωνίας της Βάρκιζας. Δεδομένου ότι σοβούσε το κλίμα της δυσαρέσκειας έναντι της πολιτικής του κόμματος, εξαιτίας της επέκτασης της λευκής τρομοκρατίας, και υπήρχε άμεσα ο κίνδυνος παραβίασης της κομματικής πολιτικής κυρίως από τους χιλιάδες που κατέφευγαν καταδιωκόμενοι στα βουνά, ο Ζαχαριάδης έσπευσε να διαψεύσει κατηγορηματικά ότι το κόμμα κινούνταν στα όρια άλλης πολιτικής εκτός από αυτή της πολιτικής ομαλότητας.⁴³²³ Για το λόγο αυτό στην ομιλία του δεν έπαυσε να επαναλαμβάνει ότι η Βάρκιζα ήταν μια σωστή πολιτική πράξη.⁴³²⁴

Στο υποθετικό ερώτημα μήπως τελικά το κόμμα στηριζόταν σε μια πορεία που δεν ήταν καθόλου βέβαιη και μάλιστα διαψευδόταν καθημερινά από την αντίδραση του αντίπαλου, ο Ζαχαριάδης επέμεινε ότι παρά τις εκτροπές και τις απειλές της δεξιάς, κατά βάση, όπως είχαν υπογραμμίσει και οι αποφάσεις της 12ης Ολομέλειας και του 7ου Συνεδρίου, είχε στην Ελλάδα, με τους αγώνες και το προηγούμενο της εθνικής αντίστασης, οικοδομηθεί η δυνατότητα να αποφευχθούν αυτές οι εκτροπές και μάλιστα

⁴³²⁰ FO 371/58674. R 2150. Leeper to FO. 10 Φεβρουαρίου 1946.

⁴³²¹ Ελεύθερη Ελλάδα 13 Φεβρουαρίου 1946.

⁴³²² Ανακοίνωση του προεδρείου της 2ης Ολομέλειας. Αθήνα 15 Φλεβάρη 1946. Ριζοσπάστης 17 Φεβρουαρίου 1946.

⁴³²³ Να σημειωθεί ότι στις 13 Φεβρουαρίου 1946 η κυβέρνηση Σοφούλη εξέδωσε τον νόμο 942 «Περί λήψεως μέτρων κατευνασμού των πολιτικών παθών» που απαγόρευε ακόμα και την αναγραφή συνθημάτων «δηλωτικών πολιτικών προτιμήσεων» ή ακόμα και το να φορά κανείς δηλωτικά της πολιτικής του ένταξης. γεγονός που στερούσε στην πραγματικότητα από την αριστερά το μόνο και βασικό τρόπο δημοσιοποίησης των πολιτικών της απόψεων. Αναγκαστικός Νόμος 492 της 13ης Φεβρουαρίου 1946. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

⁴³²⁴ Αυτές οι διαψεύσεις διάρκεσαν μέχρι τα τέλη του 1946. προϊόντα του φόβου μήπως κάποιοι υποκαταστήσουν την κομματική γραμμή με τις ενέργειες τους. ΚΚΕ. Ανακοίνωση του ΠΓ του ΚΚΕ 31 Οκτωβρίου 1946. Επίσημα κείμενα του ΚΚΕ. том. 6. 1945-1949.оп. σ. 225.

να επιτευχθούν οι σκοποί του κόμματος με άξονα της υπάρχουσες δημοκρατικές διαδικασίες.⁴³²⁵

Μόνο η ανωμαλία που είχε προκαλέσει η βρετανική παρουσία παρεμπόδιζε την επίτευξη της πολιτικής ομαλότητας, που θα μπορούσε όμως να επιτευχθεί με την οργάνωση και τη μαζική κινητοποίηση του ελληνικού λαού, δεδομένου ότι η πλειοψηφική κοινωνική επιθυμία για ειρήνευση δεν μπορούσε με κανένα τρόπο να παραγραφεί.⁴³²⁶ Όσο δεν υπέκυπτε ο λαός, όσο και αν οι Βρετανοί είχαν καθολική παρουσία στα ελληνικά πολιτικά πράγματα, οι στόχοι του κόμματος θα μπορούσαν να επιτευχθούν και η Λαϊκή Δημοκρατία να εγκαθιδρυθεί. Ο καλύτερος τρόπος να οργανωθεί η άμυνα του ελληνικού λαού ήταν να αποκαλυφθούν τα σχέδια των Βρετανών ενώπιον του ελληνικού λαού αλλά και της παγκόσμιας κοινής γνώμης, να ενισχυθεί η μαζική απεύθυνση του κόμματος, να εξασφαλιστούν ευρύτατες κοινωνικές και πολιτικές συμμαχίες με τον κόσμο της δημοκρατίας αλλά και κάθε τίμιο Έλληνα.⁴³²⁷

Βασική προϋπόθεση, και αυτό ήταν επισήμανση που αφορούσε τις αδιάλλακτες απόψεις στο εσωτερικό του κόμματος, ήταν να αποφευχθούν οι παγίδες που έβαζε ο εχθρός προσπαθώντας να απομονώσει το κόμμα. Μάλιστα, έναντι αυτών που δυσπιστούσαν στα πολιτικά μέσα, ο Ζαχαριάδης σημείωνε, ότι οι Βρετανοί με σωστή πολιτική από την πλευρά του ΕΑΜ, θα ήταν υποχρεωμένοι αργά ή γρήγορα να σεβαστούν τα δημοκρατικά δικαιώματα, δεδομένου ότι και σε παγκόσμιο επίπεδο οι πολιτικές που οδηγούσαν σε αντιδημοκρατικές εκτροπές ήταν καταδικαστέες. Άλλωστε και στην ίδια τη Βρετανία η κοινή γνώμη ήταν ευνοϊκά διακείμενη έναντι μιας φιλειρηνικής και δημοκρατικής αριστεράς.⁴³²⁸

Σύμφωνα με τις θέσεις αυτές, το κόμμα όφειλε σε αυτή την κρίσιμη στιγμή, που οι παρακρατικοί μηχανισμοί και οι ίδιοι οι Βρετανοί προσπαθούσαν να αναλάβουν κυρίαρχο ρόλο, οδηγώντας τα πράγματα προς πολιτική εκτροπή, να είναι ιδιαίτερα ψύχραιμο και αποφασιστικό στη χρήση

⁴³²⁵ Να σημειωθεί ότι ακόμη και οι Βρετανοί πίστευαν ότι το ΕΑΜ είχε τη δυνατότητα να εκλέξει μέχρι και 100 βουλευτές αν συμμετείχε στην εκλογική διαδικασία. R. Leeper, *When Greek Meets Greek*, σπ. σ. 203.

⁴³²⁶ Να σημειωθεί ότι ακόμη και πολιτευτές του κόμματος των Λαϊκών που ενημέρωναν την ηγεσία του κόμματος για τους συσχετισμούς στις περιοχές τους παραδέχονταν ότι το ΚΚΕ και οι δημοκρατικοί κινούνταν στα ίδια επίπεδα δύναμης με τους μοναρχικούς. Ενδεικτικά. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 15Α, υποφ. 1. Π. Ιακώβου Σέρρες προς ΔΕ των Λαϊκών 20 Ιανουαρίου 1946, Εθνικόφρονες πολίτες από Βόλο προς ΔΕ των Λαϊκών, 3 Φεβρουαρίου 1946, φακ. 15Β, Σημείωμα από Χανιά 23 Φεβρουαρίου 1946, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁴³²⁷ Ν. Ζαχαριάδης, Η σημερινή οικονομική και πολιτική κατάσταση, Ριζοσπάστης 24 Φεβρουαρίου 1946.

⁴³²⁸ Αυτό διατυμπάνιζε ο Ζαχαριάδης σε όλες τις ομιλίες του. Ριζοσπάστης 11 Φεβρουαρίου 1946.

των πολιτικών μέσων που είχε στη διάθεση του για να επιτύχει το βασικό του στόχο, μια ελεύθερη και δημοκρατική και ανεξάρτητη Ελλάδα.⁴³²⁹

Παρά τη βεβαιότητα που διατύπωνε στην εισήγησή του ο Ζαχαριάδης για τη δυνατότητα συγκρότησης ενός δημοκρατικού μετώπου που θα επέβαλε την ομαλότητα, στις αποφάσεις της 2ης Ολομέλειας φαινόταν έκδηλη η απογοήτευση από τη στάση του δημοκρατικού Κέντρου. Η κυβέρνηση είχε προδώσει τη δημοκρατία και την εθνική ανεξαρτησία. Ωστόσο, το κόμμα ήταν υποχρεωμένο να μην εγκαταλείψει την ιδέα για τη σύγκλιση του δημοκρατικού κόσμου, αφού ήταν προφανές ότι ο μόνος δρόμος για την Ελλάδα ήταν η ενότητα του λαού, η πανδημοκρατική συστράτευση. Σύμφωνα με την απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ ήταν καθήκον του ελληνικού λαού να αγωνισθεί για να κερδίσει τη δημοκρατία με την αποφασιστικότητα της περιόδου 1940-1945.⁴³³⁰

Αναφορικά με το θέμα των εκλογών η απόφαση της ΚΕ σημείωνε ότι εξαιτίας της εν εξελίξει έκρυθμης κατάστασης που είχε προκαλέσει η δεξιά δεν ήταν δυνατόν να διεξαχθούν εκλογές. Αν δεν βελτιώνονταν οι συνθήκες οι εκλογές που προετοιμάζονταν ήταν μια ταχυδακτυλουργία με σκοπό να συντελεστεί ένα νόμιμο πολιτικό πραξικόπημα για να εξαπατηθεί η δημοκρατική κοινή γνώμη. Ο λαός δεν έπρεπε να πέσει στην παγίδα και με την έννοια αυτή το ΚΚΕ υιοθετούσε απόλυτα την απόφαση της 7ης Φεβρουαρίου του ΕΑΜ που μιλούσε για αποχή εκτός και να τηρούνταν κάποιες προϋποθέσεις δημοκρατικής διεξαγωγής των εκλογών.⁴³³¹

Μάλιστα, στοιχείο ιδιαζόντως ιδιότυπο για την πολιτική πρακτική ενός κομμουνιστικό κόμματος, η απόφαση της ΚΕ του ΕΑΜ περί της αποχής αν δεν τηρούνταν κάποιες προϋποθέσεις ενσωματώνονταν ολόκληρη στην απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ, και μάλιστα με τη συνδρομή εισαγωγικών, και την υπόδειξη ότι έχαιρε της απόλυτης επιδοκιμασίας του κόμματος. Αυτό σαν να μην μπορούσε να συνταχθεί ένα αντίστοιχο κείμενο από το ίδιο το ΚΚΕ. Ήταν εμφανές ότι υπήρχε απροθυμία να διατυπωθεί μια ευθεία και συγκεκριμένη θέση, στο μέτρο που η ίδια η απόφαση διαπίστωνε ότι το θέμα ήταν αντικείμενο ευρύτερης διαπραγμάτευσης. Σε αυτή ακριβώς τη βάση το τρίτο μέρος της απόφασης το ΚΚΕ επισήμαινε ότι το αριστερό κίνημα στην Ελλάδα έπρεπε να υλοποιήσει την αρχική επιδίωξη του σε σχέση με την πάλη για τη δημοκρατική εξέλιξη και την ενότητα του δημοκρατικού κόσμου και μάλιστα έπρεπε να διεξαχθεί πανδημοκρατικό συνέδριο που θα έπαιρνε τις τελικές αποφάσεις.

⁴³²⁹ Ν. Ζαχαριάδης. Η σημερινή οικονομική και πολιτική κατάσταση. Ριζοσπάστης 24 Φεβρουαρίου 1946

⁴³³⁰ Απόφαση της 2 Ολομέλειας ΚΟΜΕΠ. Μάρτιος 1946 σ. 105-111

⁴³³¹ ΚΚΕ. 40 χρόνια του ΚΚΕ. 1918-1958. σπ. σ. 545-546.

Το Πανδημοκρατικό Εθνικό μέτωπο όφειλε κατά το ΚΚΕ να συνεργαστεί με όλες τις δημοκρατικές δυνάμεις σε όλο τον κόσμο, οργανώνοντας έτσι την υπεράσπιση της δημοκρατίας στην Ελλάδα με τη συνδρομή όλου του δημοκρατικού κόσμου σε διεθνές επίπεδο. Επιπλέον, το ΕΑΜ έπρεπε να συνεχίσει τις προσπάθειες του για να επιτύχει συμφωνία με τους Βρετανούς και να επιδιώξει να αποσυρθούν τα βρετανικά στρατεύματα από τη χώρα ώστε να εξασφαλιστούν οι γνήσιες εκλογές που παρεμπόδιζε η βρετανική παρουσία.⁴³³²

Ωστόσο, στο κείμενο που δόθηκε στη δημοσιότητα έλειπε το τέταρτο μέρος, γεγονός που ήγειρε, όπως ήταν φυσικό, δεκάδες ερμηνείες και φάνταζε ως εσκεμμένη παράλειψη που υπονοούσε κάτι και συγκροτούσε μια συγκαλυμμένη απειλή. Κατά βάση, η απουσία του χωρίου εκλήφθηκε ως επιδίωξη του ΚΚΕ να συγκαλύψει την απόφαση του για εμφύλιο πόλεμο.⁴³³³ Στο ερώτημα γιατί να υπάρχει το κενό και να υπονοεί κάτι τέτοιο αφού το κόμμα δεν ήθελε την ευθεία διακοίνωση μιας τέτοιας απόφασης, δόθηκαν δύο κατηγορίες απαντήσεων: ή ότι ήταν απόρροια λάθους που την τελευταία στιγμή διορθώθηκε στα τυπογραφεία του Ριζοσπάστη και ως αποτέλεσμα είχε την ύπαρξη του κενού αυτού ή ότι επίτηδες το ΚΚΕ είχε δημοσιεύσει το κενό ως απειλή έναντι των αντιπάλων του,⁴³³⁴ χωρίς ή έχοντας προειλημμένη απόφαση για εμφύλιο.⁴³³⁵

Όσον αφορά στο κενό αυτό υπάρχει και μια διαφορετική εκδοχή, ότι δηλαδή επρόκειτο για μυστική απόφαση, που δεν ωθούσε στην έναρξη εμφυλίου πολέμου αλλά έδινε τη δυνατότητα να ενισχυθούν οι ομάδες αυτοάμυνας και να εξοπλιστούν, στο μέτρο που μέχρι τότε ήταν κατά βάση άοπλες.⁴³³⁶ Για αυτή την εκδοχή, ο εξοπλισμός των ομάδων αυτοάμυνας αποφασίστηκε, επειδή οι ομάδες που υπήρχαν το προηγούμενο διάστημα

⁴³³² Ριζοσπάστης 17 Φεβρουαρίου 1946.

⁴³³³ Την απόφαση αυτή υιοθετούν και οι G. Kousoulas, *Revolution and Defeat, The Story of Greek Communist Party*, σπ. σ. 213, Ε. Αβέρωφ, *Φωτιά και Τσεκούρι*, σπ. σ. 209. Φ. Γρηγοριάδης, *Εμφύλιος πόλεμος 1945-1949*, том. 2, σ. 625, D.Eudes, *Καπετάνιοι*, σπ. σ. 332 και Γ. Κατσούλης, *Ιστορία του ΚΚΕ*, том. 6, σπ. σ. 199. Τ. Βουρνάς, *Ιστορία Της Σύγχρονης Ελλάδας, Ο Εμφύλιος*, Αθήνα 1981, σ. 20 και C. Woodhouse, *The Struggle for Greece 1941-1949*, σπ. σ. 196.

⁴³³⁴ Βλ και Η. Richter, *The Second Plenum of the Central Committee to the KKE and the Decision of Civil War, A Reappraisal* στο *Studies in the History of Civil War 1945-1949*, Copenhagen 1987, σ. 196-197.

⁴³³⁵ Αυτή είναι και η εκτίμηση του Γ. Κατσούλη, *Ιστορία του ΚΚΕ*, том 6, σπ. σ. 99. Π. Νεφελούσης, ο.π. σ. 272.

⁴³³⁶ O. Smith, *Self Defence and Communist Policy* στο *Studies in the History of the Greek Civil War 1945-1949*, σπ. σ. 160 και O. Smith, *The Problems of the Second Plenum of the Central Committee of KKE 1946*, *Journal of the Hellenic Diaspora* 12, αρ. 2, 1985, σ. 46-62. Την άποψη αυτή υιοθετεί και ο Θ. Σφήκας, ο.π. σ. 175.

δεν θεωρήθηκαν αποτελεσματικές για την άσκηση πιέσεων στην κυβέρνηση να περιστείλει την λευκή τρομοκρατία.⁴³³⁷

Στην πραγματικότητα, υπάρχουν μια σειρά λογικά επιχειρήματα που αναιρούν την εκτίμηση ότι το απόσπασμα αυτό περιλάμβανε μια απόφαση περί εμφυλίου πολέμου είτε ακόμη και μια απόφαση για εξοπλισμό των ομάδων αυτοάμυνας. Πρώτον επειδή το σύνολο της απόφασης αλλά και της γενικότερης πολιτικής του ΚΚΕ την περίοδο αυτή δεν συνδεόταν με μια τέτοια απόφαση, ήταν αναντίστοιχο από άποψη πολιτικού περιεχομένου με μια οποιαδήποτε απόφαση περί εμφυλίου πολέμου.⁴³³⁸ Να σημειωθεί ότι στην εισήγησή του ο Ζαχαριάδης χαρακτήριζε τη Βάρκιζα ως σωστή πολιτική πράξη που αντανάκλούσε τη σωστή πολιτική να επιτευχθεί η ομαλότητα και η δημοκρατική ανοικοδόμηση της χώρας. Οι χειρισμοί του ΚΚΕ κατά το γραμματέα του ήταν απόλυτα σωστοί και δικαιωμένοι ένα χρόνο μετά αφού ήταν οι μόνοι που ανταποκρίνονταν στα πραγματικά συμφέροντα του λαού. Και αυτό παρότι η εσωτερική αντίδραση χρησιμοποίησε τη συμφωνία για να εκτρέψει τα πράγματα.⁴³³⁹

Σε άλλο σημείο της εισήγησής του ο Ζαχαριάδης υπογράμμιζε ότι το «ατράνταχτο βάθρο για να οικοδομηθεί η ενότητα του λαού», ο κυρίαρχος στόχος του κόμματος, ήταν η τάξη, η συμφιλίωση, η ησυχία και η ομαλότητα. Αυτό αντανάκλούσε τα πραγματικά λαϊκά συμφέροντα, για αυτό ακριβώς το λόγο η «αντίδραση» πολεμούσε την ομαλότητα και προκαλούσε την αναρχία και το χάος. Γιατί μόνο έτσι πίστευε ότι θα μπορούσε να επιβάλει τις σκοτεινές της επιδιώξεις. Τόσο οι Άγγλοι όσο και οι εσωτερικοί υποστηρικτές τους γνώριζαν ότι σε μια ομαλή κατάσταση δεν είχαν καμιά ελπίδα. Κατά το Ζαχαριάδη ήταν ολοφάνερο ότι όσο εκείνοι αναγκάζονται να καταφεύγουν σε δολοφονίες, τόσο το ΚΚΕ έπρεπε να πρωτοστατεί «στην πάλη για την ομαλότητα και την ησυχία». Το κύριο ζήτημα του ΚΚΕ ήταν να μην πέσει στην παγίδα της ανωμαλίας που του έστηναν.⁴³⁴⁰

Ο δεύτερος λόγος που αναιρεί την άποψη ότι επρόκειτο για απόφαση περί εμφυλίου πολέμου που από λάθος δεν δημοσιεύθηκε είναι επειδή είναι αδιανόητο να έγινε λάθος στη δημοσίευση ενός κειμένου τέτοιας πολιτικής

⁴³³⁷ Εντάσσω την άποψη αυτή στην θεωρία περί λάθους επειδή με βάση την υποσημείωση του Smith ο τελευταίος υιοθετεί την γνώμη του Βουρνά που μιλά ακριβώς για αυτό. Τ. Βουρνάς, Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, Ο Εμφύλιος, σπ. σ. 20.

⁴³³⁸ Στην απόφαση της 2ης Ολομέλειας αναφερόταν στο τρίτο εδάφιο ότι η ομαλή δημοκρατική εξέλιξη είναι ο μοναδικός δρόμος που ανταποκρίνεται στα συμφέροντα του λαού, της Ελλάδας, της δημοκρατίας.

⁴³³⁹ Εισήγηση Ζαχαριάδη στη 2η Ολομέλεια. Ριζοσπάστης 24 Φεβρουαρίου 1946.

⁴³⁴⁰ Η Σημερινή Οικονομική και Πολιτική Κατάσταση στην Ελλάδα και τα προβλήματα του Δημοκρατικού Κινήματος και Αγώνα. Εισήγηση του Ζαχαριάδη στην 2η ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ. 24 Φεβρουαρίου 1946.

σπουδαιότητας, στο μέτρο που ισοδυναμούσε με ξαφνική ανατροπή της μέχρι τότε πορείας του κόμματος και οδηγούσε σε κεφαλαιώδεις εξελίξεις. Το επιχείρημα ότι η διεύθυνση του Ριζοσπάστη δεν ήταν ενήμερη για τη διοχέτευση ενός τέτοιου κειμένου στα τυπογραφεία του Ριζοσπάστη είναι μάλλον παρακινδυνευμένη.⁴³⁴¹

Επιπλέον είναι αδύνατο ένα διευρυμένο σώμα όπως η ΚΕ του ΚΚΕ που πήρε τις αποφάσεις να είχε αποφασίσει κάτι τέτοιο και το ΚΚΕ να επιδίωξε να το συγκαλύψει με την κωμική μορφή των κενών, σε μια περίοδο που το ΚΚΕ βρισκόταν στο στόχαστρο όλων των μυστικών υπηρεσιών της χώρας, της ασφάλειας αλλά και του ίδιου του Γενικού Επιτελείου του στρατού.⁴³⁴² Θα ήταν αδιανόητο για ένα ηγέτη όπως ο Ζαχαριάδης με εμπεδωμένη τη σταλινική λογική των «χαφιέδων» στο εσωτερικό του κόμματος, να μην έχει υποπτευθεί ότι ανάμεσα στα μέλη της ΚΕ δεν υπήρχε ούτε ένας πράκτορας των αντιπάλων του από τον οποίο εύκολα θα μπορούσε να διαρρεύσει μια τέτοια απόφαση.⁴³⁴³ Να σημειωθεί ότι ήδη υποπτευόταν αρκετούς ακόμη και από τα πιο υψηλόβαθμα στελέχη του κόμματος, όπως ο ίδιος ο Γ. Σιάντος.⁴³⁴⁴

Επομένως είναι μάλλον άστοχο να θεωρεί κανείς ότι την απόφαση αυτή θα μπορούσε να την λάβει ένα πολυπληθές σώμα και όχι ένα ολιγομελές τμήμα, όπως το ΠΓ του ΚΚΕ, ή ακόμη περισσότερο μια ολιγομελής ομάδα μέσα στο Πολιτικό Γραφείο.⁴³⁴⁵ Είναι εξίσου αδιανόητο και στην περίπτωση αυτή να μην υπάρχουν μετεμφυλιακές μαρτυρίες στελεχών του κόμματος σε σχέση με την απόφαση αυτή, ή τον τρόπο που

⁴³⁴¹ Σύμφωνα με πληροφορία του Π. Ζαβερδινού, διορθωτή τότε του Ριζοσπάστη, στον Τ. Βουρνά, ο πρώτος είδε το χωρίο της απόφασης περί εμφύλιου στα τυπογραφεία, ειδοποίησε τη διεύθυνση του Ριζοσπάστη και αφαιρέθηκε. Τ. Βουρνάς, Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, Ο Εμφύλιος, ο.π. σ. 20-21. Την άποψη περί λάθους ενισχύει και ο Φ. Μπαρτζιώτας, γραμματέας της ΚΟ Αθήνας του ΚΚΕ τότε και αποδίδει το παραλίγο λάθος στον Γ. Ιωαννίδη που διοχέτευσε το κείμενο στην εφημερίδα Β. Μπαρτζιώτας, 60 Χρόνια Κομμουνιστής, ο.π. σ. 238.

⁴³⁴² Η Διεύθυνση πληροφοριών του Γενικού Επιτελείου συνέτασσε μηνιαίες εκθέσεις με πληροφορίες για τη δράση των κομμουνιστών, τις συγκεντρώσεις τους, τις αποφάσεις των συλλογικών τους οργάνων. Ενδεικτικά Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 5 Πολιτική, αρ. πρωτ. 384670/74, ΓΕΣ, Διεύθυνσις Πληροφοριών, 1ο Γραφείο, Γ. Δρομάζος, 8 Μαρτίου 1946 και Ανώτερη Στρατιωτική Διοίκησης Μακεδονίας, Διεύθυνσις Πληροφοριών Β', αρ. πρωτ. 1390, Ιανουάριος 1946.

⁴³⁴³ Η ίδια η Ιστορία του Γενικού Επιτελείου Στρατού περιλαμβάνει πληροφορίες από αστυνομικές πηγές σε σχέση με το τι συζητήθηκε στην Ολομέλεια. Βλ. και Φ. Γρηγοριάδη, Εμφύλιος Πόλεμος, Το Δεύτερο Αντάρτικο 1946-1949, том. 9, Αθήνα 1975, σ. 404.

⁴³⁴⁴ Να σημειωθεί ότι ο Ζαχαριάδης ισχυρίστηκε αργότερα ότι ήδη από την περίοδο επιστροφής του στην Ελλάδα είχε ενημερωθεί από τον Δημητρώφ ότι ακόμη και στο ΠΓ του ΚΚΕ υπήρχε χαφιάς. Τελικός Λόγος του Ν. Ζαχαριάδη στο Α' θέμα της 3ης Συνδιάσκεψης του ΚΚΕ, Νέος Κόσμος, αρ. φυλ. 10, σ. 823.

⁴³⁴⁵ Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι βάσει των τριμηνιαίων εκθέσεων των υπηρεσιών Ασφαλείας του ΓΕΣ, ήταν σαφές ότι όλες οι διασκέψεις και οι κομματικές ολομέλειες ήταν υπό καθεστώς παρακολούθησης από τις υπηρεσίες αυτές. Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, καταγραφή 35.9, Έκθεση Διεύθυνσης Ασφαλείας προς ΓΕΣ, 15 Ιουνίου - 28 Αυγούστου 1946, 7 Σεπτεμβρίου 1946.

συγκαλύφθηκε⁴³⁴⁶ αλλά να υπάρχουν απλές αναφορές του Ζαχαριάδη στα 1950 και μετά καθώς και μιας μικρής ομάδας πιστών του στελεχών όπως ο Μπαρτζιώτας, και μάλιστα με αόριστες διατυπώσεις του τύπου ότι στη Β' Ολομέλεια λήφθηκαν αποφάσεις που οδήγησαν σε απόφαση του κόμματος να εμπλακεί σε εμφύλιο πόλεμο.⁴³⁴⁷

Επιπλέον, η υποστήριξη της ιδέας ότι αποφασίστηκε η σταδιακή δημιουργία ένοπλων ομάδων, οι οποίες εξελίχθηκαν με την 3η Ολομέλεια του Σεπτεμβρίου του 1947 στη βάση του δημοκρατικού στρατού, δεν εξηγεί το ερώτημα σε τι στόχευε τον Φεβρουάριο του 1946 ο Ζαχαριάδης, δεδομένου ότι μια ευρεία δράση των ομάδων αυτών θα εξόπλιζε απλά τα επιχειρήματα των αντιπάλων περί αριστερής τρομοκρατίας, θα ενίσχυε τις αντιδράσεις, θα διευκόλυνε τη βρετανική επέμβαση και θα νομιμοποιούσε τη δράση των σωμάτων ασφαλείας και των παρακρατικών συμμοριών με την έννοια της προστασίας των δεξιών πολιτών.⁴³⁴⁸

Ήταν ακριβώς αυτά που προσπαθούσε να αποφύγει ο Ζαχαριάδης το προηγούμενο διάστημα και σε μεγάλο βαθμό προκάλεσαν την απολάκτιση και την καταδίκη του Βελουχιώτη. Ο εξοπλισμός θα ήταν λογικός μόνο στην περίπτωση που θα λειτουργούσαν αμυντικά ως παράγοντας αποτροπής του πραξικοπήματος που φοβόταν ο Ζαχαριάδης αλλά αυτό θα προϋπέθετε συντονισμό και οργάνωση ώστε να μην μπορούν οι ομάδες να ενεργούν ανεξέλεγκτα, οργάνωση που δεν είχε προβλεφτεί ή που, αν είχε, θα προϋπέθετε τη συγκρότηση στρατιωτικού τύπου οργάνωσης. Είναι χαρακτηριστικό ότι η άλλη πλευρά έψαχνε αφορμές για να ποινικοποιήσει τις εκδηλώσεις αυτοάμυνας.⁴³⁴⁹

Να σημειωθεί ότι ο ίδιος ο Ζαχαριάδης ποτέ δεν απέδωσε το χαρακτήρα πίεσης στους άτακτους που ήταν στα βουνά στα 1946 αλλά στον Δημοκρατικό Στρατό στη βάση της λογικής ότι η ένοπλη πίεση που ασκούσε ο Δημοκρατικός Στρατός θα μπορούσε να αποδώσει υποχρεώνοντας την κυβέρνηση των Αθηνών να υποχωρήσει ενώ

⁴³⁴⁶ Ακόμη και ο ίδιος ο Ζαχαριάδης ποτέ δεν ανέφερε ότι χρησιμοποίησε τα αποσιωπητικά για να απειλήσει ή να συγκαλύψει την απόφαση αυτή.

⁴³⁴⁷ Αντιθέτως στην αρθρογραφία του ο Ζαχαριάδης αναφέρεται στον πολιτικό ρόλο του ΚΚΕ σαν να μην έχει τίποτε να κρύψει, υπογραμμίζοντας το δημοκρατικό ρόλο που το κόμμα έπαιζε, συγκεντρώνοντας το σύνολο των αριστερών και δημοκρατικών δυνάμεων της χώρας. ΚΟΜΕΠ, Μάρτιος 1946, τευχ. 47, σ. 108.

⁴³⁴⁸ Να σημειωθεί ότι στην απόφαση της 17 Ιανουαρίου 1946 το ΠΓ του ΚΚΕ θεωρούσε δήλωση του Μακνήλ ότι το ΚΚΕ δεν είχε αποβάλει την μαχητική του νοοτροπία ώστε να μεταβληθεί σε κόμμα ήρεμων πολιτικών επιδιώξεων ως προσπάθεια αποκλεισμού του ΚΚΕ από την πολιτική ζωή της χώρας και διαμαρτυρόταν για την μεθόδευση. Απόφαση του ΠΓ του ΚΚΕ, Ριζοσπάστης 18 Ιανουαρίου 1946.

⁴³⁴⁹ Όπως είχε δηλώσει ως πρωθυπουργός ο Τσαλδάρης στην μεταπολεμική βουλή: «οι μέθοδοι τρομοκρατίας ή όπως είθισται να ονομάζεται αυτοάμυνα θα αντιμετωπιστεί ως επανάσταση. Το άριστο έμπυχο δυναμικό των οργάνων της τάξεως εγγυάται την εφαρμογή του νόμου. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής. (Δ' Αναθεωρητική). том Α. Συνεδριάσεις 13 Μαΐου -Ιούλιος 1946. Συνεδρίαση Δ', 17 Μαΐου 1946

μεμονωμένες ενέργειες περιορισμένης κλίμακας μόνο αρνητικά αποτελέσματα θα μπορούσαν να έχουν. Στις επιστολές του προς Γιουγκοσλάβους και Σοβιετικούς, το φθινόπωρο του 1947 δεν έκρυβε την πεποίθηση αλλά και την αισιοδοξία του ότι η δράση του Δημοκρατικού Στρατού και η αδυναμία του εθνικού να επιβληθούν θα προκαλούσε κρίση στην κυβέρνηση των Αθηνών, που, παρά την εμπλοκή των Αμερικανών, θα οδηγούσε σε υποχώρηση την κυβέρνηση.⁴³⁵⁰

Ο βασικότερος λόγος, όμως για τον οποίο δεν ευσταθεί η άποψη της διατύπωσης μέσω των αποσιωπητικών απειλής είτε για εμφύλιο είτε για ενίσχυση των ομάδων αυτοάμυνας ώστε να πιεστεί η κυβέρνηση, ήταν το γεγονός ότι το κείμενο της απόφασης αναφερόταν ρητά στην εξέλιξη της ενίσχυσης της αυτοάμυνας. (Είναι μάλιστα εντυπωσιακό ότι όσοι μελέτησαν την περίοδο είτε δεν το είδαν είτε του απέδωσαν μικρή σημασία.) Στο 3ο μέρος της απόφασης το κείμενο αφού έκανε την επισήμανση ότι θα αντιμετωπίσει ψύχραιμα και αποφασιστικά κάθε προσπάθεια της αντίδρασης και ιδίως το πιθανό πραξικόπημα, σημείωνε με σαφή τρόπο ότι θα έπαιρνε όλα τα οργανωτικά-τεχνικά μέτρα που θα επέτρεπαν στο λαό να αποκρούσει τη δολοφονική τρομοκρατία και να ματαιώσει τα φασιστικά σχέδια των αντιπάλων του.⁴³⁵¹ Μάλιστα η απόφαση αυτή χρησιμοποιούσε και τον όρο «σκληρά μέσα» τα οποία έπρεπε να χρησιμοποιηθούν, αντίστοιχα εκείνων των αντιπάλων του.⁴³⁵²

Με αυτή την έννοια το κείμενο απόφασης περιείχε με ενάργεια διατυπωμένη την επιδίωξη ότι θα αναπτύξει τις μορφές αυτοάμυνας ως απάντηση στο πραξικόπημα που απεργαζόταν η δεξιά. Τα τεχνικά στοιχεία, όπως η απόφαση για εξοπλισμό με όπλα των ομάδων αυτοάμυνας δεν ήταν δυνατόν να περιλαμβάνονται σε ένα πολιτικό κείμενο για να δικαιολογούνται τα αποσιωπητικά ως τη συγκάλυψη μιας τέτοιας απόφασης. Αλλά ακόμη και να εξειδίκευε τα μέτρα το αμφιλεγόμενο αυτό χωρίο, αυτό θα αφορούσε μιας συγκεκριμένη συζήτηση που κανείς δεν αναφέρει ότι έγινε τουλάχιστον σε επίπεδο πολιτικών αποφάσεων της ολομέλειας.⁴³⁵³

Επιπλέον στο χωρίο 9 της απόφασης που αναφερόταν στα συγκεκριμένα καθήκοντα του ΚΚΕ γινόταν ακόμη σαφέστερη αναφορά στα μέτρα ώστε να αποκρουστεί το δεξιό πραξικόπημα. Η Ολομέλεια ζητούσε

⁴³⁵⁰ Αρχείο ΚΚΕ, Ν. Ζαχαριάδης προς Τίτο, 12 Αυγούστου 1947, Αυγή 25 Δεκεμβρίου 1979.

⁴³⁵¹ Να σημειωθεί ότι την ίδια πρόταση έκανε το ΚΚΕ και για τις οργανώσεις του ΕΑΜ, γεγονός που έδειχνε ότι η προετοιμασία αυτή δεν είχε σε καμία περίπτωση τον χαρακτήρα οργάνωσης του προπλάσματος του εμφυλίου πολέμου. Η επισήμανση αυτή για το ΕΑΜ γινόταν στο 3 χωρίο της απόφασης, ενώ ξεχωριστά για το ΚΚΕ στο 9ο αλλά με τις ίδιες διατυπώσεις. Απόφαση της 2ης Ολομέλειας του ΚΚΕ, Ριζοσπάστης 17 Φεβρουαρίου 1946.

⁴³⁵² Ο.π.

⁴³⁵³ Αντιθέτως έγινε σε επίπεδο μιας στρατιωτικοπολιτικής σύσκεψης που σημειώνεται παρακάτω.

από κάθε οργάνωση να πάρει μέτρα ώστε να είναι πανέτοιμο και «πάνοπλο» να αντιμετωπίσει την φασιστική λαίλαπα.⁴³⁵⁴ Άρα είναι σαφές ότι ευθέως γινόταν αναφορά σε μέτρα ενίσχυσης της αυτοάμυνας κατά της τρομοκρατίας και δεν υπήρχε λόγος για τα αποσιωπητικά. Να σημειωθεί ότι στις 10 Μαρτίου 1946 ο Ριζοσπάστης είχε προχωρήσει και σε ανάλυση των θέσεων της 12ης Ολομέλειας όπου σαφώς καλούσε ανοικτά τις κομματικές οργανώσεις να λάβουν μέτρα προπαρασκευής για ενδεχόμενη άμυνα σε στρατιωτικό πραξικόπημα.⁴³⁵⁵

Άλλωστε, ο Ζαχαριάδης είχε σαφώς δημοσιοποιήσει τις απόψεις του για το θέμα της αυτοάμυνας αλλά και την επέκτασή της σε αμυντική πάντα βάση.⁴³⁵⁶ Το κόμμα αν δεχόταν επιθέσεις θα αμυνόταν, δεν θα καθόταν να υιοθετήσει την λογική «σφάξε με αγά μου να αγιάσω». Η ίδια η πολιτική της ομαλότητας προϋπέθετε, άλλωστε, κατά τον γραμματέα του ΚΚΕ να αποθαρρύνονται εκείνοι που απεργάζονταν την ανωμαλία και ο μόνος δρόμος ήταν η ανάπτυξη της μαζικής αυτοάμυνας. Αυτή θα μπορούσε να φτάσει μέχρι την ένοπλη αντίσταση. Αυτό σημαίνει οργάνωση και αποφασιστικότητα ώστε κανένα κτύπημα να μην μένει αναπάντητο.⁴³⁵⁷

Όπως σημείωνε και η απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ στις 17-18 Απριλίου 1946 το κάθε μέλος του ΚΚΕ είχε την υποχρέωση να οργανώσει τη μαζική λαϊκή αυτοάμυνα ώστε κανένα χτύπημα να μην μείνει χωρίς απάντηση.⁴³⁵⁸ Να σημειωθεί ότι ήταν παντελώς ασυνήθιστο να χρησιμοποιείται μια πολιτική απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ, που τα μέλη της την τηρούσαν με θρησκευτική ευλάβεια και την είχαν αναγάγει σε θέσφατο, για τη διατύπωση απειλών ενώ αρκούσε πολύ περισσότερο μια απλή διατύπωση σε

⁴³⁵⁴ Στην πανελλαδική Οργανωτική Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ που διεξήχθη στα μέσα Απριλίου 1946 γινόταν επιπλέον αναφορά στην αναγκαιότητα για οργανωτική-τεχνική προπαρασκευή του κόμματος. Μάλιστα σημειωνόταν ότι αυτή υποτιμήθηκε και αναβλήθηκε. Να σημειωθεί ότι το γενικό κείμενο συμπερασμάτων της Συνδιάσκεψης, πέραν της προηγούμενης διατύπωσης, απλά αφορούσε τεχνητά ζητήματα επίλυσης οργανωτικών προβλημάτων του τύπου της διάστασης κομματικής βάσης και καθοδήγησης, δυσκινησίες στη λειτουργία των κομματικών επιτροπών και την απεύθυνση τους, αξιοποίηση και διαμόρφωση νέων στελεχών, ότι αφορούσε την νόμιμη λειτουργία ενός τυπικού πολιτικού κόμματος. Συμπεράσματα της Πανελλαδικής Οργανωτικής Σύσκεψης του ΚΚΕ, 15-17 Απριλίου 1946. Επίσημα κείμενα του ΚΚΕ, τομ. 6, 1945-1949, σπ. σ. 195.

⁴³⁵⁵ Ριζοσπάστης 10 Μαρτίου 1946.

⁴³⁵⁶ Να σημειωθεί ότι ο Ζαχαριάδης είχε κάνει λόγο για οργάνωση της μαζικής αυτοάμυνας για πρώτη φορά στη Θεσσαλονίκη στις 26-27 Δεκεμβρίου 1945.

⁴³⁵⁷ Η Σημερινή Οικονομική και Πολιτική Κατάσταση στην Ελλάδα και τα προβλήματα του Δημοκρατικού Κινήματος και Αγώνα. Εισήγηση του Ζαχαριάδη στην 2η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, 24 Φεβρουαρίου 1946.

⁴³⁵⁸ Απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ, 17-18 Απριλίου 1946. Επίσημα κείμενα του ΚΚΕ, τομ. 6, 1945-1949, σπ. σ. 206.

επίπεδο δήλωσης για να εξυπηρετηθεί ο σκοπός αυτός ή σε επίπεδο κάποιας απόφασης του ΠΓ.⁴³⁵⁹

Επιπλέον το επιχείρημα ότι η ένοπλη δράση λειτουργούσε ως μηχανισμός πίεσης της κυβέρνησης⁴³⁶⁰ δεν φαίνεται ως πειστικό γιατί από ανοργάνωτες ομάδες θα είχε την έννοια προειδοποίησης για εμφύλιο,⁴³⁶¹ οπότε λογικά θα συμπαρέσυρε την όξυνση της δεξιάς τρομοκρατίας.⁴³⁶² Για αυτό ακριβώς το λόγο όλες οι αποφάσεις του κόμματος μετά τη 2η Ολομέλεια μιλούσαν για οργανωμένη και μαζική αυτοάμυνα ώστε ακριβώς να αποφεύγεται η υποκατάσταση από άτακτες ομάδες.⁴³⁶³ Ο λαός είχε την υποχρέωση να αντισταθεί οργανωμένα σε «σφαγές, εκτοπίσεις και διωγμούς», προπαρασκευασμένος κατάλληλα.⁴³⁶⁴

Προκειμένου να διασαφηνιστεί απόλυτα ώστε να αποφευχθούν και πιθανές παρανοήσεις ποιες ήταν ακριβώς οι πραγματικές προθέσεις του ΚΚΕ σε σχέση με την προπαρασκευή των οργανώσεων του για μαζική αυτοάμυνα, ιδίως μετά τις εκλογές του 1946, παρέτασσε μαζί με τις διατυπώσεις περί οργανωμένης αυτοάμυνας και το αίτημα της λαϊκής συμφιλίωσης, ώστε να αποφευχθεί το «αλληλοφάγωμα».⁴³⁶⁵ Μάλιστα,

⁴³⁵⁹ Μόνο μια τέτοια έγινε από το Ζαχαριάδη στη Θεσσαλονίκη στις 20 Αυγούστου 1945, Ριζοσπάστης 20 Αυγούστου 1945.

⁴³⁶⁰ Μπαρτζιώτας, ο.π. σ. 28.

⁴³⁶¹ Να σημειωθεί ότι ακριβώς με βάση το επιχείρημα ότι ομάδες ενόπλων δρούσαν στα βουνά στα μέσα του 1946, η κυβέρνηση Τσαλδάρη που προέκυψε μετά τις εκλογές έλαβε όλα τα ειδικά μέτρα για να εκτοπίσει το ΕΑΜ από την πολιτική και κοινωνική ζωή. Μάλιστα, ήδη από τον Ιούνιο του 1945 υπήρξε αναγκαστικός νόμος που έφτανε μέχρι την θανατική καταδίκη όσους συγκροτούσαν ένοπλες ομάδες. Αναγκαστικός Νόμος 453, 10 Ιουλίου 1945, Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, ο.π. ενώ υπήρχε και ο Αναγκαστικός Νόμος 890 που δημοσιεύθηκε την ίδια περίοδο που γινόταν οι εργασίες της 2ης Ολομέλειας που ποινικοποιούσαν τη διάδοση ιδεών με «έκδηλο» στόχο την απόσπαση τμημάτων της επικράτειας ή την «αυτονόμηση» τους. Αναγκαστικός Νόμος 890, 5 Φεβρουαρίου 1946, Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Έτσι, στις 3 Μαΐου του 1946 συστήθηκαν οι επιτροπές Δημοσίας Ασφαλείας για να περιορίσουν όσους έδιναν βοήθεια σε αντάρτες, φυγόδικους ή λαθρέμπορους. Οι άτακτοι αντιμετωπιζόταν ως ληστές του κοινού ποινικού νόμου Ν. Αλιβιζάτος, ο.π. σ. 461 και Π. Δελαπόρτας, ο.π. σ. 243. Στις 18 Ιουνίου 1946 ψηφίστηκε το διαβόητο Γ' Ψήφισμα, το οποίο απειλούσε με την ποινή του θανάτου όποιον συγκροτούσε ένοπλες ομάδες για απόσπαση μέρους ή όλης της επικράτειας. Αλιβιζάτος, ο.π. σ. 502-503. Είναι περίεργο ο Ζαχαριάδης να έπεσε τόσο εύκολα στην παγίδα.

⁴³⁶² Όταν ο Ζαχαριάδης διέγραψε τον Βαφειάδη για την κριτική που άσκησε στα 1948 εναντίον της πολιτικής του κόμματος υπογράμμισε ότι η κατηγορία ότι μετά τη Βάρκιζα χρησιμοποίησε το ένοπλο λαϊκό κίνημα ως μέσο εκβιασμού ήταν αποκύημα της υιοθέτησης κατηγοριών των αντιπάλων του κόμματος. Απόφαση του ΠΓ του ΚΚΕ, Για την ομορτυνιστική πλατφόρμα του Μ. Βαφειάδη. Νέος Κόσμος, τευχ. 8 Αύγουστος 1950, σ. 467.

⁴³⁶³ Σε Απόφαση του ΠΓ του ΚΚΕ σημειωνόταν ότι ο εχθρός θα είχε την τάση να παρουσιάζει την λαϊκή αυτοάμυνα ως αναρχία. ΚΚΕ, Απόφαση του ΠΓ του ΚΚΕ, 6 Μαΐου 1946, Επίσημα κείμενα του ΚΚΕ, τομ. 6, 1945-1949, ο.π. σ. 210.

⁴³⁶⁴ Συμπεράσματα της Πανελλαδικής Οργανωτικής Σύσκεψης του ΚΚΕ, 15-17 Απριλίου 1946, Επίσημα κείμενα του ΚΚΕ, τομ. 6, 1945-1949, ο.π. σ. 195.

⁴³⁶⁵ Μια καλά κρατούσα άποψη είναι αυτή περί της διπλής τακτικής του Ζαχαριάδη, να ζητά συμφιλίωση και να ασκεί στρατιωτική πίεση. Ο. Smith Self-Defence and Communist Policy, ο.π. σ. 166. Ωστόσο για το Φεβρουάριο του 1946 μια τέτοια πολιτική πρέπει να αποκλειστεί, βλ. παραπάνω σημ. 207 και 208.

επειδή οι κατηγορίες πλήθαιναν τον Ιούνιο του 1946 ο Ριζοσπάστης δημοσίευσε ανακοίνωση του ΠΓ του ΚΚΕ ότι σε καμία περίπτωση, παρά την οργανωτική και τεχνική προπαρασκευή της αυτοάμυνας, ήταν παντελώς ανυπόστατες οι κατηγορίες ότι περνούσαν οι ενέργειες σε επιθετική φάση με την ανασύσταση του ΓΣ του ΕΛΑΣ και τη δημιουργία ελεύθερων περιοχών.⁴³⁶⁶

Στην πραγματικότητα πίεση με την έννοια του εξαναγκασμού της κυβέρνησης θα μπορούσε να δημιουργήσει μόνο μια οργανωμένη στρατιωτική δύναμη στη βάση οργανωτικού σχεδίου και προσανατολισμών και όχι τα άτακτα σώματα που βρέθηκαν στο βουνό και δρούσαν ως επί το πλείστον αυτοβούλως.⁴³⁶⁷ Και μάλιστα στη βάση αποτελεσματικών ενεργειών μιας κάποιας κλίμακας με στοιχειώδη εξοπλισμό και όχι με την έννοια των συγκρούσεων με παρακρατικούς και μεμονωμένα τμήματα της χωροφυλακής.⁴³⁶⁸ Αυτό ακριβώς το ρόλο κλήθηκε να παίξει ο Δημοκρατικός Στρατός μετά τον Αύγουστο του 1946.⁴³⁶⁹

Παρότι υπάρχει γενικότερη εντύπωση ότι η δημιουργία του Δημοκρατικού Στρατού ήταν η αφετηρία της κήρυξης εμφυλίου πολέμου, στην πραγματικότητα αρχικά ήταν αυτό στο οποίο κάποιοι απέδιδαν τις αποφάσεις της 2ης Ολομέλειας, δηλαδή μια δύναμη πίεσης ώστε να εξαναγκαστεί η κυβέρνηση να προχωρήσει σε συμβιβασμό.⁴³⁷⁰ Να σημειωθεί ότι έγινε προαναγγελία του νέου αυτού ρόλου που θα αναλάμβανε η μαζική αυτοάμυνα με την μορφή του Δημοκρατικού Στρατού,⁴³⁷¹ όταν με ανακοίνωση του ΠΓ του ΚΚΕ στις 12 Σεπτεμβρίου 1946 επισημαινόταν ότι η κατατρομοκράτηση των αριστερών οπαδών και το

⁴³⁶⁶ ΚΚΕ, Απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ, 7 Ιουνίου 1946, Επίσημα κείμενα του ΚΚΕ, τομ. 6, 1945-1949, σπ. σ. 214.

⁴³⁶⁷ Να σημειωθεί ότι είχε ξεσπάσει ένας πραγματικός διωγμός επί δικαίων και αδίκων από τις κρατικές αρχές. Π. Δελαπόρτας, Το Σημειωματάριο ενός Πιλάτου, σπ. σ. 243 κε.

⁴³⁶⁸ Όπως ανέφερε μεταπολεμικά ο Α. Σβώλος (και ενώ κατηγορούσε το ΚΚΕ για την κατάληξη του εμφυλίου πολέμου), στην πραγματικότητα το πρώτο διάστημα μετά τις εκλογές το αντάρτικο ήταν καρπός της πίεσης της δεξιάς που ώθησε στην συγκρότηση ατάκτων σωμάτων στα βουνά. Αρχείο ΕΔΑ, φακ. 670.2, Αρχείο Ιπ. Φραγκόπουλου, Α. Σβώλος Διάγραμμα Απολογισμού προς το Α' Συνέδριο του ΣΚΕ-ΕΛΔ, Μάιος 1951.

⁴³⁶⁹ Μέχρι τη στιγμή εκείνη οι αναφορές των στρατιωτικών και αστυνομικών αρχών μιλούσαν απλά για σχεδιασμούς, Αρχείο Τσαλδάρη, (Π. Κασσίμη), Τηλεγράφημα συνταγματάρχη Ηρακλόπουλου Διοικητή Χωροφυλακής Θεσσαλίας, 20 Μαΐου 1946 και Αναφορά στρατηγού Βεντήρη για Δράση κομμουνιστών, Γ' Σώμα Στρατού, 12 Ιουνίου 1946, ΕΛΙΑ.

⁴³⁷⁰ Το ΚΚΕ με αντιπροσωπεία του στον τότε πρωθυπουργό Τσαλδάρη είχε στις 8 Μαΐου 1946 καταστήσει σαφές ότι εφόσον δεν έμπαινε φραγμός στις συμμορίες της δεξιάς θα γενίκευε την αυτοάμυνα. Ριζοσπάστης 8 Μαΐου 1946.

⁴³⁷¹ Σύμφωνα με το Ζαχαριάδη ο Δημοκρατικός Στρατός εμφανίστηκε ως ένα μέσο πίεσης έναντι της διογκούμενης τρομοκρατίας και αποτέλεσμα των προβλημάτων που γέννησε η μερική απονομιμοποίηση του ΚΚΕ με το 3ο Ψήφισμα Αρχείο ΚΚΕ, Υπόμνημα Ζαχαριάδη στον Ι. Στάλιν, Μάιος 1947, Αυγή 14 Δεκεμβρίου 1979.

τρομοκρατικό όργιο υπό την ευθύνη της κυβέρνησης θα οδηγούσε στην ενδυνάμωση και στην εξάπλωση της λαϊκής άμυνας.⁴³⁷²

Ωστόσο, το ΚΚΕ σε καμία περίπτωση δεν θέλει οι κινήσεις αυτές να υπερβούν το χαρακτήρα της στρατιωτικής πίεσης.⁴³⁷³ Με συνεχείς ανακοινώσεις του διέψευδε τα ύποπτα εκείνα στοιχεία που διέδιδαν ότι είχαν εξουσιοδότηση να στείλουν αντάρτες στα βουνά. Επρόκειτο για πράκτορες που είχαν σκοπό να δημιουργήσουν πειστήρια ότι το ΚΚΕ προωθούσε εμφύλιο πόλεμο.⁴³⁷⁴ Είναι χαρακτηριστικό ότι το ΚΚΕ ενώ είχε την δυνατότητα να κινητοποιήσει πάνω από 70.000 ανθρώπους κατά τις εκτιμήσεις επιτελικών αξιωματικών του ΔΣΕ στα μέσα και τα τέλη του 1946,⁴³⁷⁵ ο Ζαχαριάδης πρότεινε τη δημιουργία ομάδων στη Μακεδονία που σε καμία περίπτωση δεν έπρεπε να υπερβαίνουν τις 2.000 άντρες,⁴³⁷⁶ ενώ διακωμωδούσε, στα μέσα Ιουλίου του 1946, την άποψη των δεξιών εφημερίδων ότι προχωρούσε σταδιακά σε εμφύλιο πόλεμο.⁴³⁷⁷

Να σημειωθεί ότι παρότι στις 7 Ιουνίου 1946 με το Γ΄ Ψήφισμα ξεκίνησε ένα προγκρόμ διώξεων κατά της αριστεράς, οι επιθετικές ενέργειες των ομάδων αυτοάμυνας περιορίζονται μόνο σε ένα χτύπημα στην Ποντοκερασιά Κιλκίς που επιτίθενται σε ένα λόχο του στρατού και ορισμένες άλλες ενέργειες μικρότερης κλίμακας.⁴³⁷⁸ Από τις 16 του Σεπτεμβρίου 1946 και μετά αρχίζει να δρα πραγματικά ο Δημοκρατικός Στρατός ως δύναμη πίεσης⁴³⁷⁹ με ενέργειες όμως περιορισμένες ως επί το πλείστον με τη μορφή συγκρούσεων με τοπικά τμήματα της Χωροφυλακής ή του στρατού αλλά κυρίως κατά τρομοκρατικών συμμοριών της δεξιάς χωρίς σχέδιο που να συνιστά απαρχή εμφυλίου πολέμου.⁴³⁸⁰

⁴³⁷² ΚΚΕ, Ανακοίνωση του ΠΓ του ΚΚΕ, 11 Σεπτεμβρίου 1946, Επίσημα κείμενα του ΚΚΕ, том. 6, 1945-1949, οπ. σ. 220 και Απόφαση του ΠΓ του ΚΚΕ, 27 Σεπτεμβρίου 1946, οπ. σ. 224.

⁴³⁷³ Αυτή είναι και η εκτίμηση του E. O'Ballance, The Greek Civil War, 1944-1949, London 1966, 121

⁴³⁷⁴ ΚΚΕ, Ανακοίνωση του ΠΓ του ΚΚΕ 31 Οκτωβρίου 1946, Επίσημα κείμενα του ΚΚΕ, том. 6, 1945-1949, οπ. σ. 225

⁴³⁷⁵ Μ. Βαφειάδης, Ομιλία, 1957, Νέος Κόσμος, Απρίλιος-Μάιος 1957, οπ. Δ. Βότσικας, Η Ήπειρος Ξαναζώνεται τα Άρματα 1946-1949, οπ. σ. 83. Συνεντεύξεις Κικίτσα, Τσάντη, Αυγή, 3 Φεβρουαρίου 1980 και 10 Φεβρουαρίου 1980.

⁴³⁷⁶ Γ. Μπλάνας, Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949, οπ. σ. 75 και Γ. Βοντίσιος-Γούσιας, Οι Αιτίες για τις Ήττες, τη Διάσπαση του ΚΚΕ και της Ελληνικής Αριστεράς, том. Α, Αθήνα 1977, σ. 137-138.

⁴³⁷⁷ Ριζοσπάστης 29 Ιουλίου 1946.

⁴³⁷⁸ Επρόκειτο κυρίως για συμπλοκές μικρών ομάδων ανταρτών της τάξης των 20 ανδρών με αποσπάσματα Χωροφυλακής που τους κατεδίωκαν. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 25.3, Πολιτική, Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως, Τηλεγράφημα Διοικητή Κέντρου Αλλοδαπών προς Γενικό Επιτελείο, Αναφορά Διευθυντή για σύγκρουση στο Παλαιόπυργο Πωγωνίου, 14 Ιουνίου 1946

⁴³⁷⁹ Την άποψη ότι η ύπαρξη ανταρτών στα βουνά εξελίχθηκε σε σταδιακό μέτρο πίεσης εξέφρασε και το ΣΚΕ-ΕΛΔ, παρότι είχε διαφοροποιηθεί από το ΚΚΕ, Έκθεση ΣΚΕ-ΕΛΔ, Επιτροπή του ΟΗΕ, Φεβρουάριος 1947, Απόφαση Α΄ Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης του ΣΚΕ-ΕΛΔ.

⁴³⁸⁰ Βλ. χρονολογικό πίνακα, στο ΚΚΕ Επίσημα Κείμενα, том. 6 ο.π. σ. 527-529.

Ο Ζαχαριάδης και παρά το γεγονός ότι πλήθαιναν οι αντάρτες στα βουνά για να αποφύγουν τις συλλήψεις, και τα ειδικά στρατοδικεία, δημοσίευε άρθρα στο Ριζοσπάστη που διατυμπάνιζαν ως δυνατότητα της εθνική συμφιλίωση, αναφερόταν σε περιπτώσεις όπου μοναρχικού και εαμικοί έδιναν τα χέρια, όπου ακόμη και δεξιοί ζητούσαν από τις τρομοκρατικές οργανώσεις να σταματήσουν τον αδελφοκτόνο πόλεμο.⁴³⁸¹ Κυρίαρχο σύνθημα του ΚΚΕ έγινε η συμφιλίωση, όπου διατυμπανίζονταν με κάθε τρόπο από τα κομματικά έντυπα.⁴³⁸²

Επιπλέον σε καμία περίπτωση το ΚΚΕ δεν συμπεριφερόταν ως να διεξήγαγε επανάσταση με το Δημοκρατικό Στρατό ή να είχε παραγράψει το ενδεχόμενο να επιλυθεί η κρίση με πολιτικά μέσα.⁴³⁸³ Σε έκθεση που ο Γ. Ιωαννίδης συνέταξε με αποδέκτη το ΚΚ της Σοβιετικής Ένωσης, στις 12 Σεπτεμβρίου 1946, ζητούσε από τους Σοβιετικούς να βοηθήσουν ώστε η Ελλάδα να κηρυχθεί ως «ουδέτερη» χώρα κάτω από την εγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων⁴³⁸⁴ ώστε με τον τρόπο αυτό να αποτραπεί πρακτικά ο εμφύλιος και να εκφύγει η χώρα από τις αντιθέσεις των μεγάλων δυνάμεων.⁴³⁸⁵

Είναι χαρακτηριστικό ότι το ΚΚΕ ακόμη και το Σεπτέμβριο του 1946 έστελνε οδηγίες στις οργανώσεις του ότι παρά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του Αυγούστου του 1946 του στρατού και της αστυνομίας, που είχαν οδηγήσει χιλιάδες πολίτες στα βουνά, ο μόνος δρόμος σωτηρίας ήταν η συμφιλίωση και η διακομματική συνεννόηση.⁴³⁸⁶ Δεν έπρεπε τα μέλη του κόμματος να παρασυρθούν επουδενί από το δρόμο της ομόνοιας, χωρίς όμως να αφήσει και τους παρακρατικούς να διαλύσουν τελείως το κόμμα.⁴³⁸⁷

⁴³⁸¹ Ριζοσπάστης 21, 22, 25 Ιουνίου 1946.

⁴³⁸² Ήταν χαρακτηριστικοί και οι τίτλοι: «Λαός και στρατός δίνουν το χέρι», «ο λαός δίνει την απάντηση» κλπ. Ριζοσπάστης 13 και 14 Ιουλίου 1946. Η ίδια η κυβέρνηση είχε σαφείς ενδείξεις ότι τα κόμματα της αριστεράς ήθελαν συμφιλίωση, ακόμη και χωρίς συμμετοχή του ΕΑΜ σε μια ενιαία κυβέρνηση. Αρχείο Τσαλδάρη. (Π. Κασσίμη). ΕΛΙΑ.

⁴³⁸³ Στα 1948 ο Βαφειάδης κατηγόρησε τον Ζαχαριάδη για έλλειψη πίστης στον λαϊκό αγώνα και δημιουργία του Δημοκρατικού Στρατού απλά για να εκβιαστεί η αστική κυβέρνηση να προχωρήσει σε συμβιβασμούς. Η Οπορτουνιστική Πλατφόρμα του Μάρκου Βαφειάδη. Νέος Κόσμος, χρ. Β', αρ. 8 (26), Αύγουστος 1950, σ. 7.

⁴³⁸⁴ Αυγή 11 Ιανουαρίου 1980

⁴³⁸⁵ Αρχείο ΚΚΕ. Αυγή 6 Δεκεμβρίου 1979

⁴³⁸⁶ Να σημειωθεί ότι κατά την διάρκεια των εργασιών της 6ης Ολομέλειας του ΚΚΕ τον Μάρτιο-Απρίλιο του 1956 που καταδίκασε την πολιτική Ζαχαριάδη την περίοδο 1945-1955 αναφέρθηκε ότι από τη 2η Ολομέλεια (Φεβρουάριος 1946) και για ένα διάστημα 16 μηνών οι κομματικές οργανώσεις δεν είχαν σαφή προσανατολισμό για το τι θα κάνουν. Γράμμα της ΚΕ του ΚΚΕ. Απρίλιος 1956. Η Διάσπαση του ΚΚΕ (επιμ. Π. Δημητρίου), τομ. Α, σπ. σ. 53.

⁴³⁸⁷ Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 409, Φ 62/160, Απόφαση Γραφείου περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ. 23 Σεπτεμβρίου 1946. ΑΣΚΙ.

Το ΕΑΜ θα στρατευόταν σε μια πολιτική ίσης φιλίας και διασφάλισης της ουδετερότητας της, πολιτική που ο Ζαχαριάδης επέμενε ότι αφορά και τον ίδιο τον Δημοκρατικό Στρατό.⁴³⁸⁸ Άλλωστε υπήρχε η αίσθηση ότι τόσο οι Φιλελεύθεροι στην πλειοψηφία τους ήταν υπέρ της ομαλοποίησης, όπως και αρκετοί Λαϊκοί βουλευτές όπως ο Θ. Μπουκουβάλας ο Κ. Τζιτζικώστας και ο Δ. Βασιλικός, Το ίδιο συνέβαινε και στους δικηγορικούς συλλόγους της χώρας.⁴³⁸⁹

Έτσι, σύμφωνα με έκθεση του Μακεδονικού Γραφείου του ΚΚΕ, τον Ιανουάριο του 1947, η βασική δουλεία των κομματικών οργανώσεων ήταν ακόμη η οργάνωση του κινήματος της συμφιλίωσης. Στο 45% των χωριών της Βορείου Ελλάδας το ίδιο το ΚΚΕ είχε οργανώσει μαζικές εκδηλώσεις συμφιλίωσης με γλέντια και χορούς. Στο υπόλοιπο 35% που είχε καταστεί δύσκολη η προώθηση της πολιτικής αυτής δεν είχαν γίνει δημόσιες εκδηλώσεις γιατί οι χωρικοί φοβούνταν αντίποινα των παρακρατικών συμμοριών.⁴³⁹⁰

Άλλωστε και ο Μ. Βαφειάδης που τον Ιούλιο του 1946 ανέβηκε στα βουνά με σκοπό, σύμφωνα με εντολή του Π.Γ., να συγκεντρώσει όλους τους οπαδούς του ΚΚΕ που κρύβονταν εκεί, διαμαρτυρήθηκε ότι το ΚΚΕ έμεινε αδρανές όλο το 1946,⁴³⁹¹ πρόθεση του ήταν απλώς να ελέγξει τη αυτόκλητη δράση των ατάκτων και απέφευγε να στείλει κομματικά στελέχη στο βουνό.⁴³⁹² Στην πραγματικότητα εντολές για εκτεταμένη μετακίνηση στελεχών στο Βουνό δόθηκαν τον Σεπτέμβριο του 1947.⁴³⁹³ Μόνο τον Ιανουάριο του 1947 το Γραφείο Μακεδονίας του ΚΚΕ ενημέρωνε το Πολιτικό Γραφείο ότι ο Δημοκρατικός Στρατός στερεώθηκε και είχε πλέον σε όλη τη Βόρειο Ελλάδα αποκτήσει 7000 άνδρες.⁴³⁹⁴

Μάλιστα στις 10 Ιουλίου 1946 το ΚΚΕ έκανε έκκληση ακόμη και στους «Χίτες» να σταματήσουν να δολοφονούν εαμικούς ώστε ο λαός να ψηφίσει ελεύθερα στο δημοψήφισμα. Υποσχόταν να αναγνωρίσει

⁴³⁸⁸ Ο πραγματικός στόχος του κόμματος έπρεπε να είναι το κίνημα υπέρ της συμφιλίωσης το οποίο έπρεπε να αποκτήσει οργανωτική μορφή, Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 409, φ 62/162, Γραφείο Περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ στο Πολιτικό Γραφείο, 21 Οκτωβρίου 1946 ΑΣΚΙ.

⁴³⁸⁹ Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 409, φ 62/162, Γραφείο Περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ στο Πολιτικό Γραφείο, 21 Οκτωβρίου 1946, ΑΣΚΙ.

⁴³⁹⁰ Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 409, φ 62/165, Γραφείο Περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ στο Πολιτικό Γραφείο, 8 Ιανουαρίου 1947, ΑΣΚΙ.

⁴³⁹¹ Η κυβέρνηση τους υπολόγιζε σε 1500 περίπου άτομα για τους τρεις τελευταίους μήνες του χρόνου. Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Το Πρώτο Έτος του Αντισυμμοριακού Αγώνα, Αθήνα 1949, σ. 234-235.

⁴³⁹² Π. Δημητρίου, ο.π., σελ. 21, Σημείωμα με τις Αποφάσεις του Μ. Βαφειάδη, 13 Νοεμβρίου 1948

⁴³⁹³ Αρχεία ΚΚΕ, 15 Σεπτεμβρίου 1947. Κρυπτογραφημένο αρ. 43 και αρ. 44. 27 Σεπτεμβρίου 1947. Ενημέρωση Β' Κλιμακίου ΠΓ ΚΕ για ολομέλεια στην Αθήνα στις 27 Σεπτεμβρίου 1947. αρ. 31. 1 10 47. Αυγή 9 Ιανουαρίου 1980

⁴³⁹⁴ Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 409, φ 62/165, Γραφείο Περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ στο Πολιτικό Γραφείο, 8 Ιανουαρίου 1947, ΑΣΚΙ

οποιοδήποτε αποτέλεσμα που θα προέκυπτε.⁴³⁹⁵ Επιπλέον, αποδέχθηκε απόλυτα έκθεση της Βρετανικής Κοινοβουλευτικής αντιπροσωπείας που έφτασε στην Ελλάδα στα μέσα Αυγούστου 1946, παρότι εμφάνιζε ως υπαίτιο της έκρυθμης κατάστασης στη ύπαιθρο και το ΕΑΜ.⁴³⁹⁶ Το ΚΚΕ πήρε μάλιστα μέρος στο δημοψήφισμα ακριβώς για να πετύχει την ομαλότητα.⁴³⁹⁷

Να σημειωθεί ότι η σταδιακή ενδυνάμωση της αυτοάμυνας από τα μέσα του 1946 και το Φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς οφειλόταν στο γεγονός ότι κανείς πλέον στην Ελλάδα δεν ήταν ασφαλής, όπως απέδειξε και η δολοφονία του δημοσιογράφου του ΚΚΕ Κ. Βιδάλη τον Αύγουστο του 1946.⁴³⁹⁸ Στο ΚΚΕ υπήρχε έντονη η εντύπωση ότι τα στελέχη του κινδύνευαν με εξόντωση. Προϊόντος του χρόνου η πεποίθηση αυτή ενισχύονταν και μάλιστα από τα μέσα του 1946 ακόμη και οι Σοβιετικοί είχαν προτείνει στο Ζαχαριάδη να εγκαταλείψει την Ελλάδα και να καταφύγει στη Γιουγκοσλαβία για λόγους ασφάλειας.⁴³⁹⁹ Για το Σιάντο ο ίδιος ο Ζαχαριάδης είχε δώσει εντολές να φύγει στη Γαλλία.⁴⁴⁰⁰ Ο Ζαχαριάδης έφυγε τελικά από την Ελλάδα μετά τη δολοφονία του Γ. Ζεύγου στην Θεσσαλονίκη στις 20 Μαρτίου 1947.⁴⁴⁰¹

Είναι πάντως αρκούντως χαρακτηριστικό ότι ούτε η κυβέρνηση μέχρι τα τέλη του 1946 θεωρούσε ότι βρισκόταν μπροστά σε μια επαναστατική διαδικασία μεγάλης κλίμακας. Σε σύσκεψη που είχε συγκαλέσει ο Τσαλδάρης με τα συνεργαζόμενα κόμματα με τους Λαϊκούς, στις 25 Οκτωβρίου 1946 μιλούσε για το πρόβλημα στα βουνά που αποκτούσε πλέον και στρατιωτικό χαρακτήρα. Ζητούσε μάλιστα, αποκατάσταση της τάξης από τις διοικήσεις του Β και Γ Σώματος Στρατού εκεί που είχαν εμφανιστεί συμμορίες.⁴⁴⁰²

Στην ιδέα αυτή ότι ο Δημοκρατικός στρατός ήταν μια δύναμη πίεσης⁴⁴⁰³ επέμενε το ΚΚΕ, με ιδιαίτερη επίταση ιδίως από τη στιγμή που

⁴³⁹⁵ Ο Βαφειάδης σημείωνε ότι αν πραγματικά ευσταθούσε η άποψη περί εμφυλίου δεν ήταν δυνατόν το κόμμα να πάρει μέρος στο δημοψήφισμα. Μ. Βαφειάδης, Η Οπορτουνιστική πλατφόρμα του Μ. Βαφειάδη. Νέος Κόσμος, αρ. 8, Αύγουστος 1950, 477.

⁴³⁹⁶ ΕΟ 371/67017 Ρ 2822, Έκθεση της Βρετανικής Κοινοβουλευτικής Αντιπροσωπείας στην Ελλάδα, 10 Οκτωβρίου 1946 και Ριζοσπάστης 30 Νοεμβρίου 1946.

⁴³⁹⁷ Ριζοσπάστης 20 Αυγούστου 1946.

⁴³⁹⁸ Ριζοσπάστης 21 Αυγούστου 1946.

⁴³⁹⁹ Αρχείο ΚΚΕ, Γ. Ιωαννίδης προς Ν. Ζαχαριάδη 10 Οκτωβρίου 1946. Αυγή 8 Δεκεμβρίου 1979

⁴⁴⁰⁰ Αρχείο ΚΚΕ, Ν. Ζαχαριάδης προς Γ. Ιωαννίδη, 29 Ιανουαρίου 1947, ο.π.

⁴⁴⁰¹ Στις 6 Απριλίου 1947 ο Ζαχαριάδης έφτασε τελικά στα σύνορα με την Γιουγκοσλαβία. Το ταξίδι ξεκίνησε στις 31 Μαρτίου 1947. Ν. Ζαχαριάδης προς Γ. Ιωαννίδη, 31 Μαρτίου 1947.

⁴⁴⁰² Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 17, υποφακ. 1γ, Τσαλδάρης προς τα Συνεργαζόμενα Κόμματα, 25 Οκτωβρίου 1946. 1946, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

⁴⁴⁰³ Ο ίδιος ο όρκος του αντάρτη του Δημοκρατικού Στρατού δεν περιείχε κανένα επαναστατικό στόχο. εκτός από αναφορές στην ανάγκη προστασίας των πάγιων αστικών αξιών, της εδαφικής ακεραιότητας, της

ανακοινώθηκε ότι Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών θα επισκέπτονταν την Ελλάδα με σκοπό την διερεύνηση των δυνατοτήτων επίτευξης πολιτικής ομαλότητας.⁴⁴⁰⁴ Ο Ζαχαριάδης είχε στείλει μήνυμα στις κομματικές οργανώσεις να εντείνουν τις προσπάθειες τους στην επίτευξη του στόχου της συμφιλίωσης, το μοναδικό δρόμο σωτηρίας.⁴⁴⁰⁵

Αλλά και μέχρι τα μέσα του 1947 ο Δημοκρατικός Στρατός εξακολουθούσε να αποτελεί δύναμη πίεσης.⁴⁴⁰⁶ Με βάση και το υπόμνημα που έστειλε ο Ζαχαριάδης στο Στάλιν το Μάιο του 1947, στο οποίο και σημείωνε ότι το Π.Γ. του ΚΚΕ είχε πια καταλήξει ότι η ένοπλη πάλη φαινόταν πλέον η κυρίαρχη δυνατότητα, ωστόσο το κόμμα θα συνέχιζε την πλήρη εκμετάλλευση όλων των νομίμων δυνατοτήτων.⁴⁴⁰⁷ Ακόμη και παρά τα ελάχιστα περιθώρια που απέμεναν μετά την αμερικανική εμπλοκή στην Ελλάδα και το Δόγμα Τρούμαν,⁴⁴⁰⁸ ο Ζαχαριάδης υπογράμμιζε στο Στάλιν ότι το ΚΚΕ θα επιχειρούσε να ακυρώσει τα σχέδια των αμερικανών που χρησιμοποιούσαν την τότε κυβέρνηση και τις προτάσεις περί γενικής αμνηστίας ώστε να εμφανίσουν το ΕΑΜ ως παράγοντα της ανωμαλίας και έτσι να το δυσφημίσουν και να το απομονώσουν από το λαό. Αν εξασφάλιζε συμμετοχή σε μια νέα αντιπροσωπευτική κυβέρνηση και ελεύθερες εκλογές ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας θα έθετε υπό αίρεση τον εαυτό του, με συμφωνία της μετεκλογικής κυβέρνησης την ύπαρξη του.⁴⁴⁰⁹

Να σημειωθεί ότι η πολιτική της στρατιωτικής πίεσης θα μπορούσε να αποδώσει, αν δεν ήταν τόσο επιθετική η ελληνική αστική τάξη. Ο Τσαλδάρης απέκρυψε ότι δεχόταν συμβουλές να επιδείξει μετριοπάθεια αφού η Ελλάδα βάδιζε ολοταχώς σε εμφύλιο.⁴⁴¹⁰ Δεδομένου ότι κατά τις

εργασίας και της ιδιοκτησίας έναντι στον αδηφάγο ξένο παράγοντα. Ο Όρκος στο Γρηγοριάδης, ο.π. τομ. Γ σ. 737

⁴⁴⁰⁴ Ο Μ. Βαφειάδης σημείωνε στα 1948 ότι το κόμμα δεν ξεκίνησε με πίστη να δώσει τον ένοπλο αγώνα. Θέλησε να το χρησιμοποιήσει απλά ως μέσο εκβιασμού για την κατάσταση που προέκυψε μετεκλογικά. Μ. Βαφειάδης, Η Οπορτουνιστική Πλατφόρμα του Μ. Βαφειάδη, Νέος Κόσμος, αρ. 8, Αύγουστος 1950, σ. 477.

⁴⁴⁰⁵ Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 409, φ 62/166, Απόφαση Γραφείο Περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ, 10 Ιανουαρίου 1947, ΑΣΚΙ

⁴⁴⁰⁶ Όπως ισχυρίστηκε αργότερα και ο Α. Σβώλος, πέρα από τις όποιες κατηγορίες για την πολιτική του Ζαχαριάδη, μόνο μετά τον Ιούλιο του 1947 το ΚΚΕ υιοθέτησε επαναστατικούς σκοπούς. Αρχείο ΕΔΑ, φακ. 670.2, Αρχείο Ιπ. Φραγκόπουλου, Α. Σβώλος Διάγραμμα Απολογισμού προς το Α' Συνέδριο του ΣΚΕ-ΕΛΔ, Μάιος 1951

⁴⁴⁰⁷ Αρχείο ΚΚΕ Εσωτερικού, Αυγή 9 Δεκεμβρίου 1979

⁴⁴⁰⁸ Ο Παρτσαλίδης υποστηρίζει ότι η ένοπλη αντιπαράθεση τέθηκε ως ζήτημα το Σεπτέμβριο του 1946 μετά τη διατύπωση του δόγματος Τρούμαν. Την άποψη αυτή υποστηρίζουν και οι Μ. Βαφειάδης, Ομιλία πάνω στο Πρώτο θέμα, Νέος Κόσμος, Απρίλιος-Μάιος 1957, σελ. 50, Θ. Γεωργίου, Ποιος και πως μας Οδήγησαν στον Εμφύλιο, Ελευθεροτυπία 23 Δεκεμβρίου 1978 και Δ. Βλαντάς, Εμφύλιος Πόλεμος 1945-1949, τομ. 2, Αθήνα 1979, σ. 143

⁴⁴⁰⁹ Αρχείο ΚΚΕ, Υπόμνημα Ζαχαριάδη στον Ι. Στάλιν, Μάιος 1947, Αυγή 14 Δεκεμβρίου 1979

⁴⁴¹⁰ Στις 11 Σεπτεμβρίου η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ υπογράμμιζε ότι η Ελλάδα βάδιζε ολοταχώς σε έναν εμφύλιο πόλεμο που θα κατέληγε σε εκτεταμένη καταστροφή. Η λύση ήταν η συγκρότηση κυβέρνησης συνασπισμού, η γενική αμνηστία και νέες εκλογές. Ριζοσπάστης 11 Σεπτεμβρίου 1946.

εκτιμήσεις ο ελληνικός στρατός δεν ήταν σε θέση, ακόμη και με γενναία ενίσχυση, να αντιμετωπίσει ένα εκτεταμένο αντάρτικο⁴⁴¹¹, οι Αμερικανοί ζήτησαν να αποκατασταθούν οι πολιτικές ελευθερίες και να επιτευχθεί ευρύς ανασχηματισμός της κυβέρνησης. Αν και εξασφάλισαν την αποδοχή των αρχηγών των κομμάτων της αντιπολίτευσης Παπανδρέου, Σοφούλη και Κανελλόπουλου, οι υπουργοί της κυβέρνησης Τσαλδάρη αρνήθηκαν να εγκαταλείψουν τα χαρτοφυλάκια τους και η υπόθεση ναυάγησε.⁴⁴¹²

Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και όταν το ΚΚΕ στο συνέδριο του Γαλλικού Κόμματος στο Στρασβούργο διακήρυξε ότι σχεδίαζε να συγκροτήσει μια ελεύθερη Ελλάδα στο Βουνό, στην πραγματικότητα αυτό φάνταζε ως ένα μέσο πίεσης, μια ύστατη προσπάθεια ώστε να εκβιαστεί ένα αποτέλεσμα εξειρήνευσης. Την ίδια ακριβώς στιγμή που προέκυπταν εκατοντάδες αντιδράσεις, ο Κ. Καραγιώργης με κεντρικό άρθρο του στο Ριζοσπάστη διακοίνωνε ότι το Στρασβούργο ήταν ένα χέρι ειλικρίνειας σε περιθώρια πολύ στενά για να επιτευχθεί ο κατευνασμός, η συμφιλίωση.⁴⁴¹³

Είναι γεγονός ότι το ΚΚΕ περίμεναν με ιδιαίτερη προσοχή να δουν τις αντιδράσεις που προκάλεσε η ανακοίνωση. Τα κομματικά μέλη αντάλλασσαν μηνύματα που αφορούσαν πληροφορίες γύρω από τις αντιδράσεις των δεξιών και κεντρώων εφημερίδων.⁴⁴¹⁴ Μάλιστα, ο Κύρκος ήρθε σε επαφή με την άλλη πλευρά, ιδίως με τον Ν. Κολύβα έμπιστο του Πλαστήρα και συζητήσανε για τον τρόπο που θα μπορούσε να ματαιωθεί το σχέδιο του ΚΚΕ. Σε αντίστοιχη επικοινωνία ήρθε και ο Σβώλος. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που είχε το ΚΚΕ ο Σοφούλης θα ζητούσε ειρηνική διευθέτηση.⁴⁴¹⁵ Μετά την ανακοίνωση στο Στρασβούργο το καλοκαίρι του 1947 από τον Μιλτιάδη Πορφυρογέννη ότι το ΚΚΕ προσανατολιζόταν στην δημιουργία ελεύθερης Ελλάδας, ο Κύρκος είδε τον Δ. Λαμπράκη και του ζήτησε να μεσολαβήσει στο Σοφούλη. Ο τελευταίος ζήτησε ακρόαση από το Μάξιμο και το βασιλιά, ο οποίος απέρριψε το ενδεχόμενο αυτό.⁴⁴¹⁶

Στην πραγματικότητα, ο Δημοκρατικός Στρατός εξελίχθηκε σε στρατό επιβολής του σχεδίου συγκρότησης μιας λαϊκό-δημοκρατικής κοινωνίας μόνο με την 3η Ολομέλεια και τη διαμόρφωση του σχεδίου «Λίμνες», δηλαδή της κατάληψης της Μακεδονίας και της Θράκης, στις 12

⁴⁴¹¹ FO 371/58851 R 14830, British Embassy to FO 30 Οκτωβρίου 1946.

⁴⁴¹² Βήμα 3 Νοεμβρίου 1946.

⁴⁴¹³ Ριζοσπάστης 1 Ιουλίου 1947.

⁴⁴¹⁴ Τηλεγράφημα, αρ. 5, 30 Ιουνίου 1947 προς το Κλιμάκιο του ΚΚΕ στο Βελιγράδι (Ζαχαριάδης). Πάντως οι περισσότερες δεξιές εφημερίδες το εξέλαβαν ως μορφή διακοίνωσης νέων εκβιαστικών απειλών. Αυγή 22 Δεκεμβρίου 1979.

⁴⁴¹⁵ Μ. Παρτσαλίδης, (Μόας) 7 Ιουλίου 1947 προς Βελιγράδι. Αυγή 22 Δεκεμβρίου 1979.

⁴⁴¹⁶ Μ. Κύρκος. Αναμνήσεις. Αυγή 22 Ιανουαρίου 1980

Σεπτεμβρίου 1947,⁴⁴¹⁷ και αφού προηγήθηκε η σύμφωνα γνώμη του Στάλιν⁴⁴¹⁸. Μέχρι και τον Αύγουστο του 1947, το ΚΚΕ όχι μόνο δεν απέκλειε τη λύση της συμφιλίωσης αλλά αντίθετα την προπαγάνδιζε εσωκομματικά ως άμεση δυνατότητα,⁴⁴¹⁹ αν και ήδη με την Απόφαση της 15 Μαρτίου 1947, οι κομματικές οργανώσεις ειδοποιούνταν να προσαρμόσουν το αίτημα της συμφιλίωσης στις νέες συνθήκες που προκαλούσε η είσοδος των αμερικανών στο πολιτικό προσκήνιο.⁴⁴²⁰ Πάντως ακόμη και τη στιγμή εκείνη δεν αποκλειόταν η πολιτική λύση της συμφιλίωσης.⁴⁴²¹, ακόμη και όταν πλέον φαίνονταν να έχουν ματαιωθεί όλες οι πιθανότητες να επιτευχθεί μια ειρηνική συνεννόηση.⁴⁴²²

Ακόμα όμως και η μετατροπή του Δημοκρατικού Στρατού σε τακτικό στρατό δεν σήμαινε ότι απαλειφόταν η λειτουργία του ως μηχανισμού πολιτικής πίεσης. Σε μεγάλο βαθμό ακόμη και αυτός ο «μετασχηματισμός» οφειλόταν στην εντύπωση ότι ήταν εφικτή μια ειρηνική λύση του ελληνικού ζητήματος, ιδίως αν διαπραγματευόταν επί ίσοις όροις ως εκπρόσωπος ενός τακτικού στρατού στην βόρεια Ελλάδα.⁴⁴²³

⁴⁴¹⁷ Τότε προτάθηκε και η μετατροπή του αντάρτικου σε τακτικό στρατό με κέντρο του κράτους τη Θεσσαλονίκη, γεγονός που σηματοδοτούσε ότι ο Δημοκρατικός στρατός έπαιε να είναι στρατός πολιτικής πίεσης. Απόφαση της Στρατιωτικοπολιτικής Σύσκεψης στις 12 Σεπτεμβρίου 1947 στα πλαίσια της 3ης Ολομέλειας. Εκεί αποφασίζεται η συγκρότηση τακτικού στρατού δύναμης 50-60000 ανδρών. Μάλιστα, ο χρόνος εφαρμογής του σχεδίου αφήνεται για την άνοιξη του 1948. Σχέδιο Λίμνες 12 Σεπτεμβρίου 1947, Αυγή 6 Ιανουαρίου 1980

⁴⁴¹⁸ Τον Απρίλιο του 1947, με εντολή του ΠΓ εκπονήθηκε στρατιωτικό σχέδιο για τους στόχους του Δημοκρατικού Στρατού αν εμπλεκόταν σε μια μετωπική ένοπλη σύγκρουση. Καθοριζόταν μάλιστα, το πεδίο της σύγκρουσης αυτής αλλά και το μελλοντικό έδαφος της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας που θα δημιουργούνταν στην Βόρεια Ελλάδα. Στις 17 Απριλίου ο Ζαχαριάδης ειδοποίησε τον Βαφειάδη ότι ο Δημοκρατικός Στρατός αν κατόρθωνε να λύσει το πρόβλημα του ανεφοδιασμού του μπορούσε να εξελιχθεί σε τακτικό στρατό. Σύμφωνα με γράμμα του Ζαχαριάδη προς τον Τίτο, μια τέτοια εξέλιξη θα απαιτούσε ενισχύσεις σε επίπεδο υλικοτεχνικής πλαίσιασης που μόνο οι Γιουγκοσλάβοι μπορούσαν να εξασφαλίσουν. Αρχείο ΚΚΕ, Οδηγίες Ζαχαριάδη προς Βαφειάδη, 17 Απριλίου 1947, Αυγή 11 Δεκεμβρίου 1947. Αρχείο ΚΚΕ, Υπόμνημα Ζαχαριάδη προς Τίτο, 22 Απριλίου 1947, Αυγή 9 Δεκεμβρίου 1979. Επίσης, Αρχείο ΚΚΕ, Υπόμνημα Ζαχαριάδη προς Στάλιν 13 Μαΐου 1947, Αυγή 14 Δεκεμβρίου 1979

⁴⁴¹⁹ Στα μέσα Απριλίου 1947 ο Ζαχαριάδης έστειλε από το Βελιγράδι εντολές στον Μ. Βαφειάδη, στις οποίες του ζητούσε να επιμένει στην προοπτική της πολιτικής της συμφιλίωσης και ζητά να εφαρμόζεται και στις περιοχές που ήλεγχε ο ΔΣΕ. Τηλεγράφημα, Άκρως Εμπιστευτικόν, αρ. 91, Ν. Ζαχαριάδης προς Μάρκο, 17 Απριλίου 1947, Αυγή, 11 Δεκεμβρίου 1947.

⁴⁴²⁰ Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 409, φ 62/173 και 62/177., Απόφαση Γραφείου Περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ, 15 Μαρτίου 1947 και 17 Απριλίου 1947, ΑΣΚΙ

⁴⁴²¹ Ήδη από τον Απρίλιο του 1947 ο Ζαχαριάδης βολιδοδοκούσε τον Τίτο για την βοήθεια που θα μπορούσε να πάρει ώστε να εξοπλίσει 50000 άντρες και του εξηγούσε το σχέδιο κατάληψης της Βορείου Ελλάδας. Αρχείο ΚΚΕ, Ν. Ζαχαριάδης, Γράμμα στον Τίτο, 22 Απριλίου 1947, Αυγή 9 Δεκεμβρίου 1947.

⁴⁴²² Όπως υποστηρίζει ο στρατηγός του Δημοκρατικού στρατού Γ. Κικίτσας, πραγματικά θέμα εξουσίας δεν τέθηκε ούτε μετά την 3η Ολομέλεια αλλά πολύ αργότερα στα 1948. Συνέντευξη με τον Γ. Κικίτσα, Αυγή 3 Φεβρουαρίου 1980

⁴⁴²³ Όπως σημείωνε ο Βαφειάδης μέχρι τον Ιούνιο του 1947 δεν είχαμε καμιά εντολή να βγουν τα στελέχη στο βουνό. Αν είχαμε προχωρήσει πιο αποφασιστικά θα είχαμε καταλάβει αρκετές περιοχές της Βόρειας Ελλάδας. Μ. Βαφειάδης, ο.π. τομ. 3, σ. 125.

Επιπλέον ήταν και απόρροια της διάψευσης ότι υπήρχε δυνατότητα συμβιβασμού. Τις πρωινές ώρες της 9ης Ιουλίου 1947 η κυβέρνηση, μετά από συνεννόηση με τους Αμερικανούς,⁴⁴²⁴ επιδόθηκε σε χιλιάδες συλλήψεις⁴⁴²⁵ υπό το πρόσχημα ότι σχεδιαζόταν εξέγερση την επόμενη μέρα.⁴⁴²⁶ Χωρίς δίκες οι συλληφθέντες εξορίστηκαν.⁴⁴²⁷ Ωστόσο και παρά το γεγονός ότι κινδύνευσε να διαλυθεί ολόκληρος ο κομματικός μηχανισμός,⁴⁴²⁸ ο Ζαχαριάδης επέμενε στην διερεύνηση των δυνατοτήτων συνεννόησης. Στελέχη του ΚΚΕ συναντήθηκαν τρεις μέρες αργότερα με τους Σοφούλη και Τσουδερό, και διατύπωσαν όρους τερματισμού της κρίσης του τύπου της προστασίας των αγωνιστών που θα παρέδιδαν τα όπλα, της γενικής αμνηστίας, της συγκρότησης αμιγώς κεντρώας κυβέρνησης και της συντομότερης δυνατής διεξαγωγής εκλογών. Ζητήθηκε μάλιστα και η επικύρωση της συμφωνία από τους αγγλοαμερικανούς.

Για μια επιπλέον φορά, ο Ζαχαριάδης γνωστοποίησε ότι αν οι όροι αυτοί δεν γίνονταν αποδεκτοί το λαϊκό κίνημα δεν είχε άλλη λύση από την ενίσχυση της ένοπλης πάλης και τη δημιουργία των προϋποθέσεων λειτουργίας μιας προσωρινής δημοκρατικής κυβέρνησης των Βουνών. Είναι ενδεικτικό ότι ακόμη και στην περίπτωση αυτή το ΚΚΕ μιλούσε για προετοιμασία και ενίσχυση ένοπλης δράσης και όχι για ανοικτή κήρυξη εμφυλίου πολέμου. Μάλιστα, συνέχισε να προβαίνει σε διαμαρτυρίες απέναντι στους Βρετανούς και τους Αμερικάνους, της μορφής ότι με την ενίσχυση που προσέφεραν στους ακραίους φιλομοναρχικούς «εξανάγκαζαν» τον Δημοκρατικό Στρατό να τους αντιμετωπίζει και αυτούς ως εχθρούς!!⁴⁴²⁹ Είναι ενδεικτικό ότι οι Βρετανοί για να απορρίψουν τις αιτιάσεις ότι εμπλεκόταν ανοικτά στα ελληνικά πράγματα με εμφυλιοπολεμική λογική, αξιοποίησαν τα εθνικιστικά πλέγματα της εποχής, συνδέοντας την εμπλοκή τους με την υπεράσπιση της χώρας από την γιουγκοσλαβοαλβανική επίθεση που υποτίθεται ότι δεχόταν η Ελλάδα με την συνδρομή του ΚΚΕ.⁴⁴³⁰

⁴⁴²⁴ Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Βρετανοί αντέδρασαν στο κύμα αυτό των συλλήψεων, FO 371/72240, Norton προς Bevin, 25 Φεβρουαρίου 1948.

⁴⁴²⁵ Οι αθηναϊκές εφημερίδες υπογράμμιζαν ότι ο MacVeagh ήταν ο πραγματικός εμπνευστής των διώξεων. Βήμα 10 Ιουλίου 1947.

⁴⁴²⁶ Με τον Αναγκαστικό Νόμο 509/47 το ΕΑΜ και το ΚΚΕ ήταν ξενοκίνητες οργανώσεις που επιδίωκαν την απόσπαση ελληνικού εδάφους.

⁴⁴²⁷ Ανάμεσα τους ήταν και ο Δ. Παρτσαλίδης, γενικός γραμματέας του ΕΑΜ. Αρχείο ΚΚΕ. Αυγή 16 Δεκεμβρίου 1979.

⁴⁴²⁸ Στις 18 Ιουλίου 1947 οι εφημερίδες της Δεξιάς διακήρυτταν ότι εκτός από τα τριάντα στελέχη που είχαν ήδη συλληφθεί σε λίγο δεν θα έμενε κανένας ηγέτης του ΕΑΜ εκτός της φυλακής. Ακρόπολις 18 Ιουλίου 1947.

⁴⁴²⁹ Αρχείο ΚΚΕ Μήνυμα Ζαχαριάδη προς Βαφειάδη. Αυγή 15 Δεκεμβρίου 1979.

⁴⁴³⁰ FO 371/67151. FO προς British Embassy. 19 Ιουλίου 1947.

Οι προτάσεις πάντως του Ζαχαριάδη αρχικά εξασφάλισαν την πλαισίωση του Τσουδερού και του εκδότη του Βήματος Λαμπράκη. Μάλιστα, επικράτησε και αέρας αισιοδοξίας, σε σημείο που ο ραδιοφωνικός σταθμός της Ελεύθερης Ελλάδας ανήγγειλε την επιθυμία των ηγετών του Δημοκρατικού Στρατού για την επίτευξη συνεννόησης που θα περιελάμβανε γενική αμνηστία και ελεύθερες εκλογές χωρίς ξένη αγάμιξη. Βεβαίως υπογραμμίζοταν ότι μια νέα διάψευση των προσδοκιών θα οδηγούσε σε ριζικές αποφάσεις που θα κατέτειναν στον σχηματισμό της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης.⁴⁴³¹ Να σημειωθεί ότι το συμβιβαστικό αυτό διάγγελμα εξεδόθη παρά το γεγονός ότι την περίοδο εκείνη ο Δημοκρατικός Στρατός είχε φτάσει να απειλεί με κατάληψη τα Γιάννενα.⁴⁴³² Ωστόσο, την κρίσιμη στιγμή, οι Αμερικανοί επενέβησαν και ζήτησαν από το Σοφούλη να απορρίψει κάθε συνεννόηση.⁴⁴³³

Να σημειωθεί ότι απόπειρες ειρηνικής διευθέτησης έγιναν πολλές πριν την τελική απόφαση. Για παράδειγμα στις αρχές Μαρτίου 1947 ο Δ. Μάξιμος ως πρωθυπουργός πρότεινε στο Μ. Κύρκο να εξετάσουν το ενδεχόμενο ενός συμβιβασμού αφού και μέσα στην κυβέρνηση του υπήρχαν αρκετοί που συμμερίζονταν την ανάγκη της πρόθεσης αυτής. Το ΕΑΜ πραγματικά υπέβαλε υπόμνημα ειρήνευσης.⁴⁴³⁴ Αναπτύχθηκαν συνομιλίες τον Απρίλιο του 1947 μεταξύ του κόμματος του Βενιζέλου και ΕΑΜ αλλά και Φιλελευθέρων. Το ΚΚΕ μάλιστα, δυσφορούσε ιδιαίτερα από την αμερικανική πρόθεση να παρουσιαστεί ως αδιάλλακτο.⁴⁴³⁵

Ο Βενιζέλος συναντήθηκε με τον Αλ. Λούλη και με το Γεωργαλά της ΕΠΟΝ και συζήτησε την παράδοση των όπλων και την διεξαγωγή εκλογών υπό κυβέρνηση Πλαστήρα και συμμετοχή προσωπικοτήτων του ΕΑΜ.⁴⁴³⁶ Να σημειωθεί ότι και στα 1947 ο Ζαχαριάδης από το Βελιγράδι που βρισκόταν υπογράμμιζε στο ΠΓ της Αθήνας ότι πρέπει να γίνεται οπωσδήποτε διάκριση μεταξύ δεξιών και κεντρώων κυβερνήσεων.⁴⁴³⁷ Ωστόσο η ανακοίνωση του Δόγματος Τρούμαν διέκοψε την πρωτοβουλία.⁴⁴³⁸

Πάντως ακόμη και μετά την ανακοίνωση στο Στρασβούργο το καλοκαίρι του 1947 από τον Μιλτιάδη Πορφυρογέννη ότι το ΚΚΕ

⁴⁴³¹ Αρχείο ΚΚΕ, Διάγγελμα Δημοκρατικού Στρατού, Αυγή 25 Δεκεμβρίου 1979.

⁴⁴³² Δ. Ζαφειρόπουλος, ο.π. σ. 246-251.

⁴⁴³³ Β. Κόντης, ο.π. σ. 280.

⁴⁴³⁴ ΓΑΚ, Αρχείο Τσουδερού, Ε 55, Υπόμνημα ΕΑΜ προς Μάξιμο, 24 Απριλίου 1946.

⁴⁴³⁵ Δ. Παρτσαλίδης, (Μόας) προς Γ. Ιωαννίδη, Βελιγράδι, 22 Απριλίου 1947 και Γ. Ιωαννίδης, (Διονύσης) προς Μ. Παρτσαλίδη, Αθήνα 23 Απριλίου 1947, Αυγή 23 Ιανουαρίου 1980

⁴⁴³⁶ Δ. Παρτσαλίδης, (Μόας) προς Γ. Ιωαννίδη, Βελιγράδι, 19 Μαΐου 1947, Αυγή 23 Ιανουαρίου 1980

⁴⁴³⁷ Γ. Ιωαννίδης, Βελιγράδι προς Μ. Παρτσαλίδη Αθήνα 13 Ιουνίου 1947 Αυγή 23 Ιανουαρίου 1980

⁴⁴³⁸ Μ. Κύρκος, Αναμνήσεις, Αυγή 22 Ιανουαρίου 1980.

προσανατολιζόταν στη δημιουργία ελεύθερης Ελλάδας, ο Κύρκος είδε τον Δ. Λαμπράκη και του ζήτησε να μεσολαβήσει στο Σοφούλη. Ο τελευταίος ζήτησε ακρόαση από το Μάξιμο και τον βασιλιά, ο οποίος απέρριψε το ενδεχόμενο αυτό.⁴⁴³⁹

Την αίσθηση ότι η 2η Ολομέλεια πήρε απόφαση για εμφύλιο πόλεμο στην πραγματικότητα ενίσχυσε η ίδια η πρόθεση του Ζαχαριάδη μετεμφυλιακά να απαντήσει στις κατηγορίες ότι ταλαντευόταν, ότι καθυστέρησε να δώσει εντολή για εμφύλιο πόλεμο, ότι ήταν ασυνεπής μεταξύ έργων και πράξεων κλπ. Στην προσπάθεια αυτή συμμετείχαν και ορισμένα στελέχη του ΚΚΕ που μετείχαν στις εργασίες της Ολομέλειας και υποστήριζαν και μετεμφυλιακά την άποψη του Ζαχαριάδη. Ο ίδιος ο Ζαχαριάδης σε ομιλίες του στην 6η Ολομέλεια (Οκτώβριος 1949)⁴⁴⁴⁰ και στην 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ το Σεπτέμβριο του 1950,⁴⁴⁴¹ ισχυρίστηκε ότι η 2η Ολομέλεια αποφάσισε τελικά την ένοπλη ρήξη.⁴⁴⁴² Την άποψη αυτή υιοθέτησε απόλυτα και το δεξί χέρι του Ζαχαριάδη, γραμματέας της ΚΟ Αθήνας Β. Μπαρτζιώτας.⁴⁴⁴³

Ωστόσο, από εκείνους που δεν είχαν λόγους να υποστηρίξουν τις επιλογές του Ζαχαριάδη μετά το τέλος του εμφυλίου, με εξαίρεση μια αόριστη αναφορά του Γ. Μπλάνα ότι στη Β' Ολομέλεια συμφωνήθηκε η προετοιμασία ένοπλου αγώνα, αλλά και στην περίπτωση αυτή μόνο προφορικά και δεν καταγράφηκε πουθενά και προφανώς όχι ως απόφαση,⁴⁴⁴⁴ η συντριπτική πλειοψηφία των στελεχών του κόμματος που στάθηκε επικριτικά κατά του Ζαχαριάδη σε κάποια στιγμή της πολιτικής τους πορείας⁴⁴⁴⁵ δεν αναφέρουν τίποτα για μια τέτοια συζήτηση.⁴⁴⁴⁶ Ιδίως ο

⁴⁴³⁹ Μ. Κύρκος, Αναμνήσεις, Αυγή 22 Ιανουαρίου 1980

⁴⁴⁴⁰ Ν. Ζαχαριάδης, Καινούργια Κατάσταση, Καινούργια Καθήκοντα, Οι Διαπιστώσεις, οι Γραμμές και οι Αποφάσεις της 6ης Ολομέλειας της Κ.Ε. του ΚΚΕ, εκδ. Κ.Ε. του ΚΚΕ, 1953

⁴⁴⁴¹ Νέος Κόσμος, Αύγουστος 1950, σ. 347-453

⁴⁴⁴² Βλ. επίσης, Ιστορία του Λαϊκού Κινήματος, Κ.Ε. του ΚΚΕ, 1952, σ. 60. Αλλά και στα 1962 ο Ζαχαριάδης επέμεινε ότι το κόμμα είχε πάρει στη Β' Ολομέλεια απόφαση σε σχέση με την ένοπλη σύγκρουση αλλά και πάλι προσπάθησε να δικαιολογήσει το γεγονός ότι η γενική αίσθηση ήταν άλλη με το επιχείρημα ότι δεν εκδηλώθηκε αμέσως το ΚΚΕ γιατί ήθελε να αποφύγει σύγκρουση με τους Βρετανούς. Ν. Ζαχαριάδης, Προβλήματα της Κρίσης του ΚΚΕ, ο.π. σ. 24-25.

⁴⁴⁴³ Β. Μπαρτζιώτας, Εξήντα χρόνια Κομμουνιστής, ο.π. σ. 236.

⁴⁴⁴⁴ Γ. Μπλάνας, ο.π. σ. 72.

⁴⁴⁴⁵ Να σημειωθεί ότι πολλά στελέχη του κόμματος όπως οι Α. Παπαιωάννου και Θ. Μπράτσος, θετικά διακείμενοι προς το Ζαχαριάδη υποστήριξαν αργότερα ότι η 2η Ολομέλεια πήρε απόφαση για εμφύλιο, χωρίς όμως τον Φεβρουάριο του 1946 να έχουν λάβει μέρος στις εργασίες της. Ομιλία Α. Παπαιωάννου, Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14 Οκτωβρίου 1950, Αύγουστος 1951, σ. 74 και Ομιλία Θ. Μπράτσου, ο.π. σ. 155.

⁴⁴⁴⁶ Γ. Βοντίσιος- Γούσιας, Οι Αιτίες για τις ήττες, ο.π. σ. 133 και Δ. Πασρτσάλιδης, Η Διπλή Αποκατάσταση της Εθνικής Αντίστασης, ο.π. σ. 196.

Μ. Βαφειάδης και ο Δ. Βλαντάς, υποστήριζαν με επιμονή ότι στην 2η Ολομέλεια δε συζητήθηκε τίποτα σε σχέση με την ένοπλη αντιπαράθεση.⁴⁴⁴⁷

Σε πείσμα ωστόσο, των θέσεων των οπαδών του Ζαχαριάδη, όλα τα πολιτικά κείμενα του ΚΚΕ μέχρι και τα τέλη του 1946 μιλούσαν για μαζική αυτοάμυνα, μαχητικούς μαζικούς αγώνες, προσχώρηση των μελών του ΚΚΕ σε μαζικές οργανώσεις,⁴⁴⁴⁸ ενότητα των δημοκρατικών δυνάμεων⁴⁴⁴⁹ και μόνο εφόσον δεν γινόταν αλλιώς άμυνα έναντι των δολοφονικών επιθέσεων του αντιπάλου.⁴⁴⁵⁰

Αξιοσημείωτο είναι ότι και ο ίδιος ο Ζαχαριάδης σε μνημόνιο που έστειλε στον Ι. Στάλιν το Μάρτιο του 1947 υποστήριξε ότι στη 2η Ολομέλεια ελήφθησαν αποφάσεις που «κατέληξαν» στη δημιουργία του Δημοκρατικού Στρατού και όχι ότι αποφασίστηκε η καταφυγή στα όπλα.⁴⁴⁵¹ Άλλωστε και κατά τη διάρκεια των εργασιών της 7ης Ολομέλειας του ΚΚΕ στα 1957 παραδέχθηκε έμμεσα ότι δεν είχε παρθεί καμιά συγκεκριμένη απόφαση για εμπλοκή σε εμφύλιο πόλεμο και πάντως δεν υπήρχε κανένα στρατιωτικό σχέδιο.⁴⁴⁵²

Ακόμη και έναντι κάποιων τροτσκιστικών πολιτικών σχηματισμών της εποχής που κατηγορούσαν το ΚΚΕ ότι πρόδιδε την επανάσταση με την πολιτική της ειρηνικής συνδιαλλαγής, το ΚΚΕ επέμενε ότι σε καμία περίπτωση η μαζική αντίδραση του λαού δεν είχε περιεχόμενο πέραν της αμυντικής αντίστασης, στην οποία είχε υποχρεωθεί λόγω των συνθηκών που είχε διαμορφώσει η βρετανική κατοχή στην Ελλάδα. Ιδίως μετά τις εκλογές εξελισσόταν ένας πραγματικός ακήρυχτος πόλεμος που υποχρέωνε και την αριστερά να αμυνθεί. Σε καμία περίπτωση οι εμπλοκές αυτές δεν είχαν την έννοια μιας κοινωνικής επανάστασης.⁴⁴⁵³

Εκτός των άλλων, δεν υπάρχει κανένα στοιχείο ότι ο Ζαχαριάδης είχε την πλαισίωση από το ανατολικό στρατόπεδο,⁴⁴⁵⁴ γεγονός αναγκαίο για την

⁴⁴⁴⁷ Μάρκος Βαφειάδης, Νέος Κόσμος, Απρίλιος-Μάιος 1957, σελ. 50 και Δ. Βλαντάς, Εμφύλιος Πόλεμος 1945-1949, - τομ. 2, Αθήνα 1979, σελ. 43 και Συνέντευξη Τσάντη, Αυγή 10 Φεβρουαρίου 1980 και Λ. Ελευθερίου, Αυγή 27 Φεβρουαρίου 1980.

⁴⁴⁴⁸ ΚΚΕ, Η Πανδημοκρατική Οργανωτική Συνδιάσκεψη, 15-17 Απριλίου 1946, Αθήνα 1946, εκδ ΚΕ του ΚΚΕ, σ. 23.

⁴⁴⁴⁹ Απόφαση του ΠΓ του ΚΚΕ, 19 Απριλίου 1946, Ριζοσπάστης 20 Απριλίου 1946.

⁴⁴⁵⁰ Αρχείο ΚΚΕ, Απόφαση ΠΓ του ΚΚΕ, Μάιος 1946, ΚΚΕ, Αρχείο, κουτί 109, φ 4/1/46 ΑΣΚΙ.

⁴⁴⁵¹ Το οποίο θα μπορούσε κάλλιστα να σημαίνει ότι ο Δημοκρατικός Στρατός ήταν αποτέλεσμα της ρητά διατυπωμένης θέσης της 2ης Ολομέλειας περί ενίσχυσης της αμυντικής αυτοάμυνας. Αρχείο ΚΚΕ, Υπόμνημα του Ζαχαριάδη στο Στάλιν για το Ελληνικό Πρόβλημα, 13 Μαΐου 1947, Αυγή 12 Δεκεμβρίου 1979.

⁴⁴⁵² Η Διάσπαση του ΚΚΕ (επ. Π. Δημητρίου) Ομιλία του Ν. Ζαχαριάδη, ο.π., σ. 93.

⁴⁴⁵³ ΚΔΚΕ, Διαλέξεις- Συζητήσεις του ΚΚΕ και του ΚΛΚΕ (4η Διεθνής), οπ. σ 14.

⁴⁴⁵⁴ Ακόμα και οι ελληνικές μυστικές υπηρεσίες διαπίστωναν την απροθυμία των γειτόνων να προσφέρουν πλαισίωση στο Ζαχαριάδη. Σύμφωνα με μια καταγραφή αυτού του τύπου ο Ζαχαριάδης συναντήθηκε στο Καιμακτσαλάν στη Φλώρινα στις 10 Απριλίου 1947 με Βούλγαρους, Αλβανούς και Γιουγκοσλάβους, οι γείτονες απέρριψαν κάθε ιδέα να σχηματιστεί στο βουνό δημοκρατική κυβέρνηση όπως ρώτησε ο

κρισιμότητα μιας τέτοιας απόφασης.⁴⁴⁵⁵ Ο Ζαχαριάδης ισχυρίστηκε στην επιτροπή Κουσίνεν-Ντεζ στα 1956 που επιφορτίστηκε με την πολιτική ανάκριση του Ζαχαριάδη μετά την αποσταλινοποίηση, ότι αυτοί που συναποφάσισαν μαζί του την ένοπλη ρήξη ήταν ο Στάλιν και ο Ζντάνοφ στη Μόσχα στο ΠΓ του ΚΚΣΕ τον Ιούνιο του 1947. Ωστόσο, αυτούς που επικαλέστηκε είχαν πεθάνει και η επιτροπή θεώρησε ότι προσπαθούσε να αποδώσει ευθύνες σε άλλους.⁴⁴⁵⁶ Ο Ζαχαριάδης κατηγόρησε τους επικριτές του στα 1956 από την πλευρά του ΚΚΣΕ, ιδίως τον Όττο Κουσίνεν, ότι γνώριζαν και αποσιώπησαν ότι η ένοπλη ρήξη αποφασίστηκε στα μέσα του 1947.⁴⁴⁵⁷

Στην ουσία η στρεβλή αντίληψη σε σχέση με το τι αποφάσισε η 2η Ολομέλεια δημιουργήθηκε στα τέλη του 1947 και συμβάδισε με την μετατροπή του Δημοκρατικού Στρατού από δύναμη πολιτικής πίεσης σε δύναμη επαναστατικής συγκρότησης κομμουνιστικής κοινωνίας. Στις 8 Οκτωβρίου 1947 ο Ριζοσπάστης δημοσίευσε την απόφαση της 3ης Ολομέλειας που γνωστοποιούσε την απόφαση για εμπλοκή σε εμφύλιο πόλεμο. Υπήρχε παράλληλα ένα άρθρο του Ν. Ζαχαριάδη που εξηγούσε τις νέες θέσεις. Σε αυτό γίνεται αναφορά στην 2η Ολομέλεια και τις αποφάσεις της με την εξίσου σύνθετη διατύπωση που αντανakλούσε την πρόθεση του Ζαχαριάδη να καταδείξει ότι οι αποφάσεις δεν ήταν τις τελευταίας στιγμής αλλά ωρίμασαν για ένα παρατεταμένο χρονικό διάστημα.

Έτσι το άρθρο αυτό έλεγε ότι η 2η Ολομέλεια αποφάσισε «να οργανώσει και να καθοδηγήσει την ολόπλευρη λαϊκή αντίσταση ενάντια στη μοναρχοφασιστική βία, χρησιμοποιώντας τα ίδια μέσα που χρησιμοποιούσε και η αντίδραση ενάντια στο λαό». Αυτό μπορούσε κάλλιστα να διαβαστεί ότι το ΚΚΕ έλαβε τότε την απόφαση είτε και με την έννοια ότι το ΚΚΕ αποφάσισε να εντείνει τη μαζική αυτοάμυνα. Γιατί οι όροι «ολόπλευρη λαϊκή αντίσταση» και χρησιμοποίηση των μέσων που χρησιμοποιούσε και η «αντίδραση ενάντια στο λαό» ήταν έννοιες που είχαν χρησιμοποιηθεί και για την απόφαση της μαζικής αυτοάμυνας. Είναι χαρακτηριστικό ότι

Ζαχαριάδης. Αρχείο Ι. Χίντζογλου, Δίκτυον Αντικατασκοπίας, Δελτίον 142/1, Αθήνα 10 Απριλίου 1947. ΕΛΙΑ.

⁴⁴⁵⁵ Παρότι μεταγενέστερα καλλιεργήθηκε η ιδέα ότι ο Ζαχαριάδης είχε πάρει οδηγία από τον Στάλιν τον Απρίλιο του 1946 για διπλή τακτική (εμφύλιος-συμφιλίωση), ωστόσο σε κανένα κομματικό σώμα δεν έκανε αναφορά σε κάτι τέτοιο, παρά μόνο στην υποστήριξη του Τίτο. Ν. Ζαχαριάδης, Δέκα Χρόνια Πάλης, Εισήγηση πάνω στο 1ο θέμα, ΚΚΕ, Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14 Οκτωβρίου 1950, Αύγουστος 1951, σ. 13.

⁴⁴⁵⁶ Συνέντευξη Λ. Ελευθερίου, Αυγή 29 Ιανουαρίου 1980

⁴⁴⁵⁷ Αρχείο Ζαχαριάδη, Χρονικό Ι. 1966-1967, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο.π. σ. 199.

ονόμαζε «λαϊκή αντίσταση» και αυτό που αποφάσισε και η 3η Ολομέλεια.⁴⁴⁵⁸

Όπως υποστήριξε στα 1957 ο Ζαχαριάδης και υπό το κράτος απολογίας για την πολιτική του, στην 2η Ολομέλεια έγινε εκτεταμένη συζήτηση με δύο άξονες: αυτό που υποστήριξαν πολλοί για ειρηνική στάση και η άποψη των στρατιωτικών για ένοπλη κατάληξη. Ο ίδιος επέλεξε την ανάπτυξη του κινήματος με ενίσχυση των καταδιωκόμενων για προοδευτικό πέρασμα στην «ένοπλη αντίσταση». Το νόημα ήταν, κατά το Ζαχαριάδη, να ενισχυθεί το κίνημα το μαζικό, με την πολιτική της συμφιλίωσης, και της ενότητας, την ανάπτυξη των λαϊκών αγώνων με τη δημιουργία μαζικής αυτοάμυνας στις πόλεις και την «προώθηση» ομάδων στα βουνά. Το πνεύμα ήταν να «δείξουμε ότι οι άλλοι έκαναν ένοπλο αγώνα εις βάρος μας, μας σφάζανε και ότι αντιστεκόμαστε. Αυτή τη μορφή είχε ο ένοπλος αγώνας και σκοπός ήταν να αποκλειστεί η άμεση επέμβαση των Άγγλων».⁴⁴⁵⁹

Το καινούργιο στοιχείο που έφερε η 2η Ολομέλεια ήταν ότι δινόταν θεωρητικά μεγαλύτερη βαρύτητα στο ζήτημα ενίσχυσης της άμυνας των κομματικών οργανώσεων έναντι του ενδεχομένου να πραγματοποιηθεί ένα δεξιό πραξικόπημα.⁴⁴⁶⁰ Άλλωστε και οι Σοβιετικοί, όταν η αντιπροσωπεία του ΕΑΜ επισκέφθηκε τη Μόσχα, συνέστησαν να δοθεί μια μεγαλύτερη βαρύτητα στην αυτοάμυνα, δεδομένου ότι και εκείνοι είχαν την αίσθηση ότι επαπειλούνταν μια εκτροπή και να εκτιμήσει μετεκλογικά το ίδιο το κόμμα, αν θα έπρεπε να στηριχθεί σε μια πιο επιθετική στρατηγική, ανάλογα με την τροπή που έπαιρναν τα πράγματα.⁴⁴⁶¹

Σε καμία περίπτωση δεν ήταν ούτε μορφή στρατιωτικής πίεσης, τουλάχιστον μέχρι το Δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου του 1946 ούτε πολύ περισσότερο μια απόφαση επιλογής του βίαιου πολιτικού δρόμου. Αλλά και σύμπας ο πολιτικός κόσμος της χώρας δεν φάνηκε να ανησυχεί την εποχή

⁴⁴⁵⁸ Ριζοσπάστης 8 Οκτωβρίου 1947.

⁴⁴⁵⁹ Στην πραγματικότητα για να δικαιολογήσει τη μεταγενέστερη εμπλοκή, ιδίως στο μέτρο που κατηγορήθηκε ότι λόγω αβουλίας καθυστέρησε την έγκαιρη συγκρότηση του Δημοκρατικού Στρατού γεγονός που ώθησε στην ήττα, επιχειρηματολογούσε για να αποσείσει τις κατηγορίες με φράσεις του τύπου, η Ολομέλεια αποφάσισε την «προοδευτική εξέλιξη του κινήματος», «την προοδευτική μετάβαση» στον «αντάρτικο πόλεμο», χωρίς, πέρα από την αμηχανία των διατυπώσεων και των επαναλήψεων, να αναφέρεται ρητά σε σχέδιο συγκρότησης Λαϊκής Δημοκρατίας στο βορρά της χώρας όπως περιελάμβανε το σχέδιο «Λίμνες». Ομιλία του Ν. Ζαχαριάδη, 7η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, Φλεβάρης 1957, στο Η Διάσπαση του ΚΚΕ (επιμ. Π. Δημητρίου), τομ. Α', σπ. σ. 86.

⁴⁴⁶⁰ Σύμφωνα με τον Μ. Παρτσαλίδη κάτι τέτοιο ήταν φυσικό και οφειλόταν στο γεγονός ότι είχαν αρχίσει να εξασθενούν οι ελπίδες ότι σύμπας ο δημοκρατικός πολιτικός κόσμος θα συσπειρωθεί στην κατεύθυνση αποτροπής μιας ανώμαλης εξέλιξης που στην οποία οδηγούσε τα πράγματα ο αντίπαλος, Μ. Παρτσαλίδης, Αυγή 24 Φεβρουαρίου 1980.

⁴⁴⁶¹ Μ. Παρτσαλίδης, Αυγή 24 Φεβρουαρίου 1980. Όπως γράφει ο Γ. Γούσιας η 2η Ολομέλεια απλά αποφάσισε να ενισχύσει την αυτοάμυνα. Γ. Βοντίσιος-Γούσιας, ο.π., σ. 134 και Λ. Ελευθερίου, Συνέντευξη στην Αυγή 27 Ιανουαρίου 1980.

εκείνη για τα αποσιωπητικά ή για τις προθέσεις του ΚΚΕ, όπως εκφράστηκαν στη 2η Ολομέλεια με εξαίρεση της ακραίες μοναρχικές εφημερίδες που είχαν άλλωστε προβλέψει πριν δημοσιοποιηθούν οι αποφάσεις ότι το ΚΚΕ θα ωθούσε τα πράγματα σε εμφύλιο πόλεμο.⁴⁴⁶²

Αλλά και οι Βρετανοί δεν έδειχναν να ανησυχούν για τις αποφάσεις της 2ης Ολομέλειας και το κενό σημείο στη δημοσιευμένη Απόφαση του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ. Θεώρησαν απλώς ότι το σημείο που δε δημοσιεύτηκε αφορούσε απόφαση του κόμματος που δεν έκριναν ότι έπρεπε να δημοσιευτεί. Σε συζήτηση που είχε ο Λήπερ με το Σιάντο, στις 25 Ιανουαρίου 1946, ο πρώην γραμματέας του ΚΚΕ είχε αρνηθεί κατηγορηματικά ότι υπήρχαν οργανωμένες ένοπλες ομάδες της αριστεράς στην ύπαιθρο.⁴⁴⁶³ Οι Βρετανοί είχαν βέβαια κάποιες πληροφορίες ότι το ΚΚΕ επροτίθετο να ενισχύσει τις ομάδες αυτοάμυνας χωρίς όμως να δίνουν και ιδιαίτερη βαρύτητα στο γεγονός.⁴⁴⁶⁴ Γενικά θεωρούσαν μέχρι τα τέλη του 1946 ότι ήταν πολύ πιθανή η εκλογική κάθοδος του ΕΑΜ, παρόλες τις ενδείξεις ότι αυτό θα απείχε.⁴⁴⁶⁵

Άλλωστε παρά τις περί του αντιθέτου θέσεις του Ζαχαριάδη,⁴⁴⁶⁶ στα 1946 στους ίδιους τους κόλπους των μελών τόσο του ΚΚΕ όσο και του ΕΑΜ επικρατούσε μέχρι και τα μέσα Φεβρουαρίου 1947 η αντίληψη ότι το κόμμα ασκούσε απλώς μια στρατιωτική πίεση, για αυτό και μόλις δημοσιοποιήθηκε στις 8 Οκτωβρίου 1947 ότι το ΚΚΕ είχε αποφασίσει οριστικά την εμπλοκή σε αγώνα εκτεταμένης κλίμακας οι οργανώσεις του ΕΑΜ διαφώνησαν.⁴⁴⁶⁷ Να σημειωθεί ότι οποιαδήποτε διαρροή περί απόφαση για ένοπλο αγώνα θα είχε τεράστιες διεθνείς επιπτώσεις. Θα ήταν εξολοκλήρου περίεργο δεδομένης της απροθυμίας των Σοβιετικών να συνδεθούν με τις επιδιώξεις του ΚΚΕ αλλά και της απουσίας επαφών στις κορυφές του διεθνούς κομμουνιστικού στρατοπέδου να λάβει ο Ζαχαριάδης μια τέτοια απόφαση και ιδίως χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του Στάλιν.⁴⁴⁶⁸

Μάλιστα, τα μέλη του κόμματος εξακολουθούσαν να παρουσιάζονται στα στρατιωτικά κέντρα εκπαίδευσης αντί να καταφεύγουν στα βουνά. Μόνο το Μάρτιο του 1947 το ΚΚΕ έδωσε πραγματικά τη δυνατότητα στα μέλη του να φύγουν στο βουνό.⁴⁴⁶⁹ Αλλά και ο Δημοκρατικός Στρατός που

⁴⁴⁶² Βραδυνή 14 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁴⁶³ FO 371/58673 R 1916/1/19, Λήπερ προς FO 25 Ιανουαρίου 1946

⁴⁴⁶⁴ FO 371/58673 R 1952/1/19, Λήπερ προς FO 6 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁴⁶⁵ FO 371/58674 R 2150/1/19, Λήπερ προς FO 10 Φεβρουαρίου 1946

⁴⁴⁶⁶ Σε άλλο γράμμα του τον Αύγουστο του 1947, ο Ζαχαριάδης παραδεχόταν ότι μέχρι τα μέσα του 1947 υπήρχαν ταλαντεύσεις και κοινοβουλευτικές αυταπάτες στο εσωτερικό του κόμματος Αρχείο ΚΚΕ. Αυγή 11 Ιανουαρίου 1980.

⁴⁴⁶⁷ Αρχείο ΚΚΕ, Αυγή 10 Ιανουαρίου 1980.

⁴⁴⁶⁸ Το επιχείρημα αυτό διατύπωσε και ο Δ. Βλαντάς, Γ. Βλαντάς Εμφύλιος Πόλεμος, τομ. 2, σ. 424.

⁴⁴⁶⁹ Φ. Γρηγοριάδης, Το Δεύτερο Αντάρτικο, τομ. Δ. ο.π.σ. 1012

ιδρύθηκε το Δεκέμβριο του 1946 τόνιζε αρχές όπως η εθνική ανεξαρτησία, η δημοκρατία και η προστασία της τιμής και της ιδιοκτησίας του λαού και όχι επαναστατικές θέσεις.⁴⁴⁷⁰

Ειδικά για το θέμα της στρατιωτικής σύσκεψης που ακολούθησε στη 2η Ολομέλεια, αντί να δώσει τις κατευθύνσεις για την ενίσχυση του ένοπλου αγώνα, ο Ζαχαριάδης προσπάθησε να αποδυναμώσει όλες τις εμφυλιοπολεμικές τάσεις, κυρίως κάποιων στρατιωτικών ηγετών του ΚΚΕ, όπως ο Μ. Βαφειάδης και ο Ε. Μακρίδης, καθώς και κομματικών στελεχών από την επαρχία. Στις συζητήσεις αυτές συμμετείχαν και οι Ζαχαριάδης και Ιωαννίδης.⁴⁴⁷¹ Ο Ζαχαριάδης που έσπευσε να προκαταλάβει τις συζητήσεις, τόνισε ότι, ανεξάρτητα από προθέσεις, το βασικό καθήκον που έθετε η 2 Ολομέλεια ήταν να υποστηριχθεί η πολιτική της συμφιλίωσης.⁴⁴⁷²

Ωστόσο, θα μπορούσε να συζητηθούν οι προτάσεις σε σχέση με το πώς αντιλαμβάνονταν τα μέλη της σύσκεψης την μορφή που θα έπαιρνε η σύγκρουση αυτή να εκδηλωνόταν. Η κίνηση αυτή του Ζαχαριάδη να θέσει το θέμα με τη μορφή της σύγκρουσης αποδυνάμωσε ακόμη περισσότερο την σύσκεψη, δεδομένου ότι της προσέδωσε φιλολογικό χαρακτήρα. Γιατί δυνάμει της αρχικής δέσμευσης που ελήφθη από το Ζαχαριάδη στη βάση ότι η πολιτική του κόμματος ήταν φιλειρηνική, αφέθηκε να διαφωνούν οι συμμετέχοντες ως προς τη μορφή του πιθανού αγώνα, ο μὲν Μακρίδης μιλούσε για εξέγερση στις πόλεις⁴⁴⁷³ ενώ ο Βαφειάδης πρότεινε την συγκρότηση αντάρτικου στρατού.⁴⁴⁷⁴

Ο Ζαχαριάδης με αφορμή τη διαφωνία αυτή έσπευσε να κλείσει τη συζήτηση και χωρίς να πάρει κάποια θέση ζήτησε απλώς από τους μετέχοντες να πάρουν μέτρα ο καθένας ανάλογα με την περιοχή του και τις ειδικές συνθήκες που αντιμετώπιζε.⁴⁴⁷⁵ Σύμφωνα με το Μακρίδη, ο Ζαχαριάδης ανέφερε ότι τα σενάρια αυτά προϋπέθεταν σύγκρουση με τους

⁴⁴⁷⁰ ο.π., τομ. Γ, σ. 737.

⁴⁴⁷¹ Μπλάνας-Κίσασαβος, οπ. σ. 73 και Βοντίσιος Γούσιας, οπ. τομ. 1, σ. 134 κε..

⁴⁴⁷² Να σημειωθεί ότι η εισήγηση του Ζαχαριάδη στην 2η ολομέλεια έκλεινε με την απάντηση στο ερώτημα ομαλή ή ανώμαλη πορεία που σε μεγάλο βαθμό απευθυνόταν σε εκείνους από το ίδιο το ΚΚΕ ευελπιστούσαν σε μια ένοπλη εξέγερση. Ο Ζαχαριάδης απαντά ότι τα εμπόδια στο κόμμα θα μπορούσαν να υπερνικηθούν μόνο με ένα όρο: την παλλαϊκή οργάνωση και πάλη. Και στο υποθετικό ερώτημα ότι αυτό δεν αρκούσε ο Ζαχαριάδης υπογράμμισε ότι όσο ο λαός δεν υποτασσόταν καμιά μορφή βίας δεν μπορούσε να τον εμποδίσει από το να επιβάλει τη Λαϊκή Δημοκρατία που ήταν μια ώριμη εξέλιξη. Το κόμμα έπρεπε κάθε ώρα και κάθε μέρα πρέπει να ξεσκεπάζονται οι Βρετανοί σε Ελλάδα και εξωτερικό. Βασική προϋπόθεση επιτυχίας να αποφεύγει το κόμμα τις παγίδες. Η Σημερινή Οικονομική και Πολιτική Κατάσταση στην Ελλάδα και τα προβλήματα του Δημοκρατικού Κινήματος και Αγώνα.. Εισήγηση του Ζαχαριάδη στην 2η ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ. 24 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁴⁷³ Συνέντευξη Τσάντη, Αυγή 10 Φεβρουαρίου 1980 και Συνέντευξη Μακρίδη, Αυγή 2 Μαρτίου 1980.

⁴⁴⁷⁴ Να σημειωθεί ότι έτσι ή αλλιώς είχε παρατηρηθεί από τα 1945 μια αβελτηρία των κομματικών οργανώσεων να οργανώσουν καλύτερα τη μαζική αυτοάμυνα. Ομιλία Α. Ρόσιου, (Υψηλάντη), Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14 Οκτωβρίου 1950, Αύγουστος 1951, σ. 132.

⁴⁴⁷⁵ Αυγή 10 Φεβρουαρίου 1980.

Βρετανούς, πράγμα που δεν ήθελε με τίποτα το κόμμα.⁴⁴⁷⁶ Όταν ο Μακρίδης ζήτησε από το Ζαχαριάδη να λάβει κάποια μέτρα, ο τελευταίος ανέφερε ότι οι διεθνείς εκτιμήσεις μιλούσαν για οικονομική κρίση που θα υποχρέωνε τους Βρετανούς κάποια στιγμή να αποχωρήσουν χωρίς καμιά σύγκρουση.⁴⁴⁷⁷

Στην πραγματικότητα, το μόνο που απέφερε η σύσκεψη ήταν μια καταγραφή των προβλέψεων κάποιων στρατιωτικών ηγετών σε σχέση με το πόσοι θα μπορούσαν να παραταχθούν σε μια ενδεχόμενη σύγκρουση.⁴⁴⁷⁸ Για παράδειγμα, το Γραφείο Μακεδονίας ανέφερε λίγες εβδομάδες μετά ότι ήταν σε θέσει να παρατάξει 25.000 άντρες.⁴⁴⁷⁹ Στην ουσία επαναλαμβανόταν το αντίστοιχο που συνέβη με την πορεία της επιτροπής που συστήθηκε μετά το 7ο Συνέδριο του ΚΚΕ, το φθινόπωρο της προηγούμενης χρονιάς. Η επιτροπή αυτή, που είχε συσταθεί την 1η Οκτωβρίου του 1945 με αποστολή να εξετάσει τα θέματα που αφορούσαν τα στρατιωτικά μέσα πίεσης εναντίον της τρομοκρατίας των παρακρατικών οργανώσεων,⁴⁴⁸⁰ δεν είχε λειτουργήσει μέχρι το Φεβρουάριο του 1946 με ευθύνη της ίδιας της ηγεσίας του ΚΚΕ. Και στην επιτροπή εκείνη Μετείχαν ο Ν. Ζαχαριάδης ως πρόεδρος, ο Γ. Ιωαννίδης ως αντιπρόσωπος του Π.Γ. του ΚΚΕ, ο Θ. Μακρίδης, πρώην επιτελικός αξιωματούχος του ΕΛΑΣ και στρατιωτικός σύμβουλος του Πολιτικού Γραφείου, ο Μ. Βαφειάδης και μια σειρά γραμματέων κομματικών οργανώσεων και στρατιωτικών ειδημόνων.⁴⁴⁸¹

Τοιουτοτρόπως και στη στρατιωτική σύσκεψη που ακολούθησε τη 2η Ολομέλεια οι συμμετέχοντες αφηγούνταν μεταγενέστερα προχειρότητα και εμπαιγμό. Τα μέλη του ΚΚΕ στη στρατιωτική σύσκεψη ρωτήθηκαν χωρίς να έχουν καν ενημερωθεί πριν για την θεματολογία της σύσκεψης. Απλά τους ζητήθηκε η γνώμη χωρίς να εκπονηθεί κανένα σχέδιο. Όταν μάλιστα ο Μακρίδης επιχείρησε να αναπτύξει περισσότερο το σχέδιο του για κατάληψη των μεγάλων πόλεων και ο Ζαχαριάδης το απέρριψε ασυζητητί. Όπως σημείωσε ο ίδιος ο Μακρίδης, όταν στην 5η Ολομέλεια του 1955 ρώτησε το Ζαχαριάδη γιατί απέρριψε το σχέδιο, αυτός υποστήριξε ότι δεν περίμενε ένα τέτοιο σχέδιο ότι θα μπορούσε να πετύχει εξαιτίας και της βρετανικής αντίδρασης.⁴⁴⁸²

⁴⁴⁷⁶ Αυγή, 4 Μαρτίου 1980.

⁴⁴⁷⁷ Αυγή, 2 Μαρτίου 1980.

⁴⁴⁷⁸ Μπλάνας-Κίσσαβος, οπ. σ. 75.

⁴⁴⁷⁹ Μ. Βαφειάδης, Ομιλία, Νέος Κόσμος, Μάρτιος-Απρίλιος 1957, οπ. σ. 50.

⁴⁴⁸⁰ Απόφαση του 7ου Συνεδρίου του ΚΚΕ Αθήνα Κ.Ε. του ΚΚΕ, 1945, σ. 10.

⁴⁴⁸¹ Γ. Μπλάνας (Κίσσαβος), Εμφύλιος πόλεμος 1946-1949, Αθήνα 1976, σ. 62 κ.ε. και Γ. Βοντίσιος-Γούσιας, Οι Αιτίες για τις Ήττες- τη Διάσπαση του ΚΚΕ και της Ελληνικής Αριστεράς, τομ.2, οπ. σ.33.

⁴⁴⁸² Συνέντευξη Θ. Μακρίδη, Αυγή 4 Μαρτίου 1980.

Η άποψη όμως του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ ήταν ότι δεν υπήρχαν οι προϋποθέσεις να υλοποιηθεί καμιά από τις απόψεις για βίαιη πορεία. Η μόνη απόφαση που εξήχθη από τις συζητήσεις αυτές ήταν η εντολή να γνωμοδοτήσουν οι οργανώσεις του κόμματος, η κάθε μια για τον εαυτό της, σχετικά με τις δυνατότητες που είχαν ώστε να προετοιμάσουν την ένοπλη αντιπαράθεση.⁴⁴⁸³ Ωστόσο, το γεγονός ότι η απόφαση αυτή είχε κυρίως την έννοια της αποφόρτισης του κλίματος φάνηκε από τον τρόπο που επιδιώχθηκε η εφαρμογή της. Μόλις λίγες εβδομάδες αργότερα, όταν η Επιτροπή Μακεδονίας-Θράκης του ΚΚΕ πληροφόρησε το Π.Γ. ότι ήταν σε θέση να συγκεντρώσει 25.000 άντρες τους και να εξοπλίσει, ο Ζαχαριάδης απάντησε ότι κάτι τέτοιο δεν ήταν στις προθέσεις του κόμματος και η όλη αναφορά στην ένοπλη αντιπαράθεση ήταν μια «μπλόφα» εναντίον της κυβέρνησης.⁴⁴⁸⁴ Σε συνάντηση με αξιωματικούς του ΕΛΑΣ τους είπε να ξεχάσουν κάθε ιδέα για τη δημιουργία ανταρτοομάδων.⁴⁴⁸⁵

Όταν του προτάθηκε αργότερα από την οργάνωση Ηπείρου σχέδιο κατάληψης των Ιωαννίνων και της Κοζάνης ο Ζαχαριάδης το απέρριψε. Έτσι, στην ουσία ακόμη και η απόφαση περί ενίσχυσης των μέτρων προστασίας των κομματικών οργανώσεων, η εντολή «εξετάσετε μόνοι τις συνθήκες» προκάλεσε μια γενική αναταραχή.⁴⁴⁸⁶ Υπήρχαν από την μια πλευρά περιπτώσεις όπου τοπικές οργανώσεις όπως αυτές της Ηπείρου κατάρτισαν σχέδιο αποτροπής ενδεχόμενου δεξιού πραξικοπήματος και μάλιστα έκαναν και πρόβες πως θα πραγματοποιούνταν.⁴⁴⁸⁷ Από την άλλη, το σύνολο των κομματικών οργανώσεων χωρίς σαφείς εντολές επέδειξε αδιαφορία και παρανόησαν τη σημασία της εντολής. Επιπλέον, η γενική αμφισημία σε σχέση με τις πραγματικές προθέσεις της κομματικής ηγεσίας ενίσχυσε την εντύπωση ότι οι δυνατότητες για ειρηνική διευθέτηση ήταν μεγάλες, με αποτέλεσμα να αδιαφορήσουν οι οργανώσεις, ακόμη και εκεί που υπήρξαν εισηγητές υπέρ του ανταρτοπόλεμου, όπως ο Βαφειάδης.⁴⁴⁸⁸

⁴⁴⁸³ Αντίθετα ο Φ. Μπαρτζιώτας ισχυρίζεται ότι ο Μακρίδης έδωσε και τις πρώτες οδηγίες για να αρχίσει ο ένοπλος αγώνας. Β. Μπαρτζιώτας, 40 Χρόνια Κομμουνιστής ο.π σ 238.

⁴⁴⁸⁴ Όπως αναφέρει ο Γ. Κικίτσας, μετέπειτα στρατηγός του Δ.Σ.Ε., αν και υπήρχαν μονάδες αυτοάμυνας από το καλοκαίρι του 1945, καμία ενέργεια δεν έγινε ώστε να αποκτήσουν κεντρική καθοδήγηση και εξοπλισμό. Όταν ο Ζαχαριάδης επέστρεψε από το ταξίδι του στην Τσεχοσλοβακία το Μάρτιο του 1946, πληροφόρησε σε σύσκεψη πρώην καπεταναίων του ΕΛΑΣ στη Θεσσαλονίκη ότι το κόμμα δεν είχε πάρει καμιά απόφαση για ένοπλη ρήξη. Αυγή 5 Φεβρουαρίου 1980, Συνέντευξη Κικίτσα.

⁴⁴⁸⁵ Συνέντευξη με τον Γ. Κικίτσα. Αυγή 3 Φεβρουαρίου 1980.

⁴⁴⁸⁶ Μ. Τσάντης, μέλος της ΚΕ του ΚΚΕ και Γραμματέας Ηπείρου, Αυγή 10 Φεβρουαρίου 1980

⁴⁴⁸⁷ Δ. Βότσικας Η ήπειρος ξαναζώβεται τα Άρματα. οπ.σ. 87 και Γ. Βοντίσιος, Οι Αιτίες για τις Ήττες και τη Διάσπαση του ΚΚΕ, τομ.2. σ. 135.

⁴⁴⁸⁸ Στην οργάνωση Θεσσαλονίκης για παράδειγμα μέχρι και τα τέλη του 1946 καμιά πραγματική προπαρασκευή δεν έγινε. Ομιλία Γ. Καζάκου, Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14 Οκτωβρίου 1950, οπ. σ. 224..

Αυτό που στην πραγματικότητα συνέβαινε, όπως σχολίαζαν επικριτές του Ζαχαριάδη για απουσία επαναστατικής γραμμής, ήταν ότι μέχρι τα τέλη του 1946 στην ύπαιθρο και στα απομονωμένα ορεινά σημεία της χώρας υπήρχε μια αποσπασματική αντίδραση αγροτών ανταρτών που προστατεύουν τη ζωή τους με τα πλέον πενιχρά μέσα⁴⁴⁸⁹ και ορισμένες φιλότιμες προσπάθειες να ληφθούν κάποια μέτρα.⁴⁴⁹⁰ Είναι χαρακτηριστικό ότι η Πανελλαδική Οργανωτική Σύσκεψη του ΚΚΕ που διεξήχθη 15 μέρες μετά τις εκλογές, διαπίστωνε ότι στον τομέα της οργανωτικής-τεχνικής προετοιμασίας που προέβλεπε η 2η Ολομέλεια ώστε να αμυνθεί ο λαός, υπήρξε ασυνεννοησία, υποτιμήθηκε, δεν κατανοήθηκε σωστά από τα μέλη του κόμματος και παρανοήθηκε. Ζητούσε μάλιστα από τις κομματικές οργανώσεις να προσέξουν τον τομέα αυτό και χωρίς καθυστέρηση να προετοιμάσουν το μηχανισμό τους ώστε να καταπιαστούν με τη συγκρότηση της «Μαζικής Λαϊκής Αυτοάμυνας».⁴⁴⁹¹

Ωστόσο, παρά την προσπάθεια του Ζαχαριάδη να αποτρέψει τους οπαδούς της ιδέας της σύγκρουσης, όσο εντεινόταν η τρομοκρατία και αύξαιναν οι καταδιωκόμενοι στα βουνά, τόσο μεγάλωνε και το πρόβλημα με τις αυθόρμητες αντιδράσεις των ατάκτων αυτών.⁴⁴⁹² Το ΠΓ του ΚΚΕ, όπως και την περίπτωση του Βελιουχιώτη, έσπευδε να καταδικάζει τέτοιες ενέργειες και να τις αποδίδει σε σκηνοθετημένες πρακτικές των αντιπάλων του. Το γεγονός ότι οι Βρετανοί είχαν δηλώσει ότι τα βρετανικά στρατεύματα δεν θα μπορούσαν κατηγορηματικά να αποκλείσουν ανάμιξη τους, αν δέχονταν προκλήσεις, εκλαμβάνονταν από την ηγεσία του ΚΚΕ ως βρετανικό πρόσχημα νέας επέμβασης στα εσωτερικά της χώρας, με αφορμή ακριβώς τους άτακτους αυτούς.⁴⁴⁹³ Μάλιστα μιλούσε για «γνωστούς αποστάτες και προδότες του Λαϊκού αγώνα» που διευκόλυναν τους Βρετανούς να εμπλακούν σε βίαιη αντιπαράθεση με το ΕΑΜ. Το ίδιο το ΠΓ του ΚΚΕ σε ειδική ανακοίνωση του αναφερόταν σε «γνωστά στελέχη γνωστής ομάδας» που αποκλείστηκε από το ΚΚΕ και προπαγάνδιζαν ανοικτά βίαιες ενέργειες κατά των Βρετανών.⁴⁴⁹⁴

⁴⁴⁸⁹ Ομιλία του εκπροσώπου της ΚΔΚΕ Λ. Καστρίτη. ΚΔΚΕ. Διαλέξεις- Συζητήσεις του ΚΚΕ και του ΚΛΚΕ (4η Διεθνής). Αθήνα 1987, σ. 33-34.

⁴⁴⁹⁰ Μ. Τσάντης. Συνέντευξη. Αυγή 10 Φεβρουαρίου 1980.

⁴⁴⁹¹ Συμπεράσματα της Πανελλαδικής Οργανωτικής Σύσκεψης του ΚΚΕ. 15-17 Απριλίου 1946. Επίσημα κείμενα του ΚΚΕ, том. 6, 1945-1949, σπ. σ. 195.

⁴⁴⁹² ΓΑΚ. Αρχείο Τσουδερού. Ε 49. Σημείωμα επί του Ελληνικού Ζητήματος. Μάρτιος 1947.

⁴⁴⁹³ Να σημειωθεί ότι εξαιτίας των ατάκτων αυτών η κυβέρνηση Τσαλδάρη αποφάσισε την συγκρότηση Επιτροπών Δημοσίας Ασφάλειας τον Μάιο του 1946 για να αντιμετωπίσει τους άτακτους αυτούς, μέτρο που οδήγησε στο Γ. Ψήφισμα. Οι αποφάσεις αυτές χαρακτηρίστηκαν από τους Βρετανούς ως μεταξική νοοτροπία. FO 371/58837. R. 6795. Norton to FO. 4 Μαΐου 1946.

⁴⁴⁹⁴ Ανακοίνωση του Πολιτικού γραφείου της ΚΕ του ΚΚΕ. Αθήνα 26 Νοεμβρίου 1946. Ριζοσπάστης 27 Νοεμβρίου 1946.

Το ΚΚΕ είχε εντοπίσει το πρόβλημα με τις ομάδες των ατάκτων από το Μάρτιο του 1946, που αν και με οδηγίες του ΠΓ του ΚΚΕ απαγορευόταν η οπλοφορία, υπήρχαν πληροφορίες ότι αρκετοί είχαν εξοπλιστεί αυτοκλήτως.⁴⁴⁹⁵ Μάλιστα, το καλοκαίρι του 1946, και παρά περί του αντιθέτου εντολές,⁴⁴⁹⁶ οι ομάδες αυτές συγκρότησαν και ένα πρόπλασμα οργάνωσης, τις αποκαλούμενες Ομάδες Δημοκρατών Ενόπλων Καταδιωκομένων (ΟΔΕΚ) στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία που συγκρουόταν με τις κατά τόπους δυνάμεις της χωροφυλακής.⁴⁴⁹⁷

Αν και το ΠΓ χαρακτήριζε τις ομάδες ως αυτές εξτρεμιστικές⁴⁴⁹⁸ και προσπαθούσε να τις αποκόψει από τις κατά τόπους οργανώσεις του, εξακολουθούσαν να δρουν ενισχυόμενες από τους τοπικούς πληθυσμούς.⁴⁴⁹⁹ Στο όνομα της συμφιλίωσης το ΠΓ προσπάθησε ακόμη να περιστείλει τη λειτουργία και των ίδιων των κομματικών του οργανώσεων που φέρονταν να ενισχύουν τους ατάκτους.⁴⁵⁰⁰ Παράλληλα έκανε το παν να εμποδίσει την αριθμητική ανάπτυξη των Ομάδων Ενόπλων Καταδιωκόμενων αγωνιστών, το πρόπλασμα του Δημοκρατικού Στρατού, αν και το πρόβλημα ήταν ότι αυτές αναπτύσσονταν συνέχεια γιατί αποτελούσαν το καταφύγιο όλων των διωκόμενων από το κράτος και τις παρακρατικές συμμορίες.⁴⁵⁰¹

Προκειμένου να αντιμετωπίσει το πολιτικό πρόβλημα που του δημιουργούσαν οι άτακτοι, όταν μετά τις εκλογές ο Ζαχαριάδης επανήλθε στη Θεσσαλονίκη και έκανε σαφείς δηλώσεις υπέρ της ακύρωσης των εκλογών και της επανάληψης της όλης διαδικασίας, φρόντισε για μια ακόμη φορά να αποτρέψει παρανοήσεις σε σχέση με την πολιτική του κόμματος αφού όταν τον επισκέφθηκε μια ομάδα από 40 πρώην αξιωματικών του ΕΛΑΣ της στρατιωτικής διοίκησης Θεσσαλονίκης και του ζήτησαν να υποστηρίξουν τις καταδιωκόμενες ομάδες στα βουνά, ο Ζαχαριάδης ξεκαθάρισε ότι το κόμμα δεν είχε πάρει καμιά απόφαση για

⁴⁴⁹⁵ Το ΚΚΕ μιλούσε για πράκτορες και εχθρούς του λαού που διέδιδαν ότι έχουν εξουσιοδότηση να κάνουν στρατολογία και να επανασυστήσουν το ΕΛΑΣ. Ανακοίνωση του ΠΓ του ΚΚΕ. 31 Οκτωβρίου 1946. ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα, τομ. 6. 1945-1949, ο.π. σ.225.

⁴⁴⁹⁶ Εκατοντάδες κομματικά στελέχη επέστρεφαν στα σπίτια τους μετά τις απονενομημένες προσπάθειες τους να ενταχθούν στον Δημοκρατικό Στρατό, βλ. και Ν. Ψυρούκης, ο.π. σ. 305.

⁴⁴⁹⁷ Για να αποφευχθεί η ανεξέλεγκτη μετατροπή τους σε άτυπο στρατό στάλθηκε ο Βαφειάδης στο Βουνό ώστε να ελεγχθούν καλύτερα οι ομάδες αυτές. Π. Δημητρίου, ο.π. σελ. 21, Σημείωμα με τις Αποφάσεις του Μ. Βαφειάδη, 13 Νοεμβρίου 1948.

⁴⁴⁹⁸ Συνέντευξη με τον Γ. Κικίτσα, Αυγή 3 Φεβρουαρίου 1980.

⁴⁴⁹⁹ Γ. Μπλάνας, ο.π. σ. 61, Μ. Βαφειάδης, Ομιλία πάνω στο Πρώτο Θέμα. Νέος Κόσμος, τ.4.5 Απρίλιος Μάιος 1957, σ. 53.

⁴⁵⁰⁰ Ο Βαφειάδης σημείωνε ότι υπήρχε στο κόμμα γενικά η πεποίθηση ότι τα πάντα έβαιναν προς ειρηνική εξέλιξη. Ακόμη και μετά τον Οκτώβριο του 1946 ελάχιστα στελέχη στάλθηκαν στο Βουνό ενώ οι μαχητές δεν υπερέβαιναν τους 150-200 από τις πόλεις. Μ. Βαφειάδης, Η Οπορτουνιστική Πλατφόρμα του Μ. Βαφειάδη, Νέος Κόσμος, αρ. 8, Αύγουστος 1950, σ.477.

⁴⁵⁰¹ Βαφειάδης, Απομνημονεύματα, τομ. 3, ο.π. σ. 119.

ανταρτοπόλεμο⁴⁵⁰² και στην ένσταση ότι έτσι κινδύνευαν να κληθούν από το υπουργείο Στρατιωτικών και να εγκλειστούν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, ο Ζαχαριάδης τους είπε ότι όφειλαν να εκτελέσουν εντολές των ανωτέρων τους.⁴⁵⁰³

Παράλληλα απέρριψε και τα αιτήματα να σταλούν υψηλόβαθμοι αξιωματικοί του ΕΛΑΣ στα βουνά για να εξετάσουν την προετοιμασία των συνθηκών αν ελληνική αριστερά εμπλεκόταν σε εμφύλιο. Ο γραμματέας του ΚΚΕ το απέρριψε κατηγορηματικά, δεδομένου ότι και η απλή παρουσία στρατιωτικών ηγετών του ΕΛΑΣ στα βουνά θα εκλαμβάνονταν από τους αντιπάλους ως πρόκληση και θα επέφερε αντίποινα κατά του κόμματος.⁴⁵⁰⁴ Το πρόβλημα για το ΚΚΕ ήταν η επίτευξη της νομιμότητας και αυτή έπρεπε με κάθε τρόπο να διεκδικήσει.⁴⁵⁰⁵

Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και οι διατυπώσεις αυτών που βεβαίωναν για την απόφαση περί ένοπλης σύγκρουσης κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής αυτής σύσκεψης αφήνουν να φανεί ότι συζητήθηκε όχι η προετοιμασία της σύγκρουσης αλλά οι δυνατότητες που υπήρχαν σε «περίπτωση ένοπλης σύγκρουσης».⁴⁵⁰⁶

Οι δυνάμεις των ατάκτων ήταν στην Μακεδονία 2.180 άτομα, στη Θεσσαλία 1.400 στην Ήπειρο 150, στη Στερεά 150 και στην Πελοπόννησο 150. Στο σύνολο 4.030. Οι περισσότεροι είναι άοπλοι και ξυπόλυτοι.⁴⁵⁰⁷ Να σημειωθεί ότι ακριβώς επειδή το ΚΚΕ δεν είχε μετακινήσει στα βουνά ηγετικά τους στελέχη ακόμη και οι Αμερικανοί απέδιδαν την δημιουργία αναταραχής στα ορεινά κυρίως σε λόγους που είχαν σχέση με κυβερνητικές ευθύνες και λιγότερο σε μια προμελετημένη πολιτική επιδίωξη των κομμουνιστών.⁴⁵⁰⁸ Μόνο από τον Ιανουάριο του 1947 γινόταν μια άτυπη στρατολογία είχε αποκτήσει κάποιες επαρκείς διαστάσεις και στη Μακεδονία για παράδειγμα ο αριθμός είχε ανέλθει στους 7.000 άνδρες.⁴⁵⁰⁹

Είναι χαρακτηριστικό ότι η ξαφνική απόφαση του Ζαχαριάδη να στείλει στο βουνό το Μάρκο Βαφειάδη, χωρίς να ειδοποιήσει το ΠΓ του

⁴⁵⁰² Κικίτσας Αυγή 3 Φεβρουαρίου 1980

⁴⁵⁰³ Ο.π. Ο Κικίτσας σημείωσε ότι εξαιτίας της οδηγίας αυτής πολλοί αξιωματικοί κλείστηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης ή φυλακίστηκαν ή καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν.

⁴⁵⁰⁴ Σε συνέντευξη του στο News Chronicle που αναδημοσιεύτηκε στο Ριζοσπάστη στις 6 Οκτωβρίου ο Ζαχαριάδης αρνήθηκε ότι το ΚΚΕ ήταν υπεύθυνο για τους ατάκτους. Ριζοσπάστης 6 Οκτωβρίου 1946.

⁴⁵⁰⁵ Μ. Βαφειάδης, Ομιλία στην 7η Ολομέλεια. Νέος Κόσμος. Απρίλιος-Μάιος 1957. σ. 52.

⁴⁵⁰⁶ Μ. Βαφειάδης, Απομνημονεύματα, τομ. Γ. ο.π. σ. 122 και Γ. Γούσιας, Οι Αιτίες για τις Ήττες, τομ. Α. σ. 134-135.

⁴⁵⁰⁷ ΚΚΕ προς ΚΚΣΕ, Έκθεση. Η Κατάσταση στην Ελλάδα και τα Επείγοντα προβλήματα του Κινήματος μας, 12 Σεπτεμβρίου 1946. Αυγή 6 Δεκεμβρίου 1979.

⁴⁵⁰⁸ FRUS, 1946, vol. VII, σπ. Rankin to Byrnes, 10 Μαΐου 1946.

⁴⁵⁰⁹ Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 409, φ 62/165. Γραφείο Περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ στο Πολιτικό Γραφείο, 8 Ιανουαρίου 1947. ΑΣΚΙ.

ΚΚΕ και να τον διατάξει να τεθεί επικεφαλής των ανταρτικών δυνάμεων που δρούσαν στα Βουνά, είχε κυρίως την έννοια να τεθεί ένα πλαίσιο στη δράση των ατάκτων αυτών.⁴⁵¹⁰ Για το λόγο αυτό και δεν δόθηκαν σαφείς οδηγίες για αύξηση της δύναμης ή σχέδιο ενεργειών.⁴⁵¹¹ Μάλιστα, τέθηκε περιορισμός να μην αυξηθούν οι αντάρτες πέραν των 5.000 (4.000 ήταν ήδη).⁴⁵¹² Υπήρχε άλλωστε και αντίστοιχη παραίνεση από το Δημητρώφ για διεθνείς λόγους να μην αυξηθεί ο αριθμός των ατάκτων.⁴⁵¹³

Ακόμη και η επιλογή να δημιουργηθεί ο Δημοκρατικός Στρατός, που στην ουσία έδινε οργανωτική μορφή και άρα καλύτερο έλεγχο πάνω στους ατάκτους αυτούς, ήταν μόνο κατά ένα βαθμό επιλογή της κομματικής ηγεσίας και κατά ένα άλλο πρωτοβουλία του Βαφειάδη και των αρχηγών των ομάδων αλλά και της πίεσης που ασκούσαν οι ίδιοι οι διωκόμενοι μαχητές. Έτσι, παρατηρήθηκε το ιδιότυπο ενώ τον Οκτώβριο του 1946 οι άτακτοι αυτοί είχαν συγκροτηθεί σε στρατό,⁴⁵¹⁴ το ΚΚΕ δεν αναγνώρισε επίσημα την ύπαρξη του στρατού αυτού⁴⁵¹⁵ παρά μόνο στις 22 Νοεμβρίου 1946 και αφού δημοσιοποιήθηκε από έρευνα ξένων δημοσιογράφων.⁴⁵¹⁶

Αλλά ακόμη και έτσι, σε καμία περίπτωση δεν προχώρησε υποχρεωτική στρατολογία, το ίδιο το ΚΚΕ χαρακτήριζε στις κομματικές του οργανώσεις το φαινόμενο της μαζικοποίησης των ατάκτων ως αποτέλεσμα των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων των δυνάμεων ασφαλείας τον Αύγουστο του 1946 και ζητούσε από τις κομματικές οργανώσεις να μην επιτρέψουν με ενέργειες που δεν συνάδουν με την γενικότερη πολιτική του κόμματος να αλλοιωθεί ο ειρηνικός της προσανατολισμός.⁴⁵¹⁷

⁴⁵¹⁰ Να σημειωθεί ότι ούτε ο Βαφειάδης γνώριζε ακριβώς για πιο λόγο στάλθηκε στο βουνό, αφού οι καθοδηγήσεις του κόμματος των οργανώσεων της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας δεν έστελναν δυνάμεις. Όταν έστειλε το Νοέμβριο του 1946 απεσταλμένο στην οργάνωση Μακεδονίας του είπαν ότι δεν έπρεπε να ξεχνά ότι το κόμμα πάλευε για τη συμφιλίωση. Ακόμη και μέχρι τον Ιούνιο του 1947 πολλές οργανώσεις δεν έβγαζαν μαχητές στο βουνό. Σε επαφή του με τον Γ. Ιωαννίδη ο Βαφειάδης εισέπραξε την απάντηση ότι δεν ήταν σωστό να εκτεθούν στις ταλαιπωρίες του χειμώνα στα βουνά και άλλα στελέχη. Μ. Βαφειάδης, Η Οπορτουνιστική Πλατφόρμα του Μ. Βαφειάδη, Νέος Κόσμος, αρ. 8, Αύγουστος 1950, σ. 478.

⁴⁵¹¹ Μ. Βαφειάδης, Ομιλία στην 7η Ολομέλεια 1957, Νέος Κόσμος 1957, σ. 52.

⁴⁵¹² Ο.π. σ. 53.

⁴⁵¹³ Αρχείο ΚΚΕ, Ιωαννίδης προς Ζαχαριάδη, 10 Νοεμβρίου 1946, Αυγή 2 Δεκεμβρίου 1979.

⁴⁵¹⁴ Και στην περίπτωση αυτή, όπως υπολογίζει ο Γ. Ιατρίδης οι αντάρτες δεν είχαν υπερβεί τους 10000. Ακόμη και στα τέλη του 1947 δεν ήταν πάνω από 17000. Γ. Ιατρίδης, Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949, στο Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950, Ένα έθνος σε Κρίση, οπ. σ. 358.

⁴⁵¹⁵ Αργότερα ο Ζαχαριάδης κατηγόρησε τον Βαφειάδη ότι έκανε άστοχες επιλογές σε σχέση με την άνοδο του στο βουνό και την συγκρότηση του Δημοκρατικού στρατού, ότι παραβίασε την βασική ιδέα ότι το κόμμα πάλευε για συμφιλίωση από πνεύμα «κατσαπλιαδισμού». Ν. Ζαχαριάδης, Δέκα Χρόνια Πάλης, Εισήγηση πάνω στο 1ο θέμα, Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14 Οκτωβρίου 1950, οπ. σ. 12.

⁴⁵¹⁶ Ριζοσπάστης 22 Νοεμβρίου 1946.

⁴⁵¹⁷ Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 409, Φ 62/160. Απόφαση Γραφείου περιοχής Μακεδονίας του ΚΚΕ, 23 Σεπτεμβρίου 1946 ΑΣΚΙ.

Πρέπει να προστεθεί ότι όταν ο Π. Ρούσος επισκέφθηκε στη Βοιβοντίνα της βόρειας Γιουγκοσλαβίας στρατόπεδο 1800 ελλήνων που είχαν καταφύγει εκεί εξαιτίας των διώξεων, τους προέτρεψε να γυρίσουν στην Ελλάδα και να παραδοθούν στην αστυνομία, όσοι δεν βαρύνονταν από κατηγορίες. Όσοι αντιμετώπιζαν διώξεις να καταφύγουν στα ελληνικά βουνά μέχρι να δοθεί αμνηστία.⁴⁵¹⁸

Τις όποιες απόψεις ότι η στρατιωτική σύσκεψη που ακολούθησε τη Β' Ολομέλεια τάχθηκε υπέρ της ένοπλης σύγκρουσης τις διατύπωσε ο Μ. Βαφειάδης, ο αρχηγός του Δημοκρατικού Στρατού και υπεύθυνος του εγχειρήματος να συγκροτηθούν σε στρατό οι ομάδες των ατάκτων που βρίσκονταν στα βουνά. Ο Βαφειάδης διατύπωσε αυτές τις θέσεις σε επιτροπή που τον επισκέφθηκε για να αποσαφηνίσει τις θέσεις του στις 1 Οκτωβρίου 1950, λίγο πριν διεξαχθεί η Τρίτη Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ που πιστοποίησε την απολάκτιση του από το ΚΚΕ. Ήταν ευκρινώς αποκύημα των θέσεων του Ζαχαριάδη ότι ο Βαφειάδης ήταν ο υπεύθυνος για την ήττα του εαμικού κινήματος.⁴⁵¹⁹

Γιατί ο Βαφειάδης, σε αντιδιαστολή με τις αιτιάσεις Ζαχαριάδη ότι επέδειξε δειλία στην εμφύλια σύγκρουση, επιχείρησε να αποδώσει την ήττα στην επιλογή του Ζαχαριάδη να εμπλέξει το αριστερό κίνημα σε έναν εκ προοιμίου καταστροφικό πόλεμο και μάλιστα οργανώνοντας ενδοκομματικό πραξικόπημα. Ισχυρίστηκε δε ότι τις απόψεις περί ένοπλης σύγκρουσης ο Ζαχαριάδης τις διατύπωσε ήδη από την 12η Ολομέλεια και τις επανέλαβε τον Φεβρουάριο του 1946 με τη σύμφωνη γνώμη του Μακρίδη και του Τσάντη, σε πείσμα άλλων μετριοπαθέστερων εκτιμήσεων που είχαν διατυπωθεί.⁴⁵²⁰ Αυτά παράλληλα, με εμπαθείς αιτιάσεις ότι ο Ζαχαριάδης στα 1947 προέβαινε σε καταγγελίες κατά του Δημητρώφ και της Γ' Διεθνούς, ευθυνόταν για τη δολοφονία Ζεύγου στη Θεσσαλονίκη κ.α.⁴⁵²¹ Επιπλέον, κατήγγειλε το Ζαχαριάδη ότι ο ελιγμός του στο Βίτσι στα 1949 έγινε σε συνεργασία με τον εχθρό.⁴⁵²²

⁴⁵¹⁸ Υπουργείο Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο. 1946. κατάταξη 25.3. Πολιτική. Προξενείο Ελλάδας στην Ανδριανούπολη προς πρεσβεία στην Άγκυρα αρ. πρωτ. 241. 16 Μαΐου 1946.

⁴⁵¹⁹ Η ιδέα ότι η στρατιωτικο-πολιτική σύσκεψη αποφάσισε την ένοπλη σύγκρουση διατυπώθηκε από το Βαφειάδη για πρώτη φορά στα 1948. Μ. Βαφειάδης. Η Οπορτουνιστική πλατφόρμα του Μ. Βαφειάδη. Νέος Κόσμος. αρ. 8. Αύγουστος 1950. σ. 476. Να σημειωθεί ότι οι Βαφειάδης χρησιμοποιεί και ένα «μάλλον» σε σχέση με την απόφαση για ένοπλη σύγκρουση.

⁴⁵²⁰ Ο Βαφειάδης επαίρονταν ότι αυτός ήταν που απέτρεψε την άμεση εμπλοκή σε εμφύλιο τον Φεβρουάριο του 1946. Πόρισμα Επιτροπής του ΚΚΕ. στο Π. Ανταίος. Ν. Ζαχαριάδης. Θύτης και Θύμα ο.π. 368-369.

⁴⁵²¹ Ο Βαφειάδης προέβη ακόμη και σε χαρακτηρισμούς περί «εκφυλοσύνης» του Ζαχαριάδη. Πόρισμα Επιτροπής του ΚΚΕ Π. Ανταίος. Ν. Ζαχαριάδης. Θύτης και Θύμα ο.π. σ. 368.

⁴⁵²² Ο.π.

Στην πραγματικότητα, εκείνο που ήταν το παράδοξο, στην 2η Ολομέλεια δεν ήταν αυτά καθεαυτά τα αποσιωπητικά αλλά το γεγονός ότι ενάμισι μήνα πριν από τις εκλογές δεν υπήρχε σαφής απόφαση για την στάση του κόμματος στις εκλογές, παρά τι γεγονός ότι ήταν το κυρίαρχο ζήτημα που απασχολούσε την στιγμή εκείνη της ελληνική κοινωνία. Ενώ γινόταν διαπιστώσεις για την πολιτική κατάσταση που καθιστούσαν αδύνατες γνήσιες εκλογές και τις ανήγαγαν σε μορφή νόμιμου πραξικοπήματος με σκοπό και την εξαπάτηση της παγκόσμιας κοινής γνώμης, το κείμενο της απόφασης δεν περιελάμβανε τη θέση του κόμματος για τη στάση του στο θέμα συμμετοχής ή όχι στις εκλογές.⁴⁵²³

Δεδομένου ότι η απουσία μιας τέτοιας θέσης ήταν περισσότερο από εμφανής, το ΚΚΕ στο κείμενο απόφασης έλυνε την αντίφαση, αναπαράγοντας την απόφαση της ΚΕ του ΕΑΜ στις 7 Φλεβάρη του 1946, που και αυτή, αν και μιλούσε για αποχή άφηνε το ενδεχόμενο συμμετοχής στις εκλογικές διαδικασίες, αν τηρούνταν συγκεκριμένοι όροι.⁴⁵²⁴ Το ίδιο το ΚΚΕ, αν και επιδοκίμαζε απόλυτα της θέση του ΕΑΜ απέφευγε να διατυπώσει δικά του επιχειρήματα. Ήταν πραγματικά ιδιότυπο σε μια πολιτική απόφαση του ΚΚΕ να δημοσιεύεται αυτούσια απόφαση του ΕΑΜ χωρίς, το ίδιο το ΚΚΕ, να καταφεύγει σε δικές του διατυπώσεις.⁴⁵²⁵

Και στην περίπτωση εκείνη που ευσταθούσε ο ισχυρισμός ότι αρκούσε η αναφορά στο ΕΑΜ, που έγινε άλλωστε για λόγους που είχαν σχέση με την απόπειρα του ΚΚΕ να περάσει την πρωτοβουλία για την απόφαση στο ΕΑΜ, δεν εξηγείται το γεγονός ότι πέραν της απουσίας της δικής του θέσης, έλειπε και η μορφοποίηση εφαρμογής της απόφασης από τα κομματικά στελέχη. Ενώ στο τρίτο μέρος της απόφασης δίνονταν στις οργανώσεις σαφείς οδηγίες για θέματα που αφορούσαν τη δουλειά των κομματικών οργανώσεων, προβλήματα καθοδήγησης, συμμετοχής των γυναικών κλπ. δεν γινόταν καμία αναφορά για τη στάση που έπρεπε να κρατήσουν τα κομματικά μέλη στα τεκταινόμενα. Και αυτό συνυπολογιζόμενου ότι το ΚΚΕ δεν επιδίωξε να δικαιολογήσει την αντίφαση πως δόθηκε εντολή στα κομματικά μέλη να εγγραφούν μια εβδομάδα πριν στους εκλογικούς καταλόγους τη στιγμή που είχε αποφασιστεί ή εκκρεμούσε η αποχή.⁴⁵²⁶

⁴⁵²³ Απόφαση της 2ης Ολομέλειας του ΚΚΕ. Ριζοσπάστης 17 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁵²⁴ Και μάλιστα διατυπωμένη εντός εισαγωγικών.

⁴⁵²⁵ Απόφαση της 2ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ. Ριζοσπάστης 17 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁵²⁶ Να σημειωθεί ότι στις 11 Φεβρουαρίου η εαμική Ελεύθερη Ελλάδα ζητούσε από τους οπαδούς του ΕΑΜ να υποβάλλουν ενστάσεις στο μέτρο που δεν εγγράφηκαν στους καταλόγους ή εμποδίστηκαν από το να εξασφαλίσουν εκλογικό βιβλιάριο. Ελεύθερη Ελλάδα 11 Φεβρουαρίου 1946.

Η μόνη πρακτική πολιτική πρόταση που διατύπωνε η απόφαση ήταν αντιπροσωπεία του ΚΚΕ να προτείνει στην ΚΕ του ΕΑΜ να εντείνει την προσπάθεια του να συγκροτήσει το Πανδημοκρατικό Μέτωπο, να οργανώσουν την προσπάθεια διαφώτισης της παγκόσμιας κοινής γνώμης, να επιδιώξει μια ισότιμη συνεννόηση με τη μεγάλη Βρετανία, την οργανωτική και ανασυγκρότηση ώστε να προστατευθεί από την τρομοκρατία, την ενίσχυση της μαζικής αυτοάμυνας, αλλά παράλληλα να επιδιώξει τη συμφιλίωση και τη συνεργασία με τους αντιπάλους του. Καμία συγκεκριμένη πρόταση περί εκλογών ή της πρακτικής που έπρεπε να ακολουθηθεί.

Να σημειωθεί ότι και στην εισήγηση του ο Ζαχαριάδης, αν και μιλούσε για εκλογικό πραξικόπημα και ψευδοεκλογές, αναφερόταν, όχι στο ότι το ΚΚΕ ρητά θα απείχε, αλλά ότι δεν θα «βοηθούσε» με κανένα τρόπο σε μια τέτοια εκλογική εκτροπή. Ούτε θα αναγνώριζε το αποτέλεσμα «αποικιακών» εκλογών, αλλά και δεν θα το τρόμαζαν οι φωνασκίες ότι η πολιτική της αποχής αρνούνταν τα δημοκρατικά ιδεώδη. Είναι χαρακτηριστικό ότι η τοποθέτηση του Ζαχαριάδη γύρω από αυτό το θέμα κατέληγε με την φράση ότι «πρέπει να κάνουμε όλα όσα περνούν από το χέρι μας, όλες τις παραχωρήσεις και υποχωρήσεις που είναι δημοκρατικά δυνατές και νοητές για να στηρίξουμε την υπόθεση μας.»⁴⁵²⁷

Άρα και δεδομένου ότι η απόφαση περί αποχής του ΚΚΕ διατυπώθηκε στις 21 Φεβρουαρίου 1946⁴⁵²⁸ είναι φανερό ότι η 2η Ολομέλεια δεν είχε πάρει απόφαση περί αποχής. Επομένως είναι ιδιαιτέρως πιθανό το χωρίο με τα αποσιωπητικά να αφορούσε ακριβώς θέματα για τα οποία δεν υπήρχαν οριστικές αποφάσεις και πιθανότητα αυτό σε σχέση με την αποχή. Δεν αποκλείεται ακριβώς το χωρίο αυτό να αφορούσε και το σχεδιασμό της πολιτικής του κόμματος την επόμενη περίοδο, τα άμεσα πολιτικά καθήκοντα, για τα οποία γινόταν εξαιρετικά περιορισμένη αναφορά στο κείμενο της απόφασης.⁴⁵²⁹

Υπάρχουν άλλωστε μια σειρά ζητήματα που δικαιολογούν αυτή τη θέση ότι στο χωρίο αυτό αφορούσε άμεσα πολιτικά καθήκοντα του κόμματος σε σχέση με την επίσημη πολιτική σκηνή. Κατ' αρχήν το χωρίο

⁴⁵²⁷ Η Σημερινή Οικονομική και Πολιτική Κατάσταση στην Ελλάδα και τα προβλήματα του Δημοκρατικού Κινήματος και Αγώνα. Εισήγηση του Ζαχαριάδη στην 2η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ. 24 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁵²⁸ Απόφαση του ΠΓ του ΚΚΕ. 21 Φεβρουαρίου 1946. Ριζοσπάστης 22 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁵²⁹ Αυτή είναι και η εκτίμηση του Η. Richter. ο.π. σ. 576. Μάλιστα σημειώνει ότι δεν ήταν ασυνήθιστο να υπάρχουν κενά στις πολιτικές αποφάσεις του κόμματος σε ζητήματα για τα οποία δεν υπήρχαν οριστικές αποφάσεις. Επιπλέον το κομμάτι που έλειπε με βάση τη δομή ενός τυπικού κειμένου πολιτικής απόφασης, αφορούσε στα άμεσα καθήκοντα του κόμματος και το σχεδιασμό την πολιτικής του την αμέσως επόμενη περίοδο.

ήταν στο μέρος της απόφασης που αφορούσε πολιτικές διαπιστώσεις, προτάσεις έναντι του ΕΑΜ, σχόλια για την οικονομική κατάσταση, επισημάνσεις και καταγγελίες για τα εθνικά προβλήματα και το πρόβλημα με τους σλαβόφωνους, χαιρετισμό για την δράση του ΑΚΕΛ στην Κύπρο. Αντίθετα για τα καθήκοντα του ίδιου του κόμματος και τις πρακτικές αποφάσεις η απόφαση αναφερόταν από το χωρίο 8 έως το χωρίο 11 το οποίο διαχωριζόταν ως το τρίτο μέρος της απόφασης.⁴⁵³⁰

Επιπλέον, μια σειρά μαρτυρίες, με βάση και τις εισηγήσεις μια σειρά στελεχών όπως του Βαφειάδη, του Λ. Στρίγγου, του Π. Ρούσου στην 7η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ στα 1957 καθιστούν σαφές ότι αυτά ήταν ακριβώς τα θέματα που δεν συζήτησε παρά ελάχιστα η 2η Ολομέλεια και για τα οποία δεν υπήρχαν αποφάσεις.⁴⁵³¹ Ο βασικός λόγος που δεν πάρθηκε απόφαση για το θέμα αυτό ήταν οι ίδιοι οι πολιτικοί συσχετισμοί μέσα στο Π.Γ, στο οποίο είχαν διαμορφωθεί δύο τάσεις: ο Γ. Σιάντος, ο Μ. Παρτσαλίδης, η Χρ. Χατζηβασιλείου ο Θ. Χατζής, ο Κ. Καραγιώργης⁴⁵³² που ήθελαν κατά βάση κάθοδο στις εκλογές ανεξαρτήτως των συνθηκών που θα διαμορφώνονταν⁴⁵³³ και οι Ν. Ζαχαριάδης, Γ. Ιωαννίδης και Φ. Μπαρτζιώτας που ζητούσαν να ασκηθεί η μεγαλύτερη δυνατή πίεση στην κυβέρνηση με την απειλή της αποχής, ώστε να βελτιωθούν οι όροι καθόδου του ΕΑΜ στις εκλογές.⁴⁵³⁴ Και στις δύο περιπτώσεις υπήρχε συμφωνία να αποφευχθεί κάθε γενίκευση της αντιπαράθεσης ή να δοθεί η εντύπωση ότι το κόμμα αμφισβητούσε συλλήβδην την εκλογική διαδικασία.⁴⁵³⁵

Να σημειωθεί ότι και αυτοί που ήταν υπέρ της άποψης για κάθοδο στις εκλογές συμφωνούσαν ότι οι όροι των εκλογών αυτών θα παραβίαζαν τις στοιχειώδεις αρχές δίκαιης εκπροσώπησης στο μελλοντικό κοινοβούλιο

⁴⁵³⁰ Απόφαση της 2ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ, Ριζοσπάστης 17 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁵³¹ Μάρκος Βαφειάδης, Λ. Στρίγγος, Π. Ρούσσος. Ομιλίες πάνω στο πρώτο θέμα, Νέος Κόσμος, Απρίλιος Μάιος 1957, σ. 48-49, σ. 85, και 92 αντίστοιχα.

⁴⁵³² Σύμφωνα με τον ίδιο το Ζαχαριάδη ο Καραγιώργης υποστήριζε τη δυνατότητα της κοινοβ. λευτικής εξέλιξης με το επιχείρημα ότι το κόμμα αν συμμετείχε στις εκλογές θα μπορούσε να αποσπάσει 100 με 120 βουλευτές, εκτός από το γεγονός ότι στη μεταπολεμική βουλή θα είχε αρκετούς συμπαθούντες. Ν. Ζαχαριάδης, Δέκα Χρόνια Πάλης, Εισήγηση πάνω στο 1ο θέμα, Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14 Οκτωβρίου 1950, οπ. σ. 11.

⁴⁵³³ Μ. Παρτσαλίδης, Η Διπλή Αποκατάσταση της Εθνικής Αντίστασης, οπ. σ. 196.

⁴⁵³⁴ Συνέντευξη Μ. Βαφειάδη, Αντί 4 Σεπτεμβρίου 1976, σελ. 33. Ο Φ. Μπαρτζιώτας έγραψε αργότερα ότι η απόφαση για την αποχή ελήφθη σε συνδυασμό με την εκτίμηση ότι το ΚΚΕ βάδιζε προς την ένοπλη αντιπαράθεση. Φ. Μπαρτζιώτας, Σαραντα Χρόνια Κομμουνιστής, οπ. σ. 241.

⁴⁵³⁵ Ο Φ. Μπαρτζιώτας υποστηρίζει ότι η πλειοψηφία του Π.Γ. ήταν υπέρ της ένοπλης ρήξης όμως ο Ζαχαριάδης υποστήριξε τη γνώμη της προοδευτικής ανάπτυξης της ένοπλης πάλης ως πρόσθετο μέσο πίεσης για τη δημοκρατική εξέλιξη. Ο Μπαρτζιώτας εξακολουθεί να πιστεύει ότι ήταν λάθος θέση και ο ένοπλος αγώνας έπρεπε να ξεκινήσει αμέσως. Υπαινίσσεται πάντως ότι, αν και το ΚΚΕ είχε πάρει απόφαση για ένοπλη ρήξη, άλλαξε γνώμη με αποτέλεσμα ο ίδιος, ακραιφνής υπέρμαχος της ένοπλης ρήξης, να απομακρυνθεί από την Αθήνα ως Γραμματέας της Κ.Ο. Θεσσαλίας. Φ. Μπαρτζιώτας, ο.π., σ 240 και 243.

αλλά ωστόσο θεωρούσαν ότι δεν θα απέδιδε έτσι ή αλλιώς μια πολιτική πίεσης.⁴⁵³⁶ Επιπλέον ήταν αυτοί που υποστήριζαν ότι δεν ήταν δυνατόν να ληφθεί μια τόσο σοβαρή απόφαση χωρίς τη θέση των Σοβιετικών.⁴⁵³⁷

Τη διχογνωμία έλυσε ο ίδιος ο Ζαχαριάδης ο οποίος πρότεινε να περιμένει το κόμμα την επάνοδο του Παρτσαλίδη που από τη Μόσχα θα μετέφερε τις απόψεις του ΚΚΣΕ. Αποφασίστηκε να τεθεί το θέμα στο ΠΓ του ΚΚΕ μετά την εικόνα που θα παρουσίαζε και ο Παρτσαλίδης.⁴⁵³⁸ Είναι γεγονός ότι ο Ζαχαριάδης είχε πρόβλημα τόσο με αυτούς που ήθελαν να δρομολογηθούν επιλογές σύγκρουσης⁴⁵³⁹ όσο και με αυτούς που την αρνούσαν, προκειμένου να εξασφαλιστεί ένα minimum όρων για την ενσωμάτωση του ΚΚΕ στην πολιτική σκηνή⁴⁵⁴⁰ ολόκληρο το διάστημα μέχρι την τυπική κήρυξη του εμφυλίου πολέμου το φθινόπωρο του 1947.⁴⁵⁴¹

Η πολιτική αυτή αναστολής της τελικής απόφασης ήταν, από την άλλη πλευρά, φυσικό απότοκο του γεγονότος ότι την περίοδο που διαμορφώνονταν οι αποφάσεις το ΕΑΜ πετύχαινε έναν από τους πολιτικούς του στόχους, την επιβολή του αναλογικού εκλογικού συστήματος, γεγονός που προοιωνιζόταν γενική βελτίωση των συνθηκών.⁴⁵⁴² Άλλωστε, υπήρχε στους κόλπους όλων των αριστερών κομμάτων η αίσθηση ότι η βρετανική επιμονή να μην αναβληθούν οι εκλογές ήταν «μπλόφα» μήπως εξαναγκαστεί η αριστερά να συρθεί σε δυσμενείς για αυτήν εκλογές και τελικά και στο θέμα αυτό θα επιβαλλόταν η κοινή επιθυμία Κέντρου και αριστεράς. Άρα, εν αναμονή των εξελίξεων ήταν λογικό να ανασταλεί η απόφαση.⁴⁵⁴³

⁴⁵³⁶ Μ. Παρτσαλίδης, *Η Διπλή Αποκατάσταση*, ο.π. σ. 196.

⁴⁵³⁷ Ο.π.

⁴⁵³⁸ Λ. Στρίγγος, Ομιλία στο πρώτο θέμα *Νέος Κόσμος*, Απρίλιος-Μάιος 1957, σ. 85.

⁴⁵³⁹ Ο Παρτσαλίδης ισχυρίστηκε στα 1950 ότι αυτός επέμεινε για την ανάγκη συμμετοχής στις εκλογές και μάλιστα τσακώθηκε με το Ζαχαριάδη, Μ. Παρτσαλίδης *Αναλυτικό Σημείωμα της 4ης Φεβρουαρίου 1950*, *Νέος Κόσμος*, αρ. 8, Αύγουστος 1950, 481.

⁴⁵⁴⁰ Ο ίδιος ο Ζαχαριάδης μετεμφυλιακά χαρακτήρισε την αποχή ως λάθος, που στέρησε από το κόμμα την δυνατότητα να αποκαλύψει τα πραγματικά σχέδια των Βρετανών. Ωστόσο, δεν παραδέχθηκε ότι η συμμετοχή θα μπορούσε να οδηγήσει σε πολιτική εξειρήνευση. Ν. Ζαχαριάδης, *Δέκα Χρόνια Πάλης*, Εισήγηση πάνω στο 1ο θέμα, Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14 Οκτωβρίου 1950, ο.π. σ. 11.

⁴⁵⁴¹ Είναι ενδεικτικό ότι όταν το ΚΚΕ αποφάσισε την εμπλοκή σε εμφύλιο πόλεμο, κατά την διάρκεια των εργασιών της 3ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ, στις 11-12 Σεπτεμβρίου 1947, το κείμενο της απόφασης περιείχε και ειδική αναφορά σε εκείνους που ταλαντεύθηκαν ή διαφώνησαν και η συμπεριφορά τους δεν συμβιβάζεται με τις αρχές ενός μέλους του ΚΚΕ. Ριζοσπάστης 8 Οκτωβρίου 1947. Να σημειωθεί ότι και στις αποφάσεις της 3ης Ολομέλειας που αποφάσισε την ένοπλη σύγκρουση, το Σεπτέμβριο του 1947, αποδιδόταν σε πολλά στελέχη (Ρουμελιώτης, Λευτεριάς), αναποφασιστικότητα και ταλαντεύσεις στις αποφάσεις να βγουν στο Βουνό, με άξονα τις οργανώσεις της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, Αρχείο ΚΚΕ, Απόφαση της 3ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ, 12 Σεπτεμβρίου 1947, Αυγή 3 Ιανουαρίου 1980.

⁴⁵⁴² Ο Σοφούλης σε δηλώσεις του με αφορμή την επιβολή του αναλογικού καλούσε την αριστερά να αφήσει κατά μέρος κάθε ιδέα για αποχή, αφού η κυβέρνηση ανταποκρινόταν στα εαμικά αιτήματα. Βήμα 14 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁵⁴³ Μάχη 17 Φεβρουαρίου 1946.

Να σημειωθεί ότι εκκρεμούσε και το θέμα της εκλογικής σχέσης με το Σοφούλη που το είχε αναγάγει σε στρατηγικό στόχο το ΚΚΕ. Στις 15 Φεβρουαρίου 1946, την περίοδο διεξαγωγής των εργασιών της 2ης Ολομέλειας, ο Ρέντης ως υπουργός Εξωτερικών πλέον, από το Λονδίνο είχε δηλώσει σε συνέντευξη ότι ήταν εφικτή η κυβέρνηση συνασπισμού Κέντρου με τα μετριοπαθή αριστερά στοιχεία για να βελτιωθεί η γενικότερη κατάσταση ενώ η κυβέρνηση ήθελε συμμετοχή των κομμουνιστών στις εκλογές για να περιθωριοποιηθούν οι μοναρχικοί. Συν τοις άλλοις καλλιεργούνταν από μερίδα του τύπου ότι υπήρχε συμφωνία του ΕΑΜ και του Σοφούλη να αναβληθούν οι εκλογές.⁴⁵⁴⁴ Στις 17 Φεβρουαρίου ο ίδιος ο Σοφούλης δήλωσε ότι η αναβολή ήταν πιθανή αν δεν βελτιώνονταν άμεσα η κατάσταση.⁴⁵⁴⁵

Σε αυτή τη βάση δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το κενό στο κείμενο της 2ης ολομέλειας αφορούσε στην έλλειψη τελικής απόφασης σε σχέση με το θέμα των εκλογών. Μια σειρά στελεχών του κόμματος όπως ο Βαφειάδης, ο Γ. Γούσιας, ο Δ. Βλαντάς, ο Λ. Ελευθερίου επιβεβαιώνουν την άποψη αυτή.⁴⁵⁴⁶ Μάλιστα στην Αθήνα στις 15 Φεβρουαρίου διαδόθηκαν κάποιες φήμες ότι Βρετανοί και Σοβιετικοί είχαν καταλήξει σε συμφωνία για τις εκλογές και ότι το ΕΑΜ θα συμμετείχε τελικά.⁴⁵⁴⁷ Όμως και οι Σοβιετικοί δε γνώριζαν τι θα έπραττε τελικά το ΕΑΜ. Ο Σοβιετικός πρέσβης στην Αθήνα επισκέφθηκε το Λήπερ και το ρώτησε αν το ΕΑΜ θα συμμετάσχει. Ο ίδιος ο Λήπερ φαινόταν πεπεισμένος ότι και οι Σοβιετικοί βρίσκονταν σε σύγχυση σε σχέση με τις προθέσεις του ΕΑΜ.⁴⁵⁴⁸

Έτσι, το θέμα συμμετοχής στις εκλογές το θέμα παρέμεινε ανοικτό.⁴⁵⁴⁹ Ο ίδιος ο Ζαχαριάδης σε μια ασαφή περιγραφή των τεκταινομένων στην 2η Ολομέλεια την εποχή που απολογούνταν στο 7 Συνέδριο του ΚΚΕ στα 1957 σημείωνε ότι υπήρχε διχογνωμία ανάμεσα σε εκείνους που απαιτούσαν την καταφυγή στα όπλα και ήταν τα στρατιωτικά στελέχη του κόμματος και εκείνους που θεωρούσαν ότι έπρεπε να εξακολουθήσει ο δρόμος της ειρηνικής ενσωμάτωσης στην πολιτική σκηνή.

Σύμφωνα με τους μεταγενέστερους επικριτές του, ο Ζαχαριάδης παρέπεμψε το θέμα στο Πολιτικό Γραφείο ακριβώς επειδή φοβήθηκε μήπως ο συσχετισμός στην Κεντρική Επιτροπή ευνοούσε την άποψη περί

⁴⁵⁴⁴ Καθημερινή 14 και 15 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁵⁴⁵ Βήμα 17 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁵⁴⁶ Βλ. Γ. Βοντίσιος- Γούσιας, Οι αιτίες της ήττας, τομ. Α, σ. 134. Γ. Βλαντάς, Εμφύλιος Πόλεμος, τομ. 2, σ. 424.

⁴⁵⁴⁷ FO 371/58675 R 2628/1/19, Λήπερ προς FO 15 Φεβρουαρίου 1946 και Βήμα 14 Φεβρουαρίου 1946

⁴⁵⁴⁸ Ο.π.

⁴⁵⁴⁹ Μ. Βαφειάδης, Η Οπορουνιστική πλατφόρμα του Μ. Βαφειάδη, Νέος Κόσμος, αρ. 8, Αύγουστος 1950, 476.

συμμετοχής στις εκλογές, ενώ ο ίδιος είχε αποφασίσει την ένοπλη ρήξη.⁴⁵⁵⁰ Ωστόσο, αυτό δεν εξηγεί γιατί ο Ζαχαριάδης δεν είχε προετοιμάσει καλύτερα το κόμμα του για την απόφαση υπέρ της αποχής,⁴⁵⁵¹ γιατί δεν αξιοποίησε το κλίμα υπέρ μιας τέτοιας απόφασης, δεδομένου ότι τον ευνοούσε και η απόφαση της ΚΕ του ΕΑΜ, γιατί δεν έκανε σαφέστερες δηλώσεις κατά της συμμετοχής στις εκλογές στις δεκάδες ομιλίες του την περίοδο εκείνη,⁴⁵⁵² γιατί επέτρεψε να εγγραφούν τα κομματικά μέλη στους εκλογικούς καταλόγους, και μάλιστα, έδωσε εντολή στο κόμμα να προχωρήσει ακόμη και σε εκκλήσεις σε σχέση με τους απρόθυμους να εκτελέσουν την κομματική εντολή⁴⁵⁵³ και κυρίως γιατί δεν έδωσε μεγαλύτερη βαρύτητα στην απαίτηση κομματικών στελεχών να συζητηθεί η στρατιωτική προετοιμασία του κόμματος έναντι του ενδεχόμενου δεξιού πραξικοπήματος.⁴⁵⁵⁴ Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και στις 20 Φεβρουαρίου ο Σοφούλης δήλωνε στους δημοσιογράφους την πεποίθηση του ότι το ΕΑΜ και το ΚΚΕ δεν είχαν καταλήξει σε απόφαση για τις εκλογές.⁴⁵⁵⁵

Είναι χαρακτηριστικό ότι είχαν διασπαρεί και φήμες ότι υπήρχε αγγλορωσική συμφωνία ότι μετά τις εκλογές θα αποσύρονταν από την Ελλάδα τα βρετανικά στρατεύματα και σε ανταπόδοση ότι οι Σοβιετικοί θα έπειθαν το ΚΚΕ να λάβει μέρος στις εκλογές. Την πληροφορία αυτή διέψευσαν κύκλοι του βρετανικού υπουργείου των Εξωτερικών.⁴⁵⁵⁶

Στις 17 Φεβρουαρίου επέστρεψε από τη Μόσχα και ο Δ. Παρτσαλίδης, η επιστροφή του οποίου ανέστειλε την απόφαση σε σχέση με τη συμμετοχή του κόμματος στις εκλογές. Ωστόσο, ο Παρτσαλίδης, παρά την προσπάθεια του να διευκρινίσει την πραγματική στάση των και να συνδεθεί με το Τμήμα Εξωτερικών Υποθέσεων της ΚΕ του ΚΚΣΕ, αφού αυτό είχε συμφωνήσει με τον Ιωαννίδη στην Αθήνα,⁴⁵⁵⁷ έγινε τελικά δεκτός

⁴⁵⁵⁰ Μ. Βαφειάδης, Νέος Κόσμος, Απρίλιος-Μάιος 1957, σ. 49.

⁴⁵⁵¹ Η άποψη του Παρτσαλίδη ότι η αποχή ήταν συνυφασμένη με την απόφαση της 2ης Ολομέλειας για ένοπλη ρήξη δεν εξηγεί γιατί ευθαρσώς στην περίπτωση αυτή ο Ζαχαριάδης δεν προχώρησε σε σαφή θέση υπέρ της αποχής. Μ. Παρτσαλίδης Ομιλία στην 7η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ (14-18 Μαΐου 1950). Νέος Κόσμος, αρ. 8, Αύγουστος 1950, 451.

⁴⁵⁵² Κατά τον Παρτσαλίδη ο Ζαχαριάδης πήρε την απόφαση για την αποχή στο όνομα της αυτοτέλειας του κόμματος έναντι των ξένων συμβουλών. Μ. Παρτσαλίδης Αναλυτικό Σημείωμα της 4ης Φεβρουαρίου 1950. Νέος Κόσμος, αρ. 8, Αύγουστος 1950, 481.

⁴⁵⁵³ Ο ίδιος ο Ζαχαριάδης υποστήριξε μετεμφυλιακά ότι ήταν ψέματα ότι το κόμμα είχε πάρει τελεσίδικη απόφαση για αποχή. Ν. Ζαχαριάδης, Εισήγηση στη 7η Ολομέλεια 1950, Νέος Κόσμος, αρ. 7 Ιούλιος 1950.

⁴⁵⁵⁴ Ο Μ. Βαφειάδης αναπτύσσει την άποψη ότι ενώ η 2η Ολομέλεια δεν πήρε απόφαση για την αποχή ή όχι, εντούτοις στη στρατιωτικο-πολιτική σύσκεψη που ακολούθησε επειδή υπήρξε προσανατολισμός υπέρ της ένοπλης σύγκρουσης αυτό είχε ως συνέπεια να οδηγηθεί το κόμμα στην αποχή. Μ. Βαφειάδης, Η Οπορτουνιστική πλατφόρμα του Μ. Βαφειάδη, Νέος Κόσμος, αρ. 8, οπ. σ. 477.

⁴⁵⁵⁵ Καθημερινά Νέα 20 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁵⁵⁶ Καθημερινή 21 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁵⁵⁷ Συνέντευξη Παρτσαλίδη, Αυγή 24 Φεβρουαρίου 1980.

από ένα χαμηλόβαθμο στέλεχος ονόματι Πετρώφ και απλά αρκέστηκε να αναπτύξει τις θέσεις του ΚΚΕ για το θέμα της αποχής.⁴⁵⁵⁸ Αναφορικά με το θέμα της αντίδρασης έναντι στην λευκή τρομοκρατία, ο Παρτσαλίδης ρώτησε αν η ΕΣΣΔ θα ήταν διατεθειμένη να βοηθήσει την Ελλάδα, προσφέροντας διεθνή υποστήριξη σε περίπτωση που το ΕΑΜ προχωρούσε σε ένοπλα αντίποινα.⁴⁵⁵⁹

Κατά τον Παρτσαλίδη οι Σοβιετικοί υπέδειξαν στο ΚΚΕ- το ίδιο απάντησε σε ερώτημα που του υπέβαλε ο πρεσβευτής της Ελλάδας στη Μόσχα Ι. Πολίτης-⁴⁵⁶⁰ να συμμετάσχει στις εκλογές,⁴⁵⁶¹ επιλέγοντας μια διττή πολιτική η οποία θα κινείτο μεταξύ ειρηνικών και ένοπλων μορφών πίεσης προς την κυβέρνηση Σοφούλη.⁴⁵⁶² Τις ίδιες περίπου συμβουλές δέχτηκε στη Σόφια ο Π. Ρούσσος, μέλος του Π.Γ. του ΚΚΕ από τον πρώην γραμματέα της Κομμουνιστικής Διεθνούς Γ. Δημητρώφ.⁴⁵⁶³

Αμέσως μόλις επέστρεψε ο Παρτσαλίδης συνεδρίασε το ΠΓ του ΚΚΕ όπου ο Ζαχαριάδης αμφισβήτησε σφόδρα τις υποδείξεις των Σοβιετικών επειδή, εκτός των άλλων, αφορούσαν ένα χαμηλόβαθμο στέλεχος και είχαν υποβαθμίσει το ΚΚΕ. Ο Ζαχαριάδης απέρριψε τις υποδείξεις αυτές⁴⁵⁶⁴ δηλώνοντας ότι ο μοναδικός υπεύθυνος για τη διαμόρφωση της πολιτικής του κόμματος ήταν το ίδιο το ΚΚΕ. Κατά τον ηγέτη του ΚΚΕ, η Κομμουνιστική Διεθνής δεν υπήρχε πια και επομένως δεν είχαν νόημα οι συμβουλές των Σοβιετικών.⁴⁵⁶⁵

⁴⁵⁵⁸ Να σημειωθεί ότι υπήρχε δυσaráσκεια έναντι των Σοβιετικών και από τα άλλα μέλη της αντιπροσωπείας και ιδίως τον Λούλη. Αφενός επειδή δεν τους δόθηκε το δικαίωμα, παρά την ελληνική έκκληση, να συναντηθούν με τους Στάλιν και Μολότοφ, αφετέρου επειδή δεν προχώρησαν σε καμία δήλωση υπέρ των ελληνικών εθνικών συμφερόντων. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 5.4, Πολιτική, Πρεσβεία στην Μόσχα, αρ. πρωτ. 57, 8 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁵⁵⁹ Παρτσαλίδης, Η Διπλή Αποκατάσταση της Εθνικής Αντίστασης, ο.π. σ. 199

⁴⁵⁶⁰ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 5.4, Πολιτική, Πρεσβεία στην Μόσχα, αρ. πρωτ. 57, 8 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁵⁶¹ Την υπόδειξη περί συμμετοχής αμφισβήτησε σφόδρα ο Ζαχαριάδης, ακόμη και μετά την 7η Ολομέλεια του 1957. Σύμφωνα με το Γούσια ο Ζαχαριάδης δεν δέχθηκε ποτέ την άποψη ότι ο Παρτσαλίδης είχε δεχθεί παραινήσεις από τους Σοβιετικούς για συμμετοχή στις εκλογές. Γούσιας, ο.π. том 2, σ. 243.

⁴⁵⁶² Συνέντευξη Δ. Παρτσαλίδη, Αυγή 24 Φεβρουαρίου 1946 και Δ. Παρτσαλίδη, Η Διπλή Αποκατάσταση της Εθνικής Αντίστασης, ο.π. σ. 199.

⁴⁵⁶³ Δ. Παρτσαλίδης, Η Διπλή Αποκατάσταση της Εθνικής Αντίστασης, ο.π. σ. 199- 200 και Ομιλία του Δ. Παρτσαλίδη στην 7η Ολομέλεια της Κ.Ε. του ΚΚΕ, 14-18 Μαΐου 1950, Νέος κόσμος, χρ. Β. Αρ. 8, σ. 453

⁴⁵⁶⁴ Ν. Ζαχαριάδης, Ομιλία στην 7η Ολομέλεια 1950, ο.π. σ. 185

⁴⁵⁶⁵ Να σημειωθεί ότι ο Ζαχαριάδης είχε και το πρόβλημα να απαντά σε αιτιάσεις ότι πρακτόρευε τα συμφέροντα της Μόσχας. Για την ελληνική αντιπροσωπεία στη Μόσχα διεσπάρησαν φήμες ότι η αντιπροσωπεία του ΕΑΜ στη Μόσχα προσέφερε στη ΕΣΣΔ μερίδιο συμμετοχής στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Οι φήμες αυτές διαψεύστηκαν τελικά από τους ίδιους τους Σοβιετικούς. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 5.4, Πολιτική, Πρεσβεία στην Μόσχα, αρ. πρωτ. 57, 10 Φεβρουαρίου 1946.

Ο Ζαχαριάδης έστειλε τον Παρτσαλίδη να ενημερώσει και την ΚΕ του ΕΑΜ. Ωστόσο, σύμφωνα με μεταγενέστερη εκτίμηση του Παρτσαλίδη για να μην επηρεαστεί η ΚΕ του ΕΑΜ στην επιλογή της, ο Ζαχαριάδης έστειλε και τον Γ. Σιάντο ως συνοδό του για να διασφαλιστεί ότι δεν θα μετέφερε μια ψευδή εικόνα που θα συνέτεινε στο να διαμορφωθεί η τελική στάση των συνεταίρων στο ΕΑΜ αλλά θα επέβαλε τη γραμμή της αποχής.⁴⁵⁶⁶ Βεβαίως η εκτίμηση αυτή του Παρτσαλίδη δεν εξηγεί γιατί ο Ζαχαριάδης επέβαλε ως συνοδό του Παρτσαλίδη το Σιάντο για να τον ελέγχει, όταν ο Σιάντος είχε πέσει από καιρό σε δυσμένεια και ο ίδιος ο Παρτσαλίδης τον ενέτασσε στους υποστηρικτές της αποχής.⁴⁵⁶⁷ Όπως επίσης δεν εξηγεί πως ο Ζαχαριάδης προχωρούσε σε επιλογές εξ ολοκλήρου αντίθετες έστω με τις ενδείξεις της θέλησης των Σοβιετικών.⁴⁵⁶⁸ Η εκτίμηση ορισμένων ότι ο Ζαχαριάδης ακολουθούσε ανεξάρτητη πολιτική ακόμη και από την ΕΣΣΔ είναι τελείως άστοχη⁴⁵⁶⁹ αφού όπως αποδείχθηκε από την επίσημη κήρυξη του εμφυλίου στα 1947 ο Ζαχαριάδης δεν θα έπαιρνε τέτοια απόφαση πριν εξασφαλίσει τη ρητή αποδοχή του ίδιου του Στάλιν.⁴⁵⁷⁰

Την ίδια στιγμή ανακοινώθηκε στις εφημερίδες ότι ο Μπέβιν ασκούσε πιέσεις στην κυβέρνηση να γίνουν εκλογές υποχρεωτικά στις 31 Μαρτίου⁴⁵⁷¹ σε πείσμα των δηλώσεων αντιπροέδρου της κυβέρνησης Καφαντάρη ότι ο χρόνος διενέργειας των εκλογών δεν προσδιορίζεται από την αυθαίρετη δήλωση κανενός, παρά μόνο από την αποκατάσταση πλήρους ισοπολιτείας και τάξης. Ο εαμικός ηγέτης Μ. Κύρκος, από τις στήλες της Ελεύθερης Ελλάδας σημείωνε ότι δεν έπρεπε να υπάρχουν αυταπάτες σε σχέση με την πολιτική του ΕΑΜ υπέρ της αποχής υπό τις παρούσες συνθήκες.⁴⁵⁷²

⁴⁵⁶⁶ Μ. Παρτσαλίδης, Η Διπλή Αποκατάσταση της Εθνικής Αντίστασης οπ. σ. 196.

⁴⁵⁶⁷ Όπως εύστοχα σημειώνει ο Βαφειάδης ο Παρτσαλίδης ήταν περίεργο που δεν φρόντισε να καταστήσει γνωστή τη Σοβιετική θέση και οι πάντες στο πολιτικό γραφείο έμειναν με την εντύπωση ότι οι Σοβιετικοί ήταν υπέρ της αποχής. Αποδίδει επομένως και σε αυτόν ότι εξαπάτησε την Κεντρική Επιτροπή του κόμματος. Μ. Βαφειάδης, ο Μ. Βαφειάδης Απαντά σ. 33, ο Π.

⁴⁵⁶⁸ Ο Νεφελούδης στις αντιφάσεις που δημιουργούσε η εικόνα του Παρτσαλίδη σε σχέση με τη διαφοροποίηση Ζαχαριάδη από τις φερόμενες ως οδηγίες της Μόσχας απαντά με το επιχείρημα ότι ο Ζαχαριάδης είχε ξεχωριστές οδηγίες από το Στάλιν σε μια συνάντηση που είχε μαζί του στη Κριμαία, πριν ακόμη διεξαχθεί η 2η Ολομέλεια. Νεφελούδης, Στις Πηγές της Κακοδαιμονίας, ο.π. σ. 270, 281. Ωστόσο δεν υπάρχει καμιά πληροφορία των ελληνικών μυστικών υπηρεσιών ή του ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών ενός ταξιδιού του Ζαχαριάδη.

⁴⁵⁶⁹ Ο ίδιος ο Ζαχαριάδης υποστήριζε ότι το κόμμα έλαβε υπόψη του κατά κάποιο τρόπο την οδηγία και για αυτό πρότεινε τη συμβιβαστική λύση του ενός υποψηφίου ανά εκλογική περιφέρεια. Ο Παρτσαλίδης ωστόσο στην 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ, στα 1950 υποστήριζε ότι αυτό αποτελούσε υπεκφυγή γιατί η απόφαση για έναν υποψήφιο πάρθηκε αργότερα. Ομιλία Μ. Παρτσαλίδη, Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14 Οκτωβρίου 1950, οπ. σ. 31.

⁴⁵⁷⁰ Ανάμεσα σε αυτούς και ο Η. Richter, οπ. σ. 592.

⁴⁵⁷¹ Βραδυνή 18 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁵⁷² Ελεύθερη Ελλάδα 19 Φεβρουαρίου 1946.

Μέρος Τέταρτο

Η διεξαγωγή των Εκλογών

Κεφάλαιο 16

Οι Παρατηρητές

Η Συμφωνία της Βάρκιζας προέβλεπε τη διεξαγωγή εκλογών υπό την εποπτεία των Μεγάλων Δυνάμεων, μέσω παρατηρητών που θα διασφάλιζαν ανόθευτο δημοψήφισμα και εκλογές. Η Διακήρυξη των νικητριών Δυνάμεων στη Γιάλτα ανέφερε άλλωστε ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις θα παρείχαν κάθε διευκόλυνση στο έργο της αποκατάστασης- μέσω εκλογών- της πολιτικής τάξης στις απελευθερωμένες χώρες και εγγυάταν ότι ο δημοκρατικός κόσμος θα διασφάλιζε με επαρκή τρόπο τα πολιτικά δικαιώματα των λαών.⁴⁵⁷³

Στις 28 Μαρτίου 1945, ο Βρετανός υπουργός των Εξωτερικών Α. Ήντεν ρωτήθηκε από βουλευτή στο Βρετανικό Κοινοβούλιο αν έχουν γίνει οι κατάλληλες ενέργειες ώστε να εξασφαλιστεί η επίβλεψη των ελληνικών εκλογών και να υλοποιηθούν οι διακηρύξεις της Γιάλτας. Ο Ήντεν απάντησε ότι θα γινόταν κάθε δυνατή προσπάθεια προς την κατεύθυνση αυτή για να εξασφαλιστεί η συνεργασία με τους συμμάχους και να επιτευχθούν οι διακηρυγμένοι δημοκρατικοί στόχοι.⁴⁵⁷⁴

Οι Βρετανοί, όμως, έβλεπαν με καχυποψία την πολιτική τόσο των Αμερικανών όσο βεβαίως και της Σοβιετικής Ένωσης, ιδίως στη νοτιοανατολική Μεσόγειο. Χαρακτηριστικά, όταν ο Ρούσβελτ επικοινωνήσε με τον Τσώρτσιλ, για να του προτείνει τη σύσταση διασυμμαχικής αποστολής για την ανάπτυξη του παραγωγικού δυναμικού της Ελλάδας, ο Τσώρτσιλ ρώτησε τους πολιτικούς του επιτελείς με τι τρόπο να αντιμετωπίσει την αμερικανική πρόταση. Ο Ο. Sargent και Ε. Howard διατύπωσαν την εκτίμηση ότι η πρόταση αυτή ήταν μια πολιτική κίνηση του Ρούσβελτ για να εμπλακεί στα ελληνικά πράγματα, απαντώντας έμμεσα και στις προτάσεις που την ίδια περίοδο διατύπωνε το ΕΑΜ για αποστολή διασυμμαχικής επιτροπής με σκοπό την επίβλεψη της πολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα, και συμβούλεψαν προσοχή στις προτάσεις αυτές.⁴⁵⁷⁵

⁴⁵⁷³ Για το κείμενο, Foreign Relation of USA, Diplomatic Papers, The Conference at Malta and Yalta 1945. Washington D.C. ο.π. σ.972 κε.

⁴⁵⁷⁴ FO 371/48263 R 5925/4/19. Parliamentary Question by Mr Price. 28 Μαρτίου 1945.

⁴⁵⁷⁵ FO 371/48264 R 6104/4/19. Prime Minister Personal Telegram. Pr. Roosevelt to Prime Minister. 21 Μαρτίου 1945.

Οι υποψίες αυτές, άλλωστε, δεν ήταν αβάσιμες στο βαθμό που ο πρεσβευτής της Μεγάλης Βρετανίας στην Ουάσιγκτον πληροφορούσε συχνά το Λονδίνο, ότι στους αμερικανικούς φιλελεύθερους κύκλους διατυπώνονταν σοβαρές αιτιάσεις για την παραβίαση των συμφωνηθέντων στη Βάρκιζα, γεγονός που είχε επίδραση και στην πολιτική του State Department.⁴⁵⁷⁶

Πολύ περισσότερο οι Βρετανοί δεν ήθελαν μια εμπλοκή των Σοβιετικών στην Ελλάδα. Μια τέτοια εμπλοκή, που ο Ρούσβελτ την εννοούσε ως ένδειξη της αλληλεγγύης των τριών Δυνάμεων στην περιοχή, ο Τσώρτσιλ τη θεωρούσε αρκούντως επικίνδυνη ακριβώς γιατί υπήρχε κίνδυνος να ωθήσει τις δύο άλλες Δυνάμεις να καταγγείλουν τη βρετανική πολιτική στην Ελλάδα. Ωστόσο, στο Φόρεϊν Οφίς αποφασίστηκε να γίνει εν μέρει αποδεκτή η πρόταση Ρούσβελτ, γιατί οι Βρετανοί είχαν ανάγκη την αμερικανική οικονομική ενίσχυση που φαινόταν επιβεβλημένη για να αντιμετωπιστούν ακόμη και τα τρέχοντα προβλήματα παραμονής των Βρετανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα. Και αυτό υπό την προϋπόθεση ότι σε οποιαδήποτε διασυμμαχική αποστολή θα αποκλειόταν η συμμετοχή της Σοβιετικής Ένωσης.⁴⁵⁷⁷

Οι Βρετανοί γνώριζαν ακόμη, ότι οι Αμερικανοί, επί προεδρίας Ρούσβελτ, έδειχναν συμπάθεια προς το ΕΑΜ -από την οποία πίστευαν ότι προσπαθούσε να επωφεληθεί το ΚΚΕ-⁴⁵⁷⁸ και ότι ανεπίσημα μέμφονταν συστηματικά τη βρετανική πολιτική στην Ελλάδα.⁴⁵⁷⁹ Ιδίως η αντικατάσταση του πρωθυπουργού Ν. Πλαστήρα, από το Βούλγαρη στις 10 Απριλίου 1945 ήταν δηλωμένο ότι κατά τους Αμερικανούς αποτελούσε προϊόν σκευωρίας των Βρετανών και των μοναρχικών.⁴⁵⁸⁰

Ο Τσώρτσιλ απέδιδε την αμερικανική στάση στις διαφωνίες μεταξύ των ΗΠΑ και της Μ. Βρετανίας για το ζήτημα της Πολωνίας στην μεταπολεμική Ευρώπη.⁴⁵⁸¹ Όταν, όμως, ο Τρούμαν ανέλαβε πρόεδρος των ΗΠΑ στις 12 Ιουλίου 1945, ο Τσώρτσιλ σημείωσε ότι, αν και

⁴⁵⁷⁶ FO 371/48263, R 5994/4/19 Earl of Halifax to FO, 31 Μαρτίου 1945.

⁴⁵⁷⁷ Οι Βρετανοί θεωρούσαν υποτιμητικό για τους ίδιους να καλέσουν στην Ελλάδα τους Σοβιετικούς, όταν αυτοί είχαν απορρίψει οποιαδήποτε ανάμειξή τους στη Ρουμανία, ο.π.

⁴⁵⁷⁸ FO 48266, R 6578/4/10, AIS Weekly Report 18-24 Μαρτίου 1945.

⁴⁵⁷⁹ Από το Μάρτιο του 1943 οι Αμερικανοί επέκριναν τα σχέδια των Βρετανών να επαναφέρουν το βασίλειο στην Ελλάδα επειδή φοβούνταν ότι κάτι τέτοιο θα έστρεφε τον πληθυσμό στη Σοβιετική Ένωση. Foreign Relation of US, 1943, σ. 126-127 και 160.

⁴⁵⁸⁰ Αυτό βέβαια δε σήμαινε ότι ήταν και υπέρ του ΕΑΜ, μέσω του οποίου διέβλεπαν μια πιθανή επικράτηση του ΚΚΕ, και κατ' επέκταση της ΕΣΣΔ. FO 371/436928 14265 Halifax προς FO, 9 Σεπτεμβρίου 1944.

⁴⁵⁸¹ Οι Βρετανοί υποστήριζαν ότι το θέμα της Πολωνίας δεν αποτελούσε ένα ανυπέρβλητο εμπόδιο για τους μεταπολεμικούς διακανονισμούς στην Ευρώπη. FO 48265, R 6914/4/19, 17 Απριλίου 1945. Ακόμα και όταν ανέλαβε την προεδρία ο Τρούμαν οι Αμερικανοί επέμεναν υπέρ της εγκαθίδρυσης δημοκρατικού πολιτεύματος στην Ελλάδα. Foreign Relation of US. The Conference of Berlin, 1945. τομ. 1. σ. 652.

στεναχωρήθηκε για το θάνατο του Ρούσβελτ, με τον Τρούμαν η Μ.Βρετανία είχε έναν άντρα σταθερό και φιλικά διακείμενα προς αυτήν.⁴⁵⁸² Το γεγονός επιτάχυνε τις εξελίξεις, που από τις 18 Απριλίου 1945 είχαν δρομολογηθεί, όταν το Φόρεϊν Όφισ ζήτησε από το Λήπερ να υποβάλλει τις προτάσεις του σε σχέση με την αποστολή των παρατηρητών στην Ελλάδα.⁴⁵⁸³

Οι Βρετανοί έκαναν σημαντικές προσπάθειες για να προσεγγίσουν τους Αμερικανούς στο θέμα των παρατηρητών. Η βρετανική θέση, όπως προβλήθηκε στο Στέϊτ Ντιπάρτμεντ, ήταν ότι αν και θεωρούσαν αδύνατη την εξασφάλιση απόλυτης δικαιοσύνης και αμεροληψίας στις εκλογές στην Ελλάδα, εντούτοις η αποστολή παρατηρητών ήταν επιβεβλημένη, γιατί, παρά τις δυσκολίες, ήταν προτιμότερη η παρουσία τους εκεί από το να διενεργήσουν οι Έλληνες μόνοι τους τις εκλογές. Απέρριπταν, αντίθετα, με κάθε τρόπο την άποψη του Στάλιν ότι έπρεπε να αφεθούν οι Έλληνες μόνοι τους να διευθετήσουν τα πολιτικά τους προβλήματα, με το αιτιολογικό ότι στην Ιρλανδία, όπου έγιναν εκλογές χωρίς ξένες επεμβάσεις, τα αποτελέσματα ήταν πολύ ικανοποιητικά.

Η παρουσία των παρατηρητών, όπως άλλωστε και άλλων διεθνών επιτροπών, προσέφερε στους Βρετανούς τη δυνατότητα να νομιμοποιούν την πολιτική τους στην Ελλάδα τόσο στην εγχώρια πολιτική σκηνή όσο και στο εξωτερικό. Χωρίς τους παρατηρητές, εκτός των άλλων, κανένα πολιτικό αποτέλεσμα στην Ελλάδα δεν θα γινόταν αποδεκτό ενώ ελλόχευε ο κίνδυνος να εκτραπεί η κατάσταση εις βάρος των βρετανικών συμφερόντων και οι παρατηρητές να κληθούν απλά να επικυρώσουν μια αρνητική πολιτική εξέλιξη.⁴⁵⁸⁴

Ήταν επομένως απαραίτητο να εξασφαλιστεί η πλαισίωση και άλλων χωρών, να συμφωνηθούν εκ των προτέρων τα όρια δράσης της διεθνούς επίβλεψης και να διασφαλιστεί ότι η επίβλεψη αυτή θα καθιστούσε αναμφισβήτητα τα αποτελέσματα που οι παρατηρητές θα επικύρωναν.⁴⁵⁸⁵ Ωστόσο, το πρόβλημα ήταν ότι σε χώρες όπως η Ελλάδα, με οξυμένα πολιτικά προβλήματα, δεν αρκούσε μια περιορισμένη ομάδα παρατηρητών που θα παρέμενε στο ελληνικό έδαφος μια μόνο εβδομάδα για να επιτύχει τους στόχους αυτούς ενώ από την άλλη οι Βρετανοί δεν μπορούσαν να

⁴⁵⁸² Οπ.

⁴⁵⁸³ FO 371/48267, R 7055/4/19, FO to Athens, 19 Απριλίου 1945.

⁴⁵⁸⁴ Να σημειωθεί ότι στην Ελλάδα επίτηδες καλλιεργήθηκε η εντύπωση ότι οι παρατηρητές ήταν του ΟΗΕ ή είχαν έγκριση από διεθνείς οργανισμούς ειρήνης.

⁴⁵⁸⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι ο νικητής των εκλογών Κ. Τσαλδάρης όταν ρωτήθηκε από δημοσιογράφους για την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων επικαλέστηκε την έκθεση των παρατηρητών ως κάτι που δεν επιδεχόταν αμφιβολίας αφού αφορούσε την πρόθεση των Μεγάλων Δυνάμεων να διασφαλίσουν την ειρήνη στην Ελλάδα., Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 15Β, υποφακ. 2. Συνέντευξη του Τσαλδάρη στη σουηδική εφημερίδα Dagens Nyketer, 15 Μαΐου 1946.

αναλάβουν το κόστος μιας πολυπληθέστατης αντιπροσωπείας. Με βάση τη βρετανική άποψη, ήταν φανερό ότι δεν αρκούσαν 150 παρατηρητές για την επίβλεψη 10.000 εκλογικών τμημάτων, όμως τουλάχιστον αυτοί μπορούσαν να επισκεφθούν τις μεγάλες πόλεις και να βεβαιώσουν ότι εκεί δεν έγινε καμία παραβίαση.⁴⁵⁸⁶

Στις 23 Ιουνίου 1945, ο πρεσβευτής της Μ. Βρετανίας στην Ουάσιγκτον πληροφόρησε το Φόρεϊν Όφισ ότι τελικά οι Αμερικανοί είχαν αποφασίσει να συμμετάσχουν στην επίβλεψη των εκλογών. Εντούτοις η πολιτική αυτή απόφαση δεν χαροποίησε τη βρετανική πλευρά, στο βαθμό που οι Αμερικανοί, ήθελαν ξεχωριστές συνεννοήσεις και με τους Σοβιετικούς, ώστε να συμπεριληφθούν και αυτοί στην επιτροπή επίβλεψης για λόγους συμμαχικής αλληλεγγύης. Ήταν μάλιστα αποφασισμένοι να ασκήσουν οι ίδιοι ξεχωριστή πίεση στους Σοβιετικούς και να μην αφήσουν μόνο την ελληνική κυβέρνηση να χειριστεί το θέμα, όπως πρότειναν υποβολιμαία οι Βρετανοί. Σκέφτονταν επίσης να στείλουν 500 παρατηρητές και όχι 70 όπως πρότεινε η άλλη πλευρά του Ατλαντικού.⁴⁵⁸⁷

Η βρετανική πλευρά, αν και θεώρησε ότι η απόφαση της Αμερικανικής κυβέρνησης πληρούσε κατ' αρχήν το βρετανικό στόχο με τους παρατηρητές, αντιμετώπισε με ιδιαίτερη δυσπιστία την απαίτηση της να συμπεριληφθούν και οι Σοβιετικοί στην αποστολή των παρατηρητών στο μέτρο που η παρουσία τους αναιρούσε το στόχο νομιμοποίησης ενός ευνοϊκού για τα βρετανικά συμφέροντα εκλογικού αποτελέσματος. Στο Φόρεϊν Όφισ ευελπιστούσαν ότι οι Σοβιετικοί τελικά θα αρνούνταν, κυρίως για να αποφύγουν την αποστολή ανάλογων επιτροπών σε χώρες που ήταν υπό τη Σοβιετική επιρροή.⁴⁵⁸⁸

Ωστόσο, ήταν αποφασιστικής σημασίας βάσει των βρετανικών επιδιώξεων να μην φανούν ότι απέκλειαν εκ προοιμίου τους Σοβιετικούς, γι' αυτό και πστέλεχος του Foreign Office Λάσκυ στις 26 Ιουνίου πρότεινε να τεθεί το θέμα στη συνάντηση των τριών υπουργών των Μεγάλων Δυνάμεων, που θα γινόταν στο Βερολίνο, χωρίς όμως οι δύο χώρες να κοπιάσουν ιδιαίτερα για να πείσουν τους Σοβιετικούς.⁴⁵⁸⁹ Η ελπίδα των Βρετανών ότι οι Σοβιετικοί δεν προτίθονταν να συμμετάσχουν στην αποστολή παρατηρητών έγινε σταδιακά βεβαιότητα. Άλλωστε, σε επιστολή του προς τον Τσώρτσιλ, στις 4 Μαρτίου 1945, ο Στάλιν είχε υποστηρίξει ότι

⁴⁵⁸⁶ FO 371/48269.8 8583/4/19 FO προς Ουάσιγκτον. 30 Μαΐου 1945.

⁴⁵⁸⁷ FO 371/48273. R 10729/4/19. Earl of Halifax. Washington to FO. 23 Ιουνίου 1945.

⁴⁵⁸⁸ FO 371/48273. R 10729/4/19 26 Ιουνίου 1945.

⁴⁵⁸⁹ FO 371/48273. R 10729/4/19. Σχόλιο Lasky. 26 Ιουνίου 1945.

η διεθνής επίβλεψη των ελληνικών εκλογών ήταν αδικαιολόγητη ανάμειξη στις εθνικές υποθέσεις της Ελλάδας.⁴⁵⁹⁰

Οι Βρετανοί έστειλαν στο State Department ειδικό μνημόνιο στο οποίο εξηγούσαν τη θέση τους αναφορικά με την αποστολή παρατηρητών. Σύμφωνα με αυτό, ο στόχος θα ήταν ιδιαίτερα δύσκολος, γιατί αναμφίβολα οι ηττημένοι στις ελληνικές εκλογές θα διαμαρτύρονταν για νοθεία, επιρρίπτοντας την ευθύνη στους παρατηρητές. Σύμφωνα, όμως, με τους Βρετανούς η αποστολή παρατηρητών ήταν αναγκαία με την ενδεχόμενη συμμετοχή και των Γάλλων (για τους οποίους όμως υπήρχαν αμφιβολίες ως προς την αποδοχή της συμμετοχής). Τονίστηκε επίσης ότι, αν και οι παρατηρητές δε θα αρκούσαν για την ολική επίβλεψη 10.000 εκλογικών κέντρων, αν έφταναν τους 150, θα προσέφεραν τουλάχιστον σημαντικές υπηρεσίες στις μεγάλες πόλεις.⁴⁵⁹¹

Σύμφωνα με το FO, οι εκλογές θα χωρίζονταν σε 3 στάδια: α) στην προετοιμασία των εκλογικών καταλόγων, β) στη συγκρότηση της εκλογικής μηχανής και γ) στην καθεαυτό ψηφοφορία, που ήταν και το πιο κρίσιμο στάδιο. Το κύριο έργο των παρατηρητών έπρεπε να επικεντρωθεί ακριβώς στην τρίτη διαδικασία, γεγονός που προϋπέθετε και μια διαδικασία εξοικείωσης των μελών των ομάδων των παρατηρητών με τις ελληνικές κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες.⁴⁵⁹²

Σταδιακά στο Φόρειν Όφισ επικρατούσε η γνώμη ότι η αποστολή παρατηρητών ήταν εκ των ουκ άνευ για τη βρετανική εξωτερική πολιτική. Προκειμένου μάλιστα να μην υπάρχει κάποια εμπλοκή οι Βρετανοί είχαν αποφασίσει να ασκήσουν περιορισμένη πίεση στους Σοβιετικούς να συμμετάσχουν στην αποστολή παρατηρητών, ώστε να καταδείξουν αγνές προθέσεις, κυρίως επειδή επέμεναν ιδιαίτερα επ' αυτού οι Αμερικανοί.⁴⁵⁹³

Η βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα πληροφόρησε και τον πρωθυπουργό Δ. Βούλγαρη για την πρόθεση των Αμερικανών να καλέσουν και Σοβιετικούς παρατηρητές.⁴⁵⁹⁴ Το Φόρειν Όφισ επικοινωνήσε στις 14 Ιουλίου με τους πρεσβευτές του στη Μόσχα και το Παρίσι αναφορικά με τις διεργασίες για την αποστολή των παρατηρητών και την έκδοση απόφασης για την επίβλεψη των ελληνικών εκλογών.⁴⁵⁹⁵ Ειδοποιήθηκε και ο Βούλγαρης ότι κατά τη διάρκεια των εργασιών της συνέλευσης των

⁴⁵⁹⁰ Foreign Relation of US, Diplomatic Papers, The Conference of Berlin (The Potsdam Conference) 1945, Washington D.C. 1960, τομ.1, σ.654.

⁴⁵⁹¹ FO 371/48273, R 11007/4/19 Earl of Halifax, 16 Ιουνίου 1945

⁴⁵⁹² Ο.π

⁴⁵⁹³ FO 371/48274, R 11798/4/19, Earl of Halifax, 11 Ιουλίου 1945.

⁴⁵⁹⁴ FO 371/48274, R 11881/4/19, Athens to FO, 13 Ιουλίου 1946.

⁴⁵⁹⁵ FO 371/48274, R 11918, FO to Paris and Moscow, 14 Ιουλίου 1945.

νικητριών δυνάμεων στο Πότσδαμ η βρετανική κυβέρνηση θα πρότεινε και στους Σοβιετικούς να λάβουν μέρος.⁴⁵⁹⁶

Το State Department συνέταξε ένα δικό του προσχέδιο για την ανακοίνωση της απόφασης των Μεγάλων Δυνάμεων να αποστείλουν παρατηρητές στην Ελλάδα. Με βάση το προσχέδιο αυτό, οι υπευθυνότητες μοιράστηκαν μεταξύ ΗΠΑ, Μ. Βρετανίας, Σοβιετικής Ένωσης και Γαλλίας και η απόφαση αυτή θεμελιώθηκε τόσο στην Απόφαση της Διάσκεψης της Γιάλτας, σύμφωνα με την οποία οι Μεγάλες Δυνάμεις θα έκαναν το παν για να βοηθήσουν τις απελευθερωμένες χώρες, όσο και στο άρθρο 9 της Συμφωνίας της Βάρκιζας αλλά και στην εκπεφρασμένη επιθυμία της ελληνικής Κυβέρνησης.⁴⁵⁹⁷

Η επιμονή των Αμερικανών στη συμμετοχή και των Σοβιετικών στις ομάδες των παρατηρητών, εξηγείται από το γεγονός ότι πίστευαν ότι η συμμετοχή τους θα μετρίαζε την καχυποψία των αριστερών απέναντι στους Βρετανούς και τις κυοφορούμενες αποστολές.⁴⁵⁹⁸ Οι Σοβιετικοί, όμως, κατά τη διάρκεια των εργασιών της συνδιάσκεψης των Μ. Δυνάμεων στο Πότσδαμ απέρριψαν την πρόσκληση για τη συμμετοχή της Σοβιετικής Ένωσης στην αποστολή παρατηρητών. Το ζήτημα τέθηκε από τις ΗΠΑ με αφορμή τη Διακήρυξη της Γιάλτας σε σχέση με την Ιταλία, την Ελλάδα, τη Βουλγαρία και την Ουγγαρία. Οι Σοβιετικοί απάντησαν ότι δεν υπήρχε λόγος ανάμειξης των Μεγάλων Δυνάμεων στα εσωτερικά των χωρών αυτών όσο και στα εσωτερικά της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας. Παράλληλα ζήτησαν να πειστεί ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός να σχηματίσει αντιπροσωπευτική κυβέρνηση στην Ελλάδα, γιατί η κατάσταση ήταν ανώμαλη.⁴⁵⁹⁹

Καμιά συμφωνία τελικά δεν επετεύχθη. Στις 20 Ιουλίου ο Υπουργός Εξωτερικών της ΕΣΣΔ Μολότωφ επικοινωνήσε με τον Ηντεν, στον οποίο δήλωσε ότι η χώρα του δεν προτίθετο να αποστείλει παρατηρητές στην Ελλάδα, κυρίως επειδή δε συμφώνησε με την εξωτερική επέμβαση στα ελληνικά πολιτικά πράγματα, όσο και επειδή δε λαμβάνονταν από τις άλλες Δυνάμεις υπόψη οι σοβιετικές θέσεις για την ομαλοποίηση της πολιτικής ζωής της χώρας.⁴⁶⁰⁰

⁴⁵⁹⁶ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6. Α' πολιτική, 1946, Caccia προς Υπουργείον Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 621, 13 Ιουλίου 1945.

⁴⁵⁹⁷ FO 49274 R 12111/4/19, Foreign Service of USA to American Embassy, London, 18 Ιουλίου 1945.

⁴⁵⁹⁸ Foreign Relation of US, 1944 V, σπ. σ. 145 and Foreign Relation 1946, The Conference of Berlin, τμ. 1, σπ. σ. 663-664.

⁴⁵⁹⁹ Foreign Relation of USA, The Conference of Berlin, vol. 2, σπ. σ. 150, 166, 643-646, 1044.

⁴⁶⁰⁰ FO 48274 R 12278/4/19, Molotov to Eden, 20 July 1945 and Foreign Relation of USA, The Conference of Berlin, vol. 2, σπ. σ. 1042-1044.

Σύμφωνα με την εκτίμηση του Έλληνα πρεσβευτή στη Μόσχα Πολίτη, την οποία είχε γνωστοποιήσει και στο ελληνικό υπουργείο των Εξωτερικών, οι Σοβιετικοί απέφευγαν να στείλουν παρατηρητές στην Ελλάδα ακριβώς για να έχουν την ευχέρεια αργότερα να καταγγείλουν τις όλες διαδικασίες ως παράνομες. Επιπλέον, βάσει των εντυπώσεων που είχε σχηματίσει από τις συνομιλίες του με επικεφαλής του Σοβιετικού υπουργείου των Εξωτερικών δεν ήθελαν να αποστείλουν παρατηρητές επειδή φοβούνταν ότι η όλη υπόθεση ήταν μια προσχεδιασμένη απόπειρα για να εμπλέξουν οι άλλες δυνάμεις την ΕΣΣΔ στη διαδικασία συγκάλυψης της απουσίας δημοκρατικών όρων για τη διεξαγωγή των ελληνικών εκλογών.⁴⁶⁰¹

Στις 21 Ιουλίου 1945 γίνεται και στους Γάλλους επίσημη πρόταση να συμμετάσχουν στην επιτροπή επίβλεψης των ελληνικών εκλογών.⁴⁶⁰² Η βρετανική αποστολή στο Βερολίνο πληροφόρησε το Φόρεϊν Οφίς, μια εβδομάδα μετά, στις 27 Ιουλίου, ότι το θέμα συμμετοχής των Σοβιετικών εθεωρείτο λήξαν.⁴⁶⁰³ Στο Φόρεϊν Όφίς αποφασίστηκε να διατυπωθεί ένα κείμενο απόφασης των Μεγάλων Δυνάμεων για αποστολή παρατηρητών που να είναι διαμορφωμένο έτσι ώστε να φαίνεται ότι οι ξένες επιτροπές θα επέβλεπαν όχι μόνο τις εκλογές αλλά και το δημοψήφισμα, γιατί, αν η αναφορά γινόταν μόνο σε επίβλεψη των εκλογών, θα δινόταν η εντύπωση ότι είχε αποφασιστεί να γίνουν πρώτα εκλογές και να αναβληθεί το δημοψήφισμα, αντικείμενο έντονης αντιπαράθεσης στην Ελλάδα.⁴⁶⁰⁴

Αμερικανοί και Βρετανοί συμφώνησαν να μη προβούν σε καμιά ανακοίνωση γύρω από τη συμφωνία τους για την αποστολή παρατηρητών πριν έρθει η κατάλληλη στιγμή.⁴⁶⁰⁵ Επειδή όμως η κυβέρνηση Βούλγαρη δεχόταν πιέσεις από τους δημοκρατικούς να παραιτηθεί, οι Βρετανοί επείγονταν να ανακοινώσουν τις προθέσεις τους για την επίβλεψη των εκλογών ακόμα κι αν οι Αμερικανοί θεωρούσαν άκαιρη μια τέτοια δημοσιοποίηση.⁴⁶⁰⁶ Οι Γάλλοι από την πλευρά τους απάντησαν καταφατικά στην πρόταση των Βρετανών και των Αμερικανών να συμμετάσχουν ως παρατηρητές, διαψεύδοντας την πρόβλεψη των Βρετανών ότι τελικά θα αρνούνταν λόγω του γεγονότος ότι η Γαλλία είχε μόλις βγει από τον πόλεμο που της είχε προκαλέσει τεράστιες καταστροφές.⁴⁶⁰⁷

⁴⁶⁰¹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στη Μόσχα προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 1236, 17 Δεκεμβρίου 1945

⁴⁶⁰² FO 371/48275, R 12344/4/19, London to Paris, 21 Ιουλίου 1945.

⁴⁶⁰³ FO 371/48275 R 12718/4/19, British Delegation Berlin to D.Howard, 27 Ιουλίου 1945.

⁴⁶⁰⁴ FO 371/48275 R 12345/4/19, Terminal 21 Ιουλίου 1945.

⁴⁶⁰⁵ FO 371/48275 R 12730/4/19, Situation in Greece 15-22 Ιουλίου 1945

⁴⁶⁰⁶ FO 371/48275 R 12840/4/19, FO Minute by O.Sargent, 30 Ιουλίου 1945

⁴⁶⁰⁷ FO 371/48275 R 12879/4/19, Paris to FO, 31 Ιουλίου 1945

Την ίδια στιγμή ο Γεώργιος Β΄ από το Λονδίνο, ως απόρροια συζητήσεων του με Βρετανούς αξιωματούχους ζήτησε με τηλεγράφημά του στο Δαμασκηνό να διακόψει ο Έλληνας υπουργός των Εξωτερικών Ι. Σοφιανόπουλος κάθε επαφή με τη Ρωσία για το θέμα των εκλογών. Ο Γεώργιος ζήτησε η Ελλάδα να κρατά αποστάσεις από τη Μόσχα κατά το πρότυπο της Τουρκίας και να μην θέτει ειδικά ζητήματα που θα προκαλούσαν την δυσπιστία των Βρετανών.⁴⁶⁰⁸ Σύμφωνα με τον Έλληνα μονάρχη ήταν σαφέστατο λάθος η Ελλάδα να παρέχει αφορμές για τη διεθνοποίηση του ελληνικού ζητήματος και ειδικά έναντι σε μια χώρα όπως η Σοβιετική Ένωση που ήθελε να βλάψει εκ προοιμίου τα ελληνικά συμφέροντα.⁴⁶⁰⁹

Η βρετανική πλευρά συνέχισε να πιέζει τους Αμερικανούς να προβούν σε κοινή ανακοίνωση για τη συγκρότηση επιτροπής παρατηρητών ώστε να πιεστούν και οι πολιτικές δυνάμεις της χώρας και να επιταχυνθούν οι εκλογικές διαδικασίες.⁴⁶¹⁰ Επιπλέον τόνισαν στους Αμερικανούς ότι αυτή η κοινή ανακοίνωση θα έπρεπε υποχρεωτικά να αναφέρεται και στην επίβλεψη του δημοψηφίσματος γιατί θα ήταν παράλογο να γίνει αναφορά στην επίβλεψη μόνο των εκλογών.⁴⁶¹¹

Οι ΗΠΑ απάντησαν τελικά θετικά στις πιέσεις των Βρετανών.⁴⁶¹² Έδωσαν προσχέδιο ανακοίνωσης για τη συγκρότηση επιτροπής παρατηρητών που επικαλείται τις συμφωνίες στη Γιάλτα και συμφώνησαν να γίνει ανακοίνωση για το θέμα αυτό στις 16 Αυγούστου, τόσο στο βρετανικό κοινοβούλιο όσο και σε Αθήνα και Παρίσι. Συμφώνησαν μάλιστα με τη βρετανική πρόταση να διεξαχθούν οι ανάλογες συζητήσεις με το Δαμασκηνό ώστε να γίνουν οι απαραίτητες μεθοδεύσεις για να αλλάξει το άρθρο 9 της Συμφωνίας της Βάρκιζας που προέβλεπε πρώτα δημοψήφισμα και μετά εκλογές.⁴⁶¹³

Οι Βρετανοί ανταπάντησαν ότι συμφωνούσαν να γίνει η ανακοίνωση στις 20 Αυγούστου 1945 και να προβούν σε συνεννοήσεις για το θέμα αυτά με τον αρχιεπίσκοπο, χωρίς όμως και τη συμμετοχή των Γάλλων, γιατί έτσι θα σημειωνόταν μια περιττή καθυστέρηση.⁴⁶¹⁴ Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι στο κείμενο που υπέβαλαν οι ΗΠΑ για την ανακοίνωση

⁴⁶⁰⁸ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2. Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 4110, 3 Ιουλίου 1945.

⁴⁶⁰⁹ Ο.π.

⁴⁶¹⁰ FO 371/48267 R 13039/4/3: FO to Washington, 1 Αυγούστου 1945.

⁴⁶¹¹ Ο.π.

⁴⁶¹² Την περίοδο αυτή σημειώνεται και μια αλλαγή στην Αμερικανική πολιτική που εμφανώς επιτίθεται εναντίον του ΕΑΜ συνιστώντας μάλιστα στους Βρετανούς να αποφύγουν κάθε μετριοπαθή πολιτική που θα ευνοούσε έμμεσα το ΚΚΕ. FO 371/48276 R 13145, H. Caccia to E. Bevin, 9 Αυγούστου 1945.

⁴⁶¹³ FO 371/48276 R 13691/4/19 Washington to FO, 13 Αυγούστου 1945.

⁴⁶¹⁴ FO 371/48276 R 13691/4/19, Mr Balfour, Washington to FO, 13 Αύγουστος 1945.

συγκρότησης επιτροπής παρατηρητών γινόταν αναφορά στην άρνηση των Σοβιετικών να πάρουν μέρος στις επιτροπές αυτές, χωρίς όμως να εξηγούνται και τα αίτια της άρνησής τους. Ανεξαρτήτως της αποχής τους, σύμφωνα με τους Αμερικανούς, θα έπρεπε να ενημερώνονται για όσα συνέβαιναν στην Ελλάδα, πράγμα το οποίο υποχρεώθηκαν να δεχτούν και οι Βρετανοί, οι οποίοι έστειλαν ειδοποίηση και στη Μόσχα για τις αμερικανο-βρετανικές προθέσεις.⁴⁶¹⁵ Βεβαίως στο κείμενο που υπέβαλαν οι Αμερικανοί δεν αναφερόταν τίποτα για το αν οι ΗΠΑ θα επέβλεπαν και το δημοψήφισμα, όμως στους Βρετανούς υπήρχε η πεποίθηση ότι θα δεσμευτούν τελικά να επιβλέψουν και το δημοψήφισμα.⁴⁶¹⁶

Τα πράγματα άρχισαν να παίρνουν το δρόμο τους από τη στιγμή που οι Βρετανοί πληροφορήθηκαν ότι ο αμερικανός πρέσβης στην Ελλάδα είχε πάρει εντολή από το Στέιτ Ντηπάρτμεντ να έρθει σε επαφή με Άγγλους για να ξεκινήσουν συνεννοήσεις με την κυβέρνηση.⁴⁶¹⁷ Στις 20 Αυγούστου ο ΜακΒή πήρε τελικά τις οδηγίες και τόσο στις ΗΠΑ και στη Μ. Βρετανία όσο και από την ελληνική κυβέρνηση ανακοινώθηκε ότι θα σταλούν παρατηρητές.⁴⁶¹⁸ Το ίδιο έκανε και η Γαλλία αφού ειδοποιήθηκε από τους Βρετανούς.⁴⁶¹⁹ Ο Βούλγαρης είχε ειδοποιηθεί από τους Βρετανούς να είναι έτοιμος για ανάλογη ανακοίνωση από τις 18 Αυγούστου 1945.⁴⁶²⁰

Στην ανακοίνωση μάλιστα αυτή αναφερόταν η έντονη λύπη της ελληνικής κυβέρνησης για το γεγονός ότι οι Σοβιετικοί απέρριψαν την ελληνική πρόσκληση.⁴⁶²¹ Ωστόσο, η ελληνική κυβέρνηση θα ήταν έτοιμη, ανά πάσα στιγμή αν οι Σοβιετικοί αναθεωρούσαν την αρχική τους θέση, να αποδεχθεί με χαρά την συμμετοχή αντιπροσώπων της χώρας αυτής, μαζί με τους άλλους τρεις συμμάχους.⁴⁶²²

Οι Βρετανοί για να προσδώσουν ακόμα μεγαλύτερο κύρος στην αποστολή των παρατηρητών και μια εικόνα διεθνούς πλαισίωσης ήρθαν σε επαφή με τις κυβερνήσεις της Αυστραλίας, της Ν. Ζηλανδίας, της Ν. Αφρικής και του Καναδά, ζητώντας να στείλουν μικρές ομάδες για να

⁴⁶¹⁵ Ο.π. FO to Moscow, 13 Αύγουστος 1945.

⁴⁶¹⁶ FO 371/48277 R 13734/4/19, US Embassy, London to O.Sargent, και FO to Washington, 11 Αυγούστου 1945.

⁴⁶¹⁷ FO 371/48277 R 13789/4/19, FO to Athens, 17 Αυγούστου 1945.

⁴⁶¹⁸ FO 371/48277 R 13945/4/19, 20 August 1945, 13946/4/19 Balfour to FO, 19 Αυγούστου 1945.

⁴⁶¹⁹ FO 371/48277 R 13987/4/19, Mr Duff Cooper, Paris, 16 Αυγούστου 1945.

⁴⁶²⁰ FO 371/48277 R 13934, Athens to FO, 18 Αυγούστου 1945.

⁴⁶²¹ Στη συνέντευξη που έδωσαν μετά τις εκλογές οι παρατηρητές ισχυρίστηκαν ότι οι Σοβιετικοί παρά την άρνησή τους για συμμετοχή ήθελαν να τηρηθούν ενήμεροι των ενεργειών της αποστολής για αυτό το Ανακοινωθέν της αποστολής της 11ης Απριλίου 1946 στάλθηκε και στο Ρώσο πρέσβη. Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 70.4 Ανακοινωθέν της Συμμαχικής Αποστολής Παρατηρητών των Ελληνικών Εκλογών, αρ. 8, 11 Απριλίου 1946, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.

⁴⁶²² AMFOGE, Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election. Department of State. USA. 11 Ιουνίου 1946, σ.19.

συμπεριληφθούν στο σύνολο των απεσταλμένων παρατηρητών. Μόνο οι Καναδοί απάντησαν εκ προοιμίου αρνητικά.⁴⁶²³ Μάλιστα οι Αυστραλοί μέσω του υπουργού των Εξωτερικών Έβανς ζήτησαν να συμμετάσχουν με 7 παρατηρητές ενώ ο ίδιος ο Έλληνας πρεσβευτής στο Λονδίνο Αγνίδης είχε απευθύνει προσκλήσεις στους αρμοστές της Νοτίου Αφρικής και της Ν. Ζηλανδίας να στείλουν παρατηρητές στην Ελλάδα. Οι Νεοζηλανδοί απάντησαν θετικά όσο τουλάχιστον παρέμεναν τα στρατεύματα τους στη Μεσόγειο.⁴⁶²⁴

Οι Ηνωμένες Πολιτείες, από την πλευρά τους, πληροφόρησαν το Λονδίνο ότι δεν έβρισκαν τα κατάλληλα άτομα για παρατηρητές γιατί μια τέτοια επιλογή προϋπέθετε ειδικές γνώσεις για τους απεσταλμένους. Οι Αμερικανοί φοβούνταν ότι, αν οι ομάδες παρατηρητών δεν ήταν κατάλληλα επιλεγμένες, θα μπορούσαν να περιοριστούν σε έναν καθόλα διακοσμητικό ρόλο, γεγονός που δε θα επέτρεπε την επίτευξη του επιδιωκόμενου, που ήταν η ουσιαστική επίβλεψη των εκλογών. Και μάλιστα τη στιγμή που οι διαδικασίες επιλογής των κατάλληλων προσώπων έπρεπε να επιταχυνθούν, αφού όπως πρότεινε και η βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα, οι μεγάλες δυνάμεις θα έπρεπε να ήταν έτοιμες να στείλουν παρατηρητές αμέσως μετά από τη στιγμή που θα οριζόταν η ημέρα διεξαγωγής των εκλογών.⁴⁶²⁵ Παράλληλα εξαιτίας της ασάφειας σχετικά με το διάστημα που θα μεσολαβούσε μεταξύ εκλογών και δημοψηφίσματος δεν ήξεραν αν έπρεπε να αφήσουν τους παρατηρητές στην Αθήνα ή να τους φέρουν πίσω μετά την ολοκλήρωση της πρώτης διαδικασίας.⁴⁶²⁶

Από την πλευρά τους, οι Σοβιετικοί, στις 12 Σεπτεμβρίου 1945, επανήλθαν στο ζήτημα της άρνησής τους να αποστείλουν παρατηρητές στην Ελλάδα με μνημόνιο που κατέθεσε η Σοβιετική αντιπροσωπεία στο συμβούλιο των υπουργών του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Σύμφωνα με αυτό, η κατάσταση στην Ελλάδα ήταν τόσο άσχημη ώστε έθετε σε κίνδυνο την ειρήνη και την ασφάλεια στα Βαλκάνια.⁴⁶²⁷ Ελεύθερες εκλογές υπό αυτό το καθεστώς ήταν αδύνατο να γίνουν και η αποστολή παρατηρητών δε

⁴⁶²³ FO 371/48277 R 14121/4/19, Dominions Office, 22 Αυγούστου 1945.

⁴⁶²⁴ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6. Α' πολιτική, 1946. Ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο προς Υπουργείον Εσωτερικών, Γραφείον Υπουργού (Α. Μελάς) αρ. πρωτ. 24082, 23 Οκτωβρίου 1945.

⁴⁶²⁵ FO 371/48278, R 14830/4/19, Caccia, 31 Αυγούστου 1945.

⁴⁶²⁶ FO 371/48278, R 14358/4/19, Mr Balfour to FO, 24 Αυγούστου 1945.

⁴⁶²⁷ Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η άρνηση των Σοβιετικών σχετιζόταν με την επιδίωξή τους να μην εγερθούν αντίστοιχες αξιώσεις για αποστολή παρατηρητών στην Πολωνία που και εκεί θα διεξάγονταν εκλογές. Οι Σοβιετικές εφημερίδες τόνιζαν μάλιστα ότι η Πολωνία δεν ήταν Ελλάδα για να εγερθούν ζητήματα νομιμότητας των εκλογών. Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 79.6 κρυπτογραφικό τηλεγράφημα αρ. 321 Ελληνική Πρεσβεία της Μόσχας προς ελληνική πρεσβεία στο Παρίσι 15 Ιουλίου 1946. Γεννάδειας Βιβλιοθήκη.

θα ήταν σε θέση να διασφαλίσει την ελεύθερη έκφραση της λαϊκής θέλησης, συγκαλύπτοντας έτσι την πολιτική ανωμαλία που χρόνιζε.⁴⁶²⁸

Οι Σοβιετικοί πρότειναν να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα ώστε να συγκροτηθεί μια αντιπροσωπευτική κυβέρνηση στην Ελλάδα, ώστε να πραγματοποιηθούν τα συμφωνηθέντα στη Βάρκιζα. Υπό την έννοια αυτή καμιά ηθική υποχρέωση δε θα μπορούσε να αναλάβει η Σοβιετική πλευρά.⁴⁶²⁹ Η σοβιετική αυτή παρέμβαση ενδυνάμωσε την καχυποψία των Αμερικανών σε σχέση με τις προτάσεις του ΕΑΜ να σχηματιστεί στην Ελλάδα αντιπροσωπευτική κυβέρνηση. Για αυτό ακριβώς το λόγο οι Αμερικανοί επέσπευσαν τις διαδικασίες συγκρότησης της επιτροπής των παρατηρητών.⁴⁶³⁰ Στις 19 Σεπτεμβρίου 1945 οι τρεις δυνάμεις που αποφάσισαν να συμμετάσχουν στις επιτροπές των παρατηρητών εξέδωσαν ένα κοινό ανακοινωθέν.⁴⁶³¹

Η άποψη του Φόρεϊν Οφίς ήταν ότι η επίβλεψη των εκλογών έπρεπε να γίνει κάτω από στρατιωτικό έλεγχο και να σταλεί όσο δυνατόν πιο γρήγορα ένα στρατιωτικό επιτελείο για να προετοιμάσει το έδαφος. Συμβούλεψαν μάλιστα το Υπουργείο Στρατιωτικών, η αποστολή των Παρατηρητών να αποτελείτο από στρατιωτικούς εν ενεργεία στην Ελλάδα και από Βρετανούς με στολή. Ζητούσαν να μην επιφορτιστεί με το έργο αυτό ο Σκόμπυ, που είχε άλλωστε πολλές αρμοδιότητες, αλλά άλλος ανώτερος αξιωματικός με δικό του επιτελείο. Αυτές οι προετοιμασίες σύμφωνα με τους ιθύνοντες του Υπουργείου Εξωτερικών έπρεπε να αρχίσουν αμέσως, ακόμα και αν οι εκλογές αναβάλλονταν.⁴⁶³²

Στις 25 Σεπτεμβρίου, οι πρέσβεις Λήπερ και ΜακΒή συμφώνησαν να προτείνουν στις κυβερνήσεις τους να σταλούν άμεσα οι επικεφαλές των παρατηρητών, ώστε να προετοιμάσουν το έδαφος και να ελέγξουν την εξέλιξη των διαδικασιών προς το δημοψήφισμα. Μια τέτοια αποστολή θα ήταν απαραίτητη για να διευθετηθούν και τα τεχνικά ζητήματα που αφορούσαν στον στρατωνισμό και τη διαβίωση των παρατηρητών σε ελληνικό έδαφος όσο και την επίλυση του προβλήματος κάλυψης των εξόδων των επιτροπών.⁴⁶³³

⁴⁶²⁸ FO 371/48279, R 15545/4/19, Concil of Foreign Ministers, 12 Σεπτεμβρίου 1945.

⁴⁶²⁹ Σύμφωνα με τη βρετανική άποψη οι παρατηρητές δε στέλνονταν όπως έλεγαν οι Σοβιετικοί για να σιγουρέψουν την ελεύθερη έκφραση του φρονήματος αλλά για να παρακολουθήσουν εξ ιδίων τις εκλογικές διαδικασίες και να αναφέρουν στις κυβερνήσεις τους αν ήταν δίκαιες ή όχι οι εκλογές. FO 371/48282, R 17165/4/19, FO Minute, 9 Οκτωβρίου 1945. Ακόμη Foreign Relation of US. Diplomatic Papers, 1945, vol. VII, The Near East and Africa, Washington, D.C. 1969, σ. 156-159

⁴⁶³⁰ Foreign Relation of US, 1945, ο.π. σ. 257-258.

⁴⁶³¹ AMFOGE, Report of the Allien mission to Observe the Greek Election, οπ.

⁴⁶³² FO 371/48278, R 14830/4/19, FO to War Office, 31 Αυγούστου 1945.

⁴⁶³³ FO 371/48281, R 16404/4/19, Leeper to FO, 25 Σεπτεμβρίου 1945.

Στην Ελλάδα, αν και τα άλλα κόμματα της χώρας δεν έκαναν καμιά ιδιαίτερη αναφορά στο ζήτημα των παρατηρητών, η Κ.Ε. του ΕΑΜ σε δήλωση που επέδωσε στο Δαμασκηνό υποστήριξε ότι θα ήταν αδύνατο στους παρατηρητές να λύσουν τα προβλήματα, γιατί δε θα μπορούσαν να βρίσκονται παντού και δε γνώριζαν τα πολιτικά και εκλογικά τεχνάσματα. Το ΕΑΜ αναρωτιόταν τι θα μπορούσε να συμβεί στην περίπτωση που διαπιστώνονταν παρασπονδίες, ώστε να επέλθει επανόρθωση.⁴⁶³⁴ Τα συμπεράσματα των συζητήσεων των Βρετανών με τις ελληνικές πολιτικές δυνάμεις βοήθησαν τους Βρετανούς να καταλήξουν με ακόμα μεγαλύτερη σαφήνεια στο ζήτημα της σειράς διεξαγωγής των εκλογών και του δημοψηφίσματος και στη διευθέτηση της αποστολής των παρατηρητών.⁴⁶³⁵

Στο βρετανικό υπουργείο των Εξωτερικών επικρατούσε η άποψη ότι ήταν απαραίτητο να σταλούν παρατηρητές στην Ελλάδα, προκειμένου να διευθετηθεί και το ζήτημα καθορισμού των ημερομηνιών των εκλογών και μάλιστα υπό την αδιαμφισβήτητη διαπίστωση των παρατηρητών αναφορικά με τις προϋποθέσεις να διεξαχθούν γνήσιες εκλογές στην Ελλάδα. Το πόρισμα των παρατηρητών αυτών όπως υποστήριζε ο Βρετανός υπουργός Μακνήλ θα βοηθούσε ώστε να πειστεί η παγκόσμια κοινή γνώμη αλλά και οι Έλληνες ώστε να προσδιοριστεί η ημερομηνία των εκλογών χωρίς αμφισβητήσεις.⁴⁶³⁶

Εν τω μεταξύ ο Λήπερ ζητούσε επιτακτικά από την Αθήνα να σταλούν παρατηρητές, στο σύνολο 50 στρατιωτικοί και πολίτες, για να προετοιμάσουν το έδαφος για την αποστολή του κύριου όγκου των παρατηρητών, ιδίως από τη στιγμή που ανακοινώθηκε από το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών στις 6 Οκτωβρίου ότι οι εκλογές θα διεξάγονταν στις 21 Ιανουαρίου 1945.⁴⁶³⁷ Στις 20 Οκτωβρίου, οι Αμερικανοί πληροφόρησαν το Φόρεϊν Οφίς ότι ο Η. F. Grady είχε διοριστεί ως επικεφαλής των Αμερικανών παρατηρητών.⁴⁶³⁸

Πρώην υφυπουργός, απεσταλμένος στην Ινδία την περίοδο του πολέμου για να βοηθήσει ώστε να αναπτυχθεί η πολεμική παραγωγή στη χώρα αυτή και με θητεία ως αντιπρόεδρος επί οικονομικών θεμάτων στη

⁴⁶³⁴ FO 371/48281, R 16464/4/19, 27 Σεπτεμβρίου 1945.

⁴⁶³⁵ Παρά τις επιφυλάξεις, ο ελληνικός πολιτικός κόσμος συμφώνησε στην αντιστροφή μεταξύ δημοψηφίσματος και εκλογών και πανηγύρισε σε σχέση με την έμπρακτη επιβεβαίωση του παγκόσμιου ενδιαφέροντος για την Ελλάδα. Foreign Relation of US, 1945, ο.π. σελ. 152-154. Το ΚΚΕ αν και δε διαφωνούσε με την αντιστροφή αυτή, εντούτοις διατύπωνε τους φόβους του ότι κάτι τέτοιο θα δημιουργούσε μια συσπείρωση του παλαιού πολιτικού κόσμου κατά του ΕΑΜ. Κομμουνιστική Επιθεώρηση, αρ. 42, Οκτώβριος 1945, σ. 987-988.

⁴⁶³⁶ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946. Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 8752, 9 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁶³⁷ FO 371/48282, R 17067/4/19 και R 17068/4/19, Leeper to FO, 6 Οκτωβρίου 1945.

⁴⁶³⁸ FO 371/48284, R 18519/4/19, United States Department of State Press, 20 Οκτωβρίου 1945.

πολιτικά κόμματα να διεξαχθούν οι εκλογές στις ημερομηνίες που είχαν επιλέξει οι ίδιοι. Ο βρετανός υφυπουργός των Εξωτερικών, H. Mac Neill στην Αθήνα δήλωσε στον πρωθυπουργό, Π. Κανελλόπουλο, στις 14 Νοεμβρίου 1945, ότι εκείνοι τελικά που θα αποφάσιζαν για το αν οι συνθήκες ήταν κατάλληλες για τη διεξαγωγή εκλογών, θα ήταν οι παρατηρητές, οι οποίοι δεν έπρεπε να έχουν καμιά σχέση με τα ελληνικά κόμματα.⁴⁶⁴⁵

Στις 16 Νοεμβρίου, ο Αμερικανός πρόεδρος Χ. Τρούμαν όρισε και επίσημα την επιτροπή παρατηρητών, η οποία από την πλευρά των ΗΠΑ θα συμμετείχε στις αποστολές επίβλεψης των ελληνικών εκλογών. Ο πρέσβης H. Grady θα ηγείτο της επιτροπής μαζί με δύο εκπροσώπους του Στέιτ Ντηπάτμεντ και το στρατηγό H. Mallony ως αντιπρόσωπο του Υπουργείου Πολέμου. Η επιτροπή θα κατέφθανε στην Ελλάδα πέντε βδομάδες πριν την ημέρα διεξαγωγής των εκλογών και θα παρέμενε έως και τρεις βδομάδες μετά τις εκλογές.⁴⁶⁴⁶

Οι Αμερικανοί γνωστοποίησαν και στην Ελλάδα αλλά και στις άλλες δύο χώρες που θα μετείχαν στις διαδικασίες επίβλεψης ότι θα έστελναν στην Ελλάδα μια ολιγομελή ομάδα ειδικών που θα είχαν τη γενική εποπτεία των διαδικασιών και θα ρύθμιζαν τα τεχνικά ζητήματα που θα προέκυπταν ενώ το σύνολο των υπόλοιπων παρατηρητών θα αποτελούνταν από στρατιωτικούς, οι οποίοι θα ασκούσαν απλά καθήκοντα παρατηρητή. Έτσι θα αντιμετωπιζόταν και το υψηλό κόστος παραμονής στην Ελλάδα μεγάλης ομάδας πολιτών που θα ήθελαν ειδικό μισθό.⁴⁶⁴⁷

Όπως σημειωνόταν στην έκθεση που υπέβαλαν μετεκλογικά οι παρατηρητές, αρχικά είχε αποφασιστεί οι επιτροπές να απαρτίζονται αποκλειστικά από πολίτες. Ωστόσο, αποφασίστηκε να αποτελούνται τελικά από στρατιωτικούς επειδή οι συνθήκες στην Ελλάδα ήταν δύσκολες και χωρίς ειδική εκπαίδευση δεν θα μπορούσαν να ενεργήσουν σωστά. Επιπλέον λόγω του κόστους συντήρησης πολιτικού προσωπικού και της αδυναμίας στο περιορισμένο χρονικό διάστημα να οργανωθεί κατάλληλα η ομάδα των πολιτών. Αλλά και επειδή θα ήταν αποτελεσματικότερη η λειτουργία τους στο μέτρο που θα υπήρχε η πειθαρχία να δράσουν από κοινού και οργανωμένα.⁴⁶⁴⁸

⁴⁶⁴⁵ FO 371/48285, R 19828/4/19, Leeper to F0, 16 Νοεμβρίου 1945

⁴⁶⁴⁶ AMFOGE, Report of The Allien Mission to Observe the Greek Election. Department of State. Washington DC, 1946.

⁴⁶⁴⁷ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6. Α' πολιτική, 1946. Αμερικανική πρεσβεία στην Αθήνα προς Υπουργείον Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 3893, 12 Οκτωβρίου 1945

⁴⁶⁴⁸ AMFOGE Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, σπ. σ.7.

Συμμαχική Επιτροπή Ελέγχου που έδρευε στην Ιταλία, ο Grady, θεωρήθηκε από τους Αμερικανούς το καταλληλότερο πρόσωπο για να ηγηθεί της αποστολής των παρατηρητών.⁴⁶³⁹ Σύμφωνα με τις πληροφορίες που έδωσε η αμερικανική πρεσβεία στην Αθήνα στο ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, ο Grady ήταν επίσης πρόεδρος της ναυτιλιακής εταιρείας American President Lines, καθηγητής φιλοσοφίας και νομικών σε αμερικανικά πανεπιστήμια, πρώην υφυπουργός Εξωτερικών από τις 8 Αυγούστου 1939 μέχρι την 1 Ιανουαρίου 1941.⁴⁶⁴⁰

Μετά το διορισμό αυτό, οι ΗΠΑ ζήτησαν από τους Βρετανούς να ορίσουν και εκείνοι έναν επικεφαλής ώστε να ξεκινήσουν οι συζητήσεις για τη διευθέτηση του ζητήματος της επίβλεψης των εκλογών.⁴⁶⁴¹ Πρότειναν μάλιστα ως έδρα των συζητήσεων αυτών το Λονδίνο ώστε αφού προβούν στις αναγκαίες συνεννοήσεις και με το Γάλλο αντιπρόσωπο, να μεταβούν στην Ελλάδα οι επικεφαλείς, να ελέγξουν την κατάσταση και να επιστρέψουν στις χώρες τους για να οργανώσουν τις αποστολές τους. Οι Βρετανοί δέχτηκαν.⁴⁶⁴² Στις 12 Νοεμβρίου επιλέχθηκε ο R. T Windle ως υπεύθυνος των Βρετανών παρατηρητών, ο οποίος ήταν μέλος του Βρετανικού Εργατικού Κόμματος από τα 1921.⁴⁶⁴³

Εν τω μεταξύ στις 20 Νοεμβρίου οι Κυβερνήσεις της Ν. Ζηλανδίας και της Αυστραλίας δήλωσαν ότι θα έστελναν από έναν παρατηρητή ενώ η κυβέρνηση της Νοτίου Αφρικής, δύο μέρες πριν, είχε υποσχεθεί την αποστολή τριμελούς αντιπροσωπείας. Το πρόβλημα για τις κυβερνήσεις των χωρών αυτών ήταν ότι δεν ήταν σε θέση να στείλουν πολυπληθέστερες αποστολές, δεδομένης της απόστασης, και πάντως το προσωπικό του θα μπορούσε να παραμείνει στην Ελλάδα, μόνο το διάστημα μέχρι να ολοκληρωθεί ο σχεδιασμός των νικητριών δυνάμεων μετά το τέλος του πολέμου. Αν οι εκλογές καθυστερούσαν θα έπρεπε η αντιπροσωπεία τους να επιστρέψει στις χώρες προέλευσης τους. Ωστόσο οι Βρετανοί ήταν απόλυτα ικανοποιημένοι γιατί έστω και οι ελλειπείς αυτές αντιπροσωπείες καθιστούσαν πιο αποδεκτή την διεθνή αντιπροσωπεία.⁴⁶⁴⁴

Οι Βρετανοί αξιοποίησαν κατάλληλα τις αποστολές παρατηρητών για να πετύχουν τους πολιτικούς του στόχους και να επιβάλουν στα ελληνικά

⁴⁶³⁹ Ο Grady μάλιστα πρότεινε τον H. F. leith-Ross για επικεφαλής επειδή είχε θητεύσει ως αξιωματούχος της UNRRA. FO 371/48284, R 18542, Washington to FO, 31 Οκτωβρίου 1945.

⁴⁶⁴⁰ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6. Α' πολιτική, 1946. Αμερικανική πρεσβεία στην Αθήνα προς Υπουργείον Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 229, 23 Οκτωβρίου 1945 και αρ. πρωτ. 6125, 29 Οκτωβρίου 1945.

⁴⁶⁴¹ FO 371/48284, R 18574/4/19, Earl of Halifax, 31 Οκτωβρίου 1945 και Us Embassy to FO, 1 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁶⁴² Ο.π.

⁴⁶⁴³ FO 371/48285, R 19643/419, FO to Leeper, 12 Νοεμβρίου, 1945.

⁴⁶⁴⁴ FO 371/48285, R 19824/4/19, Dominion Office, 22 Νοεμβρίου 1945.

Στις 3 Δεκεμβρίου καθορίστηκε και ο αριθμός των ανδρών που θα συμμετείχαν στην αμερικανική αποστολή. Αυτή θα απαρτιζόταν από 500 στρατιωτικούς,⁴⁶⁴⁹ 33 πολίτες υπό την εποπτεία του Αμερικανού πρέσβη στην Αθήνα και από 130 Έλληνες διερμηνείς. Καθορίστηκε ότι οι ομάδες των παρατηρητών από τις τρεις χώρες δε θα είχαν συγκεκριμένες περιοχές υπό την εποπτεία τους αλλά θα σχηματίζονταν μεικτές επιτροπές από όλες τις αποστολές που θα επόπτευαν σε γενικές περιοχές. Κατά περίπτωση, μέλη και των τριών αποστολών θα μετακινούνταν μαζί με διανομή των αρμοδιοτήτων. Θα υπήρχε συνεργασία και αλληλοκάλυψη σε όλα τα επίπεδα μεταξύ των αντιπροσώπων.⁴⁶⁵⁰

Είναι χαρακτηριστικό ότι Αμερικανοί προσπαθούσαν να προετοιμάσουν όσο καλύτερα γινόταν την επιτροπή τους. Κυρίως επειδή ελάχιστοι γνώρισαν το ελληνικό έδαφος, την ιστορία της χώρας και ιδίως τη γλώσσα της. Έτσι, οι Αμερικανοί παρατηρητές εφοδιάστηκαν με λεξικά, χάρτες και διαγράμματα, τα οποία όφειλαν να μελετήσουν. Μια μεγάλη σειρά εγγράφων καθόριζε με τον πλέον διεξοδικό τρόπο ζητήματα από το στρατωνισμό των μονάδων μέχρι και τη συνεργασία των αποστολών στην τροφοδοσία, στην ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και τα μεταφορικά μέσα.⁴⁶⁵¹

Ο Σοφούλης με την ανάληψη της πρωθυπουργίας στις 22 Νοεμβρίου δήλωσε ότι ήταν αποφασισμένος να συνεργαστεί στενά με τους παρατηρητές τόσο στο θέμα του προσδιορισμού της ημέρας των εκλογών όσο και στα τεχνικά ζητήματα.⁴⁶⁵² Όμως, αν και η κυβέρνηση είχε συγκατανεύσει υπέρ κάθε συνεργασίας με τους παρατηρητές, οι Βρετανοί αντιμετώπιζαν προβλήματα με τη σύνθεση της δικής τους αποστολής τόσο επειδή ήταν ολιγάριθμη σε σχέση με την αντίστοιχη αμερικανική όσο και στον καταρτισμό της ηγεσίας της. Τελικά στις 13 Νοεμβρίου 1945 ο Λήπερ πληροφόρησε τον Έλληνα πρωθυπουργό Π. Κανελλόπουλο η επιτροπή σχηματίστηκε με επικεφαλής τον R. Windle, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του Εργατικού Κόμματος και υπεύθυνο μέχρι στα 1929 της εκλογικής οργάνωσης του κόμματος στην περιφέρεια του Λονδίνου.⁴⁶⁵³

Το πρόβλημα των Βρετανών ήταν ότι δεν ήταν σε θέση να συγκροτήσουν μεγαλύτερες επιτροπές λόγω οικονομικής αδυναμίας. Χαρακτηριστικό είναι ότι όταν το Φόρεϊν Οφίς ζήτησε από το υπουργείο

⁴⁶⁴⁹ Το γεγονός ότι ήταν στρατιωτικοί εξυπηρετούσε ιδιαίτερα αφού απέκλειε την πιθανότητα να σταθούν με συμπάθεια υπέρ του ΕΑΜ. Βλ. και Θ. Σφήκας, ο.π. σ. 182.

⁴⁶⁵⁰ AMFOGE, Report of The Allien Mission to Observe the Greek Election, οπ.

⁴⁶⁵¹ AMFOGE, οπ. και Foreign Relation of US, 1945, οπ. σ.185-193.

⁴⁶⁵² Βήμα, 23 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁶⁵³ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6, οπ. αρ. πρωτ. 6329 και 6351, 13 Νοεμβρίου 1945.

Πολέμου της χώρας να ορίσει έναν ανώτερο αξιωματικό- όπως είχαν κάνει και οι ΗΠΑ - για να συνοδεύσει το Windle στην Ελλάδα, ο στρατηγός Sugden, που είχε οριστεί ως στρατιωτικός υπεύθυνος της επιτροπής, απάντησε ότι κάτι τέτοιο θα επιβάρυνε την αποστολή με επιπλέον πρόσωπα και ότι δεν ήθελε να διαθέσει έναν υψηλόβαθμο αξιωματικά για αυτή την αποστολή. Προσφέρθηκε όμως να διορίσει αξιωματικό μικρότερου βαθμού από τις υπάρχουσες στρατιωτικές προσωπικότητες στην Ελλάδα.⁴⁶⁵⁴

Μεταξύ των επικεφαλής των παρατηρητών των τριών χωρών συμφωνήθηκε να σταλούν αρχικά προκαταρκτικές επιτροπές στην Ελλάδα ώστε να μελετήσουν την κατάσταση και να προετοιμάσουν την έλευση του κύριου όγκου των παρατηρητών στις αρχές της επόμενης χρονιάς. Οι Βρετανοί τελικά αποφάσισαν να στείλουν μια 5 μελή προκαταρκτική επιτροπή στην Ελλάδα με επικεφαλής τον ίδιο τον R. Windle.⁴⁶⁵⁵ Ενώ οι Αμερικανοί μια αντίστοιχη επιτροπή με επικεφαλής τον Grady. Από τη Γαλλία ο στρατηγός A. Lapaque που ορίστηκε ως επικεφαλής της γαλλικής αποστολής. Ο τελευταίος που θα προαγόταν σε στρατηγό, γνώριζε καλά τους επικεφαλής της βρετανικής πλευράς αφού ήταν επί Β' παγκοσμίου πολέμου σύνδεσμος της Γαλλίας στο βρετανικό στρατηγείο στην Ιταλία.⁴⁶⁵⁶

Συμφωνήθηκε, μάλιστα, πριν φτάσουν στην Ελλάδα να συναντηθούν στο Λονδίνο προκειμένου να επέλθει μια πρώτη γνωριμία μεταξύ των επικεφαλής των αποστολών. Στη βρετανική πρωτεύουσα Γάλλοι και Αμερικανοί πληροφόρησαν τους Βρετανούς ότι στις αποστολές θα μετείχαν και ανώτεροι αξιωματικοί όπως και αντιπρόσωποι του υπουργείου Εξωτερικών των χωρών τους. Οι Βρετανοί, ευθυγραμμιζόμενοι με τις αποφάσεις των άλλων χωρών, σκέφτονταν να στείλουν και τους C. Woodhouse και G. Sugden, λόγω της εμπειρίας πάνω στα ελληνικά πολιτικά προβλήματα.⁴⁶⁵⁷ Στις συζητήσεις αυτές αποφασίστηκε κάθε επιτροπή να στείλει στην Αθήνα ξεχωριστή αποστολή μέσα στην επόμενη εβδομάδα.⁴⁶⁵⁸

Εκτός των άλλων συμφωνήθηκε να επισκεφτούν εκτός από την Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη και άλλες μεγάλες ελληνικές πόλεις, να παραμείνουν στην Ελλάδα για 15 μέρες-η αρχική πρόταση των Αμερικανών ήταν για μία εβδομάδα-ενώ μια μεγαλύτερη ομάδα εμπειρογνομόνων θα επισκέπτονταν εκ νέου τη χώρα και στα μέσα Ιανουαρίου 1946 για να

⁴⁶⁵⁴ FO 371/48286, R 19910/4/19, War Office to O. Sargent, 24 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁶⁵⁵ Αποφασίστηκε να ενταχθεί και ο C. Woodhouse ως γνώστης των ελληνικών υποθέσεων στην πρώτη αυτή αποστολή. FO 371/48286, R 20113, Leeper to FO, 28 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁶⁵⁶ Υπουργείο Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο. φακ. 7.6, σπ. Ελληνική πρεσβεία στο Παρίσι προς Υπουργείον Εσωτερικών, αρ. πρωτ. 6017, 22 Οκτωβρίου 1945.

⁴⁶⁵⁷ FO 371/48285, R 19823/4/19, FO Minute, 19 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁶⁵⁸ Οπ.

προετοιμαστεί το έδαφος για την αποστολή του κύριου όγκου της δύναμης των παρατηρητών τον επόμενο μήνα.⁴⁶⁵⁹

Στη βάση της εφαρμογής των αποφάσεων αυτών, στις 22 Νοεμβρίου η ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο ειδοποίησε την Αθήνα ότι ο H. Grady, ο F. Kohler και ο στρατηγός Μαλόνυ θα έφταναν στην Αθήνα στις 24 του ίδιου μήνα.⁴⁶⁶⁰ Ο Έλληνας πρέσβης περιχαρής σημείωνε μάλιστα ότι η αμερικανική επιτροπή παρατηρητών θα ήταν αρκούντως επιβλητική και θα παρέμενε σε ελληνικό έδαφος τουλάχιστον για δύο εβδομάδες.⁴⁶⁶¹

Από την πλευρά τους οι Βρετανοί, που πρόσθεσαν στην επιτροπή τους J. Foster και A. Herbert ως ειδήμονες επί θεμάτων εκλογών,⁴⁶⁶² έφτασαν στην Αθήνα στις 28 Νοεμβρίου με 7μελή επιτροπή⁴⁶⁶³ και ενημερώθηκαν από το Λήπερ, που άρχισε να προετοιμάζει τη διαμονή τους στην Ελλάδα μια εβδομάδα πριν, για τα ζητήματα των μεθοδεύσεων σε σχέση με τη διεξαγωγή των εκλογών και για το ζήτημα του προσδιορισμού του εκλογικού συστήματος, που, αν και η κυβέρνηση Σοφούλη το ήθελε αναλογικό, οι Βρετανοί προτιμούσαν το πλειοψηφικό.⁴⁶⁶⁴ Οι Γάλλοι, από την πλευρά τους, αν και ταλαντεύονταν αν έπρεπε να στείλουν αυτή την προκαταρκτική επιτροπή στην Αθήνα και δήλωσαν ότι θα αποδέχονταν τα συμπεράσματα Αμερικανών και Βρετανών,⁴⁶⁶⁵ τελικά αποφάσισαν να στείλουν και το δικό τους αντιπρόσωπο, επισημαίνοντας ότι δεν θεωρούσαν ότι ήταν εφικτή η διεξαγωγή των εκλογών πριν το Μάρτιο του 1946.⁴⁶⁶⁶

Οι παρατηρητές αυτοί είδαν τα στατιστικά στοιχεία που τους διέθεσε η βρετανική πρεσβεία, υπουργούς και εκπροσώπους των κομμάτων και επισκέφθηκαν τη Θεσσαλονίκη και την Πάτρα, προκειμένου να εκτιμήσουν την κατάσταση.⁴⁶⁶⁷ Συναντήθηκαν επίσης με τον αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, τον Σοφούλη και αρκετούς από τους ηγέτες των υπολοίπων κομμάτων, όπου

⁴⁶⁵⁹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6, σπ. Ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο προς Υπουργείον Εσωτερικών, Γραφείον Υπουργού (Α. Μελάς) αρ. πρωτ. 6491, 23 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁶⁶⁰ Ο Kohler που συνόδευε τον Grady ήταν διευθυντής του ελληνικού τμήματος του State Department, πρώην γραμματέας της πρεσβείας των ΗΠΑ στην Ελλάδα. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6, σπ. Ελληνική πρεσβεία στην Ουάσιγκτον προς Υπουργείον Εσωτερικών, Γραφείον Υπουργού (Α. Μελάς) αρ. πρωτ. 6369, 15 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁶⁶¹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, σπ. αρ. πρωτ. 6478, 22 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁶⁶² Οι δύο άλλοι ήταν δακτυλογράφοι, FO 371/48285, R 19694/4/19, Leeper to FO, 21 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁶⁶³ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6, σπ. Ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο προς Υπουργείον Εσωτερικών, Γραφείον Υπουργού (Α. Μελάς) αρ. πρωτ. 6495, 22 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁶⁶⁴ FO 371/48286, R 20294/4/19, Leeper to FO, 23 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁶⁶⁵ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, σπ. αρ. πρωτ. 6478, 22 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁶⁶⁶ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6, σπ. Ελληνική πρεσβεία στο Παρίσι προς Υπουργείον Εσωτερικών, Γραφείον Υπουργού (Α. Μελάς) αρ. πρωτ. 642, 22 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁶⁶⁷ FO 371/48288, R 21251, Leeper to FO, 10 Δεκεμβρίου 1945.

διαπίστωσαν γενική συμφωνία, με εξαίρεση το ΕΑΜ, ότι οι εκλογές έπρεπε να διεξαχθούν το συντομότερο δυνατό.⁴⁶⁶⁸

Στη μια εβδομάδα που έμειναν στην Αθήνα οι ξένοι παρατηρητές διαπίστωσαν ότι τα πράγματα ήταν χειρότερα από ότι πίστευαν. Μεταξύ άλλων η οικονομική κατάσταση ήταν άθλια για αυτό απαιτούνταν να σταλεί μια ολιγομελής επιτροπή Βρετανών και αμερικανών για να εξετάσει την γενικότερη οικονομική κατάσταση.⁴⁶⁶⁹ Ο Windle πληροφόρησε το Φόρεϊν Οφίς ότι η επίβλεψη των ελληνικών εκλογών ήταν ιδιαίτερα δύσκολη και απαιτούσε παρατηρητές με ανάλογη εκπαίδευση αλλά και έναν ανώτερο αξιωματικό, ώστε να προσδώσει κύρος στη βρετανική αποστολή.⁴⁶⁷⁰

Μάλιστα, η εντύπωση που προκλήθηκε στην ελληνική κυβέρνηση ήταν ότι οι παρατηρητές πρότειναν να διεξαχθούν οι εκλογές στις 31 Μαρτίου 1946 ενώ οι ίδιοι είχαν διαπιστώσει ότι οι συνθήκες δεν ήταν πρόσφορες. Ο Σοφιανόπουλος έσπευσε να ειδοποιήσει της πρεσβείας της χώρας στο εξωτερικό να ενημερώσουν τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις ότι οι παρατηρητές επέβαλαν την ημερομηνία. Οι Βρετανοί αντέδρασαν άμεσα και επέβαλαν στο Σοφιανόπουλο να μεταβάλει την αρχική οδηγία με τη διατύπωση ότι οι παρατηρητές απλώς πρότειναν. Μάλιστα ο Σοφιανόπουλος ζήτησε από τον Έλληνα πρέσβη στη Μόσχα να μην θέσει καν το ζήτημα της αναβολής που ζητούσε η ελληνική κυβέρνηση, μήπως την πρωτοβουλία αναλάβουν οι ίδιοι οι Σοβιετικοί.⁴⁶⁷¹ Όταν, όμως, ο Έλληνας πρεσβευτής συνάντησε τον προτεινόμενο από τους Σοβιετικούς Ρώσο πρέσβη στην Αθήνα, το Ραντιόννοφ και τον κατατόπισε για το ελληνικό αίτημα, ο τελευταίος αρκέστηκε να επισημάνει στον Έλληνα συνάδελφό του ότι η ελληνική κυβέρνηση όφειλε να καταγγείλει εκείνους που την εμπόδιζαν να προχωρήσει σε αναβολή.⁴⁶⁷²

Στις 11 Δεκεμβρίου 1945 ο Windle φεύγοντας από την Αθήνα έφτασε στο Λονδίνο. Στο μεταξύ οι Αμερικανοί πρότειναν σχέδιο σύμφωνα με το οποίο τα μέλη των παρατηρητών δεν έπρεπε να εμπλακούν επ ουδενί στις εκλογικές διαδικασίες. Σε περίπτωση αταξίας και απειλών θα αποσύρονταν από τα εκλογικά τμήματα, αναφέροντας τα γεγονότα στους αρχηγούς των αποστολών. Σύμφωνα με την αμερικανική πρόταση για τα 3.000 περίπου

⁴⁶⁶⁸ AMFOGE. Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, σπ.

⁴⁶⁶⁹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6, Α' πολιτική, 1946, Ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο προς Υπουργείον Εσωτερικών, Γραφείον Υπουργού (Α. Μελάς) αρ. πρωτ. 6478, 22 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁶⁷⁰ FO 371/48287, R 20464/4/19, Mc Neill to War Office, 5 Δεκεμβρίου 1945

⁴⁶⁷¹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.3, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στη Μόσχα προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 26850, 12 Δεκεμβρίου 1945.

⁴⁶⁷² Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.3, σπ., Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στη Μόσχα προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 1241, 14 Δεκεμβρίου 1945.

εκλογικά τμήματα θα χρειάζονταν 100 αμερικανικές, 100 βρετανικές και 40 γαλλικές ομάδες για μια επιτυχή επίβλεψη. Πρότειναν παράλληλα να χωριστεί η Ελλάδα σε πέντε τομείς με κεντρικά Αρχηγείο την Αθήνα και υποεπιτελεία σε Πάτρα, Θεσσαλονίκη και Ηράκλειο.⁴⁶⁷³ Οι παρατηρητές έπρεπε να χρησιμοποιηθούν μια μέρα πριν τις εκλογές για έρευνα των εκλογικών καταλόγων αλλά και των μέτρων που είχαν παρθεί από την κυβέρνηση για αποφυγή ανωμαλιών.⁴⁶⁷⁴

Σύμφωνα πάντα με το αμερικανικό σχέδιο, οι ομάδες που θα συγκροτούνταν για την επίβλεψη εκλογικών τμημάτων έπρεπε να αποτελούνται υποχρεωτικά από έναν αξιωματικό και έναν διερμηνέα, να μην οπλοφορούν, να έχουν κάποια πείρα στη συλλογή και σύνταξη αναφορών. Παράλληλα, έπρεπε να είναι γυμνασιακής μορφώσεως, να έχουν έντονη αίσθηση καθήκοντος και κάποια πείρα στις δημόσιες σχέσεις. Πέρα από αυτά, οι Αμερικανοί πληροφόρησαν το Φόρεϊν Οφίς ότι τους χρειάζονταν 5 εβδομάδες για να σταλεί το προσωπικό στην Ελλάδα, μια εβδομάδα για να γίνει η κατάλληλη πληροφόρηση και τέσσερις εβδομάδες προετοιμασίας πριν τις εκλογές. Θα απαιτούνταν και 2-3 εβδομάδες μετά τις εκλογές. Ο συνολικός χρόνος που θα απασχολούνταν το προσωπικό θα ήταν 12 με 13 εβδομάδες.⁴⁶⁷⁵

Στις 13 Δεκεμβρίου η αμερικανική πλευρά υπέβαλε και δεύτερο σχέδιο στους Βρετανούς σε σχέση με τον καθορισμό των ημερομηνιών αποστολής των παρατηρητών. Σύμφωνα με αυτό, μια πρώτη ομάδα παρατηρητών υπό τον στρατηγό H. Mallony θα έφευγε από τις ΗΠΑ στις 25 Ιανουαρίου και θα έφτανε στην Αθήνα στις 28 για κατόπτευση του χώρου. Στις 18 Φεβρουαρίου θα συγκεντρωνόταν ο κύριος όγκος των παρατηρητών στην Ιταλία. Θα έφτανε στην Αθήνα μέχρι τις 2 Μαρτίου. Στις 10 του ίδιου μήνα θα ξεκινούσαν οι επιχειρήσεις ενώ στις 7 Απριλίου 1946 θα αποχωρούσαν.⁴⁶⁷⁶ Η αμερικανική αυτή «κινητικότητα» εξηγείται από το γεγονός ότι όσο περνούσε ο χρόνος τόσο μεγάλωνε ο φόβος των Αμερικανών σε σχέση με τη μελλοντική έκβαση των πολιτικών διαδικασιών στην Ελλάδα και το ενδεχόμενο να επιβληθεί το ΚΚΕ. Ήταν επομένως αναγκαίο να επισπευτεί η επιτήρηση και η διεξαγωγή των εκλογών.⁴⁶⁷⁷

Οι Βρετανοί συμφώνησαν με το χρονοδιάγραμμα των Αμερικανών μόνο που ο συνολικός αριθμός των Βρετανών παρατηρητών ήταν κατά πολύ

⁴⁶⁷³ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6. σπ. Ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο προς Υπουργείο Εσωτερικών, Γραφείον Υπουργού (Α. Μελάς) αρ. πρωτ. 6478. 22 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁶⁷⁴ FO 371/48287, R 20775/4/19, Allied Commission for Supervision of Election, 4 Δεκεμβρίου 1945. Η αμερικανική αποστολή θα ήταν συνολικά 663 άτομα.

⁴⁶⁷⁵ Ο.π.

⁴⁶⁷⁶ FO 371/48288, R 21204/4/19, FO Minute, 13 Δεκεμβρίου 1945.

⁴⁶⁷⁷ Foreign Relation of US. 1945. VIII. σπ. σ. 286 και 297.

λιγότερος, δηλαδή 112 άτομα, έναντι της πρόβλεψης για την αποστολή περίπου 500 Αμερικανών.⁴⁶⁷⁸ Και η γαλλική όμως αποστολή δεν υπερέβαινε τα 50 άτομα.⁴⁶⁷⁹ Ο μικρός αυτός αριθμός και για τις δύο αποστολές εξηγείτο από τα δεινά οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι δύο χώρες και από την αδυναμία τους να συντηρήσουν μεγαλύτερες αποστολές. Είχε υπολογιστεί ότι τα έξοδα συντήρησης της αμερικανικής αποστολής θα ανέρχονταν σε 900.000 δολάρια. Οι Βρετανοί δεν ήταν διατεθειμένοι να δαπανήσουν ένα τέτοιο ποσό για αυτό αναζητούσαν τρόπους να ελαχιστοποιήσουν τις οικονομικές ανάγκες της αποστολής τους.

Στο Φόρεϊν Οφίς διατυπώθηκε πρόταση να πιεστεί αφενός η ελληνική κυβέρνηση να προσφέρει διευκολύνσεις οικονομικού χαρακτήρα και αφετέρου να χρησιμοποιηθούν όλα τα διαθέσιμα μέσα που είχαν στην κατοχή τους τα εδρεύοντα στην Ελλάδα βρετανικά στρατεύματα. Ακόμα όμως και οι πληρωμές των πολιτών που μετείχαν στην αποστολή και τα χρήματα για τους μεταφραστές θεωρούνταν από τους Βρετανούς επιτελικούς δυσβάσταχτο έξοδο, που δεν ήταν σε θέση να το αντιπαρέλθουν.⁴⁶⁸⁰

Στις 27 Δεκεμβρίου οι Αμερικανοί πρότειναν συνάντηση των επικεφαλής των παρατηρητών στο Λονδίνο για τις 7 Ιανουαρίου, ώστε να διευθετηθούν ζητήματα που είχαν σχέση με την επίβλεψη των ελληνικών εκλογών.⁴⁶⁸¹ Στις 31 Δεκεμβρίου ο Bevin με μνημόνιο καθόρισε τον συνολικό αριθμό των Βρετανών παρατηρητών σε 120 στρατιωτικούς και 130 υπαλλήλους. Αποφασίστηκε να χρησιμοποιηθούν 120 μεταφραστές και να διοριστεί ένας Ταξίαρχος ως αρχηγός του στρατιωτικού σκέλους της αποστολής.⁴⁶⁸²

Τα προβλήματα επιδεινώθηκαν ακόμη περισσότερο όταν οι Νεοζηλανδοί στους οποίους είχαν απευθυνθεί οι Βρετανοί απάντησαν ότι δεν ήταν σε θέση να συμμετάσχουν στην επίβλεψη των ελληνικών εκλογών, λόγω των αλλαγών στην ημερομηνία διεξαγωγής τους αλλά και επειδή βρισκόταν σε εξέλιξη ένα πρόγραμμα επιταχυνόμενου επαναπατρισμού των στρατευμάτων τους που Βρίσκονταν στην Ελλάδα.⁴⁶⁸³

⁴⁶⁷⁸ Οπ.

⁴⁶⁷⁹ FO 371/48288, R 21278/4/19, Report by Allien Mission to Observe Election, 10 Δεκεμβρίου 1945.

⁴⁶⁸⁰ Ήταν τέτοια η βρετανική αδυναμία ώστε για να συμπληρωθεί ένας ευπρόσωπος αριθμός παρατηρητών ζητήθηκε και η συμμετοχή επιπλέον παρατηρητών από τη Νότιο Αφρική. FO 371/ 48288, R 21278/4/19, Williams to P. Duty, 18 Δεκεμβρίου 1945 και FO 371/48289, R 21551/4/19, O.Sargent to G.Sugden, 29 December 1945.

⁴⁶⁸¹ FO 371/48289, R 21551, Mr W.Gallman USA Embassy to Sargent, 27 Δεκεμβρίου 1945.

⁴⁶⁸² FO 371/58667, R 137/1/19, Memorandum by Bevin, 31 Δεκεμβρίου 1945.

⁴⁶⁸³ FO 371/58667, R 333/1/19, Dominion Office, 3 Ιανουαρίου 1946.

Στις 11 Ιανουαρίου 1946 Βρετανοί και Αμερικανοί επικεφαλείς των επιτροπών τους ξεκίνησαν συζητήσεις στο Λονδίνο για την καλύτερη οργάνωση της επιχείρησης σύμφωνα με την αμερικανική πρόταση. Στις συζητήσεις αυτές οι Αμερικανοί διατύπωσαν και επιπλέον προτάσεις. Ζήτησαν από τους Βρετανούς να οριστούν και 6 ειδικοί κοινής γνώμης για την κάθε αποστολή για να βοηθήσουν με επιστημονικές υποδείξεις τους παρατηρητές. Οι Βρετανοί όμως για μια ακόμη φορά πρόταξαν οικονομικούς λόγους και αποφάσισαν να συμπεριλάβουν μόνο έναν ειδικό, τον O. Kempthorne, ο οποίος θα πληρωνόταν με το μισθό αξιωματικού εν ενεργεία στη Βρετανία.⁴⁶⁸⁴

Για το ζήτημα της μισθοδοσίας και συντήρησης των μελών της βρετανικής αποστολής διαμαρτυρήθηκε και ο αρχηγός της βρετανικής αποστολής Windle, υποστηρίζοντας ότι τα χρήματα ήταν λίγα και δε θα αρκούσαν. Εκτός όμως από τα οικονομικά προβλήματα, οι πάντες πλέον δήλωναν ανοικτά ότι οι ομάδες των παρατηρητών δεν επαρκούσαν για το δύσκολο εγχείρημα της επίβλεψης των ελληνικών εκλογών, στο βαθμό που οι παρατηρητές αυτοί ήταν εξαιρετικά λίγοι, δεν ήταν εξειδικευμένοι και δεν είχαν καμιά επαφή με την Ελλάδα, ώστε να επιβλέψουν επαρκώς τις εκλογικές διαδικασίες σε μια χώρα με στοιχειώδες οδικό δίκτυο, χωρίς τηλεπικοινωνίες, με περιοχές της χώρας τελείως απομονωμένες, υπό συνθήκες έντονα προσδιοριζόμενες από τα πολιτικά πάθη.⁴⁶⁸⁵

Για το λόγο αυτό αποφασίστηκε να δοθούν ειδικές διαλέξεις από τις 18 Φεβρουαρίου με θέματα γύρω από την ελληνική γεωγραφία, την ιστορία της χώρας μέχρι τα 1946, την υπάρχουσα πολιτική κατάσταση, το χαρακτήρα και τα έθιμα των Ελλήνων και τη φύση των σχέσεων Ελλάδος και μεγάλων δυνάμεων.⁴⁶⁸⁶ Οι Βρετανοί μάλιστα αποφάσισαν να συμπεριλάβουν στην αποστολή τους και κάποιους πολίτες από το Συντηρητικό Κόμμα της Μεγάλης Βρετανίας, επειδή εκτιμήθηκε ότι ο βασικός όγκος των μελών της αποστολής ανήκε στο χώρο των Εργατικών και πιθανόν να ήγειρε αιτιάσεις μεροληψίας υπέρ των αριστερών και κεντρώων κομμάτων.⁴⁶⁸⁷ Το στρατιωτικό προσωπικό από τις 11 έως της 16 Φεβρουαρίου εκπαιδεύτηκαν στην ανάγνωση χαρτών, σε φυσική εκγύμναση, σε ασκήσεις προσανατολισμού ακόμη και στην εκμάθηση της χρήσης μεταφορικών μέσων.⁴⁶⁸⁸

⁴⁶⁸⁴ FO 371/58668, R 649/1/19, Mr Williams to Wright, 11 Ιανουαρίου 1946..

⁴⁶⁸⁵ US Delegation to Observe Greek Election. FO 371/58671, R 1313/1/19. 9 Ιανουαρίου 1946.

⁴⁶⁸⁶ FO 371/58670, R 1190/1/19, FO Minute. 22 Ιανουαρίου 1946.

⁴⁶⁸⁷ FO 371/58670, R 1203/1/19, FO Minute. 19 Ιανουαρίου 1946.

⁴⁶⁸⁸ AMFOGE, Report of the Allien mission to Observe the Greek Election. οπ.

Οι ομάδες των παρατηρητών, μετά τα βραχύβια αυτά προγράμματα εκμάθησης της ελληνικής πραγματικότητας, άρχισαν να φτάνουν κατά κύματα στην Αθήνα από τα τέλη του Ιανουαρίου 1946. Ο αρχηγός της βρετανικής επιτροπής Windle θα έφτανε στις 15 Φεβρουαρίου 1946. Στη βρετανική αποστολή όπως διαβεβαίωσε η Κυβέρνηση της Νοτίου Αφρικής, θα συμμετείχαν τελικά και οι τρεις αξιωματικοί από τη χώρα αυτή.⁴⁶⁸⁹ Στην Ελλάδα ανακοινώθηκε ότι ο συνολικός αριθμός των ξένων παρατηρητών θα ανερχόταν σε 1.200 και η άφιξή τους θα ολοκληρωνόταν στα τέλη Φεβρουαρίου.⁴⁶⁹⁰

Με βάση τη συμφωνία μεταξύ των επικεφαλής των παρατηρητών⁴⁶⁹¹ θα συγκροτούνταν 100 κινητές μονάδες επίβλεψης για Βρετανία και Αμερική, 40 για τη Γαλλία και θα κινούνταν από κοινού. Τρεις εβδομάδες πριν από τις εκλογές θα επιθεωρούσαν τους εκλογικούς καταλόγους, την ημέρα των εκλογών θα στέλνονταν σε όσο το δυνατόν περισσότερα εκλογικά τμήματα ώστε να συγκεντρώσουν τουλάχιστον ένα δείγμα από αυτά. Οι ομάδες θα συνοδεύονταν από ένα συνολικό αριθμό 200 μεταφραστών.⁴⁶⁹²

Στο μεταξύ το Φόρεϊν Όφισ κατάρτισε έναν κατάλογο οδηγιών προς τους παρατηρητές, με σκοπό την καλύτερη πληροφόρησή τους για την κατάσταση στην Ελλάδα. Ο κατάλογος αυτός περιείχε πληροφορίες για ζητήματα ιστορίας, συμπεριφοράς και αντιλήψεων των Ελλήνων μέχρι και πώς θα μπορούσαν οι παρατηρητές να αξιοποιήσουν τα χρήματά τους στην Ελλάδα. Περιέχονταν και ειδικές πληροφορίες σε σχέση με το πώς έπρεπε να συμπεριφερθούν οι παρατηρητές στους Έλληνες, βασικούς τρόπους χαιρετισμού, λέξεις και στοιχεία από το ελληνικό αλφάβητο. Να σημειωθεί ότι οι πληροφορίες αυτές ήταν ενδεικτικές και του βαθμού άγνοιας της ελληνικής πραγματικότητας από τους παρατηρητές. Υπήρχαν, παραδείγματος χάριν, οδηγίες του τύπου, όταν σας προσφέρουν το χέρι να κάνετε το ίδιο ή να κάνετε παζάρια κλπ.⁴⁶⁹³

Η άφιξη των ξένων παρατηρητών ολοκληρώθηκε σταδιακά μέχρι τη 24-25 Φεβρουαρίου 1946. Ανάμεσα σε αυτούς ήταν και τρεις αξιωματικού

⁴⁶⁸⁹ FO 371/58671, R 1448/1/19, William to Windle, 24 Ιανουαρίου 1946.

⁴⁶⁹⁰ Καθημερινή 24 Ιανουαρίου 1946.

⁴⁶⁹¹ Η συμφωνία υπεγράφη στις 12 Ιανουαρίου 1946 στο Λονδίνο. Report of the Allied mission to Observe the Greek Election. οπ.

⁴⁶⁹² Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6, Α' οπ. Ελληνική πρεσβεία στην Ουάσιγκτον προς Υπουργείον Εξωτερικών και Εσωτερικών, αρ. πρωτ. 371. Ανακοινωθέν του State Department 26 Ιανουαρίου 1946.

⁴⁶⁹³ FO 371/58672, R 1514, FO Minute, 28 Ιανουαρίου 1946.

από τη Νότια Αφρική.⁴⁶⁹⁴ Η συνολική δύναμη της αποστολής ήταν 1115, εκ των οποίων 273 βρετανοί στρατιωτικοί και 21 πολίτες, 164 Γάλλοι στρατιωτικοί και 5 πολίτες και 601 αμερικανοί στρατιωτικοί και 91 πολίτες.⁴⁶⁹⁵

Στις 14 Φεβρουαρίου ανακοινώθηκε ότι το υπουργείο Εσωτερικών, με επικεφαλής τον ίδιο τον υπουργό Χαβίνη, και με συνεργασία των επικεφαλής των επιτροπών των παρατηρητών, συνέταξε το πρόγραμμα εργασιών των επιτροπών μέχρι και την ημέρα της τελικής καταμέτρησης των ψήφων.⁴⁶⁹⁶ Η παρουσία τους θεωρήθηκε από τα παραδοσιακά πολιτικά κόμματα ως εγγύηση για τη διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών.⁴⁶⁹⁷ Ωστόσο, για τον πρωθυπουργό Σοφούλη είχαν ειδικό βάρος, δεδομένου ότι προσπαθούσε να μεταθέσει σε αυτούς την ευθύνη της αναβολής των εκλογών.⁴⁶⁹⁸

Ωστόσο οι επικεφαλής των παρατηρητών εξήγησαν στο Σοφούλη, διαψεύδοντας τους αντίστοιχους υπαινιγμούς των Βρετανών ιθυνόντων, ότι δε θα είχαν καμιά συμμετοχή και ευθύνη σε σχέση με την προσπάθεια της κυβέρνησης στην προετοιμασία και διεξαγωγή των εκλογών.⁴⁶⁹⁹ Απλά θα παρακολουθούσαν χωρίς καμιά επέμβαση στις εκλογικές διαδικασίες και θα ανέφεραν στις κυβερνήσεις τους τα αποτελέσματα των ερευνών και της εποπτείας τους.⁴⁷⁰⁰

Στην πραγματικότητα οι παρατηρητές δεν ήταν σε θέση να εγγυηθούν την ολοκληρωμένη επίβλεψη για την οποία διατείνονταν και αυτό αποτελούσε κοινή συνείδηση στους κόλπους των συμμετεχόντων στις αποστολές.⁴⁷⁰¹ Αφενός επειδή ο αριθμός τους δεν επαρκούσε για την επίβλεψη των εκλογικών τμημάτων της υπαίθρου,⁴⁷⁰² δεδομένου ότι και οι

⁴⁶⁹⁴ Οι τρεις αξιωματικοί ήταν ο J. Pretorius, ο W. Morris και ο P. Strydom. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6, σπ. Ελληνική πρεσβεία στην Πρετώρια προς Υπουργείον Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 192, 8 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁶⁹⁵ Report of the Allied mission to Observe the Greek Election, σπ.

⁴⁶⁹⁶ Βήμα 14 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁶⁹⁷ Ο Τσαλδάρης μιλούσε για την προσφορά των συμμάχων στην πολύπαθη Ελλάδα. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 16, υποφακ. 1, Λόγος στη Θεσσαλονίκη, 8 Μαρτίου 1946.

⁴⁶⁹⁸ Βλ. το κεφάλαιο «Η δεύτερη φάση προετοιμασίας των Εκλογών».

⁴⁶⁹⁹ Να σημειωθεί ότι και οι δεξιές εφημερίδες, προκειμένου να εξαναγκάσουν τους παρατηρητές να αποστασιοποιηθούν από τις επιλογές του Σοφούλη, διέδιδαν ότι υπήρχαν σαφείς προθέσεις από την πλευρά της κυβέρνησης να αναβάλει τις εκλογές με το πρόσχημα ότι αυτό επιζητούσαν οι παρατηρητές. Καθημερινή 14 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁷⁰⁰ FO 371/58677, R 3288/1/19, Leeper to FO, 23 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁷⁰¹ Βλέπε και Γ. Δ. Μαυροκορδάτος, Οι Εκλογές και το Δημοψήφισμα του 1946, σπ. σ. 315.

⁴⁷⁰² Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περιοχή της Βοιωτίας όπου η Νομαρχία Λιβαδειάς είχε πληροφορήσει το Υπουργείο των Εσωτερικών ότι οι παρατηρητές μέχρι τέλη του 1946 δεν είχαν φανεί. γεγονός απαραίτητο για να αντιμετωπιστεί η κατάσταση εκτεταμένης κατατρομοκράτησης των δημοκρατικών ψηφοφόρων που επικρατούσε στην περιοχή. Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 7.6, Πολιτική. Τηλεγράφημα Νομαρχίας Λιβαδειάς προς ΥΠΕΣ, αρ. πρωτ. 278. Τηλεγράφημα της 29ης Ιανουαρίου 1946, Φεβρουάριος του 1946. Να σημειωθεί ότι στις εκλογές η ΗΠΕ

μεταφορές ήταν σχεδόν ανύπαρκτες αλλά και τα προβλήματα με την κατατρομοκράτηση των οπαδών της αριστεράς μεγάλα.⁴⁷⁰³

Αφετέρου επειδή στο ελάχιστο διάστημα που απέμενε από την άφιξή τους στην Ελλάδα μέχρι τις εκλογές έπρεπε, με βάση τους όρους που οι κυβερνήσεις τους είχαν θέσει, να μελετήσουν τα ζητήματα της προετοιμασίας των εκλογών, την επάρκεια και την αμεροληψία των ελληνικών αστυνομικών δυνάμεων, να προβούν σε συστάσεις τεχνικού χαρακτήρα στην ελληνική κυβέρνηση, να επιβλέψουν τη προετοιμασία για τη ψηφοφορία, να ελέγξουν τους εκλογικούς καταλόγους,⁴⁷⁰⁴ να διευθετήσουν θέματα σε σχέση με τη μετακίνηση ψηφοφόρων σε άλλα μέρη. Όπως είχε δηλώσει ο επικεφαλής των αμερικανών παρατηρητών Grady οι παρατηρητές είχαν έλθει στην Ελλάδα όχι για να διενεργήσουν τις εκλογές αλλά για να συντάξουν εκθέσεις σε σχέση με την επάρκειά τους.⁴⁷⁰⁵

Να σημειωθεί ότι οι παρατηρητές αντιμετώπιζαν και σημαντικά προβλήματα με τη γλώσσα, καθώς οι μεταφραστές που είχαν επιστρατευθεί δεν ικανοποιούσαν τις ανάγκες, λόγω της εντύπωσης ότι μεροληπτούσαν. Για το λόγο αυτό οι Γάλλοι παρατηρητές ζήτησαν από το Παρίσι να τους εξασφαλίσει μεταφραστές που δεν θα εμπλέκονταν στις πολιτικές αντιθέσεις στην Ελλάδα. Όπως κοινοποίησε το γαλλικό υπουργείο στην ελληνική πρεσβεία στο Παρίσι θα γινόταν κάθε προσπάθεια να προσληφθούν μεταφραστές και διερμηνείς από Έλληνες που ζούσαν χρόνια στο Παρίσι και θα αποφεύγονταν αντίστοιχοι που θα προέρχονταν από την Ελλάδα.⁴⁷⁰⁶

Σε σχέση μάλιστα με το θέμα αυτό, Βρετανοί και Αμερικανοί έδειξαν ιδιαίτερη προσοχή στην επιλογή των διερμηνέων ώστε να αποφευχθούν τα προβλήματα. Τις πάνω από 2.000 αιτήσεις που υποβλήθηκαν έλεγξαν διεξοδικά οι δύο επιτροπές, όπου αυτοί που επιλέχθηκαν αρχικά έδωσαν συγκεκριμένες εξετάσεις, και οι 114 που επιλέχθηκαν από τους Βρετανούς και οι 110 από τους Αμερικανούς εγκρίθηκαν όχι μόνο αφού ελέγχθηκε η επάρκεια τους στη γλώσσα αλλά και η στάση τους σε σχέση με τα

απέσπασε το 72.5% των ψήφων. Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946. Αθήνα 1947

⁴⁷⁰³ Για το θέμα αυτό το ΕΑΜ εξέδωσε μια αντέκθεση τον Απρίλιο του 1946 ότι οι παρατηρητές ήταν στην ουσία απλοί θεατές της έκρυθμης κατάστασης που επικρατούσε. Πολιτικός Συνασπισμός των Κομμάτων του ΕΑΜ. Αιδώς Αργείοι. Μια Αντέκθεση για τους Ξένους «Παρατηρητάς». Αθήνα, Απρίλιος 1946 *passim*.

⁴⁷⁰⁴ Να σημειωθεί ότι οι ίδιες οι νομαρχίες της χώρας θεωρούσαν ιδιαίτερα δύσκολο να ελεγχθούν οι κατάλογοι στους οποίους αναπόφευκτα θα παρείσφρυναν μη δικαιούμενοι να ψηφίσουν. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 15B, υποφακ.2. Προτάσεις για τὰ κίστη ανασύνταξη του Νομάρχου Αττικής Σπ. Τσακόπουλου. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

⁴⁷⁰⁵ Βήμα 27 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁷⁰⁶ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο. φακ. 7.6. Α' πολιτική. 1946, Ελληνική πρεσβεία στο Παρίσι προς Υπουργείον Εξωτερικών. αρ. πρωτ. 540. 11 Φεβρουαρίου 1946.

τεκταινόμενα. Όπως σημείωνε η έκθεση των παρατηρητών ήταν σχεδόν αδύνατο να βρεθούν τόσοι πολλοί ουδέτεροι Έλληνες αλλά τελικά έγινε δυνατόν να απομονωθούν οι ακροδεξιοί και οι ακροαριστεροί. Να σημειωθεί ότι με τον όρο ακραίοι αριστεροί αποκλείονταν όλοι οι οπαδοί του ΕΑΜ.

Αλλά εκτός από τον μικρό αριθμό παρατηρητών για τις ανάγκες της ελληνικής πραγματικότητας αλλά και των δυσκολιών σε επίπεδο επικοινωνίας, ο τρόπος που επιλέχθηκε να συγκεντρωθούν οι πληροφορίες αναφορικά με τις εκλογές δεν ήταν κατά κανένα τρόπο επαρκής. Σύμφωνα με το σχεδιασμό τα στοιχεία έπρεπε να προέρχονται από κρατικές πηγές, από τους πολιτικούς ηγέτες, από τις εφημερίδες και από τις ίδιες εικόνες που θα σχημάτιζαν κατά τις επισκέψεις τους οι παρατηρητές.

Οι ίδιοι αποδέχονταν ότι η πρακτική αυτή ήταν προβληματική, δεδομένου ότι ήταν δύσκολο να σχηματιστεί γνώμη από ανεξάρτητες πηγές ώστε να σχηματιστεί σαφής εικόνα για τον αριθμό των δικαιούντων να ψηφίσουν, για εκείνους που δεν είχαν καταγραφεί, να διερευνηθεί η γνώμη των απλών πολιτών σε σχέση με το αν ήταν ικανοποιημένοι ή όχι από την προετοιμασία των εκλογών κλπ. Ήταν επομένως απαραίτητο να δοθούν τα σωστά ερωτηματολόγια, να επιλεγούν σωστά οι ερωτηθέντες από όλες τις περιοχές της χώρας, και να διακριβωθούν οι πληροφορίες. Επειδή δεν υπήρχε το απαραίτητο προσωπικό, ούτε και ο επαρκής χρόνος μόνο σχετική μπορεί να ήταν η ακρίβεια των στοιχείων.⁴⁷⁰⁷

Ήταν εξίσου δύσκολο, να γνωμοδοτήσουν, επίσης, για το ζήτημα της ψηφοφορίας των στρατιωτικών, το τι θα γινόταν με τα άτομα που βρίσκονταν υπό νομικής διώξεως, τα μέτρα ασφάλειας κατά την ημέρα των εκλογών, τον τρόπο της ψηφοφορίας, τον προσδιορισμό του χαρακτήρα του Σώματος που θα έκανε την καταμέτρηση, τον τρόπο καταμέτρησης, τι θα γινόταν με τις ενστάσεις ακυρότητας, τη μέθοδο ανακοίνωσης των αποτελεσμάτων.⁴⁷⁰⁸

Ήταν προφανές ότι το έργο της επίβλεψης ήταν δυσανάλογο με τις δυνατότητες των παρατηρητών και με δεδομένο ότι στην Ελλάδα δεν υπήρχε ο ανάλογος διοικητικός μηχανισμός ώστε να διευκολυνθεί το έργο τους. Ακόμη και η απουσία τεχνικών μέσων αποτελούσε παράγοντα αδυναμίας επίτευξης του έργου των παρατηρητών. Αρκετές νομαρχίες της χώρας, ενώ είχαν προετοιμαστεί για το στρατωνισμό παρατηρητών, πληροφορούσαν το ελληνικό υπουργείο των εσωτερικών ότι δεν είχαν

⁴⁷⁰⁷ AMFOGE, Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, σπ.

⁴⁷⁰⁸ FO 371/48288, R 21251/4/19, FO to Athens. 10 Δεκεμβρίου 1945.

τηρηθεί οι προθεσμίες και οι παρατηρητές δεν είχαν εμφανιστεί στις θέσεις τους.⁴⁷⁰⁹

Από την άλλη πλευρά, το σύνολο των παρατηρητών είχε πλήρη άγνοια των ελληνικών θεμάτων,⁴⁷¹⁰ γεγονός που προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν με ειδικές διαλέξεις, επίσης αναποτελεσματικές, όπως ήταν φυσικό για μια χώρα που τα πολιτικά της προβλήματα ήταν σε ακραίο βαθμό περίπλοκα.⁴⁷¹¹ Είναι χαρακτηριστική η άποψη του H. Grady για τα τεκταινόμενα στην Ελλάδα, ότι επουδενί δεν έπρεπε να αφεθούν οι Έλληνες να κάνουν πολιτική και αυτός ήταν ο ρόλος των παρατηρητών.⁴⁷¹²

Ακριβώς για το λόγο ότι οι παρατηρητές εξυπηρετούσαν σε μεγάλο βαθμό το σχέδιο των κυβερνήσεων των χωρών τους να νομιμοποιηθούν οι ελληνικές εκλογές, οι τρεις χώρες έκαναν τα πάντα για να κρατήσουν μακριά από τους παρατηρητές άλλους φορείς παρατήρησης. Όταν στις 23 Φεβρουαρίου 1946 εκδηλώθηκε αίτημα από το γαλλικό κοινοβούλιο να αποσταλεί στην Ελλάδα επιτροπή Γάλλων κοινοβουλευτικών και να έλθει σε επαφή και με τους παρατηρητές της χώρας, το γαλλικό υπουργείο των Εξωτερικών, μετά και από παρέμβαση των άλλων χωρών, απαγόρευσε κάθε επαφή της αποστολής με τους παρατηρητές, για να μην παρεμποδίσουν το έργο τους. Όλο το πρόβλημα ήταν να μην συνταχθεί έκθεση που θα διαφωνούσε με τα πορίσματα των ίδιων των παρατηρητών.⁴⁷¹³

Επιπλέον, όπως η ίδια η έκθεση παρατηρητών παραδεχόταν, είχαν να αντιμετωπίσουν τις παραδοσιακές πολιτικές ιδιομορφίες των Ελλήνων, όπου σε αντιδιαστολή με τα ειωθότα στη Βρετανία και στην Αμερική, στην Ελλάδα υπήρχαν πολλοί μικροί σχηματισμοί με ανεξάρτητους ηγέτες, οι σχέσεις εκπροσώπησης δεν ήταν σταθερές με αποτέλεσμα τις αθρόες μετακινήσεις ψηφοφόρων, οι κυβερνήσεις συνεργασίας πολύ πιθανές και μάλιστα ακόμη και τριών και περισσότερων κομμάτων. Σε συνδυασμό με

⁴⁷⁰⁹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6, σπ. Υπουργείο Εσωτερικών, αρ. πρωτ. 622. Τηλεγράφημα Νομαρχίας Λιβαδειάς, 8 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁷¹⁰ Η έκθεση των παρατηρητών διαμαρτυρόταν ότι ακόμη και οι δεξιές εφημερίδες χαρακτήριζαν τους παρατηρητές "Babies in the Wood", δηλαδή ότι δεν είχαν τις στοιχειώδεις γνώσεις για να ανταποκριθούν στα καθήκοντά τους. AMFOGE Report of the Allien mission to Observe the Greek Election, ο.π. σ.6.

⁴⁷¹¹ Στην πραγματικότητα οι επιτροπές αυτές το μόνο που έκαναν ήταν να προωθούν την πολιτική των κυβερνήσεών τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι το βασικότερο αντεπιχείρημα των συμμάχων στην πρόταση Σοφούλη να αναβάλει για λίγο τις εκλογές ώστε να τις προετοιμάσει καλύτερα ήταν ότι αν συνέβαινε κάτι τέτοιο οι παρατηρητές θα αποχωρούσαν αφού δε μπορούσε να παραταθεί η παραμονή τους στην Ελλάδα. Foreign Relation of US, Diplomatic Papers 1946, vol.VII, The Near East and Africa, Washington DC 1969, σελ. 127 και Πολιτικός Συνασπισμός των Κομμάτων του ΕΑΜ, Αιδώς Αργείοι, Μια αντέκθεση για τους Ξένους «Παρατηρητές», Αθήνα 1946 και Μαύρη Βίβλος του ΕΑΜ, Το Εκλογικό Πραξικόπημα της 31ης Μαρτίου 1946, Αθήνα, Μάιος 1946.

⁴⁷¹² Foreign Relation of US, 1946, σπ. σ. 123.

⁴⁷¹³ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6, σπ. Ελληνική πρεσβεία στο Παρίσι προς Υπουργείον Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 732, 26 Φεβρουαρίου 1946.

την κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα το χειμώνα του 1945-46 και με το προηγούμενο μιας δεκαετίας με δικτατορίες, πόλεμο και κατοχή τα πράγματα ήταν πολύ σύνθετα.

Υπήρχαν στην πραγματικότητα πάνω από 40 πολιτικά κόμματα και οργανώσεις, συνασπισμοί και κινήματα που εκτείνονταν σε όλο το πολιτικό φάσμα από τα δεξιά μέχρι και την άκρα αριστερά και με όλες τις ενδιάμεσες βαθμίδες να αντιπροσωπεύονται στον πολιτικό χάρτη της χώρας. Το μόνο που διευκόλυνε ήταν ότι μπορούσαν να καταταγούν στη σχηματοποίηση που χαρακτήριζε την Ελλάδα, αυτή του διαχωρισμού σε κέντρο. Δεξιά και αριστερά.⁴⁷¹⁴

Παρά τις όποιες επιφυλάξεις, στις 14 Φεβρουαρίου ο πρωθυπουργός Θ. Σοφούλης δέχθηκε σε εθιμοτυπική συνάντηση τους ξένους παρατηρητές. Η συνάντηση αυτή σηματοδοτούσε και τη διαδικασία της μαζικής έλευσης στην Ελλάδα των παρατηρητών. Οι επικεφαλές θα αναχωρούσαν αεροπορικά για τη Νάπολι της Ιταλίας όπου θα γινόταν γενική συγκέντρωση με εκείνους που είχαν αφιχθεί από τις άλλες χώρες και θα προετοιμαζόταν το πρόγραμμα και θα καθοριζόταν οι τεχνικές λεπτομέρειες του έργου τους. Τα μέλη των αποστολών θα συγκροτούσαν 240 ομάδες, με 100 μέλη από τη Βρετανία και 100 από τις Ηνωμένες Πολιτείες και 40 από τη Γαλλία. Όλοι αυτοί θα έρχονταν στην Ελλάδα το πρώτο πενθήμερο του Μαρτίου του 1946, αφού προηγούνταν ταχύρυθμη εκπαίδευση τους στη Νάπολη.

Βάσει του σχεδίου οι παρατηρητές αναπτύχθηκαν σε 5 εκλογικές περιοχές με έδρες την Αθήνα, τα Χανιά, την Τρίπολη, την Πάτρα και τη Θεσσαλονίκη. Από τις 240 ομάδες οι 96 θα τοποθετούνταν στην Αθήνα, οι 14 στο Ηράκλειο, 24 στην Τρίπολη, 48 στην Πάτρα και 58 στη Θεσσαλονίκη.⁴⁷¹⁵ Θα έφεραν περιβραχιόνια με κυανή γλαύκα ώστε να αναγνωρίζονται και την ημέρα των εκλογών θα ξεκινούσαν από τις έδρες τους και θα έκανα αιφνιδιαστικές επισκέψεις σε περισσότερα από 3.000 εκλογικά τμήματα. Θα υπήρχαν 240 διερμηνείς, ένας για κάθε ομάδα, κάποιες εφημερίδες σημείωναν ότι υπήρχε ανταγωνισμός δεξιάς και αριστεράς και για το θέμα των διερμηνέων ώστε να επηρεάσουν κατάλληλα τους παρατηρητές.⁴⁷¹⁶

Την επιχείρηση θα συντόνιζαν 8 Άγγλοι επιτελικοί αξιωματούχοι με επικεφαλής τον υποστράτηγο S. Dumbreck. Θα χρησιμοποιούσαν στρατιωτικά οχήματα μεταφοράς και σε κάποιες περιπτώσεις και ατμάκατους για τα νησιά. Οι ελληνικές εφημερίδες σημείωναν μάλιστα ότι το γεγονός ότι ήταν σε μεγάλο βαθμό πολίτες και όχι στρατιωτικοί

⁴⁷¹⁴ AMFOGE, Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, οπ. σ. 14.

⁴⁷¹⁵ οπ.

⁴⁷¹⁶ Βήμα 24 Φεβρουαρίου 1946.

δυσχέραινε την κατάσταση και την αποτελεσματικότητα τους.⁴⁷¹⁷ Στην πραγματικότητα, για όλη Μακεδονία υπήρχαν μόνο 58 ομάδες ενώ για όλη την Κρήτη και τα νησιά 14.

Το τελικό σχέδιο οργάνωσης της αποστολής προέβλεπε ένα κεντρικό συντονιστικό γραφείο που θα αποτελούνταν από τους τρεις επικεφαλείς των αποστολών με έδρα την Αθήνα. Ο αρχηγός της κάθε αποστολής θα γινόταν πρόεδρος του συντονιστικού αυτού οργάνου εκ περιτροπής. Επιπλέον θα υπήρχε το κεντρικό τμήμα του πολιτικού προσωπικού της αποστολής που θα υπαγόταν στο κεντρικό συντονιστικό γραφείο που θα αποτελούνταν από μια γραμματεία, ένα τεχνικό και σχεδιαστικό τομέα, ένα τομέα πολιτικής οργάνωσης, ένα τομέα αναφορών, ένα τομέα διερμηνέων και ένα τμήμα Τύπου. Θα υπήρχε επίσης ένα μεικτό στρατιωτικό επιτελείο αποτελούμενο από ένα επιτελικό γραφείο, το οποίο θα ήταν αρμόδιο για την εφαρμογή του προγράμματος που θα είχε σχεδιάσει οι επιτροπές καθώς και ένα τμήμα διοίκησης, επιφορτισμένο με το ζήτημα εφοδιασμού, επικοινωνιών και στρατωνισμού.⁴⁷¹⁸

Οι παρατηρητές αυτοί, όπως υπογράμμιζαν οι δεξιές εφημερίδες δεν θα είχαν την αρμοδιότητα για νέα αναβολή των ελληνικών εκλογών.⁴⁷¹⁹ Οι ίδιοι οι παρατηρητές υποχρεώθηκαν με δηλώσεις του να δηλώσουν σε συνέντευξη τύπου ότι δεν αποτελούσε μέρος του έργου τους να ορίσουν το χρόνο των εκλογών που ήταν αποκλειστικά κυβερνητική υπόθεση.⁴⁷²⁰ Η σημασία της παρουσίας των επιτροπών των παρατηρητών ως προς την επικύρωση των διαδικασιών φάνηκε ιδιαίτερα στις 19 Μαρτίου, όταν ο Σοφούλης έκανε την αμφιλεγόμενη δήλωση ότι οι εκλογές θα αναβάλλονταν μόνο εάν υπήρχε τεχνικό κώλυμα. Ακόμη και διεθνή πρακτορεία όπως το Ρώυτερ σημείωνε ότι τα πάντα εξαρτώντας από τις δυσμενείς ή όχι εκθέσεις των παρατηρητών.⁴⁷²¹

Ο τρόπος με τον οποίο θα συγκέντρωναν τα στοιχεία για να καταλήξουν στις εκθέσεις τους αφορούσαν, εκτός από τη συγκέντρωση γνώμων από τους υπευθύνους της καταγραφής των ψηφοφόρων στους εκλογικούς καταλόγους και την κατά τόπους επόπτευση στα κέντρα σύνταξης των εκλογικών καταλόγων, τις συνεντεύξεις από αντιπροσώπους των πολιτικών κομμάτων και την συγκέντρωση πληροφοριών από τους

⁴⁷¹⁷ Καθημερινή 24 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁷¹⁸ AMFOGE, Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election. οπ.

⁴⁷¹⁹ Καθημερινή 15 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁷²⁰ Οι ίδιοι οι παρατηρητές στις εκθέσεις τους τόνιζαν ότι δεν είχαν με κανένα τρόπο ένα τέτοιο στόχο. AMFOGE Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election. οπ.

⁴⁷²¹ Όπως σημειώνει ο Γ. Μαυρογορδάτος, αυτό που επιζητούσαν ο διεθνής παράγοντας από τους παρατηρητές ήταν να προμηθεύσει απλώς μια έκθεση ώστε να δικαιολογηθεί πειστικότερα η αρτιότητα στην διενέργεια των εκλογών. Γ. Μαυρογορδάτος, Οι Εκλογές και το Δημοψήφισμα ο.π. σ. 322.

ίδιους τους εκλογείς με επίσκεψη στις ίδιες της οικίες τους. Με βάση τις δυνατότητες της η επιτροπή επισκέφθηκε 1.450 κέντρα σύνταξης των καταλόγων, πήρε συνεντεύξεις από 996 εκλογικούς αντιπροσώπους των Λαϊκών, 250 της κεντροδεξιάς, 505 του κέντρου και 830 της αριστεράς. Επισκέφθηκε 2.700 ψηφοφόρους στα σπίτια τους σε 150 πόλεις και χωριά.⁴⁷²²

Να σημειωθεί ότι οι μοναρχικές εφημερίδες είχαν επιδοθεί σε μια προσπάθεια να απομονώσουν τους παρατηρητές από τους αριστερούς πολίτες που διαμαρτύρονταν για τις παρατυπίες της όλης διαδικασίας. Οι αριστερές και οι κεντρώες εφημερίδες πολύ συχνά κατέγραφαν περιπτώσεις όπου δημοκρατικοί πολίτες κακοποιούνταν και συχνά ζητούσαν την προστασία των ίδιων των παρατηρητών επειδή προσέγγιζαν τις επιτροπές για να υποδείξουν τις παρατυπίες αυτές.⁴⁷²³

Μάλιστα, είναι χαρακτηριστικό ότι όταν Εργατικοί βουλευτές ζήτησαν στο βρετανικό κοινοβούλιο να αναθεωρηθεί η στρατηγική σε σχέση με την πρόωρη διεξαγωγή των εκλογών, ο υπουργός Χ. Μακνήλ επικαλέστηκε εκθέσεις των παρατηρητών που μιλούσαν για επαρκείς συνθήκες διεξαγωγής.⁴⁷²⁴ Ειδικά σε σχέση με τους παρατηρητές υπήρχε μεγάλος προβληματισμός στο Λονδίνο, αναφορικά με το πότε θα έπρεπε να δημοσιευτούν οι εκθέσεις των παρατηρητών. Υπήρχε φόβος ότι αν οι εκθέσεις γνωστοποιούνταν με την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων και οι παρατηρητές δήλωναν ότι δεν ήταν δημοκρατική η όλη διαδικασία, τότε στην Ελλάδα θα επικρατούσε χάος.

Ειδικά τη στιγμή που έπρεπε να επιβεβαιωθεί η απόφαση των μεγάλων δυνάμεων κατά της αναβολής των εκλογών που ζητούσε η ελληνική κυβέρνηση, ο Μπέβιν απευθύνθηκε ανοικτά για συνδρομή στον αρχηγό της βρετανικής αποστολής παρατηρητών Windle. Ο τελευταίος συμβούλευε τον Μπέβιν να απαντήσει στον Τύπο, αν αντιμετώπιζε κατηγορίες, ότι όφειλε να αντιμετωπίζει την ελληνική πραγματικότητα με τα κριτήρια της Ελλάδας και όχι μιας ευνοούμενης χώρας και άρα δεν θα μπορούσε να περιμένει κανείς απόλυτη πιστότητα. Επιπλέον, οι κατηγορίες για ψευδείς καταγραφές στους καταλόγους και αδυναμία πραγματικής εκκαθάρισης ήταν υπερβολικές ενώ στην πραγματικότητα κινούνταν στα φυσιολογικά επίπεδα⁴⁷²⁵ και επίσης ότι δεν θα μπορούσε να αποδώσει

⁴⁷²² AMFOGE, Report of the Allied mission to Observe the Greek Election. οπ. Appendix I.

⁴⁷²³ Βήμα 5 Απριλίου 1946.

⁴⁷²⁴ Καθημερινή 19 Μαρτίου 1946.

⁴⁷²⁵ Η Επιτροπή των Παρατηρητών στην Ανακοίνωση της μετά τις εκλογές ωστόσο παρατηρούσε τι οι εκλογικοί κατάλογοι χρειάζονταν αναθεώρηση. Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 70.4 Ανακοινωθέν της Συμμαχικής Αποστολής Παρατηρητών των Ελληνικών Εκλογών, αρ. 8, 11 Απριλίου 1946, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.

κάνει την έκρυθμη κατάσταση στην Ελλάδα μόνο στην τρομοκρατία αλλά και σε εξωπολιτικά αίτια.⁴⁷²⁶

Ακριβώς την ίδια τακτική ακολούθησαν και οι Αμερικανοί σε σχέση με τους παρατηρητές. Το Στειν Ντηπάρτμεντ είχε επιλέξει να αποφύγει να εκτεθεί ότι πίεζε την ελληνική κυβέρνηση υπέρ της διεξαγωγής των εκλογών στις καθορισμένες ημερομηνίες. Ακριβώς για το λόγο αυτό είχε συμφωνηθεί να αναλάβουν την ευθύνη της πίεσης οι παρατηρητές με την έννοια ότι η οποιαδήποτε απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης μπορούσε να έχει επίπτωση στην δυνατότητα των αμερικανών παρατηρητών να επιβλέψουν τις εκλογές. Ο επικεφαλής της επιτροπής Grady θα άφηνε εντέχνως την εντύπωση ότι οι επιτροπή του αδυνατούσε να παρατείνει την διαμονή της στην Ελλάδα.⁴⁷²⁷

Λίγο αργότερα ο αμερικανός υπουργός Εξωτερικών Byrnes δήλωσε ότι, αναφορικά με το θέμα αναβολής των εκλογών, η κυβέρνηση του άφηνε την πρωτοβουλία στην ελληνική, ωστόσο για τεχνικούς λόγους το αμερικανικό υπουργείο επιθυμούσε να διενεργηθούν οι εκλογές το συντομότερο δυνατόν.⁴⁷²⁸ Ο Byrnes ζήτησε από το Ράνκιν να συναντηθεί με το Σοφούλη και να του ανακοινώσει προφορικά ότι οι Αμερικανοί προτιμούσαν να αποφευχθεί η αναβολή αφού δεν ήταν δεδομένη η άδεια του προέδρου Τρούμαν να παραταθεί η παραμονή της επιτροπής στην Ελλάδα.⁴⁷²⁹ Όταν και αυτό δεν θεωρήθηκε επαρκές για να πειστεί ο Σοφούλης, Βρετανοί και Αμερικανοί μεθόδευσαν δήλωση των παρατηρητών ότι βάσει της έρευνας τους τηρούνταν όλες οι προϋποθέσεις για να διεξαχθούν τίμιες εκλογές στις καθορισμένες ημερομηνίες.

Στις 27 Φεβρουαρίου 1946 οι παρατηρητές επισκέφτηκαν το Σοφούλη και του ζήτησαν εξηγήσεις για δηλώσεις που είχε κάνει ότι κατά βάση στην Ελλάδα οι εκλογές δεν θα ήταν τίμιες. Οι παρατηρητές απέσπασαν τη διαβεβαίωση του Σοφούλη ότι οι δηλώσεις του είχαν παρερμηνευτεί. Στις 7 Μαρτίου 1946 οι παρατηρητές εξασφάλισαν και τη διαβεβαίωση του Δαμασκηνού ότι οι εκλογές θα διεξάγονταν κανονικά στις 31 Μαρτίου 1946 ενώ την επόμενη μέρα ο F. Wingent, γενικός γραμματέας της επιτροπής των παρατηρητών επισκέφθηκε το υπουργείο Εσωτερικών όπου διευθετήθηκε το θέμα της έναρξης και της λήξης της εκλογικής καμπάνιας, τη δυνατότητα να ψηφίσουν εκείνοι τους οποίους απασχολούσε η επιτροπή-το αρνήθηκε το

⁴⁷²⁶ FO 371/58682 R 4891 Norton to FO. 27 Μαρτίου 1946.

⁴⁷²⁷ FRUS. Diplomatic Papers. 1946. σπ. VII. Rankin to Byrnes 11 Μαρτίου 1946.

⁴⁷²⁸ FRUS. Diplomatic Papers. σπ. Byrnes to Rankin 19 Μαρτίου 1946.

⁴⁷²⁹ FRUS. Diplomatic Papers. σπ. Byrnes to Rankin 21 Μαρτίου 1946.

υπουργείο-και το θέμα της ψηφοφορίας των φυλακισμένων που δεν είχαν καταδικαστεί⁴⁷³⁰ και το οποίο επίσης απορρίφθηκε.⁴⁷³¹

Να σημειωθεί ότι ειδικά στην αμερικανική επιτροπή παρατηρητών είχαν παρατηρηθεί και διαφωνίες ως προς τα πορίσματα της επιτροπής. Εκτός από την Ε. Μόντι που ανακλήθηκε λόγω των διαφωνιών της σε σχέση με την κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα,⁴⁷³² κύρια εστία διαφωνιών ήταν ο καθηγητής Νόϋμαν, αυθεντία σε ζητήματα στατιστικής, που όπως σημείωνε η γυναίκα του Όλγα είχε διαμαρτυρηθεί για το γεγονός ότι αρκετοί εκλογείς είχαν καταγραφεί στους καταλόγους ακόμη και 25 φορές. Η επίσημη εκδοχή του επικεφαλής των παρατηρητών Grady ήταν ότι ο εν λόγω καθηγητής αναμιγνυόταν με απαράδεκτο τρόπο στα ελληνικά πολιτικά πράγματα. Για το λόγο αυτό διατάχθηκε στις 19 Μαρτίου να επιστρέψει στη χώρα του.⁴⁷³³

Ειδικά σε σχέση με το ζήτημα αυτό, η ίδια η έκθεση των παρατηρητών για τις εκλογές, ανέφερε ότι επρόκειτο για μια παντελώς αβάσιμη κατηγορία που είχε ως στόχο της να γελοιοποιήσει την επιτροπή των παρατηρητών για να εξυπηρετήσει τα σχέδια της αριστεράς. Για την επιτροπή οι αριστερές εφημερίδες αγνοούσαν τις επίσημες ανακοινώσεις των παρατηρητών, αν και οι υπόλοιπες εφημερίδες στηρίζονταν σε αυτές.⁴⁷³⁴

Συν τοις άλλοις το νομικό καθεστώς που είχε παραχωρηθεί στους παρατηρητές χαρακτήριζε μια χώρα απόλυτα εξαρτημένη, καθώς η συμφωνία με την ελληνική κυβέρνηση προέβλεπε, σύμφωνα με τους «κείμενους νόμους», ότι τα στρατεύματα που βρίσκονταν στη χώρα ύστερα από τη ρητή συναίνεσή της δεν υπόκειντο στην εξουσία του ελληνικού κράτους και εξαιρούνταν της ποινικής δικαιοδοσίας του.⁴⁷³⁵

Σύμφωνα με την διευθέτηση που έγινε στις 23 Ιανουαρίου 1946, με βάση την επιθυμία των πρέσβων των χωρών που είχαν συγκροτήσει τις αποστολές, για όλες τις υποθέσεις των παρατηρητών θα γνωμοδοτούσαν τα

⁴⁷³⁰ Σύμφωνα με ανακοίνωση του υπουργού Δικαιοσύνης Κ. Ρέντη, ο συνολικός αριθμός των υπό δίωξη, συμπεριλαμβανομένων και των προσώπων που κρατούνται προληπτικώς υπερέβαινε πιθανόν τους 80000. Ελευθερία 11 Δεκεμβρίου 1945. Οι Times μιλούσαν για πολύ περισσότερα πρόσωπα πέραν εκείνων που κρύβονταν στα βουνά και η εφημερίδα πιθανολογούσε ότι υπερέβαιναν τις 150000. Times 12 Ιανουαρίου 1946. Ακόμη και ο Λήπερ θεωρούσε τον αριθμό των διωκόμενων ως υπερβολικό. FO 371/48288 R 20809. Leeper to FO 11 Δεκεμβρίου 1946.

⁴⁷³¹ AMFOGE Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election. οπ.

⁴⁷³² Ριζοσπάστης 29 Μαρτίου 1946.

⁴⁷³³ San Francisco News, 28 Μαρτίου 1946 αναδημοσίευση στο Ριζοσπάστη 29 Μαρτίου 1946.

⁴⁷³⁴ AMFOGE, Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election. οπ.

⁴⁷³⁵ Να σημειωθεί ότι το πνεύμα της αντιμετώπισης των παρατηρητών από αρκετούς έλληνες πολιτικούς, ιδίως της δεξιάς, ήταν ότι οι παρατηρητές ήταν πηγή κάθε εγγύησης και νομιμότητας. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 16, υποφακ. 1. Ομιλία Τσαλδάρη στην Πάτρα 24 Μαρτίου 1946.

στρατιωτικά δικαστήρια της χώρας προέλευσης.⁴⁷³⁶ Έτσι όταν ένας Αμερικανός παρατηρητής, πιθανόν μεθυσμένος, παρέσυρε και σκότωσε με το αυτοκίνητο του δύο γέροντες, στις 17 Μαρτίου 1946, το υπουργείο των Εξωτερικών ζήτησε από το Πρωτοδικείο της Τρίπολης που είχε αναλάβει τη δικαστική διερεύνηση να κηρύξει ως απαράδεκτη τη δίωξη αυτή.⁴⁷³⁷

Το έργο των παρατηρητών με βάση τις επιταγές του αρχικού σχεδίου ξεκίνησε στις 10 Μαρτίου εγκαινιάζοντας το τμήμα των υποχρεώσεων που είχε αναλάβει η επιτροπή των παρατηρητών για την προεκλογική περίοδο. Το πρώτο αυτό μέρος ολοκληρώνονταν στις 27 Μαρτίου, όπου οι παρατηρητές επισκέφθηκαν 1556 σημεία σύνταξης εκλογικών καταλόγων. Την ημέρα των εκλογών σε 105 εκλογικά τμήματα οι επιτροπές έμειναν όλη μέρα επιβλέποντας την διαδικασία ενώ οι κινητές μονάδες επισκέφθηκαν 708 περιοχές. Η καταμέτρηση των ψήφων επίσης αποτέλεσε αντικείμενο επίβλεψης σε 105 σημεία.⁴⁷³⁸

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι παρατηρητές επέβλεψαν σε επίπεδο επισκέψεων μόνο 708 τμήματα και συστηματικά 105 σε ένα σύνολο 3.398 τμημάτων στα οποία διεξήχθησαν εκλογές. Από το σύνολο των επισκέψεων 305 έγιναν στην περιοχή όπου επόπτευε το τμήμα που είχε ως κέντρο την Αθήνα ενώ μόνο 66 στην δυτική Πελοπόννησο και την Ήπειρο.⁴⁷³⁹ Ο τομέας των παρατηρητών που έδρευε στη Θεσσαλονίκη επισκέφθηκε μόνο 177 τμήματα. Τα σταθερά τμήματα ήταν μόνο 35 για την περιοχή Αθηνών, 8 για την Κρήτη και 31 για τη Μακεδονία.⁴⁷⁴⁰

⁴⁷³⁶ Υπουργείο Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6, οπ. McVeagh προς Υπουργείον Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 18, 23 Ιανουαρίου 1946.

⁴⁷³⁷ Υπουργείο Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο, φακ. 7.6, οπ. Πρωτοδικείο Τρίπολης προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 33, 4 Ιανουαρίου 1947.

⁴⁷³⁸ AMFOGE Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, οπ.

⁴⁷³⁹ Μάλιστα ήταν και οι περιοχές εκείνες που η επιτροπή ανακοίνωσε ότι υπήρχαν και τα περισσότερα προβλήματα σε σχέση με συστηματικό εκφοβισμό της αριστεράς. Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 70.4 Ανακοινωθέν της Συμμαχικής Αποστολής Παρατηρητών των Ελληνικών Εκλογών, αρ. 8, 11 Απριλίου 1946. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.

⁴⁷⁴⁰ AMFOGE. Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, Department of State, USA, 11 Ιουνίου 1946.

Κεφάλαιο 17

Το Εκλογικό Σύστημα

Η προετοιμασία των εκλογών δεν αφορούσε μόνο ζητήματα που σχετίζονταν με την ανασύνταξη των εκλογικών καταλόγων και τη διαμόρφωση των προϋποθέσεων ώστε να λειτουργήσει ο εκλογικός κρατικός μηχανισμός. Εξίσου ακανθώδες πρόβλημα ήταν και η επιλογή του εκλογικού συστήματος με βάση το οποίο θα διεξάγονταν οι εκλογές, αφού θα καθόριζε και το είδος των πολιτικών συσχετισμών που θα διαμορφώνονταν στο μεταπολεμικό κοινοβούλιο αλλά πιθανόν και την ίδια τη μορφή του πολιτικού συστήματος.⁴⁷⁴¹

Μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, στην πολιτική ζωή της χώρας χρησιμοποιήθηκαν και τα δύο βασικά μοντέλα εκλογικών συστημάτων, δηλαδή το πλειοψηφικό και το αναλογικό. Πέρα από το γεγονός ότι το είδος του εκλογικού συστήματος ήταν καθοριστικό στη διαμόρφωση της μετεκλογικής πολιτικής σκηνής, ήταν επίσης καταλυτικός παράγοντας της ευστάθειας των κυβερνήσεων που αναδεικνύονταν μετά τις εκλογές.⁴⁷⁴²

Το μεν πλειοψηφικό σύστημα, στις περιπτώσεις που ίσχυσε, προκάλεσε αστάθεια, επειδή απέκλειε κατ' ουσία από την άσκηση της πολιτικής εξουσίας τα μειοψηφούντα κόμματα ενώ και το αναλογικό, όταν εφαρμόστηκε στις εκλογές του 1936, δεν απέδωσε μια σταθερή κυβέρνηση με αποτέλεσμα την παρατεταμένη πολιτική κρίση που κατέληξε στη δικτατορία Μεταξά.⁴⁷⁴³

Οι Βρετανοί που ήθελαν οπωσδήποτε μια σταθερή κυβέρνηση μετά τις εκλογές του 1946 ευνοούσαν το πλειοψηφικό σύστημα. Παράλληλα, θα συνέτεινε στην κατεύθυνση της επίτευξης μιας συμμαχίας μεταξύ των φιλοβασιλικών και των δημοκρατικών κομμάτων ώστε να μην αποκλειστεί καμία από τις φιλοβρετανικές πολιτικές δυνάμεις από το μελλοντικό κοινοβούλιο. Με τον τρόπο αυτό θα επιτυγχανόταν ο βασικός στόχος της βρετανικής πολιτικής, δηλαδή η διαμόρφωση ενός αντιεαμικού εκλογικού μετώπου που θα στερούσε από την αριστερά τη δυνατότητα να εκφράσει τη δύναμή της κοινοβουλευτικά.

⁴⁷⁴¹ Είναι χαρακτηριστική η εξέλιξη των πραγμάτων μετά τη νίκη του Π. Τσαλδάρη, προέδρου των Λαϊκών στις εκλογές του 1935 που έγιναν με πλειοψηφικό. Αντί να σταθεροποιήσουν τον πολιτικό συσχετισμό προκάλεσαν μια γενικευμένη αστάθεια. Μια σειρά στρατιωτικών κινημάτων βενιζελικής προέλευσης οδήγησαν στην επικράτηση του Γ. Κονδύλη και το νόθο δημοψήφισμα του 1935, βλ. Σ.Π. Λιναρδάτος, Πώς Εφτάσαμε στην 4η Αυγούστου, Αθήνα 1965 σ. 110-117.

⁴⁷⁴² Ζ. Μενιώ, Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα, οπ. σ. 522.

⁴⁷⁴³ Για το θέμα αυτό, βλ. και Γ. Δάφνη Η Ελλάς μεταξύ δύο Πολέμων, οπ. τομ. Β σ. 430 κ.ε

Όμως, ο αποκλεισμός της Αριστεράς από το κοινοβούλιο θα έδινε λαβές στην προπαγάνδα των κομμάτων του ΕΑΜ ότι μεθοδευόταν στην Ελλάδα εκλογικό πραξικόπημα, ενώ υπήρχε και ο αντικειμενικός κίνδυνος να υποχρεωθεί το Κ.Κ.Ε από την αντιεαμική πλειοψηφία να προσφύγει σε βίαιες λύσεις για να επιβιώσει πολιτικά στη μεταπολεμική σκηνή. Παράλληλα, ένας τέτοιος πολιτικός αποκλεισμός θα ήταν αντίθετος με τα παγκόσμια τεκταινόμενα που ωθούσαν στη δημιουργία ισχυρών κοινοβουλευτικών αντιπροσωπεύσεων για τα κινήματα της Αντίστασης, γεγονός που θα υποχρέωνε τους Βρετανούς σε μια παρατεταμένη απολογία για τη διαμόρφωση των πολιτικών εξελίξεων στην Ελλάδα.

Αντίθετα, η υιοθέτηση του αναλογικού συστήματος θα μπορούσε να εξασφαλίσει μια δίκαιη αντιπροσώπευση των πολιτικών δυνάμεων στο μελλοντικό κοινοβούλιο, να ενσωματώσει ομαλά το ΕΑΜ στη δημόσια πολιτική ζωή και να βοηθήσει να γίνουν αποδεκτές από την διεθνή κοινή γνώμη οι εκλογές. Επειδή όμως, υπήρχε ο προφανής κίνδυνος να αποκτήσει το ΚΚΕ, ακόμα και με μικρή αντιπροσώπευση, ρυθμιστικό ρόλο στο σχηματισμό των μετεκλογικών κυβερνήσεων, γιαυτό οι Βρετανοί εκτιμούσαν ότι το πλειοψηφικό ήταν τελικά η καλύτερη δυνατή επιλογή, παρά τους κινδύνους που ενείχε.

Από την πλευρά τους τα ελληνικά πολιτικά κόμματα είχαν θέσει ως βασικό άξονα της πολιτικής τους αντιπαράθεσης το ζήτημα του εκλογικού συστήματος, περιπλέκοντας ακόμα περισσότερο τα πράγματα. Γιατί εκτός από τα κόμματα που συγκροτούσαν τον εαμικό πολιτικό συνασπισμό, που για λόγους αρχής είχαν ταχθεί υπέρ του αναλογικού⁴⁷⁴⁴ και τους Λαϊκούς που, πιστεύοντας ακράδαντα στην εκλογική τους επιτυχία,⁴⁷⁴⁵ ήθελαν το πλειοψηφικό ώστε να σχηματίσουν αμιγώς φιλοβασιλική κυβέρνηση και να επαναφέρουν τον Γεώργιο Β' στην Ελλάδα,⁴⁷⁴⁶ στους κόλπους του διασπασμένου «Κέντρου» βρισκόταν σε εξέλιξη μια γενικευμένη φιλονικία και μια διαρκής αστάθεια ως προς τις επιλογές γύρω από το θέμα αυτό.⁴⁷⁴⁷

⁴⁷⁴⁴ Μνημόνιο του ΕΑΜ προς Δαμασκηνό, 31 Αυγούστου 1945, Ελεύθερη Ελλάδα 1 Σεπτεμβρίου 1945.

⁴⁷⁴⁵ Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 7, υποφ. 1, Επιστολή προς Δαμασκηνό από ΔΕ των Λαϊκών, 27 Αυγούστου 1945 Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁴⁷⁴⁶ Ελληνικό Αίμα 3 Σεπτεμβρίου 1945 και FO 371/48278 R 14861 Mr Caccia προς FO, 4 Σεπτεμβρίου 1945.

⁴⁷⁴⁷ Οι Λαϊκοί μάλιστα υποστήριζαν ότι η αστάθεια που παρατηρούνταν στους κόλπους του αστικού πολιτικού κόσμου εξαιτίας των διαφορών στην επιλογή του εκλογικού συστήματος, θα μπορούσαν να κοπάσουν μόνο υπό την προϋπόθεση ότι ο Δαμασκηνός προχωρούσε στην πρωτοβουλία να διακοινώσει την επιλογή του υπέρ του πλειοψηφικού. Με τον τρόπο αυτό θα συσφιγγόταν και το αστικό μέτωπο κατά του κομμουνισμού. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 7, υποφ. 1, Σημείωμα Κ. Τσαλδάρη επί Ακροάσεως της Επιτροπής του Λαϊκού Κόμματος την 30η Αυγούστου 1945 για το δημοψήφισμα και το εκλογικό σύστημα. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

Το Κόμμα των Φιλελευθέρων, η ισχυρότερη κεντρώα παράταξη, είχε αναφανδόν ταχθεί υπέρ της αναλογικής δια στόματος του ίδιου του αρχηγού της Θ. Σοφούλη που έσπευσε να διαλύσει την ασάφεια που επικρατούσε στο κόμμα και γύρω από το θέμα αυτό.⁴⁷⁴⁸ Επίλεκτα, όμως, μέλη του κόμματος, μεταξύ των οποίων και ο θεωρούμενος ως αντιπρόεδρος του, Σοφοκλής Βενιζέλος είχαν αντίθετη άποψη.⁴⁷⁴⁹

Ο πρώην πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου είχε συνταχθεί με τους υποστηρικτές του πλειοψηφικού⁴⁷⁵⁰ όπως και το κόμμα των Εθνικών Φιλελευθέρων του Στ. Γονατά που συσπείρωνε τα φιλοβασιλικά στοιχεία του βενιζελικού χώρου, και μάλιστα απειλούσε ότι δεν θα επέτρεπε να παραδοθεί η χώρα στην εξουσία των κομμουνιστών, οι οποίοι με μικρή κοινοβουλευτική αντιπροσώπευση θα αξιοποιούσαν το εκλογικό σύστημα για να καταστρέψουν την πολιτική ευστάθεια της χώρας.⁴⁷⁵¹

Στην ίδια τη Βρετανία, πολιτικοί κύκλοι των Εργατικών συμβούλευαν επί μακρόν την κυβέρνηση Άτλυ να υιοθετήσει το αναλογικό σύστημα, ακόμη και αν οι κομμουνιστές αποκτούσαν ένα ρυθμιστικό ρόλο στο Κοινοβούλιο. Σύμφωνα με τους ίδιους κύκλους, το αναλογικό σύστημα θα εξασφάλιζε πολιτική ηρεμία και δυνατότητες συγκρότησης οικουμενικών πατριωτικών κυβερνήσεων, σε πείσμα των συνθηκών της εποχής και του κλίματος πολιτικής διαίρεσης που επικρατούσε στην Ελλάδα.⁴⁷⁵²

Βεβαίως, οι συντηρητικές δυνάμεις της βρετανικής πολιτικής σκηνής είχαν εντελώς αντίθετη άποψη και ασκούσαν πιέσεις για την επιλογή του πλειοψηφικού. Χαρακτηριστικά ο πρωθυπουργός της Νοτίου Αφρικής Γ. Σματς που παρακολουθούσε με ιδιαίτερη σπουδή τα τεκταινόμενα και είχε στενή σχέση με τον Έλληνα βασιλιά, έθετε ζήτημα τιμής για τη βρετανική πολιτική να κρατηθεί η Ελλάδα στα όρια του δυτικού πολιτικού συστήματος. Σε τηλεγράφημά του προς τον Ε. Bevin, το Βρετανό υπουργό των Εξωτερικών, σημείωσε ότι δεν υπήρχε κανένας λόγος ακόμη και να διευκολυνθούν οι κομμουνιστές να εκπροσωπηθούν στην Ελληνική βουλή, πράγμα που θα συνέβαινε αν επιλεγόταν το αναλογικό σύστημα.⁴⁷⁵³

Το βρετανικό Υπουργείο των Εξωτερικών απάντησε και στις δύο προτάσεις ότι το θέμα ήταν προτιμότερο να αφεθεί στην επιλογή των ελληνικών κυβερνήσεων γιατί μια βρετανική ανάμιξη θα μπορούσε να

⁴⁷⁴⁸ Θ. Σοφούλης, Ανακοινώσεις-και-Ομιλίες-Μετεκλογικά, σπ. Ομιλία της 2 Σεπτεμβρίου 1945.

⁴⁷⁴⁹ Γ. Δαφνής, Σοφοκλής-Ελευθερίου Βενιζέλος, σπ. σ. 368.

⁴⁷⁵⁰ Γ. Παπανδρέου Πολιτικά θέματα-τομ 2, σπ. σ. 72 και Συνοπτικό Σημείωμα Γ. Παπανδρέου στο Δαμασκητό, 30 Αυγούστου 1945, FO 371/48281 R 16464/4/19, 27 Σεπτεμβρίου 1945.

⁴⁷⁵¹ Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων, Μνημόνιο στο Δαμασκητό, 30 Αυγούστου 1945 FO 371/48281 R 16464/4/19, 27 Σεπτεμβρίου 1945 και Βραδυνή 31 Ιουλίου 1945.

⁴⁷⁵² FO 371/48279, R 15679, R Young R. Harvey, S. King Hall, P. A. Harris, 11 Σεπτεμβρίου 1945.

⁴⁷⁵³ FO 371 48284, R 18540/4/19 South Africa to Bevin, 4 Οκτωβρίου 1945.

προκαλέσει σημαντικές αντιδράσεις από την πλευρά εκείνων που θα θίγονταν.⁴⁷⁵⁴ Εντούτοις ο ίδιος ο Bevin, που υποστήριζε το πλειοψηφικό, πίστευε ότι τελικά το πρόβλημα θα παρακάμπτονταν, αν με κατάλληλους χειρισμούς της βρετανικής πολιτικής Φιλελεύθεροι και Λαϊκοί προέβαιναν σε αμοιβαίες υποχωρήσεις.⁴⁷⁵⁵

Όμως τα παραδοσιακά πολιτικά κόμματα δεν έδειχναν διατεθειμένα να συμφωνήσουν, υλοποιώντας τις βρετανικές επιθυμίες. Ακόμα και η πρόταση του Π. Κανελλόπουλου επί των ημερών της πρωθυπουργίας του να συνδιαμορφωθεί, στο πλαίσιο μιας κοινής συμφωνίας των κομμάτων, ένα μικτό σύστημα, έπεσε στο κενό.⁴⁷⁵⁶ Σημαντικό ρόλο στην αδυναμία να εξασφαλιστεί μια συμφωνία των κομμάτων γύρω από το θέμα αυτό έπαιξε και ο Γεώργιος Β',⁴⁷⁵⁷ που θεωρώντας το ζήτημα του εκλογικού συστήματος καθοριστικό για το μέλλον του Δημοψηφίσματος, πίεζε τους Λαϊκούς να διατηρήσουν μια αδιάλλακτη, υπέρ του πλειοψηφικού, στάση.⁴⁷⁵⁸

Οι διαφωνίες Λαϊκών και Φιλελευθέρων σε σχέση με το εκλογικό σύστημα καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό και όλες τις διεργασίες που έλαβαν χώρα για το σχηματισμό νέας κυβέρνησης μετά την παραίτηση Βούλγαρη στις 8 Οκτωβρίου 1945. Η αποτυχία του Σοφοκλή Βενιζέλου να σχηματίσει κυβέρνηση συνεργασίας με τους Λαϊκούς οφειλόταν κυρίως στην αντίδραση του Σοφούλη που διακοίνωσε, εκθέτοντας τον αντιπρόεδρο του κόμματός του, ότι καμία συμφωνία δεν μπορούσε να επιτευχθεί με τους Λαϊκούς πάνω στο θέμα του εκλογικού συστήματος.⁴⁷⁵⁹ Το γεγονός αυτό προκάλεσε μια ακόμη κρίση στους κόλπους των Φιλελευθέρων αφού ο Βενιζέλος, υποστηρικτής του πλειοψηφικού, υπέβαλε την παραίτησή του από τη θέση του αντιπροέδρου του κόμματος.⁴⁷⁶⁰

Οι Βρετανοί, από την πλευρά τους, έβλεπαν καθαρά ότι το ζήτημα του εκλογικού συστήματος αποτελούσε ανασταλτικό παράγοντα για την ομαλή εξέλιξη των πολιτικών πραγμάτων και παράγοντα αποσύνθεσης των σχεδίων για την επίτευξη μιας ευρύτατης αστικής συμμαχίας. Ο R. Young, στέλεχος του κόμματος των Εργατικών, με μνημόνιό του συμβούλεψε το Bevin να επεμβεί υπέρ της αναλογικής, του συστήματος που είχε υιοθετηθεί

⁴⁷⁵⁴ Οπ.

⁴⁷⁵⁵ Αυτό ήταν και το περιεχόμενο του μηνύματος που είχε στείλει ο Γεώργιος στο Διαμασκητό αναφορικά με το εκλογικό σύστημα αφού μόνο το πλειοψηφικό μπορούσε να εξασφαλίσει σταθερότητα και με υπηρεσιακή ακόμη κυβέρνηση. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946. Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 8062, 13 Οκτωβρίου 1945.

⁴⁷⁵⁶ FO 371/48285 R 19662/4/19 Leeper to FO, 16 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁷⁵⁷ FO 371/48281 R 16589. King George of Greece, 22 Σεπτεμβρίου 1945.

⁴⁷⁵⁸ Π. Πιπινέλης, Γεώργιος Β', οπ. σ. 180.

⁴⁷⁵⁹ Βήμα 25 Οκτωβρίου 1945 και Γ. Δαφνής, οπ. σ. 360.

⁴⁷⁶⁰ Γ. Δαφνής, Σοφοκλής Ε. Βενιζέλος, οπ. σ. 362.

από μια σειρά χώρες μετά τον πόλεμο, όπως τη Γαλλία, την Ουγγαρία, τη Νορβηγία τη Δανία, την Ολλανδία και το Βέλγιο. Υπενθύμισε μάλιστα στο Βρετανό υπουργό ότι και το ίδιο το κόμμα των Εργατικών, στο συνέδριό του το Δεκέμβριο του 1944 είχε ταχθεί υπέρ της ιδέας μιας κυβέρνησης συνεργασίας με τους Συντηρητικούς και εναντίον των πλειοψηφικών λύσεων.⁴⁷⁶¹

Ωστόσο, στο βρετανικό επιτελείο εξακολουθούσε να επικρατεί η άποψη ότι το πλειοψηφικό ήταν η ενδεδειγμένη λύση. Στις 22 Νοεμβρίου το Φόρεϊν Όφισ πληροφόρησε το Βρετανό υφυπουργό H. MacNeill, που βρισκόταν στην Ελλάδα για να διευκολύνει τις διαδικασίες για το σχηματισμό κυβέρνησης, ότι οι εκλογές έπρεπε να γίνουν πάσει θυσία με το πλειοψηφικό και να πιεστούν οι Φιλελεύθεροι να το αποδεχτούν.⁴⁷⁶²

Όμως, ο Δαμασκηνός, που δέχτηκε να μεσολαβήσει, δεν πέτυχε να πείσει το Σοφούλη, που στο μεταξύ είχε αναλάβει το πρωθυπουργικό χαρτοφυλάκιο. Η ρητή άρνησή του Σοφούλη, κατέστησε σαφές στους Βρετανούς αξιωματούχους ότι δεν υπήρχε πιθανότητα υποχώρησης του γηραιού πρωθυπουργού. Μάλιστα, για να μην προκληθεί νέα κυβερνητική κρίση, ο Bevin ζήτησε από τους Βρετανούς αξιωματούχους να μην γνωστοποιηθεί στο Σοφούλη ότι οι Βρετανοί ήταν υπέρ του πλειοψηφικού. Αντιλαμβανόμενος το αδιέξοδο ζήτησε από την βρετανική πρεσβεία να μάθει, αν υπήρχε τουλάχιστον κάποιο σημείο σύμπτωσης σε ένα είδος μεικτού συστήματος.⁴⁷⁶³

Μπροστά στην αδυναμία να πειστεί ο Σοφούλης ώστε να αποδεχτεί το πλειοψηφικό, οι Βρετανοί αποφάσισαν, μετά από πρόταση του Λήπερ, να παγώσουν τη συζήτηση γύρω από το θέμα μέχρι να μεταβεί στην Ελλάδα ο Windle, ως επικεφαλής της βρετανικής αντιπροσωπείας των παρατηρητών.⁴⁷⁶⁴ Πράγματι, ο Windle έφτασε στην Αθήνα για να βολιδοσκοπήσει τους Έλληνες πολιτικούς στις 28 Νοεμβρίου 1945. Την επομένη μέρα ο Λήπερ συζήτησε διεξοδικά μαζί του το πρόβλημα του εκλογικού συστήματος, υπογραμμίζοντας στο συνομιλητή του ότι, αν και η κυβέρνηση Σοφούλη είχε ταχθεί υπέρ του αναλογικού, η τελική της απόφαση θα έπρεπε να καθοριστεί ανάλογα με τις συμβουλές που θα έπαιρνε και από τους ξένους παρατηρητές. Σε αυτό ακριβώς το σημείο ο Windle όφειλε να πείσει το Σοφούλη.⁴⁷⁶⁵

⁴⁷⁶¹ FO 371/48285, 19683, Sir R. Young to Bevin, 18 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁷⁶² FO 371/48285 R 19780 FO to Athens, 22 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁷⁶³ FO 371/48285, R 19795 FO to Athens, 23 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁷⁶⁴ FO 371/48286, R 19942 Leeper to FO, 26 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁷⁶⁵ FO 371/48286 R 20294, Leeper to FO, 29 Νοεμβρίου 1945.

Ο Λήπερ κατέστησε σαφές στο Windle ότι η βρετανική πλευρά προτιμούσε το πλειοψηφικό και σε αυτή τη βάση έπρεπε να συζητήσει και ο αρχηγός της ομάδας των Βρετανών παρατηρητών με το Σοφούλη. Όμως, παρότι ο ελιγμός αυτός είχε σχεδιαστεί καλά, και η παρέμβαση αυτή στον Έλληνα Πρωθυπουργό δεν καρποφόρησε. Στις 4 Δεκεμβρίου 1945, ο Σοφούλης ανακοίνωσε ημιεπίσημα ότι οι εκλογές θα διεξάγονταν στις 31 Μαρτίου 1945 με το αναλογικό σύστημα.⁴⁷⁶⁶

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Σοφούλης προσπάθησε να μεταθέσει τις ευθύνες για την επιλογή του εκλογικού συστήματος στους παρατηρητές και τους πρότεινε να αναλάβουν αυτοί την ευθύνη επιλογής του εκλογικού συστήματος. Όμως η ηγεσία τους αρνήθηκε κάθε συζήτηση γύρω από το θέμα,⁴⁷⁶⁷ τονίζοντας ότι αυτό ήταν υπόθεση αποκλειστικά της ελληνικής κυβέρνησης.⁴⁷⁶⁸

Η επιμονή του Σοφούλη, παρόλες τις υποδείξεις των Βρετανών ιθυνόντων οφειλόταν, κατά το Φόρειν Όφισ, στο φόβο του πρωθυπουργού ότι η υιοθέτηση του πλειοψηφικού θα προκαλούσε μια πόλωση μεταξύ κομμουνιστών και βασιλικών, με αποτέλεσμα την περιθωριοποίηση του δημοκρατικού κέντρου και τη διαρροή των οπαδών του προς τους δύο ακραίους πόλους.⁴⁷⁶⁹

Με δεδομένη την αποφασιστικότητα του Σοφούλη και τη ρητή αντίθεση του συνόλου του μετριοπαθούς Κέντρου,⁴⁷⁷⁰ ο Λήπερ πρότεινε στο Φόρειν Όφισ ως προσφορότερη λύση την υιοθέτηση ενός μεικτού συστήματος. Συμβούλευσε μάλιστα, να μην εμπλακεί φανερά η βρετανική πλευρά στο θέμα αυτό ώστε να αποφευχθούν νέες πολιτικές τριβές αλλά να ζητηθεί απλώς από το Σοφούλη να μην προβεί σε καμιά επίσημη ανακοίνωση για το είδος του εκλογικού συστήματος, πριν εξασφαλιστεί μια ευρεία συμφωνία από τον πολιτικό κόσμο της χώρας.⁴⁷⁷¹

Ο Λήπερ συζήτησε το θέμα και με τον πρώην πρωθυπουργό Ε. Τσουδερό. τελευταίος υποστήριξε ότι το αναλογικό είχε το προβάδισμα ως το ισχύον σύστημα, ενώ το πλειοψηφικό μπορούσε να ευνοήσει το ΕΑΜ και το ΚΚΕ σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Πειραιά, περιοχές που η Αριστερά είχε ισχυρή δύναμη. Κατά τον Τσουδερό, ακόμα και οι υποστηρικτές του

⁴⁷⁶⁶ Καθημερινά Νέα 4 Δεκεμβρίου 1945.

⁴⁷⁶⁷ AMFOGE Report by Allien Mission to Observe Greek Election. Washington D. C. 9.11, σ. 131.

⁴⁷⁶⁸ Υπέρ του αναλογικού τάχθηκε στις συζητήσεις με τους παρατηρητές το ΕΑΜ όπως και το ΣΚΕ-ΕΛΔ, ενώ αντίθετα ο Ν. Ζέρβας και ο Γ. Παπανδρέου. οπ

⁴⁷⁶⁹ FO 371/48286 R 20111/4/19 Leeper to FO. 27 Νοεμβρίου 1945.

⁴⁷⁷⁰ Υπέρ του αναλογικού είχαν ταχθεί και οι Τσουδερός, Καφαντάρης, Σοφιανόπουλος και Πλαστήρας. Βλ. και Στ. Γονατάς, Κόμμα των Εθνικών Φιλελευθέρων εκδ. Πολιτικού Γραφείου του Κόμματος Αθήνα 1948 σ. 19-22.

⁴⁷⁷¹ FO 371/48287. R 20464. Leeper to FO. 4 Δεκεμβρίου 1945.

πλειοψηφικού ήταν στην πραγματικότητα διαιρεμένοι.⁴⁷⁷² Άλλωστε και ο ίδιος ο Κ. Τσαλδάρης δήλωσε στις 18 Δεκεμβρίου ότι, αν η κυβέρνηση, επέλεγε το αναλογικό, οι Λαϊκοί θα διαμαρτύρονταν αλλά τελικά θα το αποδέχονταν.⁴⁷⁷³

Οι εξελίξεις αναφορικά με το εκλογικό σύστημα άρχισαν να επιταχύνονται από την στιγμή που ο Σοφούλης τάχθηκε και επίσημα, στις 20 Δεκεμβρίου, υπέρ του αναλογικού.⁴⁷⁷⁴ Τη στιγμή εκείνη ενεπλάκη στην υπόθεση και ο Δαμασκηνός που δήλωσε ότι αντίθετα με την κυβέρνηση εκείνος ήταν υπέρ του πλειοψηφικού.⁴⁷⁷⁵ Ο Σοφούλης υποχρεώθηκε να ανταπαντήσει ότι επρόκειτο για μια προσωπική θέση του Δαμασκηνού που δεν μπορούσε να επηρεάσει την πολιτική της κυβέρνησης.⁴⁷⁷⁶

Η κατάσταση ασάφειας σε σχέση με το εκλογικό σύστημα παρατεινόταν επικίνδυνα και όχι μόνο οι Βρετανοί αλλά και οι Αμερικάνοι άρχισαν να ανησυχούν, ακόμα και για το μέλλον της διεξαγωγής των εκλογών.⁴⁷⁷⁷ Στις 28 Δεκεμβρίου ο Λήπερ τηλεγράφησε στο Φόρειν Όφισ ότι επειδή και οι Λαϊκοί δεν έφερναν σημαντικές αντιρρήσεις σε σχέση με το αναλογικό⁴⁷⁷⁸ ίσως ήταν φρόνιμο, για να αποφευχθούν άλλα προβλήματα, να συγκατανεύσει και η βρετανική πλευρά στη θέση του Σοφούλη.⁴⁷⁷⁹

Έτσι, το Φόρειν Όφισ βλέποντας ότι υπήρχε μια πολύ ισχυρή τάση υπέρ του αναλογικού ζήτησε, στις 4 Ιανουαρίου, από τους πρέσβεις της Βρετανίας στην Ουάσιγκτον και το Παρίσι να βολιδοσκοπήσουν τις συμμαχικές κυβερνήσεις σε σχέση με το αν ήταν πρόσφορο να γίνουν εκλογές με το αναλογικό σύστημα και ανάλογα να συμβουλέψουν την ελληνική κυβέρνηση.⁴⁷⁸⁰ Στο μεταξύ η συνεργασία μεταξύ Λαϊκών και Σοφοκλή Βενιζέλου που δημοσιοποιήθηκε στις 10 Ιανουαρίου 1946 έκανε ακόμα πιο επιτακτικό το ζήτημα καθορισμού του εκλογικού συστήματος,

⁴⁷⁷² FO 371/48287 R 20792, Leeper to FO, 11 Δεκεμβρίου 1945.

⁴⁷⁷³ Ελληνικό Αίμα 18 Δεκεμβρίου 1945.

⁴⁷⁷⁴ Ελευθερία 20 Δεκεμβρίου 1945, Σύμφωνα με τις δηλώσεις Σοφούλη το μόνο θέμα που απασχολούσε την κυβέρνηση ήταν το σύστημα της σταυροδοσίας, δηλαδή αν κάποιος εκλογέας θα μπορούσε να βάλει έναν μεγάλο αριθμό σταυρών ή αν θα έπρεπε να περιοριστεί σε έναν-δύο.

⁴⁷⁷⁵ Καθημερινά Νέα, 21 Δεκεμβρίου 1945.

⁴⁷⁷⁶ Βήμα 21 Δεκεμβρίου 1945.

⁴⁷⁷⁷ FO 371/48289, R 21551, Mr. W. Callman, USA Embassy to O. Sargent, 27 Δεκεμβρίου 1945.

⁴⁷⁷⁸ Αν και το Λαϊκό Κόμμα επέμενε υπέρ του πλειοψηφικού, φαινόταν να αποδέχεται ότι και με το αναλογικό ο βασιλιάς θα επέστρεφε στη χώρα. Οπότε ήταν μόνο θέμα αρχής η επιβολή του πλειοψηφικού. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ.7, υποφάκελος 1, Σημείωμα Λαϊκού Κόμματος προς Παρατηρητές 5 Δεκεμβρίου 1945, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁴⁷⁷⁹ FO 371/48289, R 21618, Leeper to FO, 28 Δεκεμβρίου 1945.

⁴⁷⁸⁰ FO 371/48289, R 21609, FO to Washington, 4 Ιανουαρίου 1946.

στο βαθμό που η συμφωνία τους προϋπέθετε τη διεξαγωγή εκλογών με το πλειοψηφικό σύστημα.⁴⁷⁸¹

Όπως εκτιμούσε και το Φόρειν Όφισ η υιοθέτηση του αναλογικού θα οδηγούσε σε ναυάγιο αυτή τη συμφωνία στο βαθμό που το αναλογικό σύστημα θα την καθιστούσε άχρηστη.⁴⁷⁸² Για τον λόγο μάλιστα αυτό τόσο οι Λαϊκοί όσο και ο Γ. Παπανδρέου που και αυτός είχε συνταχθεί με την ιδέα ενός κοινού αντικομμουνιστικού μετώπου,⁴⁷⁸³ ζήτησαν συνάντηση με το Σοφούλη ώστε να διευκρινιστεί τελεσίδικα το είδος του εκλογικού συστήματος που θα επικρατούσε. Σε συζήτηση που έγινε στις 18 Ιανουαρίου μεταξύ των Θ. Σοφούλη, Γ. Παπανδρέου Σ. Βενιζέλου Α. Αλεξανδρή και Κ. Θεοτόκη, ο Έλληνας πρωθυπουργός, αν και υπογράμμισε ότι ήταν υπέρ του αναλογικού, εντούτοις υποσχέθηκε να συζητήσει το θέμα διεξοδικά.⁴⁷⁸⁴

Εκτός, όμως, από τις πιέσεις που ασκούσαν οι συνεταίροι στο μέτωπο Βενιζέλου-Λαϊκών, υπήρχε και πρόβλημα αναφορικά με το Δαμασκηνό που επέμενε στην επιλογή του πλειοψηφικού, γεγονός που είχε οδηγήσει σε οριακό σημείο της σχέσεις του με το Σοφούλη. Όμως ο Σοφούλης φαινόταν αποφασισμένος να μην αποδεχθεί άλλο σύστημα εκτός του αναλογικού, γνωρίζοντας ότι το πλειοψηφικό θα εξαφάνιζε από τον πολιτικό χάρτη το Κόμμα των Φιλελευθέρων, μπροστά στην αντιεαμική συμμαχία που είχε συνάψει ο πρώην αντιπρόεδρος του Σ. Βενιζέλος. Εξαιτίας αυτού, ο Σοφούλης δήλωσε στο Λήπερ ότι δεν επρόκειτο τελικά να αποδεχθεί το πλειοψηφικό και ότι δεν κωλύόταν, αν αντιπροσωπευόταν και το ΚΚΕ στη μελλοντική βουλή, να ξεσκεπάσει τους κομμουνιστές και μέσα στο Κοινοβούλιο.⁴⁷⁸⁵

Η αποφασιστικότητα του Σοφούλη, ο κίνδυνος μιας νέας κυβερνητικής κρίσης αλλά και το ενδεχόμενο της αποχής από τις εκλογές μιας μεγάλης μερίδας των πολιτικών του Κέντρου, αν υιοθετούνταν το πλειοψηφικό, υποχρέωσε τους Βρετανούς να ανακρούσουν πρύμναν στο θέμα του εκλογικού συστήματος και να ωριμάσει στους κόλπους του Φόρειν Όφισ η ιδέα της επιλογής του αναλογικού.⁴⁷⁸⁶ Η αλλαγή αυτή οφειλόταν και στο γεγονός ότι ο Σοφούλης πίεζε τους Βρετανούς να αναβληθούν οι εκλογές. Το εκλογικό σύστημα προτάθηκε ως δέλεαρ για να υποχωρήσει ο Σοφούλης στο θέμα της αναβολής.⁴⁷⁸⁷

⁴⁷⁸¹ Για το θέμα αυτό Γ. Δαφνής σπ σ. 618 και Καθημερινή 10 Ιανουαρίου 1946.

⁴⁷⁸² FO 371/58670 R 1210 Leeper to FO 23 Ιανουαρίου 1946.

⁴⁷⁸³ Γ. Παπαδρέου, Πολιτικά Θέματα τομ., 2 σπ. σ. 109.

⁴⁷⁸⁴ FO 371/58675 R 2350, FO to Athens. 28 Ιανουαρίου 1946.

⁴⁷⁸⁵ FO 371/58673. R 1905. Leeper to FO. 5 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁷⁸⁶ Οπ.

⁴⁷⁸⁷ Ο Σοφούλης είχε σπαύσει να δηλώσει ότι ήταν ζήτημα τιμής για την κυβέρνηση του η εφαρμογή της

Άλλωστε, σύμφωνα με την εκτίμηση του βρετανικού Υπουργικού Συμβουλίου μια ενδεχόμενη αλλαγή του ισχύοντος εκλογικού συστήματος που ήταν στις προηγούμενες εκλογές το αναλογικό- θα προκαλούσε υπόνοιες στην παγκόσμια κοινή γνώμη ότι οι Βρετανοί προετοίμαζαν μια εκλογική πριμοδότηση των φιλικών τους πολιτικών δυνάμεων.⁴⁷⁸⁸ Να σημειωθεί ότι το βασικό επιχείρημα των υποστηρικτών του πλειοψηφικού ήταν ακριβώς να ευνοηθούν τα δεξιά κόμματα για να εξυπηρετήσουν επαρκέστερα τη βρετανική πολιτική.⁴⁷⁸⁹

Ο Μπέβιν πληροφόρησε το Λήπερ στην Αθήνα ότι το θέμα συζητήθηκε και με τον Έλληνα Υπουργό των Εξωτερικών Κ. Ρέντη που βρισκόταν στο Λονδίνο, τον οποίο θεωρούσαν ως ακραιφνή αντικομμουνιστή, και συμφώνησαν ότι από πολιτική άποψη, σε κάθε περίπτωση, ήταν πιο χρήσιμο να βρίσκονται οι κομμουνιστές εντός του Κοινοβουλίου παρά έξω από αυτό.⁴⁷⁹⁰ Ο Λήπερ σχολίασε ότι ένα άλλο πλεονέκτημα του αναλογικού ήταν ότι θα μπορούσε να ωθήσει τους κομμουνιστές να συμμετάσχουν στις εκλογές και να αποσείσει την κατηγορία ότι οι Βρετανοί μεθόδευαν την περιθωριοποίηση της αντίστασης.⁴⁷⁹¹ Άλλωστε η απόφαση του Π.Γ του ΚΚΕ στις 18 Ιανουαρίου 1946, ότι τα μέλη του κόμματος έπρεπε να παραλάβουν τα εκλογικά τους βιβλιάρια, ήταν μια θετική ένδειξη ότι το ΕΑΜ υπήρχε πιθανότητα να πάρει μέρος στις εκλογές.⁴⁷⁹²

Το πρόβλημα με την αλλαγή της βρετανικής πολιτικής στο ζήτημα του εκλογικού συστήματος, ήταν ότι έπρεπε να πεισθεί και ο Δαμασκηνός που επέμενε στο πλειοψηφικό. Και μάλιστα σε μια περίοδο που, εξαιτίας της διαφωνίας του με το Σοφούλη στο θέμα αυτό, οι σχέσεις του Αντιβασιλέα με την κυβέρνηση ήταν κάθε άλλο παρά αρμονικές και ο Δαμασκηνός για μια ακόμη φορά απειλούσε με παραίτηση.⁴⁷⁹³

Στις 11 Φεβρουαρίου ο Έλληνας Αρχιεπίσκοπος έστειλε επιστολή στο Μπέβιν για να εκφράσει επίσημα τη θέση του υπέρ του πλειοψηφικού. Ο Δαμασκηνός υποστήριζε στην επιστολή αυτή ότι αν ίσχυε το αναλογικό θα ματαιωνόταν κάθε πιθανή πολιτική συμμαχία μεταξύ των

⁴⁷⁸⁸ FO 371/58673, R 1905, Leeper to FO. 5 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁷⁸⁹ Όπως το είχε εκθέσει η κυβέρνηση της Νοτίου Αφρικής, αν η Βρετανία ήθελε να διατηρήσει την Ελλάδα στα πλαίσια των συμφερόντων της κοινοπολιτείας έπρεπε να δημιουργήσει ένα ελληνικό κοινοβούλιο με κυρίαρχη παρουσία της ελληνικής δεξιάς μέσω του πλειοψηφικού συστήματος. FO 371/58673 R 1583, 15 Ιανουαρίου 1946.

⁴⁷⁹⁰ FO 371/5673 R 1906/1/19, FO to Athens. 8 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁷⁹¹ FO 371/5674 R 2105/1/19, Leeper to FO. 10 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁷⁹² Ριζοσπάστης 16 Ιανουαρίου 1946.

⁴⁷⁹³ Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Δαμασκηνός αρνούνταν να υπογράψει νόμο που του υπέβαλε ο Σοφούλης σε σχέση με την εκκαθάριση των εκλογικών καταλόγων επειδή θεωρούσε ότι ο Σοφούλης κωλυσιεργούσε εσκεμμένα ώστε να αναβληθούν οι εκλογές. Βραδυνή 5 Φεβρουαρίου 1946.

αντικομμουνιστικών δυνάμεων και η Αριστερά, ως πληθέστερη του «κέντρου» θα μονοπωλούσε τον αντιβασιλικό αγώνα, αποσπώντας 100 έδρες στη μελλοντική Βουλή.⁴⁷⁹⁴

Στην περίπτωση αυτή, κατά το Δαμασκηνό, θα ήταν δύσκολο να σχηματιστεί μια ισχυρή πλειοψηφία που να αποδώσει σταθερή κυβέρνηση, γεγονός που θα καθιστούσε το ΚΚΕ ρυθμιστική κοινοβουλευτική δύναμη. Αντιθέτως το πλειοψηφικό θα απέτρεπε την κυβερνητική αστάθεια αλλά και την αταξία που θα προκαλούσαν στο Κοινοβούλιο οι κομμουνιστές. Ωστόσο, παραδεχόταν ότι η επιλογή του πλειοψηφικού θα προκαλούσε την αποχή της Αριστεράς, στοιχείο ιδιαίτερος αρνητικό σε σχέση με τη νομιμοποίηση των εκλογών στο πλαίσιο της παγκόσμιας κοινής γνώμης. Για να αποφευχθεί κάτι τέτοιο πρότεινε εκτός του πλειοψηφικού να ισχύσει και ποσόστωση της τάξης του 10% για την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση και της μειοψηφίας ώστε να εκλέγουν και κομμουνιστές.⁴⁷⁹⁵

Για το Δαμασκηνό ήταν αναγκαίο μέσω του εκλογικού συστήματος να υποστηριχθεί η συμμαχία Λαϊκών και τμήματος των Φιλελευθέρων υπό το Σ. Βενιζέλο, που είχαν θέσει ως απαραίτητη προϋπόθεση της συμμαχίας τους την επιβολή του πλειοψηφικού.⁴⁷⁹⁶ Μόνο έτσι, κατά τον αρχιεπίσκοπο, θα ήταν δυνατή η ομαλοποίηση της πολιτικής ζωής της χώρας αφού θα δημιουργούσε ένα αναγκαίο μεσοδιάστημα πολιτικής σταθερότητας, με περιθωριοποιημένη τη δύναμη της αριστεράς που στο κοινοβούλιο θα υποστήριζε τα αυτονομιστικά αιτήματα των βορείων γειτόνων.⁴⁷⁹⁷

Η επιστολή Δαμασκηνού έφτασε στο Φόρεϊν Όφισ με καθυστέρηση 11 ημερών, λόγω μιας δυσκολίας στις επικοινωνίες. Ο Μπέβιν είχε σπεύσει να καταστήσει σαφές στον Έλληνα πρεσβευτή στο Λονδίνο Αγνίδη ότι αν άλλαζε το εκλογικό σύστημα επειδή το ήθελαν οι Λαϊκοί θα κατηγορούνταν για μεροληψία, γεγονός που δεν ήθελε με τίποτα η βρετανική κυβέρνηση.⁴⁷⁹⁸ Έτσι, η αντίδραση των Βρετανών επιτελικών ήταν άμεση. Ο Χ. Λάσκυ υποσημείωσε στο περιθώριο της επιστολής ότι ο Δαμασκηνός έπρεπε άμεσα να πληροφορηθεί τη βρετανική θέση υπέρ του αναλογικού και ειδοποίησε σχετικά την πρεσβεία στην Αθήνα, ώστε ο Έλληνας αντιβασιλέας να σταματήσει να προβάλλει προσκόμματα.⁴⁷⁹⁹

⁴⁷⁹⁴ Άλλωστε σε σχέση με την συνεργασία Βενιζέλου-Λαϊκών, ο ίδιος ο Βενιζέλος είχε υπογραμμίσει ότι αν επικρατούσε άλλο σύστημα εκτός από το πλειοψηφικό τότε η συνεργασία αυτή του πολιτικού κόσμου εναντίον των κομμουνιστών δεν θα είχε κανένα νόημα. Γ. Δαφνής, οπ.σελ. 371.

⁴⁷⁹⁵ FO 371/5676 R 2918/1/19. Athens to FO. 11 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁷⁹⁶ Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 11, υποφακ. 1, Σημείωμα προς τον Αντιβασιλέα από τα κόμματα της Εθνικής Ενώσεως 16 Φεβρουαρίου 1946, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁴⁷⁹⁷ FO 371/5676 R 2918/1/19. Athens to FO. 11 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁷⁹⁸ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, φακ. 26.2, Πολιτική, 1946, Τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 1294, 12 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁷⁹⁹ FO 371/5676 R 2904/1/19. FO to Athens. 22 Φεβρουαρίου 1946.

Βεβαίως ο Δαμασκηνός, υποκείμενος στις ασφυκτικές πιέσεις των Τσαλδάρη και Βενιζέλου για την υιοθέτηση του πλειοψηφικού, έκανε μια τελευταία απόπειρα να πετύχει την υιοθέτηση του πλειοψηφικού. Έστειλε νέα επιστολή-υπόμνημα στο Μπέβιν το οποίο διαβιβάστηκε στο Λονδίνο στις 23 Φεβρουαρίου 1946. Ο Μπέβιν απάντησε στο Λήπερ ότι δεν υπήρχε περίπτωση αναθεώρησης της απόφασης του Λονδίνου και ως εκ τούτου όταν ο Λήπερ έδωσε την απάντηση στο Δαμασκηνό, ο τελευταίος αναγκάστηκε να υποχωρήσει.⁴⁸⁰⁰

Ο Μπέβιν έστειλε αμέσως μήνυμα στο Δαμασκηνό μέσω του Λήπερ και τελικά στις 28 Φεβρουαρίου,⁴⁸⁰¹ ο Δαμασκηνός πείστηκε και υπέγραψε το νέο εκλογικό, αναλογικό νόμο που αύξανε τις βουλευτικές έδρες σε 354 λόγω της πιθανής ανόδου του πληθυσμού μεταξύ των εκλογών του 1935 και αυτών του 1946.⁴⁸⁰² Είχε προηγηθεί το γεγονός ότι αρκετοί πολιτευτές των δεξιών κομμάτων είχαν ταχθεί υπέρ του αναλογικού αφού αυτό θα βοηθούσε να λάβουν μέρος στις εκλογές οι μετριοπαθείς αριστεροί και να απομονωθεί ακόμη περισσότερο το ΚΚΕ.⁴⁸⁰³

Στον ίδιο το μετριοπαθή δεξιό τύπο είχε καλλιεργηθεί η ιδέα αποδοχής του αναλογικού, με το αιτιολογικό ότι ήταν το σύστημα που ήθελαν οι σύμμαχοι της Ελλάδας, μια κίνηση καλής θέλησης προς τη Ρωσία ώστε να περιοριστεί και η επιχειρηματολογία των Σοβιετικών ότι με τις μεθοδεύσεις της η ελληνική κυβέρνηση απέκλειε το ΕΑΜ από τις εκλογικές διαδικασίες. Μάλιστα, το γεγονός ότι ο σοβιετικός πρεσβευτής στην Ελλάδα Ραντιόννοφ ζήτησε επανάληψη των εμπορικών σχέσεων των δύο χωρών παρουσιάστηκε ως επιβεβαίωση της ορθότητας της πολιτικής αυτής.⁴⁸⁰⁴

Ο Μπέβιν για να διαλύσει και τις τελευταίες επιφυλάξεις του αντιβασιλέα,⁴⁸⁰⁵ έστειλε στο Δαμασκηνό μια ολοκληρωμένη απάντηση στις 9 Μαρτίου, στην οποία υπογράμμιζε ότι οι λόγοι επιλογής του αναλογικού υπαγορεύονταν από τις δυσκολίες που θα αντιμετώπιζε με οποιαδήποτε αλλαγή του εκλογικού νόμου υπέρ του πλειοψηφικού, στο βαθμό που η παρούσα κυβέρνηση ήταν μεταβατική και δεν είχε την ισχύ να αλλάξει τον νόμο, αλλά και τον κίνδυνο να επωφεληθούν τελικά τα κόμματα εκείνα που

⁴⁸⁰⁰ FO 371/58677 R 3279, Leeper to FO, 28 Φεβρουαρίου 1946

⁴⁸⁰¹ FO 371/5677 R 3279/1/19, Leeper to FO, 28 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁰² Υποχρεωτικός-Νόμος, 1030/1946, 27/2/1945, Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, Μάρτιος 1946, αρ. φυλ. 101-107 και Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της, 31 Μαρτίου 1946, Αθήνα Εθνικόν Τυπογραφείον 1946.

⁴⁸⁰³ Καθημερινή 5 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁰⁴ Βραδυνή 20 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁰⁵ Την ίδια στιγμή οι Λαϊκοί μιλούσαν για ευθύνες του αντιβασιλέα αν δεν επιλεγόταν τελικά το πλειοψηφικό. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 15Α, υποφακ. 1, Σημείωμα προς τον Αντιβασιλέα, 16 Φεβρουαρίου 1946. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

αμφισβητούσαν την εγκυρότητα των εκλογών και ιδίως οι κομμουνιστές.⁴⁸⁰⁶

Σύμφωνα με το Μπέβιν, κανένα σύστημα δεν μπορούσε να αποκλείσει το ΚΚΕ από το κοινοβούλιο.⁴⁸⁰⁷ Άλλωστε δεν υπήρχε κανένα πλεονέκτημα στο να αποκλείσει κανείς την Αριστερά από τη μελλοντική Βουλή, αφού μια αντιπροσώπευση των κομμουνιστών της τάξης των 25 έως 100 βουλευτών θα απέτρεπε σε μεγάλο βαθμό αντισυνταγματικές ενέργειες από την πλευρά τους. Για το Βρετανό Υπουργό των Εξωτερικών ο κίνδυνος ελλόχευε σε ενέργειες των κομμουνιστών εκτός κοινοβουλίου και όχι μέσα σε αυτό. Αυτή ήταν και η γνώμη του Λήπερ, ο οποίος θεωρούσε ότι η χώρα θα ήταν περισσότερο ασφαλής με το ΕΑΜ μέσα στην Βουλή.⁴⁸⁰⁸

Επίσης, ο Μπέβιν, υπογράμμισε στον Έλληνα Αντιβασιλέα ότι αν επιλεγόταν τελικά το πλειοψηφικό οι Αριστεροί θα απείχαν από τις εκλογές, μιλώντας για άκυρες εκλογικές διαδικασίες. Από την άλλη πλευρά υπήρχε ο κίνδυνος η ισχυρή πλειοψηφία που θα απέρρεε από τις εκλογές με πλειοψηφικό να καταπίεζε τη μειοψηφία, γεγονός που θα οδηγούσε ενδεχομένως σε εμφύλιο πόλεμο. Ο Μπέβιν κατέληγε ότι αν και ο ίδιος ήταν κατ. αρχήν, υπέρ του πλειοψηφικού θεωρούσε ως ωφελιμότερη λύση την υιοθέτηση του αναλογικού συστήματος.⁴⁸⁰⁹

Τελικά οι επιφυλάξεις του Δαμασκηνού θα καμφθούν,⁴⁸¹⁰ δεδομένου ότι ο Λήπερ θα τον διαβεβαιώσει ότι το ΕΑΜ ανεξάρτητα από την επιλογή του συστήματος δεν θα συμμετείχε στις εκλογές, στο μέτρο που είχε θέσει ως όρο τον σχηματισμό αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης, την άμεση περιστολή της τρομοκρατίας και τη γενική αμνηστία, πράγμα που δεν επρόκειτο να δεχθεί η κυβέρνηση αλλά ούτε και οι Βρετανοί. Έτσι, δεν υπήρχε πλέον και οι πιθανότητες να εμφανιστούν στη μελλοντική βουλή οι 100 βουλευτές της αριστεράς που φοβόταν ο Δαμασκηνός.⁴⁸¹¹

Σύμφωνα με τον υποχρεωτικό Νόμο 1030/1946 για τις εκλογές, οι εκλογικές περιφέρειες παρέμεναν όπως ήταν το 1936, ο αριθμός των εδρών θα αυξάνονταν σε 354 ενώ για πρώτη φορά θα ψήφιζαν οι δημόσιοι υπάλληλοι, μεταβάλλοντας το καθεστώς που ίσχυε από το 1932 να μην

⁴⁸⁰⁶ R. Leeper, When Greek Meets Greek, οπ. σ. 203.

⁴⁸⁰⁷ Όπως δήλωσε ο έλληνας υπουργός των Εξωτερικών Ι. Ρέντης μετά από συνομιλίες που είχε στο Λονδίνο με τους Βρετανούς ιθύνοντες, η κυβέρνηση ήθελε τη συμμετοχή των κομμουνιστών στις εκλογές, η οποία και τελικά θα μετείχαν λόγω της υποχρεωτικότητας της ψήφου αλλά και της επιλογής του αναλογικού συστήματος. Βήμα 15 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁰⁸ R. Leeper, When Greek Meets Greek, οπ. σ. 203.

⁴⁸⁰⁹ FO 371/58677, R 3452, FO to Athens. 9 Μαρτίου 1946.

⁴⁸¹⁰ Εξέλιξη την οποία ο Τσαλδάρης χαρακτήρισε προσπάθεια να καταπνιγεί η θέληση του ελληνικού λαού. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη. φακ. 16. υποφακ. 1. Λόγος Θεσσαλονίκης 8 Μαρτίου 1946. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁴⁸¹¹ FO 371/58675 R 2150. Leeper to FO. 10 Φεβρουαρίου 1946

ψηφίζουν ώστε να μην επηρεάζεται το εκλογικό σώμα. Ο νέος νόμος έδινε επίσης, κάθε ευχέρεια κινήσεων στους παρατηρητές.⁴⁸¹²

Στην πραγματικότητα ο νέος νόμος διατηρούσε αλώβητη την αναλογική που χρησιμοποιήθηκε προπολεμικά. Η πρώτη φορά ήταν στα 1926 ενώ με την παρεμβολή των εκλογών του 1928, 1933 και 1935 που γίνονται με πλειοψηφικό, χρησιμοποιείται και πάλι στα 1936. Να σημειωθεί ότι κατά παράδοση το Λαϊκό και το Φιλελεύθερο Κόμμα δεν ευνοούσαν την αναλογική στο βαθμό που το πλειοψηφικό πριμοδοτούσε τον πολιτικό διπολισμό και κονιορτοποιούσε τις μειοψηφίες, αποτρέποντας, παράλληλα διασπαστικές τάσεις στο εσωτερικό των δύο μεγάλων κομμάτων. Αντίθετα τα μικρότερα δημοκρατικά κόμματα, όπως και το κομμουνιστικό ήταν υπέρ της αναλογικής που έδινε μια αναλογική εκπροσώπηση των πολιτικών δυνάμεων στο κοινοβούλιο.⁴⁸¹³

Τόσο όμως τα προηγούμενα αναλογικά συστήματα όσο και αυτό του 1946 ήταν διαμορφωμένα κατά τέτοιο τρόπο ώστε να αποδίδουν και σταθερές κυβερνήσεις, πράγμα που μια ανόθευτη αναλογική εκπροσώπηση δεν μπορούσε να πετύχει.⁴⁸¹⁴ Ο όρος "ενισχυμένη αναλογική", που υιοθετήθηκε, αποδίδει ένα εκλογικό σύστημα που το εκλογικό μέτρο είναι το πηλίκο της διαιρέσεως του συνόλου των εγγεγραμμένων έγκυρων ψήφων δια του αριθμού των εδρών της εκλογικής περιφέρειας αυξημένο κατά μια μονάδα.⁴⁸¹⁵ Έτσι, οι έδρες που δεν κατανέμονταν σε μια πρώτη διανομή γίνονταν αντικείμενο δύο μεταγενέστερων κατανομών από τις οποίες η μία γίνεται με βάση την εφετειακή περιφέρεια και η άλλη στα πλαίσια της Εθνικής Επικράτειας. Το σημαντικό με το σύστημα αυτό είναι ότι οι δύο επόμενες κατανομές περιορίζονταν μόνο στα κόμματα που είχαν συγκεντρώσει έναν ορισμένο ποσοστό ψήφων.⁴⁸¹⁶

Με τον τρόπο αυτό σε εποχές δύσκολης κοινοβουλευτικής ζωής το σύστημα αυτό ευνοούσε μια ευρύτερη κοινοβουλευτική εκπροσώπηση και ταυτόχρονα ισχυρές κυβερνήσεις. Ευνοώντας τα δύο πιο μεγάλα κόμματα, επέτρεπε την πολιτική αστάθεια, όταν σε εποχές πολιτικής ανωμαλίας και πολιτειακής κρίσης αυτή η αστάθεια έφτανε στο σημείο να θίξει τις δομές

⁴⁸¹² Υποχρεωτικός-Νόμος, 1030/1946, 27/2/1945. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, Μάρτιος 1946, αρ. φυλ. 101-107 και Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της, 31 Μαρτίου 1946, Αθήναι Εθνικόν Τυπογραφείον 1946.

⁴⁸¹³ Για τα θέματα αυτά βλέπε και Γ. Αρνέλλας, Το Αναλογικό Εκλογικό Σύστημα ως εφηρμόσθη εν Ελλάδι, Αθήνα 1960, σ. 34 κε και Ι. Βολουδάκης, Τα Νομικά Εκλογικά Κείμενα 1822-1984. Συμβολή στην έρευνα του ελληνικού Φαινομένου, Αθήνα-Κομοτηνή 1984 και Π. Γουναράκη, Το Ζήτημα των Εκλογών, Αθήνα 1949, σ.11κε.

⁴⁸¹⁴ Α. Μυλωνάς, Τα Εκλογικά Συστήματα, Αθήνα 1946, *passim*.

⁴⁸¹⁵ Μιχ. Περοδασκαλάκης, Οδηγός περί Εκλογών 1946. Νομοθεσία-ΕρμηνείαΥποδείγματα. Πειραιάς 1946, σ. 16κε.

⁴⁸¹⁶ Ζαν Μενιό, Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα, σπ. σ. 50.

του κοινοβουλευτισμού. Και αυτό ιδιαίτερα στην Ελλάδα όπου ο στρατιωτικός παράγοντας έπαιζε καθοριστικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις και αποτελούσε μια δύναμη ανατροπής των πολιτικών θεσμών.⁴⁸¹⁷

Η διασύνδεση του εκλογικού συστήματος με τις εκάστοτε πολιτικές συνθήκες ήταν χαρακτηριστικό της ελληνικής πολιτικής ιστορίας. Με αυτή την έννοια ο όρος «ενισχυμένη» δεν αποτελούσε ένα σταθερό νομικό καθεστώς αλλά ο βαθμός της «ενίσχυσης» αυξομειωνόταν κάθε φορά ανάλογα με το συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων. Στα 1946 ίσχυσε η «ειλικρινέστερη» αναλογική επειδή, λόγω της πολιτικής κατάστασης, υπήρχαν ευνοϊκοί όροι για τα πολιτικά κόμματα μέσης δύναμης και ιδίως για αυτά του κέντρου τα οποία ενδιαφέρονταν οι Βρετανοί να ενισχύσουν για να αποφευχθεί η μετακίνηση δημοκρατικών ψηφοφόρων προς το ΕΑΜ.⁴⁸¹⁸ Αντίθετα, μετά το τέλος του εμφυλίου και με δεδομένο ότι το ΚΚΕ δεν μπορούσε να έχει ρόλο στα πολιτικά πράγματα ακολουθήθηκε ένα σύστημα αναλογικής με πλειοψηφικές τάσεις τουλάχιστον μέχρι το 1957.⁴⁸¹⁹

Σύμφωνα με το εκλογικό σύστημα του 1946 για να συμμετάσχει κάποιο κόμμα στην δεύτερη και τρίτη κατανομή όρος ήταν η επιτυχία ενός ελαχίστου ποσοστού ψήφων, ένα 10% των ψήφων στη μείζονα περιφέρεια.⁴⁸²⁰ Ωστόσο, για να λειτουργήσει πραγματικά το σύστημα αυτό και να αναδείξει ένα συσχετισμό εδρών αντιπροσωπευτικό της δύναμης των κομμάτων πρέπει να έχει προηγηθεί μια δημοσιονομική απογραφή που θα αποδίδει πιστά το ύψος και την κατανομή των πληθυσμών στις περιφέρειες.

Όσο οι εκλογές απομακρύνονται από την προηγούμενη απογραφή-στην Ελλάδα του 1946 οι εκλογές έγιναν με βάση την απογραφή του 1940⁴⁸²¹- και υπολογισμούς που βασίζονταν στην άτακτη κατάρτιση των εκλογικών καταλόγων τόσο μεγάλωναν οι πιθανότητες ανισοτήτων στην εκπροσώπηση των κομμάτων, στο βαθμό που είναι δύσκολο να εξασφαλιστεί μια πραγματική αναλογική σχέση μεταξύ των βουλευτών που εκλέγονταν και του πληθυσμού κάθε περιφέρειας.⁴⁸²² Και αυτό γιατί με το σύστημα, του 1946 η γεωγραφική κατανομή των εδρών γινόταν με βάση ένα προκαθορισμένο πηλίκο και μια πρόσθετη έδρα στην περίπτωση που έμενε

⁴⁸¹⁷ Ν. Σβορώνος, Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας, οπ. σ. 19.

⁴⁸¹⁸ Υπουργείο Εσωτερικών, Περί της Κατανομής των Βουλευτικών Θέσεων, αρ. εγκυκλίου 14, Αθήνα 1946, σ. 2.

⁴⁸¹⁹ Ζ. Μενιώ, Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα, οπ. σ. 52.

⁴⁸²⁰ Υπουργείο Εσωτερικών, Περί της κατανομής των Βουλευτικών Θέσεων, οπ. σ. 2-3

⁴⁸²¹ Η απογραφή αυτή επικυρώθηκε με διάταγμα στις 28 Ιανουαρίου 1946, Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (απογραφή 16 Οκτωβρίου 1940), Αθήνα. Εθνικό Τυπογραφείο 1946.

⁴⁸²² Ο ίδιος ο Σοφούλης επέμενε ότι κανείς δεν μπορούσε να υποστηρίξει ότι οι εκλογικοί κατάλογοι ήταν ανόθευτοι εφόσον δεν είχαν διαγραφεί εξ αυτών οι αποθανόντες την δεκαετία 1936-1945. Θ. Σοφούλης, Ανακοινώσεις και Ομιλίες Μετεκλογικά, οπ. Λόγος της 29 Μαρτίου 1946.

ακάλύπτο ένα σημαντικό υπόλοιπο. Το ύψος του πηλίκου αυτού ήταν 20.000 ψήφοι.⁴⁸²³

Η ελληνική νομοθεσία καθόριζε ότι δικαίωμα ψήφου είχε ο πολίτης-δημότης, δηλαδή αυτός πού ήταν εγγεγραμμένος στα δημοτολόγια ενός δήμου ή μια κοινότητας.⁴⁸²⁴ Για να, επιτευχθεί η σωστή λειτουργία του εκλογικού συστήματος έπρεπε να είχαν εγγραφεί όσοι είχαν το δικαίωμα αυτό. Όμως χωρίς προηγούμενες διαδικασίες καθορισμού των δημοτολογίων και με δεδομένο ότι πολλοί δεν είχαν εγγραφεί από την πλευρά του ΕΑΜ στους καταλόγους αυτούς έδινε την δυνατότητα σημαντικών ασυμφωνιών μεταξύ των εγγεγραμμένων στα δημοτολόγια και των πραγματικών κατοίκων παραβιάζοντας την αρχή της εδαφικής ισότητας στην βουλευτική εκπροσώπηση.⁴⁸²⁵

Όσον αφορά τον καθορισμό των ορίων των εκλογικών περιφερειών, στις εκλογές του 1946 ο αριθμός των περιφερειών ήταν κατώτερος από τον αριθμό των νομών και ορισμένες περιφέρειες απαρτίστηκαν από περισσότερους νομούς. Από τις 36 περιφέρειες που ορίστηκαν οι 25 απαρτίζονταν από ένα νομό, 9 από δύο και 2 από τρεις.⁴⁸²⁶ Γενικά, με τα δεδομένα της εποχής δεν μπορούσε να υπολογιστεί όχι μόνο ακριβής εκλογικός πληθυσμός αλλά και οι κινητικότητες από την ύπαιθρο στα αστικά κέντρα εξ αιτίας της κοινής μεταπολεμικής κατάστασης της οικονομίας της υπαίθρου.⁴⁸²⁷

Έτσι, όμως δημιουργείται μια σημαντική ανισορροπία μεταξύ των περιφερειακών δημογραφικών ποσοτήτων, στοιχείο πού υπογραμμίζει και την αδυναμία της απογραφής του 1940 να δώσει το πραγματικά καταμερισμένο πληθυσμιακό ποσό. Η αδυναμία να υπολογισθούν όλες αυτές οι πληθυσμιακές αλλαγές θα προκαλούσε μια έκδηλη παραμόρφωση στην εκπροσώπηση των περιφερειών, γεγονός πού ευνοούσε περιοχές της υπαίθρου στις οποίες κυριαρχούσε η τρομοκρατία ή αποτελούσαν εκλογικούς πυρήνες των παραδοσιακών κομμάτων.

⁴⁸²³ Το ίδιο πηλίκο υπολόγιζε και η βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα, FO 58677 R 3436/1/19. Leeper to FO, 4 Μαρτίου 1946.

⁴⁸²⁴ Υπουργείο Εσωτερικών, Περί του Τρόπου της Ψηφοφορίας προς εκλογήν Βουλευτών και Διαλογής των Ψήφων. Αθήναι 1945.

⁴⁸²⁵ Ζ. Μεννιώ, οπ σ. 52.

⁴⁸²⁶ Υπουργείο Εσωτερικών, Περί του Τρόπου της Ψηφοφορίας προς εκλογήν Βουλευτών και Διαλογής των Ψήφων, οπ.

⁴⁸²⁷ Για το θέμα της εσωτερικής μετανάστευσης βλέπε Πολιτική Επιθεώρηση, αρ. τευχ. 7, Αθήνα 1945 σ. 416-418.

Κεφάλαιο 18

Η αποχή της Αριστεράς

Το πρόβλημα του Ζαχαριάδη ήταν ότι από την μια πλευρά οι εκλογικές διαδικασίες έτσι όπως οργανώνονταν θα κατέληγαν στην απόδοση ενός περιορισμένου ποσοστού στην Αριστερά ενώ από την άλλη μια ενδεχόμενη αποχή της ήταν πιθανό να προκαλέσει την ταχύτατη πολιτική περιθωριοποίηση της. Ήταν αναγκαίο να βρεθεί τρόπος ώστε και να μην φανεί ότι αποδεχόταν ένα προσχεδιασμένο αποτέλεσμα αλλά και να αποφύγει να προκαλέσει συνειρμούς ότι επέλεγε επαναστατική πορεία. Άλλωστε, πώς ήταν δυνατόν να επιλέξει συμμετοχή στις εκλογές, όταν η γενικότερη πολιτική του κόμματος κατήγγειλε τις διαδικασίες και το κλίμα τρομοκρατίας που είχε επικρατήσει στην Ελλάδα;⁴⁸²⁸

Ο ίδιος, κάποια στιγμή για να επιλύσει το πρόβλημα πρότεινε ως λύση τη συμβολική συμμετοχή στις εκλογές ώστε να αποδειχθεί ότι σε καμία περίπτωση το κόμμα δεν αμφισβητούσε εν γένει τις δημοκρατικές διαδικασίες,⁴⁸²⁹ δεδομένου ότι η αποχή του ΕΑΜ είχε εγείρει ορυμαγδό επικρίσεων από το αντίπαλο στρατόπεδο ότι επιβεβαίωνε την εμφυλιοπολεμική στρατηγική του ΚΚΕ.⁴⁸³⁰ Με βάση την πρόταση αυτή, το ΕΑΜ θα κατέβαινε με έναν υποψήφιο σε κάθε εκλογική περιφέρεια⁴⁸³¹ ενώ ταυτόχρονα θα ανακοίνωνε ότι δεν αναγνώριζε το αποτέλεσμα των εκλογών και θα ζητούσε επανάληψη της διαδικασίας με πιο δημοκρατικούς όρους.⁴⁸³²

Σύμφωνα με το Ζαχαριάδη με την πρόταση αυτή και βάση του αναλογικού εκλογικού συστήματος το ΕΑΜ θα συγκέντρωνε τη βάση σε όλες τις εκλογικές περιφέρειες, θα καταγραφόταν η εκλογική του δύναμη σε όλη την Ελλάδα και θα εξασφάλιζε πιθανότατα γύρω στους 30-40 βουλευτές.⁴⁸³³ Με τον τρόπο αυτό ούτε θα υφίστατο τον αποκλεισμό μιας συνολικής αποχής, ούτε θα έδινε και τη δυνατότητα στους Βρετανούς να

⁴⁸²⁸ Κατά τον Ζαχαριάδη ήταν λάθος ότι στο ένοπλο αγώνα το ΚΚΕ παρασύρθηκε από τους Βρετανούς. Αυτοί ήθελαν να επικυρώσουν κοινοβουλευτικά το καθεστώς που επιβλήθηκε μετά τη Βάρκιζα. Αρχείο Ζαχαριάδη, Χρονικό 1, 1966-1967, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο.π. σ. 199.

⁴⁸²⁹ Να σημειωθεί ότι οι εαμικές εφημερίδες ακόμη και μια μέρα πριν την ανακοίνωση της αποχής ζητούσαν από τους αναγνώστες τους να σπεύσουν στα Πρωτοδικεία για να υποβάλλουν εμπρόθεσμα τις ενστάσεις τους Ελεύθερη Ελλάδα, 20 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸³⁰ Καθημερινή 27 Ιανουαρίου 1946.

⁴⁸³¹ Αρχείο Ζαχαριάδη, Χρονικό 1, 1966-1967, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο.π. σ. 197.

⁴⁸³² Συνέντευξη Μ. Παρτσαλίδη, Αυγή 24 Φεβρουαρίου 1980.

⁴⁸³³ Μ. Παρτσαλίδης, Η Διπλή Αποκατάσταση της Εθνικής Αντίστασης, ο.π. σ. 196. και Γ. Βοντίσιος - Γούσιας, τομ. 2, ο.π. σ. 244.

ισχυρίζονται ότι το πολιτικό πρόβλημα στην Ελλάδα λύθηκε κοινοβουλευτικά.⁴⁸³⁴

Μάλιστα ανέθεσε στους Σιάντο και Παρτσαλίδη να μεταφέρουν την πρόταση αυτή στην Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ. Η Κ.Ε. του ΕΑΜ όμως την απέρριψε.⁴⁸³⁵ Μεταγενέστερα ο Ζαχαριάδης επισήμανε ως λάθος το γεγονός ότι δεν εφαρμόστηκε η αρχική απόφαση του Π.Γ για συμμετοχή στις εκλογές με έναν υποψήφιο σε κάθε εκλογική περιφέρεια εξαιτίας, κατά το Ζαχαριάδη, της αντίδρασης Σιάντου-Παρτσαλίδη και των άλλων εαμικών ηγετών.⁴⁸³⁶ Μετεμφυλιακά, όμως, υποστήριξε ότι ακόμη και αν ακολουθούσε το κόμμα την πρόταση τμήματος του ΠΓ να κατέλθει με ένα υποψήφιο στις εκλογές, αυτό θα νομιμοποιούσε τις εκλογές και θα ενέπλεκε το ΚΚΕ στη βρετανική λογική της απομόνωσης της μειοψηφίας, χωρίς να προσφέρει καμία άλλη δυνατότητα.⁴⁸³⁷

Μετά την αποτυχία του σχεδίου αυτού, το ΚΚΕ ανακοίνωσε από τις στήλες του Ριζοσπάστη, στις 21 Φεβρουαρίου 1946, ότι με απόφαση του ΠΓ του ΚΚΕ, το κόμμα δεν θα συμμετείχε στην εκλογική διαδικασία κάτω από τους όρους που διεξαγόταν.⁴⁸³⁸ Ωστόσο, για μια ακόμη φορά παρέμενε πιστό στο πνεύμα της απόφασης της 7ης Φεβρουαρίου του ΕΑΜ και δήλωνε ότι ήταν έτοιμο να συμβάλει με κάθε τρόπο στην επίτευξη τίμιων εκλογών.⁴⁸³⁹ Μάλιστα, σύμφωνα με την απόφαση του κόμματος θα ήταν δυνατόν ακόμα και μέσα σε λίγες εβδομάδες να διεξαχθούν σωστές κατά το δυνατόν εκλογές⁴⁸⁴⁰ και υπογράμμιζε ότι σε πείσμα των αιτιάσεων των αντιπάλων του δεν πίστευε ότι για αυτό θα ήταν απαραίτητη μια πολύμηνη αναβολή, με την οποία ήταν απόλυτα αντίθετο.⁴⁸⁴¹

Ήταν εμφανές ότι η απόφαση αναφερόταν σε εκείνους, και ιδίως τον Μπέβιν, που απέρριπταν την αναβολή με το αιτιολογικό ότι ήταν πρόσχημα για τη μακραίωνη αναβολή των εκλογών.⁴⁸⁴² Την επόμενη μέρα ακολούθησε

⁴⁸³⁴ Ν. Ζαχαριάδης, Δέκα Χρόνια Πάλης, Εισήγηση πάνω στο 1ο θέμα, Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14 Οκτωβρίου 1950, Αύγουστος 1951, σ. 12.

⁴⁸³⁵ Μ. Παρτσαλίδης, Η Διπλή Αποκατάσταση, ο.π. σ. 196 και Ν. Ζαχαριάδης, η Τρίτη Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ, ο.π. σ. 65-79, 105.

⁴⁸³⁶ Αρχείο Ζαχαριάδη, Χρονικό 1, 6 Μαΐου 1966, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο.π. σ. 200.

⁴⁸³⁷ Ομιλία του Ν. Ζαχαριάδη, 7η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, Φλεβάρης 1957, στο Η Διάσπαση του ΚΚΕ (επιμ. Π. Δημητρίου), τομ. Α', σπ. σ. 94.

⁴⁸³⁸ Απόφαση του ΠΓ του ΚΚΕ, 21 Φεβρουαρίου 1946, Ριζοσπάστης 22 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸³⁹ Να σημειωθεί ότι η απόφαση ήρθε και ως αποτέλεσμα της άρνησης της κυβέρνησης να ανταποκριθεί στο αίτημα της ΚΕ του ΕΑΜ για αναβολή της διαδικασίας, που διατυπώθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁴⁰ Είναι τελείως ανεδαφικό το μεταγενέστερο επιχείρημα του Ζαχαριάδη ότι η απόφαση για την αποχή αφορούσε το σκεπτικό ότι η Ελλάδα λόγω της οξυμένης κοινωνικο-πολιτικής κρίσης είχε περάσει στο στάδιο του επαναστατικού μετασχηματισμού της και η συμμετοχή στις εκλογές θα παρεμπόδιζε αυτό το μετασχηματισμό. Ν. Ζαχαριάδη, Προβλήματα Καθοδήγησης του ΚΚΕ, σπ. σ. 84-90.

⁴⁸⁴¹ Ριζοσπάστης 22 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁴² Απόφαση του ΠΓ του ΚΚΕ, 21 Φεβρουαρίου 1946, Ριζοσπάστης 22 Φεβρουαρίου 1946.

ανακοίνωση του ΠΓ του ΚΚΕ που διευκρίνιζε την τελική θέση σε σχέση με τις εκλογές. Μπροστά στην κατάσταση που επικρατούσε, κατά την ανακοίνωση, δεν υπήρχε άλλη λύση εκτός από την αποχή. Ωστόσο, άφηνε ως υπαρκτό το ενδεχόμενο να αλλάξει η πολιτική του κόμματος και μάλιστα σε σύντομο χρονικό διάστημα, υπό την προϋπόθεση ότι οι Βρετανοί θα επεδείκνυαν καλή θέληση. Μάλιστα, υποστήριζε το αίτημα της αναβολής των εκλογών που είχε θέσει στους Βρετανούς η κυβέρνηση, ως προϋπόθεση για τη διαμόρφωση όρων ώστε να επιτευχθεί και η συμμετοχή της αριστεράς στις εκλογές. Την αναγκαιότητα της αναβολής αναγνώριζε άλλωστε και ο διεθνής δημοκρατικός κόσμος, όπως υπογράμμιζαν οι Times⁴⁸⁴³ και το New Chronicle.⁴⁸⁴⁴

Να σημειωθεί ότι η απόφαση αυτή συμβάδισε με τη γενική εικόνα που παρουσίαζε ο διεθνής τύπος αναφορικά με την εγκυρότητα της όλης διαδικασίας. Το Ρώτερ, για παράδειγμα, μετέδιδε ειδήσεις που αναπαρήγαγε και ο σοβιετικός τύπος ότι στην Ελλάδα οι διαμαρτυρίες για ανωμαλίες στους εκλογικούς καταλόγους είχαν υπερβεί τις 20.000 για καταλόγους συνολικού αριθμού εγγεγραμμένων που δεν υπερέβαινε τις 100.000.⁴⁸⁴⁵

Επιπλέον, οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι η κυβέρνηση είχε πλέον δηλώσει ρητά ότι η αναβολή των εκλογών δεν ήταν δυνατή και ότι θα διεξάγονταν υπόχρεωτικά στις καθορισμένες ημερομηνίες,⁴⁸⁴⁶ τη δυσμενή μετάθεση του Στ. Μερκούρη από το Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως σε αυτό του Δημοσίων Έργων και ενώ είχε υποσχεθεί εκκαθαρίσεις στα Σώματα Ασφαλείας.⁴⁸⁴⁷

Πέραν αυτού, η διατύπωση της απόφασης αυτής για την αποχή αποδεικνύει με τον πλέον απτό τρόπο ότι ο Ζαχαριάδης απέδιδε σημαντικό βάρος στις επιλογές των άλλων δυνάμεων της Αριστεράς αλλά και στο ενδεχόμενο να μην απομονωθεί το ΚΚΕ. Είναι χαρακτηριστικό ότι την επόμενη μέρα δημοσιοποίησης της απόφασης ο Ριζοσπάστης σε άρθρο χαιρέτιζε την απόφαση του συνόλου της αριστεράς να απέχει, με την οποία συμβάδιζε και η αντίστοιχη του ΚΚΕ και μάλιστα γινόταν αναφορά στην ανταπόκριση που είχε η απόφαση, όπως φαινόταν από τις αντιδράσεις στη Μεγάλη Βρετανία. Στο ίδιο άρθρο δινόταν δεσπόζουσα σημασία και στις δηλώσεις υπέρ της αποχής του Ι. Σοφιανόπουλου.⁴⁸⁴⁸

⁴⁸⁴³ Times 17 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁴⁴ Ριζοσπάστης 22 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁴⁵ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 6.2 Πρεσβεία Μόσχας προς Υπουργείο Τύπου και Πληροφοριών, 12681, 23 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁴⁶ Καθημερινή 19 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁴⁷ Βήμα 20 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁴⁸ Ριζοσπάστης 23 Φεβρουαρίου 1946.

Στην ουσία μεγάλο βάρος στην απόφασή του περί αποχής έπαιξε και προηγούμενη απόφαση του ΣΚΕ-ΕΛΔ για οριστική αποχή από την εκλογική διαδικασία.⁴⁸⁴⁹ Στις 22 Φεβρουαρίου 1946 συναντήθηκαν, μάλιστα, αντιπροσωπείες του ΕΑΜ και του ΣΚΕ-ΕΛΔ όπου διαπιστώθηκε ότι οι θέσεις του ΣΚΕ-ΕΛΔ ήταν αντίστοιχες με αυτές του ΕΑΜ της 7ης Φεβρουαρίου 1946 και συμφωνήθηκε να βρεθούν κοινοί τρόποι αντιμετώπισης του ζητήματος.⁴⁸⁵⁰ Είναι ενδεικτικό ότι και για την απόφαση της 7ης Φεβρουαρίου 1946 του ΕΑΜ περί αποχής σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι συνεταίροι του ΚΚΕ στο ΕΑΜ, και κυρίως ο Μ. Κύρκος που έκανε τους υπολογισμούς σε σχέση με το εκλογικό ποσοστό του ΕΑΜ, στην περίπτωση που κατέβαινε σε εκλογές που δεν τηρούσαν κάποιες στοιχειώδεις προϋποθέσεις γνησιότητας.⁴⁸⁵¹

Ειδικά το ΣΚΕ –ΕΛΔ ήταν και η πρώτη αριστερή παράταξη που στις 20 Φεβρουαρίου είχε λάβει απόφαση για αποχή⁴⁸⁵² και μάλιστα όχι με τον τρόπο της απόφασης του ΕΑΜ της 7 Φεβρουαρίου που αόριστα μιλούσε για αλλαγή πλεύσης, αν διαμορφώνονταν κάποιοι καλύτεροι εκλογικοί όροι, αλλά με τη μορφή διατύπωσης συγκεκριμένων προϋποθέσεων,⁴⁸⁵³ με κεντρική αυτή της αναβολής των εκλογών μέχρι της 26 Μαΐου 1946.⁴⁸⁵⁴ Μάλιστα, η αρθρογραφία της «Μάχης» επίσημης εφημερίδας του ΣΚΕ-ΕΛΔ μιλούσε για απόδοση ευθυνών αν συντελούνταν το εκλογικό πραξικόπημα.⁴⁸⁵⁵

Σε αυτή τη βάση η ΚΕ του ΣΚΕ-ΕΛΔ είχε εξουσιοδοτήσει την ηγεσία του κόμματος να συντονίσει τις ενέργειες εκείνων που θα αποδέχονταν την αναγκαιότητα της αποχής⁴⁸⁵⁶ ώστε να εξασφαλιστεί η μεγαλύτερη δυνατή συνεργασία των δυνάμεων της αριστεράς.⁴⁸⁵⁷ Έτσι, το απόγευμα της 21 Φεβρουαρίου 1946, τη μέρα που και το ΠΓ του ΚΚΕ πήρε απόφαση υπέρ της αποχής,⁴⁸⁵⁸ σε προφανή αντιστοίχιση με εκείνη της πρωτοβουλίας του

⁴⁸⁴⁹ Μάχη 21 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁵⁰ Ριζοσπάστης 23 Φεβρουαρίου 1946

⁴⁸⁵¹ Ο Μ. Κύρκος θεώρησε το ποσοστό του ΕΑΜ σε τέτοιες εκλογές δεν θα εξασφάλιζε πάνω από 100 βουλευτές στην καλύτερη περίπτωση. Φ. Γρηγοριάδη, Εμφύλιος Πόλεμος, Το Δεύτερο Αντάρτικο 1946-1949, τομ. 9, σ. 393.

⁴⁸⁵² Η εφημερίδα του ΣΚΕ-ΕΛΔ Μάχη ήταν και αυτή που καλλιεργούσε την άποψη ότι με το ζήτημα της παράταξης των εκλογών η κυβέρνηση Σοφούλη «μπλοφάριζε» όταν επέμενε ότι οι εκλογές θα γίνονταν στις καθορισμένες ημερομηνίες, Μάχη 13 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁵³ Μ. Πλουμίδης, Συμπεράσματα από τις Εκλογές, Σοσιαλιστική Επιθεώρηση, χρόνος Α', φυλ. 9, 10, 11, Μάρτης, Απρίλης, Μαΐος 1946, σ. 381.

⁴⁸⁵⁴ Μάχη 21 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁵⁵ Ο.π.

⁴⁸⁵⁶ Απόφαση ΚΕ του ΣΚΕ-ΕΛΔ Μάχη 21 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁵⁷ Μ. Πλουμίδης, Συμπεράσματα από τις Εκλογές, Σοσιαλιστική Επιθεώρηση, χρόνος Α', φυλ. 9, 10, 11, Μάρτης, Απρίλης, Μαΐος 1946, σ. 381

⁴⁸⁵⁸ Το ΚΚΕ κατέβαλε, την περίοδο αυτή ιδιαίτερη προσπάθεια να πετύχει μια πολιτική προσέγγιση με το ΣΚΕ-ΕΛΔ. Οι οιωνοί ήταν καλοί, δεδομένου ότι το ΣΚΕ-ΕΛΔ από τα τέλη του 1945 έπαιρνε μέρος σε

ΣΚΕ-ΕΛΔ, ο Σβώλος και ο Τσιριμώκος συναντήθηκαν με τους Σιάντο, Παρτσαλίδη και Μ. Κύρκο του ΕΑΜ όπου διαπιστώθηκε ότι υπάρχει σύμπτωση απόψεων και καθορίστηκαν τρόποι κοινής αντιμετώπισης του επιδιωκόμενου εκλογικού πραξικοπήματος. Σβώλος και Τσιριμώκος συναντήθηκαν μετά με τον Ι. Σοφιανόπουλο.⁴⁸⁵⁹

Επιπλέον, αντιπροσωπεία της ΣΚΕ-ΕΛΔ υπό τους Τσιριμώκο και Σβώλο επισκέφθηκαν τους Καφαντάρη, Τσουδερό και Μυλωνά, υπουργούς της κυβέρνησης, από τους οποίους ζητήθηκε πρωτοβουλία για αναβολή των εκλογών μέχρι 28 Μαΐου 1946.⁴⁸⁶⁰ Οι πρωτοβουλίες αυτές του ΣΚΕ-ΕΛΔ είχαν σημαντική απήχηση στο ίδιο το ΕΑΜ αλλά και στους Δημοκρατικούς Συλλόγους, όπου ΕΑΜ και ΣΚΕ-ΕΛΔ συνυπήρχαν.⁴⁸⁶¹ Σε μεγάλο βαθμό το ΣΚΕ-ΕΛΔ φαινόταν να αντιμετωπίζει την υπόθεση ως αποτέλεσμα δικής του πρωτοβουλίας⁴⁸⁶² και να υπαινίσσεται ότι εκείνο ήταν ο προπομπός της πολιτικής της αποχής,⁴⁸⁶³ αφού πρώτο είχε αποκλείσει τη συμμετοχή του από εκλογές που θα γίνονταν στις 31 Μαρτίου 1946.⁴⁸⁶⁴ Όπως είχε σημειώσει ο Σβώλος το ΣΚΕ-ΕΛΔ ήταν εκείνο που κατεύθυνε το ΚΚΕ στην αποχή και όχι το αντίθετο.⁴⁸⁶⁵

Να σημειωθεί ότι στην προσπάθεια αυτή του ΚΚΕ να ευθυγραμμιστεί με τις υπόλοιπες πολιτικές οργανώσεις της αριστεράς δεν αναφέρθηκαν καθόλου οι επικριτές του Ζαχαριάδη την εποχή της απολάκτισής του από τα ηγετικά κλιμάκια του κόμματος, μετά την αποσταλινοποίηση που απέδωσαν την αποχή εξολοκλήρου σε προσωπική απόφαση του Ζαχαριάδη.⁴⁸⁶⁶ Την απόφαση της αποχής καταδίκασε η 6η Πλατειά λομέλεια του ΚΚΕ το Μάρτιο του 1956, επιτιμώντας το Ζαχαριάδη για το «σεχταριστικό» λάθος

πολιτικές εκδηλώσεις του ΕΑΜ και μάλιστα με ιδιαίτερα θερμό τρόπο, Μάχη, Η Συγκέντρωση στον Παναθηναϊκό, 25 Νοεμβρίου 1945 και Μάχη 23 Δεκεμβρίου 1945, Προσκλητήριο για τη συγκέντρωση στο γήπεδο του Παναθηναϊκού.

⁴⁸⁵⁹ Ελεύθερη Ελλάδα 22 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁶⁰ Μάχη 22 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁶¹ ΣΚΕ-ΕΛΔ, Αποφάσεις της ΚΕ, Η Πολιτική Γραμμή του Κόμματος, Σοσιαλιστική Επιθεώρηση, χρόνος Α', φυλ. 6-7 Δεκέμβριος-Γενάρης 1946.

⁴⁸⁶² Τη θέση αυτή εξέφρασε ο Α. Σβώλος και μετά τον εμφύλιο, όπου, σε προτεινόμενη εισήγηση για το Α' Συνέδριο του ΣΚΕ-ΕΛΔ στα 1951, μίλησε για τη σωστή γραμμή της αποχής, προϊόν της πρωτοβουλίας του ΣΚΕ-ΕΛΔ, που τελικά δεν απέδωσε. Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 670.2 Α, Αρχείο Ιπποκρ. Φραγκόπουλου, ΣΚΕ-ΕΛΔ Οδηγίες, Α. Σβώλος, Διάγραμμα Εισήγησης-Απολογισμός για Πολιτική Γραμμή προς το Α' Συνέδριο του ΣΚΕ-ΕΛΔ, Δελτίο της ΚΕ του ΣΚΕ-ΕΛΔ, 9 Ιουνίου 1951 ΑΣΚΙ.

⁴⁸⁶³ Για το ΣΚΕ-ΕΛΔ θα ήταν μεγάλο πολιτικό λάθος αν η αριστερά συμμετείχε σε εκλογές με τον τρόπο που έγιναν. Μ. Πλουμίδης, Συμπεράσματα από τις Εκλογές, Σοσιαλιστική Επιθεώρηση, χρόνος Α', φυλ. 9, 10, 11, Μάρτης, Απρίλης, Μάιος 1946, σ. 381

⁴⁸⁶⁴ Μάχη 24 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁶⁵ Η. Fleisher, The "Third Factor", The Struggle for an Independent Socialist Policy during the Greek Civil War, στο Studies in The History of the Greel Civil War 1945-1949, (edited by L. Bearentzen κλπ.), ο.π. σ. 197.

⁴⁸⁶⁶ Όπως και η συντριπτική πλειοψηφία των ιστορικών της περιόδου.

της αποχής, αφού δεν υπολόγισε τις διαθέσεις των μαζών.⁴⁸⁶⁷ Ο Ζαχαριάδης, υπεραμύνθηκε της θέσης του, δηλώνοντας στην 7η Ολομέλεια του κόμματος το Φεβρουάριο του 1957 ότι η απόφαση αυτή δεν ήταν επιλογή μόνο του ΚΚΕ αλλά και του ΕΑΜ καθώς και μιας μερίδας των παλαιοδημοκρατικών ηγετών. Κατήγγειλε, μάλιστα, ως τυχοδιωκτική την άποψη του Μ. Παρτσαλίδη, ότι το ΚΚΕ, αν μετείχε στις εκλογές, θα περνούσε τη χώρα με ειρηνικό τρόπο στο σοσιαλισμό.⁴⁸⁶⁸

Είναι γεγονός ότι η πολιτική του ΚΚΕ σε σχέση με την αποχή, με τις ασάφειες και τις παλινωδίες της, είχε προκαλέσει γενικότερα και στους μετριοπαθείς αντιπάλους του την εντύπωση ότι προέβαινε σε αλλεπάλληλους ελιγμούς, προσανατολισμένο, ωστόσο, στην πολιτική της οργανικής σύνδεσης με την επίσημη πολιτική σκηνή. Είναι ενδεικτικό ότι στις 27 Φεβρουαρίου η Βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα πληροφορούσε το Φόρεϊν Όφισ ότι θεωρούσε ως «μπλόφα» τις ανακοινώσεις του ΕΑΜ ότι δε θα συμμετάσχει στις εκλογές.⁴⁸⁶⁹ Η εντύπωση που είχε διαμορφωθεί στο Λήπερ ήταν ότι υπήρχε σε εξέλιξη μια αντιπαράθεση μεταξύ Σιάντου και Ζαχαριάδη στο ΚΚΕ γύρω από το ζήτημα των εκλογών, γεγονός που δικαιολογούσε την ασαφή θέση του ΚΚΕ σε σχέση με το ζήτημα αυτό.⁴⁸⁷⁰

Σε εφαρμογή της απόφασής του περί αποχής το ΚΚΕ ξεκίνησε διαπραγματεύσεις με το ΕΑΜ, το Σοφιανόπουλο, το ΕΛΔ/ΣΚΕ, τους Αριστερούς Φιλελεύθερους, τους οποίους κάλεσε σε κοινή δράση ώστε να μεθοδευτεί κατάλληλα η πολιτική της αριστεράς έναντι των εκλογών.⁴⁸⁷¹ Ο ίδιος ο Ζαχαριάδης μάλιστα χαιρέτησε με ενθουσιασμό τις τάσεις αυτές επίτευξης ενός ενιαίου μετώπου.⁴⁸⁷² Αμέσως μετά, ο Καραγιώργης από τις στήλες του Ριζοσπάστη κάλεσε και στην οργανωτική συγκρότηση ενός ευρέως δημοκρατικού μετώπου με άξονα την αποχή από τις εκλογές.⁴⁸⁷³

Στη βάση αυτών των διεργασιών στις 2 Μαρτίου αντιπρόσωποι από το ΕΑΜ, το ΕΛΔ/ΣΚΕ, τους Αριστερούς Φιλελευθέρους και το κόμμα του Σοφιανόπουλου επισκέφθηκε το Σοφούλη και του διακοίνωσε ότι τα κόμματα αυτά ήταν έτοιμα να συμμετάσχουν στις εκλογές, αν αυτές αναβάλλονταν για δύο μήνες, όπως άλλωστε πρότεινε και η κυβέρνηση, και στο διάστημα αυτό αναθεωρούνταν οι εκλογικοί κατάλογοι και

⁴⁸⁶⁷ Συμπεράσματα της 6ης Πλατειάς Ολομέλειας της ΚΕ και της ΚΕΕ του ΚΚΕ, Μάρτιος 1956. ανατυπ. εκδ. Μνήμη. Αθήνα 1985 και ΚΚΕ, 40 Χρόνια του ΚΚΕ, ο.π., σ. 635

⁴⁸⁶⁸ Η Διάσπαση του ΚΚΕ, επιμέλεια Π. Δημητρίου), Ομιλία του Ν. Ζαχαριάδη στην 7η Ολομέλεια του ΚΚΕ(Φεβρουάριος 1957), τομ. 1, σπ. σ. 94-95.

⁴⁸⁶⁹ FO 371/5B675 R 3193/1/19 27 Φεβρουαρίου 1946

⁴⁸⁷⁰ FO 371/5B677 R 3338/1/19 Λήπερ προς FO 27 Φεβρουαρίου 1946

⁴⁸⁷¹ Ριζοσπάστης 23 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁷² Ριζοσπάστης 26 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁷³ Ριζοσπάστης 27 Φεβρουαρίου 1946.

επιβάλλονταν ο νόμος και η τάξη. Σε άλλη περίπτωση η κυβέρνηση έπρεπε να υπολογίζει σε οριστική αποχή.⁴⁸⁷⁴

Στις 5 Μαρτίου ο Ριζοσπάστης διατυμπάνιζε τη ευρύτατη σύγκλιση όλων των ηγετών της αριστεράς, των Ι. Σοφιανόπουλο, Δ. Παρτσαλίδη, Κ. Γαβριηλίδη, Μ. Κύρκο, Σ. Κρητικά, Η. Τσιριμώκου, Σ. Χατζήμπεη, Γ. Οικονόμου στη βάση των αιτημάτων του σχηματισμού δημοκρατικής κυβέρνησης, της αναβολής των εκλογών για δύο μήνες, την αναθεώρηση των εκλογικών καταλόγων, την επιβολή της τάξης, την γενική αμνηστία. Ο Ριζοσπάστης μάλιστα έσπευσε να διευκρινίσει ότι αν αυτοί οι όροι επιτυγχάνονταν τότε όλες οι δυνάμεις αυτές θα συμμετείχαν στις εκλογές και έτσι θα καθίστατο εφικτή η πολιτική ομαλότητα.⁴⁸⁷⁵

Στη διακήρυξη αυτή γινόταν αναφορά στην κυβέρνηση όχι όμως με τους επιτιμητικούς όρους που προηγήθηκαν σε αντίστοιχες ανακοινώσεις αλλά στη βάση να αρνηθεί ο Σοφούλης τη «σύσταση» εκείνη που ο ίδιος ισχυριζόταν ότι τον υποχρέωνε να αψηφά τις πραγματικές ανάγκες του τόπου. Ήταν προφανές ότι η ανακοίνωση αναφερόταν στις βρετανικές πιέσεις να μην αναβληθούν οι εκλογές και ζητούσε από το Κέντρο «συναίσθηση των ιστορικών του ευθυνών».⁴⁸⁷⁶

Ο Ζαχαριάδης, μάλιστα, διαπιστώνοντας ότι είχε προκληθεί μεγάλη εσωτερική κρίση στην κυβέρνηση, προσπάθησε να την αξιοποιήσει και απηύθυνε, μια τελευταία απέλπιδα έκκληση στο Σοφούλη ώστε να εξασφαλιστεί η συμμετοχή της αριστεράς στις εκλογές. Προσέφερε στο Σοφούλη υποστήριξη, αν δεχόταν να προχωρήσει στην αναβολή των εκλογών. Αν και αναφερόταν στην επιμονή της αριστεράς υπέρ της αποχής, επανερχόταν στο ενδεχόμενο συμμετοχής, βάσει «ελάχιστων δημοκρατικών προϋποθέσεων». Αρκούσε να μπορεί ο ψηφοφόρος να φτάσει στις κάλπες, «ας είναι και με σπασμένο το κεφάλι» και η καλπονόθευση να είναι της τάξης του 10-20% αλλά όχι του 50 και 100%.

Ακόμη περισσότερο ο Ζαχαριάδης πρότεινε κοινούς εκλογικούς καταλόγους της αριστεράς και του κόμματος των Φιλελευθέρων. Με αναλογία 50% προς 50% στους εκλεγόμενους βουλευτές. Η μόνη προϋπόθεση θα ήταν η δίμηνη αναβολή για να μπορέσουν οι εκλογείς να εγγραφούν στους εκλογικούς καταλόγους και να αποφευχθούν οι εκτεταμένες διπλοψηφίες. Κατά το Ζαχαριάδη ήταν μια πρόταση εξαιρετικά συμφέρουσα για το Σοφούλη αφού η δημοκρατία θα νικούσε 100%.

Επιπλέον ο Ζαχαριάδης δεσμευόταν ότι θα στήριζε μια μετεκλογική κυβέρνηση του Κέντρου, το οποίο θα εξακολουθούσε να είναι κυβέρνηση

⁴⁸⁷⁴ Ριζοσπάστης 3 Μαρτίου 1946.

⁴⁸⁷⁵ Ριζοσπάστης 5 Μαρτίου 1946.

⁴⁸⁷⁶ Ο.π.

για τα επόμενα 4 χρόνια και μάλιστα με απόλυτη ευθύνη για το σχηματισμό της από τον ίδιο το Σοφούλη. Τελείωνε μάλιστα με έκκληση να μην προδώσει τη δημοκρατία το Κέντρο.⁴⁸⁷⁷ Επιπλέον, γινόταν απόπειρα να επιτευχθεί συνεννόηση με τους διαφωνούντες στην κυβέρνηση,⁴⁸⁷⁸ γινόταν δεκτή η πρόταση του Η. Πετιμεζά για σύσκεψη όλων των κομμάτων ενώ τονιζόταν ότι οι δηλώσεις Ι. Πελτέκη και Εμ. Τσουδερού, της 7ης Μαρτίου 1946, απηχούσαν και τις διακηρυγμένες θέσεις του ΕΑΜ.⁴⁸⁷⁹

Τρεις ημέρες αργότερα και ενώ αναδημοσιεύονταν αναλυτικά οι δηλώσεις των Καφαντάρη και Μυλωνά για έωλες εκλογές, ο Ριζοσπάστης σημείωνε την κατάπληξη του για την αδυναμία του Σοφούλη να μην λαμβάνει πρωτοβουλία να αναβάλει τις εκλογές⁴⁸⁸⁰ ενώ διαπίστωνε ότι μέσα στο κόμμα των Φιλελευθέρων υπήρχε κρίση που συνίστατο από την μια πλευρά στην πρόθεση του μεγαλύτερου τμήματος του υπουργικού συμβουλίου να παραιτηθεί και από την άλλη σε κινήσεις, όπως αυτή του Ρέντη ώστε να αντικαταστήσουν τους παραιτηθέντες οι Βενιζέλος, Παπανδρέου και Κανελλόπουλος.⁴⁸⁸¹ Την επόμενη μέρα το ΚΚΕ και το ΕΑΜ αποχώρησαν από τη διακομματική επιτροπή για τις εκλογές, που σημειωτέον παρά τις περί του αντιθέτου αποφάσεις εξακολουθούσαν να συμμετέχουν.⁴⁸⁸²

Οι διεργασίες και οι προτάσεις αυτές γίνονταν από το ΚΚΕ την περίοδο που είχαν ενταθεί οι πιέσεις για αναβολή των εκλογών και σε διεθνές επίπεδο. Ήδη στη βουλή των Κοινοτήτων ο Bevin και ο Noel-Baker απαντούσαν σε απαιτητικές ερωτήσεις των Βρετανών βουλευτών για το θέμα⁴⁸⁸³ ενώ ομάδα 74 βουλευτών του βρετανικού Κοινοβουλίου ζητούσε αντιπροσωπευτική κυβέρνηση και αμνηστία.⁴⁸⁸⁴

Με αυτή την έννοια ήταν προφανές ότι το ΚΚΕ δεν είχε επιλέξει από θέση αρχής την αποχή, δεν ήταν τελεσίδικη απόφαση, το κλίμα που επικράτησε στις εργασίες της 2ης Ολομέλειας δεν είχε μεταβληθεί, με την

⁴⁸⁷⁷ 7 Ριζοσπάστης 7 Μαρτίου 1946.

⁴⁸⁷⁸ Να σημειωθεί ότι από τον Ιανουάριο του 1946 υπήρχαν φήμες για πιθανή σύγκλιση του Πελτέκη του Καρτάλη και του Τσουδερού με το ΕΑΜ. Καθημερινή 6 Ιανουαρίου 1946.

⁴⁸⁷⁹ Ο.π.

⁴⁸⁸⁰ Να σημειωθεί ότι και το πρακτορείο ΤΑΣ είτε με ανταπόκρισή του από το Λονδίνο είτε από την Αθήνα εκτός από το γεγονός ότι παρουσίαζε αναλυτικά τις απόψεις των διαφωνούντων υπουργών του Σοφούλη, σχολίαζε τις παρεμβάσεις του Μπέβιν για να υποχρεώσει το Σοφούλη να μην παραιτηθεί. Υπουργείο Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο. 1946. κατάταξη 26.2. Πρεσβεία Μόσχας προς Υπουργείο Τύπου και Πληροφοριών, αρ. πρωτ. 13990, 16 Μαρτίου 1946.

⁴⁸⁸¹ Ριζοσπάστης 10 Μαρτίου 1946.

⁴⁸⁸² Ελεύθερη Ελλάδα 12 Μαρτίου 1946.

⁴⁸⁸³ Υπουργείο Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο. 1946. κατάταξη 5.5. Πολιτική. Ελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών Λονδίνου προς ΥΠΕΞ. Parliamentary Debates. 4 Μαρτίου 1946. και 8 Μαρτίου 1946.

⁴⁸⁸⁴ Υπουργείο Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο. 1946. ο.π. Ελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών Λονδίνου προς ΥΠΕΞ. αρ. πρωτ. 1781. 11 Μαρτίου 1946.

έννοια ότι η αποχή δεν ήταν ο μοναδικός στόχος, και το ΚΚΕ ενδιαφερόταν να αξιοποιήσει τα δεδομένα της συγκυρίας και τις πιθανότητες πολιτικών συμμαχιών.⁴⁸⁸⁵ Μάλιστα, η πρόταση του Ζαχαριάδη για συνεργασία με το Κέντρο έδειχνε ότι ο Ζαχαριάδης είχε σαφή συνείδηση ότι χωρίς πολιτικές συνεργασίες δεν ήταν εφικτή η μεταβολή του πολιτικού σκηνικού, ότι μόνο έτσι θα εξασφαλιζόταν μια δημοκρατική πλειοψηφία. Ήταν εξίσου σαφές ότι σε καμία περίπτωση δεν ήθελε να απομονωθεί⁴⁸⁸⁶ και κυρίως, όπως έδειχναν και οι διαβουλεύσεις με τα υπόλοιπα κόμματα της αριστεράς, επιδίωκε να αποφύγει να χρεωθεί την απόφαση για αποχή από τις εκλογές.⁴⁸⁸⁷

Ωστόσο, ήταν πλέον κοινή αίσθηση ότι η αποχή ήταν η πλέον πιθανή λύση, δεδομένου ότι η κυβέρνηση δεν είχε το πολιτικό σθένος να αντιταχθεί στις βρετανικές απαιτήσεις και να δώσει μέσω της αναβολής τις προϋποθέσεις ώστε να τηρηθούν οι προθεσμίες και να εξασφαλιστεί και η συμμετοχή της αριστεράς. Το γεγονός αυτό εντόπιζαν και οι ίδιοι οι υπουργοί του Σοφούλη που παραιτούνταν ακριβώς επειδή μεθοδευόταν μια μεροληπτική διαδικασία και έμενε η αριστερά εκτός εκλογικών διαδικασιών.⁴⁸⁸⁸

Πέραν όμως αυτού η απόφαση ειδικά του ΚΚΕ περί αποχής στηρίχθηκε και σε μια σειρά άλλους λόγους που είχαν σχέση με τη διάψευση των επιδιώξεών του αναφορικά με την τροπή που έπαιρναν τα πράγματα στη μεταπολεμική Ελλάδα. Καταρχήν διαψευδόταν η δυνατότητα σύγκλισης του δημοκρατικού κόσμου με τη συμμετοχή και του Κέντρου, γεγονός που θα έδινε τη δυνατότητα, ακόμη και υπό τέτοιας μορφής εκλογές, να σχηματιστεί μια δημοκρατική πλειοψηφία μετεκλογικά. Ο Ζαχαριάδης θεωρούσε ότι στη χειρότερη περίπτωση, το ΕΑΜ θα

⁴⁸⁸⁵ Να σημειωθεί ότι υπήρχαν έντονες φήμες από τις αρχές Μαρτίου ότι υπουργοί και στελέχη της κυβέρνησης θα παραιτούνταν αν ο Σοφούλης δεν προχωρούσε στην αναβολή των εκλογών. Καθημερινή 28 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁸⁸⁶ Ακόμη και μετά την πτώση του Γράμμου ο Ζαχαριάδης επέμενε στις πολιτικές του αγωνιστικού δημοκρατικού συνασπισμού. Απόφαση της 3ης Συνδιάσκεψης του ΚΚΕ 10-14 Οκτωβρίου 1950. Εισηγήσεις, Λόγοι Αποφάσεις, Αύγουστος 1950, σ. 257.

⁴⁸⁸⁷ Στην πραγματικότητα η πολιτική της αποχής έγινε αποδεκτή από το ΚΚΕ ως τελική λύση μόνο στις 14 Μαρτίου 1946 όταν τονίστηκε ότι εγκρίνεται η διαδικασία συνεννόησης με το ΕΑΜ και τα υπόλοιπα δημοκρατικά κόμματα που είχαν ως αποτέλεσμα την ενιαία πολιτική εμφάνιση τους. Απόφαση του ΠΓ του ΚΚΕ, Ριζοσπάστης 15 Μαρτίου 1946.

⁴⁸⁸⁸ Ακόμη και στο Λονδίνο στους κόλπους των Βρετανών βουλευτών είχε επικρατήσει ανάλογη αίσθηση ότι κάποιοι εξωθούσαν το ΕΑΜ σε αποχή. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 5.4. Πολιτική, Ελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών Λονδίνου προς ΥΠΕΞ, Parliamentary Debates, 11 Μαρτίου 1946, 13 Μαρτίου 1946.

εξασφάλιζε ένα ποσοστό επαρκές ώστε μαζί με τις δυνάμεις του Κέντρου να δημιουργήσει τους όρους περιθωριοποίησης της δεξιάς.⁴⁸⁸⁹

Να σημειωθεί ότι ακριβώς σε αυτή την κατεύθυνση κινούνταν η πολιτική της κόμματος από τα μέσα της προηγούμενης χρονιάς. Ωστόσο, η προφανής άρνηση του Κέντρου και ιδίως η συμπεριφορά της κυβέρνησης Σοφούλη⁴⁸⁹⁰ που φαινόταν να μεθοδεύει την πολιτική απομόνωση της αριστεράς διέγραψαν το ενδεχόμενο αυτό.⁴⁸⁹¹ Επομένως το ΚΚΕ έπρεπε να στηρίζεται μόνο στη δυνατότητα να εξασφαλίσει από μόνο του την επιβίωση του με ένα επαρκές ποσοστό στη μελλοντική βουλή. Το βάρος της πολιτικής του έπεφτε υποχρεωτικά στη δημιουργία όρων για την καλύτερη δυνατή εκπροσώπηση του και άρα η αποχή ήταν η πιο πιθανή εξέλιξη, στο μέτρο που οι εκλογές με τον τρόπο που διεξάγονταν κατεύθυναν τα πράγματα προς μια περιορισμένη εκπροσώπηση του ΕΑΜ στο κοινοβούλιο.⁴⁸⁹²

Εκτός από την άρνηση των κεντρώων δυνάμεων, σημαντικό ρόλο στην απόφαση του ΚΚΕ να απέχει τελικά από τις εκλογές έπαιξε και το γεγονός ότι υπήρχαν βάσιμες ενδείξεις ότι οι Αμερικανοί και οι Βρετανοί είχαν αποφασίσει να οξύνουν την αντιπαράθεση με τους Σοβιετικούς και τα κομμουνιστικά καθεστώτα της Βαλκανικής και επομένως επικράτησε η εντύπωση ότι οι εκλογές θα λειτουργούσαν ως μηχανισμός απολάκτισης της αριστεράς από την πολιτική σκηνή και επιβεβαίωσης της πολιτικής κυριαρχίας των φιλικών τους δυνάμεων.

Στις 5 Μαρτίου 1946, την εποχή που το ΚΚΕ και το ΕΑΜ αποφάσιζαν για την πολιτική τους, ο Τσώρτσιλ σε ομιλία του στο Μιζούρι των Ηνωμένων Πολιτειών, υποστήριξε ότι από τη Βαλτική ως την Αδριατική ένα «σιδηρούν παραπέτασμα» είχε πέσει κατά μήκος της Ευρώπης. Υπήρχαν δύο κόσμοι όπου ο ένας όφειλε να αντιπαρατεθεί στον άλλο. Όπως και στη Σοβιετική Ένωση έτσι και στην Αθήνα οι κομμουνιστές θεώρησαν τις δηλώσεις του Τσώρτσιλ ως μια πρώτη απόπειρα να διαμορφωθεί μια ισχυρή βρετανο-αμερικανική συμμαχία εναντίον των ανατολικών χωρών. Ως εκ τούτου ο Ζαχαριάδης υποστήριξε πλέον ανοικτά ότι η Ελλάδα έτεινε να μετατραπεί σε προγεφύρωμα όλων των

⁴⁸⁸⁹ Την άποψη ότι μια πιθανή αποχή της αριστεράς θα οδηγούσε σε άνετη επικράτηση των Λαϊκών συμμαριζόταν και ο ίδιος ο Σοφούλης. Καθημερινή 2 Μαρτίου 1946.

⁴⁸⁹⁰ Στην απόφαση της 14 Μαρτίου 1946 το ΠΓ του ΚΚΕ μιλούσε για προδοσία του Κέντρου, που «έστηνε» τις εκλογές, απαγόρευε την διακοίνωση των εαμικών θέσεων, επιστράτευε απεργούς και καταργούσε το δικαίωμα των συγκεντρώσεων. Ριζοσπάστης 14 Μαρτίου 1946.

⁴⁸⁹¹ Στα 1947 το ΚΚΕ δήλωνε σε σχέση με την πιθανότητα να υποστηρίξει την μετεκλογική κυβέρνηση Σοφούλη ότι δεν ήταν επουδενί διατεθειμένο για κάτι τέτοιο, με βάση την πείρα της προηγούμενης Αρχαίας ΚΚΕ. Γ. Ιωαννίδης Βελιγράδι προς Μ. Παρτσαλίδη Αθήνα, 13 Ιουνίου 1947 Αυγή 23 Ιανουαρίου 1980

⁴⁸⁹² Κατά το Ριζοσπάστη, ο λαός είχε απόλυτη εμπιστοσύνη στις δυνάμεις του. Απόφαση ΠΓ του ΚΚΕ, Ριζοσπάστης 14 Μαρτίου 1946.

αντισοσιαλιστικών επιδιώξεων των δύο δυνάμεων, πράγμα ατιμωτικό για τον ελληνικό λαό.⁴⁸⁹³

Να σημειωθεί ότι και οι Σοβιετικοί έβλεπαν αυτή τη διάσταση των ελληνικών εκλογών. Εκτιμούσαν ότι στα πλαίσια ενός απηνή διωγμού κατά της αριστεράς και εν τω μέσω μιας παρατεταμένης πολιτικής αστάθειας, οι ελληνικές εκλογές αφορούσαν την ωμή επιδίωξη της ελληνικής δεξιάς να επιβάλει με τον τρόπο αυτή την πολιτική της κυριαρχία, γεγονός που συναντούσε την δικαιολογημένη αντίδραση του λαϊκού κινήματος στην Ελλάδα.⁴⁸⁹⁴

Η εξέλιξη αυτή ενίσχυσε την επιθετική πτέρυγα στους κόλπους του ΚΚΕ και μετέβαλε τις επιλογές του ίδιου του Ζαχαριάδη. Δημιουργήθηκε η αίσθηση ότι οι Βρετανοί ήταν αποφασισμένοι πάση θυσία να οργανώσουν ένα εκλογικό πραξικόπημα στην Ελλάδα, το οποίο δεν μπορούσε παρά να αρνηθεί το ΚΚΕ. Σύμφωνα με το Ζαχαριάδη, οι Βρετανοί σκόπευαν να παραχωρήσουν μια μικρή μειοψηφία στην Αριστερά στη μελλοντική Βουλή, μετατρέποντας το ΕΑΜ σε συμμετοχο στα σχέδιά τους και μεταθέτοντας την αποτυχία της πολιτικής τους σε αυτό μέχρι να ωριμάσουν οι συνθήκες ώστε να προβούν σε οριστική στρατιωτική εκκαθάριση της κατάστασης.⁴⁸⁹⁵

Είναι ενδεικτικό ότι η θέση αυτή του Ζαχαριάδη δεν απείχε και πολύ από την πραγματικότητα. Ο Λήπερ λίγο πριν εγκαταλείψει τη θέση του στην Αθήνα, συνοψίζοντας τη βρετανική πολιτική, υπογράμμιζε ότι η Ελλάδα δε μπορούσε να είναι μια ανεξάρτητη χώρα και ότι ή θα έμενε ως δορυφόρος της Βρετανίας ή θα περιερχόταν στη σφαίρα επιρροής της ΕΣΣΔ. Σε αυτή τη βάση, ακόμα και η μετατροπή της σε προτεκτοράτο της Βρετανίας έπρεπε να εξεταστεί, αν οι Βρετανοί ήθελαν να διασφαλίσουν τα γεωπολιτικά συμφέροντα τους.⁴⁸⁹⁶

Επιπλέον, η απόφαση περί αποχής είχε την έννοια μιας τελικής μορφής πίεσης ώστε να δρομολογηθεί η εξέλιξη της επιδιωκόμενης αναβολής των εκλογών. Πολιτική όχι ανεδαφική, δεδομένου ότι, παράλληλα με τις εγχώριες αντιδράσεις, προϊόντος του χρόνου, εντείνονταν και οι διεθνείς, ιδίως από την πλευρά των Εργατικών αλλά και των δημοκρατικών εφημερίδων της Βρετανίας που έσπευδαν να καταγγείλουν το καθεστώς αλλά και την ανυπαρξία προϋποθέσεων σε σχέση με την διεξαγωγή των εκλογών. Το βασικό ερώτημα που ετίθεντο προς τη βρετανική κυβέρνηση και το Φόρειν Όφισ ήταν πως θα αντιδρούσε η Βρετανία στην προσπάθεια

⁴⁸⁹³ Ριζοσπάστης 7, 8 και 10 Μαρτίου 1946

⁴⁸⁹⁴ Υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, φάκελος Πολιτικές Επιστολές και Εκθέσεις, στο Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, ο.π., σ. 433-434.

⁴⁸⁹⁵ Αρχείο ΚΚΕ, Υπόμνημα Ζαχαριάδη σε Στάλιν, 13 Μαΐου 1947. Αυγή 13 Δεκεμβρίου 1979.

⁴⁸⁹⁶ FO 371/58678 R 3462/1/19, Leeper to FO 27 Φεβρουαρίου 1946

της πραξικοπηματικής παλινόρθωσης του Γεωργίου Β', η οποία θα επακολουθούσε της εκλογικής νίκης της ελληνικής δεξιάς, μιας νίκης που θα καθοριζόταν κατά τη γενική πεποίθηση από τις συνθήκες βάσει των οποίων διεξήχθησαν οι εκλογές.

Σε αυτή τη βάση, οι εκπρόσωποι του Φόρεϊν Όφισ στη βρετανική πρωτεύουσα πελαγοδρομούσαν να τεκμηριώσουν πειστικές απαντήσεις σε σχέση με τη βρετανική ουδετερότητα με έμφαση στο ερώτημα αν η κυβέρνηση Σοφούλη ήταν ελεύθερη να αναβάλει τις εκλογές. Παρά τις διαβεβαιώσεις ότι ο Σοφούλης μπορούσε όποια στιγμή ήθελε να προβεί στην αναβολή των εκλογών, τόσο οι δημοσιογράφοι όσο και αρκετοί εργατικοί βουλευτές δεν έκρυβαν την απορία τους σε σχέση με τις προθέσεις του Σοφούλη αλλά και τα διαθέσιμα περιθώρια ελιγμών του Έλληνα πρωθυπουργού.⁴⁸⁹⁷

Ιδιαίτερη αναταραχή στο Λονδίνο είχε προκαλέσει και μια ανακοίνωση του Φόρεϊν Όφισ ότι η αναβολή των εκλογών δεν θα θεωρούνταν πράξη φιλική προς τη Μεγάλη Βρετανία, αλλά και ότι οι βρετανικές δυνάμεις δεν θα επενέβαιναν στην περίπτωση παλινόρθωσης του Γεωργίου μετεκλογικά. Άρθρα σε βρετανικές εφημερίδες μιλούσαν για κίνδυνο αντιδημοκρατικής εκτροπής ενώ αρκετοί Εργατικοί βουλευτές ζητούσαν επιτακτικά διευκρινίσεις σε σχέση με τη σκοπιμότητα της ανακοίνωσης του βρετανικού υπουργείου.⁴⁸⁹⁸

Σε αυτή τη βάση, με την αποχή, η ελληνική αριστερά επεδίωκε να εντείνει τις διεθνείς αντιδράσεις έναντι αυτού που φάνταζε ως εκλογικό πραξικόπημα. Οι γενικότερες αντιδράσεις σε σχέση με τη διεξαγωγή των εκλογών δημιουργούσαν στην Ελλάδα το κλίμα ότι ο Σοφούλης θα μπορούσε αν ήθελε να αναβάλει τις εκλογές ακόμη και την τελευταία στιγμή, δεδομένου ότι η διεθνής δυσπιστία έναντι των προθέσεων της βρετανικής κυβέρνησης αλλά και οι αντιφάσεις της πολιτικής της θα έδιναν τη δυνατότητα στον Έλληνα πρωθυπουργό να επικαλεστεί αυτήν ακριβώς τη δυσπιστία προκειμένου να προχωρήσει ακόμη και σε καθυστερημένη αναβολή. Να σημειωθεί ότι από την ίδια την Σοβιετική Ένωση δεν υπήρχε καμία ένδειξη αποδοχής της επιλογής της αποχής, αν εξαιρέσει κανείς τις συχνές επιθετικές αναφορές των Σοβιετικών ειδησεογραφικών πρακτορείων στη δυσμενή κατάσταση στην Ελλάδα.⁴⁸⁹⁹

Το στοιχείο ακριβώς αυτό επικαλούνταν και οι εφημερίδες της Αριστεράς, επικαλούμενες τις ιστορικές ευθύνες του Σοφούλη αλλά και τις διεθνείς αντιδράσεις. Μάλιστα προβαλλόταν ως πατριωτικός ο χαρακτήρας

⁴⁸⁹⁷ Times. 20 Μαρτίου 1946 και Herald Tribune. 21 Μαρτίου 1946.

⁴⁸⁹⁸ Times. 21 Μαρτίου 1946.

⁴⁸⁹⁹ FO 58677 R 3372/1/19 13 Μαρτίου 1946.

μιας τέτοιας ενέργειας που θα καθιστούσε την ελληνική περίπτωση ως απόδειξη της τελικής επικράτησης της δημοκρατικής νομιμότητας εις βάρος πρακτικών που απεργάζονταν πολιτικές εκτροπές. Με την έννοια αυτή, μπορούσαν να επιβεβαιωθούν ως αντικειμενικές οι εκτιμήσεις Ζαχαριάδη ότι ακόμη και την τελευταία στιγμή ήταν δυνατή η αλλαγή του πολιτικού τοπίου της χώρας.⁴⁹⁰⁰

Μάλιστα, προκειμένου να διασκεδαστούν οι φόβοι και οι επιφυλάξεις που αρκετοί εκπρόσωποι του Κέντρου διατύπωναν σε σχέση με το ενδεχόμενο που αναβαλλόταν η εκλογική διαδικασία να καταστρατηγούνταν συνολικά η εκλογική λύση με ευθύνη του ίδιου του ΚΚΕ, το τελευταίο δεν φειδόταν να διακηρύσσει ότι σε κάθε περίπτωση η αναβολή θα έπρεπε να είναι βραχυπρόθεσμη. Το ΕΑΜ δεν ζητούσε μια αόριστη αναβολή αλλά μια ταχύτατη διενέργεια πραγματικά ελεύθερων εκλογών.

Εκείνο που, πέραν των άλλων, επιτάχυνε σε μεγάλο βαθμό την απόφαση για αποχή ήταν οι εξελίξεις αναφορικά με την ενδοκυβερνητική κρίση και τις παραιτήσεις υπουργών του Σοφούλη. Μετά την εξέλιξη αυτή ήταν πλέον δύσκολη μια διαφορετική στάση από την πλευρά του ΚΚΕ, στο μέτρο που οι παραιτήσεις οφείλονταν στην κατάσταση που είχε διαμορφωθεί, της οποίας το κύριο θύμα ήταν το ίδιο το ΚΚΕ. Αν αποφάσιζε κάθοδο στις εκλογές θα συνέβαινε το παράδοξο οι μετριοπαθείς κεντρώοι πολιτευτές να απέχουν και το ίδιο το ΚΚΕ να συμμετέχει. Ο Ζαχαριάδης μάλιστα, μιλούσε για την άτυπη συγκρότηση του δημοκρατικού στρατοπέδου που απείχε από τις εκλογές εκτός από το Σοφούλη.⁴⁹⁰¹

Από την άλλη πλευρά, οι εξελίξεις αυτές κατέστησαν σαφές ότι το ΚΚΕ δεν ήταν απομονωμένο και πάντως διάνοιγε δυνατότητες συνεργασίας με την αριστερή αυτή τάση των Φιλελευθέρων αλλά και μια μερίδα των δημοκρατικών πολιτευτών. Αυτό έφερνε πιο κοντά το ενδεχόμενο των πολιτικών συνεργασιών, «δεν ήμασταν μόνοι» όπως ισχυρίστηκε αργότερα ο Ζαχαριάδης.⁴⁹⁰² Επιπλέον ενίσχυε την πολιτική άσκησης πίεσης στην κυβέρνηση και καθιστούσε εφικτή μια ενδεχόμενη αλλαγή πλεύσης της κυβέρνησης. Ο τρόπος που αντιμετώπισε τα τεκταινόμενα ο Ριζοσπάστης

⁴⁹⁰⁰ Οι εφημερίδες της αριστεράς διατυμπάνιζαν μια τέτοια εξέλιξη δυνάμει των διεθνών πρωτοβουλιών, όπως της Επιτροπής Εξωτερικών του Γαλλικού Κοινοβουλίου που επιφορτίστηκε με τη μελέτη των συνθηκών των ελληνικών εκλογών και προέβαινε σε διαβήματα στις τρεις κυβερνήσεις για αναβολή των εκλογών, Ριζοσπάστης 17 Μαρτίου 1946.

⁴⁹⁰¹ Υπόμνημα του Ζαχαριάδη στο Στάλιν για το ελληνικό πρόβλημα, 13 Μαΐου 1947. Αυγή 12 Δεκεμβρίου 1979.

⁴⁹⁰² Για τον Ζαχαριάδη, εκτός από τα κόμματα του ΕΑΜ την πολιτική αυτή πρότειναν και μετριοπαθείς αστού πολιτικοί όπως ο Καφαντάρης αλλά και άλλες δυνάμεις. Ομιλία του Ν. Ζαχαριάδη, 7η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, Φλεβάρης 1957, στο Η Διάσπαση του ΚΚΕ (επιμ. Π. Δημητρίου), τομ. Α', σσ. 94.

έδειχνε ότι στο ΚΚΕ είχε επικρατήσει η αντίληψη ότι ήταν απολύτως εφικτή η εξέλιξη αυτή.⁴⁹⁰³

Εξίσου σημαντικός λόγος υπέρ της αποχής ήταν η υπερεκτίμηση της αποτελεσματικότητας μιας τέτοιας πολιτικής ως παράγοντα ακύρωσης του εκλογικού αποτελέσματος.⁴⁹⁰⁴ Στο ΚΚΕ ήταν εξαιρετικά ισχυρή η πεποίθηση ότι το αποτέλεσμα, ιδίως αν στην αποχή αθροίζόταν μεγαλύτερο τμήμα των εν ενεργεία ψηφοφόρων από εκείνο που τελικά συμμετείχε, αυτό αποτελούσε αίτιο ακυρότητας των εκλογών.⁴⁹⁰⁵

Το φαινόμενο άλλωστε της αποχής στις ελληνικές εκλογές δεν ήταν πρωτόγνωρο. Αποτελούσε μέσω διαμαρτυρίας έναντι πολιτικών αντιπάλων, όπως συνέβη στα 1923 με την αποχή των Λαϊκών ενώ το 1935 απείχαν οι Φιλελεύθεροι και οι Δημοκρατικοί. Ωστόσο, τα πράγματα στα 1946 δεν ήταν αντίστοιχα με τις συνθήκες που γέννησαν τις αντιθέσεις μεταξύ Λαϊκών και Φιλελευθέρων, αν και αυτές είχαν επιπτώσεις αποκλεισμού, κατατρεγμού και εξορίων για τους μη συμμετέχοντες. Μάλιστα, τα όποια μέτρα αποκλεισμού δεν αφορούσαν παρά τις ηγετικές προσωπικότητες. Αντιθέτως, για το ΚΚΕ μια ενδεχόμενη αποχή μπορεί να σήμαινε οριστικό πολιτικό αποκλεισμό, διώξεις, ποινικοποίηση και φυσική εξόντωση ακόμη και του τελευταίου μέλους του κόμματος. Αντιθέτως, οι απέχοντες κεντρώοι πολιτικοί, όπως ο Τσουδερός ή ο Καρτάλης δεν κινδύνευαν από τέτοιες πρακτικές αφού κινούνταν μέσα στα όρια του αστικού πολιτικού συστήματος.⁴⁹⁰⁶

Στη βάση αυτή δεν υπολογίστηκε ότι με μια κοινοβουλευτική εκπροσώπηση, έστω και περιορισμένη, θα ήταν ευκολότερη η διατήρηση της αριστεράς εντός των ορίων του υπάρχοντος πολιτικού συστήματος.⁴⁹⁰⁷ Έτσι, με το αίσθημα της βεβαιότητας ότι η αποχή του ΕΑΜ θα καθιστούσε τις εκλογές άκυρες και ότι μια νίκη της δεξιάς θα είχε αρνητικές επιπτώσεις και στους ίδιους τους δημοκρατικούς του Κέντρου, ο διευθυντής της «Ελεύθερης Ελλάδας» Μ. Κύρκος προειδοποιούσε ότι η απόφαση περί της

⁴⁹⁰³ Να σημειωθεί ότι οι τροτσκιστικές οργανώσεις της περιόδου κατηγορούσαν το ΚΚΕ ότι προσανατόλισε την πολιτική του στην δημιουργία συμμαχιών με το Κέντρο τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα τον Καφαντάρη και τον Σοφιανόπουλο, προδίδοντας τα ιστορικά αιτήματα της εργατικής τάξης. Ομιλία του εκπροσώπου της ΚΔΚΕ Α. Καστρίτη, ΚΔΚΕ, Διαλέξεις- Συζητήσεις του ΚΚΕ και του ΚΔΚΕ (4η Διεθνής). οπ. σ. 29.

⁴⁹⁰⁴ Όπως σημείωνε ο εαμικός ηγέτης Μ. Κύρκος η αποχή θα οδηγούσε σε ακύρωση των εκλογών και σε νέες σύντομες εκλογές. Ελεύθερη Ελλάδα 14 Μαρτίου 1946.

⁴⁹⁰⁵ Όπως σημείωνε ο στρατηγός Οθωναίος οι εκλογές δεν ήταν κατά κανένα τρόπο μια μοιρολατρική επιλογή. Στρατηγού Α. Οθωναίου, Τρεις Λόγοι δια την Δημοκρατίαν, έκδοσις Πανελληνίας Θμοσπονδίας Δημοκρατικών Συλλόγων. Ομιλία Οθωναίου. Αθήνα 1946.

⁴⁹⁰⁶ Βλ. και Η. Richter, ο.π. σ. 599.

⁴⁹⁰⁷ Δεν υπολογίστηκε ότι με μια κοινοβουλευτική εκπροσώπηση θα ήταν εύκολη η ανασυγκρότηση του δημοκρατικού μετώπου. Μ. Τσάντης, μέλος της ΚΕ του ΚΚΕ και Γραμματέας Ηπείρου. Αυγή 10 Φεβρουαρίου 1980

αποχής ήταν τελεσίδικη και κανείς -ιδίως το δημοκρατικό Κέντρο-δεν έπρεπε να ελπίζει σε ξαφνική αλλαγή της απόφασης.⁴⁹⁰⁸

Στο μεταξύ γινόταν σαφές ότι το ΚΚΕ ενίσχυε την απήχηση του στις μάζες, το ίδιο και η πολιτική της αποχής. Στις 10 Μαρτίου το ΕΑΜ οργάνωσε διαδήλωση, την τελευταία μέρα του 8 Πανεργατικού Συνεδρίου στο οποίο είχε καταστεί απόλυτη δύναμη. Στις 12 Μαρτίου ο Ριζοσπάστης ανακοίνωσε κοινή μαζική εκδήλωση της αριστεράς. Στις 15 Μαρτίου διεξήχθη το Συνέδριο της Πανδημοκρατικής Ένωσης με συμμετοχή 250 αντιπροσώπων του ΕΑΜ, των άλλων αριστερών δυνάμεων αλλά και δημοκρατικών οργανώσεων. Το συνέδριο διατράνωσε την επιθυμία της συνένωσης όλων των δημοκρατών για να προστατευθεί η δημοκρατία.⁴⁹⁰⁹

Ωστόσο, ακόμη και 15 μέρες πριν τις εκλογές η πολιτική της αποχής δεν φάνταζε σίγουρη ακόμη και στα ηγετικά κλιμάκια του ΚΚΕ. Ο ίδιος ο Ζαχαριάδης, για να δώσει βάρος στην πολιτική σύγκλισης του δημοκρατικού κόσμου αλλά και διέξοδο στο φαύλο κύκλο σε σχέση με τις συμμετοχή στις εκλογές, πρότεινε στο Σοφούλη εν νέου να συμμετάσχουν τα κόμματα της αριστεράς σε εκλογικό συνασπισμό με τους Φιλελευθέρους και να μοιραστούν στη μέση τις έδρες που θα προέκυπταν από το συνασπισμό αυτό.

Έτσι, με απόφαση του στις 15 Μαρτίου το ΠΓ του ΚΚΕ επανέλαβε την προσφορά Ζαχαριάδη προς τους Φιλελευθέρους, ωστόσο αυτή τη φορά ήταν εμφανές από τις διατυπώσεις του κειμένου ότι το ΠΓ του ΚΚΕ θεωρούσε πλέον αδύνατη την σύγκλιση αυτή. Την ίδια μέρα το ΕΑΜ ζήτησε από τις μεγάλες δυνάμεις να μεσολαβήσουν και να επιτευχθούν σωστές εκλογές και να δώσουν την δυνατότητα να αντιπροσωπευτεί στο μελλοντικό κοινοβούλιο το σύνολο του ελληνικού πολιτικού κόσμου.⁴⁹¹⁰

Σύμφωνα με την απόφαση αυτή του ΠΓ του ΚΚΕ, το κόμμα δεν έκρυβε την ικανοποίησή του για τη γενική συμφωνία όλων των αριστερών δυνάμεων, χαιρέτιζε τη στάση των υπουργών του Σοφούλη που διαφώνησαν και εξέφραζε τη βεβαιότητα ότι η δημοκρατική τάξη στην Ελλάδα θα αποκαθίσταντο έτσι ή αλλιώς. Ο μοναδικός στόχος του κόμματος ήταν η ομαλή δημοκρατική εξέλιξη και δεν επρόκειτο να καταφύγει σε ένοπλες ενέργειες. Έτσι και αλλιώς πολύ σύντομα η πολιτική κρίση συνεπεία των επιλογών της κυβέρνησης ήταν προ των πυλών και οι εκλογές θα φάνταζαν απολύτως άκυρες.⁴⁹¹¹

⁴⁹⁰⁸ Ελεύθερη Ελλάδα 19 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁹⁰⁹ Στρατηγού Α. Οθωναίου, Τρεις Λόγοι δια την Δημοκρατίαν, σπ. σ.19.

⁴⁹¹⁰ Ριζοσπάστης 15 Μαρτίου 1946.

⁴⁹¹¹ Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 109, Φ 4/1/42, Απόφαση του ΠΓ της 15 Μαρτίου 1946. ΑΣΚΙ

Ωστόσο, η ανακοίνωση του Σοφούλη ότι οι εκλογές θα διεξαγόταν οπωσδήποτε στις 31 Μαρτίου 1946 ματαίωσε τελεσίδικα το ενδεχόμενο συνεργασιών και επιβεβαίωσε την αποχή το ΕΑΜ στις εκλογές. Μάλιστα η απόφαση περί αποχής επικυρώθηκε στις 19 Μαρτίου 1946 από το σύνολο των δυνάμεων της αριστεράς, τελευταία ημέρα του Πανδημοκρατικού Συνεδρίου που διεξήχθη στα μέσα Μαρτίου 1946 και όπου οι μετέχοντες συγκρότησαν και οργανωτικό σχήμα την Πανελλήνια Ομοσπονδία Δημοκρατικών Συλλόγων με πρόεδρο τον Οθωναίο.⁴⁹¹²

Να σημειωθεί ότι στην τελεσίδική αυτή απόφαση το ΚΚΕ εμφανιζόταν μόνο ως ένας από τους μετέχοντες στο Πανδημοκρατικό Μέτωπο και δεν προέβη καν σε δική του ανακοίνωση. Ο βασικός λόγος ήταν ότι ακόμη διερευνούσε το ενδεχόμενο για μια τρόπον τινά εκλογική καταγραφή της αριστεράς. Έτσι, στις 20 Μαρτίου 1946, την ημέρα που ο Ζαχαριάδης έφυγε για τη Θεσσαλονίκη, προκειμένου να συνεχίσει το ταξίδι του για την Πράγα, όπου θα λάβαινε μέρος στο 8 Συνέδριο του Τσεχοσλοβακικού Κομμουνιστικού κόμματος, το ΚΚΕ έκανε μια τελευταία απόπειρα συμμετοχής στις εκλογές.

Οι ηγέτες των αριστερών Φιλελευθέρων Ν. Γρηγοριάδης και Σ. Χατζήμπεης μετά από πρόταση προερχόμενη από την ΚΕ του ΚΚΕ και με επίσημο κομιστή το Σιάντο, επιστρατεύθηκαν να ζητήσουν απλή παράταση της προθεσμίας των εκλογών από την κυβέρνηση, και όχι αναβολή, ώστε να δοθεί η δυνατότητα στο Κόμμα των Αριστερών Φιλελευθέρων να υποβάλει καταλόγους υποψηφιοτήτων.⁴⁹¹³ Η πρόταση αυτή είχε την έννοια να συσπειρωθούν όλες οι αριστερές δυνάμεις πίσω από το ψηφοδέλτιο αυτό.⁴⁹¹⁴

Ωστόσο και παρά την άμεση επαφή του Σ. Χατζήμπεη με το Γ. Λύχνο υφυπουργό του Σοφούλη, ώστε να μεθοδευτεί η συμμετοχή αυτή,⁴⁹¹⁵ ο Μπέβιν έσπευσε να προλάβει τις εξελίξεις και να απαιτήσει από το Σοφούλη να απορρίψει κάθε αναβολή των εκλογών. Η προθεσμία έληγε τα μεσάνυχτα και ο Σοφούλης πληροφόρησε το Νόρτον ότι δεν θα δινόταν πλέον καμία παράταση. Το γεγονός αυτό ματαίωσε και αυτή την πιθανότητα.

Η απόφαση αυτή της ΚΕ του ΚΚΕ, παρά την εκτίμηση κάποιων ότι έγινε χωρίς την εντολή Ζαχαριάδη,⁴⁹¹⁶ ήταν μια τελευταία απόπειρα του ΠΓ

⁴⁹¹² Στρατηγού Α. Οθωναίου, Τρεις Λόγοι δια την Δημοκρατίαν, Ομιλία Οθωναίου οπ. Σε αυτήν χαρακτήρισε τις εκλογές εκ προμελέτης έγκλημα.

⁴⁹¹³ Μ. Παρτσαλίδης, ο.π. σ. 196.

⁴⁹¹⁴ Φ. Γρηγοριάδης, ο.π. σ. τομ 3, σ. 661.

⁴⁹¹⁵ Οι προσεγγίσεις αυτές προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις από τα συντηρητικά στελέχη των Φιλελευθέρων. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 17, υποφακ. 1γ, Θεσσαλονίκη προς ΔΕ των Λαϊκών 5 Μαρτίου 1946, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

⁴⁹¹⁶ Βλ. και Eudes, ο.π. σ. 261-262 αλλά και Γρηγοριάδη.ο.π.

του ΚΚΕ για να αποφευχθεί η αποχή.⁴⁹¹⁷ Το γεγονός ότι δεν την πρότεινε ο ίδιος ο Ζαχαριάδης ή ότι δεν δημοσιοποιήθηκε επίσημα⁴⁹¹⁸ αφορούσε το γεγονός ότι η ηγεσία του κόμματος δεν ήθελε να χρεωθεί μια απόφαση, η οποία είχε, έτσι και αλλιώς, ελάχιστα περιθώρια πραγματοποίησης.⁴⁹¹⁹

Στην πραγματικότητα, μόνο όταν διαψεύστηκε και αυτή η πιθανότητα, ο Ρίζοσπάστης έσπευσε ανοικτά να διατυμπανίσει πολιτική της αποχής. Στην αρθρογραφία του δεν κρυβόταν η απογοήτευση από την απόφαση του Μπέβιν να μην δοθεί η δυνατότητα να επιτευχθούν μέσω μιας ελάχιστης αναβολής μια διαφορετική εξέλιξη σε σχέση με τις εκλογές.⁴⁹²⁰ Εντούτοις και στην περίπτωση της εκστρατείας για την αποχή το ΚΚΕ εγκαινίασε μια πρακτική που θύμιζε κανονική προεκλογική εκστρατεία. Με συγκεντρώσεις και μαζικά συλλαλητήρια προσπαθούσε να διαδώσει την ιδέα της αποχής, ευελπιστώντας ότι μια ευρεία αποχή θα καθιστούσε άκυρες τις εκλογές. Έτσι, οι εκπρόσωποι των κομμάτων της αποχής μιλούσαν από κοινού στις συγκεντρώσεις προεκλογικού στην ουσία χαρακτήρα, όπως σε αυτή του Πειραιά που μίλησαν οι Σοφιανόπουλος και Παρτσαλίδης, και καλούσαν τον κόσμο να πυκνώνει το μέτωπο της αποχής.⁴⁹²¹

Επιπλέον, το κόμμα διατηρούσε σε ετοιμότητα το μηχανισμό του για να καταγγέλει παρασπονδίες στη διαδικασία, προσέφευγε διαμαρτυρόμενο στους παρατηρητές, μιλούσε για πλαστογραφίες στα εκλογικά βιβλιάρια. Ήταν αρκούντως χαρακτηριστικό της γενικής στάσης του ΚΚΕ σε σχέση με τις εκλογές, κυρίως αναφορικά με το ενδεχόμενο επανόδου στην επίσημη πολιτική κονίστρα αλλά και την απόπειρα καταγραφής του ποσοστού της αποχής ως πολιτικού ποσοστού, ότι το ΚΚΕ διατήρησε τον εκλογικό μηχανισμό που είχε συγκροτήσει το Φεβρουάριο της ίδιας χρονιάς, προκειμένου να ελέγχει την όλη διαδικασία, ανεξαρτήτως της μη συμμετοχής του.⁴⁹²² Το ΕΑΜ ζητούσε μάλιστα, επιτακτικά από την κυβέρνηση και τους παρατηρητές να δημοσιοποιήσουν τους αριθμούς των εγγεγραμμένων ώστε να φανεί η έκταση της αποχής.⁴⁹²³

⁴⁹¹⁷ Ήταν τόσο εντυπωσιακή η κίνηση αυτή ώστε οι αποδέκτες της Ν. Γρηγοριάδης και Σ. Χατζήμπεης υπέθεσαν μέχρι και έξωθεν υπόδειξη. Φ. Γρηγοριάδης, Εμφύλιος Πόλεμος, τομ. 9, ο.π., σ. 417.

⁴⁹¹⁸ Μόνο το Βήμα είχε μια μικρή μονόστηλη αναφορά, Βήμα 22 Μαρτίου 1946.

⁴⁹¹⁹ Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ, 10-14 Οκτωβρίου 1950, Αύγουστος 1951, Εισήγηση Ν. Ζαχαριάδης. Ο Ζαχαριάδης υπογράμμισε στην ομιλία αυτή ότι, αν κάτι τέτοιο συνέβαινε, ούτε το παιχνίδι των Βρετανών θα έπαιζε το ΚΚΕ. Κ. Φ. Ν. Γρηγοριάδης, Εμφύλιος Πόλεμος 1944-1949, τομ. 9, ο.π., σ. 416-418.

⁴⁹²⁰ Ρίζοσπάστης 21 Μαρτίου 1946.

⁴⁹²¹ Ρίζοσπάστης 24 Μαρτίου 1946.

⁴⁹²² Ήταν οι εκλογικές ενοριακές επιτροπές στις οποίες τα κομματικά μέλη και οι οπαδοί του ΕΑΜ έπρεπε να καταφεύγουν για να εφοδιάζονται με εκλογικά βιβλιάρια. Ελεύθερη Ελλάδα, 11 Φεβρουαρίου 1946.

⁴⁹²³ Να σημειωθεί ότι οι παρατηρητές όσο και η κυβέρνηση το αρνήθηκαν. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.4, Πολιτική, Επιτροπή παρατηρητών, Αθήνα 29 Μαρτίου 1946.

Είναι χαρακτηριστικό του γεγονότος ότι στο ΕΑΜ υπήρχε η αίσθηση ότι μια εκτεταμένη αποχή θα καθιστούσε τις εκλογές άκυρες το γεγονός ότι, στις 28 Μαρτίου 1946, εννεαμελής επιτροπή του ΕΑΜ επισκέφθηκε την αποστολή της ΑΜΦΟΓΕ για να διευκρινίσει πως θα διασφαλιζόταν η αξιοπιστία του αποτελέσματος και δεν θα παραποιούνταν τα ποσοστά συμμετοχής. Μάλιστα, τόνισε στους διοικούντες την αποστολή των παρατηρητών ότι οι εκλογές έπρεπε να διεξαχθούν με ανεξίτηλο υγρό στο οποίο θα εμβαπτίζονταν οι δείκτες των χεριών των ψηφοφόρων ώστε να αποφευχθούν οι διπλοψηφίες. Οι, εν απορία, διακείμενοι παρατηρητές ρώτησαν αν το ΕΑΜ θα ήταν έτσι ευχαριστημένο από τη διαδικασία και αν το υγρό αυτό θα τις καθιστούσε νόμιμες.⁴⁹²⁴

Στην πραγματικότητα, το ΕΑΜ συνέχιζε ακόμη και όταν διακοίνωσε την αποχή του την εκστρατεία που είχε εγκαινιάσει από την αρχή της χρονιάς. Όπως μάλιστα σημείωναν και οι εαμικές εφημερίδες ο λαός δεχόταν τις εκάστοτε εαμικές αντιπροσωπείες με ιδιαίτερο ενθουσιασμό και με καθαρά προεκλογικό περιεχόμενο. Είναι χαρακτηριστική η μορφή που έπαιρναν αυτές οι προεκλογικές στην ουσία τους συγκεντρώσεις. Για παράδειγμα στις 10 Φεβρουαρίου πραγματοποιήθηκαν δύο μεγάλες συγκεντρώσεις σε Θήβα και Λιβαδειά μετά την επίσκεψη εαμικής αντιπροσωπείας αποτελούμενη από τους Ζεύγο, Οικονόμου, Θανασέκο και τον καθηγητή Κόκκαλη.⁴⁹²⁵

Το πρωί η αντιπροσωπεία δέχθηκε στη Λιβαδειά τους εκπροσώπους των μαζικών οργανώσεων όπως θα συνέβαινε με την ομάδα κάθε κόμματος που βρισκόταν σε προεκλογική περίοδο ενώ σε συγκέντρωση στην οποία συμμετείχαν 4.000 άτομα μίλησε ο γιατρός Πανουργιάς, γραμματέας της Νομαρχιακής Επιτροπής του ΕΑΜ ενώ οι υπόλοιποι ομιλητές αναφέρθηκαν στο πολιτικό πρόγραμμα του ΕΑΜ, στην επίλυση τοπικών προβλημάτων, όπως για παράδειγμα την εκμετάλλευση της Κωπαίδας που λυμαινόταν μία εταιρεία κλπ.⁴⁹²⁶

Κατά τον ίδιο τρόπο στις 2 Μαρτίου 1946 οι εαμικές εφημερίδες δημοσίευσαν το οικονομικό πρόγραμμα του ΕΑΜ σαν να επρόκειτο για προεκλογικό πρόγραμμα. Το κείμενο, πέρα από τον εντοπισμό των προβλημάτων, περιείχε προτάσεις για όλα τα πεδία της οικονομικής ζωής, με άξονα τη διασφάλιση ομαλών πολιτικών συνθηκών και με προτάσεις άμεσα εφαρμόσιμες αλλά και μακροπρόθεσμες χωρίς ακόμη μια φορά να

⁴⁹²⁴ Υπουργείο Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο, 1946. κατάταξη 26.4. Πολιτική. Επιτροπή Παρατηρητών. Αθήνα 29 Μαρτίου 1946.

⁴⁹²⁵ Προεκλογικές συγκεντρώσεις για να προβληθεί η αποχή έγιναν σε όλες τις ελληνικές πόλεις. Επίσημα Κείμενα του ΚΚΕ. том. 6. σ.π. σ. 525.

⁴⁹²⁶ Ελεύθερη Ελλάδα 11 Φεβρουαρίου 1946.

θίγεται το καθεστώς των παραγωγικών σχέσεων της χώρας. Μάλιστα, ως τυπικό προεκλογικό πρόγραμμα ασκούσε κριτική και στους άξονες της οικονομικής πολιτικής των άλλων κομμάτων με έμφαση σε αυτό των Φιλελευθέρων που πρόβαλε ως ο κύριος ανταγωνιστής του ΕΑΜ στο πλαίσιο των δημοκρατικών δυνάμεων.⁴⁹²⁷

Εκτός των άλλων το ΚΚΕ και το ΕΑΜ ενεργοποίησαν τις κομματικές οργανώσεις τους, προκειμένου να συγκεντρωθούν στοιχεία για τις παραβιάσεις της νομιμότητας,⁴⁹²⁸ να ενημερωθούν για τις ενστάσεις στα εκλογοδικεία, να συγκεντρώσουν στοιχεία για τις διαμαρτυρίες πολιτευτών ιδίως του Κέντρου, να ελέγξουν την όλη διαδικασία της πληροφορίας. Οι νομαρχιακές επιτροπές του ΕΑΜ συνέταξαν και εκθέσεις, τις οποίες υπέβαλαν στις εκλογικές επιτροπές.⁴⁹²⁹

Επιπλέον το ΕΑΜ ήταν πολύ προσεκτικό να αποφεύγει τις αιτιάσεις ότι η αποχή του είχε την έννοια μιας συνολικής πολιτικής στρατηγικής, που στην πραγματικότητα σήμαινε έλλειψη εμπιστοσύνης στις δημοκρατικές διαδικασίες. Τόσο το ΚΚΕ και το ΕΑΜ εστίασαν την προσοχή τους στην αποσύνδεση της στάσης απέναντι στις εκλογές από το ενδεχόμενο επανόδου στο κλίμα μιας σύγκρουσης που υποτίθεται ότι προετοίμαζε το ΚΚΕ αφού οι εκλογικές διαδικασίες δεν θα προσέφεραν τη δυνατότητα της εξουσίας με ειρηνικό τρόπο.

Γιατί πολύ προσεκτικά αρκετές δεξιές εφημερίδες καλλιεργούσαν το κλίμα αυτό, δοθέντος ότι η εκλογική νίκη της Δεξιάς θα ήταν καταλυτική και επομένως στο ΚΚΕ θα απέμενε η εμφύλια σύγκρουση. Μάλιστα, είχαν εντέχνως πολλαπλασιαστεί οι αναφορές στις ομάδες που δρούσαν στα βουνά αλλά και στο θέμα της απόκρυψης των όπλων που όσο πλησίαζαν οι εκλογές καθίστατο σε κυρίαρχο πρόβλημα της ελληνικής πολιτικής ζωής.⁴⁹³⁰

Έτσι, οι εαμικές εφημερίδες συστηματικά τόνιζαν ότι η αποχή δεν είχε καμιά απολύτως σχέση με την προσφυγή σε δυναμικά μέσα. Η αποχή δεν ήταν αυτοσκοπός, δεν ήταν αφεαυτός ένας στρατηγικός στόχος και προέκυπτε μόνο δυνάμει των ειδικών συνθηκών που επικρατούσαν στην Ελλάδα.⁴⁹³¹ Ο στόχος αντίθετα ήταν η διενέργεια γνήσιων και ελεύθερων εκλογών για τις οποίες η αποχή αποτελούσε προϋπόθεση. Τόσο η προκοπή

⁴⁹²⁷ Ελεύθερη Ελλάδα 2 Μαρτίου 1946.

⁴⁹²⁸ Όπως έγραφε η Καθημερινή παντού υπήρχαν κομμουνιστάι «παρατηρηταί», Καθημερινή 12 Απριλίου 1946.

⁴⁹²⁹ Βάσει των Εκθέσεων αυτών συντάχθηκε και ο τόμος με τίτλο ΕΑΜ, Μαύρη Βίβλος. Οι προϋποθέσεις των Ελληνικών Εκλογών, ο.π.

⁴⁹³⁰ Ελληνικόν Αίμα 17 Μαρτίου 1946.

⁴⁹³¹ Να σημειωθεί ότι στη Βουλγαρία, η αντιπολίτευση στο φιλοσοβιετικό καθεστώς της χώρας παραλλήλιζε τη δική της αποχή με εκείνη του ΕΑΜ στην Ελλάδα. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.4, Πολιτική, Πρεσβεία της Αγκυρας, αρ. πρωτ. 935, 23 Μαρτίου 1946.

του τόπου όσο και η στήριξη των εθνικών δικαίων από την παγκόσμια κοινότητα θα εξαρτιόταν αποφασιστικά από αυτές ακριβώς τις ελεύθερες εκλογές.⁴⁹³²

Η αποχή, κατά το Γραμματέα του ΕΑΜ Δ. Παρτσαλίδη, ήταν ένα απόλυτα δημοκρατικό και νόμιμο δικαίωμα συνταγματικά κατοχυρωμένο, ώστε να διασφαλίσει τα προνόμια της πλειοψηφίας να ακυρωθούν οι μονόπλευρες εκλογές. Όπως σημείωνε και ο Στ. Πιστολάκης, η νόμιμη άμυνα των εαμικών οργανώσεων στις επιθέσεις της άκρας Δεξιάς δεν θα μπορούσε με κανένα τρόπο να θεωρηθεί ως καταφυγή στα όπλα.⁴⁹³³

Το ΚΚΕ δεν κατέλαβε καμία πραγματική προσπάθεια να παρεμποδίσει τη διεξαγωγή της εκλογικής διαδικασίας. Οι Βρετανοί φοβούνταν ότι το ΚΚΕ θα κήρυσσε απεργίες στα συνδικάτα τυπογράφων, όπου ήλεγχε το 60% των απασχολούμενων εκεί, ώστε να σταματήσουν οι διαδικασίες εκτύπωσης των εκλογικών καταλόγων και να αναβληθούν οι εκλογές. Εντούτοις, με έκπληξη διαπίστωναν ότι το ΚΚΕ δεν έκανε κάτι τέτοιο, προφανώς επειδή δεν ήθελε να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι παρεμποδίζει τη διεξαγωγή των εκλογών αλλά και επειδή θεωρούσε ότι αρκούσε η αποχή ώστε να θεωρηθούν από τη διεθνή κοινότητα ως άκυρες οι εκλογές.⁴⁹³⁴

Για το ίδιο το ΚΚΕ η δημόσια παρέμβασή του είχε την έννοια ότι μια εκτεταμένη αποχή και ιδίως στη βάση της έμμεσης καταψήφισης του Σοφούλη και των κεντρώων κομμάτων θα διευκόλυνε και την ακύρωση των εκλογών αλλά και τη συγκρότηση του δημοκρατικού μετώπου, επιβεβαιώνοντας την απόρριψη των πρακτικών των πολιτικών ηγετών του Κέντρου από την πολιτική τους βάση.⁴⁹³⁵ Έτσι, στις 27 Μαρτίου 1946 η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ προέβη σε ανακοίνωση που ζητούσε από τους δημοκρατικούς πολίτες να καταψηφίσουν διαμέσου της αποχής τους όλα τα κεντρώα πολιτικά κόμματα και ιδίως το κόμμα του Σοφούλη⁴⁹³⁶ που απεργαζόταν με σαφή τρόπο την επάνοδο του Γεωργίου κατά παράβαση των πάγιων αρχών του κόμματος.⁴⁹³⁷

⁴⁹³² Όπως τονίστηκε σε Απόφαση των Δημοκρατικών Συλλόγων, η αποχή γινόταν για χάρη του Έθνους και της πατρίδας. Προκήρυξη Πανελληνίου Ομοσπονδίας Δημοκρατικών Συλλόγων, 28 Μαρτίου 1946. ΕΑΜ, Μαύρη Βίβλος. Το Εκλογικό πραξικόπημα της 31 Μαρτίου 1946. Αθήνα 1946, σ. 7.

⁴⁹³³ Ελεύθερη Ελλάδα 14 Μαρτίου 1946.

⁴⁹³⁴ FO 371/58679 R 3765/1/19 Lascalles προς FO, 7 Μαρτίου 1946.

⁴⁹³⁵ Για αυτό το ΕΑΜ ζητούσε επιτακτικά τους αριθμούς των εγγεγραμμένων στους εκλογικούς καταλόγους. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.4, Πολιτική, Επιτροπή παρατηρητών, Αθήνα 29 Μαρτίου 1946.

⁴⁹³⁶ Και η σοβιετική εφημερίδα Ισβέστια προεξοφλούσε αποτυχία των Φιλελευθέρων. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.4, Πολιτική, Πρεσβεία της Μόσχας προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 1648, 26 Μαρτίου 1946.

⁴⁹³⁷ Ριζοσπάστης 27 Μαρτίου 1946.

Η ανακοίνωση αυτή επικαλούνταν ήδη τη συγκρότηση του δημοκρατικού μετώπου, το οποίο παρά την εσωκομματική του κρίση, προσπαθούσε να ακυρώσει ο Σοφούλης. Κατά το ΚΚΕ, ο αρχηγός των Φιλελευθέρων επιδίωκε να καρπωθεί την αποχή των άλλων δημοκρατικών κομμάτων και να εξασφαλίσει ψηφοφόρους, έχοντας και την ασφαλιστική δικλείδα ότι μια ενδεχόμενη αποτυχία του θα μπορούσε να αποδοθεί στις συνθήκες τρομοκρατίας που ο ίδιος υποκριτικά κατήγγειλε.⁴⁹³⁸

Αντίθετα, οι ογκώδεις διαδηλώσεις της αριστεράς αποτελούσαν τη σαφή απόδειξη ότι η αποχή θα εξασφάλιζε τη μεγαλύτερη δυνατή πλειοψηφία. Μάλιστα το ΚΚΕ προσπαθούσε να αντιστρέψει το επιχείρημα ότι η πολιτική απομόνωση που θα συνεπαγόταν η αποχή θα επέφερε συνθήκες εμφυλιοπολεμικής αντιπαράθεσης. Στο μέτρο που οι αριστερές δυνάμεις δεν ήθελαν να «αιματοκυλιστεί ο τόπος», όπως σημείωνε η ανακοίνωση, έπρεπε να καταφύγουν στην αποχή, ώστε να καταδικαστεί ο σιωπηλός εμφύλιος πόλεμος εις βάρος των δημοκρατικών δυνάμεων.⁴⁹³⁹

Παρά το γεγονός, όπως αναγνώριζε η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, ότι οι συνθήκες ιδίως στην ύπαιθρο θα ήταν ασφυκτικές για τους οπαδούς της αποχής, εντούτοις η εμπειρία της εθνικής αντίστασης θα ήταν ασπίδα προστασίας, στο μέτρο μάλιστα που η αποχή ήταν η μοναδική δυνατότητα να διασφαλιστούν πάγιες συνθήκες δημοκρατικής ομαλότητας. Σε άλλη περίπτωση η παλινόρθωση του μοναρχισμού και η επάνοδος στις συνθήκες της 4ης Αυγούστου θα καταργούσαν για ένα παρατεταμένο χρονικό διάστημα τα δημοκρατικά και κοινωνικά δικαιώματα των πολιτών και θα επισώρευαν βία, πείνα και κοινωνικούς αποκλεισμούς.⁴⁹⁴⁰

Τόσο η ανακοίνωση αυτή όσο και η γενικότερη αρθρογραφία των αριστερών εφημερίδων ήταν προφανές ότι είχαν την έννοια της τόνωσης του ηθικού των αριστερών ψηφοφόρων, στο μέτρο που παρείχαν διαβεβαιώσεις τόσο για τη διασφάλιση των ψηφοφόρων αυτών από ενδεχόμενες μετεκλογικές διώξεις όσο και για την εκλογική επιτυχία της αποχής, την προφανή ασφαλιστική δικλείδα για το μέλλον των πολιτικών διαδικασιών στην χώρα.⁴⁹⁴¹ Έτσι διατυπώνονταν υποσχέσεις θεσμικών οργάνων ότι οι δημόσιοι υπάλληλοι ήταν ασφαλείς ή παρουσιάζονταν αριθμοί συγκεντρωμένων στις δημοκρατικές διαδηλώσεις που έδειχναν ότι δεν ήταν

⁴⁹³⁸ Όπως σημείωνε ο Ριζοσπάστης Ο Σοφούλης ενώ θα μπορούσε μαζί με τα υπόλοιπα δημοκρατικά κόμματα να ματαιώσει το εκλογικό πραξικόπημα επιμένει να δίνει το πρόσχημα ότι ο λαός εκδηλώθηκε υπέρ της μοναρχίας. Ο.π.

⁴⁹³⁹ Εκτός αυτού οι εκλογές θα οδηγούσαν στο έσχατο στάδιο διεθνούς πολιτικής απομόνωσης, γεγονός που θα ακύρωνε τις νόθες εκλογές. Προκήρυξη του ΠΓ του ΚΚΕ. Ριζοσπάστης 30 Μαρτίου 1946.

⁴⁹⁴⁰ Ο.π.

⁴⁹⁴¹ Όσο πιο μεγάλη θα ήταν η αποχή, τόσο πιο σίγουρα ο λαός θα εξασφάλιζε γνήσιες εκλογές. Προκήρυξη του ΠΓ του ΚΚΕ. Ριζοσπάστης 29 Μαρτίου 1946.

δυνατόν να αποκλειστεί όλος αυτός ο κόσμος από την πολιτική ζωή, ή επισύρονταν ο κίνδυνος επιβολής καθεστώτος άρσης των εργατικών δικαιωμάτων αν η ελληνική δεξιά πετύχαινε τους στόχους της.⁴⁹⁴²

Το μόνο που διασάλευσε την τυπική εκλογική συμπεριφορά του ΚΚΕ ήταν μια επίθεση που έγινε από ομάδα ανταρτών στο Λιτόχωρο Πιερίας, τη νύχτα της 30ης προς 31 Μαρτίου 1946, την ημέρα διεξαγωγής των εκλογών. Η ομάδα αυτή επιτέθηκε κατά του σταθμού χωροφυλακής Λιτόχωρου και κατά των Εθνοφυλάκων του σταθμού. Έβαλαν φωτιά στο σταθμό με αποτέλεσμα 12 νεκρούς και αρκετούς τραυματίες. Η ομάδα μετά αποσύρθηκε στον Όλυμπο.⁴⁹⁴³

Παρά το γεγονός ότι το συμβάν επειδή έλαβε χώρα την ημέρα διεξαγωγής των εκλογών θεωρήθηκε σκόπιμη ενέργεια του ΚΚΕ,⁴⁹⁴⁴ ο Ριζοσπάστης πληροφορήθηκε την επίθεση από την ίδια πηγή πληροφόρησης και των υπόλοιπων εφημερίδων, δηλαδή το τηλεγράφημα του διοικητή Χωροφυλακής Κατερίνης προς το υπουργείο Δημοσίας Τάξεως. Το γεγονός ότι η αναφορά του Ριζοσπάστη, περιορισμένη σε ένα μονόστηλο, ήταν αναπαραγωγή του κυβερνητικού ανακοινωθέντος φαίνεται από την ίδια τη διατύπωση της είδησης αφού χρησιμοποιούνταν η καθαρεύουσα για την αναπαραγωγή της είδησης (Λιτοχωρίου) ενώ ο ίδιος ο τίτλος της καταχώρησης είχε επικεφαλίδα που μιλούσε για σκηνοθεσία των κυβερνητικών αρχών.⁴⁹⁴⁵

Αλλά και οι ίδιες οι σοβιετικές εφημερίδες παρουσίαζαν το γεγονός με ανταπόκριση τους από την Αθήνα στη βάση των πληροφοριών του ελληνικού υπουργείου Τύπου. Μάλιστα, το Πρακτορείο ΤΑΣ Αθηνών το παρουσίαζε ως εκτεταμένη σύγκρουση, υιοθετώντας εμμέσως και τα πρωτοσέλιδα των δεξιών εφημερίδων, που αντανάκλούσε την πραγματική κατάσταση στην Ελλάδα και τους κινδύνους που εμπεριέχονταν στην απουσία πολιτικής ομαλότητας. Δεν αποτελούσε και για το ΤΑΣ μια εκδήλωση σχεδιασμένη αλλά αποκύημα της κατάστασης που είχε διαμορφωθεί τους τελευταίους μήνες.⁴⁹⁴⁶

Δύο μέρες αργότερα ο Ριζοσπάστης και μετά από τον ορυμαγδό επικρίσεων⁴⁹⁴⁷ μιλούσε για επεισόδιο που προκάλεσαν οι ίδιοι οι

⁴⁹⁴² Ριζοσπάστης 26, 27 Μαρτίου 1946.

⁴⁹⁴³ Βήμα 1 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁴⁴ Εκτός από το επεισόδιο αυτό η Καθημερινή ανέφερε πολλές τέτοιες ενέργειες μικρότερης έκτασης από ολόκληρη την Μακεδονία. Καθημερινή 1 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁴⁵ Με την επισήμανση ότι προσπαθούσε η κυβέρνηση να αποδώσει την έκρυθμη κατάσταση κάτω από την οποία έγιναν οι εκλογές στην αριστερά. Ριζοσπάστης 1 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁴⁶ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.4, Πολιτική, Πρεσβεία της Μόσχας προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 1642, 6 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁴⁷ Το γεγονός έφτασε να διακοινωθεί μέχρι την Ολλανδία. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 6.1, Πολιτική, Πρεσβεία της Χάγης προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 340/4 16 Απριλίου 1946.

χωροφύλακες και οι κάτοικοι του χωριού απλώς υπερασπίστηκαν τους εαυτούς τους.⁴⁹⁴⁸ Μάλιστα, ειδικά στο Λιτόχωρο έκανε ξανά αναφορά ο Ριζοσπάστης στις 7 Απριλίου για να μιλήσει για συμμετοχή του πληθυσμού στην αποχή σε επίπεδο 51,5% και να συνδέσει το γεγονός με απόπειρα κατατρομοκράτησης του πληθυσμού.⁴⁹⁴⁹

Ο ίδιος ο Ζαχαριάδης μετά την επάνοδό του στην Ελλάδα από την Τσεχοσλοβακία δημοσίευσε άρθρο στην Κομμουνιστική Επιθεώρηση που αφορούσε σε ομιλία του σε κομματική συνδιάσκεψη στη Θεσσαλονίκη στις 12 Απριλίου 1946 όπου και υπογράμμιζε, σε πείσμα της εκδοχής ότι το ΚΚΕ στο Λιτόχωρο εγκαινίαζε τον εμφύλιο πόλεμο,⁴⁹⁵⁰ ότι η υπόθεση αφορούσε ενέργεια αυτοάμυνας⁴⁹⁵¹ αφού στη συγκεκριμένη περιοχή είχαν δολοφονηθεί το διάστημα πριν την επίθεση 4 δημοκρατικοί πολίτες.⁴⁹⁵² Τα γεγονότα αυτά ήταν κατά το Ζαχαριάδη η επιβεβαίωση του ότι η δολοφονική τρομοκρατία της Δεξιάς προκαλούσε απροσχεδίαστα αντίποινα από χωρικούς που κατέφευγαν στα βουνά⁴⁹⁵³ για να σώσουν τους εαυτούς τους.⁴⁹⁵⁴

Το επεισόδιο αυτό προσέλαβε διαφορετική σημασία από τη στιγμή που ο Ζαχαριάδης, όταν πλέον είχε ξεσπάσει ο εμφύλιος προσπαθούσε να συνδέσει την πολιτική του κόμματος μετά τον Οκτώβριο του 1947 με αυτή του προηγούμενου διαστήματος και να απαντήσει στις αιτιάσεις ότι από αβουλία καθυστέρησε να οργανώσει τον ένοπλο αγώνα. Έτσι, στις 28 Οκτωβρίου 1947 στην Εξόρμηση το ίδιο το ΚΚΕ αναγόρευσε το γεγονός σε

⁴⁹⁴⁸ Να σημειωθεί ότι και οι δημοσιογραφικές ανταποκρίσεις μιλούσαν για πλαισίωση των ανταρτών από ντόπιο πληθυσμό Καθημερινή 1 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁴⁹ Ριζοσπάστης 7 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁵⁰ Το γεγονός ότι ο Ριζοσπάστης εξέφρασε άγνοια για το επεισόδιο αποτελεί απόδειξη ότι δεν ήταν σχεδιασμένη ενέργεια, εκτός αν υποτεθεί ότι ήταν εν αγνοία της διεύθυνσης του Ριζοσπάστη. Επειδή την άποψη εκείνη υιοθετούν όσοι μιλούσαν για προσχεδιασμένη ενέργεια ώστε να αποτελέσει προειδοποίηση για την κυβέρνηση, είναι απορίας άξιο γιατί δεν είχε ενημερωθεί ο Ριζοσπάστης που θα μπορούσε να το διαλαλήσει ως ακριβώς μια ενέργεια προειδοποίησης.

⁴⁹⁵¹ Αργότερα δόθηκε και η πληροφορία ότι ο Βαφειάδης είχε δώσει εντολή, αμέσως μετά την ενέργεια αυτή, για να μη θιγεί η εικόνα του κόμματος, να μειωθεί η δύναμη της ομάδας το πολύ σε 18-20 μέλη και οι υπόλοιποι να γυρίσουν σπίτι τους. Ομιλία Μ. Μαγκλάρα, Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14 Οκτωβρίου 1950, οπ. σ. 180.

⁴⁹⁵² Σύμφωνα με την εκδοχή του ΚΚΕ ο Τσαλδάρης προσπαθούσε επωφελούμενος από το γεγονός να δημιουργήσει κλίμα διώξεων εναντίον των χωρικών της περιφέρειας. Οι λόγοι της επίθεσης ήταν ότι εκεί τοποθετήθηκε ένας «κτηνάνθρωπος» ανθυπασπιστής που προσπάθησε να συντονίσει την δράση των συμμοριών και συγκάλεσε σύσκεψη. Μοίρασε όπλα, οργάνωσε αποσπάσματα της χωροφυλακής και έγινε ο φόβος και ο τρόμος της περιοχής. Επέβαλε μέχρι και φορολογία στους κατοίκους. Συγκέντρωσε μέχρι και τα δελτία των τροφίμων. Ο πληθυσμός αναγκάστηκε να αντιδράσει γιατί οι επίσημες κρατικές δυνάμεις έφταναν μέχρι του σημείου να προβαίνουν σε δολοφονίες. Ριζοσπάστης 13 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁵³ Σύμφωνα με τις διαθέσιμες πληροφορίες οι δεξιές εφημερίδες παρουσίαζαν ως επικεφαλής έναν καπετάνιο της περιοχής ονόματι Ν. Ξηνό που είχε καταφύγει στα βουνά. Καθημερινή 1 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁵⁴ Ν. Ζαχαριάδης, ΚΟΜΕΠ, Μάιος 1946, σ. 211.

αρχή του εμφυλίου πολέμου.⁴⁹⁵⁵ Το άρθρο έδινε πληροφορίες ότι η ομάδα που είχε καταφύγει στον Όλυμπο είχε ως αρχηγό της τον καπετάν Τζαβέλα (Π. Παλάσκα)⁴⁹⁵⁶ ενώ στις 26 Μαρτίου προστέθηκαν και οι Πάνος, Λασσάνης και Υψηλάντης,⁴⁹⁵⁷ υψηλόβαθμα στρατιωτικά στελέχη του ΕΛΑΣ.⁴⁹⁵⁸

Η ομάδα αυτή σύμφωνα με το συντάκτη του άρθρου αποφάσισε αυτοβούλως⁴⁹⁵⁹ να προχωρήσει σε ένοπλες ενέργειες εναντίον τρομοκρατών της δεξιάς.⁴⁹⁶⁰ Και ενώ και στο άρθρο αυτό φαινόταν ότι η ενέργεια ήταν μια μορφή αυθόρμητης αυτοάμυνας,⁴⁹⁶¹ ένα χρόνο αργότερα, και αφού είχαν μεσολαβήσει οι ενστάσεις του Βαφειάδη περί καθυστέρησης στην απόφαση να προχωρήσει το κόμμα σε εμφύλιο, στο περιοδικό Δημοκρατικός Στρατός, το Νοέμβριο του 1948, το Λιτόχωρο εκλαμβάνονταν ως απαρχή του εμφυλίου.⁴⁹⁶² Η νέα αυτή εκδοχή συνδυάστηκε και με μεταγενέστερες αναφορές της 3ης Ολομέλειας που επίσης επιβεβαίωναν την άποψη αυτή.⁴⁹⁶³ Ωστόσο, πριν τα τέλη του 1947 σε καμία από τις επικοινωνίες του Ζαχαριάδη με τις ανατολικές χώρες δε γινόταν αναφορά στο γεγονός με την έννοια της αφετηρίας της εμφύλιας σύγκρουσης ή της προειδοποίησης της κυβέρνησης.⁴⁹⁶⁴

Η αλλαγή αυτή στις εκτιμήσεις για το Λιτόχωρο από το ίδιο το ΚΚΕ προκάλεσε νέες εικασίες.⁴⁹⁶⁵ Ήταν όμως περίεργο το γεγονός ότι ο Ριζοσπάστης προσπαθούσε να πείσει διακαώς ότι οι εκλογές ήταν νόθες

⁴⁹⁵⁵ Όπως σημειώνει ο Ο. Smith, ο.π. σ.169 υπήρξε άρθρο στο Ριζοσπάστη στις 30 Δεκεμβρίου 1946 που το αναγόρευε ως πράξη που εγκαινίασε την ένοπλη σύγκρουση.

⁴⁹⁵⁶ Ήταν τα πρόσωπα που το Υπουργείο Δημοσίας τάξεως έφερε ως επικεφαλής των ανταρτών καθώς και το Γ. Ελευθερίου (καπετάν Φωτεινό). Καθημερινή 3 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁵⁷ Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ίδιος ο Α. Ρόσιος, (Υψηλάντης), χωρίς να διευκρινίζει τη συμμετοχή του στα γεγονότα, σημειώνει ότι το Λιτόχωρο ήταν ένα μεμονωμένο γεγονός. Ομιλία Α. Ρόσιου, (Υψηλάντη). Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14 Οκτωβρίου 1950, οπ. σ. 133.

⁴⁹⁵⁸ Ωστόσο και σε αυτό το άρθρο δεν γινόταν απολύτως σαφές αν ήταν προσχεδιασμένη ενέργεια που έγινε με στόχο να ξεκινήσει ο εμφύλιος.

⁴⁹⁵⁹ Την ιδέα αυτή δεν δέχεται ο Ο. Smith που θεωρεί ότι ο Ζαχαριάδης έδωσε την εντολή. Ωστόσο παραδέχεται ότι απουσιάζουν επαρκή στοιχεία που να δικαιολογούν μια τέτοια θέση. Ο. Smith, On the Beginnig of the Civil War. Scandinavian Studies in Modern Greek no 1 .1977, σ. 168-169.

⁴⁹⁶⁰ Φ. Γρηγοριάδης, ο.π. том. 3, σ. 668.

⁴⁹⁶¹ Υπάρχει η εκδοχή του Γρηγοριάδη που συνδέει την παρουσία του Ζαχαριάδη στη θεσσαλονίκη την περίοδο εκείνη με την εντολή προς τσ' Μάρκο για ένα θεαματικό κτύπημα που οργάνωσε ο Βαφειάδης με αποστολή των Υψηλάντη και Πάνου. Φ. Γρηγοριάδης, ο.π. том. 3 σ. 666.

⁴⁹⁶² Δημοκρατικός Στρατός, Νοέμβριος 1948. σ. 484.

⁴⁹⁶³ Με άξονα μαρτυρία του Μ. Βαφειάδη, υιοθετήθηκε από πολλούς ιστορικούς. (Γρηγοριάδη, Εμφύλιος Πόλεμος, ο.π. σ. σ. 7, Eudes, οπ. σ. 346) ότι η Μακεδονική Οργάνωση του ΚΚΕ έδωσε την εντολή χωρίς γνώση του Ζαχαριάδη. Ωστόσο, όπως σημειώνει ο Ο. Smith, ο.π. 168 δεν μπορεί να ευσταθεί ότι μια κομματική οργάνωση πήρε τέτοια σημαντική πρωτοβουλία..

⁴⁹⁶⁴ Ο ίδιος ο φερόμενος ως συμμετέχοντας στην επίθεση σημειώνει μεταγενέστερα ότι σε καμία περίπτωση η ενέργεια αυτή δεν αναιρούσε την πολιτική γραμμή του κόμματος που ήταν η συμφιλίωση. Ομιλία Α. Ρόσιου, (Υψηλάντη). Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14 Οκτωβρίου 1950, οπ. σ. 133.

⁴⁹⁶⁵ βλ.-Ole Smith, οπ. σ. 16 κε

εξαιτίας και του εξαναγκασμού που υφίσταντο οι πληθυσμοί στην ύπαιθρο και την ίδια στιγμή να αποφασίζει το ΚΚΕ μια τέτοια ενέργεια, η οποία αντέστρεφε το κλίμα και παρουσίαζε την αριστερά ως υπαίτια της τρομοκρατίας. Δεν είναι τυχαίο ότι όλες οι δεξιές εφημερίδες τόνισαν ότι το απόσπασμα Λιτοχώρου είχε ως σκοπό του να περιφρουρήσει τις εκλογές.⁴⁹⁶⁶

Ωστόσο ήταν μια από τις ενέργειες εκείνες που ο Ζαχαριάδης προσπαθούσε από καιρό να παρεμποδίσει έναντι στελεχών που προσέδιδαν στην αυτοάμυνα περιεχόμενο που δεν ήθελε να δώσει ο Ζαχαριάδης, με την έννοια ότι εφάρμοζαν κατά γράμμα τη λογική της αυτοάμυνας.⁴⁹⁶⁷ Να σημειωθεί ότι ο Ζαχαριάδης για να παρεμποδίσει ακριβώς τις ενέργειες αυτές είχε στείλει εγκύκλιο που απαγόρευε ρητά τον εξοπλισμό των ομάδων αυτοάμυνας.⁴⁹⁶⁸

Είναι χαρακτηριστικό ότι παρόλη τη σημασία που αποδόθηκε μεταγενέστερα στο γεγονός, την περίοδο που πραγματοποιήθηκε δεν είχε προκαλέσει ιδιαίτερη προσοχή ακόμη και στους αντιπάλους του ΚΚΕ και πάντως δεν είχε προσλάβει καμιά σημασία απαρχής εμφυλίου πολέμου.⁴⁹⁶⁹ Οι δεξιές εφημερίδες ενώ προέβαλαν το γεγονός την πρώτη η μέρα μετά αρκούνταν σε πολύ περιορισμένες αναφορές.⁴⁹⁷⁰

Είναι ιδιαιτέρως χαρακτηριστικός ο τρόπος που αντιμετώπισε ο Ριζοσπάστης την εκλογική διαδικασία και τα εκλογικά αποτελέσματα, σε σχέση με το πώς εν γένει αντιμετώπιζε τις μετεκλογικές πιθανότητες. Το κέντρο βάρους είχε πέσει στο ποσοστό της αποχής, η έκταση της οποίας όπως φαινόταν από τα προεκλογικά κείμενα όλων των κομμάτων που απείχαν από τις εκλογές ως ο παράγοντας που θα καθόριζε την εγκυρότητα ή την ακυρότητα της όλης διαδικασίας. Ο δεύτερος στόχος, συνυφασμένος με τον πρώτο ήταν να αξιολογηθεί αυτή καθεαυτή η διαδικασία. Αν το ποσοστό της αποχής υπερέβαινε το 50% τότε de facto οι εκλογές ήταν άκυρες. Αν όχι έπρεπε να ελφχθεί πια η διαφορά από το στόχο αυτό και πως αυτή εξασφαλίστηκε. Να σημειωθεί ότι η κυβέρνηση είχε αρνηθεί να δώσει τον ακριβή αριθμό των εγγεγραμμένων πριν το εκλογικό αποτέλεσμα ακριβώς γιατί θεωρούσε ότι το όριο του 50% ήταν επαπειλούμενο.

Γενικά στο ΕΑΜ υπήρχε έντονος προβληματισμός στην εαμική ηγεσία σε σχέση με το τι θα επιδαψίλευε η αποχή στην αριστερά. Σε

⁴⁹⁶⁶ Καθημερινή 1 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁶⁷ Το στοιχείο της αυθόρμητης στάσης επιβεβαιώνει και ο φερόμενος μεταγενέστερα ως εγκέφαλος της ενέργειας Μ. Βαφειάδης ο οποίος μιλά για σαφή πρωτοβουλία των Υψηλάντη και Πάνου. Φ. Γρηγοριάδης ο.π. και Μ. Βαφειάδης, Ομιλία στην 7η Ολομέλεια, Νέος Κόσμος, Απρίλιος-Μάιος 1957, σ. 52.

⁴⁹⁶⁸ Ο.π.

⁴⁹⁶⁹ Ο Η. Richter σημειώνει ότι σε μια σειρά από έργα πρωταγωνιστών της περιόδου όπως των McNeill, Leeper, και Woodhouse το γεγονός αγνοήθηκε πλήρως. Η. Richter, ο.π. σ. 604.

⁴⁹⁷⁰ Καθημερινή 3, 4 Απριλίου 1946.

κεντρικό του άρθρο ο διευθυντής της «Ελεύθερης Ελλάδας» Μ. Κύρκος δεν έκρυβε, όταν ανακοινώθηκε ότι το ποσοστό της αποχής ήταν υψηλό, την ανακούφισή του για την επίτευξη τόσο υψηλού ποσοστού αποχής. Αυτό στο μέτρο που το «όπλο της αποχής μπορεί να ήταν αποτελεσματικό ήταν όμως και επικίνδυνο». Επικίνδυνο αν παρείχε ελαττωματικά αποτελέσματα, ένα δόκοπο μαχαίρι που ο κακός χειρισμός του θα έβλαπτε περισσότερο εκείνον που το κρατούσε παρά εκείνον στον οποίο απευθυνόταν. Η αποχή απαιτούσε απόλυτη συνοχή και πειθαρχία της μάζας, σαφή ανάλυση των δεδομένων γιατί οποιαδήποτε ανεπαρκής εκτίμηση θα καθιστούσε την αποτυχία καταστρεπτική.

Σύμφωνα με το άρθρο του Κύρκου, που αντανάκλούσε γενικότερους προβληματισμούς στους κόλπους της εαμικής ηγεσίας, με την αποχή μέσος όρος δεν χωρούσε. Η προσφυγή σε αυτήν είτε θα οδηγούσε σε θρίαμβο είτε στο πολιτικό βάραθρο. Ήταν τόσο κρίσιμες οι συνθήκες μέσα στις οποίες πάρθηκε η σχετική απόφαση ώστε μόνο η απόλυτη ανταπόκριση της μάζας μπορούσε να εξασφαλίσει την επιτυχία. Μόνο η εμφάνιση του λαού σε μακροχρόνιους αγώνες μπορούσε να εξασφαλίσει την τελική επιτυχία.⁴⁹⁷¹

Τα επίσημα στοιχεία που έδωσε η κυβέρνηση με την πρώτη ανακοίνωση την 1η Απριλίου σε σχέση με τα ποσοστά της συνολικής αποχής αυτή ανέρχονταν από 30-45%. Ωστόσο, η καθυστέρηση στην έκδοση των εκλογικών αποτελεσμάτων άφηνε τα περιθώρια για υπόνοιες ότι το ποσοστό της αποχής ήταν ακόμη μεγαλύτερο και η κυβέρνηση προσπαθούσε να βγάλει ένα εκλογικό αποτέλεσμα που από άποψη ψυχολογίας να μην ήγειρε αυτόματα ζητήματα παραχάραξης της πραγματικής εκλογικής επιλογής του ελληνικού λαού.

Το ΕΑΜ και το ΚΚΕ υπολόγιζαν την αποχή τουλάχιστον στο 50% και προσέθεταν καταγγελίες για αδικαιολόγητη παράταση των εκλογών σε ορισμένα τμήματα, διπλοψηφίες και τριπλοψηφίες, εξαναγκασμός στρατιωτών να ψηφίσουν, άσκηση βίας κατά των εκλογέων της υπαίθρου, αλχημείες στις διαδικασίες καταμέτρησης.⁴⁹⁷² Ειδικά το ΚΚΕ ζήτησε μάλιστα από τον πολιτικό κόσμο της χώρας να μην εμπλακεί στο σχηματισμό μιας κυβέρνησης επί της ουσίας μειοψηφικής αλλά να αποκατασταθεί η πολιτική ηρεμία με τη γενική αναθεώρηση της σκοπιμότητας της συγκεκριμένης εκλογικής διαδικασίας.⁴⁹⁷³

⁴⁹⁷¹ Ελεύθερη Ελλάδα 2 Απριλίου 1946

⁴⁹⁷² Ριζοσπάστης 1 Απριλίου 1946

⁴⁹⁷³ Ο Ζαχαριάδης είχε δηλώσει στη Βορβα ότι αν οι εκλογές ήταν ελεύθερες το ΕΑΜ θα αποσπούσε το 65% των ψήφων, γι αυτό υπήρχε επιτακτική ανάγκη να ξαναγίνουν εκλογές. Υπουργείο Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο. 1946, κατάταξη 6.1. Πολιτική. Πρεσβεία στο Βελιγράδι προς ΥΠΕΞ. αρ. πρωτ. 471, 3 Απριλίου 1946.

Ενδεικτικό της γενικότερης αντιμετώπισης του φαινομένου εκλογές από το ΚΚΕ και το ΕΑΜ, που στην ουσία συμπεριφέρονταν ως να μετείχαν στις εκλογές και τις επίσημες πολιτικές διεργασίες, ήταν το γεγονός ότι οι αριστερές εφημερίδες υπολόγιζαν την αποχή ως ποσοστό της αριστεράς και την άθροιζαν στα ποσοστά των Φιλελευθέρων.⁴⁹⁷⁴ Η ανακοίνωση του υπουργού εσωτερικών Μαύρου ότι το ποσοστό των Φιλελευθέρων κινούνταν από 14 έως 20% προβλήθηκε από τον Ριζοσπάστη ως κομμάτι της δημοκρατικής πλειοψηφίας που καταδείκνυε ότι η Αριστερά και ο Σοφούλης είχαν την απόλυτη πλειοψηφία.⁴⁹⁷⁵

Να σημειωθεί ότι τα σχόλια και οι εκτιμήσεις ήταν ιδιαιτέρως σκληρές για τις δυνάμεις τις προερχόμενες από το Κέντρο που είχαν συνταχθεί με τις επιδιώξεις του μοναρχικού στρατοπέδου. Ενώ προεξοφλούνταν η εκλογική αποτυχία του Παπανδρέου, του Ζέρβα και του Βενιζέλου, ο Ριζοσπάστης υπογράμμιζε ότι η αποχή ήταν τέτοια ώστε άνοιγε τον δρόμο για νέες πραγματικές εκλογές.⁴⁹⁷⁶

Σε αυτή την κατεύθυνση ενδεικτικές ήταν και οι δηλώσεις του Ι. Σοφιανόπουλου ενός από τους απέχοντες στις εκλογές και πρώην υπουργού, ο οποίος μίλησε για συντριπτική νίκη της δημοκρατίας με βάση και την ενσωμάτωση στο συνολικό αντιμοναρχικό ποσοστό και των ψήφων των Φιλελευθέρων, γεγονός που καθιστούσε τη μετεκλογική Βουλή ένα πολιτικό ομοίωμα που επρόκειτο άμεσα να ανατραπεί, δεδομένης της κρίσης που αναγκαστικά θα επακολουθούσε.⁴⁹⁷⁷ Στην ίδια βάση ήταν και η δήλωση του Α. Σβώλου, προέδρου του ΣΚΕ-ΕΛΔ, που μίλησε για εθνική υπερηφάνεια και περιφανή νίκη της δημοκρατίας.⁴⁹⁷⁸

Σε αυτή τη βάση τα πρωτοσέλιδα των εαμικών εφημερίδων την επαύριο των εκλογών λίγο απείχαν από το να είναι διθυραμβικά. Αντανακλούσαν το αίσθημα ότι τα φερόμενα ως ποσοστά της αποχής θα ακύρωναν την όλη διαδικασία.⁴⁹⁷⁹ Ο Μπέβιν καλούνταν να επιδείξει το

⁴⁹⁷⁴ Να σημειωθεί ότι οι καθυστερήσεις στην ανακοίνωση των εκλογικών αποτελεσμάτων είχε προκαλέσει και διεθνώς την αίσθηση ότι το αποτέλεσμα μαγειρευόταν για να βγουν μικρά τα ποσοστά αποχής Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 6.1, Πολιτική, Πρεσβεία της Στοκχόλμης προς ΥΠΕΞ, σχόλια Σουηδικού Τύπου, 6 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁷⁵ Ριζοσπάστης 2 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁷⁶ Ριζοσπάστης 1 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁷⁷ Να σημειωθεί ότι τόσο οι Βρετανοί όσο και οι Αμερικανοί θεωρούσαν ότι η άθροιση των ποσοστών Κέντρου και αριστεράς έδιναν σαφή υπεροχή στις δημοκρατικές δυνάμεις. Για αυτό εκδήλωναν απορία για τη μετεκλογική απαίτηση των Λαϊκών και του Γεωργίου να επισπευτεί το δημοψήφισμα που ενείχε τον κίνδυνο της συγκρότησης ενός δημοκρατικού μετώπου που θα υπερίσχυε. FRUS, 1946, vol VII, Byrnes to Rankin, 5 Απριλίου 1946, σπ.

⁴⁹⁷⁸ Μάχη 2 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁷⁹ ΚΚΕ, Απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ, 17-18 Απριλίου 1946. Επίσημα κείμενα του ΚΚΕ, τομ. 6. 1945-1949, σπ. σ. 205

αποτέλεσμα στην διεθνή κοινότητα,⁴⁹⁸⁰ υπογραμμιζόταν η καθυστέρηση των κυβερνητικών και άλλων πολιτικών δυνάμεων να αναφερθούν στο αποτέλεσμα ως έμμεση και σιωπηλή αποδοχή της μεγάλης νίκης της αριστεράς ενώ οι συντάκτες επέχαιραν για τον καταποντισμό του κόμματος των Χιτών.⁴⁹⁸¹

Είναι ιδιαιτέρως εντυπωσιακό ότι μέχρι και την τελευταία στιγμή οι εφημερίδες της αριστεράς θεωρούσαν ότι ο Σοφούλης θα καταδικάσει τις εκλογές και μάλιστα αμέσως μετά την ανακοίνωση των πρώτων αποτελεσμάτων, η Ελεύθερη Ελλάδα πληροφορούσε τους αναγνώστες της ότι από στιγμή σε στιγμή αναμενόταν πριν δηλώσει παραίτηση ο Σοφούλης να προβεί σε καταγγελία του συνόλου της διαδικασίας.⁴⁹⁸²

Τονιζόταν έτσι με ιδιαίτερη έμφαση ότι, παρά την εκπεφρασμένη από τον ίδιο τον Σοφούλη εκτίμηση ότι η νίκη της δημοκρατίας ήταν δεδομένη,⁴⁹⁸³ το εκλογικό αποτέλεσμα θα οδηγούσε στην παλινόρθωση της μοναρχίας και για αυτό έπρεπε όλα τα δημοκρατικά κόμματα να αναλογιστούν τον κίνδυνο και τις ευθύνες τους, προκειμένου να αποφευχθεί η αντιδημοκρατική παραχάραξη της βούλησης του ελληνικού λαού.⁴⁹⁸⁴

Σε αντιδιαστολή με τα μοναρχικά σχέδια υπήρχε η πρόταση συγκρότησης ενός δημοκρατικού μετώπου από το ΕΑΜ, το οποίο απευθύνθηκε εκ νέου στα κόμματα του Κέντρου και τους Φιλελευθέρους ώστε να πυκνώσουν τις τάξεις του μετώπου αυτού, στα πλαίσια δημιουργίας μιας κυβέρνησης εθνικής σωτηρίας υπό την σημαία της δημοκρατίας που θα αντανakλά πιστότερα τον συσχετισμό δύναμης που σύμφωνα με το ΚΚΕ προέκυψε από τις εκλογές. Είναι χαρακτηριστικό ότι το ΕΑΜ εξακολουθούσε να απευθύνεται στα δημοκρατικά ανακλαστικά του Σοφούλη, προσπαθώντας να αξιοποιήσει τη διάχυτη αντιπάθεια μεταξύ των ηγετών των παρατάξεων του εθνικού διχασμού.⁴⁹⁸⁵

Κατά το ΚΚΕ και τα υπόλοιπα αριστερά κόμματα το εκλογικό αποτέλεσμα δεν μπορούσε παρά να γεννήσει μια θνησιγενή κυβέρνηση πολιτικών συγκολλήσεων με πεπερασμένο χρόνο λειτουργίας που στα πλαίσια μιας απονενοημένης προσπάθειας να διασωθεί θα προκαλούσε

⁴⁹⁸⁰ Να σημειωθεί ότι η πρεσβεία της Ελλάδας στο Λονδίνο έστειλε ανταποκρίσεις ότι και στο ίδιο το Φόρειν Όφισ υπήρχε η αίσθηση ότι οι εκλογές δεν ήταν ικανοποιητικές και ότι παρά τις ελληνικές διαβεβαιώσεις ότι η πλειοψηφία ψήφισε υπήρχαν έντονες αμφιβολίες. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 6.1. Πολιτική, Υπηρεσία Πληροφοριών Λονδίνου, Α. Δημητρόπουλος, προς ΥΠΕΞ, 19 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁸¹ Ελεύθερη Ελλάδα 1 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁸² Ελεύθερη Ελλάδα 1 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁸³ Βήμα 2 Απριλίου 1946

⁴⁹⁸⁴ ΚΚΕ, Απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ, 17-18 Απριλίου 1946, Επίσημα κείμενα του ΚΚΕ, τομ. 6, 1945-1949, ο.π. σ. 205

⁴⁹⁸⁵ Ριζοσπάστης 4 Απριλίου 1946.

πραγματική πολιτική καταστροφή. Το πρώτο θύμα της εξέλιξης αυτής θα ήταν οι ίδιοι οι Φιλελεύθεροι αφού θα αναβίωνε το κλίμα πολιτικών περιχαρακώσεων και αντιπαραθέσεων της εποχής του διχασμού. Μάλιστα η δήλωση του Σοφούλη ότι η επίσπευση του δημοψηφίσματος από τους Λαϊκούς θα αποτελούσε πράξη εθνικά επικίνδυνη παρουσιάστηκε με ιδιαίτερη έμφαση στις εαμικές εφημερίδες.⁴⁹⁸⁶

Ιδιαίτερα η ανακοίνωση των κομμάτων της αποχής στις 4 Απριλίου 1946 έκλεινε με κάλεσμα ακόμη και προς τα κόμματα του μοναρχισμού να αναλογιστούν τις ευθύνες τους και να μην εμπλέξουν τη χώρα σε περιπλοκές και ανωμαλίες που θα γεννούσε η στενή ερμηνεία του αποτελέσματος και η πραγματοποίηση μιας κυβέρνησης ουσιαστικής μειοψηφίας. Στην ανακοίνωση χρησιμοποιούνταν σαν τεκμήριο και η αδυναμία σύγκλισης του αστικού πολιτικού κόσμου, με την έννοια μιας συμφωνίας για κυβερνητική λύση και με όρους περί της υπεράσπισης της ανεξαρτησίας της χώρας απευθυνόταν πρόσκληση στα κόμματα του Κέντρου να «προσθέσουν το ηθικό βάρος τους στο πανδημοκρατικό μέτωπο της χώρας».⁴⁹⁸⁷

Στην πραγματικότητα οι εκτιμήσεις αυτές ήταν αντίστοιχες με τις βρετανικές απόψεις για τη μετεκλογική κατάσταση στην Ελλάδα. Και για το Φόρειν Όφισ το εκλογικό αποτέλεσμα εγκυμονούσε κινδύνους από την άποψη ότι μια ενδεχόμενη κυβέρνηση των Λαϊκών θα γεννούσε ανωμαλία,⁴⁹⁸⁸ νέες αντιθέσεις στο αστικό στρατόπεδο και τελικά νέα πολιτική κρίση. Για αυτό ήταν αναγκαίο να σχηματιστεί μια κυβέρνηση ευρέως συνασπισμού που θα ήταν άλλωστε σε θέση να περιστείλει την δράση των αδιάλλακτων της δεξιάς.⁴⁹⁸⁹ Για το λόγο αυτό οι Βρετανοί επιδόθηκαν σε συστηματική προσπάθεια να φέρουν σε επαφή τα αστικά πολιτικά κόμματα για να σχηματιστεί η σταθερή κυβέρνηση που απαιτούσαν οι καιροί.⁴⁹⁹⁰

Αντίθετα, όπως αποδείκνυε και το γενικό ύφος των ανακοινώσεων αυτών το ΕΑΜ και το ΚΚΕ με μετριάσμενους χαρακτηρισμούς προσπαθούσαν να καταδείξουν ότι το αποτέλεσμα δεν μπορούσε με κανένα τρόπο να συνδράμει στην πολιτική απομόνωση της ελληνικής αριστεράς και μάλιστα ότι η σταθεροποίηση του πολιτικού σκηνικού προϋπέθετε πολιτικές

⁴⁹⁸⁶ Ελεύθερη Ελλάδα 2 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁸⁷ Ριζοσπάστης 4 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁸⁸ Ο Μπέβιν φοβόταν ότι υπήρχε ακόμη και το ενδεχόμενο πραξικοπήματος για να επιβιώσει η κυβέρνηση των Λαϊκών. Είχε ξεκαθαρίσει στο Λονδίνο ότι αν οι Λαϊκοί προχωρούσαν σε δικτατορία θα τους απομόνωνε όλη η διεθνής κοινότητα. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, κατάταξη 26.2, Ελληνική Πρεσβεία στο Λονδίνο προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 4168 24 Μαΐου 1946

⁴⁹⁸⁹ FO 371/58679 R 3748, FO to Norton, 13 Μαρτίου 1946.

⁴⁹⁹⁰ FO 371/58682 R 5025, FO to Norton, 1 Απριλίου 1946

εθνικών συνεννοήσεων και όχι συμφυρμούς κυβερνητικούς που θα προκαλούσαν νέα αστάθεια.

Ιδιαίτερα προς τους πολιτικούς του Κέντρου που δεν συμμετείχαν στις εκλογές απευθυνόταν έκκληση για άμεση οργάνωση δημοκρατικού μετώπου ως αντίβαρο στις προσπάθειες των Λαϊκών να εξασφαλίσουν την μεγαλύτερη δυνατή πολιτική συναίνεση. Η πρόταση αυτή είχε και την έννοια της άσκησης πιέσεων στο Σοφούλη να διευκρινίσει την πολιτική του στάση σε σχέση με την πρόταση των Λαϊκών για άμεση διεξαγωγή του δημοψηφίσματος.⁴⁹⁹¹

Στα πλαίσια μάλιστα της λογικής της έγκυρης πολιτικής δύναμης το ΚΚΕ και τα υπόλοιπα κόμματα της αποχής απευθύνονταν και στις μεγάλες δυνάμεις με διατυπώσεις του τύπου της αναγνώρισης της πλάνης τους, αποκατάστασης της ηθικής τάξης και διόρθωσης σφαλμάτων που οφείλονταν σε παρανοήσεις. Μόνο έτσι θα εξασφαλιζόταν η ανασυγκρότηση της χώρας αλλά και θα προαγόταν η διεθνής ασφάλεια. Η κτητική αντωνυμία “μας” στην αναφορά προς τους συμμάχους ήταν χαρακτηριστική της εκδήλωσης μετριοπάθειας από την πλευρά του ΚΚΕ.⁴⁹⁹²

Είναι ιδιαιτέρως ενδεικτικό του κλίματος νίκης αλλά και φερέγγυας πολιτικής δύναμης που καλλιεργούσε το ΚΚΕ το γεγονός, ότι στις 5 Απριλίου 1946 ο Ριζοσπάστης κυκλοφόρησε με κεντρικό τίτλο την διακήρυξη της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας των Δημοκρατικών Συλλόγων ότι ο δημοκρατικός κόσμος γνώριζε πλέον τη δύναμή του και καλούσε τους οπαδούς της δημοκρατίας να αφοσιωθούν ολόψυχα στον αγώνα για την πατρίδα, την ελευθερία και τη δημοκρατία. Ήταν φανερό η πρόθεση να καταδειχθεί ότι η πολιτική ζωή της χώρας είχε υπερβεί τις τυπικές κομματικές αντιθέσεις και προσχωρούσε στην διπολική αντίθεση δημοκρατία ή μοναρχία. Το κοινό της αριστεράς και του ΚΚΕ δεν ήταν πλέον μόνο του, σύμφωνα με τους συντάκτες των εαμικών εκκλήσεων, η εργατική τάξη της χώρας θα υπεράσπιζε την δημοκρατία.⁴⁹⁹³

Από την πλευρά τους οι Βρετανοί και σε αυτό το επίπεδο συμφωνούσαν με τις εκτιμήσεις του ΕΑΜ και έκαναν αγωνιώδη προσπάθεια να εξασφαλίσουν ότι δεν θα διαμορφώνονταν συνθήκες διπολισμού του τύπου μοναρχικοί εναντίον δημοκρατικών. Για το λόγο αυτό σκέφτονταν να προτείνουν στο βασιλιά να αποδεχθεί την παράταση της θητείας του Δαμασκηνού, να αποφύγει την πρόωπη ανακίνηση πολιτειακού ζητήματος και επίσπευση εκλογών. Ο ίδιος ο Δαμασκηνός τους είχε

⁴⁹⁹¹ Ελεύθερη Ελλάδα 5 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁹² Ριζοσπάστης 3 Απριλίου 1946

⁴⁹⁹³ Ριζοσπάστης 5 Απριλίου 1946.

προειδοποιήσει ότι μια απομονωμένη κυβέρνηση Λαϊκών θα οδηγούσε τα πράγματα αναγκαστικά σε πραξικόπημα.⁴⁹⁹⁴

Οι εαμικές εφημερίδες προέβαιναν και σε υπολογισμούς σε σχέση με το αν το φερόμενο ως ποσοστό 30% των Λαϊκών αρκούσε να τους επιτρέψει να σχηματίσουν κυβέρνηση από μόνοι τους, γεγονός που αποδείκνυε την πολιτική αποτυχία των δυνάμεων του μοναρχισμού. Οι αρχικές εκτιμήσεις ήταν ότι η αποχή, συν τοις άλλοις, παρέτεινε την πολιτική κρίση, καταδεικνύοντας την αδυναμία να σταθεροποιηθεί η πολιτική σκηνή χωρίς τη συμμετοχή της αριστεράς.⁴⁹⁹⁵

Το αρνητικό κλίμα για τους μοναρχικούς και το θετικό για την πολιτική στρατηγική των δυνάμεων της αριστεράς υποδαύλισαν και οι φερόμενες πληροφορίες ότι τόσο ο Σοφούλης όσο και ο Παπανδρέου απέκρουσαν κατηγορηματικά το ενδεχόμενο να στηρίξουν μια κυβέρνηση των Λαϊκών,⁴⁹⁹⁶ μια κυβέρνηση «εθνικού συναγερμού», πράγμα που αποδιδόταν σε μια δυσκολία να αναγνωριστεί η νίκη των Λαϊκών παραγνωρίζοντας τα ποσοστά της αποχής και να συμπτυχθεί πολιτικό μέτωπο πέρα από την αντίθεση γύρω από το καθεστωτικό.⁴⁹⁹⁷ Με την έννοια αυτή φάνταζε πειστικό το επιχείρημα των κομμάτων της αριστεράς ότι η φερόμενη ως νίκη των μοναρχικών ήταν παντελώς ψευδεπίγραφη.⁴⁹⁹⁸

Ταυτόχρονα, η απουσία αναγνωρισμένου αρχηγού στο κόμμα των Λαϊκών, οι τέσσερις αρχηγοί του και οι ανταγωνισμοί τους, η απουσία σαφούς κυβερνητικής πλειοψηφίας, δεδομένου ότι ο Γονατάς καταχωρούσε στο κόμμα του 37 από τους 217 βουλευτές που εξέλεξε ο συνασπισμός των Λαϊκών⁴⁹⁹⁹ και η ρητή άρνηση Παπανδρέου να συνδράμει τους Λαϊκούς αφού θα συνεργάζονταν με το Γονατά, καθιστούσε ιδιαίτερα ευνοϊκό το κλίμα για τις επιδιώξεις της αριστεράς και πάντως, όπως σημείωνε ο Ριζοσπάστης, αδύνατες της θριαμβολογίες των μοναρχικών. Κατά τον ίδιο τρόπο οι αντιθέσεις στους κόλπους της ομάδας Παπανδρέου, Κανελλόπουλου και Βενιζέλου καθιστούσαν ακόμη περισσότερο πιθανή μια πολιτική κρίση και αδύνατη την εφαρμογή της πρότασης περί σύγκλισης του αστικού πολιτικού κόσμου ως αντίβαρο στις αμφισβητήσεις της

⁴⁹⁹⁴ FO 371/58683 R 5123. FO to Norton, 2 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁹⁵ Ριζοσπάστης 1 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁹⁶ Βήμα 6 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁹⁷ Και οι ίδιοι οι Βρετανοί εξέταζαν το ενδεχόμενο οι Λαϊκοί να μην είναι σε θέση να σχηματίσουν κυβέρνηση. FO 371/58683 R 5247. FO to Norton, 4 Απριλίου 1946.

⁴⁹⁹⁸ ΚΚΕ, Απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ, 17-18 Απριλίου 1946, Επίσημα κείμενα του ΚΚΕ, τομ. 6, σπ. σ. 205

⁴⁹⁹⁹ Βήμα 3 Απριλίου 1946.

αριστεράς για τη συμβολή των συγκεκριμένων εκλογών στην πολιτική ομαλότητα.⁵⁰⁰⁰

Οι πληροφορίες άλλωστε σε σχέση με το σχηματισμό κυβέρνησης δεν ήταν ιδιαιτέρως ευνοϊκές στο μέτρο που οι πολιτικές φιλοδοξίες των παραγόντων του Λαϊκού κόμματος ήταν δύσκολο να συμβιβαστούν⁵⁰⁰¹ ενώ ακόμη και για το πρόσωπο του νέου πρωθυπουργού υπήρχαν έντονες διαφωνίες⁵⁰⁰² (ο Τσαλδάρης πρότεινε είτε τον Παπάγο είτε τον πρόεδρο του Συμβουλίου Επικρατείας Π. Πουλίτσα μέχρι να εκλεγεί νέος αρχηγός του κόμματος. Αντίθετα άλλα στελέχη ζητούσαν άλλο εξωκοινοβουλευτικό πρωθυπουργό).⁵⁰⁰³

Επιπροσθέτως οι αριστερές εφημερίδες επίχαιραν για την αδυναμία του Σοφούλη να εκλέξει ακόμη και βασικούς υπουργούς της κυβέρνησης, όπως ο Χαβίνης ή ο Μανέττας με επιτελικό ρόλο στη διαδικασία διεξαγωγής των εκλογών. Το γεγονός ότι μόνο ο Σοφούλης και ο Μαύρος εξασφάλιζαν με βεβαιότητα την εκλογή τους με βάση τα αρχικά αποτελέσματα αποτιμήθηκε από το Ριζοσπάστη ως έμμεση τιμωρία του εκλογικού σώματος προς εκείνους που σχεδίασαν τις εκλογές, πράγμα που θα επέφερε μετεκλογικούς τριγμούς στο κόμμα του Σοφούλη, αποδόσεις ευθυνών και υπαινικτικά την επιδιωκόμενη σύγκλιση του δημοκρατικού κόσμου.⁵⁰⁰⁴

Όταν τα αποτελέσματα άρχισαν να αποκρυσταλλώνονται, το ΕΑΜ με ανακοίνωσή του παρουσίασε ως ποσοστό της αποχής με βάση και τα επίσημα στοιχεία στο 49% και ζήτησε ευθέως ακύρωση των εκλογών,⁵⁰⁰⁵ επαναφέροντας το αίτημα περί κυβέρνησης δημοκρατικής συνεννόησης αλλά και την συγκρότηση του πανδημοκρατικού μετώπου ώστε να αποφευχθεί η επάνοδος του Γεωργίου. Άλλωστε, σύμφωνα με το ΚΚΕ, το πανδημοκρατικό μέτωπο είχε ήδη συγκροτηθεί στην πράξη και μόνο η απουσία κάποιων δημοκρατικών ηγετών από αυτό αδυνάτιζε την

⁵⁰⁰⁰ Να σημειωθεί ότι οι σοβιετικής εφημερίδες Ισβέστια, Ερυθρός Αστέρας, η Κομσομολσκαγια Πράβδα και τα Νέα της Μόσχας μιλούσαν για εκλογική κωμωδία. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.4, Πολιτική, Πρεσβεία της Μόσχας προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 1657, 8-9 Απριλίου 1946..

⁵⁰⁰¹ Να σημειωθεί ότι κανένα πρόσωπο από την ηγεσία των Λαϊκών δεν μπορούσε να εξασφαλίσει την αποδοχή και των άλλων δυνάμεων του δεξιόστροφου Κέντρου. Όταν στις 15 Απριλίου εξελέγη αρχηγός των Λαϊκών, οι Παπανδρέου, Κανελλόπουλος και Βενιζέλος αποχώρησαν από την κυβέρνηση Πουλίτσα που είχε στο μεταξύ σχηματιστεί. Καθημερινά Νέα 16 Απριλίου 1946.

⁵⁰⁰² Να σημειωθεί ότι το κλίμα ήταν τόσο άσχημο που καλλιεργούνταν φημολογία ότι οι Λαϊκοί βάδιζαν προς διάσπαση. Ο ίδιος ο Γεώργιος είχε απευθυνθεί στην ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο ζητώντας πληροφορίες για τις φήμες αυτές. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, κατάταξη 96, Ελληνική Πρεσβεία στο Λονδίνο προς Υπουργείο Εξωτερικών, 29 Απριλίου 1946.

⁵⁰⁰³ Καθημερινή 6 Απριλίου 1946.

⁵⁰⁰⁴ Ριζοσπάστης 1 Απριλίου 1946.

⁵⁰⁰⁵ Εκδόθηκε άμεσα και έκθεση που αμφισβητούσε αντίστοιχη των παρατηρητών. ΈΑΜ. Αιδώς Αργείοι. Μια Αντέκθεση για τους Ξένους Παρατηρητές. οπ. σ.22.

προσπάθεια να αποτραπεί το ενδεχόμενου μοναρχικού κοινοβουλευτικού πραξικοπήματος.⁵⁰⁰⁶

Ο γραμματέας της ΚΕ του ΕΑΜ Παρτσαλίδης, μάλιστα, για μία ακόμη φορά προσπάθησε να ανοίξει διάυλο επικοινωνίας με τους Φιλελευθέρους, υπογραμμίζοντας ότι μια ενδεχόμενη κυβέρνηση μοναρχικής μειοψηφίας θα ωθούσε σε μοναρχικό πραξικόπημα, πράγμα που θα μπορούσε να αποτραπεί μόνο από τους Φιλελεύθερους, στο βαθμό που προσυπέγραφαν την συγκρότηση του δημοκρατικού μετώπου με την αριστερά. Σε άλλη περίπτωση οι Φιλελεύθεροι θα ήταν υπεύθυνοι για τις πολιτικές εξελίξεις που θα διευκόλυναν την επάνοδο του μονάρχη.⁵⁰⁰⁷

Είναι χαρακτηριστικό ότι το ΕΑΜ αντιμετώπιζε την εκλογική εξέλιξη ως το αποτέλεσμα εκείνο που καθιστούσε εφικτή τη μεταβολή των πολιτικών πραγμάτων στην Ελλάδα. Από το σύνολο του εαμικού τύπου εκείνο που χαρακτήριζε την αρθρογραφία των πρώτων μετεκλογικών ημερών ήταν ότι ο μοναδικός παράγοντας που θα μπορούσε να προσδώσει στα πράγματα μια άλλη εξέλιξη ήταν οι Βρετανοί, των οποίων μια αλλαγή στην επίσημη γραμμή πλεύσης μετά το εκλογικό αποτέλεσμα ήταν αρκούντως εφικτή.⁵⁰⁰⁸ Παραγνωρίζοντας τελείως τον εγχώριο παράγοντα (αστική τάξη, μοναρχικά κόμματα), το ΚΚΕ και το ΕΑΜ θεωρούσαν ότι ήταν περισσότερο από δυνατή η τυπική ακύρωση του εκλογικού αποτελέσματος, δεδομένου ότι η παγκόσμια κοινή γνώμη μπορούσε να ασκήσει αποφασιστική πίεση στο βρετανικό παράγοντα.⁵⁰⁰⁹

Σε αυτό το πλαίσιο είναι χαρακτηριστικό ότι οι εαμικές εφημερίδες παρακολουθούσαν με ιδιαίτερη προσοχή τις διεθνείς αντιδράσεις, έχοντας εκτενείς αναφορές από ξένα πρακτορεία και εφημερίδες σχετικά με τις επίσημες και ανεπίσημες τοποθετήσεις πολιτικών παρατηρητών σε Ευρώπη και Αμερική. Ιδιαίτερα έμφαση δινόταν στις ανταποκρίσεις του πρακτορείου

⁵⁰⁰⁶ ΚΚΕ, Απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ, 17-18 Απριλίου 1946, Επίσημα κείμενα του ΚΚΕ, τομ. 6, 1945-1949, οπ. σ. 205

⁵⁰⁰⁷ Ριζοσπάστης 2 Απριλίου 1946.

⁵⁰⁰⁸ Να σημειωθεί ότι την ίδια στιγμή τουρκικές εφημερίδες κατήγγειλαν το ΕΑΜ ότι επιδίωκε να αποκόψει την Ελλάδα από το σύμμαχο της Μ. Βρετανία και χρησιμοποιούσε ως πρόσχημα και το εκλογικό αποτέλεσμα. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 25.3, Πολιτική, Πρεσβεία της Άγκυρας προς ΥΠΕΞ, εφημ. «Τσαβίρ» 25 Απριλίου 1946.

⁵⁰⁰⁹ Ήταν ο βρετανικός λαός που θα βοηθούσε τις σχέσεις των δύο χωρών να αποκτήσουν την παλιά εγκαρδιότητα τους, Μάχη 3 Απριλίου 1946.

ΤΑΣΣ αλλά και σε άρθρα γαλλικών και αγγλικών εφημερίδων⁵⁰¹⁰ σε σχέση με την εντύπωση που προκάλεσε το ποσοστό της αποχής.⁵⁰¹¹

Να σημειωθεί ότι πέρα από την πλαισίωση των Σοβιετικών εφημερίδων, που για πρώτη φορά αναφερόταν τόσο ανοικτά στην πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα -είναι αντίθετα εντυπωσιακό ότι οι γιουγκοσλαβικές μάλλον αδιαφορούσαν,⁵⁰¹²- το ΕΑΜ είχε την πλαισίωση και μιας σειράς ευρωπαϊκών και αμερικανικών εφημερίδων, που εξέλαβαν την έκθεση των αποτελεσμάτων που παρουσίασαν οι παρατηρητές ως πλαστή και αναγόρευαν το ΕΑΜ σε πραγματικό νικητή των εκλογών.⁵⁰¹³

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων της αριστεράς οι Βρετανοί καλούνταν να αντιληφθούν ότι η Ελλάδα ήταν ανεξάρτητο κράτος ενώ οι εγχώριοι παράγοντες έπρεπε να συναισθανθούν τις πολιτικές τους ευθύνες. Υπήρχε η διατυπωμένη αισιοδοξία ότι ανά πάσα στιγμή ήταν δυνατόν ιδίως οι υπόλοιπες δυνάμεις που αναφέρονταν στο Κέντρο να συνταχθούν με την πρόταση συγκρότησης του δημοκρατικού μετώπου και μόνο ο εξωελληνικός παράγοντας αποτελούσε αξεπέραστο εμπόδιο.⁵⁰¹⁴ Κατά την «Ελεύθερη Ελλάδα» το μόνο πρόσκομμα ήταν οι «νοσηρές φιλοδοξίες ορισμένων μωροφιλόδοξων πολιτευόμενων» που όμως δεν μπορούσαν να ανακόψουν την ροή των πραγμάτων.⁵⁰¹⁵

Το ΕΑΜ μάλιστα ζήτησε από τις μεγάλες δυνάμεις να παραπέμψουν το θέμα στο Συμβούλιο των Ηνωμένων Εθνών, ώστε να ακυρωθούν οι εκλογές, πράγμα που θα ήταν βέβαιο, δεδομένης της συμπαράστασης που θα τύχαινε εκεί το ελληνικό αίτημα. Με τον τρόπο αυτό θα μπορούσε να απαλλαγεί και η μεγάλη Βρετανία ότι μεταχειριζόταν την Ελλάδα ως αποικία της και έτσι η χώρα δεν θα εμπλεκόταν στη μάχη των αντικρουόμενων συμμαχικών συμφερόντων.⁵⁰¹⁶

⁵⁰¹⁰ Το ίδιο ενδιαφέρον για τις αντιδράσεις έδειχνε και το επιτελείο του υπουργείου Εξωτερικών. Όπως σημείωναν οι κατά τόπους πρέσβης σε χώρες όπως η Γαλλία οι εφημερίδες είχαν μοιραστεί σε δύο ομάδες: σε εκείνες που κατήγγειλαν το αποτέλεσμα και σε εκείνες που χωρίς να χειροκροτούν την νίκη της δεξιάς δεν αμφισβητούσαν και το εκλογικό αποτέλεσμα. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, κατάταξη 26.4. Ελληνική Πρεσβεία στο Παρίσι προς Υπουργείο Εξωτερικών, αρ. πρωτ. 1315, 4 Απριλίου 1946

⁵⁰¹¹ Ελεύθερη Ελλάδα 2 Απριλίου 1946.

⁵⁰¹² Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.4, Πολιτική, Πρεσβεία του Βελιγραδίου προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 512, 9 Απριλίου 1946

⁵⁰¹³ Στην Αμερική ιδίως η Chicago Sun, ή Chicago Daily News Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 25.5, Πολιτική, Προξενείο στο Σικάγο προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 430-431, 12 Απριλίου και 15 Μαΐου 1946.

⁵⁰¹⁴ Να σημειωθεί ότι στη Βρετανική Βουλή των Κοινοτήτων διατυπώνονταν ερωτήσεις για την ακρίβεια της έκθεσης των παρατηρητών. Parliamentary Debates. House of Commons Official Report, Tuesday 7 May 1946. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 25.5, Πολιτική, Ελληνική υπηρεσία Πληροφοριών Λονδίνου προς Υπουργείο Τύπου, αρ. πρωτ. 2009, 9 Μαΐου 1946

⁵⁰¹⁵ Ελεύθερη Ελλάδα 2 Απριλίου 1946..

⁵⁰¹⁶ ΚΚΕ. Τηλεγράφημα των Κομμάτων του ΕΑΜ προς τις μεγάλες Δυνάμεις, 8 Απριλίου 1946. ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα τομ. 6, ο.π. σ. 434-436.

Να σημειωθεί ότι και οι Σοβιετικοί επικροτούσαν την λογική ότι οι εκλογές ήταν άκυρες. Η Πράβδα αμφισβητούσε ευθέως το πόρισμα της επιτροπής των παρατηρητών ότι το 60% των εγγεγραμμένων εκλογέων ψήφισε και συμπέραινε ότι, εκτός από το γεγονός ότι το 29% των εγγεγραμμένων στους εκλογικούς καταλόγους ήταν πλαστές εγγραφές, από το συνολικό αριθμό των εγγεγραμμένων ψήφισε μόνο το 42,6%. Αυτό που υπαινισσόταν η Πράβδα ήταν ότι ακόμη και αν γινόταν δεκτά τα στοιχεία της έκθεσης των παρατηρητών το 50% απείχε, άρα οι εκλογές δεν ήταν έγκυρες.⁵⁰¹⁷

Το ΚΚΕ στις επίσημες ανακοινώσεις του αντιμετώπισε και τη νέα κυβέρνηση Πουλίτσα που προέκυψε από τις εκλογές ως τυπική επανάληψη του φαινομένου σχηματισμού κυβερνήσεων στη μεταδεκεμβριανή περίοδο με την έννοια της επιβολής της από τους Βρετανούς, χωρίς μαζική απεύθυνση και ευρύτερη αποδοχή.⁵⁰¹⁸ Ήταν απλά η 9η μεταδεκεμβριανή κυβέρνηση της χώρας. Παρά το γεγονός ότι στην πρώτη αυτή κυβέρνηση Πουλίτσα συμμετείχαν τιμητικά ο Παπανδρέου, ο Κανελλόπουλος και ο Βενιζέλος,⁵⁰¹⁹ για το ΚΚΕ η παρουσία της δεν αντιστοιχούσε σε τίποτε άλλο παρά στην πρόθεση των μοναρχικών δυνάμεων να επισπεύσουν το δημοψήφισμα με μια επίπλαστη πλειοψηφία.⁵⁰²⁰

Προς επιβεβαίωση του ισχυρισμού ότι δεν αποτελούσε η νέα κυβέρνηση παρά μια από τις εκδοχές των υποκινούμενων μεταπολεμικών κυβερνήσεων, το ΚΚΕ συνέδεε την ύπαρξη της με τη δήλωση Μπέβιν σε σχέση με την παραμονή των βρετανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα, που προηγήθηκε μίας μέρας της ανακοίνωσης του σχηματισμού της νέας κυβέρνησης.⁵⁰²¹ Με άρθρο του στο Ριζοσπάστη, ο Π. Ρούσος, μέλος του ΠΓ του ΚΚΕ, αναρωτιόταν γιατί η επιδιωκόμενη ομαλοποίηση της πολιτικής ζωής της χώρας, όπως διακήρυτταν οι οπαδοί της επίσπευσης των εκλογικών διαδικασιών, δεν συνοδευόταν και από την απόσυρση των βρετανικών στρατευμάτων και την δημιουργία πραγματικού εθνικού στρατού.

⁵⁰¹⁷ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 7.6, Πρεσβεία Μόσχας προς Υπουργείο Τύπου και Πληροφοριών, 16 Απριλίου 1946.

⁵⁰¹⁸ Η κυβέρνηση αυτή ήταν προϊόν συμβιβασμού των Λαϊκών και των Παπανδρέου, Κανελλόπουλου και Βενιζέλου την οποία επιβοήθησε και η βρετανική πρεσβεία, FO 371/58684 R 5321, Norton to FO, 4 Απριλίου 1946.

⁵⁰¹⁹ Καθημερινή 6 Απριλίου 1946.

⁵⁰²⁰ Ριζοσπάστης 5 Απριλίου 1946.

⁵⁰²¹ Το ΚΚΕ σημείωνε ότι οι Βρετανοί με την απόφαση του Μπέβιν να αποσύρει τα βρετανικά στρατεύματα από την Ελλάδα ανάλογα με τις εξελίξεις στις υπόλοιπες κατεχόμενες χώρες μεταχειρίζονταν και την Ελλάδα ως κατεχόμενη χώρα. ΚΚΕ, Τηλεγράφημα των Κομμάτων του ΕΑΜ προς τις μεγάλες Δυνάμεις, 8 Απριλίου 1946, ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα, τομ. 6, ο.π. σ. 434.

Κατά το Ρούσο η επιμονή των Βρετανών να διατηρήσουν στρατεύματα στην Ελλάδα συνδεόταν ακριβώς με την αποτυχία των εκλογών να επιτύχουν την πολιτική εξειρήνευση και με την ανάγκη να υποστηριχθεί το νέο αντιδημοκρατικό καθεστώς που προέκυψε από αυτές. Αντίθετα, ο ελληνικός λαός θα συνέχιζε αταλάντευτα τον αγώνα του για τη δημοκρατία με όρους που θα αναιρούσαν την ψευδεπίγραφη επιταγή ότι η παραμονή των βρετανικών δυνάμεων θα διασφάλιζε τη δημοκρατία. Σε αντιδιαστολή με το κλίμα αστάθειας που καλλιεργούσαν οι Βρετανοί, τα κόμματα της αριστεράς θα υλοποιούσαν τα κηρύγματα περί ησυχίας και ομαλότητας και θα επιστράτευαν τις δυνάμεις τους για την διεύρυνση του δημοκρατικού μετώπου προς τις δυνάμεις του Κέντρου.⁵⁰²²

Το όλο πνεύμα των ανακοινώσεων της αριστεράς σχετικά με τη νέα κυβέρνηση διέπονταν από τη λογική να εκτεθούν οι δυνάμεις του Κέντρου που διατηρούσαν διάυλο επικοινωνίας με τη νέα κυβέρνηση και να καταστεί προφανές ότι η κυβέρνηση αυτή δεν αντανakλούσε παρά μια μονοδιάστατη δεξιά κυβέρνηση.⁵⁰²³ Στην κατεύθυνση αυτή ο Ριζοσπάστης προειδοποιούσε ότι ο Πουλίτσας παρά το γεγονός ότι προβαλλόταν ως υπερκομματικός ήταν ένας τυπικός εκπρόσωπος των Λαϊκών. Να σημειωθεί ότι όλα αυτά διατυπώνονταν την ίδια στιγμή που υπήρχε απόλυτη συμφωνία για την διεξαγωγή του δημοψηφίσματος εσπευσμένα.⁵⁰²⁴

Κατά το Ριζοσπάστη, οι πάσης φύσεως όψιμοι υποστηρικτές της ιδέας περί του οικουμενικού χαρακτήρα της νέας κυβέρνησης δεν έπρεπε να ξεχνούν ότι ο Πουλίτσας ήταν πρόεδρος του συλλόγου των επιστράτων της προπολεμικής περιόδου που αποτελούσαν δύναμη κρούσης της Δεξιάς ενώ ως πρόεδρος Πρωτοδικών στα 1926 άφησε εποχή για την αντιδημοκρατική συμπεριφορά του, όπου και παραιτήθηκε, για να γίνει νομικός σύμβουλος ιδιωτικής εταιρείας. Την υπόσταση του ως ανώτερος νομικός του κράτους την είχε αποκτήσει εξαιτίας της στήριξης που του παρείχε ο αρχηγός των Λαϊκών του μεσοπολέμου Π. Τσαλδάρης, ενώ ήταν υπεύθυνος νομοπαρασκευαστικής επιτροπής στην κυβέρνηση Τσολάκογλου. Στη βάση των δεδομένων αυτών το ΚΚΕ συνιστούσε στους πάντες να προσέξουν την πραγματική υπόσταση του νέου πρωθυπουργού.⁵⁰²⁵

Η όλη μετεκλογική επιχειρηματολογία του ΚΚΕ και του ΕΑΜ σε σχέση με την αποχή και τα πολιτικά της αποτελέσματα χαρακτηριζόταν

⁵⁰²² ΚΚΕ. Απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ, 17-18 Απριλίου 1946. Επίσημα κείμενα του ΚΚΕ, τομ. 6, 1945-1949.ο.π. σ. 205.

⁵⁰²³ Στην πραγματικότητα επρόκειτο για μια αποτυχία της επιδίωξης των βρετανών και των Αμερικανών να σχηματίσουν κυβέρνηση όσο το δυνατόν ευρύτερης πολιτικής βάσης. Foreign Relation of US, Diplomatic Papers, vol. II, 1946, σπ. σ. 131-132.

⁵⁰²⁴ Αρχείο Τσαλδάρη, (Π. Κασσίμη), 4 Απριλίου 1946, ΕΛΙΑ.

⁵⁰²⁵ Ριζοσπάστης 18 Απριλίου 1946.

τουλάχιστον από πολιτική αφέλεια. Υπήρχε εξαρχής η πεποίθηση ότι η αποχή θα μπορούσε να ακυρώσει το εκλογικό αποτέλεσμα και με τη διεθνή συνδρομή να οδηγηθεί η χώρα σε πορεία πως γνησιότερες εκλογές. Ωστόσο, είχε στρεβλά εκτιμηθεί η δυνατότητα αναδιάταξης της πολιτικής σκηνής δυνάμει ακόμη και ενός αποτελέσματος που δεν θα εξασφάλιζε πολιτική ευστάθεια.⁵⁰²⁶ Η κυβέρνηση έδωσε ποσοστό συνολικής αποχής μικρότερο κατά μερικούς ψήφους από τον αριθμό των εγγεγραμμένων και έτσι εξασφαλίστηκε η ψυχολογική βάση νομιμοποίησης του αποτελέσματος, οι παρατηρητές παρουσίασαν ως ποσοστό πολιτικής αποχής το 9% ενώ η μετεκλογική πολιτική κρίση στην οποία ευελπιστούσε το ΚΚΕ και το ΕΑΜ μετριάστηκε μετά τη βρετανική παρέμβαση.

Υπό την έννοια αυτή η πολιτική της αποχής ήταν καταστροφική, αφού θα μπορούσε να έχει κάποιο θετικό πολιτικό αποτέλεσμα για την αριστερά μόνο υπό την έννοια ότι και οι αντίπαλοι του ΚΚΕ επιδίωκαν κάποιο συμβιβασμό.⁵⁰²⁷ Είναι από τη μια πλευρά χαρακτηριστικό ότι και στο ΕΑΜ υπήρχε ο ανάλογος προβληματισμός και συνέχιζε να πραγματοποιεί συγκεντρώσεις σε σχέση με τις εκλογές και μετά την ανακοίνωση του εκλογικού αποτελέσματος, στις οποίες εξηγούσε την αναγκαιότητα της αποχής και έδινε απαντήσεις στα πολλά ερωτήματα που προέκυπταν από την πολιτική αυτή. Από την άλλη εξίσου χαρακτηριστικό ότι οι πολιτικοί του αντίπαλοι και οι κρατικοί μηχανισμοί έβλεπαν ακόμη και αυτές τις συγκεντρώσεις ως απόπειρα να οργανωθούν επεισόδια και σε αρκετές περιπτώσεις ως αντεθνική συνομωσία. Για παράδειγμα στα Γρεβενά ο Διευθυντής Χωροφυλακής της πόλης έστειλε αναφορά στο Υπουργείο Δημοσίας τάξεως ότι οι ρουμανόφωνοι της πόλης αποτελούσαν το πραγματικό κοινό των συγκεντρώσεων αυτών και ότι εκτελούσαν εντολές από το εξωτερικό.⁵⁰²⁸

Επομένως, η πολιτική της αποχής, που δεν είχε βέβαια κανένα περιεχόμενο εξωθεσμικής στρατηγικής αλλά κινούνταν απαρέγκλιτα στα πλαίσια των υπάρχοντων θεσμών και της αστικής νομιμότητας, αποδείχθηκε εσφαλμένη γιατί απλά διευκόλυνε τον εξοβελισμό της αριστεράς από την

⁵⁰²⁶ Για τις επικρίσεις που διατυπώθηκαν αργότερα στο εσωτερικό του ΚΚΕ αναφορικά με την επιλογή της αποχής, βλ. Ole Smith, *The Boycott of the Election 1946, A Decisive Mistake?*, *Scandinavian Studies in Modern Greek*, no 6, 1982, σ. 69-88

⁵⁰²⁷ Οι μεταγενέστερες Ολομέλειες της ΚΕ του ΚΚΕ που απέδωσαν ευθύνες για το λάθος της αποχής είναι ενδεικτικό ότι θεωρούσαν εξίσου λάθος τη συμμετοχή στο δημοψήφισμα, με το αιτιολογικό που πρόταξε ο ίδιος ο Ζαχαριάδης για τις εκλογές: ότι η συμμετοχή σε αυτό «διαφήμιζε» το ψευδεπίγραφο δημοκρατικό χαρακτήρα των εκλογών. Κλειστό Γράμμα της ΚΕ του ΚΚΕ προς όλα τα κομματικά μέλη. Η 6η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ (1956), ΚΚΕ, *Σαράντα Χρόνια Αγώνες του ΚΚΕ 1918-1958*, σπ.

⁵⁰²⁸ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 25.3, Πολιτική, Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως, Γεν. Διεύθυνση Α, Γραφ. ΙΙ προς ΥΠΕΞ, Αναφορά Διευθυντή Χωροφυλακής Γρεβενών 4 Απριλίου 1946, 7 Ιουνίου 1946

πολιτική σκηνή και προσέδωσε βάση νομιμοποίησης στο καθεστώς έκτακτης ανάγκης που επιβλήθηκε μετεκλογικά. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα 1957, κατά τη διάρκεια των εργασιών της 7ης Ολομέλειας του ΚΚΕ που τελικά τον καθαίρεσε και τον διέγραψε⁵⁰²⁹, ο Ζαχαριάδης, υπεραμύνθηκε της πολιτικής του την περίοδο 1945-1956 και επικαλέστηκε το παράδειγμα της Ιταλίας, με τη διαφορά ότι η Ιταλική δεξιά είχε επιλέξει τον ειρηνικό δρόμο ενώ η ελληνική τη σύγκρουση. Μάλιστα, στην απολογητική του ομιλία ο Ζαχαριάδης επικαλέστηκε τη δήλωση του Π. Τολιάτι στο 8 Συνέδριο του Ιταλικού κομμουνιστικού κόμματος (1956) ότι παρά τα όποια λάθη το ΚΚΕ ακολούθησε τον ιταλικό δρόμο προς το σοσιαλισμό που ήταν εκ προοιμίου σωστός.⁵⁰³⁰ Στο ερώτημα όμως γιατί δεν ακολούθησε και το δρόμο της συμμετοχής στις εκλογές, ο Ζαχαριάδης επικαλέστηκε τις διαφορετικές συνθήκες στις δύο χώρες.⁵⁰³¹

Η πολιτική της αποχής είχε ως επενέργεια της και τη σύσφιξη των σχέσεων των αριστερών κομμάτων. Το ΣΚΕ-ΕΛΔ, χαιρέτησε το εκλογικό αποτέλεσμα και μίλησε για μια πραγματική ανασύσταση του ΕΑΜ⁵⁰³². Ήδη από τις 14 Φεβρουαρίου η εφημερίδα «Μάχη», επίσημο όργανο του κόμματος, είχε δημοσιεύσει κεντρικό άρθρο το οποίο ζητούσε άμεση αναβολή των εκλογών και κατηγορούσε την κυβέρνηση Σοφούλη ότι έπαιζε επικίνδυνα παιχνίδια σε σχέση με την προετοιμασία των εκλογών.⁵⁰³³

Στις 20 Φεβρουαρίου η Κ.Ε. του ΣΚΕ-ΕΛΔ δημοσιοποίησε κείμενο-απόφαση με ρητή θέση υπέρ της αποχής, αν οι εκλογές δεν αναβάλλονταν για τις 26 Μαΐου 1946, Στο ίδιο κείμενο γινόταν αναφορά και στο ενδεχόμενο συντονισμού της δράσης των δυνάμεων της Αριστεράς στο πλαίσιο της αποχής.⁵⁰³⁴ Μάλιστα στις 22 Φεβρουαρίου, οι αθηναϊκές εφημερίδες μιλούσαν για κοινές διαβουλεύσεις των δύο αρχηγών του ΣΚΕ-ΕΛΔ, του Α. Σβώλου και του Η. Τσιριμώκου με την ηγεσία του ΕΑΜ.⁵⁰³⁵ Είχε προηγηθεί συνέδριο του κόμματος στις 4-9 Ιανουαρίου, το οποίο οι Βρετανοί είχαν χαρακτηρίσει ως συνέδριο αποκατάστασης των σχέσεων του

⁵⁰²⁹ Μετά και τις εκθέσεις της επιτροπή Γ. Ντεζ και Ο. Κουσίνεν που κλήθηκε να διερευνήσει τις ανωμαλίες στο εσωκομματικό καθεστώς του ΚΚΕ την προηγούμενη περίοδο.

⁵⁰³⁰ Ομιλία του Ν. Ζαχαριάδη, 7η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, Φλεβάρης 1957, στο Η Διάσπαση του ΚΚΕ (επιμ. Π. Δημητρίου), τομ. Α, σπ. σ. 86.

⁵⁰³¹ Ο.π. σ. 94.

⁵⁰³² Αντιθέτως για το ΣΚΕ-ΕΛΔ μια διάρρηξη των σχέσεων με το ΕΑΜ θα προκαλούσε διάλυση στο αριστερό στρατόπεδο, ευνοώντας τους εχθρούς του σοσιαλισμού. Το Σοσιαλιστικό Κόμμα ΕΛΔ, Βασικές Αρχές, Αθήνα 1946 και Γ. Δ. Σκουριώτη, Τι Είναι και Τι Θέλει το ΣΚΕ-ΕΛΔ, ο.π. σ. 84.

⁵⁰³³ Μάχη 14 Φεβρουαρίου 1946.

⁵⁰³⁴ Μάχη 20 Φεβρουαρίου 1946. Όπως σημείωνε αργότερα ο Α. Μπεναρόγιας, παλιό στέλεχος του εργατικού κινήματος, στη Σοσιαλιστική Επιθεώρηση, επίσημο περιοδικό του ΕΛΔ, ο αγώνας εναντίον του εξτρεμισμού της Δεξιάς ήταν ιερό καθήκον. Σοσιαλιστική Επιθεώρηση, χρ. Β, αρ.14, Αύγουστος 1946, σ.20.

⁵⁰³⁵ Βήμα 22 Φεβρουαρίου 1946.

κόμματος με το ΕΑΜ.⁵⁰³⁶ Να σημειωθεί ότι το ΣΚΕ-ΕΛΔ ήταν γενικότερα σε φραστικό επίπεδο πολύ πιο αριστερό από το ΚΚΕ και το ΕΑΜ.⁵⁰³⁷ Ονόμαζε ευθαρσώς της εθνική αντίσταση «λαϊκή επανάσταση»⁵⁰³⁸ ενώ επιχειρηματολογούσε στη βάση ότι αν η αριστερά δεν κατερχόταν στις εκλογές τότε θα έπρεπε να εξωθήσει τον κόσμο να αντιτάξει βία στη βία.⁵⁰³⁹

Εκτός από τα αγροτικά κόμματα στις δυνάμεις της αποχής εντασσόταν η Ένωση Δημοκρατικών Αριστερών με αρχηγό τον Ι. Σοφιανόπουλο, τον πρώην υπουργό Εξωτερικών της κυβέρνησης Σοφούλη. Προπολεμικά ως επικεφαλής του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδος, της μερίδας εκείνης της οργάνωσης που μετά τη διάσπαση του 1933 είχε διατηρήσει τον τίτλο του κόμματος, επιδίωξε να καταγράψει μια πολιτική φυσιολογία πέραν των διχαστικών αντιθέσεων και κατήλθε αυτοτελώς στις εκλογές της 5 Μαρτίου 1933. Διατηρούσε σχέσεις και με τους βενιζελικούς, με τους οποίους συχνά πυκνά συνεργάζονταν και εκλογικά αλλά και με το ΚΚΕ. Παρουσίασε εκλογική επιρροή στα 1936 σε μεμονωμένες περιφέρειες και χάριν τοπικών παραγόντων, όπως στα Τρίκαλα Απ. Παγκούτσος, στο Κιλκίς με τον Κ. Γαβριηλίδη, στις Σέρρες με τον ίδιο το Σοφιανόπουλο και στη Ροδόπη με τον Αλ. Μπαλτατζή. Σε καμία από τις περιπτώσεις αυτές δεν υπερέβη το 9% των τοπικών ψήφων.⁵⁰⁴⁰

Λόγω της σχέσης του με την αριστερά, γρήγορα αποτέλεσε, μεταπολεμικά, τον κύριο αποδέκτη των αιτιάσεων της δεξιάς αναφορικά με την υποτιθέμενη συνωμοτική πολιτική του Σοφούλη υπέρ της αριστεράς και των Σοβιετικών. Είναι χαρακτηριστικό ότι η πρωτοβουλία να πλαισιώσουν οι Σοβιετικοί την Ελλάδα στο αίτημα της αναβολής,⁵⁰⁴¹ τον Δεκέμβριο του 1945, αποδόθηκε, όχι άδικα, στον Σοφιανόπουλο, για τη στάση του οποίου τότε διενεργήθηκε ανάκριση τον Ιούλιο του 1948.⁵⁰⁴²

Παρότι κατηγορούνταν για συνοδοιπόρος, ο Σοφιανόπουλος, τουλάχιστον κατά το διάστημα που ήταν στην κυβέρνηση, αν και δεν

⁵⁰³⁶ FO 371/58669 R 868/1/19, Λήπερ προς FO, 11 Ιανουαρίου 1946. Για το Συνέδριο. Μάχη 5-13 Ιανουαρίου 1946

⁵⁰³⁷ Γιατί υποτίθεται ότι το ΣΚΕ-ΕΛΔ ήταν περισσότερο προσγειωμένο στην πολιτική πραγματικότητα από το ΚΚΕ, που αναζητούσε με θεωρητικά σχήματα να απαντήσει στα προβλήματα. Γ. Σκουριώτη, Τι Είναι και τι Θέλει το Σοσιαλιστικό Κόμμα ΕΛΔ. οπ. Απάντηση στο ερώτημα τι διαφορές έχει το ΣΚΕ-ΕΛΔ από το ΚΚΕ, σ. 3-7.

⁵⁰³⁸ Α. Μπεναρόγιας, Ο εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα, Σοσιαλιστική Επιθεώρηση, χρ. Β. 14-15 Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1946, σ.31.

⁵⁰³⁹ Ομιλία Αλ. Σβώλου στη Θεσσαλονίκη στις 24 Μαρτίου 1946, Μάχη 25 Μαρτίου 1946.

⁵⁰⁴⁰ Η. Νικολακόπουλος, ο.π. σ. 135.

⁵⁰⁴¹ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 6.2 Πρεσβεία Μόσχας προς Υπουργείο Τύπου και Πληροφοριών, 1206, 9 Δεκεμβρίου 1945.

⁵⁰⁴² Να σημειωθεί ότι ο Σοφιανόπουλος δεν έστειλε αντίστοιχη οδηγία μόνο στην πρεσβεία της Μόσχας αλλά σε όλες τις πρεσβείες. Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.3. Πολιτική. Πρωτοδικείο Αθηνών προς Υπουργείο Εσωτερικών, 28 Ιουλίου 1948.

έκρυβε την αντιμοναρχική του τοποθέτηση και μάλιστα με χαρακτηρισμούς του τύπου «φασίστας» και «τύραννος» για το Γεώργιο, ωστόσο στρεφόταν εναντίον του ΕΑΜ⁵⁰⁴³ που, ενισχυόμενο από την εθνική αντίσταση, συγκέντρωσε δύναμη και προσπάθησε να την αξιοποιήσει για να επιβληθεί.⁵⁰⁴⁴ Σύμφωνα με τις δημόσιες δηλώσεις του Σοφιανόπουλου, το ΕΑΜ κατά τη διάρκεια των δεκεμβριανών «απώλεσε την ισορροπία του» και έδωσε τελικά τη δυνατότητα στην άκρα δεξιά να επωφεληθεί.⁵⁰⁴⁵

Βεβαίως από τον Ιανουάριο του 1946 ο Σοφιανόπουλος, όντας ακόμη εντός της κυβέρνησης Σοφούλη, φαινόταν να συμμερίζεται τις εαμικές θέσεις αναφορικά με την αποχώρηση των Βρετανών αφού αυτή θα ήτα και η βασική προϋπόθεση ώστε να εξαναγκαστεί η ελληνική δεξιά σε μια μετριοπαθέστερη και διαλλακτική πολιτική. Υπό βρετανική αντίθετα πλαισίωση η ελληνική δεξιά οδηγούσε τα πράγματα σε εμφύλιο πόλεμο. Επιπλέον η αποχώρηση των Βρετανών θα διευκόλυνε τη σύγκλιση του δημοκρατικού στρατοπέδου, γεγονός που θα καθιστούσε αδύνατη την επάνοδο του Γεωργίου. Για το Σοφιανόπουλο, που συνυπέγραψε ως κυβερνητικός εταίρος τη συμφωνία της Βάρκιζας, δεν υπήρχε πλέον κίνδυνος για επανάληψη των δεκεμβριανών, δεδομένου ότι η ελληνική αριστερά ήταν πλέον άοπλη.⁵⁰⁴⁶

Είναι γεγονός πάντως ότι σε όποιες διαφωνίες είχε με την κυβέρνηση, στην οποία ήταν υπουργός, επικαλούνταν το ΕΑΜ για να πετύχει τους στόχους του. Για παράδειγμα όταν αποφαιζόταν η αντιπροσωπεία που θα υποστήριζε τα ελληνικά αιτήματα στο Λονδίνο στα τέλη του 1946 όταν ο Σοφούλης πρότεινε μια αντιπροσωπεία περισσότερο αντιπροσωπευτική των πολιτικών δυνάμεων της χώρας, ο Σοφιανόπουλος ζήτησε και τη συμμετοχή του ΕΑΜ και πέτυχε να επιβάλει την άποψη του να συγκροτηθεί εξ ολοκλήρου από αυτόν η αντιπροσωπεία.⁵⁰⁴⁷

Ωστόσο η απολάκτιση από την κυβέρνηση μετά το πρόβλημα της σοβιετικής παρέμβασης στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ, τον έφερε ακόμη πιο κοντά με την αριστερά. Να σημειωθεί ότι οι Βρετανοί τον όρισαν ως υπερασπιστή της βρετανικής πολιτικής στην Ελλάδα στη συνέλευση του Συμβουλίου Ασφαλείας ακριβώς για να τον αποκόψουν τελεσίδικα από την

⁵⁰⁴³ Το κόμμα δήλωνε αποφασιστικά αντίθετο με πρακτικές βίαιης κατάληψης της εξουσίας. Ένωσις Δημοκρατικών Αριστερών, Γενικές Προγραμματικές Αρχές, Αθήνα 1946, σ. 6.

⁵⁰⁴⁴ Να σημειωθεί ότι είχε κάποτε στείλει και συγχαρητήρια επιστολή στον Βούλγαρη όταν έγινε πρωθυπουργός και ο ίδιος υπουργός του Υπουργείου Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 35.9, Πολιτική, αρ. πρωτ. 3, 9 Απριλίου 1945.

⁵⁰⁴⁵ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.3, Πολιτική, Πρεσβεία Μόσχας προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 26601, 6 Δεκεμβρίου 1945.

⁵⁰⁴⁶ Σ. Πατατζής, Ι. Σοφιανόπουλος, ο.π. σ. 245

⁵⁰⁴⁷ Σε αυτή την αντιπροσωπεία μετείχαν ο Γ. Εξηντάρης, ο Αθ. Αγίδης, ο Δ. Κακλαμάνος και ο Κ. Βαρβαρέσος. Καθημερινή 10 Ιανουαρίου 1946.

αριστερά.⁵⁰⁴⁸ Ο Σοφιανόπουλος από την αρχή έδειξε δυσφορία να εκπροσωπήσει τη βρετανική πολιτική στο Συμβούλιο Ασφαλείας.⁵⁰⁴⁹ Αποφάσισε να επανέλθει στην Αθήνα από το Λονδίνο για διαβουλεύσεις με την κυβέρνηση και ο Σοφούλης μετά από υποδείξεις και των Βρετανών απέπεμψε το Σοφιανόπουλο και όρισε ως αντιπρόσωπο της κυβέρνησης τον Αγνίδη και τον Εξηντάρη.⁵⁰⁵⁰

Η καθοδόν αποπομπή, ο Σοφιανόπουλος την πληροφορήθηκε στο αεροδρόμιο της Ρώμης, τον εξόργισε και σε συνέντευξη του όταν έφτασε στην Αθήνα σε συνέντευξη τύπου μίλησε για νοοτροπία του Σοφούλη που ήθελε απλούς υπαλλήλους και καταδίκασε την άποψη ότι η παραμονή των βρετανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα θα διευκόλυνε την πολιτική ομαλότητα.⁵⁰⁵¹

Μετά την εξέλιξη αυτή, αφού συγκρότησε πολιτική μηχανισμό, το κόμμα Ένωσις Δημοκρατικών Αριστερών», συμμετείχε σε όλες τις διαβουλεύσεις των κομμάτων της αριστεράς αναφορικά με το πρόβλημα της αποχής. Στο Κείμενο των Γενικών Προγραμματικών Αρχών του εν λόγω κόμματος σημειωνόταν ότι στην Ελλάδα είχε επικρατήσει μια άνευ προηγουμένου τρομοκρατία που καθιστούσε τη δημοκρατική εξέλιξη πολύ δύσκολη.⁵⁰⁵²

Για το Σοφιανόπουλο, αν οι εκλογές πραγματοποιούνταν με τη μεγαλύτερη δυνατή αντικειμενικότητα, τότε θα μπορούσαν να εκκαθαρίσουν 30 χρόνια εμφυλίων αντιπαραθέσεων. Ήταν αντίθετος με εκλογές που θα προσλάμβαναν το χαρακτήρα του ερωτήματος γύρω από το καθεστώς.⁵⁰⁵³ Σε αυτή τη βάση ήταν υπέρ της απλής βουλής χωρίς να έχει επιφυλάξεις ότι δεν υπήρχε τίποτα που να εμποδίζει τη μετατροπή της μελλοντικής βουλής σε συντακτική με απόφαση των νικητών.⁵⁰⁵⁴ Αν γινόταν κάτι τέτοιο ο Σοφιανόπουλος φοβόταν ότι θα ήταν υποχρεωμένες οι δημοκρατικές δυνάμεις να διαλύσουν τη βουλή και με ενδεχόμενα βίαιο τρόπο με το αιτιολογικό ότι σφετεριζόταν συντακτικά δικαιώματα.⁵⁰⁵⁵ Γενικότερα ένα οποιοδήποτε νόθο αποτέλεσμα θα προκαλούσε πολιτική έκρηξη.⁵⁰⁵⁶

⁵⁰⁴⁸ FO 371/58671, R 1626, 16 Φεβρουαρίου 1946.

⁵⁰⁴⁹ Σ. Πατατζής, οπ. σ. 246-247.

⁵⁰⁵⁰ FO 371/58672 R 1558 Leeper to FO 29 Ιανουαρίου 1946

⁵⁰⁵¹ Βήμα 6 Φεβρουαρίου 1946.

⁵⁰⁵² Ένωσις Δημοκρατικών Αριστερών, Γενικές Προγραμματικές Αρχές, εκδ. ΕΛΑ, αρ. 1, Μάρτιος 1946.

⁵⁰⁵³ Οπ. σ. 8.

⁵⁰⁵⁴ Συνέντευξη Σοφιανόπουλου στον Observer Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 2.1, 6 Δεκεμβρίου 1946.

⁵⁰⁵⁵ Ομιλία του Ι. Σοφιανόπουλου στον Πειραιά στις 24 Μαρτίου 1946, Μάχη 25 Μαρτίου 1946.

⁵⁰⁵⁶ Υπουργείο Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.3, Πολιτική, Πρεσβεία Μόσχας προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 26601, 6 Δεκεμβρίου 1945.

Ο Σοφιανόπουλος αποδεχόταν στο ακέραιο όλες τις αιτιάσεις του ΕΑΜ κατά της κυβέρνησης ότι δεν ήταν δυνατόν να γίνουν εκλογές υπό την αιγίδα ενός φατριαστικού κράτους, όπου δεν υπήρχε ισοπολιτεία, όχι μόνο οι κατάλογοι ήταν νόθοι αλλά και δεν είχαν εξασφαλιστεί οι προϋποθέσεις για εκούσια προσέλευση σε αυτές,⁵⁰⁵⁷ δημόσια έκθεση εκλογικών καταλόγων για ενστάσεις, μηχανισμός ανεξάρτητων δικαστικών επικυρώσεων ενώ η διακομματική επιτροπή δεν είχε κανένα πραγματικό ρόλο.⁵⁰⁵⁸ Πέραν από το κόμμα του Σοφιανόπουλου στο μέτωπο της αποχής μετείχε και το Σοσιαλιστικό Αγροτικό Κόμμα, που δημιουργήθηκε από την πλειοψηφία των στελεχών του Αγροτικού Κόμματος, που, διαφωνώντας με τη συμμετοχή του στις εκλογές, αποχώρησαν και ίδρυσαν το κόμμα αυτό.⁵⁰⁵⁹

⁵⁰⁵⁷ Ένωση Δημοκρατικών Αριστερών. Γενικές Προγραμματικές Αρχές, ο.π. σ. 9.

⁵⁰⁵⁸ Υπουργείο Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο. 1946. κατάταξη 26.3. Πολιτική. Πρεσβεία Μόσχας προς ΥΠΕΞ. αρ. πρωτ. 26601, 6 Δεκεμβρίου 1945.

⁵⁰⁵⁹ Μάχη 21 Μαρτίου 1947.

Κεφάλαιο 19

Τα Αποτελέσματα των Εκλογών

Οι εκλογές διεξήχθησαν στις 31 Μαρτίου 1946, μέσα σε ένα κλίμα οξυμένης πολιτικής κρίσης, έντονων αντιπαραθέσεων και μιας εκτεταμένης κατατρομοκράτησης των οπαδών της Αριστεράς με σκοπό να μειωθεί όσο το δυνατόν περισσότερο το ποσοστό της αποχής. Η θεσμική κρίση, οι ουσιαστικές ελλείψεις του εκλογικού συστήματος και η απουσία διοικητικής μηχανής, ιδίως στην ελληνική ύπαιθρο, συμπλήρωναν το δυσμενές κλίμα, καθιστώντας τις εκλογές όχι μέσο προσδιορισμού του πολιτικού συσχετισμού δυνάμεων στην Ελλάδα αλλά παράγοντα αποκλεισμού των αριστερών κομμάτων από την κρατική εξουσία, τις κοινοβουλευτικές διαδικασίες αλλά και την πολιτική ζωή εν γένει.

Με δεδομένη την αποχή του ΕΑΜ, τα φιλοβασιλικά κόμματα είχαν την απόλυτη ευχέρεια να ασκήσουν ένα συστηματικό πολιτικό εκβιασμό στους απλούς αριστερούς ψηφοφόρους επισύροντας την απειλή της αντεκδίκησης, με πολιτικά ή άλλα μέσα, στο βαθμό που καθίστατο βέβαιη η ολοκληρωτική απουσία αντιπολίτευσης μετά τις εκλογές και η μονοκρατορία της δεξιάς. Από την άλλη πλευρά, στο μέτρο που μπορούσε να διαπιστωθεί μέσω των εκλογικών καταλόγων ο αριθμός των ψηφοφόρων που δεν είχαν λάβει μέρος στην εκλογική διαδικασία, ορισμένες κοινωνικές κατηγορίες, όπως οι δημόσιοι υπάλληλοι, οι εργαζόμενοι στις μεγάλες επιχειρήσεις αλλά και τα παραδοσιακά μικροαστικά στρώματα που είχαν απόλυτη ανάγκη το κράτος αντιμετώπιζαν το ενδεχόμενο κυρώσεων που ξεκινούσαν από την απόλυση και την ανάκληση αδειών επιτηδεύματος και έφταναν μέχρι την πραγματική στέρηση των ατομικών τους δικαιωμάτων.

Άλλωστε οι δεξιές και φιλοβασιλικές εφημερίδες ήταν αρκούντως κατηγορηματικές ως προς το θέμα αυτό. Η «Ακρόπολη» στις 23 Μαρτίου 1946 προειδοποιούσε ότι «όλως ιδιαιτέρως πρέπει να τιμωρηθούν οι δημόσιοι υπάλληλοι, οι οποίοι θα κάνουν τυχόν απεργία ψήφου την προσεχή Κυριακήν..., οι υπάλληλοι του κράτους, οι οποίοι θα προσεπάθουν να μη γίνη κράτος η Ελλάς, αλλά να διαλυθή, πρέπει να απολυθούν...», καθώς και «όσοι δεν ψηφίσουν την Κυριακήν να τιμωρηθούν παραδειγματικά.» κλπ.⁵⁰⁶⁰ Στην ίδια κατεύθυνση και η εφημερίδα «Εμπρός» προπαγάνδιζε ότι «...ο εκλογεύς γνωρίζει ότι το λευκόν του βιβλιαρίου θα είναι δι' αυτόν καταδίκη και καθημερινή ευκαιρία διωγμού η

⁵⁰⁶⁰ Ακρόπολις 23 Μαρτίου 1946.

παραγκωνισμού ή αποκλεισμού από κάθε συμμετοχήν εις την οργανωμένην κρατικήν ζωήν ακόμα και από αυτό το δελτίο του άρτου...».⁵⁰⁶¹

Την πολιτική αυτή τρομοκρατία συμπλήρωνε και μια ανάλογη ιδεολογική προπαγάνδα σύμφωνα με την οποία η αποχή ισοδυναμούσε με την αναρχία, την ανηθικότητα, την απουσία πατριωτισμού, την αντικοινωνική συμπεριφορά. Ιδιαίτερα αποκαλυπτικό ήταν ένα άρθρο της Βραδυνής στις 19 Μαρτίου 1946 σύμφωνα με το οποίο: «οι δημόσιοι υπάλληλοι είναι το Κράτος και η Πατρίς και δεν έχουν δικαίωμα να προδίδουν, ούτε συνεπώς να απόσχουν των εκλογών. Αλλά δεν θα το καταλάβουν; Αν είναι ποτισμένοι τόσο πολύ από το «όπιο των λαών», τον κομμουνισμό; Αν είναι, τότε πρέπει να καταλάβουν κάτι άλλο. Ότι δεν έχουν θέσιν εις το Κράτος, πατρίδα, Ελλάδα. Δια να μην χρειασθή μετά τας εκλογάς να εξετασθούν τα εκλογικά βιβλιάρια. Αν είναι σφραγισμένα ή ασφράγιστα...».⁵⁰⁶²

Με βάση και την αρθρογραφία αυτή γινόταν φανερό ότι στις μέρες του Μαρτίου του 1946 δεν εκτυλισσόταν μια πραγματική εκλογική αντιπαράθεση αλλά ότι η φιλοβασιλική δεξιά, ελλείψει αντιπάλου, στο βαθμό που, όπως διαπίστωναν και οι Βρετανοί, το κατακερματισμένο Κέντρο δεν είχε να αντιτάξει ουσιαστικές δυνάμεις, επιχειρούσε να νομιμοποιήσει τη βέβαιη νίκη της μέσω της συρρίκνωσης του ποσοστού της αποχής, που αποτελούσε και τη μοναδική απειλή νομιμοποίησης της όλης διαδικασίας.

Με άλλα λόγια, αν και στις εκλογές δε συμμετείχε η Αριστερά, αυτός ήταν και ο πραγματικός αντίπαλος, αφού η απουσία έπρεπε να συνδυαστεί με σαφείς αποδείξεις μέσω του εκλογικού αποτελέσματος ότι αποτελούσε περιθωριακή πολιτική δύναμη. Αν, ωστόσο, το αποτέλεσμα δεν κατέγραφε μια τέτοια προϋπόθεση θα προέκυπτε αναγκαστικά το πρόβλημα της πολιτικής διαχείρισης ενός μεγάλου τμήματος του εκλογικού σώματος, που αφανώς θα διατηρούσε πρωταγωνιστικό ρόλο. Και μάλιστα, σε συνθήκες όπου ένα μεγάλο τμήμα της παγκόσμιας κοινής γνώμης ήταν έτοιμο να στραφεί κατά εκείνων που μεθόδευαν τον πολιτικό αποκλεισμό της αριστεράς.

Σε αυτή τη βάση, οι αντιθέσεις μεταξύ του δημοκρατικού Κέντρου και των μοναρχικών είχαν περάσει αναγκαστικά σε δεύτερη μοίρα, μη

⁵⁰⁶¹ Εμπρός 22 Μαρτίου 1946

⁵⁰⁶² Βραδυνή 19 Μαρτίου 1946. Η τρομοκρατία αυτή απέδωσε σε περιοχές όπως η Αθήνα όπου, αν και το ΕΑΜ συγκέντρωνε εκεί ένα μεγάλο μέρος των δυνάμεων του το ποσοστό της αποχής ήταν αναλογικά μικρό. Όπως και στο ότι στην πρωτεύουσα σημαντικά στρώματα του πληθυσμού ήταν εξαρτημένα από την κρατική απασχόληση. Η. Νικολακόπουλος. Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα. 1946-1964. οπ. σ. 144.

διευκολύνοντας τη φυσιολογική αποτύπωση του συσχετισμού δύναμης μέσω των εκλογών. Ιδίως οι κεντρώες δυνάμεις που είχαν αποφασίσει να λάβουν μέρος στη διαδικασία ευνοούνταν από το κλίμα κατατρομοκράτησης των αριστερών ψηφοφόρων, δεδομένου ότι κάθε αριστερός που θα κατέληγε μπροστά στην κάλπη ήταν πιθανόν να υποστηρίξει το Κέντρο ως το ελάχιστο κακό. Ωστόσο, αυτή η λογική αποχαλινάγωγούσε τα ακραία μοναρχικά στοιχεία, δημιουργώντας όρους πόλωσης μεταξύ κομμουνισμού και μοναρχίας, πράγμα που τελικά αποδυνάμωνε το ίδιο το κέντρο και τις μετριοπαθείς πολιτικές στρατηγικές.

Στα παραπάνω πρέπει να προστεθεί και το γεγονός ότι μέσω της τρομοκρατίας των παρακρατικών οργανώσεων τόσο το «Κέντρο» όσο και το ΕΑΜ είχαν αποκοπεί από την εκλογική τους βάση, ιδίως στην ύπαιθρο, πράγμα που εξ αντικειμένου προδιέγραφε το εκλογικό αποτέλεσμα στο μεγαλύτερο μέρος της χώρας και καθιστούσε τον απλό ψηφοφόρο έρμαιο των πολιτικών διαθέσεων των μοναρχικών μηχανισμών. Σε αυτή τη βάση, ήταν απόλυτα λογικό να υποστεί το κέντρο μια εκλογική καθίζηση, τουλάχιστον τα μετριοπαθή και δημοκρατικά στοιχεία του, αίτιο που υποχρέωσε ένα μεγάλο τμήμα του δημοκρατικού κέντρου να απόσχει από τις εκλογές.

Επιπλέον, και με βάση το γεγονός ότι οι εκλογικοί κατάλογοι είχαν αναθεωρηθεί σε μικρό βαθμό, κανείς δε μπορούσε να περιορίσει τα ποσοστά διπλοψηφιών αλλά και της χρήσης της εκλογικής δυνατότητας από μια σειρά φιλομοναρχικούς που δεν είχαν το νομικό δικαίωμα. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις δημοκρατικές εφημερίδες κυκλοφορούσαν πληροφορίες ότι ακόμα και ξένοι υπήκοοι είχαν προμηθευτεί εκλογικά βιβλιάρια. Το γεγονός αυτό διευκόλυνε να παραχαραχθούν τα αποτελέσματα και ιδίως στις περιοχές δράσης των παρακρατικών συμμοριών να εμφανιστούν πλειοψηφίες που καθιστούσαν αδύνατη την πολιτική επιβίωση των αριστερών ψηφοφόρων.

Στις εκλογές αυτές, από την άλλη πλευρά, οι μοναρχικοί ήταν περισσότερο από ποτέ συσπειρωμένοι, γεγονός που με τη σειρά του προδιέγραφε το αποτέλεσμα, επιτείνοντας την κρίση των μετριοπαθών δυνάμεων. Η προσχώρηση δυνάμεων του Κέντρου με αντιμοναρχική προΐστορία, όπως ο Γονατάς, στη μοναρχική δεξιά καθιστούσε τους μοναρχικούς μοναδικούς εκφραστές του εθνικόφρονος κόσμου. Επιπλέον, η αμφιλεγόμενη στάση του άλλου κεντρώου πόλου, αυτού των Παπανδρέου, Βενιζέλου και Κανελλόπουλου που δεν είχαν διευκρινίσει τη θέση τους έναντι του πολιτειακού αλλά είχαν επιδιώξει στο παρελθόν εκλογική σύγκλιση με τους μοναρχικούς στη βάση αντιμετώπισης της κομμουνιστικής απειλής, σκιαγραφούσε την εικόνα ενός εκλογικού μετώπου

που από την μια υπήρχε ο «ελεύθερος κόσμος» και από την άλλη ο «ειδεχθής κομμουνισμός». Το δεδομένο αυτό δεν προοιωνιζόταν τίποτε άλλο παρά τη διαμόρφωση ενός αντικομμουνιστικού κράτους μετά τις εκλογές.

Στην πραγματικότητα, η «Ηνωμένη Παράταξις Εθνικοφρόνων» έπαιζε «εν ού παικτοίς» αποτελώντας ένα εξαιρετικά συμπαγή πολιτικό χώρο που μπορούσε να ηγηθεί της αντικομμουνιστικής σταυροφορίας. Από την μια πλευρά συγκέντρωνε το συντριπτικό τμήμα των φιλοβασιλικών δυνάμεων αλλά και τις πολιτικές παραδόσεις του χώρου αυτού, όπου ο κύριος άξονας ήταν το Λαϊκό Κόμμα., το οποίο με βάση τη συμφωνία που είχε επιτευχθεί με τις άλλες δυνάμεις κατελάμβανε 251 από τους 354 υποψηφίους της παράταξης. Από την άλλη, περιελάμβανε ένα τμήμα των ίδιων των παραδοσιακών αντιπάλων της, όπως το Κόμμα των Εθνικών Φιλελευθέρων του Στ. Γονατά, ενός παραδοσιακού Βενιζελικού και πάλαι ποτέ ακραία αντιμοναρχικού,⁵⁰⁶³ όπως και το Μεταρρυθμιστικό Κόμμα του Απ. Αλεξανδρή που εγγραφόταν στον κεντρογενή χώρο. Μάλιστα, τα δύο τελευταία κόμματα κάλυπταν συνολικά 83 υποψηφιότητες, το 1/3 της παράταξης, γεγονός που κατεδείκνυε όχι μόνο το βαθμό συσπείρωσης των οπαδών του Γεωργίου Β' αλλά κυρίως την προσπάθεια να συνδεθεί η επάνοδος του Γεωργίου με το αντικομμουνιστικό μέτωπο. Στη βάση αυτή, η ΗΠΕ αντανakλούσε τη μεγάλη δυνατότητα διαπερατότητας των μοναρχικών στο μπλοκ των δημοκρατικών, χωρίς καμία αντίστοιχη δυνατότητα για τις μετριοπαθείς δημοκρατικές δυνάμεις. Να σημειωθεί ότι η ΗΠΕ είχε πετύχει αυτό το μετωπικό χαρακτήρα, που στην πραγματικότητα σήμαινε συσπείρωση της αστικής τάξης έναντι του κομμουνιστικού κινδύνου, τη στιγμή που ίσχυε αναλογικό εκλογικό σύστημα που κατά παράδοση δεν ευνοούσε συνασπισμούς κομμάτων. Αν μάλιστα, είχε επιβληθεί το πλειοψηφικό, με βάση τις διακηρύξεις και του συνασπισμού της ΕΠΕ (Κανελλόπουλος, Παπανδρέου, Βενιζέλος) θα προέκυπτε μια συνθήκη όπου στις εκλογές θα μετείχαν μόνο οι «εθνικόφρονες» από τη μια και το διαλυμένο Κόμμα των Φιλελευθέρων από την άλλη.⁵⁰⁶⁴

Συν τοις άλλοις, στην Ηνωμένη Παράταξις Εθνικοφρόνων μετείχαν και μια σειρά άλλα κόμματα τοπικής, κυρίως, εμβέλειας που συνδύαζαν τις τοπικές ιδιομορφίες και τις παραδοσιακές πολιτικές δομές οικογενειοκρατικού τύπου με το καθεστώς τρομοκρατίας που είχε

⁵⁰⁶³ Να σημειωθεί ότι με βάση τη συμφωνία Γονατά και Λαϊκών της 27 Φεβρουαρίου 1946 ο Γονατάς εξασφάλισε 67 υποψηφιότητες 29 στην Παλιά Ελλάδα και 38 στη Νέα Ελλάδα. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 15Α, υποφακ. 1. Συμφωνία της 27 Φεβρουαρίου 1946. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

⁵⁰⁶⁴ Βλ. και Ν. Π. Ευστρατίου, Λαϊκό Κόμμα. Από της Πρώτης μέχρι της Τρίτης Αρχηγίας, σπ. σ. 19.

επιβληθεί, προσφέροντας στους μοναρχικούς έναν επιπλέον μηχανισμό που θα τους εξασφάλιζε κυρίαρχη πρόσβαση στις κλειστές αγροτικές κοινωνίες. Ήταν το «Κόμμα Πατριωτικής Ενώσεως» υπό τους Ηρ. Μπάτζιο και Δ. Μπότσαρη με κύρια απήχηση στην εκλογική περιφέρεια της Ηπείρου, το «Κόμμα των Βασιλοφρόνων» με απήχηση στη Φθιώτιδα, το «Πανελλήνιο Εθνικό Κόμμα» με υποψήφιο τον Αλ. Σακελλαρίου, η Ομάς «Εμπρός» με αρχηγό το Δ. Σφαέλλο, το «Κόμμα Ανασυγκροτήσεως» και η «Κοινωνική Ριζοσπαστική Ένωση». Παράλληλα στο συνασπισμό αυτόν μετείχαν και μια σειρά ανεξάρτητων φιλομοναρχικών πολιτικών όπως ο Σπ. Μαρκεζίνης, Θ. Καψάλης, και Φ. Μακρής που αγωνιούσε να εκφράσει τον εθνικόφρονα εργατικό κόσμο της χώρας.⁵⁰⁶⁵

Αλλά, εκτός από την Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων, στις εκλογές μετείχαν και μια σειρά άλλες δυνάμεις που εγγράφονταν στο ακραίο μοναρχικό στρατόπεδο παρά το γεγονός ότι δεν είχαν συνεργαστεί με τον κύριο κορμό των μοναρχικών δυνάμεων. Ήταν το «Εθνικό Κόμμα Ελλάδος» υπό το Ν. Ζέρβα με απήχηση στην Ήπειρο και στις τάξεις των ανταρτών του ΕΔΕΣ, η «Ένωση Εθνικοφρόνων», ένας συνασπισμός με κύριο μέλος το «Κόμμα των Εθνικοφρόνων» του Θ. Τουρκοβασίλη, όπου είχαν συγκροτήσει ένα δικό τους στρατιωτικό και διοικητικό μηχανισμό στις περιφέρειες τους και υποκαθιστούσαν την ανύπαρκτη κρατική εξουσία. Επίσης το μέτωπο των μοναρχικών διέθετε και το Λαϊκό Αγροτικό Κόμμα με υποψήφιο το Γ. Παμπούκα καθώς και άλλους πολιτευτές που προέρχονταν από το χώρο των οπαδών του Μεταξά, καθώς το Κόμμα των «Χιτών Εθνικής Αντίστασεως» με αρχηγό τον Κ. Ευσταθόπουλο και πραγματικό ηγέτη το Γ. Γρίβα, το «Αστικό και Αγροτικό Κόμμα Ιδιοκτησίας» με αρχηγό τον Αχ. Αντωνόπουλο, το «Συνδυασμό Εθνικοβασιλοφρόνων» της Κεφαλλονιάς με αρχηγό τον Αρ. Δημητράτο, υπουργό του Μεταξά και ακόμα κάποια μικρότερα κόμματα.⁵⁰⁶⁶

Από μια άλλη άποψη, το μοναρχικό στρατόπεδο εμμέσως ενίσχυε και το γεγονός ότι είχε συγκροτηθεί και η «Εθνική Πολιτική Ένωση», συνασπισμός κομμάτων προερχομένων από το Κέντρο που είχαν αποφύγει να θέσουν ευθέως το θέμα της επανόδου του βασιλιά, όμως εγγραφόταν στις μετριοπαθείς μοναρχικές δυνάμεις,⁵⁰⁶⁷ δεδομένου ότι είχαν ταχθεί υπέρ της

⁵⁰⁶⁵ Η. Νικολακόπουλος, οπ. σ. 132. Όπως έγραφε η Καθημερινή ήταν η πλειοψηφία του ελληνικού εργατικού κόσμου που καταπιεζόταν από το ΕΑΜ, Καθημερινή 1 Απριλίου 1946.

⁵⁰⁶⁶ Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο 1947.

⁵⁰⁶⁷ Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν ο Σ. Βενιζέλος από το βήμα της πρώτης μεταπολεμικής βουλής υποστήριξε ότι ήταν υπέρ της δημοκρατίας προκλήθηκε έντονη αναταραχή από τα έδρανα της βουλής και αντιμετωπίστηκε από τους βουλευτές της ΗΠΕ ως δημοκόπος που άλλα έλεγε πριν τις εκλογές. Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής, Δ Αναθεωρητική Συνεδρίασις 19 Μαΐου 1946, οπ.

του είχε καταστεί απλά ο αποχρών λόγος νομιμοποίησης της εκλογικής διαδικασίας, μετά από τις έντονες προσπάθειες των Βρετανών να επιβάλουν στο Σοφούλη τη συμμετοχή του στις εκλογές.⁵⁰⁷⁴ Ακόμη και το «Αγροτικό Κόμμα» που συμπλήρωνε το δημοκρατικό εκλογικό χάρτη είχε διασπαστεί, η πλειοψηφία των στελεχών του οποίου, διαφωνώντας με την εκλογική κάθοδο, είχε αποχωρήσει ιδρύοντας το Σοσιαλιστικό Αγροτικό Κόμμα που συντάχθηκε με τις δυνάμεις υπέρ της αποχής.⁵⁰⁷⁵

Στην πραγματικότητα τόσο στους Φιλελευθέρους όσο και στους Αγροτιστές απέμενε μια μικρή μερίδα στελεχών που εκπροσωπούσε μια περιορισμένη μερίδα των δημοκρατικών δυνάμεων, χωρίς τη δυνατότητα να ανταχθεί στους φιλομοναρχικούς. Τα σημαντικότερα στελέχη του δημοκρατικού στρατοπέδου, με προσωπική απήχηση στις εκλογικές τους περιφέρειες είχαν αρνηθεί να συμμετάσχουν στις εκλογές, όπως το Προοδευτικό Κόμμα του Γ. Καφαντάρη, το Σοσιαλιστικό Αγροτικό Κόμμα και μεμονωμένοι πολιτευτές όπως ο Ε. Τσουδερός, ο Γ. Καρτάλης κ.α.⁵⁰⁷⁶

Σε αυτή τη βάση, οι εκλογές που θα διεξάγονταν στα 1946 θα ήταν μια διαδικασία όπου το σύνολο του πολιτικού κόσμου αποτελούσε ένα ευρύ στρατόπεδο φιλομοναρχικών δυνάμεων, όπου αν είχε τελικά επιβληθεί το πλειοψηφικό σύστημα θα συγκροτούσαν και μια ενιαία πολιτική παράταξη. Από την άλλη απέμενε μια μικρή ομάδα στελεχών του παλιού κόμματος των Φιλελευθέρων, χωρίς ως επί το πλείστον ιδιαίτερη εκλογική απήχηση, πολλοί μάλιστα από τους οποίους συντάσσονταν, όπως ο Κ. Ρέντης, με τις δυνάμεις εκείνες που προσέβλεπαν σε σύγκλιση του πολιτικού κόσμου έναντι του «αντιπατριωτικού κομμουνισμού».⁵⁰⁷⁷ Με άλλα λόγια εκείνοι που ευελπιστούσαν σε μετριοπάθεια και ομαλή επίλυση των πολιτικών προβλημάτων της μεταπολεμικής Ελλάδας με αμοιβαίους συμβιβασμούς και μετείχαν στις εκλογές θα μπορούσαν να περιοριστούν σε μια ολιγάριθμη ομάδα στελεχών.

⁵⁰⁷⁴ Βλ. προηγούμενο κεφάλαιο. Εκτός των άλλων ο Σοφούλης προοριζόταν ώστε να αξιοποιηθεί σε μια μελλοντική κυβέρνηση εθνικής ενότητας κατά του κομμουνισμού. Πράγματι οι Βρετανοί μεθόδευσαν στις 4 Σεπτεμβρίου 1946 την πρωθυπουργοποίηση Σοφούλη σε κυβέρνηση συμμαχίας με τους Λαϊκούς για να αντιμετωπιστεί η κρίση της κυβέρνησης Τσαλδάρη FO 371/67007 R 12241 Norton to FO 4 Σεπτεμβρίου 1947 και FRUS 1947, vol. V. Marsall to MacVeagh και MacVeagh to Marsall 19 Αυγούστου 1947. Βλ. και Β. Κόντης, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, том ΙΣΤ, Αθήνα 2000, σ. 146-147.

⁵⁰⁷⁵ Μάχη 21 Μαρτίου 1946.

⁵⁰⁷⁶ Βλ. προηγούμενο κεφάλαιο.

⁵⁰⁷⁷ Είναι χαρακτηριστική η αγόρευση του Κ. Ρέντη στο κοινοβούλιο στις 13 Ιουνίου 1946, όπου υποστήριξε ότι ο κομμουνισμός ως διεθνής συνομοσία ήταν αναγκαίο να αντιμετωπίσει μέτρα περιορισμού των οπαδών του στην Ελλάδα. Μάλιστα συνιστούσε στην κυβέρνηση να αφήσει το ΕΑΜ να εκδηλωθεί «επαναστατικώς» και μετά να το κτυπήσει παραδειγματικά όπως έκαναν οι Αμερικανοί στο Περγ. Χάρμορ. Επιπλέον, κατηγορούσε τον Παπανδρέου που διεκδικούσε αποκλειστικά την καταστολή των Δεκεμβριανών αφού και οι Φιλελεύθεροι με τον Πλαστήρα είχαν μερίδιο στην «εθνική προσπάθεια». Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, 13 Ιουνίου 1946.

Στην ουσία η μεγάλη πλειοψηφία αυτών που συμμετείχαν στις εκλογές αυτές αντιμετώπιζαν το βασιλιά ως εκείνον που θα έδινε το αποφασιστικό κτύπημα στους κομμουνιστές και θα εγγυόταν την πλήρη εκδίωξή τους από την πολιτική ζωή της χώρας. Σε αυτή τη βάση δεν ήταν οι εκλογές που θα εξασφάλιζαν ή όχι την εγκαθίδρυση του μοναρχικού θεσμού αλλά θα επανέφεραν έναν ορκισμένο εχθρό του κομμουνισμού, το Γεώργιο Β'. Οι μόνοι που ρητά είχαν αντιταχθεί στην εξέλιξη αυτή ήταν ένα τμήμα μέσων και χαμηλόβαθμων στελεχών του Κόμματος των Φιλελευθέρων με το Σοφούλη να ενστερνίζεται την αναγκαιότητα συγκρότησης μιας αντικομμουνιστικής συμμαχίας όχι όμως υπό την αιγίδα του μονάρχη.

Πέρα από το ερώτημα γύρω από τη μοναρχία, το κύριο πεδίο της εκλογικής αντιπαράθεσης μετατοπίστηκε στο ζήτημα της νομιμοποίησης των ίδιων των εκλογικών διαδικασιών, αφού οι προπαγανδιστές της αποχής έθεταν ζήτημα πολιτικής νομιμότητας⁵⁰⁷⁸ ενώ οι μοναρχικοί γνώριζαν ότι το όποιο εκλογικό αποτέλεσμα δεν θα είχε κανένα νόημα αν δεν νομιμοποιούνταν από τις ίδιες τις εκλογικές διαδικασίες με τρόπο που δεν επιδεχόταν αμφισβήτησης. Μόνο υπό την προϋπόθεση αυτή θα νομιμοποιούνταν και οι δομές εξουσίας που θα απέρρεαν από τη διαδικασία αυτή. Ειδικά στο θέμα αυτό οι βασιλόφρονες είχαν την αμέριστη υποστήριξη Βρετανών και Αμερικάνων, οι οποίοι με την σειρά τους προσπαθούσαν, δυνάμει των εκλογών, να δικαιώσουν την πολιτική τους στην μεταπολεμική Ελλάδα και να απομονώσουν την Αριστερά από την πολιτική σκηνή αλλά και τους διεθνείς συμπαραστάτες της.⁵⁰⁷⁹

Αυτή ακριβώς η νομιμοποίηση των εκλογών ήταν και κατά το Σοφούλη το κυρίαρχο ζήτημα της εκλογικής αναμέτρησης. Για τον ίδιο μάλιστα είχε αναχθεί σε ζήτημα προσωπικής πολιτικής τιμής, που θα νομιμοποιούσε τον πολιτικό του ρόλο στη χώρα ως εγγυητή της ίδιας της αντικειμενικότητας της όλης διαδικασίας.⁵⁰⁸⁰ Όπως ο ίδιος από το βήμα της μετεκλογικής βουλής δήλωσε, αν και είχε σαφή συνείδηση της ανωμαλίας κάτω από την οποία διεξήχθησαν οι εκλογές, τις διενέργησε προκειμένου να εξασφαλιστεί η δημιουργία ενός ενιαίου μετώπου των ελληνικών πολιτικών

⁵⁰⁷⁸ Μάχη 5 Μαρτίου 1946.

⁵⁰⁷⁹ Foreign Relation of US, Diplomatic Papers, VII, 1945, σπ. σ. 139 και FO 371/72241 R 84690 13 Μαΐου 1946.

⁵⁰⁸⁰ Το σύνολο του πολιτικού κόσμου επικαλούνταν τους παρατηρητές ώστε να νομιμοποιηθούν τα αποτελέσματα. Ο Τσαλδάρης ανέφερε σε μετεκλογική του συνέντευξη ότι μετά την έκθεση των παρατηρητών οι αμφισβητίες δεν δικαιούνται να ομιλούν. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 16, υποφακ. 1, Συνέντευξη του Τσαλδάρη στη σουηδική εφημερίδα Dagens Nyheter, 15 Μαΐου 1946

δυνάμεων εις βάρος του ΕΑΜ, ευελπιστώντας ότι η μετεκλογική κομματική συνεννόηση θα επέφερε τη δημοκρατία στη χώρα.⁵⁰⁸¹

Σε αυτή τη βάση έπρεπε πάσει θυσία να διαψευστεί ότι η διαδικασία ήταν τόσο προβληματική ώστε να αποτρέψει ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού να μην συμμετάσχει σε αυτές. Γιατί, καθώς υπήρχε η αίσθηση ότι οι κυβερνήσεις των μεγάλων δυνάμεων και οι παρατηρητές θα επικύρωναν τελικά το εκλογικό αποτέλεσμα, ο μόνος κίνδυνος που προέκυπτε ήταν ακριβώς από το επίπεδο συμμετοχής στην όλη διαδικασία.⁵⁰⁸²

Η μετάθεση αυτή του πεδίου αντιπαράθεσης στον άξονα συμμετοχή ή αποχή προσδιόρισε και τη μορφή του προεκλογικού αγώνα αλλά και την αρτιότητα της εκλογικής διαδικασίας. Οι ίδιες οι μοναρχικές συμμορίες που λυμαίνονταν τη χώρα ακόμα και έξω από τα εκλογικά τμήματα χρησιμοποιούσαν κάθε μέσο όχι τόσο για να εξασφαλίσουν ψήφους για τους ευνοούμενους τους όσο για να εξαναγκάσουν τους πολίτες να ψηφίσουν αλλά και τους δικαστικούς αντιπροσώπους να αποδεχθούν κραυγαλέες περιπτώσεις διπλοψηφιών ή παράνομης συμμετοχής στην εκλογική διαδικασία ώστε να αυξηθεί το ποσοστό πολιτικής συμμετοχής.⁵⁰⁸³

Από την άλλη πλευρά, η απουσία των κομμάτων της Αριστεράς από τις διαδικασίες αλλά και τους μηχανισμούς εκλογικού ελέγχου επέτρεψε πλήθος παρεκβάσεων και νοθείας, που ήταν αδύνατον έτσι ή αλλιώς να ελέγξουν οι επιτροπές των παρατηρητών, με κύριο άξονα την επιδίωξη να εξασφαλιστούν όσο το δυνατόν υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής. Η προσπάθεια που γινόταν από το ΕΑΜ να ασκήσει ένα στοιχειώδη έλεγχο έπεφτε στο κενό, δεδομένου ότι ήταν εκτός εκλογικής διαδικασίας και δεν του αναγνωριζόταν το δικαίωμα να ασκεί ένα τέτοιο έλεγχο.⁵⁰⁸⁴ Είναι χαρακτηριστικό ότι στην έκθεση των παρατηρητών για τις εκλογές καταγραφόταν απλά ότι το ΕΑΜ διαμαρτυρήθηκε για διπλοεγγραφές, ότι

⁵⁰⁸¹ Όμως κατά το Σοφούλη όλα διαψεύστηκαν αφού οι μετεκλογικές κυβερνήσεις παρέδωσαν τη χώρα για μια ακόμη φορά βορά στη βία των παρακρατικών οργανώσεων. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής. (Δ' Αναθεωρητική). τομ Α. Συνεδριάσεις Ε'. 18 Μαΐου 1946.

⁵⁰⁸² Όπως έγραφε η Καθημερινή ήταν αδύνατο στον ελληνικό λαό να διαψεύσει αυτό που οι μεγάλες δυνάμεις θεωρούσαν ως απόλυτα δημοκρατική διαδικασία. Καθημερινή 15 Μαρτίου 1946.

⁵⁰⁸³ Πλήθος Εκθέσεων δικαστικών αντιπροσώπων κατέφθαναν στο Υπουργείο των Εσωτερικών σχετικά με τη δράση παρακρατικών οπλοφόρων έξω από τα εκλογικά τμήματα. βλ. Φ. Γρηγοριάδης, Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949, σπ. τομ 12, σ.15

⁵⁰⁸⁴ Κατά τον Τσαλδάρη η έκθεση των παρατηρητών έδειξε ότι οι κομμουνιστές ήταν μια μειοψηφία που δεν δικαιούνται να ασκεί έλεγχο αφού αμφισβήτησε τις εκλογικές διαδικασίες. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 16, υποφακ. 1. Συνέντευξη του Τσαλδάρη στη σουηδική εφημερίδα Dagens Nyketer, 15 Μαΐου 1946

Μάλιστα, η ίδια η επιτροπή των παρατηρητών υποχρεώθηκε εκ των υστέρων να αναγνωρίσει μια κάποια νοθεία της τάξης του 2% στους εκλογικούς καταλόγους μέσω έρευνας που διενεργήθηκε στους καταλόγους αυτούς και εμφάνιζαν ως ψηφίσαντες ακόμα και ανθρώπους που είχαν αποβιώσει ή δεν είχαν νόμιμο εκλογικό δικαίωμα. Αυτό την ίδια στιγμή που οι εαμικές εφημερίδες δημοσίευαν ονόματα ανθρώπων, με διευθύνσεις (από την Αθήνα) που δεν υπήρχαν ή ανθρώπων που είχαν βεβαιωμένα διπλοεγγραφεί στους εκλογικούς καταλόγους.⁵⁰⁸⁶

Είναι εξίσου χαρακτηριστικό ότι οι παρατηρητές θεώρησαν ότι οι εκθέσεις που τους υπέβαλαν με στοιχεία για διπλοψηφίες και πλαστογραφίες από όλες τις επιτροπές του ΕΑΜ της χώρας (Μαγνησίας, Τρικάλων, Αν. και Δυτ. Στερεάς, Κρήτης, Μακεδονίας) με πλήρεις πίνακες⁵⁰⁸⁷ ήταν ψευδείς.⁵⁰⁸⁸ Είναι ωστόσο, χαρακτηριστικό ότι βάσει της έκθεσης των παρατηρητών που θεωρήθηκε ως τεκμήριο εγκυρότητας της όλης διαδικασίας τα στοιχεία που διέθετε προέρχονταν μόνο από 105 τμήματα και αφορούσαν περίπου 22.000 ψήφους. Επειδή το δείγμα ήταν πολύ περιορισμένο, στην έκθεση που οι παρατηρητές συνέταξαν υποχρεώθηκαν στη διαπίστωση ότι ήταν πιθανό το 29% των εγγεγραμμένων στους εκλογικούς καταλόγους να ήταν αμφιβόλου εγκυρότητας.⁵⁰⁸⁹

Να σημειωθεί ότι από τις περισσότερες νομαρχιακές οργανώσεις του ΕΑΜ έρχονταν στοιχεία στην Κεντρική Επιτροπή της οργάνωσης ότι οι παρατηρητές δεν είχαν καθόλου εμφανιστεί, όπως σε ευρύτερες περιοχές της Φθιώτιδας, Αχαΐας, Φωκίδας, Μακεδονίας, Κρήτης, Έβρου, Κεφαλλονιάς, Τρικάλων, για να ελέγξουν τους καταλόγους ή όταν επισκέπτονταν κάποια εκλογικά τμήματα η παραμονή τους εκεί δεν υπερέβαινε τα λίγα λεπτά, γεγονός που καθιστούσε ιδιαίτερος δύσκολο να διατυπωθούν παράπονα από τις επιτροπές του ΕΑΜ.⁵⁰⁹⁰

Είναι επίσης ενδεικτικό των προθέσεων των επιτροπών των παρατηρητών ότι, ενώ αρχικά η επιτροπή είχε δεσμευτεί να δώσει στη δημοσιότητα της αναλυτικές εκθέσεις των παρατηρητών και οι Αμερικανοί υποσχέθηκαν να δώσουν τα αναλυτικά στοιχεία μετά την καθαρογραφή τους που συμπεριλάμβαναν και μελέτη επί της αξιοπιστίας των εκλογικών καταλόγων, ειδοποίησαν τελικά το ελληνικό υπουργείο των Εξωτερικών ότι δεν θα έδιναν την πλήρη έκθεση της επιτροπής γιατί το κόστος έκδοσης της

⁵⁰⁸⁶ Έκθεση Επιτροπής Πόλεως του ΕΑΜ, Ελεύθερη Ελλάδα 7 Απριλίου 1946.

⁵⁰⁸⁷ Μαύρη Βίβλος του ΕΑΜ, οπ. σ. 12

⁵⁰⁸⁸ Άλλωστε από την αρχή οι παρατηρητές και ιδίως ο επικεφαλής της αμερικανικής αποστολής H. Grady θεωρούσε ότι τα στοιχεία του ΕΑΜ αλλά και του Κέντρου ήταν ανάξια λόγου αφού προσέβλεπαν να επωφεληθούν από την αναβολή των εκλογών. FRUS, 1946, VII, οπ. σ. 119.

⁵⁰⁸⁹ AMFOGE, Report of the Allien Mission to Observe Greek Election, οπ. σ. 19, 30-31

⁵⁰⁹⁰ Μαύρη Βιβλος του ΕΑΜ, οπ. σ. 20.

έκθεσης θα ήταν υψηλό (;) ενώ η κοινή γνώμη στην Ελλάδα κατά την εκτίμηση της επιτροπής είχε καλυφθεί από την περιληπτική έκθεση και δεν απαιτούνταν η πλήρης έκθεση.⁵⁰⁹¹

Στην περιορισμένη αυτή περιληπτική έκθεση η επιτροπή των παρατηρητών κατέληγε στην προσεγμένη όσο και αμφίσημη διατύπωση ότι οι εκλογικοί κατάλογοι δεν έδειχναν να υπήρχε σκόπιμος δόλος στην σύνταξή τους.⁵⁰⁹² Βεβαίως, η επιτροπή παραδεχόταν ότι υπήρχαν περιπτώσεις καταγραφών ατόμων που δεν είχαν δικαίωμα ή δεν μπορούσαν να ψηφίσουν αλλά αυτό οφειλόταν στο ότι δεν είχε επιτευχθεί ολοκληρωμένη εκκαθάριση στους εκλογικούς καταλόγους αλλά και στις συνθήκες που είχε προκαλέσει ο πόλεμος, η πολιτική αναταραχή και οι ελλείψεις στη διοίκηση.⁵⁰⁹³

Μάλιστα, δεδομένου ότι η επιτροπή αναγνώριζε βασιμότητα σε κάποιες από τις αιτιάσεις του ΕΑΜ ότι, για παράδειγμα, τα επίσημα στοιχεία υπερέβαιναν κατά 20% τη φυσιολογική αναλογία των ανδρών άνω των 21 ετών σε ένα πληθυσμό που υπολογιζόταν γύρω στα 7.200.000, στην τελική της έκθεση πρότεινε, αν και δεν υπήρχε πρόβλημα, που θα προκαλούσε παραβίαση της έκφρασης του πραγματικού φρονήματος των πολιτών,⁵⁰⁹⁴ να αναθεωρηθούν ξανά οι εκλογικοί κατάλογοι μετεκλογικά.⁵⁰⁹⁵

Ήταν, ωστόσο, χαρακτηριστική η αδυναμία της επιτροπής να τεκμηριώσει έστω και λογικά τη θέση περί σωστών ως επί το πλείστον εκλογικών καταλόγων. Ακόμα και για το θέμα του ύψους του αριθμού των εγγεγραμμένων στους καταλόγους αυτούς, στην αρχή η επιτροπή δεν έδινε καθόλου στοιχεία και προέτρεπε και το ελληνικό υπουργείο των Εσωτερικών να μην το κάνει.⁵⁰⁹⁶ Όταν αυτό έδωσε στοιχεία ότι ο αριθμός των εγγεγραμμένων αφορούσε 2.111.000, η επιτροπή τήρησε σιγή. Όταν όμως φάνηκε ότι με τα δεδομένα αυτά η αποχή υπερέβαινε το 50%, οι ειδικοί της αποστολής των παρατηρητών κατέβασαν το συνολικό αριθμό, θεωρώντας ότι οι δικαιούμενοι να εγγραφούν ήταν 1.989.000 και από

⁵⁰⁹¹ Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 7.6, Πολιτική Αμερικανική Πρεσβεία προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 20817, 12 Μαρτίου 1947.

⁵⁰⁹² Να σημειωθεί ότι και στην περίπτωση του δημοψηφίσματος μετά από μια εξαιρετικά εσπευσμένη διαδικασία αναθεώρησης των εκλογικών καταλόγων, παρότι δύο μήνες πριν οι παρατηρητές είχαν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι κατάλογοι χρειάζονταν μια εκτεταμένη αναθεώρηση, η επιτροπή των παρατηρητών επικύρωσε τη διαδικασία αυτή με ανακοίνωση της και άνοιξε το δρόμο για τη διενέργεια του δημοψηφίσματος. Γ. Μαντογορδάτος, Οι Εκλογές και το Δημοψήφισμα, σπ. σ. 310.

⁵⁰⁹³ AMFOGE, Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, σπ.

⁵⁰⁹⁴ Ακριβώς αυτή την έκθεση επικαλέστηκαν αργότερα οι Βρετανοί και ο ίδιος ο Μπέβιν ώστε να ζητήσουν από την ελληνική κυβέρνηση να μην διεξαγάγει το δημοψήφισμα με τους υπάρχοντες καταλόγους. FO 371/58683 R 5123 Norton to FO, 2 Απριλίου 1946.

⁵⁰⁹⁵ AMFOGE, Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, σπ.

⁵⁰⁹⁶ Η διαμαρτυρίες από τα κόμματα της αριστεράς ήταν εξαιρετικά έντονες, Μάχη 23 Μαρτίου 1946.

αυτούς είχαν εγγραφεί οι 1.850.000. Αυτοί που δεν ενσωματώθηκαν στους καταλόγους ήταν 139.000 αλλά από αυτούς το σύνολο δεν το έκανε για πολιτικούς λόγους αφού μόνο 6.000 αναλογικά ισχυρίστηκαν ότι αρνήθηκαν για πολιτικούς λόγους. Έτσι, κατά την επιτροπή το 70% ήταν δικαίως καταγεγραμμένοι και μόνο το 13% ήταν καθαρά παράνομα. Οι υπόλοιποι εγγεγραμμένοι ήταν αμφίβολοι ως προς τη γνησιότητά τους, ήτοι το 17%.⁵⁰⁹⁷ Με άλλα λόγια ένα ποσοστό της τάξης του 30% περίπου ήταν πιθανόν παράνομα καταγεγραμμένοι αλλά η επιτροπή θεωρούσε τους καταλόγους γενικά σωστούς στη βάση και μόνο στατιστικών προσδιορισμών.⁵⁰⁹⁸

Να σημειωθεί ότι παρά τις διαβεβαιώσεις της επιτροπής ότι οι κατάλογοι ήταν εντάξει, ο Αμερικανός υφυπουργός των Εξωτερικών D. Acheson είχε προειδοποιήσει τον Έλληνα πρέσβη στο Λονδίνο Κ. Διαμαντόπουλο ότι έπρεπε να αποφευχθεί να διεξαχθούν ξανά εκλογές με τους υπάρχοντες καταλόγους και να αναβληθεί η διενέργεια δημοψηφίσματος μέχρι να γίνει σωστή αναθεώρηση.⁵⁰⁹⁹

Ειδικά για τα προβλήματα με τους εκλογικούς καταλόγους, όπως δήλωσε μετεκλογικά ο Σοφούλης, η όλη διαδικασία ανασύνταξης ήταν προβληματική και μάλιστα χαρακτήρισε τη συμβολή των παρατηρητών στη διαδικασία ως «μελιστάλακτο επιείκεια» έναντι των παραβιάσεων της πολιτικής νομιμότητας. Μάλιστα, σε σχέση με το δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου του 1946 μίλησε για επαύξηση της νοθείας που συντελέστηκε στις προηγούμενες εκλογές.⁵¹⁰⁰

Σύμφωνα με την έκθεση των παρατηρητών η ημέρα της ψηφοφορίας ήταν ιδανική για τις εκλογές, ηλιόλουστη, χωρίς αέρα και ουράνιο ανέφελο.⁵¹⁰¹ Εκτός από μερικά ορεινά χωριά επικράτησε ησυχία και ομαλότητα. Ελάχιστες μικρές συγκεντρώσεις πολιτών έλαβαν χώρα κοντά σε όλα σχεδόν τα εκλογικά τμήματα και πορείες στους δρόμους μικρών ομάδων χωρίς να δηλώνεται έντονο πολιτικό αίσθημα (;).⁵¹⁰² Διαμαρτυρίες από εκλογικούς αντιπροσώπους δεν υπήρχαν (δεν θεωρούνταν εκ προοιμίου ως βάσιμες οι αιτιάσεις εκείνων που δεν συμμετείχαν στις εκλογές). Η καταμέτρηση ήταν επίσης ομαλή και ήσυχη και δεν υπήρξαν εκδηλώσεις

⁵⁰⁹⁷ AMFOGE, Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, σπ.

⁵⁰⁹⁸ Αυτό απάντησε ο H. Grady σε ερώτηση γαλλίδας δημοσιογράφου στη συνέντευξη που έδωσε η επιτροπή μετά τις εκλογές, Ελευθερία 11 Απριλίου 1946.

⁵⁰⁹⁹ Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2, Πολιτική Ελληνική Πρεσβεία στην Ουάσιγκτον προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 1933, 19 Απριλίου 1946.

⁵¹⁰⁰ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις Ε', 18 Μαΐου 1946 σπ.

⁵¹⁰¹ AMFOGE, Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, σπ.

⁵¹⁰² Κάποιες δεξιές εφημερίδες αναφέρονταν σε επεισόδια που προκάλεσαν κομμουνιστές. Εμπρός 2 Απριλίου 1946.

επινίκιες. Οι συνθήκες, κατά την τελική εκτίμηση της έκθεσης των παρατηρητών, μπορούσαν να συγκριθούν με αντίστοιχες που επικρατούσαν στη Γαλλία, τη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες!.⁵¹⁰³

Οι ίδιες οι διατυπώσεις αυτές, με τους τόνους υπερβολής, έδειχναν την αγωνιώδη απόπειρα να τεκμηριωθεί ότι οι εκλογές έγιναν με τρόπο αδιάβλητο. Δεδομένου ότι το γενικότερο πολιτικό κλίμα δεν δικαιολογούσε τις διθυραμβικές εκτιμήσεις, κατά την επιτροπή η ηρεμία εξασφαλίστηκε επειδή η παρουσία των παρατηρητών «ήταν εμφανής σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της χώρας και επειδή οι πολίτες είχαν αναγνωρίσει ότι το έργο τους ήταν αντικειμενικό» και επομένως όλοι συμφώνησαν να τηρήσουν τους όρους που είχε θέσει.⁵¹⁰⁴

Να σημειωθεί ότι παρά τις διαβεβαιώσεις των παρατηρητών για την ικανοποιητική κατάσταση, στο Γενικό Επιτελείο Στρατού υπήρχαν πληροφορίες ότι την ίδια την ημέρα των εκλογών, ακόμη και το αεροπλάνο των παρατηρητών εβλήθη από πυρά αγνώστων κοντά στην Άρτα στο χωριό Κάτω Καλεντινή και μάλιστα και τις τρεις φορές που διήλθε τον εναέριο χώρο της περιοχής.⁵¹⁰⁵

Είναι εξίσου χαρακτηριστικό ότι η ίδια επιτροπή που παρέμεινε στην Ελλάδα για να παρακολουθήσει ανεπίσημα το δημοψήφισμα που διεξήχθη την 1η Σεπτεμβρίου 1946, και παρότι τα δεδομένα ήταν εμφανή ως προς την εκτεταμένη βία και νοθεία που χαρακτήρισε το δημοψήφισμα αυτό, που διεξήχθη άλλωστε υπό το καθεστώς έκτακτης ανάγκης που είχε δημιουργήσει το Γ΄ Ψήφισμα «περί εκτάκτων μέτρων», που ψήφισε η κυβέρνηση Τσαλδάρη το καλοκαίρι του 1946, αρκέστηκε να σημειώσει σε αντίστοιχη έκθεσή της ότι αν και δεν υπήρχε καμιά αμφιβολία ότι η κυβέρνηση άσκησε αθέμιτη επιρροή ώστε να εξασφαλίσει τη μεγαλύτερη δυνατή πλειοψηφία προς το Γεώργιο, εντούτοις αυτό δεν αναιρούσε το γεγονός ότι ο βασιλιάς, σύμφωνα με τη γνώμη της επιτροπής, θα εξασφάλιζε την πλειοψηφία.⁵¹⁰⁶

Βεβαίως και στο μέτρο που δεν μπορούσε να αγνοηθεί η γενικότερη εκτίμηση ότι στην Ελλάδα οι εκλογές προσδιορίζονταν από την κατατρομοκράτηση των αριστερών οπαδών, η επιτροπή των παρατηρητών σημείωνε στην έκθεσή της ότι υπήρχε «πιθανόν» άδηλη τρομοκρατία που δεν μπορούσε όμως να αποδειχθεί. Αφορούσε εξοστρακισμούς από τα

⁵¹⁰³ Οι δεξιές εφημερίδες είχαν προεξοφλήσει τη διεθνή αντίδραση υπέρ του άψογου κλίματος των εκλογών, Καθημερινή 1 Απριλίου 1946.

⁵¹⁰⁴ AMFOGE. Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, οπ.

⁵¹⁰⁵ Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 6.1, Πολιτική, ΓΕΣ, Διεύθυνση Πληροφοριών, τμήμα ΙΙΙ, Γραφείον 3ον 9 Απριλίου 1946

⁵¹⁰⁶ AMFOGE. Report of the Observation on the Greek Plebiscite. FRUS, 1946, VII, 7 Σεπτεμβρίου 1946, οπ. σ. 206.

χωριά, διώξεις και επιθέσεις κατά αρίστερών, απόπειρες καταστροφής σπιτιών, ταπεινώσεις γυναικών, απειλές, καταστροφές κοπαδιών, επιθέσεις σε χωράφια και αμπέλια.⁵¹⁰⁷ Ωστόσο, οι παρατηρητές απέφευγαν να αποδώσουν συγκεκριμένη ταυτότητα στην τρομοκρατία αυτή, που δεν είχε στόχους, ως ένα ουδέτερο πολιτικό φαινόμενο που πιθανόν προσιδίαζε στους Έλληνες.⁵¹⁰⁸

Στην καλύτερη περίπτωση αυτή η τρομοκρατία αποδιδόταν στο κλίμα της εποχής, και οφειλόταν στις κατοχικές αντιθέσεις των οργανώσεων και τον πόλεμο που έκανε το ΕΑΜ κατά της Χ και των ακραίων δεξιών, προκειμένου να επιβληθεί. Ήταν «υπερβολές» από όλες τις πλευρές. Ιδίως, όμως, υπαίτιος ήταν το ΕΑΜ επειδή ήθελε και θεωρούσε επί κατοχής ότι η εξουσία ήταν δική του υπόθεση και προέβη σε υποκατάσταση των αρχών. Αυτές οι συνθήκες και ιδίως τα Δεκεμβριανά επηρέασαν και τις εκλογές⁵¹⁰⁹.

Είναι εντυπωσιακό ότι οι αιτιάσεις αυτές περί εαμικής ευθύνης στην τρομοκρατία βρίσκονταν σε ευθεία αντιστοίχιση με τις εκτιμήσεις των δεξιών εφημερίδων. Ο εκδότης της Καθημερινής Γ. Βλάχος χαρακτήρισε τις εκλογές από άποψη τάξης τις καλύτερες που έγιναν ποτέ στην Ελλάδα. Το μόνο πρόβλημα, πέρα από την επίθεση στο Λιτόχωρο, ήταν οι απειλές, οι προτροπές και τα έξαλλα συνθήματα περί αποχής, ώστε οι «μαινόμενοι απόφοιτοι των φυλακών λαοκράτες» να πετύχουν τους σκοπούς του.⁵¹¹⁰

Αντιθέτως, από την επιτροπή των παρατηρητών, που αναφερόταν σε τρομοκρατία της αριστεράς, δεν λαμβανόταν υπόψη το γεγονός ότι στους ίδιους τους ανταποκριτές της εφημερίδας αυτής προκαλούσε εντύπωση η μη παρεμπόδιση των εκλογών από το ΚΚΕ με τη μορφή των απεργιών και άλλων δημοσίων εκδηλώσεων. Χαρακτηριστικά για τους ηλεκτροτεχνίτες που ανέστειλαν την απεργία τους την παραμονή των εκλογών σημειωνόταν, για να μην γίνει αποδεκτό ότι το ΕΑΜ δεν εμπόδισε τη διαδικασία, ότι ήταν ο «πραγματικός εργατικός κόσμος» που δεν ενστερνιζόταν τις ακρότητες του ΚΚΕ, παρότι η απεργία είχε προκηρυχθεί και ανασταλεί από το ΕΑΜ που ήλεγχε το σωματείο.⁵¹¹¹

Είναι εξίσου χαρακτηριστικό ότι η επιτροπή των παρατηρητών σε σχέση με το σύνολο των αιτιάσεων για κατατρομοκράτηση των δημοκρατικών οπαδών μιλούσε για κοινές ευθύνες δεξιών και αριστερών και κατέληγε στο συμπέρασμα ότι σε περιοχές ορεινές αλλά και σε

⁵¹⁰⁷ Να σημειωθεί ότι και η πλειοψηφία των ξένων ανταποκριτών δεν εντόπιζε στοιχεία καταπίεσης. H. Richler, *οπ.* σ. 528-529.

⁵¹⁰⁸ AMFOGE. Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, *οπ.*

⁵¹⁰⁹ *Οπ.*

⁵¹¹⁰ Καθημερινή 1 Απριλίου 1946.

⁵¹¹¹ Ριζοσπάστης 30 Μαρτίου 1946.

αγροτικές της δυτικής και της νότιας Ελλάδας αλλά και σε άλλες όπως η Λάρισα, ο Βόλος, το Μεσολόγγι, η Άρτα και το Αγρίνιο και στα βουνά γύρω από τα Ιωάννινα υπήρχε πρόβλημα, χωρίς να επιδιώκει να προσδώσει πολιτικό χρώμα σε κατατρομοκράτηση ψηφοφόρων που αφορούσε κυρίως περιοχές με ισχυρό εαμικό στοιχείο.⁵¹¹² Σε μια πολύ περιορισμένη αναφορά στα αίτια της δεξιάς τρομοκρατίας, σε αντιδιαστολή με τις σαφέστερες αναφορές σε σχέση με τη φερόμενη ως αριστερή τρομοκρατία, η επιτροπή μιλούσε για αμυντικού τύπου τρομοκρατία που προκαλούνταν από το φόβο του ΕΑΜ και για αυτό υπήρχε αποφασιστικότητα εναντίον του που έπαιρνε τη μορφή φαινομένων βίας εναντίον ορισμένων οπαδών του.⁵¹¹³

Να σημειωθεί ότι η έκθεση ισχυριζόταν ότι υπήρχε γενικά τάξη την ίδια στιγμή που στις περιοχές με παραδοσιακά δημοκρατικό στοιχείο οι διαμαρτυρίες για ανοικτή κατατρομοκράτηση οπαδών προέρχονταν ακόμη και από κυβερνητικές πηγές. Στις πεδιάδες της Θεσσαλίας, για παράδειγμα, με ισχυρή παράδοση εργατο-αγροτικού κινήματος όπου κυριαρχούσε η τρομοκρατία των οργανώσεων της Δεξιάς και ιδίως του Σούρλα, κανείς δημοκρατικός, ακόμη και από αυτούς που μετείχαν στις εκλογές, δεν μπορούσε να κάνει μια τυπική προεκλογική εκστρατεία. Και αυτό τη στιγμή που στις 17 Ιανουαρίου 1946 ο ίδιος ο υπουργός Στ. Μερκούρης αναγκάστηκε να μεταβεί αυτοπροσώπως στη Λάρισα για να επιβλέψει το έργο των διωκτικών αρχών, που σύμφωνα με τις πληροφορίες ενίσχυαν τις παρακρατικές οργανώσεις.⁵¹¹⁴ Είναι χαρακτηριστικό ότι οι συμμορίες αυτές είχαν εξαγριωθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε έφτασαν μέχρι του σημείου να επιδιώξουν να κάψουν το Μητροπολιτικό ναό της Χαλκίδας, επειδή ο Μητροπολίτης φαινόταν ως συμπαθών την αριστερά.⁵¹¹⁵

Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η επιτροπή των παρατηρητών διαπίστωνε απρόσκοπτη εκλογική διαδικασία και προεκλογικό αγώνα την ίδια στιγμή που σε ειρηνικές εκδηλώσεις της αριστεράς στην περιοχή της Θεσσαλίας, όπως την πορεία διαμαρτυρίας στο Βόλο στις 13 Ιανουαρίου 1946 μετά από επίσκεψη του Ζαχαριάδη στην περιοχή, και ενώ στην κορυφή της βρισκόταν μουσική μπάντα, η αστυνομία, λίγο πριν την είσοδο στην πόλη, σε εφαρμογή του νόμου που απαγόρευε τις δημόσιες προεκλογικές εκδηλώσεις για να μην οξυνθούν τα ήθη, απαγόρευσε την

⁵¹¹² Τις ίδιες διαπιστώσεις είχαν κάνει και μια σειρά επιτροπές και δημοσιογράφοι που είχαν επισκεφθεί την Ελλάδα, για παράδειγμα, F. Smothers, W. H. McNeill και E. McNeill, Report on the Greeks, Findings of the Twentieth Century Fund Team, New York 1948, σ. 169 κ.ε.

⁵¹¹³ AMFOGE, Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election. οπ.

⁵¹¹⁴ FO 371/58672 R 1735, Leeper to FO, 24 Ιανουαρίου 1946.

⁵¹¹⁵ Ελεύθερη Ελλάδα 23 Φεβρουαρίου 1946.

πορεία με αποτέλεσμα να ανοίξουν πυρ και να σκοτωθούν 4 και να υπάρξουν 26 τραυματίες.⁵¹¹⁶

Στην πραγματικότητα, οι παρατηρητές με την έκθεσή τους ταυτίζονταν απόλυτα με τον τρόπο με τον οποίο είχε αντιμετωπίσει η βρετανική πρεσβεία τα γεγονότα αυτά στις αρχές του χρόνου αλλά και την έκρυθμη κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα. Ο Λήπερ είχε γνωματεύσει στο Φόρεϊν Όφισ ότι η ένταση των επεισοδίων οφειλόταν σε απόπειρα του ΕΑΜ να εντείνει το κλίμα σύγκρουσης, προκειμένου να εμφανίσει ότι δεν υπήρχαν οι προϋποθέσεις για τη διεξαγωγή εκλογών.⁵¹¹⁷ Εντούτοις, κατά το Βρετανό πρέσβη στην Ελλάδα υπήρχε, με ελάχιστες εξαιρέσεις, κλίμα ελευθερίας να ασκούνται τα πολιτικά δικαιώματα, κανείς δεν απέτρεπε τους ηγέτες της αριστεράς να έρχονται σε επαφή με την εκλογική τους βάση, όπως και στους δημοσιογράφους να διαπιστώνουν με άνετη πρόσβαση τι συνέβαινε στη χώρα.⁵¹¹⁸

Και όλα αυτά ενώ σε μεγάλα τμήματα της ελληνικής επικράτειας, όπως στην Πελοπόννησο τα πράγματα είχαν από τις αρχές του χρόνου ξεφύγει από κάθε έλεγχο. Ομάδες ενόπλων της αριστεράς και τις δεξιές αλληλοκατηγορούνταν και προέβαιναν σε εκατέρωθεν επιθέσεις. Ο Γ. Ζεύγος, μέλος του ΠΓ του ΚΚΕ υπέστη επίθεση στη μέση του δρόμου στην Κόρινθο. Μάλιστα παρακρατικοί έφτασαν μέχρι του σημείου να ρίξουν χειροβομβίδα σε κάφενείο που σύχναζαν αριστεροί με αποτέλεσμα το θάνατο δύο. Η κηδεία τους και η δημόσιες εκδηλώσεις που σχεδίαζε το ΕΑΜ οδήγησαν σε νέα ένταση. Ως εκ τούτου στις 20 Ιανουαρίου «Χίτες» έστησαν οδοφράγματα γύρω από την Καλαμάτα και απέκλεισαν την πόλη, με τα γνωστά αποτελέσματα που ώθησαν την κυβέρνηση Σοφούλη να επιστρατεύσει εισαγγελείς.⁵¹¹⁹

Να σημειωθεί ότι για την ίδια περιοχή ο Γρίβας είχε ειδοποιήσει προκλητικά την κυβέρνηση ότι αφού αδυνατούσε να υπερασπίσει την ζωή των Εθνικοφρόνων πολιτών θα ανελάμβανε έργο η «Χ».⁵¹²⁰ Ο Σοφούλης αναγκάστηκε να προβεί σε άμεση εντολή να κλείσει η αστυνομία τα γραφεία της «Χ» σε ολόκληρη την Ελλάδα και ζήτησε να ασκηθεί ποινική δίωξη κατά του Γρίβα.⁵¹²¹ Σε εφαρμογή της εντολής Γρίβα, οι παρακρατικοί με επικεφαλής το Μαγγανά εισέβαλαν στην Καλαμάτα και απελευθέρωσαν

⁵¹¹⁶ Είναι χαρακτηριστικό ότι οι δεξιές εφημερίδες μίλησαν για πυρ που οφειλόταν αρχικά στους συγκεντρωμένους πιθανόν από όπλα που είχαν αποσπάσει από χωροφύλακες. Την εκδοχή αυτή υιοθέτησε και ο Λήπερ. FO 371/58672 R 1523, Leeper to FO, 29 Ιανουαρίου 1946.

⁵¹¹⁷ Οπ.

⁵¹¹⁸ FO 371/58670 R 1252, Leeper to FO, 24 Ιανουαρίου 1946.

⁵¹¹⁹ FO 371/58670 R 1195, Leeper to FO, 23 Ιανουαρίου 1946.

⁵¹²⁰ Εμπρός 2 Φεβρουαρίου 1946.

⁵¹²¹ FO 371/58674 R 2196, Leeper to FO, 2 Φεβρουαρίου 1946.

όλους τους φυλακισμένους άντρες της «Χ» και κατέλαβε την πόλη, προχωρώντας και σε συλλήψεις. Οι όμηροι οδηγήθηκαν εκτός Καλαμάτας προκειμένου να εκτελεστούν. Υποχρεώθηκε να παρεμβεί ο διοικητής της Βρετανικής Αστυνομικής Αποστολής για να μην εκτελεστούν οι 150 όμηροι. Ωστόσο, 14 από αυτούς τελικά εκτελέστηκαν.⁵¹²²

Το γεγονός ότι τελικά κανείς δεν τιμωρήθηκε ούτε διώχθηκε παρόλη την αρχική εντολή Σοφούλη προς τις αστυνομικές αρχές να συλλάβουν όσο πιο πολλούς μπορούσαν αποτέλεσε απόδειξη ότι τα γεγονότα αυτά ήταν περιθωριακού χαρακτήρα. Και αυτό μάλιστα όταν ακόμη και στους ίδιους τους Βρετανούς είχαν φτάσει πληροφορίες ότι οι αστυνομικοί είχαν επιδεικτικά συμπαράταχθεί με το Μαγγανά, φωτογραφίζονταν από κοινού και προέβαιναν σε δημόσιες ορκωμοσίες πίστης προς τον βασιλιά.⁵¹²³ Ο Μαγγανάς συνέχιζε απτόητος να ασκεί τρομοκρατία και να σκοτώνει αριστερούς με δημόσιο ξυλοδαρμό.⁵¹²⁴

Στην πραγματικότητα, μόνο στις μεγάλες πόλεις, το τελευταίο τρίμηνο πριν από τις εκλογές, ευσταθούσε η εκτίμηση ότι οι ανωμαλίες δεν ήταν εκτεταμένες. Ωστόσο, κατά την επιτροπή των παρατηρητών, όσο πλησίαζαν οι εκλογές τα περιθωριακά φαινόμενα τρομοκρατίας περιοριζόταν όλο και περισσότερο.⁵¹²⁵ Ειδικά την ημέρα των εκλογών υπήρχε παντού τάξη. Σύμφωνα με την επιτροπή η αστυνομία ήταν εντάξει στα καθήκοντά της αν και οι χωροφύλακες ήταν τοποθετημένοι πολιτικά, (δεν αναφερόταν στην έκθεση σε ποια πλευρά) δημιουργήσαν κάποια προβλήματα αλλά δεν επηρέασαν το αποτέλεσμα.⁵¹²⁶ Να σημειωθεί ότι η επιτροπή δεν επιχειρούσε καν να δικαιολογήσει την αντίφαση των γενικών εκτιμήσεων της σε σχέση με την υποδειγματική τάξη που επικράτησε, με την παραδοχή ότι ακόμη και οι άνδρες των σωμάτων Ασφαλείας προκαλούσαν προβλήματα.

Το μόνο που υπέπεσε στην αντίληψη της επιτροπής ήταν ότι υπήρχαν μικροπροβλήματα όπου πολιτικές αφίσες ήταν κοντά σε εκλογικά τμήματα. Σε άλλες περιπτώσεις οι εκλογικοί κατάλογοι ήταν τόσο περιπλεγμένοι ώστε οι επιτροπές αντιμετώπισαν προβλήματα για να τις χρησιμοποιήσουν κατάλληλα. Μάλιστα σε μερικά χωριά δικαιολογήθηκε και η ψηφοφορία χωρίς εκλογικά βιβλιάρια αφού ήταν «όλοι γνωστοί» και υπήρχε μια τάση

⁵¹²² FO 371/58671 R 1195, Leeper to FO, 23 Ιανουαρίου 1946.

⁵¹²³ FO 371/58676 R 2984, Leeper to FO, 22 Φεβρουαρίου 1946.

⁵¹²⁴ FO 371/58672 R 2713, Leeper to FO, 15 Φεβρουαρίου 1946.

⁵¹²⁵ AMFOGE. Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, οπ.

⁵¹²⁶ Στις καταγγελίες της αριστεράς η επιτροπή απαντούσε με το επιχείρημα ότι τα πράγματα είχαν υπερδιογκωθεί. Σύμφωνα με την έκθεση της οι Έλληνες μάθαιναν από τις εφημερίδες ότι υπήρχε πρόβλημα παρά από τα γεγονότα που πραγματικά συνέβαιναν.

να παρακάμπτονται οι τυπικές διαδικασίες αναγνώρισης των εκλογέων.⁵¹²⁷ Έγιναν και μερικές διπλοψηφίες αλλά, κατά την επιτροπή, ήταν περιορισμένες.⁵¹²⁸ Πολλές μάλιστα από αυτές όχι κακής πίστης αλλά από λάθος των εκλογέων.⁵¹²⁹

Είναι χαρακτηριστικό ότι στην έκθεσή της η επιτροπή δεν έκανε καμία αναφορά στις καταγγελίες που δημοσίευε ο ημερήσιος τύπος ότι για παράδειγμα με διαταγή του στρατιωτικού διοικητή Αττικής Γ. Σπανόπουλου παρατάθηκε η ψηφοφορία και πέραν τη δύση του ηλίου σε εκλογικά τμήματα και περιοχές με ισχυρή παρουσία της αριστεράς, όπως στην Καισαριανή, τη Νέα Ιωνία, την Κοκκινιά, τη Νέα Φιλαδέλφεια. Αυτό παρότι το ΕΑΜ, με αντιπροσωπεία του, διαμαρτυρήθηκε και στο υπουργείο Εσωτερικών αλλά και στους παρατηρητές, και ο ίδιος ο Βρετανός στρατιωτικός διοικητής υποχρεώθηκε να επισκεφθεί επί τόπου τα εκλογικά τμήματα της Καισαριανής.⁵¹³⁰

Σε όσες περιπτώσεις η επιτροπή κατέγραψε και κάποιες από τις διαμαρτυρίες για την όλη διαδικασία, απέφυγε κάθε σχόλιο. Σύμφωνα με την έκθεση των παρατηρητών απλά καταγγέλθηκε ότι υπήρχαν μάρτυρες από τους μεταφραστές ότι εκδόθηκαν βιβλιάρια σε ανθρώπους που είχαν πεθάνει που δεν κατοικούσαν στις διευθύνσεις που είχαν δοθεί, και βιβλιάρια που είχαν εκδοθεί σε αστυνομικούς που δεν είχαν τα απαραίτητα πιστοποιητικά διαμονής. Αρκετοί αριστεροί δεν καταγράφηκαν επειδή τους έστελναν στη Θεσσαλονίκη ή στην Αθήνα να καταγραφούν και δεν είχαν τα αναγκαία μέσα να μετακινηθούν.⁵¹³¹

Ειδικά για το θέμα παράτασης της διαδικασίας μετά τη δύση του ηλίου, ιδίως σε περιοχές με μεγάλη αποχή⁵¹³², η επιτροπή δεν ανέφερε τίποτα παρότι το θέμα απασχολούσε τα πρωτοσέλιδα των αριστερών εφημερίδων. Ούτε έγινε και αναφορά σε περιπτώσεις εξαναγκασμού και βίαιης προσέλευσης αλλά και επιθέσεων για αντεκδίκηση τις επόμενες μέρες. Ακόμη και κεντρώοι βουλευτές διαμαρτύρονταν ότι ακόμη και μέσα στη Λάρισα έγιναν βίαιες προσαγωγές ενώ ήταν αδύνατο να επισκεφθούν τα χωριά.⁵¹³³ Οι Σοφιανόπουλος, Σβώλος μιλούσαν για έμπρακτο φασισμό.

⁵¹²⁷ AMFOGE, Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, οπ.

⁵¹²⁸ Να σημειωθεί ότι ίδια θέση είχαν προλάβει να διατυπώσουν και οι ανταποκριτές των δεξιών εφημερίδων Καθημερινή 3 Απριλίου 1946.

⁵¹²⁹ AMFOGE, Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, οπ.

⁵¹³⁰ Ριζοσπάστης 1 Απριλίου 1946.

⁵¹³¹ AMFOGE, Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, οπ.

⁵¹³² Οι δεξιές εφημερίδες απέδωσαν την παράταση σε αθρόα προέλευση ψηφοφόρων. Εμπρός 1 Απριλίου 1946.

⁵¹³³ Βήμα 2 Απριλίου 1946.

Μάλιστα, υποστήριξαν ότι αν η αριστερά συμμετείχε τότε ο εμφύλιος θα ξεκινούσε από την ημέρα των εκλογών.⁵¹³⁴

Πάντως ενδεικτική του τρόπου που αντιμετώπισε ο πολιτικός κόσμος της χώρας, εκτός ΕΑΜ, τις συνθήκες σε σχέση με τις εκλογές ήταν η στάση του υπουργού της κυβέρνησης Σοφούλη Θ. Χαβίνη που απέτυχε να εκλεγεί και ενώ αρχικά μίλησε για τρομοκρατία των Ζερβικών στη δυτική Ελλάδα, που καθόρισε το αποτέλεσμα, πράγμα που δεν του επέτρεψε ούτε καν να προσεγγίσει μεγάλα τμήματα της εκλογικής του περιφέρειας, όταν διασφαλίστηκε ότι νικητές ήταν οι Λαϊκοί και οι εαμικές εφημερίδες επικαλούνταν τις δηλώσεις του για να υποβαθμίσουν το κύρος της διαδικασίας, ο Χαβίνης μετέβαλε τη θέση του και μίλησε για εξαναγκασμό που άσκησαν οι κομμουνιστές, ώστε να εμποδιστούν οι Φιλελεύθεροι να ψηφίσουν. Απέδωσε, μάλιστα, την αποχή σε θανάτους και μετακίνηση πληθυσμών προς τα αστικά κέντρα.⁵¹³⁵

Όσον αφορά και στο πρόβλημα της καταμέτρησης η επιτροπή μίλησε για εξίσου άψογη διαδικασία. Δεδομένου ότι δεν ήταν δυνατόν να ελεγχθεί παρά ένα εξαιρετικά μικρό τμήμα της χώρας ιδίως όταν η διαδικασία αυτή πραγματοποιήθηκε τις νυχτερινές ώρες, η επιτροπή, στην κύρια αιτίαση ότι ήταν πρακτικά αδύνατο να γνωρίζει ότι η καταμέτρηση έγινε άψογα, απαντούσε ότι πέρα από την επιτροπή, την καταμέτρηση παρακολούθησαν και οι εκλογικοί αντιπρόσωποι, γεγονός που την καθιστούσε αντικειμενική. Επιπλέον, μετά στα Πρωτοδικεία έγινε επανέλεγχος όπου οι παρατηρητές παρακολούθησαν τη διαδικασία για μια εβδομάδα μετά τις εκλογές και μπορούσαν να εγγυηθούν την αρτιότητα της διαδικασίας. Σε αυτή τη βάση, είναι χαρακτηριστικό ότι η επιτροπή κατέληγε στην εκτίμηση ότι τα ελληνικά δικαστήρια έμειναν ουδέτερα στις πολιτικές διεργασίες, πράγμα, μάλιστα, που συνέβη γενικά και την προεκλογική περίοδο.⁵¹³⁶

Με βάση τα δεδομένα αυτά, το εκλογικό αποτέλεσμα απέδωσε το αναμενόμενο, προσφέροντας στους μοναρχικούς μια καθολική νίκη. Η Ηνωμένη Παράταξις Εθνικοφρόνων συγκέντρωσε μια άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία, ενώ το σύνολο των φιλομοναρχικών δυνάμεων συγκέντρωσε το 64,7% των ψήφων,⁵¹³⁷ ποσοστό που προσέδιδε στις εκλογές έναν χαρακτήρα δημοψηφίσματος περισσότερο, όπως άλλωστε ήθελαν οι μοναρχικοί, και λιγότερο αντανakλούσε μια τυπική εκλογική διαδικασία, όπως αυτές που διεξήχθησαν την προπολεμική περίοδο και

⁵¹³⁴ Ελεύθερη Ελλάδα 3 Απριλίου 1946.

⁵¹³⁵ Καθημερινή 4 Απριλίου 1946.

⁵¹³⁶ AMFOGE. Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election. οπ.

⁵¹³⁷ Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος: Στατιστική των Βουλευτικών εκλογών της 31ης Μαρτίου 1945. Αθήναι 1947.

προσέφεραν μια, ως επί το πλείστον, ισορροπημένη αντιπροσώπευση των πολιτικών δυνάμεων στο κράτος. Δεδομένου μάλιστα ότι το ποσοστό της ΕΠΕ των Παπανδρέου, Βενιζέλου και Κανελλόπουλου με την αμφιλεγόμενη στάση σε σχέση με το πολιτειακό ήταν 19,28%, έδινε μια πλειοψηφία στις δυνάμεις που επιζητούσαν μια άμεση διεξάγωγή του δημοψηφίσματος και πάντως δεν έκρυβαν τον αντικομμουνιστικό τους προσανατολισμό σε επίπεδο 85%.

Σε ορισμένες, μάλιστα, περιοχές της χώρας μόνοι τους οι ακραιφνώς φιλοβασιλικοί συγκέντρωσαν το 99% των ψήφων, γεγονός που καταδεικνυε το βαθμό της πολιτικής πόλωσης που επικράτησε αλλά και την αλλοίωση της πολιτικής βούλησης των πολιτών που επέφερε η τρομοκρατία και η νοθεία. Χαρακτηριστικό είναι, επίσης, το γεγονός ότι ακραία μοναρχικά κόμματα, όπως το Εθνικό Κόμμα Ελλάδος του Ν. Ζέρβα, αν και στην υπόλοιπη Ελλάδα είχε μια αμελητέα παρουσία, σε ορισμένες περιοχές και ιδίως στην Ήπειρο, όπου ο ΕΔΕΣ είχε συγκροτήσει μια τοπική εξουσία, συγκέντρωσε την απόλυτη πλειοψηφία, όχι μόνο επειδή ήταν κόμμα με τοπική απήχηση αλλά κυρίως εξαιτίας των προσκείμενων σε αυτά παρακρατικών οργανώσεων που εκβίασαν την ψήφο των πολιτών της περιοχής, όπως άλλωστε παραδεχόταν εμμέσως και η έκθεση των Παρατηρητών.⁵¹³⁸

Αντίθετα, οι Κεντρώες και μετριοπαθείς δημοκρατικές δυνάμεις ηττήθηκαν κατά κράτος. Το Κόμμα των Φιλελευθέρων καταποντίστηκε στο 14,39%, εξασφαλίζοντας ανάλογο ποσοστό με την προεκλογική του απήχηση μόνο στη Μακεδονία. Από την άλλη πλευρά, το τμήμα των βενιζελικών δυνάμεων της Εθνικής Πολιτικής Ένωσης των Βενιζέλου-Κανελλόπουλου-Παπανδρέου αν και εξασφάλισε ένα ποσοστό που αφορούσε γύρω στο 8% των ψήφων (συνολικά από το 19,28% της παράταξης γύρω στο 8% απέσπασε ο Παπανδρέου και 3% ο Κανελλόπουλος)⁵¹³⁹ οφείλονταν, κατά κύριο λόγο στην παραδοσιοκρατία που στην Κρήτη, λόγω του ονόματός του, επέτρεψε στο Σ. Βενιζέλο να εκλέξει 15 βουλευτές, δηλαδή το 1/4 του συνολικού αριθμού βουλευτών της παράταξης.⁵¹⁴⁰

⁵¹³⁸ AMFOGE, οπ, σ. 22, Αξιοσημείωτο είναι ότι αν και η έκθεση των Παρατηρητών εκτιμούσε ότι οι εκλογές ήταν δίκαιες και αντιπροσωπευτικές της λαϊκής βούλησης, εντούτοις συνιστούσε να μην γίνουν και οι επόμενες εκλογές με τους ίδιους εκλογικούς καταλόγους γιατί δεν ήταν αξιόπιστοι.

⁵¹³⁹ Ο υπολογισμός είναι του Η. Νικολακόπουλου, οπ, σ. 165.

⁵¹⁴⁰ Κατά τα άλλα ο σχηματισμός είχε μεγάλη απήχηση στις μεσαίες και ανώτερες μερίδες της ελληνικής κοινωνίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι τόσο ο Παπανδρέου όσο και ο Κανελλόπουλος στη νεόπλουτη Φωκίανος Νέγρη, Φιλοθέη, Ψυχικό τόσο στις εκλογές του 1946 όσο και στις εκλογές στις εκλογές του 1950 εξασφάλισαν διπλάσια ποσοστά στις συνοικίες αυτές από το πανελλαδικό τους ποσοστό

Γιατί, αν και συμψηφίζοντας τους βουλευτές που εξέλεξαν οι φερόμενοι ως κεντρώοι που κατήλθαν στις εκλογές με διαφορετικούς σχηματισμούς, φαινόταν ότι ο παλιός χώρος των Φιλελευθέρων διατηρούσε το προπολεμικό του ποσοστό (68 βουλευτές η ΕΠΕ, 48 οι Φιλελεύθεροι, 34 του Γονατά που κατήλθε με τους Λαϊκούς, ήτοι το 40% περίπου), εντούτοις μόνο το ποσοστό του Σοφούλη απηχούσε στην ουσία το παραδοσιακό Κέντρο. Αυτό στο βαθμό που οι άλλες δυνάμεις είτε είχαν προσχωρήσει στο μοναρχικό στρατόπεδο, όπως ο Γονατάς, ή είχαν επιδιώξει μια εκλογική συνεργασία με τους ιστορικούς τους αντιπάλους τους Λαϊκούς, όπως η ΕΠΕ, γεγονός που έδειχνε ότι είχαν εκφύγει των πολιτικών προσδιορισμών του παρελθόντος και πάντως αποτελούσαν πιθανό κυβερνητικό εταίρο των μοναρχικών.⁵¹⁴¹

Συνολικά στις εκλογές αυτές το Λαϊκό κόμμα κέρδισε 156 έδρες και 50 οι συνεργαζόμενοι στην ΗΠΕ (192 στην πρώτη κατανομή, 12 στη δεύτερη και 2 στην τρίτη), η ΕΠΕ 68 έδρες (57 στην πρώτη και 11 στην δεύτερη). Οι Φιλελεύθεροι 48 και το ΕΚΕ του Ζέρβα 20. Η Ένωση Εθνικοφρόνων 4, η Ένωση Αγροτικών Κομμάτων 1 και οι ανεξάρτητοι 2 έδρες. Η ΗΠΕ πήρε το 58,19% των εδρών ενώ σε ψήφους το 55,12%. Η ΕΠΕ το 19,21%, σε έδρες και το 19,28% σε ψήφους ενώ ο Σοφούλης το 13,55% σε έδρες και σε ψήφους το 14,39%.⁵¹⁴² Οι αντιστοιχίες αυτές δείχνουν ότι το εκλογικό σύστημα λειτούργησε σε σχεδόν αυθεντική αναλογική βάση, πριμοδοτώντας το πρώτο κόμμα μόνο κατά 3,07% στις έδρες. Ωστόσο, το Λαϊκό Κόμμα με 510.000 ψήφους εξέλεγε κυβέρνηση για 7.000.000 Έλληνες.⁵¹⁴³

Εκείνο που ήταν το πλέον σημαντικό ήταν ότι στη Βουλή αυτή μόνο οι 48 βουλευτές των Φιλελευθέρων θα αποτελούσαν πιθανόν πραγματική αντιπολίτευση. Ιδίως σε θέματα που είχαν σχέση με την επίσπευση των διαδικασιών επανόδου του Γεωργίου έστω και αν δεν πληρούνταν καμία προϋπόθεση φυσιολογικής διεξαγωγής της διαδικασίας-και μάλιστα παρά την επιθυμία των συμμάχων και τη συμφωνία των πολιτικών κομμάτων του Νοεμβρίου του 1945 να διεξαχθεί το δημοψήφισμα στα 1948- υπήρχε μια εκπεφρασμένη υπέρ αυτού πλειοψηφία άνω των 300 εδρών. Ακόμη μεγαλύτερη ήταν η πλειοψηφία εκείνων που θα ανταποκρίνονταν στο ενδεχόμενο να ανασυγκροτηθεί ένα αντικομμουνιστικό κράτος ώστε να εκδιωχθεί το σύνολο της αριστεράς από την πολιτική σκηνή.

⁵¹⁴¹ Για την δύναμη των κομμάτων που προέρχονταν από το παλιό Κέντρο, βλ. Γ. Δαφνής, Σοφοκλής Ε Βενιζέλος, οπ. σ. 347.

⁵¹⁴² Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία τις Ελλάδος Στατιστική των Βουλευτικών εκλογών της 31ης Μαρτίου 1945, οπ.

⁵¹⁴³ Ζ. Μενιώ, Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα, οπ. σ. 79 κε.

Με άλλα λόγια το εκλογικό αποτέλεσμα διαμόρφωσε ένα τέτοιο συσχετισμό δυνάμεων στο μελλοντικό Κοινοβούλιο που προδιέγραφε τις εξελίξεις σε σχέση με την επίσπευση του δημοψηφίσματος αλλά και την συγκρότηση ενός κράτους που θα νομιμοποιούσε το προηγούμενο καθεστώς άσκησης της εξουσίας μέσω ενός ανεξέλεγκτου εκτελεστικού οργάνου και μάλιστα θα επέκτεινε το καθεστώς αυτό προκειμένου να αποκλειστεί η Αριστερά από την πολιτική ζωή. Το αποτέλεσμα των εκλογών κόλαφος για τις μετριοπαθείς δυνάμεις και διάνοιγε όλες τις δυνατότητες για να επιβληθεί ένα άτυπο πραξικόπημα στους κρατικούς μηχανισμούς που αναγκαστικά θα εξωθούσε τα πράγματα σε πολιτικές ρήξεις και συγκρούσεις.

Με βάση τα αναλυτικά αποτελέσματα των εκλογών διεφάνη ότι μόνο στην Αθήνα και τον Πειραιά τα ποσοστά συμμετοχής ήταν αντίστοιχα με προηγούμενες εκλογές, όπου κατά μέσο όρο ψήφιζε το 19-21% του πληθυσμού. Αντιθέτως στην επαρχία σε ορισμένες περιπτώσεις το ποσοστό συμμετοχής ως προς τη σχέση με τον πληθυσμό της αντίστοιχης περιοχής έπεφτε και στο 10% ή και μαζί με τα άκυρα στο 8%. Δεδομένου ότι δεν υπήρχε καταγραφή πληθυσμού μετά τον πόλεμο αλλά και ότι η ανασύνταξη των εκλογικών καταλόγων δεν ήταν επαρκής όσο και ότι για πολιτικούς λόγους η κυβέρνηση απέφυγε να δώσει αριθμούς εγγεγραμμένων, ήταν εξαιρετικά δύσκολο να αποδοθεί η χαμηλή αυτή συμμετοχή σε πολιτικούς λόγους, δηλαδή την αποχή ή σε εσωτερική μετανάστευση ή σε μείωση του πραγματικού πληθυσμού λόγω του πολέμου.

Στο Δήμο Αθηναίων ήταν καταχωρημένοι 625.031 δημότες, στους οποίους αναλογούσαν 31 έδρες⁵¹⁴⁴ Στις εκλογές ψήφισαν 132.501, το 21.20% του συνόλου ενώ τα άκυρα ήταν 2.462 (1.86%). Από αυτούς που ψήφισαν η ΗΠΕ-έλαβε 66733, το 51.35%. Από αυτούς το Λαϊκό Κόμμα εξέλεξε 12 βουλευτές, το Κόμμα των Εθνικών Φιλελευθέρων 2, το Μεταρρυθμιστικό Κόμμα 1 και εκλέχτηκε ένας ανεξάρτητος.

Χαρακτηριστικό την πόλωσης που επέφεραν οι εκλογές ήταν το γεγονός ότι στην εκλογική περιφέρεια του πρώην δήμου Αθηναίων από την ΗΠΕ οι 5 πρώτοι βουλευτές σε αριθμό ψήφων ήταν αυτοί που θεωρούνταν ως «ακραίοι αντικομμουνιστές».⁵¹⁴⁵ Πέραν του Κ. Τσαλδάρη ήταν ο Σ. Γονατάς, ο συνδικαλιστής Φ. Μακρής, ο Γ. Στράτος και Ευ. Κουλουμβάκης. Ειδικά για το Γονατά που εξελέγη δεύτερος στη λίστα μετά τον Τσαλδάρη ήταν φανερό ότι απέσπασε ένα τμήμα του εκλογικού κοινού των Φιλελευθέρων αν και κυρίως πριμοδοτήθηκε από τους ίδιους του Λαϊκού,

⁵¹⁴⁴ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

⁵¹⁴⁵ Ο χαρακτηρισμός ήταν δεξιών εφημερίδων. Εμπρός 7 Απριλίου 1946.

δεδομένου ότι απέσπασε το 56.37% των ψηφοφόρων της παράταξης. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται από το ότι, παρά το μεγάλο του προσωπικό ποσοστό, κατόρθωσε να εκλέξει μόνο έναν δικό του βουλευτή στην 15 θέση και με 11068 με το 16.58% των ψήφων της παράταξης, τον Ι. Μπερνίτσα.

Να σημειωθεί ότι στο Δήμο Αθηναίων με τη μικροαστική κοινωνική σύνθεση τα ακραία μοναρχικά κόμματα απέτυχαν. Το Εθνικό Κόμμα Ελλάδος του Ν. Ζέρβα απέσπασε 2.984 ψήφους, το 2,29%, και η “Χ” 1213 ψήφους, το 0.93%. Αντιθέτως η Εθνική Πολιτική Ένωση κινήθηκε πάνω από το γενικό πανελλαδικό μέσο όρο στο 22,86% και 29742 ψήφους —το Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων εξέλεξε 2, το Εθνικόν Ενωτικό Κόμμα 2 και το Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα 3. Στο ψηφοδέλτιο αυτό καλύτερα πήγε το κόμμα του Παπανδρέου αφού εκτός του ότι εξέλεξε ως πρώτο τον Γ. Παπανδρέου με το 72.03% των ψήφων της παράταξης εξέλεξε και έναν περισσότερο από τους υποψηφίους της παράταξης του από τους άλλους κομματικούς συνεταίρους του.⁵¹⁴⁶ Αλλά και το Κόμμα των Φιλελευθέρων κινήθηκε πάνω από τον πανελλαδικό μέσο όρο με 27.427 ψήφους και 21,09%, εξέλεξε 7 υποψηφίους.

Με βάση τα αποτελέσματα που ανακοίνωνε αρχικά το υπουργείο Εσωτερικών που περιέχονταν και οι εγγεγραμμένοι, στα περισσότερα εκλογικά τμήματα του Κέντρου το ποσοστό των μη ψηφισάντων σε σχέση με τους εγγεγραμμένους κυμαίνονταν από το 15 μέχρι και 50%. Για παράδειγμα, στον Αγ. ^{Γεωργίου} Καρύτση από 600 εγγεγραμμένους ψήφισαν 538, ήτοι το 90%. Στον 2ο τμήμα Αγ. Ιωάννη Βουλιαγμένης από 758 εγγεγραμμένους ψήφισαν 655, το 86%. Στην Ενορία Αγ. Διονυσίου Αρεοπαγίτου, στο πρώτο τμήμα, από 840 εγγεγραμμένους ψήφισαν 730, ήτοι το 86,9%. Κατά τον ίδιο τρόπο ακόμη και στις λαϊκές συνοικίες στους Αγ. Αναργύρους στου Ψυρρή, από 740 εγγεγραμμένους ψήφισαν 649 το 87,7%, ή στην ενορία του Προφήτου Δανιήλ στο Βοτανικό, από 684 εγγεγραμμένους ψήφισαν 584 το 85%.

Αντιθέτως, στις πιο υποβαθμισμένες περιοχές τα ποσοστά συμμετοχής ήταν αισθητά χαμηλότερα, αν όχι και αντίστροφα. Στον Αγ. Παντελεήμονα Αχαρνών, στο 8ο τμήμα από 779 εγγεγραμμένους ψήφισαν οι 457, ήτοι το 58,66%. Στον Αγ. Γεώργιο της Κυψέλης, στο 6 τμήμα, από 769 εγγεγραμμένους ψήφισαν 271, μόνο το 35,24%. Στον Ταύρο από 863 εγγεγραμμένους, οι 449, το 52%. Στην Καλλιθέα από 655, οι 295, το 45%. Στο Μοσχάτο, στο 3ο τμήμα, από τους 867, οι 547, δηλαδή το 63,1%. Είναι χαρακτηριστικό ότι ανάλογα με την κοινωνική σύνθεση διαμορφώνονταν τα

⁵¹⁴⁶ Το κόμμα του Γ. Παπανδρέου πήγε ιδιαίτερα καλά στις συνοικίες με μεγαλοαστική και μεσοαστική σύνθεση (Φιλοθέη, Ψυχικό, Φωκίωνος Νέγρη, Κολωνάκι). Αντίστοιχα καλά πήγε στις ίδιες περιοχές και στις εκλογές της 3 Μαρτίου 1950, βλ. και Η. Νικολακόπουλος, οπ. σ. 169.

ποσοστά συμμετοχής. Στο Κέντρο της Νέας Σμύρνης, στο Α' τμήμα, από τους 750 εγγεγραμμένους οι 654, το 87,2%. Αντίθετα στο 60 τμήμα της ίδιας περιοχής από 806 εγγεγραμμένους ψήφισαν μόνο οι 276, ποσοστό 34,23%. Ιδιαίτερα στις παραδοσιακές εργατικές συνοικίες όπως ο Δήμος Βύρωνα από 672 εγγεγραμμένους ψήφισαν μόνο οι 171, το 25,44% και στο Δήμο Καισαριανής από 703 εγγεγραμμένους μόνο οι 192, ποσοστό 27,31%.

Στην Ενορία Αγ. Φωτεινής Ιλίου ού στους 852 εγγεγραμμένους ψήφισαν 427 ποσοστό αποχής 50,11%. Στον Αγ. Γεώργιο στο Δουργούτι από 1.074 ψήφισαν 590, απόχηση το 54,9%. Κατά τον ίδιο τρόπο στα Πετράλωνα, στο Γ' τμήμα Τριών Ιεραρχών, στους 669 εγγεγραμμένους ψήφισαν οι 215, το 32%. Στην ενορία Αγ. Κωνσταντίνου Κολωνού στους 771 εγγεγραμμένους οι 409, δηλαδή ψήφισε το 53%.

Είναι χαρακτηριστικό ότι σε περιοχές με δημοσιοϋπαλληλική σύνθεση πληθυσμού τα ποσοστά συμμετοχής ήταν ιδιαίτερα υψηλά.⁵¹⁴⁷ Στην ενορία Προφήτη Ηλία Παγκρατίου Δ' στους 593 εγγεγραμμένους ψήφισε το 86%. Στην Αγ. Τριάδα στους Αμπελόκηπους στο Α' τμήμα, σε 800 ψηφοφόρους ψήφισαν 670, δηλαδή το 83%. Στον Αγ. Νικόλαο στα Πευκάκια σε 823 ψήφισαν 707 85,95%,

Συνολικά στην Αθήνα επί 139 τμημάτων και 96.060 εγγεγραμμένων του κέντρου της Αθήνας με βάση τα ίδια τα στοιχεία του υπουργείου Εσωτερικών που δημοσίευσαν οι εφημερίδες ψήφισαν 66.890, ποσοστό της τάξης του 69,63%. Επί 183 τμημάτων σε 125.353 εγγεγραμμένους της ευρύτερης περιοχής του Δήμου ψήφισαν 84.090, δηλαδή 67,08%. Το τελικό ποσοστό που δημοσιεύθηκε σε σύνολο εγγεγραμμένων σε 237 τμήματα επί συνόλου 238 (εδώ τονίζεται ότι στην Αθήνα ψήφισαν 134.000 από τις εφημερίδες), σε 189.169 εγγεγραμμένους ψήφισαν 133.181 (70,40%). Γενικά για την περίπτωση της Αθήνας είναι δύσκολος ο προσδιορισμός του ύψους της αποχής, δεδομένου ότι ήταν η περιφέρεια με τις πιο μεγάλες διακυμάνσεις πληθυσμού. Να σημειωθεί ότι με βάση την ανασύνταξη των καταλόγων ήταν από τις λίγες περιοχές που παρουσιάστηκε αύξηση των εγγεγραμμένων σε σχέση με τους παλιούς καταλόγους.⁵¹⁴⁸

Είναι ενδεικτικό ότι στις περιοχές με τα υψηλά ποσοστά συμμετοχής η δύναμη της ΗΠΕ ήταν εξαιρετικά ενισχυμένη, όπως και η δύναμη της ΕΠΕ. Στην Ενορία Α. Γεωργίου Καρύτση, από τους 538 ψηφίσαντες η ΗΠΕ πήρε 334, το (62,08%), η ΕΠΕ 130 (24,16%) και το ΚΦ 88 (16,35%). Στην

⁵¹⁴⁷ Σημαντικό πρόβλημα είχαν κυρίως οι διορισθέντες επί κατοχής που είχαν απολυθεί μεταπολεμικά και ζητούσαν από τη δεξιά να τους επαναφέρει σε ενεργό υπηρεσία για «εθνικούς» λόγους. Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 69, υποφακ. 3, Υπόθεση Γ. Ζέγιου στη Βέροια, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

⁵¹⁴⁸ Από 128.352 εγγεγραμμένους στους παλιούς καταλόγους ο αριθμός έφτασε στις 139.969 στους νέους. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 15Β, υποφακ. 1. Κατάσταση αριθμού Εγγεγραμμένων. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

Ενορία του Αγ. Νικολάου Φιλοπάππου από 675 εγγεγραμμένους ψήφισαν οι 607, το 89,9% και η ΗΠΕ έλαβε 336 (55,35%), η ΕΠΕ 173 (28,5%) ενώ το ΚΦ 68 11,20%. Στην ενορία Προφήτου Ηλία στο Παγκράτι, από 821 ψηφίσαντες, η ΗΠΕ 398 (48,47%), η ΕΠΕ 27,87%, το ΚΦ, 146, (17,78%). Στον Αγ. Δημήτριο Αμπελοκήπων στο Α' τμήμα, από 621 ψηφίσαντες η ΗΠΕ πήρε 308 49,59%, η ΕΠΕ 150 24,15%, το ΚΦ, 120, 19,32%. Αντιθέτως στις πιο λαϊκές συνοικίες τα ποσοστά των Φιλελευθέρων αυξάνονταν. Στον Αγ. Πολυκάρπου στο Βοτανικό από 614 ψηφίσαντες, η ΗΠΕ 330. ήτοι το 53,74%, η ΕΠΕ, 128 18,40%, ενώ ΚΦ 115 18,72%. Στην ενορία Τριών Ιεραρχών Πετραλώνων Α, σε 555 ψηφίσαντες, η ΗΠΕ 303 54,59%, ΕΠΕ 82, ήτοι 14,77%, ενώ το ΚΦ 133 23,96%, 10% περισσότερο από το μέσο πανελλαδικό ποσοστό της παράταξης.

Συνολικά, στο σύνολο του Δήμου Αθηναίων και σε 91.688 ψήφους η ΗΠΕ 48.975, ήτοι 53,41%, η ΕΠΕ 21181 23,10%, το ΚΦ, 16,94% και το ΕΚΕ 2.012. 2,20%. Αντιθέτως στους λαϊκότερους δήμους της ευρύτερης περιφέρειας των Αθηνών, στους Δήμους Ταύρου, Μοσχάτου, Καλλιθέας, από 6.067 ψηφίσαντες η ΗΠΕ πήρε 2.512 41,40%, η ΕΠΕ 26,9%, ενώ το ΚΦ, 1.671 27,54%, δηλαδή τα κεντρογενή και κεντρώα κόμματα εξασφάλισαν το 57,14% των ψήφων. Στους προσφυγικούς Δήμους της Νέας Σμύρνης, Παλαιού Φαλήρου, Καλαμακίου, Ελληνικού, Αγ. Δημητρίου, Ζωγράφου, Βύρωνος, Ηλιουπόλεως, από 2.888 ψηφίσαντες η ΗΠΕ πήρε 1.120 38,78%, η ΕΠΕ 513 17,75%, και το ΚΦ 1.094 37,88%. Ακόμη περισσότερο, στις ιστορικές συνοικίες της αριστεράς, τον Υμηττό και την Καισαριανή, από 1.420 που ψήφισαν η ΗΠΕ πήρε 480 33,80%, η ΕΠΕ 287 20,21%, και το ΚΦ 577, το εκπληκτικό 40,63%.

Το ίδιο συνέβη και στην περιφέρεια πρωτεύουσας όπου το Ψυχικό, η Φιλοθέη, η Αγ Παρασκευή, το Χαλάνδρι, η Καλογρέζα, ο Χολαργός, το Αμαρούσιο, η Πεντέλη, η Κηφισιά, η Νέα Ερυθραία, το Ηράκλειο και η Νέα Ιωνία σε σύνολο 2.081 ψήφων η ΗΠΕ πήρε 675 (32,43%), η ΕΠΕ 396 (19%) ενώ το ΚΦ, 935, δηλαδή το εξίσου εκπληκτικό 44,9%, επειδή οι προσφυγικές και λαϊκές συνοικίες ψήφισαν κατά κόρον Φιλελευθέρους (στη Νέα Ιωνία Α, η ΗΠΕ είχε 28,05% και οι ΚΦ 47,1%, στην Καλογρέζα, τη Νέα Φιλαδέλφεια, τη Νέα Χαλκηδόνα, τους Αγ. Αναργύρους, τα Νέα Λιόσια, το Καματερό, το Αιγάλεω, το Περιστερί, με υψηλά ποσοστά προσφυγικού πληθυσμού, στους 2.762 ψηφίσαντες, η ΗΠΕ πήρε το 45,6%, η ΕΠΕ το 14,8%, και το ΚΦ, 33,77%). Αντιθέτως, στην ίδια εκλογική ζώνη αλλά με τελείως διαφορετικά κοινωνικά χαρακτηριστικά σε εκλογικά τμήματα όπως της Φιλοθέης το ποσοστό της ΗΠΕ ήταν 71,89%, και των ΚΦ μόνο 8,2%.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το ποσοστό της αποχής ήταν σαφώς μικρότερο από ότι θα ανέμενε κανείς, δεδομένου ότι στην Αθήνα ήταν ο κύριος όγκος των εργατικών δυνάμεων, αλλά και μεγάλος αριθμός προσφύγων που παραδοσιακά στήριζαν την αριστερά. Μάλιστα, η αντίφαση αυτή, να είναι δηλαδή η αποχή στην Αθήνα μικρότερη από το αντίστοιχο ποσοστό της ελληνικής επαρχίας, αποτελούσε για τις δεξιές εφημερίδες απόδειξη ότι η συνολική αποχή της αριστεράς ήταν κατά πολύ κατώτερη από την εκτίμηση του 20% που αρχικά ακόμη και οι δεξιοί είχαν υιοθετήσει.⁵¹⁴⁹

Ωστόσο, στις εκλογές του 1950 και υπό καθεστώς του μετεμφυλιακού κράτους, η Δημοκρατική Παράταξη που ενσωμάτωσε τις μετριοπαθείς δυνάμεις της αριστεράς που συμμετείχαν στα 1946 στο μέτωπο της αποχής (Ένωση Δημοκρατικών Αριστερών, Αριστερούς Φιλελευθέρους και ΣΚΕ-ΕΛΔ) το οποίο υποστηρίχτηκε και από το παράνομο ΚΚΕ, εξασφάλισε στην περιοχή της πρωτεύουσής το 25,3% αποτελώντας τη δεύτερη δύναμη,⁵¹⁵⁰ γεγονός που θέτει υπό διερώτηση τη βεβαιότητα για την μικρή αποχή στην Αθήνα στα 1946. Γιατί μαζί με την άλλη δύναμη που προερχόταν από τον χώρο της αποχής, η ΕΠΕΚ, (17,9%)⁵¹⁵¹ το συνολικό ποσοστό έφτανε στο 43,1%,⁵¹⁵² ποσοστό που προσιδίαζε στο ποσοστό της αποχής που ισχυριζόταν το ΕΑΜ. Αλλά και στην περιφέρεια πρωτεύουσής, στις εκλογές του 1950, η ΕΠΕΚ εξασφάλισε το 18,9%.⁵¹⁵³ Να σημειωθεί ότι και στις εκλογές του 1951 στην ίδια περιοχή η ΕΔΑ εξασφάλισε το 19,5% και το ΕΠΕΚ το 28,3%.⁵¹⁵⁴

Η επίσημη βρετανική άποψή ήταν ότι το ποσοστό στην Αθήνα ήταν απολύτως φυσιολογικό, δεδομένης της αλγεινής εντύπωσης που είχαν προκαλέσει τα Δεκεμβριανά στον πληθυσμό.⁵¹⁵⁵ Ωστόσο, αν και αυτό υιοθετείται και από μελετητές της περιόδου,⁵¹⁵⁶ δεν εξηγεί γιατί το αντίστοιχο ποσοστό των άλλων δημοκρατικών δυνάμεων δεν ήταν

⁵¹⁴⁹ Καθημερινή 4 Απριλίου 1946.

⁵¹⁵⁰ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 5ης Μαρτίου 1950, том. Α, Αθήνα 1951

⁵¹⁵¹ Βλέπε παραπάνω.

⁵¹⁵² Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 5ης Μαρτίου 1950. σπ.

⁵¹⁵³ Οπ.

⁵¹⁵⁴ Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 9ης Σεπτεμβρίου 1951, Αθήνα 1952, том. Α.

⁵¹⁵⁵ H. Nicolson, επίσημος σύμβουλος του ΦΟ, περιοδικό Spectator, 29 Μαρτίου 1946. Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 6.1. Πολιτική Ελληνική Πρεσβεία στο Λονδίνο προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 2768, 5 Απριλίου 1946.

⁵¹⁵⁶ Ο G. Kousoulas αναφέρεται σε τρομοκρατημένους Έλληνες, G. Kousoulas, Revolution and Defeat, The Story of the Greek Communist Party, σπ. σ. 247.

υψηλότερο. Γιατί τα Δεκεμβριανά δεν εξηγούν γιατί τις διαρροές του ΕΑΜ δεν καρπώθηκε ο Σοφούλης.⁵¹⁵⁷

Το βασικό αίτιο για το γεγονός αυτό πρέπει να αποδοθεί στο ότι, όπως σκιαγραφούν καθαρά τα εκλογικά αποτελέσματα, οι μικροαστικές συνοικίες της Αθήνας στράφηκαν μαζικά προς τους Λαϊκούς που φέρονταν ως οι βέβαιοι νικητές, για λόγους καθαρά κοινωνικούς: να εξασφαλίσουν κρατικές πιστώσεις και πλαισίωση και να ανασυσταθεί υλικά η κοινωνική βάση των δυνάμεων αυτών, επειδή στην Αθήνα είχε συγκεντρωθεί ο βασικός όγκος των δημοσίων υπαλλήλων που έτρεμαν το στιγματισμό μέσω της αποχής αλλά και λόγου του παραδοσιακού μικροαστικού φόβου έναντι των απεργιών, που είχαν προκαλέσει προβλήματα ακόμη και τροφοδοσίας, όπως είχαν άλλωστε διαπιστώσει και Βρετανοί εμπειρογνώμονες.⁵¹⁵⁸

Ο δήμος Πειραιά, βάσει της απογραφής αριθμούσε 336.626 δημότες και τους αναλογούσαν 17 έδρες.⁵¹⁵⁹ Στις εκλογές ψήφισαν 46.382, ένα ποσοστό τη τάξης του (13.78%) ενώ τα άκυρα έφτασαν τα 695 (1.50%). Η ΗΠΕ με 24.143 ψήφους εξασφάλισε το 53.50%, και το Λαϊκό Κόμμα εξέλεξε 7 βουλευτές ενώ το Κόμμα των Εθνικών Φιλελευθέρων 1, και εκλέχτηκε και ένας ανεξάρτητος της δεξιάς. Είναι χαρακτηριστικό της προνομιούχης πριμοδότησης προς το Γονατά το γεγονός ότι στον Πειραιά, εκλέχτηκε πρώτος ο Ν. Αβραάμ του κόμματος του Γονατά, αν και όλοι οι υπόλοιποι βουλευτές ήταν Λαϊκοί. Από τα υπόλοιπα δεξιά κόμματα το ΕΚΕ με μόνο 497 πήρε το 1,09% ενώ η «Χ» 635, το 1.39%.

Η ΕΠΕ με 7384 εξασφάλισε το 16,16% και εξέλεξε δύο βουλευτές, ένα το Κόμμα των Βενιζελικών Φιλελευθέρων και ένα το Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα. Στον Πειραιά με τις πολλές υποβαθμισμένες συνοικίες και τις προσφυγικές γειτονιές το ΚΦ απέσπασε 12.720, το 27,84%, και εξέλεξε 5 βουλευτές.. Να σημειωθεί ότι δεν εκλέχτηκε ο Ι. Πελτέκης που διαφώνησε με την πρόωρη διεξαγωγή των εκλογών.⁵¹⁶⁰

Με βάση τα στοιχεία του υπουργείου των Εσωτερικών σε 88 τμήματα του Πειραιά από 61.963 ψήφισαν 38.421, ποσοστό 62%. Συνολικά, στις 5 Απριλίου 1946, το υπουργείο έδωσε ως εγγεγραμμένους 68.738, από τους

⁵¹⁵⁷ Όπως υπογραμμίζει ο Η. Νικολακόπουλος αποτελεί ένα ερμηνευτικό στοιχείο η στρατιωτική ήττα της Αριστεράς στα Δεκεμβριανά, όμως η αιτία πρέπει να αναζητηθεί στην άρση της μυστικότητας της ψήφου που συνεπαγόταν η αποχή, όπου είχε σημασία στα αστικά κέντρα και σε μικροαστικά στρώματα εξαρτημένα από το κράτος. Η. Νικολακόπουλος, *οπ.* σ.143-144.

⁵¹⁵⁸ Η. Nicolson, επίσημος σύμβουλος του Φ.Ο. περιοδικό *Spectator*, 29 Μαρτίου 1946. Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 6.1, Πολιτική Ελληνική Πρεσβεία στο Λονδίνο προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ.2768, 5 Απριλίου 1946.

⁵¹⁵⁹ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, *οπ.*

⁵¹⁶⁰ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946. *οπ.*

οποίους ψήφισαν 42.588 και η αποχή κινήθηκε στο 38%. Ωστόσο, στις 31 Μαρτίου 1946 είχε δώσει πολύ περισσότερους εγγεγραμμένους (94223), τους οποίους διόρθωσε πέντε μέρες μετά και επομένως αν ίσχυε ο αριθμός αυτός τότε απείχε το 54,8%.

Με βάση τα τροποποιημένα στοιχεία, φάνηκε ότι όπως και στην Αθήνα έτσι και στον Πειραιά τα ποσοστά συμμετοχής ήταν υψηλότερα από ότι θα περίμενε κανείς και μάλιστα υπήρχε συσχετισμός ανάμεσα στη συμμετοχή αυτή και στο, σε ορισμένες περιπτώσεις, υψηλό ποσοστό των Φιλελευθέρων. Στοιχείο χαρακτηριστικό του γεγονότος ότι στην περίπτωση του μεγάλου λιμανιού από τις διαρροές της έκκλησης του ΕΑΜ για αποχή επωφελήθηκε το ΚΦ που απέσπασε διπλάσιο από το πανελλαδικό του ποσοστό, σε μια περιοχή, όμως που το κόμμα αυτό είχε ιστορική απήχηση.

Όπως και αλλού η κοινωνική σύνθεση επηρέασε την αποχή. Στις υποβαθμισμένες συνοικίες τα ποσοστά συμμετοχής κυμάνθηκαν από 25 μέχρι 42% ενώ στις αστικές περιοχές η συμμετοχή και το έφτασε και το 80%. Έτσι, στο 2ο τμήμα του Δήμου Πειραιά από τους 521 εγγεγραμμένους ψήφισαν οι 223, ήτοι το 42,80%, ενώ 260 Πειραιά στους 792 εγγεγραμμένους ψήφισαν 261, δηλαδή το 32,9%. Αντίθετα στο ΙΔ' Πειραιά από τους 700 ψήφισαν 614, δηλαδή το 87,71%. Τα ίδια και στο 6ο και στο 10 εκλογικό τμήμα του κέντρου του Πειραιά, όπου εμφανίζονταν διαφορές στη συμμετοχή πάνω από 30%.

Κατά τον ίδιο τρόπο στα τμήματα του κέντρου του Πειραιώς, εκεί που τα ποσοστά συμμετοχής ήταν αυξημένα η ΗΠΕ εξασφάλισε και την υψηλότερη παρουσία της. Για παράδειγμα στο 1ο τμήμα Πειραιά στους 534 ψηφίσαντες η ΗΠΕ πήρε 337, δηλαδή το 63.1%. Η ΕΠΕ 94, το 17.6, ενώ το ΚΦ 82 15.35%. Αντιθέτως στις φτωχές και προσφυγικές συνοικίες, όπως το Νέο Φάληρο, Αγ. Ιωάννης Ρέντης, Κορυδαλλό, Νίκαια, σε 4.271 ψήφους η ΗΠΕ πήρε 1024, ήτοι το 23,97, η ΕΠΕ 930, το 21,77, ενώ το ΚΦ 2113, δηλαδή το 49,47%. Κατά τον ίδιο τρόπο σε αριστερές συνοικίες όπως στο Κερατσίνι σε 3.038 ψήφους η ΗΠΕ 1.127, δηλαδή το 37,1 η ΕΠΕ 344 το 11,23 και το ΚΦ 1.414, το 46,5% γεγονός που έδειχνε ότι από αυτούς που τελικά ψήφισαν το ΚΦ απέσπασε και ψηφοφόρους του ΕΑΜ. Η κοινωνική και πολιτική πόλωση φαίνεται ακριβώς, αν συγκριθούν τα αποτελέσματα αυτά με το σύνολο της εκλογικής περιφέρειας όπου σε ένα σύνολο 27.910 ψήφων η ΗΠΕ έλαβε 14.991, δηλαδή το 53.71%, η ΕΠΕ 4.576 το 16,38 και το ΚΦ 7.169 το 25,7%. Το ΕΚΕ εξασφάλισε 343, δηλαδή το 1,22%.⁵¹⁶¹

⁵¹⁶¹ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, σπ.

Εκεί όπου τα αποτελέσματα έπαιρναν το χαρακτήρα συντριπτικής νίκης της δεξιάς ήταν όσο απομακρύνονταν οι εκλογικές περιφέρειες από την πρωτεύουσα. Ωστόσο, ταυτόχρονα μεγάλωναν και τα ποσοστά αποχής. Έτσι, στο υπόλοιπο Αττικής και στο νομό Βοιωτίας, που είχαν καταγραφεί 230.048 κάτοικοι και αναλογούσαν 11 έδρες⁵¹⁶², ψήφισαν 46.380, δηλαδή το 20.16% του συνολικού πληθυσμού ενώ 303 (0.65%) ήταν άκυρα.⁵¹⁶³ Από αυτούς που ψήφισαν το ΗΠΕ πήρε 30.143, δηλαδή το 65.42% (Λαϊκό Κόμμα 6 βουλευτές Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 1, Ανεξάρτητοι 1). Να σημειωθεί ότι πρώτος εξελέγη ο Α. Σακελλάριου του Πανελλήνιου Εθνικού Κόμματος με το 54% των ψήφων της παράταξης.⁵¹⁶⁴ Στο υπερβολικό ποσοστό την μοναρχικής παράταξης πρέπει να προστεθεί και το ΕΚΕ με 4.326, ήτοι 9,39%, και ένα βουλευτή, γεγονός που έδινε στους μοναρχικούς το 74,41% στο σύνολο της περιφέρειας.

Το ΕΠΕ εξασφάλισε 7.612, το 16,52% (Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων 1, και Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα 1 βουλευτή), γεγονός που έδειχνε ότι αν είχε υλοποιηθεί η συμμαχία Λαϊκών και Βενιζελικών Φιλελευθέρων του Ιανουαρίου του 1946 η συμμαχία θα εξασφάλιζε στην περιφέρεια το 90,93%. Αντίθετα το ΚΦ με 3956 πήρε μόνο το 8,58%, που αν και εξέλεξε τελικά ένα βουλευτή ήταν στο μισό του πανελλαδικού του ποσοστού.

Πιο συγκεκριμένα στο υπόλοιπο Αττικής σε 15.812 ψηφίσαντες η ΗΠΕ με 10.932 ψήφους εξασφάλισε το 69,13, η ΕΠΕ με 3.615 το 22,86 ενώ το ΚΦ με 1.039 μόλις το 6,57. Αν στους μοναρχικούς προστεθεί και το ΕΚΕ με 1.018 ψήφους και ποσοστό 6,43, τότε το σύνολο των μοναρχικών δυνάμεων έφτασε το 75,7%. Είναι εντυπωσιακό, λόγω τοπικών εκλογικών ιδιομορφιών αλλά και της πίεσης που ασκούνταν στους δημοκρατικούς ψηφοφόρους ότι σε Ελευσίνα, Μάνδρα, Βίλια, Ερυθρές, Μέγαρα, περιοχές με ισχυρή παρουσία των δημοκρατικών, οι ψηφοφόροι αυτοί μετακινήθηκαν προς την ΕΠΕ. Στους 3.143 η ΗΠΕ με 1.477 πήρε το 46,99% ενώ η ΕΠΕ με 1.470 το 46,77%! και το ΚΦ με 181 μόνο το 5,75.

Εκτός, όμως, από την Αττική και στη Βοιωτία επιβεβαιώθηκε η συντριπτική υπεροχή των μοναρχικών. Στη Λιβαδειά, την πρωτεύουσα του νομού, σε 1664 ψηφίσαντες η ΗΠΕ πήρε 1.206 ψήφους δηλαδή το 72,5%, η ΕΠΕ 38, το 2,28%, το ΚΦ 182, ήτοι το 10,93% και το ΕΚΕ 222 13,34%. Με άλλα λόγια ΗΠΕ και ΕΚΕ έλαβαν το 85,90%. Να σημειωθεί ότι η ίδια η

⁵¹⁶² ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946. σπ.

⁵¹⁶³ Ήταν από τις λίγες περιοχές της χώρας που δεν δόθηκαν στοιχεία για τους εγγεγραμμένους.

⁵¹⁶⁴ Πρόκειται για το ναύαρχο Α. Σακελλάριου στρατοδίκη στα 1935 και Αρχηγός Γενικού Επιτελείου ναυτικού στη Μέση Ανατολή.

Νομαρχία Λιβαδειάς είχε πληροφορήσει το Υπουργείο των Εσωτερικών ότι οι παρατηρητές μέχρι τέλη του 1946 δεν είχαν φανεί, γεγονός αναγκαίο σε σχέση με την κατάσταση κατατρομοκράτησης των δημοκρατικών ψηφοφόρων που επικρατούσε στην περιοχή.⁵¹⁶⁵ Στο σύνολο της επαρχίας σε 8.222 ψηφίσαντες η ΗΠΕ πήρε 5.442, δηλαδή το 66.18%, ενώ το ΚΦ 1.115 το 13,56% και το ΕΚΕ του Ζέρβα 1.515 δηλαδή το 18,42%. Με άλλα λόγια οι μοναρχικοί και στο σύνολο εξασφάλισαν το 84,63%.

Στην επαρχία Θηβών σε 12.630 ψήφους η ΗΠΕ πήρε 9246, δηλαδή το 73.20, το ΚΦ 728 5,76, και το ΕΚΕ 1641, δηλαδή το 13%. Χαρακτηριστικά σε πολλά από τα χωριά της επαρχίας βρέθηκαν ελάχιστα άκυρα, ενώ σε αρκετές ενορίες χωριών οι μοναρχικοί εξασφάλισαν το 97%, ιδίως σε αυτές που υπήρχαν καταγγελίες για δράση παρακρατικών. Για παράδειγμα, στο Μουρίκιο της περιοχής Θηβών από 288 ψήφους η ΗΠΕ πήρε 252, 8 η ΕΠΕ και 28 ο Ζέρβας. Στο Ακραίφνιο στους 572, η ΗΠΕ 555 και 11 ο Ζέρβας. Στην Ελλοπία στους 184 τους 181 η ΗΠΕ και ο Ζέρβας. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε περιοχές που είχαν πληγεί από τους Γερμανούς, όπως το Δίστομο, την πλειοψηφία πήρε ο Ζέρβας με 67,30% αντί για το ΕΑΜ που έδρασε στην περιοχή ενώ η δημοκρατική αντιπολίτευση ήταν μόνο 8.45%.⁵¹⁶⁶

Η περιοχή της Φθιώτιδας και της Φωκίδας, με 225.492 κατοίκους εξέλεγε 11 βουλευτές.⁵¹⁶⁷ Από αυτούς ψήφισαν 38.378, το 17.02% του πληθυσμού ενώ τα άκυρα ήταν 478(1.24%). Βάσει των στοιχείων του υπουργείου Εσωτερικών, εκτός 5 τμημάτων οι εγγεγραμμένοι ήταν 71.263 και ψήφισαν 37.931, μια συμμετοχή δηλαδή της τάξης του 53,2%. Όπως και στην γειτονική Βοιωτία η ΗΠΕ με 28.521 ψήφους εξασφάλισε το 75.25% (Λαϊκό Κόμμα 6, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 1, Ανεξάρτητοι 2). Η ΕΠΕ 5.658, το 14,93% (Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων 2), ενώ το ΚΦ 3.721, και 9,82% και εξέλεξε ένα βουλευτή.

Είναι χαρακτηριστικό ότι σε περιοχές με ισχυρό αντάρτικο όπως στην επαρχία Δομοκού στους 3.211 ψήφους η ΗΠΕ πήρε 2.516, δηλαδή το 78.35% οι Φιλελεύθεροι 544, δηλαδή μόνο το 16.94%. Στην επαρχία Δωρίδος σε 4676 η ΗΠΕ 3.028 και το 64.75%, 1.451 η ΕΠΕ 31% και μόνο 154 το ΚΦ 3.3%. Στη Λοκρίδα σε 9.943 η ΗΠΕ πήρε 7.077, δηλαδή το

⁵¹⁶⁵ Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 7.6, Πολιτική, Τηλεγράφημα Νομαρχίας Λιβαδειάς προς ΥΠΕΣ, αρ. πρωτ. 278, Τηλεγράφημα της 29ης Ιανουαρίου 1946, Φεβρουάριος του 1946.

⁵¹⁶⁶ Να σημειωθεί ότι ο ΕΛΑΣ Αττικοβοιωτίας έδωσε συνεχείς μάχες στην περιοχή της Κωπαΐδας τον Ιούνιο του 1944 ώστε να εξασφαλιστεί η τροφοδοσία του πληθυσμού. η λεγόμενη «μάχη της σοδειάς». Στ Άρματα στ Άρματα, σπ. τομ. Β, σ. 16κε.

⁵¹⁶⁷ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

71,1%, η ΕΠΕ 1.705, το 17,1%, και το ΚΦ 1029, το 10,3%. Στην επαρχία Παρνασσίδος (Άμφισσα), το κέντρο της αντίστασης στην Στερεά⁵¹⁶⁸ σε 6.448 το ΗΠΕ πήρε 4545, δηλαδή το 70,48%, και το ΚΦ 833, δηλαδή μόνο το 12,91%.⁵¹⁶⁹

Η πιο πιθανή εξήγηση του φαινομένου, πέραν από την τρομοκρατία, ήταν ότι στις περιοχές αυτές λόγω της μεγάλης επιρροής της εαμικής αντίστασης, τα ποσοστά της αποχής ήταν πολύ υψηλά και με την έννοια αυτή τα εκλογικά ποσοστά της δεξιάς ήταν φαινομενικά μεγάλα. Σε αυτές μάλιστα της περιοχές λόγω και της αγροτικής σύνθεσης του πληθυσμού, η απήχηση των κεντρικών κομμάτων ήταν μικρή και απέμειναν μόνο οι δύο κατεξοχήν αντιτιθέμενες παρατάξεις.⁵¹⁷⁰

Μέσα στην ίδια τη Λαμία σε 2.298 ψήφους η ΗΠΕ πήρε 1.745 75,9%, 209 το ΚΦ, δηλαδή το 9,09%. Στο σύνολο της επαρχίας Φθιώτιδας σε 14.100 η ΗΠΕ πήρε 11.355 και 80,53% ενώ το ΚΦ μόνο 1.161 8,23%. Να σημειωθεί ότι σε χωριά όπως η Λεύκα, η Μοσχοκαρυά, το Κωσταλέξι, η Παλαιοκερασιά, όπου υπήρχαν και καταγγελίες για τη δράση παρακρατικών το ποσοστό της ΗΠΕ ήταν 100%. Αξιοσημείωτη επίσης είναι η περίπτωση της Παύλιανης ένα από τα κέντρα της αντίστασης: στους 211 ψήφους οι 74 (35,%) ήταν της ΗΠΕ, 37 (17,53%) της ΕΠΕ και 50, (23,6%) του ΚΦ. Υπήρχαν και 50 άκυρα, ποσοστό 23,6%, το ποσοστό που πολλοί υπολογισμοί έδιναν πανελλαδικά στο ΕΑΜ. Το μεγάλο ύψος των άκυρων καταδεικνύει ότι στους αριστερούς της περιοχής ήταν δύσκολο να τηρηθεί η απόφαση υπέρ της αποχής λόγω των παρακρατικών συμμοριών.⁵¹⁷¹

Στην Εύβοια, όπου υπήρχε εξίσου ισχυρό ΕΑΜ αλλά και παρακρατικοί και Τάγματα Ασφαλείας με έντονη παρουσία, με βάση την πληθυσμιακή καταγραφή αριθμούσε 187.032 κατοίκους και εξέλεγε 9

⁵¹⁶⁸ Το Αρχηγείο Παρνασσίδας του ΕΛΑΣ είχε εμπλακεί σε εκατοντάδες μάχες με τους Γερμανούς σε όλη τη δυτική Στερεά ιδίως από τον Αύγουστο του 1943 και μετά (μάχες Στρογγύλακου Άμφισσας, Αράχωβας κλπ.) να σημειωθεί ότι η Άμφισσα είχε μείνει ελεύθερη για ένα μεγάλο διάστημα μέχρι την 1η Φεβρουαρίου 1944 όπου ανακαταλήφθηκε από ισχυρές γερμανικές δυνάμεις μετά από παρατεταμένες μάχες.

⁵¹⁶⁹ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, σπ.

⁵¹⁷⁰ Ειδικά η Ανατολική Στερεά ήταν και η περιοχή έντονων συγκρούσεων των αντιστασιακών δυνάμεων, κυρίως μεταξύ ΕΛΑΣ και Ψαρρού, γεγονός που είχε εγείρει τα πάθη. Για παράδειγμα το τμήμα του 5/42 Συντάγματος του Ψαρρού που συγκροτήθηκε στη Βοιωτία, όταν διαλύθηκε η ομάδα Ψαρρού, τα μέλη του πέρασαν από ανταρτοδικείο από τον ΕΛΑΣ. Αν και δεν πειράχθηκαν, μετά το 1945 συγκρότησαν την Ομάδα Εθνικοφρόνων Αγωνιστών και μετά αρκετοί από αυτούς προσχώρησαν στη Χωροφυλακή. Η. Ευθυμίου, Φλόγα Εθνικής Αντιστάσεως 5/42-ΕΔΕΣ, Δαύλεια 1991, σ.5κε.

⁵¹⁷¹ Να σημειωθεί ότι το Καρπενήσι ήταν από τα μέσα του 1943 το κέντρο της αντίστασης στην ηπειρωτική Ελλάδα. Εκεί συνήλθε στις 22 Αυγούστου 1943 το Α΄ Περιφερειακό Συνέδριο του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ Στερεάς και αργότερα οι Κορυσκάδες έγιναν η έδρα της ΠΕΕΑ της κυβέρνησης των Βουνών.

βουλευτές⁵¹⁷² ψήφισαν τελικά 34.318 (18.35%) ενώ τα άκυρα ήταν 441 (1.29%). Με βάση τα στοιχεία του υπουργείου Εσωτερικών οι εγγεγραμμένοι ήταν 68.376 και ψήφισαν οι 34.300, ποσοστό συμμετοχής 50,16%.

Και εδώ η ΗΠΕ που εξέλεξε 6 βουλευτές πήρε 65.81% (Λαϊκό Κόμμα 5, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 1), το ΕΚΕ του Ζέρβα 2.273 και το 6,71%. Εξίσου ισχυρή παρουσία είχε και η ΕΠΕ με 7.636 και 22,53% (Εθνικόν Ενωτικό Κόμμα 1 βουλευτή και Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα 1). Αντιθέτως το ΚΦ με 1.677 εξασφάλισε μόνο το 4,95%, δημιουργώντας την εντύπωση ότι οι καθεαυτό δημοκρατικές δυνάμεις ήταν μια αμελητέα μειοψηφία. Μόνο στο Δήμο Χαλκιδέων το ΚΦ εξασφάλισε ένα ποσοστό της τάξης του 15,42%. Να σημειωθεί ότι σε αρκετά εκλογικά τμήματα της περιφέρειας της Χαλκίδας δεν βρέθηκε ούτε ένα ψηφοδέλτιο των ΚΦ. Ενισχυμένη ήταν η παρουσία του ΕΚΕ του Ζέρβα στην περιοχή της επαρχίας Καρυστίας. Σε εκλογικό τμήμα της Σκύρου το ΕΚΕ πήρε το 76,76 ενώ το υπόλοιπο η ΗΠΕ, όπου το σύνολο συγκέντρωσε ένας υποψήφιος ο Μ. Στεφανίδης (583 στους 598 ψήφους).⁵¹⁷³

Στην Αργολίδα και Κορινθία με πληθυσμό 192.678 και 9 αναλογούντες έδρες⁵¹⁷⁴ ψήφισαν 39.711 το 20.61% του πληθυσμού και τα άκυρα ήταν 203 (0.51%). Στην περιοχή με ιστορική παρουσία της δεξιάς η ΗΠΕ με 29.526 πήρε το 74,73% (Λαϊκό Κόμμα 6, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 1), και η Ένωσις Εθνικοφρόνων 1.196, το 3,03%. Η ΕΠΕ 3.108, 7,87% (ένα βουλευτή το Εθνικόν Ενωτικό Κόμμα του Κανελλόπουλου), και το ΚΦ 5.053, 12,80%, και μια έδρα. Ωστόσο, στα συντριπτικά αυτά ποσοστά υπέρ των μοναρχικών (στην επαρχία Άργους, για παράδειγμα, η ΗΠΕ είχε 79.21% και η Ένωση Εθνικοφρόνων 6,27% ενώ στην επαρχία Κορινθίας 70% η ΗΠΕ και 17.9% το ΚΦ) πρέπει να σημειωθεί ότι η αποχή σε Αργολίδα-Κορινθία έφτασε το 58% με βάση τα επίσημα στοιχεία, αφού σε 96.455 εγγεγραμμένους ψήφισαν 39.663, ποσοστό συμμετοχής 41,12%.⁵¹⁷⁵

Είναι χαρακτηριστικό ότι στην Αρκαδία με 191.478 πληθυσμό και 9 αναλογούντες βουλευτές⁵¹⁷⁶, η συμμετοχή στις εκλογές ήταν εξαιρετικά

⁵¹⁷² ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

⁵¹⁷³ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, σπ.

⁵¹⁷⁴ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

⁵¹⁷⁵ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, σπ.

⁵¹⁷⁶ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

μικρή αφού ψήφισαν 31.403, δηλαδή το 16.40% του πληθυσμού και τα άκυρα ήταν 316 (1.01%). Η ίδια η ΗΠΕ με 7.173 πήρε το εξαιρετικά χαμηλό ποσοστό 23.07% (Λαϊκό Κόμμα 2 βουλευτές, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 1), ενώ η Ένωση Εθνικοφρόνων του τοπικού παράγοντα Τουρκοβασίλη με 13.805 ψήφους πήρε το 44,41% και εξέλεξε 4 βουλευτές. Να σημειωθεί βέβαια ότι από τους 4 οι δύο (Δ. Γιαννόπουλος-Θ. Πετρινός) φέρονταν ως προερχόμενοι από το κόμμα των Λαϊκών. Από τις άλλες δυνάμεις η ΕΠΕ με 4.195 πήρε το 13,49% (Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων 1 βουλευτή), ενώ το ΚΦ με 3.645, το 11,73%. Άλλοι ανεξάρτητοι 2.018, το 6, 49%, και ένα βουλευτή.

Ενδεικτικό της τοπικής βαρύτητας του Θ. Τουρκοβασίλη, στην επαρχία Μαντίνειας το ΗΠΕ 22,92%, η Ένωση Εθνικοφρόνων του πρώτου το 44,83% και οι Ανεξάρτητοι Λαϊκοί 2.10%. Η ΕΠΕ 13,93 % και ΚΦ επίσης 13,93%. Στην επαρχία Γορτυνίας η ΗΠΕ 18,83% και η Ένωση Εθνικοφρόνων 44, 30%. Η ΕΠΕ πήρε μάλιστα περισσότερες ψήφους από το ΗΠΕ 19,46%. Στην επαρχία Κυνουρίας η ΗΠΕ 27.%, η Ένωση Εθνικοφρόνων 49% και οι Ανεξάρτητοι Λαϊκοί 5%.⁵¹⁷⁷

Υπήρχαν εκλογικά τμήματα όπου η Ένωση Εθνικοφρόνων έπαιρνε το 100%, όπως στα Βελημαχίου και Μοναστηρακίου Γορτυνίας, ή ποσοστά πάνω από 90%, όπως στα Πέρα Μελάνων Κυνουρίας, Βαλτεσίνικου Γορτυνίας, Ροεινού Μαντίνειας. Επίσης σε αρκετά τμήματα δεν βρέθηκε ούτε ένα ψηφοδέλτιο των Φιλελευθέρων, όπως σε αυτά του Βαλτετσίου Κάτω Αγάλη, Ροεινού Μαντίνειας, Πράσινου, Λευκοχωρίου Κοντοβαζαίνης, Δήμητρας, Βελημαχίου Γορτυνίας, Πηγαδακίου, Μαρίου Κυνουρίας.

Ωστόσο, πέραν από τη συντριπτική παρουσία των μοναρχικών και σημειωτέον ότι επί του τοπικού πληθυσμού η δοθείσα επίσημη συμμετοχή ήταν από τις μικρότερες πανελλαδικά, με βάση τα αρχικά στοιχεία του υπουργείου στην Αρκαδία σε 102 από τα 104 του νομού, οι εγγεγραμμένοι ήταν 92479 και ψήφισαν 30891, δηλαδή το ποσοστό συμμετοχής δεν ξεπέρασε το 33,40%.

Στη Λακωνία με πληθυσμό 172.386 και 8 έδρες⁵¹⁷⁸ ψήφισαν 28.862 (16.74%) ενώ τα άκυρα ήταν 180 (0.62%). Η ΗΠΕ πήρε 19.520—68.06% (Λαϊκό Κόμμα 5, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 1,) και η Ένωση Εθνικοφρόνων 5521—19,25%, και εξέλεξε δύο βουλευτές. Η ΕΠΕ 3.641, το 12,69%, (Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα 1 βουλευτή) ενώ το ΚΦ δεν

⁵¹⁷⁷ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946. σπ.

⁵¹⁷⁸ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946. σπ.

είχε καθόλου παρουσία. Ειδικά στην επαρχία Γυθείου η ΗΠΕ πήρε το 75,5% και η Ένωση Εθνικοφρόνων 16,43%, δηλαδή αθροιστικά το 92%. Στην Επαρχία Οιτύλου σε 2.082 ψήφους δεν βρέθηκε ούτε ένα ψηφοδέλτιο της ΕΠΕ ούτε άλλης κεντρώας δύναμης, όπως και στην επαρχία Καλαμών σε 3.153 ψήφους τα ποσοστά του Κέντρου ήταν μηδενικά.⁵¹⁷⁹

Με βάση τα στοιχεία που έδωσε αρχικά το υπουργείο Εσωτερικών στην Λακωνία και σε σύνολο εγγεγραμμένων 62.828 ψήφισαν 28.857, ήτοι το 45,9%. Είναι χαρακτηριστικό ότι μετά την πρώτη ανακοίνωση και δύναμει «διόρθωσης» της τοπικής Νομαρχίας, το υπουργείο μείωσε τους εγγεγραμμένους σε 55.577 και έτσι το ποσοστό συμμετοχής πέρασε το ψυχολογικό όριο του 50% και έφτασε στο 51,9%⁵¹⁸⁰. Να σημειωθεί ότι στο νομό Λακωνίας, μια από τις ισχυρότερες έδρες της Δεξιάς, ακόμα και οι Λαϊκοί παραδέχονταν ότι οι κομμουνιστές έλεγχαν το 15% του εκλογικού σώματος και πιθανόν θα εξέλεγαν 2 βουλευτές στους 7.⁵¹⁸¹

Η Μεσσηνία, με 288.061 πληθυσμό και 14 έδρες⁵¹⁸² ήταν μια ακόμη περίπτωση όπου με μικρή συμμετοχή στην εκλογική διαδικασία-ψήφισαν 50.932 (17.68%) και 504 (0.99%) άκυρα, έδωσε στη δεξιά μια πλειοψηφία της τάξης του 85%. Η ΗΠΕ έλαβε 30.274, το 60.03% (Λαϊκό Κόμμα 7, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 2,) και η Ένωση Εθνικοφρόνων 11.882, το 23,56%, και 3 έδρες. Ανάμεσα τους ήταν ο Ι. Πολυχρονόπουλος που είχε κατηγορηθεί για πρώην συνεργάτη των Γερμανών με επιτελικό ρόλο στις δυνάμεις κατοχής σε όλη την Πελοπόννησο.⁵¹⁸³

Από τα υπόλοιπα κόμματα η ΕΠΕ έλαβε 5544, το 10,99% (Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων 1 βουλευτή), ενώ το ΚΦ μόνο 1794, το 3,56%, επισημοποιώντας τη μονοκρατορία των φιλομοναρχικών δυνάμεων. Σε περίπτωση όπου είχε συντελεστεί το μέτωπο Λαϊκών και Βενιζελικών Φιλελευθέρων που προέβλεπε η αρχική συμφωνία του Ιανουαρίου του 1946, ο συνασπισμός αυτός θα έπαιρνε στην περιοχή το 96% των ψήφων.

Στην ίδια την πρωτεύουσα του νομού, που είχαν συντελεστεί τα έκτροπα του Μαγγανά, την Καλαμάτα, η ΗΠΕ πήρε το 58,25%, το ΕΚΕ του Ζέρβα, το 0.72%, και Εθνικόφρονες του Τουρκοβασίλη το 16,16%. Οι Φιλελεύθεροι μόνο το 4,35% Ενδεικτικό του κλίματος που επικρατούσε στην επαρχία Μεσσηνίας ήταν ότι σε 11 τμήματα από τα 25 και σε σύνολο 11577 ψήφων δεν βρέθηκε ψηφοδέλτιο των Φιλελευθέρων ενώ το ποσοστό

⁵¹⁷⁹ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, σπ.

⁵¹⁸⁰ Καθημερινή και Ριζοσπάστης 6 Απριλίου 1946

⁵¹⁸¹ Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 9. 1, Νομός Λακωνίας 25 Δεκεμβρίου 1945, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

⁵¹⁸² ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

⁵¹⁸³ Βήμα 7 Απριλίου 1946.

της ΗΠΕ ήταν 60.58% και της Ένωσης Εθνικοφρόνων 28,22%. Αντίστοιχα ήταν τα ποσοστά και στην επαρχία Πυλίας. Μόνο στην επαρχία Ολυμπίας (Ανδρίτσaina, Ζαχάρω), οι Φιλελεύθεροι είχαν ένα ευπρόσωπο ποσοστό της τάξης του 12, 61%

Όσον αφορά στην αποχή, τα στοιχεία που δημοσιεύτηκαν στις εφημερίδες από το υπουργείο Εσωτερικών για τη Μεσσηνία έδιναν ένα αριθμό εγγεγραμμένων της τάξης των 99.145 και αριθμό ψηφισάντων 49.007, δηλαδή ποσοστό συμμετοχής 49,42%, κάτω από το όριο του 50%.

Στην Αχαΐα, σε 221.557, ψηφοφόρους και 11 αναλογούσες έδρες⁵¹⁸⁴, το ποσοστό συμμετοχής σε σχέση με το σύνολο του πληθυσμού ήταν 17.32%, (38.383) ενώ τα άκυρα 273(0.71%). Η ΗΠΕ απέσπασε 24248, το 63,63% (Λαϊκό Κόμμα 5 βουλευτές, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 1, Μεταρρυθμιστικό Κόμμα 1). Στην περιοχή, λόγω της εντοπιότητας του Κανελλόπουλου αλλά και του Παπανδρέου, η ΕΠΕ έλαβε 9.413 ψήφους ποσοστό 24,70% (Εθνικόν Ενωτικό Κόμμα 1 βουλευτή, Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα 2). Αλλά και το ΚΦ με 3.818 και ποσοστό 10,02%, εξέλεξε 1 βουλευτή, εκφράζοντας την πιο ισορροπημένη συγκριτικά αναλογία στην ελληνική ύπαιθρο. Στην Πάτρα, μάλιστα, που δεν ασκήθηκε τρομοκρατία, η ΕΠΕ έλαβε το 34,73% και οι Φιλελεύθεροι το 8,73%, ένα συνολικό ποσοστό για τον κεντρογενή πολιτική χώρο της τάξης του 42%. Αντίθετα, στην επαρχία Αιγιαλείας, όπου υπήρχαν καταγγελίες για δράση παρακρατικών η ΗΠΕ έλαβε το 72,90% ενώ στην επαρχία Καλαβρύτων που υπέστη τη σφαγή του Δεκεμβρίου του 1943 από τους Γερμανούς η ΗΠΕ εξασφάλισε το 77,87% και οι Φιλελεύθεροι το 13,41%.

Σε σχέση με την αποχή τα αρχικά στοιχεία που δόθηκαν ήταν ότι οι εγγεγραμμένοι ήταν 71.364 και ψήφισε το 53,76% (38.369 ψήφοι). Το υπουργείο με νεώτερη ανακοίνωση δύο μέρες μετά την πρώτη,⁵¹⁸⁵ μείωσε τους πραγματικούς εγγεγραμμένους στους 67.698 ανεβάζοντας το ποσοστό των συμμετεχόντων στο 56,67%.

Στην Ηλεία με πληθυσμό 150.859 και 7 αντιστοιχούσες έδρες⁵¹⁸⁶ ψήφισαν 27.358, το (18.13%) ενώ 101 ήταν άκυρα. (0.37%). Η ΗΠΕ με 16.313 έλαβε το 59.85% (Λαϊκό Κόμμα 3, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 2,) ενώ ισχυρή παρουσία εδώ είχε και το ΕΚΕ του Ζέρβα με 3.599, που απέσπασε το 13,20% των ψήφων και 1 βουλευτή. Η ΕΠΕ με 4.082 και

⁵¹⁸⁴ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946. σπ.

⁵¹⁸⁵ Καθημερινή 4 Απριλίου 1946.

⁵¹⁸⁶ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946. σπ.

14,98% (Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα 1 βουλευτή) και το ΚΦ με 3.260, 11,96%, και 1 βουλευτή.⁵¹⁸⁷

Στον Πύργο η ΗΠΕ απέσπασε το 73% και η ΕΠΕ το 6.45%, ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι στα χωριά του Δήμου Αμαλιάδας η ΗΠΕ εξασφάλισε το 55.39% με το σύνολο των ψήφων σε ένα υποψήφιο το Ν. Σιγαλό. Ισχυρή παρουσία στην περιοχή το Δήμου Βαρθολομιού είχε και το ΕΚΕ όπου, ιδίως μέσα στο ίδιο το Βαρθολομίο εξασφάλισε το 60% με τον Ν. Σπεντζάρη και το Στ. Πολυζωγόπουλο.

Ο νομός Ηλείας ήταν ένας από τους νομούς όπου τα ποσοστά συμμετοχής σε σχέση με την αρχική ανακοίνωση του υπουργείου ήταν χαμηλά. Σε ένα σύνολο 47.214 εγγεγραμμένων ψήφισαν 27.392, δηλαδή η αποχή κινήθηκε σε επίπεδα του 40%.

Στη Δυτική Στερεά, στην Αιτωλία και Ακαρνανία, με 264.797 κατοίκους και 13 αναλογούντες έδρες⁵¹⁸⁸ ψήφισαν 43.622 (16.47%) ενώ 536 ψήφοι ήταν άκυροι (1.23%). Με άλλα λόγια η θετική ψήφος αφορούσε μόνο το 15% του συνολικού πληθυσμού. Η ΗΠΕ με 26.147 πήρε 60.69% (Λαϊκό Κόμμα 6, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 2,), και το ΕΚΕ 8114, 18,83%, (2 βουλευτές) εξασφαλίζοντας στους μοναρχικούς το 79,52% στο μοναρχικό στρατόπεδο.

Η ΕΠΕ με 7686-εξασφάλισε το 17,84% των ψήφων (Εθνικόν Ενωτικό Κόμμα 1, Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα 1) ενώ το ΚΦ 1134 και 2,63%, δίνοντας δηλαδή στις δυνάμεις που υποστήριζαν μετριοπάθεια στην επίλυση του πολιτικού προβλήματος της χώρας σχεδόν αμελητέα παρουσία. Ο πρώην υπουργός Θ. Χαβίνης απέτυχε να εκλεγεί.

Στην επαρχία Βάλτου (Αμφιλοχία), όπου είχε την έδρα του ο Ζέρβας το ΕΚΕ πήρε το 56.22% και η ΗΠΕ το 34,72%, ένα σύνολο 90,94%. Στη Βόνιτσα και το Ξηρόμερο η ΗΠΕ το 67,79% και το ΕΚΕ το 16, 67%, ένα ποσοστό της τάξης του 84,45%. Στην Ευρυτανία, που ήταν και η έδρα της ΠΕΕΑ επί κατοχής, η ΗΠΕ πήρε το 45,11 και το ΕΚΕ του Ζέρβα 33,1%, ήτοι το 78,20% και η ΕΠΕ το 17,67%. Να σημειωθεί ότι ειδικά στην Ευρυτανία αλλά και στην περιοχή του Ξηρόμερου-Βονίτσης σε 20 εκλογικά τμήματα δεν βρέθηκε ούτε ένα ψηφοδέλτιο των Φιλελευθέρων ενώ σε άλλα δεκατέσσερα κάτω από 4 (σε ένα σύνολο 47 τμημάτων).⁵¹⁸⁹

⁵¹⁸⁷ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, σπ.

⁵¹⁸⁸ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

⁵¹⁸⁹ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, σπ.

Στο Δήμο Μεσολογγίου, όπου ο Ζέρβας δεν είχε την ευχέρεια να ασκήσει την ανεξέλεγκτη τρομοκρατία που ασκήθηκε στην επαρχία της περιοχής, η ΗΠΕ πήρε το 67% και η ΕΠΕ που αναδείχθηκε δεύτερο κόμμα το 18,49% ενώ το ΕΚΕ μόλις το 10,80%. Και εδώ βέβαια συνθλίβησαν οι Φιλελεύθεροι. Το ΚΦ πήρε μόλις το 2,6% των ψήφων. Μάλιστα στην επαρχία Τριχωνίδας (Αγρίνιο και γύρω χωριά), σε αρκετά τμήματα δεν βρέθηκαν ψηφοδέλτια του κόμματος και το ποσοστό του ήταν μόλις στο 1,2%.

Όσον αφορά στο θέμα της αποχής, με τις αρχικές ανακοινώσεις οι εφημερίδες ανέβαζαν την αποχή επί 21 στα 118 τμήματα σε 42,34%. εγγεγραμμένους, δηλαδή από 17.192 εγγεγραμμένους ψήφισαν 7.280. Τα τελικά στοιχεία που δόθηκαν ήταν ότι στο σύνολο της Αιτωλοακαρνανίας σε 79.983 εγγεγραμμένους ψήφισαν 42.818, δηλαδή το ποσοστό συμμετοχής ήταν 53,5%.

Στα Ιόνια νησιά, στη Ζάκυνθο, όπου σε πληθυσμό 45.200 και 2 έδρες⁵¹⁹⁰ ψήφισαν 7.791 (17,24%), η ΗΠΕ με 6498 εξασφάλισε το 83,74% (Λαϊκό Κόμμα 1, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 1,) ενώ η ΕΠΕ 348, το 4,48% και το ΚΦ 914, το 11,78%, περιορίζοντας τη δύναμη των δημοκρατικών στο 15% περίπου του συνόλου. Όσον αφορά στην αποχή και με εγγεγραμμένους 14.243 ψηφοφόρους ψήφισαν 6.608, δηλαδή πολύ λιγότεροι από το 50%, (46,39%).⁵¹⁹¹

Στην Κεφαλλονιά, με πληθυσμό 76.308 και 3 έδρες⁵¹⁹² ψήφισαν μόνο 10.242, ήτοι το (13,42%) ενώ 134, δηλαδή το 1,50% βγήκαν άκυρα. Η ΗΠΕ πήρε 6.228 και το 61,74% (Λαϊκό Κόμμα 3,) η ΕΠΕ δεν είχε καθόλου παρουσία ενώ το ΚΦ πήρε μόνο 343 ψήφους, ήτοι το 3,40%. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο πρώτος στη λίστα των Φιλελευθέρων πήρε μόνο 123 ψήφους. (1,22%) του συνόλου.⁵¹⁹³

Ωστόσο, σε μια περιοχή με έντονη δράση των παρακρατικών μοναρχικών, το ανεξάρτητο βασιλικό σχήμα εξασφάλισε 3.517, δηλαδή το 34,86%, και μια έδρα. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Παράταξη των Εθνικοβασιλοφρόνων πήρε το 55,62 % στην επαρχία Κραναίας (Αργοστόλι) ενώ στην επαρχία Πάλης (Ληξουρίου) μόνο το 16,75%, όπου όμως η ΗΠΕ εξασφάλισε το 81,51%, ένα σύνολο δηλαδή της τάξης του 98,26%. Στην επαρχία Σάμης το 30% και η ΗΠΕ το 64,91%, ένα σύνολο 95%. Στην

⁵¹⁹⁰ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946. σπ

⁵¹⁹¹ Καθημερινή 4 Απριλίου 1946.

⁵¹⁹² ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946. σπ.

⁵¹⁹³ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946. σπ.

επαρχία Κραναίας σε αρκετά εκλογικά τμήματα δεν βρέθηκαν καθόλου ψηφοδέλτια των Φιλελευθέρων (8 στα 18).⁵¹⁹⁴

Ωστόσο, παρά τη μονοκρατορία των μοναρχικών στην Κεφαλλονιά το ποσοστό συμμετοχής ήταν εξαιρετικά χαμηλό, γεγονός που αποδόθηκε και στη σχέση πληθυσμού και ψήφων (13.42%). Με βάση τα στοιχεία του υπουργείου Εσωτερικών σε ένα σύνολο 30.714 εγγεγραμμένων ψήφισαν 10.208, δηλαδή ποσοστό συμμετοχής 33,23 %. Με βάση διόρθωση της 5 Απριλίου 1946⁵¹⁹⁵ το ποσοστό συμμετοχής κατέβηκε στους 29.595 και το ποσοστό συμμετοχής αυξήθηκε έτσι στο 34,49%.

Αντιστοίχως χαμηλή ήταν η συμμετοχή στην μεγαλύτερη περιφέρεια Κερκύρας με πληθυσμό 114.931 και 6 αναλογούντες βουλευτές.⁵¹⁹⁶ Ψήφισαν 17.098 (14.88%) και τα άκυρα ήταν 263 (1.34%). Η ΗΠΕ πήρε 11171, το 66,36% (Λαϊκό Κόμμα 4, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 1,) ενώ το ΕΚΕ που είχε ισχυρή παρουσία και εξέδιδε εφημερίδα, λόγω της παρουσίας του Ζέρβα στο νησί ως διωκόμενου κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών 1.730, ήτοι απέσπασε 10,28% και 1 βουλευτή. Η ΕΠΕ με 1.027 έλαβε το 6,10% (Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων 1 βουλευτή), ενώ το ΚΦ που είχε ισχυρή παρουσία στην περιοχή προπολεμικά πήρε 2.324, ήτοι το 13,80% αλλά πάλι κάτω από τον εθνικό μέσο όρο.⁵¹⁹⁷

Όσον αφορά στην αποχή στο νομό της Κέρκυρας, με βάση τα αρχικά στοιχεία που δόθηκαν στις εφημερίδες οι εγγεγραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους ήταν 44.338 και ψήφισαν 17.098, δηλαδή μόνο το 38,56%. Ωστόσο, με διόρθωση του το υπουργείο κατέβασε στις 6 Απριλίου⁵¹⁹⁸ των αριθμών των εγγεγραμμένων σε 29.336, λόγω ελλιπούς εκκαθάρισης των εκλογικών καταλόγων και έτσι το ποσοστό συμμετοχής αυξήθηκε στο 58,22%.

Στην περιφέρεια Ιωαννίνων, όπου σύμφωνα και με την έκθεση των παρατηρητών ήταν από τις πλέον βεβαρμένες από άποψη κατατρομοκράτησης των ψηφοφόρων, σε μια περιοχή με φερόμενο πληθυσμό 226.291 και 11 αναλογούσες έδρες⁵¹⁹⁹, ψήφισε μόνο το 10.54%

⁵¹⁹⁴ Στην Κεφαλλονιά οι βασιλόφρονες είχαν την πλαισίωση των γνωστών εφοπλιστών της περιοχής αδελφών Τυπάλδου. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 9. 1, Ακτοπλοία Αιγαίου, Αφοι Τυπάλδου προς Τσαλδάρη 15 Νοεμβρίου 1945, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁵¹⁹⁵ Καθημερινά Νέα 5 Απριλίου 1946.

⁵¹⁹⁶ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

⁵¹⁹⁷ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, σπ.

⁵¹⁹⁸ Καθημερινή 6 Απριλίου 1946

⁵¹⁹⁹ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

στο σύνολο του πληθυσμού, δηλαδή 23.849 ψηφοφόροι ενώ 293 ψηφοδέλτια ήταν άκυρα.(1.23%).

Η ΗΠΕ πήρε μόνο 2842 ψήφους, δηλαδή το 12.06% (Λαϊκό Κόμμα 1 βουλευτή, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 1,) ενώ το ΕΚΕ του Ζέρβα 14.533, δηλαδή το 61,70% και 7 έδρες, γεγονός που καταδείχνει το ειδικό βάρος της παρουσίας του Ζέρβα και των ένοπλων σωμάτων του στην περιοχή. Η ΕΠΕ 3.317 και 14,08% (Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων 1, και Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα 1) ενώ το ΚΦ 1.550, μόλις το 6.58%. Ειδικά στην επαρχία Παραμυθιάς (Νομού Θεσπρωτίας) ο Ζέρβας συγκέντρωσε το 74.28% ενώ στην επαρχία Ηγουμενίτσας υπήρχαν εκλογικά τμήματα στα οποία εξασφάλισε το 90%.⁵²⁰⁰ Χαρακτηριστικό ότι σε σειρά εκλογικών τμημάτων (Καστιάνανης και Κτισμάτων) (επαρχία Πωγωνίου) όλα τα ψηφοδέλτια ήταν του Ζέρβα εκτός από 3 των Φιλελευθέρων στο πρώτο και 6 της ΗΠΕ στο δεύτερο. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε άλλα εκλογικά τμήματα ακόμη και η ΗΠΕ δεν κατόρθωσε να εξασφαλίσει ούτε ένα ψήφο (Δολιανά, Ματσουκίου, Σκλήβανης, Πεντολάκου, Σαγιάδας, Τσαμαντά (επαρχία Δωδώνης και επαρχία Θυαμίδος).

Όσο εμφανής ήταν η μονοκρατορία του Ζέρβα στην περιοχή άλλο τόσο εμφανής ήταν και η μεγάλη αποχή. Να σημειωθεί ότι με βάση εκτιμήσεις στελεχών του κόμματος των Λαϊκών στα Γιάννενα το 60% ήταν εαμικοί.⁵²⁰¹ Όλα τα στοιχεία που δόθηκαν τμηματικά για τη σχέση εγγεγραμμένων και ψηφοφόρων συνέπιπταν στο γεγονός ότι με βάση τις επίσημες καταγραφές η συμμετοχή δεν υπερέβαινε το 40%. Έτσι, από την πρώτη ανακοίνωση αποτελεσμάτων που αφορούσε σε 26 από τα 104 τμήματα της περιοχής αναφερόταν ότι η συμμετοχής ήταν 39,90%, από 15.576 εγγεγραμμένους ψήφισαν 6.215. Την επόμενη μέρα επί 100 τμημάτων στα 104 οι εγγεγραμμένοι έφτασαν τους 46.221 και ψήφισαν 18.315, δηλαδή πάλι το ποσοστό συμμετοχής ήταν 39,62% ενώ και τα τελικά στοιχεία επιβεβαίωναν την αρχική εκτίμηση αφού στο σύνολο Ιωάννινα-Θεσπρωτία οι εγγεγραμμένοι έφταναν τους 70.695 και ψήφισαν 31.912, δηλαδή η αποχή έφτασε στο 59,28%.⁵²⁰²

Όπως και στην Ήπειρο έτσι και στη γειτονική Πρεβέζα-Άρτα με πληθυσμό 158.611 και 8 έδρες⁵²⁰³, όπου ψήφισαν 22.281, ήτοι το (14.05%),

⁵²⁰⁰ Ήταν μια περιοχή η Θεσπρωτία που το 70%, σύμφωνα με τους Λαϊκούς ήταν βασιλόφρονες. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 17, υποφακ. 1γ, Κ. Ζαούσης, πολιτευτής Ιωαννίνων προς ΔΕ των Λαϊκών, Μέτσοβο, 15 Σεπτεμβρίου 1945. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

⁵²⁰¹ Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 17, υποφακ. 1γ, Κ. Ζαούσης, πολιτευτής Ιωαννίνων προς ΔΕ των Λαϊκών, Μέτσοβο, 15 Σεπτεμβρίου 1945. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁵²⁰² Ελευθερία και Βήμα 2, 3 και 5 Απριλίου 1946.

⁵²⁰³ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946. σπ.

αν και η ΗΠΕ με 7.822 και 35,32% έλαβε σαφώς πιο ευπρόσωπο ποσοστό από ότι στην Ήπειρο (Λαϊκό Κόμμα 3,) το ΕΚΕ πλειοψήφησε και πάλι με 10.714, (48,38%) και 4 βουλευτές.⁵²⁰⁴ Η ΕΠΕ πήρε 1.640 (7,41%) και το Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα εξέλεξε ένα βουλευτή ενώ το ΚΦ 1.387, (6,26%), δηλαδή το προπολεμικό Κέντρο το 15%. Με άλλα λόγια Ζέρβας και Λαϊκοί εξασφάλισαν στην περιοχή το 83,7%. Ένα 5,3% πήραν οι ανεξάρτητοι βασιλόφρονες, πράγμα που έδινε στους μοναρχικούς το 87% των ψήφων.⁵²⁰⁵

Σε 12 από τα 33 τμήματα της επαρχίας Άρτης και των Τζουμέρκων που είχε το αρχηγείο του ο Ζέρβας επί κατοχής δεν βρέθηκε ψήφος των Φιλελευθέρων. Ενώ ΗΠΕ και Ζέρβας εξασφάλισαν το 36% και 49,43%, δηλαδή το 85% που μαζί με το 5,30% των ανεξάρτητων βασιλόφρονων πήραν ποσοστό 91%.

Τα στοιχεία και εδώ όπως και για την υπόλοιπη Ελλάδα ανέβαζαν την αποχή στο 50% περίπου των εγγεγραμμένων. Μάλιστα, όπως συνέβη και σε άλλες περιοχές ενώ τα αρχικά στοιχεία κατέβαζαν τη συμμετοχή κάτω από το 45% (σε 13 επί 97 τμημάτων οι εγγεγραμμένοι ήταν 7212 και ψήφισαν 3175, ήτοι το 44%), τα τελικά αποτελέσματα με μειώσεις στους αριθμούς των εγγεγραμμένων έδωσαν στο σύνολο της Πρέβεζας- Άρτας-Λευκάδας, εγγεγραμμένους 42692, ψηφίσαντες 21856 και ποσοστό συμμετοχής άνω του ψυχολογικού ορίου των μισών εγγεγραμμένων (51,19%).⁵²⁰⁶

Στην περιφέρεια Λαρίσης με πληθυσμό 316.940 και 16 έδρες⁵²⁰⁷ ψήφισαν 38.371, ήτοι το 12.11% ενώ 522 (1.36%) ήταν άκυρα. Η ΗΠΕ έλαβε 24264 ψήφους δηλαδή το 64.11% (Λαϊκό Κόμμα 9, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 1, Μεταρρυθμιστικό Κόμμα 1) ενώ το ΕΚΕ 4.196, το 11,09%, και ένα βουλευτή. Η ΕΠΕ με 8242 πήρε το 21,78% (Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων 2, Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα 2), ενώ το ΚΦ 925, μόλις 2.44% και αυτό σε μια περιοχή με ιστορικά ισχυρό αγροτικό και εργατικό κίνημα αλλά και μια από τις περιοχές με το ισχυρότερο

⁵²⁰⁴ Οι Λαϊκοί της περιοχής διαμαρτύρονταν ότι ο Ζέρβας διέθετε άθρονα χρηματικά μέσα, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 17, υποφακ. 1γ, Κ. Ζαούσης, πολιτευτής Ιωαννίνων προς ΔΕ των Λαϊκών, Μέτσοβο, 15 Σεπτεμβρίου 1945, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁵²⁰⁵ Είναι προφανές ότι δημιουργείται ένα παράδοξο φαινόμενο με βάση τα αποτελέσματα αυτά, που μάλιστα είναι πανελλαδικό φαινόμενο για την υπαίθρο χώρα. Αν ο πληθυσμός ήταν 158.611 στην περιοχή και ψήφισαν 22.281, δηλαδή το 14.05%, ακόμα και αν η αποχή ήταν 50% των εγγεγραμμένων τότε οι δυνάμενοι να ψηφίσουν ήταν 44.562. Επομένως, βάσει του πληθυσμού υπήρχαν 114.611 που δεν δικαιούνταν να ψηφίσουν. Αν εξαιρεθούν οι γυναίκες και τα παιδιά, πάλι ο αριθμός αυτός είναι υπερβολικός. Η παραδοξότητα αυτή εξηγεί ότι οι εκλογές έγιναν βάσει πληθυσμιακών δεδομένων, και έτσι καθορίστηκαν οι αναλογούσες έδρες, που δεν ίσχυαν λόγω θανάτων και εσωτερικών μετακινήσεων.

⁵²⁰⁶ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, οπ.

⁵²⁰⁷ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, οπ.

αντάρτικο επί κατοχής, γεγονός που έδειξε ότι το ΚΦ δεν απορρόφησε καθόλου δύναμη από την αριστερά, το σύνολο της οποίας κατευθύνθηκε προς την αποχή.

Ωστόσο, στην περιοχή δρούσαν και οι πιο σημαντικές συμμορίες παρακρατικών, γεγονός που επηρέασε το αποτέλεσμα. Στην επαρχία Αγιάς, για παράδειγμα, μόνο σε ένα εκλογικό τμήμα από τα 11 βρέθηκαν 2 μόνο ψήφοι των Φιλελευθέρων. Στην επαρχία Αλμυρού σε 12 τμήματα μόνο σε δύο βρέθηκαν πάνω από δύο ψήφοι των Φιλελευθέρων ενώ η ΗΠΕ εξασφάλισε το 79%.⁵²⁰⁸

Στην επαρχία Βόλου το σύνολο των δυνάμεων του Κέντρου μονοπώλησε η ΕΠΕ με 38,96% προς 3,55 των Φιλελευθέρων. Στα χωριά της Μαγνησίας (Αργαλαστή, Μακρυνίτσα Βελεστίνο) σε 15 από τα 36 τμήματα της περιοχής δεν βρέθηκε ψήφος των Φιλελευθέρων ενώ μόνο σε 4 πάνω από 5, (σε 14.841 ψηφοδέλτια περίπου). Στην επαρχία Ελασσόνας το ποσοστό της ΗΠΕ ήταν 76, 50% ενώ των Φιλελευθέρων 6.24% και της ΕΠΕ 14.65%. Να σημειωθεί ότι παράγοντες των Λαϊκών της περιοχής χαρακτήριζαν το Βόλο «μητρόπολη» του κομμουνισμού.⁵²⁰⁹

Στην ίδια τη Λάρισα το ποσοστό του ΕΚΕ ήταν μεγαλύτερο (8,75%) από αυτό των Φιλελευθέρων (5,87%). Η ΗΠΕ απέσπασε το 53,26%. Στα χωριά πέριξ της Λάρισας υπήρχαν περιπτώσεις όπου ΗΠΕ και ΕΚΕ συγκέντρωναν το 98% (Κοιλάδα, Αγ. Γεώργιος Αγ. Ανάργυροι). Μάλιστα, σε αρκετά από τα χωριά αυτά ο Ζέρβας είχε υποσκελίσει την ΗΠΕ.⁵²¹⁰

Η περιοχή είχε βέβαια να εμφανίσει ένα από τα υψηλότερα ποσοστά αποχής, γεγονός που δεν αμφισβητήθηκε και από τους ακραιφνέστερους μοναρχικούς.⁵²¹¹ Με βάση τα πρώτα αποτελέσματα σε 21 τμήματα στα οποία στις 2 Απριλίου είχε ολοκληρωθεί η καταμέτρηση και με 16.664 εγγεγραμμένους ψήφισαν 5.046, δηλαδή η συμμετοχή δεν ξεπέρασε το 30,28%. Τα συγκεντρωτικά στοιχεία της περιοχής Λάρισας-Βόλου έδωσαν σε 96.024 εγγεγραμμένους 36.584 ψηφίσαντες, ήτοι ποσοστό συμμετοχής 38.%.⁵²¹²

Εξίσου χαμηλά ήταν τα ποσοστά συμμετοχής στα Τρίκαλα. Σε πληθυσμό 263.089 και 13 αναλογούσες έδρες⁵²¹² ψήφισαν 32.176, το

⁵²⁰⁸ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, οπ.

⁵²⁰⁹ Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 15Α, υποφακ. 1, Επιτροπή Εθnikοφρόνων Πολιτών προς ΔΕ των Λαϊκών, 3 Φεβρουαρίου 1946, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁵²¹⁰ Να σημειωθεί ότι επρόκειτο για περιοχές που στην κατοχή ο Ζέρβας είχε περιορισμένη παρουσία. Τα αυξημένα αυτά ποσοστά του πιθανόν δικαιολογούνται από το γεγονός ότι εμφανιζόταν ως εκπρόσωπος της αντίστασης και σε περιοχές με ισχυρές εντυπώσεις από το αντιστασιακό κίνημα «υπέκλεβε» από το ΕΑΜ.

⁵²¹¹ Για παράδειγμα τον Γ. Βλάχο, Καθημερινή 2 Απριλίου 1946.

⁵²¹² ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946. οπ.

(12.23%) ενώ 246 (0.76%) ήταν άκυρα. Η ΗΠΕ 15.704 πήρε το 49.18% (Λαϊκό Κόμμα 3, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 1, Μεταρρυθμιστικό Κόμμα 1, Ανεξάρτητοι 3), το ΕΚΕ 4.286—13,42%, (2 βουλευτές), ενώ η ΕΠΕ 5.526, ήτοι το 17,31% (Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων 1 βουλευτή, Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα 1). Η παρουσία του ΚΦ ήταν εδώ εντονότερη με 5.200 ψήφους και 16,29%, (2 βουλευτές).

Το ΚΦ στην Καρδίτσα, πήρε το 20,20% ενώ η ΗΠΕ το 61, 9%. Στο σύνολο της επαρχίας Καρδίτσας το 21,02% ενώ η ΕΠΕ μόνο το 5,5%.⁵²¹³ Αντιθέτως στα Τρίκαλα οι Φιλελεύθεροι υπολείπονταν της ΕΠΕ (35,81% αντί 12,79%) και μάλιστα η ΕΠΕ ισοψηφούσε με την ΗΠΕ (34,86%). Η εικόνα διατηρούνταν στα χωριά της επαρχίας όπου η ΗΠΕ εξασφάλιζε το 39% και η ΕΠΕ το 31,4% και το ΚΦ 10,27%. Το ΕΚΕ είχε το 9,55% ενώ τα αγροτικά κόμματα είχαν το 8,78%.

Τα ποσοστά αποχής ήταν αντίστοιχα με τη γειτονική Λάρισα. Τα αρχικά στοιχεία σε σύνολο 13 επί 64 τμημάτων και 6.395 εγγεγραμμένων έδωσαν ότι ψήφισαν 2186 ήτοι το 34,18%. Τα τελικά ανέβασαν το ποσοστό συμμετοχής για την επαρχία Τρικάλων στο 42,10%, (εγγεγραμμένοι 76.188 και ψηφίσαντες 32.082), ενώ συνολικά σε Τρίκαλα και Καρδίτσα, και σε 79772 εγγεγραμμένους, ψήφισαν 32.082, ήτοι το 40,2% του συνολικού αριθμού.⁵²¹⁴

Ιδιαίτερη σημασία είχαν και τα αποτελέσματα στη Μακεδονία. Να σημειωθεί ότι η περιοχή με ιστορικά ισχυρό δημοκρατικό στοιχείο, μεγάλες παραδόσεις εργατικών αγώνων,⁵²¹⁵ είχε, με βάση τους υπολογισμούς του Μακεδονικού Γραφείου του ΚΚΕ επί κατοχής, αποτελέσει το προπύργιο του αντιστασιακού αγώνα με μεγάλη απήχηση στον πληθυσμό.⁵²¹⁶ Αλλά ακόμη και κατά τους Βρετανούς, που συμερίζονταν τις απόψεις ότι υπήρχε ισχυρή παρουσία της αριστεράς στην περιοχή, το «μακεδονικό» με τη

⁵²¹³ Να σημειωθεί ότι το υψηλό ποσοστό των Φιλελευθέρων στην Καρδίτσα οφειλόταν και στο γεγονός ότι αποτελούσε νομό με εξαιρετικά ισχυρό αντάρτικο. Μάλιστα στις 12 Ιανουαρίου 1943 στο Μαυρομάτι Καρδίτσας εκλέχτηκε το 4μελές αρχηγείο του ΕΛΑΣ Θεσσαλίας. Άλλωστε η Καρδίτσα ήταν από τις πόλεις που απελευθερώθηκε από τον ΕΛΑΣ μεσούσης της κατοχής (12 Μαρτίου 1943) και τα ορεινά της περιοχής αποτέλεσαν και την έδρα του Α Πανθεσσαλικού Συνεδρίου του ΕΑΜ, Κορώνας-Καρδίτσας 26 Ιουλίου 1943, Στ' Άρματα, στα Άρματα τομ 1, σ. 154, 201.

⁵²¹⁴ Να σημειωθεί επίσης ότι η Θεσσαλία (Περτούλι) ήταν η έδρα του ΓΣ του ΕΛΑΣ και της Σχολής των Έφεδρων αξιωματικών του, (Ιούλιος 1943), Στ' άρματα στ' Άρματα, οπ. σ. 213.

⁵²¹⁵ Αντιθέτως, κύκλοι της δεξιάς στην περιοχή διαπίστωναν ότι ο συντηρητικός χώρος αντιμετώπιζε σημαντικό πρόβλημα στη Μακεδονία και ότι έλειπαν οι πολιτικοί με εμβέλεια στον πληθυσμό. Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 69, υποφακ. 2, Επιστολή Ι. Παλαμίδη προς Φ. Δραγούμη, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.

⁵²¹⁶ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 409 Φ 62/52, Έκθεση Περιοχής Μακεδονίας προς το Π.Γ. 12 Σεπτεμβρίου 1944.

μεταπολεμική τροπή που είχε πάρει επηρεάζε αποφασιστικά το δημόσιο πολιτικό φρόνημα.⁵²¹⁷

Καταρχήν στην Κοζάνη με 221.610 καταγεγραμμένο πληθυσμό και 10 αναλογούσες έδρες ⁵²¹⁸, ψήφισε το 12.01%, ήτοι 25.406 ψήφοι. Από αυτούς η ΗΠΕ πήρε τη συντριπτική πλειοψηφία, δηλαδή 17.352 και 69.83% (Λαϊκό Κόμμα 5, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 2). Η ΕΠΕ πήρε 3.432, δηλαδή το 13,81% (Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα ένα βουλευτή και το ΚΦ 3542—14,25%, και δύο βουλευτές). Στην επαρχία Βοίου (Σιάτιστα), όπου το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ είχε το αρχηγείο του της δυτικής Μακεδονίας, η ΗΠΕ απέσπασε το 69,2% με πολλά άκυρα (3,10%) και το ΚΦ 10,73%.⁵²¹⁹ Η ΕΠΕ πήρε το 15,72%. Στα Γρεβενά η ΗΠΕ έφτασε το 75,62% και το ΚΦ 15,13% που υπερίσχυε κατά το διπλάσιο της ΕΠΕ. Στην επαρχία Εορδαίας (Πτολεμαΐδα) η ΗΠΕ 65% και το ΚΦ 21,70% ενώ τα άκυρα έφτασαν το 2%. Μέσα στον ίδιο το δήμο της Κοζάνης η ΗΠΕ 62,66% ενώ η ΕΠΕ υποσκέλιζε το ΚΦ 22,27% έναντι 11,55%.⁵²²⁰

Όσον αφορά στην αποχή, τα αρχικά στοιχεία έδιναν αποχή που υπερέβαινε και το 60%.⁵²²¹ Όπως είχαν δημοσιεύσει οι εφημερίδες σε 23 από τα 100 τμήματα του νομού σε 14.264 εγγεγραμμένους ψήφισαν 4.661, δηλαδή το 32,7%. Από ανεπίσημη πηγή αναφερόταν ότι σε σύνολο 98 τμημάτων και σε 51.830 εγγεγραμμένους ψήφισαν. 25.533, δηλαδή το 49,26%. Τα τελικά αποτελέσματα που δόθηκαν ήταν ότι σε 54.131 εγγεγραμμένους ψήφισαν 25.405, ήτοι το 46,93%. Στον Ριζοσπάστη καταγράφηκε ότι το πραγματικό ποσοστό ήταν 45,79%, από 54.231 εγγεγραμμένους ψήφισαν 24.833.⁵²²² Να σημειωθεί ότι παράγοντες των Λαϊκών της περιοχής έδιναν 25% στο ΚΚΕ, με ένα 6,7% προερχόμενο από

⁵²¹⁷ H. Nicolson, περιοδικό *Spectator*, 29 Μαρτίου 1946. Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946. κατάταξη 6.1, σπ.

⁵²¹⁸ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

⁵²¹⁹ Σε έκθεση της τοπικής οργάνωσης των Λαϊκών (Σύνδεσμο Εθνικοφρόνων Σιατίστης) οι κομμουνιστές είχαν σίγουρες 425 ψήφους στην περιοχή. οι Δημοκρατικοί 147 και τα Εθνικά Κόμματα 734 Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 7. 1, Έκθεση Συνδέσμου Εθνικοφρόνων Σιατίστης. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁵²²⁰ Να σημειωθεί ότι ο νομός Κοζάνης ήταν ιδιαίτερα βεβαρημένος από φαινόμενα δεξιάς πολιτικής τρομοκρατίας. Ο ίδιος ο νομάρχης Κοζάνης είχε μιλήσει για μια ανεξέλεγκτη χωροφυλακή που προκλητικά ευνοούσε συγκεκριμένους πολιτευτές. Μάλιστα, οι καταγγελίες αυτές επιβεβαιώθηκαν απόλυτα και από την επιθεώρηση του συνταγματάρχη Γ. Αγγελίδη, που ζήτησε να αντικατασταθεί όλη η διοίκηση της χωροφυλακής του νομού. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 7. 1, Βασίλειον της Ελλάδος. Β' Επιθεώρηση Χωροφυλακής, αρ. πρωτ. 40/4/9 προς Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως, 23 Δεκεμβρίου 1945. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁵²²¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι τα στοιχεία από τη νομαρχία έδιναν στην αριστερά το 25% του πληθυσμού. Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 69, υποφακ. 6, Κατάστασις κοινοτήτων υπαγομένων Διοικητικώς εις το Νομό Κοζάνης. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

⁵²²² Ριζοσπάστης 6 Απριλίου 1946.

αντιμοναρχικούς και καθεαυτό κομμουνιστές και ένα 13,7% από βενιζελικούς.⁵²²³

Στο νομό Θεσσαλονίκης με 541.259 πληθυσμό και 27 αναλογούσες έδρες⁵²²⁴ ψήφισαν 72.987 (13.48%) ενώ 760 (1.04%), ήταν άκυρα. Από τους ψήφους αυτούς η ΗΠΕ πήρε 38.990—53,98% (Λαϊκό Κόμμα 10 βουλευτές, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 2, Μεταρρυθμιστικό Κόμμα 1, Ανεξάρτητοι 2) ενώ το ΕΚΕ 1.583 και 2,19%. Να σημειωθεί ότι παρότι η περιφέρεια θεωρούνταν από τις ισχυρές έδρες του Βενιζελισμού, ο Γονατάς δεν εξασφάλισε περισσότερους ψήφους από ό,τι σε όλες τις υπόλοιπες εκλογικές περιφέρειες της χώρας, γεγονός που έδειξε ότι δεν υπήρξε ευρεία μετακίνηση οπαδών του βενιζελισμού προς το μοναρχισμό, ούτε με τη μορφή υποστήριξης του Γονατά.⁵²²⁵

Από τα κεντρογενή κόμματα η ΕΠΕ πήρε 10.237, ήτοι το 14,17% (Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων 1, Εθνικών Ενωτικό Κόμμα 1, Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα 2 βουλευτές), όπου και εδώ ο Παπανδρέου ήρθε πρώτος στις προτιμήσεις των οπαδών του σχήματος ενώ το ΚΦ πήρε 21.413, ήτοι 29,65%, και οκτώ έδρες, εξασφαλίζοντας το διπλάσιο από το πανελλαδικό του ποσοστό.

Στον ίδιο το Δήμο Θεσσαλονίκης το ΚΦ με 10.089 έφτασε το 32,64% ενώ το ΕΠΕ 6.312 20,42% και το ΗΠΕ 44, 28%, δείχνοντας ότι η ισχυρή παρουσία του Βενιζελισμού στην περιοχή παρέμενε αλώβητη.⁵²²⁶ Αντιθέτως, και συνεπεία τις δράσεις των παρακρατικών στα χωριά της επαρχίας, όπως π. χ στο Λαγκαδά, η ΗΠΕ εξασφάλισε το 68,27% ενώ το ΚΦ το 25,47% με αποδυνάμωση της ΕΠΕ. Στην περιοχή Θεσσαλονίκης, όπως υπολόγιζαν οι Λαϊκοί είχε ισχυρή παρουσία και η αποχή από την πλευρά των κεντρώων κομμάτων,⁵²²⁷ δεδομένου ότι στα 1932 το Προοδευτικό Κόμμα του Καφαντάρη που απείχε στα 1946, είχε αποσπάσει το 8.35% των ψήφων ενώ στα 1933 το 6,77%. Στις ίδιες εκλογές ο συνασπισμός Μυλωνά και Σοφιανόπουλου που επίσης απείχε είχαν εξασφαλίσει το 6.17% και το Αγροτικό Κόμμα 3,02. Στα 1936 ο

⁵²²³ Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 15Β, υποφακ. 1, Συμφωνία της 27 Φεβρουαρίου 1946, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

⁵²²⁴ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, οπ.

⁵²²⁵ Με βάση τη συμφωνία Γονατά και Λαϊκών της 27 Φεβρουαρίου 1946 στην Νέα Ελλάδα παραχωρήθηκαν στο Γονατά 38 έδρες με τη δέσμευση να ενισχυθεί και από ψηφοφόρους των Λαϊκών. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 15Α, υποφακ. 1, Συμφωνία της 27 Φεβρουαρίου 1946, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁵²²⁶ Να σημειωθεί ότι το ποσοστό της ΗΠΕ ήταν ακριβώς το ίδιο με το ποσοστό που εξασφάλισε ο Γεώργιος στο δημοψήφισμα της 1ης Σεπτεμβρίου 1946 (44,7%). Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική του Δημοψηφίσματος της 1ης Σεπτεμβρίου 1946, οπ.

⁵²²⁷ Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 17, υποφακ. 1γ, Έκθεση επί του φρονήματος του λαού της Θεσσαλονίκης υπό Σ.Σ. 14 Αυγούστου 1945, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

Δημοκρατικός Συνασπισμός Καφαντάρη και Παπανδρέου είχε αποσπάσει το 4,16%.⁵²²⁸

Ειδικά η Θεσσαλονίκη θεωρούνταν για τους Λαϊκούς μια από τις πιο δύσκολες περιοχές. Πέραν από την έλλειψη ηγετικών στοιχείων, οι εθνικιστικές οργανώσεις της περιοχής δεν είχαν κανένα συντονισμό μεταξύ τους, η δεξιά δεν είχε παρά μόνο μια εφημερίδα το «Φως» που και αυτό ήταν μετριοπαθές και έκλινε προς την κεντροδεξιά, ενώ δεν υπήρχε και καμία βάση για τη συγκρότηση φιλοδεξιών συνδικαλιστικών οργανώσεων, στο μέτρο που όσες οργανώσεις είχαν συγκροτηθεί είχαν προκύψει αυτοβούλως, ήταν μικρές και κατά βάση με απεργοσπαστικό ρόλο. Γενικότερα, η δεξιά στη Θεσσαλονίκη ήταν τελείως αποκομμένη από το Κέντρο και την ηγεσία των Λαϊκών.⁵²²⁹

Να σημειωθεί ότι στη Θεσσαλονίκη και στις επόμενες εκλογές η αριστερά και το αριστερό Κέντρο εξασφάλισε εξαιρετικά υψηλά ποσοστά. Έτσι, η ΕΔΑ που δημιουργήθηκε την 1η Αυγούστου 1951 από εαμογενείς δυνάμεις, (Ι. Πασαλίδης, Χατζήμπεης, Γρηγοριάδης, Μ. Κύρκος, Στ. Κρητικός,⁵²³⁰) στις εκλογές της 9 Σεπτεμβρίου 1951, έλαβε στην πόλη το 28,1%. Στην ίδια περιοχή η ΕΠΕΚ, των κεντρώων δυνάμεων που κατά βάση απείχαν από τις εκλογές του 1946 έλαβαν το 26,3%, δίνοντας μια συντριπτική πλειοψηφία στις δυνάμεις που απείχαν στις εκλογές του 1946.⁵²³¹

Στην Πιερία το ΗΠΕ 59,45%, το ΚΦ 24,8% και η ΕΠΕ 10,83%. Στο Λιτόχωρο που έλαβαν χώρα και τα γεγονότα της παραμονής των εκλογών, η ΗΠΕ πήρε το 50,9% και το ΚΦ 19,67%, γεγονός που έδειξε ότι το εκλογικό σώμα δεν επηρεάστηκε από αυτά, ώστε να ευνοηθούν οι δεξιές δυνάμεις. Να σημειωθεί ότι στην Κατερίνη δρούσε και μια από τις σημαντικότερες παρακρατικές συμμορίες (Κισσά Μπατζακ-Κυρ. Παπαδόπουλος).⁵²³²

Με βάση τα στοιχεία που δόθηκαν στις εφημερίδες, και παρά τα υψηλά ποσοστά των Φιλελευθέρων, στη Θεσσαλονίκη και την ύπαιθρο της σε 156 από 167 τμήματα οι εγγεγραμμένοι ήταν 123.966⁵²³³ και ψήφισαν 68.241, αποχή 46,8%. Να σημειωθεί ότι στις εκλογές του 1950, η Δημοκρατική Παράταξη, ο σχηματισμός που αφορούσε στις

⁵²²⁸ Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 15Α, υποφακ. 1, Συμφωνία της 27 Φεβρουαρίου 1946, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁵²²⁹ Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 69, υποφακ. 2, Έκθεση επί του Φρονήματος του λαού της Θεσσαλονίκης, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

⁵²³⁰ ΕΔΑ, Η Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ, Αθήνα 1956, τευχ. 3, σ. 5.

⁵²³¹ Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 9ης Σεπτεμβρίου 1951, σπ.

⁵²³² ΚΚΕ (εσωτ). Επίσημα Κείμενα τομ. 5, σπ. σ. 439-444.

⁵²³³ Τα πρώτα στοιχεία που δόθηκαν στις εφημερίδες ήταν ότι σε 31 σε 168 τμήματα με 25.835 εγγεγραμμένους ψήφισαν 11.292, δηλαδή το 43,70%. Καθημερινή 2 Απριλίου 1946.

συνεργαζόμενες δυνάμεις με το ΕΑΜ στην αποχή του 1946, βγήκε στη Θεσσαλονίκη πρώτη δύναμη με 31,8% και μαζί με το ΕΠΕΚ τον άλλο κεντρώο σχηματισμό της αποχής του 1946, έφτασαν στο 49,7%.⁵²³⁴

Στο Κιλκίς, με 100.464 καταγεγραμμένο πληθυσμό και 5 έδρες⁵²³⁵ ψήφισαν ακόμη λιγότεροι από το μικρότερο ποσοστό σε πανελλαδικό επίπεδο, με συμμετοχή που έφτασε το 10,12%, και 10.133 ψήφους. Αν αφαιρεθεί και το 1.65% των άκυρων, ψήφισαν μόνο το 8,47% του φερόμενου πληθυσμού. Η ΗΠΕ με 6.755 ψήφους πήρε 67.78% (Λαϊκό Κόμμα 2, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 2), όπου και βάσει των αποτελεσμάτων φάνηκε ότι ο Γονατάς έδωσε σημαντική ώθηση στο συνασπισμό,⁵²³⁶ ενώ στο μοναρχικό κόσμο αθροίζονται και οι 844 ψήφοι (8,47%) του ΕΚΕ.⁵²³⁷ Στην περίπτωση του Κιλκίς η ΕΠΕ με 577 ψήφους πήρε μόνο το 5,79% ενώ το ΚΦ με 1.790 εξασφάλισε το 17,96%, και ένα βουλευτή, γεγονός που δείχνει ότι υπέστη σημαντική συρρίκνωση το Κέντρο σε σχέση με το προπολεμικό του ποσοστό που πιθανόν να οφείλεται στο κόμμα του Γονατά. Η αποχή στο Κιλκίς έφτασε στο 56,2%,⁵²³⁸ (εγγεγραμμένοι 23.391 ψήφισαν 10.133).⁵²³⁹

Στη Χαλκιδική η συμμετοχή ήταν σαφώς πιο αυξημένη. Σε 82.361 πληθυσμό και 4 αναλογούντες βουλευτές⁵²⁴⁰, ψήφισαν 14.227, δηλαδή η συμμετοχή ήταν στο 17.27% των 82.361 φερόμενων ως κατοίκων, αναλογία πάνω από το μέσο όρο πάνελλαδικά. Και εδώ τα άκυρα άγγιξαν το 1.20%. Η ΗΠΕ με 9.112 πήρε το 64.83% (Λαϊκό Κόμμα 2, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 1), και το ΕΚΕ 6.755 και 8,39%. Η ΕΠΕ 1.672 και 11,90% ενώ το ΚΦ 2.092 και 14,88%. Τα τελικά αποτελέσματα που δόθηκαν στη δημοσιότητα ήταν ότι επί 44 τμημάτων, και 22.412 εγγεγραμμένους ψήφισαν 14.227, ήτοι το 63,47%.⁵²⁴¹

⁵²³⁴ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 5ης Μαρτίου 1950, σπ.

⁵²³⁵ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

⁵²³⁶ Εξέλεξε 2 βουλευτές και μάλιστα στις υψηλότερες θέσεις, Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, σπ.

⁵²³⁷ Η διαπίστωση ότι η ΗΠΕ είχε αποσπάσει ένα σημαντικό τμήμα Βενιζελικών ψηφοφόρων είχε επιβεβαιωθεί και από τον τοπικό πολιτευτή των Λαϊκών Κ. Βασιλάκη, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 9. 1, Κ. Βασιλάκης προς Τσαλδάρη, 30 Ιουλίου 1945, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁵²³⁸ Να σημειωθεί ότι το Κιλκίς είχε υποστεί σημαντικές καταστροφές από τους Γερμανούς. Μόνο στις 25 Οκτωβρίου 1941 κυκλώθηκαν τα χωριά Κλειστό, Κυδωνιά και Αμπελόφυλλο τα σπίτια κατακάηκαν και 96 άνδρες εκτελέστηκαν.

⁵²³⁹ Τα αρχικά στοιχεία ανέφεραν ακόμη μεγαλύτερη αποχή σε 9 στα 34 εγγεγραμμένοι 6.383 ψήφισαν 2190, ποσοστό 34,30%, Βήμα 3 Απριλίου 1946.

⁵²⁴⁰ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

⁵²⁴¹ Στην περίπτωση της Χαλκιδικής τα αρχικά στοιχεία έδιναν ακόμη μεγαλύτερη συμμετοχή (επί 21 σε 44 τμήματα και 10569 εγγεγραμμένους ψήφισαν 7038, ήτοι το 66,59%. Καθημερινή 2 Απριλίου 1946.

Στο νομό Πέλλης, σε πληθυσμό 122.828 κατοίκων και 6 αναλογούσες έδρες⁵²⁴² ψήφισαν οι 16.286 (13.26%) ενώ τα άκυρα υπερέβησαν το 2%- (319). Η ΗΠΕ με 9.015 απέσπασε το 56.57% (Λαϊκό Κόμμα 2, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 2,) το ΕΚΕ 1.180, ήτοι το 1,32%. Και εδώ ήταν καταφανέστατη μια ισοδυναμία Λαϊκών και Γονατά σε επίπεδο σταυροδότησης. Η ΕΠΕ πήρε 1951 ψήφους και 12,24% (Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων 1 βουλευτή), ενώ το ΚΦ είχε ισχυρότατη παρουσία της τάξης του 29,87%, (4761 ψήφοι και 2 έδρες).⁵²⁴³ Και στην περίπτωση αυτή τα συνολικά ποσοστά συμμετοχής ήταν κάτω του 50% (σε 64 τμήματα και 34.361 εγγεγραμμένους ψήφισαν 16.215, δηλαδή το 47,27%).

Στη Φλώρινα σε πληθυσμό 153.317 και 7 αναλογούσες έδρες⁵²⁴⁴ ψήφισε επίσης ένα εξαιρετικά μικρό ποσοστό του πληθυσμού, 16.138 (10.53%) ενώ εξίσου υπερβολικός ήταν και ο αριθμός των άκυρων το 3.17% (511). Η ΗΠΕ με 7.685 πήρε από τα μικρότερα ποσοστά της πανελλαδικά, δηλαδή 49,18% (Λαϊκό Κόμμα 3, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 1 βουλευτή),⁵²⁴⁵ ενώ ΕΠΕ με 3.710 και 23,74% (Ανεξάρτητοι 1 βουλευτή), ενώ το ΚΦ 4.098 με 26,22% και δύο βουλευτές. Με άλλα λόγια ο νομός Φλωρίνης ήταν από τις λίγες περιοχές της χώρας όπου πλειοψήφησαν οι κεντρώες δυνάμεις.⁵²⁴⁶

Στην ίδια τη Φλώρινα και την επαρχία της σχεδόν ισοψηφία μεταξύ ΗΠΕ 32,84%, ΕΠΕ 31,22% και ΚΦ 30,50%. Αντίθετα στην επαρχία Καστοριάς, η ΗΠΕ είχε την απόλυτη παρουσία με 65,76% ενώ η ΚΦ το 19.11%.⁵²⁴⁷ Η αποχή στο νομό ήταν από τις υψηλότερες στην χώρα, αν και μετά την αρχική ανακοίνωση για αποτελέσματα σε 35 επί 99 τμημάτων και 11.698 εγγεγραμμένους όπου ψήφισαν 4.267, δηλαδή ποσοστό συμμετοχής 36,47%, δεν υπήρξε καμιά άλλη καταχώριση αποτελεσμάτων στις εφημερίδες, πέραν μιας αόριστης ανακοίνωσης της τοπικής νομαρχίας ότι τα

⁵²⁴² ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

⁵²⁴³ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, σπ.

⁵²⁴⁴ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

⁵²⁴⁵ Στην περίπτωση της Φλώρινας υπήρχε η ιδιομορφία ότι υπήρχε ισχυρό σλαβόφωνο στοιχείο (σε 92886 πληθυσμό οι δεξιοί της περιοχής υπολόγιζαν ότι οι σλαβόφωνοι ήταν 35818) το οποίο δεν είχε ιδιαίτερες σχέσεις με τους Λαϊκούς. Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 69, υποφακ. 6, Καταστάσεις Πληθυσμός και συνείδηση κοινοτήτων νομών Φλωρίνης, Καστοριάς, Κοζάνης, Πέλλας, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

⁵²⁴⁶ Να σημειωθεί ότι η περιοχή είχε υποστεί σημαντικές καταστροφές από τους Γερμανούς στην κατοχή. Ιδιαίτερα στο χωριό Μεσόβουνο Πτολεμαΐδας εκτέλεσαν στις 24 Οκτωβρίου 1941 165 άνδρες.

⁵²⁴⁷ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, σπ.

ποσοστά των εγγεγραμμένων ήταν εσφαλμένα.⁵²⁴⁸ Να σημειωθεί ότι, όπως και στο νομό Φλωρίνης, στην περιοχή οι κομμουνιστές υπολογίζονταν από τις τοπική νομαρχία, πριν από τις εκλογές, στο 20% του πληθυσμού.⁵²⁴⁹

Τα περιορισμένα επίπεδα συμμετοχής στις εκλογές οφείλονταν στην ισχυρή παρουσία της σλαβομακεδονικής μειονότητας στην περιοχή που επηρεαζόταν από το ΚΚΕ⁵²⁵⁰ αλλά και την ύπαρξη ισχυρών οργανώσεων του ΕΑΜ στην περιοχή. Η Νομαρχία Φλωρίνης υπολόγιζε το ποσοστό των ελληνόφωνων κομμουνιστών στον πληθυσμό σε 30% περίπου, πιθανότατα 25000 σε ένα σύνολο 92886 κατοίκων του νομού.⁵²⁵¹

Εξαιτίας, μάλιστα, της μεγάλης πληθυσμιακής παρουσίας των σλαβόφωνων στην περιοχή, (30244 στους 92886 τους υπολόγιζε η τοπική Νομαρχία), από τα αστικά κόμματα της χώρας έγινε απόπειρα να συγκροτηθεί ενιαίο ψηφοδέλτιο ώστε να αποκλειστεί πιθανή εκπροσώπηση σλαβόφωνων. Έτσι, στις 10 Μαρτίου 1946, ο Φ. Δραγούμης, τηλεγράφησε στον Θ. Χαβίνη των Φιλελευθέρων και του ζήτησε τη συγκρότηση κοινού ψηφοδελτίου για Καστοριά, Φλώρινα και Πέλλα.⁵²⁵² Το σχέδιο ματαιώθηκε λόγω της διαφωνίας στην αναλογία των υποψηφίων των συμβεβλημένων κομμάτων. Οι Βενιζέλος-Κανελλόπουλος θεώρησαν περιορισμένη τη συμμετοχή δικών τους εκπροσώπων στο υπό κατάρτιση ενιαίο ψηφοδέλτιο⁵²⁵³, ο Σοφούλης αρνήθηκε κάθε συνεργασία με τους Λαϊκούς⁵²⁵⁴ ενώ οι Λαϊκοί απέρριψαν τις προτάσεις της ΕΠΕ για ισοτιμία στους υποψηφίους.⁵²⁵⁵

Στις Σέρρες σε πληθυσμό 217.595 και 11 έδρες⁵²⁵⁶, ψήφισαν 30.623 (14.07%)-μαζί με 377 άκυρα (1,23%). Η ΗΠΕ πήρε 19.175—63.40%

⁵²⁴⁸ Βραδυνή 6 Απριλίου 1946.

⁵²⁴⁹ Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 69, υποφακ. 6, Καταστάσεις Πληθυσμός και συνείδηση κοινοτήτων νομών Φλωρίνης, Καστοριάς, Κοζάνης, Πέλλας. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

⁵²⁵⁰ Για το θέμα των σχέσεων ΚΚΕ και Σλαβομακεδονικής μειονότητας στη δυτική Μακεδονία βλ. Μ. Λυμπεράτος, ΚΚΕ και Σλαβομακεδονική Μειονότητα στην Κατεχόμενη Δυτική Μακεδονία, οπ. σ. 95-108.

⁵²⁵¹ Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη, φακ. 69, υποφακ. 6, Καταστάσεις Πληθυσμός και Συνείδηση κοινοτήτων νομών Φλωρίνης, Καστοριάς, Κοζάνης, Πέλλας. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

⁵²⁵² Στις 11 Μαρτίου έστειλε ανάλογο τηλεγράφημα και στη ΔΕ των Λαϊκών, όπως και ο Στ. Γονατάς. Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 70.1, υποφακ. 1, 2, 3 και 4, Φίλιππος Δραγούμης προς Θ. Χαβίνη, 10 μαρτίου 1946, Φ. Δραγούμης προς Επιτροπή Λαϊκού Κόμματος Φλωρίνης 11 Μαρτίου 1946, Στ. Γονατάς προς Φ. Δραγούμη 16 Μαρτίου 1946 και Φ. Δραγούμης προς Στ. Γονατά προς ΔΕ Λαϊκών 16 Μαρτίου 1946, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

⁵²⁵³ Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 70.1, Βενιζέλος-Κανελλόπουλος προς Γ. Μόδη, Φλώρινα, 10 Μαρτίου 1946, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

⁵²⁵⁴ Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 70.1, Δραγούμης προς ΔΕ Λαϊκών 18 Μαρτίου 1946, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

⁵²⁵⁵ Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 70.1, Α. Νταλίπης προς Φ. Δραγούμη, 15 Μαρτίου 1946, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

⁵²⁵⁶ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, οπ.

(Λαϊκό Κόμμα 6, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 1 βουλευτές), και το ΕΚΕ 1.582, δηλαδή το 5,23%. Η ΕΠΕ 2.068, το 6,84% (Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων 1 βουλευτή), ενώ το ΚΦ πήρε 7.421 και 24,53%, εκλέγοντας 3 βουλευτές. Μέσα στις ίδιες τις Σέρρες η ΗΠΕ πήρε το 50,82% και ΚΦ 38,31% αλλά με τα γύρω χωριά ο συσχετισμός μεταβλήθηκε με 61,85% για την ΗΠΕ και 29,11% για το ΚΦ. Σε ακόμη πιο απομακρυσμένα χωριά η ΗΠΕ πήρε το 51,96% αλλά το ΕΚΕ του Ζέρβα που είχε πολύ μικρή παρουσία στα αστικά κέντρα εξασφάλισε μέχρι και 25,30%.⁵²⁵⁷

Όσον αφορά στα ποσοστά αποχής τα τελικά αποτελέσματα που δόθηκαν στις εφημερίδες ήταν ότι στο νομό οι εγγεγραμμένοι ήταν 49.281 και ψήφισαν 30.579, δηλαδή η συμμετοχή ήταν της τάξης του 62,5%, ποσοστό που έδειξε ότι κατά πάσα πιθανότητα ένα τμήμα των εαμικών επιρροών ψήφισε τους Φιλελευθέρους. Να σημειωθεί ότι με βάση εκτιμήσεις τοπικών παραγόντων των Λαϊκών το ΕΑΜ στην περιοχή διέθετε 15000 ψήφους και αν συμμετείχε στις εκλογές θα εξέλεγε 3 βουλευτές ενώ οι Λαϊκοί 4 με 25000.⁵²⁵⁸

Είναι πάντως χαρακτηριστικό ότι στη Δυτική Μακεδονία είχε αναπτυχθεί ένα από τα ισχυρότερα αντάρτικα της χώρας. Οι επιτυχίες του ΕΛΑΣ στη μάχη του Φαρδύκαμπου της Σιάτιστας και η απελευθέρωση των Γρεβενών το Μάρτιο του 1943 αποτέλεσε μια από τις πιο σημαντικές σελίδες της αντίστασης κατά του κατακτητή. Να σημειωθεί επίσης ότι στη Δυτική Μακεδονία και παρά το γεγονός ότι αποτέλεσε το πεδίο της εμφύλιας σύγκρουσης στη οδυνηρότερη τελευταία φάση του, στις εκλογές του 1950 η επιρροή της δεξιάς συρρικνώθηκε ακόμη περισσότερο.⁵²⁵⁹

Από τα νησιά του Αιγαίου, στις Κυκλάδες, σε ένα σύνολο 158.524 κατοίκων και 8 εδρών⁵²⁶⁰ ψήφισαν 26.571 (16.76%) με 374 (1.41) άκυρα. Η ΗΠΕ με 18.999 πήρε το 72.52% (Λαϊκό Κόμμα 5 και Ανεξάρτητοι 1). Η ΕΠΕ πήρε 7.198 ψήφους, δηλαδή το υπερβολικό 27,48% (Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων 1, Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα 1) ενώ το ΚΦ δεν είχε καθόλου παρουσία, γεγονός που εξηγεί το ποσοστό αυτό. Και στην περίπτωση των Κυκλάδων, με βάση τα στοιχεία που διέθεταν από το υπουργείο Εσωτερικών οι εφημερίδες, η αποχή ξεπέρασε το 50%. Σε 50.001

⁵²⁵⁷ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, σπ.

⁵²⁵⁸ Στο Σοφούλη και το Βενιζέλο αναλογούσαν οι μισοί ψήφοι του ΕΑΜ κατά του υπολογισμού, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 15Α, υποφ. 1, Πέτρου Ιακώβου Σέρρες προς ΔΕ των Λαϊκών, Τόρνα Κ. Καραμανλή.

⁵²⁵⁹ Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 5ης Μαρτίου 1950, σπ. τομ. Β.

⁵²⁶⁰ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

εγγεγραμμένους ψήφισαν 22.341, δηλαδή η συμμετοχή κυμάνθηκε στο 49%.⁵²⁶¹

Στη Λέσβο, σε πληθυσμό 169.548 και 8 αναλογούσες έδρες,⁵²⁶² ψήφισε ένα εξαιρετικά μικρό ποσοστό του πληθυσμού, ήτοι το 10.72% και 18.174 με 228 (1.41%) άκυρα. Δηλαδή τους 8 βουλευτές του νησιού εξέλεξε το 9,31% του πληθυσμού. Η ΗΠΕ με 9.748 έλαβε το 54,32% (Λαϊκό Κόμμα 4, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 1), η ΕΠΕ 6.598, το 36,77% (Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα 3 βουλευτές), και το ΚΦ 1.600-8,91%. Είναι χαρακτηριστική η υψηλή δύναμη του Παπανδρέου που διετέλεσε και νομάρχης στην περιοχή στην αρχή της πολιτικής του σταδιοδρομίας. Να σημειωθεί ότι στην επαρχία Μηθύμνης η ΕΠΕ 51,10% και το ΚΦ 10,80. και στο Δήμο Μυτιλήνης η ΕΠΕ 45,71% και το ΚΦ 8,67%.

Όμως παρά το γεγονός ότι φαινόταν να υπερισχύουν οι Κεντρώοι στις ημιάστικές περιοχές, στα χωριά του δήμου υπήρχε ισχυρότατη πλειοψηφία της ΗΠΕ με αποτέλεσμα να υπερισχύσει με 48,80% στο σύνολο της επαρχίας. Επιπλέον, το μικρό ποσοστό του ΚΦ σε ένα κατά κύριο λόγο δημοκρατικό νησί έδειξε ότι οι Φιλελεύθεροι δεν μπόρεσαν να επιτύχουν τη διαρροή ψηφοφόρων της αποχής. Το νησί αυτό με ισχυρή αριστερή παράδοση έδωσε και ένα από τα υψηλότερα ποσοστά αποχής. Με βάση τα πρώτα στοιχεία σε 79 από τα 103 τμήματα και εγγεγραμμένους 48.116 ψήφισαν 16.483, δηλαδή η συμμετοχή ήταν 34,25%. Με βάση τα τελικά αποτελέσματα και σε σύνολο 60.791 εγγεγραμμένων) ψήφισαν 18.173 29,9%. Το υπουργείο διόρθωσε τον αριθμό των εγγεγραμμένων μειώνοντας τους σε 60.023 και έτσι το ποσοστό που δόθηκε στις εφημερίδες ξεπέρασε το 30% (30,27%).⁵²⁶³

Στη Σάμο με εξίσου ιστορικά ισχυρή παρουσία δημοκρατικών σε σύνολο πληθυσμού 77.484 και 4 αναλογουσών εδρών⁵²⁶⁴, ψήφισαν 8.755 ήτοι το 11.30%, με 104 άκυρα (1.19%). Η ΗΠΕ πήρε 5.460 ψήφους και 63,11% (Λαϊκό Κόμμα 3), ενώ η ΕΠΕ 371 και 4,29%. Αντιθέτως λόγω της εντοπιότητας του Σοφούλη⁵²⁶⁵ το ΚΦ απέσπασε 2.820, το 32,60%, και έναν βουλευτή. Στη Χίο σε 83.202 πληθυσμό και 4 έδρες⁵²⁶⁶ ψήφισαν 10.932 (13.14%). Η ΗΠΕ πήρε 6.847, ήτοι το 63,21% (Λαϊκό Κόμμα 2, Κόμμα

⁵²⁶¹ Καθημερινή 3 Απριλίου 1946.

⁵²⁶² ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

⁵²⁶³ Καθημερινά Νέα 5 Απριλίου 1946.

⁵²⁶⁴ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

⁵²⁶⁵ Στη Σάμο ο Σοφούλης εξασφάλισε και στις προεκλογικές αναμετρήσεις ένα εξαιρετικά υψηλό ποσοστό, βλ. προηγούμενο κεφάλαιο.

⁵²⁶⁶ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

Εθνικών Φιλελευθέρων 1),⁵²⁶⁷ ενώ η ΕΠΕ 2.064 και 19,06% (Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων 1, Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα 1). Το ΚΦ 1610 και 14,86%, και εξέλεξε έναν βουλευτή.⁵²⁶⁸

Στη Σάμο τα αποτελέσματα του υπουργείου Εσωτερικών ήταν ότι σε σύνολο 29.134 εγγεγραμμένων ψήφισαν 8.435, δηλαδή το 28,95%.⁵²⁶⁹ Στη Χίο με βάση τα στοιχεία που δημοσιεύτηκαν στις εφημερίδες σε 48 επί 52 τμημάτων οι εγγεγραμμένοι ήταν 23.511 και ψήφισαν 10.549, δηλαδή το ποσοστό της συμμετοχής έφτασε στο 44,85%.⁵²⁷⁰

Στην Κρήτη, τα Χανιά, σε 123.964 πληθυσμό και 6 έδρες⁵²⁷¹ ψήφισαν 13.745 (10,58%). Η ΗΠΕ πήρε 1.440 με 10,53% και δεν εξέλεξε κανένα βουλευτή ενώ η ΕΠΕ με 9.060 ψήφους, το 66,6% (Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων 5 βουλευτές). Το ΚΦ 3.173 και 23,21%, με μια έδρα. Συνολικά τα Χανιά έδωσαν 89% στα κεντρώα κόμματα, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό απέσπασε ο Βενιζέλος λόγω ονόματος. Και εδώ η αποχή κυμάνθηκε σε υψηλά επίπεδα. Με βάση τα αρχικά στοιχεία των εφημερίδων σε 38 από τα 63 τμήματα της περιοχής με 17.639 εγγεγραμμένους ψήφισαν 7.002, ήτοι το 39,7%.⁵²⁷² Το ποσοστό αυτό επιβεβαιώθηκε και με τα τελικά αποτελέσματα όπου με 38.149 εγγεγραμμένους ψήφισαν 13.745, δηλαδή η συμμετοχή δεν ξεπέρασε το 36%.⁵²⁷³

Μάλιστα για να διασκεδαστούν οι εντυπώσεις το υπουργείο Εσωτερικών με νέα ανακοίνωση του μείωσε τον αριθμό των εγγεγραμμένων σε 30.230 και έτσι η συμμετοχή αυξήθηκε στο 45,46%.⁵²⁷⁴ Να σημειωθεί ότι ειδικά στο νομό Χανίων, πολιτευτές των Λαϊκών μιλούσαν για ανύπαρκτες

⁵²⁶⁷ Να σημειωθεί ότι παρά τα υψηλά αυτά ποσοστά, η ΗΠΕ και το Λαϊκό Κόμμα δεν ήταν ιδιαίτερα ευσταθείς παράταξης. Η Χίος ήταν μια από τις περιπτώσεις όπου μετεκλογικά η τοπική οργάνωση των λαϊκών σχεδόν διαλύθηκε, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 17, υποφακ. 1, Ι. Ζολώτας 25 Νοεμβρίου 1946, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

⁵²⁶⁸ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, σπ.

⁵²⁶⁹ Να σημειωθεί ότι η Σάμος είχε ένα από τα ισχυρότερα αντάρτικα των νησιών του Αιγαίου. Στις 29 Αυγούστου 1943 ο ΕΛΑΣ κατέφερε σημαντικά πλήγματα κατά των Ιταλών.

⁵²⁷⁰ Καθημερινή και Ριζοσπάστης 5-6 Απριλίου 1946.

⁵²⁷¹ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

⁵²⁷² Καθημερινή 2 Απριλίου 1946.

⁵²⁷³ Σύμφωνα με έκθεση τοπικών οργανώσεων των Λαϊκών των Χανίων, εξαιτίας της τρομοκρατίας του ΚΚΕ η αποχή ήταν πάνω από 50%, Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 17, υποφακ. 1γ, Χανιά, Λαϊκό Κόμμα, Έκθεση υποψηφίου Γρ. Παπαδοπέτρου 7 Απριλίου 1946, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

⁵²⁷⁴ Ήταν από τις περιπτώσεις όπου η διόρθωση του αριθμού των εγγεγραμμένων ήταν σωστή γιατί τα επίπεδα συμμετοχής που έδωσε η αρχική αναλογία δεν υπήρχε αμφιβολία ότι ήταν εξαιρετικά μικρά. Βεβαίως η Ελεύθερη Ελλάδα διαμαρτυρήθηκε σφόδρα για τις «αλχημείες» του υπουργείου, Ελεύθερη Ελλάδα, 5 Απριλίου 1946.

δεξιές οργανώσεις με απουσία κάθε αισθήματος ότι θα μπορούσαν να παίξουν κάποιο σημαντικό πολιτικό ρόλο στην περιοχή.⁵²⁷⁵

Στο Ηράκλειο με 169.668 πληθυσμό και 8 έδρες⁵²⁷⁶, ψήφισαν 26.809 (15.80%). Η ΗΠΕ πήρε 5.088 και 19.04% (Λαϊκό Κόμμα 2),⁵²⁷⁷ ενώ η ΕΠΕ 18281, το 68,41% (Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων 6). Το ΚΦ δεν κατήλθε καθόλου, αν και υπήρξαν ανεξάρτητοι προερχόμενοι από τους Φιλελευθέρους, που απέσπασαν 3.273, ήτοι το 12,25%, και μια έδρα. Να σημειωθεί ότι στους δήμους-επαρχίες Πεδιάδος και Τεμένους οι ανεξάρτητοι αυτοί Βενιζελικοί είχαν το 28,56% και 16,45% αντίστοιχα. Όσον αφορά στην αποχή, την επόμενη των εκλογών σε 39 επί 87 τμημάτων με 16.879 εγγεγραμμένους το υπουργείο έδωσε 8.175 ψηφίσαντες, δηλαδή το 48,43%. Τα τελικά στοιχεία επιβεβαίωσαν τον αριθμό αφού επί 46.508 εγγεγραμμένων ψήφισαν 26.805, δηλαδή το 57,63%. Να σημειωθεί ότι και εδώ το υπουργείο διόρθωσε τον τελικό αριθμό και μείωσε τους εγγεγραμμένους σε 44.630 ανεβάζοντας το ποσοστό συμμετοχής στο «εντυπωσιακό» 60%.⁵²⁷⁸

Στο νομό Λασιθίου σε 73.903 καταγεγραμμένο πληθυσμό και 3 έδρες⁵²⁷⁹, ψήφισαν 11.067 (14.96%). Η ΗΠΕ με 2.364 πήρε το 21,59% (Λαϊκό Κόμμα 1 βουλευτή), ενώ η ΕΠΕ με 5.990, το 54,45% (Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων 2). Και εδώ το επίσημο ΚΦ δεν κατήλθε. Ωστόσο, οι Ανεξάρτητοι κεντρώοι απέσπασαν 2.647 ψήφους, ήτοι το 24,06%. Ο ανεξάρτητος δημοκρατικός Συνδυασμός (Καταπόδης Μιχαήλ και Χλουβεράκης Μιχαήλ) στην επαρχία της Σητείας έφτασε στο 49.6% και ήταν πρώτος. Η ΗΠΕ είχε εκεί μόνο το 3,59%.⁵²⁸⁰ Στην Ιεράπετρα η ΕΠΕ του Βενιζέλου συγκέντρωσε το 92,34%. Στο νομό ψήφισαν 11.064 σε 25.527 εγγεγραμμένους, ποσοστό 43,34%. Το υπουργείο προέβη και εδώ σε διόρθωση του αριθμού των εγγεγραμμένων και τους μείωσε σε 20.500 και

⁵²⁷⁵ Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 15Β, υποφακ. 2, Σημείωμα της εν Χανίοις εκλογοκομματικής καταστάσεως υπό του Γ. Παπαδοπέτρου, ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁵²⁷⁶ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

⁵²⁷⁷ Όπως σημείωναν παράγοντες των Λαϊκών της περιοχής στο Ηράκλειο απουσίαζαν παντελώς στελέχη της δεξιάς με κάποιες ικανότητες. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 17, υποφακ. 1, Γ. Σουλτάτος, Ηράκλειο προς Τσαλδάρη, 10 Ιανουαρίου 1946, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁵²⁷⁸ Ελεύθερη Ελλάδα 6 Απριλίου 1946.

⁵²⁷⁹ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946, σπ.

⁵²⁸⁰ Χαρακτηριστικό της ιδιομορφίας σε επίπεδο εκλογικής συμπεριφοράς στην περιοχή ήταν ότι κατά τόπους αύξαναν ή μειώνονταν αισθητά τα ποσοστά αποχής. Για αυτό τα αρχικά αποτελέσματα που είχαν δώσει οι εφημερίδες έδιναν για 44 τμήματα του νομού και 13.922 εγγεγραμμένους ψηφίσαντες 10837, δηλαδή ποσοστό συμμετοχής 77.84%, που μειώθηκε στο 50% όταν τα ποσοστά συνολικοποιήθηκαν. Καθημερινή 2 και 6 Απριλίου 1946.

έτσι το ποσοστό συμμετοχής ξεπέρασε το ψυχολογικό φράγμα του 50% (53,95%).⁵²⁸¹

Στο νομό Ρεθύμνης με πληθυσμό 78.397 και 4 έδρες,⁵²⁸² ψήφισαν 13.324 (16,99%). Η ΗΠΕ πήρε 2.714, το 20,44% (Λαϊκό Κόμμα 1 βουλευτή), και η ΕΠΕ 8.724, το 65,70% (Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων 3). Το ΚΦ 1.840 απέσπασε το 13,86%.⁵²⁸³ Η συμμετοχή στο νομό ήταν τηρουμένων των αναλογιών υψηλή αφού από τα πρώτα στοιχεία (10 επί 45 τμημάτων εγγεγραμμένοι 4.401 και ψηφίσαντες 2.729 ποσοστό συμμετοχής 62%) μέχρι και τα τελικά σε καμία από τις ανακοινώσεις του υπουργείου η συμμετοχή δεν έπεσε κάτω του 60%. Σύμφωνα με τα τελικά αποτελέσματα στο νομό σε εγγεγραμμένους 21.575 ψήφισαν 13.322, δηλαδή ποσοστό συμμετοχής 61,74%.⁵²⁸⁴

Στη Θράκη, στο νομό Έβρου με 153.361 πληθυσμό και 8 έδρες⁵²⁸⁵, ψήφισαν 21.882 (14,27%) ενώ 315 (1,44%) ήταν άκυρα. Η ΗΠΕ με 13.221 πήρε το 61,30% (Λαϊκό Κόμμα 4, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 1), ενώ η ΕΠΕ 3.675, το 17,04% (Κόμμα Βενιζελικών Φιλελευθέρων 1, Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα 1 βουλευτή). Το ΚΦ με 4.621 ψήφους πήρε το 21,43%, και εξέλεξε 2 βουλευτές.

Ο Έβρος ήταν μια περιοχή με πολλές διαφοροποιήσεις κατά τόπους.⁵²⁸⁶ Ενώ στην Αλεξανδρούπολη η ΗΠΕ είχε 41,40% και το ΚΦ 27,46% και το ΕΠΕ 28,9% στην επαρχία Σουφλίου η ΗΠΕ έφτανε στο 64% και Διδυμοτείχου στο 63,33% ενώ στην Ορεστιάδα στο 65,31%. Με βάση τα στοιχεία που δόθηκαν στις εφημερίδες από το υπουργείο Εσωτερικών σε 53 επί 75 τμημάτων και 24.943 εγγεγραμμένων ψήφισαν 14.020, δηλαδή το 56,20%. Στα τελικά αποτελέσματα με εγγεγραμμένους 38.696 ψήφισαν 20.627, δηλαδή η αποχή ήταν 48%.⁵²⁸⁷

Στο νομό Ροδόπης με 199.888 πληθυσμό και 10 αναλογούσες έδρες⁵²⁸⁸ ψήφισαν 34.303 το 17,16%. Η ΗΠΕ πήρε 14.326 ψήφους, το 42,07% (Λαϊκό Κόμμα 4), ενώ η ΕΠΕ 4877, το 14,32% (Κόμμα

⁵²⁸¹ Καθημερινή 5 Απριλίου 1946.

⁵²⁸² ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946. σπ.

⁵²⁸³ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946. σπ.

⁵²⁸⁴ Ελευθερία 5 Απριλίου 1946.

⁵²⁸⁵ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946. σπ.

⁵²⁸⁶ Να σημειωθεί ότι ο νομός Έβρου στις 28 Αυγούστου-4 Σεπτεμβρίου 1944 απελευθερώθηκε από το 81 Σύνταγμα του ΕΛΑΣ με τη συνδρομή λαϊκών κινητοποιήσεων που υποχρέωσαν τις γερμανικές φρουρές να παραδοθούν. ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα, τομ.5. 1940-1945. σπ. 325.

⁵²⁸⁷ Καθημερινή 6 Απριλίου 1946.

⁵²⁸⁸ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946. σπ.

Βενιζελικών Φιλελευθέρων 1, Ανεξάρτητοι 2). Το ΚΦ 11.035, ήτοι το 32,41% και 3 βουλευτές. Ιδιαίτερη παρουσία είχε η Ένωση Αγροτικών Κομμάτων με 3.815 ψήφους και 11,20%, η οποία μάλιστα εξέλεξε και έναν βουλευτή (μουσουλμάνος).

Να σημειωθεί ότι ενώ οι Λαϊκοί δεν εξέλεξαν κανένα από τους μουσουλμάνους υποψηφίους τους, (ο ανώτερος πήρε το 21,15% των ψήφων της παράταξης) ο δεύτερος της Εθνικής Πολιτικής Ενώσεως ήταν μουσουλμάνος και πήρε το 45,77 % της παράταξης. Οι δύο από τους 3 Φιλελεύθερους ήταν μουσουλμάνοι με 65.75% και 58.82% με διπλάσιους ψήφους από αυτούς των υποψηφίων των Λαϊκών.

Στην επαρχία Κομοτηνής το ΚΦ είχε το 46,50%, η ΕΠΕ το 17,1% και το ΗΠΕ το 34,41%. Στα μουσουλμανικά τμήματα το ΚΦ το 61,81%, η ΕΠΕ 10% και το ΗΠΕ 23,47. Στην Ξάνθη η ΗΠΕ 49,03 το ΕΠΕ 20,% και το ΚΦ 18,34% η Ένωση Αγροτικών Κομμάτων 11,07%.⁵²⁸⁹ Στα μουσουλμανικά η ΗΠΕ 36,70%, η ΕΠΕ 32,64%, το ΚΦ 7,25% και οι Αγροτικοί 22,85%⁵²⁹⁰

Να σημειωθεί ότι οι τουρκικές εφημερίδες ήταν ιδιαίτερα φιλικές προς την κυβέρνηση του Σοφούλη αφού κατάφερνε να ακολουθεί μια πολιτική φιλίας προς την Τουρκία.⁵²⁹¹ Ο τουρκικός τύπος ήταν γενικά κατά τον κομμουνιστών, που τους θεωρούσε ακραίους εθνικιστές, επικροτούσε την κίνηση του Βενιζέλου, Κανελλόπουλου, Παπανδρέου να συνεργαστούν με τους Λαϊκούς και κατέληγε ότι οι δημοκρατικοί θα ψήφιζαν τους Λαϊκούς από το φόβο του κομμουνισμού.⁵²⁹²

Ακόμη και επίσημες τουρκικές πηγές, όπως ο πρέσβης Ρ. Έσεφ δήλωναν ότι οι εκλογές αποτέλεσαν το βασικό λόγο βελτίωσης της πολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα.⁵²⁹³ Να σημειωθεί ότι οι τουρκικές εφημερίδες υιοθέτησαν απόλυτα την απόφαση των παρατηρητών ότι το ΚΚΕ πήρε το 9,7% των ψήφων γιατί θεωρούσαν το ΚΚΕ απειλή κατά της Τουρκίας με τα αιτήματα που διατύπωνε για ρύθμιση των ζητημάτων της ανατολικής Ρωμυλίας.⁵²⁹⁴

⁵²⁸⁹ Τα υψηλά ποσοστά των Λαϊκών στην Ξάνθη οφείλονταν κατά την επιτροπή των Λαϊκών της περιοχής στις υποσχέσεις προς το μουσουλμανικό στοιχείο ότι μια μελλοντική τους κυβέρνηση θα αντικαταστήσει το μουφτή και θα επιχορηγούσε τη μουσουλμανική κοινότητα της Ξάνθης. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 17, υποφακ. 1γ, Ξάνθη 5 Μαΐου 1946, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

⁵²⁹⁰ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, οπ.

⁵²⁹¹ Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2, Πολιτική Ελληνική Πρεσβεία Άγκυρας προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 13.881, 7 Μαρτίου 1946.

⁵²⁹² Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2, οπ., αρ. πρωτ. 13880, εφημερίδα Τζουμχουριέτ, 7 Μαρτίου 1946.

⁵²⁹³ Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 25.3, Πολιτική Ελληνική Πρεσβεία στην Άγκυρα προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 297, 15 Ιούνιος 1946

⁵²⁹⁴ Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 25.4, Πολιτική Ελληνική Πρεσβεία στην Άγκυρα προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 1346, εφημερίδες Τασβίρ, Μπατάν, 25 Απριλίου 1946.

Στον νομό η αποχή είχε το μικρότερο πανελλαδικό ποσοστό. Με βάση τα αρχικά στοιχεία του υπουργείου εσωτερικών επί 73 τμημάτων με 35.417 εγγεγραμμένους ψήφισαν 27.928, δηλαδή η συμμετοχή έφτασε το 78,85%. Με βάση τα τελικά συνολικά στοιχεία και τις διορθώσεις στους αριθμούς των εγγεγραμμένων στη Ροδόπη οι εγγεγραμμένοι έφτασαν στις 43.917 και ψήφισαν 34.285, δηλαδή η αποχή ήταν μόλις 23%.⁵²⁹⁵

Στη Δράμα με καταχωρημένο πληθυσμό 136.799 και 7 έδρες⁵²⁹⁶, ψήφισαν 19.764 (14.45%) ενώ 250 (1.25%) ήταν άκυρα. Η ΗΠΕ πήρε 11.940, το 61,19% (Λαϊκό Κόμμα 3, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 2), γεγονός που δείχνει την καθοριστική ενίσχυση από το Γονατά της παράταξης. Στην παραπάνω δύναμη πρέπει να προστεθεί και το ΕΚΕ με 816 ψήφους και 4,18%. Η ΕΠΕ με 3.050 πήρε το 15,63% (Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα 1) ενώ το ΚΦ 3.708, (19%), εξέλεξε και αυτό έναν βουλευτή.⁵²⁹⁷ Όπως και στη Ροδόπη έτσι και στη Δράμα η αποχή ήταν εξαιρετικά μικρή. Σε 55 επί 63 τμημάτων οι εφημερίδες τη δεύτερη μέρα μετά τις εκλογές έδιναν επί 23.187 εγγεγραμμένων 17.718 ψηφίσαντες, δηλαδή το 76,41%. Με τα συνολικά διορθωμένα στοιχεία σε 26.131 εγγεγραμμένους ψήφισαν 19.651, δηλαδή η συμμετοχή έφτασε το 75,20%.⁵²⁹⁸

Στον νομό Καβάλας σε πληθυσμό 135.134 και 6 αναλογούσες έδρες⁵²⁹⁹ ψήφισαν 20.532 (15.19%) ενώ τα άκυρα ήταν 301 (1.47%). Η ΗΠΕ με 10.861 ψήφους πήρε το 53, 69%, (Λαϊκό Κόμμα 3, Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων 1), ενώ το ΕΚΕ προσέδωσε στην μοναρχική παράταξη μια επιπλέον δύναμη 1.817 ψήφων και 8,89%. Το ΕΠΕ με 4.405 και 21,77% (Σοσιαλιστικό Δημοκρατικό Κόμμα 1 βουλευτής) και το ΚΦ με 3.148 ψήφους και 15,56%, έναν βουλευτή).⁵³⁰⁰ Η αποχή στα 66 τμήματα και σε 31.974 εγγεγραμμένους έφτασε στο 35% (ψήφισαν 20.511, ποσοστό συμμετοχής 64,14%)⁵³⁰¹.

Πρέπει να σημειωθεί ότι στις περιοχές με ισχυρό προσφυγικό στοιχείο, Καβάλα, Δράμα, Ξάνθη, Αλεξανδρούπολη, η δεξιά ενισχύεται, γεγονός που διαπιστώνεται και στις εκλογές του 1950, και μάλιστα ενώ η

⁵²⁹⁵ Καθημερινή 5 Απριλίου 1946.

⁵²⁹⁶ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946. σπ.

⁵²⁹⁷ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946. σπ.

⁵²⁹⁸ Καθημερινή 5 Απριλίου 1946.

⁵²⁹⁹ ΒΔ. Περί Ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης Εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31 Μαρτίου 1946. σπ.

⁵³⁰⁰ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946. σπ.

⁵³⁰¹ Ριζοσπάστης 6 Απριλίου 1946.

Δεξιά υφίσταται μια γενική πτώση.⁵³⁰² Πέρα από το γεγονός ότι σε πολλές από τις περιοχές αυτές Καβάλα, Δράμα, Ξάνθη, Αλεξανδρούπολη δρούσαν οι πιο δυναμικές παρακρατικές ομάδες, όπως ο Κων. Παπαδόπουλος στο Κιλκίς, Αν. Φωστερίδης (Τσαούς Αντόν) στη Δράμα, γενικά το αποτέλεσμα μιας ενίσχυσης της Δεξιάς, απηχούσε την προσχώρηση τμήματος εθνολογικών ομάδων όπως των Ποντίων στη Δεξιά (όλοι οι παραπάνω ήταν πόντιοι).⁵³⁰³ Στη διαπίστωση αυτή είχαν καταλήξει και εμπειρογνώμονες του ΚΚΕ ήδη από την κατοχική περίοδο.⁵³⁰⁴

⁵³⁰² Βλ. και Η. Νικολακόπουλος, οπ. σ. 168.

⁵³⁰³ Αθ. Χρυσόχου, Η Κατοχή στη Μακεδονία, τομ. 1 Θεσσαλονίκη 1949, σ. 74 κε.

⁵³⁰⁴ Το ΚΚΕ είχε εκτιμήσει ότι στις περιοχές αυτές η δύναμη των εθνικιστικών οργανώσεων οφειλόταν στην προσχώρηση του τουρκόφωνου ποντιακού στοιχείου, ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα, τομ. 5, οπ. σ. 439-444.

Κεφάλαιο 20

Το πρόβλημα της Αποχής και οι πολιτικές συνέπειες του εκλογικού αποτελέσματος (Συμπεράσματα)

Όπως εξελίχθηκε η όλη διαδικασία και με βάση τα αποτελέσματα που έδωσε, το μόνο που θα μπορούσε να αποτελέσει δύναμη ανάσχεσης στα σχέδια μιας εξέλιξης προς την επιβολή εμφυλιοπολεμικών δομών στο κράτος μετά το συσχετισμό που διαμορφώθηκε στις εκλογές ήταν, αν σε αυτές καταγραφόταν, έστω με τη μορφή της αποχής, μια ευπρόσωπη παρουσία της αριστεράς, γεγονός που θεωρητικά θα μπορούσε να περιορίσει τις εξάρσεις του ακραίου αντικομμουνισμού, τις οποίες αναγκαστικά υποδαύλιζε το εκλογικό αποτέλεσμα.

Το ερώτημα σε σχέση με το ποσοστό της αποχής ήταν αποφασιστικής σημασίας, δεδομένου ότι θα έδινε το μέτρο της αντιπροσωπευτικότητας αυτών των εκλογών και θα κατεδείκνυε σε ποιο βαθμό ο συσχετισμός δυνάμεων που προέκυψε από τις εκλογές ήταν πραγματικός ή αφορούσε απλά μια καταγραφή δύναμης στο εσωτερικό του παραδοσιακού πολιτικού κόσμου. Ο προσδιορισμός, επομένως, του ποσοστού αυτού αποτελούσε μείζονος σημασίας θέμα γιατί θα βοηθούσε στη διαγραφή του πραγματικού χάρτη πολιτικής ισχύος στην Ελλάδα αλλά και θα παρήγαγε επιχειρήματα υπέρ ή κατά των μετριοπαθών πολιτικών λύσεων. Δεν είναι τυχαίο ότι επειδή καταρχήν διεφάνη ότι το ποσοστό της αποχής ήταν ιδιαζόντως υψηλό, όχι μόνο δεν υπήρχαν εξάρσεις και επινίκια⁵³⁰⁵ με τη μορφή άσκησης βίας, όπως είχαν υποσχεθεί οι παρακρατικοί⁵³⁰⁶ αλλά επικράτησε ένας μετριασμένος πανικός στους ίδιους τους αρθρογράφους των δεξιών εφημερίδων.⁵³⁰⁷

Σε αυτή τη βάση η παραδοχή ενός υψηλού ποσοστού αποχής, θα αφαιρούσε από τους ακραίους δεξιούς το επιχειρήμα ότι εκπροσωπούσαν τη συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού έναντι μιας μικρής επαναστατικής μειοψηφίας αλλά και στην ίδια την κοινωνική βάση, ιδίως στις τοπικές κοινωνίες, ότι μια αμελητέα αριστερά λειτουργούσε εν είδει συμμορίας χωρίς κοινωνική απήχηση και άρα έπρεπε να αντιμετωπιστεί

⁵³⁰⁵ Τη διαπίστωση αυτή έκαναν οι παρατηρητές αλλά και οι ίδιες οι δεξιές εφημερίδες. Καθημερινή 2 Απριλίου 1946.

⁵³⁰⁶ Το ΕΑΜ διαμαρτυρόταν ότι την ίδια την ημέρα των εκλογών σε πολλά χωριά παρακρατικοί με χωνιά απειλούσαν για αντίποινα του μοναρχικού κόσμου. Ριζοσπάστης 1 Απριλίου 1946.

⁵³⁰⁷ Να σημειωθεί ότι εφημερίδες όπως το Εμπρός προσπαθούσαν να υπολογίσουν την αποχή της αριστεράς εις βάρος των αναμενόμενων ζητωκραυγών για τη νίκη του μοναρχισμού. Εμπρός 3 Απριλίου 1946.

βίαια, χωρίς κανένα ελαφρυντικό.⁵³⁰⁸ Με άλλα λόγια, αν υιοθετούνταν μια εκτίμηση ότι τα πολιτικά ποσοστά της αριστεράς υπερέβαιναν το 20% του πραγματικού εκλογικού σώματος θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να επικρατήσει η λογική της ταχύτατης ανασυγκρότησης του αντικομμουνιστικού κράτους. Σε αυτό θα βοηθούσε η διεθνής κοινότητα αλλά και το γενικότερο πρόβλημα της διαχείρισης ενός μεγάλου δυναμικού του πληθυσμού που είχε αρνηθεί να εκπροσωπηθεί από τις αστικές δυνάμεις.⁵³⁰⁹

Ωστόσο, η δυνατότητα να καταγραφεί ότι το τμήμα του εκλογικού σώματος που υποστήριζε την αριστερά είχε μια ευπρόσωπη παρουσία και επομένως έπρεπε να γίνει σεβαστό, προσέκρουε στο γεγονός ότι το ποσοστό αυτό και η αναγνώρισή του θα αποσαφηνίζε και τα όρια της πολιτικής νομιμότητας της εκλογικής διαδικασίας, όπως άλλωστε είχε διευκρινίσει το ίδιο το ΕΑΜ.⁵³¹⁰ Τόσο τα δεξιά κόμματα όσο και οι Βρετανοί φοβούνταν ότι το ύψος του ποσοστού απειλούσε με ακύρωση την ίδια την εκλογική διαδικασία και θα οδηγούσε αφεύκτως σε μια τέτοια εξέλιξη, ιδίως στο μέτρο που συμπτωματικά τα αριθμητικά δεδομένα οδηγούσαν σε συνολικό ποσοστό αποχής σε σχέση με τους εγγεγραμμένους που έφτανε το 50%.

Συν τοις άλλοις, το ύψος της αποχής θα κατεδείκνυε τον πραγματικό συσχετισμό μεταξύ μοναρχικών και δημοκρατικών, αφού ποσοστό αποχής της τάξης του 30% καθιστούσε το αποτέλεσμα ως πλήγμα στους μοναρχικούς, δίνοντας στις δημοκρατικές δυνάμεις ποσοστό πέραν του 50%. Παράλληλα, το ενδεχόμενο ένα ποσοστό της αποχής να υπερέβαινε το 25% του εκλογικού σώματος θα καθιστούσε αυτόματα την αριστερά δεύτερη πολιτική δύναμη, πράγμα που θα υποχρέωνε την εκάστοτε κυβέρνηση να διευθετεί την πολιτική της στη βάση μιας τόσο εκτεταμένης εξωκοινοβουλευτικής δύναμης.

Είναι χαρακτηριστικό ότι σε αυτό ακριβώς το πρόβλημα σε σχέση με την αποχή και την εγκυμονούσα απειλή ως προς το ίδιο το εκλογικό αποτέλεσμα επικέντρωσε το σύνολο της επιχειρηματολογίας της η επιτροπή των παρατηρητών αλλά και εστιάστηκαν οι επιφυλάξεις του διεθνούς και ελληνικού Τύπου. Για να αποσοβήσει τον κίνδυνο να απειλήσει το όποιο ποσοστό της αποχής το κύρος των ίδιων των εκλογών, η επιτροπή των

⁵³⁰⁸ Όπως είχε υπογραμμίσει σε προεκλογική ομιλία του ο Τσαλδάρης μόνο οι εκλογές θα μπορούσαν να προσφέρουν αμνηστία με το κατάλληλο αποτέλεσμα στους κομμουνιστές. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 15Β, υποφακ.2, Φυλλάδιο Ο λόγος του Τσαλδάρη στην Κόρινθο, Μάρτιος 1946, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁵³⁰⁹ Ο Τσαλδάρης υποστήριζε ότι αν οι εκλογές αποδείξουν ότι οι κομμουνιστές ήταν μια ασήμαντη μειοψηφία, θα δινόταν η ευχέρεια να ενισχυθεί η εκτελεστική εξουσία κατά των εχθρών της χώρας. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 15Β, υποφακ.2, Ο λόγος του Τσαλδάρη στη Θεσσαλονίκη, 8 Μαρτίου 1946, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή.

⁵³¹⁰ Ελεύθερη Ελλάδα 3 Απριλίου 1946. Μάχη 4 Απριλίου 1946.

παρατηρητών σε μια αμιγώς πολιτική εκτίμηση κατέληξε ότι τα αίτια της αποχής της αριστεράς δεν οφείλονταν στις συνθήκες που επικρατούσαν αλλά, όπως υπαινισσόταν η έκθεση, στην κομμουνιστική νοοτροπία και στις επαναστατικές προοπτικές του ΚΚΕ. Όπως, μάλιστα, σημείωνε η έκθεση εκείνο που επηρέασε την αποχή του ΕΑΜ ήταν τα Δεκεμβριανά, χωρίς μάλιστα να δίνεται κάποια άλλη εξήγηση πέραν της υπονοούμενης.⁵³¹¹ Εκτός αυτού η επιτροπή για να αποδυναμώσει τα επιχειρήματα ότι η αποχή ήταν δυνατόν να θέσει υπό απειλή το συσχετισμό δύναμης που κατέγραψαν οι εκλογές, στο προοίμιο της έκθεσης, κατέληγε σε διατυπώσεις του τύπου ότι αν το ΕΑΜ συμμετείχε θα κέρδιζε «ορισμένες» θέσεις στο Κοινοβούλιο. Συμπερασματικά, η αποχή κατά την εκτίμηση της αποστολής δεν είχε επαρκώς επηρεάσει το αποτέλεσμα.⁵³¹²

Από την πλευρά τους, στην ίδια πάντα συλλογιστική, τα κόμματα της Αριστεράς που απείχαν έδωσαν όλο τους το βάρος να ακυρώσουν την εκλογική διαδικασία μέσω της αποχής. Προσδιόρισαν, μάλιστα, το ποσοστό της αποχής με βάση τον αριθμό των εγγεγραμμένων στους εκλογικούς καταλόγους ψηφοφόρων που είχε αρχικά ανακοινώσει η κυβέρνηση και κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι το ποσοστό της αποχής, περίπου 50%, εγγραφόταν στα κόμματα που τάχθηκαν κατά των εκλογών.⁵³¹³ Παρότι ο υπολογισμός αυτός περιείχε τη βασική αδυναμία ότι εκ των προτέρων θεωρούσε ολόκληρο το ποσοστό της αποχής ως «πολιτικό», εντούτοις αν η συνολική αποχή υπερέβαινε των αριθμό αυτών που ψήφισαν, τότε αυτόματα οι εκλογές για ψυχολογικούς λόγους καθίσταντο άκυρες. Στην περίπτωση μάλιστα που το 50% γινόταν αποδεκτό, τότε το ποσοστό της πολιτικής αποχής δεν θα μπορούσε με κανένα τρόπο να είναι μικρότερο από 25% αφού ακόμη και οι δεξιές εφημερίδες δεν ήταν δυνατόν να μιλήσουν για φυσιολογική αποχή πέραν του 25%.

Συν τοις άλλοις, το ΕΑΜ μπορούσε να επικαλείται το γεγονός ότι στους καταλόγους δεν είχαν τελικά εγγραφεί ψηφοφόροι της Αριστεράς με νόμιμο εκλογικό δικαίωμα, τόσο λόγω της ταλαντευόμενης πολιτικής του ΚΚΕ σε σχέση με θέμα της αποχής,⁵³¹⁴ του ανώμαλου τρόπου που

⁵³¹¹ Να σημειωθεί ότι τη θέση αυτή είχε διατυπώσει και ο H. Nicolson, , επίσημος σύμβουλος του ΦΟ, περιοδικό *Spectator*, 29 Μαρτίου 1946, δηλαδή πριν διεξαχθούν οι εκλογές. Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 6.1, Πολιτική Ελληνική Πρεσβεία στο Λονδίνο προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ.2768, 5 Απριλίου 1946

⁵³¹² AMFOGE, Report of the Allied Mission to Observe the Greek Election, Department of State, ο.π.

⁵³¹³ Ανακοίνωση των Κομμάτων της Αποχής, Μάχη 4 Απριλίου 1946, Ριζοσπάστης 10 Απριλίου 1946

⁵³¹⁴ Ενώ το ΕΑΜ είχε εκδώσει μέχρι και φυλλάδιο οδηγιών για την εγγραφή στους εκλογικούς καταλόγους, βλ. Οδηγίες στο Δημοκρατικό Πολίτη για τους Εκλογικούς Καταλόγους, Αθήνα 1945, το ΚΚΕ έδωσε πολύ αργά εντολή στα μέλη του για εγγραφή στους καταλόγους και μετά από πολλές παλινωδίες, γεγονός που προκάλεσε σύγχυση.

συντάχθηκαν οι εκλογικοί κατάλογοι⁵³¹⁵ αλλά και του γεγονότος ότι χιλιάδες ήταν στις φυλακές υπό καθεστώς εκκρεμοδικίας ενώ άλλοι τόσοι είχαν καταφύγει στα βουνά. Σε αυτό το επίπεδο η πολιτική αποχή θα μπορούσε να ήταν ακόμη υψηλότερη αφού ιδίως η συντριπτική πλειοψηφία εκείνων που διώκονταν ήταν ενήλικες άρρενες και επομένως δεν κατόρθωσαν να ψηφίσουν. Να σημειωθεί ότι το ΕΑΜ υπολόγιζε το συνολικό αριθμό των διωκόμενων σε 200.000, που επειδή στην συντριπτική της πλειοψηφία ήταν άνδρες, αν ψήφιζαν θα έδιναν ένα ποσοστό 18% στο σύνολο εκείνων που ψήφισαν.⁵³¹⁶

Στο μέτρο που το ποσοστό αποχής προσλάμβανε τέτοια βαρύτητα, ήδη πολύ πριν διεξαχθεί η διαδικασία, ο αριθμός των εγγεγραμμένων αποτελούσε αντικείμενο σφοδρής αντιπαράθεσης μεταξύ των πολιτικών δυνάμεων. Για το λόγο αυτό δεν είχαν δοθεί με σαφήνεια στοιχεία για τους εγγεγραμμένους στους εκλογικούς καταλόγους από το υπουργείο Εσωτερικών. Η κυβέρνηση απέφευγε να δημοσιοποιήσει τους αριθμούς των εγγεγραμμένων, ώστε να αποφευχθεί η συγκέντρωση στοιχείων από το ΕΑΜ που θα αποδείκνυε, κατά τους αριστερούς ισχυρισμούς, την πλαστότητα των καταλόγων. Αντιπροσωπεία του ΕΑΜ, μάλιστα, επειδή υπήρχαν πληροφορίες ότι οι ίδιοι οι παρατηρητές δεν επέτρεπαν στην κυβέρνηση να δημοσιοποιήσει τα στοιχεία, επισκέφθηκε την επιτροπή των παρατηρητών στις 29 Μαρτίου 1946 και ζήτησε να δημοσιευθεί ο αριθμός των εγγεγραμμένων στους καταλόγους. Η Επιτροπή για ευνόητους λόγους αρνήθηκε κατηγορηματικά.⁵³¹⁷

Ωστόσο, μία ημέρα πριν τις εκλογές το υπουργείο έδωσε τελικά στοιχεία που ανέβαζαν το συνολικό αριθμό των εγγεγραμμένων σε 2.110.000 ψηφοφόρους. Όμως, από τα πρώτα εκλογικά αποτελέσματα φάνηκε ότι με βάση αυτό τον αριθμό εγγεγραμμένων, το ποσοστό της αποχής υπερέβαινε ακόμη και το 50%. Έτσι, το μεν ΕΑΜ, που κατηγορούσε τους εκλογικούς καταλόγους ως πλαστούς, εξελίχθηκε σε αμύντορα των καταλόγων αυτών ως προς το ύψος των εγγεγραμμένων σε αυτούς ενώ η κυβέρνηση και τα δεξιά πολιτικά κόμματα σε όψιμους πολέμιους της εγκυρότητας τους.⁵³¹⁸

⁵³¹⁵ Ο Ζαχαριάδης όσο και το Πρακτορείο ΤΑΣΣ μίλησαν και για μεγάλη νοθεία αλλά και άκυρους εκλογικούς καταλόγους. Ριζοσπάστης 3 Απριλίου 1945 και Foreign Relation of US, 1946, vol.II, σπ. σ. 126.

⁵³¹⁶ Τις εκτιμήσεις αυτές υιοθετούσαν και οι Σοβιετικοί. Υπουργείο των Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο. 1946. κατάταξη 25.5. Πολιτική. Ελληνική Πρεσβεία στην Μόσχα προς ΥΠΕΞ. αρ. πρωτ.259/Σ. Περιοδικό Μπολσεβίκος. θεωρητικό Όργανο ΚΚΣΕ Διάλεξη Σ. Μπελενίκωφ. 7-8 Απριλίου 1946.

⁵³¹⁷ Υπουργείο των Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο. 1946. κατάταξη 26.4. Πολιτική. Επιτροπή Παρατηρητών. Αθήνα 29 Μαρτίου 1946.

⁵³¹⁸ Η δεξιά εφημερίδα Ακρόπολις μιλούσε για το αίσχος των εκλογικών καταλόγων. Ακρόπολις 4 Απριλίου 1946.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στην αλλαγή των ρόλων οι δύο πλευρές χρησιμοποιούσαν τα προγενέστερα επιχειρήματα του αντιπάλου. Οι δεξιοί μιλούσαν για πεθαμένους που δεν είχαν διαγραφεί και άλλους που είχαν αλλάξει εστίες χωρίς να έχουν ενημερωθεί οι κατά τόπους αρχές και οι εκλογικοί κατάλογοι⁵³¹⁹ ενώ η αριστερά για εγγεγραμμένους, που παρά τις αλχημείες της δεξιάς, τηρούσαν όρους για να αποτελέσουν δείκτη του συνολικού ποσοστού της αποχής.⁵³²⁰

Έτσι, ενώ αρχικά οι νομαρχίες και το υπουργείο Εσωτερικών έδινε ποσοστά με βάση τους φερόμενους ως εγγεγραμμένους, από τις 3 Απριλίου και μετά σταμάτησε η αναφορά στους εγγεγραμμένους και δινόταν μόνο ο αριθμός των ψηφισάντων και ο συνολικός πληθυσμός της κάθε περιφέρειας με βάση την απογραφή του 1940. Ο ίδιος ο τελικός επίσημος στατιστικός πίνακας των εκλογών δεν παρουσίαζε τον αριθμό των εγγεγραμμένων αλλά μόνο τον αριθμό των ψηφισάντων που ανερχόταν σε 1.121.696⁵³²¹.

Ωστόσο, με τον τρόπο αυτό, ιδίως από τη στιγμή που αποφασίστηκε να μη δίνονται επίσημα στοιχεία, τα οποία ωστόσο διέθεταν οι επιμέρους νομαρχίες και τα είχαν ήδη παρουσιάσει και πολλά από τα οποία καταχωρήθηκαν και στον Τύπο, η σύγχυση κατέστη απόλυτη. Μάλιστα, από τη στιγμή που διεφάνη ότι οι Λαϊκοί κέρδισαν, ο Τσαλδάρης ειδοποίησε το γραφείο Τύπου του υπουργείου Εσωτερικών να πάψει με κάθε τρόπο να δίνει αποτελέσματα στους ξένους ανταποκριτές και να μην δημοσιοποιεί αποτελέσματα που περιείχαν εγγεγραμμένους στους καταλόγους.⁵³²² Και αυτό παρότι προκλήθηκε γενική δυσφορία σε διεθνείς παρατηρητές. Για παράδειγμα, σε μια σύνοψη του σουηδικού τύπου, η ελληνική πρεσβεία στη Στοκχόλμη σημείωνε τις γενικευμένες επιφυλάξεις του σουηδικού τύπου για την αναβολή ανακοίνωσης του αποτελέσματος, και τον προβληματισμό για την πολιτική σκοπιμότητα της αναβολής.⁵³²³

Για να ελεγχθεί μάλιστα η διασπορά πληροφοριών σε σχέση με τους εγγεγραμμένους, τα αποτελέσματα σταμάτησαν να εκδίδονται κατά τμήμα και οι Βρετανοί και οι παρατηρητές μεσολαβώντας ζήτησαν να περιέρχονται σε αυτούς τα τηλεγραφήματα, σύμφωνα με καταγγελίες των εαμικών εφημερίδων. Δόθηκε, σύμφωνα με τις ίδιες καταγγελίες, εντολή να δίνονται μόνο συγκεντρωτικά κατά περιφέρεια και να μην ανακοινώνονται κατά

⁵³¹⁹ Καθημερινή 2 Απριλίου 1946.

⁵³²⁰ Ριζοσπάστης 3 Απριλίου 1946.

⁵³²¹ Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1945. ο.π.

⁵³²² Καθημερινή 3 Απριλίου 1946.

⁵³²³ Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο. 1946, κατάταξη 6.1. Πολιτική. Ελληνική Πρεσβεία στη Στοκχόλμη προς ΥΠΕΞ. αρ. πρωτ. 754, 6 Απριλίου 1946

τμήμα για να μην δημιουργείται ψευδής αίσθηση για τις εκλογές και το ποσοστό της αποχής.⁵³²⁴

Σε αυτή τη βάση άρχισε να παρατηρείται μια επιβράδυνση των ρυθμών στη ροή της ανακοίνωσης των αποτελεσμάτων και μάλιστα, σε αρκετές περιπτώσεις, αντί για τα αποτελέσματα, το υπουργείο Εσωτερικών έδινε εκθέσεις των νομαρχών σε περιοχές για τις οποίες δεν είχαν ανακοινωθεί ακόμη τα αποτελέσματα που μιλούσαν για εκτιμώμενη μικρή αποχή. Επιπλέον, τα όποια στοιχεία για τους εγγεγραμμένους έρχονταν με αλλοιώσεις, με συνέπεια να υπάρχουν διαφοροποιήσεις μεταξύ των εφημερίδων αλλά και διαφορές στα στοιχεία που ανακοίνωνε η ίδια εφημερίδα με διαφορά μιας ημέρας. (πχ. στη περίπτωση της Λακωνίας, Αχαΐας, Χανίων, Ηράκλειου).⁵³²⁵ Να σημειωθεί ότι οι δεξιές εφημερίδες απέδιδαν τις καθυστερήσεις και τις ανακολουθίες στο σύστημα της απλής αναλογικής.⁵³²⁶

Επιπλέον, οι τελικοί πίνακες των αποτελεσμάτων δόθηκαν χωρίς εγγεγραμμένους και στη θέση τους υπήρχε αναφορά στο φερόμενο ως νόμιμο πληθυσμό της κάθε εκλογικής περιφέρειας, παρότι σύμφωνα με τον εκλογικό νόμο αλλά και τις κυβερνητικές αποφάσεις σε σχέση με το θέμα αυτό είχε υπογραμμιστεί ότι «ο οριστικός πίνακας των αποτελεσμάτων δέον να περιλαμβάνει τον αριθμό των εγγεγραμμένων εκλογέων».⁵³²⁷

Είναι άξιο επισημάνσης το γεγονός ότι ο ίδιος ο Τσαλδάρης επιχείρησε με κάθε τρόπο να διασκεδάσει τις εντυπώσεις σε σχέση με την αποχή.⁵³²⁸ Μίλησε, στις μετεκλογικές δηλώσεις του, για 550.000 νεκρούς της κατοχής που δεν είχαν διαγραφεί από τους καταλόγους και άφησε να αιωρείται ότι σε ορισμένες περιοχές, όπως τη Νάουσα, όπου τα αποτελέσματα ήταν ασύμβατα με τη γενική εικόνα για μια φυσιολογική αποχή, οι εκλογές θα επαναλαμβάνονταν λόγω επεισοδίων που προκάλεσε η αριστερά.⁵³²⁹

⁵³²⁴ Ριζοσπάστης 3 Απριλίου 1946.

⁵³²⁵ Καθημερινή 3 Απριλίου 1946.

⁵³²⁶ Εστία 3 Απριλίου 1946.

⁵³²⁷ Κεφάλαιον Ε΄. Περί της Πρώτης Κατανομής των Εδρών. Εξακρίβωσις Αποτελεσμάτων κατά Εκλογικάς Περιφέρειάς. Άρθρον 103. Νόμος 5493 περί Εκλογής Βουλευτών, υπ. αριθμ. 163. φυλ. 21 Μαΐου 1932, Εφημερίδα της Κυβερνήσεως

⁵³²⁸ Σε πρωτοσέλιδο άρθρο του ο Κ. Καραγιώργης στο Ριζοσπάστης λοιδορούσε την προσπάθεια των Λαϊκών να εμφανίσουν τους καταλόγους ως λανθασμένους για να μειώσουν το ποσοστό της αποχής. Μάλιστα, με την υποσημείωση ότι το ίδιο το ΕΑΜ τους είχε καταγγείλει και ότι αν γινόταν μια πραγματική αναθεώρηση, την αναγκαιότητα της οποίας όψιμα διαπίστωναν οι Λαϊκοί, θα έπαιρνε μέρος στις εκλογές. Όπως διαπίστωνε ο διευθυντής της εφημερίδας είχαν έρθει έτσι τα πράγματα ώστε η δεξιά αγωνιούσε να κατεβάσει το ποσοστό κάτω από το 50%, αντιστρέφοντας πλήρως την προηγούμενη πολιτική τους. Ριζοσπάστης 5 Απριλίου 1946.

⁵³²⁹ Βραδυνή 5 Απριλίου 1946.

Να σημειωθεί ότι το ΕΑΜ πλέον είχε επικεντρώσει τις πολιτικές του εκτιμήσεις όχι τόσο στον προσδιορισμό του δικού του ποσοστού αλλά στη συνολική αποχή ώστε να αμφισβητήσει τις εκλογές με την έννοια ότι το αποτέλεσμα τους δεν αντιπροσώπευε παρά το ήμισυ του εκλογικού σώματος. Μάλιστα, παρά τις κατηγορίες ότι επιχειρούσε να εγγράψει στην πολιτική αποχή και το ποσοστό της φυσιολογικής αποχής, η λογική αυτή ήταν αποδεκτή ακόμη και από κύκλους του Φόρειν Όφισ, αφού με βάση τις πληροφορίες που έδινε η ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο προς το Ελληνικό Υπουργείο των Εξωτερικών, αρκετοί Βρετανοί ιθύνοντες εξέφραζαν προβληματισμό για τη νομιμοποίηση εκλογών με ποσοστά συνολικής αποχής πάνω από 50%.⁵³³⁰

Εξαιτίας της απουσίας επίσημων στοιχείων όσο και της εκατέρωθεν αμφισβήτησης των εκλογικών καταλόγων ήταν αδύνατο να καθοριστεί, εξ αρχής το ποσοστό της αποχής με κάποια σχετική πιστότητα αφού, άλλωστε, υπήρχε μια ουσιώδης διαφορά μεταξύ του επίσημου πληθυσμού της χώρας που ανερχόταν σε 7.232.543 και του αριθμού των ψηφισάντων, μια διαφορά που δεν δικαιολογούνταν μόνο από τον περιορισμένο αριθμό αυτών που είχαν το νομικό δικαίωμα ψήφου (οι γυναίκες δεν ψήφισαν). Έτσι, κανείς δεν μπορούσε με ακρίβεια να υποστηρίξει αν οι διαφορές αυτές οφείλονταν σε ελλιπή σύνταξη των εκλογικών καταλόγων ή και στην αποχή της Αριστεράς και επομένως να θέσει υπό αμφισβήτηση ή όχι τις εκλογές.

Στην πραγματικότητα, η απουσία στοιχείων επέτρεπε τις πλέον αντιφατικές εκτιμήσεις. Ακόμα και εφημερίδες της δεξιάς δημοσίευαν αναλύσεις για ποσοστό αποχής της τάξης του 5 έως και 20% και μάλιστα στην ίδια εφημερίδα με διαφορά ημερών.⁵³³¹ Ωστόσο, το πολιτικό αποτέλεσμα ήταν να υποβαθμιστεί όχι μόνο το ποσοστό της αποχής αλλά και το πολιτικό βάρος της αποχής αυτής αφού το όποιο ύψος ήταν πλέον προϊόν απλών πολιτικών εκτιμήσεων. Σε αυτή τη βάση η αριστερά θα μπορούσε να έχει εξασφαλίσει από μηδενικά ποσοστά, όπως αυτά που οι δεξιές εφημερίδες της έδιναν στην Αθήνα και τον Πειραιά, μέχρι και το σύνολο της αποχής που διεκδικούσαν οι εαμικές εφημερίδες. Το αποτέλεσμα ήταν ότι η αποχή έχανε τη δυνατότητα να πιστοποιηθεί και να επιφέρει το όποιο ευεργέτημα για τις απέχουσες πολιτικές δυνάμεις.

Είναι χαρακτηριστικό της σύγχυσης ότι διεθνείς κύκλοι έφτασαν μέχρι του σημείου να ανεβάζουν τα ποσοστά αποχής πολύ πέραν του 50%.

⁵³³⁰ Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 6.1, Πολιτική, Ελληνική Πρεσβεία στο Λονδίνο προς ΥΠΕΞ, Α. Δημητρακόπουλος, αρ. πρωτ. 363, 19 Απριλίου 1946

⁵³³¹ Για παράδειγμα η Καθημερινή ενώ στην αρχή υπολόγιζε την πολιτική στο 20% (2 Απριλίου 1946) όσο εντεινόταν η αντιπαράθεση κατέβαζε το ποσοστό μέχρι να αναφερθεί σε αμελητέα πολιτική αποχή (6 Απριλίου 1946).

Κατά τις εκτιμήσεις μεγάλης μερίδας του σουηδικού Τύπου, όπως πληροφορούσε το Υπουργείο των Εξωτερικών η ελληνική πρεσβεία στην Στοκχόλμη, το 55% απείχε και ότι οι Βρετανοί στην πραγματικότητα δεν επέτρεψαν στους δημοκρατικούς να συμμετάσχουν στις εκλογές παραδίδοντας τη χώρα βορά στους μοναρχικούς.⁵³³² Κατά τον ίδιο τρόπο ο βρετανικός τύπος έδινε τα πιο αντιφατικά αποτελέσματα υιοθετώντας τις εκτιμήσεις των ελληνικών εφημερίδων ανάλογα με την τοποθέτηση της κάθε εφημερίδας.⁵³³³

Να σημειωθεί ότι με βάση αντίστοιχα στοιχεία των εκλογών του 1951 σε σύνολο πληθυσμού 7.359.219 οι εγγεγραμμένοι ήταν 2.224.246. Κατ' αναλογία το 1946 με πληθυσμό 7.232.543 οι εκλογείς έπρεπε να είναι γύρω στους 2.200.000.⁵³³⁴ Επομένως το ποσοστό της αποχής με βάση τον αριθμό των ψηφισάντων (1.121.696) θα έπρεπε να είναι γύρω στο 50% όπως υπολόγιζε και το ΕΑΜ.⁵³³⁵

Είναι χαρακτηριστική η στάση της κυβέρνησης αναφορικά με το ζήτημα της αποχής στη βάση της πρόθεσης να νομιμοποιηθεί το αποτέλεσμα για να δικαιωθεί ο Σοφούλης στις επιλογές του σε σχέση με τη διεξαγωγή των εκλογών, ιδίως στο μέτρο που δεχόταν αιτιάσεις ότι το ίδιο το ποσοστό της αποχής αποδείκνυε ότι οι εκλογές δεν διεξήχθησαν κάτω από επαρκείς δημοκρατικούς όρους.⁵³³⁶

Έτσι, ενώ αρχικά το υπουργείο Εσωτερικών ανακοίνωσε ποσοστό αποχής 49%,⁵³³⁷ η ίδια η κυβέρνηση άρχισε να υποβαθμίζει το πολιτικό βάρος της αποχής αλλά και την έκτασή της με στοιχεία που διέθετε βάσει εκθέσεων των νομαρχιών. Μάλιστα, εφημερίδες του χώρου μεταξύ των οποίων το Βήμα έσπευσε να προκαταλάβει ότι η πολιτική αποχή ήταν μηδενική.⁵³³⁸ Παρότι το αποτέλεσμα φαινόταν τελείως αρνητικό για την κυβέρνηση, ο ίδιος ο Σοφούλης προέβη στην αμφιλεγόμενη δήλωση ότι οι εκλογές ήταν μεν υποδειγματικές, στην Αθήνα και τον Πειραιά όπου

⁵³³² Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο. 1946, κατάταξη 6.1, Πολιτική, Ελληνική Πρεσβεία στη Στοκχόλμη προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 754. 6 Απριλίου 1946.

⁵³³³ Οι Times φιλοξενούσαν άρθρα στα οποία καταγγελλόταν η πρακτική των παρατηρητών να εμφανίζουν την απέχουσα αριστερά ως μειοψηφική. Times 22 Απριλίου 1946. Αντίθετα, η Καθημερινή φιλοξενούσε δηλώσεις στον αντιαμικό βρετανικό τύπο με εκ διαμέτρου αντίθετες εκτιμήσεις. Καθημερινή 5 Απριλίου 1946.

⁵³³⁴ Με βάση τα στοιχεία της στατιστικής του δημοψηφίσματος της 1ης Σεπτεμβρίου 1946 οι εκλογείς ήταν 1.921.725. Ωστόσο, οι αριθμοί αυτοί δεν μπορούν να αποτελέσουν βάση εκτιμήσεων, δεδομένου ότι επίτηδες ο αριθμός κρατήθηκε χαμηλός για να επιτευχθεί το εξωπραγματικό ποσοστό συμμετοχής του 86.6% που ήθελαν οι μοναρχικοί. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική του Δημοψηφίσματος της 1ης Σεπτεμβρίου 1946, Αθήνα 1947.

⁵³³⁵ Σύμφωνα με τη Μάχη το ποσοστό ήταν 53 %. Μάχη 1 Απριλίου 1946.

⁵³³⁶ Ριζοσπάστης και Ελευθερία 3 Απριλίου 1946.

⁵³³⁷ Ριζοσπάστης 1 Απριλίου 1946.

⁵³³⁸ Βήμα 2 Απριλίου 1946.

διεξήχθησαν με πρωτοφανή τάξη, στην επαρχία όμως όχι με τον τρόπο που θα αντιστοιχούσε απόλυτα στη δημοκρατική έννομη τάξη. Ειδικά για το θέμα της αποχής ο Έλληνας πρωθυπουργός κατέληξε στην εξίσου αμφιλεγόμενη διαπίστωση αυτή, ότι σε μια τόσο βεβαρυμένη από πολιτικά πάθη εκλογική διαδικασία, δεν μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι η φυσιολογική αποχή θα υπερέβαινε το 10-15 %. Οι υπόλοιποι ήταν πολιτικά απέχοντες.⁵³³⁹

Να σημειωθεί ότι, μέχρι και την 5η Απριλίου όταν τα ηνία ανέλαβαν οι Λαϊκοί και απαγορεύθηκε να δίνονται αριθμοί εγγεγραμμένων, το υπουργείο δεν έδινε όλα τα αποτελέσματα για να κρατηθεί η αποχή κάτω από το ψυχολογικό όριο του 50%, ενώ οι εφημερίδες της αριστεράς κατηγορούσαν το κόμμα των Φιλελευθέρων ότι επίτηδες δεν ανακοίνωνε αποτελέσματα σε 49 τμήματα που ευνοούσαν την αποχή ώστε να διασφαλιστεί ότι το ποσοστό της αποχής θα ήταν κάτω από το 49%.⁵³⁴⁰

Ωστόσο, δεδομένου ότι δεν ήταν δυνατόν να μην καταγραφεί καμία επίσημη αποχή αλλά και επειδή η απροσδιοριστία του ποσοστού επέτρεπε στην αριστερά να διεκδικεί ακύρωση των εκλογών, κλήθηκε η επιτροπή των παρατηρητών να δώσει τη δική της «αντικειμενική» εκτίμηση. Ωστόσο και η επιτροπή παρά τη βεβαιότητα της ότι μπορούσε στατιστικά να υπολογίσει τους εγγεγραμμένους,⁵³⁴¹ στην πραγματικότητα ήταν υποκείμενη στην γενική σύγχυση. Έτσι, αρχικά η επιτροπή των παρατηρητών, παρότι η κυβέρνηση δεν είχε δημοσιοποιήσει ακριβείς αριθμούς και τους είχε αρνηθεί στο ΕΑΜ, μιλούσε για επίσημους κυβερνητικούς αριθμούς που ανέβαζαν τον αριθμό των εγγεγραμμένων στους 2211791, ο αριθμός που ήταν, σύμφωνα με την ανακοίνωση των επικεφαλής της επιτροπής, πολύ κοντά στους υπολογισμούς της. Η μόνη ενδεχόμενη ένσταση ήταν ότι ο τελικός αριθμός μπορεί να ήταν λανθασμένος επειδή περιελάμβανε και αποθανόντες.⁵³⁴²

Μόλις όμως εγέρθη ζήτημα σε σχέση με τη νομιμοποίηση των εκλογών κατέληξε στο νέο συμπέρασμα ότι ο πραγματικός αριθμός των εγγεγραμμένων δεν υπερέβαινε τους 1.850.000, μειωμένος δηλαδή κατά 361.791 ψηφοφόρους. Είναι χαρακτηριστικό ότι με βάση τον αριθμό αυτό σε σχέση με τους ψηφίσαντες η συμμετοχή στις εκλογές ανέβαινε στο 59%

⁵³³⁹ Ελευθερία 2 Απριλίου 1946. Είναι χαρακτηριστικό ότι απέφευγε ευθέως να προσδιορίσει το ύψος της πολιτικής αποχής, σημείο που εντόπιζαν ακόμη και οι αντίπαλοι του, Ακρόπολις 4 Απριλίου 1946.

⁵³⁴⁰ Ελεύθερη Ελλάδα 5 Απριλίου 1946.

⁵³⁴¹ Είχε ιδιαίτερα προβληθεί ότι η επιτροπή διέθετε μια εξαιρετικά ικανή ομάδα στατιστολόγων που θα μπορούσε με τις πλέον επιστημονικές μεθόδους να προσδιορίσει το αποτέλεσμα. Βραδυνή 4 Απριλίου 1946.

⁵³⁴² AMFOGE. Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election. Department of State. ο.π. σ.89.

περίπου, νομιμοποιώντας απόλυτα τις εκλογές. Πρέπει να σημειωθεί ότι ακόμη και σε αυτή την περίπτωση υπήρχε πρόβλημα νομιμότητας αφού με βάση τις εκτιμήσεις της επιτροπής υπήρχε η βεβαιότητα ότι 240.500 ψηφοδέλτια ήταν άκυρα, ήτοι το 13% και άλλα 296.000, ήτοι το 16% ήταν αμφιβόλου γνησιότητας. Το σύνολο αυτό των 536.500 αν υπολογιζόταν, το ποσοστό της πραγματικής συνολικής αποχής θα κινούνταν άνω του 50%.⁵³⁴³

Δεδομένου, μάλιστα, ότι η διαφορά ανάμεσα στον αριθμό, βάσει των πληθυσμιακών υπολογισμών, της κυβερνητικής εκτίμησης (2.211.791) και της εκτίμησης των παρατηρητών (1.850.000), ήταν μεγάλη, οι παρατηρητές, επιτείνοντας ακόμη περισσότερο τη σύγχυση, διατύπωσαν την εκτίμηση ότι οι πραγματικά δικαιούμενοι να εγγραφούν ήταν 1.989.000.⁵³⁴⁴ Έτσι, μειώνονταν ο αριθμός κατά 220.000 ψηφοφόρους από τα αρχικά επίσημα στοιχεία και από αυτούς είχαν, κατά τη επιτροπή, εγγραφεί οι 1.850.000, ήτοι 140.000 περίπου λιγότεροι από τους έχοντες το νόμιμο δικαίωμα, πράγμα που δικαιολογούσε τις διαφορές εκτιμήσεων.⁵³⁴⁵

Να σημειωθεί ότι και στην περίπτωση του δημοψηφίσματος της 1ης Σεπτεμβρίου του 1946, οι παρατηρητές της AMFOGE 2 επίσης έδωσαν εκτίμηση εγγεγραμμένων μικρότερη από την επίσημη του υπουργείου Εσωτερικών. Ενώ το τελευταίο έδινε ως εγγεγραμμένους 1.921.725 εκλογείς, οι παρατηρητές τους μείωναν στα 1.813.730 άτομα, ακόμη λιγότερους από τις εκλογές του Μαρτίου. Έτσι, όμως το ποσοστό συμμετοχής στο δημοψήφισμα έφτανε στο 90% που οι ίδιοι οι παρατηρητές παραδέχονταν ως εξωπραγματικό.⁵³⁴⁶

Ωστόσο, επειδή και σε αυτή την περίπτωση δικαιωνόταν το ΕΑΜ που μιλούσε για 200.000 που δεν εγγράφησαν λόγω διώξεων, και άρα η πραγματική πολιτική αποχή ξεπερνούσε το 50%, δεδομένου ότι οι 139.000 που παραδεχόταν η ίδια η επιτροπή ήταν το 12,5% αυτών που ψήφισαν, οι παρατηρητές έσπευσαν να διαβεβαιώσουν ότι με βάση στατιστική έρευνα των εμπειρογνωμόνων της επιτροπής μόνο το 4.31% από το σύνολο των 139.000 δεν εγγράφησαν για πολιτικούς λόγους. Σημειωτέον, ότι οι εκτιμήσεις έγιναν βάσει ερωτηματολογίου, αφού ο συνολικός αριθμός αυτών που ρωτήθηκαν και δήλωσαν μη εγγραφή για πολιτικούς λόγους

⁵³⁴³ Times 22 Απριλίου 1946.

⁵³⁴⁴ Κατά την επιτροπή δικαίωμα εγγραφής στους καταλόγους είχαν 1989000 άτομα και τελικά γράφηκαν 185000. Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 70.4. Ανακοινωθέν της Συμμαχικής Αποστολής Παρατηρητών των Ελληνικών Εκλογών, αρ. 8. 11 Απριλίου 1946. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

⁵³⁴⁵ AMFOGE. Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election. Department of State. USA. 11 Ιουνίου 1946. ο.π.

⁵³⁴⁶ AMFOGE. Report of the Allied mission on the Observation of the Greek Plebiscite στο Foreign Relation of US. 1946. vol. VII. ο.π. σ. 206.

υπολογίστηκε αναλογικά σε 6.000 ψηφοφόρους από το σύνολο των 139.000.⁵³⁴⁷

Ακόμη μεγαλύτερη σύγχυση δημιούργησε και η τελική εκτίμηση του πορίσματος των παρατηρητών ότι από το σύνολο των εγγεγραμμένων το 70% ήταν κατά την επιτροπή δικαίως καταγεγραμμένοι και μόνο το 13% ήταν καθαρά παράνομα. Οι υπόλοιποι ήταν αμφίβολοι ως προς την γνησιότητα τους.⁵³⁴⁸ Με άλλα λόγια ένα ποσοστό της τάξης του 30% ήταν καταγεγραμμένοι πιθανόν παράνομα, δηλαδή το 1/3 του εκλογικού σώματος. Είναι πάντως ενδεικτική η επιχειρηματολογία της ίδιας της επιτροπής σε σχέση με τα δεδομένα αυτά: εκτός του γεγονότος ότι η συνολική συμμετοχή στις εκλογές υπερέβαινε το 55%, αν υποτεθεί ότι σε όλες τις εκλογικές διαδικασίες υπάρχει ένα ποσοστό φυσιολογικής αποχής που κυμαίνεται γύρω στο 10-20%, τότε το ποσοστό της αριστεράς στις εκλογές δεν θα μπορούσε με κανένα τρόπο να υπερβαίνει το 20%,⁵³⁴⁹ συνυπολογιζόμενων και των άκυρων.⁵³⁵⁰

Είναι πάντως χαρακτηριστικό ότι πριν δημοσιοποιηθεί η αρχική έκθεση των παρατηρητών, οι Λαϊκοί με επίσημη ανακοίνωσή τους είχαν υπολογίσει ότι η πολιτική αποχή δεν ήταν πάνω από 20%. Κατηγορούσαν, μάλιστα, το Σοφούλη ότι έδινε αποτελέσματα στον τύπο που αφορούσαν στα τμήματα με μεγάλη αποχή για να σχηματιστεί λανθασμένη εντύπωση, ιδίως στο μέτρο που αρχικά το Υπουργείο Εσωτερικών έδωσε αποχή 48,5%.⁵³⁵¹

Στις 3 Απριλίου 1946 το υπουργείο σταμάτησε να δίνει αριθμούς εγγεγραμμένων με εντολή της ίδιας της διοικούσας επιτροπής των Λαϊκών που διαφαίνονταν ότι κέρδιζαν τις εκλογές. Άρχισαν δε να ανακοινώνονται τηλεγραφήματα νομαρχών με έμφαση σε εκείνα όπως της Εύβοιας ή της Λέσβου, όπου οι νομάρχες διαβεβαίωναν ότι η συνολική αποχή δεν υπερέβαινε το 15%.⁵³⁵² Διάφορες «αρμόδιες» αρχές έδιναν επεξηγηματικές ανακοινώσεις ότι σε Αθήνα και Πειραιά, που είχαν συγκεντρωθεί οι «διωκόμενοι εαμοκομμουνιστές» η συνολική αποχή ήταν κάτω του 30%.

Μάλιστα, οι ίδιες αρχές υπολόγιζαν ότι δεν ψήφισαν πάνω από 100.000 στρατιωτικοί και άνδρες των Σωμάτων Ασφαλείας, αφού η

⁵³⁴⁷ Η επιτροπή απέφυγε κάθε εκτίμηση για την ποιότητα των απαντήσεων ιδίως σε συνθήκες όπου οι ερωτηθέντες είχαν κάθε λόγο να κρύβουν τα πραγματικά κίνητρα των επιλογών τους.

⁵³⁴⁸ AMFOGE, Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, Department of State, USA, 11 Ιουνίου 1946, σ. 7.

⁵³⁴⁹ Ήταν το ποσοστό που συμπτωματικά υπολόγιζε από την πρώτη μετεκλογική μέρα η Καθημερινή. Καθημερινή 1 Απριλίου 1946.

⁵³⁵⁰ AMFOGE, Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, Department of State, USA, 11 Ιουνίου 1946, σ. 7.

⁵³⁵¹ Ανακοίνωση των Λαϊκών, Καθημερινή 3 Απριλίου 1946.

⁵³⁵² Καθημερινή 3 Απριλίου 1946.

κυβέρνηση «κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια όπως εμποδίσει αυτούς να ψηφίσουν». Κατά τον ίδιο τρόπο εκατοντάδες επιστρατευμένοι δημόσιοι υπάλληλοι που βρίσκονταν μακριά από τις εστίες τους δεν μπόρεσαν κατά τους λαϊκούς να ψηφίσουν.⁵³⁵³ Και αυτό τη στιγμή που το ίδιο το υπουργείο έδινε στοιχεία για κάποιες περιοχές, όπως η Θήβα, ότι ψήφισαν 2.000 περισσότεροι από ό,τι στις εκλογές του 1936.⁵³⁵⁴

Δεδομένης της ασάφειας προσδιορισμού του ποσοστού ακόμη και ο Γ. Βλάχος εκδότης της Καθημερινής, διαπίστωνε ότι δεν ήταν ιδιαίτερα πειστικό η συνολική αποχή να ήταν 30% με βάση τις εκτιμήσεις των παρατηρητών και της Διοικούσας Επιτροπής των Λαϊκών, αφού αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί ένα σταθερό ποσοστό αποχής στη διάρκεια της εκλογικής ιστορίας της χώρας. Επομένως, αν γινόταν αποδεκτό θα μπορούσε επίσης να θεωρήσει κανείς ότι η πολιτική αποχή ήταν 0%, ποσοστό που ακόμη και για τον ακραιφνή αυτόν αντικομμουνιστή ήταν αδύνατο. Σε αυτή τη βάση πρότεινε να αναλάβει επιτροπή στατιστικολόγων και ειδικών επιστημόνων, ώστε να καταλήξουν σε σαφή συμπεράσματα. Ο Βλάχος φοβόταν ότι αν δεν διευκρινιζόταν το αποτέλεσμα, τότε στο ενδεχόμενο επικείμενο δημοψήφισμα είτε θα υπήρχε κίνδυνος να υπερισχύσει η δημοκρατία είτε η βασιλεία με ένα μικρό ενδεχομένως ποσοστό που θα ήγειρε γενικευμένες επιφυλάξεις και θα επισώρευε νέα στοιχεία πολιτικής κρίσης.⁵³⁵⁵

Γενικά οι δεξιές εφημερίδες υποστήριζαν με βάση δημοσιογραφικούς υπολογισμούς ότι από το σύνολο των εγγεγραμμένων υπήρχαν 500.000 άκυρες εγγραφές και επομένως η συνολική αποχή δεν υπερέβη το 34% με φυσιολογική αποχή 20%. Έτσι στο ΕΑΜ απέμενε ένα 10% περίπου, που στην πιο ευνοϊκή για αυτό περίπτωση δεν θα υπερέβαινε το 20%.⁵³⁵⁶ Τις ίδιες ακριβώς εκτιμήσεις έκανε και ο νέος υπουργός των Εσωτερικών Ι. Θεοτόκης, απηχώντας τους κυβερνητικούς υπολογισμούς.⁵³⁵⁷

Ακριβώς δυνάμει των ανεπίλυτων αυτών διχογνωμιών, επιστρατεύθηκε η αποστολή των παρατηρητών, από θέση «ουδετερότητας». Στην έκθεσή τους οι παρατηρητές που υπολόγισαν τους εγγεγραμμένους σε 1.850.000, έδωσαν ένα συνολικό ποσοστό αποχής 40% περίπου. Μάλιστα, ευθυγραμμιζόμενοι με τις εκτιμήσεις του εκδότη της Καθημερινής, ανακοίνωσαν έμμεσα ότι η φυσιολογική αποχή ήταν γύρω στο 30% αφού την πολιτική αποχή την υπολόγιζαν στο 9,3%. Μάλιστα, επειδή το ποσοστό

⁵³⁵³ Εμπρός 3 Απριλίου 1946.

⁵³⁵⁴ Καθημερινή 3 Απριλίου 1946.

⁵³⁵⁵ Καθημερινή 4 Απριλίου 1946.

⁵³⁵⁶ Εμπρός 2 Απριλίου 1946. Καθημερινή 2. 3 Απριλίου 1946.

⁵³⁵⁷ Δηλώσεις υπουργού Εσωτερικών Ι. Θεοτόκη. Βήμα 9 Απριλίου 1946.

αυτό φαινόταν ιδιαιτέρως χαμηλό, για λόγους αξιοπιστίας, η επιτροπή δεχόταν και την πιθανότητα να ήταν 15% αλλά και 20 % σε τρεις διαφορετικές αλληπάλληλες εκτιμήσεις.⁵³⁵⁸

Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν ο αμερικανός αρχηγός των παρατηρητών ρωτήθηκε, κατά την διάρκεια της ανακοίνωσης της έκθεσης γιατί, ενώ η έκθεση διαπίστωνε ότι υπήρχε μεγάλη ανάγκη αναθεώρησης των καταλόγων, γεγονός που εξηγούσε αμφιλογίες στις γενικότερες εκτιμήσεις, αυτός επέτρεψε να γίνουν οι εκλογές, απάντησε ότι τα υπαρκτά σφάλματα δεν εμπόδιζαν να γίνουν γνήσιες εκλογές, ούτε οι δυσκολίες προσδιορισμού των αληθινών δεδομένων να αποτρέψουν μια σαφή εκτίμηση του εκλογικού αποτελέσματος.⁵³⁵⁹

Στην πραγματικότητα, όπως υπήρξε ταύτιση του δεξιού Τύπου με το ποσοστό της συμμετοχής στις εκλογές, υπήρξε ταύτιση της επιτροπής των παρατηρητών και σε επίπεδο προσδιορισμού του ύψους της πολιτικής αποχής και μάλιστα με υιοθέτηση ακόμα και των πιθανών σεναρίων που προέβαλαν οι δεξιές εφημερίδες. Η επιτροπή των παρατηρητών έδωσε υπολογισμό της πολιτικής αποχής, σε πείσμα των ίδιων των δηλώσεων του Grady περί δυσκολιών και σφαλμάτων στην όλη διαδικασία, σε επίπεδο 9% και μάλιστα με την ακρίβεια του 0,3%.⁵³⁶⁰ Επειδή όμως ακόμη και στους πιο ακραίους βασιλικούς το ποσοστό αυτό φαινόταν μικρό, η επιτροπή ασπάστηκε και την τριπλή εκτίμηση των εφημερίδων που έδιναν ποσοστά 9,3%, 15 και 20%.⁵³⁶¹

Να σημειωθεί, βέβαια, ότι εντέχνως υιοθετήθηκε η μικρότερη εκτίμηση, γεγονός που έδειχνε και τον πολιτικό ρόλο της επιτροπής, αφού η έκθεσή της ήταν σαφώς πιο αναλυτική στην παρουσίαση του τρόπου με τον οποίο κατέληξε στη μικρότερη εκτίμηση και άφησε να διαφαίνεται ότι τα υπόλοιπα ποσοστά μόνο από στατιστική άποψη δεν θα μπορούσαν να αποκλειστούν. Και η ίδια κυβέρνηση επίσημα αναγόρευσε ως ποσοστό αποχής το 9,3%, ποσοστό το οποίο κοινοποιήθηκε και στο εξωτερικό.⁵³⁶²

⁵³⁵⁸ AMFOGE, ο.π. σελ. 25-26, 30-31. Την έκθεση αυτή απέρριπτε τελείως το ΕΑΜ. Βλ. Πολιτικός Συνασπισμός των Κομμάτων του ΕΑΜ, Αιδώς Αργείοι. Μια Αντέκθεση για τους Ξένους Παρατηρητές, οπ. σ.6 και Μαύρη Βίβλος του ΕΑΜ, Το Εκλογικό Πραξικόπημα της 31 Μαρτίου 1946, Αθήνα 1946 *passim*.

⁵³⁵⁹ Βήμα 12 Απριλίου 1946.

⁵³⁶⁰ Το πόσο σημαντικό ήταν το τελικό ύψος της αποχής φάνηκε από τις ερωτήσεις ξένων δημοσιογράφων προς τον νικητή των εκλογών Τσαλδάρη που του καταμαρτυρούσαν ότι δεν ήταν δυνατόν να εμφανίζει το 15% του ελληνικού εκλογικού σώματος ως αντεθνικό και εκείνος να υπόσχεται ότι θα προσπαθήσει να γεφυρώσει τα όποια χάσματα. Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, φακ. 16, υποφακ.1, Συνέντευξη του Τσαλδάρη στη σουηδική εφημερίδα Dagens Nyketer, 15 Μαΐου 1946. Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

⁵³⁶¹ Εμπρός 4,5 Απριλίου 1946.

⁵³⁶² Αυτό ήταν και το ποσοστό που καταχωρήθηκε ιστορικά ως το ποσοστό της πολιτικής αποχής στις εκλογές του 1946. Ελάχιστες ήταν οι εξαιρέσεις των περιπτώσεων όπου αποδόθηκε στην αριστερά

Είναι χαρακτηριστικό ότι το ανακοινωθέν της συμμαχικής αποστολής στις 11 Απριλίου 1946 εκδήλωνε μια αμηχανία και αναπαρήγαγε μια γενικευμένη ασάφεια αναφορικά με τα ποσοστά της αποχής, περιπλέκοντας ακόμη περισσότερο τα πράγματα. Ανέφερε επί λέξει ότι «εαν τα αριστερά κόμματα είχαν συμμετάσχει εις τας εκλογάς, το κοινοβουλευτικόν Σώμα θα περιελάμβανον ήδη ποσοστόν ίσως είκοσιν τοις εκατόν αλλά βεβαίως ουχί περισσότερον του είκοσι πέντε τοις εκατό των αντιπροσώπων των κομμάτων τούτων, χωρίς, όμως, τούτο να μετέβαλε το γενικόν αποτέλεσμα».⁵³⁶³

Πάντως, με τα ίδια δεδομένα, η ρωσική άποψη για την έκθεση όπως κατατέθηκε στις σοβιετικές εφημερίδες και βάσει των πληροφοριών του Έλληνα πρέσβη Ι. Πολίτη στη Μόσχα προς το ελληνικό υπουργείο των Εξωτερικών ήταν ότι το 29% των εγγεγραμμένων αφορούσαν άκυρες εγγραφές με βάση την ερμηνεία της έκθεσης των παρατηρητών και έτσι από το συνολικό αριθμό των εγγεγραμμένων κατά την επίσημη σοβιετική ερμηνεία ψήφισε μόνο το 42,6%. Κατά την Πράβδα, η ίδια η έκθεση των παρατηρητών επιβεβαίωνε ότι το 50% απείχε.⁵³⁶⁴

Είναι εξίσου χαρακτηριστικό ότι το ποσοστό του 9,3% που υιοθετήθηκε τελικά ως επίσημο δεδομένο αποφασίστηκε, σύμφωνα με εκτίμηση της ίδιας της επιτροπής, με βάση δημοσκοπήση που διενέργησαν οι παρατηρητές σε ένα δείγμα 1.345 ατόμων. Υιοθετήθηκε δε, επειδή έγινε με βάση επιστημονικές μεθόδους προσδιορισμού, κατά την επιτροπή, αν και διενεργήθηκε με βάση μόνο τους εκλογικούς καταλόγους 113 τμημάτων.

Ωστόσο, η επιτροπή δεν εξήγησε πόσο αξιόπιστο ήταν ένα τέτοιο δείγμα, αφού κανείς δε μπορούσε να διασταυρώσει την αξιοπιστία του δείγματος σε μια χώρα όπου η Κατοχή αλλά και η μετέπειτα περίοδος είχε προκαλέσει ραγδαίες μεταβολές στο πολιτικό φρόνημα και επομένως δεν υπήρχαν συγκρίσιμα στοιχεία αλλά και απουσίαζε ένας οργανωμένος κρατικός μηχανισμός που θα εγγυώταν την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος.

Πολύ περισσότερο οι παρατηρητές δεν απάντησαν στην ερώτηση που τους τέθηκε στη διεθνή Press Conference που ακολούθησε την ανακοίνωση του αποτελέσματος, πόσο αξιόπιστος ήταν ένας τέτοιος υπολογισμός όταν στηρίχθηκε σε ερωτηματολόγια, στα οποία έπρεπε να απαντήσουν άτομα

μεγαλύτερο ποσοστό από το 9,3%. Βλ. και Γ. Μαυρογορδάτος, Εκλογές και Δημοψήφισμα του 1946, Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950, σπ. σ 233.

⁵³⁶³ Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 70.4. Ανακοινωθέν της Συμμαχικής Αποστολής Παρατηρητών των Ελληνικών Εκλογών, αρ. 8, 11 Απριλίου 1946. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

⁵³⁶⁴ Υπουργείο των Εξωτερικών. Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 7.6. Πολιτική, Ελληνική πρεσβεία στη Μόσχα προς ΥΠΕΞ, 16 Απριλίου 1946.

που φοβούνταν για την ίδια τους τη ζωή. Δεδομένου ότι ο υπεύθυνος Grady δεν απάντησε, η όλη διαδικασία έληξε με την αναφώνηση από ορισμένους δημοσιογράφους ότι «το 9,3% σας χαιρετά». ⁵³⁶⁵

Οι παρατηρητές, όπως υπογράμμισαν και στη συνέντευξη τους με την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων, για να διαμορφώσουν εικόνα για το ποσοστό της αποχής ήταν υπεραρκετό το ερωτηματολόγιο σε αυτά τα 1.345 άτομα και από το φερόμενο ως 40% της αποχής, βάσει των απαντήσεων του ερωτηματολογίου το 9.3% ισχυρίστηκε ότι μπούκόταρε τις εκλογές, το 0.4 γενικά αρνήθηκαν να δώσουν κάποια απάντηση, το 17.9% ισχυρίστηκαν ότι έλειπαν και δεν ψήφισαν ή δεν γνώριζαν ότι έγιναν εκλογές. Ο στρατός και οι αδύναμοι να ψηφίσουν ήταν κατά την επιτροπή το 5.7%, ενώ ένα 2.5% επιστράτευσαν διάφορους άλλους λόγους (δουλειές). Ένα 3.9% δεν έδωσαν καθόλου λόγους για την αποχή τους. ⁵³⁶⁶

Έτσι, όμως, από το ίδιο το ερωτηματολόγιο της δημοσκόπησης, ένα ποσοστό της τάξης του 39,3% φάνηκε συνολικά να μην ψήφισε, ενώ ένα ποσοστό της τάξης του 20,6 % αθροιστικά απάντησε ότι δε ψήφισε για λόγους που κυμαίνονταν ανάμεσα στη φυσική σωματική αδυναμία, τη χιλιομετρική απόσταση του τόπου διαμονής από τα εκλογική τμήματα μέχρι και την απλή άρνηση απάντησης ή το αιτιολογικό ότι δε γνώριζαν ότι γίνονταν εκλογές. ⁵³⁶⁷ Εντούτοις, η επιτροπή έσπευσε να αναγνωρίσει ως ποσοστό πολιτικής αποχής το 9,3%, εκλαμβάνοντας εκ προοιμίου ότι οι υπόλοιπες απαντήσεις στερούνταν πολιτικού περιεχομένου. Να σημειωθεί ότι η επιτροπή ανέφερε και ένα αριθμό του ύψους των 11.000 ψηφοφόρων που εμποδίστηκαν να ψηφίσουν εξαιτίας της δράσης των οργανώσεων της αριστεράς, ⁵³⁶⁸ δημιουργώντας την εύλογη ερώτηση μιας αγγλίδας δημοσιογράφου σε σχέση με το γιατί δεν αναφέρθηκε τόσο λεπτομερής αριθμός και από την πλευρά εκείνων που εμποδίστηκαν από τη δεξιά. ⁵³⁶⁹

Βεβαίως, στις λογικές αιτιάσεις που προέκυψαν και αφού προκαταλήφθηκαν οι εντυπώσεις, -η έκθεση της επιτροπής θεωρούσε ότι οι άλλες εκτιμήσεις ήταν ένα «περιθώριο» στη βάση της αρχικής εκτίμησης του 9,3%- η επιτροπή των παρατηρητών επικαλέστηκε τελικά επιλεκτικά και τις άλλες εκτιμήσεις παρότι είχαν μεταξύ τους μεγάλη απόκλιση.

⁵³⁶⁵ Ελεύθερη Ελλάδα 12 Απριλίου 1946.

⁵³⁶⁶ AMFOGE Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, οπ.

⁵³⁶⁷ AMFOGE, οπ, σ.31. Όπως παρατηρεί και ο Η. Νικολακόπουλος, οι απαντήσεις αυτές, μπορούν να θεωρηθούν ως απαντήσεις υπεκφυγής, με δεδομένο ότι οι περισσότεροι οπαδοί της αποχής δεν ήθελαν να εκτεθούν δηλώνοντας επίσημα ότι απείχαν, Η. Νικολακόπουλος, ο.π, σ. 139. Ανάλογη ήταν η θέση και κάποιων ξένων ανταποκριτών. Η.Κ. Smith, The State of Europe. New York 1949 σ.235 W.H McNeill, The Greek Dilemma, War and Aftermath, London 1947, σ. 236.

⁵³⁶⁸ Βήμα 12 Απριλίου 1946.

⁵³⁶⁹ Ελεύθερη Ελλάδα 12 Απριλίου 1946.

Δικαιολογούνταν ως απόρροια εκτίμησης μιας επιτροπής που μιλούσε με «επιστημονικούς όρους».⁵³⁷⁰ Τελικά, μετά από τις εύλογες αντιδράσεις υιοθετήθηκε ως πιο πιθανό ποσοστό πολιτικής αποχής το 15%, με την έννοια του μέσου όρου μεταξύ της χαμηλότερης (9,3%) και της υψηλότερης εκτίμησης (20%), δηλαδή 280.000 εκλογείς που απείχαν.⁵³⁷¹ Όταν όμως ο Grady ρωτήθηκε από Βρετανό δημοσιογράφο πώς ήταν δυνατόν η έκθεση στη δεύτερη σελίδα να δίνει στο ΕΑΜ ένα 20 με 25% των βουλευτικών εδρών, στην τρίτη πολιτική αποχή της τάξης του 9,3% και να καταλήγει στο 15%, απάντησε ότι το ζήτημα ήταν καθαρά στατιστικής φύσης.⁵³⁷²

Αλλά και στο ερώτημα άλλου δημοσιογράφου, αν τα στοιχεία σε σχέση με τους ψηφίσαντες ήταν της επιτροπής ή του υπουργείου, ο Grady παραδέχθηκε ότι τα στοιχεία ήταν του υπουργείου. Ωστόσο, παρά τις όποιες αντιφάσεις, η επιτροπή στην πραγματικότητα πέτυχε να νομιμοποιήσει το αποτέλεσμα, με το να αναπαράγει τη γενικότερη σύγχυση. Δεν κατέστη δηλαδή δυνατό τελικά να διευκρινιστεί αν η εκτίμηση που υιοθετούσε η επιτροπή για την πολιτική αποχή ήταν 9,3%, 15% ή 20%.⁵³⁷³ Μάλιστα, ο επικεφαλής της επιτροπής των παρατηρητών, κατέληξε στο γενικό συμπέρασμα ότι, αν τα κόμματα που απείχαν είχαν αποφασίσει να μετάσχουν στις εκλογές, θα κέρδιζαν το ανώτερο ένα 25% των ψήφων, ανεβάζοντας ακόμη περισσότερο το πιθανό εύρος της πολιτικής αποχής,⁵³⁷⁴ γεγονός που φυσικά παρασιωπήθηκε από το σύνολο του δεξιού τύπου.⁵³⁷⁵

Έτσι η εντύπωση που δημιουργήθηκε ήταν στη μεν δεξιά ότι οι κομμουνιστές ήταν μια μειοψηφία του 9,3% ενώ η αριστερά έμεινε να ρωτά με υπομνήματα της πώς ήταν δυνατόν η φερόμενη ως αποχή της τάξης του 40,1% από την ίδια επιτροπή να δικαιολογεί πολιτική αποχή μόνο 9,3% και φυσιολογική 30,7%. Όπως σημείωναν οι Ι. Σοφιανόπουλος και Α. Σβώλος στις μετεκλογικές δηλώσεις τους η εκτίμηση της επιτροπής δεν μπορούσε παρά να προκαλέσει κατάπληξη.⁵³⁷⁶ Κατά τον ίδιο τρόπο όλες οι κεντρώες εφημερίδες χαρακτήρισαν την έκθεση της επιτροπής που δόθηκε στη

⁵³⁷⁰ Ο υπολογισμός έγινε κατά την επιτροπή μαθηματικά.

⁵³⁷¹ Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 70.4. Ανακοινωθέν της Συμμαχικής Αποστολής Παρατηρητών των Ελληνικών Εκλογών, αρ. 8, 11 Απριλίου 1946, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.

⁵³⁷² Βήμα 12 Απριλίου 1946.

⁵³⁷³ ΑΜΦΟΓΕ, ο.π. σελ. 25-26, 30-31. Την έκθεση αυτή απέρριπτε τελείως σε όλες τις εκδοχές της το ΕΑΜ. Βλ. Πολιτικός Συνασπισμός των Κομμάτων του ΕΑΜ, Αιδώς Αργείοι, Μια Αντέκθεση για τους Ξένους Παρατηρητές, Αθήνα 1946 και Μαύρη Βίβλος του ΕΑΜ, Το Εκλογικό Πραξικόπημα της 31 Μαρτίου 1946, Αθήνα 1946.

⁵³⁷⁴ Αυτή ήταν η απάντηση του Grady στις πιεστικές ερωτήσεις των δημοσιογράφων, Βήμα 12 Απριλίου 1946.

⁵³⁷⁵ Όλες οι δεξιές εφημερίδες υιοθετούσαν ένα μόνο ποσοστό αυτό του 9,3%, παραλείποντας όλη τη συζήτηση που έγινε στην συνέντευξη τύπου των παρατηρητών. Εμπρός 13 Απριλίου 1946 και Καθημερινή 14 Απριλίου 1946.

⁵³⁷⁶ Ελευθερία 123 Απριλίου 1946.

δημοσιότητα πολιτικό δικολαβισμό⁵³⁷⁷ και συγκάλυψη πολιτικής ανομίας.⁵³⁷⁸

Θα πρέπει επίσης να συνυπολογιστεί ότι αν το ποσοστό συνολικής αποχής ήταν της τάξης του 25%, όπως διατείνονταν ορισμένες εφημερίδες της δεξιάς,⁵³⁷⁹ τότε σε εκατοντάδες αθηναϊκά τμήματα δεν αντιστοιχούσαν καθόλου ψηφοφόροι της αριστεράς αφού σε πολλά από αυτά (τα τμήματα για παράδειγμα 43, 44, 49, 55, 56, 57, 61, 62, 67 κλπ. του κέντρου της Αθήνας) τα ποσοστά συμμετοχής στις εκλογές υπερέβαιναν το 75%, γεγονός που σχεδόν μηδένιζε την πολιτική αποχή.⁵³⁸⁰

Στην πράξη, οι αμφιλογίες αυτές της ίδιας της έκθεσης των παρατηρητών αποδυνάμωναν και ένα από τα συμπεράσματά της ότι αν το 15% της φερόμενης ως πολιτικής αποχής είχε ψηφίσει θα είχε ανεβεί το ολικό άθροισμα των ψηφοφόρων που ψήφισαν και το ΕΑΜ θα είχε πετύχει το 20% των θέσεων στο μελλοντικό κοινοβούλιο και πάντως όχι πάνω από το 25%. Αυτό δεν θα απέτρεπε τη δεξιά να έχει μια ισχυρή πλειοψηφία αλλά θα την είχε αποτρέψει από το να έχει την απόλυτη πλειοψηφία.⁵³⁸¹ Ήταν ένα πολιτικό συμπέρασμα, στο οποίο απέφυγε να επιμείνει η επιτροπή, στην προσπάθεια της να νομιμοποιήσει το αποτέλεσμα, πολιτικό συμπέρασμα όμως που θα μπορούσε να αποτρέψει να θεωρείται το ΕΑΜ μια μικρή μειοψηφία του 9,3% που θα ήταν εύκολο να καταδικαστεί από την μετεκλογική βουλή ως αντεθνικά σκευωρούσα δύναμη.⁵³⁸²

Να σημειωθεί βέβαια, ότι το όριο του 25% των εδρών στο οποίο ακροθιγώς αναφερόταν η επιτροπή ήταν ταυτόσημο με τους προεκλογικούς υπολογισμούς των βρετανών πρέσβων Λήπερ και Νόρτον.⁵³⁸³ Εξυπηρετούσε ιδιαίτερα την πολιτική της Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών, γιατί με το 14% του Κέντρου υπολειπόταν πάλι της δύναμης της συνασπισμένης δεξιάς, από την οποία στερούσε όμως τη δυνατότητα να εκτραπεί ως θριαμβεύουσα δύναμη. Αν, όμως, η εκτίμηση ήταν υψηλότερη υπήρχε πάλι θέμα αναντιστοιχίας των εκλογών με την γενική πολιτική θέληση, δεδομένου ότι ένα μεγαλύτερο ποσοστό θα έδινε στους δημοκρατικούς την πλειοψηφία, γεγονός που θα καθιστούσε πειστική την επιχειρηματολογία ακύρωσης των εκλογών. Όπως είχε τονίσει στην

⁵³⁷⁷ Καθημερινά Νέα 12 Απριλίου 1946.

⁵³⁷⁸ Βήμα 13 Απριλίου 1946.

⁵³⁷⁹ Καθημερινή 3 Απριλίου 1946, Εμπρός 4 Απριλίου 1946.

⁵³⁸⁰ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος: Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, οπ.

⁵³⁸¹ AMFOGE, Report of the Allien Mission to Observe the Greek Election, οπ.

⁵³⁸² Και όμως η αρχική ανακοίνωση της επιτροπής μιλούσε για ποσοστά της αριστεράς που θα ανέβαζαν τη δύναμη της ίσως και πάνω από το 20% Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 70.4, Ανακοινωθέν της Συμμαχικής Αποστράλης Παρατηρητών των Ελληνικών Εκλογών, αρ. 8, 11 Απριλίου 1946, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

⁵³⁸³ FQ 371/58675, R 2628, 19 Φεβρουαρίου 1946 και 371/72241 R 4690, Norton to FO, 11 Απριλίου 1946

επιτροπή ο αρχηγός του ΣΚΕ-ΕΛΔ Α. Σβώλος στην περίπτωση αυτή θα σχηματιζόταν μια πλειοψηφία της αριστεράς του 65 με 70% εναντίον του βασιλιά.

Όπως υπογράμμιζαν οι κεντρώες αθηναϊκές εφημερίδες, ή έκθεση των παρατηρητών κινούνταν όλως περιέργως απαρέγκλιτα στα πλαίσια διεθνών σκοπιμοτήτων, και τονιζόταν η διαφωνία του Ρώσου πρεσβευτή Ροντιόνοφ να αποδεχθεί μια τέτοια έκθεση.⁵³⁸⁴ Κατά τον ίδιο τρόπο προβάλλονταν και οι διαφωνίες μεταξύ των παρατηρητών ή οι αμφισβητήσεις ορισμένων για την επάρκεια της επίβλεψης αλλά και η προσπάθεια να συγκαλυφθούν οι διαφωνίες αυτές.⁵³⁸⁵

Γεγονός είναι ότι με βάση ακόμη και τα ποσοστά που έδιναν οι παρατηρητές, αν η αριστερά μετείχε στις εκλογές, η απόλυτη πλειοψηφία που εμφάνιζαν οι μοναρχικοί με βάση το εκλογικό αποτέλεσμα δεν θα υφίστατο, στο βαθμό που το ΕΑΜ μαζί με τις κεντρώες δυνάμεις, δηλαδή τους Φιλελεύθερους και την Εθνική Πολιτική Ένωση θα συγκέντρωναν, με βάση τις εκτιμήσεις αυτές, ένα ποσοστό μεταξύ του 53% και του 58% και πάντως, ακόμα και την ΕΠΕ να εξαιρούσε κανείς, οι ακραιφνείς δημοκρατικές δυνάμεις θα συγκέντρωναν ένα ποσοστό της τάξης του 40% τουλάχιστον, γεγονός που θα αναιρούσε de facto την ιδέα μιας άνετης νίκης του βασιλιά ή την επίσπευση του δημοψηφίσματος.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο MacVeagh, πρέσβης των ΗΠΑ, σε έκθεση που συνέταξε μετά τις εκλογές, συνυπολογίζοντας και την πολιτική αποχή, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι στις εκλογές εκείνοι που πλειοψήφησαν πραγματικά ήταν οι δημοκρατικές δυνάμεις, στις οποίες κατέτασσε και την Εθνική Πολιτική Ένωση.⁵³⁸⁶ Να σημειωθεί ότι και οι εκλογές του 1936 ως προς το ζήτημα της μοναρχίας έδωσαν μικρή πλειοψηφία στα αντιμοναρχικά κόμματα (Βενιζελική παράταξη, το ΚΚΕ και το ΕΕΚ) με 51,9%.⁵³⁸⁷ Για αυτό ακριβώς το λόγο είχε επιπλέον μια σημασία το πραγματικό ποσοστό της αριστεράς με τη μορφή της αποχής, δεδομένου ότι θα καθιστούσε ασταθή την αντικομμουνιστική συμμαχία Κέντρου και δεξιάς με τους όρους που διαμορφώθηκε αφού θα περιόριζε το τελικό ποσοστό των μοναρχικών και θα υπέβαλε την όποια κυβέρνηση τους στην απειλή του ασύμβατου με το πραγματικό φρόνημα των πολιτών.⁵³⁸⁸

⁵³⁸⁴ Ελευθερία 2 Μαΐου 1946.

⁵³⁸⁵ Βήμα 4 Μαΐου 1946.

⁵³⁸⁶ Foreign Relation of US, 1946, vol. VII, σ. 129. Παραπλήσια ήταν και η εκτίμηση των Βρετανών ιθυνόντων που απορούσαν γιατί οι Δεξιοί ήθελαν πρόωρο δημοψήφισμα ενώ οι δημοκρατικοί φαινόταν να πλειοψηφούν, οπ. σ. 134-135.

⁵³⁸⁷ Η. Νικολακόπουλος, Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964, οπ. σ. 107.

⁵³⁸⁸ Όπως σημειώνει ο Γ. Μαυρογορδάτος τα ποσοστά που έδωσαν οι παρατηρητές προέρχονταν από δειγματοληπτική έρευνα ψηφοφόρων. Οι υπολογισμοί της Επιτροπής ήταν αυθαίρετοι ακόμα και αν

Άλλωστε, με βάση τις υπόλοιπες εκτιμήσεις της έκθεσης των παρατηρητών φαίνεται προδήλως ότι ήταν αντικειμενική η εκτίμηση ότι το εκλογικό αποτέλεσμα κατέγραφε μια ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των δημοκρατικών και των μοναρχικών, λαμβανομένου υπόψη ότι εξαιτίας της τρομοκρατίας κατά μεγάλο βαθμό το πολιτικό φρόνημα των Ελλήνων πολιτών παραποιήθηκε ενώ σε αρκετές περιπτώσεις το εκλογικό αποτέλεσμα νοθεύτηκε όπως αποδείκνυαν και οι πολλές καταγγελίες ή κάποια υπερβολικά αποτελέσματα που σε ορισμένα εκλογικά τμήματα έδιναν απόλυτα ποσοστό στους μοναρχικούς.⁵³⁸⁹

Σε σχέση με την πραγματική δύναμη της Αριστεράς, αν εξαιρέσει κανείς τις εκτιμήσεις των φιλομοναρχικών κύκλων, κανένα διαθέσιμο στοιχείο δεν την κατεβάζει κάτω από το 20%.⁵³⁹⁰ Όλες οι εκτιμήσεις που προηγήθηκαν των εκλογών αλλά και ακολούθησαν μετά από αυτές συνηγορούν σε αυτό ανεξαρτήτως της προέλευσής τους. Το ίδιο το State Department είχε εκτιμήσει ότι η Αριστερά θα μπορούσε να κερδίσει στις εκλογές το 1/3 των εδρών του Κοινοβουλίου⁵³⁹¹. Αλλά και ο Βρετανός πρέσβης στην Αθήνα Κ. Νόρτον θεωρούσε ότι ο αριθμός που έδωσε η επιτροπή των παρατηρητών ως ποσοστό της πολιτικής αποχής ήταν εξαιρετικά χαμηλός.⁵³⁹² Και αυτό γιατί σύμφωνα με το Βρετανό διπλωμάτη είχε ψηφίσει μόνο το 60 % των νομίμων ψηφοφόρων. Κατά το Νόρτον, αν ψήφιζαν όλοι, ήταν σίγουρο ότι η Αριστερά θα έπαιρνε το 25% των εδρών.⁵³⁹³

Στις παραπάνω εκτιμήσεις πρέπει να προστεθούν και στοιχεία που συνδέονται με την αριθμητική δυνατότητα αλλά και τη γενικότερη πολιτική δύναμη του ΕΑΜ καθόλη την περίοδο από τη Συμφωνία της Βάρκιζας μέχρι

λαμβάνοταν υπόψη ότι πολλά άτομα λόγω των πιθανών επιπτώσεων έδωσαν πλαστές απαντήσεις. Στην πραγματικότητα, πολιτική αποχή θα μπορούσε να κρυβόταν πίσω από οποιαδήποτε απάντηση των ερωτηθέντων και επομένως η πολιτική αποχή θα μπορούσε να υπολογιστεί μεταξύ του 10 και του 40% των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων. Γ. Μαυρογορδάτος, Οι Εκλογές και το Δημοψήφισμα του 1946 στο συλλογικό τόμο Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950, σπ. σ. 332, υποσημείωση 26.

⁵³⁸⁹ ΕΑΜ, Αιδώς Αργείοι, Μια Αντέκθεση για τους Ξένους Παρατηρητές, Αθήνα 1946, σ. 4.

⁵³⁹⁰ Αυτό ανακοίνωσε και αρχικά η επιτροπή, όχι ως ποσοστό επί των εκλογέων αλλά ως κοινοβουλευτική δύναμη. Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 70.4, Ανακοινωθέν της Συμμαχικής Αποστολής Παρατηρητών των Ελληνικών Εκλογών, αρ. 8, 11 Απριλίου 1946, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

⁵³⁹¹ Foreign Relation of US, 1946, ο.π., σ. 117.

⁵³⁹² Αντίστοιχη ήταν και η εκτίμηση του πρώην Βρετανού πρεσβευτή R. Leeper. R. Leeper, When Greek Meets Greek, σπ. σ. 202. Να σημειωθεί ότι ο Λήπερ στα 1946 υπολόγιζε την πολιτική αποχή σε 30%, FO 371/58675, R 2628, 19 Φεβρουαρίου 1946. Στο βιβλίο του στα 1950 μειώνει το ποσοστό στο 25% αφού η επιτροπή ελέγχου στο Φόρεϊν Όφισ στην οποία υπέβαλε για έγκριση το βιβλίο του εκτίμησε ότι το 30% θα εξυπηρετούσε την κομμουνιστική προπαγάνδα και θα απονομιμοποιούσε τη βρετανική πολιτική. Για αναλυτική παρουσίαση του θεματος αυτού βλ. Γ. Γιαννιλόπουλος, Ο Μεταπολεμικός Κόσμος, ο.π. σ. 250-254.

⁵³⁹³ FO 371/72241 R 4690, Norton to FO, 11 Απριλίου 1946.

και τις εκλογές του 1946.⁵³⁹⁴ Σε αυτή τη βάση η δύναμη του ΕΑΜ πρέπει να προσέγγιζε το 30% του πληθυσμού. Να σημειωθεί ότι στις εκλογές που το ΕΑΜ διεξήγαγε κατά τη διάρκεια της κατοχής υποστήριζε ότι μετείχαν πάνω από 2.000.000 ψηφοφόροι, στους οποίους βέβαια περιλαμβάνονταν νέοι από 18 ετών και πάνω αλλά και γυναίκες.⁵³⁹⁵ Ακόμη και αυτοί να αφαιρεθούν αλλά και να γίνει δεκτή η ένσταση ότι αρκετοί εξαναγκάστηκαν με τη βία να ψηφίσουν ή ακόμη ότι τα ποσοστά συμμετοχής ήταν πλαστά, δεν δικαιολογείται το χαμηλότατο ποσοστό του 9,3% ή και του 15% που έδωσαν ως πολιτική αποχή οι παρατηρητές, παρά το επιχείρημα της δεξιάς ότι τα Δεκεμβριανά μετέβαλαν άρδην το πολιτικό φρόνημα του ελληνικού λαού.⁵³⁹⁶

Να σημειωθεί ότι ακόμη και παρατηρητές από την Τουρκία, που δεν έκρυβαν την αντίθεσή τους προς το ΕΑΜ λόγω των ζητημάτων που είχε θέσει περί Ανατολικής Ρωμυλίας και Κύπρου, παραδέχονταν ότι ήταν

⁵³⁹⁴ Με βάση τις διαθέσιμες πηγές το Σεπτέμβριο του 1944 το ΕΑΜ αριθμούσε περίπου 2.000.000 μέλη (γυναίκες και άντρες), όπως άλλωστε διαπιστώνει με ορισμένες αποκλίσεις το σύνολο των μελετητών της περιόδου, αν και δεν υπήρχαν συνολικά στοιχεία αλλά κυρίως κατά τόπους. Σε ανάλογες εκτιμήσεις καταλήγουν και οι Γ. Ζεύγος, *Η Λαϊκή Αντίσταση του Δεκέμβρη και το Ελληνικό Πρόβλημα*, Αθήνα 1945, σ. 199, Α. Παυλόπουλος, *Ιστορία του Κομμουνισμού εν Ελλάδι*, εκδ. υπηρ. Στρατού, Αθήνα 1972, σ. 74, Χ. Φλάσερ, *Στέμμα και Σβάστικα*, σπ. σ. 145-147, Ι. Χόνδρος, *Η Ελληνική Αντίσταση: 1941-1944*, στο συλλογικό έργο *Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950* σπ. σ. 75 και Π. Ρούσσος, *Η Μενάλη Πενταετία* τομ. 2, σπ. σ. 340. Στον αριθμό αυτό δεν περιλαμβάνονταν τα «Αετόπουλα», δηλαδή η οργάνωση παιδιών του ΕΑΜ με 250.000 μέλη περίπου, (τα Αετόπουλα αποτελούνταν από παιδιά έως 15 χρονών). Για το θέμα αυτό Π. Ανταίος, *Συμβολή στην Ιστορία της ΕΠΟΝ*, Αθήνα 1979, τομ. 2, σ. 392. Επίσης ήταν η «ΕΠΟΝ», η νεολαία του ΕΑΜ, με 650.000. Βλ. και Δ. Χατζής, *Η Νικηφόρα Επανάσταση που Χάθηκε*, Αθήνα 1978, τομ. 2, σ. 87 και Γ. Ζωίδης-Δ. Κάϊλας, *Στ' Αρματα, Στ' Αρματα! Χρονικά της Εθνικής Αντίστασης 1940-1944*, σπ. σ. 113. Επίσης η Εθμική Αλληλεγγύη με βάση τα δικά της στοιχεία εκτιμούσε ότι είχε 1800000 μέλη. Μια Προσπάθεια και ένας Άθλος, *Το έργο της Εθνικής Αλληλεγγύης Ελλάδος*, σπ. 1946, σ. 22.

⁵³⁹⁵ Στις εκλογές που είχε διοργανώσει η ΠΕΕΑ τον Απρίλιο του 1944 για την εκλογή Εθνοσυμβούλων της Ελεύθερης Κυβέρνησης των Βουνών, ο αριθμός των άνω των 18 ψηφοφόρων τον οποίο επικαλούνταν το ΕΑΜ υπερέβαινε τον αντίστοιχο αριθμό εκλογέων του 1936, γεγονός που δείχνει ότι μια συντριπτική μερίδα του ελληνικού λαού θεωρούσε ως τη φυσική του εξουσία την κυβέρνηση των Βουνών, Για το θέμα αυτό, L. Bearentzen, *Η Λαϊκή Υποστήριξη του ΕΑΜ στο Τέλος της Κατοχής*, Μνήμων, τομ. 9, Αθήνα 1984, σ. 196 και σε σχέση με την Αθήνα ειδικότερα Γ. Σιάντος, *Για την Αυτοδιοίκηση και την Πολιτοφυλακή, Αγκωνάρια της Λαοκρατίας*, Μάιος 1944, *Επίσημα Κείμενα του ΚΚΕ*, τομ. Ε, 1940-1945, Αθήνα 1974, εκ. ΚΚΕ Εσωτερικού, σ. 575578. Να σημειωθεί ότι στη Πανελλαδική Σύσκεψη του ΕΑΜ που διεξήχθη στο Νεοχώρι Ευρυτανίας στις 1-2 Σεπτεμβρίου 1944 υποστηρίχθηκε ότι το ΕΑΜ στην Αττική και το Πειραιά είχε 250.000 οργανωμένα μέλη, στην Πελοπόννησο 300.000 στη Μακεδονία 450.000 στη Θεσσαλία 280.000 στην Ήπειρο 70.000 και στην Στερεά και Εύβοια 170.000, *Στ' Αρματα, Στ' Αρματα* τομ. 2, σπ. σ. 111.

⁵³⁹⁶ Υπήρχε έτσι και αλλιώς μια ιδιαίτερα προσπάθεια από την επιτροπή να νομιμοποιηθεί το αποτέλεσμα. Αναφορικά για παράδειγμα με την εγκυρότητα των καταλόγων η επιτροπή θεωρούσε το 71% των ονομάτων έγκυρο και το 13% άκυρο ενώ ένα 16% αμφιβόλου εγκυρότητας. Τα ποσοστά αυτά, στο συνδυασμό τους με το 60% που κατά την επιτροπή όντως ψήφισε, ήταν έτσι διαμορφωμένα ώστε να νομιμοποιούν το αποτέλεσμα. Αρχείο Φ. Δραγούμη, φακ. 70.4, Ανακοινωθέν της Συμμαχικής Αποστολής Παρατηρητών των Ελληνικών Εκλογών, αρ. 8, 11 Απριλίου 1946. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

αδιανόητο να υιοθετήσει κανείς την άποψη ότι ήταν δυνατό το ποσοστό του ΕΑΜ να ήταν κατώτερο από το 20%.⁵³⁹⁷

Αν και ο υπολογισμός της δύναμης του ΕΑΜ είναι μόνο προσεγγιστικός αφού αφορά συνδυασμούς επιμέρους στοιχείων και εκτιμήσεις πάνω στους συνδυασμούς αυτούς, ωστόσο αποδίδει με κάποια σχετική πληρότητα το αριθμητικό και κυρίως το πολιτικό βάρος της εαμικής συμμαχίας κατά το τέλος της Κατοχής. Οι αριθμοί αυτοί συγκρινόμενοι με τον πληθυσμό της χώρας την ίδια περίοδο, -με βάση την απογραφή του 1940- ο πληθυσμός ήταν 7.344.860⁵³⁹⁸ και από αυτούς είχε αποβιώσει το 7 % εξαιτίας του πολέμου⁵³⁹⁹ - δείχνουν ότι το 1/3 περίπου του ελληνικού λαού ήταν οργανωμένο στο ΕΑΜ⁵⁴⁰⁰ και μάλιστα ένα δυναμικό πολύ ακμαίο από πολιτική άποψη στο βαθμό που ήταν αποσυνδεδεμένο από το πολιτικό κλίμα και τις δομές του παρελθόντος, δύο στοιχεία που εξέθρεψαν τη δικτατορία Μεταξά και συνέτειναν αποφασιστικά ώστε να μείνει η χώρα χωρίς τους πολιτικούς της εκπροσώπους, τα παλαιά πολιτικά κόμματα κατά τη διάρκεια της Κατοχής.

Η δεκεμβριανή σύγκρουση προκάλεσε, όπως ήταν φυσικό, μια συρρίκνωση των δυνάμεων του ΕΑΜ λόγω της απογοήτευσης και του αισθήματος της ήττας που δημιούργησε στους κόλπους των αριστερών η έκβασή της. Τόσο η Συμφωνία της Βάρκιζας όσο και η σταδιακή ανάπτυξη των τρομοκρατικών οργανώσεων της δεξιάς συνέτειναν αποφασιστικά στη μείωση της αριθμητικής δύναμης του ΕΑΜ. Επιπλέον, ως βασικότερο αίτιο αυτής της υποχώρησης της απήχησης του ΕΑΜ στον πληθυσμό ήταν το γεγονός ότι ο πόλεμος είχε τελειώσει και έτσι εξέλειπαν σταδιακά παράγοντες που προσέφεραν συνδετικό υλικό στην εαμική συμμαχία με ουσιαστικότερο από όλους την εθνικο-απελευθερωτική ιδεολογία και την πάλη ενάντια στον εχθρό.⁵⁴⁰¹

Ωστόσο, από την άλλη πλευρά, οι διαρροές του ΕΑΜ ήταν αδύνατο να στραφούν προς το μοναρχικό στρατόπεδο, παρότι η γενική πολιτική

⁵³⁹⁷ Περιοδεία στην Ελλάδα του ανταποκριτή Τζ. Μπαμπάν της εφημερίδας Τσαβίρ. Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 25.4, Πολιτική Ελληνική Πρεσβεία στην Άγκυρα προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ.297, 25 Ιούνιος 1946

⁵³⁹⁸ ΕΣΥΕ Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Απογραφή 16 Οκτωβρίου 1941, Αθήναι Εθνικό Τυπογραφείο 1946.

⁵³⁹⁹ Αρχείο ΕΔΑ, φακ. 2, και Εθνική Αλληλεγγύη, ο.π., σελ. 36 και Δ. Γατόπουλος, Ιστορία της Κατοχής, Αθήναι χχ, σ. 608.

⁵⁴⁰⁰ Βλ. και Χ. Βερναδάκης- Γ. Μαυρίης, Κόμματα και Κοινωνικές Συμμαχίες στην Προδικτατορική Ελλάδα, οπ. σ. 35. Όπως υπολογίζουν πηγές αριστερής προέλευσης το Σεπτέμβριο του 1944 το ΕΑΜ αριθμούσε στην Αττική 550.000 μέλη, δηλαδή το 27 % του πληθυσμού της περιοχής. Φ. Μπαρτζιώτας, Εθνική Αντίσταση και Δεκέμβρης, οπ. σ. 53.

⁵⁴⁰¹ Όπως σημειώνει ο Π. Νεφελούδης το ΚΚΕ μετά ιδίως τη 2η Ολομέλεια εγκατέλειπε τα λαϊκίστικα θέματα και υιοθετούσε συγκεκριμένα παραδοσιακά αιτήματα της κομμουνιστικής αριστεράς. Π. Νεφελούδης, Στις Πηγές της Κακοδαιμονίας, οπ. σ. 273..

εκτίμηση των αντιπάλων του ήταν ότι η περίοδος μετά τη Βάρκιζα αποτέλεσε το εφαλτήριο μιας γενικευμένης αλλαγής του πολιτικού φρονήματος των πολιτών.⁵⁴⁰² Δεδομένου ότι το δημοκρατικό Κέντρο παρέμεινε καθηλωμένο σε μικρά ποσοστά στις εκλογές του 1946, αυτό σημαίνει ότι δεν απορρόφησε τις διαρροές του ΕΑΜ, εκτός και αν ευσταθεί η υπόθεση ότι τα κεντρικά τμήματα των Φιλελευθέρων μετακινήθηκαν στη μοναρχική δεξιά, σε επίπεδο 80% και πάνω και το ποσοστό που εξασφάλισε ο Σοφούλης ήταν ως επί το πλείστον διαρροές από το ΕΑΜ.

Αυτό όμως αποτελεί μια παρακινδυνευμένη εκτίμηση, δεδομένου ότι υπήρχε και το πολιτικό μόρφωμα που προέκυψε από τη διάσπαση των Φιλελευθέρων, η ΕΠΕ, που συμβίβαζε τα έντονα αντικομμουνιστικά αισθήματα, τη σιωπηρή αποδοχή του βασιλιά ως προμετωπίδα του αντικομμουνιστικού αγώνα με τις πολιτικές παρακαταθήκες του Κέντρου. Ωστόσο, η ΕΠΕ, αν και απέσπασε ένα ποσοστό από τον Σοφούλη, δεν κατόρθωσε να εξασφαλίσει την προσχώρηση του κύριου όγκου των δυνάμεων του, στο μέτρο που τα ποσοστά που εξασφάλισε αντιστοιχούσαν στην επί μέρους προπολεμική δύναμη των εταίρων που αποτελούσαν τον σχηματισμό. Δηλαδή, από το 19,28% της ΕΠΕ, το 8% πήρε ο Παπανδρέου,⁵⁴⁰³ το 3% ο Κανελλόπουλος και το υπόλοιπο ο Βενιζέλος αλλά με βάση το συναισθηματικό βάρος του ονόματος του στην Κρήτη.⁵⁴⁰⁴ Αν σημειωθεί ότι στις εκλογές του 1936 οι Παπανδρέου και Κανελλόπουλος είχαν αντίστοιχα ποσοστά,⁵⁴⁰⁵ τα ποσοστά αυτά προσωπικής επιρροής οι δύο άντρες τα διατήρησαν και στις εκλογές του Μαρτίου του 1950.⁵⁴⁰⁶

Άρα, στην πραγματικότητα η ΕΠΕ κατέγραψε την προσωπική απήχηση των τριών ηγετών της και δεν καρπώθηκε σε ευρεία έκταση τις διαρροές του Σοφούλη. Αν υποθέσει κανείς ότι ο Σοφούλης υποδέχθηκε τις εκτεταμένες διαρροές του ΕΑΜ, ώστε να γίνει αποδεκτό το ποσοστό της

⁵⁴⁰² Αυτή ήταν η επίσημη εκτίμηση του Φόρεϊν Όφισ, οπ.

⁵⁴⁰³ Ο υπολογισμός της δύναμης των εταίρων της ΕΠΕ στο Νικολακόπουλος, οπ. σ. 165.

⁵⁴⁰⁴ Να σημειωθεί ότι το σύνολο των ψήφων της ΕΠΕ ήταν 213721 ψήφοι, ήτοι το 19,28%. Το όνομα Βενιζέλος είχε ιδιαίτερο αντίκτυπο στην Κρήτη, όπου η ΕΠΕ απέσπασε 9060 στα Χανιά, 18.281 στο Ηράκλειο, 8.724 στο Ρέθυμνο και 5.990 στο Λασιθί δηλαδή ένα σύνολο 42.055 ψήφων και ποσοστό στις περιοχές αυτές γύρω στο 65% του συνόλου των ψήφων. Με άλλα λόγια το 20% των ψήφων της παράταξης εξασφαλίστηκε στην Κρήτη και αποσπάστηκε όχι με την τυπική έννοια των μετακινήσεων των ψηφοφόρων.

⁵⁴⁰⁵ Ο Κανελλόπουλος όπως και στις εκλογές του 1936 εξασφάλισε υψηλά ποσοστά στα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Να σημειωθεί ότι στο Κολωνάκι στα 1936 είχε αποσπάσει το 8,6% και στο Ψυχικό το 19,1%. Ο Παπανδρέου είχε κατέλθει σε κοινό σχηματισμό με τον Καφαντάρη και εξασφάλισαν περίπου το 5,50%. Γ. Δαφνής, Η Ελλάδα μεταξύ δύο Πολέμων 1923-1940, οπ. σ. 389.

⁵⁴⁰⁶ Ο Παπανδρέου και ο Κανελλόπουλος διατήρησαν αυτό το προσωπικό ποσοστό και στις εκλογές του Μαρτίου του 1950, όπου το ΔΣΚ πήρε το 10,7% και το ΜΕΑ ένας συνασπισμός με κύριο κορμό το Εθνικό Ενωτικό Κόμμα του Κανελλόπουλου, το 5,3%. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 5 Μαρτίου 1950, τομ. Α. οπ..

πολιτικής αποχής στα επίπεδα του 9%, τότε θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι ως επί το πλείστον ψηφίστηκε από ψηφοφόρους του ΕΑΜ και στον ίδιο απέμεινε ένα ποσοστό κάτω του 5% από το προπολεμικό εκλογικό κοινό των Φιλελευθέρων, πράγμα αδύνατο. Στην πραγματικότητα, ένα τμήμα της προπολεμικής δύναμης των Φιλελευθέρων κατευθύνθηκε στην ΕΠΕ ένα άλλο στους Λαϊκούς και το υπόλοιπο παρέμεινε στο Σοφούλη. Σε αυτή τη βάση, είναι σχεδόν σαφές ότι το ΚΦ δεν απορρόφησε δυνάμεις του ΕΑΜ παρά σε πολύ περιορισμένο βαθμό και ως εξαίρεση της γενικής τάσης.

Επιπλέον, η ενδοεαμική κρίση που σηματοδοτήθηκε και από την αποχώρηση του ΣΚΕ (Σβώλος) και ΕΛΔ (Τσιριμώκος) από την πολιτική συμμαχία των κομμάτων του ΕΑΜ, δεν αποτέλεσε οπωσδήποτε αίτιο του εκλογικού αποτελέσματος που υπολόγιζε η ΑΜΦΟΓΕ. Όχι μόνο, γιατί εξ αρχής δεν είχε μεγάλο αριθμητικό βάρος η αποχώρηση των σοσιαλιστικών δυνάμεων αλλά και επειδή δεν διάρκεσε πολύ, με την έννοια ότι από το Ιανουάριο του 1946 ΕΑΜ και ΣΚΕ-ΕΛΔ συνεργάζονταν και στους Δημοκρατικούς Συλλόγους αλλά και στο μέτωπο της αποχής. Υπό την έννοια αυτή, ούτε η κρίση αυτή αποτελεί αίτιο της εικόνας μιας αποχής της τάξης του 9,3%.

Γενικά, οι θεωρίες για την κρίση του ΕΑΜ και την απόσπαση των δυνάμεων της από το Κέντρο δεν λάμβανε υπόψη της τον αποφασιστικό ρόλο που έπαιξαν η οικονομική κρίση, που προκάλεσε μια νέα μαζική εξαθλίωση,⁵⁴⁰⁷ οι απροκάλυπτες βρετανικές επεμβάσεις στην ελληνική πολιτική ζωή, το αντιμοναρχικό μένος μεγάλων μερίδων του λαού που θεωρούσε το ΕΑΜ ως το μοναδικό εγγυητή της εξασφάλισης της δημοκρατίας στην Ελλάδα αλλά και τέλος η ίδια η υποβόσκουσα ή και εμφανής κρίση των παραδοσιακών πολιτικών κομμάτων, τα οποία φαίνονταν ανίκανα να απαντήσουν με ολοκληρωμένο τρόπο στα πολιτικά προβλήματα της εποχής.

Από την άλλη πλευρά το ΕΑΜ διατηρώντας έναν εξαιρετικά ισχυρό μηχανισμό οργάνωσης, κατόρθωνε αργά και σταθερά να εδραιώνει την πολιτική του απήχηση στις μάζες και με νέες ιδεολογικές αναφορές, όπως το αίτημα της κοινής αντιμοναρχικής δράσης αλλά και της εθνικής συμφιλίωσης,⁵⁴⁰⁸ να μαζικοποιεί τις οργανώσεις του⁵⁴⁰⁹ και να προσφέρει καταφύγιο στους καταδιωκόμενους αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης

⁵⁴⁰⁷ Βλ. και Ν. Ψυρούκης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1940-1967*, Αθήνα 1976, σ. 235

⁵⁴⁰⁸ Βλ. και Δ. Χαραλάμπη, *Στρατός και Πολιτική Εξουσία. Η Δομή της Εξουσίας στη Μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα 1986, σ. 28.

⁵⁴⁰⁹ Ο Ν. Ζαχαριάδης σε υπόμνημα που απέστειλε στον Ι. Στάλιν στις 13 Μαΐου 1947, αναφερόμενος στην περίοδο αυτή, υπογράμμισε ότι το Λαϊκό Κίνημα φαινόταν να ανακάμπτει με ραγδαίους ρυθμούς από την υποχώρηση που του επιβλήθηκε ως αποτέλεσμα της ήττας του Δεκέμβρη. Αρχείο ΚΚΕ Εσωτερικού, Αυγή 13 Δεκεμβρίου 1979.

αλλά και σε εκείνους τους κεντρώους δημοκρατικούς που δέχονταν και αυτοί τη μήνιν των τρομοκρατικών οργανώσεων.⁵⁴¹⁰

Το ποσοστό του 9,3% που δόθηκε από τους παρατηρητές ως ύψος της πολιτικής αποχής δεν δικαιολογούνταν με κανένα τρόπο από την άποψη ότι το ΕΑΜ και το ΚΚΕ είχαν υποστεί τέτοια πολιτική καθίζηση ώστε η απήχηση τους να καθηλωθεί σε τέτοιο ποσοστό. Και πάντως απέχει πόρρω από τις εκτιμήσεις των ίδιων των αριστερών οργανώσεων αναφορικά με την έκταση της πολιτικής τους επιρροής. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο ότι η απόφαση για αποχή από τις εκλογές καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από την εκτίμηση ότι ήταν τέτοια η απήχηση του ΕΑΜ στις μάζες, ώστε αρκούσε η αποχή της Αριστεράς για να καταστήσει τις εκλογές άκυρες. Με βάση, μάλιστα τους ισχυρισμούς του Ζαχαριάδη, η αποχή από τις διαδικασίες ανασύνταξης των εκλογικών καταλόγων με βάση την έκκληση του ΚΚΕ, ξεπέρασε το 60% του εκλογικού σώματος.⁵⁴¹¹

Βεβαίως, το γεγονός ότι το ΕΑΜ προβλήθηκε από τους αντιπάλους του ως αντεθνική δύναμη, η τρομοκρατία, η μεταφορά πόρων στους ακραιφνείς υποστηρικτές του αστικού καθεστώτος με τη μορφή της επιβολής με τρομοκρατικές μεθόδους ενός άτυπου ημιεπίσημου κράτους στην ελληνική ύπαιθρο που λειτουργούσε και ως μηχανισμός οικονομικής αναδιανομής, καθόρισε την όποια μεταστροφή του εκλογικού σώματος.

⁵⁴¹⁰ Η οργανωτική και πολιτική δύναμη του ΕΑΜ φάνηκε ιδιαίτερα στο επίπεδο οργάνωσης, συντονισμού και σχεδιασμού των συνδικαλιστικών αγώνων και των πολιτικών εκδηλώσεων. Έτσι στην περίοδο 1941-1945 το ΕΑΜ κατόρθωσε να προβεί σε εκτεταμένες απεργίες και συγκεντρώσεις και, παρόλες τις επεμβάσεις της πολιτικής εξουσίας στις συνδικαλιστικές εκλογές, να αναδείξει στους εργατικούς και δημοσιονομικούς χώρους φιλικά προσκείμενες σε αυτό εξουσίες. Κ. Θέος, Εργατικά Συνδικάτα, η Πάλη τους Ενάντια στο Φασισμό, Αθήνα 1947, σ. 18. Δεν ήταν προφανώς άσχετο με την πολιτική ευρωστία της Αριστεράς το γεγονός ότι στα 1945 κατόρθωσε να εκλέξει δική του ηγεσία στη Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος κερδίζοντας το 67,8 % και το 85 % των αντιπροσώπων στο Συνέδριο της ΓΣΕΕ. Βλ και Α. Μπλέκος, Γεγονότα και Σταθμοί του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος, Αθήνα 1985 σ. 22. Αντίστοιχες επιτυχίες είχε να επιδείξει και ως προς την ικανότητα του να συγκεντρώνει οι πολιτικές εκδηλώσεις την περίοδο αυτή, ιδίως από τον Αύγουστο του 1945 και ύστερα οι πολιτικές συγκεντρώσεις του ΕΑΜ προκαλούσαν πραγματικά δέος στους αντιπάλους του με αποκορύφωμα τη συγκέντρωση της 7ης Ιανουαρίου 1946 υπό την αιγίδα των Δημοκρατικών συλλόγων όπου το πλήθος υπερέβη τις 400.000. Ανάλογη με τον ΕΑΜ είναι και η αριθμητική πορεία του ΚΚΕ. Από το Δεκέμβριο έως τον Ιούνιο του 1945 παρουσίασε μια συρρίκνωση των δυνάμεων του. Αν και τον Δεκέμβριο του 1944 η δύναμη του κόμματος ξεπερνά τα 300.000 μέλη μετά την Συμφωνία της Βάρκιζας αντιμετώπιζε κάποιες διαρροές. Στην αριθμητική του μείωση καθοριστικό ρόλο έπαιξε και η απόφαση του Πολιτικού Γραφείου να δημιουργηθεί το Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος, γεγονός που οδήγησε ένα μεγάλο μέρος των μελών του κόμματος σε υποχρεωτική προσχώρηση στο νέο Αγροτικό Κόμμα. Όπως γράφει ο Γ. Μανούσακας, οι αγροτικές οργανώσεις του κόμματος διαλύθηκαν, προκαλώντας οδυρμό στα μέλη του κόμματος που υποχρεώθηκαν να αποχωρήσουν από το ΚΚΕ. Γ. Μανούσακας, Εμφύλιος στην Σκιά της Ακροναυπλίας, σπ. σ.81 Ωστόσο, 5 μήνες αργότερα η δύναμη του κόμματος θα φτάσει στις 100.000 μέλη χωρίς μάλιστα να έχει προηγηθεί μια εκτεταμένη στρατολογία νέων μελών, στο βαθμό που στους κόλπους του ΚΚΕ επικρατούσε η άποψη ότι ο αριθμός των μελών του κόμματος δεν έπρεπε να υπερβεί ένα όριο. Η Πανελλαδική Οργανωτική Σύσκεψη του ΚΚΕ, σπ. Λόγος Ν Ζαχαριάδη, σ. 9 και Γ. Ιωαννίδη σπ. σ. 3

⁵⁴¹¹ Το 7ο Συνέδριο του ΚΚΕ, τευχ.Γ. Εισήγηση του Ν. Ζαχαριάδη, Αθήνα 1945, σ. 13.

Παράλληλα, ο συνήθης φόβος έναντι της αριστεράς των παραδοσιακών μικροαστικών στρωμάτων, όπου σε περιοχές, όπως το κέντρο της Αθήνας, το Παγκράτι ή η Κυψέλη, έδωσαν πολύ μικρά ποσοστά στην αποχή ενώ και η δυνατότητα κοινωνικής αποκατάστασης που προσέφερε το κράτος στους έχοντες φίλα προσκείμενες πολιτικές διαθέσεις και ο αντίστοιχος φόβος κοινωνικού και εργασιακού αποκλεισμού (που για τα δημοσιοϋπαλληλικά στρώματα που είχαν προσχωρήσει στην λογική του ΕΑΜ ήταν καθοριστικής σημασίας), διαμόρφωσαν ως ένα βαθμό τις διαθέσεις των μαζών στην εκλογική αυτή διαδικασία

Ωστόσο, το γεγονός ότι δεν τις καρπώθηκε η άλλη δημοκρατική δύναμη, δηλαδή οι Φιλελεύθεροι, έδειξε ότι αυτό που συντελέστηκε στις εκλογές αυτές ήταν να διατηρηθεί ένα επίπεδο δυνάμεων της αριστεράς στα όρια της αποχής, και να μετακινηθούν κεντρώες δυνάμεις με αντικομμουνιστικό προσανατολισμό από το Κόμμα των Φιλελευθέρων όχι τόσο στην ΕΠΕ-τα κριτήρια των ψηφοφόρων της ήταν σε μεγάλο βαθμό η προσωπική απήχηση των ηγετών της, αλλά κυρίως στους Λαϊκούς. Με άλλα λόγια αυτό που συντελέστηκε ήταν η συρρίκνωση δυνάμεων του παραδοσιακού Κεντρώου χώρου προς όφελος της δεξιάς, δηλαδή το εκλογικό σύστημα κατέγραψε την κοινωνική πόλωση που συντελέστηκε στην μεταπολεμική Ελλάδα με περιθωριοποίηση των μετριοπαθών κεντρώων δυνάμεων.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω δεδομένα, το πραγματικό ποσοστό της αποχής δεν πρέπει σε καμιά περίπτωση να ήταν κάτω από το 25%.⁵⁴¹² Ο ίδιος ο Ζαχαριάδης στα 1957, σε μια σαφώς μετριοπαθέστερη, σε σχέση με τους ισχυρισμούς του 1946, εκτίμηση υπολόγισε την αποχή στο επίπεδο του 25 με 30%. Στην ίδια εκτίμηση κατέληξαν και οι περισσότεροι ιστορικοί που ασχολήθηκαν με την περίοδο αυτή.⁵⁴¹²

Να σημειωθεί ότι το ΕΑΜ ισχυριζόταν ότι υπήρχαν και 200.000 άνθρωποι, φυλακισμένοι και κυνηγημένοι που δεν ψήφισαν.⁵⁴¹³ Από αυτούς, σύμφωνα με επίσημες δηλώσεις του υπουργού Δικαιοσύνης Κ Ρέντη οι 15.596, κρατούνταν στις φυλακές «προληπτικά».⁵⁴¹⁴ Ένα άλλο τμήμα είχε καταδικαστεί⁵⁴¹⁵ ενώ η μεγάλη πλειοψηφία είχε καταφύγει στα βουνά.⁵⁴¹⁶

⁵⁴¹² Βλέπε ενδεικτικά G Chandler, *The Divided Land. Anglo-Greek Tragedy*, οπ. σ.184, και W.H MacNeill, *The Greek Dilemma and Aftermath*, ο.π. σ.236. Ο Η. Νικολακόπουλος, αναλύοντας συγκριτικά τα έγκυρα ψηφοδέλτια στις εκλογές του 1946 με αυτά των εκλογών του 1936, 1950, 1951 και 1952 καταλήγει στο ίδιο ποσοστό, Η. Νικολακόπουλος, οπ. σ.141-142.

⁵⁴¹³ Κ. Καραγιώργης, Ριζοσπάστης 4 Απριλίου 1946.

⁵⁴¹⁴ Ελευθερία 11 Δεκεμβρίου 1946.

⁵⁴¹⁵ Βάσει τις στατιστικής της Βρετανικής Αποστολής Νομομαθών στις 19 Δεκεμβρίου 1945 βρίσκονταν στις φυλακές, FO 371/48260 R 4702 Norton to FO, 21 Μαρτίου 1946.

⁵⁴¹⁶ Σύμφωνα με εκτίμηση των Times ήταν πάνω από 150000. Times 24 Ιανουαρίου 1946.

Ακόμη, όμως και αν υποτεθεί ότι οι αριθμοί των διωκόμενων που έδινε το ΕΑΜ ήταν υπερβολικοί, ακόμη και το ανώτατο όριο του 15% για πολιτική αποχή που έδιναν οι παρατηρητές, δεν ξεπερνούσε τους 280.000 ψήφους, άρα αν αφαιρεθούν μόνο οι επίσημα εκτοπισμένοι, πάλι το ποσοστό της αποχής ήταν πού μικρό για να αντανάκλα την δύναμη της αριστεράς. Να σημειωθεί ότι το ποσοστό του 49,7% που εμφάνιζε η αρχική ανακοίνωση του ελληνικού Υπουργείου των Εσωτερικών ως συνολική αποχή, ακόμη και αν θεωρούνταν ως φυσιολογικό ποσοστό μη πολιτικής αποχής το 25%, έδινε στην αριστερά το 24,7% των ψήφων. Αυτό ακριβώς σημείωνε και σχόλιο στην Ελεύθερη Ελλάδα⁵⁴¹⁷

Ένα στοιχείο που δεν έχει επίσης συνυπολογιστεί από τις υπάρχουσες εκτιμήσεις για την αποχή είναι η συμβολή στο ποσοστό της αποχής εκείνων που απείχαν χωρίς να καταγράφονται στο ΕΑΜ ή στην ακόμη και στην ευρύτερη αριστερά. Κατά κύριο λόγο επρόκειτο για δυνάμεις του Κέντρου, που αν και στο παρελθόν σπάνια συγκέντρωναν άνω του 10%,⁵⁴¹⁸ στις συνθήκες που επικρατούσαν μεταπολεμικά ήταν δυνατόν να έχουν σαφώς μεγαλύτερη δύναμη, λόγω της γενικότερης ριζοσπαστικοποίησης που επέφερε ο πόλεμος.

Η δύναμη τους μπορεί να υπολογιστεί μόνο ενδεικτικά δυνάμει των ποσοστών που είχαν αποσπάσει προπολεμικά αλλά και στις εκλογές του 1950. Στις εκλογές του 1936, παρότι επικράτησε πόλωση η οποία είχε ως αποτέλεσμα να συνθλιβούν μεμονωμένοι ηγέτες όπως ο Καφαντάρης, παρόλα αυτά εξασφάλισε ένα ποσοστό της τάξης του 5,11% ως σύνολο μαζί με τον Παπανδρέου και τους υποστηρικτές του Αγροτικού Δημοκρατικού Κόμματος, όπου εξέλεξε 2 βουλευτές.⁵⁴¹⁹ Γενικά κατά την πολιτική του πορεία προπολεμικά ο Καφαντάρης εξασφάλιζε ποσοστά μεταξύ 5 και 7%.⁵⁴²⁰

Στις εκλογές του 1950 συγκρότησαν το συνασπισμό της Εθνικής Προοδευτικής Ενώσεως Κέντρου (ΕΠΕΚ), που αποτελούνταν κατά κύριο λόγο από τους απέχοντες κεντρώους στις εκλογές του 1946. Στο συνασπισμό αυτό συμμετείχαν το Δημοκρατικό Προοδευτικό Κόμμα που αποτελούσε μετεξέλιξη του Προοδευτικού Κόμματος του Καφαντάρη και είχε ως αρχηγό του τον εξίσου απέχοντα από τις εκλογές του 1946 Εμμ. Τσουδερό, οι μετριοπαθείς δυνάμεις της αντίστασης υπό τον Γ. Καρτάλη, το

⁵⁴¹⁷ Ελεύθερη Ελλάδα 2 Απριλίου 1946.

⁵⁴¹⁸ Στις εκλογές του 1936 λόγω της γενικότερης πόλωσης το κόμμα του Καφαντάρη και οι διαφωνούντες κεντρώοι ως προς το Κόμμα των Φιλελευθέρων μπόρεσαν να πετύχουν μόνο τοπικές νίκες, όπως στην Ευρυτανία τη Ναυπακτία. Θάσο και να εξασφαλίσει ευπρόσωπα ποσοστά στην Ήπειρο και τα Επτάνησα. Η. Νικολακόπουλος, οπ. σ. 111.

⁵⁴¹⁹ Οπ και Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ ΙΕ, οπ. σ. 374.

⁵⁴²⁰ Βλ. Δ. Γούλας, Γ. Καφαντάρης, ο.π. σ.39-41

κόμμα Προοδευτικών Φιλελευθέρων υπό τον Ν. Πλαστήρα που επίσης κράτησε επαμφοτερίζουσα στάση στις εκλογές του 1946 ως προς τη συμμετοχή του. Ο σχηματισμός αυτός, τηρουμένων των αναλογιών, δεδομένου ότι στα 1950 έχαιρε του «πλεονεκτήματος» να αποτελεί κεντρώα δύναμη με εμπλεκόμενη σε κυβερνητικές ευθύνες της εποχής του εμφυλίου,⁵⁴²¹ εξασφάλισε το 17,4% των ψήφων.⁵⁴²² Μα βάση τις εκλογές του 1950, σε πολλές περιοχές το άθροισμα των ψήφων της ΕΠΕΚ και της Δ.Π ταυτίζεται με το ποσοστό της φερόμενης αποχής.⁵⁴²³

Το ποσοστό αυτό μπορεί να αποτελεί μια ένδειξη για τη δύναμη της αποχής στα 1946 από την πλευρά των κεντρώων δυνάμεων, δεδομένου ότι τα ποσοστά του, εν κρίσει, Κόμματος των Φιλελευθέρων στα 1950, ήταν στα επίπεδα του 1946 (16,9%).⁵⁴²⁴ Να σημειωθεί ότι οι εαμογενείς ψήφοι που ενσωμάτωσε το Κόμμα των Φιλελευθέρων (υπό την ηγεσία του Σ. Βενιζέλου) ήταν αναγκαστικά πολύ περιορισμένοι, στο μέτρο που στις εκλογές του 1950 κατήλθε και η Δημοκρατική Παράταξις (ιδρύθηκε στις 2 Φεβρουαρίου 1950) που αποτελούσε συνασπισμό του χώρου της αριστεράς, και η οποία κατά κύριο λόγο εισέπραξε τη δύναμη του ΕΑΜ.⁵⁴²⁵ Να σημειωθεί ότι στη Δημοκρατική Παράταξη μετείχαν η Ένωση Δημοκρατικών Αριστερών του Ι. Σοφιανόπουλου, οι Αριστεροί Φιλελεύθεροι των Ν. Γρηγοριάδη και Στ. Χατζήμπεη και το ΣΚΕ-ΕΛΔ του Α. Σβώλου, οι συνεργαζόμενες με το ΕΑΜ δυνάμεις της αποχής του 1946.⁵⁴²⁶

Μάλιστα, στην περιοχή πρωτεύουσας στις εκλογές του 1950 το ποσοστό του ΣΚΕ-ΕΛΔ στο σύνολο της Δημοκρατικής Παράταξης με βάση τους σταυρούς προτίμησης έδειξε ότι ένα 15-20% της παράταξης στο Δήμο Αθηναίων εκπροσωπούνταν από το ΣΚΕ (ένα 4-5% στο σύνολο των ψηφοφόρων) αφού ήταν το ποσοστό που δεν ακολούθησε τις οδηγίες του ΚΚΕ να υπερψηφιστούν οι Ι. Σοφιανόπουλος και ο Ν. Γρηγοριάδης.⁵⁴²⁷

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι η ΕΠΕΚ και η Δημοκρατική Παράταξη, οι δύο σχηματισμοί που συγκρότησαν μαζί με το ΕΑΜ την αποχή συγκέντρωσαν, και μάλιστα μετά την ήττα του ΚΚΕ στον εμφύλιο

⁵⁴²¹ Σπ. Λιναρδάτου, Από τον Εμφύλιο στη Χούντα, τομ. Α, Αθήνα 1977, σ. 25-27.

⁵⁴²² Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 5ης Μαρτίου 1950, τομ. Α, Αθήνα 1951.

⁵⁴²³ Η. Νικολακόπουλος, οπ. σ. 170.

⁵⁴²⁴ Στο μετεμφυλιακό κόμμα των Φιλελευθέρων μετείχε και ο Σ. Βενιζέλος, ο οποίος στις εκλογές του 1946 είχε κατέλθει με την ΕΠΕ των Παπανδρέου και Κανελλόπουλου και είχε αποσπάσει κατά προσέγγιση ένα 8% των ψήφων, βλ. παραπάνω.

⁵⁴²⁵ Τη Δημοκρατική Παράταξη υποστήριξε και το εκτός νόμου ΚΚΕ. Γ. Κατσούλη, Ιστορία του ΚΚΕ, τομ. Ζ, Αθήνα 1978, σ. 44.

⁵⁴²⁶ Βλ. και Σπ. Λιναρδάτου, οπ. σ. 84.

⁵⁴²⁷ Τον υπολογισμό ο Η. Νικολακόπουλος, οπ. σ. 172.

αλλά και υπό το καθεστώς του μετεμφυλιακού κράτους, αθροιστικά ένα ποσοστό της τάξης του 28,1% (17,4 και 10,5%),⁵⁴²⁸ που προσιδιάζει στο υπολογιζόμενο ως ποσοστό της αποχής στις εκλογές του 1946, με τη διαφορά ότι είχαν αλλάξει οι αναλογίες στις ποσοστώσεις των δυνάμεων των δύο χώρων.

Δεδομένων των στοιχείων αυτών, στο εξωτερικό οι αντιδράσεις σε αρκετές περιπτώσεις ήταν έντονες όσον αφορά στο τι πραγματικά κατέγραψαν οι εκλογές αυτές. Η εφημερίδα Κήρυξ της Νέας Υόρκης μιλούσε για υποψίες ως προς την έκθεση των παρατηρητών⁵⁴²⁹ ενώ στη Γαλλία η Επιτροπή Εξωτερικών της Γαλλικής Εθνοσυνέλευσης αποφάσισε παμψηφεί να ζητήσει από τη Γαλλική κυβέρνηση να μην αναγνωριστεί η έκθεση πριν σταλούν λεπτομερή στοιχεία⁵⁴³⁰. Να σημειωθεί ότι οι αναλυτικές αναφορές δεν δημοσιοποιήθηκαν ποτέ, παρότι η επιτροπή των παρατηρητών υποσχέθηκε να δώσει τις αναλυτικές εκθέσεις αφού καθαρογραφούν.⁵⁴³¹

Η Ισβέστια και ο Ερυθρός Αστέρας στη Μόσχα μιλούσαν για κωμωδία εκλογών και μάλιστα φιλοξενούσαν και γελοιογραφίες.⁵⁴³² Στο Παρίσι οι δεξιές εφημερίδες μιλούσαν για γνήσιες εκλογές και οι αριστερές για παραβιάσεις.⁵⁴³³ Στην Τουρκία αρκετές εφημερίδες μιλούσαν για περιφανή νίκη της ελληνικής δεξιάς έναντι του κομμουνισμού. Να σημειωθεί ότι 3 ημέρες πριν από τις εκλογές μιλούσαν, με αποδέκτες και τους μουσουλμάνους της Θράκης, για κίνδυνο κομμουνιστικού πραξικοπήματος που θα έθετε σε κίνδυνο την ασφάλεια στην περιοχή.⁵⁴³⁴

Στο Λονδίνο, στην ίδια τη Βουλή των Κοινοτήτων ζητήθηκαν εξηγήσεις για τα αποτελέσματα των εκλογών. Η κυβέρνηση επιστράτευε την έκθεση των παρατηρητών και αναφορές της βρετανικής πρεσβείας.⁵⁴³⁵ Στην

⁵⁴²⁸ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 5ης Μαρτίου 1950, τομ. Α, Αθήνα 1951.

⁵⁴²⁹ Καθημερινά Νέα 14 Απριλίου 1946.

⁵⁴³⁰ Ριζοσπάστης 10 Απριλίου 1946.

⁵⁴³¹ Σ.Σ. Οι εκθέσεις αυτές περιήλθαν στην διάθεση μου αλλά δεν εξασφάλισα και το δικαίωμα της δημοσιοποίησής τους. Ωστόσο, δεν περιέχουν κάτι το ενδιαφέρον αφού παρουσιάζουν όπως και η περιληπτική έκθεση μια εικόνα απόλυτης ομαλότητας στην εκλογική διαδικασία με ορισμένες επιμέρους διαφοροποιήσεις σε κάποιες περιοχές που περιληπτικά καταγράφονται στην έκθεση που δημοσιοποιήθηκε.

⁵⁴³² Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.4, Πολιτική Ελληνική Πρεσβεία στην Μόσχα προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 1657, 8-9 Απριλίου 1946.

⁵⁴³³ Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.4, Πολιτική, Ελληνική Πρεσβεία στο Παρίσι προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 1315, 4 Απριλίου 1946.

⁵⁴³⁴ Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.4, ΕΠ, Ελληνική Πρεσβεία στην Άγκυρα προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 1039, εφημερίδες Τζουμχουριέτ και Μπατάν, 28 Μαρτίου 1946, 30 Μαρτίου 1946.

⁵⁴³⁵ Parliamentary Debates, House of Commons, Official Report, Tuesday 7 May 1946, Ερώτηση Mr Warsbey και απάντηση υπουργού Noel-Baker, Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 25.5, Πολιτική Ελληνική Πρεσβεία στο Λονδίνο προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 2009, 9 Μαΐου 1946.

Αμερική οι αριστερές εφημερίδες⁵⁴³⁶ και φορείς⁵⁴³⁷ ασκούσαν έντονες αντιδράσεις στις εκθέσεις των επιτροπών των παρατηρητών.

Ακόμη και στην ίδια την ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο οι Έλληνες επιτετραμμένοι δέχονταν από κύκλους του Φόρειν Όφισ αιτιάσεις ότι οι εκλογές δεν ήταν ικανοποιητικές, ώστε να δικαιολογείται η εκτίμηση ότι η διαδικασία πληρούσε τους δημοκρατικούς όρους που απαιτούσε η διεθνής κοινότητα. Μάλιστα, μεταφέρονταν στην Αθήνα ότι, κατά τις εκτιμήσεις αρκετών Βρετανών ιθυνόντων, είχε βάση η επιχειρηματολογία του ΚΚΕ ότι η συνολική αποχή ήταν πάνω από 51%.⁵⁴³⁸

Ένα άλλο ζήτημα που αφορούσε στις εκλογές αυτές ήταν κατά πόσο η τρομοκρατία επηρέασε το εκλογικό αποτέλεσμα. Με βάση τα δεδομένα της ψηφοφορίας σε περιοχές που έδρασαν ή είχαν την έδρα τους παρακρατικές οργανώσεις, τα στοιχεία έδειξαν ότι τα ποσοστά της δεξιάς ξεπέρασαν κατά πολύ ακόμη και τα αυξημένα πανελλαδικά ποσοστά της παράταξης και μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις σύμψας ο τοπικός πληθυσμός σύρθηκε να υποστηρίξει τους ευνοούμενους των παρακρατικών.⁵⁴³⁹

Επιπλέον, στις περιοχές με δράση παρακρατικών ομάδων παρατηρήθηκε το φαινόμενο το κόμμα των Φιλελευθέρων που είχε ευθέως ταχθεί εναντίον της μοναρχίας να υποστεί καθίζηση ποσοστών, την ίδια στιγμή που η ΕΠΕ των Παπανδρέου, Βενιζέλου και Κανελλόπουλου εξασφάλιζε πολύ υψηλά ποσοστά για τα πανελλαδικά δεδομένα της παράταξης.⁵⁴⁴⁰ Αυτό προφανώς έδειχνε, πέραν κάποιων τοπικών ιδιομορφιών που αφορούσαν στην προτίμηση συγκεκριμένων υποψηφίων με τοπικιστικά κριτήρια, ότι οι παραδοσιακοί υποστηρικτές του Κέντρου στράφηκαν προς την ΕΠΕ που ήταν περισσότερο αποδεκτή από τους παρακρατικούς λόγου της επαμφοτερίζουσας στάσης της στο θέμα της μοναρχίας.⁵⁴⁴¹

⁵⁴³⁶ Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 25.5, Πολιτική Ελληνική Πρεσβεία στην Ουάσιγκτον προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 431, Chicago, Chicago Daily News, 12 Απριλίου 1946

⁵⁴³⁷ Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 25.5, Ελληνική Πρεσβεία στην Ουάσιγκτον προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 430, Chicago, General Consulate of Greece, 13 Απριλίου 1946.

⁵⁴³⁸ Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 6.1, Πολιτική, Ελληνική Πρεσβεία στο Λονδίνο προς ΥΠΕΞ, Α. Δημητρακόπουλος, αρ. πρωτ. 363, 19 Απριλίου 1946

⁵⁴³⁹ Στη δράση των παρακρατικών περιλαμβάνονταν μια σειρά εκφοβιστικές πρακτικές όπως κακοποιήσεις, δικαστικές διώξεις περί των μη ψηφίζόντων, αφαίρεση δελτίων απορίας, και επιλεκτικές διανομές ειδών της Ούνρα. Η εφημερίδα Ελευθερία φιλοξενούσε δεκάδες τέτοιες καταγγελίες. Ελευθερία 11 Απριλίου 1946.

⁵⁴⁴⁰ Στην Αμαλιάδα όπου στρατός και παρακρατικοί έκλεισαν γραφεία του ΕΑΜ. Καταγγελία Νομαρχιακής επιτροπής Ηλίας του ΕΑΜ, Απρίλιος 1946. ΕΑΜ, Αιδώς Αργείοι. σπ. το ΚΦ μόνο 7.32 ενώ η ΕΠΕ το 55,39%. Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών του 1946, σπ.

⁵⁴⁴¹ Αυτό υπαινίχθηκε και ο Θ. Σοφούλης σε μετεκλογική του ομιλία στην πρώτη μεταπολεμική βουλή. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, 13 Ιουνίου 1946. Είναι

Να σημειωθεί ότι από τις εκθέσεις των παρατηρητών συναγόταν το συμπέρασμα ότι η αριστερά ήταν εκείνη που τρομοκρατούσε τους πληθυσμούς κατά τη διάρκεια της εκλογικής διαδικασίας αφού όλες οι περιοχές στις οποίες διαπίστωνε ότι υπήρχε τρομοκρατία (Πελοπόννησος-Αγροτικές περιοχές, Θεσσαλία, Βορειοδυτική Ελλάδα, Λάρισα, Βόλο, Μεσολόγγι, Άρτα, Αγρίνιο, δυτικά στα Γιάννενα, κατά μήκος των συνόρων με Αλβανία, Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία) ήταν περιοχές με ισχυρό δημοκρατικό στοιχείο και υψηλότερα μέσα ποσοστά αποχής.⁵⁴⁴²

Όλα αυτά παρά το γεγονός ότι υπήρχαν μια σειρά εκθέσεις από όλες τις νομαρχίες της χώρας που είχαν υποβληθεί στο υπουργείο Εσωτερικών και αναφέρονταν σε μια εξαιρετικά έκρυθμη κατάσταση στις περισσότερες περιοχές της χώρας και μάλιστα αρκετοί νομάρχες απειλούσαν ότι θα παραιτηθούν, αδυνατώντας να ελέγξουν την κατάσταση.⁵⁴⁴³ Οι εκθέσεις αυτές είχαν δοθεί στους παρατηρητές αλλά δεν ελήφθησαν καθόλου υπόψη, δεδομένου ότι επικράτησε η άποψη ότι μέσω αυτών ο Σοφούλης προσπαθούσε να αρνηθεί τις εκλογές.⁵⁴⁴⁴ Όταν ο Σοφούλης ενέδωσε στις πιέσεις να διεξαγάγει τις εκλογές δεν επέμεινε στην προβολή των εκθέσεων αυτών και μόνο κάποια στοιχεία διέρρευσαν στις εφημερίδες.⁵⁴⁴⁵

Ιδίως σε περιοχές όπου για ιστορικούς λόγους το ΕΑΜ και οι δημοκρατικοί είχαν μεγάλη δύναμη, όπως στη Θεσσαλία, και όπου σύμφωνα με τη καταγγελία του πρώην υπουργού Δημοσίας Τάξεως Σπ. Μερκούρη είχαν επιβληθεί απόλυτα οι συμμορίες της δεξιάς και μάλιστα σε συνεργασία με τον στρατό,⁵⁴⁴⁶ τα εκλογικά δεδομένα που διαμόρφωσε η ύπαρξη παρακρατικών ήταν καταλυτικά. Στο νομό Μαγνησίας, για παράδειγμα, στα Άνω Λεχώνια (Βόλος), όπου και η έδρα του παρακρατικού Καραμπαλίκη, από 598 εγγεγραμμένους ψήφισαν οι 467 ήτοι το 78,1%. Από αυτούς οι Λαϊκοί εξασφάλισαν 356 ψήφους δηλαδή το 76,2%.

Στα Τρίκαλα, όπου με βάση Έκθεση της Νομαρχιακής Επιτροπής Τρικάλων του ΕΑΜ ήταν αδύνατο ακόμη και η απλή ανάγνωση εφημερίδων της αριστεράς⁵⁴⁴⁷ καθώς και στα χωρία της περιφέρειας των Τρικάλων, όπου

χαρακτηριστικό ότι όταν στην ομιλία του ο Βενιζέλος μίλησε για δημοκρατικό προσανατολισμό της παράταξης, βουλευτής από τα έδρανα φωνασκώντας διατύπωσε τη θέση ότι μόνο η περί του αντιθέτου εντύπωση που είχε σχηματιστεί για την ΕΠΕ της επέτρεψε, σε περιοχές που ανθούσε το μοναρχικό στοιχείο, να εξασφαλίσει κάποια ικανοποιητικά ποσοστά. Ομιλία Σ. Βενιζέλου, οπ.

⁵⁴⁴² Έκθεση ΑΜΦΟΓΕ, οπ. σ. 20.

⁵⁴⁴³ Βλέπε και Γ. Μαυρογορδάτος, Οι Εκλογές και το Δημοψήφισμα του 1946, οπ. σ. 331, σημ.20.

⁵⁴⁴⁴ Ήταν η θέση και των δεξιών εφημερίδων αναφορικά με τις εκθέσεις αυτές. Καθημερινή 22 Μαρτίου 1946.

⁵⁴⁴⁵ Πχ Έκθεση Νομάρχου Αργολιδοκορινθίας, Βήμα 8 Φεβρουαρίου 1946, Έκθεση Νομάρχου Κεφαλληνίας, Βήμα 7 Μαρτίου 1946.

⁵⁴⁴⁶ Βήμα 20 Μαρτίου 1946.

⁵⁴⁴⁷ Μαύρη Βίβλος του ΕΑΜ, οπ. σ. 9.

ο βενιζελισμός είχε παραδοσιακά μεγάλη δύναμη, το ποσοστό των Φιλελευθέρων έπεσε στο 9,54%, με τριπλάσια δύναμη για το ΕΠΕ και με ανάλογο ποσοστό για το ΕΚΕ, γεγονός που έδειχνε ότι υπήρξε δυσκολία υπερψήφησης των σαφώς δημοκρατικών δυνάμεων. Και αυτό όταν στη γειτονική Καρδίτσα, όπου οι καταγγελίες για παρακρατική δράση ήταν σαφώς λιγότερες, το ΚΦ, τελείως αντίστροφα, είχε τετραπλάσιες ψήφους από το ΕΠΕ και ποσοστό 21,8%.⁵⁴⁴⁸

Ιδιαίτερα στην περιοχή του Πηλίου και στο δρόμο Λάρισα- Φάρσαλα, όπου με βάση καταγγελίες υπήρξαν πολύ μεγάλες δυσκολίες στην περιοδεία των υποψηφίων των Φιλελευθέρων,⁵⁴⁴⁹ και ιδίως στα χωριά της επαρχίας Αγιάς, οι ψήφοι των Φιλελευθέρων δεν ξεπέρασαν τους τρεις για 11 χωριά, στην επαρχία Αλμυρού τους 38 για 12 χωριά σε ένα σύνολο 3731 ψήφων (ποσοστό 1,01%) ενώ στα χωριά της επαρχίας του Βόλου (Αργαλαστή, Βελεστίνο) σε 35 χωριά οι Φιλελεύθεροι ψηφίστηκαν στα 13 πιθανότατα μόνο από την εφορευτική επιτροπή και τους δικαστικούς αντιπροσώπους του κάθε τμήματος.⁵⁴⁵⁰

Αντίστοιχα ήταν τα δεδομένα και για τη Βοιωτία. Να σημειωθεί ότι ο υπουργός Αιγαίου Β. Κυρέλλος είχε έντονα διαμαρτυρηθεί στην Επιτροπή των Αμερικανών παρατηρητών ότι παρακρατικές συμμορίες δρούσαν ανεξέλεγκτα στην ύπαιθρο του νομού και μάλιστα χωρίς την παρουσία παρατηρητών που είχαν καθυστερήσει αδικαιολόγητα να προσεγγίσουν το νομό.⁵⁴⁵¹ Ενδεικτικά στο χωριό στο χωριό Μαυρομάτι των Θηβών η «Χ», που σύμφωνα με τις καταγγελίες εαμικών εφημερίδων είχε καταργήσει τις τοπικές αρχές,⁵⁴⁵² η ΗΠΕ έλαβε το 54,30% των ψήφων ενώ το ΕΚΕ του Ζέρβα το υπερβολικό ποσοστό του 18,54% ως δύναμη που εξέφραζε τις επιθετικές αντικομμουνιστικές οργανώσεις ή στο χωριό Θίσβη, όπου από τους 412 συνολικά ψήφους μόνο 3 πήγαν στους Φιλελευθέρους ενώ ΗΠΕ και Ζέρβας εξασφάλισαν το 89,56% των ψήφων. Στο χωριό Ακραίφνιο από τους 572 ψήφους μόνο 4 πήγαν στους Φιλελευθέρους και ένας στην ΕΠΕ. Η ΗΠΕ αντίθετα εξασφάλισε το 97,23%. Στο Σχηματάρι, στα σύνορα Αττικής και Βοιωτίας, η ΗΠΕ απέσπασε το 87,31%.⁵⁴⁵³

⁵⁴⁴⁸ Ο ισχυρισμός περί τοπικών ιδιομορφιών που καθόρισαν την κατανομή των ψήφων δεν είναι πειστικός για μια περιοχή με έντονο δημοκρατικό στοιχείο.

⁵⁴⁴⁹ Τηλεγράφημα από Λάρισα του Ιππ. Κουτσίνια Βήμα 28 Μαρτίου 1946.

⁵⁴⁵⁰ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946. Αθήνα 1947

⁵⁴⁵¹ Ριζοσπάστης 16 Μαρτίου 1946.

⁵⁴⁵² Ελευθερία 13 Μαρτίου 1946.

⁵⁴⁵³ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946. Αθήνα 1947

Στη Φθιώτιδα και τη Φωκίδα, εκεί όπου είχαν γίνει καταγγελίες για τη δράση οργανωμένων παρακρατικών ομάδων τα ποσοστά ήταν συντριπτικά υπέρ των μοναρχικών. Για παράδειγμα, στο Συνοικισμό της Νέας Μαγνησίας αλλά και στην ίδια τη Λαμία, όπου το κλιμάκιο της εκλογικής αποστολής των Φιλελευθέρων είχε αντιμετωπίσει υποδοχή ένοπλων πυροβολισμών, και είχε υποχρεωθεί να επιστρέψει στην Αθήνα,⁵⁴⁵⁴ το ΚΦ απέσπασε μόνο το 6% για όλα τα τμήματα της Λαμίας. Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα, το τμήμα Πετρωτού στο Δομοκό, όπου με βάση καταγγελίες του Β. Νεστορίδη, δικαστικού αντιπρόσωπου, στις τοπικές εφημερίδες, στις 5 Απριλίου 1946, έξω από το εκλογικό τμήμα υπήρχαν ένοπλοι που συνόδευαν τον κόσμο να ψηφίσει,⁵⁴⁵⁵ στους 227 ψήφους μόνο 8 ψήφους πήραν όλα τα υπόλοιπα κόμματα εκτός ΗΠΕ. Στις Καρυές σε 349 ψήφους οι 340 πήγαν στην ΗΠΕ. Στη Λοκρίδα, όπου οι κεντρώες εφημερίδες κατήγγειλαν ότι ολόκληρα χωριά αποκλείονται από την «Χ» και από τους πολίτες ζητούνταν να υπογράψουν δημόσια δήλωση προσχώρησης στο μοναρχισμό⁵⁴⁵⁶, το Κόμμα των Φιλελευθέρων στο Παύλο, τη Μαλεσίνα, την Καρυά, τον Κόλακα, την Τραγάνα στο Παρόριο εξασφάλισε μόνο 4 ψήφους σε ένα συνολικό αριθμό 1540 ψήφων.⁵⁴⁵⁷

Ακόμη πιο εμφανής ήταν η επίπτωση της τρομοκρατίας σε περιοχές που έτσι ή αλλιώς ο μοναρχισμός είχε ιστορική παρουσία. Ειδικά σε κάποιες περιοχές της Δυτικής Πελοποννήσου, όπου με βάση τις καταγγελίες η «Χ» είχε στήσει φρουραρχεία στους σιδηροδρομικούς σταθμούς ελέγχοντας την επιβατική κίνηση⁵⁴⁵⁸, και ιδίως στην Ηλεία και την περιφέρεια του Πύργου (Αμαλιάδα, Ολυμπία, Κατάκωλο) το κόμμα των Φιλελευθέρων εξασφάλισε μόνο το 7,32% των ψήφων. Στα χωριά Βουρνάρου, Αγ.Ιωάννου και Λάλα το ΕΚΕ του Ζέρβα που εξέφραζε τις παρακρατικές αντικομμουνιστικές οργανώσεις μοιράστηκε την ίδια περίπου δύναμη με την ΗΠΕ 37 και 40% αντίστοιχα. Σε Κυλλήνη, Λεχαινά και Βαρθολομιό ο Ζέρβας έφτασε στο 64,47%.⁵⁴⁵⁹

Στη Γορτυνία που σύμφωνα με τις δηλώσεις του στρατηγού Μανέτα, υπουργού Στρατιωτικών της κυβέρνησης Σοφούλη, στις 17 Μαρτίου 1946, ήταν εξαιρετικά δύσκολο για κάθε δημοκρατικό υποψήφιο να προσεγγίσει

⁵⁴⁵⁴ Βήμα 16 Μαρτίου 1946.

⁵⁴⁵⁵ ΕΑΜ. Μαύρη Βίβλος. σπ. σ. 14.

⁵⁴⁵⁶ Βήμα 21 Μαρτίου 1946

⁵⁴⁵⁷ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946. ο.π

⁵⁴⁵⁸ Βήμα 16 Μαρτίου 1946.

⁵⁴⁵⁹ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. ο.π.

κανείς έστω και από μακριά την εκλογική του περιφέρεια⁵⁴⁶⁰, το συνολικό ποσοστό των Φιλελευθέρων ήταν 7,71% ενώ των Εθνικοφρόνων που αποτελούσαν την πολιτική προμετωπίδα των παρακρατικών, 44,30%. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην κεντρική Πελοπόννησο η δράση των παρακρατικών ήταν τέτοια όπου τα πράγματα έφτασαν μέχρι του σημείου οι παρακρατικοί να πολιορκούν ολόκληρες πόλεις (Μεγαλόπολη).⁵⁴⁶¹

Στη Μεσσηνία, όπου η περίπτωση των χωριών Σγουρόκαμπο και Καρποφόρα, είχε προκαλέσει δημοσιογραφικό σάλο αφού είχαν καταγγελλθεί βιασμοί και δημόσιοι ξυλοδαρμοί,⁵⁴⁶² στα εκλογικά τμήματα του Ζευγολατιού, Κατσαρού, Διαβολίτσι, Μερόπης σε 2270 ψήφους βρέθηκαν μόνο 16 ψήφοι των Φιλελευθέρων. Το ίδιο και στη Σπάρτη, όπου δεν υπήρχε καν συνδυασμός του κόμματος των Φιλελευθέρων λόγω εκβιασμών σε υποψηφίους του κόμματος⁵⁴⁶³ και όπου η ΕΠΕ ο μοναδικός κεντρογενής σχηματισμός, πήρε το 19,28%.⁵⁴⁶⁴

Στην Ολυμπιάδα της Μεσσηνίας όπου ο συνδυασμός Τουρκοβασίλη-Πολυχρονόπουλου ασκούσε τον απόλυτο έλεγχο και οι αντίπαλοι απειλούνταν ακόμη και με φυσική εξόντωση σύμφωνα με τις καταγγελίες που είχαν γίνει στις εφημερίδες⁵⁴⁶⁵, η Ένωση Εθνικοφρόνων πήρε σε τμήματα όπως της Αδρίτσαινας το 57,6% στην Ζάχα το 50,3% στην Αμυγδαλιώνα το 42,27%, στη Παυλίτσα το 60,36% (603 ψήφους στους 999) και μάλιστα την ίδια στιγμή που σε γειτονικά χωριά και κωμοπόλεις, όπου δεν είχαν διατυπωθεί ανάλογες καταγγελίες για παρακρατικές οργανώσεις, όπως τη Ζαχάρω, το Επιτάλιο, τα Κρέσταινα, τα ποσοστά, για τον ίδιο σχηματισμό, ήταν την τάξης του 5%.

Στην Κυνουρία, όπου καταγγέλθηκε απόπειρα δολοφονίας κατά του φιλελεύθερου υποψηφίου Εμ. Γρηγορίου,⁵⁴⁶⁶ το κόμμα του Τουρκοβασίλη πήρε το 44% ενώ οι Φιλελεύθεροι το 11,6%.⁵⁴⁶⁷ Στην Αρκαδία, στην Τρίπολη, όπου με βάση ένσταση του βουλευτού Α. Βλαχιώτη (Βενιζελικών Φιλελευθέρων), οι απειλές τρομοκρατών εκστομίζονταν ακόμη και μέσα στα ίδια τα εκλογικά τμήματα,⁵⁴⁶⁸ το Κόμμα του Σοφούλη πήρε το 14,03% ενώ στην στο σύνολο της επαρχίας το 13,9%.

⁵⁴⁶⁰ Βήμα 18 Μαρτίου 1946.

⁵⁴⁶¹ Ελευθερία 15 Απριλίου 1946.

⁵⁴⁶² ΕΑΜ, Μαύρη Βίβλος του ΕΑΜ, σπ. σ. 9.

⁵⁴⁶³ Βήμα 21 Μαρτίου 1946.

⁵⁴⁶⁴ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, σπ.

⁵⁴⁶⁵ Τηλεγράφημα Βουδούρη στον Σοφούλη, 31 Μαρτίου 1946, ΕΑΜ, Μαύρη Βίβλος του ΕΑΜ, σπ. σ. 14.

⁵⁴⁶⁶ Βήμα 1 Απριλίου 1946.

⁵⁴⁶⁷ Να σημειωθεί ότι το κόμμα του Τουρκοβασίλη είχε κατορθώσει να αποσπάσει αντίστοιχα ποσοστά και στις εκλογές του 1936, Ιστορία Ελληνικού Έθνους, τομ ΙΕ, σπ. σ. 374.

⁵⁴⁶⁸ Μαύρη Βίβλος του ΕΑΜ, σπ. σ. 16.

Στο Άργος, που με την υπ. αριθμ. 21 έκθεση Αμερικάνων Παρατηρητών που διέρρευσε στον ελληνικό τύπο είχαν εντοπιστεί παρασπονδίες στην καταμέτρηση⁵⁴⁶⁹ η ΗΠΕ πήρε 79,21% και μαζί με το Ένωση Εθνικοφρόνων εξασφάλισαν το 86%. Στην Αχαΐα, στα χωριά Δρέπανο-Αραχωβίτικα που είχαν διατυπωθεί διαμαρτυρίες τόσο από το Σοφούλη όσο και από το Παπανδρέου⁵⁴⁷⁰ τα δύο κόμματα πήραν το 13,35% όταν το μέσο ποσοστό τους στο σύνολο του νομού ήταν 42,37%.⁵⁴⁷¹

Σε μια άλλη εκλογική περιφέρεια που μαστιζόταν από τη δράση παρακρατικών, στη Κεφαλλονιά, όπου η δράση της συμμορία του Φ. Αλυσανδράτου, που συνοδευόταν από απαγωγές, νεκρούς, όμηρους και έκθεση εκτελεσθέντων στο δημόσιο δρόμο Δολιανάτων-Πυλάρου, είχε φτάσει μέχρι και το βρετανικό Κοινοβούλιο⁵⁴⁷² σε μια σειρά χωριά δεν βρέθηκε καν ψήφος των Φιλελευθέρων και σε ένα σύνολο 4480 ψήφων στην επαρχία Κραναίας το ΚΦ πήρε μόνο 158, ήτοι το 3,52%.⁵⁴⁷³ Ειδικά στα εκλογικά τμήματα που με βάση τις καταγγελίες ο Αλυσανδράτος είχε εγκαταστήσει φρουρές έξω από κάποια εκλογικά τμήματα, ψήφισαν μόνο οι οπαδοί του τοπικού συνδυασμού των Εθνικοβασιλοφρόνων του μεταξικού Αρ. Δημητράτου⁵⁴⁷⁴. Στα Δεβαράτα, οι 90 ήταν Εθνικοβασιλόφρονες και οι υπόλοιποι 63 της ΗΠΕ, στην Αγία Ευθυμία, οι 100 του Δημητράτου και 54 της ΗΠΕ, τον Άσσο όπου από τους 463 οι 437 ψήφισαν ΗΠΕ και 21 Βασιλόφρονες, τα Μακρυώτικα όπου 63 ΗΠΕ, 90 βασιλόφρονες και όπου βρέθηκε και μια ψήφος στο ΚΦ.⁵⁴⁷⁵

Στην Ήπειρο, όπου με βάση τις καταγγελίες του υπουργού Χαβίνη δεν μπορούσε κανείς να κάνει περιοδεία χωρίς την άδεια του Ζέρβα και ήταν διάχυτος ο φόβος ότι αν δεν ψήφιζαν θα εκτελούνταν⁵⁴⁷⁶ και μάλιστα ακόμη και οι πολιτευτές του Λαϊκού Κόμματος εμποδιζόταν να προσεγγίσουν το εκλογικό τους κοινό⁵⁴⁷⁷, οι ψηφοφόροι του Ζέρβα ψήφιζαν ανεξέλεγκτα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Κερασώβας στην Ήπειρο που ποτέ δεν είχαν ψηφίσει πάνω από 300, σύμφωνα με τις καταγγελίες από κυβερνητικές πηγές στις εκλογές ψήφισαν 500⁵⁴⁷⁸. Τοιουτοτρόπως, στην

⁵⁴⁶⁹ Βήμα 5 Απριλίου 1946.

⁵⁴⁷⁰ Ριζοσπάστης 30 Μαρτίου 1946.

⁵⁴⁷¹ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, οπ.

⁵⁴⁷² Ελευθερία 12 Μαρτίου 1946.

⁵⁴⁷³ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, οπ.

⁵⁴⁷⁴ Ο Δημητράτος εξασφάλισε στο σύνολο της Κεφαλλονιάς το 34,86%.

⁵⁴⁷⁵ Καταγγελία ΕΑΜ Κεφαλληνίας στους Παρατηρητές, Απρίλιος 1946.

⁵⁴⁷⁶ Δηλώσεις Υπουργού Εσωτερικών Χ. Χαβίνη 4 Απριλίου 1946, Ριζοσπάστης 4 Απριλίου 1946.

⁵⁴⁷⁷ Βραδυνή 30 Μαρτίου 1946.

⁵⁴⁷⁸ Δηλώσεις Υπουργού Εσωτερικών Χ. Χαβίνη οπ.

περιφέρεια Ιωαννίνων, στο χωριό Χουλιανάδες που με βάση καταγγελίες του Ι. Καρρά δικηγόρου, δικαστικού αντιπροσώπου ότι οι εκλογείς ψήφισαν χωρίς βιβλιάρια με απαίτηση τοπικών οπλαρχηγών⁵⁴⁷⁹ το ΚΦ πήρε μόνο 1 ψήφο και η ΕΠΕ 11. Το ΕΚΕ του Ζέρβα αντίθετα εξασφάλισε το 50,41%. Να σημειωθεί ότι αυτό συνέβαινε την ίδια στιγμή που η ίδια η κυβέρνηση έδινε σε για αρκετές περιοχές της περιφέρειας υψηλά ποσοστά αποχής. (Λευκάδα 60%, Πρέβεζα 40% Κρανιά 90%).⁵⁴⁸⁰

Στη γειτονική Αιτωλοακαρνανία, και ιδίως στην Επαρχία Μεσολογγίου, το Κόμμα των Φιλελευθέρων εξασφάλισε μόνο το 6,16% στο σύνολο της επαρχίας, ενώ το 2,6% μόνο στην πόλη. Στην επαρχία Τριχωνίδος όπου είχαν γίνει αλληπάλληλες καταγγελίες για παραβιάσεις του εκλογικού νόμου,⁵⁴⁸¹ σε όλα τα τμήματα του Αγρινίου δεν βρέθηκαν παρά 7 μόνο ψηφοδέλτια των Φιλελευθέρων σε σύνολο 2956 ψήφων. Στο σύνολο της επαρχίας το ΚΦ πήρε το 1,23%. Αντιθέτως, το ΕΠΕ πήρε το 31,83%, ένα υπερβολικό ποσοστό για τα πανελλαδικά δεδομένα του κόμματος που έδειξε ότι η ΕΠΕ αποτέλεσε διέξοδο για τους Κεντρώους ψηφοφόρους σε συνθήκες τρομοκρατίας.⁵⁴⁸²

Αλλά ακόμη και στην ίδια την Αθήνα σε λαϊκές συνοικίες όπως ο Βοτανικός με ισχυρή παρουσία του Κέντρου και της Αριστεράς⁵⁴⁸³, όπου υπήρξαν ανταποκρίσεις δημοσιογράφων ακόμη και για κτυπήματα παρακρατικών σε προεκλογικές συγκεντρώσεις των δημοκρατικών υποψηφίων, στις 30 Μαρτίου 1946⁵⁴⁸⁴ η ΗΠΕ πήρε το 55,56% στο σύνολο των τμημάτων και 3641 ψήφους ενώ το ΚΦ μόλις το 19,60%, σε μια περιοχή όπου κατά τεκμήριο ψηφίζοταν η αριστερά.⁵⁴⁸⁵

Στα αστικά κέντρα, σε περιοχές με δημοσιούπαλληλικό πληθυσμό και μετά τις απειλές ότι όσοι κρατικοί υπάλληλοι δεν ψηφίσουν θα απολυθούν,⁵⁴⁸⁶ με έμφαση εναντίον των δασκάλων, κοινωνική κατηγορία όπου παραδοσιακά η αριστερά είχε μεγάλη απήχηση⁵⁴⁸⁷ και για τις οποίες η Συνομοσπονδία Δημοσίων Υπαλλήλων Ελλάδος είχε διαμαρτυρηθεί στην

⁵⁴⁷⁹ Μαύρη Βίβλος του ΕΑΜ, σπ. σ. 14.

⁵⁴⁸⁰ Δηλώσεις Υπουργού Εσωτερικών Χ. Χαβίνη 4 Απριλίου 1946, Ο.Ε.Π.

⁵⁴⁸¹ Τηλεγράφημα Λυκούδη και Αρκέντη, σπ.

⁵⁴⁸² Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, Αθήνα 1947

⁵⁴⁸³ Καταγγελία ΕΑΜ Αθήνας Απρίλιος 1946.

⁵⁴⁸⁴ Ριζοσπάστης 31 Μαρτίου 1946.

⁵⁴⁸⁵ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, Ο.Ε.Π.

⁵⁴⁸⁶ Ακρόπολις 27 Μαρτίου 1946. Ελεύθερη Ελλάδα 18 Μαρτίου 1946.

⁵⁴⁸⁷ Διαμαρτυρία Διδασκαλική Ομοσπονδίας, Ελεύθερη Ελλάδα 26 Μαρτίου 1946.

ίδια την κυβέρνηση,⁵⁴⁸⁸ τα ποσοστά της αποχής κινήθηκαν σε πολύ χαμηλά επίπεδα. (Κυψέλη, Φωκίωνος Νέγρη-Ενορία Αγίας Ζώνης, Παγκράτι).⁵⁴⁸⁹

Ξεχωριστή περίπτωση οι περιοχές με συμπαγείς μουσουλμανικούς πληθυσμούς στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη. Στο νομό Έβρου, για παράδειγμα, που εξαιτίας της αδυναμίας του τοπικού Κεντρώου πολιτευτή και υπουργού Χ. Ευελπίδης να προσεγγίσει την πολιτική του πελατεία οδηγήθηκε σε παραίτηση,⁵⁴⁹⁰ υπήρχαν περιπτώσεις, συνήθεις για περιοχές όπου ασκούσαν επιρροή οι θρησκευτικοί ηγέτες, όπου σύμπας ο τοπικός πληθυσμός ευνόησε συγκεκριμένους υποψηφίους της Δεξιάς. Να σημειωθεί ότι ο Τούρκος Πρόξενος της Κομοτηνής προέτρεπε να ψηφιστούν οι μοναρχικοί. Μάλιστα, οι παραινήσεις συνοδεύτηκαν και από επισκέψεις σε εκλογικά τμήματα του ίδιου του προξένου.⁵⁴⁹¹

Αλλά και στις περιοχές, όπου έγιναν εκτεταμένες καταγγελίες διπλοψηφιών τα εκλογικά αποτελέσματα επιβεβαίωσαν ότι το εκλογικό αποτέλεσμα παραχαράχθηκε. Στο 73ο τμήμα Γαζώρου και Αλιστράτης, για παράδειγμα, στην επαρχία Φύλλιδος στις Σέρρες, όπου καταγγελία του υποψηφίου δημοκρατικού βουλευτή Α. Παντόπουλου ψήφισαν 32 και 42 αντίστοιχα μη εγγεγραμμένοι, στα δύο αυτά τμήματα ψήφισαν 857 και 561 εκλογείς, ένας τελικός αριθμός πολύ πάνω από το μέσο όρο των ψηφοφόρων των άλλων τμημάτων της περιοχής. Στο εκλογικό τμήμα Σιδηροκάστρου Νιγρίτας υπήρχαν καταγγελίες ότι ψήφισαν πάνω από 200 που δεν δικαιούνται και όπου εξασφάλισε υπερβολική δύναμη το ΕΚΕ του Ζέρβα, ήτοι 53,73%. Άλλη τέτοια περίπτωση ήταν η Οίτυλος στη Μεσσηνία όπου στο αντίστοιχο τμήμα στους 370 εγγεγραμμένους εκλογείς ψήφισαν 414.⁵⁴⁹²

Αλλά και στις περιοχές που καταγράφηκαν καταγγελίες για παράταση της ψηφοφορίας, στην Αττική, το Αγρίνιο, την Αχαΐα, τη Λάρισα, τη Μαγνησία την Ήπειρο, τη Φιλιππιάδα, την Καβάλα, Κρήτη (Λασιθί), ή για πολλαπλή πλειοψηφία τα τελικά αποτελέσματα επιβεβαίωσαν την ακρίβεια των καταγγελιών. Για παράδειγμα στο χωριό Πατσακούς Καλαβρύτων, η ΗΠΕ εξασφάλισε το απίστευτο ποσοστό του 81,58%, στο Αίγιο, στο πρώτο τμήμα της πόλης από 945 ψηφίσαντες η ΗΠΕ πήρε 734 ψήφους (77,67) και το ΕΚΕ τους υπόλοιπους. Στην Βοιωτία, στην Αράχοβα, όπου επίσης

⁵⁴⁸⁸ Ελεύθερη Ελλάδα 27 Μαρτίου 1946.

⁵⁴⁸⁹ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946. ΣΤ.

⁵⁴⁹⁰ Ριζοσπάστης 14 Μαρτίου 1946.

⁵⁴⁹¹ Απόσπασμα Έκθεσης Νομαρχιακής Επιτροπής ΕΑΜ Ροδόπης Απρίλιος 1946.

⁵⁴⁹² Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος. Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, . ΘΤ

υπήρχαν καταγγελίες για παράταση της ψηφοφορίας από 453 ψήφους η ΗΠΕ πήρε 426, ήτοι το 94%

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι αναφορικά με το θέμα της τρομοκρατίας οι διεθνείς ιδίως αντιδράσεις ήταν έντονες (ένα τμήμα της βρετανικής κοινής γνώμης αλλά και αρκετοί ιθύνοντες του Φόρειν Όφισ υποστήριζαν ότι είχαν βάση τα επιχειρήματα ότι παραχαράχθηκε το φρόνημα των πολιτών και ότι η συνολική αποχή ήταν σίγουρα πάνω από 51%.⁵⁴⁹³), η κυβέρνηση με τη συνδρομή της επίσημης βρετανικής πολιτικής και την επίσημη αδιαφορία της Σοβιετικής Ένωσης παρέκαμψε το πρόβλημα.

Αλλά και τα ποσοστά αυτά για την πραγματική δύναμη της αποχής να ήταν χαμηλότερα και η τρομοκρατία να είχε περιορισμένη επίπτωση στη διαμόρφωση του εκλογικού αποτελέσματος πάλι δεν αίρεται το γεγονός ότι η συμμετοχή του ΕΑΜ στις εκλογές θα οδηγούσε στο σχηματισμό ενός εν δυνάμει ισχυρού δημοκρατικού μετώπου στο πλαίσιο του μελλοντικού κοινοβουλίου, αποτρέποντας ως ένα βαθμό τη μετατροπή της νομοθετικής εξουσίας σε βατήρα υλοποίησης των πολιτικών συμφερόντων των μοναρχικών.⁵⁴⁹⁴ Τουλάχιστον η εσπευσμένη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος θα μπορούσε να είχε αποτραπεί, αν οι Μοναρχικοί δεν είχαν τον απόλυτο έλεγχο του κοινοβουλίου,⁵⁴⁹⁵ δεδομένου ότι τόσο οι Βρετανοί όσο και οι Αμερικανοί υποστήριζαν τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος στα 1948. Θα είχε αποτρέψει και το καθεστώς έκτακτης ανάγκης που επέβαλε η κυβέρνηση Τσαλδάρη, το καλοκαίρι του 1946 αφού μπορεί το Κέντρο να μην αρνούνταν μια τέτοια πολιτική, αλλά θα ήταν οπωσδήποτε δύσκολο να τεθεί σε παρανομία το 1/3 της δύναμης της Βουλής και πιθανόν το δεύτερο κόμμα αυτής σε επίπεδο ποσοστών.

Ακριβώς αυτά τα δεδομένα έπρεπε να υπολογίσουν αυτοί που έμμεσα ή άμεσα απεργάζονταν τη βίαιη εκδίωξη του ΚΚΕ και του ΕΑΜ από την πολιτική σκηνή μετά το τέλος της εκλογικής διαδικασίας. Σε αυτή τη βάση τα χαμηλά ποσοστά που έδωσαν οι παρατηρητές στην αποχή ακριβώς για να νομιμοποιήσουν το εκλογικό αποτέλεσμα, στην πραγματικότητα νομιμοποίησαν τις πρακτικές εκείνες που οδηγούσαν τη χώρα σε εμφύλιο

⁵⁴⁹³ Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 6.1. Πολιτική, Ελληνική Πρεσβεία στο Λονδίνο προς ΥΠΕΞ, Α. Δημητρακόπουλος, αρ. πρωτ. 363, 19 Απριλίου 1946

⁵⁴⁹⁴ Η αποχή έπαιξε αποφασιστικό ρόλο και στην εδραίωση των παλαιών κομμάτων αφού εξαιτίας της δεν επήλθε μια ανανέωση των πολιτικών προσώπων στην δημόσια ζωή. Από τους 354 βουλευτές που εξελέγησαν, οι 183 ήταν προπολεμικοί πολιτευτές που επανέφεραν το πολιτικό καθεστώς στα προπολεμικά δεδομένα. Γ. Δάφνης, Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα 1821-1961, Αθήνα 1961, σ.153.

⁵⁴⁹⁵ Ο ίδιος ο αμερικανός πρέσβης σχολίασε ότι μετεκλογικά το πρόγραμμα της ελληνικής δεξιάς προσέγγιζε το φασισμό. Foreign Relation of US,οπ.1946,σελ.187. Για την κατάσταση που διαμορφώθηκε μετεκλογικά και την επιδίωξη να τεθεί εκτός νόμου το ΕΑΜ, βλέπε και Report of the British Parliamentary Delegation to Greece, August 1946. London 1947. passim.

πόλεμο. Αν αντιθέτως γινόταν δεκτό ότι η αποχή είχε μεγαλύτερη παρουσία τότε αυτόματα θα τίθονταν υπό διαπραγμάτευση και νέες εναλλακτικές λύσεις διευθέτησης του ελληνικού πολιτικού προβλήματος.

Το αδιέξοδο που δημιουργούσε η πολιτική πόλωση την οποία ενίσχυσαν οι εκλογές και η απόπειρα νομιμοποίησης του αποτελέσματος φάνηκε από το γεγονός ότι παρά τη φερόμενη ως συντριπτική υπεροχή των μοναρχικών η χώρα βρέθηκε αμέσως μπροστά σε νέα πολιτική κρίση. Οι Βρετανοί εκτιμούσαν ότι μια κυβέρνηση αποκλειστικά των Λαϊκών, παρά την εκλογική τους πλειοψηφία, δεν θα επιβίωνε και θα αναγκαζόταν να χρησιμοποιήσει εξωπολιτικά μέσα, ωθώντας τη χώρα σε ένα πιθανό μοναρχικό πραξικόπημα. Από την άλλη μια ακραιφνώς μοναρχική κυβέρνηση θα αποδυνάμωνε την ίδια τη σημασία της εκλογικής διαδικασίας, όπως την είχαν σχεδιάσει οι Βρετανοί, αφού θα δικαιολογούσε τις αιτιάσεις ότι αποτελούσαν ένα συγκαλυμμένο πολιτικό πραξικόπημα.

Για το λόγο αυτό ο Μπέβιν έσπευσε, αμέσως μετά τις εκλογές μέσω του Νόρτον να ζητήσει από τους Λαϊκούς μια πλατειάς βάσης κυβέρνηση συνασπισμού. Μάλιστα, έθεσε με σαφήνεια τους βρετανικούς όρους για να υποστηριχθεί μια τέτοια κυβέρνηση που ήταν πρωτίστως η διατήρηση των κοινοβουλευτικών θεσμών και των συνταγματικών ελευθεριών και η πάταξη της τρομοκρατίας.

Επιπλέον, οι Βρετανοί ήθελαν να αποφευχθεί μια πρόωρη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος. Και επειδή ακριβώς φοβούνταν ότι η εικόνα που παρήχθη μέσα από το εκλογικό αποτέλεσμα ότι οι Λαϊκοί είχαν συναγάγει μια τέτοια ευρεία εκλογική νίκη, θα προκαλούσε έτσι ή αλλιώς εκτροπές,⁵⁴⁹⁶ Ο Βρετανός υπουργός των Εξωτερικών είπε στον Νόρτον να ζητήσει από τους Λαϊκούς, τουλάχιστον όχι την εφαρμογή της αρχικής δέσμευσης να γίνει το δημοψήφισμα στα 1948 αλλά έστω να αναβληθεί μέχρι να αποφέρει τους πρώτους καρπούς το οικονομικό πρόγραμμα που καταστρώθηκε στο Λονδίνο τον Ιανουάριο του 1946 με την ελληνοβρετανική οικονομική συμφωνία.⁵⁴⁹⁷

Ωστόσο, γεγονός που αποτελούσε χαρακτηριστικό δείγμα των πολιτικών συνεπειών της όλης εκλογικής διαδικασίας, όταν οι απόψεις αυτές εκτέθηκαν στους Τσαλδάρη, Μαυρομιχάλη, Στεφανόπουλο και Θεοτόκη, οι τελευταίοι έδειξαν απρόθυμοι να συναινέσουν δυνάμει της υπεροχής που τους έδινε η ευρεία νίκη τους και προφασίστηκαν ότι δεν

⁵⁴⁹⁶ Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και μέσα στην μεταπολεμική Βουλή ο ίδιος ο υπουργός Εσωτερικών Σπύρος Θεοτόκης είχε δηλώσει ότι το σχεδιαζόμενο δημοψήφισμα θα μπορούσε να διεξαχθεί ακόμη και χωρίς πολιτικό αγώνα αφού οι Λαϊκοί είχαν με το μέρος τους την συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής. (Δ' Αναθεωρητική). τομ Α. 13 Ιουνίου 1946.

⁵⁴⁹⁷ FO 371/58681 R 4757, FO to Norton. 30 Μαρτίου 1946

βιάζονταν να αναλάβουν κυβερνητικές πρωτοβουλίες.⁵⁴⁹⁸ Μόνο ο Τσαλδάρης σε ξεχωριστή συνάντηση φάνηκε διαλλακτικός, αλλά μόνο στη διατύπωση υποσχέσεων αναφορικά με τα γενικά ζητήματα. Για το θέμα της αναβολής του δημοψηφίσματος ήταν κάθετος ότι δεν συζητούσε τέτοιο θέμα.⁵⁴⁹⁹

Να σημειωθεί ότι ο Νόρτον, προκειμένου να στηρίξει το κύρος των εκλογών, ενίσχυε την αδιαλλαξία των Λαϊκών, δηλώνοντας ότι το αποτέλεσμα των εκλογών ήταν κατηγορηματικό. Προκειμένου μάλιστα να μην εγερθούν υπόνοιες ότι οι Βρετανοί δεν συμμερίζονταν τη βεβαιότητα για την εκτεταμένη εκλογική νίκη των Λαϊκών, η επίσημη αιτιολόγηση της βρετανικής επιθυμίας να σχηματιστεί κυβέρνηση συνασπισμού ήταν ότι οι Βρετανοί την προτιμούσαν γιατί έτσι πίστευαν ότι θα βοηθηθεί η ανόρθωση της χώρας. Μάλιστα, για να μην εγερθούν υπόνοιες σημειωνόταν ότι αυτό αποτελούσε προσωπική επιθυμία και επιλογή του ίδιου του Μπέβιν και μάλιστα ότι αυτοπροσώπως θα κατέβαινε στην Ελλάδα για να ρυθμίσει το θέμα.⁵⁵⁰⁰

Ωστόσο, είναι χαρακτηριστικό των βρετανικών επιφυλάξεων σε σχέση με τι θα μπορούσε να γεννήσει το εκλογικό αποτέλεσμα ότι ο Νόρτον επισκέφθηκε ακόμη και το Σοφούλη και του ζήτησε συμμετοχή στην κυβέρνηση συνασπισμού.⁵⁵⁰¹ Δεδομένου ότι η έπαρση των Λαϊκών καθιστούσε αδύνατη τη συμμετοχή Σοφούλη, οι Βρετανοί έστρεψαν όλο το βάρος των προσπαθειών τους στις δυνάμεις της ΕΠΕ για την ευόδωση του σχεδίου σχηματισμού κυβέρνησης εθνικής ενότητας. Ο Νόρτον ενημέρωσε προσωπικά τους Βενιζέλο, Κανελλόπουλο και Θ. Τσάτσο του Παπανδρέου για το θέμα αφού το Φόρειν Όφισ τους θεωρούσε τους πιο πιθανούς εταίρους σε μια κυβέρνηση με τους Λαϊκούς.⁵⁵⁰² Μάλιστα, ενώ ο Παπανδρέου αρχικά δεν δέχθηκε να συμμετάσχει, κλήθηκε επί τούτου στη βρετανική πρεσβεία, όπου μετά από ωριαία συνομιλία τελικά υποχώρησε. Να σημειωθεί ότι δεν έγινε καμία επίσημη ανακοίνωση για το περιεχόμενο της συνομιλίας Βρετανών και Παπανδρέου, αν και υπήρχαν υπόνοιες ότι οι Βρετανοί είχαν προσφέρει ότι ζητούσε στον Έλληνα πολιτικό για να εξασφαλίσουν την συγκατάθεση του.⁵⁵⁰³

⁵⁴⁹⁸ Μάλιστα στις εφημερίδες της παράταξης αναφερόταν ότι η συμμαχική πρόταση λαμβανόταν υπόψην αλλά αν δεν τελεσφορούσαν οι προσπάθειες οι Λαϊκοί θα σχημάτιζαν μονοκομματική κυβέρνηση. Καθημερινή 2 Απριλίου 1946.

⁵⁴⁹⁹ FO 371/58683 R 5170, FO to Norton, 2 Απριλίου 1946.

⁵⁵⁰⁰ Καθημερινή 4 Απριλίου 1946

⁵⁵⁰¹ Βήμα 5 Απριλίου 1946.

⁵⁵⁰² FO 371/58683 R 5213, Norton to FO, 3 Απριλίου 1946.

⁵⁵⁰³ Καθημερινή 5 Απριλίου 1946

Το γεγονός ότι εξαναγκάστηκαν στην ουσία από τους Βρετανούς να λάβουν μέρος στη διαδικασία συγκέντρωσης του πολιτικού κόσμου φάνηκε από το ότι ενώ οι Κανελλόπουλος, Παπανδρέου, Βενιζέλος, υιοθετώντας απόλυτα τη βρετανική επιχειρηματολογία, δήλωσαν ότι θα συμμετείχαν στην κυβέρνηση για να αντιμετωπιστούν ενεργά τα μεγάλα προβλήματα της χώρας, τελικά συναίνεσαν μόνο στο να αναλάβουν συμβολικές θέσεις στην κυβέρνηση και έγιναν υπουργοί άνευ χαρτοφυλακίου, χωρίς δηλαδή πρακτικά τη δυνατότητα να παίζουν ενεργό ρόλο στην «ανόρθωση της χώρας» που υποτίθεται ότι υπόσχονταν.⁵⁵⁰⁴

Παρά το γεγονός της συμβολικής αυτής επιτυχίας της βρετανικής πολιτικής, ο Μπέβιν ήταν σχεδόν βέβαιος ότι μετά την ευρεία νίκη των μοναρχικών στις εκλογές οι Λαϊκοί θα αγνοούσαν πλήρως τις βρετανικές υποδείξεις και θα προχωρούσαν άμεσα σε σχηματισμό κυβέρνησης αποκλειστικά του κόμματος τους.⁵⁵⁰⁵ Τους φόβους αυτούς επιβεβαίωσαν τα ίδια τα κομματικά στελέχη των Λαϊκών, όταν στις 12 Απριλίου 1946, 150 βουλευτές του κόμματος τηλεγράφησαν στο βασιλιά ότι η όποια αναβολή του δημοψηφίσματος ήταν απαράδεκτη,⁵⁵⁰⁶ υποχρέωσαν σε παραίτηση τους Παπανδρέου Κανελλόπουλο, Βενιζέλο, ανέτρεψαν την κυβέρνηση Π. Πουλίτσα, και επέλεξαν τον Τσαλδάρη ως πρωθυπουργό. Η νέα κυβέρνηση Τσαλδάρη ήταν αμιγώς δεξιά, εκτός των Γονατά και Α. Αλεξανδρή.⁵⁵⁰⁷ Επιπλέον, επέβαλαν και την επίσπευση του δημοψηφίσματος στους Βρετανούς που το μόνο που πέτυχαν ήταν να εξασφαλίσουν ότι έπρεπε να προηγηθεί ανασύνταξη των εκλογικών καταλόγων.⁵⁵⁰⁸

Υπό την έννοια αυτή δεν ήταν ακατανόητο το γεγονός ότι οι Λαϊκοί στηριγμένοι στο εκλογικό αποτέλεσμα, αμέσως μόλις συγκλήθηκε η πρώτη μεταπολεμική ελληνική βουλή ανακοίνωσαν ότι το αποτέλεσμα θα διεξαγόταν στην 1η Σεπτεμβρίου 1946, ανασυγκρότησαν τις επιτροπές Ασφαλείας της δικτατορίας Μεταξά, αποστράτευσαν 23 δημοκρατικούς αξιωματικούς και επανέφεραν την ποινή του θανάτου για εκείνους που διατηρούσαν οπλισμό. Έτσι, μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα άρχισε να οικοδομείται εκείνο που Εργατικοί βουλευτές χαρακτήρισαν ταχεία μετατροπή της Ελλάδας σε φασιστικό κράτος.⁵⁵⁰⁹

Εκτός των άλλων, το γεγονός επίσης ότι σε όλες σχεδόν τις αγροτικές περιοχές της χώρας οι βασιλόφρονες είχαν, όπως αποτυπώθηκε στο

⁵⁵⁰⁴ Καθημερινή 5 Απριλίου 1946

⁵⁵⁰⁵ FO 371/58683 R 5147, FO to Norton, 4 Απριλίου 1946

⁵⁵⁰⁶ Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 96. Πολιτική, Ελληνική Πρεσβεία στο Λονδίνο προς ΥΠΕΞ, 29 Απριλίου 1946.

⁵⁵⁰⁷ Καθημερινή 21 Απριλίου 1946.

⁵⁵⁰⁸ FO 371/58690 R 7716, FO to Norton, 28 Μαΐου 1946

⁵⁵⁰⁹ N. Dodds, St. Tiffany, L. Solley, British League for Democracy in Greece, ο.π. σ. 61.

εκλογικό αποτέλεσμα, τη συντριπτική πλειοψηφία, κατέστησε τις παρακρατικές συμμορίες εκφραστή της λαϊκής πλειοψηφίας και άτυπη κρατική αστυνομία. Έτσι, εντάθηκε η δράση τους και τα περιθώρια συμφιλίωσης, παρά την επί του αντιθέτου προσπάθεια του ΚΚΕ, δεν τελεσφόρησαν. Ιδιαίτερα από το Μάιο του 1946 και μετά, ιδίως στην Πελοπόννησο, οι παρακρατικοί καταλύουν τις αρχές και εκτελούν φυλακισμένους κομμουνιστές.⁵⁵¹⁰ Αυτό που στην πραγματικότητα απέμενε στους οπαδούς του ΕΑΜ ήταν η έξοδος στα Βουνά.

Στην πραγματικότητα, σε επίπεδο λαϊκής βάσης οι εκλογές ματαίωσαν αυτό που το ΚΚΕ, με ανακοίνωση του ΠΓ του ΚΚΕ, αναγόρευσε σε κυρίαρχη ανάγκη της χώρας, δηλαδή την εθνική συμφιλίωση. Το σύνθημα «Έλληνες δώστε τα χέρια» που συνοδεύτηκε μάλιστα από εντολές στις κομματικές οργανώσεις να οργανώνουν στα χωριά δημόσιες εκδηλώσεις εθνικής συμφιλίωσης και μάλιστα με γλέντια και χορούς,⁵⁵¹¹ δεν είχε και πολλά περιθώρια επιβίωσης αφού οι παρακρατικοί και τα ακραία στοιχεία λειτουργούσαν ως εκφραστές της δημόσιας απαίτησης να περιθωριοποιηθούν οι μειοψηφίες των εκλογών.⁵⁵¹²

Συν τοις άλλοις, σε συνθήκες όπου το 85% της δύναμης της βουλής απαιτούσε περιθωριοποίηση και εξοβελισμό του ΕΑΜ από την πολιτική ζωή, ήταν ασφυκτικό, για τους πολιτευτές του Κέντρου και τα μετριοπαθή στοιχεία να διαφοροποιηθούν σε επίπεδο κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης. Οι όποιες φωνές μετριασμού της επιθετικής αντικομμουνιστικής πολιτικής υφίσταντο τη γενική αποδοκιμασία της Βουλής και την έντονη σιωπηρή πίεση της «εθνικής πλειοψηφίας». Χαρακτηριστικό παράδειγμα η περίπτωση της διαφοροποίησης του Κανελλόπουλου, όπου όταν τόλμησε να ζητήσει ευθύνες και από την κυβέρνηση των Λαϊκών για τα έκτροπα που είχαν λάβει χώρα μεταξύ ατράκτων και κυβερνητικών στρατευμάτων την άνοιξη του 1946, κατηγορήθηκε για συνοδοιπόρος του ΚΚΕ.⁵⁵¹³

Το πρόβλημα αυτό διαπίστωνε και ο ίδιος ο Βενιζέλος που απέδιδε τη δική του αδυναμία να εξασφαλίσει μια πιο ισχυρή παρουσία στις εκλογές στο σύμφωνο με τους Λαϊκούς του Ιανουαρίου του 1946 εξαιτίας του οποίου το κόμμα του αποκόμισε πολιτική ζημία λόγω της σύγχυσης που

⁵⁵¹⁰ Ριζοσπάστης 17 Μαΐου 1945.

⁵⁵¹¹ Να σημειωθεί ότι η ανακοίνωση αυτή του ΠΓ του ΚΚΕ εξεδόθη μετά την απόπειρα δολοφονίας του Μ. Πορφυρογέννη σε περιοδεία κλιμακίου του ΚΚΕ. Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 109, φ 4/1/ 48, Ανακοίνωση του ΠΓ του ΚΚΕ, 13 Ιουλίου 1946 ΑΣΚΙ. Στα Αρχεία του ΚΚΕ υπάρχουν αρκετές αναφορές από επιμέρους κομματικές οργανώσεις για τις τελετές εθνικής συμφιλίωσης.

⁵⁵¹² Όπως έγραφαν αρκετές δεξιές εφημερίδες δεν ήταν δυνατόν μια πολύ μικρή μειοψηφία να μένει ατιμώρητη, προκαλώντας το δημόσιο αίσθημα. Ελληνικός Αίμα 23 Απριλίου 1946. Καθημερινή 3 Μαΐου 1946.

⁵⁵¹³ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α, Συνεδρίασις Ε', 18 Μαΐου 1946.

προκάλεσε η επαμφοτερίζουσα πολιτική των Κεντρώων δυνάμεων.⁵⁵¹⁴ Μετά τις εκλογές, αν και δέχτηκε να συμμετάσχει στην κυβέρνηση, υποχρεώθηκε να παραμεριστεί λόγω ευθυνών του πολωτικού κλίματος που είχε διαμορφωθεί και της αδυναμίας του να επηρεάσει τις εξελίξεις.⁵⁵¹⁵

Στην πραγματικότητα οι Φιλελεύθεροι δεν ήταν τίποτε άλλο από τους ηττημένους της διαδικασίας και αυτό το ρόλο αναλάμβαναν αναγκαστικά στη μετεκλογική βουλή. Γιατί οι εκλογές αυτές επιβεβαίωσαν ότι το Κόμμα των Φιλελευθέρων δεν είχε καμία δυνατότητα παρά να υποστεί μια καθοριστική εκλογική καθίζηση. Εκτός της τρομοκρατίας, δεν είχε παρά πολύ μικρή υποστήριξη από τον Τύπο του Κέντρου και της αριστεράς, που στο σύνολο του ήταν υπέρ της αποχής. Με μια προσπάθεια να ευνοήσει τους παραδοσιακούς οπαδούς του με μια σειρά υπουργικών αποφάσεων, του τύπου του διορισμού δημοκρατικών αξιωματικών δεν μπορούσε να αποδώσει, δεδομένου ότι οι Λαϊκοί είχαν διαβεβαιώσει ότι θα ακύρωναν μετεκλογικά τα πάντα.

Ακόμη και να συνυπολογιστεί ότι στις δυνάμεις του δημοκρατικού Κέντρου ανήκε και ο Σ. Βενιζέλος, το συνολικό ποσοστό δεν υπερέβη το 20%.⁵⁵¹⁶ Να σημειωθεί ότι οι Φιλελεύθεροι δέχονταν ασφυκτική πολιτική πίεση αφού ακόμα και την ΕΠΕ των Παπανδρλεου-Κανελλόπουλου, οι Λαϊκοί την παρουσίαζαν ως συνοδοιπόρο του ΚΚΕ και κυκλοφορούσαν αφίσες που έδειχναν τον Βελουχιώτη και τον Κανελλόπουλο μαζί κατά την απελευθέρωση της Πελοποννήσου.⁵⁵¹⁷

Επομένως στη βάση ότι οι Φιλελεύθεροι δεν είχαν την ευχέρεια παρά να παίζουν περιθωριακό ρόλο, το μόνο που έμενε για να αποφευχθούν πρακτικές απομόνωσης της αριστεράς ήταν να καταγραφεί έστω και θεωρητικά ως υπαρκτή και ισχυρή πολιτική δύναμη. Αν, δηλαδή, δεν είχε γίνει απόπειρα να νομιμοποιηθεί το αποτέλεσμα μέσω της δημιουργίας της εντύπωσης ότι το ΕΑΜ κινούνταν στα επίπεδα του 9%, ακόμα και αν οι Λαϊκοί κέρδιζαν, εξαιτίας της αποχής, την απόλυτη πλειοψηφία θα ήταν ιδιαίτερα δύσκολο να πραγματοποιήσουν τα σχέδια τους, παρακάμπτοντας απρόσκοπτα τον αντίπαλο και το ποσοστό του.

Γιατί στην περίπτωση αυτή, στο βαθμό που και το γενικότερο πολιτικό πλαίσιο το επέτρεπε και μάλιστα σε διεθνή βάση, ανά πάσα στιγμή θα αιωρούνταν η ύπαρξη μιας άτυπης ισχυρής δημοκρατικής αντιπολίτευσης, που δεν επέτρεπε στους Λαϊκούς να υλοποιήσουν τα σχέδια

⁵⁵¹⁴ Βήμα 11 Μαΐου 1946.

⁵⁵¹⁵ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής. (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α. Συνεδριάσεις Ε', 18 Μαΐου 1946.

⁵⁵¹⁶ Η. Νικολακόπουλος, οπ. σ. 163.

⁵⁵¹⁷ Ακρόπολις. 26 Μαρτίου 1946.

των ακραίων μοναρχικών. Άλλωστε, φάνηκε ότι ήταν ιδιαιτέρως δύσκολο να περιθωριοποιηθεί η ύπαρξη της δημοκρατικής αυτής αντιπολίτευσης και να επιτευχθεί μια πολιτική συμφωνία των αστικών δυνάμεων αφού και η δημιουργία κυβέρνησης συνεργασίας που επιδίωξαν οι Βρετανοί, αποδείχθηκε εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση.

Όμως, η αποχή αλλά κυρίως η εικόνα που διαμορφώθηκε για την πραγματική της έκταση, επέτρεψαν να νομιμοποιηθεί όχι μόνο η κυβέρνηση Τσαλδάρη αλλά και οι κυβερνήσεις και κυρίως οι πολιτικές πρακτικές που προηγήθηκαν των εκλογών και να προστεθεί στην εκτελεστική εξουσία και η νομοθετική επικύρωση ώστε να μεθοδευτεί χωρίς εμπόδια η επάνοδος του βασιλιά και η διαμόρφωση των όρων για τη βίαιη απολάκτιση της αριστεράς από την πολιτική ζωή.⁵⁵¹⁸

Γενικότερα, όπως το απέδωσε ο ίδιος ο Σοφούλης στη μεταπολεμική Βουλή, στην πραγματικότητα οι εκλογές στερούνταν βάσης και περιεχομένου πολιτικού αφού τις διαμόρφωσαν ειδικές συνθήκες. Διεξήχθησαν υπό το κράτος σφοδρών παθών και κοινωνικού μίσους και αναπαρήγαγαν αυτό το μίσος. Κατά το γηραιό πολιτικό, ο φόβος των εύπορων πολιτών απέναντι στο κομμουνιστικό κίνδυνο καθώς και το μίσος των θυμάτων των «κακοποιών στοιχείων της άκρας αριστεράς» δέσποσε και απομονώνονταν όλα τα δημοκρατικά στοιχεία, γεννώντας βάσιμους λόγους για το πολιτικό μέλλον της χώρας.⁵⁵¹⁹

Ιδίως μάλιστα στην περίπτωση που το ΕΑΜ συμμετείχε στις εκλογές και, παρά τις λαθροχειρίες στον υπολογισμό του αποτελέσματος, αποσπούσε πάνω από 50 βουλευτές, δυνατότητα εξαιρετικά εφικτή στο μέτρο που, ακόμη και με ένα ποσοστό της τάξης του 15%, το ΕΑΜ θα εξέλεγε πάνω από 50 βουλευτές⁵⁵²⁰ όπως άλλωστε ήταν η εκτίμηση ακόμη και των πιο μαχητικών αντιπάλων του,⁵⁵²¹ τότε θα εδραίωνε τη θέση του στην ελληνική πολιτική σκηνή και ως ένα βαθμό θα απέκλειε έμμεσα το ενδεχόμενο συγκρότησης αντικομμουνιστικού κράτους, όπως αυτό που στοιχειοθετήθηκε με το Γ' Ψήφισμα του Ιουνίου του 1946, όπου και

⁵⁵¹⁸ Χαρακτηριστικό στοιχείο του κλίματος που διαμορφώθηκε μετεκλογικά αλλά και τον πραγματικών προθέσεων της νέας εξουσίας ήταν ότι όταν ο νέος υπουργός Δημοσίας Τάξεως, Ι. Θεοτόκης ρωτήθηκε για το καθεστώς τρομοκρατίας που επιβλήθηκε μετά τις εκλογές, απάντησε ότι επρόκειτο για μια έκρηξη μετεκλογικού θριάμβου για το οποίο δεν μπορούσε να κάνει τίποτα. Βλ. και D.Eudes, Οι Καπετάνιοι, οπ. σ. 310

⁵⁵¹⁹ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α. Συνεδρίασις Ε', 18 Μαΐου 1946.

⁵⁵²⁰ Ο Σοφούλης με ποσοστό 14,39% εξέλεξε 48 βουλευτές.

⁵⁵²¹ Άρθρο του Γ. Βλάχου στην Καθημερινή 12 Απριλίου 1946.

πρακτικά η χώρα επανερχόταν στις συνθήκες του νόμου περί Ιδιωνύμου εγκλήματος του 1929.⁵⁵²²

Δεν αποκλειόταν, βεβαίως, ακόμη και στην περίπτωση αυτή, είτε ένα φιλοβασιλικό κοινοβουλευτικό πραξικόπημα ή η αναγωγή της εκτελεστικής εξουσίας-που θα κατείχαν οι μοναρχικοί- σε ανεξέλεγκτο όργανο, που θα υποσκέλιζε κάθε πιθανότητα νομοθετικού ελέγχου. Όμως, και σε σχέση με αυτό το ενδεχόμενο, οι δημοκρατικές δυνάμεις θα είχαν κάποια μέσα να αμυνθούν, αξιοποιώντας κυρίως τα εκτεταμένα ερείσματα που είχαν στην παγκόσμια κοινή γνώμη.⁵⁵²³

Άλλωστε, η αντικομμουνιστική συστράτευση στην οποία προσέβλεπαν ακόμη και οι κεντρώες δυνάμεις θα προσέκρουε κάποια στιγμή στις διαφορές του αστικού κόσμου γύρω από το πολιτειακό. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Σοφούλης, στο αιωρούμενο ερώτημα γιατί διεξήγαγε εκλογές με τέτοιες προϋποθέσεις ώστε να επιδεινωθεί η πολιτική κατάσταση της χώρας, απάντησε από το βήμα της πρώτης μεταπολεμικής βουλής ότι είχε επίγνωση των αρνητικών συνθηκών αλλά διεξήγαγε τις εκλογές ως «την απαρχή εκτέλεσης ενιαίου εθνικού προγράμματος», ήτοι στην πραγματικότητα με κύριο άξονα την πρόθεση να εκτοπιστεί το ΚΚΕ από την πολιτική κονίστρα. Η μεταπολεμική κυβέρνηση όμως δεν εκπλήρωσε το πρόγραμμα αυτό λόγω υποχρεώσεων έναντι του βασιλιά και ο λαός, κατά το Σοφούλη, συστηματικά παραδίδονταν και πάλι απροστάτευτος στην μήνιν των παρακρατικών οργανώσεων.⁵⁵²⁴

Όπως είχε σημειώσει ο Απ. Αλεξανδρής, με κεντρώες καταβολές και φιλοβασιλικό προσανατολισμό⁵⁵²⁵ στη μεταπολεμική Βουλή, ο Σοφούλης καταπρόδιδε το αντικομμουνιστικό στρατόπεδο και δεν είχε καν το δικαίωμα να μιλά για πολιτικές εκτροπές αφού όταν αυτός ήταν στην κυβερνητική αρχή και διεκπεραίωνε το θέμα των εκλογικών αναμετρήσεων δεν έθετε

⁵⁵²² Το Γ Ψήφισμα του Ιουνίου του 1946 ήταν ένας νόμος σύμφωνα με τον οποίο τιμωρούνταν με ισόβια δεσμά κάθε προπαρασκευή συννομωσίας και στάσης, θεωρώντας ως τέτοια προπαρασκευή και την απλή διάδοση ιδεών με ανάλογο περιεχόμενο και μάλιστα στην βάση της αρχής της συλλογικής ευθύνης, βλ. Ν. Αλιβιζάτος Καθεστώς Έκτακτης Ανάγκης και Πολιτικές Ελευθερίες 1946-1949 στο Η Ελλάδα στην Δεκαετία 1940-1950, Ένα Έθνος σε Κρίση, Αθήνα 1984 σ. 383-394 και Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Δ, Αναθεωρητική, Συνεδριάσεις- Α-Κ,Ε 13 Μαΐου-20 Ιουνίου 1946, Αθήνα 1946.

⁵⁵²³ Στην περίπτωση που το ΕΑΜ κατέβαινε στις εκλογές τότε θα απαιτούνταν και η συμμετοχή της ΕΠΕ για να σχηματίσουν κυβέρνηση οι Λαϊκοί. Με δεδομένο ότι η ΕΠΕ αρνήθηκε να συμμετάσχει στην μετεκλογική κυβέρνηση Τσαλδάρη λόγω της απόφασης των Λαϊκών να διεξαχθεί πρώιμα το δημοψήφισμα, είναι φανερό ότι οι Λαϊκοί θα είχαν πρόβλημα να υλοποιήσουν τα σχέδια τους αν συμμετείχε στην Βουλή το ΕΑΜ, βλ. Γ Παπανδρέου, Πολιτικά Θέματα, τομ. Β, σπ. σ. 136-150.

⁵⁵²⁴ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδριάσεις Ε', 18 Μαΐου 1946.

⁵⁵²⁵ Ο Αλεξανδρής που ίδρυσε το Μεταρρυθμιστικό Κόμμα στα 1942 ήταν από τα πρώτα σημαντικά στελέχη των Φιλελευθέρων που τάχθηκαν υπέρ του βασιλιά. Γρ. Δαφνής, Σοφοκλής Ε. Βενιζέλος, σπ. σ. 353.

επιφυλάξεις του τύπου αυτού, ούτε μπορούσε να επικαλείται την τρομοκρατία ως λόγο αναβολής του εκκολαπτόμενου δημοψηφίσματος, όταν διεξήγαγε, χωρίς τέτοια ένσταση, τις εκλογές.⁵⁵²⁶

Όμως, η πλέον χαρακτηριστική τοποθέτηση σχετικά με τα ενδεχόμενα που διάνοιγαν οι εκλογές ήταν των ίδιων των Βρετανών. Όπως εκτυλίχθηκαν τα πράγματα, το Foreign Office θεωρούσε σχεδόν βέβαιο ότι από την μια πλευρά η ενισχυμένη δεξιά με βάση το εκλογικό αποτέλεσμα θα υπέκυπτε στις διαθέσεις των σκληροπυρηνικών που ήθελαν βίαιη εκκαθάριση του πολιτικού τοπίου. Από την άλλη, δεδομένου ότι το ίδιο το αποτέλεσμα ήταν πολύ πιθανό να προκαλέσει αστάθεια, οι Λαϊκοί για να επιβάλουν την εξουσία τους θα προχωρούσαν γρήγορα σε πραξικόπημα. Μάλιστα, ο Μπέβιν είχε προειδοποιήσει σε γεύμα στο οποίο συμμετείχαν ο πρέσβης Αγνίδης και ο υπουργός Εξωτερικών Φ. Δραγούμης στο Λονδίνο ότι αν η κυβέρνηση προχωρούσε σε πραξικόπημα θα απομονώνονταν από τη διεθνή κοινότητα.⁵⁵²⁷

Εκτός των άλλων, η πόλωση που επικράτησε ευνόησε όπως ήταν φυσικό τους πιο ακραίους μοναρχικούς και αντικομμουνιστές, πολλοί από τους οποίους δεν έβλεπαν καν πολιτικά τα πρόβλημα. Πολλοί από αυτούς επικροτούσαν τον επιθετικό αντικομμουνισμό για να αποφύγουν απόδοση ευθυνών για την πολιτεία τους επί κατοχής. Υπήρχαν περιπτώσεις όπως του Κυρ. Παπαδόπουλου που φερόταν ως φανατικός γερμανόφιλος και σε σχέση με τον οποίο εκκρεμούσαν και 13 εντάλματα για δολοφονίες στο Κιλκίς, ή του Κισσά- Μπαντζακ που μαζί με τον Μ. Παπαδόπουλο (Μιχάλ Αγάς) αποτελούσαν τους ηγέτες των βασικών παραστρατιωτικών οργανώσεων της Θεσσαλονίκης, και που είχαν εισχωρήσει στα ψηφοδέλτια των δεξιών κομμάτων, συσπειρώνοντας τους ομοϊδεάτες τους.⁵⁵²⁸ Ακόμη και στους ίδιους τους Φιλελευθέρους υπήρχαν υποψήφιοι, όπως ο Κοσ. Προκοπίδης, που φέρονταν ως πρώην συνεργάτες των Γερμανών.⁵⁵²⁹

Μια εξαιρετικά χαρακτηριστική περίπτωση ήταν στην Αρκαδία ο Θ. Τουρκοβασίλης, ο οποίος εξασφάλισε ποσοστά πέραν του 35% ήταν ένας από τους βασικούς στυλοβάτες της 4ης Αυγούστου. Επί κατοχής κατηγορήθηκε για υμνητής των Γερμανών, διορίστηκε στη διοίκηση της Τράπεζας της Ελλάδας. Ακόμη και οι ακραίες δεξιές εφημερίδες, όπως το

⁵⁵²⁶ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α. Συνεδρίασις Ε', 18 Μαΐου 1946.

⁵⁵²⁷ Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2. Πολιτική Ελληνική Πρεσβεία στο Λονδίνο προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 4168, 24 Μαΐου 1946.

⁵⁵²⁸ Υπήρχαν καταγγελίες ότι ο τελευταίος είχε συνεργασία απευθείας με τις δυνάμεις κατοχής και ότι είχε θεαθεί στη Βιέννη με στολή των Ες-Ες. N. Dodds, St. Tiffany, L. Solley. British League for Democracy in Greece, ο.π. σ. 34.

⁵⁵²⁹ Οπ.

Ελληνικό Αίμα, τον χαρακτήριζε «γερμανοπουλημένο».⁵⁵³⁰ Με βάση τα στοιχεία του ΕΑΜ οι βουλευτές που εξελέγησαν και ήταν τρομοκράτες της δεξιάς ή συνεργάτες των Γερμανών και μεταξικοί ήταν στη Κοζάνη ο Ι. Αντωνιάδης, στη Λακωνία ο Λ. Βρεττάκος, στην Εύβοιας ο Δ. Κακάρας, στην Καβάλα ο Π. Παπαδόπουλος, στην Κοζάνη ο Κ. Παπαδόπουλος και ο Χρ. Πιπιλιάγκας, στην Κεφαλλονιά- ο Χαρ. Αλεβιζάτος και ο Α. Δημητράτος ενώ στη Μεσσηνία ο Ν. Σπέντζας.⁵⁵³¹

Όπως περιέγραψε την κατάσταση ο Σοφούλης μετεκλογικά, αν και δεν είχαν οι εκλογές τον χαρακτήρα ετυμηγορίας υπέρ των Λαϊκών διότι το κόμμα αυτό δεν κατέβηκε αυτοτελώς και είχε μάλιστα το αποτέλεσμα αρνητική σημασία ως προς το πρόσωπο του Τσαλδάρη, η ψήφος αυτή, ως ψήφος αγανάκτησης κατά της αριστεράς, δημιούργησε μια συνθήκη όπου το κράτος αναζητούσε τις υπηρεσίες των παρακρατικών μηχανισμών. Οι παρακρατικοί αναλάμβαναν πλέον επιτελικό ρόλο στις εξελίξεις.⁵⁵³²

Γενικά, αυτό που συν τοις άλλοις πέτυχε το εκλογικό αποτέλεσμα ήταν να ακυρώσει και την οποιαδήποτε δημοκρατική διεθνή παρέμβαση ώστε να αποφευχθεί ο εμφύλιος. Γιατί ο διεθνής συσχετισμός δυνάμεων με άξονα ένα παγκόσμιο δημοκρατικό ρεύμα που προέκυψε μετά το τέλος του πολέμου θα αποτελούσε έναν επιπλέον παράγοντα ανασχεσης των προσπαθειών για την επιβολή μοναρχικών λύσεων στην Ελλάδα με εξόφθαλμη παραβίαση των δημοκρατικών κανόνων. Αυτό φάνηκε άλλωστε και στην περίπτωση των πιέσεων που ασκήθηκαν στην κυβέρνηση από τους Βρετανούς να αποδεχθούν την αναβολή του δημοψηφίσματος.⁵⁵³³

Μια αναβολή που δεν υπαγορεύθηκε μόνο από το γεγονός ότι υπήρχε η πιθανότητα άμεσης εμπλοκής σε εμφύλιο πόλεμο αλλά και σε σχέση με την βρετανική αδυναμία να επιβάλει μία λύση που δεν θα αντιστρατευόταν το παγκόσμιο δημοκρατικό αίσθημα. Όμως, το εκλογικό αποτέλεσμα έδωσε τη δυνατότητα στους Αμερικανούς και τους Βρετανούς να παρακάμψουν τελικά τις διεθνείς αντιδράσεις και να δώσουν άδεια στους μοναρχικούς να διενεργήσουν άμεσα το δημοψήφισμα ώστε να αποκλειστεί πλήρως η αριστερά από την πολιτική ζωή. Γιατί με το σχηματισμό ενός κοινοβουλίου

⁵⁵³⁰ Ελεύθερη Ελλάδα 13 Μαΐου 1946.

⁵⁵³¹ ΕΑΜ, Μαύρη Βίβλος, σπ. σ. 36.

⁵⁵³² Είναι χαρακτηριστικό ότι για να αποποιηθεί τις ευθύνες του ο Σοφούλης μιλούσε και για μια παράλληλη πραγματική κατάσταση πολιτείας, στο πλαίσιο της οποίας θα λειτουργήσει και το κόμμα των Φιλελευθέρων ως αντιπολίτευση. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), том Α. Συνεδριάσεις Ε', 18 Μαΐου 1946.

⁵⁵³³ Οι ίδιοι οι Βρετανοί συνιστούσαν στους Έλληνες να αποφύγουν την διεξαγωγή ενός άκαρου δημοψηφίσματος που θα προκαλούσε το διεθνές δημόσιο αίσθημα. Υπουργείο των Εξωτερικών, Ιστορικό Αρχείο, 1946, κατάταξη 26.2. Πολιτική Ελληνική Πρεσβεία στο Λονδίνο προς ΥΠΕΞ, αρ. πρωτ. 4168, 24 Μαΐου 1946.

με απόλυτη πλειοψηφία των μοναρχικών, το ελληνικό πρόβλημα καθίστατο από διεθνές σε εσωτερική υπόθεση της χώρας.⁵⁵³⁴

Από την άλλη πλευρά, η αποχή του ΕΑΜ επιτάχυνε την επάνοδο του Γεωργίου περιβάλλοντάς την με κοινοβουλευτικό μανδύα ενώ η αριστερά δεν μπορούσε να αποστεί των κατηγοριών ότι απέρριπτε τις κοινοβουλευτικές δημοκρατικές λύσεις, γεγονός που υπαγόρευσε και τη στάση της αποχής.⁵⁵³⁵ Το αυταρχικό κράτος που οικοδομήθηκε μετά τις εκλογές απέκτησε βάση νομιμότητας ακριβώς εξαιτίας της αποχής, διαψεύδοντας τις ελπίδες της ηγεσίας του ΕΑΜ ότι αρκούσε η εκτεταμένη αποχή για να θεωρηθούν οι εκλογές ως άκυρες.

Εκτός των άλλων, εξαιτίας της αποχής το ΕΑΜ προβαλλόταν ως αντιδημοκρατική εξωκοινοβουλευτική δύναμη που επέτρεπε πρακτικές του τύπου της δράσης ανταρτών στα βουνά και των επιθέσεων σε αστυνομικά τμήματα για να αποσταθεροποιηθεί το δημοκρατικό καθεστώς, όπως είχε μορφοποιηθεί μέσω των εκλογών.⁵⁵³⁶ Είναι ενδεικτικό ότι όταν ανέλαβε τη θέση του ο Γονατάς ως υπουργός Δημοσίων Έργων και Μεταφορών ανακοίνωσε στους υπαλλήλους ότι οποιαδήποτε ενέργεια υπαλλήλου στρεφόμενη κατά του κράτους θα παταχθεί.⁵⁵³⁷ Μάλιστα με ψήφισμα που υιοθετήθηκε τον Αύγουστο του 1946 θεσμοθετήθηκε η δυνατότητα τέτοιων εκκαθαρίσεων για όσους επέδειξαν ανάρμοστη συμπεριφορά μέχρι και το Μάρτιο του 1946, εξομοιώνοντας τους συνεργάτες των κατακτητών με όσους ακόμη και συνηγορούσαν ή υιοθετούσαν τις «αντικρατικές» επιδιώξεις των συμμετασχόντων στα Δεκεμβριανά και πέραν της 12ης Φεβρουαρίου του 1945.⁵⁵³⁸ Συνεπεία αυτού μόνο στα 1947 εξαναγκάστηκαν σε παραίτηση 7972 δημόσιοι υπάλληλοι.⁵⁵³⁹

Όπως σημείωνε ο Σοφούλης στη μεταπολεμική βουλή, αυτό που στην πραγματικότητα απέρρευσε από τις εκλογές ήταν μια βασιλική κυβέρνηση, η σκιά και η ανταύγεια της βασιλικής εύνοιας, αποκλειστικός διαχειριστής της υπόθεσης του θρόνου. Εξαιτίας αυτού κίνδυνος νέας διαίρεσης και

⁵⁵³⁴ FO 371/58687 R 6382, Αντιπροσωπεία Βρετανών στο Συνέδριο του Παρισιού προς FO, 27 Απριλίου. 1946 και Foreign Relations of US, 1946, σπ. 137-139, 148-166.

⁵⁵³⁵ Οι ελληνικές δεξιές εφημερίδες αναμετέδιδαν το κλίμα που είχε διαμορφωθεί στον συντηρητικό Τύπο της Ευρώπης σε σχέση με τις πραγματικές προθέσεις της αποχής του ΚΚΕ, Βραδυνή 23 Μαρτίου 1946 και Καθημερινή 12 Απριλίου 1946.

⁵⁵³⁶ Όπως υπογράμμιζε ο Ζέρβας από το βήμα της μεταπολεμικής βουλής συμφωνούσε να ληφθούν μέτρα για τη σύλληψη των αρχηγών του ΚΚΕ όπως ζητούσε μεγάλη ομάδα βουλευτών, δεδομένου ότι η χώρα είχε να κάνει με «Βούλγαρους και καθάρματα της κολάσεως, εκδορείς και τεμαχιστές». Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α. 13 Ιουνίου 1946, σπ.

⁵⁵³⁷ Καθημερινή 6 Απριλίου 1946

⁵⁵³⁸ Αυτό θεσμοθετούσε στην πραγματικότητα το καθεστώς εκκαθαρίσεων που είχε εφαρμοστεί βάσει του κοινωνικού φρονήματος των πολιτών. Περιοδικό «Υπαλληλική» 17 Ιουλίου 1946.

⁵⁵³⁹ Ν. Αλιβιζάτος, σπ σ. 473. Για το θέμα αυτό Π. Παπαστράτης, Η Εκκαθάριση των Δημοσίων Υπηρεσιών στις Παραμονές του Εμφυλίου πολέμου, σπ.

πιθανόν εμφυλίου πολέμου ήταν περισσότερο από υπαρκτός και δύσκολα θα μπορούσε να αποφευχθεί.⁵⁵⁴⁰

Υπό την έννοια αυτή το εκλογικό αποτέλεσμα έφερνε πιο κοντά το ενδεχόμενο ενός εμφυλίου πολέμου αφού ενίσχυε υπέρμετρα τις δυνάμεις που ευνοούσαν την οριστική απολάκτιση της αριστεράς από την πολιτική ζωή της χώρας, εξέλιξη πραγματοποιήσιμη μόνο υπό την προϋπόθεση της χρήσης βίας έναντι ενός πολιτικού ρεύματος που εμφανιζόταν με πλειοψηφικά χαρακτηριστικά. Με τη εκτίμηση αυτή ήταν ευθυγραμμισμένη και η υπογράμμιση των Times του Λονδίνου ότι το εκλογικό αποτέλεσμα οδηγούσε την Ελλάδα σε εμφύλιο πόλεμο.⁵⁵⁴¹ Όπως δήλωσε ο Σοφούλης μετεκλογικά αλλά και ξένοι πολιτικοί παρατηρητές υιοθετούσαν, από το εκλογικό αποτέλεσμα απέρρευσε ότι η παρακρατική τρομοκρατία θα ενισχυόταν και δύσκολα θα μπορούσε να ανασχεθεί η εξάπλωση του κοινωνικού μίσους⁵⁵⁴² ενώ η μετεκλογική κυβέρνηση θα αντιμετώπιζε μερολήπτικά μόνο τις τρομοκρατικές πρακτικές της αριστεράς, επιταχύνοντας την κυοφορούμενη πολιτική εκτροπή.⁵⁵⁴³

Οι συνέπειες των αποτελεσμάτων των εκλογών δεν άργησαν να διαφανούν. Οι ίδιοι οι ξένοι πρέσβεις διαπίστωναν ότι η ενίσχυση των ακραίων δεξιών όλο και πιο δύσκολα θα αντιμετωπιζόταν.⁵⁵⁴⁴ Ακόμη και ο ίδιος ο Δαμασκηνός δεν έκρυβε έναντι των Βρετανών το φόβο του ότι όπως εξελίσσονταν τα πράγματα υπήρχε κίνδυνος για ενδεχόμενο πραξικόπημα των ακραίων δεξιών.⁵⁵⁴⁵ Ο Μπέβιν υπογραμμίζοντας έμμεσα την αγωνία του ειδοποίησε το Norton να μην δεχθεί με τίποτα μονοκομματική κυβέρνηση των Λαϊκών.⁵⁵⁴⁶ Ακόμη και όταν συμφωνήθηκε η συνεργασία Λαϊκών με την ΕΠΕ οι Βρετανοί θεωρούσαν ότι δεν είχε αποτραπεί ακόμη το ενδεχόμενο της εκτροπής και ως εγγύηση για την αποφυγή της προσπαθούσαν να τοποθετήσουν έναν πρωθυπουργό που δεν θα συνδέονταν αποκλειστικά με την νοοτροπία των ηγετών των Λαϊκών και πιθανόν να ήταν και ο ίδιος ο Παπανδρέου.⁵⁵⁴⁷

Ωστόσο, οι ίδιοι οι πρόσκαιροι εταίροι των Λαϊκών αμφισβητούσαν αν η ηγεσία του κόμματος αυτού και η συμμαχική κυβέρνηση ήταν σε θέση

⁵⁵⁴⁰ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδρίασις Ε', 18 Μαΐου 1946.

⁵⁵⁴¹ Times 2 Απριλίου 1946.

⁵⁵⁴² Την ίδια διαπίστωση έκανε και ο αμερικανός επιτετραμμένος στην Αθήνα C. Rankin, FRUS, 1946 VII, Rankin προς Byrnes 10 Μαΐου 1946, σπ.

⁵⁵⁴³ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδρίασις Ε', 18 Μαΐου 1946, σπ.

⁵⁵⁴⁴ FRUS 1946, vol. VII, Rankin προς Byrnes, 2 Απριλίου 1946, σπ..

⁵⁵⁴⁵ FO 371/58683 R 5240 Norton to FO 3 Απριλίου 1946.

⁵⁵⁴⁶ FO 371/58683 R 5247 FO to Norton 4 Απριλίου 1946

⁵⁵⁴⁷ FRUS 1946, vol. VII, Rankin προς Byrnes, 2 Απριλίου 1946

να ελέγξει τους οπαδούς του ακραίου μοναρχισμού.⁵⁵⁴⁸ Ακόμη και μέσα στους ίδιους τους κόλπους των μετριοπαθών βασιλοφρόνων υπήρχε η αίσθηση ότι ένα εσπευσμένο δημοψήφισμα υπό συνθήκες ενίσχυσης των ακραίων μοναρχικών ήταν πολύ πιθανό να οδηγήσει σε εκτροπή.⁵⁵⁴⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Βρετανοί επιχειρηματολογούσαν πλέον υπέρ της παραμονής των στρατευμάτων τους στην Ελλάδα και ως παράγοντα ανάσχεσης της δράσης των ακραίων βασιλοφρόνων.⁵⁵⁵⁰

Μάλιστα, σε πείσμα των διαβεβαιώσεων Τσαλδάρη περί του αντιθέτου, ο ίδιος ο φιλομοναρχικός Τύπος όσο περνούσε ο καιρός εγκατέλειπε κάθε έννοια μετριοπάθειας και φιλοξενούσε δηλώσεις στελεχών των Λαϊκών για τη σύλληψη των ηγετών της αριστεράς,⁵⁵⁵¹ υπέβαλε προτάσεις για περιστολή της δημοκρατίας που ευνοούσε την κομμουνιστική ασυδοσία και ζητούσε προστασία της Ελλάδας από τους επιβουλείς της στο εσωτερικό της χώρας.⁵⁵⁵²

Σε αυτή τη βάση ήταν αναπόφευκτη η επιβολή του αντικομμουνιστικού κράτους. Σύντομα, χωρίς ιδιαίτερες ενστάσεις, ακολούθησε μια αθρόα έκδοση νομοθετικών Διαταγμάτων αμέσως μετά την ορκωμοσία της νέας κυβέρνησης και μέχρι τη σύγκλιση της Βουλής, με κύρια επιδίωξη να συρρικνωθούν τα περιθώρια του κοινοβουλευτικού ελέγχου με σειρά φωτογραφικών διατάξεων.⁵⁵⁵³ Σε καμία περίπτωση δεν πρυτάνευσε μια κατευναστική πολιτική που θα ενσωμάτωνε την αντίσταση στο έθνος και θα σταματούσε τη διαίρεση σε προδότες, εξωμότες και πατριώτες.⁵⁵⁵⁴

⁵⁵⁴⁸ Είναι χαρακτηριστικό ότι στα μέσα του 1946 και ενώ οι Βρετανοί πλειοδοτούσαν στο ενδεχόμενο διακομματικής συνεννόησης ώστε να σταματήσει η έκρυθμη κατάσταση που είχε διαμορφωθεί και παρά το γεγονός ότι εκπονήθηκε σχέδιο από τον ίδιο τον Τσαλδάρη να επικρατήσει ηρεμία με ανταπόδοση ακόμη και την είσοδο του ΕΑΜ στη Βουλή με το ποσοστό του 9,3% των εκλογών του Μαρτίου του 1946, οι παρακρατικοί και οι φανατικοί βασιλόφρονες ματαίωναν de facto τα σχέδια αυτά, εντείνονταν τις επιθέσεις τους κατά του ΕΑΜ αλλά και μετριοπαθών του κέντρου. FO 371/58698 R 9950 Norton to FO 29 Ιουλίου 1946

⁵⁵⁴⁹ FO 371/58688 R 6516 Norton to Sargent 15 Απριλίου 1946.

⁵⁵⁵⁰ FRUS 1946, Vol VII, Memorandum, Byrnes και Bevin, Paris Conference, 27 Απριλίου 1946.

⁵⁵⁵¹ Σύμφωνα με την ομιλία του Σ. Βενιζέλου στην πρώτη μεταπολεμική Βουλή ο λόγος που κατέστησε αδύνατη τη συμφωνία του εθνικόφρονος πολιτικού κόσμου μετεκλογικά ήταν η επιβολή των ακραίων μοναρχικών σε όλα τα επίπεδα της πολιτικής ζωής. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδρίασις Ε', 18 Μαΐου 1946.

⁵⁵⁵² Βραδυνή 3 και 6 Μαΐου 1946. Καθημερινή 4 και 12 Μαΐου 1946.

⁵⁵⁵³ Για παράδειγμα, η κυβέρνηση Τσαλδάρη ρύθμισε το ζήτημα της συγκρότησης των επικεφαλής του στρατεύματος με ειδικά νομοθετικά διατάγματα την παραμονή σύγκλισης της Βουλής. Αντί στην Βουλή, όλες οι αρμοδιότητες περνούσαν σύμφωνα με καταγγελία του Γ. Παπανδρέου, στο Συμβούλιο Εθνικής Άμυνας που αποτελούνταν από τον πρωθυπουργό, τον υπουργό εθνικής άμυνας και τους επιτελάρχες. Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδρίασις ΙΔ, 4 Ιουνίου 1946

⁵⁵⁵⁴ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ' Αναθεωρητική), τομ Α, Συνεδρίασις Ε', 18 Μαΐου 1946.

Μάλιστα, τα πρώτα μέτρα ακολούθησαν ακόμη πιο σκληρά στη βάση ενίσχυσης του κατασταλτικού ρόλου του κράτους. Το υπουργικό συμβούλιο προχώρησε, στη βάση των προτάσεων των δεξιών εφημερίδων στην θεσμοθέτηση ενός καθεστώτος έκτακτης ανάγκης, ιδρύοντας, στις 3 Μαΐου του 1946, Επιτροπές Δημόσιας Ασφάλειας, οι οποίες έδιναν την δυνατότητα στον εκάστοτε διοικητή Χωροφυλακής να επιτυγχάνει κατά το δοκούν την εκτόπιση αυτών που «επιβουλεύονταν» τη δημόσια τάξη και ησυχία.⁵⁵⁵⁵ Ακόμη και οι ίδιοι οι Βρετανοί μιλούσαν για ανασύσταση του μεταξικού καθεστώτος.⁵⁵⁵⁶ Μάλιστα οι Βρετανοί ζήτησαν από τον υπουργό Εσωτερικών Θεοτόκη να αποσύρει το νόμο.⁵⁵⁵⁷ Την ίδια στιγμή παρακρατικοί προέβαιναν σε επιδρομές και προχωρούσαν σε δημόσιες εκτελέσεις και ξυλοδαρμούς φερόμενων ως αριστερών.⁵⁵⁵⁸

Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος που οι επιτροπές στην πραγματικότητα αποτελούσαν τρόπο νομιμοποίησης των παρακρατικών συμμοριών και των πρακτικών αντεκδίκησης που είχαν επικρατήσει επί δράσης Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχή. Οι κατηγορούμενοι αριστεροί περνούσαν από ένορκη διοικητική εξέταση στην οποία μάρτυρες ήταν τα μέλη των ίδιων των παρακρατικών ομάδων και αρκούσε για εφαρμογή εκτόπισης η απόφαση της εκάστοτε επιτροπής για τη συμμετοχή ή όχι του εγκαλούμενου στον κομμουνισμό.⁵⁵⁵⁹ Να σημειωθεί ότι ο χρόνος εκτόπισης έφτανε τον ένα χρόνο και με βάση διευκρίνιση με νέο νομοθετικό διάταγμα του Φεβρουαρίου της επόμενης χρονιάς η εκτόπιση μπορούσε να παραταθεί άλλο ένα χρόνο.⁵⁵⁶⁰

Το επόμενο βήμα ήταν η κυβέρνηση να θεωρήσει τις επιτροπές ανεπαρκείς και να συνολικοποιήσει τις πρακτικές εκδίωξης των αριστερών από την πολιτική ζωή. Στις 6 Ιουνίου 1946 η κυβέρνηση με νέο νόμο έδινε στις κατασταλτικές αρχές το δικαίωμα να τιμωρούν τους κομμουνιστές ακόμη και με θάνατο, εκλαμβάνοντας ακόμη και τις απεργίες σε οργανισμούς κοινής ωφέλειας ως ανατρεπτική δραστηριότητα.

Όπως σημείωνε ο βουλευτής των Λαϊκών Ε. Κουλουμβάκης τα μέτρα ήταν απαραίτητα αφού «υπάρχουν πληροφορίες ότι ακόμη και στις τουαλέτες της πλατείας Συντάγματος οι κομμουνιστές συγκέντρωναν όπλα

⁵⁵⁵⁵ Το νομοθετικό διάταγμα της 4ης Μαΐου 1946 ενεργοποιούσε αντίστοιχο νόμο του 1926. Η παρουσία δικαστικού στις επιτροπές όπως σημειώνει ο Ν. Αλιβιζάτος δεν αποτελούσε καμία εγγύηση προστασίας των υπόπτων. Ν. Αλιβιζάτος, οπ. σ. 461-462.

⁵⁵⁵⁶ FO 371/58838 R 6795 Norton to Sargent 4 Μαΐου 1946

⁵⁵⁵⁷ FO 371/58838 R 7552 FO to Norton 11 Μαΐου 1946.

⁵⁵⁵⁸ Βήμα 19 Μαΐου 1946.

⁵⁵⁵⁹ Π. Δελαπόρτας, Το Σημειωματάριο ενός Πιλάτου, οπ. σ. 243-246.

⁵⁵⁶⁰ Νομοθετικό Διάταγμα της 25ης Φεβρουαρίου 1947.

για να πλήξουν τον ελληνικό λαό». ⁵⁵⁶¹ Στην υπόθεση εμπλεκόταν πλέον και ο στρατός όπου στη Μακεδονία θα υπήγαγε τις πρακτικές αυτές στη δικαιοδοσία των Στρατιωτικών δικαστηρίων ως αντεθνικές ενέργειες. ⁵⁵⁶² Έτσι, στις 18 Ιουνίου 1946 επικυρώθηκε από τη Βουλή το Γ΄ Ψήφισμα που άφηνε ελάχιστα περιθώρια για να επιλυθεί με ειρηνικά μέσα το ελληνικό πολιτικό πρόβλημα. ⁵⁵⁶³

Είναι ενδεικτικό της κατάστασης και των πολιτικών συνθηκών που διαμόρφωσαν οι εκλογές το γεγονός ότι πέραν από την συντριπτική πλεισίσωση που έλαβε το προτεινόμενο από την κυβέρνηση των Λαϊκών Γ΄ Ψήφισμα, ακόμη και το άρθρο 9 του ψηφίσματος που στην πραγματικότητα αποτελούσε θεσμικό αντιδημοκρατικό πραξικόπημα (επέκταση κατάστασης έκτακτης ανάγκης σε όλη τη χώρα, παραβίαση οικογενειακού ασύλου, απαγόρευση συγκεντρώσεων και κυκλοφορίας) ⁵⁵⁶⁴ έτυχε ευρείας αποδοχής (ψηφισαν 162 εκ των οποίων υπέρ 134 και μόνο 28 κατά). Στην πραγματικότητα μόνο το κόμμα των Φιλελευθέρων δήλωσε ρητά ότι θα το καταψηφίσει «ως παντελώς ανελεύθερον» (ο Παπανδρέου δήλωσε ότι θα το ψηφίσει) και παρά το γεγονός ότι η όλη εξέλιξη εκτιμήθηκε ότι δεν έδινε καμία διέξοδο σε ειρηνική επίλυση του ελληνικού πολιτικού ζητήματος. ⁵⁵⁶⁵

Έτσι, η ελληνική Βουλή επικύρωσε χωρίς έντονες αντιδράσεις ένα ειδικό καθεστώς που βάσει του 1ο άρθρου του Ψηφίσματος «όποιος θέλει να αποσπάσει μέρος της επικράτειας, συνωμοτεί ή διευκολύνει αυτά τα σχέδια ή συνεννοήθηκε με ξένους ή έφτιαξε ένοπλες ομάδες ή έλαβε μέρος σε αυτές αλλά και σε προδοτικές ενώσεις τιμωρείται με θάνατο» που πρακτικά υπήγαγε όλους τους αριστερούς της χώρας πάντες σε κυρώσεις τέτοιου τύπου. Να σημειωθεί ότι ακόμη και η πρόθεση για προπαρασκευαστική ενέργεια τιμωρούνταν με δεσμά πρόσκαιρα ή ισόβια, που πρακτικά σήμαινε ότι ακόμη και η διατύπωση ιδεολογικών αρχών θα μπορούσε να υπαχθεί στην πρόθεση. Μάλιστα το άρθρο 1 διευκρίνιζε ότι

⁵⁵⁶¹ Να σημειωθεί ότι με την άποψη αυτή συμφώνησε πλήρως και ο υπουργός Δικαιοσύνης Π. Χατζηπάνος Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ΄ Αναθεωρητική), том Α, 13 Ιουνίου 1946.

⁵⁵⁶² Οι ίδιοι οι Βρετανοί δεν έκρυβαν τις επιφυλάξεις τους για τις επιδιώξεις των εμπνευστών των σχεδίων αυτών. FO 371/58697 R 9160 Norton to FO 18 Ιουνίου 1946

⁵⁵⁶³ Να σημειωθεί ότι το κλίμα υποδαύλιζαν και αρκετοί κεντρώοι βουλευτές, όπως ο Κ. Ρέντης που δήλωνε στη Βουλή του καλοκαιριού του 1946 ότι «ο κομμουνισμός ήταν υπόθεση διεθνής και πρέπει να ληφθούν μέτρα περιορισμού των οπαδών του ΚΚΕ», Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ΄ Αναθεωρητική), том Α, 13 Ιουνίου 1946.

⁵⁵⁶⁴ Το άρθρο 4 του Γ. Ψηφίσματος προέβλεπε ότι τιμωρούνταν με τρεις μήνες φυλάκιση όποιος μετείχε σε συνάθροιση που είχε απαγορευθεί και με έξι όταν δεν απομακρυνόταν από τη συνάθροιση ενώ έχει διαταχθεί η καταστολή της. Το άρθρο 5 προέβλεπε ότι όποιος συμμετείχε σε συγκέντρωση που θα παρατηρούνταν βιαιοπραγία θα τιμωρούνταν με ενός έτους φυλάκιση που πρακτικά σήμαινε ότι ένας προβοκάτορας με μια στοιχειώδη ενέργεια βίας θα μπορούσε να στέλνει τους πάντες στη φυλακή.

⁵⁵⁶⁵ Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, (Δ΄ Αναθεωρητική), том Α, 13 Ιουνίου 1946. Ομιλίες Παπανδρέου, Σοφούλη, Κανελλόπουλου.

«κάθε προσπάθεια προς διάδοση, ανάπτυξη και εφαρμογή ιδεών που τείνουν στην απόσπαση ή αυτονόμηση μέρους της επικράτειας ή και η ενέργεια προσηλυτισμού, θεωρούνται πράξεις προπαρασκευής», γεγονός που έδινε την απόλυτη ευχέρεια στους κατασταλτικούς μηχανισμούς να καταστείλουν κάθε πολιτική δραστηριότητα της αριστεράς.

Αντιστοίχως, με το άρθρο 2 του Ψηφίσματος «όποιος καταρτίζει ομάδα με σκοπό να προσβάλει με την βία τις κρατικές αρχές θα τιμωρείται με θάνατο» (όχι έχοντας διαπράξει κάποιο αδίκημα αλλά με σκοπό να το κάνει) θεσμοθετούνταν πραγματικό πολιτικό προγκρόμ κατά της αριστεράς αφού υπήρχε η πραγματικότητα των άτακτων στα βουνά, ενώ ακόμη πιο ακραία, το άρθρο προέβλεπε ίδιες ποινές και για αυτούς που θα διέπρατταν αδικήματα κατά της προσωπικής ελευθερίας άλλων ή και διατάραξη της κοινής ειρήνης (!!), γεγονός που άνοιγε υπερβολικά τα όρια καθορισμού του πολιτικού εγκλήματος και ποινικοποιούσε οποιαδήποτε μη αρεστή στην κυβέρνηση πολιτική δράση.

Ακόμη και η «δια απειλών διέγερσις ανησυχίας και τρόμου (άρθρο 6) τιμωρούνταν με έξι μήνες φυλάκιση ενώ η απροειδοποίητη στάση εργασίας και η παρακώλυση εργασίας και η παρεμπόδιση συναδέλφων (άρθρο 7) τιμωρούνταν με ειρκτή ή με φυλάκιση 6 μηνών. Μάλιστα για να στερηθεί κάθε δικαιώματος υπεράσπισης ο κατηγορούμενος, σύμφωνα με το άρθρο 14 κανένα ένδικο μέσο δεν γινόταν δεκτό κατά των αποφάσεων. Η δε προφυλάκιση δεν έχει χρονικό όριο ενώ δεν μετατρέπονταν οι ποινές (άρθρο 15).

Ωστόσο, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να θεωρείται βέβαιο ότι μια ενδεχόμενη συμμετοχή του ΕΑΜ στις εκλογές θα απέτρεπε τις εξελίξεις αυτές, δεδομένου ότι ήταν απόρροια μιας συνολικής και βαθύτατης κοινωνικοπολιτικής διαδικασίας που αφορούσε στην ίδια τη μορφή που θα προσλάμβανε ο ελληνικός καπιταλισμός αλλά και το είδος του πολιτικού επιπέδου που θα του αντιστοιχούσε. Κοντολογής, ή θα άλλαζε φυσιογνωμία η ελληνική αστική τάξη και οι πολιτικές της εκφράσεις, δεχόμενη να υιοθετήσει ορισμένους συμβιβασμούς, ή η μόνη εξέλιξη θα ήταν ο κρατικός μετασχηματισμός σε ένα μηχανισμό έκτακτης ανάγκης για να επιβάλει τα αντικοινωνικά συμφέροντα της. Η αλλαγή αυτή στη φυσιογνωμία κατά κανένα τρόπο (παρά την περί του αντιθέτου επιχειρηματολογία των ακραίων δεξιών κομμάτων) δεν αφορούσε την κατάργηση των αστικών σχέσεων, αφού αυτό θα προϋπέθετε άλλους συσχετισμούς, διεθνείς και εσωτερικούς, ή μια επαναστατική διαδικασία παραδοσιακής μορφής, την οποία κανείς,

ακόμη και στην περίπτωση των πλέον ακραίων κομμουνιστών, δεν συζητούσε.⁵⁵⁶⁶

Δεδομένου ότι τα δείγματα γραφής από τη συμπεριφορά της ελληνικής αστικής τάξης που προέκυψε από τον πόλεμο δεν ήταν τέτοια που προσιδίαζε σε κοινωνικούς συμβιβασμούς, ήταν ευνόητο απότοκο η αυταρχικοποίηση του κράτους και η απόπειρα απολάκτισης με κατασταλτικά μέτρα του ΕΑΜ από την πολιτική κονίστρα. Βεβαίως, η παρουσία μιας μεγάλης δύναμης αριστερών στο ελληνικό κοινοβούλιο οπωσδήποτε θα αποτελούσε πρόσκομμα για την εξέλιξη αυτή, με την έννοια ότι θα απαιτούνταν μια διευρυμένη κοινοβουλευτική πλειοψηφία, και πέραν των μοναρχικών για να νομιμοποιηθεί ο πολιτικός αποκλεισμός του ΕΑΜ.

Από την άλλη πλευρά, η θεωρία του πολιτικού λάθους με την έννοια αυτή σε σχέση με την αποχή δεν λάμβανε υπόψη ότι με την τροπή που πήραν τα πράγματα οι επικεφαλής του ΕΑΜ δεν είχαν άλλη λύση, δεδομένου ότι αφενός μια συμμετοχή στις εκλογές θα ακύρωνε την προηγούμενη πολιτική του ΕΑΜ με άξονατη λογική ότι ήταν θύμα μιας αντιδημοκρατικής εκτροπής ενώ στην καλύτερη περίπτωση το εκλογικό αποτέλεσμα θα αναπαρήγαγε το καθεστώς της ημιπαρανομίας που επικράτησε για την αριστερά ολόκληρο το διάστημα πριν από τις εκλογές.

Αφετέρου, δεν ήταν δυνατόν να απέχει ένα μεγάλο τμήμα του δημοκρατικού Κέντρου, το οποίο μάλιστα είχε αναλάβει και κυβερνητικές ευθύνες και τις είχε αποποιηθεί διαμαρτυρόμενο για τον χαρακτήρα των εκλογών, να απέχει επίσης το μετριοπαθές σοσιαλιστικό τμήμα του ΣΚΕ-ΕΛΔ και από την άλλη να μετέχει το ΕΑΜ, το καθεαυτό θύμα της πολιτικής Βρετανών και δεξιών μετά τη Βάρκιζα. Μια τέτοια πιθανότητα θα ακύρωνε και τον διακαή πόθο της ηγεσίας του ΕΑΜ να συμπήξει ένα δημοκρατικό μέτωπο κατά της ελληνικής δεξιάς.

Επιπλέον, πρέπει να συνυπολογιστεί και ο φόβος των ηγετών του ΕΑΜ ότι αν συμμετείχε στις εκλογές θα εντεινόνταν η τρομοκρατία και οι παραβιάσεις της πολιτικής και εκλογικής νομιμότητας, που πάντως η εαμική αποχή τις κατασίγασε,⁵⁵⁶⁷ με αποτέλεσμα να ενισχυθούν στο εσωτερικό του ΚΚΕ οι τάσεις για βίαιη απάντηση, ιδίως από τις ομάδες εκείνες που είχαν καταφύγει στα βουνά.

Προκειμένου να αποφευχθεί η απολάκτιση της αριστεράς από την πολιτική ζωή αλλά και να κατασταλούν οι όποιες αντιδράσεις στο

⁵⁵⁶⁶ Ακόμη και η διαφοροποίηση του Άρη Βελουχιώτη που επέφερε την καταδίκη του, πολιτική και εμμέσως φυσική, από το ίδιο το ΚΚΕ δεν αφορούσε την δημιουργία όρων πολιτικής επανάστασης αλλά την οργανωμένη άμυνα και πίεση έναντι στην τρομοκρατία της δεξιάς. Βλ. αντίστοιχο κεφάλαιο

⁵⁵⁶⁷ Δεν είναι τυχαίο ότι στις εκλογές επικράτησε σχετική ηρεμία αφού ο μόνος αντίπαλος των παρακρατικών συμμοριών ήταν η απροθυμία των ψηφοφόρων να ψηφίσουν.

εσωτερικό του ΚΚΕ, το ΕΑΜ αναγκάστηκε με την λογική να επανενταχθεί στις πολιτικές διαδικασίες να συρθεί σε ένα δημοψήφισμα, το Σεπτέμβριο του 1946, που σχεδιάστηκε έτσι ώστε να εξασφαλίσει την επάνοδο του Γεωργίου και να ολοκληρώσει ακριβώς την διαδικασία της περαιτέρω περιθωριοποίησης της ελληνικής αριστεράς.

Ενδεικτικό είναι ότι σε αυτό το δημοψήφισμα, στο οποίο τελικά συμμετείχε το ΕΑΜ, δεν τέθηκε ζήτημα πολιτεύματος αλλά θέμα επανόδου του Γεωργίου, ο οποίος αναγνωριζόταν εκ των προτέρων ως ο νόμιμος αρχηγός του ελληνικού κράτους.⁵⁵⁶⁸ Και αυτό υπό το κράτος μιας τρομοκρατίας των παρακρατικών οργανώσεων που ξεπέρασε κάθε προηγούμενο και υπό καθεστώς ποινικοποίησης της πολιτικής ζωής. Τα αποτελέσματα του δημοψηφίσματος ήταν έτσι προδιαγεγραμμένα και μάλιστα με ποσοστά συμμετοχής (86,6%) που θεωρήθηκαν εξωπραγματικά ακόμη και από τους ξένους παρατηρητές⁵⁵⁶⁹ αλλά και ποσοστά υπέρ του Γεωργίου (70%) που από μόνα τους δημιουργούσαν την εντύπωση ότι επρόκειτο για ένα κατασκευασμένο δημοψήφισμα.⁵⁵⁷⁰

Με δεδομένο και το γεγονός αυτό, η αποχή από τις εκλογές δεν αμφισβητήθηκε αρχικά στο εσωτερικό του ΕΑΜ, όχι επειδή είχε επιβληθεί η μονοκρατορία του Ζαχαριάδη όπως εκτιμούν αρκετοί μελετητές, αλλά γιατί εκτιμήθηκε ως η μόνη δυνατή επιλογή.⁵⁵⁷¹ Όταν καταδικάστηκε, αυτό έγινε πολύ αργότερα σε τελείως διαφορετικές συνθήκες στο πλαίσιο της απόδοσης ευθυνών για τη γενικότερη μεταπολεμική πορεία της αριστεράς αλλά κυρίως στα πλαίσια των ανακατατάξεων του διεθνούς κομμουνιστικού στρατοπέδου.

Επίσημως, η καταδίκη ήρθε από την 6η Ολομέλεια του ΚΚΕ στα 1956 στα πλαίσια της «αποσταλινοποίησης» του 20ου Συνεδρίου της ΕΣΣΔ, όπου διατυπώθηκε η εκτίμηση ότι μερίδα κομματικών στελεχών που εξέφραζαν τις διαθέσεις του ελληνικού λαού στα 1946 ζητούσαν συμμετοχή στις εκλογές ενώ η ηγεσία του ΚΚΕ με επικεφαλής το Ζαχαριάδη, προέβη σε ένα εγκληματικό λάθος.⁵⁵⁷² Να σημειωθεί ότι σε καμία περίπτωση δεν διευκρινιζόταν με σαφήνεια ποια ήταν τα στελέχη, των οποίων τη γνώμη κατέστειλε ο Ζαχαριάδης, ειδικά για το θέμα της στάσης στις εκλογές,

⁵⁵⁶⁸ Βλ. και Ν. Αλιβιζάτος, Οι Πολιτικοί θεσμοί σε Κρίση, οπ. σ. 168-169

⁵⁵⁶⁹ AMFOGE 2, Report on the Observation of the Greek Plebiscite, Foreign Relation of US, 1946, vol. VII, Washington DC 1969, σ.205-206.

⁵⁵⁷⁰ Για τα αποτελέσματα του Δημοψηφίσματος Βλ. Στατιστική του Δημοψηφίσματος της 1ης Σεπτεμβρίου 1946, Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Αθήνα 1947 και Γ.Θ Μαυρογορδάτου, Οι Εκλογές και το Δημοψήφισμα του 1946 στο Η Ελλάδα στην Δεκαετία 1940-1950 οπ. σ. 310.

⁵⁵⁷¹ Ακόμη και το μετριοπαθές ΣΚΕ-ΕΛΔ με κανένα τρόπο στις δημοσιεύσεις της Μάχης δεν αμφισβήτησε την ορθότητα της επιλογής που ήταν επιβεβλημένη για λόγους πολιτικής ηθικής, Μάχη 12 Απριλίου 1946.

⁵⁵⁷² Π. Δημητρίου, Η Διάσπαση του ΚΚΕ, οπ. τομ.Α, σ. 52.

πέραν εκείνων που άσκησαν κριτική μεταγενέστερα με αφορμή την ήττα στον εμφύλιο πόλεμο.

Ο ίδιος ο Ζαχαριάδης επέτεινε τη σύγχυση αφού για να καταδείξει ότι η τότε πολιτική του ήταν σύμφωνη με τις βαθύτερες αρχές του σταλινισμού δεν αντέταξε τίποτα στην ουσία των επικρίσεων που δέχθηκε για την πολιτική της αποχής. Προσπάθησε να παρακάμψει το ζήτημα με το αιτιολογικό ότι το ΚΚΕ είχε ήδη προαποφασίσει την εμπλοκή στον Εμφύλιο και επομένως η συμμετοχή του Κόμματος στις εκλογές κρίθηκε ως αντιφατική. Βάση, όμως, αυτής της επιχειρηματολογίας δεν μπορεί να εξηγηθεί γιατί το ΚΚΕ πήρε τελικά μέρος στο δημοψήφισμα και μάλιστα με χειρότερους όρους από αυτούς των εκλογών, πέραν του γεγονότος ότι αφού είχε αποφασίσει μια τέτοια σύγκρουση γιατί προσέβλεπε στη άτυπη σύγκλιση του δημοκρατικού κόσμου, όπως θα καταγράφονταν στο εκλογικό αποτέλεσμα ή στο δημοψήφισμα λίγο αργότερα.⁵⁵⁷³

Τα ίδια ισχύουν και για το επιχείρημα του Ζαχαριάδη ότι ήταν επουσιώδες πρόβλημα η συμμετοχή στις εκλογές στο βαθμό που οι μοναρχικοί είχαν προαποφασίσει να οδηγήσουν την χώρα σε εμφύλιο πόλεμο.⁵⁵⁷⁴ Γιατί ο Ζαχαριάδης έδειξε να γνωρίζει ήδη από το Φεβρουάριο του 1946⁵⁵⁷⁵ ότι κάτι τέτοιο θα προϋπέθετε την επιβολή μιας στρατιωτικής δικτατορίας, πράγμα πιθανό αλλά όχι ιδιαίτερα εύκολο, στο βαθμό που μόνο ένα ακραίο κομμάτι των βασιλοφρόνων μπορεί να επιδίωκε κάτι τέτοιο αλλά και επειδή μια τέτοια εξέλιξη θα οδηγούσε τους μοναρχικούς σε διεθνή απομόνωση αλλά και οι Βρετανοί δεν θα το δέχονταν.⁵⁵⁷⁶ Και άλλωστε στην περίπτωση αυτή η δημιουργία του Δημοκρατικού Στρατού από το ΚΚΕ στα τέλη του 1946 θα είχε διαφορετικό αντίκτυπο τόσο στις ελληνικές μάζες όσο και στην παγκόσμια κοινή γνώμη.

⁵⁵⁷³ Ν. Ζαχαριάδης, Προβλήματα της Κρίσης του ΚΚΕ, οπ. σ. 16-21

⁵⁵⁷⁴ Ομιλία του Ν. Ζαχαριάδη στην 7η Ολομέλεια, Φεβρουάριος 1957, στο Π. Δημητρίου, οπ. σ. 94-95.

⁵⁵⁷⁵ Βλ. Αποφάσεις 2ης Ολομέλειας του ΚΚΕ, 1946, βλ. παραπάνω.

⁵⁵⁷⁶ Άλλωστε οι Βρετανοί είχαν από νωρίς τονίσει στον Τσαλδάρη ότι δεν θα δέχονταν καμιά πραξικοπηματική ενέργεια από την πλευρά των Δεξιών. FO 371/58676 83315, 26 Φεβρουαρίου 1946. Πάντως είναι γεγονός ότι στην Ελλάδα κυκλοφορούσαν φήμες για επικείμενο πραξικόπημα, τις οποίες υποδαύλιζε ο ίδιος ο Τσαλδάρης για να πιέσει Αμερικάνους και Βρετανούς να δεχθούν την πρώιμη διεξαγωγή δημοψηφίσματος, Foreign Relation Of US 1946, οπ.σ.143.

Πηγές

Μη δημοσιευμένο αρχειακό υλικό

Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού, Γενικά Αρχεία του Κράτους.

Αρχείο Η. Πετιμεζά, Γενικά Αρχεία του Κράτους (Κ163).

Αρχείο Μιχαήλ Μυριδάκη, Γενικά Αρχεία του Κράτους, (Κ197, 205, 210).

Το Ημερολόγιο του στρατηγού Ναπολέοντα Ζέρβα, 1942-1945, Γενικά Αρχεία του Κράτους (Αρχείο Μυριδάκη, Κ.202).

Αρχείο Κ. Τσαλδάρη, Ίδρυμα Κ. Καραμανλή

Αρχείο Κ.Τσαλδάρη (Π. Κασσίμης), Ελληνικό Λαογραφικό και Ιστορικό Αρχείο, (Ε.Λ.Ι.Α).

Αρχείο Γ. Παπανδρέου, Ελληνικό Λαογραφικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α).

Αρχείον Ίωαν. Χίντζογλου, Ελληνικό Λαογραφικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α).

Αρχείο Ηλ. Λαγάκου, Ελληνικό Λαογραφικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α).

Αρχείο Γ. Αιγ. ιαλίδη, (Γ.Γ Υπουργικού Συμβουλίου), Ελληνικό και Λαογραφικό Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α).

Αρχείο Φ. Δραγούμη, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

Αρχείο Ν. Ζέρβα, Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ).

Αρχείο του ΚΚΕ, Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ)

Αρχείο ΕΔΑ, Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ).

Αρχείο Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών

Αρχεία του Foreign Office, Πολιτικοί Φάκελοι, (FO 371), Public Record Office, London

Δημοσιευμένα έγγραφα-Πηγές

Διεθνή

Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers 1944, vol V: The Near East, South Asia and Africa, The Far East, Washington DC, Government Printing Office 1965.

Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1945, vol. VIII: The Near East and Africa, Washington DC, Government Printing Office 1966.

Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers 1946, vol. VII: The Near East and Africa, Washington DC, Government Printing Office 1969.

Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, The Conferences at Malta and Yalta, , 1945, Washington DC, Government Printing Office 1955.

Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, The Conferences of Berlin(Potsdam Conference) 1945, 2 τόμοι, Washington DC, Government Printing Office, 1960.

Allien Mission to Observe the Greek Election, Report of the Allied Mission to Observe the Greek Election, Washington DC, Government Printing Office 1946.

Allien Mission to Observe the Greek Election, Statement for the Press, Athens April 11/1946,

Allien Mission to Observe the Greek Plebiscite, Washington DC, Government Printing Office 1946.

Ambassador Mac Veagh Reports, Greece 1933-1947, Princeton, University Press, 1980, επιμέλεια John O. Iatrides.

Department of State Bulletin, Aid to Greece and Turkey. A Collection of State Papers, Washington 1947

Documents Regarding Situation in Greece, January 1945, presented by the Secretary of State for Foreign Affairs to Parliament by Command of his Majesty, London Stationary Office 1945.

Report of the British Parliamentary Delegation to Greece, August 1946, London, His Majesty Stationery Office 1947

United Nation, United States, Department of State , The United Nation 4 years of achievement, Washington 1949.

ΕΣΣΔ., Τεχεράνη-Γιάλτα- Πότσδαμ. Συλλογή Σοβιετικών Ντοκουμέντων, ανατ. Αθήνα 1985.

Αρχείο PREM (επιμέλεια Γ. Ανδρικόπουλου), 1944, Κρίσιμη Χρονιά, Αθήνα 1977.

UNRRA, Έκθεση για τον Ορυκτό πλούτο της Ελλάδος, Αθήνα 1947.

FAO, Report of the FAO Mission for Greece, Washington 1947.

UNRRA, Economic Recovery in the Countries Assisted by Unrra, Washington 1946.

Twentieth Century Fund, Frank Smothers, Will.Mc Neill and Elizabeth Mc Neill, Report on the Greeks, New York 1948.

OHE, Στατιστική Επετηρίδα, Mining, Quarring, Manufacturing, New York 1960.

UNRRA, Ανάπτυξη Κλάδων, Σχέδιον Αξιοποιήσεως Πλουτοπαραγωγικών Πόρων Ελλάδος, Αθήνα 1947.

Economic Recovery in The Countries Assisted by UNRRA, Washington 1946.

UNNRA, Οργανισμός Περιθάψεως και Αποκαταστάσεως των Ηνωμένων Εθνών, Ανάπτυξη κλάδων, Παράρτημα II, Μελέται επί της διαρθρώσεως της Ελληνικής Οικονομίας, τευχ. Α, κεφ. II, Απασχόληση Αθήνα Μάιος 1947

Summary of Greek International Politics 1941-1946, For the Use of the United States Mission to Observe the Greek Elections, Washington 1946.

Report of the British Legal Mission to Greece, London 1946.

United States Security Council, Official Report, First Year, New York 1946.

Trade Union Congress, What We Saw in Greece of the TUC Delegation, London 1946-Η Έκθεση των Αγγλικών Βρετανικών Συνδικάτων, Ο Συνδικαλισμός στην Ελλάδα μετά την Κατοχή, ανατυπ. Αθήνα 1977

International Labour Office to Greece (October-November 1947), Labour Problems in Greece, Report Of the Mission of ILO to Greece, Οκτώβριος-Νοέμβριος 1947.Geneva 1949.

A Decade of American Foreign Policy: Basic Documents, 1941-1949. New York US Government Printing Office, 1968.

Churcill and Roodevelt: The Complete Correspondence (ed. Kimball, W.F.). Tom.1-3 Princeton Univercity Press, 1984.

OHE, Security Council, Official Records, First Year, London 1946.

Ministry of Foreign Affairs of the USSR. Correspondence between the Chairman of the Council of Ministers of the USSR and the Presidents of the USA and the Prime Ministers of the Great Britain during the Great Patriotic War of 1941-1945. Τομ. 1-2, Moscow 1958.

Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, Η Αλληλογραφία Στάλιν-Τσώρτσιλ-Ρούζβελτ-Τρούμαν, τομ.2, Αθήναι 1958.

United Nations, Journal of Security Council 2, New York 1946.

United Nations, Journal of Security Council no 7, New York 1946.

Summary of The Foreign Commerce of The United States, Washington DC, Απρίλιος 1949

USA Embassy, A General Economic Map of Greece, by Economic Section of American Embassy, planned and drafted by H. Smith, Athens 1949

Αμερικανική Οικονομική Αποστολή υπό P. Porter, Department of State Bulletin, 17 Washington 1947.

Trade Union Congress, What We Saw in Greece of the TUC Delegation, London 1945.

Ελληνική Κυβέρνηση-Βουλή

Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 31ης Μαρτίου 1946, Αθήναι, Εθνικόν Τυπογραφείον 1947.

Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των βουλευτικών Εκλογών της 5ης Μαρτίου 1950, τομ. Α, Αθήνα 1951.

Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών Εκλογών της 9ης Σεπτεμβρίου 1951, Αθήνα 1952, τομ. Α.

Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική του Δημοψηφίσματος, Αθήναι, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1947.

Υπουργείον Εσωτερικών, Περί της Κατανομής των Βουλευτικών Θέσεων, Αθήναι, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1946.

Υπουργείον Εσωτερικών, Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Απογραφή 16ης Οκτωβρίου 1940, Αθήναι, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1946.

Υπουργείον Εσωτερικών, Εκλογικοί Κατάλογοι, Νομοθεσία περί Αναθεωρήσεως και Συντάξεως, Αθήναι, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1945.

Υπουργείον Εσωτερικών, Νομοθεσία περί Αναθεωρήσεως και Συντάξεως, Αθήνα 1945

Υπουργείον Εσωτερικών, Αποτελέσματα Εκλογών 1946-1977, Αθήνα 1981.

Υπουργείον Εσωτερικών, Περί του Τρόπου της Ψηφοφορίας προς Εκλογήν Βουλευτών και Διαλογής των Ψήφων, Αθήναι, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1945.

Βασιλικό Διάταγμα, Περί ορισμού Βουλευτικών Εδρών εκάστης εκλογικής Περιφέρειας κατά τας Εκλογάς της 31ης Μαρτίου 1946, αρ. φυλ. 23, Φεβρουάριος του 1946, Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Υπουργείον Ανοικοδομήσεως, Πίνακες Καταστροφών, Αθήναι, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1946.

Υπουργείον Κοινωνικής Πρόνοιας, Καταστραφείσαι πόλεις και Χωριά, Συνεπεία του Πολέμου, Αθήναι 1946.

Υπουργείον Ανοικοδομήσεως, Πρακτικά Συσκέψεων Ανοικοδομήσεως, Αθήνα 25-27 Απριλίου 1946, Προεδρεία Στυλιανού Γονατά.

Υπουργείον Ανοικοδομήσεως, Η Επιβίωση του Ελληνικού Λαού, Εισηγήσεις εις τον Οργανισμόν Ανασυγκροτήσεως, Β, Το Σχέδιο, εκδ. 32-33, Αθήνα 1947.

Υπουργείον Ανοικοδομήσεως, Greece at Work, Official Statement of Reconstruction Work from 1945-1948.

Υφυπουργείο Ανοικοδομήσεως, Α. Δελένδας και Ι. Μαγγιώρος, Πως τίθεται το Ελληνικό Πρόβλημα, (σειρά εκδόσεων του υφυπουργείου Ανοικοδομήσεως), αρ. 6, Αθήνα 1946.

Υπουργείον Πληροφοριών, Facts on Greece Today, Greek Government Office of Information, vol III, No 11, Αθήνα 1949.

Υπουργείον Συντονισμού, Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδος 1946-1953, Αθήνα 1955, Στοιχεία 1946

Υπουργείον Συντονισμού, Το Εθνικό Εισόδημα της Ελλάδος κατά το Έτος 1947, Αθήναι 1949.

Υπουργείον Συντονισμού, Greece is Struggling towards Reconstruction, Αθήνα 1947.

Υφυπουργείο Τύπου και πληροφοριών, Η Εναντίον της Ελλάδος Επιβουλή, Αθήνα 1947.

Greek Government Office of Information, Facts on Greece Today, New York 1949.

Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Γ' Αναθεωρητική Βουλή, Συνεδριάσεις 24-27 Απριλίου, Αθήναι 1936.

Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Δ' Αναθεωρητική Βουλή, Συνεδριάσεις Α'-ΚΕ', 13 Μαΐου-20 Ιουνίου 1946, Αθήναι 1946.

Αι Ελληνικαί Κυβερνήσεις 1926-1959 και τα Προεδρεία Βουλής και Γερουσίας, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, αρ. εκ.1, Αθήναι 1959.

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, Γ'Ψήφισμα της Γ' Αναθεωρητικής Βουλής, 1η Μαρτίου 1936.

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, τομ.1-2, αρ. φυλ. 169-326 (3 Ιουλίου 1945-31 Δεκεμβρίου 1945) και αρ.φυλ. 101-207 (15 Μαρτίου 1946 -30 Ιουνίου 1946).

Υπουργείον Οικονομικών, Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδας, Αθήνα 1954.

Μνήμες και Μαρτυρίες από την Κατοχή, Η Προσφορά της Εκκλησίας το 1940-1944; Εκκλησία της Ελλάδος Αθήνα 2000.

Στρατός

Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Γενικόν Επιτελείον, Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Αντισυμμοριακόν Αγώνα 1940-1949, τομ.Α, Αθήναι 1971.

Αρχηγείον Στρατού, Γενικόν Επιτελείον, Η Μάχη του Έθνους, Ο Αγών του Ελληνικού Έθνους κατά του Κομμουνισμού μέχρι της 29ης Αυγούστου 1949, Στρατιωτικά Εκθέσεις και Μελέται, Αθήναι 1985.

Γ' Σώμα Στρατού, Δύο Χρόνια Πολέμου της Ελλάδος Εναντίον του Κόκκινου Φασισμού, Θεσσαλονίκη 1948.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ιστορία της οργανώσεως του Ελληνικού Στρατού 1821-1954, Αθήναι 1957.

Η Ιστορία της Ελληνικής Χωροφυλακής, (Επιμ. Δασκαλάκης), Αθήνα 1973, τομ. Α.

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Απολογισμός του έτους 1945, έτος ΡΔ (104), Αθήνα 1946.

Απολογισμός του Έτους 1946, Προσηρμοσμένος Ισολογισμός του Έτους 1945, Αθήναι 1947.

Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα-Οργανώσεις

Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων, Στυλιανός Γονατάς, εκδ. Πολιτικού Γραφείου του Κόμματος, Αθήναι 1948.

Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων, Διακήρυξη, Αθήνα 1944.

Αρχείο Κ. Καραμανλή, Γεγονότα και Κείμενα, τομ. 1, Αθήνα 1992.

Κόμμα Φιλελευθέρων, Θεμιστοκλής Σοφούλης, Ανακοινώσεις και Ομιλίες Μετεκλογικά, Θεσσαλονίκη 1947.

Κομμουνιστικό Διεθνιστικό Κόμμα Ελλάδος (4η Διεθνής), Διαλέξεις-Συζητήσεις του ΚΚΕ και του ΚΔΚΕ, ανατ., Αθήνα 1987.

Σοσιαλιστικό κόμμα-ΕΛΔ, Βασικές Αρχές, Οργανισμός, Πολιτική Γραμμή, Αθήνα 1946.

ΣΚ-ΕΛΔ, Σοσιαλιστική Πολιτική, Δύο Λόγοι του Αλ. Σβώλου και Ηλ. Τσιριμώκου, Αθήνα 1945

Σοσιαλιστικό κόμμα-ΕΛΔ, Τι Είναι και τι Θέλει το ΣΚΕ-ΕΛΔ, Αθήνα 1946.

ΕΛΔ, Θέσεις για τα Δεκεμβριανά, (Αθήνα 1945)

ΕΚΑ, Η Εργατική Τάξη στον Πόλεμο και την Ανοικοδόμηση, εκδ. Εργατικού Κέντρου Αθήνας, Αθήνα 1945.

Ένωση Δημοκρατικών Αριστερών, Γενικές Προγραμματικές Αρχές, Αθήνα 1946.

ΑΚΕ, Καταστατικό και Πρόγραμμα του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδος, εκδ. ΚΕ του ΑΚΕ, 16 Νοεμβρίου 1945.

Δημοκρατικό Ριζοσπαστικό Κόμμα, Διακήρυξη Προγραμματικών Κατευθύνσεων, εκδ «ο Ρήγας», Αθήνα 30 Ιουνίου 1945.

Πανελλήνια Ομοσπονδία Πωλησάντων, τα Ακίνητα τους επί Κατοχής, Αθήνα 1946

ΕΑΜ

Αντιπροσωπευτική Κυβέρνηση-Διασυμμαχική Επιτροπή, Τα Ιστορικά Ένωση Δημοκρατικών Αριστερών, Γενικές Προγραμματικές Αρχές, Αθήνα 1946

Υπομνήματα της ΚΕ του ΕΑΜ, Αθήνα 1945.

Οδηγίες στον Δημοκρατικό Πολίτη για τους Εκλογικούς Καταλόγους, έκδοση του Πολιτικού Συνασπισμού των Κομμάτων του ΕΑΜ, Αθήνα 1945.

ΕΑΜ, Η Ανοικοδόμηση της Αθήνας εκδ. της Κ.Ε του ΕΑΜ Αθήνας, Αθήνα 1945

ΕΑΜ, Οι Ασφαλείς Βάσεις της Οικονομικής Ανασυγκροτήσεως της Ελλάδος, Απόφαση της οικονομικής επιτροπής της ΚΕ του Πολιτικού Συνασπισμού των κομμάτων του ΕΑΜ, Αθήνα 1947

Οι Πραγματικές Αιτίες του Ελληνικού Δράματος, Υπόμνημα του ΕΑΜ στην Επιτροπή Ερεύννης του ΟΗΕ, έκδοση Διαφώτισης της ΚΕ του ΕΑΜ, Αθήνα 1947.

Δήμιοι και Θύματα, έκδοση της ΚΕ του ΕΑΜ, Αθήνα 1945.

Λευκή Βίβλος του ΕΑΜ, Μάης 1944- Γενάρης 1945, Τρίκαλα 1945.

Λευκή Βίβλος του ΕΑΜ, οι Παραβιάσεις της Βάρκιζας, Φλεβάρης- Ιούνης 1945, Αθήνα 1945.

Λευκή Βίβλος του ΕΑΜ, Δημοκρατικός Νεοφασισμός, Ιούλης-Οκτώβρης 1945, Αθήνα 1945.

Μαύρη Βίβλος του ΕΑΜ, Το Εκλογικό Πραξικόπημα της 31ης Μαρτίου 1946, Αθήνα 1946.

Τι Είναι και Τι θέλει το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο, Αθήνα 1944 (Δ. Γληνός).

Η Σκευωρία του Λιβάνου, Ο Γκλύξμπουργκ Συνωμοτεί κατά του Έθνους, εκδ. Λαοκρατία Θεσσαλονίκη Ιούνιος 1944.

Δελτία Πληροφοριών της ΚΕ του ΕΑΜ, Δεκέμβρης 1944.

Αιδώς Αργείοι, Μια Αντέκθεση για τους Ξένους Παρατηρητάς, Αθήνα 1946.

Η Εργατική Τάξη στον πόλεμο και την Ανοικοδόμηση, Η Ανοικοδόμηση της Αθήνας, έκδοση της ΚΕ του ΕΑΜ, Αθήνα 1945.

ΕΑΜ, Δελτίο Πληροφοριών, Ανακοινώσεις ΚΕ του ΕΑΜ, 14,15,17,18,19 και 20 Δεκεμβρίου 1944

ΕΑΜ, Πρόγραμμα της Λαϊκής Δημοκρατίας, εκδ ΚΕ του ΕΑΜ, Αθήνα 1945

ΕΠΟΝ, Συμβολή στην Ιστορία της ΕΠΟΝ (επιμέλεια Π.Ανταίος), τομ. 1-2, Αθήνα 1977.

Εθνική Αλληλεγγύη Ελλάδος, Μια Προσπάθεια και Ένας Άθλος, Το Έργο της Εθνικής Αλληλεγγύης, Αθήνα 1946.

Εθνική Αλληλεγγύη Ελλάδος, Στα Ξερονήσια της Ελλάδος, Αθήνα 1947.

Εθνική Αλληλεγγύη Ελλάδος, Η Πασχαλινή Σταυροφορία, Αθήνα 1946.

Δημοκρατικοί Σύλλογοι, Α.Οθωναίος, Τρεις Λόγοι δια την Δημοκρατίαν, έκδοση Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Δημοκρατικών Συλλόγων, Αθήνα 1946.

Στη Δίνη του Εμφυλίου Πολέμου, Σπάνια Ντοκουμέντα, Αθήνα 1998

ΕΑΜ, Κείμενα Εθνικής Αντίστασης, τομ. 1 Αθήνα 1981.

ΕΔΑ, Η Α΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ, Αθήνα 1956, τευχ. 3.

ΕΛΑΣ, Έκθεση της XIII Μεραρχίας του ΕΛΑΣ για τα Δεκεμβριανά, ανατ. Αθήνα 1986

ΕΚΚΑ- ΕΔΕΣ

Επίσημη Έκθεση της Οργανώσεως ΕΚΚΑ για την Δολοφονία του Συνταγματάρχη Ψαρρού, Αθήνα 1944.

ΕΔΕΣ, Ιδρυτικόν Πρόγραμμα, Για μια Νέα Πολιτική Ζωή, Αθήνα 1944.

Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Αντιστάσεως, τομ.Α-Β, (επιμ. Κ. Πυρομάγλου).

ΠΕΕΑ

Επίσημα Κείμενα, Πράξεις και Αποφάσεις, ανατ., Αθήνα 1975.

Λαϊκή Δικαιοσύνη και Αυτοδιοίκηση στην Ελεύθερη Ελλάδα, 1950.

Δελτίο Πράξεων και Αποφάσεων της ΠΕΕΑ, χρ.1, αρ.φυλ.1, 12 Μαρτίου 1944 και αρ. φυλ.6, 20 Απριλίου 1944.

Πρωτόκολλο Διαπραγματεύσεων Μυρόφυλλου -Πλάκας, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Αντίστασης, τευχ. 17-19, Αθήνα 1960.

Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), Πρακτικά Συνεδριάσεων, Αθήνα 1990.

Η Λαϊκή Δικαιοσύνη και η Αυτοδιοίκηση στην Ελεύθερη Ελλάδα, εκδ. Γ.Σ του ΕΛΑΣ 1943-1944. Λαϊκή Αυτοδιοίκηση και δικαιοσύνη, 5 Λαϊκοί Κώδικες, ανατ. Αθήνα 1975.

Αρχείο ΠΕΕΑ, Πρακτικά Συνεδριάσεων, Συνεδρίαση πρώτη, 12 Μαρτίου 1944 και Συνεδρίαση δεύτερη, 13 Μαρτίου 1944, Αθήνα 1999

ΚΚΕ

ΚΚΕ, Πέντε Χρόνια Αγώνες 1941-1946, Αθήνα 1946.

Η Πανελλαδική Οργανωτική Συνδιάσκεψη (15-17 Απρίλη 1946), Αθήνα 1946, εκδ. της ΚΕ του ΚΚΕ.

Η 6η Συνδιάσκεψη της Κομματικής Οργάνωσης Αθήνας, εκδ. Κ.Ο.Α., Αθήνα 1945.

Το 7ο Συνέδριο του ΚΚΕ, τευχ. Β' Γ' Δ' και Ε', εκδ. της ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα 1945.

- Στρατηγική και Τακτική της Προλεταριακής Επανάστασης, εκ της ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα 1946.
- ΚΚΕ, Το Πρόγραμμα της Λαϊκής Δημοκρατίας, Λαοκρατία και Σοσιαλισμός, Αθήνα 1943
- ΚΚΕ, Σαράντα Χρόνια του ΚΚΕ 1918-1958, Πολιτικές και Λογοτεχνικές εκδόσεις, Αθήνα 1958.
- ΚΚΕ Πέντε Χρόνια Αγώνες 1941-1946, Αθήνα 1946
- Επίσημα Κείμενα, 1940-1945, τομ. 5ος, Αθήνα 1986.
- Επίσημα Κείμενα, 1945-1949, τομ. 6ος, Αθήνα 1987.
- Επίσημα Κείμενα του ΚΚΕ, τομ. 7 1949-1955, Αθήνα 1995.
- Επίσημα Κείμενα, εκ. ΚΚΕ Εσωτερικού, τόμ. 5ος, Αθήνα 1974.
- Εξήντα Χρόνια Αγώνων και Θυσιών, Χρονικό του ΚΚΕ, τόμ. 2ος, 1945-1978, εκδ. ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα 1979.
- Δέκα Χρόνια Αγώνες 1935-1945, Αθήνα 1977.
- ΚΚΕ, Η 5η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, 31 Ιανουαρίου 1949. Εισηγήσεις Λόγοι, Αποφάσεις, χ.χ.
- Λαοκρατία και Σοσιαλισμός, Το Πρόγραμμα της Εθνικής Απελευθέρωσης και της Λαϊκής Δημοκρατίας, Αθήνα 1943.
- Το 8ο Συνέδριο του ΚΚΕ, Εισηγήσεις, Ομιλίες, Χαιρετιστήρια, Αποφάσεις, Αθήνα 1961, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις.
- Απόφαση του ΠΓ. του ΚΚΕ για τα Τρέχοντα Οργανωτικά Ζητήματα του ΚΚΕ, εκδ. της ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα 1946.
- Τι γίνεται για την Ανοικοδόμηση της χώρας- Ο Δρόμος για τη Σωτηρία, εκδ. ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα 1946.
- ΚΚΕ, Έξι Απλά Μαθήματα, Η Σημερινή Κοινωνία και η Πάλη για το Σοσιαλισμό, Έκδοση Κομμουνιστικής Επιθεώρησης, Θεσσαλονίκη Γενάρης 1945
- Προς την 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ, ανατ. Αθήνα 1978.
- ΚΚΕ, Η 3η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ, Αύγουστος 1950, εκδ. ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα 1951
- Η Διάσπαση του ΚΚΕ, (επιμ. Π. Δημητρίου), τόμ. Α' Αθήνα 1975.
- Έκθεση Γ. Σιάντου για τα Δεκεμβριανά, ανατ. Αθήνα 1986.
- Έκθεση της XIII Μεραρχίας του ΕΛΑΣ για τα Δεκεμβριανά, ανατ. Αθήνα 1986.
- Το Καταστατικό του ΚΚΕ, Αθήνα 1943.
- ΚΚΕ, Το Εθνικό μας Πρόβλημα και το ΚΚΕ, Αθήνα 1943.
- 6 Απριλίου 1941-6 Απριλίου 1944, Τρία Χρόνια Νέας Τάξης, 1944.
- ΚΚΕ-ΚΟΑ, Έξι Απλά Μαθήματα, 1944.
- ΚΚΕ, Βοήθημα για την Ιστορία του ΚΚΕ, χτ, χχ.
- ΚΚΕ-ΚΟΑ, Όλα για την Εθνική Ενότητα, Η 5η Συνδιάσκεψη της ΚΟΑ του ΚΚΕ, 1944.
- ΚΚΕ, Η Οικονομική Υποδούλωση της Ελλάδας, Αθήνα 1946
- Τα Πρακτικά τη 7ης Ολομέλειας του ΚΚΕ (1950) εκδ. ΚΕ του ΚΚΕ 1951
- ΚΚΕ, Ιστορικό Αρχείο, Αυγή Δεκέμβριος- Φεβρουάριος 1979.
- ΚΚΕ, Χρονικό του Αγώνα 1941-1951, Ντοκουμέντα και Υλικά από την Ιστορία του Λαϊκού Κινήματος, Αθήνα 1952.
- ΚΚΕ, Το ΚΚΕ από το 1931 ως το 1952, Βασικά Ντοκουμέντα, Κ.Ε του ΚΚΕ, χτ., 1953.
- ΚΚΕ, Δελτία Πληροφοριών, Δεκέμβρης 1944.

Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας, Έτσι Άρχισε ο Εμφύλιος, Η Τρομοκρατία μετά την Βάρκιζα, 1945-1947. Υπόμνημα του ΔΣΕ στον ΟΗΕ τον Μάρτιο του 1947. Αθήνα ανατ. 1987.

Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας, Κυανή βίβλος του Δημοκρατικού Στρατού, Η Αλήθεια για την Ελλάδα, Αύγουστος 1948.

Βιβλιογραφία

Ε. Αβέρωφ- Τοσίτσας, Φωτιά και Τσεκούρι, 1946-49 και τα προηγούμενα, Αθήνα 1974.

Α. Αγγελόπουλος, Το Δημόσιο Χρέος της Ελλάδας, Αθήνα 1938.

Α. Αγγελόπουλος, Το Οικονομικό Πρόβλημα της Ελλάδος, Φύση και Αντιμετώπιση, Αθήνα 1945.

Α. Αγγελόπουλος, Τα Πρώτα Μέτρα για την Ανασυγκρότηση, Ένα μεταβατικό Πρόγραμμα, Αθήνα 1946.

Α. Αγγελόπουλος, Η Ελληνική Οικονομία και οι Σχέσεις μας με το Εξωτερικό, Αθήνα 1949.

Δ. Αγραφιώτης, Γ. Καφαντάρης, Αθήνα 1983.

D. Alvarez , The Missouri Visit to Turkey , An Alternative Perspective on Cold War Diplomacy, Balkan Studies, Θεσσαλονίκη 1974, τομ. 2.

G. Alexander, The Prelude to the Truman Doctrine, British Policy in Greece 1944-1947, Oxford 1982.

G Alexander Η Κρίση της Αποστράτευσης του Νοεμβρίου του 1944 στο Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950, Ένα Έθνος σε Κρίση, Αθήνα 1984.

Κ. Αλεξανδρής, Ελληνικές Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή, Αθήνα χ.χ.

Ν. Αλιβιζάτος, Οι Πολιτικοί θεσμοί σε Κρίση 1922-1974, Όψεις της Ελληνικής Εμπειρίας, Αθήνα 1983.

Ν. Αλιβιζάτος Καθεστώς Έκτακτης Ανάγκης και Πολιτικές Ελευθερίες 1946-1949 στο Η Ελλάδα στην Δεκαετία 1940-1950, Ένα Έθνος σε Κρίση, Αθήνα 1984.

Ν. Αναγνωστόπουλος, Παράνομος Τύπος, Αθήνα 1960.

Γ. Ανδρικόπουλος, 1944, Κρίσιμη Χρονιά, τομ. Β, Αθήνα 1974.

Π. Ανταίος, Συμβολή στην Ιστορία της ΕΠΟΝ, τομ. Α΄, Β΄, Αθήνα 1979.

Π. Ανταίος, Ν. Ζαχαριάδης, Θύτης και Θύμα, Αθήνα 1991.

Λ. Αποστόλου, Η Παρωδία της Δίκης των Δοσίλογων και η Αυτοκαταδίκη της Δεξιάς, Αθήνα 1945.

L. Arhcer, Balkan Tragedy, Kansas State of Univercity, 1977.

Γ. Αρνέλλας, Το Αναλογικό Εκλογικό Σύστημα ως εφηρμόσθη εν Ελλάδι, Αθήνα 1960.

Λ. Αρσενίου, Η Θεσσαλία στην Αντίσταση, τόμ. Β΄, Λάρισα 1977.

D. Acheson, Present at the Creation, New York 1969.

Α. Αυγουστίδης, Το Εργατικό ΕΑΜ, στο πρακτικά του Διεθνούς Ιστορικού Συνεδρίου, Η Ελλάδα 1936-1944, Αθήνα 1989.

Π. Βάης, Η Στάση και ο ρόλος της Αστικής Τάξης και των Κομμάτων στην Κατοχή, Αθήνα 1985.

Κ. Βαρβαρέσος, Έκθεσις επί του Οικονομικού Προβλήματος της Ελλάδος, Αθήναι 1952.

E. Barker, British Foreign Policy in Southeast Europe in the Second World War, New York 1976.

- Μ. Βαφειάδης Απομνημονεύματα, τομ. 3, Αθήνα 1985.
- L. Bearentzen, Η Απελευθέρωση της Πελοποννήσου στο Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950, Αθήνα 1984.
- I. Bemish, Greece-Turkey and Atlantic Alliances, World Review, December 1951.
- Η. Βενέζης, Εμμανουήλ Τσουδερός, Αθήνα 1966.
- Η. Βενέζης, Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός, Οι Χρόνοι της Δουλείας, Αθήνα 1981.
- Β. Βενετσανόπουλος, Ο ΕΛΑΣ και το Έργο του, Αθήνα 1982.
- Κ. Βεργόπουλος, Το Αγροτικό Ζήτημα της Ελλάδας. Το πρόβλημα της Κοινωνικής Ενσωμάτωσης της Γεωργίας, Αθήνα 1975.
- Κ. Βεργόπουλος, Εθνισμός και Οικονομική Ανάπτυξη, Η Ελλάδα στον Μεσοπόλεμο, Αθήνα 1978.
- Κ. Βεργόπουλος, Η Συγκρότηση της Νέας Αστικής Τάξης, Η Ελλάδα στην Δεκαετία του 1940- 1950, Ένα Έθνος σε Κρίση, Αθήνα 1984.
- Χ. Βερναρδάκης και Γ. Μαυρή, Κόμματα και Κοινωνικές Συμμαχίες στην Προδικτατορική Ελλάδα, Αθήνα 1991.
- Δ. Βλαντάς, Εμφύλιος Πόλεμος 1945-1949, τομ. 2, Αθήνα 1979.
- Δ. Βλαντάς, Η Προδομένη Επανάσταση, Αθήνα χ.χ.
- Γ. Βλάχος, Πολιτικά Άρθρα, Αθήνα Αύγουστος 1961.
- Κ. Βοβολίνη, Η Εκκλησία στον Αγώνα της Ελευθερίας, Αθήνα 1952.
- Ι. Βολουδάκης, Τα Νομικά Εκλογικά Κείμενα 1822-1984, Συμβολή στην Έρευνα του Ελληνικού Φαινομένου, Αθήνα-Κομοτηνή 1984.
- Γ. Βοντίσιος-Γούσιας, Οι Αιτίες για τις Ήττες, τη Διάσπαση του ΚΚΕ και της Ελληνικής Αριστεράς, τομ. Α, Αθήνα 1977.
- Δ. Βότσικας, Η Ηπειρος ξαναζώνεται τα Άρματα, Αθήνα 1983.
- Τ. Βουρνάς, Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1909-1940, Αθήνα 1977.
- Τ. Βουρνάς, Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, 1940-1945, Αθήνα 1981.
- Τ. Βουρνάς, Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, Ο Εμφύλιος, Αθήνα 1981.
- Γ. Βούρος, Παναγής Τσαλδάρης 1867-1946, Αθήνα 1955.
- W. Byford-Jones. The Greek Trilogy, London 1965.
- J. Byrnes, Speaking Frankly, New York 1947.
- R. Burks, The Dynamics of Communism in Eastern Europe, Princeton 1961.
- Ν. Γαβριηλίδου, Ο Πατέρας μου Κώστας Γαβριηλίδης, Αθήνα 2002.
- Δ. Γατόπουλος Ιστορία της Κατοχής, Αθήνα 1949, τομ. Α
- Α. Γερολυμάτος, Ο Ρόλος των Αξιωματικών του Στρατού στην Αντίσταση στο Η Ελλάδα 1936-1944, Αθήνα 1989.
- Μ. Γεωργούλας, Το Άκρως Απόρρητο Αρχείο της Εξόντωσης του Άρη, Αθήνα 1988.
- Γ. Γιαννουλόπουλος, Ο Μεταπολεμικός Κόσμος, ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία (1945-1963), Αθήνα 1992.
- Π. Οικονόμου-Γκούρας, Το Δόγμα Τρούμαν, Αθήνα 1957.
- Κ. Γκριτζώνας, Ο Άρης Βελουχιώτης και οι Άγγλοι, Αθήνα 1983.
- Κ. Γκριτζώνας, Κόκκινοι Δραπέτες 1920-1940, Αθήνα 1985.
- Δ. Γληνός, Τι είναι και Τι θέλει το ΕΑΜ Αθήνα 1944.
- Σ. Γρηγοριάδης, Δεκέμβρης-Εμφύλιος 1944-1949, Συνοπτική Ιστορία, Αθήνα 1984.
- Σ. Γρηγοριάδης, Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδος 1941-1967 τομ. Β', Αθήνα χ.χ.
- Φ. Κ. Γρηγοριάδης, Εμφύλιος Πόλεμος, 1944-1949, Αθήνα 1975.
- Φ. Γρηγοριάδης, Η Ιστορία του Εμφυλίου Πολέμου 1945-1949, τομ. Α, Αθήνα 1979.

- Φ. Γρηγοριάδης, Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας, 1828-1978, Αθήνα χ.χ
 Στ. Γονατάς, Απομνημονεύματα, 1897-1947, Αθήνα 1958.
 Δ. Γούλας, Γ. Καφαντάρης, Αθήνα 1980.
 Π. Γουναράκης, Το Ζήτημα των Εκλογών, Αθήνα 1949.
 G. Chandler, The Divided Land, Anglo-Greek Tragedy, London 1959.
 W. Churchill, Triumph and Tragedy, The Second World War, Boston 1953
 D. Close, Η Ανοικοδόμηση του Κράτους της Δεξιάς, στο Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος 1943-1950, Αθήνα 1997.
 Α. Δασκαλάκης, Ιστορία της Ελληνικής Χωροφυλακής, том 1, Αθήνα 1973.
 Γρ. Δαφνής, Σοφοκλής Ε. Βενιζέλος 1894-1964, Αθήνα 1970
 Γρ. Δαφνής, Η Ελλάς μεταξύ δύο Πολέμων, том. β Αθήνα 1974,
 Γρ. Δαφνής, Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα 1821-1961, Αθήνα 1961.
 Π. Δελαπόρτας, Το Σημειωματάριο ενός Πιλάτου Αθήνα 1977.
 Γ. Δημητρώφ, Το Ενιαίο Μέτωπο της Εργατικής Τάξης. Εισήγηση στο VII Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς, ανατ. Ντοκουμέντα του Παγκόσμιου Προοδευτικού Κινήματος, Αθήνα 1976.
 Κ. Διγκαβές, Βουλή και Βουλευτές, Αθήνα 1977.
 Φ. Δραγούμη, Τα Ελληνικά Δίκαια στη Διάσωση της Ειρήνης, Θεσσαλονίκη 1949.
 Κ. Δοξιάδης, Οι Θυσίες της Ελλάδας στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, Αθήνα 1946.
 Κ. Δοξιάδης, Καταστροφές Οικισμών, Αθήνα 1946.
 Γ. Δουατζής, Οι Ταγματасοφалίτες, Αθήνα χ.χ.
 Α. Eden, The Eden Memoirs, The Reckoning, τόμ. Γ', London 1965
 Λ. Ελευθερίου, Συνομιλίες με το Νίκο Ζαχαριάδη στη Μόσχα, Μάρτιος-Ιούλιος 1956, Αθήνα 1986
 Α. Ελεφάντης, Η Επαγγελία της Αδύνατης Επανάστασης, ΚΚΕ και Αστισμός στον Μεσοπόλεμο, Αθήνα 1976
 Χρ. Ευελπίδης, Η Γεωργία της Ελλάδος. Αθήναι 1947.
 Χ. Ευελπίδης, Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Ελλάδος, Αθήνα 1950.
 Π.Ν Ευστρατίου, Λαϊκόν Κόμμα, Από της Πρώτης μέχρι της τρίτης Αρχηγίας, Αθήνα 1948.
 D. Eudes, Οι Καπετάνιοι, Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος 1943-1949, Αθήνα 1970.
 M Esche, Η Πολιτική της ΕΣΣΔ για την Ελλάδα κατά το Β Παγκόσμιο Πόλεμο, στο Η Ελλάδα 1936-1946, Αθήνα 1989.
 Η. Ευθυμίου, Φλόγα Εθνικής Αντιστάσεως 5/42-ΕΔΕΣ, Δαύλεια 1991.
 Η. L Hondos, Η Βρετανία και τα Ελληνικά Τάγματα Ασφαλείας, 1943-1944, στο Η Ελλάδα 1936-1944, Αθήνα 1989.
 Α. Ζαούσης, Οι δύο Όχθες 1939-1945, том. Β, Αθήνα 1987.
 Δ. Ζαφειρόπουλος, Ο Αντισυμμοριακός Αγών, 1945-1949, Αθήνα 1957.
 Ν. Ζαχαριάδης, Επιλογή Έργων, χ.τ, χχ.
 Ν. Ζαχαριάδης, Θέσεις για την Ιστορία του ΚΚΕ, εκδ. ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα 1945
 Ν. Ζαχαριάδης, Το 7ο Συνέδριο του ΚΚΕ, Εισήγηση του Ν. Ζαχαριάδη, εκδ ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα 1945
 Ν. Ζαχαριάδης, Λόγος στην Πανελλαδική Οργανωτική Σύσκεψη 15-17 Απριλίου 1946, Αθήνα 1946.
 Ν. Ζαχαριάδης, Ο Κομμουνιστής Λαϊκός Αγωνιστής, Μέλος του ΚΚΕ, Αθήνα 1946.
 Ν. Ζαχαριάδης, Δέκα Χρόνια Πάλης, Λευκωσία 1950.

- N. Ζαχαριάδης, Προβλήματα Καθοδήγησης, χ.χ 1952.
- N. Ζαχαριάδης, Καινούργια Κατάσταση, Καινούργια Καθήκοντα, Λευκωσία 1950
- N. Ζαχαριάδης, Προβλήματα Κρίσης του ΚΚΕ, ανατ, Αθήνα, 1976
- K. Ζαχαριάς, Ντοκουμέντο, Τα Γεγονότα Απαντούν στο «Φωτιά και Τσεκούρι» του Αβέρωφ, Αθήνα 1987.
- Δ. Ζέπος, Λαϊκή Δικαιοσύνη, Αθήνα 1986
- I. Ζεύγος, Η Λαϊκή Αντίσταση του Δεκέμβρη και το Νεοελληνικό Πρόβλημα, Αθήνα 1945
- Γ. Ζεύγος, Εισήγηση στη Δεκάτη Ολομέλεια, Γενάρης 1944, στο ΚΚΕ , Επίσημα Κείμενα, τόμ. Ε, Αθήνα 1981.
- K Ζεύγου, Με τον Γιάννη Ζεύγο στο Επαναστατικό Κίνημα, Αθήνα 1980.
- Ξ. Ζολώτας, Νομισματική Ισορροπία και Οικονομική Ανάπτυξη, Αθήναι 1964.
- G. Zotiades, The Macedonian Controversy, Institute of Balkan Studies, Θεσσαλονίκη 1961.
- Γ. Ζωίδης, Δ. Κάϊλας (επιμ.), Στ' Άρματα στ' Άρματα, Χρονικό της Εθνικής Αντίστασης, 1940-1945, Αθήνα 1967
- K. Θεός, Τα Εργατικά Συνδικάτα, η Πάλη τους ενάντια στο Φασισμό, Αθήνα 1945
- Γ. Θεοτοκάς, Τετράδια, Ημερολογίου, 1936-1953, Τετράδιο 9, Αθήνα χχ.
- Στ. Θωμαδάκης, Μαύρη Αγορά, Πληθωρισμός και Βία στην Οικονομία της Κατεχόμενης Ελλάδας, στο Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950, Ένα Έθνος σε Κρίση, Αθήνα 1984.
- I. Ιατρίδης, Εξέγερση στην Αθήνα, Αθήνα 1973
- J. Iatrides, Ambassador Mac Veagh Reports, Prinseton 1980.
- Γ. Ιατρίδης, Εμφύλιος Πόλεμος 1945-1949, στο συλλογικό τόμο η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950 Ένα Έθνος σε Κρίση, Αθήνα 1984.
- Η Ιστορία της Γ' Διεθνούς, εκδ. Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ, Αθήνα, χ. χ
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Νεώτερος Ελληνισμός, Η Εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, Αθήνα 1978, τ. ΙΕ.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Νεώτερος Ελληνισμός 1913-1941, τομ. 15, Αθήνα 1980
- Γ. Ιωαννίδης Αναμνήσεις, Προβλήματα της Πολιτικής του ΚΚΕ στην Εθνική Αντίσταση 1940-1945 Αθήνα 1982.
- Ιωακείμ Δημητριάδος, Η Ιερά Μητρόπολις Δημητριάδος μεταξύ Κατακτητών και Ανταρτών, Αθήναι 1952.
- C. Jecchinis, Trade-Unionism in Greece, A Study of political Paternalism, Chicago 1967.
- J. Jones, Fifteen Weeks, New York 1956.
- Ε. Καββαδία, Ο Ναυτικός Πόλεμος του 1940, Όπως τον Έζησα, Αθήνα 1950
- Χ. Καινούργιος, Δάφνες και Δάκρυα, Ιστορίες από την Εθνική Αντίσταση στην Βορειοδυτική Ελλάδα, Αθήνα 1981
- Π. Κανελλόπουλος, Ένας Απολογισμός, Αθήνα 1945.
- Π. Κανελλόπουλος, Ιστορικά Δοκίμια, Αθήνα 1975.
- Γ. Καραγιάννης, Το Δράμα της Ελλάδας, Έπη και Αθλιότητες, Αθήνα 1972.
- Δ. Καραθάνος, Αντίο Καπετάνιε, Αθήνα 1996
- N. Καρκάνης, Οι Δοσίλογοι της Κατοχής, Αθήνα 1982.
- Γ. Καρτάλη, Πεπραγμένα, Αθήνα 1945
- Γ. Κατηφόρης, Η Νομοθεσία των Βαρβάρων, Αθήνα 1975.
- Γ. Κατσούλης, Ιστορία του ΚΚΕ, τομ. Δ, Αθήνα 1976.
- Γ. Κατσούλης, Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, τομ. 6, Αθήνα χ.χ.

- Γ. Κατσούλης Το ΕΕΑΜ και ο Ρόλος του, Αθήνα 1982.
- Α. Κέδρος, Η Ελληνική Αντίσταση 1940-1944, Αθήνα 1976.
- G.Kennan, Memoirs 1925-1950, London 1968.
- Γ. Κικίτσα, Η Χ Μεραρχία του ΕΛΑΣ, Αθήνα 1986,
- Μ. Κλάρα, Ο Αδελφός μου ο Άρης, Αθήνα 1983.
- Ι. Κολιόπουλος, Εσωτερικές και Εξωτερικές Εξελίξεις από την 1η Μαρτίου 1935-έως 28 Οκτωβρίου 1940, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΕ, Αθήνα 1978.
- Β. Κόντης, Η Αγγλοαμερικανική Πολιτική και το Ελληνικό Πρόβλημα, Θεσσαλονίκη 1986.
- Β Κόντης, Η Αγγλοαμερικανική Πολιτική και το Ελληνικό Πρόβλημα, Θεσσαλονίκη 1986,
- Β. Κόντης, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΣΤ, Αθήνα 2000.
- Μητροπολίτη, Μεθόδιου Κοντοστάνου, Μητροπολίτη Κερκύρας και Παξών, Αρχεΐον και Καθημερινά Περιστατικά Γεγονότα επί Ιταλικής και γερμανικής Κατοχής, Κέρκυρα 1949.
- Α. Κοραντής, Τεχεράνη, Γιάλτα, Πότσταμ, Αθήνα χ.χ.
- Κ. Κορέση, Γ. Παπανδρέου, Η ζωή του, Αθήνα 1984.
- Γ.Φ Κουκουλές, Ελληνικά Συνδικάτα, Οικονομική Αυτοδυναμία και Εξάρτηση, 1938-1984. Αθήνα 1984.
- Α. Κουμανταράκη, Οι Σχέσεις των Σοσιαλιστών με το ΚΚ τη Δεκαετία του 1940, στο Πτυχές του Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949 (επιμ. Κλ. G. Kousoulas, Revolution and Defeat, The Story of the Greek Communist Party, London 1965.
- Γ. Κουσούλας, ΚΚΕ, Τα Πρώτα Τριάντα Χρόνια 1918-1949, Αθήνα 1987
- Γ. Κουτσούκης, Ι. Σακκάς, Αθήνα 2000.
- Ι. Κουτσοχέρας, Η Γυναικεία Ψήφος, Αθήνα 1945.
- Α. Κύρου, Η Νέα Επίθεση κατά της Ελλάδος, Αθήνα 1949.
- Ε. Κωφός, Η Βαλκανική Διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος στα Χρόνια της Κατοχής και της Αντίστασης, στο Η Ελλάδα 1936-1944, Αθήνα 1989.
- Ε Κofos, Nationalism and Communism in Macedonia, Θεσσαλονίκη 1964.
- Ε. Kofos The Impact of the Macedonian Question on Greek Civil Conflict, 1943-1949, Αθήνα 1989.
- Π. Λάγδας, Άρης Βελουχιώτης, Ο Πρώτος του Αγώνα, Αθήνα 1964.
- Γ. Λεβέντης, Η κατά της Μακεδονίας Επιβουλή, Αθήνα 1966.
- Β.Ι Λένιν, Κράτος και Επανάσταση, Αθήνα 1982.
- Γ. Λεονταρίτης, Οι Σοσιαλιστές στα Δεκεμβριανά. Πως και γιατί φτάσαμε στη Σύρραξη, Δεκέμβριος 1944, Νεότερη Έρευνα και Προσεγγίσεις, Αθήνα 1996
- Κ. R Legg, Politics in Modern Greece, Stanford University Press 1969.
- R. Leeper, When Greek Meet Greek, London 1950.
- Δ. Λιβιεράτος, Κοινωνικοί Αγώνες στην "Ελλάδα 1923-1827, τομ. 1, και τομ. 2, 1927-1931, Αθήνα 1987.
- Σπ. Λιναρδάτου, Πως Εφτάσαμε στην 4η Αυγούστου, Αθήνα 1965.
- Σπ. Λιναρδάτου, Από τον εμφύλιο στη Χούντα, τομ. Α, Αθήνα 1977.
- Κ. Λογοθετόπουλος, Ιδού η Αλήθεια, Αθήνα 1948.
- Γ. Μαϊμούκας, Σαράντα Πέντε Μέρες Οικονομικής Πολιτικής τριών Καθηγητών Πανεπιστημίου Αθήνα 1945.
- Β. Μαθιόπουλος, Η Ελληνική Αντίσταση και οι Σύμμαχοι, Αθήνα 1980.

- H. Macmillan, *The Blast of War*, London 1967.
- J. T. Malakasses, *British-American Conflict over the Question of the Monarchy in Greece, The First Phase of the Active British Intervention in Greece and the Prelude to the American Involvement in Affairs of Greece*, Ιωάννινα 1980.
- Γ. Μαλτέζος (Τζουμερκιώτης), *Δημοκρατικό Στρατός Ελλάδας* Αθήνα 1984.
- Γ. Μανούσακας, *Στη Σκιά της Ακροναυπλίας*, Αθήνα 1986.
- Σ. Μάξιμος, *Πού Βαδίζουμε*, Αθήνα 1945.
- Σ. Μάξιμος, *Γράμμα στο Π.Γ του ΚΚΕ*, Αθήνα 1950.
- Ε. Μάρκογλου, *Το Δόγμα Τρούμαν*, Αθήνα 1963.
- Γ. Μαργαρίτης, *Εμφύλιες Διαμάχες στην Κατοχή (1941-1944), Αναλογίες και Διαφορές, στο Η Ελλάδα 1936-1944*, εκδ. ΑΤΕ, Αθήνα 1989.
- Γ. Μαργαρίτης, *Πολιτικές Προοπτικές και Δυνατότητες κατά την Απελευθέρωση, Μνήμων*, τομ. 9, Αθήνα 1989.
- Σ. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος*, τομ. Β' 1944-1951, Αθήνα 1994.
- G. Mavrogordatos, *Stillborn Republic, Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1922-1936*, Berkeley 1983.
- Γ. Μαυρογορδάτος, *Εκλογές και Δημοψήφισμα του 1946, στο συλλογικό τόμο: Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950, Ένα Έθνος σε Κρίση*, Αθήνα 1984.
- J. Meynaud, *Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα*, Αθήνα 1966.
- Γ. Μηλιός, *Ο Ελληνικός Κοινωνικός Σχηματισμός*, Αθήνα 1988.
- Θ. Μητσόπουλος, *Το 30ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ*, Αθήνα 1987.
- Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης*, Αθήνα 1985.
- Θ. Μοσχάτος, *Η Σύσκεψις των Καπεταναίων στη Λαμία*, Αθήνα 1985.
- Ι. Μπάεφ, *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα, Διεθνείς Διαστάσεις*, Αθήνα 1996.
- Α. Γ. Μπακάλμπασης, *Η Οικονομία της Ελλάδος κατά τα Έτη 1941-1944*, Αθήνα 1944.
- Κ. Μπακόπουλος, *Η Ομηρία των Αντιστρατήγων*, Αθήνα 1948.
- Σ. Μπαμπανάσης, *Ιδιομορφίες της Ανάπτυξης στη Νότια Ευρώπη*, Αθήνα 1986.
- Β. Μπαρτζιώτας, *Εθνική Αντίσταση και Δεκέμβρης 1944*, Αθήνα 1977.
- Β. (Φ) Μπαρτζιώτας, *Η Εθνική Αντίσταση στην Αδούλωτη Αθήνα*, 1984.
- Β. Μπαρτζιώτας, *60 Χρόνια Κομμουνιστής*, Αθήνα 1986.
- Μπέικος Γεωργούλας, *Η Λαϊκή Εξουσία στην Ελεύθερη Ελλάδα*, τομ. Α, Β Αθήνα 1979.
- Δ. Μπενάς, *Η Εισβολή του Ξένου Κεφαλαίου στην Ελλάδα*, Αθήνα 1976.
- Δ. Μπενετάτος, *Το Χρονικό της Κατοχής 1941-1944*, Αθήνα 1963.
- Γ. Μπλάνας, *Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949*, Αθήνα 1976.
- Α. Μπλέκος, *Γεγονότα -Σταθμοί του Ελληνικού Εργαστικού και Συνδικαλιστικού Κινήματος*, Αθήνα 1985.
- Ι. Μπολώτα, *Νέαι Εισηγήσεις επί των Εκλογικών Καταλόγων-Εκλογικών Βιβλιαρίων*, Αθήνα 1946.
- Α. Μυλωνάς, *Εκλογικά Συστήματα (μέσα στην ιστορία και η απλή αναλογική)*, Αθήνα 1946.
- Μ. Μυριδάκης, , *Αγώνες της Φυλής, Η Εθνική αντίσταση ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ, 1941-1944*, Αθήνα 1977, τομ. Β, Αθήνα 1977.
- W. H. McNeill *The Greek Dilemma, War and Aftermath*, New York 1947.
- Β. Νεφελούδης, *Ακτίνα Θ'*, Αθήνα 1974.
- Β. Νεφελούδης, *Η Εθνική Αντίσταση στην Μέση Ανατολή* τομ. Β, Αθήνα 1981.

- Π. Νεφελούδης, Στις Πηγές της Κακοδαιμονίας, Αθήνα 1974,
- Γ. Νικολαΐδου-Βουρβάχη, Η Θεωρία του Κεϋνς και η Ανασυγκρότηση της ελληνικής Οικονομίας, Αθήναι 1946.
- Η. Νικολακόπουλος, Κόμματα και Βουλευτικές Εκλογές στην Ελλάδα, Αθήνα 1987.
- Μ. Νικολινάκος, Μελέτες πάνω στον Ελληνικό Καπιταλισμό, Αθήνα 1976.
- Σ. Ξιάρχος, Η Ελληνική Οικονομία στην Διάρκεια της Κατοχής και τα Αποτελέσματά της, Αθήνα 1986.
- Α. Οθωναίος Τρεις Λόγοι διά την Δημοκρατίαν, εκδ. Πανελλήνια Ομοσπονδία Δημοκρατικών Συλλόγων, Αθήνα 1946.
- Φ. Οικονομίδης, Οι Προστάτες, Η Αληθινή Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης, Αθήνα 1986.
- Φ. Οικονομίδης, Η Ελλάδα ανάμεσα σε δύο Κόσμους, Αθήνα 1990.
- Ν. Οικονόμου, Η Περίοδος από το Σεπτέμβριο ως το Φεβρουάριο του 1935, Ιστορία του ελληνικού έθνους, τομ. ΙΕ, Αθήνα 1978.
- Θ. Πάγκαλος, Αρχείον Θεοδώρου Πάγκαλου, Αθήνα 1973.
- Κ. Παγκόγκος, Γράμματα για τον Άρη, Αθήνα 1988.
- Τ. Παπαθανασίου, Η Μαύρη βίβλος των Εγκλημάτων του ΕΑΜ, Αθήνα 1947.
- Π. Παπαθανασίου, Για τον Ελληνικό Βορρά, Μακεδονία 1941-1944, Αθήνα 1988.
- Αχ. Παπαιωάννου, Η Διαθήκη του Ν. Ζαχαριάδη, Αθήνα 1986.
- Ε. Palmer και R. King, Yugoslav Communism and the Macedonian Question, Connecticut 1971.
- Γ. Παπανδρέου Πολιτικά Θέματα, τομ. Α, Β, Αθήνα 1950.
- Γ. Παπανδρέου, Η Απελευθέρωση της Ελλάδας, Αθήνα 1960.
- Α. Παπαπαναγιώτου, Γύρω από Ορισμένα Προβλήματα της Αντίστασης, Ελληνική Αριστερά, αρ. τευχ. 10/ 1964.
- Α. Παπαπαναγιώτου, Το ΚΚΕ στον Πόλεμο και την Αντίσταση, Αθήνα 1974.
- P. Papastratis, British Foreign Policy Towards Greece During the Second World War, 1941-1944, London, 1984.
- Π. Παπαστράτης, Τα Αστικά Κόμματα και η Εξόριστη Ελληνική Κυβέρνηση, στο Η Ελλάδα 1936-1944, Αθήνα 1989.
- Π. Παπαστράτης, Από την Απελευθέρωση στην Εμφύλια Σύρραξη του Δεκέμβρη, στο Δεκέμβρης 1944, Νεότερη Έρευνα και Προσεγγίσεις(επιμ. Γ. Φαράκος), Αθήνα 1996.
- Π. Παπαστράτης, Συμμαχικές Σκοπιμότητες και Αντιδράσεις, στο Η Προσωπικότητα του Α. Βελουχιώτη, (επιμ. Κ. Κουτσούκης), Αθήνα 1997.
- Π. Παπαστράτης, Η Εκκαθάριση των Δημοσίων Υπηρεσιών στην Ελλάδα τις παραμονές του Εμφυλίου Πολέμου, στο Μελέτες για τον Εμφύλιο 1945-1949, Αθήνα 1992.
- Σ. Παπαστρατής, Μέρες του 1943-44 στην Εύβοια, Αθήνα χχ.
- Μ. Παρτσαλίδης Η Διπλή Αποκατάσταση της Εθνικής Αντίστασης, Αθήνα 1978.
- Α. Παυλόπουλος, Ιστορία του Κομμουνισμού εν Ελλάδι, εκδ. υπηρεσίας Στρατού, Αθήνα 1972.
- Σ. Πατατζής, Ι. Σοφιανόπουλος, Ένας Επαναστάτης χωρίς Επανάσταση Αθήνα 1961.
- Θ. Πεντζόπουλος, 1941-1950, Τραγική Πορεία, Αθήνα 1953.
- Ι. Πεπονής, Νικόλαος Πλαστήρας στα Γεγονότα 1909-1945, Αθήνα 1948, τομ.2.
- Μιχ. Περοδασκαλάκης, Οδηγός Περί Εκλογών 1946, Νομοθεσία- Ερμηνεία- Υποδείγματα, Πειραιάς 1946.

- Π. Πετρίδης, Πολιτικές δυνάμεις και Συνταγματικοί Θεσμοί στη Νεώτερη Ελλάδα 1844-1936, Θεσσαλονίκη, 1984.
- Ι. Πετρόπουλος, Τα Ελληνικά Παραδοσιακά Κόμματα κατά την περίοδο της Κατοχής, στο Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950, Ένα Έθνος σε Κρίση Αθήνα 1984.
- Π. Πιπινέλης, Γεώργιος Β΄, Αθήνα 1951.
- Α. Πόλλις, Η Επέμβαση των ΗΠΑ στα Εργατικά Σωματεία, στο Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950, ένα έθνος σε Κρίση, Αθήνα 1984.
- Π. Πουλιόπουλος, Βασιλεία, Δημοκρατία, Κομμουνισμός, Ιούλιος 1935
- Π. Πουλιόπουλος, Δημοκρατική ή Σοσιαλιστική Επανάσταση στην Ελλάδα, Αθήνα 1934
- Κ. Πούλος, Η Ελληνική Τραγωδία, Αθήνα 1945.
- Κ. Πυρομάγλου, Ο Δούρειος Ίππος, Αθήνα 1958
- Κ. Πυρομάγλου, Εθνική Αντίσταση, Αθήνα 1947.
- Κ. Πυρομάγλου, Ο Γ. Καρτάλης και η Εποχή του, Αθήνα 1982.
- Μ. Ράνου, Η Συμμετοχή της Γυναίκας στην Εθνική Αντίσταση, Συμπόσιο για την Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης, Αθήνα 1985,
- Α. Ρήγος, Η Β' Ελληνική Δημοκρατία, Αθήνα 1992.
- Χ. Ρίχτερ. Δύο Επαναστάσεις και Αντεπαναστάσεις στην Ελλάδα, Αθήνα 1975 τομ. Β, Αθήνα 1975.
- Η. Richter, Η Επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα, Αθήνα 1997
- Η. Richter, Η Συμφωνία της Βάρκιζας και τα Αίτια του Εμφυλίου Πολέμου, στο συλλογικό τόμο Η Ελλάδα στην Δεκαετία 1940-1950, Ένα Έθνος σε Κρίση, Αθήνα 1984.
- Η. Richter, The Second Plenum of the Central Committee of the KKE and the Decision for Civil War, A Reappraisal στο Studies in the History of Civil War 1945-1949, Copenhagen 1987.
- Π. Ροδάκης, Δεκέμβρης 1944, Αθήνα 1984.
- Π. Ροδάκης, Ν. Ζαχαριάδης, Αθήνα 1987.
- Π. Ρούσσος, Η Μεγάλη Τετραετία, χ.τ 1966, τομ. 1.
- Π. Ρούσσος, Η Μεγάλη Πενταετία, τομ. Β, Αθήνα 1982.
- Αλ. Σακελλαρίου, Η Θέσις της Ελλάδας εις τον Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον, Νέα Υόρκη 1944,
- Σ. Σαράφης Ο ΕΛΑΣ Αθήνα 1980.
- Σ. Σαράφης, Μετά τη Βάρκιζα, Αθήνα 1979.
- Μ. Σαράφη (επιμέλεια), Από την Αντίσταση στον Εμφύλιο Πόλεμο, Αθήνα 1982.
- Ν. Σβορώνος, Τα Κύρια Προβλήματα της Περιόδου 1940-1950, στο Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950, Ένα Έθνος σε Κρίση, Αθήνα 1984.
- Ν. Σβορώνος, Επισκόπηση Νεοελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 1976.
- Α. Σβώλος, Η Ιστορία μιας Προσπάθειας, Αθήνα 1945.
- Α. Σεβαστάκης (καπετάν Μπουκουβάλας), Το Ανταρτικό Ιππικό της Θεσσαλίας, τομ. 1, Αθήνα χ.χ.
- Γ. Σεφέρης, Πολιτικό Ημερολόγιο Β΄, Αθήνα 1985.
- Ν. Σιδέρη, Η Ελληνική Βιομηχανία, Αθήνα 1953.
- Γ. Σιώζος, Αρχιμανδρίτης Ιωακείμ, Αθ. Λιούλας, Ένας Εθνομάρτυρας Κοζάνη 2000.
- Α. Σκανδάμης, Κόκκινοι Λύκοι, Το χρονικό της Αντεθνικής Ανταρσίας, (Ένωσις Πανελλήνια Παθούντων Οπλιτών χωροφυλακής, Αθήνα.
- Η. Κ. Smith, The State of Europe, New York 1949.

- Ole Smith, Self Defence and Communist Policy, Studies in History of the Greek Civil War 1945-1949, Copenhagen 1987.
- Ole Smith, On the Beginning of the Civil War, Scandinavian Studies in Modern Greece, Copenhagen 1977.
- Ole Smith, The Boycott of the Election, A Decisive Mistake, Scandinavian Studies in Modern Greece, Copenhagen 1982.
- F. Smothers. W. H McNeill, Elizabeth D McNeill¹, Report on The Greeks, Findings of a Twentieth Century Fund Team which Surveyed Conditions in Greece in 1947, New York 1948.
- Θ. Σοφούλης, Ανακοινώσεις και Ομιλίες Μετεκλογικά, Θεσσαλονίκη 1947.
- Σάσα Κ. Στάθης, Γιουγκοσλαβία και Τίτο 1919-1953, Αθήνα 1983.
- P. Stavrakis, Moscow and Greek Communism 1944-1949, New York 1989.
- Λ. Σταυριανός, Η Ελλάδα σε Επαναστατική Περίοδο, Σαράντα Χρόνια Αγώνες, Αθήνα 1977.
- L. S. Stavrianos Greece, American Dilemma And Opportunity Chicago 1952.
- Δ. Στεφανίδης, Αι Κατευθυντήριαι Γραμμαί της Οικονομικής μας Ανασυγκροτήσεως, Αθήναι 1947.
- Γ. Στεφανίδης, Εισαγωγή εις την Αγροτικήν Πολιτικήν, Αθήνα 1947.
- Γ. Στεφανίδης, Η Μακεδονία στη Δεκαετία 1940-1950, Μακεδονία Νεώτερη και Σύγχρονη, τομ. Β, Θεσσαλονίκη.
- C.L Sulzberger, A Long Row of Candles, Memories and Diaries, 1934-1954, New York 1969.
- Θ. Σφήκας, Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα, Αθήνα 1996.
- Sweet -Escott, Biekham, Greece: A Political and Economic Survey 1939-1953, London 1954.
- Ριχάρδος Σωμερίτης, Ένας Μικρός Δεκέμβρης, Αθήνα 1994.
- Γ. Α Τρίμης, Οι Διεκδικήσεις των Εργαζομένων, Αθήναι 1948
- H. Truman, Years of Decision, New York, 1955.
- Θ. Τσακαλώτος, Σαράντα Χρόνια Στρατιώτης, τομ. Β', Αθήνα 1960.
- Η. Τσιριμώκος, Α. Σβώλος, Η δική μας Αλήθεια, Αθήνα 1962.
- Η. Τσιριμώκος, Ημερολόγιο, Ακρόπολις, 12 Ιανουαρίου 1973.
- Κ. Τσάτσος, Για να Γίνωμεν Κράτος, Αθήνα 1945.
- Θ. Τσάτσος, Αι Παραμοναί της Απελευθερώσεως, Αθήνα 1973.
- Ι. Τσάτσου, Φύλλα Κατοχής, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, χχ.
- Ε. Τσουδερός, Λόγοι, Αλεξάνδρεια 1942.
- Ε. Τσουδερός, Ελληνικές Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή, Αθήνα 1945.
- Ε Τσουδερός, Ο Επισιτισμός κατά την Κατοχή, Αθήνα 1948.
- Ε Τσουδερός, Γνώμες και Λόγοι, Αθήναι 1946.
- Κ. Τσουκαλάς, Κράτος, Κοινωνία Εργασία στην Μεταπολεμική Ελλάδα, Αθήνα 1987.
- Θ. Τσουπαρόπουλος, Οι Λαοκρατικοί Θεσμοί της Εθνικής Αντίστασης, Αθήνα 1989.
- S. Vucmanovits –Tempo, How and Why The People's Liberation Struggle of Greece Met with Defeat, London 1967.
- Γ. Φαράκος, Άρης Βελουχιώτης, Το Χαμένο Αρχείο, Αθήνα 1998.
- Γ. Φαράκος, (επιμ.), Δεκέμβρης του 1944, Καταθέσεις σε Επιστημονικό Συνέδριο, Αθήνα 1996.

- Α. Φατούρος, Το Επίσημο Πλαίσιο Διείσδυσης των ΗΠ,Α στον συλλογικό τόμο, Η Ελλάδα στην Δεκαετία 1940-50. Ένα Έθνος σε Κρίση, Αθήνα 1984.
- W. Fisher, E. Rondhoz, Γ. Φαράντος, Επανάσταση και Αντεπανάσταση στην Ελλάδα, Αθήνα 1974.
- Χ. Φλάισερ, Στέμμα και Σβάστικα, Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, τομ. Α', Αθήνα χ.χ.
- Χ. Φλάισερ, Στέμμα και Σβάστικα, Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, τομ. Β, Αθήνα 1995.
- H. Fleischer, The Third Factor, The Struggle for an Independent Social Policy during the Greek civil War, στο Studies in History of the Greek Civil War 1945-1949, Copenhagen 1987
- Η. Χαϊδεμένου, Ο Γολγοθάς ενός Λαού, Αθήνα 1989.
- Δ. Χαλικίας, Δυνατότητες και Προβλήματα Χρηματοδοτικής Πολιτικής. Η Ελληνική Εμπειρία, Αθήνα 1976.
- Δ. Χαραλάμπης, Στρατός και Πολιτική Εξουσία, Η Δομή της Εξουσίας στη Μετεμφυλιακή Ελλάδα, Αθήνα 1986.
- Θ. Χατζής Η Νικηφόρα Επανάσταση που Χάθηκε, τομ. Α, Αθήνα 1977
- Θ. Χατζής Η Νικηφόρα Επανάσταση που Χάθηκε, τομ. Γ, Αθήνα 1979
- Χ. Χατζηιωσήφ, Η Γηραιά Σελήνη, η Βιομηχανία στην Ελληνική Οικονομία 1830-1940, Αθήνα 1993.
- Ch. Hadziiossif, Economic Stabilization and Political Unrest: Greece 1944-1947, στο Studies in the History of the Greek Civil War, 1945-1949, Copenhagen 1987,
- Γ. Χατζηπαναγιώτου, Η Πολιτική Διαθήκη του Άρη Βελουχιώτη, Αθήνα 1976
- Α. Χατζόπουλος, Οι Προστάτες 1943-1949, Αθήνα 1977
- S Xydis, Greece And the Great Powers 1944-1947, Θεσσαλονίκη 1963.
- Ι. Χόνδρος, Η Ελληνική Αντίσταση 1940-1944, Μία Επανεκτίμηση, στο Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950, Ένα Έθνος σε Κρίση, Αθήνα 1984.
- Ι. Χόνδρος, Η Ελλάδα και η Γερμανική Κατοχή, στο ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, 1943-1950, Αθήνα 1993.
- Εμ. Χότζα, Με το Στάλιν, Αναμνήσεις, Αθήνα 1980.
- Εμβέρ Χότζα, Δύο Φίλοι Λαοί, χ.τ, χ.χ.
- Ε. Χότζα, Συνομιλίες με το Στάλιν, Αναμνήσεις, Αθήνα 1983.
- Χ. Χρηστίδης, Χρόνια Κατοχής 1941-1944, Αθήνα 1971.
- Μ. Ψαλλιδόπουλος, Μορφές Οικονομικής Σκέψης στην Ελλάδα 1936-1940 στο Η Ελλάδα 1936-1944, Αθήνα 1989.
- Τ. Ψημμένος, Αντάρτες στα Άγραφα, Οι Αναμνήσεις ενός Αντάρτη, Αθήνα 1985.
- Ν. Ψυρούκης, Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, 1940-1967, Αθήνα 1976.
- C. Woodhouse, Το Μήλο της Έριδος, Αθήνα 1976.
- C. M. Woodhouse Το ΕΑΜ και η Σχέση του με τη Μ. Βρετανία, στο συλλογικό τόμο Η Ελλάδα 1940-1950, Ένα Έθνος σε Κρίση
- C. Woodhouse, Struggle for Greece 1941-1949, London 1976.
- C. Wright British Soldiers in Greece, London 1946.

Περιοδικά-Εφημερίδες

Ακρόπολις
Αυγή

Βήμα
 Βραδινή
 Έθνος
 Ελεύθερη Ελλάδα
 Ελευθερία
 Ελληνικό Αίμα
 Εμπρός
 Εστία
 Καθημερινά Νέα
 Καθημερινή
 Ελευθεροτυπία
 Μάχη
 Ριζοσπάστης
 Αντί
 Ανταίος
 Αρχείο Εθνικής Αντιστάσεως,
 Διάλογος
 Εθνική Αντίσταση
 Ελληνική Αριστερά
 Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Αντίστασης
 Κομμουνιστική Επιθεώρηση
 Νέα Οικονομία
 Μνήμων
 Νέος Κόσμος
 Οικονομικός Ταχυδρόμος
 Πολιτική Επιθεώρηση
 Πολίτης
 Σοσιαλιστική Επιθεώρηση
 Τότε
 Journal of the Hellenic Diaspora
 Εφημερίδα της Κυβερνήσεως
 Τα Ιστορικά
 Ποντίκι
 Σοσιαλιστική Επιθεώρηση
 Σύγχρονα Θέματα
Times

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Τηλ. 92 01 001

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

--	--	--

ΠΑΝΤΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
002000069959

